YERYÜZÜNÜN SAKLADIĞI ÖYKÜLER

DÜNYA JEOMİTOLOJİSİ

Nadir AVŞAROĞLU

YERYÜZÜNÜN SAKLADIĞI ÖYKÜLER

DÜNYA JEOMİTOLOJİSİ

MİTOLOJİ ve MADENCİLİK SERİSİ No: 11

MİTOLOJİ ve MADENCİLİK SERİSİ
No: 1 - Mitoloji ve Madencilik
No: 2 - Demirin Tanrıları
No: 3 - Yeraltının Ruhları
No: 4 - Madencilerin Koruyucu Azizesi Santa Barbara
No: 5 - Madencilerin Koruyucuları
No: 6 - Anadolu Madenci Folkloru Yaşantılar, İnanışlar, Alışkanlıklar
No: 7 - Madencilerin Koruyucusu Aziz Kinga
No: 8 - Cevahirname ve Cevhernamelerde Madenler
No: 9 – İnsanlığın En Eski Yol Arkadaşı, Taş
No: 10 –Taşların Bilgeliği – Antik Çağın Mineraloji Klasikleri

İÇİNDEKİLER

No			Sayfa No
1	**SUNUŞ**		**9**
2	**GİRİŞ**		**12**
3	**BÖLÜM I**	**YER ALTI DÜNYASI**	**17**
	I-1	Dünya Jeomitolojisinde Yer Altı Dünyası	**18**
	I-2	Kur – Yer Altı Tanrısı – Sümer Mitolojisi	**19**
	I-3	Irkalla'nın (İştar'ın) Yer Altına İnişi – Babil Mitolojisi	**21**
	I-4	Hitit Jeomitolojisinde Yer Altı Tanrıları–Hitit Mitolojisi	**22**
	I-5	Hades Yeraltı Tanrısı – Yunan Mitolojisi	**24**
	I-6	Tartarus - Yerin En Derin Katmanı – Yunan Mitolojisi	**25**
	I-7	Orcus - Yer Altı Dünyası Cezalandırıcı Gücü - Roma Mitolojisi	**27**
	I-8	Hel - Yer Altı Tanrısı - İskandinav Mitolojisi	**29**
	I-9	Svartalfheim - Yeraltı Kara Elfler Ülkesi - İskandinav Mitolojisi	**31**
	I-10	Xibalba - Yer Altı Dünyası - Maya Mitolojisi	**33**
	I-11	Mictlan - Yer Altı Dünyası - Aztek Mitolojisi	**35**
	I-12	Patala - Yer Altı Dünyası - Hint Mitolojisi	**37**
	I-13	Diyu - Yeraltı Dünyası - Çin Mitolojisi	**39**
	I-14	Yomi - Yeraltı Dünyası - Japon Mitolojisi	**40**
	I-15	Duat – Yer Altı Dünyası – Mısır Mitolojisi	**42**
	I-16	Erlik Han – Yer Altı Dünyası – Orta Asya Mitolojisi	**43**
	I-17	Erlik'in Demir Sarayı – Orta Asya Mitolojisi	**45**
	I-18	Yeraltı Irmağı (Styx) - Yunan Mitolojisi	**46**
	I-19	Lethe (Unutuş Irmağı) - Yunan Mitolojisi	**48**
	I-20	Akheron (Acheron) - Yunan Mitolojisi	**51**
	I-21	Kokytos - Yer Altı Nehri - Yunan Mitolojisi	**52**
	I-22	Phlegethon - Yer Altı Nehri - Yunan Mitolojisi	**54**
	I-23	Cehennem Kuyuları - Dünya Mitolojisi	**56**
	I-24	Plutonionlar - Kutsal Mağaralar - Yunan ve Roma Mitolojisi	**57**
4	**BÖLÜM II**	**MADEN TANRILARI VE DEMİRCİLER**	**60**
	II-1	Hephaistos-Demirciliğin ve Volkanların Tanrısı-Yunan Mitolojisi	**64**
	II-2	Vulcan - Ateş, Volkan ve Demirciliğin Tanrısı - Roma Mitolojisi	**66**
	II-3	Kabirler - Tanrısal Topluluklar - Yunan Mitolojisi	**68**
	II-4	Telkhinler - Yarı İlahi Varlıklar - Yunan Mitolojisi	**70**
	II-5	Kiklop Demirciler - Volkanik Güçlerin Simgesi - Yunan Mitolojisi	**71**
	II-6.	Wayland - İlahi Demircisi ve Metal Ustası - İskandinav Mitolojisi	**73**
	II-7.	Ilmarinen - Ebedi Demirci - Fin Mitolojisi	**75**
	II-8.	Ogun-Demir, Madencilik ve Emeğin Tanrısı-Batı Afrika Mitolojisi	**77**
	II-9.	Goibniu, Gofannon **–** Demir ve Metal Tanrısı - Kelt Mitolojisi	**79**
	II-10	Tvaṣṭar - Tanrısal Demirci - Hint Mitolojisi	**81**
	II-11.	Svarog - Gökyüzü, Ateş, Demircilik Tanrısı - Slav	**82**
	II-12.	Kothar-wa-Hasis – Demirci Tanrı - Ugarit Mitolojisi	**84**
	II-13.	Ptah - Metal İşçilerinin ve İnşaatçıların Tanrısı - Mısır Mitolojisi	**86**
	II-14.	Hephaistos'un Etna Atölyesi – Yunan Mitolojisi	**88**
	II-15.	Cüce Demirciler - İskandinav ve Cermen Mitolojisi	**90**
	II-16.	Nibelunglar - Germen ve İskandinav Mitolojisi	**92**
5	**BÖLÜM III**	**KUTSAL DAĞLAR**	**95**
	III-1	Olimpos Dağı	**98**

	III-2	Sina Dağı	**100**
	III-3	Ağrı Dağı	**102**
	III-4	Nemrut Dağı	**104**
	III-5	Kailash Dağı	**107**
	III-6	Meru Dağı	**109**
	III-7	Fuji Dağı	**111**
	III-8	Etna Dağı	**113**
	III-9	Vezüv Dağı	**115**
	III-10	Hekla Dağı	**117**
	III-11	Mauna Loa Dağı	**119**
	III-12	Kilauea Volkanı	**121**
	III-13	Popocatepetl Volkanı	**123**
	III-14	Chimborazo Dağı	**126**
	III-15	Uluru (Kutsal Kaya)	**128**
	III-16	Ararat Dağı	**130**
	III-17	Zion Dağı	**133**
	III-18	Tabor Dağı	**135**
	III-19	Athos Dağı	**137**
	III-20	Taishan Dağı	**140**
6	**BÖLÜM IV**	**MAĞARALAR**	**143**
	IV-1	Zeus Mağarası	**146**
	IV-2	Dikte Mağarası	**148**
	IV-3	Ida Mağarası	**150**
	IV-4	Tainaron Mağarası	**152**
	IV-5	Sibyl Mağarası	**154**
	IV-6	Plüton Mağarası	**156**
	IV-7	Hira Mağarası	**158**
	IV-8	Ashab-ı Kehf	**160**
	IV-9	Lascaux Mağarası	**162**
	IV-10	Altamira Mağarası	**163**
	IV-11	Postojna Mağarası	**166**
	IV-12	Mammoth Mağarası	**168**
	IV-13	Cehennem Ağzı	**170**
	IV-14	Gilindire Mağarası	**172**
	IV-15	Karain Mağarası	**174**
	IV-16	Buzul Mağaraları	**176**
7	**BÖLÜM V**	**DEPREM MİTLERİ**	**179**
	V-1	Namazu	**181**
	V-2	Poseidon	**183**
	V-3	Dünya Kaplumbağası	**186**
	V-4	Dünya Fili	**188**
	V-5	Dünya Balığı	**190**
	V-6	Dünya Yılanı	**192**
	V-7	Ejderha	**194**
	V-8	Dev Domuz	**197**
	V-9	Yeraltı Boğası	**198**
	V-10	Yeraltı Kurdu	**200**
	V-11	Erlik'in Öfkesi	**202**
	V-12	Maui	**203**

	V-13	Maori Deprem Tanrıları	**205**
8	**BÖLÜM VI**	**YANARDAĞLAR**	**208**
	VI-1	Pele	**210**
	VI-2	Hi'iaka	**212**
	VI-3	Typhon	**213**
	VI-4	Enceladus	**215**
	VI-5	Krakatoa	**217**
	VI-6	Tambora	**219**
	VI-7	Santorini	**221**
	VI-8	Stromboli	**223**
	VI-9	Hekla	**225**
	VI-10	Katla	**227**
	VI-11	Laki	**229**
	VI-12	Kilauea	**231**
	VI-13	Mauna Kea	**233**
	VI-14	Sakurajima	**235**
	VI-15	Crater Lake	**237**
9	**BÖLÜM VII**	**TUFANLAR**	**240**
	VII-1	Nuh Tufanı	**243**
	VII-2	Utnapiştim Tufanı	**245**
	VII-3	Atrahasis Tufanı	**247**
	VII-4	Deukalion Tufanı	**249**
	VII-5	Ogyges Tufanı	**251**
	VII-6	Manu Tufanı	**253**
	VII-7	Yu the Great	**255**
	VII-8	Maya Tufanı	**258**
	VII-9	Aztek Tufanı	**259**
	VII-10	İnka Tufanı	**262**
	VII-11	Aborjin Tufanı	**263**
	VII-12	Polinezya Tufanı	**265**
	VII-13	Afrika Kabile Tufanları	**267**
10	**BÖLÜM VIII**	**TAŞA DÖNÜŞME MİTLERİ**	**270**
	VIII-1	Medusa	**272**
	VIII-2	Niobe	**274**
	VIII-3	Lot'un Karısı	**276**
	VIII-4	Ağlayan Gelin Kayaları	**278**
	VIII-5	Gelin Kayaları	**280**
	VIII-6	Dev Kayalar	**282**
	VIII-7	Taşa Dönen Çoban	**285**
	VIII-8	Taşa Dönen Kervan	**287**
	VIII-9	Taşa Dönen Düğün	**290**
	VIII-10	Taşa Dönen Ordu	**292**
11	**BÖLÜM IX**	**KUTSAL TAŞLAR**	**296**
	IX-1	Omphalos (Dünyanın Göbeği)	**299**
	IX-2	Lia Fáil (Kader Taşı)	**301**
	IX-3	Bethel Taşı (Yakup'un Taşı)	**304**
	IX-4	Kabe (Kara) Taşı	**306**
	IX-5	Benben Taşı (Mısır'ın Yaratılış Taşı)	**308**
	IX-6	Meteor Taşları	**311**

	IX-7	Yıldırım Taşları	**313**
	IX-8	Menhirler (Dikili Taşlar)	**315**
	IX-9	Dolmenler	**318**
	IX-10	Dikilitaşlar (Obeliskler)	**320**
	IX-11	Sınır Taşları (Boundary Stones)	**322**
	IX-12	Rün Yazıtlı Taşlar (Rune Stones)	**324**
	IX-13	Moai	**326**
12	**BÖLÜM X**	**FOSİLLERİN MİTOLOJİSİ**	**328**
	X-1	Griffon	**330**
	X-2	Cyclops (Kyklops)	**332**
	X-3	Ejderha Kemikleri (Long Gu)	**333**
	X-4	Unicorn (Tek Boynuzlu At)	**335**
	X-5	Dev İnsanlar (Giant Humans)	**337**
	X-6	Mammoth	**339**
	X-7	Behemot (Behemoth)	**341**
	X-8	Leviathan	**343**
	X-9	Deniz Ejderhaları	**344**
	X-10	Ammonitler	**347**
13	**BÖLÜM XI**	**DEVLER ve KAYALAR**	**349**
	XI-1	Giant's Causeway (Devler Geçidi)	**351**
	XI-2	Devils Tower (Ayı Kayası)	**353**
	XI-3	Sleeping Giant (Uyuyan Dev)	**355**
	XI-4	Giant's Kettle (Dev Kazanı)	**357**
	XI-5	Giant's Chair (Devin Koltuğu)	**359**
	XI-6	Troll Kayaları	**361**
	XI-7	Devlerin Köprüsü	**364**
14	**BÖLÜM XII**	**KUTSAL KAYNAKLAR**	**367**
	XII-1	Pamukkale	**369**
	XII-2	Yellowstone	**371**
	XII-3	Bath	**373**
	XII-4	Hierapolis (Denizli-Türkiye)	**376**
	XII-5	Gayzerler	**378**
	XII-6	Şifalı Pınarlar	**380**
	XII-7	Mucize Kaynaklar (Miraculous Springs)	**383**
15	**BÖLÜM XIII**	**METEORLAR**	**386**
	XIII-1	Henbury (Henbury Meteorite Craters)	**388**
	XIII-2	Wolfe Creek (Batı Avustralya)	**390**
	XIII-3	Campo del Cielo (Gökyüzü Tarlası)	**392**
	XIII-4	Barringer (Meteor Crater)	**394**
	XIII-5	Sikhote-Alin (Meteorit Düşmesi)	**397**
	XIII-6	Tunguska Anlatıları	**399**
16	**BÖLÜM XIV**	**MADENLER ve TAŞLARIN EFSANELERİ**	**402**
	XIV-1	Altın	**405**
	XIV-1.1	Kral Midas	**407**
	XIV-1.2	Altın Post	**409**
	XIV-1.3	El Dorado	**412**
	XIV-1.4	Nibelung Hazinesi	**414**
	XIV-1.5	İnka Altınları	**416**
	XIV-1.6	Yamashita Hazinesi	**419**

XIV-2 Gümüş **421**
XIV-2.1 Ay Tanrıçaları **423**
XIV-2.2 Gümüş Dağ **426**
XIV-2.3 Potosi **428**
XIV-3 Bakır **430**
XIV-3.1 Kıbrıs **432**
XIV-3.2 Afrodit **435**
XIV-3.3 Timna Vadisi (İsrail) **437**
XIV-4 Demir **439**
XIV-4.1 Göktaşı Demiri **442**
XIV-4.2 Demir Dağ (Iron Mountain) **444**
XIV-4.3 Ergenekon (Demir Dağın Sembolizmi) **447**
XIV-4.4 Demirci Tanrıları **449**
XIV-5 Obsidyen **452**
XIV-5.1 Aztek Aynaları (Obsidyen Aynalar) **454**
XIV-5.2 Tezcatlipoca (Obsidyen Aynanın Kutsal Gücü) **456**
XIV-6 Yeşim (Jade Taşı) **458**
XIV-6.1 Çin İmparatorları (Yeşimin Kutsal Gücü) **460**
XIV-7 Kehribar (Amber) **462**
XIV-7.1 Baltık Gözyaşları (Kehribarın Mitolojik Adı) **464**
XIV-8 Lapis Lazuli (Lacivert Taş) **466**
XIV-8.1 Mezopotamya (Lapis Lazuli ve Mezopotamya) **469**
XIV-9 Firuze (Turkuaz Taşı) **471**
XIV-9.1 İran (Firuze ve İran) **473**
XIV-10 Ametist **475**
XIV-10.1 Dionysos (Ametist ve Dionysos) **477**
XIV-11 Elmas **480**
XIV-11.1 Hint efsaneleri (Elmas ve Hint Efsaneleri) **482**
17 BÖLÜM XV TÜRK HALK JEOMİTOLOJİSİ **485**
XV-1 Kırk Kız Kayaları **487**
XV-2 Şahmeran **490**
XV-3 Ağrı Dağı **492**
XV-4 Cilo Dağları **494**
XV-5 Peri Bacaları **496**
XV-6 Obruklar **499**
XV-7 Dipsiz Göller **501**
XV-8 Cehennem Ağzı **503**
XV-9 Delikli Taşlar **505**
XV-10 Yılanlı Kayalar **507**
XV-11 Şifalı Taşlar **509**
XV-12 Nazar Taşları **511**
XV-13 Dilek Taşları **513**
XV-14 Yatır Kayaları **515**
XV-15 Evliya Kayaları **517**
18 SON OLARAK **520**
19 KAYNAKÇA **524**

SUNUŞ

Dağların Sessizliği,
Taşların Hafızası ve
İnsanlığın Yeryüzüyle Kadim Sohbeti

İnsan, yeryüzüne ilk adımını attığı andan itibaren aslında büyük bir kitabın içine doğdu. Bu kitabın sayfaları kâğıttan değil, taşlardan, dağlardan, mağaralardan, nehirlerden, madenlerden, fosillerden ve gökyüzünden gelen sessiz haberlerden oluşuyordu. İnsan önce bu kitabı okumayı öğrendi, sonra ona anlamlar yükledi, hikâyeler anlattı, efsaneler yazdı ve kendi varoluşunun izlerini yeryüzünün derinliklerine bıraktı.

Dünya, insanlık tarihinden çok daha yaşlıdır. Bir kayanın üzerinde milyonlarca yılın izi vardır. Bir dağın sessizliğinde kıtaların hareketi, okyanusların doğuşu, iklimlerin değişimi ve yaşamın büyük dönüşümleri saklıdır. Ancak insan, bu büyük zamanın karşısında yalnızca bir gözlemci olmamıştır. İnsan, yeryüzünü anlamaya çalışırken ona kendi duygularını, korkularını, umutlarını ve hayallerini de katmıştır.

Bir dağın zirvesine baktığında yalnızca yükselen kaya kütlesini görmemiş, orada tanrıların yaşadığına, ataların ruhlarının dolaştığına veya dünyanın gökyüzüyle birleştiği kutsal bir kapının bulunduğuna inanmıştır.

Tüm bu anlatılarda, insanın doğayı nasıl gördüğünü, nasıl hissettiğini ve nasıl anlamlandırdığını araştıran büyük bir kültür yolculuğudur. Bu yolculukta taşlar sadece taş değildir, onlar hafızadır. Dağlar sadece yükseltiler değildir, onlar kültürlerin sessiz tanıklarıdır. Mağaralar sadece boşluklar değildir, onlar insanlığın başlangıç hikâyelerinin saklandığı mekânlardır.

Eski toplumlar depremleri tanrıların öfkesiyle, volkanları yer altındaki ateş güçleriyle, fosilleri devlerin kemikleriyle, meteorları gökyüzünden gelen kutsal işaretlerle açıklamış olabilirler. Bugün bilim bize bu olayların fiziksel nedenlerini açıklamaktadır. Ancak bilimsel açıklamalar, bu anlatıların kültürel değerini ortadan kaldırmaz. Çünkü insanlık yalnızca doğayı değiştiren değil, aynı zamanda doğayı anlamlandıran bir varlıktır.

Bu kitap hazırlanırken temel amaç, dünyanın farklı kültürlerinde yer alan jeomitolojik anlatıları yalnızca birer efsane olarak değil, insanlığın doğayla kurduğu ilişkinin belgeleri olarak ele almaktır. Çünkü mitler, geçmiş toplumların bilimsel açıklamalar yapamadıkları dönemlerden kalan basit hikâyeler değildir. Onlar, insanın gözlem gücünün, hayal dünyasının ve anlam arayışının ürünleridir. Çünkü insanın hikâyesi, aslında taşla başlamıştır.

İlk aletler taştandı.
İlk yerleşimler taşla kuruldu.
İlk anıtlar taşla yükseldi.
İlk kutsal mekânlar taşlarla şekillendi.
İlk hatıralar taşlara kazındı.

Taş, insanlığın hem başlangıcı hem de hafızası oldu.
Belki de bu nedenle taşlar hâlâ konuşmaktadır.
Onları dinleyenler için dağların sessizliği bir hikâyedir.
Kayaların yüzeyi geçmişin bir yazısıdır.
Fosiller kaybolmuş zamanların mektuplarıdır.
Madenler dünyanın derinliklerinden gelen mesajlardır.
Bu kitap, işte bu sessiz dili anlamaya yönelik bir çabadır.

Bir mağaranın karanlığına girdiğinde yalnızca yerin içindeki boşluğu görmemiş, orayı yaratılışın başladığı, gizli bilgilerin saklandığı veya başka dünyalara açılan bir geçit olarak kabul etmiştir.

Bir taş bulduğunda onu yalnızca sert bir mineral olarak değerlendirmemiş, bazen bir koruyucu, bazen bir şifa kaynağı, bazen de kaderin ve kutsallığın sembolü olarak görmüştür.

İşte bu kitap, insanlığın yeryüzüyle kurduğu bu kadim ilişkinin hikâyesini anlatmaktadır.

Çünkü yeryüzü sadece üzerinde yürüdüğümüz bir zemin değil, insanlığın geçmişini, bugününü ve geleceğini taşıyan büyük bir hafızadır.

Ve jeomitoloji, bu hafızanın taşlara, dağlara ve efsanelere yazılmış satırlarını okumaya çalışan kadim bir yolculuktur.

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi
Ağustos - 2026

GİRİŞ

Jeomitoloji: Yeryüzünün Hafızası, İnsanın Doğa ile Kurduğu Kadim İlişki ve Kültürel Mirasın Taşlardaki İzleri

İnsanlık tarihi, aynı zamanda insanın içinde yaşadığı dünyayı anlama ve anlamlandırma tarihidir. İnsan, var olduğu ilk dönemlerden itibaren yalnızca barınmak, beslenmek ve hayatta kalmak için doğayla ilişki kurmamış, aynı zamanda gökyüzüne, toprağa, dağlara, sulara, taşlara ve yerin derinliklerine bakarak kendi varoluşunu açıklamaya çalışmıştır. Yeryüzü, insan için hiçbir zaman sadece üzerinde yaşadığı fiziksel bir mekân olmamıştır. Dağların yükselişi, kayaların olağanüstü biçimleri, mağaraların karanlık derinlikleri, yer altından çıkan madenler, gökten düşen taşlar, büyük depremler ve seller, insan zihninde yalnızca doğal olaylar olarak değil, anlam taşıyan, mesaj veren ve kutsallık barındıran varlıklar olarak yer almıştır.

İnsanın doğayı gözlemleme, yorumlama ve ona anlam verme çabası sonucunda mitolojiler, efsaneler ve halk inanışları ortaya çıkmıştır. Bu anlatılar, geçmiş toplumların dünyayı nasıl gördüklerini, hangi doğal olaylardan etkilendiklerini ve çevreleriyle nasıl bir ilişki kurduklarını gösteren önemli kültürel belgeler hâline gelmiştir. Bugün modern bilim, dağların oluşumunu tektonik hareketlerle, kayaların biçimlenmesini jeolojik süreçlerle, fosilleri milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların kalıntılarıyla, meteorları ise uzaydan gelen doğal cisimlerle açıklamaktadır. Ancak insanlığın bu doğal unsurlara yüklediği sembolik, dinsel ve kültürel anlamlar da en az fiziksel özellikleri kadar önemlidir.

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren insanlar doğa olaylarını yalnızca gözlemlemekle kalmamış, onları anlamlandırmaya çalışmıştır. Avcı-toplayıcı topluluklar için doğa, insanın dışında duran bir nesne değil, insan yaşamıyla bütünleşmiş canlı bir sistem olarak görülmüştür. Dağlar, mağaralar ve taşlar bu dönemin en önemli sembolleridir. Mağaralar hem ilk insanların yaşam alanları olmuş hem de bilinmeyene açılan kapılar olarak düşünülmüştür. Yer altına açılan karanlık geçitler, birçok kültürde ölüler dünyası, yaratılış veya yeniden doğuş kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Paleolitik dönem insanının mağara duvarlarına yaptığı resimler, insanın doğayla kurduğu ilişkinin en eski belgelerindendir. Hayvan figürleri, av sahneleri ve semboller yalnızca sanatsal ifadeler değil, aynı zamanda insanın doğayı anlamlandırma çabasının göstergeleridir. Taş ise insanlık tarihinin ilk teknolojik malzemesi olmuştur. Taştan yapılan aletler insanın doğayı dönüştürme gücünün başlangıcını temsil ederken, aynı zamanda taşın dayanıklılığı ve uzun ömürlü olması onu sembolik olarak da önemli hâle getirmiştir.

İşte jeomitoloji (geomythology), tam bu noktada ortaya çıkan disiplinlerarası bir araştırma alanıdır. Jeomitoloji, jeoloji ile mitoloji, antropoloji, arkeoloji, tarih, halk bilimi ve dinler tarihini bir araya getirerek insanların yeryüzü ile ilgili oluşturdukları anlatıları inceler. Bu alan, mitolojik hikâyelerin yalnızca hayal ürünü olmadığını, çoğu zaman insanların yaşadıkları çevreyi gözlemleme, doğal olayları açıklama ve kolektif hafızalarını gelecek kuşaklara aktarma biçimleri olduğunu ortaya koyar.

Jeomitoloji, "mitlerin arkasındaki jeolojik gerçeklikleri" araştırırken aynı zamanda "jeolojik oluşumların insan kültüründeki anlamlarını" da inceler. Çünkü bir dağın veya kayanın bilimsel açıklaması ile kültürel anlamı birbirinden farklıdır. Bir yerbilimci için dağ, milyonlarca yıllık tektonik hareketlerin sonucudur, ancak bir toplum için aynı dağ kutsal bir ata, tanrısal bir mekân veya dünyanın merkezi olabilir. Bir kaya, fiziksel olarak mineral topluluğundan oluşmuş bir yapı iken, kültürel açıdan bir dilek taşı, kutsal taş veya geçmişte yaşanmış bir olayın sembolü olabilir. Bu nedenle jeomitoloji, insanlığın doğaya bakışını anlamak açısından son derece önemli bir bilimsel ve kültürel çalışma alanıdır.[1]

İnsan ile yeryüzü arasındaki ilişki, insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İlk insanlar mağaralarda yaşamış, taşlardan aletler yapmış, mineralleri kullanmış ve çevrelerindeki doğal oluşumları dikkatle gözlemlemiştir. Ancak insanın taşla, toprakla ve doğayla ilişkisi yalnızca kullanım üzerine kurulu değildir. Doğal unsurlar aynı zamanda düşünsel ve ruhsal anlamlar taşımıştır.

İlk toplumlar için taş, dayanıklılığın ve sürekliliğin sembolü olmuştur. Ağaç gibi büyümeyen, su gibi akmayan ve ateş gibi yok olmayan taş, kalıcılığın, gücün ve sonsuzluğun temsilcisi hâline gelmiştir. Bu nedenle birçok kültürde taşlar kutsallaştırılmış, önemli olayların anısına dikili taşlar yapılmış ve belirli kayalar ziyaret yeri olarak kabul edilmiştir.

Dağlar ise insanlığın en eski kutsal mekânları arasındadır. Yüksekliği nedeniyle gökyüzüne yakın kabul edilen dağlar, birçok kültürde tanrılarla insanların buluştuğu yerler olarak düşünülmüştür. Antik Yunan'da Olympos Dağı tanrıların evi olarak kabul edilirken, Hint kültüründe Meru Dağı evrenin merkezi olarak görülmüş, Türk kültüründe ise kutsal dağlar ata ruhlarının ve kozmik düzenin önemli unsurları olarak değerlendirilmiştir.

Bu inanışların temelinde insanın kendisini doğadan ayrı görmemesi bulunmaktadır. Eski toplumlar için insan, doğaya hükmeden bir varlık değil, doğanın büyük düzeninin bir parçasıdır. Bu anlayış, günümüzde çevre bilinci açısından da önemli mesajlar taşımaktadır.[2]

Jeomitoloji kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel literatürde kullanılmaya başlanmıştır. Amerikalı jeolog ve bilim tarihçisi Dorothy B. Vitaliano, jeomitolojinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve mitolojik anlatıların arkasındaki doğal olayları araştırmıştır. Vitaliano'ya göre birçok efsane, geçmişte yaşanmış gerçek doğal olayların kültürel hafızadaki yansımaları olabilir. İnsan toplulukları büyük depremleri, volkanik patlamaları, selleri veya olağanüstü kaya oluşumlarını doğrudan bilimsel yöntemlerle açıklayamamış, ancak bunları hikâyeler aracılığıyla anlamlandırmıştır.

Bir dağ, jeolojik açıdan tektonik hareketlerin sonucudur, fakat bir toplum için kutsal bir ata, tanrıların mekânı veya dünyanın merkezi olabilir. Bir taş, mineralojik açıdan

---

[1] Vitaliano Dorothy B., Legends of the Earth: Their Geologic Origins, Indiana University Press, Bloomington, 1973, s. 20.

[2] Eliade Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Ali Berktay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 61.

sıradan bir kaya parçası olabilir, ancak başka bir kültürde yaratılışın başlangıcı, kutsal bir varlık veya dileklerin gerçekleşmesini sağlayan sembolik bir nesne olarak kabul edilebilir. Bir fosil, bilimsel açıdan geçmiş yaşamın kalıntısıdır, fakat eski toplumlarda devlerin, ejderhaların veya efsanevi yaratıkların kemikleri olarak yorumlanmıştır.

Bu yaklaşım, mitolojiyi küçümsemez veya bilimin karşısına koymaz. Aksine mitolojiyi, insanlığın doğayı gözlemleme ve açıklama çabasının tarihsel bir ürünü olarak değerlendirir.

Örneğin:
- Tufan anlatıları geçmişte yaşanan büyük su olaylarının hafızası olabilir.
- Ejderha kemikleri olarak anlatılan fosiller, geçmiş canlıların kalıntıları olabilir.
- Taşa dönüşme hikâyeleri, olağanüstü kaya oluşumlarının açıklaması olabilir.
- Ateş saçan dağ anlatıları, volkanik faaliyetlerin kültürel yorumları olabilir.

Bu yönüyle jeomitoloji, bilimsel gerçeklerle kültürel anlatılar arasında bir iletişim alanı oluşturur.[3]

Kültürel miras kavramı çoğu zaman tarihi yapılar, sanat eserleri veya yazılı belgelerle ilişkilendirilir. Ancak insanlığın kültürel mirasının önemli bir bölümü doğal alanlarla bağlantılıdır. Bir kaya, yalnızca fiziksel bir oluşum değildir. Ona anlatılan hikâyeler, yüklenen anlamlar ve çevresinde oluşan inanışlar sayesinde kültürel bir değere dönüşür. Dünya kültürlerinde bunun birçok örneği vardır:

- İrlanda mitolojisindeki Lia Fáil Taşı, kralların meşruiyetini simgeler.
- Antik Yunan'daki Omphalos Taşı, dünyanın merkezi kabul edilen kutsal bir semboldür.
- Eski Mısır'daki Benben Taşı, yaratılış düşüncesinin önemli unsurlarından biridir.
- İslam kültüründeki Hacerü'l Esved, kutsal kabul edilen önemli taşlardan biridir.
- Türk halk kültüründe dilek taşları, gelin kayaları, evliya kayaları ve kutsal taşlar, halk inanışlarının önemli parçalarıdır.

Bu örnekler göstermektedir ki taşlar, insanlık tarihinde sadece doğal maddeler değil, inançların, kimliklerin ve hafızanın taşıyıcılarıdır. İnsanlık tarihinin önemli dönüm noktalarından biri, yer altındaki kaynakların keşfedilmesidir. Taş aletlerden metallere kadar bütün madenler, insan uygarlığının gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Ancak eski toplumlar için madenler yalnızca ekonomik değer taşıyan maddeler değildir. Madenler, dünyanın derinliklerinde saklanan gizli güçler olarak görülmüştür. Demir, altın, gümüş ve bakır gibi metaller birçok kültürde kutsal anlamlara sahip olmuştur. Özellikle demircilik, ateşle dönüşüm gerçekleştirdiği için büyülü ve kutsal bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Türk kültüründeki Ergenekon anlatısında demirin eritilerek yol açılması, maden ve demircilik kültürünün mitolojik önemini göstermektedir. Bu nedenle jeomitoloji, yalnızca doğal oluşumları değil, insanlığın teknoloji, üretim ve inanç sistemleri arasındaki ilişkiyi de inceler.

[3] Vitaliano Dorothy B., age, s 17.

Jeomitolojinin en ilgi çekici alanlarından biri fosiller ve meteorlarla ilgili inanışlardır. Fosiller, eski toplumlar için geçmiş dünyalardan gelen gizemli nesnelerdi. Büyük kemikler devlere, ejderhalara veya olağanüstü yaratıklara bağlanmıştır. Örneğin Çin kültüründe fosiller uzun süre "ejderha kemikleri" olarak kabul edilmiş, Avrupa'da bulunan büyük fosiller ise devlerin kalıntıları olarak yorumlanmıştır.

Meteorlar ise gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı simgelemiştir. İnsanlar gökten düşen taşları olağanüstü kabul etmiş ve onlara kutsal anlamlar yüklemiştir. Bu inanışlar, insanlığın evren karşısındaki merakını ve bilinmeyeni anlamlandırma çabasını göstermektedir.

Anadolu halk kültürü, zengin jeomitolojik unsurlara sahip geleneklerden biridir. Anadolu insanı tarih boyunca yaşadığı geniş coğrafya, Altaylardan Orta Asya'ya, Anadolu'dan Balkanlara kadar çok farklı doğal çevreleri kapsamıştır.

Bu nedenle Türk halk anlatılarında:[4]

- kutsal dağlar,
- yer altı dünyası,
- mağaralar,
- kutsal sular,
- taşlaşma mitleri,
- maden efsaneleri,
- olağanüstü kaya oluşumları

önemli yer tutmaktadır. Ağrı Dağı, Ergenekon anlatısı, Kırk Kız Kayaları, Gelin Kayaları, kutsal pınarlar ve dilek taşları Türk halk jeomitolojisinin önemli örnekleridir. Bu anlatılar, Türk toplumunun doğayı yalnızca fiziksel bir çevre olarak değil, yaşayan ve anlam taşıyan bir varlık olarak gördüğünü göstermektedir.

Yüzyıllar boyunca dünya kültürleri, yeryüzünü yalnızca fiziksel bir çevre olarak değil, yaşayan, anlam taşıyan ve insanlık hikâyesinin bir parçası olan kutsal bir alan olarak görmüştür. Jeomitoloji, bu uzun tarihsel ilişkinin bilimsel olarak incelenmesini sağlar. İnsanlığın dağlara, taşlara, madenlere, fosillere ve gökyüzünden gelen taşlara yüklediği anlamlar, aslında insanın evren karşısındaki merakının, korkusunun, hayranlığının ve kendini tanımlama çabasının ürünüdür.

Bu nedenle jeomitoloji, geçmiş toplumların "doğa hakkındaki yanlış inanışlarını" araştıran bir alan değildir. Tam tersine, insanlığın doğayı gözlemleme, hafızaya alma ve kültüre dönüştürme yeteneğini ortaya koyan önemli bir bilimsel yaklaşımdır. Yeryüzü milyonlarca yıllık jeolojik bir kitaptır. İnsanlık ise bu kitabın üzerine binlerce yıl boyunca efsanelerini, inançlarını ve hikâyelerini yazmıştır. Jeomitoloji, işte bu büyük kitabın hem bilimsel hem de kültürel olarak okunmasını sağlayan anahtardır.

Jeomitoloji, insanlığın yeryüzünü nasıl okuduğunu anlatan bir bilim alanıdır. Jeoloji bize dünyanın fiziksel tarihini verirken, jeomitoloji insanların bu dünyayı nasıl anlamlandırdığını gösterir. Yeryüzü yalnızca kayaçlardan, minerallerden ve jeolojik

[4] Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 80-160.

süreçlerden oluşan bir sistem değildir. Aynı zamanda insanlığın korkularını, umutlarını, inançlarını ve hayallerini taşıyan büyük bir kültürel arşivdir.

Bir dağın zirvesinde kutsallık arayan insan, bir taşta geçmişin izini gören insan, bir fosilde eski dünyanın hikâyesini bulan insan, aslında sürekli olarak kendisini ve evrendeki yerini anlamaya çalışmıştır. Bu nedenle jeomitoloji, geçmiş toplumların bilgisizliğinin değil, doğayı farklı bir dille açıklama çabasının ürünüdür.

Bilim, yeryüzünün nasıl oluştuğunu açıklar.
Mitoloji, insanların yeryüzünü nasıl hissettiğini anlatır.

Jeomitoloji ise bu iki alanı bir araya getirerek insanlığın yeryüzüyle kurduğu kadim bağı ortaya çıkarır.

Yeryüzü bir taş kitabıdır.

Jeomitoloji ise bu kitabın insanlık tarafından yazılmış hikâyelerini okumaya çalışan bilimsel bir anahtardır.

BÖLÜM I
YER ALTI DÜNYASI

Yer Altı Dünyası, dünya mitolojilerinin hemen hemen tamamında görülen en eski ve en evrensel inançlardan biridir. En genel anlamıyla, insanların ölümden sonra ruhlarının gittiğine inanılan görünmez âlemi ifade eder. Bu dünya çoğu zaman yeryüzünün altında, mağaraların, dağların, derin vadilerin, denizlerin veya karanlık nehirlerin ötesinde yer alır. Ancak yer altı dünyası her zaman yalnızca bir "cehennem" değildir. Pek çok kültürde burası, ölülerin yaşadığı, ruhların yargılandığı, yeniden doğuşa hazırlandığı ya da atalarla buluştuğu kutsal bir kozmik bölge olarak kabul edilmiştir.

Mitoloji araştırmacıları, yer altı dünyası düşüncesinin insanlığın ölüm karşısındaki ilk sorgulamalarından doğduğunu belirtmektedir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren ölülerin toprağa gömülmesi, insanların ölünün gerçekten "yerin altına gittiği" düşüncesini geliştirmiştir. Daha sonra mağaralar, obruklar, derin kuyular, volkan kraterleri ve yeraltına giren nehirler bu görünmez dünyanın girişleri olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle yer altı dünyası inancı yalnızca dini değil, aynı zamanda jeolojik gözlemlerle de şekillenmiştir.

Jeomitoloji açısından bakıldığında yer altı dünyası, doğal jeolojik oluşumların mitolojik anlam kazanmasının en önemli örneklerinden biridir. Mağaralar, karstik boşluklar, lav tünelleri, aktif faylardan çıkan gazlar, sıcak su kaynakları ve yeraltına kaybolan akarsular insanların gözünde başka bir dünyanın varlığını düşündürmüş, bu fiziksel olaylar zamanla kutsal anlatılara dönüşmüştür.

Farklı kültürler birbirlerinden bağımsız olarak gelişmiş olsalar da yer altı dünyalarının birçok ortak özelliği bulunmaktadır. İlk olarak hemen hemen her mitolojide yer altı dünyasına ulaşmayı sağlayan bir giriş vardır. Bu giriş mağara, dağ yarığı, obruk, kutsal kuyu, volkan ağzı veya büyük bir nehir olabilir. İkinci ortak özellik, geçiş sınırıdır. Çoğu kültürde ölüler dünyasına ulaşmadan önce bir nehir, göl ya da köprü geçilir. Bu sınır yaşayanlarla ölüler arasındaki çizgiyi temsil eder. Üçüncü olarak yer altı dünyasında çoğu zaman bir yargılama bulunur. Ruhların yaşamları boyunca yaptıkları davranışlar değerlendirilir ve buna göre ödül veya ceza verilir. Dördüncü ortak özellik ise koruyucu varlıklardır. Kapıları bekleyen köpekler, ejderhalar, yılanlar, kayıkçılar veya tanrılar, yaşayanların kolayca yer altına girmesini engeller.

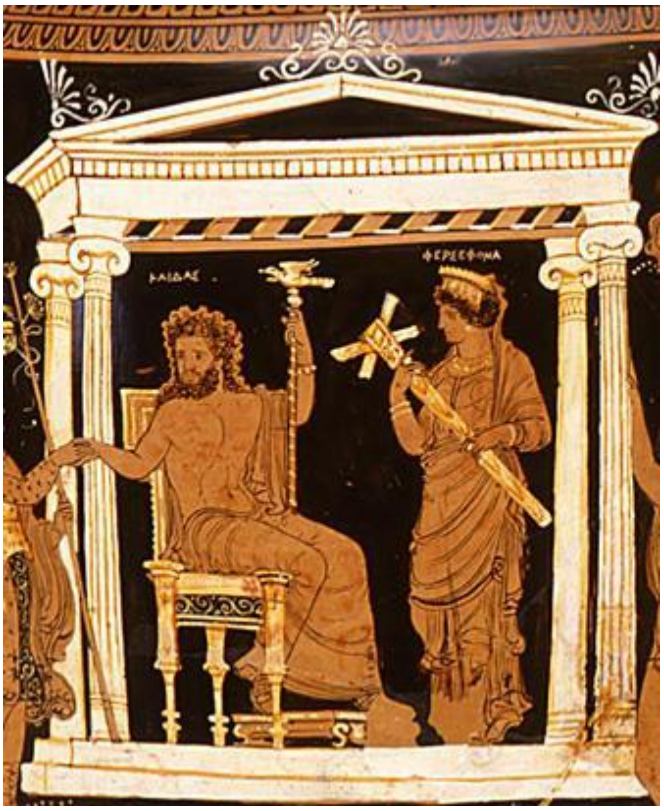

Yer altı dünyası inancı, dünya mitolojilerinin en evrensel temalarından biridir ve jeomitolojinin merkezinde yer alır. Farklı kıtalarda birbirinden bağımsız gelişen kültürler, mağaraları, obrukları, yeraltı nehirlerini, volkanları ve gaz çıkan yarıkları ölüm sonrası yaşamın kapıları olarak yorumlamıştır. Bu ortak eğilim, insanın doğayı gözlemleme biçimi ile ölümü anlamlandırma çabasının birleşmesinden doğmuştur.

Bugün jeomitoloji, bu anlatıları yalnızca efsane olarak değil, aynı zamanda eski toplumların jeolojik olayları yorumlama biçimleri olarak değerlendirir. Böylece Hades, Duat, Xibalba, Diyu, Yomi, Helheim, Mictlan ve Erlik Han'ın ülkesi gibi yer altı dünyaları, hem kültürel hafızanın hem de insanlığın doğayla kurduğu ilişkinin ortak mirası olarak kabul edilmektedir.

1-1. Dünya Jeomitolojisinde Yer Altı Dünyası

Yer altı dünyası, insanlığın en eski ve en evrensel mitolojik kavramlarından biridir. Neredeyse bütün büyük uygarlıklar, ölülerin yaşadığı, tanrıların hüküm sürdüğü veya doğanın gizli güçlerinin saklandığı bir yer altı âlemi tasavvur etmiştir. Sümerlerin Kur'u, Mısırlıların Duat'ı, Yunanların Hades'i, Mayaların Xibalba'sı, Azteklerin Mictlan'ı, İskandinavların Hel'i ve Çin'in Diyu'su birbirinden bağımsız gelişmiş görünse de ortak bir düşünceyi yansıtır: Yerin altı, yalnızca ölümün değil, aynı zamanda gizemin, dönüşümün, zenginliğin ve kozmik düzenin mekânıdır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, insanların jeolojik çevreyi gözlemleyerek onu mitolojik bir dille anlamlandırmasının en eski örnekleri arasında yer alır.

Yer altı dünyası kavramının ortaya çıkışında yalnızca ölüm düşüncesi değil, insanların günlük yaşamda karşılaştıkları jeolojik olgular da etkili olmuştur. Mağaralar, derin vadiler, obruklar, sıcak su kaynakları, volkan bacaları, doğal gaz çıkışları ve maden ocakları, yerin altında görünmeyen bir dünyanın bulunduğu düşüncesini beslemiştir. Toprağın altından çıkan su, tuz, bitüm, maden cevherleri ve değerli taşlar, yer altını hem korkulan hem de saygı duyulan bir alan hâline getirmiştir. Modern jeomitoloji araştırmaları, bu doğal gözlemlerin zamanla tanrılar, ruhlar ve yer altı ülkeleriyle ilgili mitlere dönüştüğünü göstermektedir.

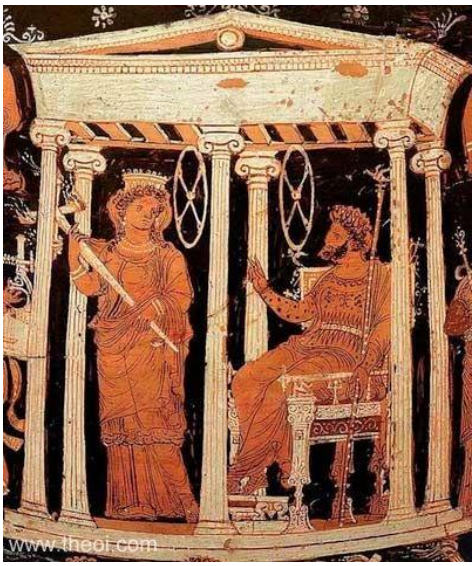

Jeomitolojinin kurucusu kabul edilen Dorothy B. Vitaliano, mitlerin yalnızca hayal ürünü olmadığını, çoğu zaman gerçek jeolojik olayların kültürel hafızada korunmuş yansımaları olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre yer altı dünyası anlatıları da, insanların deprem, volkanizma, mağara sistemleri, yer altı suları ve maden yatakları gibi doğal olguları anlamlandırma çabasının ürünüdür. Günümüzde Adrienne Mayor, Luigi Piccardi ve Timothy Burbery gibi araştırmacılar bu yaklaşımı geliştirerek yer altı mitlerinin yalnızca doğa olaylarını açıklamakla kalmadığını, aynı zamanda toplumların çevre bilgisi ve kolektif belleğini de taşıdığını vurgulamaktadır.

Yer altı dünyasının hemen bütün kültürlerde madenlerle ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Altın, gümüş, bakır, demir, lapis lazuli, obsidyen ve diğer değerli taşların tamamı yerin altından çıkarıldığı için, bunların tanrılar tarafından korunduğuna veya yer altı varlıklarına ait olduğuna inanılmıştır. Antik çağ madencileri, madene girmeyi yalnızca teknik bir faaliyet olarak değil, kutsal bir sınırı geçmek olarak da görmüşlerdir. Bu nedenle madencilik ritüelleri, kurban törenleri ve koruyucu tanrılar birçok uygarlıkta birlikte ortaya çıkmıştır. Bu ilişki, jeomitolojinin madencilik tarihiyle en güçlü kesişim noktalarından birini oluşturur.

Yer altı dünyasının coğrafyası da dikkat çekici biçimde jeolojik unsurlar içerir. Çoğu mitolojide bu ülkeye mağaralar, yarıklar, dağ geçitleri, nehirler veya volkanik açıklıklar aracılığıyla girilir. Yunan mitolojisinde Styx, Acheron ve Kokytos gibi yer altı nehirleri, Sümerlerde Kur'un kapıları, Mısır'da Duat'ın geçitleri, Maya mitolojisinde Xibalba'nın mağaraları bu düşüncenin örnekleridir. Bu anlatılar, tarih öncesi insanların mağara sistemleri ve yer altı su ağlarını gözlemleyerek bunları ölümden sonraki dünyanın yolları olarak tasavvur etmiş olabileceklerini düşündürmektedir.

Yer altı dünyası yalnızca karanlık ve ölümle özdeşleştirilmemiştir. Tarım toplumlarında tohumun toprağa gömülüp yeniden filizlenmesi, yer altını aynı zamanda yeniden doğuşun ve dönüşümün mekânı hâline getirmiştir. Bu nedenle birçok kültürde yer altına iniş (katabasis) anlatıları kahramanın bilgeliğe erişmesini, arınmasını veya yeniden doğmasını simgeler. İnanna'nın Kur'a inişi, Orpheus'un Hades'e yolculuğu ve Maya kahraman ikizlerinin Xibalba'ya inişi bu ortak anlatı kalıbının en bilinen örnekleridir. Jeomitoloji bu öyküleri yalnızca dinsel semboller olarak değil, doğanın döngüsel işleyişinin kültürel yorumları olarak da değerlendirir.

Jeolojik açıdan bakıldığında yer altı dünyası anlatılarının ortaya çıkmasında depremler, volkanik patlamalar, yer gazı çıkışları, jeotermal alanlar, mağaralar, karstik obruklar ve maden galerileri önemli rol oynamıştır. Antik insanlar için yer kabuğunun altından gelen uğultular, sıcak buharlar, kükürt kokuları ve ani sarsıntılar, görünmeyen bir dünyanın varlığının kanıtı olarak algılanmıştır. Bu nedenle birçok kültürde yer altı tanrıları aynı zamanda ateşin, demirin, madenlerin ve volkanların da koruyucusudur. Jeomitoloji, bu mitlerin tarih öncesi insanların doğal çevreyi anlamlandırma biçimlerini ortaya koyan önemli belgeler olduğunu kabul eder

1-2. Kur – Yer Altı Tanrısı – Sümer Mitolojisi

Sümer mitolojisinde Kur, hem yer altı dünyasını, hem de bu dünyayı kişileştiren kozmik bir varlığı ifade eden en eski kavramlardan biridir. Sümer dilinde *kur* sözcüğü tek bir anlama sahip değildir, bağlama göre "dağ", "yabancı ülke", "yer altı dünyası" veya "ölüler ülkesi" anlamlarında kullanılabilir. Bu çok anlamlılık, Sümerlerin evren tasavvurunda dağların, uzak coğrafyaların ve yer altının birbirine sembolik olarak bağlı olduğunu gösterir. Yer altı, insanların ölümden sonra gittiği karanlık ülke olmasının yanı sıra, tanrıların ve doğaüstü güçlerin yaşadığı gizemli bir âlem olarak düşünülmüştür. Bu nedenle Kur, yalnızca coğrafi bir mekân değil, aynı zamanda kozmolojik bir kavramdır.

Sümer kozmolojisine göre evren üç temel katmandan oluşuyordu: gökyüzü (An), yeryüzü (Ki) ve yer altı dünyası (Kur). Yer altına ulaşmak için dağların içinden veya

yeryüzünün derinliklerinden geçildiğine inanılırdı. Kur, ölülerin geri dönemediği bir ülke olarak tasvir edilir. Bu dünyanın girişinde kapılar bulunur ve bu kapılar çeşitli bekçiler tarafından korunur. Sümer metinlerinde Kur'un derinliklerinde tatlı yer altı sularının (Abzu ile bağlantılı yer altı suları) bulunduğuna dair göndermeler de yer alır, bu durum, Mezopotamya'da yer altı su kaynaklarının yaşamsal öneminin mitolojik yansıması olarak yorumlanmaktadır.[5]

Jeomitolojik açıdan Kur son derece dikkat çekicidir. Mezopotamya'nın büyük bölümü dağlık olmasa da, Sümerler madenlerin, değerli taşların ve yapı taşlarının geldiği bölgeleri kuzey ve doğudaki dağlık ülkelere bağlamışlardır. Bu nedenle "Kur" sözcüğünün hem "dağ" hem de "yer altı" anlamına gelmesi tesadüf değildir. Araştırmacılar, dağların içinden çıkarılan madenler ile yer altındaki gizemli dünyanın aynı kavramsal çerçevede düşünülmüş olabileceğini belirtmektedir. Böylece Kur, jeolojik zenginliklerin ve bilinmeyen yer altı âleminin ortak sembolü hâline gelmiştir. Bu yönüyle Kur, jeomitolojinin erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Kur, Sümer mitlerinde zaman zaman kaotik ve tehditkâr bir güç olarak da karşımıza çıkar. Özellikle "İnanna'nın Yer Altına İnişi" (*Inanna's Descent to the Netherworld*) anlatısında yer altı dünyası, dönüşü olmayan bir ülke olarak betimlenir. İnanna, yedi kapıdan geçerek Kur'un derinliklerine iner ve burada yer altı dünyasının kraliçesi Ereşkigal'in egemenliğiyle karşılaşır. Her ne kadar Ereşkigal yer altı dünyasının yöneticisi olsa da, onun hüküm sürdüğü mekân Kur olarak adlandırılır. Bu anlatı, ölümün kaçınılmazlığını ve doğanın döngüsünü sembolize eden en eski metinlerden biridir.[6]

Kur, yalnızca ölümün değil, aynı zamanda yeniden doğuşun ve dönüşümün da simgesidir. Sümer tarım toplumunda tohumun toprağın altına gömülüp daha sonra yeniden filizlenmesi, yer altının yalnızca yok oluşla değil, yaşamın yeniden başlamasıyla da ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, Kur'un ölüm ve yaşam arasındaki geçiş alanını temsil ettiğini ileri sürmektedir. Bu yorum, daha sonraki Mezopotamya dinlerinde ve Yakın Doğu mitolojilerinde yer altı dünyasına ilişkin düşüncelerin gelişiminde etkili olmuştur.

Jeomitoloji açısından Kur'un en önemli özelliği, jeolojik gözlemler ile mitolojik düşüncenin birleştiği bir kavram olmasıdır. Yer altından çıkan madenler, doğal bitüm, tuz, sıcak su kaynakları ve depremler gibi olaylar, Sümer insanının gözünde yer altını gizemli ve güçlü bir âlem hâline getirmiştir. Bu nedenle Kur, yalnızca ölülerin yaşadığı ülke değil, aynı zamanda yer kabuğunun altında saklanan zenginliklerin ve bilinmeyen doğal güçlerin sembolüdür. Günümüzde jeomitoloji araştırmacıları, Kur kavramını insanların yer altını algılayışını ve jeolojik çevreyi mitolojik bir dille anlamlandırma çabalarını gösteren en eski örneklerden biri olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, Kur'un doğrudan belirli bir jeolojik olayı temsil ettiğini söylemek yerine, onun jeolojik çevreye ilişkin gözlemlerin kültürel ve dinsel bir kavrama dönüşmüş çok katmanlı bir sembol olduğunu vurgulamak daha isabetlidir.[7]

---

[5] Kramer Samuel Noah, *History Begins at Sumer*, University of Pennsylvania Press.
[6] Wolkstein Diane & Kramer Samuel Noah, Inanna: Queen of Heaven and Earth, Harper & Row, 1983.
[7] Vitaliano Dorothy B., age.

1-3. Irkalla'nın (İştar'ın) Yer Altına İnişi – Babil Mitolojisi

Babil ve Asur inanç sisteminde Irkalla, ölülerin yaşadığı yer altı dünyasının adıdır. Ancak Mezopotamya metinlerinde ilginç bir durum vardır: Irkalla sözcüğü hem yer altı ülkesini hem de zaman zaman bu ülkenin hâkimi olan Ereşkigal (Ereshkigal) için kullanılır. Bu durum, Yunan mitolojisinde "Hades" adının hem yer altı dünyasını hem de onun tanrısını ifade etmesine benzer. Yer altı dünyası ayrıca Kurnugi (Dönüşü Olmayan Ülke) ve Allatu gibi adlarla da anılmıştır. Mezopotamyalılar için Irkalla, ceza veya ödül verilen bir yer değil, insanların sosyal statülerine bakılmaksızın ölümden sonra ulaştıkları kaçınılmaz son duraktı.[8]

Mezopotamya kozmolojisinde evren üç ana katmandan oluşuyordu: gök (Anu'nun egemenliği), yeryüzü ve yer altındaki Irkalla. Yer altı dünyasının batıdaki "Güneşin Battığı Dağlar"ın altında bulunduğuna inanılırdı. Bu dünya yedi kapıyla çevriliydi ve her kapıda bekçiler görev yapardı. Yer altına giren birinin geri dönmesi neredeyse imkânsız kabul edildiği için Irkalla aynı zamanda "Dönüşü Olmayan Ülke" olarak adlandırılmıştır. Bu tasvir, Mezopotamya'nın mağaralar, dağ geçitleri ve yer altı boşluklarına ilişkin gözlemlerinin dinsel bir kozmolojiye dönüştüğünü göstermektedir.

Irkalla'nın hâkimi Ereşkigal (Büyük Yerin Kraliçesi) idi. Daha sonraki Babil metinlerinde savaş ve salgın tanrısı Nergal, Ereşkigal'in eşi olarak yer altı dünyasının ortak yöneticisi hâline gelir. Ereşkigal'in temel görevi, ölülerin düzenini korumak ve yaşayanların bu dünyaya girmesini engellemekti. Bu nedenle Mezopotamya dininde ölüm, korkutucu olduğu kadar kozmik düzenin vazgeçilmez bir parçası olarak da görülüyordu.[9]

Gökyüzü, bereket ve aşk tanrıçası İnanna (Akkadca İştar), kız kardeşi Ereşkigal'in hüküm sürdüğü Irkalla'ya inmeye karar verir. Yer altına ulaşabilmek için yedi kapıdan geçmek zorundadır. Her kapıda tacı, mücevherleri, giysileri ve güç sembolleri tek tek alınır. Son kapıya ulaştığında artık sıradan bir ölü gibidir. Ereşkigal onu yargılar ve öldürterek bedenini bir çengele astırır. Yeryüzünde bereket durur, bitkiler büyümez, hayvanlar çoğalmaz ve yaşam döngüsü kesintiye uğrar. Daha sonra tanrı Enki'nin gönderdiği yardımcılar sayesinde İnanna yeniden diriltilir, ancak yer altından çıkabilmesi için yerine başka birinin gönderilmesi gerekir. Bu görev sonunda eşi Dumuzi'ye verilir ve Dumuzi yılın bir bölümünü yer altında, bir bölümünü ise yeryüzünde geçirir. Böylece mevsimlerin döngüsü açıklanmış olur.

Jeomitoloji açısından bu anlatı yalnızca ölümü açıklayan bir mit değildir. Yer altına iniş ve

[8] Black Jeremy & Green Anthony, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia.
[9] Katz Dina, The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources.

yeniden yükseliş motifi, tarımsal yaşamın temel gözlemlerinden biri olan tohumun toprağa gömülmesi ve yeniden filizlenmesi ile ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda mağaralar, yer altı boşlukları ve maden galerileri gibi insanın girdiği karanlık mekânlar, mitolojik olarak Irkalla'nın kapıları şeklinde algılanmıştır. Yer altının karanlık olmasına rağmen bereketin kaynağını da içinde barındırması, madenlerin ve yer altı sularının yeryüzüne çıkışıyla doğrudan bağlantılı sembolik bir düşüncedir. Modern jeomitoloji araştırmacıları bu nedenle Irkalla'yı, Mezopotamya insanının jeolojik çevreyi kültürel hafızaya dönüştürmesinin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirir.

Mezopotamya'da altın, gümüş, bakır, kalay ve değerli taşların büyük bölümü dış bölgelerdeki dağlardan ve madenlerden getiriliyordu. Buna rağmen bu zenginliklerin "yerin altından çıkması", yer altını gizemli ve kutsal bir mekân hâline getirmiştir. Irkalla'nın yalnızca ölülerin ülkesi değil, aynı zamanda yerin derinliklerinde saklanan güçlerin sembolü olması, antik madencilik kültürü ile mitoloji arasındaki bağı göstermektedir. Jeomitolojik açıdan bu ilişki, insanların madenleri ve yer kabuğunu yalnızca ekonomik kaynak olarak değil, kutsal kozmik düzenin bir parçası olarak gördüklerini ortaya koyar.

Irkalla anlatısı, jeomitolojinin temel ilkelerinden birini açık biçimde yansıtır: Doğal çevre, insan zihninde mitolojik bir coğrafyaya dönüşür. Yer kabuğunun altındaki görünmeyen dünya, mağaralar, faylar, sıcak su kaynakları, yer altı suları ve maden yataklarıyla birlikte düşünülmüş, bu gözlemler zamanla ölüm, yeniden doğuş ve yer altı tanrıçalarının hüküm sürdüğü kozmik bir evrene dönüştürülmüştür. Bu nedenle Irkalla, yalnızca Babil dininin bir unsuru değil, aynı zamanda insanlığın jeolojik çevreyi anlamlandırma çabasının en eski kültürel belgelerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu yorum, Dorothy B. Vitaliano'nun jeomitoloji yaklaşımı ile daha sonraki Mezopotamya kozmolojisi çalışmalarının ortak değerlendirmeleriyle uyumludur.

1-4. Hitit Jeomitolojisinde Yer Altı Tanrıları – Hitit Mitolojisi

Hitit dini ve mitolojisi, Anadolu'nun jeolojik yapısını en güçlü biçimde yansıtan inanç sistemlerinden biridir. Volkanik dağlar, mağaralar, karstik obruklar, yer altı kaynakları ve maden yataklarıyla çevrili Orta Anadolu'da yaşayan Hititler, yer altını yalnızca ölülerin yaşadığı bir mekân olarak değil, aynı zamanda tanrıların, ataların ve doğanın gizli güçlerinin bulunduğu kutsal bir âlem olarak görmüşlerdir. Jeomitoloji açısından Hitit yer altı tanrıları, insanların Anadolu'nun jeolojik çevresini dinsel ve mitolojik kavramlarla açıklama çabalarının en önemli örneklerinden biridir.[10]

Hitit metinlerinde yer altı dünyası için en sık kullanılan kavramlardan biri "Dagan-zipa" (yerin derinliği) ve "Kattera" (aşağı dünya) anlamına gelen ifadelerdir. Yer altı, yeryüzünün altında bulunan karanlık bir ülke olarak düşünülüyordu. Bu dünya ölülerin yaşadığı yer olmakla birlikte aynı zamanda tanrıların hapsedildiği, kötülüklerin sürgün edildiği ve büyü ritüelleriyle hastalıkların gönderildiği bir mekândı. Hititler için yer altı, evrenin düzenini sağlayan kozmik sistemin ayrılmaz bir parçasıydı.[11]

[10] Collins Billie Jean, The Hittites and Their World, Society of Biblical Literature, 2007.
[11] Beckman Gary, Hittite Religion, Oxford Research Encyclopedia of Religion, 2015.

Hitit dini tek bir yer altı tanrısından söz etmez. Bunun yerine "Eski Tanrılar" (Kattekkiuš DINGIRMEŠ) veya "Yer Altı Tanrıları" olarak adlandırılan bir tanrılar topluluğu bulunur. Bunların başında Hatti kökenli Lelwani gelir. İlk dönemlerde erkek olarak düşünülen Lelwani, zamanla Hurri etkisiyle dişil özellikler kazanmış ve yer altı dünyasının hükümdarı hâline gelmiştir. Ayrıca Güneş Tanrıçası'nın yer altındaki biçimi olan Güneş Tanrıçası Arinna'nın Yer Altı Formu, kader tanrıçaları Gulšeš, yazgıyı belirleyen tanrılar ve çeşitli yer altı ruhları da bu dünyada görev yapmaktadır.

Hitit mitolojisinin en ünlü anlatılarından biri Telipinu Mitidir. Bereket tanrısı Telipinu öfkelenerek ortadan kaybolur. Onun kaybolmasıyla birlikte, bitkiler kurur, pınarlar kurumaya başlar, hayvanlar doğuramaz, tahıllar yetişmez, insanlar aç kalır. Tanrılar uzun süre Telipinu'yu ararlar. Sonunda bir arı onu bulur ve geri dönmesini sağlar. Tanrı geri döndüğünde yeniden yağmurlar yağar, bitkiler yeşerir ve doğa eski düzenine kavuşur. Bu anlatı doğrudan yer altı tanrılarının öyküsü olmasa da Hitit metinlerinde Telipinu'nun öfkesinin ve kayboluşunun yer altı güçleriyle ve aşağı dünya ritüelleriyle ilişkilendirildiği görülür. Jeomitoloji açısından bu anlatı, doğanın mevsimsel döngülerinin ve toprağın verimliliğinin mitolojik bir açıklaması olarak değerlendirilmektedir.

Hitit Fırtına Tanrısı ile dev yılan Illuyanka arasında geçen mücadele, Anadolu'nun en eski ejderha anlatılarından biridir. Illuyanka yer altının ve kaotik güçlerin temsilcisidir. Fırtına Tanrısı önce yenilir, daha sonra hile yoluyla gücünü geri alarak ejderhayı öldürür. Jeomitoloji açısından birçok araştırmacı bu anlatının, ilkbaharda doğanın yeniden canlanmasını, selleri, kuraklığı, mevsim geçişlerini, yer altı sularını sembolize ettiğini düşünmektedir. Ejderhanın yer altı ile ilişkilendirilmesi Anadolu'daki mağaralar, karstik sistemler ve büyük yer altı su ağlarının kültürel hafızaya dönüşmüş biçimi olarak yorumlanmaktadır.[12]

Hitit dini bakımından jeomitolojiyi en fazla ilgilendiren uygulamalardan biri yer altına gönderme ritüelleridir. Hastalık, kötülük, lanet, cin, günah, kirlenme, büyü törenleriyle yerin altına gönderilirdi. Bunun için, çukurlar açılır, adak kapları gömülür, kurbanlar toprağa bırakılır, yer altı tanrılarına dualar edilirdi. Arkeolojik kazılarda Hattuşa, Şapinuva ve Ortaköy'de bulunan çok sayıdaki ritüel çukuru bu uygulamaların maddi kanıtları olarak değerlendirilmektedir. Jeolojik açıdan bakıldığında bu çukurlar, toprağın altının yaşayan bir varlık olarak algılandığını göstermektedir.

Hitit ülkesi, Hasan Dağı, Erciyes, Karacadağ, Karstik obruklar, Tuz Gölü, mağara sistemleri ve sıcak su kaynakları gibi oldukça aktif jeolojik oluşumların bulunduğu bir bölgede yer alıyordu. Yer altından çıkan sıcak sular, mağaralar, obruklar ve zaman zaman meydana gelen depremler, Hititlerin yer altını yaşayan bir dünya olarak görmelerinde etkili olmuş olabilir. Bugün jeomitoloji araştırmacıları Hitit yer altı tanrılarını yalnızca dini figürler olarak değil, Anadolu'nun jeolojik çevresinin kültürel hafızaya dönüşmüş sembolleri olarak değerlendirmektedir.[13]

---

[12] Beckman Gary, "The Anatolian Myth of Illuyanka."

[13] Burbery Timothy J., Geomythology: How Common Stories Reflect Earth Events, Routledge, 2021.

1-5. Hades Yeraltı Tanrısı – Yunan Mitolojisi

Yunan mitolojisindeki Hades, jeomitoloji açısından en önemli yer altı dünyası kavramlarından biridir. Çünkü Hades yalnızca ölülerin ülkesi değil, mağaralar, fay hatları, yer altı nehirleri, madenler ve yer kabuğunun derinlikleriyle ilişkilendirilen çok katmanlı bir kozmolojik mekândır. Jeomitoloji açısından Hades, antik insanların gözlemledikleri jeolojik olayları ve yer şekillerini mitolojik bir sistem içinde anlamlandırmalarının en gelişmiş örneklerinden biri olarak kabul edilir. Aşağıda Hades'in mitolojik özellikleri, jeomitolojik yorumu ve başlıca anlatıları yer almaktadır.

Hades (Aidēs), Kronos ile Rhea'nın oğullarından biri ve Zeus ile Poseidon'un kardeşidir. Titanlar yenildikten sonra evren üç kardeş arasında paylaşılmış, Zeus gökyüzünü, Poseidon denizleri, Hades ise yer altı dünyasını yönetmeye başlamıştır. Antik Yunan kaynaklarında "Hades" sözcüğü hem tanrının adı, hem de ölülerin yaşadığı ülkenin adı olarak kullanılır. Bu durum, Babil'deki Irkalla veya Hititlerde Lelwani çevresinde gelişen yer altı anlayışıyla benzerlik gösterir.[14]

Yunanlar Hades'i dünyanın derinliklerinde bulunan gerçek bir ülke olarak düşünmüşlerdir. Bu ülkeye mağaralardan, uçurumlardan veya kutsal yer altı geçitlerinden girildiğine inanılırdı. Hades'in çevresi beş nehirle kuşatılmıştır: Styx (Yemin Nehri), Acheron (Keder Nehri), Cocytus (Gözyaşı Nehri), Phlegethon (Ateş Nehri) ve Lethe (Unutuş Nehri). Bu nehirlerin jeolojik açıdan dikkat çekici yanı, yer altı su sistemlerinin, karstik mağaraların ve volkanik gaz çıkışlarının mitolojik bir dile dönüştürülmüş olabileceği yönündeki yorumlardır. Antik Yunan'da özellikle Epir bölgesindeki Acheron Nehri ve çevresindeki mağaralar, Hades'e açılan kapılar olarak kabul edilmiştir.[15]

[14] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, 1985.
[15] Smith William, Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology.

Bu, Hades ile ilgili en önemli jeomitolojik öyküdür. Yer altı tanrısı Hades, Zeus'un kızı Persephone'yi yeryüzünde çiçek toplarken kaçırır. Yeryüzü yarılır ve Hades dört siyah atın çektiği arabasıyla yer altından çıkar. Persephone yer altına götürülür. Annesi Demeter kızını bulamayınca bütün dünya kurur, bitkiler büyümez, tahıllar yetişmez, yağmurlar kesilir ve sonunda Zeus araya girer. Persephone yılın bir bölümünü Hades'te, bir bölümünü annesinin yanında geçirmeye başlar. İlkbahar onun dönüşüdür. Sonbahar ise yer altına inişidir. Bu anlatı günümüzde jeomitolojinin en önemli örneklerinden biri kabul edilir. Çünkü toprağın altına gömülen tohumların yeniden filizlenmesi, mevsimlerin değişimi ve tarımsal döngü mitolojik bir öyküyle açıklanmaktadır.[16]

Jeologlar ve jeomitoloji araştırmacıları bu anlatının yalnızca mevsimleri açıklayan bir mit olmadığını düşünmektedir. Yerin yarılması, mağaralar, obruklar, yer altı geçitleri, volkanik çatlaklar ve karstik oluşumlar gibi doğal olaylar insanların gözünde yer altına açılan kapılar olarak görülmüştür. Anadolu'da bulunan çok sayıdaki obruk efsanesi ile Yunan dünyasındaki Hades kapıları arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır.

Orpheus'un yer altına inişi ise jeomitoloji bakımından ikinci önemli anlatıdır. Orpheus, ölen eşi Eurydike'yi geri getirebilmek için Hades'e iner. Yer altı nehirlerini geçer ve Kerberos'u uyutur. Yer altındaki mağaralardan geçer. Sonunda Eurydike'yi geri almasına izin verilir. Ancak arkasına baktığı için onu sonsuza kadar kaybeder. Bu öykü mağaraların, yer altı nehirlerinin ve karanlık dünyanın kültürel hafızadaki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Herakles'in on iki görevinden sonuncusu Hades'e inerek Kerberos'u yeryüzüne çıkarmaktır. Bu öyküde, mağaralar, yer altı geçitleri, kayalık boğazlar, kutsal girişler, ayrıntılı biçimde anlatılır. Jeomitoloji araştırmacıları bu anlatının eski mağara kültlerinin devamı olduğunu düşünmektedir.

Homeros'un Odysseia'sının XI. kitabı tamamen yer altı dünyasına ayrılmıştır. Odysseus, Acheron, Styx, Perimedes, ruhlar, yer altı gölleri, ölüler ile karşılaşır. Bugün birçok araştırmacı bu bölümü antik dünyanın en ayrıntılı yer altı coğrafyası olarak değerlendirmektedir. Jeomitoloji açısından oldukça önemlidir. Hades aynı zamanda altının, gümüşün, bakırın ve demirin yer altında bulunmasının da sembolüdür. Bu nedenle Hades'e bazen Plouton (yani "Zengin Olan") adı verilmiştir. Çünkü bütün madenler yerin altındadır. Bu yönüyle Hades yalnızca ölüm tanrısı değildir. Aynı zamanda dünyanın bütün zenginliklerinin sahibidir. Bu düşünce daha sonra Roma'da Pluto olarak devam etmiştir.[17]

1-6. Tartarus - Yerin En Derin Katmanı – Yunan Mitolojisi

Yunan mitolojisinde Tartarus (Tartaros), yalnızca yer altı dünyasının bir bölümü değil, evrenin en derin, en karanlık ve en ulaşılmaz katmanı olarak tasavvur edilmiştir. Antik Yunan kozmolojisinde evren üç ana bölgeden oluşur: gökyüzü (Ouranos), yeryüzü (Gaia) ve yer altı dünyası. Yer altı dünyasının da en alt katmanında Tartarus bulunur.

[16] Erhat Azra, Mitoloji Sözlüğü, Can Yayınları.
[17] Homeros İlahileri, Can Yayınları, 2012.

Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde Tartarus, Hades'ten bile daha derin, tanrıların bile korktuğu bir uçurum olarak tanımlanır. Bu nedenle Tartarus, yalnızca ölülerin yaşadığı bir yer değil, tanrılara başkaldıran Titanların ve diğer kozmik varlıkların hapsedildiği ilahi bir zindan olarak görülür. Jeomitoloji açısından Tartarus, insanların yer kabuğunun altında bulunduğunu düşündükleri bilinmeyen derinlikleri ve erişilemeyen boşlukları mitolojik bir mekâna dönüştürmelerinin en çarpıcı örneklerinden biridir.[18]

Hesiodos'un *Theogonia* adlı eserinde Tartarus, evrenin başlangıcında ortaya çıkan ilk kozmik varlıklardan biri olarak kabul edilir. Kaos'tan sonra Gaia (Toprak), Tartaros ve Eros'un var olduğu anlatılır. Bu anlatım, Tartarus'un yalnızca fiziksel bir yer olmadığını, aynı zamanda evrenin temel unsurlarından biri olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Antik Yunan düşüncesinde Tartarus'un derinliği o kadar büyüktür ki, Hesiodos'a göre bronz bir örs gökten bırakıldığında dokuz gün dokuz gece düşerek ancak yeryüzüne ulaşır. Aynı örs yerden bırakıldığında yine dokuz gün dokuz gece düşerek Tartarus'a varır. Bu tasvir, insanların ölçülemeyen yer altı derinliklerini hayal edebilmek için geliştirdikleri güçlü kozmolojik imgelerden biridir.[19]

Jeomitoloji bakımından Tartarus'un en dikkat çekici özelliği, yer kabuğunun altında yer alan sonsuz boşluk fikrini temsil etmesidir. Antik Yunan insanı mağaralar, derin obruklar, fay yarıkları, volkanik çatlaklar ve yer altı mağara sistemlerini gözlemlemiş, bunların görünmeyen bir dünyanın girişleri olduğuna inanmıştır. Tartarus'un erişilemez derinliği, bu doğal oluşumların insan zihninde büyütülerek kozmik bir mekâna dönüştürülmesinin sonucudur. Modern jeomitoloji araştırmacıları, bu tür anlatıların tarih öncesi insanların jeolojik çevreyi anlamlandırma biçimlerinin kültürel yansımaları olduğunu belirtmektedir.[20]

Tartarus ile ilgili en önemli mitolojik anlatı Titanomakhiadır. Zeus ile Olimpos tanrılarının Titanlara karşı kazandıkları savaşın ardından Kronos başta olmak üzere birçok Titan, Tartarus'a kapatılır. Hesiodos'a göre bu devasa uçurumun kapıları bronzdan yapılmıştır ve yüz kollu devler (Hekatonkheirler) tarafından korunmaktadır. Tartarus'un çevresinde aşılmaz duvarlar ve demir kapılar bulunur. Bu anlatı, yalnızca ilahi cezalandırmayı değil, aynı zamanda yer altının insanlar için ulaşılamaz ve kontrol edilemez doğasını da simgeler. Jeomitolojik açıdan bakıldığında, dağların içindeki derin mağaralar, karanlık boşluklar ve erişilemeyen kaya sistemleri bu mitolojik tasvirlerin oluşmasına ilham vermiş olabilir.[21]

Tartarus'ta geçen en ünlü anlatılardan biri Tantalos'un cezasıdır. Tantalos, tanrılara karşı işlediği suç nedeniyle boynuna kadar su içinde durmaya mahkûm edilir, su içmek istediğinde sular çekilir, dallardaki meyvelere uzandığında ise dallar uzaklaşır. Bir diğer anlatıda Sisyphos, dev bir kayayı sürekli dağın tepesine çıkarmaya çalışır, kaya her seferinde geri yuvarlanır. İksion, sonsuza kadar dönen ateşli bir çarka bağlanır. Danaidler ise dipsiz bir küpü sürekli suyla doldurmaya çalışırlar. Bu öyküler ahlaki cezalandırma anlatıları olmakla birlikte, jeomitolojik açıdan yer altı mağaraları,

---

[18] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, 1985.

[19] Hesiodos, Theogonia, 720–725.

[20] Vitaliano Dorothy B., age.

[21] Hesiodos, Theogonia, 713–819.

dipsiz kuyular, sürekli akan yer altı suları ve kayaların hareketi gibi doğal gözlemlerle ilişkilendirilebilecek güçlü mekânsal imgeler içerir.

Jeomitoloji bakımından Tartarus'un bir başka önemli yönü de volkanlarla ilişkilendirilmesidir. Antik Yunan ve Roma dünyasında Etna başta olmak üzere bazı yanardağların altında Titanların veya devlerin hapsedildiğine inanılmıştır. Özellikle Typhon ve Enceladus'un Etna Dağı'nın altında bulunduğu ve yanardağ patlamalarının onların öfkesi sonucu meydana geldiği düşünülmüştür. Her ne kadar bu anlatılar doğrudan Tartarus'ta geçmese de, Tartarus'un "yerin en derin ceza yeri" olması ile volkanların yer altından ateş ve lav çıkarması arasında güçlü bir sembolik bağ kurulmuştur. Jeomitoloji bu tür anlatıları, insanların volkanik faaliyetleri açıklama girişimlerinin mitolojik ifadeleri olarak değerlendirir.[22]

Yunan coğrafyasında Tartarus'un girişi olarak düşünülen belirli mağaralar bulunmasa da, Tainaron Mağarası (Peloponnesos), Nekromanteion (Acheron Nehri kıyısı) ve çeşitli karstik mağaralar Hades'e açılan kapılar olarak kabul edilmiştir. Antik insanlar için mağaraların derinlikleri, görünmeyen yer altı dünyasının fiziksel uzantılarıydı. Günümüzde yapılan jeomitolojik çalışmalar, bu kutsal mağaraların çoğunun aktif karst sistemleri, yer altı nehirleri veya jeolojik kırık hatları üzerinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, jeolojik gerçeklik ile mitolojik tasavvur arasındaki ilişkinin güçlü örneklerinden biridir.

Jeomitoloji açısından Tartarus, yalnızca Yunan mitolojisinin bir unsuru değildir. Sümerlerde Kur, Babil'de Irkalla, Hititlerde yer altı tanrılarının ülkesi, İskandinav mitolojisinde Hel, Maya mitolojisinde Xibalba ve Azteklerde Mictlan ile birlikte düşünüldüğünde, insanlığın yer kabuğunun altındaki bilinmeyen dünyayı ortak sembollerle anlamlandırdığını gösterir. Karanlık, derinlik, mağaralar, yer altı nehirleri, madenler ve volkanlar bu ortak hayal gücünün temel jeolojik unsurlarıdır. Bu nedenle Tartarus, dünya jeomitolojisinin en önemli karşılaştırmalı inceleme konularından biri olarak kabul edilir.[23]

1-7. Orcus - Yer Altı Dünyasının Cezalandırıcı Gücü - Roma Mitolojisi

Roma mitolojisindeki Orcus, yer altı dünyasıyla ilişkili en eski ve en özgün tanrısal figürlerden biridir. Ancak Orcus'u anlamak için önemli bir ayrım yapmak gerekir: Roma dininde Orcus, başlangıçta ölüler ülkesinin tamamını yöneten bir tanrıdan çok, yemin bozanları, suçluları ve ahlaki suç işleyenleri cezalandıran yer altı tanrısı olarak görülüyordu. Zamanla Yunan kültürünün Roma üzerindeki etkisiyle Hades (Pluton) ile özdeşleştirildi ve kimi Latin metinlerinde "Orcus" sözcüğü hem tanrıyı hem de yer altı dünyasını ifade etmeye başladı. Jeomitoloji açısından Orcus, insanların yer altını yalnızca ölümün mekânı değil, aynı zamanda adaletin ve kozmik düzenin uygulandığı görünmez bir dünya olarak tasavvur etmelerinin önemli bir örneğidir.

Orcus adının kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, birçok dilbilimci sözcüğün İtalya'nın yerli halklarından biri olan Etrüsklerin inanç sistemiyle bağlantılı olabileceğini düşünmektedir. Etrüsk sanatında görülen ve Orchus ya da Orcus adıyla

---

[22] Piccardi Luigi & Masse W. Bruce, Myth and Geology.
[23] Vitaliano Dorothy B., age.

ilişkilendirilen sakallı, korkutucu bir yer altı varlığı, Roma dönemindeki Orcus anlayışının öncüllerinden biri olarak kabul edilir. Roma dini geliştikçe bu figür, Yunan Hades ve Plouton inançlarıyla birleşmiş, böylece Orcus hem ceza veren tanrı hem de yer altı dünyasının adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.[24]

Jeomitoloji bakımından Orcus'un en önemli yönü, yer altının ahlaki ve fiziksel derinliğinin birleştiği bir kavram olmasıdır. Antik Roma'da mağaralar, volkanik yarıklar, derin kuyular ve yer kabuğundaki açıklıklar, yer altı tanrılarının dünyasına açılan kapılar olarak görülüyordu. Özellikle İtalya'nın volkanik bölgelerinde bulunan doğal gaz çıkışları, sülfür kokulu sıcak su kaynakları ve krater gölleri, insanların gözünde Orcus'un hüküm sürdüğü görünmez dünyanın belirtileri olarak algılanmıştır. Günümüz jeomitoloji araştırmaları, bu tür doğal oluşumların Roma yer altı mitolojisinin şekillenmesinde önemli rol oynadığını belirtmektedir.

Orcus ile doğrudan bağlantılı bağımsız ve uzun bir mitolojik destan bulunmaz. Bunun yerine, Roma edebiyatında Orcus daha çok yer altının kişileştirilmiş gücü veya ölümün efendisi olarak anılır. Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinde Aeneas'ın yer altına inişi sırasında karşılaşılan korkunç varlıklar arasında Orcus'un adı da geçer. Burada Orcus, ölülerin yaşadığı dünyanın karanlık düzenini temsil eden bir güç olarak tasvir edilir. Aynı şekilde Ovidius ve Seneca'nın eserlerinde de Orcus, kaçınılmaz ölümün ve ilahi adaletin simgesi olarak kullanılmıştır.[25]

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli anlatılardan biri, Aeneas'ın Yer Altı Yolculuğudur. Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinin altıncı kitabında kahraman Aeneas, Cumae Sibyl'inin rehberliğinde yer altına iner. Yolculuk, Avernus Gölü yakınındaki mağaradan başlar. Antik Romalılar bu gölü, Orcus'un ülkesine açılan kapılardan biri olarak kabul ediyorlardı. Avernus, Campania bölgesindeki volkanik bir krater gölüdür ve antik çağda çevresinden çıkan yoğun karbondioksit ve sülfür gazları nedeniyle kuşların bile uçamayacağı kadar ölümcül olduğuna inanılırdı. Bu nedenle göl, yaşayanlarla ölüler arasındaki sınır olarak görülmüştür. Modern jeomitoloji açısından bu anlatı, gerçek bir volkanik jeolojik oluşumun mitolojik bir yer altı kapısına dönüştürülmesinin en güzel örneklerinden biridir.

Roma dünyasında Orcus ile ilişkilendirilen bir diğer önemli jeolojik alan "Lacus Avernus" (Avernus Gölü)dur. Napoli yakınındaki Campi Flegrei (Phlegraean Fields), Avrupa'nın en büyük aktif volkanik kalderalarından biridir. Bölge, fumaroller, sıcak çamur kaynakları, sülfür gazları ve yer yer çöken zeminleriyle antik çağ insanı üzerinde büyük etki bırakmıştır. Bugün jeologlar, bölgede görülen bradisizm (yer kabuğunun yavaş yükselip alçalması) olayının iki bin yıldır devam ettiğini göstermektedir. Antik Romalıların Orcus'un girişini tam da bu bölgede aramaları, jeolojik çevrenin mitolojik düşünceyi nasıl etkilediğinin güçlü bir örneğidir.

Orcus'un ceza anlayışı da jeomitolojik açıdan ilginçtir. Roma düşüncesinde yer altı yalnızca ölülerin bulunduğu bir mekân değildir, aynı zamanda yemin bozanların, kutsal düzene karşı gelenlerin ve tanrıları küçümseyenlerin cezalandırıldığı kozmik bir alandır. Bu yönüyle Orcus, Yunan mitolojisindeki Tartarus kavramıyla yakın ilişki

[24] Bonfante Larissa, Etruscan Life and Afterlife, Wayne State University Press, 1986.
[25] Vergilius, Aeneis, VI. Kitap.

içindedir. Ancak Tartarus daha çok kozmik suçluların hapsedildiği bir uçurum olarak düşünülürken, Orcus bireysel ahlaki suçların cezalandırılmasıyla özdeşleşmiştir. Bu farklılık, Roma toplumunun hukuk ve devlet düzenine verdiği önemin mitolojiye yansıması olarak değerlendirilmektedir.[26]

1-8. Hel - Yer Altı Tanrısı - İskandinav Mitolojisi

İskandinav mitolojisinde Hel, hem yer altı dünyasının adı hem de bu dünyayı yöneten tanrıçanın adıdır. Bu ikili kullanım, Mezopotamya'daki Irkalla ve Yunan mitolojisindeki Hades ile benzerlik gösterir. Hel, savaş meydanında ölen kahramanların gittiği Valhalla'dan farklı olarak, hastalık, yaşlılık veya doğal nedenlerle ölen insanların ruhlarını kabul eden yer altı ülkesinin hükümdarıdır. Nors kozmolojisinde Hel, cezalandırmanın ötesinde ölümün doğal düzenini temsil eder. Jeomitoloji açısından Hel, Kuzey Avrupa'nın buzulları, donmuş nehirleri, sisli vadileri ve mağaraları gibi doğal çevresinin mitolojik bir yansımasıdır.

Hel'in kökeni, İskandinav mitolojisinin en önemli ailelerinden birine dayanır. Tanrı Loki ile dev kadın Angrboða'nın üç çocuğundan biri olan Hel'in kardeşleri dünya yılanı Jörmungandr ve dev kurt Fenrir'dir. *Prose Edda*'ya göre tanrılar, bu üç varlığın gelecekte büyük felaketlere neden olacağını öğrendiklerinde Odin, Hel'i Niflheim adı verilen sisli ve soğuk yer altı dünyasına göndererek ona burada hükmetme yetkisi verir. Snorri Sturluson, Hel'i bedeninin bir yarısı canlı, diğer yarısı ise siyaha dönmüş veya çürümüş bir ceset görünümünde tasvir eder. Bu fiziksel betimleme, yaşam ile ölüm arasındaki geçişi sembolize eder.[27]

Hel'in ülkesi olan Niflheim, İskandinav kozmolojisinin en eski kozmik bölgelerinden biridir. *Poetic Edda* ve *Prose Edda*'da burası buz, sis, don ve karanlıkla kaplı bir dünya olarak anlatılır. Buraya ulaşmak için Gjöll Nehri geçilir ve altın çatılı Gjallarbrú Köprüsü aşılır. Köprünün bekçisi Modgud'dur. Bu ayrıntılar, yer altı dünyasına geçişi sağlayan doğal sınırların (nehirler, köprüler ve vadiler) mitolojik anlatılara nasıl dönüştürüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji açısından bakıldığında bu tasvirlerin, İskandinavya'nın buzul vadileri, derin nehir sistemleri ve uzun kış mevsimlerinden ilham aldığı düşünülmektedir.[28]

---

[26] Beard Mary, North John & Price Simon, Religions of Rome, Cambridge University Press, 1998.

[27] Orchard Andy, Dictionary of Norse Myth and Legend, Cassell, Londra, 1997, s. 78–80.

[28] Davidson H.R. Ellis, Gods and Myths of Northern Europe, Penguin Books, Harmondsworth, 1964, s. 57–63.

Hel ile ilgili en önemli mitolojik anlatı Baldr'ın Ölümü ve Hel'e Yolculuğudur. Bu öykü hem *Poetic Edda* hem de *Prose Edda*'da ayrıntılı biçimde yer alır. Tanrı Baldr, Loki'nin düzenlediği plan sonucu kör tanrı Höðr tarafından ökseotu dalıyla öldürülür ve Hel'in ülkesine gider. Bunun üzerine Odin'in oğlu Hermóðr, sekiz bacaklı atı Sleipnir'e binerek dokuz gece boyunca karanlık vadilerden geçer ve Hel'in ülkesine ulaşır. Hel, Baldr'ın geri dönmesine yalnızca evrendeki bütün canlı ve cansız varlıkların onun için gözyaşı dökmesi şartıyla izin verir. Ancak Thökk adlı dev kadın (çoğu yorumcu bunun Loki olduğunu kabul eder) ağlamayı reddeder ve Baldr, Ragnarök'e kadar Hel'in ülkesinde kalır.

Bu anlatı jeomitoloji bakımından önemlidir, çünkü dokuz günlük karanlık yolculuk, derin vadiler, sisli geçitler ve yer altına iniş teması, Kuzey Avrupa'nın sert doğal çevresinin mitolojik dile dönüşmüş örnekleri olarak yorumlanmaktadır. Aynı zamanda bu hikâye, ölümün geri döndürülemezliği ile doğanın döngüselliği arasında sembolik bir bağ kurar.

Jeomitolojiyi ilgilendiren bir diğer önemli unsur Hvergelmir adlı kutsal kaynaktır. *Grímnismál* şiirinde Hvergelmir, dünyanın en eski su kaynağı olarak anlatılır ve çok sayıda nehrin buradan doğduğu belirtilir. Aynı bölgede ejderha Níðhöggr, dünya ağacı Yggdrasil'in köklerini kemirir. Bu anlatı, yer altı sularının, kaynakların ve nehirlerin oluşumunu açıklamaya yönelik mitolojik bir model olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde jeomitoloji araştırmacıları, bu tür anlatıların insanların hidrolojik döngüyü gözlemleyerek geliştirdikleri sembolik açıklamalar olduğunu belirtmektedir.

Hel'in ülkesi ateşten çok soğuk ile ilişkilidir. Bu özellik onu Hades, Tartarus veya Orcus'tan ayırır. Bununla birlikte, İzlanda'nın volkanik coğrafyasında bulunan büyük lav mağaraları ve çatlak sistemleri, Orta Çağ İskandinav halk inanışlarında zaman zaman yer altı varlıklarının yaşadığı yerler olarak görülmüştür. Özellikle Surtshellir Lav Mağarası, hem jeolojik hem de folklorik açıdan dikkat çeken bir örnektir. Bununla birlikte, akademik literatürde Surtshellir'in doğrudan Hel'in ülkesi olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır, bu bağlantı daha çok sonraki halk anlatıları ve modern yorumlarla ilişkilidir. Bu ayrımı yapmak önemlidir.[29]

Jeomitoloji açısından Hel, yalnızca ölümün ülkesi değildir, aynı zamanda İskandinav coğrafyasının doğal özelliklerinin mitolojik bir haritasıdır. Buzulların oyduğu derin vadiler, donmuş nehirler, yer altından doğan kaynaklar, sisli dağ geçitleri ve uzun kutup geceleri, Hel'in soğuk ve sessiz dünyasının oluşmasına ilham vermiştir. Bu durum, jeomitolojinin temel varsayımlarından biriyle uyumludur: Mitolojik yer altı dünyaları, yaşanılan coğrafyanın jeolojik ve iklimsel özelliklerinden güçlü biçimde etkilenir. Hel'in ateş yerine buz ve don ile özdeşleştirilmesi, İskandinavya'nın çevresel koşullarının mitolojik düşünce üzerindeki belirleyici etkisini gösterir.[30]

[29] Burbery Timothy J., Geomythology: How Common Stories Reflect Earth Events, Routledge, Londra, 2021, s. 102–115.
[30] Eliade Mircea, Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınları.

1-9. Svartálfheim - Yer Altındaki Kara Elfler Ülkesi - İskandinav Mitolojisi

İskandinav mitolojisinde Svartálfheim (Eski Norsça: *Svartálfaheimr*, "Kara Elfler Ülkesi"), dokuz dünyanın (Nine Worlds) en gizemli olanlarından biridir. Burası, svartálfar (kara elfler) olarak adlandırılan varlıkların yaşadığı yer olarak tanımlanır. Bununla birlikte, Eski Nors kaynaklarında kara elfler (*svartálfar*) ile cüceler (*dvergar*) arasındaki ayrım her zaman açık değildir. Günümüz araştırmacılarının önemli bir bölümü, Snorri Sturluson'un eserlerinde geçen Svartálfheim'ın büyük ölçüde cücelerin yaşadığı yer altı dünyasıyla özdeşleştiğini kabul etmektedir. Jeomitoloji açısından Svartálfheim, madenlerin, metallerin, mağaraların ve yer altındaki zanaatkârlığın mitolojik bir yansıması olarak değerlendirilebilir.[31]

Svartálfheim adı, Eski Norsçada "kara elflerin evi" anlamına gelir. Kaynaklarda bu dünya çoğu zaman yer altında, güneş ışığının ulaşmadığı karanlık mağaralar ve kayalık bölgeler olarak tasvir edilir. Burada yaşayan varlıklar olağanüstü demirciler, kuyumcular ve taş ustalarıdır. Tanrılar tarafından kullanılan en değerli silahlar, büyülü yüzükler, altın eserler ve kutsal aletlerin büyük kısmı burada üretilmiştir. Bu özellik, yer altının yalnızca ölümle değil, aynı zamanda zenginlik, madenler ve teknolojik ustalıkla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Jeomitolojik açıdan bu anlatılar, İskandinav toplumlarının demir cevheri, bakır ve diğer madenlerin çıkarıldığı yer altı dünyasını kutsal bir üretim alanı olarak görmelerinin mitolojik ifadesi olarak yorumlanmaktadır.

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli anlatılardan biri, Mjölnir (Thor'un çekici), Gungnir (Odin'in mızrağı) ve Draupnir (altın yüzük) gibi kutsal nesnelerin kara elfler ya da

[31] Lindow John, Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs, Oxford University Press, New York, 2001, s. 287–289.

cüceler tarafından yapılmasıdır. *Skáldskaparmál*da anlatıldığına göre Loki, cüce ustalar Brokkr ve Sindri ile iddiaya girer. Cüceler yer altındaki ocaklarında demiri işler, ateşi körükler ve tanrılar için olağanüstü eserler üretirler. Bunlar arasında Thor'un çekici Mjölnir, Odin'in kendini çoğaltan yüzüğü Draupnir ve altın kıllı yaban domuzu Gullinbursti yer alır. Bu öyküde yer altı, yalnızca karanlık bir dünya değil, madenlerin eritildiği, metallerin işlendiği ve yaratıcı gücün doğduğu kutsal bir atölye olarak tasvir edilir.[32]

Jeomitolojik açıdan bu anlatı, erken İskandinav toplumlarının metalurji bilgisine ve madencilik faaliyetlerine mitolojik bir anlam yüklediğini göstermektedir. Cevherin yer altından çıkarılması, ateşle işlenmesi ve değerli bir nesneye dönüşmesi, doğanın ham maddesinin kültürel bir ürüne dönüşmesini simgeler.

Bir başka önemli anlatıda Loki, tanrıça Sif'in altın saçlarını kestikten sonra bunu telafi etmek için yer altındaki ustalara başvurur. Cüceler, Sif için altından yapılmış ve gerçek saç gibi uzayan büyülü saçlar üretirler. Aynı süreçte Odin'in mızrağı Gungnir ve Freyr'in katlanabilir gemisi Skíðblaðnir de yapılır. Bu öykü, yer altındaki ustaların yalnızca silah değil, doğanın bereketini ve düzenini temsil eden nesneler de ürettiklerini gösterir. Jeomitolojik açıdan altının ve diğer metallerin yer altından çıkarılması ile güneş ışığını simgeleyen parlak nesnelere dönüşmesi, madenlerin kültürel öneminin mitolojik bir anlatıya dönüştürülmüş hâlidir.

Jeomitoloji bakımından Svartálfheim'ın en dikkat çekici yönü, yer altındaki madenlerin ve taşların canlı bir dünyanın parçası olarak görülmesidir. Nors mitolojisinde cüceler ve kara elfler kayaların içinde yaşar, dağları oyar, maden damarlarını işler ve değerli taşları şekillendirir. Bu anlatılar, tarih öncesi İskandinav madenciliğinin kültürel hafızaya yansıması olarak değerlendirilebilir. İsveç, Norveç ve Orta Avrupa'nın kuzeyinde tarih öncesinden itibaren demir cevheri, bakır ve gümüş madenciliğinin yapıldığı bilinmektedir. Yer altında çalışan madencilerin olağanüstü becerileri zamanla doğaüstü varlıklara atfedilmiş olabilir. Bu yorum, doğrudan Eski Nors metinlerinde yer almaz, modern jeomitoloji ve arkeometalurji çalışmalarının ortaya koyduğu bilimsel bir değerlendirmedir.[33]

Svartálfheim ile ilgili önemli bir tartışma da, bu dünyanın Niðavellir ile aynı yer olup olmadığıdır. *Völuspá* şiirinde cücelerin yaşadığı yer Niðavellir (Aşağı Ovalar) olarak adlandırılırken, Snorri Sturluson Svartálfheim adını kullanır. Günümüzde birçok araştırmacı bu iki adın aynı mitolojik dünyaya işaret ettiğini düşünmektedir, ancak bunun kesin olarak kanıtlandığını söylemek doğru değildir. Rudolf Simek ve John Lindow gibi uzmanlar, kaynakların farklı dönemlerde yazılmış olması nedeniyle bu konuda ihtiyatlı olunması gerektiğini belirtmektedir.

Jeomitoloji açısından Svartálfheim, dünya mitolojileri içinde madencilik ve metalurji ile en güçlü ilişkiye sahip yer altı dünyalarından biridir. Sümerlerde Kur, Babillilerde Irkalla, Yunan mitolojisinde Hades ve Roma mitolojisinde Orcus daha çok ölüm ve ölüler dünyasıyla ilişkilendirilirken, Svartálfheim üretimin, zanaatin ve yer altı

---

[32] Simek Rudolf, Dictionary of Northern Mythology, D.S. Brewer, 2007, s. 46–48 (Brokkr), s. 278–280.

[33] Burbery Timothy J., Geomythology: How Common Stories Reflect Earth Events, Routledge, Londra, 2021, s. 120–134.

zenginliklerinin merkezidir. Burada yer altı, korkunun değil, bilgi, ustalık ve dönüşümün mekânıdır. Cevherin kayadan ayrılması, ateşte eritilmesi ve kutsal bir nesneye dönüşmesi, jeolojik süreçlerin kültürel anlam kazanmasının simgesidir. Bu nedenle Svartálfheim, jeomitoloji ile madencilik tarihinin kesiştiği en önemli mitolojik örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Svartálfheim, jeomitoloji açısından yer altının üretken yüzünü temsil eder. Diğer yer altı dünyalarının çoğu ölüm, ceza ve ölüler diyarı etrafında şekillenirken, Svartálfheim'da yer altı maden cevherlerinin işlendiği, taşların biçimlendirildiği ve teknolojik yeniliklerin doğduğu kutsal bir atölye olarak tasvir edilir. Bu özellik, onu dünya jeomitolojisinde benzersiz bir konuma yerleştirir. Özellikle taşlar, madenler ve madencilik tarihi üzerine hazırladığınız kitapta, Svartálfheim'ın jeolojik zenginliklerin mitolojik üretim merkezine dönüşmesi temasını işleyen ayrı bir alt bölüm olarak değerlendirilmesi, hem jeomitoloji hem de kültürel madencilik tarihi açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

1-10. Xibalba - Yer Altı Dünyası - Maya Mitolojisi

Maya mitolojisinde Xibalba (Maya dilinde *Xib'alb'a*, "Korku Yeri" veya "Dehşet Yeri"), ölülerin yaşadığı yer altı dünyasının adıdır. Dünya jeomitolojisi açısından Xibalba, gerçek jeolojik oluşumlarla en güçlü biçimde ilişkilendirilebilen yer altı mitlerinden biridir. Özellikle Yucatán Yarımadası'nın kireçtaşı mağaraları, obrukları (cenote), yer altı nehirleri ve karstik sistemleri, Xibalba tasvirlerinin oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle jeomitoloji literatüründe Xibalba, doğrudan gözlemlenebilen jeolojik çevrenin mitolojik anlatıya dönüşmesinin en başarılı örneklerinden biri olarak kabul edilir.

Xibalba, Maya evren tasarımında yeryüzünün altında bulunan çok katmanlı bir dünyadır. K'iche' Maya geleneğine göre burası çeşitli sınavların, hastalıkların, karanlığın ve ölümün hüküm sürdüğü bir ülkedir. Ancak Xibalba yalnızca ölülerin gittiği bir yer değildir, aynı zamanda tanrılarla insanların karşılaşabildiği, kahramanların sınandığı ve yeniden doğuşun mümkün olduğu kozmik bir mekândır. Bu yönüyle Xibalba, klasik anlamda bir cehennem değildir. Maya kozmolojisinde ölüm ile yaşam birbirini tamamlayan döngüsel süreçlerdir.

Jeomitoloji açısından Xibalba'nın en dikkat çekici yönü, karstik mağaralarla doğrudan bağlantılı olmasıdır. Maya uygarlığının geliştiği Yucatán Yarımadası'nın büyük bölümü kireçtaşından oluşur. Bölgede yüzey akarsuları yok denecek kadar azdır, yağmur suları kireçtaşını çözerek binlerce mağara, yer altı nehri ve cenote adı verilen doğal obruklar meydana getirmiştir. Mayalar bu cenoteleri yer altı dünyasına açılan kapılar olarak görmüşlerdir. Özellikle Chichen Itzá'daki Kutsal Cenote (Sacred Cenote), hem dinsel törenlerin hem de kurban ritüellerinin gerçekleştirildiği kutsal bir geçit olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji bakımından bu durum son derece önemlidir, çünkü burada mitoloji doğrudan gözlemlenebilir jeolojik oluşumlar üzerine kurulmuştur.[34]

Xibalba ile ilgili en önemli mitolojik anlatı Popol Vuh'ta yer alan Kahraman İkizler (Hunahpu ve Xbalanque) öyküsüdür. Bu eser, Maya mitolojisinin en önemli yazılı

[34] Agrinier Pierre, "The Sacred Cenote of Chichén Itzá", Peabody Museum Publications, 2015, s. 221–228.

kaynağıdır. Hikâyeye göre Hunahpu ile Xbalanque'nin babaları Hun Hunahpu ve Vucub Hunahpu, top oyunu oynarken çıkardıkları gürültü nedeniyle Xibalba'nın efendilerini rahatsız ederler. Yer altı tanrıları onları Xibalba'ya çağırır ve çeşitli sınavlara tabi tutar. Sonunda Hun Hunahpu öldürülür ve başı bir ağaca asılır. Daha sonra onun soyundan gelen Kahraman İkizler aynı yolu izleyerek Xibalba'ya inerler ve yer altı tanrılarını zekâları sayesinde yenmeyi başarırlar. Bu anlatı yalnızca ölümü değil, yer altına iniş, dönüşüm ve yeniden doğuşu simgeler. Jeomitoloji açısından mağaralara girip yeniden yeryüzüne çıkma motifi, karstik mağara sistemlerinin insanlar üzerindeki psikolojik etkisinin mitolojik anlatıya dönüşmüş hâlidir.

Popol Vuh'da Xibalba'nın içinde birbirinden farklı sınav evleri bulunur. Bunların arasında Karanlık Ev (Dark House), Bıçaklar Evi (Razor House), Soğuk Ev (Cold House), Jaguar Evi, Yarasa Evi ve Ateş Evi (House of Fire) yer alır. Bu odalar, yer altındaki farklı doğal tehlikelerin sembolik temsilleri olarak yorumlanmaktadır. Özellikle Yarasa Evi'nin mağaralarda yaşayan büyük yarasa kolonilerinden, Soğuk Ev'in mağara içi mikroikliminden ve Ateş Evi'nin volkanik bölgelerle ilgili halk gözlemlerinden esinlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte bu yorumların büyük ölçüde modern jeomitolojik analizlere dayandığı, antik Maya metinlerinde doğrudan bu açıklamaların yapılmadığı belirtilmelidir.[35]

Jeomitoloji açısından Xibalba'nın en önemli özelliği, mağaraların kutsallığıdır. Maya arkeolojisi üzerine yapılan son araştırmalar, Guatemala, Belize ve Meksika'da yüzlerce mağaranın dinsel törenlerde kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu mağaralarda tütsü kapları, seramikler, insan kemikleri, kurban kalıntıları ve adak eşyaları bulunmuştur. Özellikle Actun Tunichil Muknal (Belize), Naj Tunich (Guatemala) ve Balankanche Mağarası (Meksika), Maya yer altı inançlarının en önemli arkeolojik kanıtları arasında kabul edilmektedir. Bu bulgular, Xibalba'nın yalnızca mitolojik bir kavram değil, gerçek mağara sistemleriyle ilişkilendirilen yaşayan bir inanç olduğunu göstermektedir.

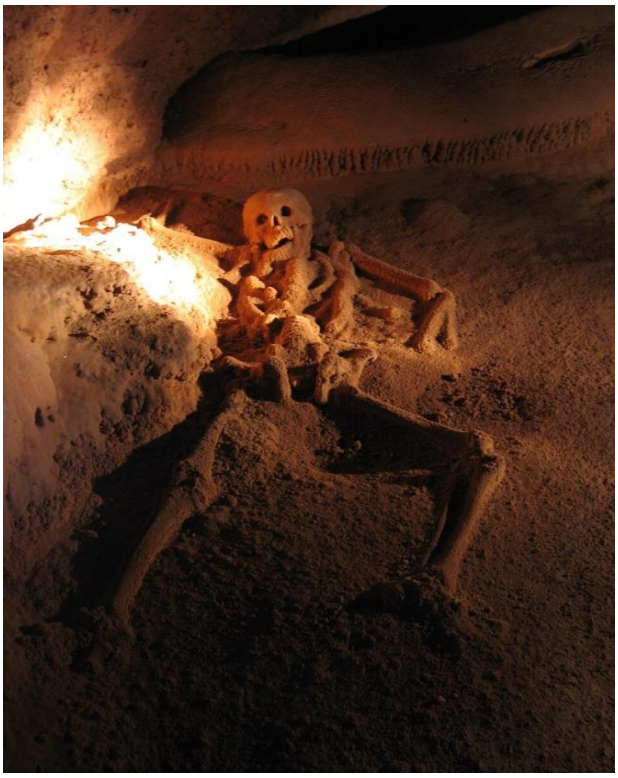

Jeolojik açıdan bakıldığında Xibalba'nın oluşumunda Yucatán Karst Sistemi belirleyici olmuştur. Yarımada neredeyse tamamen kireçtaşından oluştuğu için yağmur suları milyonlarca yıl boyunca kayaları çözmüş ve dünyanın en büyük yer altı nehir sistemlerinden birini meydana getirmiştir. Günümüzde yapılan dalış araştırmaları, Yucatán'da binlerce kilometre uzunluğunda su altı mağaraları bulunduğunu ortaya koymaktadır. Antik Mayaların bu mağaraları yer altı tanrılarının dünyası olarak görmeleri, jeomitolojinin en açık örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

[35] Burbery Timothy J., Geomythology, Routledge, 2021, s. 168–172.

Jeomitoloji açısından Xibalba, dünya mitolojileri arasında en güçlü jeolojik temele sahip yer altı dünyalarından biridir. Sümerlerin Kur'u, Babillilerin Irkalla'sı, Yunanların Hades'i ve İskandinavların Hel'i daha çok kozmolojik anlatılar olarak gelişirken, Xibalba doğrudan mağaralar, obruklar, yer altı nehirleri ve karstik jeomorfoloji üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle modern jeomitoloji çalışmalarında Xibalba, gerçek coğrafi çevrenin mitolojik dünya görüşünü nasıl şekillendirdiğini gösteren klasik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji açısından Xibalba, yer altı dünyası kavramının gerçek jeolojik çevreyle en sıkı bağ kurduğu mitolojik sistemlerden biridir. Özellikle cenoteler, karst mağaraları, yer altı nehirleri ve obruklar, Maya toplumunun kozmolojisinde yalnızca doğal oluşumlar değil, tanrıların yaşadığı, ataların ruhlarının geçtiği ve yaşam ile ölüm arasındaki sınırın bulunduğu kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle taşlar, mağaralar ve yer altı üzerine hazırladığınız kitapta Xibalba, jeomitolojinin en güçlü ve en somut örneklerinden biri olarak ayrı bir ana bölüm oluşturabilecek niteliktedir.

1-11. Mictlan - Yer Altı Dünyası - Aztek Mitolojisi

Aztek mitolojisinde Mictlan, doğal nedenlerle ölen insanların ruhlarının ulaştığı yer altı dünyasının adıdır. Bu dünya, ölüm tanrısı Mictlantecuhtli ile eşi Mictecacihuatl tarafından yönetilir. Nahuatl dilinde *Mictlan* sözcüğü, "ölülerin yeri" veya "ölüm ülkesi" anlamına gelir. Mictlan, Aztek kozmolojisinin dokuz katmanlı yer altı evreninin en alt seviyesinde yer alır. Jeomitoloji açısından Mictlan, mağaralar, dağ geçitleri, yer altı nehirleri, obsidyen kayalıkları ve volkanik coğrafya gibi Meksika'nın doğal çevresinden beslenen en önemli yer altı mitlerinden biridir. Günümüzde jeomitoloji araştırmacıları, Mictlan'ı gerçek jeolojik çevrenin dinsel kozmolojiye dönüştürülmesinin en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.

Aztek inancına göre insanların ölümden sonraki kaderi nasıl öldüklerine bağlıydı. Savaşta ölenler, kurban edilenler ve doğum sırasında ölen kadınlar farklı kutsal mekânlara giderken, yaşlılık, hastalık veya doğal nedenlerle ölenlerin ruhları Mictlan'a ulaşırdı. Ancak bu yolculuk kolay değildi. Ruhun Mictlan'a varabilmesi için yaklaşık dört yıl süren uzun ve tehlikeli bir yolculuk yapması gerektiğine inanılırdı. Bu anlayış, ölümü bir son değil, zorlu bir geçiş süreci olarak değerlendiren Aztek dünya görüşünü yansıtır.[36]

Jeomitoloji bakımından Mictlan'ın en dikkat çekici özelliği, yer altı yolculuğunun dokuz farklı katmandan oluşmasıdır. Aztek kaynaklarında ruhun bu katmanlarda birbirinden farklı doğal engellerle karşılaştığı anlatılır. Bunlar arasında iki dağın birbirine çarpıştığı dar geçitler, obsidyen bıçaklarla kaplı tepeler, dondurucu rüzgârların estiği alanlar, güçlü akıntılı yer altı nehirleri ve karanlık mağaralar bulunur. Bu tasvirler, Orta Meksika'nın volkanik dağları, obsidyen yatakları ve mağaralarından esinlenmiş görünmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, insanların yaşadıkları coğrafyadaki jeolojik tehlikeleri ölüm yolculuğunun aşamaları hâline getirmelerinin dikkat çekici örnekleridir.

[36] Austin Alfredo López, The Human Body and Ideology, Cilt I, s. 305–312.

Mictlan ile ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri Quetzalcóatl'ın kemikleri geri getirme öyküsüdür. Bu anlatı, *Leyenda de los Soles* (Güneşlerin Efsanesi) ve çeşitli Nahua kaynaklarında yer alır. Mitolojiye göre önceki çağlarda yaşamış insanların kemikleri Mictlan'da saklanmaktadır. Tanrı Quetzalcóatl, yeni insanlığı yaratabilmek için Mictlantecuhtli'den bu kemikleri istemek üzere yer altına iner. Mictlantecuhtli çeşitli hilelerle onu engellemeye çalışır. Quetzalcóatl sonunda kemikleri almayı başarır, ancak kaçarken düşer ve kemikler kırılarak farklı boyutlara ayrılır. Aztekler insanların boylarının farklı olmasını bu olaya bağlamışlardır. Daha sonra Quetzalcóatl kendi kanını kemiklere damlatarak yeni insanlığın yaratılmasını sağlar. Jeomitoloji açısından bu anlatı, yer altının yalnızca ölümün değil, aynı zamanda yaşamın yeniden başladığı yer olarak görülmesini sağlar. Kemiklerin yer altından çıkarılması, tıpkı maden cevherlerinin yer altından çıkarılması gibi, yaşamın temel hammaddesinin toprağın altında bulunduğu düşüncesini yansıtır.[37]

Mictlan'ın hükümdarı Mictlantecuhtli, Aztek sanatında iskelet ya da çürümüş insan bedeni görünümünde tasvir edilir. Eşi Mictecacihuatl ise ölüler dünyasının kraliçesidir. Bu çift, ölümün korkutucu yönünü temsil etmekle birlikte, yaşam döngüsünün kaçınılmaz bir parçası olarak da görülür. Modern Meksika'daki Día de los Muertos (Ölüler Günü) geleneğinin kökenleri, büyük ölçüde bu eski Aztek inançlarına dayanmaktadır.

Jeomitoloji bakımından Mictlan'ın en önemli yönlerinden biri mağaraların kutsallığıdır. Aztekler ve daha önceki Orta Amerika uygarlıkları mağaraları, insanların ve tanrıların doğduğu yerler olarak görmüşlerdir. Nahuatl metinlerinde mağaralar (*oztotl*) çoğu zaman yer altı dünyasına açılan geçitlerdir. Arkeolojik kazılar, Orta Meksika'daki çok sayıda mağarada kurban kalıntıları, tütsü kapları ve dinsel eşyalar bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Mictlan'ın yalnızca soyut bir mitolojik kavram olmadığını, gerçek mağaralarla ilişkilendirilen kutsal bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır.

Meksika'nın jeolojik yapısı, Mictlan anlatılarının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Ülke, Trans-Meksika Volkanik Kuşağı üzerinde yer alır ve çok sayıda aktif ya da sönmüş yanardağa sahiptir. Ayrıca geniş obsidyen yatakları, lav mağaraları ve fay sistemleri bulunur. Azteklerin yer altı yolculuğunda obsidyen bıçaklarla kaplı tepelerden söz etmeleri tesadüf değildir. Obsidyen, Aztek kültüründe hem silah hem de dinsel törenlerde kullanılan kutsal bir taştı. Jeomitoloji açısından bu anlatı, doğal jeolojik malzemelerin mitolojik sembollere dönüşmesinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Jeomitoloji bakımından Mictlan, Maya mitolojisindeki Xibalba ile yakın benzerlik gösterir. Her iki sistemde de mağaralar, yer altı nehirleri ve doğal geçitler ölüm dünyasına açılan kapılar olarak kabul edilir. Ancak Xibalba daha çok kahramanların sınandığı bir yer olarak tasvir edilirken, Mictlan ölülerin uzun yolculuğunun son durağıdır. Bu nedenle Mictlan, dünya jeomitolojisinde ölüm coğrafyasının jeolojik çevreyle bütünleştiği en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.[38]

---

[37] los Soles Leyenda de, History and Mythology of the Aztecs, University of Arizona Press, Tucson, 1992, s. 147.
[38] Burbery Timothy J., age, s. 165.

Jeomitoloji açısından Mictlan, Xibalba ile birlikte Amerika kıtasındaki en güçlü jeolojik temelli yer altı mitlerinden biridir. Ancak iki mit arasında önemli bir fark vardır. Xibalba'nın temel jeolojik zemini karstik mağaralar ve yer altı nehirleri iken, Mictlan'ın coğrafi arka planını volkanik dağlar, obsidyen yatakları, mağaralar ve dağ geçitleri oluşturur. Bu nedenle Mictlan, ölüm yolculuğunu yalnızca metafizik bir süreç olarak değil, aynı zamanda gerçek jeolojik engellerle örülü sembolik bir rota olarak kurgular. Taşlar, obsidyen, mağaralar ve yer altı coğrafyası üzerine hazırladığınız kitapta Mictlan, jeolojik peyzajın mitolojik ölüm coğrafyasına dönüştüğü en güçlü örneklerden biri olarak ayrı bir bölümde incelenmeyi hak etmektedir.

1-12. Patala - Yer Altı Dünyası - Hint Mitolojisi

Hint mitolojisinde Pātāla (Patala), yer kabuğunun altında bulunan, çok katmanlı ve gizemli bir yer altı âlemini ifade eder. Ancak Patala'yı Batı mitolojilerindeki "cehennem" kavramıyla özdeşleştirmek doğru değildir. Hindu kozmolojisinde Patala, ölülerin cezalandırıldığı bir yer değil, Nāga adı verilen yılan varlıkların, Daitya ve Danava soyundan gelenlerin, yer altı zenginliklerinin ve değerli taşların bulunduğu görkemli bir dünyadır. Dünya jeomitolojisi açısından Patala, mağaralar, yer altı suları, madenler, değerli taşlar ve yılanlarla ilişkilendirilen en önemli yer altı mitlerinden biridir. Özellikle Hindistan'ın geniş mağara sistemleri, yer altı nehirleri ve maden bölgeleri, Patala tasvirlerinin oluşumunda önemli rol oynamış görünmektedir.[39]

Hindu kozmolojisine göre evren, yukarıdaki yedi göksel dünya (*Lokalar*), ortadaki yeryüzü (*Bhūloka*) ve aşağıdaki yedi yer altı dünyasından oluşur. Bu yer altı katmanları sırasıyla Atala, Vitala, Sutala, Talātala, Mahātala, Rasātala ve Pātāla olarak sıralanır. Bazı Purana metinlerinde "Patala" bu yedi katmanın en altındaki bölüm olarak kullanılırken, bazı metinlerde ise bu yedi katmanın tamamını kapsayan genel ad hâline gelir. Bu nedenle Patala kavramı farklı metinlerde farklı kapsamda kullanılmaktadır.

Patala'nın en dikkat çekici özelliği, karanlık ve korkutucu bir yer olmamasıdır. Aksine, Purana metinlerinde burası altın, gümüş, yakut, zümrüt, inci ve diğer değerli taşlarla dolu sarayların bulunduğu son derece zengin bir ülke olarak anlatılır. Güneş ışığı buraya ulaşmasa da, Nāga krallarının başlarında taşıdıkları mücevherlerin yaydığı ışık bütün Patala'yı aydınlatmaktadır. Bu tasvir, yer altının madenler ve değerli taşlarla dolu olduğuna ilişkin eski Hint düşüncesinin mitolojik bir ifadesidir. Jeomitoloji açısından Patala, yer altı zenginliklerinin kutsallaştırıldığı en önemli mitolojik örneklerden biridir.

Patala'nın en önemli sakinleri Nāgalardır. Nāgalar yarı insan yarı yılan biçimindeki kutsal varlıklardır ve yer altındaki hazinelerin koruyucuları olarak kabul edilirler. En büyük Nāga hükümdarları arasında Vāsuki, Takṣaka, Karkoṭaka ve özellikle Ananta (Şeşa) bulunur. Şeşa, evreni taşıyan sonsuz yılan olarak tasvir edilir ve tanrı Viṣnu'nun kozmik uyku sırasında üzerinde dinlendiği varlıktır. Bu anlatılar, yılanların yer altı, su kaynakları ve madenlerle ilişkilendirildiği eski Hint inançlarının yansımasıdır. Jeomitoloji bakımından yılan figürü, yer altındaki kıvrımlı su yollarını,

[39] Dimmitt Cornelia & van Buitenen J.A.B.), Classical Hindu Mythology: A Reader in the Sanskrit Purāṇas, Temple University Press, Philadelphia, 1978, s. 70.

mağara sistemlerini ve fay hatlarını simgeleyen kozmolojik bir metafor olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu yorum modern jeomitoloji çalışmalarına aittir, Sanskrit metinlerinde bu ilişki açık biçimde kurulmaz.[40]

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli anlatılardan biri Samudra Manthana (Süt Okyanusunun Çalkalanması) efsanesidir. Bu öyküde tanrılar ile asuralar ölümsüzlük iksirini elde etmek amacıyla Mandara Dağı'nı bir çalkalama çubuğu, Nāga kralı Vāsuki'yi ise ip olarak kullanırlar. Dağ okyanusun içine batmaya başlayınca Vişnu dev bir kaplumbağa (Kurma) biçimine girerek dağı sırtında taşır. Bu anlatıda yer altı güçleri, dağlar ve yılanlar birlikte kozmik düzenin kurulmasına katkı sağlar.

Jeomitoloji açısından bu mit, dağların, yerkabuğunun ve yer altı güçlerinin evrenin oluşumundaki rolünü simgesel biçimde anlatmaktadır. Bazı araştırmacılar, bu anlatının eski Hint toplumlarının tektonik dağ oluşumları ve büyük doğal güçler hakkındaki sembolik düşüncelerini yansıttığını ileri sürmektedir, ancak bu yorum doğrudan metinde yer almaz ve modern yorum niteliğindedir.

Patala ile doğrudan ilişkili bir başka önemli anlatı, Arjuna'nın Nāga dünyasına inişidir. *Mahābhārata*'da Arjuna'nın Nāga prensesi Ulupi tarafından yer altındaki Nāga ülkesine götürüldüğü anlatılır. Ulupi'nin yaşadığı yer, değerli taşlarla süslü saraylar ve su altı geçitleriyle tasvir edilir. Bu anlatı, yer altı dünyasının korkutucu değil, gelişmiş ve zengin bir medeniyet olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu öykü, yer altı mağaralarının ve su sistemlerinin insanların gözünde gizli uygarlıkların mekânı olarak algılanmasının örneklerinden biridir.

Patala'nın jeomitolojik yönünü güçlendiren en önemli unsur, Hindistan'ın mağara kültürüdür. Ajanta, Ellora, Elephanta, Badami ve Amarnath gibi mağaralar tarih boyunca yalnızca doğal oluşumlar değil, aynı zamanda kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Özellikle mağaralar, tanrıların yaşadığı, bilgelerin meditasyon yaptığı ve yer altı dünyasına açılan geçitler olarak görülmüştür. Her ne kadar bu mağaralar doğrudan Patala ile özdeşleştirilmese de, Hint kozmolojisindeki yer altı tasavvurunun şekillenmesinde mağara kültürünün önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Jeolojik açıdan Hindistan, dünyanın en zengin değerli taş ve maden bölgelerinden biridir. Antik çağda Golconda elmasları, Deccan Platosu'nun bazaltları, Himalayalar'ın oluşumu, geniş mağara sistemleri ve zengin mineral yatakları, yer altının büyük bir zenginlik kaynağı olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Patala'nın mücevherlerle dolu saraylar olarak tasvir edilmesi, bu doğal zenginliklerin mitolojik dile yansıması olarak değerlendirilebilir.

Jeomitoloji açısından Patala, Sümerlerin Kur'u, Babillilerin Irkalla'sı, Yunanların Hades'i, İskandinavların Hel'i ve Azteklerin Mictlan'ından önemli bir noktada ayrılır. Bu mitolojilerin çoğunda yer altı dünyası ölümün mekânı olarak görülürken, Patala aynı zamanda madenlerin, değerli taşların, yer altı sularının ve kozmik bilgeliğin ülkesi olarak tasvir edilir. Bu nedenle Patala, dünya jeomitolojisinde yer altının yalnızca ölümle değil, doğal zenginliklerle ve yaratıcı güçle de ilişkilendirildiği en önemli örneklerden biridir.

---

[40] Daniélou Alain, The Myths and Gods of India, 1991, s. 188.

1-13. Diyu - Yeraltı Dünyası - Çin Mitolojisi

Diyu (地獄, Dìyù), Çin mitolojisinde ölülerin gittiği yeraltı dünyasının adıdır. Batı dillerinde çoğu zaman "Çin Cehennemi" olarak çevrilse de, bu çeviri tam anlamıyla doğru değildir. Çünkü Diyu, Hristiyanlıktaki sonsuz cehennemden ziyade, ruhların yaptıkları eylemlere göre yargılandığı, cezalarını çektikten sonra yeniden doğuma (reenkarnasyona) hazırlandıkları geçici bir arınma alanı olarak düşünülür. Diyu inancı, eski Çin halk inançları, Taoizm ve Budizm'in Naraka anlayışının yüzyıllar boyunca birleşmesiyle oluşmuştur.

Jeomitoloji açısından Diyu son derece dikkat çekici bir örnektir. Çünkü Çin mitolojisinde yeraltı, mağaralar, derin vadiler, dağların içi, karanlık geçitler ve yeraltı nehirleri ile ilişkilendirilmiştir. Dünyanın altındaki katmanlı yapı, insanların gerçek mağaralar, maden galerileri, volkanik çatlaklar ve karstik boşluklar hakkındaki gözlemlerinin mitolojik bir yorumudur. Bu nedenle Diyu, jeomitolojide "yeraltının kutsallaştırılması" ve "jeolojik yapıların ölüm sonrası yaşamla ilişkilendirilmesi" bakımından önemli örneklerden biri kabul edilir.[41]

Çin'in çeşitli bölgelerinde bulunan büyük mağara sistemleri, sisli dağlar ve özellikle Chongqing yakınlarındaki Fengdu (Hayalet Şehri) zamanla Diyu'nun yeryüzündeki girişlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Fengdu'daki tapınak kompleksi, bin yılı aşkın süredir Diyu tasvirlerinin en önemli merkezlerinden biri kabul edilir. Burada bulunan heykeller ve kabartmalar, ruhların ölümden sonraki yolculuğunu sembolik biçimde anlatmaktadır.

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren anlatılardan biri, ruhların ölümden sonra dağın içine açılan geçitlerden yeraltına inmeleridir. Çin halk inanışına göre ruh, siyah ve beyaz muhafızlar (Heibai Wuchang) tarafından alınarak yeraltındaki mahkeme salonlarına götürülür. Yol boyunca karanlık vadiler, taş köprüler, mağara geçitleri ve yeraltı nehirleri aşılır. Bu anlatıda görülen bütün mekânlar gerçek jeolojik oluşumlardan esinlenmiştir. Yeraltının çok katmanlı ve labirent biçiminde düşünülmesi, mağara sistemlerinin doğal yapısını yansıtır.

Bir başka önemli anlatıda ruhlar "On Mahkeme" (Ten Courts of Hell) adı verilen on ayrı yargı salonundan geçirilir. Her mahkemede farklı günahlar değerlendirilir ve ruh çeşitli sınavlardan geçer. Mahkemeler birbirine mağara tünelleri ve yeraltı koridorlarıyla bağlanmıştır. Bu anlatı, Tang Hanedanı döneminde sistemleşmiş ve daha sonra Çin halk dininin temel parçalarından biri hâline gelmiştir. Jeomitolojik açıdan bakıldığında, yeraltındaki çok katlı mahkeme düzeni insanların maden galerileri ve doğal

[41] Birrell Anne, Chinese Mythology: An Introduction, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

mağara ağlarından etkilenerek geliştirdikleri kozmolojik bir model olarak yorumlanmaktadır.

Diyu'nun en dikkat çekici jeomitolojik ögelerinden biri Kan Nehri ve Unutuş Köprüsü'dür. Ruhlar bu nehri geçmeden önce yaşamlarını geride bırakırlar. Ardından Meng Po adlı yaşlı kadın tarafından verilen "unutma iksiri"ni içerler ve yeniden doğuma hazırlanırlar. Yeraltı nehri motifi, Çin'de karstik mağaraların içinden geçen yeraltı sularının mitolojik yansıması olarak değerlendirilmektedir.[42]

Diyu'nun başka bir anlatısında ise "On Sekiz Kat Cehennem" bulunur. Bu katlar yerin derinliklerine doğru uzanır. Her kat farklı kaya odaları, demir dağlar, buz mağaraları, ateş çukurları veya taş zindanlarla temsil edilir. Bunların önemli bölümü gerçek jeolojik gözlemlerden türetilmiş görünmektedir. Özellikle buz mağaraları ve sıcak yeraltı bölgeleri, Çin'in farklı coğrafyalarında görülen doğal oluşumların mitolojik yorumları olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji araştırmacıları için Diyu'nun en önemli yönü, insanların yeraltını yalnızca fiziksel bir mekân olarak değil, aynı zamanda ahlaki düzenin sürdüğü bir evren olarak düşünmeleridir. Böylece mağaralar yalnızca doğal oluşumlar olmaktan çıkarak kozmik adaletin işlendiği kutsal mekânlara dönüşmüştür. Bu durum dünyanın birçok kültüründe görülen "yeraltı = ölüler dünyası" anlayışının Çin'deki karşılığıdır.

1-14. Yomi - Yeraltı Dünyası - Japon Mitolojisi

Yomi (Yomi-no-kuni), Japon mitolojisinde ölülerin gittiği yeraltı dünyasıdır. Kelime anlamı "Sarı Pınar" veya "Sarı Kaynak" olarak çevrilebilir ve kökeni büyük olasılıkla Çin'deki Huangquan inancına dayanır. Ancak Japon mitolojisinde Yomi, zaman içinde kendine özgü bir yapıya kavuşmuştur. En eski Japon yazılı kaynakları olan Kojiki (712) ve Nihon Shoki (720)'de Yomi, ölümün geri döndürülemez olduğu karanlık, nemli ve çürümeyle özdeşleşmiş bir yeraltı ülkesi olarak anlatılır. Jeomitoloji açısından Yomi, insanların mağaralar, yer yarıkları, volkanik araziler ve dağ geçitleri gibi doğal jeolojik oluşumları ölümle ilişkilendirmelerinin en önemli örneklerinden biridir.[43]

Yomi'nin jeomitolojik önemi, yeraltının fiziksel özelliklerinin doğrudan mitolojik coğrafyaya dönüştürülmesinde görülür. Japon adalarının yoğun volkanizması, lav tünelleri, mağaraları, sıcak su kaynakları ve sisli dağ geçitleri, eski Japon toplumunun yeraltını gizemli ve tehlikeli bir dünya olarak algılamasında etkili olmuştur. Özellikle volkanik mağaraların karanlık ve nemli yapısı ile depremler sonucu oluşan yarıklar, Yomi'nin tasvirlerinde görülen "karanlık ülke" anlayışının doğal karşılıkları olarak değerlendirilmektedir.

[42] Yang Lihui & An Deming, Handbook of Chinese Mythology, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2005.
[43] Philippi, Donald L. Kojiki. Princeton University Press, Princeton, 1968.

Yomi ile ilgili en önemli anlatı, yaratıcı tanrılar İzanagi (Izanagi no Mikoto) ile İzanami (Izanami no Mikoto) arasında geçen öyküdür. Japon yaratılış mitine göre İzanagi ve İzanami, Japon adalarını ve çok sayıda tanrıyı yaratırlar. Ancak İzanami, ateş tanrısı Kagutsuchi'yi doğururken ağır şekilde yanarak ölür ve Yomi'ye gider. Eşinin ölümünü kabullenemeyen İzanagi, onu geri getirmek amacıyla yeraltına inmeye karar verir. Bu anlatı, Japon mitolojisinin en eski ve en önemli yeraltı yolculuğu öyküsüdür.

İzanagi uzun bir yolculuğun ardından Yomi'ye ulaşır. Burada İzanami'nin sesini duyar ancak onu göremez. İzanami, Yomi'nin efendileriyle konuşmadan geri dönemeyeceğini söyler ve İzanagi'den beklemesini ister. Ancak uzun süre bekleyemeyen İzanagi, saçındaki tarağın dişlerinden birini meşale yaparak bulunduğu yeri aydınlatır. Işığın altında İzanami'nin bedeninin çürümüş olduğunu, kurtlar ve çeşitli yaratıklarla kaplandığını görür. Bu sahne Japon mitolojisinde ölümün geri döndürülemezliğini simgeleyen en güçlü anlatılardan biridir.[44]

İzanami, İzanagi'nin kendisini bu halde görmesine büyük öfke duyar. Bunun üzerine Yomi'nin korkunç varlıklarını ve gök gürültüsü tanrılarını İzanagi'nin peşine salar. İzanagi ise yeraltından kaçarken çeşitli nesneleri geriye fırlatarak takipçilerini oyalar. Sonunda iki dünya arasındaki sınır kabul edilen Yomotsu Hirasaka adlı eğimli geçide ulaşır ve buraya devasa bir kaya yerleştirerek yaşayanların dünyası ile ölülerin dünyasını birbirinden ayırır. Bu büyük kaya, jeomitoloji açısından son derece önemlidir, çünkü doğal bir kaya bloğunun kozmik sınır taşı olarak kutsallaştırılmasının tipik örneklerinden biridir.

Jeomitolojik açıdan Yomotsu Hirasaka, yalnızca mitolojik bir kapı değil, gerçek coğrafyadaki kaya geçitlerinden ve dağ boğazlarından esinlenmiş kutsal bir sınırdır. Japonya'nın Shimane Eyaleti'nde bulunan ve geleneksel olarak Yomotsu Hirasaka ile ilişkilendirilen kaya geçidi günümüzde de ziyaret edilmektedir. Doğal kaya blokları ve dar geçitler, yaşam ile ölüm arasındaki eşiği simgeleyen kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir.

İzanagi'nin Yomi'den dönüşü de jeomitoloji bakımından önemlidir. Yeraltından çıktıktan sonra ölümün kirinden (kegare) arınmak için bir nehirde yıkanır. Bu arınma sırasında gözlerinden ve burnundan birçok tanrı doğar, bunlar arasında güneş tanrıçası Amaterasu, ay tanrısı Tsukuyomi ve fırtına tanrısı Susanoo da vardır. Böylece doğal bir su kaynağı, yalnızca fiziksel temizlik değil, kozmik yeniden doğuşun da simgesi hâline gelir. Yeraltından çıkan kişinin suyla arınması, jeomitolojide mağaralar, kaynak suları ve nehirlerin kutsallık kazanmasının önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Yomi'nin başka bir jeomitolojik yönü de "çürüme ülkesi" olarak tasvir edilmesidir. Burada ışık yoktur, hava ağırdır ve canlı yaşamı sona ermiştir. Bu özellikler, eski Japon toplumunun mağaralar, yeraltı boşlukları ve güneş almayan nemli alanlara ilişkin gözlemlerinin mitolojik dile aktarılmış biçimi olarak yorumlanmaktadır. Volkanik mağaraların içerdiği kükürt kokusu ve karanlık atmosfer de Yomi tasvirleriyle ilişkilendirilmektedir.

---

[44] Roberts, Jeremy. Japanese Mythology A to Z. Chelsea House Publishers, New York, 2010.

Mitoloji araştırmacıları, Yomi anlatısının yalnızca ölüm mitolojisi olmadığını, aynı zamanda Japonya'nın volkanik jeolojisinin kültürel hafızaya yansıması olduğunu belirtmektedirler. Yeraltı mağaraları, lav tünelleri, büyük kaya blokları ve dağ geçitleri, kutsal sınırlar ve ölüm dünyasının girişleri olarak algılanmıştır. Bu nedenle Yomi, dünya jeomitolojisi içinde yeraltı coğrafyasının mitolojik yorumlanmasının en önemli örneklerinden biri kabul edilir.

Jeomitoloji, doğal yer şekillerinin mitolojik anlatılara nasıl dönüştüğünü inceleyen disiplin olarak Yomi'yi önemli bir örnek kabul eder. Bu anlatıda görülen: mağara ve yeraltına iniş, dağ geçidi (Yomotsu Hirasaka), sınır taşı olarak kullanılan dev kaya, yeraltındaki çürüme dünyası, arınmayı sağlayan kutsal nehir gibi unsurların tamamı Japonya'nın gerçek jeolojik çevresinden beslenmektedir. Özellikle volkanik adalar üzerinde yaşayan toplumların mağaraları ve kaya geçitlerini ölüm dünyasının girişleri olarak yorumlamaları, jeomitolojik araştırmalarda sıkça vurgulanan bir olgudur.[45]

1-15. Duat – Yer Altı Dünyası – Mısır Mitolojisi

Duat (dwꜣt), Antik Mısır kozmolojisinde ölümden sonraki dünyanın, yeraltı âleminin ve aynı zamanda güneş tanrısı Ra'nın gece boyunca geçtiği gizli kozmik bölgenin adıdır. Mısırlılar Duat'ı tek bir "cehennem" olarak değil, mağaralar, kapılar, su yolları, ateş gölleri, kumluk alanlar ve tanrıların yaşadığı bölümlerden oluşan çok katmanlı bir kozmik coğrafya olarak tasavvur etmişlerdir. Bu nedenle Duat, jeomitoloji açısından özellikle önemlidir, çünkü gerçek çöl, kaya mezarı, mağara, ufuk çizgisi, Nil'in batı kıyısı ve yeraltı boşlukları gibi fiziksel çevre unsurlarının mitolojik bir ölüm coğrafyasına dönüştürülmüş hâlidir. Antik Mısır'da mezarlıkların çoğunun Nil'in batısında bulunması, güneşin batıdan kaybolmasıyla ölümü ilişkilendiren bu kozmik düşünceyi güçlendirmiştir.[46]

Duat'a ilişkin en ayrıntılı betimlemeler, Yeni Krallık dönemine ait Amduat (Yeraltında Olanların Kitabı), Kapılar Kitabı, Mağaralar Kitabı ve Ölüler Kitabı gibi cenaze metinlerinde korunmuştur. Bu metinlerde yeraltı dünyası, birbirini izleyen bölgeler ve geçitler halinde düzenlenir, her bölümün kendine özgü bekçileri, yılanları, mağaraları ve su yolları vardır. Araştırmacılar, bu betimlemelerin yalnızca dinsel semboller değil, aynı zamanda Mısırlıların çöl vadileri, kaya mezarları ve ufuk çizgisine ilişkin deneyimlerinin mitolojik bir yeniden kurgusu olduğunu belirtirler. Özellikle Krallar Vadisi'ndeki kaya mezarlarının uzun koridorlu yapısı ile Duat'ın bölümlere ayrılmış yeraltı yolculuğu arasında dikkat çekici paralellikler kurulmuştur.

Duat'la ilgili en önemli mitolojik anlatı, güneş tanrısı Ra'nın her akşam batı ufkundan yeraltına girip gece boyunca on iki saatlik bir yolculuk yaptıktan sonra doğu ufkundan yeniden doğmasıdır. Amduat'ta Ra, karanlık bölgelerden geçer, çeşitli tanrılar ve koruyucu varlıklarla karşılaşır, düşmanı Apophis (Apep) yılanının engellerini aşar ve gecenin en derin anında kendi gizli özüyle birleşerek yenilenir. Şafakta ise Khepri biçiminde yeniden doğar. Jeomitoloji bakımından bu anlatı, güneşin günlük kayboluşunu ve yeniden görünüşünü, yeraltından geçen gerçek bir kozmik yolculuk

[45] Japon Ansiklopedisi (Encyclopedia of Japan) – Yomi maddesi: https://d-museum.kokugakuin.ac.jp/eos/detail/?id=9615, Er. Tar. 01.07.2026.
[46] Hornung Erik, The Ancient Egyptian Books of the Afterlife, Cornell University Press, 1999, s. 15.

gibi yorumlayan eski bir doğa açıklamasıdır, ufuk çizgisi, çöl karanlığı ve yeraltı boşlukları mitolojik mekânlara dönüşmüştür.

Duat yalnızca Ra'nın geçtiği bir bölge değil, ölülerin Osiris'in huzurunda yargılandığı yerdir. Ölüler Kitabı'nın 125. bölümünde ölen kişinin kalbi, Maat'ın hakikat tüyüyle tartılır, kalp ağır gelirse Ammit adlı yaratık tarafından yok edilir, doğru bulunan kişi ise sonsuz yaşama kabul edilir. Bu sahne, Duat'ın ahlaki ve kozmik düzenin merkezi olarak düşünüldüğünü gösterir. Jeomitolojik açıdan burada da fiziksel bir "yeraltı mahkemesi" tasavvuru, mezar ve yeraltı mekânlarının kutsal bir sınav alanına dönüştürülmesiyle ortaya çıkar.[47]

1-16. Erlik Han – Yer Altı Dünyası – Orta Asya Mitolojisi

Erlik Han (Erklik, Erlik, Erleg, Erleg Han), Türk, Altay ve bazı Moğol topluluklarının mitolojik evreninde yeraltı dünyasının hâkimi, ölümün efendisi ve karanlık âlemin yöneticisi olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından Erlik Han son derece önemli bir figürdür, çünkü onun yaşadığı yer olarak tasvir edilen yeraltı dünyası, gerçek jeolojik unsurlar olan mağaralar, derin yarıklar, dağların içleri, yer altındaki nehirler ve karanlık boşluklarla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Erlik Han anlatıları, doğrudan doğruya insanların yaşadıkları coğrafyayı, özellikle de dağlık Altay coğrafyasını anlamlandırma çabasının mitolojik bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Türk toplulukları için dağlar yalnızca yeryüzünün yükseltileri değil, aynı zamanda gökle yeraltı arasında bir eksen oluşturan kutsal mekânlardır. Yeraltına açıldığı düşünülen mağaralar ve derin kaya çatlakları ise Erlik Han'ın ülkesine açılan kapılar olarak yorumlanmıştır.[48]

Türk yaratılış destanlarının birçok varyantında Erlik Han başlangıçta göksel dünyanın varlıklarından biri olarak anlatılır. En yaygın Altay anlatısına göre Tanrı Ülgen'in yanında bulunan Erlik, kibri nedeniyle göksel düzeni bozar ve bunun sonucunda yeraltına sürülür. Bazı anlatılarda Erlik, yaratılış sırasında suyun dibinden toprak çıkarmaya çalışırken kendisine verilen görevi kötüye kullanır, ağzına gizlice toprak saklayarak kendi dünyasını yaratmak ister. Ancak Tanrı'nın müdahalesiyle ağzındaki toprak büyür, Erlik boğulma tehlikesi geçirir ve kusmak zorunda kaldığı topraklardan bataklıklar, çamurluklar ve düzensiz araziler meydana gelir. Jeomitoloji bakımından bu anlatı, yeryüzündeki düzensiz topoğrafyanın, bataklıkların ve engebeli arazilerin kökenini açıklayan tipik bir jeomitolojik efsanedir. Doğal şekillerin ilahi bir mücadele sonucunda ortaya çıktığı düşüncesi, dünyanın birçok mitolojisinde görülen ortak bir özelliktir.

[47] Hornung Erik, age, s. 17.

[48] Roux Jean-Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 118.

Altay şamanlarının anlattıkları kozmolojide dünya üç katmandan oluşur: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Erlik Han, yerin dokuzuncu ya da yedinci katında bulunan demirden yapılmış kara sarayında yaşar. Sarayın çevresinde kara nehirler, karanlık göller ve demir ağaçlar bulunur. Yeraltı ülkesine ancak dar mağaralardan, kaya yarıklarından veya büyük dağların altındaki geçitlerden ulaşılabileceğine inanılır. Şaman ayinlerinde şamanın trans hâlinde bu yeraltı katmanlarına indiği, Erlik Han'ın ülkesini dolaştığı ve hastanın kaybolan ruhunu geri getirdiği anlatılır. Bu tasvirler, mağaraların ve yeraltı boşluklarının ölümle ilişkilendirilmesinin çok eski dönemlerden beri Türk topluluklarında var olduğunu göstermektedir.[49]

Jeomitoloji açısından en dikkat çekici anlatılardan biri, Erlik Han'ın demircilik ve yeraltındaki madenlerle ilişkilendirilmesidir. Altay Türklerinde yeraltındaki demir cevherleri, bakır damarları ve diğer madenlerin Erlik Han'ın ülkesinde bulunduğu düşünülmüştür. Demir ocakları, derin maden galerileri ve mağaralar yeraltı ruhlarının yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle eski Türk topluluklarında madencilik ve demircilik faaliyetleri başlamadan önce çeşitli kurban törenleri yapılır, yeraltının ruhlarından izin istenirdi. Bu inanç, gerçek madencilik faaliyetlerinin mitolojik yorumudur ve jeomitolojinin önemli örneklerinden biridir. Yerin altında bulunan madenlerin doğaüstü varlıklara ait olduğu düşüncesi, Sibirya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada görülmektedir.

Şaman ayinlerinde Erlik Han'ın ülkesine yapılan yolculuk, gerçek coğrafi özelliklerden esinlenmiştir. Altay Dağları'nın çok sayıdaki mağarası, karstik boşlukları, derin vadileri ve yeraltı sularının kaybolduğu düdenler, halk arasında yeraltı dünyasına açılan kapılar olarak yorumlanmıştır. Özellikle mağaralardan yükselen soğuk hava, bilinmeyen derinlikler ve yankılar, insanların yeraltında görünmeyen varlıkların yaşadığına inanmasına neden olmuştur. Günümüzde jeomitoloji araştırmacıları bu anlatıları, doğal jeolojik oluşumların kültürel hafızadaki karşılığı olarak değerlendirmektedir.

Bazı Altay destanlarında Erlik Han'ın ülkesinden çıkan kara nehirlerin yeryüzündeki büyük nehirlerle bağlantılı olduğuna inanılır. Yeraltındaki suların kaynakları beslediği, bazı göllerin diplerinin Erlik'in ülkesine açıldığı ve büyük obrukların sonsuz derinliklere ulaştığı anlatılır. Bu anlatılar, insanların karstik göller, obruklar, düdenler ve yeraltı su sistemlerini açıklama çabasının mitolojik ürünleri olarak değerlendirilebilir. Jeomitoloji açısından bunlar, doğal hidrojeolojik olayların dinsel ve mitolojik yorumlarıdır.

Türk araştırmacılarından Prof. Dr. Bahaeddin Ögel de Erlik Han'ın Türk kozmolojisindeki yerini ayrıntılı biçimde incelemiştir. Ögel'e göre Erlik, yalnızca ölüm tanrısı değildir, aynı zamanda yeraltı düzeninin yöneticisi ve doğanın karanlık yönünü temsil eden kozmolojik bir varlıktır. Onun yaşadığı yerin sürekli olarak "yerin altı", "kara dağların içi" ve "demir kapılı ülke" biçiminde anlatılması, eski Türklerin jeolojik çevreyi kutsal ve korkutucu bir alan olarak algıladıklarını göstermektedir.[50]

Jeomitoloji bakımından Erlik Han, Türk mitolojisinin en önemli figürlerinden biridir. Çünkü onunla ilgili anlatılar, mağaralar, dağların içi, yeraltı nehirleri, obruklar, maden

[49] Eliade Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, 1999, s. 259–272, Uno Harva, 1938, s. 202.
[50] Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010 (ilk baskı 1971), s. 429-430.

damarları, demir cevherleri ve yeraltı boşlukları gibi gerçek jeolojik oluşumların mitolojik açıklamalarını içerir. Özellikle yeraltının katmanlara ayrılması, mağaraların ölüler ülkesine açılan kapılar olarak görülmesi ve madenlerin doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesi, Erlik Han anlatılarını dünya jeomitolojisinin en güçlü örnekleri arasına yerleştirir. Bu nedenle Erlik Han, yalnızca Türk mitolojisinin ölüm tanrısı değil, aynı zamanda eski Türklerin jeolojik çevreyi anlamlandırma biçiminin simgesel temsilcisidir.

1-17. Erlik'in Demir Sarayı – Orta Asya Mitolojisi

Erlik'in Demir Sarayı, Türk, Altay ve Güney Sibirya Türk topluluklarının şamanist kozmolojisinde yeraltı dünyasının hükümdarı Erlik Han'ın yaşadığı mekân olarak tasvir edilir. Bu saray, belirli bir coğrafi yerde bulunduğuna inanılan gerçek bir yapı değil, yeraltı âleminin merkezini simgeleyen mitolojik bir mekândır. Bununla birlikte, sarayın "demirden", "kara taştan" veya "demir kapılı" olarak tanımlanması, eski Türk topluluklarının demir cevheri, maden yatakları, dağların içi ve yeraltındaki karanlık boşluklar hakkındaki gözlemlerinin mitolojik bir yorumu olarak değerlendirilmektedir. Jeomitoloji açısından Erlik'in Demir Sarayı, yer kabuğunun derinliklerinde bulunan madenlerin, cevher damarlarının ve mağara sistemlerinin kutsal ve gizemli bir yeraltı ülkesi olarak hayal edilmesinin en önemli örneklerinden biridir.[51]

Altay şamanlarının kozmolojik tasvirlerine göre Erlik Han'ın sarayı yeraltının en derin katlarında bulunur. Bazı anlatılarda bu kat yedinci, bazılarında dokuzuncu kat olarak geçer. Sarayın kapıları tamamen demirdendir, sütunları kara demirden yapılmıştır ve çevresi kara çamur, siyah nehirler ve dumanlı ovalarla çevrilidir. Sarayın önünde bekleyen ruhlar, Erlik'in hizmetkârları ve ölüm ruhları bulunur. Buradaki "demir" vurgusu yalnızca dayanıklılığı değil, yeraltındaki cevherlerin ve metal yataklarının kutsallığını da simgeler. Altay coğrafyasında yüzeye çıkan demir cevherleri ve demir oksitli kayaçların koyu renkli görünümü, halkın yeraltını "demir ülke" olarak tasavvur etmesine katkıda bulunmuş olabilir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin bulunduğu jeolojik ortamların mitolojik bir saraya dönüştürülmesidir.

Erlik'in Demir Sarayı ile ilgili en yaygın anlatılar şaman ayinlerinde ortaya çıkar. Altay şamanı trans hâline geçtiğinde ruhunun yeraltına indiğine, kat kat yeraltı dünyasını geçerek sonunda Erlik'in demir sarayına ulaştığına inanılır. Burada Erlik Han ile pazarlık yapar, hastanın kaybolmuş ruhunu geri ister veya ölen kişinin kaderi hakkında bilgi edinmeye çalışır. Yol boyunca demir kapılar, dar geçitler, mağaralar, yeraltı nehirleri ve karanlık vadiler aşılır. Bu anlatılar, gerçek mağara sistemleri, dar kaya geçitleri ve yeraltı boşluklarının kutsal bir yolculuğun duraklarına dönüştürülmüş biçimi olarak değerlendirilebilir.[52]

Jeomitoloji bakımından Demir Sarayı'nın en dikkat çekici yönü, madencilikle kurduğu ilişkidir. Eski Altay ve Sibirya toplulukları için demir, yerin derinliklerinden çıkarılan gizemli bir maddeydi. Cevher damarlarının karanlık kayaçların içinde bulunması ve ancak ateşle işlenerek kullanılabilir hâle gelmesi, demiri doğaüstü bir unsur hâline getirmiştir. Bu nedenle demirin efendisinin de yeraltının hükümdarı olması doğal

[51] Ögel Bahaeddin, age, s. 430.
[52] Eliade Mircea, age, s. 204.

görülmüştür. Erlik'in demir sarayı, aslında yeraltındaki metal cevherlerinin kişileştirilmiş mitolojik merkezidir. Bu durum, jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "doğal jeolojik olgunun mitolojik açıklaması"nın açık bir örneğidir.

Bazı Altay destanlarında sarayın çevresinde kara kayalardan oluşan dağlar bulunduğu, bu dağların içinde sayısız mağara ve tünelin yer aldığı anlatılır. Şamanlar bu mağaraları geçerek Erlik'in huzuruna ulaşırlar. Bu tasvirler, Altay Dağları'nın granitik kütleleri, derin vadileri, doğal mağaraları ve metal cevheri bakımından zengin jeolojisiyle dikkat çekici bir benzerlik göstermektedir. Araştırmacılar, mitolojik yeraltı yolculuklarının büyük ölçüde Altay coğrafyasının doğal özelliklerinden esinlenmiş olabileceğini belirtmektedir. Ancak bu ilişkinin doğrudan tarihsel olarak kanıtlandığını söylemek mümkün değildir, bu yorum, jeomitoloji ve dinler tarihi çalışmalarının yaygın değerlendirmelerinden biridir.

Demir Sarayı'nın "kara" sıfatıyla birlikte anılması da önemlidir. Türk mitolojisinde kara renk çoğu zaman kuzeyi, ölümü, yeraltını ve bilinmeyeni simgeler. Demirle birlikte kullanılan bu sembolizm, oksitlenmiş koyu renkli demir cevherleri, karanlık maden galerileri ve ışığın ulaşmadığı mağaralarla ilişkilendirilebilir. Bu nedenle Demir Sarayı yalnızca ölümün mekânı değil, aynı zamanda yeryüzünün derinliklerinde saklı bulunan zenginliklerin ve bilinmeyen güçlerin sembolik merkezidir.

Erlik'in Demir Sarayı, dünya jeomitolojisi açısından doğrudan bir jeolojik oluşumu açıklayan tekil bir efsane olmaktan ziyade, yeraltının ve madenlerin mitolojik tasavvurunu temsil eden sembolik bir mekândır. Sarayın demirden yapılmış olması, demir cevherlerinin yer kabuğundan çıkarılması, maden galerilerinin karanlığı, mağaraların gizemi ve yeraltındaki metal zenginliklerinin eski Türk topluluklarının hayal gücünde birleşmesiyle oluşmuş güçlü bir kozmolojik simgedir. Bu yönüyle Demir Sarayı, jeolojik çevrenin kutsal coğrafyaya dönüştürülmesinin Türk mitolojisindeki en belirgin örneklerinden biridir.[53]

Altay destanlarında "Erlik'in Demir Sarayı" sıkça anılsa da, sarayın mimarisini ayrıntılı biçimde betimleyen tek ve standart bir metin yoktur. Saraya ilişkin bilgiler, farklı Altay şaman duaları, yaratılış destanları ve etnografik derlemelerden bir araya getirilen ortak tasvirlere dayanmaktadır. Bu nedenle farklı kaynaklarda kat sayısı, çevresi veya sarayın ayrıntıları değişiklik gösterebilir.

1-18. Yeraltı Irmağı (Styx) - Yunan Mitolojisi

Styx (Yunanca: Στύξ, "nefret", "dehşet" veya "titreme" anlamlarıyla ilişkilendirilen bir sözcük), Antik Yunan mitolojisinde ölüler dünyasını yaşayanların dünyasından ayıran en ünlü yeraltı ırmağıdır. Homeros'tan Hesiodos'a, Apollodoros'tan Vergilius'a kadar birçok klasik yazarın eserlerinde geçen Styx, yalnızca ölülerin geçtiği bir sınır değil, aynı zamanda tanrıların üzerine yemin ettikleri kutsal bir sudur. Jeomitoloji açısından Styx son derece önemlidir, çünkü büyük olasılıkla Yunanistan'daki gerçek karstik kaynaklar, derin vadiler, mağaralar ve yeraltına girip yeniden çıkan akarsuların gözlemlenmesi sonucunda oluşmuş mitolojik bir coğrafya unsurudur. Antik Yunan insanı, mağaralarda kaybolan suların görünmeyen bir yeraltı dünyasına aktığını

[53] Roux Jean-Paul, age, s. 121.

düşünmüş, bu doğal olay zamanla ölüler ülkesine ulaşan kutsal bir nehir anlatısına dönüşmüştür.

Styx aslında yalnızca bir nehir değil, aynı zamanda Okeanos ile Tethys'in kızı olan bir tanrıçadır. Titanlar ile Olimpos tanrıları arasındaki savaşta Zeus'u destekleyen ilk Titan soyundan varlık Styx olmuştur. Zeus bunun karşılığında onun sularını kutsal kabul etmiş ve bundan sonra bütün tanrıların en ağır yeminlerini Styx üzerine etmelerini emretmiştir. Mitolojiye göre Styx üzerine edilen yemin bozulursa, yeminini bozan tanrı dokuz yıl boyunca Olimpos'tan uzaklaştırılır ve ilahi gücünü geçici olarak kaybeder. Bu anlatı, sıradan bir akarsuyun kutsal ve kozmik bir sınır hâline gelmesini göstermesi bakımından jeomitolojik açıdan dikkat çekicidir. Gerçek bir su kaynağı, mitolojik düşüncede evrenin en güvenilir tanığına dönüşmüştür.[54]

Yeraltı dünyasına ilişkin anlatılarda Styx, ölülerin ilk karşılaştığı büyük engeldir. Ruhlar nehrin kıyısına gelir ve kayıkçı Kharon (Charon), ağzına veya gözüne konulan obol adı verilen madeni paranın karşılığında onları karşı kıyıya geçirir. Gömülmeyen ya da cenaze töreni yapılmayan ölülerin ruhları ise Styx kıyısında yüz yıl boyunca beklemek zorunda kalır. Bu anlatı, gerçek nehir geçişlerinin ve su engellerinin ölüm ritüellerine yansımasının tipik bir örneğidir. Jeomitoloji açısından burada doğal bir akarsu, yaşam ile ölüm arasındaki fiziksel ve metafizik sınırın sembolüne dönüşmüştür.

Antik Yunan yeraltı dünyasında yalnızca Styx değil, Acheron, Kokytos, Pyriphlegethon ve Lethe gibi başka nehirler de bulunur. Ancak Styx bunların en kutsalıdır. Bazı antik yazarlara göre ölüler önce Acheron'u, bazılarına göre Styx'i geçer, bu farklılıklar Yunan mitolojisinin yüzyıllar içinde değişen geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Coğrafi açıdan bu durum, farklı bölgelerde bulunan mağaraların, yeraltı nehirlerinin ve karstik sistemlerin aynı mitolojik çerçevede yorumlanmasının sonucudur.[55]

Jeomitoloji bakımından Styx'in en ilginç yönlerinden biri, antik çağda gerçek bir nehirle özdeşleştirilmiş olmasıdır. Antik coğrafyacı Pausanias, Arkadia bölgesindeki Nonakris (Nonacris) yakınlarında bulunan yüksek bir şelaleyi ve buz gibi akan kaynağı Styx ile ilişkilendirir. Bu suyun son derece zehirli olduğuna, metal kapları bile aşındırdığına ve yalnızca at nalı veya katır tırnağından yapılmış kaplarda taşınabildiğine inanılırdı. Modern araştırmalar, bu bölgede karbonatlı kayaçlardan çıkan ve yüksek mineral içeren karstik kaynakların bulunduğunu göstermektedir. Bazı jeologlar, bu olağanüstü özelliklere sahip suların Styx efsanesinin oluşmasında etkili olmuş olabileceğini düşünmektedir. Kesin bir kanıt bulunmasa da, jeomitoloji açısından gerçek bir hidrojeolojik oluşumun mitolojik anlatıya ilham verdiği yönündeki yorum oldukça güçlüdür.[56]

Styx ile ilgili en ünlü efsanelerden biri Akhilleus'un ölümsüzlüğüdür. Thetis, oğlu Akhilleus'u yenilmez yapmak amacıyla onu Styx Nehri'ne batırır, ancak topuğundan tuttuğu için yalnızca bu bölge sudan etkilenmez. Truva Savaşı sırasında Paris'in attığı ok Akhilleus'un topuğuna isabet eder ve kahraman ölür. Bu anlatı doğrudan jeolojik bir olayı açıklamasa da, yeraltı suyunun olağanüstü güçlere sahip olduğuna ilişkin eski

[54] Hesiodos, Theogonia, Oxford University Press, 1966, dizeler 775–806.
[55] Gantz Timothy, Early Greek Myth, Johns Hopkins University Press, 1993, Cilt II, s. 741.
[56] Pausanias, Description of Greece, VIII.17–18, Harvard University Press (Loeb Classical Lib.), 1935, s. 17–24.

inançların önemli bir örneğidir. Doğal bir su kaynağının kutsal ve dönüştürücü özellikler taşıdığı düşüncesi, dünya jeomitolojisinde sık görülen temalardan biridir.[57]

Jeomitolojik açıdan Styx, özellikle karstik jeoloji ile ilişkilendirilmektedir. Yunanistan'ın Peloponez ve Arkadia bölgeleri, kireçtaşı araziler, düdenler, mağaralar, yeraltına giren akarsular ve yeniden yüzeye çıkan kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu doğal olaylar, yeraltında görünmeyen bir su dünyasının varlığı fikrini beslemiştir. İnsanların gözünden kaybolan suların "ölüler ülkesine aktığı" düşüncesi, zamanla Styx ve diğer Hades nehirleri etrafındaki mitolojik coğrafyanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Styx, jeomitolojinin en klasik örneklerinden biri olarak kabul edilir, çünkü gözlemlenebilen hidrojeolojik olayların mitolojik açıklamasını temsil eder.

Yeraltı Irmağı Styx, dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biridir. Mağaralarda kaybolan sular, karstik kaynaklar, yeraltı nehirleri ve ulaşılması güç dağ şelaleleri gibi gerçek hidrojeolojik oluşumlar, Antik Yunan insanının gözünde ölüler ülkesine açılan kutsal bir sınır hâline gelmiştir. Böylece doğal bir nehir, yalnızca fiziksel bir coğrafya unsuru olmaktan çıkarak yaşam ile ölüm arasındaki geçişi simgeleyen evrensel bir mitolojik mekâna dönüşmüş, jeolojik gözlemlerin mitolojik anlatıya dönüşümünü gösteren en güçlü örneklerden biri olmuştur.

1-19. Lethe (Unutuş Irmağı) - Yunan Mitolojisi

Lethe (Yunanca: Λήθη, *Lḗthē*), Antik Yunan mitolojisinde Hades'in yeraltı dünyasında bulunan beş kutsal nehirden biri olup "unutma", "unutkanlık" veya "gizlenme" anlamına gelir. Mitolojik inanışa göre ölülerin ruhları yeniden doğmadan veya Hades'teki yeni varoluşlarına başlamadan önce Lethe'nin sularından içer ve böylece dünyadaki yaşamlarına ait anıları unutur. Jeomitoloji açısından Lethe, doğrudan belirli bir akarsuyun değil, yeraltına giren ve gözden kaybolan suların, karstik kaynakların ve mağaraların oluşturduğu gizemli hidrolojik çevrenin mitolojik yorumudur. Antik Yunanlılar için yerin altında kaybolan sular, görünmeyen bir dünyaya akıyor gibi görünüyordu, bu gözlem zamanla belleğin de bu görünmez dünyada "kaybolduğu" düşüncesiyle birleşerek Lethe mitini doğurmuştur. Bu nedenle Lethe, doğal hidrojeolojik olayların soyut bir zihinsel olguyla ilişkilendirildiği en dikkat çekici jeomitolojik örneklerden biridir.

Hesiodos'un *Theogonia*'sında Lethe, Eris'in (Nifak Tanrıçası) çocuklarından biri olarak kişileştirilmiştir. Böylece Lethe hem bir tanrıça hem de onun adını taşıyan kutsal nehir olarak düşünülür. Antik Yunan düşüncesinde unutmak yalnızca zihinsel bir süreç değil, ölümün doğal bir parçasıdır. İnsan öldüğünde eski yaşamıyla bağını

[57] Sabahattin Eyüboğlu & Azra Erhat (çev.), Hesiodos – Theogonia, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

koparmalıdır, Lethe'nin suları bu kopuşu sağlar. Jeomitolojik bakımdan bu anlatı, yeraltındaki görünmez su sistemlerinin gizemini insan belleğiyle ilişkilendirerek fiziksel bir doğa olayını metafizik bir sürece dönüştürmektedir.

Platon'un Devlet (Politeia) adlı eserinin sonunda yer alan ünlü "Er Miti", Lethe ile ilgili en ayrıntılı anlatılardan birini içerir. Savaşta öldüğü sanılan Er adlı asker yeniden hayata döndüğünde öte dünyada gördüklerini anlatır. Ruhlar, yeni yaşamlarına geçmeden önce "Lethe Ovası"na (Pedion tes Lethe) gelir ve "Unutuş Irmağı"ndan su içerler. Her ruh farklı miktarda su içer, ölçüsüz içenler geçmiş yaşamlarının tamamını unutur. Er ise bu sudan içmediği için gördüklerini insanlara anlatabilir. Jeomitoloji açısından bu anlatı dikkat çekicidir, çünkü ova, kaynak ve nehir gibi gerçek coğrafi unsurlar, ölüm ile yeniden doğuş arasındaki kozmik geçişin mekânları hâline getirilmiştir.[58]

Orfik gelenekte Lethe farklı bir anlam kazanır. Güney İtalya ve Girit'te bulunan MÖ 4-3. yüzyıla tarihlenen altın Orfik levhalar (Orphic Gold Tablets), ölen kişiye yeraltı dünyasında hangi sudan içmesi gerektiğini söyler. Bu metinlerde ölüye, Lethe'den içmemesi, bunun yerine Mnemosyne'nin (Bellek Tanrıçası) kaynağını bulması öğütlenir. Çünkü Lethe unutmayı, Mnemosyne ise bilgeliği ve ruhun gerçek kimliğini temsil eder. Bu metinler, Antik Yunan'da aynı hidrolojik motifin farklı dinsel geleneklerde farklı biçimlerde yorumlandığını göstermektedir. Jeomitoloji açısından ise doğal kaynaklar ve pınarlar, ruhsal dönüşümün sembolik mekânları hâline gelmiştir.

Vergilius'un Aeneis destanının VI. kitabında Aeneas yeraltı dünyasına indiğinde, babası Anchises ona Lethe Irmağı kıyısında bekleyen ruhları gösterir. Anchises, bu ruhların yeniden dünyaya gelmeden önce Lethe'den içerek önceki yaşamlarını unuttuklarını açıklar. Böylece Lethe yalnızca ölümün değil, yeniden doğuşun da vazgeçilmez bir unsuruna dönüşür. Burada nehir, zamanın ve hafızanın akışını temsil eden doğal bir coğrafi unsur olarak işlev görür.[59]

Jeomitoloji bakımından Lethe'nin oluşumunda karstik hidrolojinin önemli bir rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Antik Yunanistan, özellikle Arkadia, Boiotia ve Epir bölgeleri, kireçtaşı araziler, düdenler, yeraltına giren akarsular ve mağaralar bakımından oldukça zengindir. Bir derenin yüzeyden kaybolup kilometrelerce ötede yeniden ortaya çıkması, antik insanlar için görünmeyen bir yeraltı dünyasının varlığını düşündürüyordu. Jeomitoloji araştırmacıları, Lethe gibi yeraltı nehirlerinin bu tür hidrojeolojik gözlemlerin mitolojik açıklaması olarak geliştiğini belirtmektedir. Bu görüş doğrudan arkeolojik olarak kanıtlanmış değildir, ancak Dorothy Vitaliano ve Adrienne Mayor gibi araştırmacılar, jeolojik olayların mitlerin oluşumunda önemli rol oynadığını göstermektedir.

Lethe, yalnızca Antik Çağ'da değil, sonraki yüzyıllarda da Avrupa edebiyatında unutmanın sembolü olarak yaşamaya devam etmiştir. Dante, İlahi Komedya'nın *Araf* (Purgatorio) bölümünün sonunda Lethe Irmağı'nı, günahlardan arınmayı sağlayan kutsal su olarak tasvir eder. Böylece Antik Yunan'ın yeraltı nehri, Orta Çağ Hristiyan

---

[58] Platon, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[59] Vergilius, Aeneid, Kitap VI, Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2008.

düşüncesinde de manevi arınmanın sembolüne dönüşmüştür. Bu durum, doğal bir su unsurunun farklı kültürlerde yeni anlamlar kazanarak yaşamaya devam ettiğini göstermesi bakımından jeomitoloji açısından da önemlidir.

Lethe, dünya jeomitolojisinin en önemli hidrolojik mitlerinden biridir. Gerçek dünyada mağaralara giren, düdenlerde kaybolan ve yeraltında ilerleyerek yeniden yüzeye çıkan suların yarattığı gizem, Antik Yunan düşüncesinde hafızayı silen kutsal bir nehir olarak yorumlanmıştır. Böylece doğal hidrojeolojik süreçler, ölüm, yeniden doğuş ve belleğin kaybı gibi insanlığın en temel varoluşsal sorularını açıklayan mitolojik bir anlatıya dönüşmüştür. Bu yönüyle Lethe, yalnızca Hades'in bir nehri değil, doğa gözlemlerinin mitolojik coğrafyaya dönüşmesinin en seçkin örneklerinden biridir.

1-20. Akheron (Acheron) - Yunan Mitolojisi

Akheron (Yunanca: Ἀχέρων,), Antik Yunan mitolojisinde Hades'in yeraltı dünyasına ulaşan en önemli nehirlerden biridir. Adı genellikle "keder", "acı", "yas" veya "ızdırap nehri" anlamlarıyla ilişkilendirilmektedir. Homeros, Hesiodos, Pindaros, Platon, Vergilius ve daha sonraki birçok klasik yazarın eserlerinde Akheron, ölülerin ruhlarının yeraltı dünyasına geçtiği temel su yollarından biri olarak anlatılır. Bazı geleneklerde Styx ile birleşen, bazı geleneklerde ise doğrudan Hades'e ulaşan ana nehir olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından Akheron büyük önem taşır, çünkü mitolojik anlatının arkasında, bugün de Yunanistan'ın Epir (Epirus) bölgesinde akan gerçek Akheron Nehri, karstik kaynaklar, mağaralar ve yeraltı su sistemleri bulunmaktadır. Doğal coğrafyanın kutsal bir ölüm coğrafyasına dönüşmesi, Akheron'u dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biri hâline getirmiştir.

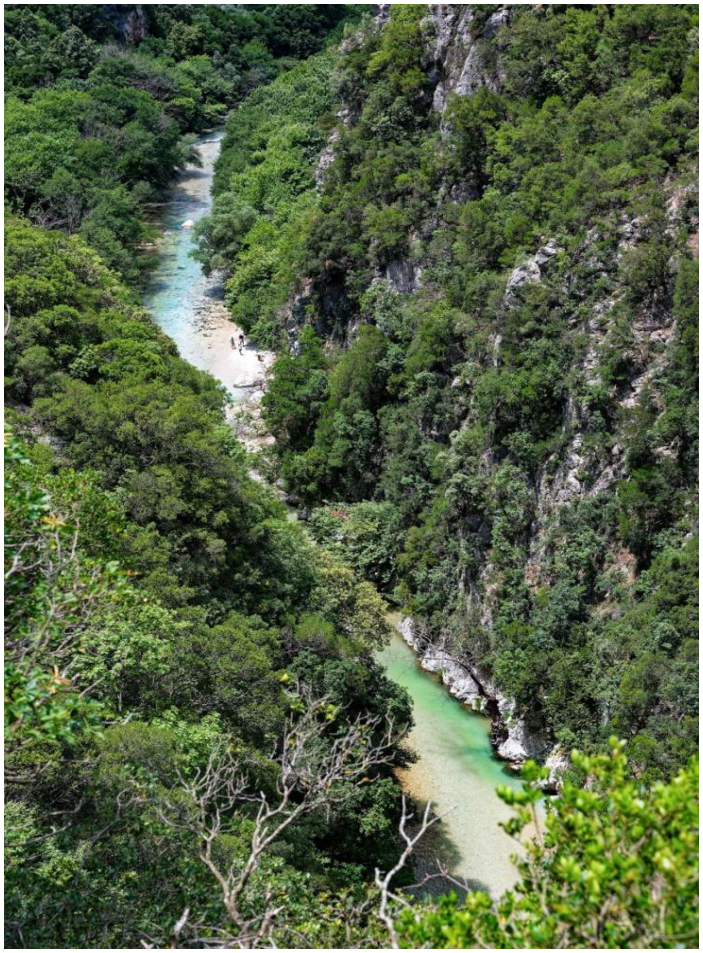

Antik Yunan mitolojisinde Akheron yalnızca bir nehir değil, aynı zamanda Okeanos'un oğullarından biri olan bir nehir tanrısıdır. Hesiodos'un *Theogonia*'sında yeraltı dünyasının sularını oluşturan kutsal nehirlerden biri olarak anılır. Daha sonraki yazarlarda Akheron'un, Titanlara yardım ettiği için Zeus tarafından yeraltına gönderildiği ve böylece ölüler dünyasının nehri hâline geldiği anlatılır. Bu efsane, doğal bir akarsuyun ilahi bir varlığa dönüştürülmesini ve ardından kozmik düzen içinde özel bir görev üstlenmesini göstermektedir. Jeomitolojik açıdan burada, gerçek bir nehir hem fiziksel hem de kutsal sınır olarak algılanmıştır.

Homeros'un *Odysseia*'sında Odysseus, kahin Teiresias'ın ruhuyla konuşabilmek için Akheron çevresindeki ölüler ülkesine gider. Burada Pyriphlegethon (Ateş Irmağı) ve Kokytos (Ağıt Irmağı) ile birleşen Akheron'un kıyısında kurban töreni yapar. Kan kokusunu alan ruhlar yeraltından yükselerek Odysseus'un çevresinde toplanır. Bu anlatı, Akheron'un yalnızca bir geçiş nehri değil, yaşayanlarla ölüler arasındaki iletişimin gerçekleştiği kutsal bir sınır olduğunu göstermektedir. Jeomitolojik bakımdan mağaralar, nehir kavşakları ve sisli vadiler gibi gerçek doğal mekânlar, ruhların ortaya çıktığı yerler olarak yorumlanmıştır.

Vergilius'un Aeneis destanının VI. kitabında Akheron çok daha ayrıntılı biçimde tasvir edilir. Aeneas, Sibylla'nın rehberliğinde yeraltına indiğinde, ilk olarak Akheron kıyısına ulaşır. Burada yaşlı kayıkçı Kharon (Charon), gömülmüş ölülerin ruhlarını kayığıyla karşı kıyıya geçirir. Gömülmeyenlerin ruhları ise uzun süre kıyıda beklemek zorundadır. Vergilius'un betimlediği Akheron, çamurlu, sisli, girdaplı ve karanlık bir nehirdir. Bu tasvir, gerçek nehir vadilerinde görülen yoğun sis, bataklık ve yavaş akan suların mitolojik yorumuyla dikkat çeker.

Jeomitoloji açısından Akheron'un en dikkat çekici özelliği, gerçek coğrafyayla doğrudan ilişkilendirilebilmesidir. Günümüzde Yunanistan'ın kuzeybatısındaki Epir bölgesinde bulunan gerçek Akheron Nehri, Ioannina ile Parga arasında akar ve denize dökülür. Nehir, kireçtaşı dağlarından çıkan güçlü karstik kaynaklar, dar kanyonlar, mağaralar ve yeraltına girip çıkan su sistemleriyle karakterizedir. Antik Yunanlılar bu gizemli hidrolojik yapıyı gözlemlemiş ve nehrin yeraltı dünyasına açıldığına inanmışlardır. Özellikle nehrin bazı kesimlerinde suyun mağaralara yönelmesi ve yoğun sis oluşumu, ölüm ülkesiyle ilişkilendirilmesine katkı sağlamış olabilir. Bu nedenle Akheron, jeomitoloji literatüründe gerçek bir hidrojeolojik sistemin mitolojik bir yeraltı coğrafyasına dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.[60]

Akheron ile bağlantılı en önemli kutsal mekânlardan biri Nekromanteion (Nekromanteion of Acheron), yani "Ölüler Kâhini Tapınağı"dır. Antik çağda insanlar burada ölmüş yakınlarının ruhlarıyla iletişim kurabileceklerine inanıyorlardı. Tapınak, Akheron ile Kokytos'un birleştiğine inanılan bölgeye yakın bir yerde kurulmuştur. Arkeolojik kazılar, yapının MÖ 4–3. yüzyıllarda kullanıldığını göstermektedir. Yeraltına inen dar koridorlar, kalın taş duvarlar ve karanlık odalar, ziyaretçilerin yeraltı dünyasına girdikleri hissini güçlendirecek biçimde tasarlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu yapı, doğal mağaraların ve nehir vadilerinin dinsel mimariye dönüştürülmesinin önemli bir örneğidir.

Bazı klasik yazarlarda Akheron, Styx ile aynı nehir olarak değerlendirilirken, bazılarında ise Hades'in beş nehrinden yalnızca biridir. Bu farklılık, Antik Yunan mitolojisinin tek bir sistemden oluşmamasından kaynaklanır. Homeros, Hesiodos, Vergilius ve Orfik gelenekler, yeraltı coğrafyasını farklı ayrıntılarla anlatmışlardır. Ancak hepsinde ortak olan nokta, yeraltına ulaşan gizemli suların ölümle ilişkilendirilmesidir. Jeomitoloji bakımından bu durum, farklı bölgelerde gözlemlenen

[60] Pausanias, Description of Greece, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1935, s. 5–18.

mağara sistemlerinin, düdenlerin ve yeraltı nehirlerinin ortak bir mitolojik harita içinde birleştirilmesini yansıtır.[61]

Akheron, dünya jeomitolojisinin en açık örneklerinden biridir. Gerçek bir nehir, karstik kaynaklar, mağaralar, dar kanyonlar ve yeraltı su sistemleri, Antik Yunan insanının gözünde ölüler ülkesine açılan kutsal bir geçit hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, doğanın gözlemlenebilir özelliklerinin mitolojik anlatılarla bütünleşerek kutsal bir coğrafya oluşturduğunu gösterir. Akheron'un kıyısındaki Nekromanteion gibi kutsal yapılar da bu inancın yalnızca edebiyatta değil, dinsel uygulamalarda ve mekânsal düzenlemelerde de somutlaştığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Akheron, jeoloji, hidroloji, din tarihi ve mitolojinin kesişim noktasında yer alan en önemli jeomitolojik unsurlardan biridir.

1-21. Kokytos - Yer Altı Nehri - Yunan Mitolojisi

Kokytos (Yunanca: Κωκυτός), Antik Yunan mitolojisinde Hades'in yeraltı dünyasında bulunan beş kutsal nehirden biridir. Adı, Yunanca κωκύειν (kōkyein) fiilinden türemiş olup "ağlamak", "feryat etmek", "yüksek sesle yas tutmak" anlamlarını taşır. Bu nedenle Kokytos, genellikle "Ağıt Irmağı" veya "Gözyaşı Irmağı" olarak çevrilmektedir. Mitolojik anlatılarda bu nehir, ölülerin, cezalandırılan ruhların ve sonsuz keder içindeki varlıkların feryatlarının aktığı yer olarak tasvir edilir. Jeomitoloji açısından Kokytos, mağaralardan yükselen yankılar, dar vadilerde dolaşan rüzgârın oluşturduğu uğultular, karstik kanyonlardaki su sesleri ve yeraltına giren akarsuların doğurduğu doğal gözlemlerin mitolojik bir yorumudur. İnsanların doğada duydukları gizemli sesler, zamanla ölülerin ağıtlarına dönüştürülmüştür.[62]

Homeros'un *Odysseia* destanında Odysseus, kahin Teiresias'ın ruhunu çağırmak için Hades'in sınırına geldiğinde Akheron ile Pyriphlegethon'un birleştiği ve Kokytos'un bu sisteme katıldığı bölgeye ulaşır. Burada kurban kanı toprağa dökülür ve yeraltındaki ruhlar bu kana doğru gelir. Homeros'un anlatısında Kokytos, ölüler diyarına ulaşan kutsal hidrolojik ağın ayrılmaz bir parçasıdır. Jeomitolojik açıdan bakıldığında, birkaç nehrin birleştiği sisli ve kayalık vadiler, yaşayanlarla ölüler arasındaki sınırın doğal mekânı olarak algılanmıştır.[63]

Hesiodos ve daha sonraki klasik yazarlar Kokytos'u Hades'in beş kutsal nehrinden biri olarak kabul ederler. Styx kutsal yeminleri, Lethe unutmayı, Pyriphlegethon ateşi ve Akheron kederli geçişi simgelerken, Kokytos

[61] Gantz Timothy, Early Greek Myth, Johns Hopkins University Press, 1993, Cilt II, s. 741.
[62] Gantz Timothy, Early Greek Myth, Johns Hopkins University Press, 1993, Cilt II, s. 731.
[63] Homeros, Odysseia, XI. Kitap, çev. Azra Erhat, Harper Perennial Classics, 1967.

sürekli yasın ve pişmanlığın nehridir. Bu sembolik ayrım, doğal su sistemlerine farklı ahlaki ve kozmolojik anlamlar yüklenmesinin güzel bir örneğidir. Jeomitoloji bakımından burada aynı hidrolojik çevre, farklı doğa olaylarının ve insan duygularının sembolik karşılığı hâline gelmiştir.

Roma şairi Vergilius'un Aeneis destanının VI. kitabında Kokytos, Hades'in kasvetli sularından biri olarak anılır. Aeneas yeraltına indiğinde çevresini saran karanlık nehirler arasında Kokytos'un uğultulu sularını da görür. Vergilius'un tasvirinde nehir, sisli, bataklık kıyılı ve sürekli iniltiyle dolu bir ortam oluşturur. Buradaki betimlemelerin, bataklık alanlarda oluşan yankılar, yoğun nem, sabah sisleri ve dar vadilerde çoğalan su seslerinden esinlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, gerçek doğal akustik olayların mitolojik anlam kazanmasının örneklerinden biridir.

Kokytos'un gerçek coğrafyayla ilişkisi, Antik Yunan'ın Epir (Epirus) bölgesindeki Kokytos Nehri ile kurulmaktadır. Günümüzde de aynı adı taşıyan bu nehir, Akheron havzasının önemli kollarından biridir. Kireçtaşı arazilerden geçen dar vadiler, dik yamaçlar, mağaralar ve karstik kaynaklarla beslenen bu akarsu, antik çağ insanları üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Özellikle ilkbaharda yükselen su seviyesi, dar boğazlarda oluşan uğultular ve mağaralarda yankılanan su sesleri, nehrin "ağlayan" bir nehir olarak algılanmasına katkıda bulunmuş olabilir. Bu yorum doğrudan kanıtlanmış olmamakla birlikte, jeomitoloji araştırmalarında yaygın biçimde kabul edilen açıklamalardan biridir.

Kokytos, Orta Çağ'da Dante Alighieri'nin İlahi Komedya adlı eserinde yeni bir anlam kazanmıştır. *Inferno*'nun son bölümlerinde Kokytos artık akan bir nehir değil, ihanet edenlerin cezalandırıldığı donmuş dev bir göldür. Dante, burada Lucifer'i buzların ortasında tasvir eder. Bu yorum Antik Yunan mitolojisinden farklı olsa da, aynı yeraltı coğrafyasının farklı kültürlerde nasıl yeniden şekillendiğini göstermektedir. Jeomitoloji açısından dikkat çekici olan nokta, doğal su unsurunun iklim ve çevre algısına bağlı olarak yeni fiziksel özellikler kazanmasıdır.

Jeomitoloji bakımından Kokytos'un önemi yalnızca bir yeraltı nehri olması değildir. Aynı zamanda sesin jeolojik çevreyle ilişkilendirilmesinin en güzel örneklerinden biridir. Dar kanyonlarda akan suların oluşturduğu uğultu, mağaralarda yankılanan damlama sesleri ve karstik boşluklardan gelen rüzgâr sesleri, eski toplumlar tarafından görünmeyen ruhların feryatları olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Kokytos, hidrojeolojik ve akustik doğa olaylarının mitolojik açıklaması olarak değerlendirilebilir. Jeomitolojinin temel yaklaşımı olan "doğal olgunun mitolojik dile dönüşmesi", Kokytos örneğinde açık biçimde görülmektedir.

Kokytos, dünya jeomitolojisinin en özgün hidrolojik örneklerinden biridir. Gerçek bir nehir ve onun bulunduğu karstik vadiler, mağaralar ve yankılı kanyonlar, Antik Yunan insanının gözünde ölülerin ağladığı kutsal bir yeraltı nehri hâline gelmiştir. Özellikle doğadaki akustik olayların (suyun uğultusu, rüzgârın mağaralarda oluşturduğu sesler ve dar vadilerde yankılanan akışın) mitolojik olarak ruhların feryadı şeklinde yorumlanması, Kokytos'u yalnızca bir coğrafi unsur değil, aynı zamanda doğal çevrenin insan hayal gücüyle birleşerek oluşturduğu güçlü bir jeomitolojik sembol

hâline getirmiştir. Bu yönüyle Kokytos, Styx, Lethe ve Akheron ile birlikte Antik Yunan'ın yeraltı coğrafyasını oluşturan en önemli jeomitolojik unsurlardan biridir.

1-22. Phlegethon - Yer Altı Nehri - Yunan Mitolojisi

Phlegethon (Yunanca: Φλεγέθων) veya daha eski adıyla Pyriphlegethon (ateşle yanan, alevler içinde akan), Antik Yunan mitolojisinde Hades'in yeraltı dünyasında bulunan beş kutsal nehirden biridir. Adı Yunanca phlegein (yanmak) ve pyr (ateş) sözcükleriyle ilişkilidir. Mitolojik anlatılarda Phlegethon, ateşten veya kızgın lavı andıran akışkanlardan oluşan bir nehir olarak tasvir edilir. Hades'in derinliklerinde akan bu nehir, özellikle büyük suç işleyen ruhların cezalandırıldığı bölgelere ulaşır. Jeomitoloji açısından Phlegethon, volkanik faaliyetler, lav akıntıları, sıcak su kaynakları, kükürtlü gaz çıkışları ve yer kabuğundan yükselen jeotermal olayların mitolojik açıklamalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Antik insanlar, yeryüzünden yükselen ateş ve sıcak gazların yeraltındaki ateşli bir dünyanın işareti olduğuna inanmış ve bu gözlemleri Phlegethon efsanesiyle bütünleştirmiştir.

Homeros'un Odysseia destanının XI. kitabında Odysseus, ölüler ülkesine ulaştığında Akheron, Kokytos ve Pyriphlegethon'un birleştiği bölgeye gelir. Homeros, Pyriphlegethon'u "ateş nehri" olarak anar, ancak ayrıntılı betimleme yapmaz. Daha sonraki klasik yazarlar bu nehri, sürekli yanan ve çevresine korku saçan bir yeraltı akıntısı olarak tasvir etmişlerdir. Jeomitoloji açısından burada dikkat çekici olan unsur, yeraltındaki ateş fikrinin gerçek jeolojik gözlemlerden beslenmiş olmasıdır. Volkanik bölgelerde görülen kızgın kayaçlar, fumaroller ve sıcak gaz çıkışları, yeraltında ateşten oluşan nehirlerin bulunduğu düşüncesini doğurmuş olabilir.

Platon'un Phaidon (Phaedo) adlı diyalogu, Phlegethon hakkında en ayrıntılı antik anlatımlardan birini içerir. Platon burada dünyanın içini dev mağaralar ve büyük boşluklardan oluşan bir sistem olarak tasvir eder. Bu yeraltı boşluklarında çok sayıda nehir dolaşmaktadır, bunlardan biri de Phlegethon'dur. Platon'a göre Phlegethon, dünyanın derinliklerinde akan ateşli bir akıntıdır, zaman zaman yeryüzüne yaklaşarak volkanik bölgelerde ortaya çıkar. Bu anlatı, jeomitoloji açısından son derece önemlidir. Çünkü ilk kez bir filozof, yeraltındaki ateşi doğrudan volkanik olaylarla ilişkilendirmektedir. Modern anlamda bilimsel olmasa da, gözlemlenen volkanizmayı açıklamaya yönelik erken bir doğa yorumu olarak değerlendirilebilir.

Roma şairi Vergilius'un Aeneis destanında Phlegethon, Tartaros'un çevresini kuşatan dev bir ateş nehri olarak betimlenir. Aeneas yeraltına indiğinde Sibylla ona demir surlarla çevrili Tartaros'u gösterir, çevresinde ise büyük gürültüyle akan alevli Phlegethon bulunur. Bu nehir, tanrılara karşı gelenlerin ve ağır suçluların cezalandırıldığı bölgeyi dış dünyadan ayırmaktadır. Burada ateş nehri yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ahlaki bir sınır görevi de görmektedir. Jeomitolojik bakımdan ise ateş püskürten dağlar ve sıcak kayaçların oluşturduğu doğal engellerin mitolojik bir yansıması olarak yorumlanabilir.[64]

Jeomitoloji bakımından Phlegethon'un oluşumunda özellikle Akdeniz'in volkanik kuşağının etkili olduğu düşünülmektedir. Antik Yunan dünyası, Etna (Sicilya), Vezüv, Lipari Adaları, Santorini (Thera) ve Nisyros gibi etkin ya da yakın geçmişte etkin olmuş volkanlarla çevriliydi. Lav akıntıları, gece gökyüzünü aydınlatan kızıllıklar, kükürtlü gaz çıkışları ve sıcak su kaynakları, yeraltında sürekli yanan bir ateş nehri bulunduğu fikrini desteklemiş olabilir. Jeomitoloji araştırmaları, bu tür volkanik gözlemlerin Phlegethon gibi mitolojik anlatıların gelişiminde önemli rol oynadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, belirli bir volkanın doğrudan Phlegethon efsanesine kaynaklık ettiğini kanıtlayan tarihsel bir belge bulunmamaktadır, bu ilişki, jeomitolojik yorumlara dayanmaktadır.[65]

Orta Çağ'da Dante Alighieri, İlahi Komedya - Cehennem (Inferno) eserinde Phlegethon'u yeniden yorumlamıştır. Dante'nin anlatısında Phlegethon artık ateş nehri değil, kaynayan kan nehridir. Şiddet uygulayanlar ve zalimler bu nehrin içinde cezalandırılır. Kentauroslar nehir kıyısında nöbet tutarak suçluların yüzeye çıkmasını engeller. Bu anlatı Antik Yunan geleneğinden farklı olsa da, Phlegethon'un yakıcı ve cezalandırıcı niteliğini korur. Mitolojik coğrafyanın zaman içinde farklı kültürlerde yeni anlamlar kazanması, jeomitolojik sembollerin sürekliliğini göstermektedir.

Jeomitoloji açısından Phlegethon, Antik Yunan'ın yeraltı tasavvurunda jeotermal süreçlerin mitolojik karşılığıdır. Volkan bacaları, lav akıntıları, sıcak çamur kaynakları, fumaroller ve yer kabuğundan yükselen gazlar, insanlar için yeraltında ateşle dolu büyük bir dünyanın bulunduğuna işaret ediyordu. Bu nedenle Phlegethon, yalnızca bir "cehennem nehri" değil, aynı zamanda gözlemlenen jeolojik olayların kutsal coğrafyaya dönüştürülmesinin klasik örneklerinden biridir. Jeomitolojinin temel yaklaşımı olan "doğal olayın mitolojik açıklaması", Phlegethon'da son derece açık biçimde görülmektedir.

Phlegethon, dünya jeomitolojisinin en belirgin volkanik mitlerinden biridir. Antik Akdeniz dünyasında gözlemlenen lav akıntıları, sıcak su kaynakları, fumaroller, kükürtlü gaz çıkışları ve volkanik patlamalar, insanların yeraltında ateşten oluşan dev bir nehir bulunduğuna inanmasına yol açmıştır. Böylece doğal jeotermal süreçler, Hades'in cezalandırıcı coğrafyasının ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Styx, Lethe, Akheron ve Kokytos gibi diğer yeraltı nehirleri hidrolojik süreçleri temsil ederken, Phlegethon yer kabuğunun içindeki ısıl enerjinin ve volkanizmanın mitolojik karşılığı olarak öne çıkar. Bu nedenle Phlegethon, jeoloji ile mitoloji arasındaki ilişkinin en güçlü örneklerinden biri kabul edilmektedir.

---

[64] Vergilius, Aeneid, Kitap VI, Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2008.

[65] Vitaliano Dorothy, Legends of the Earth: Their Geologic Origins, Indiana University Press, 1973, s. 33-34.

1-23. Cehennem Kuyuları - Dünya Mitolojisi

"Cehennem Kuyuları" veya "Cehenneme Açılan Kuyular" (İngilizce: *Mouths of Hell*, *Gates of Hell*), tek bir mitolojik mekânın adı değil, dünyanın birçok kültüründe mağaralar, obruklar, derin kuyular, volkan kraterleri, gaz çıkan yarıklar ve yeraltına açıldığı düşünülen doğal boşluklar için kullanılan ortak bir kavramdır. Jeomitoloji açısından bu mekânlar son derece önemlidir, çünkü insanların açıklayamadıkları jeolojik olaylar (zehirli gaz çıkışları, sıcak su kaynakları, volkanik faaliyetler, karstik obruklar ve derin mağaralar) ölüm, yeraltı dünyası ve tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar, mitolojik yeraltı coğrafyasının kapıları hâline gelmiştir.

Antik Yunan ve Roma dünyasında cehenneme açılan en ünlü yerlerden biri Ploutonion (Plutonium) olarak bilinen kutsal mağaralardır. En tanınmış örnek, günümüzde Denizli yakınlarındaki Hierapolis antik kentinde bulunan Ploutonion'dur. Antik yazarlara göre bu mağaradan çıkan görünmez ve ölümcül gazlar, Hades (Plouton) ile yeraltı tanrılarının nefesi olarak kabul edilirdi. Rahipler belirli ritüeller sırasında mağaraya girip sağ çıkarken, içeri giren kuşlar ve küçük hayvanlar kısa sürede ölürdü. Uzun süre bunun doğaüstü bir olay olduğu düşünülmüş, ancak modern jeolojik araştırmalar mağaradan yoğun karbondioksit (CO_2) çıktığını göstermiştir. Gaz, zemine yakın seviyede biriktiği için küçük hayvanları öldürürken, rahipler gazın daha az yoğun olduğu yüksekliklerde durarak hayatta kalabiliyorlardı. Bu örnek, jeomitolojinin en klasik vakalarından biridir, gerçek bir jeolojik gaz çıkışı, mitolojik olarak "cehennemin nefesi" biçiminde yorumlanmıştır.

Jeomitoloji açısından Hierapolis Ploutonion'u özel bir öneme sahiptir. Burası, aktif fay hatlarının bulunduğu Büyük Menderes graben sistemi üzerinde yer alır. Faylardan yükselen karbondioksit gazı binlerce yıldır yüzeye çıkmaktadır. Antik insanlar gazın kimyasal kökenini bilmedikleri için, görünmez fakat öldürücü bu gücü yeraltı tanrılarının varlığıyla açıklamışlardır. Bu nedenle mağaranın önünde kurban törenleri yapılmış, tanrılardan kehanet alınmış ve burası Hades'in yeryüzüne açılan kapısı olarak kabul edilmiştir. Günümüzde yapılan gaz ölçümleri, özellikle gece ve sabah erken saatlerde CO_2 yoğunluğunun öldürücü seviyelere ulaşabildiğini göstermektedir.

Benzer "cehennem kuyuları" yalnızca Akdeniz dünyasında değil, Maya uygarlığında da görülmektedir. Yucatán Yarımadası'ndaki Kutsal Cenote (Cenote Sagrado), yeraltı dünyası Xibalba'ya açılan kutsal geçitlerden biri olarak kabul edilmiştir. Cenoteler, kireçtaşının çökmesiyle oluşan doğal karstik obruklardır. Mayalar bu derin su dolu çukurlara tanrılara adaklar, değerli eşyalar ve zaman zaman insan kurbanları bırakmışlardır. Arkeolojik kazılarda altın, yeşim taşları, seramikler ve insan iskeletleri bulunmuştur. Jeomitoloji açısından burada doğal bir karstik obruk, yeraltı tanrılarıyla iletişim kurulan kutsal bir kapıya dönüşmüştür.

İtalya'nın Napoli yakınlarındaki Avernus Gölü da Antik Çağ'da yeraltı dünyasının girişlerinden biri sayılmıştır. Vergilius'un *Aeneis* destanında Aeneas, yeraltına bu gölün yakınındaki mağaralardan iner. Antik dönemde göl çevresindeki volkanik gaz çıkışları ve kükürtlü buharlar nedeniyle kuşların bile uçamadan öldüğüne inanılırdı. "Avernus" adının da Yunanca "kuşsuz" (*a-ornis*) sözcüğünden türediği ileri sürülmektedir. Bugün bu bölgenin Campi Flegrei adlı aktif volkanik alan içinde yer aldığı bilinmektedir. Bu örnek de volkanik gazların mitolojik yeraltı anlatılarına nasıl dönüştüğünü gösterir.[66]

İskandinav ve Germen geleneklerinde de bazı mağaralar, lav tüpleri ve derin yarıklar ölüler diyarına açılan geçitler olarak görülmüştür. İzlanda'nın volkanik mağaraları ve lav tünelleri, Orta Çağ metinlerinde zaman zaman Hel'in ülkesine açılan kapılar olarak yorumlanmıştır. Benzer şekilde Orta Avrupa'daki bazı mağaralar da halk inanışlarında şeytanın veya ölülerin yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. Burada da jeolojik boşluklar, bilinmeyen yeraltı dünyasıyla özdeşleştirilmiştir.

Jeomitoloji bakımından "cehennem kuyuları"nın ortak özelliği, insanların doğrudan gözlemleyemediği yeraltı süreçlerini açıklama çabasıdır. Derin mağaralar, obruklar, düdenler, sıcak gaz çıkışları, volkan bacaları ve karbondioksit sızıntıları, antik toplumlar için görünmeyen başka bir dünyanın işaretleri olarak algılanmıştır. Özellikle karstik bölgelerde suyun yeraltına kaybolması, volkanik alanlarda gazların aniden yükselmesi ve mağaralardan gelen uğultular, yeraltı tanrılarının varlığına kanıt olarak yorumlanmıştır. Modern jeoloji bu olayları tektonik hareketler, karstlaşma, magmatik süreçler ve gaz emisyonlarıyla açıklarken, eski toplumlar bunları mitolojik anlatılarla anlamlandırmıştır. İşte bu dönüşüm, jeomitolojinin temel inceleme alanlarından biridir.

"Cehennem Kuyuları", dünya jeomitolojisinin en belirgin ve evrensel örneklerinden biridir. Farklı kıtalarda ve kültürlerde, insanların karşılaştıkları derin mağaralar, karstik obruklar, zehirli gaz çıkan yarıklar, volkan bacaları ve sıcak su kaynakları, ölüler dünyasına açılan kapılar olarak yorumlanmıştır. Anadolu'daki Hierapolis Ploutonion'u, Yucatán'daki Kutsal Cenote ve İtalya'daki Avernus Gölü gibi örnekler, birbirinden bağımsız kültürlerin benzer jeolojik olayları benzer mitolojik kavramlarla açıkladığını göstermektedir. Bu nedenle "cehennem kuyuları", yalnızca dinler tarihi açısından değil, doğal çevrenin insan zihninde nasıl kutsal bir coğrafyaya dönüştüğünü gösteren en güçlü jeomitolojik örnekler arasında yer almaktadır.

1-24. Plutonionlar - Kutsal Mağaralar - Yunan ve Roma Mitolojisi

Plutonion (Yunanca: Πλουτώνιον – Ploutōnion, çoğulu), Antik Yunan ve Roma dünyasında yeraltı tanrısı Plouton (Hades) ile ilişkilendirilen, yeraltı dünyasına açıldığına inanılan kutsal mağaralara, yarıklara veya doğal gaz çıkan kaya boşluklarına verilen addır. Bunlar tek bir yapı değil, farklı kentlerde bulunan doğal jeolojik oluşumların üzerine inşa edilmiş kutsal alanlardır. Antik insanlar, mağaralardan çıkan görünmez gazları, sıcak buharları, derin yarıkları ve ulaşılması güç kaya boşluklarını yeraltı tanrılarının yaşadığı dünyanın yeryüzüne açılan kapıları olarak yorumlamışlardır. Bu nedenle Plutonionlar, jeomitolojinin en açık örneklerinden

[66] Lake Avernus, Vergilius, Aeneid, VI. Kitap, Strabon, Geographika, V.4.5.

biridir, çünkü belirli jeolojik olayların doğrudan mitolojik bir açıklamaya dönüştüğü kutsal mekânlardır.

Plutonion kavramının kökeni, yeraltı tanrısı Plouton (Hades) ile bağlantılıdır. Antik Yunanlılar, yeraltındaki mağaraların ve derin yarıkların ölüler dünyasına açıldığına inanıyorlardı. Özellikle içinden soğuk hava, sıcak buhar veya zehirli gaz çıkan mağaralar, insanların gözünde sıradan doğal oluşumlar değil, tanrıların nefes aldığı kutsal geçitlerdi. Bu nedenle Plouton adına adaklar sunulur, kurban törenleri yapılır ve bazı Plutonionlarda kahinlik uygulamaları gerçekleştirilirdi. Jeomitoloji açısından bu inanç, görünmeyen jeolojik süreçlerin doğaüstü güçlerle açıklanmasının tipik bir örneğidir.

Jeomitoloji bakımından en önemli Plutonion, günümüzde Denizli ili sınırlarındaki antik Hierapolis kentinde bulunmaktadır. Antik coğrafyacı Strabon, burayı ayrıntılı biçimde anlatır. Ona göre mağaranın ağzından çıkan görünmez gaz o kadar güçlüdür ki, içeri bırakılan serçeler ve diğer küçük hayvanlar hemen ölür. Buna karşılık rahipler belirli ritüeller sırasında mağaraya girip sağ çıkabilmektedir. Bu olay, antik insanlar tarafından Plouton'un ilahi gücünün kanıtı olarak görülmüştür.[67]

Modern jeolojik araştırmalar ise mağaradan yoğun karbondioksit (CO_2) çıktığını ortaya koymuştur. Gaz, Büyük Menderes Grabeni boyunca uzanan aktif fay sistemlerinden yükselmektedir. Karbondioksit havadan ağır olduğu için mağara tabanında yoğunlaşmakta, küçük hayvanları kısa sürede boğarken, rahipler daha yüksek seviyede durarak veya gazın daha az yoğun olduğu saatleri seçerek hayatta kalabilmekteydi. Böylece antik çağın "mucizesi", günümüzde jeoloji ve gaz jeokimyası ile açıklanabilmektedir. Bu örnek, dünya jeomitolojisinin en klasik ve bilimsel olarak en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir.

Batı Anadolu'daki antik Acharaka (günümüzde Aydın'ın Karacasu ilçesi yakınları, Nysa antik kenti çevresi) da önemli bir Plutonion'a sahipti. Strabon'un aktardığına göre burada bulunan mağara, yeraltı tanrılarıyla ilişkilendiriliyor, hastalar mağaranın yakınındaki kutsal alanda uyutuluyor ve gördükleri rüyalara göre tedavi ediliyordu. Rahipler mağaranın çevresinde dinsel törenler düzenliyor, bazı kurbanlar ise yeraltı tanrılarına sunuluyordu. Mağaranın doğal gaz çıkışları ve kapalı yapısı, bu kutsallık anlayışının oluşmasında etkili olmuş olabilir.

İtalya'nın Campania bölgesindeki Avernus Gölü, her ne kadar resmi olarak "Plutonion" adını taşımamış olsa da Antik Çağ'da aynı işlevi gören yerlerden biri kabul edilmiştir. Vergilius'un Aeneis destanında Aeneas, yeraltı dünyasına bu göl yakınındaki mağaradan iner. Bölge, Campi Flegrei adlı aktif volkanik alanın parçasıdır. Kükürtlü gazlar, sıcak buharlar

[67] Walter Burkert, Greek Religion, Harvard University Press, 1985, s. 198–199.

ve volkanik faaliyetler nedeniyle göl, uzun süre yeraltı dünyasının girişlerinden biri olarak görülmüştür.

Plutonionların ortak özelliği, tamamının dikkat çekici jeolojik oluşumlar üzerinde bulunmasıdır. Bunlar arasında: aktif faylardan çıkan karbondioksit gazları, volkanik gaz çıkışları, sıcak su ve buhar kaynakları, karstik mağaralar, derin kaya yarıkları, yeraltı su sistemleri yer almaktadır. Antik toplumlar bu olayların nedenini bilmedikleri için, bunları yeraltı tanrılarının varlığıyla açıklamışlardır. Zehirli gazın görünmeden öldürmesi, mağaralardan yükselen sıcak hava, yeraltından gelen uğultular ve su sesleri, Plouton'un nefesi veya Hades'in dünyasının işaretleri olarak yorumlanmıştır. Modern jeoloji ise bu olayları tektonik hareketler, magmatik gaz çıkışları ve karstik süreçlerle açıklamaktadır.[68]

Plutonionlarla ilgili anlatıların ortak teması, yaşayanlarla ölüler dünyası arasındaki sınırın bu mağaralarda inceldiği düşüncesidir. Hierapolis'te Plouton ve Kore (Persephone) adına törenler düzenlenirken, Acharaka'da hastaların rüya yoluyla yeraltı tanrılarından şifa aldığına inanılırdı. Bazı kurban törenlerinde boğalar mağaraya yaklaştırılır ve gaz nedeniyle ölmesi, tanrının kurbanı kabul ettiğinin işareti sayılırdı. Bu uygulamalar, doğal gaz çıkışlarının dinsel ritüellere nasıl dönüştürüldüğünü gösteren önemli örneklerdir.

Plutonionlar, dünya jeomitolojisinin en güçlü ve en iyi belgelenmiş örnekleri arasında yer alır. Çünkü burada mitolojik anlatılar doğrudan gözlemlenebilen jeolojik süreçlerle ilişkilidir. Aktif faylardan yükselen karbondioksit gazları, volkanik kökenli buhar çıkışları, mağaralar ve karstik boşluklar, antik insanların gözünde yeraltı tanrılarının yaşadığı dünyanın kapıları olarak yorumlanmıştır. Özellikle Hierapolis Plutonionu, antik metinlerde anlatılan olayların modern jeolojiyle doğrulanabildiği ender örneklerden biridir. Bu nedenle Plutonionlar, jeoloji, arkeoloji, dinler tarihi ve mitolojinin kesiştiği en önemli araştırma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

[68] Vitaliano Dorothy, age, s. 33.

BÖLÜM II
MADEN TANRILARI VE DEMİRCİLER

Madencilik, insanlık tarihinin en eski üretim faaliyetlerinden biri olmasının yanı sıra, mitolojik düşüncenin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Taş Devri'nden itibaren insanın doğayla kurduğu ilişki, yalnızca yeryüzünde gördükleriyle sınırlı kalmamış, dağların, mağaraların ve yerin derinliklerinde gizlenen zenginlikler, bilinmeyen ve görünmeyen bir dünyanın varlığına dair düşünceleri beslemiştir. İnsan, toprağın altında saklı bulunan taşları, metalleri ve değerli madenleri keşfettikçe, yer altını yalnızca bir coğrafi katman olarak değil, aynı zamanda gizemlerin, sırların ve doğaüstü güçlerin yaşadığı kutsal bir mekan olarak algılamaya başlamıştır. Bu nedenle dünya mitolojilerinde yer altı, çoğu zaman ölümün, yeniden doğuşun, bereketin, bilgeliğin ve zenginliğin kaynağı olarak tasvir edilir.

Madenciliğin mitolojik öneminin temelinde, insanın doğada gözlemlediği en büyük dönüşümlerden birine tanıklık etmesi yatmaktadır. Sert kayaçların içinden çıkarılan sıradan görünümlü cevherlerin ateş yardımıyla eriyerek parlak metallere dönüşmesi, eski toplumlar için olağanüstü bir olaydı. Günümüzde fizik ve kimya kurallarıyla açıklanabilen bu süreç, tarih öncesi ve antik çağ insanı tarafından doğanın gizli güçlerini açığa çıkaran, hatta yaratılışı yeniden üreten kutsal bir eylem olarak görülüyordu. Ateş, taş ve metal arasındaki bu dönüşüm, insanın doğaya hükmetmeye başladığının en somut göstergelerinden biri olmuş ve zamanla mitolojik anlatılarda yaratılış, dönüşüm ve uygarlığın doğuşu ile özdeşleşmiştir.

Dünya mitolojileri incelendiğinde, yer altının iki farklı kimlikle ele alındığı görülür. Bir yandan karanlığın, ölümün ve bilinmezliğin mekânı olarak düşünülürken, diğer yandan zenginliklerin, madenlerin, değerli taşların ve yaşamı mümkün kılan hammaddelerin saklandığı bereketli bir dünya olarak kabul edilir. Bu ikili yaklaşım, madenciliğin doğasında bulunan çelişkiyi de yansıtır. Yer altına inmek tehlikelidir, karanlık, dar galeriler, göçükler, gazlar ve bilinmeyen riskler içerir. Ancak aynı yer altı, insan uygarlığını geliştiren bakırı, kalayı, demiri, altını ve gümüşü de barındırmaktadır. Mitolojilerde yer altının hem korku hem de umut kaynağı olarak görülmesi, büyük ölçüde bu gerçek deneyimlerden beslenmiştir.

Mitolojik anlatıların önemli bir bölümü, dağlar ile yer altı arasındaki ilişki üzerine kuruludur. Dağlar, göğe en yakın yerler olmalarının yanı sıra, aynı zamanda yerin derinliklerinde saklanan madenlerin de bulunduğu mekanlardır. Bu nedenle birçok kültürde dağlar kutsal kabul edilmiş, dağın içi ise insanların erişemediği gizli bilgilerin, olağanüstü varlıkların veya büyük hazinelerin saklandığı yer olarak düşünülmüştür. Mağaralar, maden ocakları ve doğal yarıklar da bu anlayışın uzantısı olarak, yeryüzü ile yer altı arasındaki geçiş noktaları şeklinde değerlendirilmiştir.

Madencilik ile ateş arasındaki ilişki de mitolojilerin ortak temalarından biridir. Cevherin metale dönüşebilmesi için ateşin kullanılması, ateşi yalnızca ısınma veya pişirme aracı olmaktan çıkarıp dönüştürücü bir güç haline getirmiştir. Eski toplumlar, ateşin taşa yeni bir kimlik kazandırmasını doğanın en büyük sırlarından biri olarak görmüş, bu nedenle metal üretimi çoğu zaman kutsal törenlerle, ritüellerle ve sembolik uygulamalarla birlikte yürütülmüştür. Birçok kültürde maden eritme ocaklarının

yalnızca teknik üretim alanları değil, aynı zamanda kutsal mekanlar olarak değerlendirilmesi bu anlayışın sonucudur.

Dünya mitolojilerinde madencilik, aynı zamanda insan uygarlığının başlangıcını simgeleyen unsurlardan biri olarak görülür. Taş aletlerden metal aletlere geçiş, yalnızca teknolojik bir değişim değil, insanın doğaya müdahale gücünün artması anlamına gelmiştir. Tarımın gelişmesi, şehirlerin kurulması, savaş teknolojilerinin ilerlemesi, ticaret yollarının oluşması ve büyük devletlerin ortaya çıkması büyük ölçüde metal üretimine bağlı olduğundan, mitolojik anlatılar da bu dönüşümü kutsal bir olay olarak yorumlamıştır. Böylece madencilik, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, medeniyetin doğuşunu mümkün kılan temel unsur haline gelmiştir.

Jeomitolojik açıdan bakıldığında ise madenciliğin mitolojiler üzerindeki etkisi son derece belirgindir. Volkanlar, sıcak su kaynakları, mağaralar, karstik boşluklar, yer altına kaybolan akarsular ve doğal gaz çıkışları, eski insanlar tarafından yer altının canlı olduğunun işaretleri olarak değerlendirilmiştir. Bugün jeoloji biliminin açıklayabildiği bu doğal olaylar, geçmişte yer altındaki gizemli dünyanın dışa vurumları şeklinde yorumlanmış, bu yorumlar zamanla efsanelere ve kutsal anlatılara dönüşmüştür. Bu nedenle jeomitoloji, madenciliğin yalnızca ekonomik tarihini değil, insanın doğayı anlamlandırma biçimini de açıklayan önemli bir araştırma alanıdır.

Dünya mitolojileri karşılaştırıldığında dikkat çeken en önemli ortak noktalardan biri, farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların birbirlerinden bağımsız olarak benzer düşünceler geliştirmiş olmalarıdır. Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'dan Amerika kıtasına kadar pek çok kültürde yer altı, gizli zenginliklerin bulunduğu, büyük bilgilerin saklandığı ve insanın ancak cesaret, emek ve ustalıkla ulaşabileceği bir dünya olarak anlatılmıştır. Maden aramak, yer altına inmek ve cevheri yeryüzüne çıkarmak, yalnızca fiziksel bir çalışma değil, bilinmeyene yapılan bir yolculuk olarak görülmüştür. Bu yönüyle madencilik, dünya mitolojilerinde insanın doğayla kurduğu ilişkinin en güçlü sembollerinden biri haline gelmiştir.

Sonuç olarak, dünya mitolojilerinde madencilik belirli tanrılar veya kahramanlarla sınırlı bir tema değildir. Aksine, yer altı, dağ, ateş, taş ve metal arasında kurulan ilişkinin bütün kültürlerde benzer sembollerle ifade edildiği evrensel bir düşünce biçimidir. İnsanlığın yer kabuğundan çıkardığı madenleri işleyerek uygarlığını kurması, mitolojik anlatılarda çoğu zaman doğanın gizli güçlerini keşfetme ve onları insanlığın hizmetine sunma süreci olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle madencilik, dünya mitolojilerinin yalnızca bir konusu değil, insanın doğayı anlama, dönüştürme ve onunla birlikte yaşama çabasının en eski ve en güçlü simgelerinden biridir.

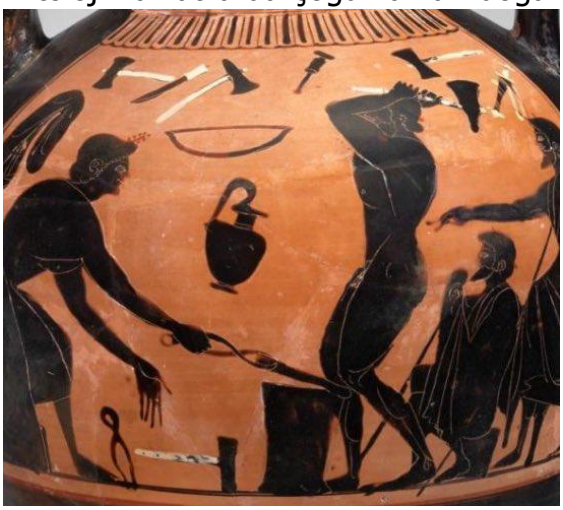

Dünya mitolojilerinde madencilik, metal işçiliği ve demircilik yalnızca bir zanaat ya da ekonomik faaliyet olarak görülmemiş, tanrıların, kahramanların ve doğaüstü varlıkların denetiminde bulunan kutsal bir bilgi olarak kabul edilmiştir. İnsanlık tarihinin

en eski dönemlerinden itibaren taşın, bakırın, tunçun ve demirin yer altından çıkarılması, ateşle eritilerek bambaşka bir biçime dönüştürülmesi, eski toplumların gözünde adeta yaratılışın yeniden canlandırılması anlamına gelmiştir. Bu nedenle maden ocakları, mağaralar ve dağların içi yalnızca cevherlerin bulunduğu yerler değil, aynı zamanda yer altı tanrılarının, ruhların ve gizemli varlıkların yaşadığı kutsal mekanlar olarak düşünülmüştür. Demirciler ise ateşi kontrol eden, taşı metale dönüştüren ve doğanın gizli güçlerine hakim olan kişiler olarak büyük saygı görmüş, birçok kültürde büyücüler, şamanlar ve rahiplerle aynı düzeyde değerlendirilmiştir. Bu anlayış, günümüzde "jeomitoloji" olarak adlandırılan, doğal jeolojik olaylarla mitolojik anlatılar arasındaki ilişkiyi inceleyen disiplin açısından da büyük önem taşımaktadır.

Antik Yunan mitolojisinde metal işçiliğinin en önemli temsilcisi, ateşin ve demirciliğin tanrısı Hephaistos'tur. Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde Hephaistos, tanrıların demircisi olarak anlatılır. Zeus'un yıldırımlarını, Akhilleus'un zırhını, Herakles'in silahlarını ve tanrıların kullandığı birçok kutsal nesneyi o üretmiştir. Mitolojik anlatılarda çalışma yeri çoğu zaman Sicilya'daki Etna Yanardağı'nın altındaki dev atölyedir. Volkanların içindeki lavların ve sürekli yükselen dumanların, eski insanlar tarafından dev bir demirci ocağı olarak yorumlanması nedeniyle Hephaistos ile volkanlar arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Ona yardım eden Kykloplar (Cyclopes) ise tek gözlü dev demirciler olarak Zeus'un yıldırımlarını, Poseidon'un üç dişli yabasını ve Hades'in görünmezlik miğferini döven ilahi ustalar olarak kabul edilmiştir. Yunan geleneğinde ayrıca Girit ve İda Dağı çevresinde yaşadığına inanılan Daktyloslar (Daktiller), demiri ilk işleyen ve metal eritme sanatını insanlara öğreten yarı tanrısal ustalar olarak anlatılır.

Roma mitolojisinde Hephaistos'un karşılığı Vulcanus'tur. Ateşin, volkanların ve demirciliğin tanrısı olan Vulcanus'un adı günümüzde kullanılan "volkan" sözcüğünün de kökenini oluşturur. Romalılar, volkanların altında Vulcanus'un dev ocaklarının bulunduğuna inanmış, Etna ve Lipari Adaları'ndaki yanardağları onun çalışma mekanı olarak kabul etmişlerdir. Böylece volkanik faaliyetler, mitolojik olarak tanrısal demircilik faaliyetlerinin yeryüzündeki yansımaları şeklinde yorumlanmıştır.

İskandinav mitolojisinde ise metal işçiliğinin merkezinde yer altı cüceleri bulunur. Dağların içinde yaşayan bu cüceler yalnızca maden çıkaran işçiler değil, aynı zamanda dünyanın en usta demircileridir. Brokkr ve Sindri adlı iki büyük usta demirci, tanrıların en önemli silahlarını ve kutsal eşyalarını üretmiştir. Thor'un çekici Mjölnir, Odin'in mızrağı Gungnir, Draupnir adlı altın yüzük ve Freyr'in sihirli gemisi Skíðblaðnir onların eserleri arasında sayılır. İskandinav kozmolojisinde yer altındaki maden damarları, cücelerin yaşadığı ülke ile özdeşleştirilmiş, dağların içindeki maden galerileri ise doğrudan onların atölyeleri olarak düşünülmüştür.

Kelt mitolojisinde demircilerin koruyucusu Goibniu'dur. Tanrıların demircisi olarak bilinen Goibniu'nun yaptığı silahların hiçbir zaman kırılmadığı, mızraklarının hedefini şaşırmadığı anlatılır. Aynı zamanda tanrılara ölümsüzlük şölenlerinde hizmet eden kutsal bir usta olarak kabul edilir. Demircilik burada yalnızca teknik bir beceri değil, ilahi güçlerle ilişkilendirilen kutsal bir sanat olarak değerlendirilmiştir.

Fin mitolojisinin temel eseri olan Kalevala'da en önemli kahramanlardan biri Ilmarinen'dir. O, göğün kubbesini döven, demiri işleyen ve dünyanın en büyük ustası

olarak tanımlanır. En önemli eseri olan Sampo, bereket, zenginlik ve bolluk üreten sihirli bir değirmendir. Ilmarinen'in demirciliği yalnızca silah üretmekten ibaret değildir, evrenin düzenini sağlayan yaratıcı bir güç olarak görülmektedir.

Slav mitolojisinde Svarog, ateşin, demirin ve demircilerin tanrısıdır. İnsanlara ateşi, demir işlemeyi ve ocağın kullanımını öğreten tanrı olarak kabul edilir. Benzer biçimde Mısır mitolojisinde doğrudan bir demir tanrısı bulunmamakla birlikte Ptah, bütün zanaatkarların, heykeltıraşların, taş ustalarının ve metal işçilerinin koruyucu tanrısıdır. Mezopotamya'da ise Enki (Ea), teknik bilginin, zanaatların ve ustalığın tanrısı olarak metal işçiliğinin gelişmesiyle ilişkilendirilmiştir.

Türk mitolojisinde demir ve madencilik çok özel bir yere sahiptir. Demir, kutsal kabul edilen bir madendir ve demircilik çoğu zaman şamanlıkla birlikte düşünülmüştür. Altay ve Sibirya Türklerinin inançlarında demirciler, ateşi yöneten ve yer altının sırlarını bilen kişiler olarak kabul edilir. Demircinin çekici ve örsü kutsal nesnelerdir, ateşin başında çalışan demircinin kötü ruhları uzaklaştırabildiğine inanılır. Yer altı dünyasının hükümdarı Erlik Han ise birçok anlatıda demirden yapılmış saraylarda oturur, demir direkleri, demir tahtı ve demir kazanları vardır. Yer altındaki bütün madenlerin onun egemenliğinde bulunduğuna inanılması, madencilik ile yer altı dünyası arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir. Türk destanlarının en önemli anlatılarından biri olan Ergenekon Destanı ise doğrudan metalurjiyle ilgilidir. Destanda Türkler, önlerini kapatan demir dağı büyük bir ocak kurarak eritmiş ve özgürlüklerine kavuşmuştur. Bu anlatı, dünya mitolojisinde demirin kurtuluşu sağlayan kutsal bir güç olarak kabul edildiği en önemli örneklerden biridir.

Afrika'nın Yoruba mitolojisinde Ogun, demirin, madencilerin, demircilerin, savaşçıların ve avcıların tanrısıdır. Demirin insanlar tarafından kullanılmasını sağlayan tanrı olarak kabul edilen Ogun, aynı zamanda medeniyetin kurucularından biri sayılır. Tarım aletlerinden savaş silahlarına kadar bütün demir araçların onun kutsamasıyla üretildiğine inanılır. Bugün bile Nijerya ve Benin'de Ogun kültü canlılığını sürdürmektedir.

Hindu mitolojisinde tanrıların demircisi Tvastar, ilahi silahların ustasıdır. İndra'nın yıldırım silahı Vajra'yı yapan odur. Daha sonraki Hindu geleneğinde ise Vishvakarma, yalnızca tanrıların mimarı değil, aynı zamanda kuyumcuların, marangozların, taş ustalarının ve demircilerin koruyucu tanrısı haline gelmiştir.

Çin mitolojisinde metal işçiliği, özellikle savaş tanrısı Chiyou ile ilişkilendirilir. Bronz silahların ilk ustası olarak kabul edilen Chiyou'nun metal teknolojisini geliştirdiğine inanılır. Japon mitolojisinde ise demir üretimi, tatara adı verilen geleneksel fırınlarla özdeşleşmiş, demirciler kutsal kişiler olarak değerlendirilmiştir. Özellikle samuray kılıçlarını döven ustaların ruhsal arınma ritüelleri uygulamaları, metal işçiliğinin dini yönünü ortaya koymaktadır.

Orta Amerika uygarlıklarında da taş ve metal işçiliği kutsal kabul edilmiştir. Maya uygarlığında volkanik kökenli obsidyen, tanrıların taşı olarak görülmüş, bu doğal camdan yapılan bıçaklar ve aynalar dinsel törenlerde kullanılmıştır. Azteklerde ise özellikle bakır ve altın işçiliği kutsal bir sanat olarak değerlendirilmiş, bazı bölgelerde Xipe Totec metal işçileriyle ilişkilendirilmiştir.

Dünya mitolojileri karşılaştırıldığında dikkat çekici ortaklıklar görülmektedir. Hemen her kültürde demirciler ve madenciler dağların içinde, mağaralarda veya yer altında çalışırlar. Ateşi yönetebilmeleri nedeniyle sıradan insanlardan farklı kabul edilirler. Çoğu zaman tanrılar için silah üretir, büyülü eşyalar yapar ve doğanın gizli güçlerine hakim kişiler olarak tasvir edilirler. Volkanlar dev demirci ocakları, mağaralar yer altı atölyeleri, maden damarları ise tanrıların hazineleri olarak görülür. Bu ortak düşünce, farklı kıtalarda birbirinden bağımsız gelişmiş uygarlıkların, yer altından çıkarılan metallerin doğasını benzer biçimde yorumladığını göstermektedir.

Jeomitoloji açısından değerlendirildiğinde, madenciler ve demirciler dünya mitolojisinin en önemli figürleri arasında yer alır. Çünkü insanlığın yer kabuğuyla ilk büyük teknolojik ilişkisi madencilik sayesinde kurulmuştur. Dağların derinliklerinden çıkarılan cevherlerin ateşle eritilerek silaha, araca veya süs eşyasına dönüşmesi, eski toplumlar için sıradan bir teknik işlem değil, doğanın gizli güçlerini dönüştüren kutsal bir yaratma eylemi olarak görülmüştür. Bu nedenle madencilik ve demircilik, hemen her uygarlığın mitolojisinde tanrılar, kahramanlar ve kutsal ustalar aracılığıyla anlatılmış, yer altı dünyası, volkanlar ve mağaralar ise bu anlatıların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Böylece madencilik, yalnızca insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biri değil, aynı zamanda dünya mitolojisinin en köklü ve evrensel temalarından biri olarak kültürel hafızada yerini almıştır.

II-1. Hephaistos - Demirciliğin ve Volkanların Tanrısı - Yunan Mitolojisi

Hephaistos (Yunanca: Ἥφαιστος), Antik Yunan mitolojisinde ateşin, metal işçiliğinin, demirciliğin, zanaatın ve volkanların tanrısıdır. Roma mitolojisindeki karşılığı Vulcanus'tur. Olympos'un on iki büyük tanrısından biri olan Hephaistos, diğer tanrılardan farklı olarak fiziksel kusuruyla tanınır, birçok antik kaynakta topal olduğu belirtilir. Buna karşın, tanrıların en usta zanaatkarı olarak kabul edilir ve bütün ilahi silahların, zırhların, tahtların, mücevherlerin ve mekanik düzeneklerin yapımcısıdır. Antik Yunan düşüncesinde Hephaistos, insan emeğinin, teknik bilginin ve üretimin kutsallığını temsil eder. Bu yönüyle yalnızca bir ateş tanrısı değil, aynı zamanda uygarlığın gelişmesini sağlayan teknolojik bilginin simgesidir.

Hephaistos'un doğumuyla ilgili farklı anlatılar bulunmaktadır. Hesiodos'a göre Hera, Zeus'un Athena'yı tek başına doğurmasına öfkelenerek Hephaistos'u tek başına dünyaya getirmiştir. Bazı anlatılarda ise Zeus ile Hera'nın oğludur. Doğuştan topal olması nedeniyle annesi Hera tarafından Olympos'tan aşağı atıldığı anlatılır. Dokuz gün boyunca gökten düştükten sonra denize ulaşmış ve deniz tanrıçaları Thetis ile Eurynome tarafından büyütülmüştür. Başka bir anlatıda ise Zeus'a karşı Hera'yı savunduğu için Zeus tarafından Olympos'tan atılmış ve Lemnos Adası'na düşerek sakat kalmıştır.

Lemnos, daha sonra Hephaistos kültünün en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.[69]

Hephaistos'un mitolojideki en önemli özelliği, tanrıların demircisi ve ilahi zanaatkarı olmasıdır. Zeus'un yıldırımları, Hermes'in kanatlı miğferi, Akhilleus'un ünlü zırhı, Herakles'in silahları, Helios'un arabası ve Eros'un okları onun atölyesinde üretilmiştir. Ayrıca Zeus'un buyruğuyla ilk kadın olan Pandora'nın bedenini de balçıktan şekillendiren odur. Homeros, *İlyada*'nın XVIII. kitabında Hephaistos'un Akhilleus için yaptığı kalkanı ayrıntılarıyla betimler. Bu kalkan, yalnızca bir savaş aracı değil, üzerinde şehirler, tarlalar, denizler, yıldızlar ve insan yaşamının işlendiği küçük bir evren modeli olarak tasvir edilir.

Jeomitoloji açısından Hephaistos, dünya mitolojilerindeki en önemli figürlerden biridir. Antik Yunanlılar, volkanların içindeki lavları ve sürekli yükselen dumanları, Hephaistos'un yer altındaki dev demirhanelerinin kanıtı olarak yorumlamışlardır. Özellikle Sicilya'daki Etna Yanardağı, Lipari Adaları ve Vulcano Adası, onun çalıştığı yerler olarak kabul edilmiştir. Volkanlardan yükselen ateş, duman ve gürültü, örs üzerinde demir dövülürken çıkan seslere benzetilmiş, püsküren lavlar ise kızgın metalin ocaktan taşmasına benzer şekilde yorumlanmıştır. Günümüzde jeoloji bilimi bu olayları magma hareketleri, gaz basıncı ve volkanik püskürmelerle açıklamaktadır. Ancak antik insanlar için bunlar, yer altındaki ilahi demircinin çalışmalarının yeryüzündeki izleriydi. Bu nedenle Hephaistos miti, jeolojik bir olayın mitolojik yorumuna dayanan en klasik jeomitolojik örneklerden biri kabul edilir.[70]

Hephaistos'un atölyesiyle ilgili anlatılar da jeomitolojik açıdan dikkat çekicidir. Homeros ve daha sonraki yazarlar, onun atölyesini yerin altında, volkanların içindeki dev mağaralarda tasvir ederler. Burada Kykloplar (Tek Gözlü Devler) onun yardımcılarıdır. Körüklerin kendiliğinden çalıştığı, örslerin hiç durmadan ses çıkardığı ve kızgın metallerin sürekli işlendiği bu yer, gerçekte eski insanların volkanik bölgelerde gözlemlediği doğal olayların mitolojik bir açıklaması olarak değerlendirilmektedir. Volkanik gaz çıkışları, yer sarsıntıları ve lav akıntıları, ilahi bir demirhanenin faaliyetleri olarak yorumlanmıştır.

Hephaistos'un Lemnos Adası ile ilişkisi de jeomitoloji bakımından önemlidir. Efsaneye göre Olympos'tan düştükten sonra Lemnos'a inmiş ve burada demircilik sanatını geliştirmiştir. Lemnos, Ege Denizi'nde volkanik kökenli jeolojik yapılarıyla bilinen bir adadır. Adadaki sıcak kaynaklar ve volkanik kayaçlar, Hephaistos kültünün gelişmesinde etkili olmuş olabilir. Antik Çağ'da burada onun adına tapınaklar yapılmış ve demirciler tarafından kutsal törenler düzenlenmiştir.

Jeomitolojik açıdan dikkat çeken bir başka unsur da Hephaistos'un topallığıdır. Mitoloji araştırmacılarının bir kısmı bunu sembolik olarak yorumlamaktadır. Demircilik, yüksek sıcaklık, ağır çalışma koşulları ve sürekli ateşle iç içe olmayı gerektiren bir uğraştır. Antik çağlarda maden ocaklarında ve demirhanelerde çalışan ustaların çeşitli fiziksel yaralanmalara maruz kalmaları yaygındı. Bu nedenle Hephaistos'un sakatlığı, zanaatkarın emeğini ve üretim sürecinin zorluklarını simgeleyen mitolojik bir unsur

[69] Azra Erhat, age, s. 116.
[70] Vitaliano Dorothy B., age, s. 89.

olarak değerlendirilmektedir. Kesin bir tarihsel bağlantı kurmak mümkün olmasa da bu yorum, mitoloji ve çalışma kültürü arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

Mircea Eliade, metalurjinin insanlık tarihinde yalnızca teknik bir gelişme olmadığını, aynı zamanda kutsal bir dönüşüm süreci olarak algılandığını belirtir. Ona göre cevherin yer altından çıkarılması, ateşte eritilmesi ve yeni bir biçim kazanması, birçok kültürde yaratılışın yeniden canlandırılması olarak görülmüştür. Hephaistos bu düşüncenin mitolojik simgesidir, çünkü o, doğanın ham maddelerini işleyerek tanrısal düzene hizmet eden nesneler üretir. Bu nedenle Hephaistos miti, metalurji ile kutsallık arasındaki ilişkinin en önemli örneklerinden biridir.[71]

Jeomitoloji açısından Hephaistos, volkanlar ile metalurji arasındaki ilişkiyi en açık biçimde temsil eden mitolojik figürlerden biridir. Antik insanların volkanik faaliyetleri ilahi bir demirhanenin çalışması olarak yorumlaması, doğrudan gözlemlenen jeolojik olayların mitolojik anlatılara nasıl dönüştüğünü gösteren klasik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Hephaistos, yalnızca ateş ve demircilik tanrısı değil, aynı zamanda insanın jeolojik süreçleri anlamlandırma çabasının simgesel bir ifadesidir.

II-2. Vulcan - Ateşin, Volkanların ve Demirciliğin Tanrısı - Roma Mitolojisi

Vulcan (Latince: *Vulcanus*), Roma mitolojisinde ateşin, volkanların, demirciliğin, maden işçiliğinin ve metal işçiliğinin tanrısıdır. Roma panteonunda Jüpiter ile Juno'nun oğlu olarak kabul edilir ve Yunan mitolojisindeki Hephaistos'un karşılığıdır. Ancak Vulcan, yalnızca demircilerin koruyucu tanrısı değildir, aynı zamanda yeryüzünün derinliklerinde bulunan ateşin, volkanik faaliyetlerin ve yeraltındaki dönüştürücü güçlerin de kişileştirilmiş halidir. Jeomitoloji açısından Vulcan, insanların volkanik patlamaları, lav akıntılarını, yeraltındaki magmatik hareketleri ve metal cevherlerinin oluşumunu açıklamak için geliştirdikleri en önemli mitolojik figürlerden biridir. Antik Romalılar, yanardağlardan yükselen dumanı ve lavları, Vulcan'ın yeraltındaki devasa demirhanesinde çalışırken çıkardığı ateş ve kıvılcımlar olarak yorumlamışlardır. Bu nedenle Vulcan, jeolojik süreçlerin doğrudan mitolojik bir açıklaması niteliğindedir.

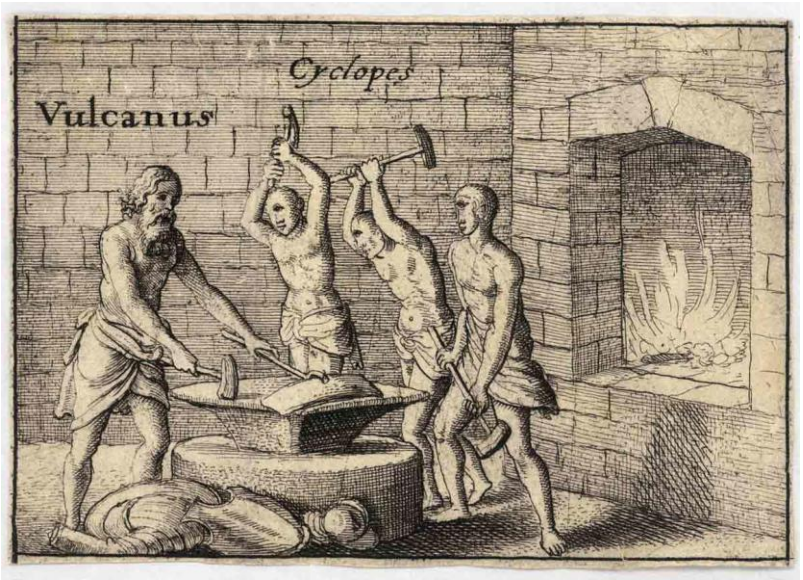

Jeomitolojiyi en fazla ilgilendiren anlatı, Vulcan'ın demirhanesinin Sicilya'daki Etna Dağı'nın altında bulunduğu inancıdır. Antik Roma ve Yunan dünyasında Etna'dan yükselen dumanlar, lavlar, kül bulutları ve yer sarsıntıları, tanrının örsüne çekiç vururken çıkardığı sesler ve kıvılcımlar olarak yorumlanmıştır. Dev Kykloplar (Cyclopes) da

[71] Eliade Mircea, 1978, age, s. 78.

Vulcan'ın yardımcıları olarak yeraltında çalışmakta, tanrılar için yıldırımlar, zırhlar, kılıçlar ve diğer kutsal silahları dövmektedir. Bu anlatı, gerçek bir jeolojik olay olan Etna Yanardağı'nın sürekli etkinliğinin mitolojik açıklaması olması nedeniyle dünya jeomitolojisinin en klasik örneklerinden biridir. Volkanın içindeki magmanın hareketi, insanların gözünde dev bir yeraltı atölyesine dönüşmüş, patlamalar ise tanrısal üretimin doğal sonucu olarak algılanmıştır.[72]

Bir başka önemli anlatıda Vulcan, tanrıların kralı Jüpiter için yıldırımları döver. Kykloplarla birlikte yeraltındaki ateş ocaklarında çalışan Vulcan'ın çekicinin her darbesi, insanların hissettiği yer sarsıntıları ve volkanik gürültülerle ilişkilendirilmiştir. Demirin tavlanması, cevherin ergitilmesi ve ateşin denetlenmesi gibi madencilik ve metalürji süreçleri, doğrudan yeraltındaki jeolojik enerjilerle özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle Vulcan yalnızca ateş tanrısı değil, aynı zamanda metal cevherlerinin doğadaki oluşumunu ve insanların bunları işleyebilmesini simgeleyen kültürel bir figürdür. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, madencilik faaliyetlerinin mitolojik kökenlerini açıklayan en önemli örneklerden sayılır.

Vulcan ile ilişkilendirilen bir başka jeomitolojik anlatı, Lipari Adaları ve özellikle Vulcano Adası ile ilgilidir. Sicilya'nın kuzeyindeki Aeolian (Eol) Adaları arasında bulunan Vulcano Adası, Antik Çağ'da tanrının demirhanesinin bulunduğu ikinci önemli yer olarak kabul edilmiştir. Adadan çıkan sülfür gazları, sıcak çamur kaynakları, fumaroller ve sürekli buhar çıkışları, Vulcan'ın yeraltında çalışmaya devam ettiğinin kanıtı olarak görülmüştür. Nitekim bugün birçok dilde kullanılan "volkan" (*volcano*) kelimesi de doğrudan bu adadan türemiştir. Böylece bir mitolojik tanrının adı, modern jeolojinin temel kavramlarından birine dönüşmüştür. Bu durum, jeomitolojinin en dikkat çekici örneklerinden biridir, çünkü mitolojik bir figürün adı, bilimsel terminolojide kalıcı olarak yaşamaya devam etmektedir.

Jeomitoloji açısından Vulcan kültünün önemli bir yönü de, metal cevherlerinin yeraltında oluştuğu düşüncesidir. Antik Romalılar ve Yunanlar, altın, gümüş, bakır ve demir gibi metallerin yeraltındaki kutsal ateş sayesinde olgunlaştığına inanıyorlardı. Maden damarlarının bulunduğu dağlar, Vulcan'ın çalışma alanları olarak görülüyor, özellikle demir cevheri çıkarılan bölgelerde ona adaklar sunuluyordu. Bu inanış, jeolojik süreçlerle madencilik faaliyetlerinin mitolojik bir çerçevede açıklanmasının tipik örneklerinden biridir. Günümüzde jeomitoloji araştırmaları, bu tür anlatıları insanların volkanizma, hidrotermal sistemler ve cevherleşme süreçlerini anlamlandırma çabalarının kültürel yansımaları olarak değerlendirmektedir.

Roma'da Vulcan adına düzenlenen Volcanalia şenliği de jeomitolojik bakımdan anlam taşır. Her yıl 23 Ağustos'ta kutlanan bu festivalde büyük ateşler yakılır, balıklar ve küçük hayvanlar ateşe sunularak tanrının yıkıcı ateşinin şehirden uzak tutulması amaçlanırdı. Ağustos ayı, Akdeniz'de hem kuraklığın hem de orman yangınlarının en yoğun olduğu dönemdir. Bu nedenle Volcanalia, doğal afetlerin mitolojik yollarla denetlenmeye çalışıldığı bir ritüel olarak değerlendirilmektedir. Jeomitolojik açıdan bu törenler, volkanik ateş ile yeryüzündeki yangınların aynı kutsal gücün farklı görünümleri olarak algılandığını göstermektedir.[73]

---

[72] Vergilius, *Aeneis,* VIII. Kitap, özellikle 416–453. dizeler, Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2008.
[73] Beard Mary, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, Cambridge University Press, 1998, Cilt I, s. 47-48.

Türkçede Vulcan üzerine doğrudan yazılmış müstakil akademik eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte Roma mitolojisini tanıtan bazı kaynaklarda Vulcan'a ilişkin bilgiler yer almaktadır. Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü* (Remzi Kitabevi, çeşitli baskılar) eserinde "Vulcanus" ve "Hephaistos" maddelerinde Roma ve Yunan mitolojisindeki karşılığı açıklanmaktadır. Ayrıca Can Yayınları tarafından yayımlanan *Vergilius – Aeneis ve Ovidius – Dönüşümler (Metamorfozlar)* çevirilerinde Vulcan'ın Etna'daki demirhanesi ve tanrılar için yaptığı silahlar ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

Vulcan, dünya jeomitolojisinin en güçlü örneklerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü aktif yanardağlar, yeraltındaki magmatik süreçler, metal cevherlerinin oluşumu ve demircilik teknolojisi tek bir mitolojik kişilikte birleşmiştir. Etna ve Vulcano adaları gibi gerçek jeolojik oluşumların tanrının çalışma mekanı olarak kabul edilmesi, doğal olayların mitolojik anlatılarla açıklanmasının klasik ve en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir.

II-3. Kabirler - Tanrısal Topluluklar - Yunan Mitolojisi

Kabirler (Yunanca: Κάβειροι), Antik Yunan mitolojisinin en gizemli tanrısal topluluklarından biridir. Sayıları ve kimlikleri bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, genellikle yeraltı güçleri, ateş, metal işçiliği, bereket, denizcilerin korunması ve gizem dinleriyle ilişkilendirilmişlerdir. En önemli tapınım merkezleri Limni (Lemnos) Adası, Semadirek (Samothrake) Adası ve Boiotia'daki Thebai (Thebes) yakınlarında bulunuyordu. Jeomitoloji açısından Kabirler büyük önem taşır, çünkü doğrudan yeraltı ateşi, maden cevherleri, volkanik adalar ve metalürji ile ilişkilendirilen en eski Akdeniz tanrıları arasında yer alırlar. Araştırmacılar, Kabir kültünün kökeninin Helenlerden daha eski, büyük olasılıkla Frig, Trak veya Anadolu'nun yerli metal işçiliği geleneklerine dayandığını düşünmektedir.

Jeomitoloji bakımından Kabirlerin en önemli özelliği, yeraltındaki ateş ve madenlerle ilişkilendirilmeleridir. Özellikle Lemnos Adası, tarih boyunca volkanik kökenli kayaçları, demir açısından zengin toprakları ve metal işçiliğiyle tanınmıştır. Antik Yunanlılar, demirin ve diğer metallerin yerin derinliklerinde Kabirler tarafından işlendiğine inanıyorlardı. Bu düşünce, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik bir yorumu olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde jeomitoloji araştırmaları, bu tür anlatıları insanların cevherleşme süreçlerini, volkanik faaliyetleri ve metal üretimini açıklama çabalarının kültürel yansımaları olarak ele almaktadır.[74]

Kabirlerle ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri, onların demircilik tanrısı Hephaistos ile olan ilişkileridir. Bazı antik kaynaklarda Kabirler, Hephaistos'un yardımcıları veya öğrencileri olarak gösterilir. Hephaistos'un Lemnos Adası'ndaki atölyesinde tanrılar için silahlar ve zırhlar dövülürken Kabirlerin de bu kutsal demirhanede çalıştığına inanılmıştır. Volkanik faaliyetlerin görüldüğü adalarda yaşayan insanlar için yeraltından gelen sıcaklık, lavlar ve metal cevherleri, doğrudan tanrısal demirciliğin kanıtı sayılmıştır. Böylece volkanizma ile metalürji aynı mitolojik sistem içinde birleşmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, aktif jeolojik süreçlerin üretim ve dönüşüm kavramlarıyla ilişkilendirilmesinin klasik örneklerinden biridir.

[74] Vitaliano Dorothy B., age, s. 52.

Kabir kültünün en önemli merkezi olan Semadirek Adası (Samothrake), jeolojik bakımdan oldukça dağlık ve granitik yapıya sahip bir adadır. Burada gerçekleştirilen Samothrake Gizemleri, Antik Çağ'ın en saygın inisiyasyon törenleri arasında yer alıyordu. Denizciler, Kabirlerin kendilerini fırtınalardan, kayalıklardan ve depremlerden koruduğuna inanıyorlardı. Adanın sarp kayalıkları, denizle iç içe dik yamaçları ve sık sık görülen şiddetli fırtınalar, Kabirlerin doğa güçlerini yöneten tanrılar olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Jeomitolojik açıdan bu durum, belirli bir jeolojik çevrenin kutsal bir anlatıya dönüşmesinin dikkat çekici örneklerinden biridir.[75]

Kabirlerin kökenine ilişkin önemli bir başka anlatı, onların yeraltında yaşayan ve insanlara metal işlemeyi öğreten ilahi varlıklar olduğudur. Bazı antik geleneklerde ilk eritme ocaklarını, körükleri ve örsleri Kabirlerin geliştirdiği söylenir. Bu anlatı, tarih öncesi metalürjinin insanlar üzerinde bıraktığı güçlü etkinin mitolojik bir ifadesidir. Bakır ve demirin yüksek sıcaklıklarda cevherden ayrılması, eski toplumlar için adeta doğaüstü bir olaydı. Bu nedenle metalürji bilgisi, yeraltında yaşayan tanrısal varlıklara atfedilmiştir. Jeomitoloji açısından bakıldığında bu inanış, cevher oluşumu ile metal üretiminin tek bir kutsal süreç olarak algılanmasının örneklerinden biridir.[76]

Kabirler, zaman zaman Daktyller (Dactyls) ve Telkhinler (Telchines) ile de ilişkilendirilmiştir. Bu üç grup da metal işçiliği, ateş ve yeraltı güçleriyle bağlantılı yarı ilahi topluluklardır. Antik yazarlar arasında kesin bir ayrım bulunmamakta, bazı metinlerde bu topluluklar birbirinin devamı veya farklı adlarla anılan benzer varlıklar olarak kabul edilmektedir. Bu durum, Doğu Akdeniz'de madencilik ve metalürji kültlerinin zaman içinde birbirini etkilediğini göstermektedir. Jeomitolojik açıdan bu benzerlikler, metal cevherlerinin bulunduğu bölgelerde ortak mitolojik motiflerin geliştiğini ortaya koymaktadır.

Kabirlerin kültü, yalnızca metalürjiyle değil, depremler ve yeraltı hareketleriyle de ilişkilendirilmiştir. Özellikle Ege Denizi'nin tektonik açıdan aktif yapısı nedeniyle sık

[75] Marinatos Nanno, *The Goddess and the Warrior: The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion*, Routledge, 2000, s. 146–154.
[76] Eliade Mircea, *The Forge and the Crucible*, University of Chicago Press, 1978, s. 57.

görülen depremler, yeraltında çalışan tanrısal varlıkların faaliyetleri olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Kabirlerin gizem ayinlerinde hem ateş hem de toprak unsurları önemli yer tutmuştur. Günümüz jeomitoloji araştırmaları, Ege'nin volkanik ve tektonik yapısının Kabir kültünün oluşumunda belirleyici rol oynadığı görüşünü desteklemektedir.

Jeomitoloji açısından Kabirler, yeraltındaki ateşin, metal cevherlerinin, volkanik adaların ve insanlığın ilk metalürji bilgisinin mitolojik bir anlatı haline getirilmesinin en önemli örneklerinden biridir. Özellikle Lemnos ve Semadirek gibi jeolojik açıdan dikkat çekici Ege adalarıyla kurdukları güçlü bağ, doğal çevrenin kutsal öykülere nasıl dönüştüğünü gösteren klasik örnekler arasında kabul edilmektedir.

II-4. Telkhinler - Yarı İlahi Varlıklar - Yunan Mitolojisi

Telkhinler (Yunanca: Τελχῖνες), Antik Yunan mitolojisinin en eski ve en gizemli yarı ilahi varlıklarından biridir. En eski kaynaklarda Rodos Adası'nın ilk sakinleri olarak tanımlanırlar. Denizle, yeraltı güçleriyle, metal işçiliğiyle, büyüyle ve doğal afetlerle ilişkilendirilmişlerdir. Antik yazarlar Telkhinleri kimi zaman balık ya da fok benzeri alt gövdeye sahip, kimi zaman da köpek başlı veya yüzgeç ayaklı yaratıklar olarak tasvir etmişlerdir. Ancak bu betimlemeler simgeseldir, esas önemleri, doğanın gizli güçlerini yöneten ve özellikle metalleri işleyen ustalar olarak görülmeleridir. Jeomitoloji açısından Telkhinler, volkanik faaliyetler, depremler, deniz taşkınları ve metal cevherlerinin oluşumu gibi jeolojik olayların mitolojik açıklamalarını temsil eden en önemli figürlerden biridir.[77]

Jeomitoloji bakımından Telkhinlerin en önemli özelliği, metal işçiliğinin ilk ustaları sayılmalarıdır. Antik kaynaklara göre demiri, bronzu ve diğer metalleri işlemeyi insanlara öğreten ilk varlıklar onlardır. Tanrıların silahlarını, kutsal araçlarını ve heykellerini yapmışlardır. Eski toplumlar için cevherin ateşte eriyerek metale dönüşmesi doğaüstü bir olay gibi göründüğünden, bu bilgi insanüstü varlıklara atfedilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, yeraltında oluşan metal cevherlerinin ve yüksek sıcaklık gerektiren metalürjik süreçlerin mitolojik yorumudur. Yeraltındaki ateş ile demircilik arasındaki ilişki, Telkhinlerin doğrudan jeolojik süreçlerle bağlantılı kabul edilmesine yol açmıştır.[78]

Telkhinlerle ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri, deniz tanrısı Poseidon'un üç dişli yabasının (trident) ve tanrı Kronos'un orak biçimli silahının onlar tarafından dövülmüş olmasıdır. Bazı antik geleneklerde tanrıların ilk bronz heykellerini yapanların da Telkhinler olduğu belirtilir. Böylece metal cevherleri, ateş ve tanrısal zanaatkarlık tek bir anlatıda birleşmiştir. Bu öyküler, eski insanların metal üretimini doğanın derinliklerinden gelen gizemli bir bilgi olarak algıladıklarını göstermektedir. Jeomitolojik açıdan Telkhinler, yeraltındaki madenlerin işlenmesini sağlayan kutsal ustalar olarak değerlendirilmektedir.

Bir başka önemli anlatıya göre Telkhinler yalnızca metal ustaları değil, aynı zamanda hava olaylarını ve doğal afetleri kontrol edebilen büyücülerdi. Yağmur yağdırabilir, dolu oluşturabilir, sis meydana getirebilir ve denizi kabartabilirlerdi. Antik yazarlar

[77] Gantz Timothy, age, s. 45.
[78] Eliade Mircea, age, s. 37.

onların toprağı verimsiz hale getirebildiklerini, fırtınalar çıkarabildiklerini ve büyük deniz taşkınlarına neden olabildiklerini aktarırlar. Bu özellikler nedeniyle tanrılar zamanla onlardan korkmaya başlamış, Zeus sonunda Telkhinleri büyük bir tufanla veya yıldırımlarıyla yok etmiştir. Araştırmacılar bu anlatının, Ege Bölgesi'nde yaşanan büyük depremler, tsunami olayları ve volkanik afetlerin mitolojik hafızadaki yansıması olabileceğini belirtmektedir. Jeomitoloji açısından Telkhinlerin yok oluşu, gerçek doğal felaketlerin efsaneleştirilmiş bir anlatımı olarak değerlendirilmektedir.

Telkhinlerin en güçlü biçimde ilişkilendirildiği coğrafya Rodos Adası'dır. Rodos ve çevresindeki Ege adaları, aktif fay hatları, geçmiş volkanik faaliyetler ve sık depremler nedeniyle Antik Çağ'da doğa güçlerinin merkezi olarak görülüyordu. Telkhinlerin yeraltındaki ateşi kullandıkları, adanın kayalık kıyılarında ve mağaralarında yaşadıkları, denizden çıkan dumanlar ve sıcak kaynaklarla bağlantılı oldukları anlatılır. Günümüz jeomitoloji araştırmaları, Rodos'un jeolojik özelliklerinin bu mitolojik tasvirlerin oluşumunda belirleyici rol oynadığını kabul etmektedir. Özellikle kıyı mağaraları, sıcak su kaynakları ve deniz tabanındaki tektonik hareketler, Telkhinlerin "yer ile deniz arasında yaşayan ustalar" olarak tasvir edilmesini açıklamaktadır.

Bazı antik geleneklerde Telkhinler, Daktyller (Dactyls), Kabirler (Cabeiri) ve Kykloplar (Cyclopes) ile aynı kökten gelen ilahi demirciler olarak görülmektedir. Hepsinin ortak özelliği ateşi denetlemeleri, metalleri işlemeleri ve yeraltıyla ilişkilendirilmeleridir. Bu durum, Doğu Akdeniz'de tarih öncesi metalürji merkezlerinin ortak mitolojik temalar üretmiş olabileceğini düşündürmektedir. Jeomitoloji açısından bu benzerlik, maden yataklarının bulunduğu bölgelerde benzer inanç sistemlerinin geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir.[79]

Jeomitolojik açıdan Telkhinler, yalnızca metalürjiyle değil, aynı zamanda doğal afetlerin mitolojik açıklamasıyla da ilişkilidir. Antik Yunan dünyasında deprem, volkanizma, fırtına ve tsunami gibi olaylar, doğaüstü varlıkların faaliyetleriyle açıklanıyordu. Telkhinlerin hem metal işçiliği hem de yıkıcı doğa olaylarıyla bağlantılı olması, insanların yeraltındaki jeolojik enerjileri tek bir mitolojik sistem içinde anlamlandırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu nedenle Telkhinler, dünya jeomitolojisinin en önemli "jeolojik zanaatkar" figürlerinden biri kabul edilir.

Telkhinler, jeomitoloji açısından Antik Akdeniz'in en dikkat çekici mitolojik topluluklarından biridir. Rodos'un tektonik ve denizel jeolojisi, metal cevherlerinin işlenmesi, yeraltı ateşi, mağaralar ve doğal afetler tek bir mitolojik anlatıda birleşmiş, böylece gerçek jeolojik süreçler, tanrısal demirciler ve büyücüler aracılığıyla açıklanmıştır. Bu özellikleri nedeniyle Telkhinler, Kabirler, Daktyller ve Hephaistos geleneğiyle birlikte dünya jeomitolojisinin temel örnekleri arasında değerlendirilmektedir.

II-5. Kiklop Demirciler - Volkanik Güçlerin Simgesi - Yunan Mitolojisi

Kiklop Demirciler (Yunanca: Κύκλωπες), Antik Yunan mitolojisinde yeraltındaki ateşin, metal işçiliğinin ve volkanik güçlerin simgesi olan ilahi demircilerdir. Halk arasında daha çok Homeros'un *Odysseia* destanındaki tek gözlü dev Polyphemos ile tanınsalar

[79] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, 1985, s. 281–286.

da, jeomitoloji açısından esas önemli olanlar Hesiodos'un *Theogonia*'sında geçen üç ilahi Kikloptur: Brontes (Gök Gürültüsü), Steropes (Şimşek) ve Arges (Parıltı). Bunlar Uranos (Gökyüzü) ile Gaia'nın (Yeryüzü) çocuklarıdır ve daha sonra Zeus'un en önemli yardımcıları haline gelirler. Yeraltındaki dev demirhanelerde çalışarak tanrılar için silahlar üretmeleri, aktif volkanlar, yeraltındaki magma odaları ve metal cevherlerinin oluşumu gibi jeolojik olayların mitolojik açıklaması olarak değerlendirilmektedir. Jeomitoloji açısından Kiklop Demirciler, volkanizma ile metalürjiyi bir araya getiren en eski ve en etkili mitolojik figürlerden biridir.[80]

Kiklop Demircilerle ilgili en önemli jeomitolojik anlatı, Zeus'un Titanlara karşı yürüttüğü Titanlar Savaşı (Titanomakhia) sırasında geçer. Kronos tarafından Tartaros'a hapsedilen Kikloplar, Zeus tarafından serbest bırakılır. Bunun karşılığında Zeus için yıldırımı, Poseidon için üç dişli yabayı (trident) ve Hades için görünmezlik miğferini döverler. Bu silahların tamamı yeraltındaki ateş ocaklarında, olağanüstü sıcaklıkta işlenmiştir. Antik Yunanlılar, böylesine güçlü silahların yalnızca dünyanın derinliklerindeki kutsal ateşte yapılabileceğine inanmışlardır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin yeraltında oluşması ve yüksek sıcaklıklarda işlenmesi süreçlerinin mitolojik bir yorumudur.

Daha sonraki Yunan ve Roma geleneğinde Kiklop Demirciler, demircilik tanrısı Hephaistos (Roma'da Vulcan) ile birlikte çalışmaya başlar. En yaygın inanışa göre onların atölyesi Sicilya'daki Etna Dağı'nın veya Lipari Adaları'ndaki Vulcano Adası'nın altındadır. Etna'dan yükselen dumanlar, lavlar ve patlama sesleri, Kiklopların örslerine vurdukları çekiç darbeleri olarak yorumlanmıştır. Depremler ise yeraltındaki dev atölyenin sarsıntıları olarak görülmüştür. Bu anlatı, gerçek bir jeolojik olay olan aktif volkanizmanın doğrudan mitolojik açıklaması olduğu için dünya jeomitolojisinin en klasik örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Kiklopların en ünlü eserlerinden biri, Akhilleus'un (Achilleus) annesi Thetis'in isteği üzerine Hephaistos'un yaptığı kutsal kalkandır. Homeros'un *İlyada* destanında bu kalkanın yapımı ayrıntılı biçimde anlatılır. Her ne kadar metinde doğrudan Kiklopların adı geçmese de, sonraki antik yorumcular bu olağanüstü demir işçiliğinin Hephaistos'un Kiklop yardımcıları tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmişlerdir. Ateşin, örsün, çekicin ve erimiş

[80] Hesiodos, Theogonia, 139–146 ve 501–506. dizeler, M.L. West (Çev.), Theogony and Works and Days, Oxford University Press, 1988.

metalin ayrıntılı tasvirleri, Antik Çağ metalürjisinin mitolojik bir yansımasıdır. Jeomitolojik açıdan burada yeraltındaki ateş, yalnızca yıkıcı değil aynı zamanda yaratıcı bir güç olarak görülmektedir.[81]

Jeomitoloji bakımından Kiklop Demircilerin en dikkat çekici yönlerinden biri, volkanların metal üretim merkezleri olarak düşünülmesidir. Antik insanlar, lavların aktığı dağların altında devasa ateş ocaklarının bulunduğunu hayal etmişlerdir. Demir, bakır ve bronz gibi metallerin yerin derinliklerinde "olgunlaştığı" ve daha sonra ilahi demirciler tarafından işlendiği inancı, gerçek hidrotermal cevherleşme süreçlerinin mitolojik bir karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Kikloplar yalnızca zanaatkar değil, aynı zamanda yeryüzünün iç dinamiklerini yöneten kutsal varlıklar olarak kabul edilmiştir.

Kiklop Demirciler, Kabirler (Cabeiri), Daktyller (Dactyls) ve Telkhinlerle birlikte Antik Akdeniz'in "ilahi metal ustaları" geleneğinin bir parçasıdır. Bu toplulukların tamamı yeraltı ateşi, metal cevherleri ve volkanik bölgelerle ilişkilendirilmiştir. Araştırmacılar, bu benzerliğin Ege ve Anadolu'da tarih öncesi madencilik merkezlerinin kültürel hafızasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmektedir. Özellikle Ege'deki bakır ve demir üretim merkezleri çevresinde gelişen mitolojik anlatılar, zamanla farklı isimlerle anılan ancak aynı işlevi gören kutsal demirci figürlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, madencilik yapılan bölgelerde benzer mitolojik temaların geliştiğini göstermektedir.

Antik yazarlar ayrıca Kiklopların dev taş bloklarla örülmüş surları inşa ettiğine de inanmışlardır. Miken, Tiryns ve Argos'ta görülen çok büyük taş bloklardan oluşan surlar, insan gücüyle yapılamayacak kadar görkemli kabul edildiğinden bunlara "Kiklop Duvarları" (*Cyclopean Masonry*) adı verilmiştir. Bu anlatı doğrudan metalürjiyle ilgili olmasa da jeomitoloji bakımından önemlidir, çünkü olağanüstü büyüklükteki jeolojik malzemelerin kullanımını açıklamak için mitolojik devler devreye sokulmuştur. Böylece hem taşın hem de metalin işlenmesi aynı mitolojik topluluğa bağlanmıştır.

Jeomitoloji açısından Kiklop Demirciler, dünya mitolojisinin en önemli örneklerinden biridir. Aktif volkanların altında çalışan ilahi demirciler fikri, magmanın hareketi, volkanik patlamalar, yeraltındaki yüksek sıcaklıklar ve metal cevherlerinin oluşumu gibi gerçek jeolojik süreçlerin, mitolojik bir anlatı aracılığıyla açıklanmasının klasik ve en etkileyici örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

II-6. Wayland - İlahi Demircisi ve Metal Ustası - İskandinav Mitolojisi

Wayland (Eski Norsça: Völundr), Germen ve İskandinav mitolojisinin en ünlü ilahi demircisi ve metal ustasıdır. Kuzey Avrupa'nın efsane geleneğinde, demircilik sanatının en büyük temsilcisi olarak kabul edilir. Yunan mitolojisindeki Hephaistos veya Roma mitolojisindeki Vulcan gibi, Wayland da olağanüstü silahlar, mücevherler ve zırhlar üreten doğaüstü bir zanaatkardır. Ancak Wayland'ın diğer ilahi demircilerden ayrılan yönü, bir tanrı değil, insan, elf (álfar) ya da yarı ilahi bir kahraman olarak tasvir edilmesidir. Jeomitoloji açısından Wayland, dağların, kaya

[81] Homeros, *İlyada*, XVIII.478–608, Richmond Lattimore (Çev.), University of Chicago Press, 1951.

oluşumlarının, maden cevherlerinin ve demir işçiliğinin kutsallaştırılmasını temsil eden en önemli Kuzey Avrupa figürlerinden biridir. Onun öyküsü, doğal kaya oluşumlarının ve tarih öncesi anıtların mitolojik hafızada nasıl yeniden yorumlandığını gösteren seçkin örneklerden biridir.

Wayland'ın en önemli anlatısı, Şiirsel Edda (Poetic Edda) içinde yer alan Völundarkviða (Völund'un Şarkısı) adlı destandır. Wayland ve iki kardeşi, kuğu kılığına girebilen üç valkyrie ile evlenirler. Bir süre sonra valkyrie'ler onları terk eder. Kardeşleri eşlerini aramaya giderken Wayland yalnız kalır ve dağlarda, demir cevherlerini işleyerek olağanüstü yüzükler ve silahlar üretmeye devam eder. Dağlarda tek başına çalışan bu demirci figürü, Kuzey Avrupa'nın demir cevheri bakımından zengin kayaçları ve maden bölgeleriyle doğrudan ilişkilidir. Jeomitoloji açısından anlatı, dağların yalnızca doğal oluşumlar değil, aynı zamanda kutsal zanaatın doğduğu mekanlar olarak algılandığını göstermektedir.[82]

Öykünün devamında Kral Níðuðr (Nidud), Wayland'ın olağanüstü demircilik yeteneğini öğrenerek onu yakalatır. Kaçmasını engellemek için diz kirişlerini kestirir ve onu küçük bir adada demircilik yapmaya zorlar. Wayland burada kral için silahlar ve değerli eşyalar üretmeye devam eder. Demircinin adaya kapatılması, birçok araştırmacıya göre tarih öncesi metal üretim merkezlerinin toplumdan uzak ve gizemli alanlarda kurulmuş olmasının mitolojik bir yansımasıdır. Cevher çıkarma, kömür hazırlama ve ergitme işlemleri yüksek sıcaklık ve özel bilgi gerektirdiğinden, demirciler eski toplumlarda yarı büyücü kişiler olarak görülmüşlerdir. Jeomitoloji açısından Wayland'ın sürgün edildiği ada, metal üretiminin doğal kaynaklarla ilişkisini simgelemektedir.[83]

Wayland efsanesinin en dikkat çekici yönlerinden biri, onun olağanüstü metal işleme becerisidir. Destanlarda ürettiği kılıçların kırılmaz, yüzüklerin kusursuz ve zırhların büyülü olduğu anlatılır. Germen halkları için demirin cevherden ayrılması ve çeliğin elde edilmesi sıradan bir teknik değil, doğanın gizli güçlerine hakim olmayı gerektiren kutsal bir süreçti. Bu nedenle Wayland yalnızca bir demirci değil, taşın içindeki metali ortaya çıkaran bilge bir usta olarak

[82] *The Poetic Edda*, "Völundarkviða", Oxford University Press, 2014, Ursula Dronke (Ed.), *The Poetic Edda*, Volume II, Clarendon Press, Oxford, 1997.
[83] Eliade Mircea, 1978, age, s. 112.

görülmüştür. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin jeolojik oluşumu ile insanın onları dönüştürme becerisinin mitolojik bir bütünlük içinde ele alınmasının önemli örneklerinden biridir.

Wayland ile jeomitolojiyi doğrudan ilişkilendiren en önemli unsur, İngiltere'nin Oxfordshire bölgesindeki Wayland's Smithy (Wayland'ın Demirhanesi) adıyla bilinen tarih öncesi megalitik anıttır. Bu yapı, MÖ 3.600–3.400 yılları arasına tarihlenen Neolitik bir uzun mezardır (long barrow). Orta Çağ halk inanışına göre Wayland burada yaşamış, demircilik yapmış ve gece bırakılan atların nalını görünmeden çakmıştır. Halk, atını mezarın önüne bağlayıp bir miktar gümüş bıraktığında sabah nalın yenilenmiş olacağına inanıyordu. Burada tarih öncesi bir taş anıtın, daha sonraki dönemlerde efsanevi bir demircinin atölyesine dönüştürülmesi, jeomitolojinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Gerçek bir jeolojik ve arkeolojik oluşum, mitolojik hafızada yaşayan kutsal bir mekana dönüşmüştür.

Jeomitoloji bakımından Wayland efsanesi, yalnızca metalürjiyle değil, kaya anıtları ve doğal peyzajla da bağlantılıdır. Wayland'ın Demirhanesi olarak bilinen megalitik yapı, sarsen taşlarından inşa edilmiştir ve çevresindeki kalker tepeleri ile doğal yükseltiler, halk arasında doğaüstü güçlerin yaşadığı alanlar olarak kabul edilmiştir. Böylece tarih öncesi mezarlar, büyük taş bloklar ve kayalık tepeler, demircilik tanrısının ya da efsanevi ustanın çalışma alanı olarak yeniden yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal ve tarihi jeolojik yapıların sonraki toplumlar tarafından mitolojik anlamlarla yeniden doldurulmasının klasik bir örneğidir.

Wayland figürü zamanla yalnızca İskandinavya'da değil, İngiltere, Almanya ve Orta Avrupa'nın geniş bir bölümünde demircilerin koruyucu efsane kahramanı haline gelmiştir. Orta Çağ boyunca mağaralar, büyük kayalar ve eski taş yapılar onun adıyla ilişkilendirilmiş, demir cevherinin bulunduğu bölgelerde Wayland'ın çalıştığına inanılmıştır. Bu gelenek, jeolojik çevrenin kültürel hafızada mitolojik bir kimlik kazanmasının önemli örneklerinden biridir. Modern jeomitoloji araştırmaları, Wayland efsanesini tarih öncesi anıtların halk inançları yoluyla yeniden anlamlandırılmasının en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.

Jeomitoloji açısından Wayland, Kuzey Avrupa'nın en önemli mitolojik demircisidir. Demir cevherleri, dağlar, tarih öncesi taş anıtlar ve metal işçiliği tek bir efsane içinde birleşmiştir. Özellikle Wayland's Smithy örneği, gerçek bir Neolitik kaya anıtının yüzyıllar boyunca yaşayan bir demircinin atölyesi olarak algılanması nedeniyle, doğal ve arkeolojik peyzajın mitolojik hafızaya dönüşümünü gösteren dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biri kabul edilmektedir.

II-7. Ilmarinen - Ebedi Demirci - Fin Mitolojisi

Ilmarinen, Fin mitolojisinin ve Finlandiya'nın ulusal destanı Kalevala'nın en önemli kahramanlarından biridir. "Ebedi Demirci" (*Seppo Ilmarinen*, "İlmarinen Demirci") olarak tanınan Ilmarinen, demiri işleyen, metalleri biçimlendiren ve doğanın ham maddelerini sanata dönüştüren ilahi bir ustadır. Adının kökeni, Fincede "hava" veya "gökyüzü" anlamına gelen ilma sözcüğüyle ilişkilidir. Eski Fin inançlarında Ilmarinen'in başlangıçta gökyüzüyle bağlantılı bir tanrısal varlık olduğu, daha sonra demircilik ve metal işçiliğinin koruyucusu haline geldiği düşünülmektedir. Jeomitoloji açısından

Ilmarinen, metal cevherlerinin yeraltından çıkarılması, ateşle işlenmesi ve taşın içindeki madenin insan yaşamına kazandırılması süreçlerini simgeleyen en önemli Kuzey Avrupa mitolojik figürlerinden biridir. Onun öyküleri, demir cevherlerinin oluşumu, madenlerin işlenmesi ve ateşin dönüştürücü gücünün mitolojik açıklamaları olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitolojiyi en doğrudan ilgilendiren anlatı, Ilmarinen'in efsanevi Sampo'yu dövmesidir. Kalevala'ya göre Kuzey Ülkesi'nin hükümdarı Louhi, kızını Ilmarinen'e vermek için ondan Sampo adlı olağanüstü nesneyi yapmasını ister. Ilmarinen, dağlardan çıkarılan metalleri, demiri, altını ve diğer cevherleri büyük bir ocakta eriterek günlerce çalışır. Defalarca başarısız olduktan sonra sonunda Sampo'yu döver. Destanda Sampo'nun tam olarak ne olduğu açıklanmaz, ancak bolluk, bereket ve zenginlik üreten sihirli bir değirmen, kozmik eksen veya kutsal bir makine olduğu düşünülmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir, çünkü yeraltından çıkarılan madenlerin ateş aracılığıyla dönüştürülmesi ve bunlardan insanüstü bir eser yaratılması, gerçek metalürji süreçlerinin mitolojik bir sembolüdür.

Sampo'nun dövülmesi sırasında destanda ayrıntılı biçimde anlatılan körükler, ateş ocakları, örsler, çekiçler ve erimiş metaller, tarih öncesi demir üretim teknolojisinin şiirsel bir tasviridir. Ilmarinen'in önce altından bir yay, sonra bir tekne, ardından bir inek ve başka nesneler üretmesi, ancak bunların kusurlu çıkması, sonunda ise Sampo'yu başarıyla tamamlaması, metalürjinin uzun deneme-yanılma sürecini simgesel olarak anlatmaktadır. Jeomitoloji bakımından bu öykü, insanların cevheri işleme konusundaki bilgi birikiminin mitolojik bir hafızaya dönüşmüş hali olarak yorumlanmaktadır.

Ilmarinen'in jeomitolojik açıdan dikkat çeken bir başka anlatısı, gökyüzünü dövmesi ve kubbe biçiminde biçimlendirmesidir. Bazı Fin halk şiirlerinde ve Kalevala geleneğinde Ilmarinen'in gök kubbeyi metal bir ustanın örs üzerinde şekil vermesi gibi biçimlendirdiği anlatılır. Gökyüzünün büyük bir metal kubbe olarak düşünülmesi, eski Avrasya kozmolojilerinde sık görülen bir motiftir. Burada doğa olayları ile metal işçiliği arasında doğrudan bir benzetme kurulmaktadır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, insanların yeryüzü ve gökyüzünü aynı kozmik demirhanenin parçaları olarak hayal ettiklerini göstermektedir.

Ilmarinen ile ilişkili en önemli jeomitolojik unsurlardan biri de demirin kökenini anlatan şiirlerdir. Kalevala'nın ilerleyen bölümlerinde demirin yeryüzüne nasıl geldiği, cevherin nasıl oluştuğu ve ateşin onu nasıl dönüştürdüğü ayrıntılı biçimde anlatılır. Demirin "toprağın rahminde büyüyen" bir varlık olduğu düşüncesi, eski Fin madencilik kültürünün doğal süreçleri açıklama biçimidir. Cevherin taşın içinde geliştiği ve ancak kutsal ateş sayesinde gerçek metale dönüştüğü inancı, jeomitolojinin temel örneklerinden

biridir. Bu anlatılar, İskandinavya ve Finlandiya'daki bataklık demiri (bog iron) yataklarının tarih öncesi kullanımına ilişkin kültürel hafızayı da yansıtmaktadır.

Jeomitoloji açısından Ilmarinen'in en önemli özelliklerinden biri, doğanın ham maddelerini insan uygarlığının temel araçlarına dönüştürmesidir. O yalnızca silah yapan bir demirci değildir, tarım aletleri, tekneler, takılar ve kutsal nesneler de üretir. Bu yönüyle Hephaistos, Vulcan ve Wayland gibi diğer mitolojik demircilerle benzerlik gösterir. Ancak Ilmarinen'in yaşadığı coğrafya volkanik değil, granit kayalar, göller, bataklık demiri yatakları ve buzul şekilleriyle karakterize edilen Kuzey Avrupa peyzajıdır. Dolayısıyla onun mitolojisi, volkanizmaya değil, demir cevherlerinin doğal oluşumu ve işlenmesine odaklanmaktadır. Bu özellik, Ilmarinen'i dünya jeomitolojisi içinde farklı ve özgün bir konuma yerleştirir.[84]

Jeomitoloji açısından Ilmarinen, dünyanın en önemli mitolojik demircilerinden biridir. Ancak Hephaistos veya Vulcan gibi volkanlarla değil, kuzeyin granit dağları, bataklık demiri yatakları, taşların içindeki cevherler ve demirin ateşle dönüştürülmesiyle ilişkilendirilir. Özellikle Sampo'nun dövülmesi ve demirin kökenine ilişkin şiirler, doğal jeolojik süreçlerin ve tarih öncesi metalürji bilgisinin mitolojik dile dönüştürülmüş en güçlü örnekleri arasında kabul edilmektedir.

II-8. Ogun - Demirin, Madenciliğin ve Emeğin Tanrısı - Batı Afrika Mitolojisi

Ogun, Batı Afrika'da yaşayan Yoruba halkının mitolojisinde demirin, madenciliğin, demirciliğin, ateşin, savaşın, teknolojinin ve emeğin tanrısı (orişası)dır. Nijerya başta olmak üzere Benin ve Togo'da gelişen Yoruba inanç sisteminde en önemli tanrısal varlıklardan biri kabul edilir. Atlantik köle ticareti sonrasında Brezilya (Candomble), Küba (Santería/Lukumí), Haiti ve Karayipler'e taşınan Afrika kökenli dinlerde de Ogun kültü yaşamaya devam etmiştir. Jeomitoloji açısından Ogun, yer kabuğundan çıkarılan demir cevherinin ateşle dönüştürülmesini, doğal kayaçların insan uygarlığını kuran araçlara dönüşmesini simgeleyen en önemli Afrika mitolojik figürüdür. Yunan mitolojisindeki Hephaistos, Roma mitolojisindeki Vulcan ve Fin mitolojisindeki Ilmarinen ile benzer biçimde, doğanın ham maddelerini insan yaşamına kazandıran kutsal demirci olarak görülür.

Jeomitoloji bakımından Ogun'un en önemli özelliği, demirin efendisi olmasıdır. Yoruba geleneğine göre demir

[84] Eliade Mircea, 1978, age, s. 117.

cevheri yeryüzünün derinliklerinde saklı kutsal bir varlıktır ve onu insanların kullanımına ilk sunan Ogun'dur. Demirin eritilmesi, örs üzerinde dövülmesi ve tarım aletlerine, silahlara ya da günlük araçlara dönüştürülmesi yalnızca teknik bir işlem değil, kutsal bir dönüşüm olarak kabul edilir. Bu anlayış, demir cevherinin jeolojik oluşumu ile insan eliyle işlenmesini tek bir kutsal süreç içinde değerlendirmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, doğal kaynakların kültürel ve dinsel anlam kazanmasının en önemli örneklerinden biridir.[85]

Ogun ile ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri, tanrıların yeryüzüne inmeye çalıştıkları sırada ortaya çıkan engelleri aşmasıdır. Yoruba kozmogonisine göre dünya henüz yaşanabilir durumda değildir, yoğun ormanlar, kayalık alanlar ve geçit vermeyen vahşi doğa tanrıların ilerlemesini engeller. Hiçbir tanrı yolu açamazken Ogun demirden yaptığı pala ve baltayla kayaları parçalar, ormanları yarar ve ilk yolu oluşturur. Böylece insanlar için yaşanabilir bir dünya meydana gelir. Jeomitolojik açıdan bu anlatı son derece önemlidir, çünkü kayaların kırılması, doğal peyzajın şekillendirilmesi ve maden teknolojisinin uygarlığın başlangıcı olarak görülmesi, gerçek jeolojik çevrenin mitolojik bir açıklamasıdır. Ogun burada yalnızca demirci değil, insanın doğaya müdahalesini mümkün kılan ilk mühendis olarak karşımıza çıkar.

Bir başka önemli anlatıda Ogun, ilk demir ocağını kurarak insanlara cevher eritme yöntemlerini öğretir. Eski Yoruba demircileri, her yeni ocak yakıldığında Ogun adına dua eder, kurban sunar ve üretime onun izniyle başladıklarına inanırlardı. Demirin yüksek sıcaklıkta ergitilmesi ve taştan ayrılması, tanrının kutsal gücünün bir göstergesi sayılırdı. Bu gelenek, Afrika'nın tarih öncesi demir üretim merkezlerinde görülen ritüellerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Arkeolojik araştırmalar, Batı Afrika'da MÖ 1. binyıldan itibaren gelişmiş demir ergitme teknolojilerinin bulunduğunu göstermektedir. Jeomitoloji açısından Ogun efsaneleri, bu teknolojik birikimin mitolojik hafızadaki yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Ogun'un jeomitolojiyle ilişkili bir diğer yönü, dağlar, kayalıklar ve demir bakımından zengin bölgelerle özdeşleştirilmesidir. Yoruba geleneğinde demirin bulunduğu topraklar kutsal kabul edilir. Demirciler cevher çıkarmadan önce toprağa saygı gösterir ve Ogun'a dua ederler. Maden çıkarılan alanların ruhlar tarafından korunduğuna inanılması, doğal kaynakların yalnızca ekonomik değil aynı zamanda kutsal varlıklar olarak görülmesinin tipik örneklerinden biridir. Jeomitoloji açısından bu anlayış, cevher yataklarının mitolojik anlam yüklenmiş doğal oluşumlar haline geldiğini göstermektedir.

Yoruba kültüründe Ogun yalnızca savaşçıların değil, demircilerin, madencilerin, marangozların, avcıların, çiftçilerin ve günümüzde otomobil sürücülerinin de koruyucusudur. Bunun nedeni, demir kullanılan her aracın onun kutsamasıyla işlev kazandığına inanılmasıdır. Bu geniş koruyuculuk alanı, demirin yalnızca bir metal değil, uygarlığın temelini oluşturan kutsal bir madde olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji açısından Ogun, doğal kaynakların insan teknolojisine dönüşümünü temsil eden en kapsamlı mitolojik figürlerden biridir.

[85] Eliade Mircea, 1978, age, s. 81.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Ogun kültünü yalnızca bir dini gelenek olarak değil, Afrika'nın erken dönem madencilik ve metalürji tarihinin kültürel hafızası olarak değerlendirmektedir. Batı Afrika'daki lateritik demir yatakları, hematit ve manyetit cevherlerinin tarih öncesinden itibaren işlenmiş olması, Ogun'un neden özellikle demirle özdeşleştiğini açıklamaktadır. Böylece gerçek jeolojik kaynaklar, mitolojik bir kişilik aracılığıyla kutsallaştırılmıştır. Bu durum, jeomitolojinin temel çalışma alanlarından biri olan "doğal kaynakların mitolojik yorumlanması"nın en güçlü örneklerinden biridir.

Jeomitoloji açısından Ogun, dünya mitolojilerindeki en önemli demir ve madencilik tanrılarından biridir. Hephaistos, Vulcan, Ilmarinen ve Wayland gibi figürlerle ortak biçimde, taşın içindeki metalin ateş aracılığıyla dönüştürülmesini kutsal bir eylem olarak temsil eder. Bununla birlikte Ogun'un en ayırt edici özelliği, yalnızca demiri işleyen bir usta değil, kayaları yararak yollar açan, madenleri insanlığın hizmetine sunan ve doğal peyzajı uygarlığın temeline dönüştüren bir kültür kahramanı olmasıdır. Bu nedenle Afrika jeomitolojisinin en güçlü ve en özgün figürlerinden biri kabul edilmektedir.

II-9. Goibniu, Gofannon - Demir, Metal ve Zanaat Tanrısı - Kelt Mitolojisi

Goibniu (Goibniu, Gobniu, Gofannon), Kelt mitolojisinin, özellikle de İrlanda mitolojik geleneğinin demircilik, metal işçiliği ve zanaat tanrısıdır. Adı Eski İrlandacada "demirci" anlamına gelen gobae sözcüğüyle aynı kökten gelir. Goibniu, İrlanda'nın tanrısal topluluğu olan Tuatha De Danann'ın en önemli üyelerinden biridir ve demircilik sanatının ilahi koruyucusu olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından Goibniu, yeraltından çıkarılan metal cevherlerinin ateş ve insan emeğiyle dönüştürülmesini simgeleyen en önemli Avrupa mitolojik figürlerinden biridir. Hephaistos, Vulcan, Ilmarinen, Wayland ve Ogun gibi, doğanın ham maddelerini uygarlığın araçlarına dönüştüren kutsal demirci geleneğinin Kelt dünyasındaki temsilcisidir.

Jeomitoloji bakımından Goibniu'nun en önemli özelliği, kırılmayan ve hedefini şaşırmayan silahlar dövmesidir. İrlanda mitolojik metinlerine göre onun yaptığı mızraklar, kılıçlar ve mızrak uçları hiçbir zaman başarısız olmaz, her darbe kesin sonuç verir. Bu silahların sıradan demirden değil, kutsal yöntemlerle işlenmiş cevherlerden üretildiğine inanılır. Antik Kelt toplulukları için demirin cevherden ayrılması, taşın içindeki metalin ateşle ortaya çıkarılması doğaüstü bir olay olarak görülüyordu. Bu nedenle Goibniu'nun atölyesi, doğanın gizli güçlerinin insan yararına dönüştürüldüğü kutsal bir mekan olarak düşünülmüştür. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin oluşumu ile demircilik bilgisinin mitolojik bir bütün oluşturduğunu göstermektedir.[86]

Goibniu'nun en önemli mitolojik anlatısı, İkinci Mag Tuired Savaşı (Cath Maige Tuired) sırasında geçmektedir. Tuatha De Danann ile Fomorlar arasında yapılan bu büyük savaşta Goibniu, demirci tanrı Credne ve marangoz tanrı Luchta ile birlikte çalışır. Credne metal parçaları döker, Luchta sapları ve ahşap bölümleri hazırlar, Goibniu ise silahları tamamlayarak savaşçılara ulaştırır. Destanda özellikle Goibniu'nun yaptığı her

[86] MacKillop James, Dictionary of Celtic Mythology, Oxford University Press, 1998, "Goibniu" maddesi, Proinsias Mac Cana, Celtic Mythology, Hamlyn Publishing, 1970, s. 88-93.

mızrağın hedefini bulduğu ve hiçbir silahının kırılmadığı vurgulanır. Bu anlatı, demir işçiliğinin yalnızca teknik değil, kutsal bir bilgi olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji açısından savaşta kullanılan kutsal silahlar, yeraltından çıkarılan madenlerin uygarlığın kaderini belirleyen araçlara dönüşmesini simgelemektedir.

Goibniu ile ilgili en dikkat çekici anlatılardan biri de onun düzenlediği Goibniu Şöleni (Fled Goibnenn)'dir. İrlanda mitolojisine göre Goibniu'nun hazırladığı kutsal ziyafete katılanlar yaşlanmaz, hastalanmaz ve ölümsüzlüğe yakın bir yaşam sürerler. Burada demircilik ile yaşamın sürekliliği arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Demirin ateşte arınarak daha güçlü hale gelmesi, insanın da kutsal yiyeceklerle yenilenmesine benzetilmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, madenlerin dönüştürücü gücü ile yaşamın yenilenmesi arasında kurulan simgesel ilişkiyi göstermektedir.

Jeomitolojik açıdan Goibniu'nun en önemli yönlerinden biri, Kelt dünyasındaki demir üretimiyle olan doğrudan ilişkisidir. Arkeolojik araştırmalar, Demir Çağı İrlanda'sında bataklık demiri (bog iron), hematit ve diğer demir cevherlerinin yaygın biçimde işlendiğini göstermektedir. Eski Kelt toplumlarında demirciler sıradan zanaatkarlar değil, doğanın gizli güçlerini bilen kişiler olarak görülüyorlardı. Demirin taşın içinden ateş sayesinde çıkarılması büyüsel bir dönüşüm kabul edildiği için bu bilgi tanrısal bir kökene bağlanmıştır. Goibniu, bu tarihsel metalürji geleneğinin mitolojik kişileştirilmiş biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Bazı İrlanda geleneklerinde Goibniu yalnızca demirci değil, aynı zamanda bira yapan ve şölen düzenleyen tanrıdır. Bunun nedeni, hem metal ergitmenin hem de bira üretiminin ateş, dönüşüm ve ustalık gerektiren süreçler olarak görülmesidir. Jeomitolojik bakımdan bu durum önemlidir, çünkü doğadaki ham maddelerin (cevher, tahıl, su) ateş ve emek aracılığıyla yeni ürünlere dönüşmesi aynı kutsal yaratıcı gücün farklı görünümleri olarak kabul edilmiştir. Böylece demircilik yalnızca teknik bir beceri değil, doğanın dönüştürülmesini sağlayan kozmik bir sanat haline gelmiştir.[87]

Goibniu'nun Gal mitolojisindeki karşılığı Gofannon'dur. Her iki figür de demircilerin koruyucusu olup kırılmaz silahlar yapan ilahi ustalar olarak tanımlanır. Bu benzerlik, Kelt dünyasının farklı bölgelerinde ortak bir demircilik mitolojisinin bulunduğunu göstermektedir. Jeomitoloji açısından Goibniu ve Gofannon, Avrupa'nın Demir Çağı kültürlerinde metal cevherlerinin kutsallaştırılmasının ortak mitolojik ifadesidir.

[87] Green Miranda, The World of the Druids, Thames & Hudson, 1997.

Jeomitoloji açısından Goibniu, Kelt dünyasının en önemli demirci tanrısıdır. Onun mitolojisinde demir cevherleri, ateş, örs, çekiç ve insan emeği kutsal bir dönüşüm sürecinin parçaları olarak görülür. Her ne kadar Hephaistos ve Vulcan gibi volkanlarla doğrudan ilişkilendirilmese de, Demir Çağı İrlanda'sının cevher yatakları, bataklık demiri kaynakları ve erken metalürji teknolojisi, Goibniu'nun efsanelerinin oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle Goibniu, doğal jeolojik kaynakların kültürel ve mitolojik anlam kazanmasının Avrupa'daki en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

II-10. Tvaṣṭar - Tanrısal Demirci - Hint Mitolojisi

Tvaṣṭar, Vedik Hint mitolojisinin ilahi zanaatkarı, biçim vericisi ve tanrısal demircisidir. En eski Hint kutsal metni olan Rigveda'da geçen en eski tanrılardan biridir. Adı Sanskritçedeki *tvaṣ* ("şekil vermek", "yontmak", "biçimlendirmek") fiilinden türemiştir ve "biçim veren usta" anlamına gelir. Tvaṣṭar yalnızca metali işleyen bir demirci değil, tanrıların silahlarını, kutsal kaplarını, canlı varlıkların bedenlerini ve hatta kozmik düzenin bazı unsurlarını biçimlendiren yaratıcı bir ustadır. Jeomitoloji açısından Tvaṣṭar, taşın, cevherin ve madenlerin doğanın derinliklerinden çıkarılarak ateş ve emek yoluyla yeni biçimler kazanmasını temsil eden en eski Hint mitolojik figürlerinden biridir. Bu yönüyle Hephaistos, Vulcan, Ilmarinen, Goibniu ve Ogun gibi dünya mitolojilerindeki kutsal demirci geleneğinin Hint uygarlığındaki karşılığıdır.

Jeomitoloji bakımından Tvaṣṭar'ın en önemli özelliği, tanrıların kullandığı kutsal silahları üretmesidir. Vedik metinlerde onun, tanrı İndra için yıldırım silahı Vajra'nın yapımında önemli rol oynadığı anlatılır. Daha sonraki Hint geleneğinde Vajra'nın bilge Dadhīci'nin kemiklerinden yapıldığı belirtilse de, bu kutsal silahı biçimlendiren ilahi usta Tvaṣṭar'dır. Ateşte işlenen bu silahın dağları parçaladığı, kayaları yardığı ve kuraklığa neden olan ejderha Vṛtra'yı öldürdüğü anlatılır. Jeomitoloji açısından Vajra, yıldırım, kaya kırılması ve dağların şekillenmesi gibi doğa olaylarının mitolojik açıklaması olarak değerlendirilir. Burada metal işçiliği ile jeolojik süreçler tek bir kutsal anlatıda birleşmektedir.

Tvaṣṭar ile ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri, oğlu Viśvarūpa (Triśiras)'ın İndra tarafından öldürülmesidir. Buna öfkelenen Tvaṣṭar büyük bir kurban töreni düzenleyerek İndra'yı yok edecek korkunç varlık Vṛtra'yı yaratır. Ancak Vedik metinlere göre kutsal ilahiyi okurken yaptığı vurgu hatası nedeniyle büyü beklediği sonucu vermez ve sonunda İndra, Vajra'yı kullanarak Vṛtra'yı öldürür. Bu olay yalnızca tanrılar arasındaki mücadeleyi değil, gök gürültüsü, seller ve kuraklık gibi doğa olaylarının açıklanmasını da içerir. Vṛtra'nın yenilmesiyle suların yeniden akmaya başlaması, dağlardan nehirlerin doğması ve yeryüzünün yeniden canlanması anlatılır. Jeomitoloji açısından bu öykü, tektonik engeller, suyun önünün açılması ve dağlık arazilerin şekillenmesine ilişkin gözlemlerin mitolojik bir yorumu olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitolojik açıdan dikkat çeken bir başka özellik, Tvaṣṭar'ın yalnızca metalleri değil, canlıların ve doğanın biçimini de oluşturan bir yaratıcı olarak görülmesidir. Rigveda'da onun hayvanların bedenlerini, insanların uzuvlarını ve çeşitli kutsal nesneleri şekillendirdiği anlatılır. Böylece metal işçiliği ile doğadaki biçimlenme süreçleri arasında güçlü bir benzetme kurulmuştur. Dağların, taşların ve cevherlerin içindeki

potansiyel biçimin ateş sayesinde ortaya çıkması, canlıların yaratılmasıyla aynı kozmik ilkenin parçası olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlayış, doğal maddelerin dönüşümünü evrensel bir yaratılış süreci içinde değerlendirmesi bakımından dikkat çekicidir.

Hint mitolojisinin ilerleyen dönemlerinde Tvaṣṭar'ın işlevlerinin önemli bir bölümü Viśvakarma adlı başka bir ilahi zanaatkara aktarılmıştır. Purana döneminde Viśvakarma, tanrıların mimarı ve demircisi olarak daha ön plana çıkarken, Tvaṣṭar daha çok Vedik dönemin yaratıcı ustası olarak anılmaya devam etmiştir. Buna rağmen birçok araştırmacı, Viśvakarma'nın Tvaṣṭar geleneğinin devamı olduğunu kabul etmektedir. Jeomitoloji açısından her iki figür de taşın, metalin ve doğal kaynakların işlenmesini temsil eden kutsal ustalar olarak aynı kültürel geleneğin parçalarıdır.

Jeomitoloji bakımından Tvaṣṭar'ın önemi, Hint Alt Kıtası'nın çok eski metalürji geleneğiyle de ilişkilidir. Arkeolojik bulgular, Hindistan'da bakır, bronz ve daha sonra demir metalürjisinin tarih öncesi dönemlerden itibaren geliştiğini göstermektedir. Cevherlerin yüksek sıcaklıkta işlenmesi ve taşın içinden metal elde edilmesi, Vedik toplum tarafından kutsal bir bilgi olarak görülmüş ve bu bilgi Tvaṣṭar'ın kişiliğinde tanrısallaştırılmıştır. Böylece doğal jeolojik süreçler ile insan teknolojisi arasında güçlü bir mitolojik bağ kurulmuştur.[88]

Jeomitoloji açısından Tvaṣṭar, dünya mitolojilerindeki en eski ilahi zanaatkarlardan biridir. Onun öykülerinde dağları yaran Vajra'nın dövülmesi, cevherlerin ateşte işlenmesi, doğanın ham maddelerinin biçimlendirilmesi ve su yollarını açan kozmik mücadeleler, jeolojik süreçlerin mitolojik yorumlarını oluşturur. Bu nedenle Tvaṣṭar, Vedik Hint dünyasında metalürji, kaya, cevher ve doğanın dönüştürücü gücünü temsil eden temel jeomitolojik figürlerden biri olarak kabul edilmektedir.

II-11. Svarog - Gökyüzü, Ateş, Demircilik Tanrısı - Slav

Svarog (Eski Doğu Slavcası: Сварог), Slav mitolojisinin gökyüzü, ateş, demircilik ve kozmik düzenle ilişkilendirilen en eski tanrılarından biridir. Doğu Slav kaynaklarında Svarog, göksel ateşi insanlara veren, demir işlemeyi öğreten ve kutsal ocağın koruyucusu olan yaratıcı bir tanrı olarak tanımlanır. Pek çok araştırmacı, Svarog'u Yunan mitolojisindeki Hephaistos, Roma mitolojisindeki Vulcan, Fin mitolojisindeki Ilmarinen ve Yoruba mitolojisindeki Ogun ile aynı "ilahi demirci" geleneğinin Slav dünyasındaki karşılığı olarak değerlendirmektedir. Jeomitoloji açısından Svarog,

[88] Chakrabarti D.K., *The Early Use of Iron in India*, Oxford University Press, 1992.

yeraltından çıkarılan cevherlerin ateşle işlenmesini, doğal taşların içindeki metalin insan uygarlığına kazandırılmasını ve ateşin dönüştürücü gücünü temsil eden temel figürlerden biridir.

Svarog hakkında güvenilir tarihi bilgiler sınırlıdır. Onun adı açık biçimde, 12. yüzyılda derlenen İpatyev Vakayinamesi (Hypatian Codex) içinde yer alan ve Bizans tarihçisi Ioannes Malalas'ın kroniğinin Eski Doğu Slavcaya uyarlanmış çevirisinde geçmektedir. Burada Yunan tanrısı Hephaistos'un karşılığı olarak Svarog gösterilir ve ateşi ile demir işçiliğini insanlara öğreten ilk hükümdar olarak tanıtılır. Aynı metinde Svarog'un oğlu Dajbog (Dažbog) ise güneşle ilişkilendirilir. Bu metin, Svarog'un demircilik ve ateş kültüyle bağlantısını ortaya koyan en eski yazılı belgedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metalürji bilgisinin kutsal ve göksel bir kökene bağlanmasının Slav kültüründeki en önemli örneklerinden biridir.

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren en önemli geleneklerden biri, Svarog'un insanlara demir işlemeyi öğretmesiyle ilgilidir. Slav halk anlatılarında onun gökten ateşi indirdiği, ilk ocağı kurduğu ve insanların taşın içindeki demiri eritmesini sağladığı anlatılır. Böylece balta, saban, çekiç ve diğer metal araçlar ortaya çıkmıştır. Bu öykü, tarih öncesi Slav topluluklarında demir metalürjisinin toplum yaşamındaki dönüştürücü etkisinin mitolojik bir açıklaması olarak yorumlanmaktadır. Cevherin kayaçtan ayrılması ve ateşle işlenmesi, yalnızca teknik bir işlem değil, kutsal bir yaratma eylemi olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından Svarog, doğal kaynakların kültürel değere dönüşmesini temsil etmektedir.

Bazı Slav halk geleneklerinde Svarog, gökyüzünün demircisi olarak tasvir edilir. Göğün kubbesini biçimlendiren, güneşi gökyüzündeki yoluna yerleştiren ve ateşi düzenleyen ilahi usta olarak düşünülür. Bu tasvir, Fin mitolojisindeki Ilmarinen'in gök kubbeyi dövmesi ve Vedik mitolojideki Tvaṣṭar'ın kozmik düzeni biçimlendirmesiyle benzerlik göstermektedir. Jeomitoloji bakımından burada gök ile yer arasında ortak bir metal işçiliği metaforu kurulmaktadır. Ateş, yıldırım ve göksel olaylar ile yeryüzündeki metalürji aynı kutsal ilkenin parçaları olarak değerlendirilmiştir.

Svarog'un doğrudan volkanlarla ilişkilendirildiğine dair antik bir anlatı bulunmamakla birlikte, yeraltındaki ateş ve demir ocaklarıyla sembolik ilişkisi güçlüdür. Slav dünyasında özellikle demircilerin ateşle kurduğu ilişki nedeniyle demirhaneler kutsal mekanlar sayılmıştır. Demirci ocağındaki ateşin, göksel ateşin yeryüzündeki devamı olduğuna inanılmıştır. Bu inanç, jeomitoloji açısından oldukça önemlidir, çünkü doğal ateş, maden cevherleri ve insan teknolojisi tek bir kutsal sistem içinde açıklanmaktadır. Demirin

eritilmesi, toprağın derinliklerinde başlayan jeolojik sürecin insan eliyle tamamlanması olarak algılanmıştır.[89]

Svarog ile ilgili dikkat çekici bir diğer unsur da onun hukuk ve evlilik kurumlarıyla ilişkilendirilmesidir. Bazı Orta Çağ Slav metinlerinde Svarog'un insanlara tek eşli evliliği ve toplumsal düzeni öğrettiği belirtilmektedir. Bu durum ilk bakışta jeomitolojiyle doğrudan bağlantılı görünmese de, demir teknolojisinin gelişmesiyle yerleşik yaşamın, tarımın ve toplumsal düzenin güçlenmesi arasında kurulan kültürel ilişkinin mitolojik bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Demir sabanların ve tarım aletlerinin ortaya çıkmasıyla toplumun düzen kazanması, tanrısal demircinin uygarlık kurucu rolünü güçlendirmiştir.

Modern jeomitoloji açısından Svarog, Slav halklarının erken dönem metalürji bilgisiyle yakından ilişkilendirilmektedir. Arkeolojik araştırmalar, Doğu Avrupa'da Demir Çağı boyunca demir cevherlerinin yaygın olarak işlendiğini göstermektedir. Bu teknolojik gelişme, halk hafızasında ilahi bir demirci figürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylece kayaçlardan çıkarılan cevherlerin ateşle işlenmesi, kutsal bir kökene bağlanmış, doğal jeolojik süreçler mitolojik bir anlatı içinde yeniden yorumlanmıştır. Bu özellikleriyle Svarog, Avrupa jeomitolojisinin önemli figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji açısından Svarog, Slav dünyasının en önemli demirci ve ateş tanrısıdır. Volkanlarla doğrudan ilişkilendirilmese de, yeraltındaki cevherlerin ateşle işlenmesi, taşın içindeki metalin uygarlığa kazandırılması ve göksel ateşin yeryüzüne aktarılması gibi temalar onun mitolojisinin merkezini oluşturur. Bu nedenle Svarog, doğal jeolojik kaynakların kutsallaştırılmasını ve metalürji bilgisinin ilahi kökenini temsil eden, dünya jeomitolojisinin temel figürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

II-12. Kothar-wa-Hasis – Demirci Tanrı - Ugarit Mitolojisi

Kothar-wa-Hasis, "Usta ve Bilge", "Becerikli ve Hikmet Sahibi" anlamlarına gelen

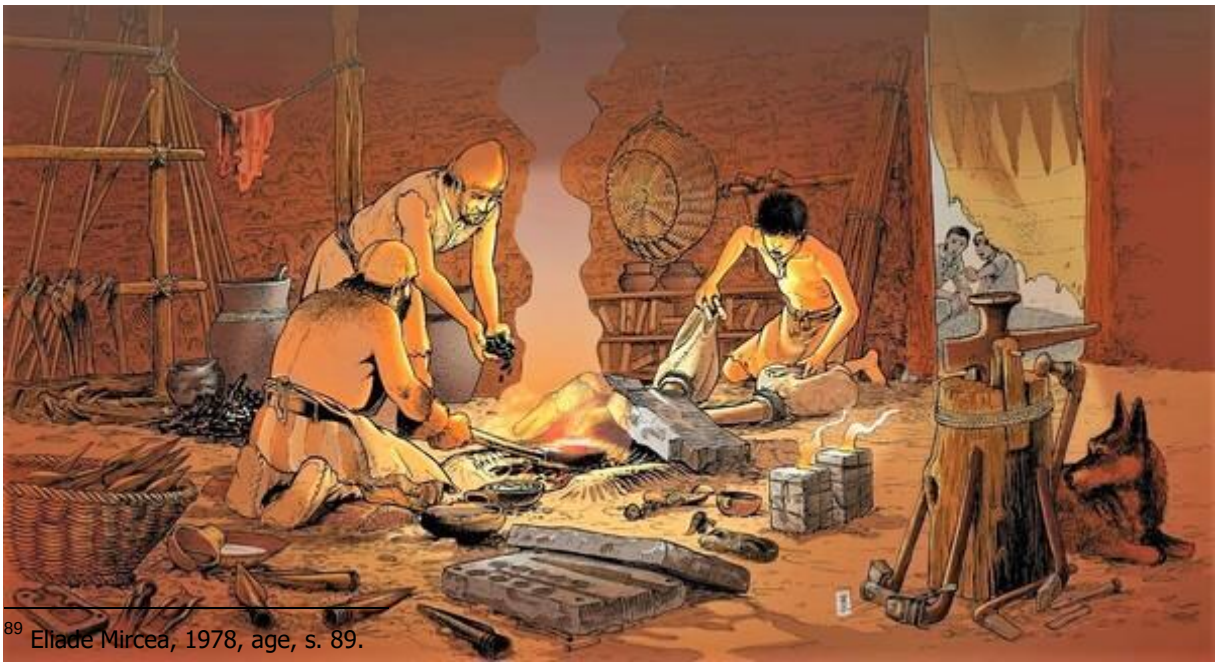

[89] Eliade Mircea, 1978, age, s. 89.

adıyla, Geç Tunç Çağı Ugarit (bugünkü Suriye'nin Ras Şamra bölgesi) mitolojisinin ilahi zanaatkarı, demircisi, mimarı ve mucididir. Ugarit metinlerinde tanrıların saraylarını inşa eden, kutsal silahları döven, değerli metalleri işleyen ve teknik bilgiyi temsil eden tanrıdır. Jeomitoloji açısından Kothar-wa-Hasis, Yakın Doğu'nun en önemli metalürji tanrılarından biri olup, yeraltından çıkarılan madenlerin ateşle işlenmesini ve doğal hammaddelerin uygarlığa dönüştürülmesini simgeler. Bu yönüyle Yunan mitolojisindeki Hephaistos, Roma mitolojisindeki Vulcan, Vedik Tvaṣṭar, Fin Ilmarinen ve Yoruba Ogun ile aynı "ilahi demirci" geleneğinin Doğu Akdeniz'deki karşılığıdır.

Kothar-wa-Hasis'in en önemli mitolojik rolü, Baal Döngüsü (Baal Cycle) içinde görülmektedir. Fırtına tanrısı Baal, deniz tanrısı Yam ile savaşmadan önce güçlü silahlara ihtiyaç duyar. Kothar-wa-Hasis büyük demirhanesinde çalışarak Baal için iki kutsal silah üretir: Yagrush (Kovucu) ve Aymur (Sürücü) adı verilen sihirli topuzlar. Bu silahlar sıradan metalden yapılmış değildir, ilahi ustalığın ürünü olup kozmik düzeni sağlayacak güçlere sahiptir. Baal bu silahlarla Yam'ı yenerek evrene yeniden düzen getirir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin işlenmesi sayesinde doğa güçlerinin denetlenebileceği düşüncesinin mitolojik ifadesidir. Aynı zamanda fırtınalar, seller ve deniz taşkınları gibi doğal olayların kutsal metalürji yoluyla kontrol altına alınmasını simgeler.

Baal'ın Yam üzerindeki zaferinden sonra Kothar-wa-Hasis'e yeni bir görev verilir: Baal için görkemli bir saray inşa etmek. Ugarit metinlerinde Kothar, altın, gümüş, sedir ağacı ve değerli taşlar kullanarak tanrıların en görkemli yapılarından birini inşa eder. Başlangıçta Baal sarayında pencere bulunmasını istemez, çünkü düşmanlarının içeri girmesinden korkmaktadır. Ancak Kothar onu ikna eder ve pencere açılır. Ardından gök gürültüsü, yıldırım ve yağmur dünyaya yayılır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, gökyüzü ile yeryüzü arasında enerji ve su dolaşımını mimari bir metaforla açıklayan dikkat çekici bir örnektir. Aynı zamanda taş, metal ve ahşabın birlikte kullanıldığı kutsal mimarinin doğal kaynaklarla ilişkisini göstermektedir.

Jeomitoloji bakımından Kothar-wa-Hasis'in en dikkat çekici özelliklerinden biri, onun uzak diyarlardaki atölyesidir. Ugarit metinlerinde tanrının atölyesi bazen Kaphtor (genellikle Girit ile ilişkilendirilir), bazen de Mısır'ın Memphis kenti ile bağlantılı gösterilir. Bu durum, Tunç Çağı Doğu Akdeniz dünyasında metal ticaretinin ve madencilik bilgisinin uluslararası niteliğini yansıtmaktadır. Bakırın Kıbrıs'tan, kalayın Anadolu ve Orta Asya'dan, altının Mısır'dan gelmesi gibi tarihsel gerçekler, Kothar'ın uzak ülkelerde çalışan ilahi bir usta olarak tasvir edilmesine zemin hazırlamıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, gerçek madencilik ve metal ticaretinin mitolojik hafızadaki yansımasıdır.

Kothar-wa-Hasis yalnızca demirci değil, aynı zamanda ilk mühendis ve mucit olarak da kabul edilir. Ugarit metinlerinde tanrılar için tahtlar, kutsal araçlar, kapılar ve karmaşık mekanizmalar yaptığı anlatılır. Bu özellik, Mezopotamya'daki Ea/Enki ve daha sonraki Yunan mitolojisindeki Hephaistos ile benzerlik göstermektedir. Jeomitoloji açısından burada metalürji, taş işçiliği ve mimarlık tek bir yaratıcı gücün

farklı yönleri olarak görülmektedir. Doğal hammaddelerin işlenerek kültürel nesnelere dönüştürülmesi, ilahi ustalığın en önemli göstergesidir.[90]

Kothar-wa-Hasis'in jeomitolojik önemini artıran bir diğer unsur da Doğu Akdeniz'in Tunç Çağı metalürjisiyle olan yakın ilişkisidir. Ugarit, MÖ 14.–13. yüzyıllarda bakır, bronz ve değerli metallerin ticaretinde önemli bir liman kentiydi. Özellikle Kıbrıs bakırı ve Anadolu kalayı sayesinde gelişen bronz üretimi, bölgenin ekonomik temelini oluşturuyordu. Araştırmacılar, Kothar-wa-Hasis'in bu gelişmiş metalürji kültürünün mitolojik kişileştirilmiş hali olduğunu kabul etmektedir. Doğal cevher yataklarının işlenmesi ve bunlardan üstün teknolojik ürünler elde edilmesi, tanrısal bilgiyle açıklanmıştır. Bu durum jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "jeolojik süreçlerin mitolojik anlatıya dönüşmesi"nin açık örneklerinden biridir.

Kothar-wa-Hasis ile ilgili anlatılarda dikkat çeken bir başka unsur, onun kullandığı ateşin sıradan bir ateş değil, ilahi yaratımın simgesi olmasıdır. Metalin ergitilmesi, şekillendirilmesi ve yeniden doğması, Yakın Doğu dinlerinde yaratılışın küçük bir modeli olarak görülmektedir. Bu anlayış, cevherin taş içindeki ham halinden işlenmiş metale dönüşmesini doğanın yeniden yaratılması şeklinde yorumlamaktadır. Jeomitoloji açısından bu düşünce, doğal minerallerin kültürel ve kutsal nesnelere dönüşümünün en eski teorik açıklamalarından biridir.

Jeomitoloji açısından Kothar-wa-Hasis, Doğu Akdeniz'in en önemli ilahi metal ustasıdır. Onun öykülerinde cevherlerin işlenmesi, bronz teknolojisi, taş ve metal mimarisi, kutsal silahların üretimi ve doğal kaynakların uygarlığın temeline dönüştürülmesi iç içe geçmiştir. Özellikle Baal'ın silahlarını dövmesi ve tanrısal sarayı inşa etmesi, Tunç Çağı'nın gerçek madencilik ve metalürji bilgisinin mitolojik dile aktarılmış en önemli örneklerinden biri olarak dünya jeomitolojisi içinde özel bir yere sahiptir.

II-13. Ptah - Metal İşçilerinin ve İnşaatçıların Tanrısı - Mısır Mitolojisi

Ptah (Eski Mısır dili: Phtha), Eski Mısır mitolojisinin yaratıcı tanrılarından, zanaatkarların, taş ustalarının, heykeltıraşların, mimarların, metal işçilerinin ve inşaatçıların koruyucusudur. Başlıca kült merkezi, Eski Krallık döneminden itibaren Mısır'ın başkenti olan Memfis (Memphis) idi. Mısır dininde Ptah, yalnızca bir demirci tanrısı değil, düşünceyi maddeye dönüştüren, evreni tasarlayan ve tüm sanatları yaratan ilahi mimar olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından Ptah, taşın, cevherin ve minerallerin işlenmesini, doğal kayaçların anıtlara dönüşmesini ve yeraltı kaynaklarının uygarlığın hizmetine sunulmasını simgeleyen en önemli figürlerden biridir. Dünya mitolojisindeki Hephaistos, Vulcan, Kothar-wa-Hasis, Tvaṣṭar ve Ilmarinen gibi ilahi zanaatkar geleneğinin Mısır'daki en gelişmiş örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Ptah'ın jeomitoloji açısından en önemli anlatısı, Memfis Yaratılış Teolojisi (Memphite Theology) içinde yer alır. Bu metne göre Ptah, evreni fiziksel güç kullanarak değil, önce kalbinde tasarlayarak, ardından diliyle söyleyerek yaratmıştır. Tanrılar, insanlar, dağlar, nehirler, taşlar ve bütün canlılar onun düşüncesi ve sözü sayesinde var

[90] Wyatt Nicolas, *Religious Texts from Ugarit*, Sheffield Academic Press, 1998.

olmuştur. Ancak yaratılış yalnızca soyut değildir, Ptah aynı zamanda tüm zanaatları, taş işçiliğini, metal işçiliğini ve mimarlığı da yaratmıştır. Böylece doğadaki maddeler, onun iradesiyle biçim kazanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlayış, doğal jeolojik malzemelerin insan eliyle işlenmesini kozmik yaratılışın devamı olarak yorumlayan en eski düşüncelerden biridir.

Ptah'ın doğrudan demircilikle ilişkili belirgin bir destanı bulunmasa da, Eski Mısır'da tüm metal işçileri, taş ustaları ve heykeltıraşlar onun koruması altında kabul edilirdi. Bakır, altın, elektrum ve daha sonraki dönemlerde demir işleyen ustalar, çalışmalarına başlamadan önce Ptah'a dua ederlerdi. Özellikle Sina Yarımadası'ndaki bakır ve turkuaz madenleri ile Nubya'daki altın madenlerinde çalışan ustaların Ptah kültüyle bağlantılı olduklarına ilişkin yazıtlar bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından bu durum, maden cevherlerinin kutsal kabul edildiğini ve onların işlenmesinin tanrısal bir bilgiye dayandırıldığını göstermektedir.

Ptah'ın en önemli jeomitolojik özelliklerinden biri, taş ustalarının koruyucusu olmasıdır. Eski Mısır'ın piramitleri, tapınakları, obeliskleri ve dev heykelleri granit, kireçtaşı, kumtaşı, bazalt ve diyorit gibi kayaçlardan yapılmıştır. Antik Mısırlılar bu olağanüstü taş işçiliğini Ptah'ın insanlara öğrettiğine inanmışlardır. Asvan granit ocaklarından çıkarılan dev blokların işlenmesi, yalnızca mühendislik başarısı değil, aynı zamanda kutsal bir faaliyet olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından Ptah, doğal kaya oluşumlarının kültürel anıtlara dönüşmesini temsil eden en önemli mitolojik figürlerden biridir.[91]

Ptah ile ilgili önemli bir gelenek de onun, tanrı Sekhmet ve bilgelik tanrısı Nefertum ile birlikte Memfis Üçlüsünü oluşturmasıdır. Bu üçlüde Ptah yaratıcı düşünceyi ve zanaatı temsil ederken, Sekhmet ateşin ve dönüştürücü gücün, Nefertum ise yeniden doğuşun simgesidir. Bu birliktelik, taşın ve metalin ateş yoluyla dönüştürülmesiyle yaşamın yenilenmesi arasında kurulan sembolik ilişkiyi göstermektedir. Jeomitoloji bakımından burada madenlerin işlenmesi, doğanın yeniden yaratılmasıyla eşdeğer kabul edilmektedir.

Ptah'ın jeomitolojik açıdan dikkat çeken bir başka yönü de, maden ocakları ve taş ocaklarının kutsallığıyla ilişkilendirilmesidir. Eski Mısır'da granit, porfir, bazalt, alabaster ve kumtaşı ocaklarında çalışan ustalar, çıkardıkları taşların yalnızca doğal malzeme değil, tanrının bedeniyle ilişkili kutsal varlıklar olduğuna inanıyorlardı. Özellikle tapınak heykelleri

[91] Arnold Dieter, *Building in Egypt: Pharaonic Stone Masonry*, Oxford University Press, 1991.

yapılırken kullanılacak taşın seçimi ritüeller eşliğinde gerçekleştiriliyordu. Jeolojik oluşumların kutsallaştırılması, jeomitolojinin temel konularından biridir ve Ptah kültü bunun en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Arkeolojik araştırmalar, Ptah kültünün özellikle Memfis'te gelişen taş işçiliği ve metalürji geleneğiyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. MÖ 3. binyıldan itibaren Mısır'da bakır, altın ve yarı değerli taşların işlenmesi büyük ölçüde tapınak ekonomisinin kontrolündeydi. Bu nedenle Ptah, yalnızca sanatçıların değil, madencilerin ve taş ustalarının da koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından Ptah, doğal jeolojik kaynakların devlet, din ve mimarlık yoluyla uygarlığın temel unsurlarına dönüşmesini temsil etmektedir.

Jeomitoloji açısından Ptah, yalnızca bir yaratıcı tanrı değil, taşın, cevherin ve metalin uygarlığa dönüştürülmesini sağlayan ilahi ustadır. Piramitlerin granit bloklarından tapınak sütunlarına, altın madenlerinden heykel yapımına kadar Eski Mısır'ın bütün taş ve metal teknolojisi onun koruyuculuğu altında düşünülmüştür. Bu nedenle Ptah, doğal jeolojik kaynakların mimarlık, sanat ve teknoloji aracılığıyla kültürel mirasa dönüşmesini temsil eden, dünya jeomitolojisinin en önemli ve en etkili figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

II-14. Hephaistos'un Etna Atölyesi – Yunan Mitolojisi

Hephaistos'un (Roma mitolojisindeki adıyla Vulcan) Etna Atölyesi, dünya jeomitolojisinin en önemli ve en çok incelenen örneklerinden biridir. Antik Yunan ve Roma dünyasında Sicilya'daki Etna Dağı (Monte Etna), yalnızca bir yanardağ değil,

aynı zamanda tanrıların demircisi Hephaistos'un yeraltındaki devasa demirhanesi olarak kabul edilmiştir. Aktif volkanın lavları, dumanı, yer sarsıntıları ve patlama sesleri, insanların gözünde dev örslerin dövüldüğü, çekiçlerin çınladığı ve tanrısal silahların üretildiği bir atölyenin doğal belirtileri olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu inanış, gerçek bir jeolojik olayın (aktif volkanizmanın) mitolojik bir açıklamaya dönüştürülmesinin en klasik ve en başarılı örneklerinden biri kabul edilmektedir. Bugün "jeomitoloji" kavramı üzerine çalışan araştırmacılar tarafından Etna–Hephaistos ilişkisi, disiplinin temel örneklerinden biri olarak gösterilmektedir.

Hephaistos'un Etna'daki atölyesiyle ilgili en eski göndermelerden biri Homeros'un *İlyada* destanında görülür. Homeros, Hephaistos'un altından yapılmış hizmetkarları bulunan olağanüstü bir demirhanede çalıştığını ve burada tanrılar için silahlar ürettiğini anlatır. *İlyada*'da atölyenin Etna'da olduğu açıkça belirtilmese de, daha sonraki Yunan ve özellikle Roma geleneği bu demirhaneyi Etna Dağı'nın altına yerleştirmiştir. Destanda Akhilleus'un annesi Thetis'in isteği üzerine yapılan ünlü Akhilleus Kalkanı, ateş, örs, çekiç ve erimiş metal tasvirleriyle antik metalürjinin en ayrıntılı edebi betimlemelerinden biridir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, yeraltındaki ateşin hem yıkıcı hem de yaratıcı güç olduğuna dair inancı yansıtmaktadır.

Etna Atölyesi'nin açık biçimde anlatıldığı en önemli eserlerden biri Vergilius'un Aeneis'idir. VIII. Kitap'ta Venüs, oğlu Aeneas için silah istemek üzere Vulcan'ın yanına gider. Şair, Vulcan'ın Etna Dağı'nın altındaki dev atölyesinde Brontes, Steropes ve Pyracmon adlı Kikloplarla birlikte çalıştığını ayrıntılarıyla tasvir eder. Dev körükler sürekli çalışmakta, erimiş metal örslere dökülmekte ve tanrılar için yıldırımlar, miğferler, zırhlar ile Aeneas'ın ünlü kalkanı dövülmektedir. Dağın altından gelen gürültüler, örslere inen çekiç darbeleri olarak açıklanmaktadır. Jeomitoloji açısından bu sahne, aktif volkanın ürettiği yer altı seslerinin mitolojik yorumunun en ayrıntılı örneğidir.

Roma şairi Ovidius, *Metamorfozlar* adlı eserinde de Sicilya'nın altındaki ateşli mağaraları Vulcan'ın çalışma alanı olarak tanımlar. Ovidius'a göre yerin derinliklerinde sürekli yanan ateşler ve metal işçiliği nedeniyle Etna'nın zirvesinden zaman zaman lavlar ve alevler yükselmektedir. Böylece volkanik püskürmeler, ilahi demircinin üretim faaliyetinin doğal sonucu olarak açıklanmıştır. Jeomitoloji bakımından bu anlatı, volkanların neden aralıklarla patladığını anlamaya çalışan insanların geliştirdiği en eski açıklamalardan biridir.[92]

Etna Atölyesi'nin jeomitolojik önemi yalnızca lav püskürmeleriyle sınırlı değildir. Antik yazarlar, deprem ve yer sarsıntılarını da Hephaistos'un örsüne indirdiği ağır çekiç darbeleriyle ilişkilendirmiştir. Dağın içinden gelen uğultular ise dev körüklerin sesi olarak düşünülmüştür. Lav akıntıları erimiş metal, volkanik gazlar ise demirhaneden yükselen duman olarak yorumlanmıştır. Bugün jeoloji biliminin magma hareketi, gaz basıncı ve tektonik gerilmelerle açıkladığı olaylar, antik çağ insanı tarafından kutsal bir zanaatın belirtileri şeklinde algılanmıştır. Bu nedenle Etna Atölyesi, jeolojik gözlemlerin mitolojik anlatıya dönüşümünü gösteren en güçlü örneklerden biri kabul edilir.

---

[92] Ovidius, *Metamorphoses*, V. ve XV. kitaplar, A. D. Melville (Çev.), Oxford World's Classics, Oxford University Press, 1986.

Etna'nın neden özellikle Hephaistos'un atölyesi olarak seçildiği de jeolojik açıdan anlamlıdır. Etna, Avrupa'nın en büyük ve en uzun süredir etkin olan stratovolkanlarından biridir. Antik Yunan kolonileri MÖ 8. yüzyıldan itibaren Sicilya'ya yerleştiklerinde, sık sık meydana gelen patlamalar, lav akıntıları ve kül yağışlarıyla karşılaşmışlardır. Böylesine güçlü doğa olaylarını açıklayabilmek için yeraltında çalışan ilahi bir demircinin varlığına inanmışlardır. Böylece gerçek volkanik faaliyet, mitolojik bir üretim süreciyle özdeşleştirilmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğrudan gözlemlenen jeolojik olayların kültürel bellekte nasıl sembolleştirildiğini göstermektedir.

Hephaistos'un Etna Atölyesi yalnızca silah üretim merkezi değildir. Antik metinlerde Zeus'un yıldırımları, Poseidon'un üç dişli yabası, Hades'in görünmezlik miğferi, Hermes'in bazı araçları, Herakles'in bronz gereçleri ve özellikle Akhilleus ile Aeneas'ın efsanevi zırhları burada üretilmiştir. Bu eserler, cevherlerin olağanüstü sıcaklıkta işlenmesiyle meydana gelen kusursuz metalürjinin simgesidir. Jeomitoloji bakımından bu durum, volkanik ısı ile metal üretimi arasında kurulan doğrudan ilişkiyi göstermektedir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Etna Atölyesi efsanesini "volkan mitolojisi"nin en klasik örneği olarak kabul etmektedir. Dorothy Vitaliano, bu anlatının gerçek volkanik süreçlerden doğduğunu ve insanların gözlemledikleri doğal olayları açıklamak amacıyla geliştirdikleri kültürel bir model olduğunu belirtmektedir. Luigi Piccardi ve Bruce Masse de Etna örneğini, jeolojik olayların mitlere dönüşmesini inceleyen temel vaka çalışmalarından biri olarak değerlendirmiştir. Günümüzde Etna'nın lav kanalları, magma odaları ve gaz çıkışları jeoloji tarafından ayrıntılı biçimde açıklanmış olsa da, Hephaistos'un atölyesi anlatısı jeomitolojinin en etkileyici örneklerinden biri olmaya devam etmektedir.

Jeomitoloji açısından Hephaistos'un Etna Atölyesi, dünya mitolojisinin en önemli örneklerinden biridir. Aktif bir yanardağın lavları, patlamaları, gaz çıkışları ve yer sarsıntıları, yeraltında çalışan ilahi bir demircinin çekici, örsü ve körükleriyle açıklanmıştır. Bu nedenle Etna Atölyesi, volkanizma ile metalürjinin mitolojik bir sentezi olarak kabul edilir ve doğal jeolojik süreçlerin insan kültüründe nasıl anlamlandırıldığını gösteren en güçlü jeomitolojik anlatılardan biri olarak değerlendirilir.

II-15. Cüce Demirciler - İskandinav ve Cermen Mitolojisi

İskandinav ve Cermen mitolojisindeki Cüce Demirciler (Eski Norsça: Dvergar), dünya jeomitolojisinin en önemli metalürji figürlerinden biridir. Cüceler yalnızca yeraltında yaşayan küçük varlıklar değil, maden damarlarını bilen, cevherleri işleyen, değerli taşları yontan ve tanrılar için olağanüstü silahlar ile büyülü nesneler üreten ilahi ustalardır. Mitolojik anlatılarda onların yaşam alanı, dağların içi, mağaralar ve yeraltındaki kaya kütleleridir. Bu nedenle cüceler, jeolojik oluşumlarla en güçlü ilişkiye sahip mitolojik topluluklardan biri olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından cüce demirciler, yeraltındaki minerallerin, cevherlerin ve değerli taşların insanüstü ustalıkla işlenmesini temsil eder, böylece gerçek madencilik faaliyetleri mitolojik bir dile dönüştürülmüş olur.

İskandinav kozmolojisine göre cüceler, dünyanın yaratılışı sırasında dev Ymir'in bedeninden oluşan kozmik düzen içinde ortaya çıkmıştır. Snorri Sturluson'un *Düzyazı Edda* (Prose Edda) adlı eserine göre tanrılar, Ymir'in etinde oluşan kurtçuklara akıl ve bilinç vererek onları cücelere dönüştürmüşlerdir. Daha sonra bu varlıklar yeraltına yerleşmiş, taşın ve metalin sırlarını öğrenmişlerdir. Bu anlatı jeomitoloji açısından dikkat çekicidir, çünkü cücelerin doğrudan yer kabuğu, kayaçlar ve yeraltı dünyasıyla özdeşleştirilmesi, onların madenlerin doğal koruyucuları olarak görülmesine yol açmıştır.

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren en önemli anlatılardan biri, Brokkr ve Eitri (Sindri) adlı cüce demircilerin tanrılar için yaptıkları olağanüstü eserlerdir. Loki'nin açtığı bir iddia sonucu bu iki usta, demirhanelerinde üç büyük eser üretir: Mjölnir (Thor'un çekici), Draupnir (Odin'in altın yüzüğü) ve Gullinbursti (Freyr'in altın kıllı yaban domuzu). Mjölnir'in dövülmesi sırasında körük hiç durmadan çalıştırılır, ancak Loki sinek kılığına girerek Brokkr'ın gözünü sokar ve bu nedenle çekicin sapı beklenenden kısa kalır. Buna rağmen Mjölnir, tanrıların en güçlü silahı olur. Jeomitoloji açısından bu öykü, cevherin ateş, örs ve çekiç aracılığıyla dönüştürülmesini kutsal bir yaratım süreci olarak göstermektedir.

Bir başka önemli anlatı, Odin'in ünlü mızrağı Gungnir ile Freyr'in sihirli gemisi Skíðblaðnir'in de cüce ustalar tarafından yapılmış olmasıdır. Bu eserler, İvaldi'nin Oğulları (Sons of Ivaldi) adı verilen başka bir cüce grubunun ürünüdür. Gungnir hiçbir zaman hedefini şaşırmaz, Skíðblaðnir ise katlanıp bir kese içine sığabilecek kadar küçülebilir, ancak açıldığında bütün tanrıları taşıyabilecek büyüklüğe ulaşır. Bu olağanüstü özellikler, cücelerin metalürji ve zanaat bilgisinin doğaüstü düzeyde olduğunun göstergesidir. Jeomitoloji bakımından burada yeraltından çıkarılan metallerin yalnızca fiziksel değil, büyüsel özellikler kazandığına inanılmaktadır.[93]

İskandinav mitolojisindeki en önemli jeomitolojik anlatılardan biri de Tyrfing adlı büyülü kılıcın yapımıdır. Hervarar Destanı'na göre Dvalinn ve Durin adlı iki cüce, lanetli ama yenilmez bir kılıç döverler. Kılıç çekildiğinde mutlaka kan dökecek ve sahibine büyük felaketler getirecektir. Bu anlatıda metal yalnızca teknolojik bir ürün değil, yeraltının gizemli güçlerini taşıyan canlı bir varlık olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından cevherlerin yeraltındaki gizemli dünyadan gelmesi, onlara doğaüstü özellikler yüklenmesine neden olmuştur.

Cüce demircilerin yaşadığı yer olarak Svartalfheim (Kara Elfler Ülkesi) veya Niðavellir (Karanlık Tarlalar) gösterilmektedir. Her iki bölge de yeraltındaki mağaralar, cevher damarları ve taş odalarından oluşan karanlık dünyalar olarak tasvir edilir. Burada sürekli yanan ocaklar, körükler ve örsler

[93] Sturluson Snorri, Skáldskaparmál, Rudolf Simek, Dictionary of Northern Mythology, 1993.

bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından bu yeraltı atölyeleri, gerçek maden ocaklarının mitolojik yansıması olarak değerlendirilmektedir. Antik İskandinav toplumunda madenciler ve demirciler yerin altına inerek cevher çıkardıkları için, bu faaliyetler zamanla yeraltında yaşayan kutsal ustalarla özdeşleştirilmiştir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, cüce demircilerin ortaya çıkışını İskandinavya'nın erken dönem madencilik faaliyetleriyle ilişkilendirmektedir. İsveç, Norveç ve Orta Avrupa'da Demir Çağı boyunca demir, bakır, gümüş ve kurşun madenlerinin işletildiği bilinmektedir. Karanlık galerelerde çalışan madencilerin, lambaların titrek ışığında görünmeleri ve yeraltından değerli metaller çıkarmaları, zamanla cüce efsanelerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Jeolojik açıdan bakıldığında cüceler, maden yataklarının kişileştirilmiş koruyucuları olarak değerlendirilmektedir.

Cüce demirciler yalnızca İskandinav mitolojisinde değil, Alman halk inanışlarında da önemli yer tutmaktadır. Alman madencileri yüzyıllar boyunca yeraltında yaşayan küçük maden ruhlarına (Bergmännlein, Kobold) inanmışlardır. Bu ruhların bazen madencilere zengin damarları gösterdiği, bazen de açgözlü kişileri cezalandırdığı düşünülmüştür. Bu inanışlar, Orta Çağ Avrupa madencilik kültürünün mitolojik devamı olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından bu gelenekler, gerçek jeolojik gözlemlerin halk inançlarına dönüşmesinin önemli örnekleridir.

Jeomitoloji açısından cüce demirciler, yeraltındaki kayaçlar, maden damarları, mağaralar ve metal cevherleriyle doğrudan ilişkilendirilen mitolojik varlıklardır. Onların sürekli yeraltında çalışmaları, cevherleri ateşle işleyerek tanrılar için büyülü silahlar üretmeleri ve dağların derinliklerinde yaşamaları, gerçek madencilik faaliyetlerinin mitolojik bir dile dönüşmüş halidir. Bu nedenle cüce demirciler, doğal jeolojik süreçler ile insanın metalürji bilgisini birleştiren en güçlü sembollerden biri olarak dünya jeomitolojisinin temel figürleri arasında yer almaktadır.

II-16. Nibelunglar - Germen ve İskandinav Mitolojisi

Nibelunglar (Almanca: Nibelungen, Eski Yüksek Almanca: Nibelunge, Eski Norsça gelenekte Niflungar), Germen ve İskandinav mitolojik-halk destanı geleneğinde yeraltı hazineleri, değerli metaller, lanetli altınlar ve cüce demircilerle ilişkilendirilen en önemli topluluklardan biridir. "Nibelung" adının kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, birçok dilbilimci kelimeyi Eski Germence nebul (sis, karanlık) köküyle ilişkilendirerek "sis halkı", "yeraltının karanlık insanları" veya "karanlık ülkenin sahipleri" şeklinde yorumlamaktadır. Alman destan geleneğinde Nibelunglar zamanla bir hanedan adı haline gelirken, İskandinav geleneğinde yeraltındaki altın hazinesiyle bağlantılı efsanevi varlıkları ifade etmektedir. Jeomitoloji açısından Nibelunglar, yeraltındaki maden damarlarının, altın yataklarının ve değerli taşların mitolojik koruyucuları olarak kabul edilir. Bu nedenle Avrupa jeomitolojisinin en önemli maden ve hazine mitlerinden birini oluştururlar.

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren en önemli anlatı Nibelung Hazinesi (Nibelungenhort) efsanesidir. Alman destanı Nibelungenlied'e göre olağanüstü büyüklükteki altın, gümüş ve değerli taşlardan oluşan bir hazine Nibelungların elindedir. Kahraman Siegfried, Nibelung kralları Schilbung ile Nibelung'u yenerek bu hazineyi ele geçirir. Daha sonra hazine Burgonya krallarına geçer ve sonunda Ren

Nehri'ne gömülerek kaybolur. Jeomitoloji açısından bu anlatı, nehirlerin taşıdığı alüvyon altınları, yeraltındaki cevher yatakları ve ulaşılması güç maden rezervlerinin mitolojik açıklaması olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Ren Havzası'nın altın bakımından tarih boyunca önem taşıması, efsanenin oluşumunda etkili olmuştur.İskandinav geleneğinde Nibelung anlatısı, Andvari'nin Altını ile birleşmiştir. *Völsunga Saga* ve *Şiirsel Edda*'da cüce Andvari, yeraltındaki büyük altın hazinesinin sahibidir. Tanrı Loki, Andvari'nin hazinesini ele geçirince cüce altını lanetler ve onu elinde tutan herkesin felaket yaşayacağını söyler. Bu lanet daha sonra Fafnir, Sigurd (Siegfried), Gunnar ve diğer kahramanların ölümüne kadar uzanan zincirleme olaylara yol açar. Jeomitoloji açısından burada altının yeraltından çıkarılmasıyla birlikte başlayan zenginlik ve felaket ilişkisi dikkat çekmektedir. Doğal kaynakların insan toplumlarında çatışma ve yıkıma yol açabileceği düşüncesi, mitolojik bir anlatı haline getirilmiştir.

Nibelung mitolojisinin merkezindeki önemli figürlerden biri de Fafnir'dir. Başlangıçta bir cüce veya insan olan Fafnir, ele geçirdiği altının hırsıyla bir ejderhaya dönüşerek hazinenin üzerine yerleşir. Kahraman Sigurd onu öldürerek hazineyi ele geçirir. Jeomitoloji bakımından ejderhanın yeraltındaki altınları koruması motifi son derece önemlidir. Avrupa'nın birçok madencilik bölgesinde değerli cevher yataklarının ejderhalar, yılanlar veya yeraltı ruhları tarafından korunduğuna inanılmıştır. Bu durum, gerçek maden yataklarının gizemli ve tehlikeli doğasının mitolojik yansıması olarak yorumlanmaktadır.

Jeomitolojik açıdan dikkat çekici bir diğer unsur, Regin adlı demirci ustadır. Regin, Sigurd'un öğretmeni ve usta demircisidir. Kırılmış olan efsanevi Gram kılıcını yeniden döver ve Sigurd'u Fafnir'i öldürmeye hazırlar. Regin'in demirhanesi, yeraltındaki cevherlerin işlenerek olağanüstü silahlara dönüştüğü kutsal bir mekandır. Bu anlatı, Avrupa'daki demir metalürjisinin ve demircilik sanatının mitolojik yüceltilmesinin en önemli örneklerinden biridir. Jeomitoloji açısından cevherin taş içinden çıkarılıp ateşte işlenmesi, doğanın dönüştürülmesinin kutsal bir biçimi olarak görülmektedir.[94]

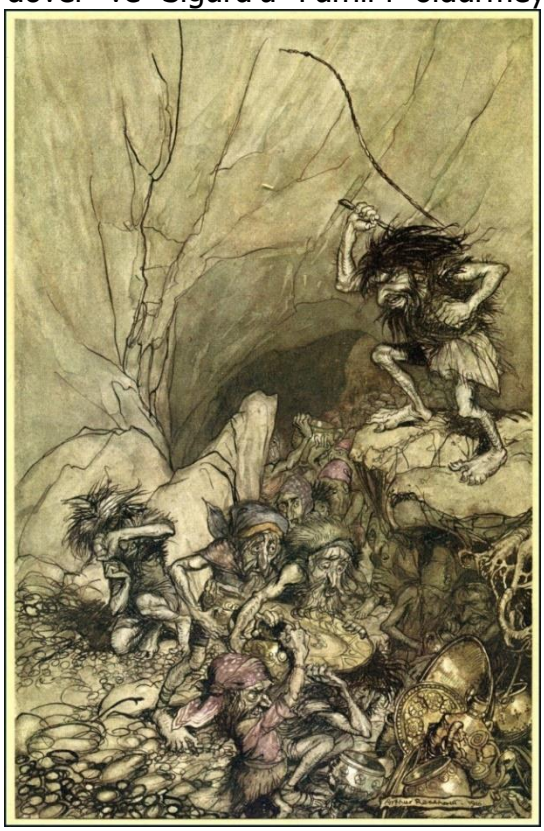

Nibelung Hazinesi'nin Ren Nehri ile ilişkilendirilmesi de jeomitolojik bakımdan önemlidir. Destana göre Hagen, hazinenin düşmanların eline geçmesini önlemek amacıyla onu Ren Nehri'nin derinliklerine gizler. Orta Avrupa'da Ren boyunca tarih boyunca alüvyon altını çıkarılmıştır. Bu tarihsel gerçek, kayıp altın hazinesi anlatısının oluşmasına katkıda bulunmuş olabilir. Jeomitoloji araştırmaları, birçok nehir hazinesi efsanesinin gerçek alüvyon altın yataklarından esinlenmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

[94] Larrington Carolyne (Çev.), *The Poetic Edda*, Oxford University Press, 2014.

Modern jeomitoloji açısından Nibelung anlatıları, Avrupa'nın madencilik tarihiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Orta Avrupa'nın Harz Dağları, Ren Havzası, Bohemya ve Alp bölgeleri tarih boyunca altın, gümüş, demir ve bakır üretimiyle tanınmıştır. Yeraltındaki zengin maden yatakları, halk kültüründe cüceler, ejderhalar ve lanetli hazinelerle açıklanmıştır. Bu nedenle Nibelung efsaneleri yalnızca kahramanlık öyküleri değil, aynı zamanda gerçek jeolojik kaynakların kültürel hafızadaki yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Nibelunglar, 19. yüzyılda Richard Wagner'in dört operadan oluşan ünlü Der Ring des Nibelungen (Nibelung Yüzüğü) dizisiyle yeniden dünya çapında tanınmıştır. Wagner, İskandinav ve Alman geleneklerini birleştirerek Ren Altını (*Das Rheingold*), Valkür (*Die Walküre*), Siegfried ve Tanrıların Alacakaranlığı (*Götterdämmerung*) operalarında yeraltındaki altın, cüce demirci Alberich, lanetli yüzük ve güç arzusu temasını işlemiştir. Her ne kadar bu eser edebi bir uyarlama olsa da, temelini oluşturan maden, altın ve yeraltı mitleri jeomitolojik açıdan büyük önem taşımaktadır.

Jeomitoloji açısından Nibelunglar, yeraltındaki altın ve değerli madenlerin mitolojik koruyucularını temsil eder. Yeraltı hazineleri, cüce demirciler, ejderhalar, lanetli altınlar ve büyülü silahlar etrafında gelişen bu anlatılar, Orta Avrupa'nın gerçek madencilik geçmişinin kültürel bellekte aldığı sembolik biçimdir. Bu nedenle Nibelung efsaneleri, jeolojik kaynakların insan hayal gücüyle birleşerek mitolojiye dönüştüğü en etkileyici örneklerden biri olarak dünya jeomitolojisi içinde özel bir yere sahiptir.

BÖLÜM III
KUTSAL DAĞLAR

Kutsal dağlar, dünya mitolojilerinin en eski, en yaygın ve en evrensel sembollerinden biridir. İnsanlık tarihi boyunca hemen her coğrafyada yaşayan toplumlar, dağları yalnızca jeolojik yükseltiler olarak görmemiş, onları gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan kutsal bir köprü, tanrıların yeryüzüne en yakın olduğu mekân, evrenin merkezi ve doğaüstü güçlerin yaşadığı yer olarak kabul etmiştir. Bu düşünce, birbirinden binlerce kilometre uzakta gelişmiş uygarlıklarda dikkat çekici benzerlikler göstermektedir. Antik Yunan'dan Orta Asya bozkırlarına, Himalayalar'dan And Dağları'na, Japonya'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada dağlar, insanın kutsalla ilk temas kurduğu yerler arasında sayılmıştır. Jeomitoloji açısından bakıldığında ise bu ortak inançların temelinde, insanların dağların jeolojik özelliklerini gözlemleyerek onları mitolojik anlatılarla açıklama çabası bulunmaktadır. Yüksek zirveler, volkanik patlamalar, mağaralar, buzullar, kaynak suları, yıldırım düşmeleri, sisler ve bulutlar, eski insanların gözünde sıradan doğa olayları değil, kutsal dünyanın yeryüzündeki işaretleri olarak değerlendirilmiştir.

Jeomitoloji, mitolojik anlatılar ile gerçek jeolojik süreçler arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır. Kutsal dağlar bu disiplinin en önemli çalışma alanlarından birini oluşturur. Çünkü insanlık tarihinin en dikkat çekici doğal oluşumlarından biri olan dağlar, hem fiziksel büyüklükleri hem de ulaşılması güç yapıları nedeniyle insanların hayranlığını ve korkusunu aynı anda uyandırmıştır. Dağların zirvelerinin çoğu zaman bulutlarla örtülü olması, gök gürültüsü ve yıldırımların yüksek kesimlerde daha sık görülmesi, karların ve buzulların hiç erimemesi, büyük nehirlerin dağlardan doğması ve birçok maden yatağının dağlık alanlarda bulunması, dağların olağanüstü yerler olarak algılanmasına neden olmuştur. Eski toplumlar, bu gözlemler karşısında bilimsel açıklamalar geliştiremedikleri için, dağları tanrıların yaşadığı, ruhların dolaştığı veya dünyanın yaratıldığı yerler olarak yorumlamışlardır. Dorothy B. Vitaliano, jeomitolojinin kurucu eserlerinden biri olan *Legends of the Earth: Their Geologic Origins* adlı kitabında, kutsal dağ efsanelerinin önemli bir bölümünün gerçek jeolojik olaylardan kaynaklandığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

Karşılaştırmalı dinler tarihinin en önemli isimlerinden Mircea Eliade, kutsal dağ kavramını "axis mundi" yani "dünyanın ekseni" düşüncesiyle açıklar. Eliade'ye göre birçok kültürde dağ, gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan kozmik sütundur. İnsanlar dağın zirvesine çıktıkça ilahi dünyaya yaklaştıklarını düşünmüşlerdir. Bu nedenle kutsal dağlar yalnızca ibadet edilen yerler değil, aynı zamanda yaratılışın başladığı, ilk insanların ortaya çıktığı veya tanrıların insanlarla buluştuğu mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce, farklı dinlerde ve mitolojilerde birbirinden bağımsız biçimde gelişmiş olmasına rağmen şaşırtıcı ölçüde benzerdir. Eliade, bu ortaklığın temelinde dağların insan psikolojisi üzerindeki etkisinin bulunduğunu belirtmektedir.

Antik Yunan mitolojisinde kutsal dağların en önemlisi Olympos Dağı'dır. Yaklaşık 2.918 metre yüksekliğindeki bu dağ, Zeus ve diğer Olympos tanrılarının yaşadığı yer olarak kabul edilmiştir. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarında Olympos, altın sarayların bulunduğu, bulutlarla örtülü ve ölümlü insanların ulaşamayacağı kutsal bir mekân olarak tasvir edilir. Tanrılar burada toplanır, insanların kaderini belirler ve

dünyayı yönetirler. Olympos'un sürekli bulutlarla kaplı zirvesi, ani hava değişimleri ve şiddetli fırtınaları, antik insanların gözünde burayı doğaüstü bir mekân hâline getirmiştir. Jeolojik olarak bakıldığında ise Olympos, Yunanistan'ın en yüksek dağıdır ve Akdeniz iklimine rağmen yüksek kesimlerinde yıl boyunca kar bulundurur. Bu özellikler, mitolojik kutsallık algısını güçlendirmiştir.

Ortadoğu'nun kutsal dağ anlayışında Sina Dağı özel bir yere sahiptir. Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinde kutsal kabul edilen bu dağ, Hz. Musa'nın Tanrı ile konuştuğu ve On Emir'i aldığı yer olarak anlatılır. Tevrat'ta Sina Dağı'nın dumanlar içinde kaldığı, yerin sarsıldığı, gök gürültüleri duyulduğu ve şimşeklerin çaktığı ayrıntılı biçimde anlatılır. Günümüzde araştırmacılar bu tasvirlerin, bölgenin sert meteorolojik koşulları, çöl fırtınaları ve olası sismik hareketlerden etkilenmiş olabileceğini düşünmektedir. Böylece gerçek doğa olayları kutsal anlatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Asya'nın kutsal dağ geleneğinin en güçlü örneklerinden biri Kailash Dağı'dır. Tibet Platosu'nda yükselen ve yaklaşık 6.638 metre yüksekliğe sahip olan bu dağ, dört büyük din tarafından kutsal kabul edilmektedir. Hinduizm'de Shiva'nın evi, Budizm'de evrenin merkezi, Jainizm'de ilk Tirthankara'nın aydınlandığı yer, Bön dininde ise kutsal ruhların dağıdır. Dünyanın birçok yüksek dağına tırmanılmasına rağmen Kailash'a zirve tırmanışı dini nedenlerle yasaktır. Ziyaretçiler yalnızca dağın çevresinde dolaşarak ibadet ederler. Jeolojik açıdan Kailash, Himalaya orojenezinin oluşturduğu olağanüstü kaya yapısıyla dikkat çeker. Piramidi andıran simetrik görünümü ve dört büyük Asya nehrinin kaynak havzasına yakın konumu, binlerce yıldır kutsallık düşüncesini beslemiştir.

Japon kültürünün en önemli sembollerinden biri olan Fuji Dağı da kutsal dağ geleneğinin yaşayan örneklerinden biridir. Kusursuz konik biçimiyle dünyanın en tanınmış volkanlarından biri olan Fuji, Şinto inancında kutsal kabul edilir. Yüzyıllar boyunca insanlar zirveye yalnızca fiziksel bir tırmanış yapmak için değil, ruhsal arınma amacıyla çıkmışlardır. Volkanik patlamalar, tanrıların uyarısı veya öfkesi olarak yorumlanmış, dağın çevresindeki lav akıntıları ve sıcak su kaynakları kutsal kabul edilmiştir. Günümüzde UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Fuji, hem jeolojik hem de kültürel mirasın en önemli örneklerinden biridir.

Türk mitolojisinde dağ kültü, dünyanın en eski inanç sistemlerinden biri olarak kabul edilir. Eski Türkler göğe en yakın yerler olan yüksek dağların kutsal ruhlar taşıdığına inanmışlardır. Altay, Tanrı Dağları, Ötüken ve Han Dağı gibi birçok dağ, yalnızca coğrafi bir unsur değil, devletin ve milletin koruyucu ruhunu temsil eden kutsal mekânlar olarak görülmüştür. Şamanlar ayinlerini çoğu zaman dağ zirvelerinde veya dağ eteklerinde gerçekleştirir, göğe doğru yaptıkları ruhsal yolculuğu kutsal dağlar aracılığıyla simgelerlerdi. Bahaeddin Ögel, Türk mitolojisinde dağın hem göğün direği hem de yerin merkezi olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Abdülkadir İnan da eski Türk inançlarında her dağın bir "iye"si, yani koruyucu ruhu bulunduğunu ifade etmektedir.[95]

[95] İnan Abdülkadir *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.

Türk destanlarında kutsal dağ anlayışının en dikkat çekici örneklerinden biri Ergenekon Destanı'dır. Destanda Türkler, yüksek dağlarla çevrili kapalı bir vadide uzun yıllar yaşadıktan sonra önlerini kapatan demir dağı eriterek özgürlüğe kavuşurlar. Buradaki dağ yalnızca fiziksel bir engel değildir, aynı zamanda yeniden doğuşun, dönüşümün ve milletin kaderinin sembolüdür. Jeomitoloji açısından bu anlatı, metal cevherlerinin bulunduğu dağların mitolojik anlam kazanmasının en güzel örneklerinden biridir.

And Dağları'nda yaşayan İnka uygarlığında her büyük dağın bir ruhu olduğuna inanılırdı. "Apu" adı verilen bu kutsal dağ ruhları, yağmuru gönderir, bereketi sağlar ve insanları korurdu. Dağ zirvelerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çocuk mumyaları ve adak eşyaları, dağ kültünün yalnızca mitolojik değil, günlük yaşamın da önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu yüksek zirvelerin seçilmesinde, dağların gökyüzüne en yakın yerler olduğu düşüncesinin yanı sıra, kar sularının tarımı beslemesi ve maden kaynaklarını barındırması da etkili olmuştur.

Volkanik dağlar ise jeomitolojinin en önemli araştırma alanlarından biridir. Sicilya'daki Etna, Yunanistan'da Nisyros, Japonya'da Fuji, Endonezya'da Merapi, Hawaii'de Kīlauea ve Meksika'daki Popocatepetl gibi yanardağlar, farklı kültürlerde tanrıların yaşadığı veya yer altındaki doğaüstü güçlerin faaliyet gösterdiği yerler olarak kabul edilmiştir. Lav püskürmeleri, kül bulutları, gaz çıkışları ve depremler, eski insanlar tarafından ilahi varlıkların öfkesi ya da faaliyetleri şeklinde yorumlanmıştır. Günümüzde jeoloji bu olayların nedenlerini ayrıntılı biçimde açıklayabilmektedir, ancak mitolojik anlatılar, insanların bu olayları anlamlandırma çabasının kültürel hafızasını korumaktadır.

Kutsal dağların yalnızca dini değil, ekonomik ve toplumsal bir yönü de bulunmaktadır. Dünyadaki büyük maden yataklarının önemli bir bölümü dağlık alanlarda yer almaktadır. Altın, bakır, demir, gümüş ve değerli taşların çoğu yüksek dağ kuşaklarında bulunur. Eski toplumlar açısından dağlar hem yaşam veren su kaynaklarını hem de uygarlığın gelişmesini sağlayan metalleri barındırıyordu. Bu nedenle dağlar bereketin, zenginliğin ve üretimin kaynağı olarak görülmüş, maden çıkarılan dağlar çoğu zaman dokunulmaz veya kutsal kabul edilmiştir. Dağların içindeki mağaralar ise yer altı dünyasına açılan kapılar olarak düşünülmüş ve birçok mitolojik anlatıda kahramanların ya da bilgelerin yer altına bu mağaralardan indiği anlatılmıştır.

Kutsal dağlar, dünya mitolojilerinde yalnızca dini inançların bir parçası değil, insanın doğayla kurduğu ilişkinin en güçlü sembollerinden biridir. Jeolojik olarak yeryüzünün en görkemli oluşumları olan dağlar, yükseklikleri, volkanik faaliyetleri, mağaraları, buzulları, kaynak suları ve maden zenginlikleri nedeniyle eski toplumların hayal gücünü derinden etkilemiş, zamanla tanrıların evi, dünyanın merkezi, kutsal bilgilerin saklandığı yer ve göğe açılan kapı olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji, bu anlatıların arkasında gerçek jeolojik gözlemlerin bulunduğunu göstererek, mitoloji ile yer bilimleri arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu nedenle kutsal dağlar, jeomitolojinin en kapsamlı ve en evrensel araştırma konularından biri olarak kabul edilmektedir.

III-1. Olimpos Dağı

Olimpos Dağı (Yunanca: Ὄλυμπος), dünya mitolojisinin en önemli kutsal dağlarından biri olup Antik Yunan kozmolojisinde tanrıların yaşadığı ilahi mekân olarak kabul edilir. Günümüz Yunanistan'ında Tesalya ile Makedonya bölgeleri arasında yer alan dağ, 2.917,7 metre yüksekliğiyle ülkenin en yüksek zirvesidir. Antik Yunanlılar için Olimpos yalnızca coğrafi bir yükselti değil, gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan kutsal bağın merkezi, tanrıların yönetim sarayı ve evrenin düzeninin korunduğu yerdi. Zeus'un önderliğindeki on iki Olympos tanrısının burada yaşadığına inanılmış, tanrıların insanlar ve doğa üzerindeki kararlarını bu dağdan verdiği düşünülmüştür. Bu nedenle Olimpos, Antik Yunan dininin ve mitolojisinin kutsal merkezi hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından ise Olimpos, gerçek bir jeolojik oluşumun mitolojik anlamlarla bütünleşmesinin en güçlü örneklerinden biridir.[96]

Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarında Olimpos Dağı, "çok doruklu", "karlı", "bulutlarla örtülü" ve "rüzgârların erişemediği" kutsal bir yer olarak tasvir edilir. Homeros'a göre tanrıların sarayları burada altın ve tunçtan yapılmıştır, Zeus'un görkemli tahtı ise dağın en yüksek noktasındadır. Tanrılar burada şölenler düzenler, ölümlülerin kaderini tartışır ve gerektiğinde yeryüzüne müdahale ederler. Özellikle *İlyada*'da Zeus'un Olimpos'tan Truva Savaşı'nı izlemesi ve diğer tanrıların savaşın gidişatına buradan karar vermeleri ayrıntılı biçimde anlatılır. Dağın zirvesinin çoğu zaman bulutlarla örtülü olması, antik insanların gözünde tanrıların görünmezliğini ve erişilmezliğini simgelemiştir.

Hesiodos'un *Theogonia* adlı eserinde de Olimpos, Titanlarla yapılan büyük savaşın (Titanomakhia) ardından Zeus'un egemenlik merkezi hâline gelir. Titanları yenen Zeus, kardeşleri Poseidon ve Hades ile birlikte evreni paylaşırken, gökyüzü ve Olimpos onun yönetimine bırakılır. Böylece Olimpos yalnızca tanrıların yaşadığı bir dağ değil, aynı zamanda evrensel düzenin kurulduğu ve ilahi otoritenin simgelendiği kutsal merkez olur. Bu anlatı, dağın kozmik bir anlam kazanmasına neden olmuş ve sonraki bütün Yunan edebiyatını etkilemiştir.[97]

Jeomitoloji açısından Olimpos Dağı'nın kutsallaştırılmasının temelinde, dağın dikkat çekici doğal özellikleri bulunmaktadır. Yaklaşık üç bin metreye ulaşan

[96] Erhat Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 125–132.

[97] Hesiodos, Theogonia, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, çeşitli baskılar, özellikle 617–735. dizeler.

yüksekliği nedeniyle zirvesi yılın önemli bir bölümünde karla kaplıdır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu çevrede bu kadar yüksek ve sürekli bulutlarla örtülü bir dağın bulunması, eski insanlar üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Zirvede oluşan yoğun sis tabakaları, ani hava değişimleri, şiddetli rüzgârlar ve yıldırımlar, tanrıların varlığına işaret eden doğa olayları olarak yorumlanmıştır. Günümüzde meteoroloji bilimi, bu olayların yükselti farkı, nemli hava kütleleri ve orografik yağışlarla ilişkili olduğunu açıklamaktadır. Ancak Antik Çağ insanı için bunlar Zeus'un öfkesi, tanrıların toplantıları veya ilahi müdahalelerin işaretleriydi. Bu nedenle Olimpos, jeolojik ve meteorolojik olayların mitolojik anlatıya dönüştüğü klasik bir jeomitolojik örnek olarak kabul edilmektedir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade, Olimpos'u "axis mundi" yani "dünyanın ekseni" kavramının en önemli örneklerinden biri olarak değerlendirir. Eliade'ye göre birçok kültürde kutsal dağlar, gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan kozmik merkezlerdir. Olimpos da Antik Yunanlılar için tam olarak bu işlevi görmektedir. İnsan dünyası ile tanrılar dünyası arasındaki geçiş noktası olan dağ, hem fiziksel hem de sembolik anlamda dünyanın merkezidir. Bu anlayış daha sonra Sina, Kailash, Fuji ve Altay gibi birçok kutsal dağ geleneğinde de görülmektedir.

Olimpos Dağı'nın jeolojik yapısı da kutsallık düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur. Dağ, Alp-Himalaya orojenik kuşağının bir parçasıdır ve milyonlarca yıl süren tektonik yükselmeler sonucunda oluşmuştur. Büyük ölçüde kireçtaşlarından meydana gelen dağ, dik kayalıkları, derin vadileri, mağaraları ve zengin karstik şekilleriyle dikkat çeker. Çok sayıdaki kaynak suyu, şelale ve orman örtüsü, antik dönemde yaşamın kaynağı olarak görülmüş, bu doğal zenginlikler tanrıların bereketiyle ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal çevrenin kutsallık kazanmasının tipik örneklerinden biridir.

Olimpos ile ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri Titanomakhia, yani Titanlar Savaşı'dır. Hesiodos'a göre Zeus ve kardeşleri, Titanlarla on yıl süren büyük bir savaş yapar. Savaş sonunda Titanlar Tartaros'a hapsedilir ve Olimpos tanrıların ebedi yönetim merkezi olur. Jeomitolojik açıdan bu savaşın bazı araştırmacılar tarafından büyük depremler, kaya düşmeleri ve dağ oluşumu gibi doğal olayların mitolojik yansıması olabileceği ileri sürülmüştür. Her ne kadar bu yorum kesin olarak kanıtlanamamış olsa da, dağların sarsılması, gök gürültüleri ve yıldırımların savaşın ayrılmaz parçaları olarak anlatılması, gerçek doğa olaylarının mitolojik anlatıya dönüştüğünü göstermektedir.

Olimpos'un eteklerinde yaşayan insanlar için dağ yalnızca tanrıların evi değildi. Aynı zamanda zengin ormanları, av hayvanları, şifalı bitkileri ve bol su kaynaklarıyla yaşamın sürdürülebilmesini sağlayan doğal bir merkezdi. Antik Yunan'da birçok kutsal alanın yüksek tepelerde kurulması, insanların göğe yaklaşma isteği kadar, dağların doğal hâkimiyetinden de kaynaklanıyordu. Olimpos'un çevresindeki mağaralar, kaynaklar ve kutsal korular, tanrılara adanmış ritüellerin gerçekleştirildiği alanlar hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından değerlendirildiğinde Olimpos Dağı, kutsal dağ kavramının en klasik örneğidir. Dağın yüksekliği, bulutlarla örtülü zirvesi, sert hava koşulları, yıldırımlar, kar örtüsü, kaynak suları ve görkemli jeolojik yapısı, Antik Yunan

toplumunun bu doğal oluşumu sıradan bir dağ olarak değil, ilahi dünyanın merkezi olarak algılamasına neden olmuştur. Bilimsel açıdan bunların tamamı doğal jeolojik ve meteorolojik süreçlerin sonucudur, ancak antik insan için bu olaylar tanrıların varlığının doğrudan kanıtlarıydı. Bu nedenle Olimpos, jeolojik gözlemlerin mitolojik düşünceye dönüştüğü dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

III-2. Sina Dağı

Sina Dağı (İbranice: Har Sinai, Arapça: Cebel Musa), dünya mitolojisi, kutsal tarih ve jeomitoloji açısından en önemli kutsal dağlardan biridir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam geleneklerinde kutsal kabul edilen Sina Dağı, Tanrı ile insan arasında doğrudan iletişimin gerçekleştiği yer olarak kabul edilir. Tevrat'a göre Hz. Musa, Mısır'dan çıkan İsrailoğullarını Sina Yarımadası'na getirmiş, burada kırk gün kırk gece boyunca dağın zirvesinde kalarak Tanrı'dan On Emir'i almıştır. Bu olay yalnızca semavi dinlerin temel anlatılarından biri değil, aynı zamanda dünyanın en güçlü kutsal dağ mitlerinden biridir. Jeomitoloji açısından Sina Dağı, gerçek bir jeolojik yapının, doğal olayların ve coğrafi özelliklerin dini ve mitolojik anlatılarla bütünleşmesinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Sina Dağı'nın kesin konumu konusunda bilim insanları arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte, geleneksel olarak Mısır'ın güneyindeki Sina Yarımadası'nda bulunan Cebel Musa (Jebel Musa, yaklaşık 2.285 metre) kutsal dağ olarak kabul edilmektedir. Dağın eteklerinde yer alan ve VI. yüzyılda Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından yaptırılan Aziz Katerina Manastırı, dünyanın en eski kesintisiz faaliyet gösteren manastırlarından biridir. Bu durum, Sina'nın yalnızca antik çağlarda değil, günümüzde de kutsallığını koruyan önemli bir dini merkez olduğunu göstermektedir.[98]

[98] Wilkinson John, Jerusalem Pilgrims before the Crusades, Aris & Phillips, Warminster, 1977.

Tevrat'ın Çıkış Kitabı'nda Sina Dağı'nın tasviri son derece dikkat çekicidir. Anlatıya göre Tanrı dağın üzerine ateş içinde iner, dağ yoğun dumanlarla kaplanır, gök gürültüleri duyulur, şimşekler çakar, yer sarsılır ve güçlü bir borazan sesi yükselir. Halkın dağa yaklaşması yasaklanır, yalnızca Musa zirveye çıkar ve burada Tanrı ile konuşur. Dağın çevresinde oluşan korkutucu atmosfer, kutsallığın ve ilahi kudretin sembolü hâline gelir. Bu anlatı, jeomitoloji açısından büyük önem taşır, çünkü birçok araştırmacı, burada betimlenen olayların önemli bölümünün gerçek doğa olaylarından esinlenmiş olabileceğini düşünmektedir.

Jeomitoloji bakımından Sina Dağı'nın en dikkat çekici yönü, kutsallığın büyük ölçüde bölgenin jeolojik ve meteorolojik özellikleriyle ilişkilendirilebilmesidir. Sina Yarımadası, Arap Levhası ile Afrika Levhası arasındaki karmaşık tektonik sistemin yakınında yer alır. Bölge tarih boyunca depremlerden etkilenmiş, yüksek granitik dağları nedeniyle ani hava değişimlerine, şiddetli rüzgârlara ve orografik bulut oluşumlarına sahne olmuştur. Yüksek zirvelerde görülen yoğun sis, yıldırım düşmeleri ve gök gürültüsü, antik insanlar tarafından Tanrı'nın görünüşü olarak yorumlanmıştır. Özellikle dağın dumanlar içinde görünmesi, bazı araştırmacılar tarafından çöl sıcaklığı ile yüksek rakım arasındaki atmosferik farklılıkların oluşturduğu bulut kümeleri ve sis oluşumlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Bazı jeologlar ve tarihçiler, Tevrat'taki "yerin sarsılması" ve "dağın titremesi" ifadelerinin, Sina çevresinde meydana gelen tarihi depremlerin kültürel hafızadaki yansımaları olabileceğini ileri sürmektedir. Sina Yarımadası, Ölü Deniz Transform Fayı ile Kızıldeniz Rift Sistemi arasında yer aldığı için tarih boyunca sismik hareketlerin etkisinde kalmıştır. Her ne kadar Musa döneminde meydana gelen belirli bir depremi doğrulamak mümkün olmasa da, bölgenin tektonik yapısı, bu tür anlatıların oluşmasına uygun doğal koşullar sunmaktadır. Jeomitolojinin temel yaklaşımı da tam olarak budur: mitolojik veya kutsal anlatıların arkasında gerçek jeolojik olayların izlerini araştırmak.[99]

Sina Dağı'nın jeolojik yapısı da dikkat çekicidir. Bölge büyük ölçüde Prekambriyen yaşlı granitler, gnayslar ve metamorfik kayaçlardan oluşmaktadır. Bu kayaçlar yaklaşık 600 milyon yıl önce Pan-Afrika Orojenezi sırasında şekillenmiştir. Daha sonra meydana gelen tektonik yükselmeler sonucunda bugünkü dağlık görünümünü kazanmıştır. Dik granit yüzeyler, dar vadiler (wadi), kuru dere yatakları ve çöl ikliminin oluşturduğu aşınım şekilleri, Sina'nın görkemli görünümünü meydana getirmiştir. Bu sıra dışı topoğrafya, antik insanların gözünde dağın ilahi bir mekân olarak algılanmasını kolaylaştırmıştır.

Karşılaştırmalı dinler tarihi açısından Sina Dağı, "kutsal dağ" kavramının en güçlü örneklerinden biridir. Mircea Eliade'ye göre Sina, tıpkı Olimpos, Kailash ve Fuji gibi gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan kozmik ekseni temsil eder. Tanrı'nın yüksek bir dağda görünmesi tesadüf değildir, çünkü yüksek dağlar insan zihninde ilahi olana en yakın yerler olarak algılanmaktadır. Eliade, bu ortak düşüncenin dünyanın farklı kültürlerinde bağımsız olarak ortaya çıkmasının, dağların insanlar üzerindeki psikolojik ve doğal etkisinden kaynaklandığını belirtmektedir.

---

[99] Nur Amos, Apocalypse: Earthquakes, Archaeology, and the Wrath of God, Princeton University Press, Princeton, 2008.

İslam geleneğinde de Sina Dağı önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de "Tûr", "Tûr-i Sinâ" veya "Tûr-i Sinin" adıyla anılan dağ, Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu kutsal yer olarak zikredilir. Özellikle Tâhâ Suresi, Kasas Suresi, A'râf Suresi ve Tin Suresi, Sina'nın kutsallığını vurgular. İslam geleneğinde dağın bulunduğu yerden çok, vahyin gerçekleştiği kutsal mekân olması önem taşımaktadır.[100]

Jeomitoloji açısından Sina Dağı'nın önemi, gerçek jeolojik olayların kutsal anlatılarla nasıl iç içe geçtiğini göstermesidir. Dağın yüksekliği, sert granit yapısı, yıldırım ve fırtınalara açık zirvesi, çöl ikliminin oluşturduğu dramatik atmosferi ve tektonik açıdan hareketli bir bölgede bulunması, insanların burada yaşadıkları doğal olayları ilahi tecelliler olarak yorumlamalarına neden olmuştur. Bu yönüyle Sina Dağı, jeolojik çevrenin dini sembolizme dönüşmesinin dünya üzerindeki en önemli örneklerinden biri kabul edilmektedir.

III-3. Ağrı Dağı

Ağrı Dağı, tarih boyunca birçok uygarlık tarafından kutsal kabul edilmiş, mitolojik, dini ve jeolojik özellikleriyle dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici dağlarından biri olmuştur. Günümüzde Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Iğdır ve Ağrı illeri sınırları içerisinde yer alan Büyük Ağrı Dağı, 5.137 metre yüksekliğiyle Türkiye'nin en yüksek dağıdır. Yanında bulunan Küçük Ağrı Dağı ise 3.896 metre yüksekliğindedir. Her iki dağ da volkanik kökenlidir ve Ararat Volkanik Kompleksi'nin parçalarını oluşturur. Ağrı Dağı yalnızca fiziksel büyüklüğüyle değil, binlerce yıldır farklı toplumların kutsal dağ anlayışında merkezi bir yer edinmesiyle de dikkat çeker. Jeomitoloji açısından Ağrı Dağı, volkanik bir jeolojik yapının mitolojik, dini ve kültürel anlatılarla bütünleşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Ağrı Dağı'nın en yaygın kutsal anlatısı, Nuh Tufanı ile ilişkilidir. Tevrat'ın Yaratılış (Genesis) kitabına göre büyük tufanın ardından Nuh'un Gemisi "Ararat dağlarına" oturmuştur. Metinde "Ararat Dağları" ifadesi kullanılmasına rağmen, Orta Çağ'dan itibaren Hristiyan ve daha sonra İslam dünyasında bu ifadenin bugünkü Ağrı Dağı'nı işaret ettiği kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece Ağrı Dağı, yalnızca yüksek bir dağ değil, insanlığın ikinci başlangıcının gerçekleştiği kutsal mekân olarak görülmüştür. Yüzyıllar boyunca seyyahlar, araştırmacılar ve kâşifler, geminin kalıntılarını bulmak amacıyla dağa sayısız keşif gezisi düzenlemiştir.[101]

Kur'an-ı Kerim'de ise geminin Cudi Dağı üzerine oturduğu belirtilmektedir (Hûd Suresi, 11:44). Bu nedenle İslam geleneğinde klasik yorumların büyük bölümü tufan sonrası geminin Cudi Dağı'na indiğini kabul eder. Bununla birlikte, özellikle Orta Çağ'dan itibaren bazı İslam coğrafyacıları ve tarihçileri Ağrı Dağı'nı da Nuh kıssasıyla ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla Ağrı Dağı'nın kutsallığı, farklı dini geleneklerde farklı biçimlerde yorumlanmıştır.[102]

Jeomitoloji açısından Ağrı Dağı'nın kutsallaştırılmasının en önemli nedenlerinden biri, onun olağanüstü jeolojik görünümüdür. Yaklaşık beş kilometreyi aşan yüksekliğiyle Doğu Anadolu platosundan tek başına yükselen bu dev stratovolkan, yüzlerce

---

[100] Yazır Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1969.

[101] Corwin George, The Search for Noah's Ark, Ballantine Books, New York, 1974.

[102] Yazır Elmalılı Hamdi, Hûd Suresi 11:44

kilometre uzaklıktan görülebilmektedir. Zirvesindeki sürekli kar ve buz örtüsü, bulutlarla çevrili görünümü ve heybetli konik şekli, eski toplumların gözünde dağın doğaüstü bir varlık gibi algılanmasına yol açmıştır. Dağın çevresinde yaşayan topluluklar, zirvenin çoğu zaman görünmemesini tanrıların veya kutsal güçlerin dağda yaşadığına dair bir işaret olarak değerlendirmiştir.

Jeolojik açıdan Ağrı Dağı, genç bir stratovolkandır. Büyük ölçüde bazalt, andezit ve dasit lavlarından oluşan dağ, Kuvaterner döneminde gelişmiştir. Bilimsel araştırmalar, tarihsel dönemlerde de volkanik ve tektonik hareketlerin bölgede etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle 1840 yılında meydana gelen büyük deprem ve kütle hareketi, Ağrı Dağı'nın kuzeydoğu yamacındaki Arguri (Ahuri) köyünü tamamen yok etmiş ve binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu olay, tarih boyunca dağın "canlı" ve "kutsal" olduğuna dair halk inançlarını daha da güçlendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, gerçek jeolojik afetlerin mitolojik ve dini yorumlara dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Ermeni kültüründe Ağrı Dağı (Masis), ulusal kimliğin ve kutsallığın en önemli sembollerinden biridir. Ermeni efsanelerinde dağ, kutsal vatanın merkezi olarak kabul edilir ve Nuh'un Gemisi ile ilişkilendirilir. Orta Çağ Ermeni tarihçisi Movses Khorenatsi, Ağrı Dağı'nı birçok efsanede kutsal dağ olarak anlatır. Ermeni halk inanışında zirveye çıkmanın uzun süre yasak veya uğursuz sayılması da dağın kutsallığıyla ilişkilidir.

Türk halk kültüründe de Ağrı Dağı birçok efsanenin merkezinde yer alır. En ünlü anlatılardan biri "Ağrı Dağı Efsanesi"dir. Yaşar Kemal'in aynı adla romanlaştırdığı bu halk anlatısında dağ, yalnızca doğal bir mekân değil, kaderi belirleyen canlı bir varlık gibi tasvir edilir. Halk inanışlarında Ağrı Dağı'nın ruhu olduğu, zirvesinin kolay kolay insanlara izin vermediği ve dağın kendisini koruduğu yönünde birçok efsane bulunmaktadır. Bu anlatılar, dağın fiziksel büyüklüğünün kültürel hafızadaki yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Ağrı Dağı'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri de zirvesindeki kalıcı buzuldur. Türkiye'nin en büyük buzulu burada yer alır. Antik çağlarda insanların ulaşamadığı bu sürekli beyaz zirve, göksel dünyanın bir uzantısı olarak düşünülmüştür. Zirvenin yıl boyunca karla kaplı olması, bulutların çoğu zaman doruğu gizlemesi ve dağın aniden değişen hava koşulları, kutsallık algısını güçlendirmiştir. Mircea Eliade'nin ifade ettiği "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramı açısından Ağrı Dağı da gök ile yer arasında kurulan sembolik bağlantının önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Jeomitoloji alanının kurucusu kabul edilen Dorothy B. Vitaliano, kutsal dağların çoğunun dikkat çekici jeolojik özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Ağrı Dağı da bu yaklaşımın güçlü örneklerinden biridir. Devasa volkanik yapısı, tarihsel depremler, heyelanlar, buzullar, lav akıntıları ve tek başına yükselen görkemli silueti, insanların onu sıradan bir dağ olarak değil, kutsal ve gizemli bir varlık olarak algılamasına neden olmuştur. Bilimsel açıdan bu özelliklerin tamamı doğal süreçlerin sonucudur, ancak mitolojik düşüncede bunlar ilahi güçlerin işaretleri hâline gelmiştir.

Jeomitolojik açıdan Ağrı Dağı'nın bir diğer önemli yönü, mağaralar, lav akıntıları, bazaltik kayaçlar ve volkanik şekiller bakımından zengin bir doğal laboratuvar olmasıdır. Eski toplumlar için mağaralar yer altı dünyasına açılan kapılar olarak görülmüş, volkanik kayaçlar ise kutsal ateşin taşlaşmış kalıntıları şeklinde yorumlanmıştır. Dağın çevresindeki bu doğal oluşumlar, zaman içinde halk efsanelerinin ve dini anlatıların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Ağrı Dağı, jeomitoloji açısından dünya üzerindeki en önemli kutsal dağlardan biridir. Bunun nedeni yalnızca Nuh Tufanı geleneğiyle ilişkilendirilmesi değil, aynı zamanda devasa volkanik yapısı, tarihsel depremleri, buzulları, görkemli silueti ve binlerce yıldır farklı kültürlerin ona yüklediği kutsal anlamların, gerçek jeolojik özelliklerle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Bu nedenle Ağrı Dağı, kutsal coğrafya ile yer bilimlerinin kesiştiği en önemli örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

III-4. Nemrut Dağı

Nemrut Dağı, dünya jeomitolojisi açısından kutsal dağ kavramının en önemli örneklerinden biridir. Ancak burada önemli bir ayrım yapmak gerekir. Türkiye'de "Nemrut Dağı" adıyla bilinen iki farklı jeolojik oluşum bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Adıyaman ilindeki 2.150 metre yüksekliğindeki Nemrut Dağı olup Kommagene Krallığı'nın kutsal kült merkezi ve UNESCO Dünya Mirası Alanı'dır. İkincisi ise Bitlis ilindeki Nemrut Volkanıdır, aktif olmayan büyük bir stratovolkan olup dev kalderası nedeniyle jeomitoloji bakımından ayrıca önem taşır. Mitolojik ve kutsal dağ olarak anılan "Nemrut Dağı" denildiğinde ise esas olarak Adıyaman'daki Kommagene kutsal dağı anlaşılır. Jeomitoloji bakımından bu dağ, doğal jeolojik yapının insan eliyle oluşturulan kutsal mimari ve mitolojik sembollerle birleştiği ender örneklerden biridir.

MÖ I. yüzyılda hüküm süren Kommagene Kralı I. Antiokhos (Antiochos I Theos), Nemrut Dağı'nın zirvesine kendi mezar anıtını ve kutsal tapınma alanını yaptırmıştır. Yaklaşık 50 metre yüksekliğinde ve milyonlarca kırma kalker taşından oluşturulan yapay tümülüsün doğu ve batı teraslarına dev tanrı heykelleri yerleştirilmiştir. Bu heykeller yalnızca Yunan tanrılarını değil, aynı zamanda Pers tanrılarını da temsil eder. Zeus, Apollon, Herakles ve Kommagene'nin yerel tanrıları Pers tanrılarıyla birleştirilmiş, böylece Doğu ile Batı'nın dinsel geleneklerini sentezleyen benzersiz bir kutsal alan oluşturulmuştur. Kral Antiokhos da kendisini tanrılar arasında göstererek dağın zirvesini ilahi egemenliğin merkezi hâline getirmiştir.[103]

Jeomitoloji açısından Nemrut Dağı'nın seçilmiş olması tesadüf değildir. Dağın zirvesi, çevredeki bütün vadilere hâkim konumdadır ve gün doğumu ile gün batımının en etkileyici biçimde izlenebildiği noktalardan biridir. Eski toplumlarda güneşin doğuşu ve batışı, göksel düzenin en önemli sembollerinden biri olarak görülmekteydi. Kral Antiokhos'un anıtını tam zirveye yaptırması, dağın gökyüzüne en yakın nokta olduğu ve tanrılarla insanlar arasındaki bağlantıyı temsil ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Mircea Eliade'nin tanımladığı "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramı açısından Nemrut Dağı da gök ile yer arasında kurulan kutsal merkezlerden biri olarak değerlendirilebilir.[104]

Nemrut Dağı'ndaki en dikkat çekici mitolojik unsur, tanrı heykellerinin taşıdığı sembolizmdir. Doğu Terası'nda ve Batı Terası'nda sıralanan dev heykeller yaklaşık 8–10 metre yüksekliğindedir. Heykellerin başları zaman içerisinde gövdelerinden ayrılmış ve günümüzde gövdelerin önünde sıralı hâlde durmaktadır. Heykeller arasında Zeus-Oromasdes, Apollon-Mithras-Helios-Hermes, Herakles-Artagnes-Ares ve bereket tanrıçası Kommagene bulunmaktadır. Burada Yunan ve Pers tanrılarının bilinçli biçimde birleştirilmesi, dağın yalnızca bir mezar değil, aynı zamanda evrensel bir kutsal dağ olarak tasarlandığını göstermektedir.

Nemrut Dağı'nın en önemli jeomitolojik özelliklerinden biri, doğal bir zirvenin insan eliyle kutsal bir kozmolojiye dönüştürülmesidir. Tümülüs yaklaşık otuz bin metreküp kırılmış kalker taşının üst üste yığılmasıyla oluşturulmuştur. Bu dev taş yığını doğal dağın zirvesini değiştirerek insan yapımı kutsal bir dağa dönüştürmektedir. Dünyada benzer uygulamalar Mısır piramitlerinde, Maya tapınaklarında ve Mezopotamya zigguratlarında görülse de, doğal bir dağın zirvesine böylesine büyük ölçekli kutsal bir mezar yapılması oldukça ender rastlanan bir uygulamadır.

Kommagene yazıtlarında Antiokhos, tanrılarla insanlar arasında aracılık yaptığını ve ölümünden sonra tanrılar arasında

[103] Dörner Friedrich Karl, Der Thron der Götter auf dem Nemrud Dağ, Mainz, 1987, UNESCO Dünya Mirası Adaylık Dosyası, Nemrut Dağı.
[104] Eliade Mircea, age. s. 36.

yaşayacağını ifade eder. Yazıtlarda halkın belirli günlerde dağın zirvesine çıkarak törenler düzenlemesi, kurbanlar sunması ve tanrıları onurlandırması istenir. Böylece Nemrut Dağı yalnızca kral mezarı değil, yaşayan bir kutsal merkez hâline gelir. Bu törenler, yüksek dağların tanrılara yakın kabul edilmesi geleneğinin Anadolu'daki en önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Adıyaman'daki Nemrut Dağı, Doğu Toros Dağ Kuşağı'nın bir parçasıdır. Büyük ölçüde Eosen ve Miyosen yaşlı kireçtaşlarından oluşur. Zirvenin geniş ve düz yapısı, kralın anıtsal teraslar inşa edebilmesini mümkün kılmıştır. Bölgedeki sert kalker kayaçlar hem tümülüsün hem de dev heykellerin yapımında kullanılmıştır. Jeomitoloji açısından dikkat çekici olan nokta, doğal jeolojik malzemenin doğrudan kutsal mimarinin ana unsuru hâline gelmesidir. Dağın kendisi kadar, dağın taşları da kutsal mimarinin bir parçasına dönüşmüştür.[105]
Nemrut Dağı'nın adı halk arasında çoğu zaman Kur'an ve Tevrat'ta geçen zalim hükümdar Nemrut ile ilişkilendirilse de, bilimsel olarak Kommagene kutsal alanının bu kişiyle doğrudan bağlantısını gösteren herhangi bir arkeolojik kanıt bulunmamaktadır. Dağın bugünkü adı, Orta Çağ ve sonrasındaki halk geleneği içinde gelişmiş görünmektedir. Kral Antiokhos'un yaptırdığı kutsal alan ile Nemrut efsanesinin birbirinden ayrı tarihsel gelenekler olduğu kabul edilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Nemrut Dağı'nın önemi yalnızca mitolojik anlatılardan kaynaklanmaz. Dağın zirvesine yerleştirilen kutsal mimari, gök cisimlerinin hareketleriyle ilişkilendirilmiştir. Bazı araştırmacılar doğu ve batı teraslarının gün doğumu ve gün batımı doğrultularına göre düzenlendiğini, aslan horoskopu kabartmasının ise belirli gezegen dizilimlerini temsil ettiğini ileri sürmektedir. Bu görüşler üzerinde tam bir bilimsel uzlaşma bulunmasa da, Kommagene'nin gökyüzü gözlemleriyle kutsal coğrafyayı ilişkilendirdiği genel olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji açısından Nemrut Dağı, kutsal dağ anlayışının farklı bir boyutunu temsil eder. Olimpos, Sina veya Kailash gibi dağlarda kutsallık büyük ölçüde doğal özelliklerden kaynaklanırken, Nemrut'ta doğal dağ insan eliyle kutsallaştırılmıştır.

[105] Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Doğu Toros Jeolojisi Raporları, 2017.

Burada jeolojik yapı ile mimarlık, astronomi, din ve mitoloji birleşerek benzersiz bir kutsal peyzaj oluşturmuştur. Bu nedenle Nemrut Dağı, doğal çevrenin kültürel ve dini müdahaleyle yeniden anlamlandırılmasının dünya üzerindeki en önemli örneklerinden biri kabul edilmektedir.

III-5. Kailash Dağı

Kailash Dağı (Tibetçe: Kang Rinpoche, "Değerli Kar Mücevheri", Sanskritçe: Kailāsa), dünya jeomitolojisinin ve kutsal dağ geleneğinin en önemli örneklerinden biridir. Tibet Platosu'nun güneybatısında, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tibet Özerk Bölgesi sınırları içerisinde yer alan dağ, yaklaşık 6.638 metre yüksekliğindedir. Fiziksel olarak Himalaya sisteminin kuzeyinde, Transhimalaya (Gangdise) sıradağlarının bir parçasıdır. Ancak Kailash'ı diğer yüksek dağlardan ayıran özellik yalnızca yüksekliği değildir. Hinduizm, Budizm, Jainizm ve Tibet'in yerli Bon dini tarafından aynı anda kutsal kabul edilen dünyadaki ender dağlardan biridir. Jeomitoloji açısından Kailash, dikkat çekici jeolojik yapısının, olağanüstü coğrafi konumunun ve doğal görünümünün binlerce yıl boyunca mitolojik ve dini anlamlarla bütünleşmesinin en güçlü örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Hindu inancına göre Kailash Dağı, evrenin koruyucusu ve yok edicisi olan Tanrı Şiva'nın ebedi ikametgâhıdır. Puranalar ve diğer kutsal metinlerde Şiva'nın eşi Parvati ile birlikte bu dağın zirvesinde yaşadığı anlatılır. Kailash yalnızca bir dağ değil, bütün evrenin ruhsal merkezi olarak kabul edilir. Hindu kozmolojisinde dağ, dünyanın eksenini temsil eden kutsal Meru Dağı ile özdeşleştirilmiş veya onun yeryüzündeki karşılığı olarak yorumlanmıştır. Şiva'nın burada derin meditasyona dalması, evrensel dengeyi koruması ve kozmik enerjiyi yönetmesi, Kailash'ı Hindu dünyasının en kutsal hac merkezlerinden biri hâline getirmiştir.[106]

Hindu mitolojisindeki en önemli anlatılardan biri, iblis kral Ravana'nın Kailash Dağı'nı yerinden kaldırmaya çalışmasıdır. Ramayana ve çeşitli Purana metinlerine göre Ravana, gücünü göstermek amacıyla dağı kaldırmak ister. Bunun üzerine Şiva yalnızca ayağının başparmağıyla dağa bastırır ve Ravana dağın altında sıkışıp kalır. Bin yıl boyunca Şiva'ya ilahiler söyleyen Ravana sonunda affedilir ve serbest bırakılır. Bu öykü, dağın yalnızca fiziksel büyüklüğünü değil, aynı zamanda ilahi gücün ulaşılamazlığını simgeler. Jeomitolojik açıdan bakıldığında ise insanların devasa ve erişilmez bir dağ karşısında geliştirdiği hayranlık duygusunun mitolojik anlatıya dönüşmüş bir örneğidir.

Budizm'de Kailash Dağı, özellikle Tibet Budizmi'nde büyük kutsallığa sahiptir. Dağın, Demchok (Çakrasamvara) adlı tantrik Buda'nın mekânı olduğuna inanılır. Tibetli Budistler, dağın çevresinde yapılan yaklaşık 52 kilometrelik kutsal yürüyüşü (kora) büyük bir ibadet olarak kabul ederler. İnanca göre bir kez kora yapmak geçmiş günahları temizler, 108 kez tamamlayan kişi ise aydınlanmaya yaklaşır. Dağın zirvesine çıkmak ise kutsallığına saygısızlık sayıldığı için geleneksel olarak yasak kabul edilmiştir. Bu nedenle Kailash, dünyada zirvesine bilinçli olarak tırmanılmayan en ünlü kutsal dağlardan biridir.

---

[106] Daniélou Alain, The Myths and Gods of India, Inner Traditions International, Rochester, 1991, s. 178.

Jainizm'de Kailash'ın yakınındaki Aştapada Dağı, ilk Tirthankara olan Rişabhanatha'nın (Adinatha) nirvanaya ulaştığı yer olarak kabul edilir. Bon dininde ise Kailash, gök tanrılarının yaşadığı kutsal merkezdir ve Bon evren tasarımının kozmik eksenidir. Aynı dağın dört farklı din tarafından kutsal kabul edilmesi, dünya dinler tarihinde son derece ender görülen bir durumdur. Bu çok katmanlı kutsallık, Kailash'ı yalnızca dini değil, kültürel ve jeomitolojik açıdan da benzersiz bir örnek hâline getirmiştir.

Jeomitoloji açısından Kailash Dağı'nın dikkat çekici yönü, olağanüstü simetrik piramit görünümüdür. Dağın dört yüzü neredeyse ana yönlere bakacak biçimde belirgin hatlara sahiptir. Zirvesini örten kalıcı kar tabakası, dik kaya yüzeyleri ve buzullar, uzaktan bakıldığında doğal bir piramit izlenimi verir. Antik toplumlar bu olağanüstü geometrik görünümü doğaüstü güçlerin eseri olarak yorumlamışlardır. Modern jeoloji ise bu şeklin milyonlarca yıl boyunca gerçekleşen tektonik yükselme, buzul aşındırması ve farklı dirençteki kayaçların erozyonu sonucunda oluştuğunu göstermektedir.

Kailash Dağı'nın çevresi Asya'nın hidrolojisi açısından da son derece önemlidir. Dünyanın en büyük nehir sistemlerinden dördü olan İndus (Sindhu), Satluj, Brahmaputra (Yarlung Tsangpo) ve Karnali (Ganj sisteminin önemli bir kolu) bu bölgeden doğar veya kaynak alanlarını burada oluşturur. Eski toplumlar için dört büyük nehrin tek bir kutsal dağın çevresinden çıkması, Kailash'ın "dünyanın merkezi" olduğuna dair inancı güçlendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, gerçek hidrolojik özelliklerin kutsal kozmolojiye dönüşmesinin çarpıcı bir örneğidir.[107]

Jeolojik açıdan Kailash Dağı, Hint Levhası ile Avrasya Levhası'nın çarpışması sonucunda oluşan Himalaya-Tibet orojenik sisteminin bir parçasıdır. Yaklaşık 50 milyon yıldır devam eden bu tektonik süreç, Tibet Platosu'nun yükselmesine neden olmuş ve Kailash bugünkü görkemli görünümünü kazanmıştır. Dağın büyük bölümü metamorfik ve tortul kayaçlardan oluşur. Buzulların uzun süreli aşındırması, dağın keskin yüzeylerini ve karakteristik piramit biçimini meydana getirmiştir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade, Kailash'ı "axis mundi" yani dünyanın ekseni kavramının en belirgin örneklerinden biri olarak değerlendirir. Eliade'ye göre kutsal dağlar gök, yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan kozmik merkezlerdir. Kailash da dört büyük din tarafından aynı işlevle algılanmış, insanların ilahi olana en fazla yaklaştıkları yerlerden biri kabul edilmiştir. Bu yönüyle Olimpos, Sina, Fuji ve Ağrı gibi kutsal dağlarla aynı sembolik geleneğin önemli bir temsilcisidir.

[107] Eliade Mircea, Patterns in Comparative Religion, Sheed & Ward, New York, 1958.

Jeomitoloji alanının öncü isimlerinden Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde Kailash, dikkat çekici jeolojik özellikleri nedeniyle kutsallaştırılmış doğal oluşumların en önemli örneklerinden biridir. Zirvesinin ulaşılamaz görünmesi, simetrik yapısı, sürekli kar örtüsü, büyük nehirlerin kaynağına yakın konumu ve çevresindeki yüksek platolar, insanların bu dağı sıradan bir yükselti değil, tanrıların yaşadığı kutsal merkez olarak görmelerine yol açmıştır. Bilimsel açıdan bunlar doğal jeolojik süreçlerin ürünüdür, ancak mitolojik düşüncede bunlar ilahi düzenin kanıtı olarak yorumlanmıştır.

III-6. Meru Dağı

Meru Dağı (Sanskritçe: Sumeru veya Mahāmeru), dünya mitolojisi ve jeomitolojisinin en önemli kutsal dağ kavramlarından biridir. Diğer birçok kutsal dağın aksine Meru, hem fiziksel bir dağ hem de kozmolojik bir dağ olarak düşünülmüştür. Hinduizm, Budizm, Jainizm ve eski Hint kozmolojisinde Meru, evrenin tam merkezinde yükselen kutsal dağdır. Tanrıların yaşadığı yer, gök cisimlerinin etrafında döndüğü eksen ve bütün dünyanın merkezi olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından Meru, gerçek dağlardan esinlenerek oluşturulmuş kozmik bir dağ fikrinin en gelişmiş örneklerinden biridir. Araştırmacıların büyük bölümü Meru'nun doğrudan tek bir gerçek dağı temsil etmediğini, Himalayalar ve özellikle Kailash gibi dikkat çekici dağların gözlemlerinden beslenen idealize edilmiş bir kozmik dağ modeli olduğunu kabul etmektedir.

Hint kozmolojisine göre Meru, evrenin tam ortasında yükselen altın renkli kutsal bir dağdır. Puranalar'da dağın yüksekliği ve genişliği olağanüstü rakamlarla anlatılır. Meru'nun zirvesinde Brahma'nın sarayı bulunur, çevresinde ise Indra, Agni, Varuna, Kubera ve diğer tanrıların göksel kentleri yer alır. Güneş, Ay ve yıldızların Meru'nun çevresinde döndüğü kabul edilir. Böylece Meru yalnızca kutsal bir mekân değil, aynı zamanda evrenin geometrik ve kozmolojik merkezi hâline gelir.

Meru ile ilgili en önemli mitolojik anlatılardan biri, tanrıların ve şeytanların ölümsüzlük iksirini elde etmek için gerçekleştirdiği "Süt Okyanusu'nun Çalkalanması" (Samudra Manthana) öyküsüdür. Bu anlatıya göre tanrılar ile asuralar (şeytanlar), Mandara Dağı'nı çalkalama direği olarak kullanırken, yılan tanrı Vasuki'yi halat gibi sararlar. Her ne kadar burada kullanılan dağ Mandara olsa da, bütün olay Meru merkezli kozmolojik evrende gerçekleşmektedir. Çalkalama sonucunda Lakşmi, Ay, kutsal inek Kamadhenu, ölümsüzlük iksiri Amrita ve birçok kutsal varlık ortaya çıkar. Bu anlatı, dağların evrenin yaratıcı gücünü temsil ettiğini gösteren en önemli Hint mitlerinden biridir.

Hindu inancında Meru, yalnızca tanrıların yaşadığı yer değildir. Aynı zamanda bütün nehirlerin, rüzgârların ve yönlerin başlangıç noktasıdır. Dört ana yönü temsil eden dört yüzünün farklı değerli madenlerden oluştuğu anlatılır. Bazı Purana metinlerinde doğu yüzünün altından, güney yüzünün lapis lazuliden, batı yüzünün kristalden ve kuzey yüzünün yakuttan meydana geldiği belirtilmektedir. Bu anlatı, dağın yalnızca kutsal değil, aynı zamanda dünyanın bütün mineral zenginliklerini bünyesinde barındıran kozmik bir merkez olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji bakımından bu ayrıntı önemlidir, çünkü antik toplumlar dağları madenlerin ve değerli

taşların kaynağı olarak değerlendirmiş ve bu gözlemi mitolojik bir anlatıya dönüştürmüşlerdir.[108]

Budizm'de Meru (Sumeru), evren tasarımının merkezidir. Budist kozmolojisinde Meru'nun çevresinde dört büyük kıta bulunur, insanların yaşadığı dünya bunlardan yalnızca biridir. Trāyastriṃśa Cenneti'nin ve Tanrı Şakra'nın (İndra) sarayının Meru'nun zirvesinde bulunduğuna inanılır. Erken Budist metinlerinden başlayarak Tibet Budizmi'ne kadar Meru, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal yükselişin de sembolü olarak kabul edilmiştir.

Jainizm'de de Meru evrenin merkezidir. Jain kozmolojisinde bütün kıtalar ve okyanuslar Meru çevresinde dairesel biçimde sıralanmıştır. Tirthankaraların birçok önemli olayının Meru çevresinde gerçekleştiğine inanılır. Böylece Meru, üç büyük Hint dininde ortak kutsallık taşıyan kozmik dağ hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Meru Dağı'nın en dikkat çekici yönü, gerçek bir dağdan çok, gerçek dağların mitolojik sentezi olmasıdır. Himalayalar, Karakurum ve Tibet Platosu'nun olağanüstü yüksek dağları, eski Hint toplumlarının zihninde dünyanın merkezini temsil eden ideal bir dağ düşüncesini doğurmuştur. Özellikle Kailash Dağı'nın dört yöne bakan simetrik görünümü ile Meru tasvirleri arasındaki benzerlik nedeniyle birçok araştırmacı, Meru fikrinin Kailash'tan veya benzeri Himalaya zirvelerinden ilham aldığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte Meru'nun birebir herhangi bir gerçek dağ olmadığı konusunda bilimsel görüş birliği bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade, Meru'yu "axis mundi" yani dünyanın ekseni kavramının en gelişmiş örneği olarak değerlendirir. Eliade'ye göre Meru, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan kozmik sütundur. Dünyanın farklı kültürlerinde görülen kutsal dağ anlayışlarının çoğu, Meru'da en sistematik biçimini kazanmıştır. Olimpos, Sina, Kailash ve Ağrı gibi kutsal dağlar da benzer biçimde gök ile yer arasındaki bağlantıyı temsil eder, ancak Meru bu düşüncenin evrensel kozmolojik modelidir.[109]

Jeomitoloji bakımından Meru'nun bir başka önemli yönü, değerli taşlar ve madenlerle ilişkilendirilmesidir. Hint kozmolojisinde kutsal dağların altın, gümüş, yakut, zümrüt ve kristallerle dolu olduğu anlatılır. Bu anlatılar, antik toplumların yüksek dağlarda bulunan metal yataklarını, kristalleri ve

[108] Purana Bhagavata, V. Skandha, Daniélou Alain, The Myths and Gods of India, Inner Traditions International, Rochester, 1991.
[109] Eliade Mircea, 1959 age, s. 367.

değerli taşları gözlemlemelerinden kaynaklanmış olabilir. Gerçek jeolojik oluşumların, zamanla kozmolojik sembollere dönüşmesi jeomitolojinin temel çalışma alanlarından biridir.

Günümüzde bazı dağlara "Meru" adı verilmiştir. Bunlardan en bilineni Tanzanya'daki Meru Dağı ve Hindistan Himalayaları'ndaki Meru Zirvesidir. Ancak bunların hiçbiri klasik Hint mitolojisindeki kozmik Meru Dağı ile aynı değildir. Bu isimlendirmeler, kutsal Meru geleneğinin sonraki dönemlere yansımasıdır. Dolayısıyla jeomitolojik açıdan incelenen Meru, belirli bir coğrafi dağdan çok, kutsal dağ fikrinin simgesel ve kozmolojik temsilidir.

III-7. Fuji Dağı

Fuji Dağı (Japonca: Fujisan), dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağlarından biridir. Japonya'nın Honshu Adası'nda, Tokyo'nun yaklaşık 100 kilometre güneybatısında bulunan Fuji, 3.776 metre yüksekliğiyle ülkenin en yüksek dağıdır. Kusursuza yakın konik biçimi, yılın büyük bölümünde karla kaplı zirvesi ve volkanik kökeni nedeniyle binlerce yıldır Japon halkının hayranlığını uyandırmış, Şintoizm ve Budizm'in en kutsal mekânlarından biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından Fuji Dağı, aktif bir stratovolkanın oluşturduğu doğal görünümün mitolojik, dini ve kültürel anlamlarla bütünleşmesinin en başarılı örneklerinden biridir. Doğal afetlerin, volkanik patlamaların ve dağın olağanüstü estetik görünümünün kutsal anlatılara dönüşmesi, Fuji'yi dünya jeomitolojisinin temel inceleme alanlarından biri yapmaktadır.

Fuji Dağı'nın kutsallığı, Şinto inancına kadar uzanır. Japon mitolojisinde dağ, özellikle Konohanasakuya-hime adlı tanrıça ile ilişkilendirilir. Konohanasakuya-hime, çiçeklerin, baharın, yaşamın ve volkanların koruyucu tanrıçasıdır. Japon mitolojisine göre o, dağların tanrısı Oyamatsumi'nin kızıdır ve göksel tanrı Ninigi-no-Mikoto'nun eşidir. Rivayete göre hamileliğinin doğruluğunu kanıtlamak için kendisini yanan bir kulübeye kapatmış, kulübe tamamen alevler içinde kalmasına rağmen sağlıklı çocuklar dünyaya getirmiştir. Ateşten zarar görmeden doğum yapması, onun hem doğurganlığın hem de volkanik ateşin tanrıçası olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Fuji Dağı da onun kutsal mekânı sayılmıştır.

Fuji Dağı ile ilgili en yaygın halk anlatılarından biri, Japon halk masalı "Bambu Kesicisinin Hikâyesi" (Taketori Monogatari) ile ilişkilidir. Bu öyküde Ay Prensesi Kaguya-hime, dünyadan ayrılırken ölümsüzlük iksirini geride bırakır. İmparator, sevdiği kişisiz sonsuz yaşam istemediği için iksirin Fuji Dağı'nın zirvesinde yakılmasını emreder. Rivayete göre dağın zirvesinden yükselen dumanlar bu olayın hatırasıdır. Tarihsel olarak Fuji'nin uzun süre aktif bir volkan olması ve zirvesinden gerçekten duman yükselmesi, bu efsanenin oluşmasında etkili olmuş görünmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, gerçek volkanik faaliyetlerin mitolojik açıklamasına güzel bir örnektir.[110]

Fuji Dağı'nın kutsallığı yalnızca Şintoizm ile sınırlı değildir. Japon Budizmi'nde de Fuji, ruhsal arınmanın ve aydınlanmanın sembolü olarak kabul edilir. Özellikle Edo

[110] The Tale of the Bamboo Cutter (Taketori Monogatari), çev. Donald Keene, Columbia University Press, New York, 1998.

Dönemi'nden itibaren gelişen Fuji-ko adı verilen dini topluluklar, dağa hac yolculukları düzenlemiş ve zirveye çıkmayı manevi arınmanın bir parçası olarak görmüşlerdir. Zirveye ulaşmak, insanın ruhsal yükselişini simgeleyen kutsal bir ibadet olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde de her yıl yüz binlerce kişi Fuji'ye tırmanmakta, ancak bu tırmanış birçok kişi için yalnızca sportif değil, aynı zamanda dini bir deneyim niteliği taşımaktadır.

Jeomitoloji açısından Fuji Dağı'nın en önemli özelliği, aktif bir volkan olmasıdır. Fuji, Pasifik Levhası, Filipin Denizi Levhası ve Avrasya Levhası'nın karmaşık etkileşim bölgesinde yer almaktadır. Bu nedenle tarih boyunca çok sayıda volkanik patlama meydana gelmiştir. Son büyük patlama 1707 yılında gerçekleşen Hōei Patlamasıdır. Bu patlamada oluşan kül bulutları Edo'ya (bugünkü Tokyo) kadar ulaşmış ve geniş bir alanı kül tabakasıyla kaplamıştır. Halk arasında bu olay tanrıların öfkesi olarak yorumlanmış, böylece volkanik faaliyetler kutsal anlatıları daha da güçlendirmiştir.

Fuji Dağı'nın bugünkü görkemli konik şekli yaklaşık 100.000 yıl süren volkanik faaliyetlerin sonucunda oluşmuştur. Günümüzde görülen Fuji, daha yaşlı Komitake ve Eski Fuji volkanlarının üzerine gelişen Genç Fuji Volkanı'dır. Bazaltik lav akıntıları, kül tabakaları ve piroklastik malzemeler zamanla üst üste birikerek dağın simetrik yapısını meydana getirmiştir. Jeolojik açıdan bu yapı doğal süreçlerin ürünüdür, ancak eski Japon toplumları bu kusursuz biçimi ilahi düzenin bir yansıması olarak yorumlamışlardır.

Fuji Dağı'nın jeomitolojik önemini artıran bir diğer unsur, çevresindeki lav mağaraları ve ormanlardır. Özellikle Aokigahara Ormanı, Fuji'nin tarihi lav akıntıları üzerinde gelişmiştir. Mağaralar ve lav tünelleri eski Japon halkı tarafından ruhların yaşadığı yerler olarak görülmüş, bazı mağaralar ise dini inziva alanı olarak kullanılmıştır. Volkanik süreçlerle oluşan bu doğal yapılar, zamanla mitolojik anlatılarla birleşerek kutsal coğrafyanın bir parçası hâline gelmiştir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade, Fuji Dağı'nı "axis mundi" yani dünyanın ekseni düşüncesinin Doğu Asya'daki önemli örneklerinden biri olarak değerlendirir. Eliade'ye göre kutsal dağlar, gök ile yer arasında bağlantı kuran kozmik merkezlerdir. Fuji'nin tek başına yükselen simetrik görünümü, bulutların üzerine çıkan zirvesi ve gökyüzüne yakınlığı, Japon kültüründe bu sembolik anlamın gelişmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Fuji, Olimpos, Sina, Kailash, Meru ve Ağrı gibi kutsal dağlarla aynı evrensel sembolizmi paylaşmaktadır.[111]

Jeomitoloji alanının öncülerinden Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımıyla değerlendirildiğinde Fuji Dağı, doğal afetlerin ve volkanizmanın mitolojik anlatıya dönüşmesinin en iyi örneklerinden biridir. Volkanik patlamalar, zirveden yükselen dumanlar, lav akıntıları, depremler ve kül yağışları, eski Japon toplumları tarafından tanrıların faaliyetleri olarak yorumlanmış, bu doğal olaylar zamanla kutsal öykülerin temelini oluşturmuştur. Böylece Fuji, yalnızca estetik güzelliğiyle değil, jeolojik süreçlerin kültürel hafızaya dönüşmesi bakımından da dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağlarından biri olmuştur.

Fuji Dağı, jeomitoloji açısından kutsal dağların en seçkin örneklerinden biridir. Volkanik kökeni, tarihsel patlamaları, kusursuz konik görünümü, zirvesindeki kar örtüsü ve Japon halkının binlerce yıldır bu doğal oluşuma yüklediği kutsal anlamlar, onun gerçek jeolojik süreçlerle mitolojik düşüncenin birleştiği eşsiz bir kültürel peyzaj hâline gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle Fuji, yalnızca Japonya'nın simgesi değil, aynı zamanda dünya jeomitolojisinin temel inceleme konularından biri olarak kabul edilmektedir.

III-8. Etna Dağı

Etna Dağı (İtalyanca: *Monte Etna*,), dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal ve mitolojik dağlarından biridir. İtalya'nın Sicilya Adası'nın doğusunda yer alan Etna, yaklaşık 3.350 metre yüksekliğiyle Avrupa'nın en yüksek ve en etkin stratovolkanıdır. Yüz binlerce yıldır aralıklarla devam eden volkanik faaliyetleri, lav akıntıları, kül bulutları ve zaman zaman gökyüzünü aydınlatan patlamaları nedeniyle Antik Yunan ve Roma toplumlarının hayal gücünü derinden etkilemiştir. Jeomitoloji açısından Etna, gerçek jeolojik olayların doğrudan mitolojik anlatılara dönüştüğü en klasik örneklerden biri kabul edilir. Volkanik patlamaların nedeni tanrıların, devlerin veya yeraltındaki kutsal varlıkların faaliyetleriyle açıklanmış, böylece Etna, doğal afetlerin mitolojiye dönüşmesinin simgesi hâline gelmiştir.

Etna Dağı'nın en bilinen mitolojik anlatısı, ateş ve demircilik tanrısı Hephaistos (Romalılarda Vulcanus) ile ilgilidir. Antik Yunan mitolojisine göre Hephaistos'un büyük demirhanesi Etna Dağı'nın altında bulunuyordu. Tanrı, yardımcıları olan Kykloplar (Tek Gözlü Devler) ile birlikte burada tanrılar için silahlar, zırhlar ve kutsal eşyalar döverdi. Zeus'un yıldırımları, Akhilleus'un zırhı, Hermes'in asası ve birçok ilahi silahın bu yeraltı atölyesinde yapıldığına inanılırdı. Dağın zirvesinden yükselen dumanlar, lavlar ve alevler ise Hephaistos'un ocağından çıkan ateş olarak yorumlanırdı. Jeomitoloji açısından bu anlatı, volkanik faaliyetlerin demircilik ateşiyle ilişkilendirilmesinin en önemli örneklerinden biridir.

[111] Eliade Mircea, 1959 age, s. 57.

Etna ile ilgili ikinci büyük mitolojik anlatı, dev Enkelados (Enceladus) efsanesidir. Gigantomakhia, yani Tanrılar ile Devler Savaşı sırasında Athena'nın dev Enkelados'u Sicilya'nın altına gömdüğü anlatılır. Dev ne zaman öfkeyle kıpırdansa depremler meydana gelir, nefesi ise Etna'nın kraterinden ateş ve duman olarak yükselirdi. Böylece depremler ve volkanik patlamalar tek bir mitolojik açıklama içinde birleştirilmiştir. Antik insanlar için dağın altındaki devin hareketleri, gözlemledikleri sarsıntıların ve patlamaların en makul açıklamasıydı.

Bazı antik kaynaklarda ise Etna'nın altında gömülü olan varlığın Typhon (Typhoeus) olduğu anlatılır. Hesiodos'a göre yüz başlı korkunç canavar Typhon, Zeus ile yaptığı büyük savaşın ardından yenilmiş ve Sicilya'nın altına hapsedilmiştir. Typhon'un nefesi volkanik gazlara, öfkesi ise lav püskürmelerine dönüşmektedir. Roma şairleri de bu anlatıyı benimseyerek Etna'nın patlamalarını Typhon'un zincirlerinden kurtulmaya çalışmasına bağlamışlardır. Bu efsane, gerçek volkanik faaliyetlerin kişileştirilmiş doğaüstü güçlerle açıklanmasının önemli örneklerinden biridir.

Etna Dağı, Homeros sonrası Yunan edebiyatında da önemli bir yer tutar. Özellikle Pindaros ve Aiskhylos, Etna'yı tanrıların kudretini gösteren kutsal bir dağ olarak betimlerler. Roma döneminde Vergilius, Ovidius ve Claudius Claudianus gibi şairler de Etna'nın lavlarını, tanrıların öfkesi ve yeraltı güçlerinin dışavurumu olarak tasvir etmişlerdir. Böylece Etna yalnızca bir coğrafi oluşum değil, aynı zamanda tanrıların dünyası ile insanların dünyası arasında sürekli iletişim kuran kutsal bir kapı olarak görülmüştür.

Jeomitoloji açısından Etna'nın kutsallığını belirleyen temel unsur, sürekli aktif bir volkan olmasıdır. Yaklaşık 500.000 yıllık jeolojik geçmişe sahip olan Etna, Afrika Levhası ile Avrasya Levhası'nın yakınlaşmasının etkisi altında oluşmuştur. Bazaltik lavlar, kül bulutları ve patlayıcı püskürmeler, tarih boyunca Sicilya halkının yaşamını etkilemiştir. Antik çağlarda bu olayların bilimsel açıklaması bilinmediğinden, volkanın davranışları tanrıların iradesiyle açıklanmıştır. Dorothy B. Vitaliano'nun jeomitoloji kuramına göre Etna, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik anlatıya dönüşmesinin en belirgin örneklerinden biridir.[112]

Etna'nın volkanik faaliyetleri yalnızca korku değil, bereket de getirmiştir. Lavların ayrışmasıyla oluşan verimli volkanik topraklar sayesinde Sicilya'nın en önemli üzüm

[112] Vitaliano Dorothy B., age, s. 117.

bağları, zeytinlikleri ve meyve bahçeleri Etna'nın eteklerinde gelişmiştir. Bu nedenle antik halklar dağı hem yıkıcı hem de yaşam veren kutsal bir güç olarak değerlendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu ikili karakter, volkanların birçok kültürde hem ölümün hem de yeniden doğuşun sembolü olmasının temel nedenlerinden biridir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin "kutsal dağ" anlayışı bakımından Etna, Olimpos veya Sina gibi doğrudan tanrıların ikametgâhı sayılmasa da, yeraltındaki ilahi güçlerin yeryüzüne açıldığı kutsal bir merkez olarak değerlendirilir. Dağın krateri, antik toplumlar tarafından yeraltı dünyasına açılan bir geçit olarak algılanmış, volkanik patlamalar ise görünmeyen kutsal dünyanın insanlara gönderdiği işaretler olarak yorumlanmıştır.

Etna'nın Hephaistos ile ilişkilendirilmesi, jeomitoloji bakımından madencilik ve metalürji tarihini de ilgilendirir. Eski insanlar için demirin eritildiği ocaklarla volkanlardan çıkan ateş arasında doğal bir benzerlik bulunuyordu. Bu nedenle demircilik tanrısının yeraltındaki atölyesinin aktif bir volkanın altında bulunması son derece anlamlı görülmüştür. Maden cevherlerinin yeraltından çıkarılması ile lavların yeraltından yükselmesi arasında kurulan sembolik ilişki, Etna'yı jeomitolojide madencilik kültürünün de önemli simgelerinden biri hâline getirmiştir.[113]

Günümüzde Etna Dağı, UNESCO Dünya Mirası Alanı olarak korunmaktadır. Jeologlar için dünyanın en iyi araştırılmış aktif volkanlarından biri olan Etna, mitoloji araştırmacıları açısından da doğa olaylarının insan kültüründe nasıl kutsal anlatılara dönüştüğünü gösteren benzersiz bir örnektir. Bilimsel veriler volkanın tektonik ve magmatik süreçlerle oluştuğunu ortaya koyarken, antik mitoloji aynı olayları tanrıların, devlerin ve yeraltı güçlerinin faaliyetleriyle açıklamıştır. Bu nedenle Etna, dünya jeomitolojisinin temel örneklerinden biri kabul edilmektedir.

III-9. Vezüv Dağı

Vezüv Dağı (İtalyanca: *Monte Vesuvio*, Latince: *Vesuvius*), dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici volkanik dağlarından biridir. İtalya'nın Napoli Körfezi kıyısında yer alan ve günümüzde yaklaşık 1.281 metre yüksekliğe sahip olan Vezüv, tarih boyunca meydana getirdiği büyük patlamalar nedeniyle yalnızca jeoloji biliminin değil, mitoloji, din ve kültür tarihinin de en önemli doğal oluşumlarından biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından Vezüv, insanların gözlemledikleri olağanüstü jeolojik olayları tanrılar, yeraltı güçleri ve ilahi öfke ile açıklamalarının en çarpıcı örneklerinden biridir. Özellikle MS 79 yılındaki büyük patlama, Pompeii, Herculaneum, Oplontis ve Stabiae kentlerini yok etmiş, bu olay, Roma dünyasında volkanların doğaüstü güçlerin yeryüzündeki tezahürü olduğu düşüncesini daha da güçlendirmiştir.

Vezüv, Antik Roma döneminde yalnızca bir volkan değil, aynı zamanda kutsal kabul edilen bir dağdı. Romalılar, ateş ve demircilik tanrısı Vulcanus (Yunan mitolojisindeki Hephaistos'un karşılığı) ile volkanlar arasında güçlü bir ilişki kurmuşlardı. Her ne kadar Vulcanus'un esas demirhanesi çoğu antik kaynakta Sicilya'daki Etna Dağı'nın

[113] Eliade Mircea, The Forge and the Crucible: The Origins and Structure of Alchemy, University of Chicago Press, Chicago, 1978.

altında gösterilse de, Campania Bölgesi'ndeki Vezüv ve çevresindeki volkanik alanlar da tanrının etkisi altında kabul edilirdi. Özellikle Napoli Körfezi'ndeki volkanik gaz çıkışları, sıcak su kaynakları ve kraterler, yeraltındaki ateş tanrısının faaliyetleri olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Vezüv, Roma dünyasında yeraltı ateşinin kutsal simgelerinden biri olarak görülmüştür.[114]

Vezüv çevresindeki en önemli mitolojik merkezlerden biri Phlegraean Fields (Campi Flegrei) olarak bilinen geniş volkanik alandır. Antik Yunan ve Roma mitolojisine göre bu bölge, Tanrılar ile Devler (Gigantomakhia) arasında gerçekleşen büyük savaşın yaşandığı yerdir. Zeus'un yıldırımlarıyla yenilen devlerin bir kısmının Campania'nın altına gömüldüğüne inanılırdı. Özellikle dev Mimas ve Typhon'un yeraltında kıpırdamalarının depremlere ve volkanik faaliyetlere neden olduğu anlatılır. Vezüv ve çevresindeki volkanik olaylar da bu devlerin hareketleriyle açıklanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, aktif tektonik ve volkanik süreçlerin mitolojik bir çerçevede yorumlanmasının klasik örneklerinden biridir.

MS 79 yılında meydana gelen büyük Vezüv patlaması, dünya tarihinin en iyi belgelenmiş doğal afetlerinden biridir. Patlamaya tanıklık eden Romalı devlet adamı ve yazar Genç Plinius (Plinius Minor), arkadaşı tarihçi Tacitus'a yazdığı iki mektupta olayı ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bu mektuplarda göğe yükselen dev kül sütunu, lavlar, kül yağışı, karanlık gökyüzü ve insanların yaşadığı korku ayrıntılı biçimde tasvir edilir. Plinius'un anlatımı, günümüzde "Plinyen patlama" olarak adlandırılan volkanik püskürme tipine de adını vermiştir. Antik Roma halkı ise bu olağanüstü olayı tanrıların gazabı veya yeraltı dünyasının öfkesi olarak yorumlamıştır.

Roma halkı için Vezüv yalnızca korkunun değil, aynı zamanda bereketin de kaynağıydı. Volkanik küllerin oluşturduğu son derece verimli topraklar sayesinde Campania, Roma İmparatorluğu'nun en önemli üzüm, zeytin ve meyve üretim merkezlerinden biri hâline gelmişti. Bu nedenle Vezüv, bir yandan yıkıcı ateşiyle korku uyandırırken diğer yandan bereket getiren kutsal bir dağ olarak görülüyordu. Jeomitoloji açısından bu ikili karakter, volkanların birçok kültürde hem ölümü hem de yaşamı simgelemesinin temel nedenlerinden biridir.

Vezüv ile ilgili halk anlatılarında, dağın içinde yaşayan ateş ruhlarından ve yeraltındaki görünmez güçlerden söz edilir. Orta Çağ boyunca gelişen Hristiyan geleneklerinde ise Vezüv'ün patlamaları, Tanrı'nın günahkâr insanlara gönderdiği uyarılar olarak yorumlanmıştır. Özellikle 1631 ve 1944 patlamalarından sonra bölgede azizlere adaklar adanmış, dini alaylar düzenlenmiş ve volkanın ilahi müdahaleyle sakinleşeceğine inanılmıştır. Böylece antik pagan mitolojisinin yerini zamanla Hristiyan kutsallığı almış olsa da, dağın doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesi devam etmiştir.

Jeolojik açıdan Vezüv, Afrika Levhası'nın Avrasya Levhası'nın altına dalması (subdüksiyon) sonucu oluşmuş aktif bir stratovolkandır. Yaklaşık 25.000 yıllık bir geçmişe sahip olan volkan, Somma-Vezüv kompleksinin genç bölümünü oluşturur. Günümüzde görülen Vezüv, eski Monte Somma kalderasının içinde yükselmiştir. Lav akıntıları, piroklastik akıntılar, kül yağışları ve volkan bombaları dağın temel jeolojik

[114] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1985.

özellikleridir. Jeomitoloji açısından bakıldığında ise bu olağanüstü jeolojik olaylar, binlerce yıl boyunca insanların kutsal anlatılar üretmesine neden olmuştur.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal mekân anlayışı doğrultusunda değerlendirildiğinde Vezüv, göğe yükselen ateşi ve yeraltından gelen gücü nedeniyle gök ile yeraltı arasında bağlantı kuran sembolik bir dağ olarak görülebilir. Ancak Olimpos, Sina veya Kailash gibi doğrudan tanrıların ikamet ettiği bir kutsal dağdan ziyade, yeraltı güçlerinin yeryüzüne açıldığı tehlikeli ve gizemli bir geçit olarak algılanmıştır. Bu yönüyle Etna ve Campi Flegrei ile aynı jeomitolojik geleneğin önemli bir parçasını oluşturur.

Jeomitolojinin kurucularından Dorothy B. Vitaliano, Vezüv'ü doğal afetlerin mitolojik düşünceye dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirir. İnsanlar, volkanın neden patladığını bilimsel olarak açıklayamadıkları dönemlerde, bu olayları tanrıların öfkesi, devlerin hareketleri veya yeraltındaki kutsal ateşin dışarı taşması şeklinde yorumlamışlardır. Böylece Vezüv, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik anlatıya dönüşmesini gösteren en önemli doğal laboratuvarlardan biri hâline gelmiştir.

Jeomitolojik açıdan Vezüv, Etna ile birlikte Akdeniz dünyasında volkanların mitolojik algılanışını en iyi temsil eden dağlardan biridir. Volkanik patlamalar, depremler, kül yağışları ve bereketli topraklar gibi gerçek jeolojik süreçler, tanrılar, devler, yeraltı güçleri ve ilahi cezalarla ilişkilendirilmiş, böylece Vezüv yalnızca bir volkan değil, doğa ile mitolojinin kesiştiği evrensel bir kutsal peyzaj hâline gelmiştir.

III-10. Hekla Dağı

Hekla Dağı (İzlandaca: Hekla), dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici volkanik dağlarından biridir. İzlanda'nın güney kesiminde yer alan ve günümüzde yaklaşık 1.491 metre yüksekliğe ulaşan Hekla, tarih boyunca sık sık patlayan aktif bir stratovolkan ve volkanik sırt sistemidir. Yaklaşık son bin yılda yirmiden fazla büyük patlama gerçekleştiren Hekla, yalnızca İzlanda'nın değil, Avrupa'nın da en ünlü yanardağlarından biridir. Jeomitoloji açısından Hekla, doğal volkanik olayların Orta

Çağ Hristiyan inançları, İskandinav halk anlatıları ve yerel efsanelerle birleşerek kutsal ve korkutucu bir coğrafi simgeye dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Hekla'nın adı Eski İskandinavcada büyük olasılıkla "başlıklı pelerin" anlamına gelen *hekla* sözcüğünden gelir. Bunun nedeni, dağın zirvesini çoğu zaman örten yoğun bulut tabakasıdır. Eski İzlandalılar için sürekli bulutlarla kaplı zirve, görünmeyen güçlerin yaşadığı gizemli bir yer izlenimi yaratıyordu. Dağın zaman zaman aniden ateş, kül ve lav püskürtmesi, bu gizemli görünümü daha da pekiştirerek Hekla'nın doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.

İskandinav mitolojisinin klasik kaynakları olan Şiirsel Edda (Poetic Edda) ve Düzyazı Edda (Prose Edda) Hekla Dağı'nı doğrudan tanrıların yaşadığı kutsal bir dağ olarak tanımlamaz. Bunun nedeni, Hekla'nın mitolojik anlatıların yazıya geçirildiği dönemde henüz bugünkü kadar belirgin bir efsane merkezi olmamasıdır. Ancak Orta Çağ'da Hristiyanlığın İzlanda'ya yerleşmesinden sonra Hekla, halk arasında giderek cehennemle özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Böylece İskandinav pagan mitolojisi ile Hristiyan demonolojisi iç içe geçmiş ve Hekla yeni bir kutsal-korkutucu kimlik kazanmıştır.

Orta Çağ Avrupası'nın en yaygın inanışlarından biri, Hekla'nın cehennemin giriş kapılarından biri olduğu düşüncesiydi. Özellikle 1104, 1158 ve 1300 yıllarındaki büyük patlamaların ardından Avrupa'da yazılan kroniklerde, Hekla'dan yükselen alevlerin ve kül bulutlarının cehennem ateşinin yeryüzüne çıktığı şeklinde yorumlandığı görülmektedir. İngiliz keşişlerinden Benedict of Peterborough, 12. yüzyılda Hekla'yı "Yahuda'nın ruhunun hapsedildiği cehennemin bacası" olarak nitelendirmiştir. Benzer biçimde birçok Orta Çağ keşişi, dağın kraterini şeytanların ve lanetlenmiş ruhların yaşadığı yer olarak tanımlamıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, volkanik faaliyetlerin dinsel korkularla nasıl bütünleştiğini gösteren önemli örneklerdir.

İzlanda halk efsanelerinde Hekla, yalnızca şeytanların değil, aynı zamanda cadıların ve kötü ruhların toplandığı dağ olarak da anlatılmıştır. Özellikle Paskalya ve Cadılar Gecesi'nde cadıların Hekla'nın zirvesinde toplandığına, buradan şeytanlarla birlikte uçtuklarına inanılırdı. Bu anlatılar, Avrupa'nın cadılık folkloruyla birleşerek Hekla'nın "lanetli dağ" kimliğini güçlendirmiştir. Bilimsel açıdan ise bu öykülerin temelinde, dağın ani patlamaları sırasında gökyüzüne yükselen kül bulutları ve gece görülen lav parıltıları bulunmaktadır.[115]

Jeomitoloji bakımından Hekla'nın en dikkat çekici özelliği, patlamalarının uzun süre ön belirti vermeden başlamasıdır. Modern jeoloji bile Hekla'nın kısa uyarı süreleri nedeniyle "öngörülmesi en zor volkanlardan biri" olduğunu kabul etmektedir. Eski toplumlar için ise dağın aniden alev püskürtmesi, görünmeyen doğaüstü güçlerin anlık öfkesi olarak yorumlanıyordu. Bu durum, Hekla'nın Avrupa'da "cehennemin bacası" olarak ün kazanmasının en önemli nedenlerinden biridir.

Jeolojik açıdan Hekla, Atlantik Ortası Sırtı'nın ve İzlanda sıcak noktasının etkisiyle oluşmuş karmaşık bir volkanik sistemdir. Dağ, hem bazaltik hem de andezitik lavlar üretmesi bakımından dikkat çeker. Yaklaşık 6.600 yıldır etkin olan Hekla'nın tarihsel

[115] Simpson Jacqueline, Icelandic Folktales and Legends, Batsford, London, 1972.

dönemde kaydedilmiş ilk büyük patlaması 1104 yılında gerçekleşmiştir. Bu patlama İzlanda'nın geniş bir bölümünü kül altında bırakmış, tarım alanlarını tahrip etmiş ve halkın belleğinde derin izler bırakmıştır. Doğal afetin bu kadar yıkıcı olması, dağın kutsal ve korkutucu niteliğini daha da güçlendirmiştir.

Jeomitoloji kuramının öncüsü Dorothy B. Vitaliano, Hekla'yı gerçek jeolojik olayların dinsel ve mitolojik yorumlara dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirir. Volkanik patlamalar, lav akıntıları, gökyüzünü kaplayan kül bulutları ve geceleri kilometrelerce uzaktan görülebilen kızıl parıltılar, bilim öncesi toplumlarda doğrudan cehennem, şeytan ve yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmiştir. Böylece Hekla, jeolojik süreçlerin kültürel bellekte doğaüstü anlamlar kazanmasının en açık örneklerinden biri olmuştur.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal mekân anlayışı açısından Hekla, Olimpos, Kailash veya Sina gibi tanrıların ikamet ettiği kutsal bir dağ değildir. Buna karşılık yeraltı dünyasının yeryüzüne açıldığı korkutucu ve tabu niteliğindeki kutsal mekânlardan biri olarak değerlendirilebilir. Eliade'nin "kutsal" kavramı yalnızca olumlu ve koruyucu mekânları değil, insanların doğaüstü güçlerle ilişkilendirdiği korku uyandıran yerleri de kapsar. Hekla bu yönüyle Etna ve Vezüv gibi aktif volkanlarla aynı sembolik kategori içinde yer alır.[116]

Hekla'nın jeomitolojik önemi, yalnızca Avrupa Orta Çağı ile sınırlı değildir. Modern bilim geliştikçe volkanın jeolojik mekanizması anlaşılmış olsa da, Hekla günümüzde bile İzlanda kültürünün en güçlü doğal sembollerinden biridir. Hem bilim insanları hem de folklor araştırmacıları için Hekla, doğa olaylarının insan inanç sistemlerini nasıl şekillendirdiğini gösteren eşsiz bir laboratuvar niteliğindedir.

Jeomitolojik açıdan Hekla, dünya üzerindeki en önemli "korkulan kutsal dağ" örneklerinden biridir. Olimpos veya Kailash gibi ilahi huzurun simgesi olan kutsal dağlardan farklı olarak Hekla, ateşin, yeraltı dünyasının ve bilinmeyen güçlerin sembolü hâline gelmiştir. Volkanik patlamaların insanlar üzerinde bıraktığı derin psikolojik etki, Orta Çağ Avrupası'nın dini düşüncesiyle birleşerek Hekla'yı "cehennemin kapısı" olarak tanımlamış ve onu dünya jeomitolojisinin en özgün örneklerinden biri yapmıştır.

III-11. Mauna Loa Dağı

Mauna Loa (Hawaii dilinde "Uzun Dağ" anlamına gelir), dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal volkanlarından biridir. Hawaii Adası'nın güney ve orta kesimlerini kaplayan Mauna Loa, deniz seviyesinden 4.169 metre yüksekliğe ulaşmasına karşın, okyanus tabanından ölçüldüğünde yaklaşık 9.000 metreyi aşan toplam yüksekliğiyle Dünya'nın hacim bakımından en büyük aktif volkanı kabul edilir. Yaklaşık 5.271 km²'lik alanı kaplayan bu dev kalkan volkanı, milyonlarca yıl boyunca gerçekleşen bazaltik lav akıntılarının üst üste birikmesiyle oluşmuştur. Jeomitoloji açısından Mauna Loa, volkanik süreçlerin yerli Hawaii inanç sistemiyle bütünleşerek kutsal bir dağ kimliği kazanmasının en güçlü örneklerinden biridir. Burada jeoloji ile mitoloji birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir.

[116] Eliade Mircea, 1959 age, s. 71.

Hawaii kozmolojisinde Mauna Loa, yalnızca büyük bir dağ değil, yaşayan kutsal bir varlık olarak kabul edilir. Geleneksel Hawaii inancına göre adalar, tanrıların ve doğa ruhlarının eseridir, dağlar ise onların bedeninin bir parçasını oluşturur. Bu nedenle Mauna Loa'nın zirvesi, yamaçları, lav alanları ve kraterleri sıradan jeolojik oluşumlar değil, kutsal güçlerin yaşadığı mekânlardır. Yerli Hawaililer yüzyıllar boyunca dağa saygı göstermiş, zirveye çıkmadan önce dualar etmiş ve çeşitli adaklar sunmuşlardır. Jeomitoloji bakımından bu anlayış, volkanik peyzajın kutsal coğrafyaya dönüşmesinin en belirgin örneklerinden biridir.

Mauna Loa'nın mitolojik kimliği, en çok Hawaii volkan tanrıçası Pele ile ilişkilidir. Hawaii mitolojisine göre Pele, ateşin, lavın, volkanların ve yeryüzünü şekillendiren ateşin tanrıçasıdır. Uzun bir göç yolculuğundan sonra Hawaii Adaları'na ulaşmış ve çeşitli volkanlarda yaşamıştır. Bazı anlatılarda onun son ve kalıcı evi komşu Kīlauea Yanardağı'nın Halema'uma'u Krateri olarak kabul edilir, ancak Mauna Loa da Pele'nin gücünün etkili olduğu kutsal dağlardan biridir. Lav akıntıları, kraterlerden yükselen gazlar ve patlamalar, Pele'nin öfkesi, sevinci veya adalar üzerinde çalışmasının işaretleri olarak yorumlanmıştır. Jeomitolojik açıdan bu anlatılar, aktif volkanizmin doğrudan kişileştirilmesine örnek oluşturur.

Hawaii halk anlatılarında Pele'nin kız kardeşi Nāmakaokaha'i, denizin ve dalgaların tanrıçasıdır. İki kardeş arasında geçen mücadele, adaların jeolojik oluşumunu açıklayan en önemli mitolojik öykülerden biridir. Pele'nin lavlarıyla oluşturduğu yeni kara parçaları, Nāmakaokaha'i'nin dev dalgaları tarafından aşındırılır veya yok edilir. Bu sonsuz mücadele, aslında Hawaii Adaları'nda gözlenen iki temel jeolojik süreci, yani volkanik oluşumu ve okyanusal aşınmayı simgesel bir dille anlatmaktadır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, doğal süreçlerin mitolojik karakterlere dönüştürülmesinin en başarılı örneklerinden biri kabul edilir.[117]

Mauna Loa ile ilgili halk inanışlarından biri de lav taşlarının kutsallığıdır. Yerli Hawaililer, Pele'ye ait olduğu düşünülen lav taşlarının veya volkanik kaya parçalarının adadan çıkarılmasının uğursuzluk getireceğine inanırlar. Günümüzde bile Hawaii Ulusal Parkı'na götürülen veya oradan alınan lav taşlarının daha sonra posta yoluyla geri gönderildiği bilinmektedir. İnsanlar, yaşadıkları talihsizlikleri Pele'nin öfkesine bağlayarak taşları iade etmektedir. Bilimsel açıdan bu olay folklorun günümüzde de yaşamaya devam ettiğini göstermektedir, jeomitoloji açısından ise volkanik kayaçların kutsal nesnelere dönüşmesinin dikkat çekici bir örneğidir.

Jeolojik açıdan Mauna Loa, Pasifik Levhası'nın altında bulunan Hawaii sıcak noktası (hotspot) üzerinde gelişmiştir. Yaklaşık 700.000 yıl önce oluşmaya başlayan volkan, günümüzde de aktif durumdadır. Bazaltik ve düşük viskoziteli lavları nedeniyle patlamaları çoğunlukla geniş lav akıntıları şeklinde gerçekleşir. Tarihsel dönemde özellikle 1843, 1868, 1950, 1984 ve 2022 yıllarındaki püskürmeler önemli bilimsel kayıtlar oluşturmuştur. Yerli Hawaii toplulukları ise bu patlamaları yüzyıllar boyunca Pele'nin faaliyetleri olarak yorumlamışlardır.

[117] Luomala Katharine, Voices on the Wind: Polynesian Myths and Chants, Bishop Museum Press, Honolulu, 1955.

Jeomitoloji kuramının öncüsü Dorothy B. Vitaliano, Hawaii volkanlarını doğal süreçlerin mitolojik anlatılara dönüşmesinin en açık örneklerinden biri olarak değerlendirir. Volkanlardan çıkan lavların sürekli yeni topraklar oluşturması, eski Hawaililer tarafından tanrıçanın adaları yeniden yaratması şeklinde yorumlanmıştır. Bilimsel gerçek ile mitolojik düşüncenin aynı doğal olaya farklı açıklamalar getirmesi, Mauna Loa'yı dünya jeomitolojisinin temel inceleme alanlarından biri hâline getirmiştir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal dağ kavramı bakımından Mauna Loa, gökle yeryüzü arasında bağlantı kuran ve ilahi varlıkların etkin olduğu kutsal merkezlerden biridir. Ancak Olimpos veya Kailash'tan farklı olarak Mauna Loa'nın kutsallığı, zirvesinden çok sürekli devam eden yaratıcı volkanik faaliyetlerinden kaynaklanır. Burada kutsallık durağan değil, sürekli yeni kara parçaları oluşturan dinamik bir doğa olayı şeklinde algılanmaktadır.[118]

Mauna Loa'nın jeomitolojik önemi yalnızca yerli Hawaii kültürüyle sınırlı değildir. Günümüzde dünyanın en yoğun izlenen aktif volkanlarından biri olan Mauna Loa, modern jeoloji ile geleneksel yerli bilgi sistemlerinin birlikte değerlendirildiği önemli araştırma alanlarından biridir. Bilim insanları volkanın faaliyetlerini sismik kayıtlar, GPS ölçümleri ve gaz analizleriyle incelerken, yerli Hawaililer dağa hâlâ manevi saygı göstermekte ve Pele'nin varlığını kültürel kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak yaşatmaktadır. Böylece Mauna Loa, doğa bilimleri ile kültürel mirasın birlikte değerlendirildiği çağdaş jeomitoloji çalışmalarının da en önemli örneklerinden biri hâline gelmiştir.

Jeomitolojik açıdan Mauna Loa, dünyanın en önemli kutsal volkanlarından biridir. Sürekli yeni topraklar oluşturan lav akıntıları, yerli Hawaii halkının gözünde yaratılışın devam eden bir parçası olarak görülmüş, bu nedenle dağ, yalnızca jeolojik bir oluşum değil, yaşayan kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu yönüyle Mauna Loa, doğa olaylarının mitolojiye dönüşmesini gösteren en güçlü küresel örneklerden biri olarak jeomitoloji literatüründe özel bir yere sahiptir.

III-12. Kilauea Volkanı

Kīlauea (Hawaii dilinde Kīlauea, "püskürmek", "yayılmak" veya "çokça saçılmak" anlamlarıyla ilişkilendirilmektedir), dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal volkanlarından biridir. Hawaii Adası'nın güneydoğu kesiminde, Mauna Loa'nın doğu yamacında yer alan Kīlauea, deniz seviyesinden yaklaşık 1.247 metre yüksekliğe sahip olmasına rağmen, yeryüzündeki en aktif yanardağlardan biri olarak kabul edilir. Yüzyıllardır devam eden lav püskürmeleri, yeni kara parçalarının oluşmasına neden olmuş ve Hawaii kültüründe volkanın yalnızca bir doğal oluşum değil, yaşayan kutsal bir varlık olarak algılanmasını sağlamıştır. Jeomitoloji açısından Kīlauea, gerçek volkanik süreçlerin mitolojik anlatılarla bütünleştiği ve doğa olaylarının doğrudan kutsal bir kozmolojinin parçası hâline geldiği en önemli örneklerden biridir.

Kīlauea'nın kutsallığı, Hawaii mitolojisinin en önemli tanrıçalarından biri olan Pele ile doğrudan ilişkilidir. Geleneksel Hawaii inancına göre Pele, ateşin, lavın, volkanların ve

[118] Eliade Mircea, 1959 age, s. 72.

yeryüzünü oluşturan yaratıcı ateşin tanrıçasıdır. Uzun bir yolculuğun ardından Hawaii Adaları'na gelen Pele'nin sonunda Kīlauea'nın zirvesindeki Halema'uma'u Kraterini kendisine kalıcı ikametgâh seçtiğine inanılır. Bu nedenle Halema'uma'u yalnızca bir krater değil, tanrıçanın evi olarak kabul edilir. Kraterden yükselen lav gölleri, gazlar ve alevler, Pele'nin nefesi, sesi veya öfkesi olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, aktif volkanizmin doğrudan kişileştirilmesinin ve kutsal mekâna dönüştürülmesinin en güçlü örneklerinden biridir.

Hawaii yaratılış anlatılarında Pele'nin adalar arasında yaptığı yolculuk önemli bir yer tutar. Rivayete göre Pele önce Kaua'i, ardından O'ahu, Moloka'i ve Maui adalarında yaşamaya çalışmış, ancak kız kardeşi olan deniz tanrıçası Nāmakaokaha'i tarafından sürekli takip edilmiştir. Sonunda Hawaii Adası'na ulaşan Pele, Kīlauea'daki Halema'uma'u Krateri'ne yerleşmiş ve burada kalıcı olarak hüküm sürmeye başlamıştır. Bundan sonra lav akıntıları, yeni toprakların oluşumu ve volkanik faaliyetler onun yaratıcı gücünün yansıması olarak görülmüştür. Bu öykü, Hawaii Adaları'nın jeolojik olarak yaş sırasına göre oluşmasını sembolik biçimde açıklayan dikkate değer bir jeomitolojik anlatıdır.

Kīlauea ile ilgili halk inanışlarının en yaygınlarından biri, Pele'nin zaman zaman yaşlı bir kadın kılığında insanlar arasında dolaştığıdır. Rivayete göre tanrıça, yolculardan yiyecek veya yardım ister, ona saygı gösterenler korunurken kibirli davrananlar çeşitli felaketlerle karşılaşırlar. Bu anlatı, doğaya saygının ve misafirperverliğin önemini vurgulayan ahlaki bir öğreti olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Jeomitoloji bakımından ise doğal çevrenin kutsallığını ve insanın doğaya karşı sorumluluğunu ifade eden sembolik bir anlatıdır.[119]

Kīlauea ile ilgili günümüzde de yaşayan en güçlü inanışlardan biri, volkanik taşların adadan götürülmesinin uğursuzluk getireceğidir. Halk arasında "Pele'nin Laneti" (*Pele's Curse*) olarak bilinen bu inanışa göre lav taşlarını veya volkanik kumu Hawaii'den çıkaran kişiler hastalık, maddi kayıp veya çeşitli talihsizliklerle karşılaşırlar. Bu nedenle her yıl Hawai'i Volcanoes National Park'a dünyanın farklı ülkelerinden çok sayıda lav taşı posta yoluyla geri gönderilmektedir. Bilimsel açıdan bu olay folklorun günümüzde de canlılığını koruduğunu göstermektedir, jeomitoloji açısından ise volkanik kayaçların kutsal nesneye dönüşmesinin çağdaş bir örneğini oluşturmaktadır.

Jeolojik açıdan Kīlauea, Pasifik Levhası'nın altındaki Hawaii sıcak noktası (hotspot) üzerinde gelişmiş aktif bir kalkan volkandır. Yaklaşık 300.000–600.000 yıl önce oluşmaya başlayan volkan, tarih boyunca sayısız lav akıntısı meydana getirmiştir. Özellikle 1983–2018 arasında neredeyse kesintisiz devam eden püskürmeler ve 2018 ile 2020–2023 yıllarındaki yeni faaliyetler, Kīlauea'yı dünyanın en ayrıntılı incelenen aktif volkanlarından biri hâline getirmiştir. Yerli Hawaiililer ise bu olayları yüzyıllar boyunca Pele'nin yaşamının ve iradesinin dışavurumu olarak değerlendirmişlerdir.

Kīlauea'nın merkezinde yer alan Halema'uma'u Krateri, jeomitoloji bakımından özel bir öneme sahiptir. Hawaii dilinde adı "eğreltiotu evi" anlamına gelen Halema'uma'u, eski Hawaiililer tarafından Pele'nin evi olarak kabul edilmiş ve burada çeşitli dini törenler düzenlenmiştir. Kratere yiyecekler, çiçekler ve geleneksel kumaşlar (kapa)

[119] Kāne Herb Kawainui, Pele: Goddess of Hawaii's Volcanoes, Bishop Museum Press, Honolulu, 1995.

sunularak tanrıçanın öfkesi yatıştırılmaya çalışılmıştır. Volkanik faaliyetlerin arttığı dönemlerde yapılan bu ritüeller, doğal afetlerin dinsel uygulamalarla ilişkilendirilmesinin tipik örneklerinden biridir.

Jeomitoloji kuramının kurucusu Dorothy B. Vitaliano, Hawaii volkanlarını doğrudan jeomitolojik araştırmaların temel örnekleri arasında gösterir. Vitaliano'ya göre Kīlauea'nın sürekli lav üretmesi, yeni kıyılar oluşturması ve eski yerleşimleri yok etmesi, insanların bu olayları yaratıcı ve yıkıcı bir tanrıçanın faaliyetleri şeklinde yorumlamasına neden olmuştur. Bilimsel açıklamalar volkanizmayı magmatik süreçlerle açıklarken, geleneksel anlatılar aynı olayları Pele'nin iradesiyle ilişkilendirir. Bu durum, jeomitolojinin temel inceleme konularından biridir.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal mekân anlayışı bakımından Kīlauea, yaşayan kutsallığın en belirgin örneklerinden biridir. Burada kutsallık yalnızca zirvede değil, sürekli hareket hâlindeki lavlarda, yeni oluşan topraklarda ve yeraltından yükselen ateşte görülmektedir. Bu nedenle Kīlauea, Olimpos, Sina veya Kailash gibi durağan kutsal dağlardan farklı olarak, sürekli değişen ve yaratmaya devam eden kutsal bir kozmik merkez olarak değerlendirilebilir.[120]

Günümüzde Kīlauea, hem yerli Hawaililer için kutsal bir mekân hem de dünyanın en önemli volkanoloji araştırma merkezlerinden biridir. Hawai'i Volcanoes National Park içinde yer alan dağ, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde bulunan koruma alanının önemli bir parçasıdır. Bilim insanları burada magmanın hareketlerini, gaz çıkışlarını ve lav akıntılarını sürekli izlerken, yerli halk geleneksel törenlerini sürdürmekte ve Pele'ye duydukları saygıyı yaşatmaktadır. Böylece Kīlauea, modern bilim ile geleneksel inanç sistemlerinin aynı doğal alan üzerinde birlikte varlığını sürdürdüğü ender jeomitolojik örneklerden biri olmaya devam etmektedir.

Jeomitolojik açıdan Kīlauea, dünyanın en önemli kutsal volkanlarından biridir. Sürekli lav üreten yapısı, yeni kara parçaları oluşturması ve yerli Hawaii kültüründe Pele'nin evi olarak kabul edilmesi nedeniyle doğa ile mitolojinin en güçlü biçimde birleştiği alanlardan biri olarak görülmektedir. Bilimsel olarak aktif bir kalkan volkan olan Kīlauea, kültürel açıdan ise yaratılışın, yıkımın ve yeniden doğuşun aynı anda yaşandığı kutsal bir peyzajdır, bu yönüyle dünya jeomitolojisinin en seçkin örnekleri arasında yer alır.

III-13. Popocatepetl Volkanı

Popocatepetl, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal volkanlarından biridir. Meksika'nın orta kesiminde, Mexico City, Puebla ve Tlaxcala eyaletleri arasında yükselen bu görkemli stratovolkan, 5.426 metre yüksekliğiyle Kuzey Amerika'nın en yüksek yanardağlarından biridir. Nahuatl dilindeki adı "Duman Tüten Dağ" (popōca = tüter, tepētl = dağ) anlamına gelir. Zirvesinden sık sık yükselen gaz ve kül bulutları, tarih boyunca bölge halklarının dikkatini çekmiş, dağ, Aztekler başta olmak üzere Orta Meksika uygarlıkları tarafından kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından Popocatepetl, aktif volkanizmanın aşk, fedakârlık ve ölüm temalı mitolojik anlatılarla birleştiği en önemli örneklerden biridir.

[120] Eliade Mircea, 1959 age, s. 73.

Popocatepetl'in kutsallığı, özellikle Aztek kozmolojisi ve Nahua halk anlatılarında belirginleşir. Dağlar, Orta Amerika kültürlerinde yalnızca coğrafi yükseltiler değil, yağmurun, bereketin ve yeraltı sularının kaynağı olan canlı kutsal varlıklardı. Aztekler, yüksek dağların bulutları çektiğine, yağmuru oluşturduğuna ve tanrıların yaşadığı mekânlar olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle Popocatepetl, yalnızca bir volkan değil, gök ile yer arasındaki kutsal bağlantının simgesi olarak görülüyordu. Dağın zirvesinde tanrılara adaklar sunulduğuna ve törenler düzenlendiğine ilişkin arkeolojik bulgular da bulunmaktadır.[121]

Popocatepetl ile ilgili en ünlü mitolojik anlatı, Popocatepetl ile Iztaccíhuatl'ın aşk efsanesidir. Bu öykü, Meksika'nın en bilinen halk efsanelerinden biri olmasının yanı sıra jeomitolojinin de klasik örnekleri arasında kabul edilir. Rivayete göre Popocatepetl, cesur bir savaşçı, Iztaccíhuatl ise bir kralın güzeller güzeli kızıdır. Popocatepetl, genç kıza duyduğu aşk nedeniyle savaşa gitmeden önce geri döndüğünde onunla evlenmek ister. Kral bu isteği kabul eder ve savaşta zafer kazanması hâlinde kızını ona vereceğini söyler. Popocatepetl savaşa gider ve büyük bir zafer kazanır. Ancak onu kıskanan bir kişi, Iztaccíhuatl'a sevdiği savaşçının öldüğü yalanını söyler. Büyük üzüntü yaşayan genç kız kederinden ölür. Savaştan dönen Popocatepetl sevdiğinin öldüğünü görünce onu omuzlarına alır, yüksek dağlara çıkarır ve sonsuza dek başında nöbet tutmaya karar verir. Tanrılar, bu büyük aşkı ölümsüzleştirmek için ikisini de dağa dönüştürür. Iztaccíhuatl, karlarla kaplı "Uyuyan Kadın" biçimindeki dağ olurken, Popocatepetl elinde yanan meşalesiyle onun başında nöbet tutan volkan hâline gelir. Volkanın zaman zaman duman ve kül püskürtmesi, savaşçının sevgilisi için hâlâ yaktığı ateş olarak yorumlanır.

Jeomitoloji açısından bu efsane son derece önemlidir. Çünkü iki gerçek volkanik dağın coğrafi konumu ve biçimi, romantik bir mitolojik anlatıyla açıklanmıştır. Iztaccíhuatl'ın uzaktan bakıldığında uyuyan bir kadını andıran silueti ile Popocatepetl'in aktif volkan olması, doğal jeolojik özelliklerin kültürel bellekte aşk öyküsüne dönüşmesine yol açmıştır.

[121] Austin Alfredo López, The Human Body and Ideology: Concepts of the Ancient Nahuas, University of Utah Press, Salt Lake City, 1988.

Aztek dini açısından Popocatepetl aynı zamanda yağmur tanrısı Tlaloc ile de ilişkilendirilmiştir. Dağların yağmur bulutlarını oluşturduğuna inanıldığından, yüksek zirveler Tlaloc'un kutsal mekânları olarak kabul edilirdi. Popocatepetl'in zirvesinde yapılan arkeolojik kazılarda adak kapları, obsidyen parçaları ve tören kalıntıları bulunmuştur. Bu bulgular, dağın yalnızca mitolojik anlatılarda değil, gerçek dini uygulamalarda da kutsal kabul edildiğini göstermektedir.

Jeolojik açıdan Popocatepetl, yaklaşık 730.000 yıldır etkin olan genç bir stratovolkandır. Kuzey Amerika Levhası'nın altına dalan Cocos Levhası'nın oluşturduğu magmatik süreçler sonucunda meydana gelmiştir. Tarih boyunca çok sayıda büyük patlama gerçekleştiren volkan, özellikle 1994 yılından itibaren yeniden sürekli etkin hâle gelmiştir. Günümüzde de kül püskürmeleri, gaz çıkışları ve zaman zaman lav oluşumları devam etmektedir. Antik halklar bu doğal olayları tanrıların veya ölümsüz savaşçının yaşam belirtileri olarak yorumlamışlardır.

Jeomitoloji kuramının kurucusu Dorothy B. Vitaliano, Popocatepetl-Iztaccíhuatl efsanesini doğal peyzajın mitolojik açıklamasına verilebilecek en güzel örneklerden biri olarak değerlendirir. Bir dağın şekli, diğerinin aktif volkan olması ve iki zirvenin yan yana bulunması, halk belleğinde romantik bir öyküye dönüşmüş, böylece gerçek jeolojik yapı kültürel hafızada sembolik bir anlam kazanmıştır.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal dağ anlayışı açısından Popocatepetl, gök ile yer arasında bağlantı kuran kozmik merkezlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak onun kutsallığı yalnızca yüksekliğinden değil, sürekli yaşayan bir volkan olmasından kaynaklanır. Zirveden yükselen dumanlar, eski Nahua toplulukları tarafından tanrılarla insanlar arasındaki iletişimin işareti olarak yorumlanmıştır. Bu yönüyle Popocatepetl, Fuji, Etna, Kīlauea ve Mauna Loa gibi yaşayan kutsal volkanlar arasında yer alır.[122]

Günümüzde Popocatepetl, hem Meksika'nın en önemli doğal simgelerinden biri hem de jeoloji biliminin yakından izlediği aktif volkanlardan biridir. Aynı zamanda Aztek kültürünün yaşayan mirasının önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir. Yerli topluluklar arasında dağ hâlâ saygıyla anılmakta, efsaneler anlatılmakta ve dağın kutsallığı kültürel bellekte korunmaktadır. Böylece Popocatepetl, modern bilim ile geleneksel inanç sistemlerinin birlikte varlığını sürdürdüğü en önemli jeomitolojik alanlardan biri olmaya devam etmektedir.

Jeomitolojik açıdan Popocatepetl, gerçek bir volkanın yalnızca jeolojik bir oluşum olarak değil, aynı zamanda aşkın, sadakatin, ölümün ve yeniden doğuşun sembolüne dönüşmesinin en etkileyici örneklerinden biridir. Yanındaki Iztaccíhuatl ile birlikte oluşturduğu doğal peyzaj, Mezoamerika kültürlerinin hayal gücüyle birleşerek günümüze kadar yaşayan bir mitolojik miras yaratmıştır. Bu nedenle Popocatepetl, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağlarından biri olarak kabul edilmektedir.

[122] Eliade Mircea, 1959 age, s. 78.

III-14. Chimborazo Dağı

Chimborazo, dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici kutsal dağlarından biridir. Ekvador'un orta kesiminde, And Dağları'nın Batı Cordillera zinciri üzerinde yükselen Chimborazo, 6.263 metre yüksekliğiyle Ekvador'un en yüksek dağıdır. Sönmüş bir stratovolkan olan Chimborazo, Dünya'nın ekvator bölgesindeki şişkinliği nedeniyle Dünya'nın merkezine en uzak nokta olarak kabul edilir, yani deniz seviyesine göre Everest daha yüksek olsa da, Dünya'nın merkezinden ölçüldüğünde Chimborazo'nun zirvesi uzaya en yakın kara noktasıdır. Bu olağanüstü jeolojik özellik, tarih boyunca bölge halklarının dağa kozmik bir anlam yüklemesine katkıda bulunmuştur. Jeomitoloji açısından Chimborazo, And uygarlıklarının kutsal dağ inançlarının (Apu kültü) en önemli temsilcilerinden biridir.

And Dağları boyunca yaşayan İnka öncesi topluluklar ile İnka İmparatorluğu, yüksek dağları Apu olarak adlandırılan kutsal dağ ruhlarının yaşadığı yerler kabul ediyordu. Quechua dilinde "Apu", hem "efendi" hem de "koruyucu ruh" anlamına gelir. Chimborazo da bu kutsal dağ ruhlarının en güçlülerinden biri olarak görülüyordu. Yerel inanışa göre Chimborazo yalnızca taş ve buzdan oluşan bir dağ değil, çevrede yaşayan insanları, sürüleri, tarım alanlarını ve su kaynaklarını koruyan canlı bir varlıktı. Dağın zirvesi tanrıların ve ataların yaşadığı kutsal bölge olarak kabul edilmiş, buraya yalnızca belirli dini törenler sırasında yaklaşılabilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlayış, büyük jeolojik yapıların doğrudan kişileştirilerek kutsal varlıklara dönüştürülmesinin tipik bir örneğidir.

İnka mitolojisinde Chimborazo, çoğu zaman erkek dağ ruhu (Apu Taita Chimborazo) olarak kabul edilir. Yerel halk arasında anlatılan birçok efsanede Chimborazo'nun, yakındaki Tungurahua veya Carihuairazo dağlarıyla akrabalık ilişkileri içinde olduğu anlatılır. Bazı Quechua geleneklerinde Chimborazo ile volkanik dağ Tungurahua arasında sembolik bir evlilik bulunduğuna inanılır. Bu birliktelikten doğan yağmurların ve kar sularının bölgeye bereket getirdiği düşünülür. Dağlardan inen nehirler, kutsal dağ ruhlarının insanlara gönderdiği yaşam armağanı olarak değerlendirilmiştir. Jeomitoloji bakımından bu anlatı, hidrolojik döngünün ve dağlardan beslenen su sistemlerinin mitolojik biçimde açıklanmasının güzel örneklerinden biridir.

Chimborazo ile ilgili en yaygın halk anlatılarından biri, dağın karlarının ve buzullarının kutsal olduğuna ilişkindir. Yüzyıllar boyunca yerel halk, Chimborazo'nun buzullarından kesilen buz bloklarını katırlarla yakın kentlere taşımıştır. Ancak bu faaliyet yalnızca ekonomik bir iş olarak görülmemiş, dağın kutsallığı nedeniyle çeşitli ritüellerle birlikte

yürütülmüştür. Buzun, dağın yaşam veren gücünün bir parçası olduğuna inanılmıştır. Bu gelenek, günümüzde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras tartışmalarında da yer bulan And kültürel mirasının önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji açısından Chimborazo'nun en önemli özelliklerinden biri, dağın su kaynaklarıyla ilişkilendirilmesidir. And kültürlerinde yüksek dağlardan doğan nehirlerin, kutsal dağ ruhlarının insanlara gönderdiği yaşam damarları olduğuna inanılırdı. Chimborazo'nan beslenen akarsuların tarımı mümkün kılması, dağın bereket tanrısına benzer biçimde algılanmasına neden olmuştur. Böylece jeolojik yapı, hidrolojik sistem ve mitolojik düşünce tek bir kutsal peyzaj içinde birleşmiştir.[123]

Jeolojik açıdan Chimborazo, And Dağları'nın oluşumunu sağlayan Nazca Levhası'nın Güney Amerika Levhası'nın altına dalması (subdüksiyon) sonucunda meydana gelmiş büyük bir stratovolkandır. Son büyük volkanik faaliyetlerinin yaklaşık 10.000 yıl önce sona erdiği düşünülmektedir ve günümüzde sönmüş kabul edilmektedir. Zirvesindeki geniş buzullar, Ekvador'un önemli tatlı su rezervlerinden birini oluşturur. Eski And toplumları bu buzulların ve eriyen karların yaşam kaynağı olduğunu gözlemledikleri için Chimborazo'yu doğrudan yaşam veren kutsal bir dağ olarak değerlendirmişlerdir.

İnka döneminde Chimborazo ve çevresindeki yüksek dağlarda capacocha adı verilen kutsal törenler düzenlenirdi. Bu törenlerde tanrılara değerli eşyalar, altın ve gümüş objeler, dokumalar ve zaman zaman insan kurbanları sunulurdu. Amaç, dağ ruhlarının koruyuculuğunu sürdürmek, kuraklık ve doğal afetleri önlemekti. And Dağları'nın birçok zirvesinde bulunan arkeolojik kalıntılar, bu ritüellerin tarihsel gerçekliğini ortaya koymaktadır. Chimborazo'da doğrudan kapasitesi yüksek arkeolojik buluntular sınırlı olmakla birlikte, bölgesel Apu kültünün önemli merkezlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.[124]

Jeomitoloji kuramının kurucusu Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımı çerçevesinde Chimborazo, gerçek jeolojik özelliklerin mitolojik kutsallığa dönüşmesinin tipik örneklerinden biridir. Devasa yüksekliği, sürekli karla kaplı zirvesi, buzulları ve bölgenin su kaynaklarını beslemesi, dağın koruyucu bir ruh olarak algılanmasına neden olmuştur. Burada jeolojik gerçeklik ile kültürel yorum birbirini tamamlamaktadır.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal dağ anlayışı bakımından Chimborazo, "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramına yaklaşan dağlardan biridir. Yer ile göğü birleştiren bu yüksek zirve, And toplumlarında tanrılar, atalar ve insanlar arasında aracılık yapan kutsal merkez olarak görülmüştür. Bu yönüyle Chimborazo, Meru, Kailash, Olimpos ve Fuji gibi dünyanın kutsal dağlarıyla aynı sembolik kategori içinde değerlendirilebilir. Ancak Chimborazo'nun kutsallığı, özellikle yaşam veren suların ve buzulların kaynağı olmasıyla diğer birçok kutsal dağdan ayrılır.

---

[123] Cadena Marisol de la, Earth Beings: Ecologies of Practice Across Andean Worlds, Duke University Press, Durham, 2015.

[124] Reinhard Johan, The Ice Maiden, National Geographic Society, Washington D.C., 2005.

Günümüzde Chimborazo, hem Ekvador'un ulusal simgelerinden biri hem de And kültürel mirasının en önemli kutsal peyzajlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dağ, Chimborazo Fauna Reserve içinde korunmakta, hem doğa bilimciler hem de antropologlar tarafından jeolojik, ekolojik ve kültürel yönleriyle araştırılmaktadır. Yerli Quechua toplulukları ise Chimborazo'yu hâlâ "Taita Chimborazo" (Baba Chimborazo) adıyla saygıyla anmakta ve geleneksel törenlerini sürdürmektedir. Böylece Chimborazo, modern bilim ile kadim And inançlarının birlikte yaşadığı dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biri olmaya devam etmektedir.

Jeomitolojik açıdan Chimborazo, And uygarlıklarının kutsal dağ anlayışını en güçlü biçimde yansıtan zirvelerden biridir. Koruyucu dağ ruhu (Apu), yaşam veren buzullar, nehirlerin kaynağı olması ve gökyüzüne en yakın noktalardan biri olarak algılanması nedeniyle yalnızca jeolojik bir oluşum değil, insan ile doğa arasındaki manevi ilişkinin de simgesi hâline gelmiştir. Bu yönüyle Chimborazo, dünya jeomitolojisinde kutsal dağ kültünün en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır.

III-15. Uluru (Kutsal Kaya)

Uluru, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal kaya oluşumlarından ve kutsal dağlarından biridir. Avustralya'nın Kuzey Toprakları'nda (Northern Territory), Alice Springs'in yaklaşık 335 kilometre güneybatısında bulunan Uluru, deniz seviyesinden 863 metre, çevresindeki çöl düzlüğünden ise yaklaşık 348 metre yükselen dev bir kumtaşı (arkoz) monolitidir. Yaklaşık 3,6 kilometre uzunluğa, 1,9 kilometre genişliğe ve 9,4 kilometrelik çevre uzunluğuna sahip olan Uluru, yalnızca jeolojik büyüklüğüyle değil, Avustralya'nın yerli halkı olan Anangu topluluğu için taşıdığı kutsal anlam nedeniyle de dünya kültür mirasının en önemli simgelerinden biridir. Jeomitoloji açısından Uluru, jeolojik bir oluşumun binlerce yıllık sözlü gelenekler aracılığıyla kutsal bir kozmolojiye dönüştürülmesinin en seçkin örneklerinden biridir.[125]

Uluru'nun kutsallığı, Avustralya Aborjinlerinin en temel inanç sistemi olan Tjukurpa (İngilizcede çoğunlukla "Dreaming" veya "Dreamtime" olarak çevrilir) ile doğrudan ilişkilidir. Tjukurpa, yalnızca yaratılış öykülerini değil, doğanın, hayvanların, insanların, yasaların ve kutsal mekânların ortaya çıkışını açıklayan kapsamlı bir kozmolojidir. Anangu halkına göre Uluru, yaratıcı ataların dünyayı biçimlendirdiği dönemde meydana gelen kutsal olayların somutlaşmış hâlidir. Kaya üzerindeki çatlaklar, mağaralar, oyuklar, sırtlar ve yarıklar, yaratıcı varlıkların bıraktığı izler olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından bu yaklaşım, jeolojik şekillerin doğrudan mitolojik olayların kanıtı olarak yorumlanmasının en güçlü örneklerinden biridir.

Anangu mitolojisinde Uluru çevresinde geçen çok sayıda kutsal anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılar belirli bölgelere özgüdür ve önemli bir kısmı yalnızca belirli topluluk üyeleri tarafından bilinir. Kamuya açık olarak anlatılan öykülerden biri Kuniya ve Liru efsanesidir. Kuniya, büyük bir piton (woma pitonu) atasıdır, Liru ise zehirli yılan savaşçılarının temsilcisidir. Rivayete göre Liru savaşçıları, Kuniya'nın akrabasını öldürür. Bunun üzerine Kuniya büyük bir öfkeyle Uluru'da Liru ile savaşır ve onu kutsal sopasıyla öldürür. Anangu geleneğine göre bugün Uluru üzerinde görülen bazı yarıklar ve kaya izleri, Kuniya'nın savaş sırasında bıraktığı fiziksel izlerdir. Jeomitoloji

[125] Vitaliano Dorothy B., age, s. 141.

bakımından bu anlatı, kaya yüzeyindeki doğal çatlakların ve şekillerin mitolojik olaylarla açıklanmasının klasik örneklerinden biridir.

Uluru ile ilgili bir diğer önemli anlatı Mala Halkı efsanesidir. Mala, kutsal tavşansı kanguru (rufous hare-wallaby) insanlarını temsil eder. Tjukurpa'ya göre Mala halkı Uluru'da kutsal bir tören düzenlemektedir. Ancak uzaklardan gelen kötü niyetli varlıklar bu töreni bozmak ister. Mala halkı kutsal yasaları çiğnememek için töreni bırakmaz ve sonunda büyük bir mücadele yaşanır. Kaya üzerindeki birçok doğal oluşumun, mağaranın ve oyuntunun bu olayların izleri olduğuna inanılır. Günümüzde Uluru çevresindeki yürüyüş yollarında ziyaretçilere gösterilen birçok kaya şekli bu anlatıyla ilişkilendirilmektedir.

Uluru'nun kutsallığı yalnızca mitolojik öykülerden ibaret değildir. Anangu halkı için kaya, yaşayan bir atadır. Her mağara, her su gözü, her oyuk belirli bir atanın veya yaratılış olayının parçasıdır. Bu nedenle Uluru'nun birçok bölgesi kutsal kabul edilir ve geleneksel olarak yalnızca belirli kişiler tarafından ziyaret edilebilir. Bazı kaya resimleri, tören alanları ve mağaralar günümüzde de ziyaretçilere kapalıdır. Bu durum, kutsal coğrafyanın yaşayan bir kültürel sistem olarak korunmasının önemli örneklerinden biridir.[126]

Jeolojik açıdan Uluru yaklaşık 550 milyon yıl önce oluşmaya başlamıştır. Bugünkü kaya, eski dağların aşınmasıyla oluşan iri taneli kumların birikmesi ve zamanla sertleşmesi sonucunda meydana gelen arkoz kumtaşından oluşur. Daha sonra tektonik hareketlerle yaklaşık 85 dereceye kadar eğilmiş ve milyonlarca yıllık aşınma sonunda bugünkü görünümünü kazanmıştır. Kayanın gün doğumu ve gün batımında kırmızı, turuncu ve mor tonlarına bürünmesi, içeriğindeki demir minerallerinin

[126] Australian Government, Parks Australia, Uluru-Kata Tjuta National Park Management Plan, UNESCO Dünya Mirası dosyası.

oksitlenmesinden kaynaklanır. Eski Anangu toplulukları bu renk değişimlerini yaratıcı ataların ruhsal varlığıyla ilişkilendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, gerçek jeolojik süreçlerin kutsal sembollere dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Uluru çevresindeki su kaynakları da mitolojik açıdan büyük önem taşır. Çöl ortamında kalıcı su gözlerinin bulunması, bunların yaratıcı atalar tarafından bırakıldığı inancını doğurmuştur. Özellikle Mutitjulu Su Gözü, Kuniya anlatısıyla ilişkilendirilen en kutsal yerlerden biridir. Kurak Avustralya iç kesimlerinde suyun yaşamsal önemi düşünüldüğünde, bu doğal oluşumların kutsallaştırılması jeomitolojinin temel çalışma alanlarından birini oluşturur.

Jeomitoloji kuramının öncüsü Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımı çerçevesinde Uluru, doğal jeolojik şekillerin sözlü geleneklerle açıklanmasının en başarılı örneklerinden biridir. Kaya üzerindeki çatlaklar, mağaralar, oyuklar ve renk değişimleri, yaratılış çağında yaşayan kutsal ataların eylemlerinin izleri olarak yorumlanmıştır. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar, binlerce yıl boyunca mitolojik anlatılar aracılığıyla kültürel bellekte korunmuştur.

Karşılaştırmalı dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin kutsal mekân anlayışı açısından Uluru, klasik anlamda tanrıların yaşadığı bir dağ değildir. Bunun yerine yaratılışın gerçekleştiği ve kutsal zamanın hâlâ varlığını sürdürdüğü bir merkezdir. Tjukurpa'ya göre yaratılış geçmişte kalmış bir olay değil, günümüzde de Uluru'da yaşamaya devam eden kutsal bir gerçekliktir. Bu yönüyle Uluru, Kailash, Meru veya Olimpos gibi kutsal dağlardan farklı bir kutsallık anlayışını temsil eder, kutsallık, zirvede değil kayanın bütünü ve peyzajın tamamında bulunur.

1985 yılında Avustralya Hükûmeti, Uluru'nun mülkiyetini Anangu halkına iade etmiş ve aynı yıl ortak yönetim sistemi kurulmuştur. 2019 yılından itibaren ise Anangu halkının isteği doğrultusunda Uluru'ya turistlerin tırmanması tamamen yasaklanmıştır. Bunun temel nedeni güvenlikten çok, kayanın kutsallığına duyulan saygıdır. Bu karar, modern koruma anlayışı ile yerli kültürel mirasın birlikte korunmasına yönelik dünya çapındaki en önemli uygulamalardan biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitolojik açıdan Uluru, dünyanın en özgün kutsal kaya oluşumlarından biridir. Burada kutsallık, yalnızca yüksek bir zirveden değil, kayanın her çatlağından, her mağarasından, her su gözünden ve her doğal şekilden kaynaklanmaktadır. Anangu halkının binlerce yıldır koruduğu Tjukurpa geleneği sayesinde Uluru, jeolojik gerçeklik ile mitolojik anlatının en güçlü biçimde bütünleştiği ve günümüzde de yaşayan dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

III-16. Ararat Dağı

Ararat, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağlarından biridir. Ancak burada terminolojik bir ayrım yapmak gerekir. Batı dillerindeki Mount Ararat, günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan Büyük Ağrı Dağı ile özdeşleştirilmektedir. Buna karşılık Eski Ahit'te (İbranice: Harei Ararat) geçen ifade tek bir dağı değil, "Ararat Dağları" veya Urartu ülkesi dağları anlamına gelmektedir. Zamanla Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinde bu ifade Büyük Ağrı Dağı ile özdeşleşmiş ve günümüzde "Ararat" adı, uluslararası literatürde doğrudan Ağrı Dağı'nı ifade eder hâle gelmiştir. Jeomitoloji

açısından Ararat, gerçek bir volkanik dağın büyük tufan anlatılarıyla birleşerek insanlığın ortak hafızasında kutsal bir zirveye dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Büyük Ağrı Dağı, Doğu Anadolu Volkanik Platosu üzerinde yükselen, 5.137 metre yüksekliğinde sönmüş bir stratovolkandır ve Türkiye'nin en yüksek zirvesidir. Dağın oluşumu, Arap Levhası ile Avrasya Levhası'nın çarpışmasına bağlı olarak gelişen karmaşık tektonik süreçlerin sonucudur. Son büyük volkanik faaliyetlerinin tarih öncesi çağlarda gerçekleştiği kabul edilmekle birlikte, Holosen dönemde de etkinlik gösterdiğine ilişkin jeolojik bulgular bulunmaktadır. Kalıcı buzullarla kaplı zirvesi ve çevresine hâkim görkemli görünümü, tarih boyunca bölge halklarının bu dağı kutsal kabul etmelerine zemin hazırlamıştır.[127]

Ararat'ın kutsallığı, esas olarak Nuh Tufanı anlatısıyla ilişkilidir. Tevrat'ın Yaratılış (Genesis) 8:4 bölümünde, tufandan sonra Nuh'un Gemisi'nin "Ararat Dağları üzerine oturduğu" ifade edilir. Metinde belirli bir zirvenin adı verilmez, yalnızca "Ararat Dağları"ndan söz edilir. Buna rağmen erken Hristiyanlık döneminden itibaren birçok yorumcu bu ifadeyi Büyük Ağrı Dağı ile özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirme zamanla o kadar yaygınlaşmıştır ki Ararat, dünyanın en tanınmış kutsal dağlarından biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, geniş bir dağlık bölgeyi ifade eden tarihsel bir coğrafi adın zamanla belirli bir jeolojik oluşuma dönüşmesinin önemli bir örneğidir.

İslam geleneğinde Kur'an-ı Kerim'de Nuh'un Gemisi'nin Cudi Dağı üzerine oturduğu belirtilmektedir (Hûd Suresi, 11:44). Buna rağmen İslam dünyasında da özellikle Orta Çağ'dan itibaren Ağrı Dağı ile Nuh Tufanı arasında bağlantı kuran çeşitli halk anlatıları ortaya çıkmıştır. Böylece Ararat'ın kutsallığı yalnızca Yahudi ve Hristiyan gelenekleriyle sınırlı kalmamış, farklı kültürlerin ortak hafızasında da önemli bir yer edinmiştir. Bu durum jeomitoloji açısından aynı jeolojik oluşumun farklı dini geleneklerde farklı biçimlerde yorumlanmasına örnek teşkil etmektedir.[128]

Orta Çağ boyunca Ermeni geleneğinde Ararat, yalnızca Nuh'un Gemisi'nin indiği yer değil, aynı zamanda Ermeni halkının kutsal dağı olarak kabul edilmiştir. Ermeni tarihçi Movses Khorenatsi (Moses of Khoren) eserlerinde Ararat'ı ulusal kimliğin sembollerinden biri olarak anlatır. Ermeni efsanelerine göre tufandan sonra insanlık yeniden bu dağın eteklerinden dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle Ararat, Ermeni kültüründe yalnızca jeolojik bir oluşum değil, yeniden doğuşun ve insanlığın ikinci başlangıcının simgesi olarak görülmektedir.

Ararat ile ilgili en yaygın jeomitolojik anlatı, Nuh'un

[127] Şengör Celal, Türkiye'nin Neotektoniği ve Jeolojisi üzerine çeşitli akademik yayınlar.
[128] Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

Gemisi efsanesidir. Rivayete göre kırk gün süren büyük tufanın ardından gemi yüksek dağlara ulaşmış, sular çekilmeye başlayınca Ararat'ın zirvesine oturmuştur. Daha sonra Nuh, önce kuzgunu, ardından güvercini göndermiş, güvercinin zeytin dalıyla dönmesi yeryüzünün yeniden yaşanabilir hâle geldiğinin işareti olmuştur. Bu anlatı, yalnızca üç semavi dinin ortak hafızasında değil, dünya kültür tarihinde de yeniden doğuşun en güçlü sembollerinden biri olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından ise büyük bir doğal afetin (bölgesel taşkınlar veya tarih öncesi sel olayları) mitolojik bir anlatıya dönüşmesinin klasik örneklerinden biridir.

19. yüzyıldan itibaren birçok Avrupalı araştırmacı ve kâşif, Ağrı Dağı'nda Nuh'un Gemisi'nin kalıntılarını aramaya başlamıştır. Özellikle James Bryce (1876), Friedrich Parrot (1829) ve daha sonraki birçok araştırmacı zirveye tırmanmış, ancak bugüne kadar geminin varlığını kesin biçimde doğrulayan bilimsel bir kanıt elde edilememiştir. Buna rağmen Ararat, arkeoloji, dinler tarihi ve jeomitoloji açısından dünyanın en çok araştırılan kutsal dağlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Jeolojik açıdan Ararat'ın görkemli konik yapısı ve yıl boyunca karla kaplı zirvesi, kutsallık algısını güçlendiren temel doğal unsurlardır. Büyük bir volkanın çevresindeki düzlüklerden aniden yükselmesi, eski toplumlar için göğe uzanan kozmik bir eksen (axis mundi) izlenimi yaratmıştır. Mircea Eliade'nin kutsal dağ kuramı açısından Ararat, gök ile yeryüzü arasında bağlantı kuran kutsal merkezlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy B. Vitaliano, Ararat'ı büyük tufan anlatılarının jeolojik kökenlerini tartışırken ele alınan en önemli örneklerden biri olarak değerlendirir. Vitaliano'ya göre tarih öncesi büyük taşkınlar, iklim değişiklikleri ve bölgesel seller, zamanla kültürel bellekte evrensel tufan efsanelerine dönüşmüş, Ararat ise bu anlatının en güçlü coğrafi simgesi hâline gelmiştir. Günümüzde bilimsel olarak Nuh Tufanı'nın tam olarak hangi olaya dayandığı konusunda kesin bir görüş bulunmamakla birlikte, Mezopotamya ve Yakın Doğu'da tarih boyunca yaşanan büyük taşkınların bu anlatının oluşumuna katkı sağlamış olabileceği düşünülmektedir.[129]

Türk mitolojisinde Ağrı Dağı'nın doğrudan Nuh anlatısıyla ilişkisi sınırlı olmakla birlikte, dağ Türk halk kültüründe erişilmezlik, yücelik ve kutsallığın simgesi olarak yer almıştır. Ayrıca "Ağrı Dağı Efsanesi", özellikle Yaşar Kemal'in aynı adlı romanı sayesinde modern Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Ancak bu eser tarihsel veya dini Nuh anlatısından ziyade halk efsanelerini konu edinmektedir.

[129] Vitaliano Dorothy B., age, s. 148.

Jeomitolojik açıdan Ararat, gerçek bir volkanik dağın dünya tarihinin en güçlü tufan anlatılarından biriyle özdeşleşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Zirvesindeki kalıcı kar örtüsü, heybetli konik yapısı ve tarih boyunca erişilmesi güç görünümü, onu yalnızca jeolojik açıdan değil, Yahudi, Hristiyan, İslam ve Ermeni kültürel gelenekleri açısından da kutsal bir simge hâline getirmiştir. Bu nedenle Ararat, dünya jeomitolojisinin hem en çok araştırılan hem de en çok tartışılan kutsal dağları arasında özel bir yere sahiptir.

III-17. Zion Dağı

Zion (İbranice: צִיּוֹן – Ṣiyyôn), dünya jeomitolojisi ve kutsal coğrafya açısından en önemli dağlardan biridir. Günümüzde İsrail'in Kudüs kentinde bulunan Sion (Zion) Tepesi ile özdeşleştirilmekle birlikte, tarihsel ve dini metinlerde "Zion" kavramı zaman içinde farklı anlamlar kazanmıştır. İlk dönemlerde Kudüs'ün güneydoğusundaki Yevus (Jebus) Kalesini ifade ederken, daha sonra Tapınak Dağı'nı (Moriah), Kudüs kentinin tamamını ve nihayetinde Tanrı'nın yeryüzündeki kutsal egemenliğini simgeleyen teolojik bir kavrama dönüşmüştür. Jeomitoloji açısından Zion, jeolojik özelliklerinden çok, doğal bir yükseltinin binlerce yıl boyunca kutsal tarih, mitoloji ve dini hafızayla bütünleşerek kutsal bir dağa dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Zion, volkanik veya yüksek dağlık bir yapı değildir. Kudüs çevresindeki diğer tepeler gibi büyük ölçüde Üst Kretase dönemine ait kireçtaşı ve dolomitlerden oluşan Judea Dağları'nın bir parçasıdır. Yaklaşık 760 metre rakıma sahip olan bu tepe, jeolojik bakımdan mütevazı bir yükselti olmasına rağmen, dini ve kültürel tarihi nedeniyle dünyanın en kutsal dağlarından biri olarak kabul edilmektedir. Jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "doğal bir yer şeklinin kültürel anlam kazanması" Zion örneğinde açık biçimde görülmektedir.

Zion adı ilk kez Eski Ahit'te (Tanah) geçmektedir. II. Samuel 5:7'de Kral Davud'un Yevusluların kalesini ele geçirdiği ve buranın "Davud Kenti" olarak adlandırıldığı belirtilir. Metinde bu kale "Sion Kalesi" (Fortress of Zion) olarak tanımlanır. Daha sonra Kudüs'ün dini ve siyasi merkezi hâline gelen bu bölge, İsrail halkının kutsal başkenti olarak kabul edilmiştir. Böylece Zion, yalnızca bir tepe olmaktan çıkmış, Tanrı'nın seçilmiş halkıyla yaptığı antlaşmanın sembolüne dönüşmüştür.

Eski Ahit'in Mezmurlar kitabında Zion, Tanrı'nın yeryüzündeki evi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Mezmur 48, Zion'u "bütün dünyanın sevinci" ve "Büyük Kral'ın şehri" olarak betimler. Mezmur 132'de ise Tanrı'nın sonsuza kadar Zion'da oturacağı ifade edilir. Bu anlatılar, Zion'u yalnızca fiziksel bir tepe olmaktan çıkarıp ilahi huzurun merkezi hâline getirmiştir. Jeomitoloji açısından burada dikkat çekici olan unsur, sıradan bir yükseltinin kutsal kozmolojinin merkezine dönüştürülmesidir.

Peygamberler kitaplarında Zion, gelecekte bütün milletlerin barış içinde toplanacağı kutsal dağ olarak tasvir edilir. Özellikle Yeşaya 2:2-4 ve Mika 4:1-4'te "Son günlerde Rabbin Dağı bütün dağların üzerine yükselecek, bütün uluslar ona akacak." ifadesi yer alır. Burada söz konusu yükseliş fiziksel değil, manevi üstünlüğü simgelemektedir. Buna rağmen anlatı, Zion'u dünyanın merkezi kabul eden kutsal dağ düşüncesinin en güçlü örneklerinden biridir.

Hristiyanlıkta Zion'un önemi daha da genişlemiştir. Yeni Ahit'te Zion, hem tarihsel Kudüs'ü hem de göksel Kudüs'ü simgeler. İbraniler 12:22'de inananların "Yaşayan Tanrı'nın kenti olan göksel Sion Dağı'na geldikleri" ifade edilir. Vahiy Kitabı 14:1'de ise Tanrı Kuzusu'nun (Mesih'in) Zion Dağı üzerinde durduğu anlatılır. Böylece Zion, fiziksel bir tepeden çok, Tanrı'nın sonsuz egemenliğinin sembolüne dönüşmüştü

Yahudi geleneğinde Zion aynı zamanda Mesih'in geleceği, Tapınağın yeniden kurulacağı ve Tanrı'nın halkıyla sonsuza dek birlikte yaşayacağı yer olarak kabul edilir. Bu nedenle Zion, sürgün dönemlerinden itibaren Yahudilerin umut ve dönüş özleminin sembolü olmuştur. "Sion'a dönüş" düşüncesi yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda ruhsal bir dönüşü de ifade eder.[130]

Jeomitoloji açısından Zion'un en önemli özelliği, doğal topoğrafyanın kutsal tarihle bütünleşmesidir. Burada büyük bir volkan, yüksek bir zirve veya olağanüstü bir jeolojik olay bulunmaz. Buna rağmen küçük bir kireçtaşı tepesi, binlerce yıl boyunca insanlığın en kutsal mekânlarından biri hâline gelmiştir. Mircea Eliade'nin "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramı bakımından Zion, insanların gökle ilişki kurduğu sembolik merkezlerden biridir. Bu kutsallık, doğal afetlerden değil, tarihsel olayların, dini deneyimlerin ve kolektif hafızanın aynı mekânda birleşmesinden doğmuştur.

Jeomitoloji kuramının kurucusu Dorothy B. Vitaliano'nun çalışmaları daha çok jeolojik olayların mitolojik kökenleri üzerinde yoğunlaşsa da, Zion örneği jeomitolojinin geniş yorumunda değerlendirilebilir. Çünkü burada jeolojik bir yükselti, tarih boyunca kutsal anlatılarla anlam kazanmış, fiziksel peyzaj kültürel peyzaja dönüşmüştür. Bu yönüyle Zion, Kailash, Sina ve Meru gibi kutsallığını büyük ölçüde dini anlatılardan alan dağlarla aynı kategoride değerlendirilebilir. Ancak Zion'u diğerlerinden ayıran temel özellik, kutsallığının jeolojik ihtişamdan değil, tarihsel ve teolojik önemden kaynaklanmasıdır.

[130] Levenson Jon D., Sinai and Zion: An Entry into the Jewish Bible, Harper & Row, New York, 1985.

Günümüzde Zion Tepesi üzerinde Davud'un Mezarı olarak kabul edilen yapı, Dormition Manastırı, Son Akşam Yemeği Salonu (Cenacle) ve çeşitli tarihi yapılar bulunmaktadır. Bu nedenle Zion, Yahudilik, Hristiyanlık ve kısmen İslam açısından ziyaret edilen önemli bir hac merkezidir. UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Kudüs'ün tarihi dokusunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Jeomitolojik açıdan Zion, kutsallığını olağanüstü jeolojik özelliklerinden değil, insanlığın kolektif dini hafızasından alan en önemli kutsal dağlardan biridir. Küçük bir kireçtaşı tepesi, binlerce yıl boyunca Tanrı'nın evi, ilahi egemenliğin merkezi, peygamberlerin umudu ve göksel Kudüs'ün sembolü olarak görülmüş, böylece doğal bir topoğrafik unsur, dünya tarihinin en güçlü kutsal coğrafyalarından birine dönüşmüştür. Bu yönüyle Zion, jeomitolojide fiziksel peyzaj ile inanç sistemlerinin nasıl iç içe geçtiğini gösteren en seçkin örneklerden biridir.

III-18. Tabor Dağı

Tabor Dağı (İbranice: Har Tavor, Arapça: Jebel et-Tur), dünya jeomitolojisi ve kutsal coğrafya açısından Yakın Doğu'nun en önemli kutsal dağlarından biridir. Günümüzde İsrail'in Aşağı Celile (Lower Galilee) bölgesinde yer alan Tabor Dağı, deniz seviyesinden yaklaşık 575 metre yüksekliğe sahip, çevresindeki düzlüklerden tek başına yükselen kubbemsi bir dağdır. Coğrafi olarak çok yüksek olmamasına rağmen, çevresindeki Yizreel (Jezreel) Ovası üzerinde hâkim konumu nedeniyle tarih boyunca kutsal, stratejik ve sembolik bir merkez olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından Tabor, doğal bir yükseltinin tarihsel olaylar, dini anlatılar ve kutsal geleneklerle birleşerek binlerce yıl boyunca kutsal bir dağa dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Tabor Dağı, Galile bölgesindeki volkanik dağlardan farklı olarak büyük ölçüde Eosen yaşlı kireçtaşı ve dolomitlerden oluşan izole bir kalker yükseltisidir. Çevresindeki geniş ova içinde tek başına yükselmesi, antik çağ insanları üzerinde güçlü bir görsel etki bırakmış ve dağın kutsallaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Jeomitoloji

kuramına göre, çevresinden belirgin biçimde ayrılan bu tür yalnız yükseltiler, birçok kültürde tanrılarla ilişkilendirilen doğal kutsal mekânlara dönüşmektedir.

Tabor Dağı'nın kutsallığı Eski Ahit dönemine kadar uzanır. Yeşu Kitabı (Joshua 19:22)'nda Tabor, Zebulun, Naftali ve İssakar kabilelerinin sınırlarını belirleyen önemli bir coğrafi nokta olarak anılır. Daha sonra Hakimler Kitabı (Judges 4–5)'nda İsrail tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Deborah ve Barak'ın Sisera komutasındaki Kenan ordusuna karşı kazandıkları zaferin merkezi hâline gelir. Peygamber Deborah'nın yönlendirmesiyle Barak, on bin savaşçısını Tabor Dağı'nda toplar ve buradan inerek Sisera'nın ordusunu mağlup eder. Bu anlatıda dağ, ilahi yardımın gerçekleştiği kutsal bir savaş alanı olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından doğal bir yükseltinin askeri üstünlük sağlaması, zamanla onun kutsallık kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Tabor Dağı'nın dünya mitolojisi ve kutsal coğrafya açısından en önemli yeri ise Hristiyan geleneğinde ortaya çıkar. Erken Hristiyanlık döneminden itibaren Tabor, İsa'nın Başkalaşımı (Transfiguration) olayının gerçekleştiği dağ olarak kabul edilmiştir. Yeni Ahit'te olayın gerçekleştiği dağın adı açıkça belirtilmez, ancak Matta 17:1-9, Markos 9:2-8 ve Luka 9:28-36'da İsa'nın üç öğrencisi Petrus, Yakup ve Yuhanna ile birlikte yüksek bir dağa çıktığı, burada yüzünün güneş gibi parladığı, giysilerinin bembeyaz olduğu ve Musa ile İlyas peygamberlerin kendisine göründüğü anlatılır. IV. yüzyıldan itibaren Hristiyan geleneği bu "yüksek dağ"ı Tabor olarak tanımlamıştır. Böylece Tabor, Tanrı'nın görkeminin insanlara göründüğü kutsal mekânlardan biri hâline gelmiştir.

Başkalaşım anlatısında gökten gelen "Bu benim sevgili Oğlumdur, onu dinleyin." sesi, Tabor'un kutsallığını daha da pekiştirmiştir. Hristiyan teolojisinde bu olay, İsa'nın ilahi doğasının öğrencilerine ilk kez açıkça gösterildiği an olarak kabul edilir. Dağın zirvesinde bugün bulunan Başkalaşım Kilisesi (Church of the Transfiguration), bu geleneğin devamı olarak XX. yüzyılda İtalyan mimar Antonio Barluzzi tarafından inşa edilmiştir. Her yıl binlerce hacı bu kutsal mekânı ziyaret etmektedir.[131]

Jeomitoloji açısından Tabor'un dikkat çekici yönlerinden biri de çevresinden tamamen bağımsız yükselen konik görünümüdür. Antik toplumlarda gökyüzüne doğru tek başına yükselen dağlar, tanrılarla iletişim kurulan yerler olarak görülmüştür. Mircea Eliade'nin "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramı bakımından Tabor, gökle yeryüzü arasında sembolik bir bağlantı noktası olarak

[131] Pixner Bargil, Paths of the Messiah, Ignatius Press, San Francisco, 2010.

değerlendirilebilir. Dağın zirvesine çıkış, fiziksel olduğu kadar ruhsal yükselişi de temsil etmektedir.[132]

Tabor çevresinde gelişen yerel halk geleneklerinde dağ, bereketin ve yağmurun simgesi olarak da görülmüştür. İlkbaharda çevresindeki zengin bitki örtüsü ve meşe ormanları, eski Kenan halkları için dağın kutsallığını artırmıştır. Bazı araştırmacılar, İsrail öncesi dönemde Tabor'un yerel Kenan kültlerinde de kutsal kabul edildiğini düşünmektedir. Bununla birlikte bu konuda doğrudan yazılı kanıtlar sınırlıdır ve değerlendirmeler daha çok arkeolojik bulgular ile bölgenin kutsal coğrafyasına dayanmaktadır.

Jeomitoloji kuramının kurucusu Dorothy B. Vitaliano daha çok jeolojik olayların mitolojik açıklamaları üzerinde durmuş olsa da, Tabor örneği jeomitolojinin geniş anlamıyla önemli bir kutsal peyzaj örneğidir. Burada belirgin jeolojik özelliklere sahip yalnız bir dağ, tarihsel olaylar ve dini deneyimlerle kutsallaştırılmış, doğal topoğrafya kültürel hafızanın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Bugün Tabor Dağı hem doğal hem de kültürel miras açısından korunmaktadır. Zirvesinde Katolik Başkalaşım Kilisesi'nin yanı sıra bir Rum Ortodoks manastırı da bulunmaktadır. Dağ, Galile bölgesinin en önemli hac merkezlerinden biri olmasının yanında jeologlar, tarihçiler ve dinler tarihçileri tarafından da kutsal peyzajın gelişimini incelemek için önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitolojik açıdan Tabor Dağı, yüksekliğiyle değil, çevresindeki ovadan tek başına yükselen belirgin topoğrafyası ve bu doğal görünümün tarihsel-dini olaylarla birleşmesi sayesinde kutsallaşmış bir dağdır. Eski Ahit'te ilahi yardımın simgesi olan bir savaş alanı, Hristiyanlıkta ise İsa'nın ilahi kimliğinin açığa çıktığı Başkalaşım Dağı olarak kabul edilmesi, Tabor'u dünya kutsal coğrafyasının ve jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biri hâline getirmiştir.

III-19. Athos Dağı

Athos Dağı (Yunanca: Ἄθως – Áthos), dünya jeomitolojisi ve kutsal coğrafya açısından hem Antik Yunan mitolojisinin hem de Doğu Hristiyanlığının en önemli kutsal dağlarından biridir. Günümüzde Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Halkidiki Yarımadası'nın doğudaki en uzun kolunun ucunda yer alan Athos, deniz seviyesinden 2.033 metre yüksekliğe ulaşan görkemli bir dağdır. Aynı zamanda "Kutsal Dağ" (Agion Oros – Ἅγιον Ὄρος) olarak da bilinen bölge, yaklaşık

[132] Eliade Mircea, 1959 age, s. 81.

bin yıldır kesintisiz olarak faaliyet gösteren Ortodoks manastır topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır. Jeomitoloji açısından Athos, jeolojik yapısı, mitolojik kökeni ve dini kutsallığı aynı coğrafyada birleştiren ender örneklerden biridir.

Jeolojik açıdan Athos Dağı, Ege Denizi kıyısından neredeyse dik biçimde yükselen büyük bir metamorfik kütledir. Dağın temelini gnays, şist, mermer ve kristalen kayaçlar oluşturur. Yaklaşık 2.000 metrelik yükseltisi sayesinde Ege kıyılarından çok uzak mesafelerden görülebilir. Denizden aniden yükselen bu etkileyici görünüm, antik çağ insanları üzerinde güçlü bir izlenim bırakmış ve dağın tanrılarla ilişkilendirilmesine zemin hazırlamıştır. Jeomitoloji bakımından Athos, jeolojik ihtişamın kutsallık algısını doğrudan etkilediği klasik örneklerden biridir.

Antik Yunan mitolojisinde Athos'un kökeni Gigantomakhia (Devler Savaşı) anlatısıyla ilişkilidir. Gigantomakhia, Olimpos tanrıları ile Gaia'nın çocukları olan devler (Gigantlar) arasında geçen büyük savaştır. Rivayete göre devlerden biri olan Athos, savaş sırasında tanrılara karşı devasa bir kaya fırlatır. Başka bir anlatıda ise deniz tanrısı Poseidon, Gigant Athos'u öldürmek için üzerine büyük bir kaya veya dağ fırlatır. Bu kaya daha sonra bugünkü Athos Dağı'na dönüşür. Böylece dağın kendisi, mitolojik bir savaşın donmuş kalıntısı olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, büyük kaya kütlelerinin ve sıra dışı topoğrafyanın mitolojik olaylarla açıklanmasının tipik örneklerinden biridir.

Bazı antik kaynaklarda Athos'un yalnızca devin adı olmadığı, aynı zamanda devin bedeninin taşa dönüşmüş hâli olduğu da anlatılır. Bu düşünceye göre dağın sivri zirvesi devin başını, yarımadanın uzun yapısı ise bedenini temsil eder. Antik Yunan toplumunda olağanüstü büyüklükteki kaya oluşumlarının eski tanrıların veya devlerin taşlaşmış bedenleri olduğuna ilişkin inanç oldukça yaygındır. Bu anlayış, jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "jeolojik şekillerin mitolojik kişiliklere dönüştürülmesi"nin önemli örneklerinden biridir.[133]

Athos Dağı'nın tarihindeki en dikkat çekici olaylardan biri Pers Kralı I. Xerxes döneminde yaşanmıştır. MÖ 492 yılında Pers donanmasının Athos Burnu açıklarında büyük bir fırtınada yüzlerce gemisini kaybetmesi üzerine Xerxes, MÖ 480 yılında Yunanistan seferi öncesinde yarımadanın en dar yerinden yaklaşık iki kilometre uzunluğunda bir kanal kazdırmıştır. Antik dünyanın en büyük mühendislik projelerinden biri sayılan bu kanalın

[133] Pausanias, Description of Greece, Robert Graves, The Greek Myths, Penguin Books, 1955.

amacı, Athos çevresindeki tehlikeli deniz yolunu kullanmamaktı. Dağın deniz üzerindeki hâkim konumu ve fırtınalarla ilişkilendirilmesi, zamanla onun doğaüstü güçlere sahip olduğu düşüncesini de beslemiştir.

Hristiyan geleneğinde Athos'un kutsallığı farklı bir anlatıya dayanır. Ortodoks geleneğine göre Hz. Meryem, Aziz Yuhanna ile birlikte Kıbrıs'a giderken gemileri fırtınaya yakalanmış ve Athos kıyılarına sürüklenmiştir. Meryem'in bu dağın güzelliğinden etkilenerek burayı kendisine adanmış kutsal bir yer olarak istediği, Tanrı'nın da bu isteği kabul ettiği anlatılır. Bu nedenle Athos, Ortodoks dünyasında "Theotokos'un (Tanrı Annesi Meryem'in) Bahçesi" olarak kabul edilir. Bu inanç nedeniyle Athos'ta kadınların bulunması yaklaşık bin yıldır yasaktır (Avaton geleneği). Jeomitolojik açıdan burada doğal bir dağ, mitolojik kökeninden bağımsız olarak yeni bir kutsallık kazanmıştır.

1963 yılında kurulan Megisti Lavra Manastırı ile birlikte Athos, Doğu Ortodoks keşişliğinin merkezi hâline gelmiştir. Günümüzde yarımadada yirmi büyük manastır ve çok sayıda keşiş yerleşimi bulunmaktadır. Bölge, yaklaşık bin yıldır kesintisiz manastır yaşamını sürdüren dünyanın en önemli kutsal alanlarından biridir. 1988 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan Athos, hem doğal hem de kültürel mirasıyla korunmaktadır.

Jeomitoloji açısından Athos Dağı'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, farklı inanç sistemlerinin aynı jeolojik oluşuma farklı kutsallıklar yüklemiş olmasıdır. Antik Yunan'da devlerin savaş alanı ve Poseidon'un gücünün simgesi olan dağ, Bizans döneminden itibaren Hristiyanlığın en kutsal manastır merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Böylece aynı doğal yapı, farklı çağlarda farklı mitolojik ve dini anlamlar kazanmıştır.

Mircea Eliade'nin kutsal dağ kuramı bakımından Athos, axis mundi (dünyanın ekseni) düşüncesini yansıtan dağlardan biridir. Zirveye doğru yükselmek, yalnızca fiziksel bir tırmanış değil, aynı zamanda ruhsal arınmanın ve Tanrı'ya yaklaşmanın simgesi olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle Athos, Sina, Kailash, Meru ve Olimpos gibi dünyanın en önemli kutsal dağları arasında yer almaktadır.[134]

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımı çerçevesinde Athos, büyük kaya kütlelerinin ve sıra dışı topoğrafyanın mitolojik anlatılarla açıklanmasının tipik örneklerinden biridir. Gigantomakhia anlatısında dev Athos'un taşlaşması veya üzerine kaya düşmesi, olağanüstü jeolojik görünümün mitolojik kökenini açıklamaya yönelik klasik bir jeomitolojik örnek olarak değerlendirilebilir.

Jeomitolojik açıdan Athos Dağı, doğal jeolojik yapının önce Antik Yunan mitolojisinde devlerin savaşıyla, daha sonra Ortodoks Hristiyanlığında manastır yaşamı ve Hz. Meryem geleneğiyle bütünleştiği çok katmanlı bir kutsal peyzajdır. Jeolojik ihtişamı, mitolojik kökeni ve yaklaşık bin yıllık kesintisiz dini yaşamı sayesinde Athos, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağ örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

III-20. Taishan Dağı

Taishan (Çince: 泰山 – Tài Shān, "Büyük Huzur Dağı" veya "Yüce Dağ"), dünya jeomitolojisi ve kutsal coğrafya açısından Çin'in en önemli kutsal dağıdır. Çin'in Shandong Eyaleti'nde bulunan Taishan, deniz seviyesinden 1.545 metre yüksekliğe sahip olmasına rağmen, Çin uygarlığının yaklaşık üç bin yıllık tarihinde taşıdığı dinsel, siyasal ve kültürel anlam nedeniyle dünyanın en önemli kutsal dağlarından biri kabul edilir. Çin geleneğinde yer alan Beş Kutsal Dağ (Wuyue) sisteminin doğudaki dağı olan Taishan, doğunun, güneşin doğuşunun, yeniden doğuşun ve yaşamın simgesi olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından Taishan, jeolojik bir yükseltinin devlet ideolojisi, kozmoloji ve mitolojiyle bütünleşerek kutsal bir peyzaja dönüşmesinin en seçkin örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Taishan, Çin'in en eski kayaç topluluklarından birini oluşturan Prekambriyen yaşlı granit, gnays ve metamorfik kayaçlardan meydana gelmiştir. Dağın temel kayaçlarının yaşı yaklaşık 2,5–2,8 milyar yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Milyarlarca yıllık jeolojik geçmişi nedeniyle Çinli doğa filozofları Taishan'ı dünyanın en eski ve en kalıcı dağlarından biri olarak değerlendirmişlerdir. Jeomitoloji açısından bu olağanüstü jeolojik yaş, dağın "ebediyet" ve "ölümsüzlük" kavramlarıyla ilişkilendirilmesine katkı sağlamıştır.

Çin mitolojisinde Taishan, yalnızca bir dağ değil, gök ile yer arasında bağlantı kuran kutsal eksendir. Eski Çin kozmolojisine göre doğu yönü yaşamın, ilkbaharın ve yeniden doğuşun yönüdür. Güneş ilk kez Taishan üzerinden yükseldiği için dağın göksel enerjiyi (Qi) yeryüzüne taşıdığına inanılmıştır. Bu nedenle imparatorlar, devlet törenlerini özellikle Taishan'da gerçekleştirerek yönetme yetkilerini doğrudan Gök'ten (Tian) aldıklarını ilan etmişlerdir. Jeomitoloji açısından burada doğal topoğrafya, devletin kozmolojik düzeninin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

[134] Eliade Mircea, 1959 age, s. 82.

Taishan'ın kutsallığını belirleyen en önemli geleneklerden biri Feng ve Shan törenleridir. Çin imparatorları, özellikle Qin Hanedanı'nın kurucusu Qin Shi Huang (MÖ 219) ve Han Hanedanı İmparatoru Han Wudi, Taishan'ın zirvesine çıkarak Gök'e (Tian) ve yeryüzüne kurbanlar sunmuşlardır. Feng töreni zirvede göğe, Shan töreni ise dağın eteklerinde yeryüzüne adanırdı. Bu ritüeller, imparatorun "Göğün Oğlu" (Tianzi) olarak evrenin düzenini koruma görevini sembolize ederdi. Böylece Taishan, Çin devlet felsefesinin en kutsal merkezi hâline gelmiştir.

Çin halk inançlarında Taishan aynı zamanda ölüler dünyasıyla da ilişkilendirilmiştir. Taoist gelenekte Dongyue Dadi (Doğu Zirvesinin Büyük İmparatoru) adı verilen kutsal varlığın Taishan'da yaşadığına inanılır. Dongyue Dadi'nin insanların yaşam süresini belirlediği, ölülerin ruhlarını yargıladığı ve ölümden sonraki geçişi yönettiği kabul edilmiştir. Bu nedenle Taishan, yalnızca yaşamın değil, ölüm ve yeniden doğuşun da dağı olarak görülmektedir. Jeomitoloji bakımından dağın hem göğe hem yeraltı dünyasına açılan kozmik bir merkez olarak algılanması dikkat çekicidir.[135]

Taishan ile ilgili en yaygın mitolojik anlatılardan biri, Dongyue Dadi'nin her yıl insanların kaderini yeniden yazdığı inancıdır. Eski Çin halkı, hastalıkların iyileşmesi, uzun ömür, bereket ve aile mutluluğu için Taishan'a hac yolculuğu yapardı. Dağın zirvesindeki Yeşim İmparatoru Zirvesi (Yuhuang Ding) ve çevresindeki tapınaklar, Taoist ve Konfüçyüsçü geleneklerin birlikte yaşadığı kutsal alanlar hâline gelmiştir. Günümüzde bile milyonlarca kişi özellikle gün doğumunu izlemek amacıyla zirveye çıkar, doğan güneş, yeni bir yaşamın ve iyi talihin simgesi olarak kabul edilir.

Jeomitolojik açıdan Taishan'ın en önemli özelliklerinden biri, jeolojik yaşının ve etkileyici topoğrafyasının kozmolojik düşünceyle bütünleşmesidir. Çin düşüncesinde dağ yalnızca taşlardan oluşan doğal bir yükselti değildir, göksel düzenin yeryüzündeki karşılığıdır. Dağın zirvesine çıkmak, göğe yaklaşmak ve evrenin düzeniyle uyum kurmak anlamına gelir. Bu anlayış, Mircea Eliade'nin "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Taishan, Çin edebiyatında ve sanatında da önemli bir yere sahiptir. Konfüçyüs'ün "Taishan'a çıktıktan sonra başka dağlar küçük görünür." sözü, dağın yüceliğini

[135] Teiser Stephen F., The Scripture on the Ten Kings and the Making of Purgatory in Medieval Chinese Buddhism, University of Hawaii Press, Honolulu, 1994.

anlatan en ünlü ifadelerden biridir. Tang ve Song dönemlerinden itibaren çok sayıda şair, ressam ve hattat Taishan'ı ölümsüzlüğün, bilgeliğin ve devletin sürekliliğinin simgesi olarak işlemiştir. Dağın kayalık yüzeylerinde farklı dönemlere ait binlerce yazıt bulunmaktadır, bunlar Çin'in en önemli epigrafik miraslarından biridir.

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy B. Vitaliano'nun yaklaşımı çerçevesinde Taishan, doğrudan jeolojik bir olayın mitolojik açıklamasından çok, çok eski jeolojik bir yapının zaman içinde kutsal bir kozmolojiye dönüşmesini gösteren önemli bir örnektir. Dağın milyarlarca yıllık kayaçları, görkemli yükselişi ve doğu yönündeki konumu, insan topluluklarının ona olağanüstü anlamlar yüklemesine neden olmuştur.

1987 yılında Taishan, hem doğal hem de kültürel özellikleri nedeniyle UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Dağ üzerinde Taoist tapınakları, Konfüçyüsçü yapılar, Budist manastırları, tarihi yazıtlar ve binlerce yıllık taş merdivenler korunmaktadır. Bu yönüyle Taishan, yalnızca Çin'in değil, insanlık tarihinin en eski kesintisiz kutsal peyzajlarından biri olarak kabul edilmektedir.[136]

Jeomitolojik açıdan Taishan, dünyanın en eski jeolojik kütlelerinden birinin Çin kozmolojisi, Taoist inanç sistemi ve imparatorluk ideolojisiyle bütünleşerek kutsal bir dağa dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Güneşin doğuşunu karşılayan zirvesi, milyarlarca yıllık kayaçları, gök ile yer arasındaki kozmik eksen olarak algılanması ve üç bin yılı aşkın süredir devam eden hac geleneği sayesinde Taishan, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağları arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

[136] UNESCO World Heritage Centre, Mount Taishan, 1987.

BÖLÜM IV
MAĞARALAR

Dünya jeomitolojisi açısından mağaralar, insanlığın en eski kutsal mekânları arasında yer alır. Dağlar nasıl göğe yükselişi temsil ediyorsa, mağaralar da yeryüzünün içine, yani "Toprak Ana'nın rahmine" dönüşü simgeler. Bu nedenle hemen hemen bütün dünya mitolojilerinde mağaralar, tanrıların doğduğu, kahramanların sınandığı, bilgelerin inzivaya çekildiği, yeraltı dünyasına açılan kapıların bulunduğu, ejderhaların ve kutsal varlıkların yaşadığı mekânlar olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından mağaralar, gerçek jeolojik oluşumların mitolojik anlamlarla bütünleştiği en önemli doğal yapılardır. Karstik boşluklar, lav tünelleri, buz mağaraları veya tektonik çatlaklar zaman içinde insanların hayal gücüyle birleşerek kutsal anlatılara dönüşmüştür.

Mağaraların mitolojik öneminin temelinde insan psikolojisi kadar jeolojik özellikleri de bulunmaktadır. Karanlık, sessizlik, yankı, yeraltından gelen su sesleri, damlataş oluşumları, mağara girişlerinden çıkan sis veya sıcak hava akımları ilk insanlar üzerinde doğaüstü bir etki bırakmıştır. Bu nedenle mağaralar yalnızca barınak değil, aynı zamanda tanrıların yaşadığı, ruhların geçtiği ve ölülerin dünyasına açılan kapılar olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji, işte bu noktada doğal jeolojik olaylarla mitolojik düşünceyi bir araya getirir.

Yunan mitolojisinde mağaralar, tanrıların doğum yeri ve kutsal yaşam alanı olarak kabul edilir. Girit Adası'ndaki Dikte (Psychro) Mağarası ile İda (Ideon) Mağarası, Zeus'un babası Kronos'tan saklanarak büyütüldüğü yerler olarak anlatılır. Rivayete göre Rhea, yeni doğan Zeus'u bu mağaralardan birine gizlemiş, Kuretler (Kouretes) kalkanlarını birbirine vurarak bebeğin ağlama sesini Kronos'un duymasını engellemiştir. Bu anlatının jeomitolojik yönü, gerçek bir karst mağarasının tanrı doğumuyla ilişkilendirilmesidir. Girit'in geniş mağara sistemleri, Bronz Çağı'ndan itibaren kutsal alan olarak kullanılmış ve arkeolojik kazılarda çok sayıda adak eşyası bulunmuştur.

Yunan dünyasının en önemli kutsal mağaralarından biri de Korikion (Korykion) Mağarasıdır. Delphi yakınındaki Parnassos Dağı'nın yamaçlarında bulunan bu mağara Pan'a ve su perilerine (Nymphalar) adanmıştı. Sarkıt ve dikitlerle dolu büyük salonları nedeniyle antik çağ insanları burayı doğa ruhlarının yaşadığı yer olarak kabul etmiştir. Günümüzde mağaranın içinde bulunan arkeolojik buluntular, MÖ ikinci binyıldan itibaren burada dinsel törenlerin yapıldığını göstermektedir.

Yeraltı dünyasına açılan mağaralar Yunan mitolojisinin en dikkat çekici unsurlarından biridir. Tainaron Mağarası (Cape Matapan), Hades'e açılan girişlerden biri olarak kabul edilirdi. Herakles'in Kerberos'u yeraltından çıkardığı yerlerden biri olarak anlatılan bu mağara, deniz kıyısındaki doğal bir karst oluşumudur. Aynı şekilde Orpheus'un Eurydike'yi kurtarmak için yeraltına indiği geçitlerden birinin de burada bulunduğuna inanılmıştır. Bu örnekler, jeomitolojide mağaraların yeraltı dünyasına açılan doğal kapılar olarak yorumlanmasının klasik örnekleridir.

Roma dünyasında Cumae (Cuma) Sibylla Mağarası, kehanetlerin merkeziydi. Napoli yakınındaki volkanik tüf kayaçları içine oyulmuş uzun galeri, Sibylla'nın Apollon'dan aldığı kehanetleri dile getirdiği kutsal yer olarak kabul edilirdi. Vergilius'un Aeneis adlı

eserinde Aeneas, Sibylla'nın rehberliğinde bu mağaradan yeraltı dünyasına iner. Burada gerçek bir volkanik jeolojik yapı, mitolojik bir yeraltı kapısına dönüşmektedir.

Eski Mısır mitolojisinde mağaralar, daha çok güneş tanrısı Ra'nın gece yolculuğunda geçtiği yeraltı geçitleriyle ilişkilendirilmiştir. Duat adı verilen yeraltı dünyası, kayalık tüneller, mağaralar ve yeraltı nehirlerinden oluşur. "Amduat" ve "Kapılar Kitabı" gibi ölüm metinlerinde Ra'nın her gece bu karanlık mağaralardan geçtiği anlatılır. Bu mağaralar, ölüm ile yeniden doğuş arasındaki geçişin sembolüdür.

Hitit ve Luvi dünyasında mağaralar doğrudan yeraltı tanrılarına açılan kapılar olarak görülüyordu. Anadolu'daki çok sayıdaki karst mağarası ve obruk, yeraltı tanrılarına sunuların bırakıldığı kutsal mekânlardı. Özellikle Yalburt**,** Eflatunpınar ve bazı doğal kaynak mağaraları yeraltı sularıyla ilişkilendirilmiştir. Hitit ritüellerinde kötülüklerin mağaralara gönderildiği ve yeraltı tanrılarının burada yaşadığı anlatılır.

Anadolu jeomitolojisinin en önemli mağaralarından biri Korikos (Cennet-Cehennem Obrukları) çevresidir. Mersin yakınındaki bu büyük karstik çöküntüler, Antik Çağ'da Typhon'un yaşadığı mağara olarak kabul edilmiştir. Mitolojiye göre Zeus ile Typhon arasındaki büyük savaş burada gerçekleşmiş, Typhon bir süre bu mağarada saklanmıştır. Bugün mağaranın jeolojik yapısı incelendiğinde tamamen doğal karst süreçleriyle oluştuğu görülmektedir. Ancak olağanüstü büyüklüğü ve derinliği nedeniyle insanlar onu tanrıların savaş alanı olarak yorumlamıştır.

Türk mitolojisinde mağaralar, insanın ve soyların doğuşuyla ilişkilendirilmiştir. En önemli örnek Ergenekon anlatısıdır. Ergenekon, yüksek dağlarla çevrili kapalı bir vadi olmakla birlikte, birçok varyantta demir dağlarla çevrili büyük bir mağara veya yeraltı vadisi olarak tasvir edilir. Türkler burada yüzyıllarca yaşamış, daha sonra demir dağı eriterek dışarı çıkmıştır. Bu anlatıda mağara hem koruyucu ana rahmini hem de yeniden doğuşu temsil eder. Aynı şekilde Asena Destanında dişi kurdun çocuğu büyüttüğü mağara da kutsal doğum mekânıdır.

Altay ve Sibirya Türk topluluklarında şamanların ruh yolculukları çoğu zaman mağaralarda başlar. Şaman, mağaradan yeraltına inerek Erlik Han'ın ülkesine gider ve hastalanan kişinin kaybolan ruhunu geri getirmeye çalışır. Mağara burada fiziksel bir boşluktan çok, farklı dünyalar arasında geçiş sağlayan kozmik kapıdır.

İran mitolojisinde mağaralar özellikle Mitra kültüyle ilişkilidir. Mitra'nın kayadan doğduğu inancı nedeniyle Roma İmparatorluğu boyunca yapılan Mithras tapınaklarının neredeyse tamamı mağara biçiminde inşa edilmiştir. Gerçek mağaraların içine kurulan veya mağara görünümünde yapılan bu kutsal mekânlar, evrenin küçük bir modeli olarak kabul edilmiştir.

Hint mitolojisinde Himalayalar'daki mağaralar, Shiva'nın meditasyon yaptığı kutsal mekânlardır. Özellikle Amarnath Mağarası, her yıl doğal olarak oluşan buz sarkıtının Shiva'nın lingamı olarak görülmesi nedeniyle milyonlarca hacıyı kendine çeker. Jeomitolojik açıdan doğal buz oluşumu, kutsal bir simgeye dönüşmüştür.

Budist gelenekte mağaralar aydınlanmanın mekânlarıdır. Hindistan'daki Ajanta ve Ellora mağaraları yalnızca manastır değil, aynı zamanda kozmik dağın içindeki kutsal

evren olarak tasarlanmıştır. Çin'deki Mogao Mağaraları ve Longmen Mağaraları ise Budist kozmolojisinin taş içine işlenmiş en büyük örnekleri arasında yer alır.

Çin mitolojisinde mağaralar, Taoist ölümsüzlerin yaşadığı gizli dünyalar olarak görülür. Taoist metinlerde geçen Dongtian (Mağara Cennetleri) kavramına göre bazı mağaralar doğrudan ölümsüzler ülkesine açılır. Bu nedenle Çin'in kutsal dağlarında çok sayıda mağara tapınağı kurulmuştur.

Japon Şinto mitolojisinde en önemli mağara, güneş tanrıçası Amaterasu'nun saklandığı Amano-Iwato Mağarasıdır. Kardeşi Susanoo'nun taşkınlıkları üzerine mağaraya kapanan Amaterasu nedeniyle dünya karanlığa gömülür. Tanrılar çeşitli eğlenceler düzenleyerek onu dışarı çıkarır ve yeniden güneş doğar. Jeomitolojik açıdan burada gerçek bir mağara, gece-gündüz döngüsünün mitolojik açıklamasına dönüşmektedir.

Maya mitolojisinde mağaralar, yeraltı dünyası Xibalba'ya açılan kapılar olarak görülür. Guatemala'daki çok sayıdaki kireçtaşı mağarası, Maya rahipleri tarafından kutsal törenlerde kullanılmıştır. Popol Vuh'ta Kahraman İkizler'in Xibalba'ya mağaralar aracılığıyla indiği anlatılır. Günümüzde bu mağaralarda bulunan seramikler, insan kemikleri ve adak eşyaları, anlatıların gerçek ritüellerle bağlantısını ortaya koymaktadır.

Avustralya Aborjinlerinin "Rüya Zamanı" (Dreamtime) anlatılarında mağaralar, ataların ilk kez yeryüzüne çıktıkları yerlerdir. Uluru ve Arnhem Land çevresindeki kaya sığınakları, yaratıcı ataların izlerini taşıyan kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Kayaların üzerindeki resimler yalnızca sanat değil, kutsal yaratılış öykülerinin bir parçasıdır.

Kuzey Avrupa mitolojisinde mağaralar, cücelerin (dwarflar) ve demircilerin yaşadığı yerlerdir. İskandinav mitolojisinde Mjölnir çekici, Odin'in mızrağı Gungnir ve Draupnir yüzüğü gibi tanrıların en değerli eşyaları yeraltındaki mağaralarda çalışan cüce ustalar tarafından yapılmıştır. Böylece mağara, yalnızca yeraltı değil, aynı zamanda madenlerin ve metal işçiliğinin merkezi olarak görülmüştür.

Jeomitoloji açısından bu örneklerin ortak noktası dikkat çekicidir. Dünyanın farklı kıtalarında birbirinden bağımsız gelişen kültürler mağaraları benzer biçimde yorumlamıştır. Mağaralar, yeraltı dünyasına giriş, tanrıların doğum yeri, ruhların geçiş kapısı, yeniden doğuşun simgesi, kehanet merkezi, kutsal su kaynaklarının çıktığı yer ve madenlerin bulunduğu yeraltı âleminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu ortak düşünce, insanların jeolojik oluşumları yalnızca fiziksel yapılar olarak değil, kutsal evren tasavvurunun bir parçası olarak algıladığını göstermektedir.

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy B. Vitaliano'nun ortaya koyduğu yaklaşım doğrultusunda mağaralar, doğal jeolojik süreçlerle oluşmuş mekânların mitolojik anlamlarla bütünleşmesinin en belirgin örnekleridir. Karstlaşma sonucu oluşan boşluklar, lav tünelleri, tektonik yarıklar ve buz mağaraları, insan zihninde ölüm, doğum, yeniden yaratılış, yeraltı dünyası ve ilahi güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle mağaralar, kutsal dağlarla birlikte dünya jeomitolojisinin en temel doğal-mitolojik unsurları arasında yer almaktadır.

IV-1. Zeus Mağarası

Zeus Mağarası, dünya jeomitolojisi açısından mitolojik anlatı ile gerçek jeolojik oluşumun en güçlü biçimde birleştiği kutsal mağaralardan biridir. Antik Yunan geleneğinde "Zeus Mağarası" denildiğinde aslında iki farklı mağara ön plana çıkar: Dikte (Dikteon veya Psychro) Mağarası ile İda (Ideon Andron) Mağarası. Her iki mağara da Girit Adası'nda yer almakta olup, antik kaynaklarda Zeus'un doğumu veya çocukluğunu geçirdiği kutsal yer olarak gösterilmektedir. Antik çağ yazarları bu konuda farklı gelenekler aktarmış, bazıları Zeus'un Dikte Mağarası'nda doğduğunu, bazıları ise İda Mağarası'nda büyütüldüğünü belirtmiştir. Jeomitoloji açısından önemli olan nokta, her iki mağaranın da doğal karstik oluşumlar olması ve binlerce yıl boyunca kutsal alan olarak kullanılmasıdır.

Jeolojik açıdan Dikte (Psychro) Mağarası, Girit'in doğusunda, Lasithi Platosu'nun güney kenarında yaklaşık 1.025 metre yükseklikte yer alan büyük bir karst mağarasıdır. Kireçtaşlarının milyonlarca yıl boyunca çözünmesiyle oluşan mağara, geniş galerileri, yeraltı gölcüğü, etkileyici sarkıt ve dikitleriyle dikkat çeker. İda (Ideon) Mağarası ise Psiloritis (İda) Dağı'nın yaklaşık 1.500 metre yüksekliğindeki yamacında bulunur. Her iki mağaranın doğal yapısı, mağaraların antik toplumlar tarafından olağanüstü ve kutsal kabul edilmesine neden olmuştur. Jeomitolojide bu durum, sıra dışı jeolojik oluşumların zamanla kutsal anlatılarla bütünleşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.[137]

Zeus Mağarası ile ilgili en önemli mitolojik anlatı, Titan Kronos'un çocuklarını doğar doğmaz yutmasıyla başlar. Kehanete göre Kronos, kendi çocuklarından biri tarafından tahtından indirilecektir. Bu nedenle doğan her çocuğunu yutar. Son çocuğu Zeus'u kurtarmak isteyen annesi Rhea, Kronos'a kundaklanmış bir taş verir, Zeus'u ise gizlice Girit'teki kutsal mağaraya götürür. Kronos taşı yutar ve Zeus mağarada gizlice büyütülür. Bu anlatı, Yunan mitolojisinin en önemli doğum hikâyelerinden biridir.

Mitolojiye göre Zeus mağarada Amaltheia adlı kutsal keçinin sütüyle beslenmiştir. Bazı kaynaklarda Amaltheia bir keçi, bazı kaynaklarda ise Zeus'u büyüten bir su perisi olarak anlatılır. Keçinin kırılan boynuzunun daha sonra Cornucopia (Bereket Boynuzu) hâline geldiğine inanılır. Böylece mağara yalnızca tanrı doğumunun değil, bereketin ve yaşamın da simgesi olur. Jeomitolojik açıdan

[137] MacGillivray J. Alexander, Minotaur: Sir Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth, Hill and Wang, New York, 2000.

burada mağaranın besleyici, koruyucu ve yeniden doğuşu sağlayan "Toprak Ana'nın rahmi" olarak algılandığı görülmektedir.

Zeus'un ağlama sesini Kronos'un duymaması için mağaranın girişinde Kuretler (Kouretes) adı verilen savaşçı gençlerin nöbet tuttuğu anlatılır. Kuretler mızrak ve kalkanlarını birbirine vurarak büyük bir gürültü çıkarır, böylece bebeğin sesi duyulmaz. Bu sahne, antik Girit'te yapılan dinsel dansların ve silahlı törenlerin mitolojik kökeni olarak yorumlanmıştır. Arkeologlar, mağaralarda bulunan bronz silah adaklarının bu geleneğin tarihsel izleri olabileceğini düşünmektedir.

Zeus Mağarası'nın jeomitolojik açıdan en dikkat çekici yönlerinden biri, mağara içindeki sarkıt ve dikitlerin antik çağ insanları tarafından tanrısal sütunlar veya kutsal varlıkların taşlaşmış bedenleri olarak yorumlanmış olmasıdır. Yeraltındaki gölün sessizliği, damlayan suların oluşturduğu yankılar ve mağaranın karanlığı, tanrıların burada yaşadığı düşüncesini güçlendirmiştir. Modern jeoloji bu oluşumların kalsiyum karbonat çökelmesi sonucu meydana geldiğini ortaya koymuş olsa da, antik insanlar için bunlar doğrudan tanrısal güçlerin eseriydi.[138]

Arkeolojik kazılar, Dikte ve İda mağaralarının yalnızca mitolojik anlatılarda değil, gerçek dinsel yaşamda da önemli olduğunu göstermektedir. Her iki mağarada da Minos Uygarlığı'ndan başlayarak Geometrik, Arkaik ve Klasik dönemlere kadar uzanan çok sayıda bronz heykelcik, çift ağızlı balta (labrys), silah, seramik ve değerli metal adak eşyaları bulunmuştur. Bu bulgular, mağaraların yaklaşık MÖ 2.000'lerden Roma dönemine kadar aktif kutsal alan olarak kullanıldığını göstermektedir.

Jeomitoloji bakımından Zeus Mağarası, doğal bir karst boşluğunun zamanla evrenin en güçlü tanrısının doğum yeri hâline gelmesinin en önemli örneklerinden biridir. Mağara, burada yalnızca fiziksel bir sığınak değildir, yaşamın başladığı, ilahi gücün büyüdüğü ve kozmik düzenin yeniden kurulduğu kutsal merkezdir. Bu yönüyle mağara, Mircea Eliade'nin tanımladığı kutsal mekân (hierophany) kavramının klasik örneklerinden biridir. Eliade'ye göre kutsal mekânlar, sıradan coğrafyadan ayrılarak tanrısal olayların gerçekleştiği merkezlere dönüşmektedir.

Günümüzde hem Dikte (Psychro) Mağarası hem de İda (Ideon) Mağarası, Girit'in en önemli arkeolojik ve turistik alanları arasında yer almaktadır. Özellikle Dikte Mağarası, ziyaretçilerin Zeus'un doğduğu yer olarak tanıtılmakta, mağaranın içindeki yeraltı gölü ve büyük sarkıt-dikit oluşumları jeolojik açıdan da büyük ilgi görmektedir. Her iki mağara, mitoloji ile jeolojinin iç içe geçtiği yaşayan jeomitolojik miras alanları olarak değerlendirilmektedir.[139]

Jeomitolojik açıdan Zeus Mağarası, doğal bir karst mağarasının insanlığın en güçlü tanrılarından birinin doğum yeri olarak kutsallaştırıldığı en önemli örneklerden biridir. Milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerle oluşan sarkıtlar, dikitler ve yeraltı boşlukları, antik Yunan insanının gözünde tanrıların koruduğu kutsal bir rahme dönüşmüş, böylece doğa ile mitoloji arasındaki bağın en güçlü simgelerinden biri hâline gelmiştir.

---

[138] Vitaliano Dorothy B., age, s. 74.

[139] Greek Ministry of Culture, J. Alexander MacGillivray, 2000.

IV-2. Dikte Mağarası

Dikte Mağarası (Yunanca: Δικταῖον), günümüzde daha çok Psychro (Psihro) Mağarası olarak bilinen, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal mağaralarından biridir. Girit Adası'nın doğusunda, Lasithi Platosu'nun güney yamacında, Dikte Dağları üzerinde yaklaşık 1.025 metre yükseklikte bulunan mağara, Antik Yunan mitolojisinde tanrıların kralı Zeus'un doğduğu veya doğduktan sonra gizlice büyütüldüğü kutsal mekân olarak kabul edilir. Doğal bir karst mağarası olan Dikte, binlerce yıl boyunca yalnızca dinsel törenlerin değil, aynı zamanda mitolojik anlatıların da merkezi olmuştur. Jeomitoloji açısından Dikte Mağarası, doğal jeolojik süreçlerle oluşmuş bir mağaranın, insanlığın en güçlü mitlerinden biriyle bütünleşmesinin en seçkin örneklerinden biridir.

Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, ilk baskı 1972, "Zeus" maddesi. Jeolojik açıdan Dikte Mağarası, milyonlarca yıl boyunca kireçtaşlarının yağmur ve yeraltı suları tarafından çözündürülmesi sonucu meydana gelmiş tipik bir karst mağarasıdır. Mağara iki ana bölümden oluşur. İlk bölüm geniş bir giriş salonu, ikinci bölüm ise oldukça büyük bir yeraltı boşluğu ve içinde küçük bir yeraltı gölü barındırır. Sarkıtlar, dikitler ve sütunlar bakımından oldukça zengin olan mağara, Girit'in en etkileyici doğal oluşumlarından biridir. Günümüzde jeologlar, mağaranın oluşumunu Orta ve Üst Miyosen dönemlerinden itibaren devam eden karstlaşma süreçleriyle açıklamaktadır. Jeomitolojik bakımdan ise bu sıra dışı jeolojik görünüm, antik toplumların mağarayı doğaüstü güçlerle ilişkilendirmesine neden olmuştur.

Dikte Mağarası'nın mitolojideki en önemli yeri Zeus'un doğumu ile ilgilidir. Titan Kronos, kendisini tahtından indirecek çocuklarından korktuğu için doğan bütün çocuklarını yutmaktadır. Son çocuğu Zeus doğduğunda annesi Rhea, Kronos'u kandırmak amacıyla kundaklanmış bir taşı ona verir ve Zeus'u gizlice Dikte Mağarası'na götürür. Kronos taşı yutar, Zeus ise mağarada güven içinde büyütülür.

Böylece mağara, yalnızca bir saklanma yeri değil, yeni kozmik düzenin doğduğu kutsal mekân hâline gelir. Jeomitoloji açısından burada mağara, yeryüzünün içindeki koruyucu "ana rahmi" olarak sembolleşmiştir.

Mitolojiye göre Zeus'u mağarada Amaltheia besler. Bazı antik kaynaklarda Amaltheia kutsal bir keçi, bazı kaynaklarda ise Zeus'u emziren bir su perisi (Nympha) olarak anlatılır. Zeus'un içtiği süt sayesinde güçlendiğine, Amaltheia'nın kırılan boynuzunun ise daha sonra Cornucopia (Bereket Boynuzu) hâline geldiğine inanılır. Bereket Boynuzu, sonsuz bolluk ve refahın simgesi olarak Antik Yunan sanatında önemli bir yer edinmiştir. Böylece Dikte Mağarası yalnızca tanrıların doğum yeri değil, aynı zamanda bereketin ve yaşamın kaynağı olarak da kutsallaştırılmıştır.

Zeus'un ağlama sesinin Kronos tarafından duyulmaması için Kuretler (Kouretes) adı verilen genç savaşçılar mağaranın girişinde nöbet tutar. Mızrak ve kalkanlarını birbirine vurarak büyük bir gürültü çıkarırlar ve bebeğin sesini gizlerler. Antik Girit'te yapılan silahlı dansların kökeni bu mitolojik olaya dayandırılmıştır. Arkeolojik kazılarda mağarada bulunan bronz kalkan parçaları ve silah adakları, bu anlatının dinsel törenlerde yaşatılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Jeomitoloji açısından Dikte Mağarası'nın en dikkat çekici özelliği, doğal jeolojik oluşumların mitolojik sembollere dönüşmesidir. Sarkıt ve dikitler, antik insanlar tarafından tanrısal sütunlar veya taşlaşmış kutsal varlıklar olarak yorumlanmıştır. Yeraltı gölü ise yaşamın başladığı ilksel suların simgesi kabul edilmiştir. Mağaranın karanlık atmosferi, damlayan suların yankısı ve geniş boşlukları, insanların burada ilahi bir varlığın yaşadığına inanmasını kolaylaştırmıştır. Modern jeoloji bu oluşumların tamamen doğal süreçlerle meydana geldiğini gösterse de, antik toplumlar bunları tanrıların doğrudan eserleri olarak değerlendirmiştir.[140]

Arkeolojik araştırmalar, Dikte Mağarası'nın yalnızca mitolojik anlatılarda değil, gerçek dinsel yaşamda da çok önemli bir merkez olduğunu ortaya koymuştur. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Arthur Evans, David George Hogarth ve diğer arkeologlar tarafından gerçekleştirilen kazılarda bronz heykelcikler, çift ağızlı baltalar (labrys), seramik kaplar, mühürler, altın takılar ve çok sayıda adak eşyası bulunmuştur. Bu buluntular, mağaranın özellikle Minos Uygarlığı (MÖ yaklaşık 2.000–1.450) döneminden Roma Çağı'na kadar aktif bir kutsal alan olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bazı araştırmacılar, Dikte Mağarası'nın Minos dininde "Büyük Ana Tanrıça" kültüyle de bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Zeus kültü ortaya çıkmadan önce mağaranın doğurganlık ve bereket tanrıçalarına adanmış olabileceği düşünülmektedir. Daha sonra Yunan mitolojisinin gelişmesiyle bu eski kutsal alan Zeus'un doğum yeri olarak yeniden yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, aynı doğal mekânın farklı kültürler tarafından farklı kutsallıklarla ilişkilendirilmesinin önemli bir örneğidir.

Mircea Eliade'nin kutsal mekân kuramına göre Dikte Mağarası, "hierophany" yani kutsalın görünür hâle geldiği mekânlardan biridir. Eliade'ye göre mağaralar, insanın kutsal ile ilk karşılaşma noktalarından biridir ve çoğu kültürde evrenin merkezi olarak

[140] Vitaliano Dorothy B., age, s. 78.

kabul edilir. Dikte Mağarası da Zeus'un doğumu sayesinde sıradan bir jeolojik oluşum olmaktan çıkmış, kozmik düzenin yeniden kurulduğu merkezlerden biri hâline gelmiştir.[141]

Günümüzde Dikte (Psychro) Mağarası, Girit'in en önemli arkeolojik ve jeolojik miras alanlarından biridir. Her yıl yüz binlerce ziyaretçi mağarayı görmekte, hem doğal oluşumlarını hem de Zeus efsanesiyle bağlantılı tarihi önemini incelemektedir. Mağara, jeoloji, arkeoloji, mitoloji ve dinler tarihi araştırmalarının ortak çalışma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitolojik açıdan Dikte Mağarası, doğal karst süreçleriyle oluşmuş bir yeraltı boşluğunun, insanlığın en güçlü yaratılış ve iktidar mitlerinden biriyle birleşerek kutsal bir merkeze dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Mağaranın milyonlarca yıllık jeolojik oluşumu, Minos döneminden itibaren süren ibadet geleneği ve Zeus'un doğumuyla ilişkilendirilen anlatıları, onu dünya jeomitolojisinin en seçkin kutsal mağaralarından biri hâline getirmiştir.

IV-3. Ida Mağarası

İda Mağarası (Yunanca: Ιδαίον Ἄντρον), dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal mağaralarından biridir. Girit Adası'nın en yüksek dağı olan Psiloritis (antik adıyla İda Dağı) üzerinde, yaklaşık 1.500 metre yükseklikte yer alan bu doğal karst mağarası, Antik Yunan mitolojisinde tanrıların kralı Zeus'un büyütüldüğü kutsal yer olarak kabul edilir. Antik kaynaklarda Zeus'un doğum yeri konusunda iki farklı gelenek bulunur. Birinci gelenek Zeus'un Dikte (Diktaion) Mağarası'nda doğduğunu, daha sonra İda Mağarası'nda büyütüldüğünü anlatırken, ikinci gelenek doğrudan İda Mağarası'nı hem doğum hem de çocukluk yeri olarak kabul eder. Bu nedenle İda Mağarası, Dikte Mağarası ile birlikte Yunan dünyasının en kutsal mağaraları arasında yer almıştır. Jeomitoloji açısından İda Mağarası, doğal bir jeolojik oluşumun kozmik yaratılış anlatısıyla birleştiği en önemli örneklerden biridir.

Jeolojik olarak İda Mağarası, Girit'in merkezindeki Psiloritis Dağı'nın kireçtaşı kütlesi içinde milyonlarca yıllık karstlaşma süreçleri sonucunda oluşmuştur. Yağmur ve yeraltı sularının karbonatlı kayaçları çözmesiyle meydana gelen mağara, geniş girişi, büyük ana salonu, sarkıt ve dikitleriyle dikkat çeker. Mağara, yüksek rakımı nedeniyle yılın önemli bölümünde serin ve nemli bir ortama sahiptir. Jeomitoloji bakımından bu doğal özellikler, mağaranın antik çağ insanları tarafından tanrıların yaşadığı gizemli bir mekân olarak algılanmasına katkı sağlamıştır.

İda Mağarası ile ilgili en önemli mitolojik anlatı Zeus'un çocukluğudur. Titan Kronos, çocuklarının kendisini tahtından indireceği kehanetini öğrendiği için doğan her çocuğunu yutmaktadır. Annesi Rhea ise Zeus'u kurtarmak amacıyla onu gizlice Girit'e götürür. Birçok antik yazara göre Zeus, İda Dağı üzerindeki bu mağarada saklanır ve burada büyütülür. Onun bakımını kutsal keçi Amaltheia üstlenirken, Kuretler (Kouretes) adı verilen savaşçı gençler mağaranın girişinde nöbet tutar. Zeus ağladığında kalkanlarını ve mızraklarını birbirine vurarak büyük bir gürültü çıkarırlar, böylece Kronos bebeğin sesini duymaz. Bu anlatı, İda Mağarası'nın yalnızca bir

[141] Eliade Mircea, 1959, age, s. 171.

sığınak değil, yeni tanrılar düzeninin doğduğu kutsal merkez olarak görülmesini sağlamıştır.

Amaltheia efsanesi İda Mağarası'nın en önemli mitolojik unsurlarından biridir. Zeus'u besleyen kutsal keçi Amaltheia'nın sütü sayesinde büyüyen Zeus'un daha sonra Olimpos'un hâkimi olduğu anlatılır. Keçinin kırılan boynuzu ise tanrı tarafından kutsanarak Cornucopia (Bereket Boynuzu) hâline getirilmiştir. Bereket Boynuzu, sonsuz bolluğun ve doğanın tükenmeyen zenginliğinin sembolü olarak Antik Yunan sanatında yaygın biçimde kullanılmıştır. Jeomitolojik açıdan mağaranın bereket, doğurganlık ve yaşam kaynağı olarak görülmesi, onu "Toprak Ana'nın rahmi" anlayışıyla ilişkilendirir.

İda Mağarası yalnızca Zeus'un çocukluğu ile değil, aynı zamanda Girit'in eski dini gelenekleriyle de bağlantılıdır. Arkeolojik bulgular, mağaranın Minos Uygarlığı döneminden itibaren kutsal alan olarak kullanıldığını göstermektedir. Burada yapılan kazılarda bronz heykelcikler, adak baltaları (labrys), silahlar, seramik kaplar, değerli taşlar ve çok sayıda dinsel eşya bulunmuştur. Bu buluntular, mağaranın MÖ ikinci binyıldan başlayarak Roma dönemine kadar sürekli ziyaret edilen önemli bir ibadet merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Jeomitoloji bakımından İda Mağarası'nın önemi, doğal karst oluşumlarının kutsal sembollere dönüşmesinde görülmektedir. Mağara içindeki büyük sarkıtlar antik insanlar tarafından tanrısal sütunlar olarak yorumlanmış, mağaranın derinliklerinden gelen su damlalarının sesi ise kutsal varlıkların nefesi olarak algılanmıştır. Güneş ışığının yalnızca giriş bölümüne ulaşması ve mağaranın iç kesimlerinin sürekli karanlık olması, burayı ilahi sırların saklandığı bir mekân hâline getirmiştir. Modern jeoloji bütün bu oluşumları doğal süreçlerle açıklarken, antik toplumlar bunları tanrıların doğrudan müdahalesi olarak değerlendirmiştir.[142]

Bazı araştırmacılar, İda Mağarası'nın Zeus kültünden çok daha eski bir geçmişe sahip olduğunu düşünmektedir. Minos döneminde burada "Büyük Ana Tanrıça"ya yönelik doğurganlık törenlerinin gerçekleştirildiği, Yunan egemenliğinin başlamasıyla birlikte bu eski inançların Zeus mitolojisi içine dâhil edildiği ileri sürülmektedir. Böylece

[142] Vitaliano Dorothy B., age, s. 81.

mağaranın kutsallığı korunmuş, ancak kutsal varlığın kimliği değişmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal mekânların farklı kültürlerde farklı mitolojik anlamlar kazanmasının önemli örneklerinden biridir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağaralar, insanlığın en eski kutsal mekânları arasında yer alır. İda Mağarası da bu anlayışın tipik örneklerinden biridir. Eliade, mağaraların yeryüzü ile yeraltı arasında geçiş sağlayan kozmik merkezler olduğunu belirtir. Zeus'un burada büyütülmesi, mağarayı yalnızca bir doğal boşluk olmaktan çıkararak tanrısal düzenin başladığı merkez hâline getirmiştir. Böylece mağara, kutsal zamanın ve kutsal mekânın kesiştiği nokta olarak değerlendirilmektedir.[143]

Günümüzde İda Mağarası (Ideon Cave), hem arkeolojik hem de jeolojik açıdan koruma altında bulunan önemli bir kültür mirasıdır. Psiloritis UNESCO Küresel Jeoparkı sınırları içinde yer alan mağara, her yıl çok sayıda araştırmacı ve ziyaretçi tarafından gezilmektedir. Mağara, doğal jeolojik oluşumu ile Yunan mitolojisinin en önemli anlatılarından birini aynı mekânda birleştirmesi nedeniyle dünya jeomitolojisinin en değerli alanlarından biri kabul edilmektedir.

Jeomitolojik açıdan İda Mağarası, doğal bir karst mağarasının mitolojik hafızada tanrıların yetiştiği kutsal bir merkeze dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Girit'in yüksek dağları içinde yer alan bu mağara, jeolojinin şekillendirdiği bir doğal boşluğun, insanlığın kozmik düzen, doğuş ve kutsallık anlayışıyla birleşerek binlerce yıl boyunca yaşayan bir inanç merkezine dönüşebileceğini göstermektedir.

IV-4. Tainaron Mağarası

Tainaron Mağarası (Antik Yunanca: Ταίναρον), dünya jeomitolojisi içinde yeraltı dünyasına açılan en önemli mitolojik geçitlerden biri olarak kabul edilir. Mora Yarımadası'nın (Peloponnesos) en güney ucunda, Mani Yarımadası'nda bulunan Tainaron Burnu'ndaki doğal mağara ve kaya çatlakları, Antik Yunan dünyasında Hades'in ülkesine açılan girişlerden biri olarak görülmüştür. Jeomitolojik açıdan Tainaron, gerçek bir kıyı karstı ve deniz mağarasının, ölüm ve yeraltı dünyası kavramlarıyla bütünleşerek mitolojik bir "cehennem kapısı"na dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.[144]

Jeolojik olarak Tainaron Burnu, büyük ölçüde Mesozoik yaşlı kireçtaşlarından oluşur. Milyonlarca yıl boyunca deniz suyunun ve yeraltı sularının etkisiyle gelişen karstlaşma süreçleri sonucunda bölgede mağaralar, çatlaklar, deniz oyukları ve yeraltı boşlukları meydana gelmiştir. Dalgaların sürekli dövdüğü kayalık kıyılar, mağaranın karanlık görünümü ve içeriden gelen yankılar, antik çağ insanları üzerinde güçlü bir doğaüstü etki bırakmıştır. Jeomitolojiye göre tam da bu tür sıra dışı jeolojik özellikler, insanların burayı yeraltı dünyasına açılan gerçek bir kapı olarak yorumlamasına neden olmuştur.

Tainaron Mağarası'nın mitolojideki en önemli yeri, Herakles'in On İki Görevinden sonuncusuyla ilgilidir. Kral Eurystheus, Herakles'ten yeraltı dünyasının bekçisi olan üç

---

[143] Eliade Mircea, 1959, age, s. 173.

[144] Strabon, Geographika, VIII.5.1, çev. Horace Leonard Jones, Harvard University Press (Loeb Classical Library), Cambridge (MA), 1924.

başlı köpek Kerberos'u canlı olarak yeryüzüne çıkarmasını ister. Herakles, Hades'in ülkesine inmek için Tainaron Burnu'ndaki mağarayı kullanır. Yeraltına indikten sonra Hades ve Persephone ile karşılaşır, onların izniyle Kerberos'u güç kullanarak yakalar ve aynı geçitten yeryüzüne çıkarır. Bu olay, Tainaron'u kahramanların yeraltına girebildiği en önemli mitolojik kapı hâline getirmiştir.

Tainaron, Orpheus efsanesinde de önemli bir yere sahiptir. Eşi Eurydike'nin ölümünden sonra Orpheus'un lirini çalarak Hades'in ülkesine indiği geçitlerden birinin Tainaron olduğu anlatılır. Müziğinin büyüleyici etkisiyle Kerberos'u, Hades'i ve Persephone'yi etkileyen Orpheus'a, Eurydike'yi yeryüzüne çıkarma izni verilir. Ancak geriye dönüş yolunda arkasına baktığı için Eurydike sonsuza kadar yeraltında kalır. Bu anlatı, mağaranın yalnızca ölülerin dünyasına giriş değil, aynı zamanda yaşam ile ölüm arasındaki sınırın simgesi olduğunu göstermektedir.

Antik Yunan coğrafyacısı Pausanias, Tainaron Burnu'nda Poseidon'a adanmış önemli bir tapınak bulunduğunu ve tapınağın yakınındaki mağaranın Hades'e açılan giriş olarak kabul edildiğini yazar. Bu durum ilginçtir, çünkü deniz tanrısı Poseidon'un kutsal alanı ile yeraltı dünyasının kapısı aynı coğrafi bölgede yer almaktadır. Jeomitolojik açıdan bu birliktelik, denizin derinlikleri ile yeraltı dünyasının eski Yunan düşüncesinde birbirine yakın kavramlar olarak algılandığını göstermektedir.

Antik çağda birçok insan Tainaron Mağarası'nın gerçekten ruhların geçtiği yer olduğuna inanıyordu. Bu nedenle mağara çevresinde adak törenleri yapılmış, ölülerle iletişim kurmaya çalışan bazı kült uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Yeraltından gelen rüzgâr sesleri, dalgaların mağara içinde oluşturduğu uğultu ve sürekli karanlık atmosfer, bu inancı güçlendirmiştir. Modern jeoloji bütün bu olayları kıyı mağaralarının doğal akustik özellikleriyle açıklarken, antik toplum bunları Hades'in ülkesinden gelen sesler olarak yorumlamıştır.

Jeomitoloji bakımından Tainaron, doğrudan jeolojik özelliklerin mitolojik anlatıya dönüştüğü klasik örneklerden biridir. Deniz seviyesindeki mağara ağzı, içerideki karanlık boşluklar ve görünmeyen derinlikler, ölümden sonraki yaşamın bilinmezliğini temsil etmeye başlamıştır. Birçok araştırmacıya göre insanlar, mağaranın fiziksel olarak erişilemeyen bölümlerini hayal güçleriyle sonsuz yeraltı dünyasına bağlamışlardır. Böylece gerçek bir karst mağarası, Hades'in sarayına açılan sembolik kapıya dönüşmüştür.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade, mağaraları kutsal mekânlar ve dünyalar arasındaki geçiş noktaları olarak değerlendirir. Tainaron Mağarası da bu anlayışın tipik

örneklerinden biridir. Eliade'ye göre mağaralar yalnızca doğal boşluklar değildir, kozmik eksenin (axis mundi) yeraltına uzanan bölümleridir. Tainaron'un Hades'e açılan kapı olarak görülmesi, bu evrensel düşüncenin Antik Yunan'daki en güçlü yansımalarından biridir.[145]

Arkeolojik araştırmalar, Tainaron Burnu çevresinde Poseidon Tapınağı kalıntıları, antik liman izleri ve mağara yakınında çeşitli kült yapılarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, bölgenin yalnızca mitolojik anlatılarda değil, gerçek dini yaşamda da önemli bir hac merkezi olduğunu göstermektedir. Mağaranın kendisi günümüzde de görülebilmekte olup, ziyaretçiler tarafından Hades'in efsanevi kapısı olarak ilgi görmektedir.

Jeomitolojik açıdan Tainaron Mağarası, gerçek bir kıyı karst mağarasının ölüm, yeraltı dünyası ve ruhların yolculuğu ile özdeşleşerek mitolojik bir "yeraltı kapısı"na dönüşmesinin en etkileyici örneklerinden biridir. Karanlık kaya boşlukları, denizin sonsuz uğultusu ve erişilemeyen derinlikleri, Antik Yunan insanının ölüm sonrası yaşam tasavvurunu şekillendirmiş, böylece Tainaron, doğa ile mitolojinin birleştiği evrensel kutsal mekânlardan biri hâline gelmiştir.

IV-5. Sibyl Mağarası

Sibyl (Sibylla) Mağarası, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal mağaralarından biri olup, İtalya'nın Napoli Körfezi yakınındaki antik Cumae (Kuma) kentinde yer alır. Antik kaynaklarda Cumaean Sibyl Mağarası (Antro della Sibilla Cumana) olarak geçen bu mağara, tanrı Apollon tarafından kehanet yeteneği verilen Cumae Kahini'nin (Sibylla Cumana) yaşadığı ve kehanetlerde bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından Sibyl Mağarası, doğal jeolojik özellikler taşıyan volkanik bir bölgenin, mitolojik ve dinsel inançlarla birleşerek kutsal bir kehanet merkezine dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Sibyl Mağarası, Campi Flegrei (Phlegraean Fields) adı verilen büyük volkanik alan içinde yer almaktadır. Bölge, yüz binlerce yıl boyunca meydana gelen volkanik patlamalar sonucunda oluşmuş tüf, ignimbirit ve volkanik kül tabakalarından meydana gelir. Mağaranın bulunduğu kayaçlar büyük ölçüde volkanik tüften oluşmaktadır ve insanlar tarafından oyularak uzun bir galeri hâline getirilmiştir. Yaklaşık 131 metre uzunluğundaki ana koridor ile yan odalar, doğal volkanik jeolojinin insan eliyle şekillendirilmiş en dikkat çekici örneklerinden biridir. Jeomitoloji açısından burada doğal volkanik arazi ile insanın kutsal mekân oluşturma çabası iç içe geçmiştir.

Mitolojiye göre Cumae Sibylla'sı, tanrı Apollon'un en önemli kâhinlerinden biridir. Apollon ona dilediği kadar uzun ömür vermeyi teklif eder. Sibyl eline aldığı bir avuç kum tanesi kadar yıl yaşamayı ister, ancak sonsuz gençliği istemeyi unutur. Bunun üzerine yüzyıllar boyunca yaşar fakat giderek yaşlanır, bedeni küçülür ve sonunda yalnızca sesi kalır. Bu anlatı, ölümsüzlük ile yaşlanmanın birlikte düşünülmesinin en çarpıcı mitolojik örneklerinden biridir. Sibyl'in bu uzun yaşamını mağarada sürdürdüğüne inanılmıştır.

---

[145] Eliade Mircea, 1959, age, s. 174-175.

Sibyl Mağarası'nın en önemli mitolojik anlatısı, Roma'nın efsanevi atası Aeneas ile ilgilidir. Vergilius'un Aeneis destanının VI. kitabında Aeneas, İtalya'ya geldikten sonra Cumae'ye ulaşır ve Sibyl'den yardım ister. Sibyl, onu mağarada karşılar ve yeraltı dünyasına (Hades) inebilmesi için gerekli kutsal hazırlıkları yaptırır. Aeneas, Sibyl'in rehberliğinde Altın Dal (Golden Bough) adı verilen kutsal dalı bulur ve mağaradan başlayarak yeraltı dünyasına iner. Burada babası Anchises'in ruhuyla görüşür, Roma'nın geleceği ve soyundan gelecek büyük hükümdarlar hakkında kehanetler dinler. Bu anlatı, Sibyl Mağarası'nı yalnızca bir kehanet merkezi değil, aynı zamanda yeraltı dünyasına açılan sembolik kapılardan biri hâline getirmiştir.

Jeomitoloji bakımından Sibyl Mağarası'nın en dikkat çekici özelliği, bulunduğu Campi Flegrei bölgesinin yoğun volkanik faaliyet göstermesidir. Antik çağda bölgede sık sık meydana gelen depremler, sıcak su kaynakları, kükürt kokulu gaz çıkışları ve buhar bacaları, insanların burayı yeraltındaki tanrıların yaşadığı alan olarak görmesine neden olmuştur. Özellikle yakınındaki Avernus Gölü, antik Yunan ve Roma dünyasında Hades'e açılan girişlerden biri kabul edilmiştir. Böylece mağara ile volkanik coğrafya birleşerek ölüm ve yeraltı dünyası mitolojisinin temelini oluşturmuştur.

Antik çağ yazarları Sibyl'in kehanetlerini mağaranın içinde bulunan odalarda verdiğini anlatırlar. Rivayete göre Sibyl kehanetlerini yapraklara yazar ve mağaranın girişindeki rüzgâr bu yaprakları dağıtırdı. Kehanetleri öğrenmek isteyenlerin yaprakları doğru sıraya koymaları gerekirdi. Bu anlatı, kehanetin belirsizliğini ve kaderin insan tarafından tam olarak çözülemeyeceğini simgelemektedir.

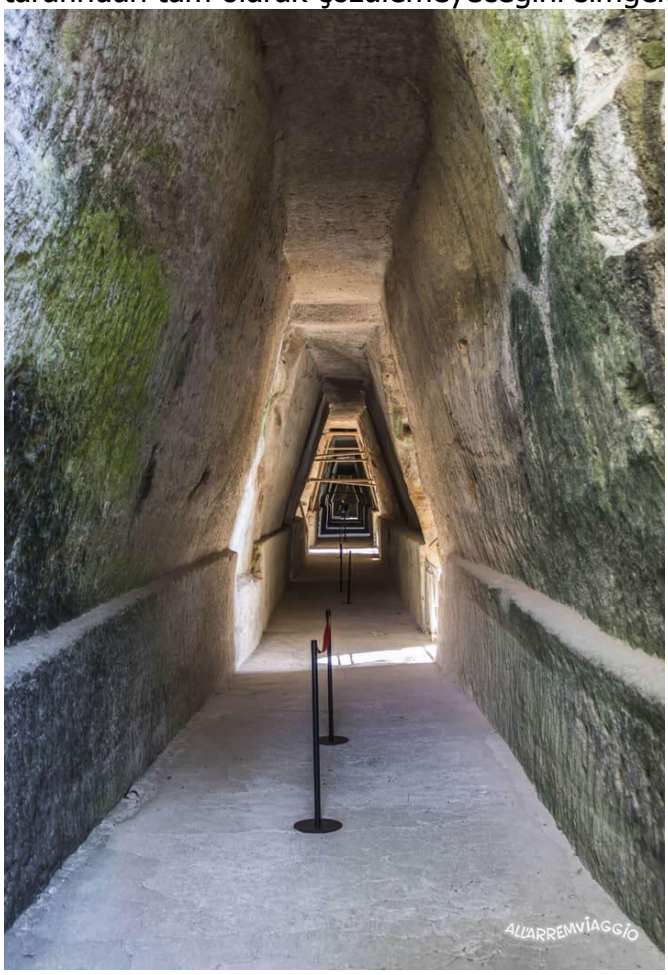

Arkeolojik araştırmalar, bugün görülen uzun galerinin MÖ 4. yüzyılda veya daha erken bir dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Galeri yaklaşık 131 metre uzunluğunda olup trapez biçimindedir. Yan duvarlarda dokuz adet açıklık ve ışık penceresi bulunmaktadır. Koridorun sonunda dikdörtgen planlı bir oda yer alır. Bazı araştırmacılar bu odanın gerçekten Sibyl'in kehanet odası olduğunu savunurken, bazıları yapının askeri veya savunma amaçlı inşa edildiğini ileri sürmektedir. Ancak Roma döneminden itibaren halk arasında burası Sibyl Mağarası olarak kabul edilmiş ve bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağaralar, kutsal ile sıradan dünya arasındaki sınırı temsil eder. Sibyl Mağarası bu anlayışın en belirgin

örneklerinden biridir. Burada yaşayan kahin, tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapmakta, mağara ise hem ilahi bilgeliğin hem de yeraltı dünyasına geçişin sembolik mekânı hâline gelmektedir. Jeomitoloji açısından doğal volkanik jeoloji ile dinsel inançların birleşmesi burada açıkça görülmektedir.[146]

Jeomitolojik açıdan Sibyl Mağarası, insanların volkanik bölgelerde karşılaştıkları olağanüstü doğal olayları kutsal anlatılarla açıklamalarının klasik örneklerinden biridir. Campi Flegrei'deki sıcak gaz çıkışları, yer sarsıntıları, volkanik kayaçlar ve derin mağaralar, insanların gözünde tanrıların konuştuğu, yeraltı dünyasının başladığı ve geleceğin görülebildiği kutsal alanlara dönüşmüştür. Dorothy B. Vitaliano'nun jeomitoloji yaklaşımına göre bu tür anlatılar, gerçek jeolojik olayların mitolojik hafızaya yansımasının tipik örnekleridir.

Sibyl Mağarası, dünya jeomitolojisi açısından doğal volkanik bir coğrafyanın, kehanet geleneği ve yeraltı dünyası inancıyla bütünleştiği en önemli kutsal mekânlardan biridir. Volkanik tüflerin içine açılmış uzun galerisi, Campi Flegrei'nin olağanüstü jeolojik yapısı ve Aeneas'ın yeraltı yolculuğuyla kurduğu bağ sayesinde, doğa ile mitolojinin birbirini nasıl şekillendirdiğini gösteren en seçkin örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

IV-6. Plüton Mağarası

Plüton Mağarası, antik kaynaklarda Ploutonion (Πλουτώνιον) veya Latince adıyla Plutonium olarak geçen, yeraltı dünyasının tanrısı Plüton (Yunan mitolojisinde Hades) ile ilişkilendirilen kutsal mağaradır. Dünya jeomitolojisi açısından en ünlü Plüton Mağarası, günümüzde Denizli ili sınırlarında bulunan Hierapolis (Pamukkale) antik kentindeki Ploutonion'dur. Antik Yunan ve Roma dünyasında burası, yeraltı dünyasına açılan kapılardan biri olarak kabul edilmiş, mağaradan çıkan görünmez ve öldürücü gazlar ise Hades'in nefesi veya Plüton'un ölümcül gücü olarak yorumlanmıştır. Plüton Mağarası, doğal jeolojik süreçlerin mitolojik anlatılara dönüşmesini gösteren dünyanın en önemli jeomitolojik alanlarından biridir.

Jeolojik açıdan Hierapolis Ploutonion'u, Büyük Menderes Grabeni üzerinde yer alan aktif bir tektonik bölgede oluşmuştur. Bölge, fay hatları boyunca yükselen karbondioksit (CO_2) bakımından zengin gazların sürekli yüzeye çıktığı bir jeotermal sistemin parçasıdır. Mağaranın ağzından çıkan ağır karbondioksit gazı özellikle gece ve sabah erken saatlerde zemine yakın bir tabaka oluşturur. Bu gaz tabakası kuşlar, küçük memeliler ve diğer canlılar için öldürücü olabilir. Antik çağ insanları gazın görünmez olmasını ve mağaraya giren hayvanların kısa sürede ölmesini doğaüstü bir olay olarak değerlendirmiş, burayı yeraltı tanrısının gerçek kapısı kabul etmiştir. Günümüzde yapılan jeolojik ve jeokimyasal araştırmalar, bu olayın tamamen doğal karbondioksit çıkışlarından kaynaklandığını göstermektedir.

Mitolojiye göre Ploutonion, Hades ile eşi Persephone'nin yeraltı ülkesine açılan kutsal geçitlerden biridir. Antik insanlar mağaranın derinliklerinde Hades'in sarayının bulunduğuna inanıyorlardı. Mağaranın çevresinde yapılan dinsel törenlerde tanrılara kurbanlar sunuluyor, özellikle boğalar ve kuşlar mağaranın önüne bırakılıyordu. Gazın

[146] Eliade Mircea, 1959, age, s. 175.

etkisiyle kısa sürede ölen hayvanlar, Plüton'un kurbanı kabul ediliyordu. Bu olay, mağaranın kutsallığını daha da güçlendirmiş ve burayı antik dünyanın en gizemli kutsal alanlarından biri hâline getirmiştir.

Antik coğrafyacı Strabon, Hierapolis'i ziyaret ettiğinde mağaranın önünde yaşanan olayları ayrıntılı biçimde anlatır. Ona göre mağaranın ağzına bırakılan serçeler ve diğer küçük kuşlar anında ölmekteydi. Buna karşılık Kybele ve Plüton rahipleri mağaranın içine girebiliyor ve zarar görmeden dışarı çıkabiliyorlardı. Antik insanlar bunu rahiplerin ilahi koruma altında olmasına bağlamışlardır. Günümüzde ise araştırmacılar, rahiplerin gazın zeminde yoğunlaştığını bildiklerini, nefeslerini tutarak veya daha yüksek seviyelerde kalarak mağaraya girdiklerini düşünmektedir.[147]

Plinius da eserinde Hierapolis'teki bu mağaradan söz eder ve içeriden çıkan ölümcül gazların yalnızca hadım rahipler tarafından aşılabildiğini aktarır. Roma döneminde mağara çevresinde büyük dinsel törenler düzenlenmiş, insanlar yeraltı tanrılarının gücünü burada doğrudan hissedebileceklerine inanmışlardır. Bu nedenle Ploutonion yalnızca bir mağara değil, aynı zamanda önemli bir hac ve kehanet merkezi olarak da kullanılmıştır.

Jeomitoloji açısından Plüton Mağarası, gerçek bir jeolojik olayın mitolojiye dönüşmesinin en açık örneklerinden biridir. Fay hatlarından yükselen görünmez karbondioksit gazı, antik çağ insanları tarafından ölüm tanrısının nefesi olarak yorumlanmıştır. Gazın kokusuz ve renksiz olması, mağaraya yaklaşan canlıların sebepsiz yere ölmesi ve mağara çevresindeki sıcak su kaynakları ile traverten oluşumları birlikte değerlendirildiğinde, bölgenin neden yeraltı dünyasıyla özdeşleştirildiği kolayca anlaşılmaktadır. Dorothy B. Vitaliano, Ploutonion'u jeomitolojinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.

2011 yılından itibaren İtalyan arkeolog Francesco D'Andria başkanlığındaki kazılar sırasında antik kaynaklarda anlatılan Ploutonion yeniden ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda mağaranın girişi, tapınak kalıntıları, kutsal avlu ve tören alanları bulunmuştur. Ayrıca yapılan gaz ölçümleri, mağara ağzında özellikle gece saatlerinde karbondioksit yoğunluğunun ölümcül seviyelere ulaştığını doğrulamıştır. Böylece antik yazarların iki bin yıl önce aktardıkları gözlemler bilimsel olarak doğrulanmıştır.

Hierapolis Ploutonion'u yalnızca Yunan-Roma dünyasında değil, Anadolu din tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Hierapolis, Frig ve Anadolu inançlarının daha sonra Helenistik ve Roma gelenekleriyle birleştiği kutsal merkezlerden biridir. Yeraltından çıkan sıcak sular, travertenler, gaz çıkışları ve depremler, bölgenin binlerce yıl

[147] Strabon, Geographika, XIII.4.14.

boyunca kutsal kabul edilmesine neden olmuştur. Bu durum jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "jeolojik olayların dinsel ve mitolojik hafızayı şekillendirmesi" olgusunun Anadolu'daki en güçlü örneklerinden biridir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade, yeraltına açılan mağaraların dünyanın merkezi ile ölüler âlemi arasındaki geçiş noktalarını temsil ettiğini belirtir. Ploutonion da bu anlayışın klasik örneklerinden biridir. Burada görülen doğal gaz çıkışları, antik insanın gözünde yeraltı tanrılarının doğrudan varlığının kanıtı olarak değerlendirilmiş, böylece mağara sıradan bir jeolojik oluşum olmaktan çıkarak kutsal kozmolojinin bir parçası hâline gelmiştir.[148]

Jeomitolojik açıdan Plüton Mağarası, doğal karbondioksit gazı çıkışları, aktif fay sistemi ve jeotermal faaliyetlerin antik toplumlar tarafından ölüm tanrısı Plüton'un görünmez gücü olarak yorumlandığı en önemli örneklerden biridir. Hierapolis'teki bu kutsal mağara, jeoloji ile mitolojinin birbirini nasıl şekillendirdiğini gösteren ve bilimsel araştırmalarla antik anlatıları büyük ölçüde doğrulanmış ender jeomitolojik alanlardan biri olarak kabul edilmektedir.

IV-7. Hira Mağarası

Hira Mağarası (Arapça: غار حراء– Gār Ḥirāʾ), günümüzde Suudi Arabistan'ın Mekke kentinin yaklaşık 5 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Cebel-i Nûr (Jabal al-Nour, Nur Dağı) üzerinde yer alan küçük bir kaya mağarasıdır. Dünya jeomitolojisi açısından Hira Mağarası, doğrudan bir mitolojik mekân olmaktan ziyade, kutsal coğrafyanın oluşumunda doğal jeolojik yapıların belirleyici rolünü gösteren en önemli örneklerden biridir. İslam geleneğinde Hz. Muhammed'in ilk vahyi aldığı yer olarak kabul edilen bu mağara, doğal bir kaya oluşumunun kutsal tarih ve dini hafızayla birleşerek evrensel ölçekte kutsal bir mekâna dönüşmesini göstermektedir. Jeomitoloji, bu tür örnekleri insanların belirli jeolojik oluşumlara yükledikleri kutsal anlamlar bakımından inceler.

Jeolojik bakımdan Hira Mağarası, Hicaz bölgesindeki çok eski Prekambriyen granit ve metamorfik kayaçlardan oluşan Cebel-i Nûr kütlesi içinde yer almaktadır. Dağ, milyonlarca yıllık tektonik süreçler ve fiziksel ayrışma sonucunda bugünkü görünümünü kazanmıştır. Hira Mağarası ise geniş bir mağara sistemi olmayıp, büyük granit blokların doğal olarak üst üste gelmesiyle meydana gelmiş dar bir kaya sığınağıdır. Yaklaşık 3-4 metre uzunluğunda ve 1-1,5 metre genişliğinde olan mağara, birkaç kişinin oturabileceği büyüklüktedir. Jeomitoloji açısından mağaranın yüksek konumu, sessizliği ve dış dünyadan izole yapısı, onun kutsal bir inziva mekânı olarak seçilmesini açıklayan önemli doğal özelliklerdir.[149]

İslam geleneğine göre Hz. Muhammed, peygamberlikten önce Mekke toplumunun sosyal ve ahlaki sorunları üzerine düşünmek amacıyla sık sık Hira Mağarası'na çekiliyor, burada ibadet ediyor ve tefekkür ediyordu. Milâdi 610 yılında, Ramazan ayında burada bulunduğu sırada Cebrâil (Cebrail) meleği gelerek ilk vahyi getirmiş ve Alak Suresi'nin ilk ayetleri nazil olmuştur: "Oku! Yaratan Rabbinin adıyla oku…" Bu

[148] Eliade Mircea, 1959, age, s. 177.
[149] Togan Zeki Velidi, İslam Ansiklopedisi, "Hirâ" maddesi.

olay, İslam tarihinde vahyin başlangıcı kabul edilir ve Hira Mağarası'nı dünyanın en önemli kutsal mekânlarından biri hâline getirir.

Jeomitoloji bakımından Hira Mağarası'nın önemi, doğal bir kaya sığınağının insanlık tarihini etkileyen büyük bir dini olayın gerçekleştiği yer olarak kutsallaşmasında görülmektedir. Mağaranın sarp granit yamaçlar üzerinde bulunması, buraya ulaşmanın güç olması ve çevrenin sessizliği, inziva ve manevi tefekkür için uygun doğal koşullar sağlamıştır. Birçok jeomitoloji araştırmacısına göre kutsal mağaraların önemli bir bölümü, insanların doğanın sessizliği içinde kendilerini evrenden soyutlayabildikleri bu tür doğal alanlarda ortaya çıkmıştır.[150]

Hira Mağarası, klasik anlamda bir mitolojik öykünün konusu değildir. Bununla birlikte kutsal anlatılar bakımından önemli semboller içerir. İslam geleneğinde mağara, ilahi bilginin insanlığa ulaştığı ilk mekân olarak değerlendirilir. Bu nedenle Hira, karanlıktan aydınlığa geçişi, cehaletten bilgiye ulaşmayı ve vahyin başlangıcını temsil eder. Jeomitolojik yorumlarda mağaranın fiziksel karanlığı ile vahyin getirdiği manevi aydınlık arasındaki sembolik ilişki özellikle vurgulanmaktadır.

Dinler tarihi açısından mağaralar birçok kültürde kutsal mekân olarak kabul edilmiştir. Antik Yunan'da Zeus'un yetiştirildiği İda ve Dikte mağaraları, Roma dünyasında Sibyl Mağarası, Anadolu'da Ploutonion ve İslam geleneğinde Hira Mağarası, farklı dini geleneklere ait olmalarına rağmen ortak bir özelliği paylaşırlar: Doğal jeolojik boşluklar, insan ile kutsal arasındaki temas noktası hâline gelmiştir. Jeomitoloji bu ortaklığı, jeolojik çevrenin dini sembollerin oluşumundaki etkisi olarak değerlendirir.

Arkeolojik açıdan Hira Mağarası'nda antik dönemlere ait büyük mimari yapılar bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni, mağaranın hiçbir zaman tapınak ya da yerleşim alanı olarak kullanılmamış olmasıdır. Günümüzde mağara, milyonlarca Müslüman tarafından ziyaret edilen önemli bir ziyaret noktasıdır. Cebel-i Nûr'un zirvesine ulaşan dik patika yol boyunca her yıl çok sayıda ziyaretçi mağaraya çıkmaktadır.

Jeomitoloji açısından Hira Mağarası'nın önemi, bir mitolojik kahramanın ya da yeraltı tanrısının mekânı olmasından değil, doğal bir kaya oluşumunun insanlığın dini hafızasında kutsal bir merkez hâline gelmesinden kaynaklanır. Bu nedenle Hira, jeomitolojide "kutsal jeolojik mekânlar"

[150] Eliade Mircea, Patterns in Comparative Religion, Sheed & Ward, New York, 1958.

başlığı altında değerlendirilebilir. Ancak bilimsel açıdan belirtmek gerekir ki Hira Mağarası, Yunan veya Mezopotamya mitolojisindeki anlamda mitolojik bir mağara değildir, esas önemi İslam dininin kutsal tarihi içindeki yerinden gelir.

IV-8. Ashab-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf (Arapça: أصحاب الكهف – Ashab al-Kahf), dünya jeomitolojisi açısından doğal bir mağaranın dini anlatılar ve kutsal coğrafya ile bütünleşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Hikâye, İslam, Hristiyanlık ve Doğu Hristiyan geleneğinde farklı biçimlerde yer almakta olup, ortak unsur, zulümden kaçan gençlerin bir mağaraya sığınmaları ve burada ilahi bir mucize sonucu uzun yıllar boyunca uyumalarıdır. Jeomitoloji bakımından Ashâb-ı Kehf anlatısı, gerçek bir jeolojik oluşum olan mağaranın ilahi koruma, zamanın durması ve yeniden diriliş inancının sembolüne dönüşmesini göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in Kehf Suresi'nde anlatıldığına göre, Allah'a inanan bir grup genç, putperest hükümdarın baskısından kaçarak bir mağaraya sığınır. Allah onların üzerine bir uyku verir ve onlar mağarada üç yüz dokuz yıl (Kur'an'da "üç yüz yıl kaldılar, buna dokuz daha kattılar" şeklinde ifade edilir) uyurlar. Uyandıklarında ise toplum tamamen değişmiştir ve inandıkları din artık kabul görmektedir. Bu olay, Allah'ın öldükten sonra diriltmeye gücünün delili olarak sunulmaktadır. Kur'an'da mağaranın yeri kesin olarak belirtilmez, bu nedenle tarih boyunca farklı bölgelerdeki mağaralar Ashâb-ı Kehf ile ilişkilendirilmiştir.

Jeomitolojik açıdan anlatının merkezinde mağaranın doğal özellikleri yer alır. Kehf Suresi'nin 17. ayetinde güneşin doğuş ve batış sırasında mağaranın içine doğrudan girmediği, ışığın mağaranın iki yanından geçtiği ifade edilir. Bu tasvir, mağaranın yönelimi ve giriş geometrisinin doğal özelliklerine dikkat çekmektedir. Modern jeomitoloji araştırmalarında bu ayrıntı, kutsal metinlerde jeolojik ve coğrafi gözlemlerin sembolik biçimde yer almasının dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.[151]

Hristiyan geleneğinde aynı anlatı "Seven Sleepers of Ephesus" (Efes'in Yedi Uyurları) adıyla bilinmektedir. Rivayete göre Roma İmparatoru Decius'un (MS 249–251) Hristiyanlara yönelik baskıları sırasında yedi genç Efes yakınlarındaki bir mağaraya sığınmış, mağaranın ağzı kapatılmış ve yaklaşık iki yüz yıl sonra II. Theodosius döneminde (MS 5. yüzyıl) yeniden uyanmışlardır. Böylece Hristiyanlıkta da bu olay,

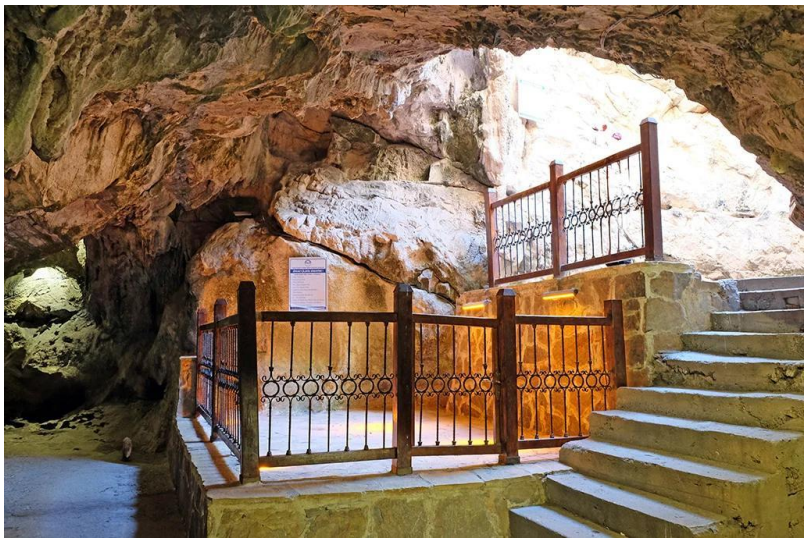

[151] Vitaliano Dorothy B., age, s. 102.

ölümden sonra diriliş inancının bir kanıtı olarak yorumlanmıştır. Bu anlatının daha sonra İslam geleneğinde yeniden şekillendiği düşünülmektedir, ancak Kur'an, olayı bağımsız bir vahiy anlatısı olarak aktarır ve kişi sayısını özellikle kesinleştirmez.

Ashâb-ı Kehf'in mağarasının nerede bulunduğu konusunda tarih boyunca farklı görüşler ileri sürülmüştür. En çok kabul gören adaylardan biri Efes (Selçuk/İzmir) yakınındaki Yedi Uyurlar Mağarasıdır. Bunun yanında Tarsus (Mersin), Afşin (Kahramanmaraş), Lice (Diyarbakır), Ürdün'deki Rajib ve hatta Şam çevresindeki bazı mağaralar da Ashâb-ı Kehf ile ilişkilendirilmiştir. Kur'an'ın mağaranın yerini belirtmemesi nedeniyle bilimsel açıdan bu adaylardan herhangi birinin kesin olarak Ashâb-ı Kehf Mağarası olduğu söylenememektedir. Jeomitoloji açısından önemli olan, farklı coğrafyalardaki benzer jeolojik oluşumların aynı kutsal anlatıyla ilişkilendirilmesidir.[152]

Jeolojik açıdan Ashâb-ı Kehf olarak gösterilen mağaraların büyük bölümü kireçtaşı (karstik) kayaçlar içinde gelişmiş doğal mağaralardır. Karst mağaralarının serin ve sabit sıcaklığa sahip olmaları, dış ortamdan izole edilmeleri ve sessiz yapıları, tarih boyunca insanların buraları sığınak olarak kullanmalarına neden olmuştur. Jeomitoloji, bu doğal özelliklerin zamanla kutsal anlatılara dönüşmesini inceleyen disiplinlerden biridir. Ashâb-ı Kehf anlatısında mağaranın güvenli bir sığınak ve ilahi koruma mekânı hâline gelmesi, jeolojik çevrenin dini sembolizmi nasıl etkilediğinin güçlü bir örneğidir. Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağara, birçok kültürde yeniden doğuşun ve kutsal dönüşümün sembolüdür. Ashâb-ı Kehf anlatısında mağara yalnızca fiziksel bir saklanma yeri değildir, zamanın askıya alındığı, ölüm ile yaşam arasındaki sınırın aşıldığı kutsal bir mekândır. Gençlerin mağaraya girdiklerinde eski dünyanın sona ermesi ve çıktıklarında yeni bir çağla karşılaşmaları, mağarayı kozmik dönüşümün simgesi hâline getirir.

Jeomitoloji açısından Ashâb-ı Kehf anlatısı, mağaranın fiziksel özellikleri ile kutsal anlatının birbirini nasıl tamamladığını gösterir. Doğal kaya sığınağı, sabit iklim koşulları, ışığın giriş biçimi ve dış dünyadan yalıtılmış yapısı, anlatının inandırıcılığını güçlendiren doğal unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Ashâb-ı Kehf, jeomitoloji literatüründe doğal bir mağaranın dini hafızaya dönüşmesinin evrensel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji açısından önemli bir ayrımı vurgulamak gerekir. Ashâb-ı Kehf anlatısı klasik anlamda bir "mitoloji" değildir, İslam ve Hristiyanlık geleneklerinde kutsal tarih ve dini anlatı olarak kabul edilir. Bununla birlikte, jeomitoloji yalnızca pagan mitlerini değil, doğal jeolojik oluşumların kutsal anlatılarla ilişkilendirildiği bütün kültürel gelenekleri incelediğinden, Ashâb-ı Kehf Mağarası da disiplin açısından değerlendirilebilecek önemli örneklerden biridir.

[152] Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, "Ashâb-ı Kehf" maddesi, Cilt 3, Ankara, 1991.

IV-9. Lascaux Mağarası

Lascaux Mağarası, Fransa'nın güneybatısındaki Dordogne bölgesinde, Montignac yakınlarında yer alan ve yaklaşık 17.000 yıl öncesine (Üst Paleolitik, Magdalenyen dönemi) tarihlenen dünyanın en önemli tarih öncesi mağaralarından biridir. Doğrudan bir mitoloji metninde adı geçen kutsal mağara olmamakla birlikte, dünya jeomitolojisi açısından insanların doğal mağaraları kutsal mekânlara dönüştürmelerinin ve jeolojik çevre ile inanç sistemleri arasındaki ilişkinin en eski örneklerinden biri kabul edilir. Mağaranın duvarlarını süsleyen yüzlerce boğa, at, geyik, bizon ve gizemli insan figürleri, tarih öncesi insanların mağaraları yalnızca barınak olarak değil, aynı zamanda törensel ve sembolik alanlar olarak kullandığını göstermektedir. Bu nedenle Lascaux, jeomitolojide "mitolojinin doğuşuna tanıklık eden mağara" olarak değerlendirilen en önemli arkeolojik alanlardan biridir.

Jeolojik açıdan Lascaux Mağarası, Kretase dönemine ait kireçtaşlarının milyonlarca yıl boyunca yağmur sularının çözündürmesi sonucu oluşmuş tipik bir karst mağarasıdır. Yer altı sularının oluşturduğu galeriler, salonlar ve dar geçitler zaman içinde doğal bir labirent meydana getirmiştir. Bu jeolojik yapı, mağaranın sabit sıcaklığa ve neme sahip olmasını sağlamış, böylece tarih öncesi resimlerin günümüze kadar korunmasına büyük katkıda bulunmuştur. Jeomitoloji açısından mağaranın doğal karanlığı, yankılı yapısı ve derin galerileri, tarih öncesi insanların burayı gündelik yaşamdan ayrılmış kutsal bir alan olarak görmelerini kolaylaştırmıştır.[153]

Lascaux'un keşfi de dikkat çekici bir öyküdür. 12 Eylül 1940'ta dört genç – Marcel Ravidat, Jacques Marsal, Georges Agnel ve Simon Coencas – kaybolan köpeklerini ararken mağaranın girişini fark etmişlerdir. İçeri girdiklerinde olağanüstü mağara resimleriyle karşılaşmış ve kısa süre sonra Fransız arkeolog Henri Breuil tarafından mağaranın bilimsel incelemesi başlatılmıştır. Bu keşif, tarih öncesi sanat araştırmalarında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Lascaux'da yaklaşık 600 resim ve 1.500'den fazla gravür bulunmaktadır. En ünlü bölüm olan Boğalar Salonu (Hall of Bulls), dört ila beş metre uzunluğunda dev yabani sığırlar (aurochs), atlar ve geyiklerle süslüdür. İlginç biçimde mağarada günlük yaşamı anlatan sahneler yok denecek kadar azdır, daha çok vahşi hayvanlar, semboller ve soyut işaretler yer alır. Bu durum, resimlerin av sahnesinden çok dinsel veya mitolojik anlam taşıdığı görüşünü güçlendirmiştir.

Jeomitolojiyi en çok ilgilendiren anlatılardan biri, "Şaft (Kuyu) Sahnesi" olarak bilinen resimdir. Bu sahnede yaralanmış bir bizonun önünde yere düşmüş kuş başlı bir insan figürü, yanında bir kuş ve mızrak tasvir edilmiştir. Avrupa Paleolitik sanatında insan figürünün yer aldığı çok az örnekten biri olan bu kompozisyonun anlamı hâlâ çözülememiştir. Bazı araştırmacılar bunun bir av kazasını, bazıları ise bir şamanın ruhsal yolculuğunu veya ilk mitolojik anlatılardan birini temsil ettiğini ileri sürmektedir. Özellikle David Lewis-Williams, bu sahnenin mağarada gerçekleştirilen trans deneyimlerinin ve şamanik ritüellerin görsel ifadesi olabileceğini savunur.

---

[153] Bahn Paul G., Cave Art: A Guide to the Decorated Ice Age Caves of Europe, Frances Lincoln, London, 1998.

Jeomitoloji açısından Lascaux'un önemi, doğal mağaranın tarih öncesi insanların zihninde kutsal bir kozmolojiye dönüşmesidir. Birçok araştırmacı mağaranın derinliklerinin, insanların ruhlar dünyasına veya ataların yaşadığı görünmez âleme açılan sembolik bir kapı olarak algılandığını düşünmektedir. Özellikle resimlerin mağaranın en karanlık ve ulaşılması en zor bölümlerinde bulunması, bunların gündelik kullanım amacıyla değil, özel törenler sırasında yapıldığını göstermektedir. Bu yönüyle Lascaux, daha sonraki dönemlerde yeraltı dünyasına açılan kutsal mağara inançlarının tarih öncesindeki öncülerinden biri sayılmaktadır.

Fransız arkeolog Andre Leroi-Gourhan, Lascaux'daki hayvanların rastgele çizilmediğini, boğa, at, bizon ve geyiklerin belirli bir sembolik düzen içinde yerleştirildiğini ileri sürmüştür. Ona göre mağara, tarih öncesi insanların evren tasavvurunu yansıtan büyük bir semboller sistemi niteliğindedir. Bu yaklaşım, jeomitolojinin temel düşüncesiyle örtüşmektedir: Jeolojik mekânlar yalnızca doğal oluşumlar değil, aynı zamanda kültürel ve kutsal anlamların taşıyıcısıdır.

Lascaux Mağarası'nın korunması da bilim tarihi açısından önemlidir. Mağara 1948 yılında ziyarete açılmış, ancak ziyaretçilerin solunumu sonucu oluşan karbondioksit, nem ve mikroorganizmalar resimlere zarar vermeye başlayınca 1963 yılında halka kapatılmıştır. Günümüzde ziyaretçiler, aslına çok yüksek doğrulukla hazırlanmış Lascaux II, Lascaux IV (International Centre for Cave Art) gibi rekonstrüksiyonları gezebilmektedir. Bu durum, doğal ve kültürel mirasın korunması açısından dünya çapında örnek gösterilen uygulamalardan biridir.[154]

Jeomitolojik açıdan Lascaux Mağarası, doğrudan belirli bir mitolojinin parçası olmamakla birlikte, mitolojik düşüncenin ve kutsal mağara kavramının tarih öncesindeki en eski maddi kanıtlarından biri olarak kabul edilir. Doğal karst mağarasının karanlık galerileri, sembolik hayvan resimleri ve gizemli insan figürleri, jeolojik bir oluşumun binlerce yıl boyunca insanın kutsal dünyasının merkezine yerleşebileceğini gösteren en etkileyici örneklerden biridir. Bu nedenle Lascaux, dünya jeomitolojisinin temel inceleme alanları arasında yer alır.

IV-10. Altamira Mağarası

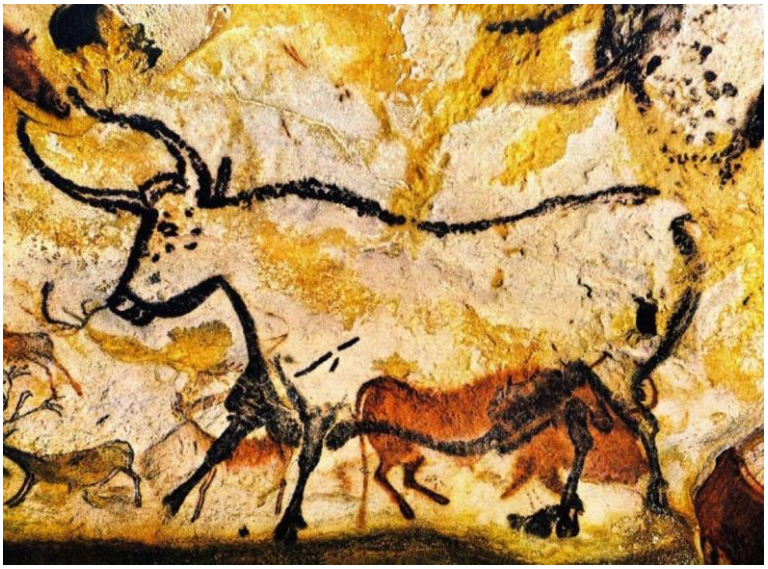

Altamira Mağarası, İspanya'nın kuzeyindeki Cantabria bölgesinde, Santillana del Mar yakınlarında bulunan ve yaklaşık MÖ 36.000–13.000 yılları arasına tarihlenen mağara resimleriyle dünyanın en önemli tarih öncesi kutsal alanlarından biridir. Jeomitoloji açısından

[154] UNESCO Dünya Mirası Merkezi, Prehistoric Sites and Decorated Caves of the Vézère Valley, Norbert Aujoulat, 2005.

Altamira, doğal bir karst mağarasının insanın kutsal düşüncesi, sembolik anlatıları ve ilk mitolojik tasavvurlarıyla bütünleştiği en eski örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar belirli bir mitolojik kahraman ya da tanrıyla ilişkilendirilmese de, mağara resimlerinde görülen bizonlar, atlar, geyikler, yaban domuzları, el izleri ve soyut işaretler, tarih öncesi insanların doğa güçlerini kutsal kabul ettiklerini ve mağaraları ritüel merkezleri olarak kullandıklarını göstermektedir. Bu nedenle Altamira, Lascaux ile birlikte dünya jeomitolojisinin temel örneklerinden biri sayılır.

Jeolojik bakımdan Altamira Mağarası, yaklaşık 150 milyon yıl önce oluşmuş Üst Jura yaşlı kireçtaşlarının karstlaşması sonucunda meydana gelmiştir. Yağmur sularının kireçtaşını çözmesiyle oluşan galeriler, salonlar ve dar geçitler zamanla genişlemiş, daha sonra tavanın bazı bölümleri çökmüş ve mağaranın bugünkü yapısı ortaya çıkmıştır. Mağaranın içindeki sabit sıcaklık (yaklaşık 13-14 °C) ve yüksek nem oranı, resimlerin on binlerce yıl boyunca korunmasını sağlamıştır. Jeomitoloji açısından mağaranın karanlık, sessiz ve dış dünyadan izole yapısı, onu tarih öncesi toplumlar için kutsal törenlerin gerçekleştirildiği ideal bir mekân hâline getirmiştir.[155]

Altamira'nın keşfi, arkeoloji tarihinin en önemli olaylarından biridir. Mağara ilk kez 1868 yılında Modesto Cubillas tarafından fark edilmiştir. Ancak mağara resimleri, 1879 yılında İspanyol araştırmacı Marcelino Sanz de Sautuola ile dokuz yaşındaki kızı María tarafından keşfedilmiştir. Rivayete göre küçük María mağaranın tavanına baktığında "Baba, boğalar!" diye seslenmiş ve böylece dünyanın en ünlü tarih öncesi sanat eserlerinden biri ortaya çıkmıştır. İlk yıllarda bilim insanları bu resimlerin tarih öncesine ait olamayacak kadar gelişmiş olduğunu düşünerek keşfi reddetmişler, ancak Fransa'da bulunan yeni mağaralar sayesinde XX. yüzyılın başlarında Altamira'nın özgünlüğü kabul edilmiştir.

Altamira'nın en ünlü bölümü, "Polikrom Bizon Tavanı" olarak bilinir. Burada kırmızı, siyah ve kahverengi doğal pigmentlerle yapılmış otuzdan fazla bizon figürü yer almaktadır. Sanatçılar, mağaranın doğal kaya çıkıntılarını hayvanların kaslarını ve gövdelerini vurgulamak için ustalıkla kullanmışlardır. Böylece doğal jeolojik yüzey ile resim sanatı birleşmiş, kayanın şekli adeta figürün bir parçasına dönüşmüştür. Jeomitoloji açısından bu durum son derece önemlidir, çünkü insanlar doğanın oluşturduğu kaya yüzeyini yalnızca bir tuval olarak değil, kutsal anlatının aktif bir unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Altamira'da belirli bir mitolojik hikâye yazılı olarak günümüze ulaşmamıştır. Ancak mağaradaki resimlerin

[155] Bahn Paul G., Cave Art: A Guide to the Decorated Ice Age Caves of Europe, Frances Lincoln, London, 1998.

düzeni ve yerleşimi, tarih öncesi toplumların kozmolojik inançları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Özellikle bizonların mağaranın en geniş salonunda, diğer hayvanların ise farklı galerelerde toplanması, belirli sembolik anlamların bulunduğunu düşündürmektedir. Fransız prehistoryacı Andre Leroi-Gourhan, hayvanların mağara içinde rastgele yer almadığını, dişi ve erkek ilkelerini temsil eden sembolik bir düzen oluşturduklarını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, mağaranın tarih öncesi insanların kutsal evren tasarımını yansıtan bir mekân olduğu görüşünü desteklemektedir.

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren yorumlardan biri de şamanizm kuramıdır. Araştırmacılar Jean Clottes ve David Lewis-Williams, Altamira ve benzeri mağaralarda gerçekleştirilen resimlerin yalnızca sanat amacı taşımadığını, mağaranın derinliklerinde yapılan trans ritüelleri sırasında görülen kutsal imgelerin duvarlara aktarıldığını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre mağaranın karanlık galerileri, ruhlar dünyasına açılan sembolik kapılar olarak algılanmış, hayvan figürleri ise ruhsal rehberleri veya doğaüstü varlıkları temsil etmiştir. Her ne kadar bu yorum kesin olarak kanıtlanmış olmasa da, günümüzde tarih öncesi dinler üzerine yapılan araştırmalarda en çok tartışılan yaklaşımlardan biridir.

Jeomitoloji açısından Altamira'nın önemi, doğal jeolojik çevre ile insan zihninin kurduğu ilişkinin en erken örneklerinden biri olmasında yatmaktadır. Mağaranın sessizliği, yankılı akustiği, karanlığı ve sabit iklimi, insanların burada sıradan yaşamdan farklı deneyimler yaşamasına olanak sağlamıştır. Dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin belirttiği gibi mağara, birçok kültürde yeniden doğuşun ve kutsal merkezin simgesidir. Altamira da tarih öncesi insanların kozmolojisinde benzer bir işlev görmüş olabilir. Bu nedenle mağara, jeolojik oluşumların kültürel hafızaya nasıl dönüştüğünü gösteren en önemli alanlardan biridir.[156]

Koruma açısından Altamira da Lascaux ile benzer bir süreç yaşamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yoğun ziyaretçi trafiği nedeniyle mağaradaki karbondioksit ve nem oranı artmış, resimler zarar görmeye başlamıştır. Bu nedenle mağara büyük ölçüde ziyarete kapatılmış, ziyaretçiler için gerçeğinin birebir kopyası olan Neocueva de Altamira hazırlanmıştır. UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi'ne alınan mağara, tarih öncesi sanatın korunması konusunda örnek gösterilen alanlardan biridir.

Jeomitolojik açıdan Altamira Mağarası, belirli bir mitolojik anlatının geçtiği yer olmaktan çok, mitolojik düşüncenin ve kutsal mekân anlayışının tarih öncesindeki en güçlü maddi kanıtlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Doğal karst mağarasının jeolojik biçimi, kaya yüzeylerinin bilinçli biçimde resimlere dâhil edilmesi, mağaranın karanlık derinliklerinde gerçekleştirildiği düşünülen ritüeller ve hayvan figürlerinin sembolik düzeni, insanın doğayı yalnızca yaşadığı çevre olarak değil, aynı zamanda kutsal evreninin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle Altamira, Lascaux ile birlikte dünya jeomitolojisinin en temel araştırma alanlarından biri kabul edilmektedir.

[156] Eliade Mircea, 1959, age, s. 182.

IV-11. Postojna Mağarası

Postojna Mağarası (Slovence: Postojnska jama), Slovenya'nın güneybatısında, Postojna kenti yakınlarında bulunan ve yaklaşık 24 kilometreyi aşan galerileriyle Avrupa'nın en büyük karst mağara sistemlerinden biridir. Dünya jeomitolojisi açısından Postojna Mağarası, doğal jeolojik oluşumların halk inançları, ejderha efsaneleri ve yeraltı dünyasına ilişkin mitolojik tasavvurlarla birleştiği en önemli örneklerden biridir. Antik çağdan itibaren gizemli derinlikleri, yeraltı nehirleri ve mağarada yaşayan sıra dışı canlılar nedeniyle insanların hayal gücünü beslemiş, özellikle Orta Avrupa folklorunda ejderhaların yaşadığı yer olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Postojna, doğrudan klasik Yunan veya Roma mitolojisinin değil, Avrupa halk mitolojisi ve jeomitolojisinin önemli merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Jeolojik açıdan Postojna Mağarası, yaklaşık 70 milyon yıl önce oluşmaya başlayan kireçtaşlarının milyonlarca yıl boyunca Pivka Nehri tarafından aşındırılmasıyla meydana gelmiş tipik bir karst sistemidir. Yeraltında akan nehir, galeriler, dev salonlar, sifonlar ve damlataşı oluşumları meydana getirmiştir. Mağara içinde binlerce sarkıt, dikit, sütun ve perde damlataşı bulunmaktadır. Özellikle "Brilliant" (Parlak) adı verilen saf beyaz dikit, mağaranın simgesi hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu olağanüstü jeolojik oluşumlar, tarih boyunca insanların mağarayı doğaüstü güçlerin yaşadığı yer olarak görmelerine neden olmuştur.

Postojna'yı jeomitoloji açısından benzersiz kılan en önemli unsur, mağarada yaşayan olm (Proteus anguinus) adlı kör amfibidir. Yaklaşık 25-30 santimetre uzunluğundaki bu solgun renkli canlı, yalnızca Dinar Karstı'nın yeraltı sularında yaşamaktadır. Orta Çağ'da insanlar şiddetli yağmurlar sonrasında mağaradan dışarı sürüklenen bu canlıları gördüklerinde onların ejderha yavruları olduğuna inanmışlardır. Böylece mağaranın derinliklerinde dev ejderhaların yaşadığına dair efsaneler yayılmıştır. Günümüzde bilim insanları bunun tamamen doğal bir mağara semenderi olduğunu bilmektedir, ancak bu inanış, jeolojik bir olayın mitolojik anlatıya dönüşmesinin en güzel örneklerinden biridir.

Sloven halk geleneğinde ejderhalar, yeraltındaki suların ve mağaraların koruyucuları olarak görülür. Rivayetlere göre Postojna'nın derinliklerinde yaşayan ejderhalar zaman zaman öfkelenerek depremler ve seller meydana getirirlerdi. Yağmurlardan sonra mağara ağzında görülen olm'lar ise ejderhaların yeni doğmuş yavruları olarak kabul edilirdi. Bu inanış, bölgedeki çocuklara yüzyıllar boyunca anlatılan halk masallarının temel konularından biri olmuştur. Jeomitoloji açısından burada dikkat çekici olan nokta, gerçek bir biyolojik türün mitolojik bir yaratıkla özdeşleştirilmiş olmasıdır.[157]

[157] Kropej Monika, Slovenian Mythology and Folk Tales, ZRC Publishing, Ljubljana, 2012.

Postojna Mağarası'nın bir başka jeomitolojik yönü de yeraltı nehirleriyle ilgilidir. Pivka Nehri mağaranın içine girerek kilometreler boyunca yer altında akmaktadır. Antik ve Orta Çağ insanları bu görünmez nehirlerin yeraltı dünyasına ulaştığına inanmış, mağaranın derinliklerini yaşayanlar ile ölüler âlemi arasındaki sınır olarak değerlendirmişlerdir. Avrupa'nın birçok halk kültüründe yeraltına akan suların ruhların yolu olduğu inancı bulunduğundan, Postojna da bu kozmolojik anlayışın önemli örneklerinden biri sayılmaktadır.

Jeomitolojik bakımdan mağaranın oluşum süreci de mitolojik anlatıları beslemiştir. Dev salonlar, yankılar, sürekli damlayan sular ve tamamen karanlık galeriler, insanlar üzerinde güçlü psikolojik etkiler bırakmış, mağaranın tanrıların, ejderhaların veya yeraltı ruhlarının yaşadığı bir dünya olduğu düşüncesini doğurmuştur. Dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin belirttiği gibi mağara, birçok kültürde kozmik merkezin ve yeraltı dünyasının sembolüdür. Postojna'da görülen halk efsaneleri de bu evrensel sembolizmin Avrupa'daki yansımalarından biridir.

Postojna Mağarası'nın bilim tarihi açısından da önemli bir yeri vardır. Mağaranın bazı bölümleri 17. yüzyıldan itibaren bilinmekle birlikte, 1818 yılında yeni galerilerin keşfedilmesiyle sistemli araştırmalar başlamıştır. 1872 yılında mağara içine dünyanın ilk yeraltı demiryollarından biri yapılmış, 1884 yılında ise elektrikle aydınlatılan ilk mağaralardan biri olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde Postojna, mağara biliminin (speleoloji) gelişmesinde öncü merkezlerden biri hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Postojna, belirli bir klasik mitolojik öykünün geçtiği yer değildir. Bunun yerine doğal karst oluşumlarının, olağanüstü mağara canlılarının ve yeraltı nehirlerinin halkın kolektif hafızasında ejderha efsanelerine dönüşmesini göstermektedir. Dorothy B. Vitaliano'nun jeomitoloji yaklaşımına göre bu tür anlatılar, insanların açıklayamadıkları doğal olayları doğaüstü varlıklarla ilişkilendirmelerinin tipik örnekleridir. Postojna'daki ejderha inanışları da bu yaklaşımı doğrulayan Avrupa'nın en önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Jeomitolojik açıdan Postojna Mağarası, jeolojik gerçeklik ile halk mitolojisinin iç içe geçtiği en önemli Avrupa mağaralarından biridir. Karstik galerileri, yeraltı nehirleri, olağanüstü damlataşı oluşumları ve "ejderha yavrusu" sanılan olm (Proteus anguinus) nedeniyle mağara, doğal olayların mitolojik anlatılara nasıl dönüştüğünü gösteren klasik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle Postojna, Lascaux ve Altamira gibi tarih öncesi mağaralardan farklı olarak, doğrudan halk efsaneleri ve ejderha mitleriyle ilişkilenen seçkin bir jeomitolojik merkezdir.

IV-12. Mammoth Mağarası

Mammoth Cave (Mamut Mağarası), Amerika Birleşik Devletleri'nin Kentucky eyaletinde bulunan ve bugün 680 kilometreden fazla haritalandırılmış galerisiyle dünyanın bilinen en uzun mağara sistemidir. Dünya jeomitolojisi açısından Mammoth Cave, yalnızca olağanüstü jeolojik özellikleriyle değil, tarih öncesi yerli toplulukların mağaraya yükledikleri kutsal anlamlar, yeraltı dünyasına ilişkin inançları ve mağaranın çevresinde gelişen halk efsaneleri nedeniyle de önemli bir yere sahiptir. Klasik Yunan veya Mezopotamya mitolojisindeki mağaralar gibi belirli bir tanrının yaşadığı yer olarak görülmemekle birlikte, Kuzey Amerika'nın yerli kültürlerinde mağara, ataların ruhları, yeraltı varlıkları ve kozmik dünyanın alt katmanlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Mammoth Cave, jeomitolojinin doğal çevre ile inanç sistemleri arasındaki ilişkiyi inceleyen temel örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan Mammoth Cave, yaklaşık 330-360 milyon yıl önce oluşmuş Mississippian yaşlı kireçtaşlarının milyonlarca yıl boyunca Green River ve onun yeraltı suları tarafından çözündürülmesi sonucu meydana gelmiştir. Mağara sistemi çok katlı galeriler, dev salonlar, yeraltı nehirleri ve karmaşık karst ağlarından oluşur. Üzerini örten kumtaşı tabakası, mağaranın birçok bölümünü dış etkilerden korumuş ve dünyanın en uzun mağara sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Jeomitoloji bakımından bu olağanüstü yeraltı labirenti, tarih boyunca insanların mağarayı doğaüstü güçlerin yaşadığı gizemli bir dünya olarak görmesine zemin hazırlamıştır.

Arkeolojik araştırmalar, Mammoth Cave'in en az MÖ 3000 yıllarından itibaren insanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Mağarada tarih öncesi madencilik faaliyetlerine ait taş aletler, meşaleler, dokuma parçaları, hasır sandaletler ve alçı (jips) ile çeşitli minerallerin çıkarıldığı galeriler bulunmuştur. Özellikle Arkaik Dönem yerli topluluklarının mağaranın derinliklerine kadar girdikleri ve burada mineral topladıkları bilinmektedir. Bu durum, mağaranın yalnızca doğal bir oluşum değil, aynı zamanda ekonomik ve ritüel açıdan önemli bir mekân olduğunu göstermektedir.[158]

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli unsur, Kuzey Amerika yerli halklarının mağaraya ilişkin kozmolojik anlayışlarıdır. Özellikle Mississippi Havzası'nda yaşayan birçok yerli toplulukta dünya, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır. Mağaralar ise bu katmanlar arasında geçiş sağlayan kutsal kapılar olarak kabul edilmiştir. Yeraltı dünyasında güçlü ruhların, ataların ve doğaüstü varlıkların yaşadığına inanılmış, mağaralara girerken çeşitli ritüeller uygulanmıştır. Mammoth Cave'in büyüklüğü ve karanlık galerileri, bu inançların oluşmasında önemli rol oynamıştır.

[158] Watson Patty Jo, The Prehistory of Salts Cave, Kentucky, Illinois State Museum, 1969.

Mammoth Cave çevresindeki yerli geleneklerinde mağaralar, "Toprağın Rahmi" veya "Büyük Ananın Karnı" olarak da yorumlanmıştır. Bazı anlatılarda insanların ilk atalarının yeraltından yeryüzüne çıktıkları, öldükten sonra ise yeniden yeraltına döndükleri anlatılır. Bu nedenle mağaralar doğum ile ölüm arasında döngüsel bir geçiş alanı olarak görülmüştür. Bu düşünce, dünyanın birçok kültüründe görülen mağaranın yeniden doğuşu simgelemesi anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu ortaklık, benzer jeolojik yapıların farklı kültürlerde benzer kutsal anlamlar kazanabileceğini ortaya koymaktadır.

Mağarada bulunan en dikkat çekici arkeolojik bulgulardan biri "Lost John" adı verilen tarih öncesi madencinin mumyalaşmış bedenidir. Yaklaşık 2300 yıl önce mağara içinde büyük bir kayanın altında kalarak ölen bu kişinin bedeni, mağaranın kuru ortamı sayesinde doğal olarak korunmuştur. Yerli topluluklar açısından mağarada yaşamını yitiren kişilerin ruhlarının mağarada kalmaya devam ettiğine inanıldığı düşünülmektedir. Bu durum, Mammoth Cave'in yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kutsal ve ruhani bir mekân olarak da görüldüğünü göstermektedir.

Jeomitolojik açıdan Mammoth Cave'in dikkat çekici bir başka yönü, mağara içindeki yeraltı nehirleri ve sonsuz gibi görünen galerilerin halk arasında "ölüler ülkesine giden yollar" olarak yorumlanmış olmasıdır. Özellikle 19. yüzyılda bölge halkı arasında mağaranın derinliklerinin başka eyaletlere, hatta okyanusa kadar uzandığı yönünde efsaneler anlatılmıştır. Bilimsel olarak doğru olmasa da bu hikâyeler, insanların açıklayamadıkları büyük jeolojik oluşumları mitolojik anlatılarla açıklama eğilimlerinin tipik örnekleridir.

Jeomitoloji bakımından Mammoth Cave'in önemi, tarih öncesi madencilik ile kutsal mağara kavramının aynı mekânda birleşmiş olmasıdır. Yerli topluluklar mağaranın derinliklerinden jips, mirabilit ve diğer mineralleri çıkarırken aynı zamanda burayı kutsal bir alan olarak görmüşlerdir. Böylece ekonomik faaliyet ile dinsel ritüel iç içe geçmiş, jeolojik kaynaklar kültürel ve manevi anlamlar kazanmıştır. Bu özellik, mağaranın jeomitoloji açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır.[159]

[159] Crothers George, Ancient Cave Mining in Eastern North America, University of Tennessee Press, 2005.

Mammoth Cave, 1941 yılında Mammoth Cave National Park olarak koruma altına alınmış, 1981 yılında ise UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir. Günümüzde mağara, yalnızca jeoloji ve speleoloji açısından değil, tarih öncesi arkeoloji ve jeomitoloji araştırmaları bakımından da dünyanın en önemli doğal laboratuvarlarından biri kabul edilmektedir.[160]

Jeomitolojik açıdan Mammoth Cave, doğal bir karst sisteminin tarih öncesi madencilik, yerli kozmolojisi ve kutsal mağara anlayışıyla birleştiği dünyanın en önemli örneklerinden biridir. Lascaux ve Altamira'da olduğu gibi tarih öncesi insanın doğayla kurduğu sembolik ilişki burada da görülmekle birlikte, Mammoth Cave'i farklı kılan özellik, mağaranın aynı zamanda binlerce yıl boyunca maden çıkarılan, ritüeller gerçekleştirilen ve yeraltı dünyasına açılan kutsal bir kapı olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu nedenle mağara, jeoloji, arkeoloji, madencilik tarihi ve mitolojik düşüncenin kesiştiği eşsiz jeomitolojik alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

IV-13. Cehennem Ağzı

"Cehennem Ağzı" (İngilizce Mouth of Hell, Latince Orcus, Yunanca Pylai Haidou – Hades'in Kapıları) dünya mitolojilerinde tek bir mağarayı ifade eden özel bir ad değildir. Jeomitoloji açısından bu kavram, insanların yeraltına açılan mağaraları, derin yarıkları, volkanik kraterleri, zehirli gaz çıkan oyukları ve karanlık mağara sistemlerini yeraltı dünyasına açılan girişler olarak yorumlamalarının ortak adıdır. Antik Yunan, Roma, Mezopotamya, İskandinav, Maya ve Orta Çağ Avrupa geleneklerinde farklı coğrafyalarda bulunan doğal oluşumlar "cehennemin kapısı" veya "yeraltı dünyasının ağzı" olarak kabul edilmiştir. Jeomitolojinin temel inceleme alanlarından biri de tam olarak bu dönüşümdür: doğal jeolojik olayların mitolojik mekânlara dönüşmesi.

Jeomitolojik açıdan "Cehennem Ağzı" düşüncesinin temelinde insanların mağaraların derinliklerini, görünmeyen yeraltı nehirlerini, sıcak gaz çıkışlarını ve volkanik faaliyetleri açıklama çabası bulunmaktadır. Eski toplumlar için yerin altı bilinmeyen ve korkutucu bir dünyaydı. Güneş ışığının ulaşmadığı, yankılarla dolu, zaman zaman sıcak hava veya zehirli gaz çıkan mağaralar, ölülerin yaşadığı yer, tanrıların ülkesi veya kötü ruhların mekânı olarak yorumlanmıştır. Böylece mağara, yalnızca fiziksel bir boşluk değil, yaşayan dünya ile ölüler dünyası arasındaki sınır hâline gelmiştir.

Antik Yunan mitolojisinde cehenneme açılan en ünlü kapılardan biri Tainaron Mağarasıdır. Mora Yarımadası'nın en güneyindeki Cape Tainaron'da bulunan bu mağaranın Hades'e açıldığına inanılırdı. Mitolojiye göre Herakles, Kerberos'u yakalamak için bu mağaradan yeraltına inmiş, Orpheus da Eurydike'yi geri getirmek amacıyla aynı yolu kullanmıştır. Pausanias ve Strabon gibi antik yazarlar bu mağaradan söz etmişlerdir. Jeomitolojik açıdan Tainaron, deniz kıyısındaki doğal karst mağarasının yeraltı dünyasına açılan kapı olarak yorumlanmasının klasik örneklerinden biridir.

Anadolu'daki en önemli "Cehennem Ağzı" örneklerinden biri ise Denizli Hierapolis'teki Ploutoniondur. Burada kaya çatlaklarından çıkan yoğun karbondioksit gazı nedeniyle insanlar ve hayvanlar kısa sürede yaşamlarını yitirebiliyordu. Antik çağ insanı bu olayı

[160] UNESCO World Heritage Centre, Mammoth Cave National Park, National Park Service.

yeraltı tanrısı Plouton'un nefesi olarak yorumlamış ve mağarayı ölüler ülkesinin kapısı kabul etmiştir. Rahiplerin gazın daha az yoğun olduğu saatlerde mağaraya girip sağ çıkmaları, halk tarafından ilahi bir mucize olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde yapılan ölçümler, olayın tamamen jeolojik gaz çıkışlarından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu örnek, jeomitolojinin en klasik vakalarından biri kabul edilir.

Roma dünyasında Avernus Gölü de cehennemin girişlerinden biri olarak görülüyordu. Napoli yakınındaki volkanik krater gölünün çevresinde çıkan sülfürlü gazlar nedeniyle kuşların bile uçamadığına inanılmış, Vergilius'un Aeneis destanında Aeneas'ın Sibyl rehberliğinde yeraltı dünyasına bu bölgeden indiği anlatılmıştır. Buradaki volkanik faaliyetler ve gaz çıkışları, mağara olmasa da "cehennem ağzı" düşüncesinin jeolojik kökenlerini açıkça göstermektedir.

Orta Çağ Avrupa'sında volkanlar da "cehennemin ağzı" olarak görülmüştür. Özellikle İzlanda'daki Hekla Yanardağı, Sicilya'daki Etna ve İtalya'daki Vezüv, lav püskürtmeleri ve sürekli duman çıkarmaları nedeniyle şeytanların yaşadığı yerler olarak tasvir edilmiştir. Orta Çağ kroniklerinde Hekla'nın günahkâr ruhların toplandığı yer olduğu, Etna'nın altında ise devlerin ve iblislerin yaşadığı anlatılır. Jeolojik olarak volkanların lav, kül ve gaz püskürtmesi, insanların cehennem tasavvurunu doğrudan etkilemiştir.

İskandinav mitolojisinde de yeraltına açılan mağaralar ve yarıklar, Hel adı verilen ölüler ülkesine ulaşan geçitler olarak düşünülmüştür. Burada cehennem ateşinden çok buz, karanlık ve sonsuz soğuk ön plandadır. Bu farklılık, aynı jeolojik olgunun farklı coğrafyalarda farklı mitolojik yorumlara dönüştüğünü göstermektedir.[161]

Jeomitoloji bakımından "Cehennem Ağzı" anlatılarının en önemli özelliği, gerçek jeolojik olayların mitolojik açıklamalara dönüşmesidir. Karbondioksit çıkan mağaralar, sıcak su kaynakları, kükürtlü gazlar, volkanik patlamalar, mağara yankıları ve yeraltı nehirleri eski insanlar tarafından doğaüstü güçlerin varlığının kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Dorothy B. Vitaliano'nun geliştirdiği jeomitoloji yaklaşımına göre bu anlatılar, doğa olaylarının kültürel hafızaya dönüşmüş biçimleridir.

[161] Sturluson Snorri, The Prose Edda, Everyman's Library, London, 1987.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade ise mağaranın evrensel sembolizmini "kozmik rahim" ve "yeraltı dünyasının kapısı" olarak açıklar. Ona göre mağaraya giriş, yalnızca fiziksel bir hareket değil, aynı zamanda ölüm, yeniden doğuş ve kutsal bilgiye ulaşmanın simgesidir. Bu nedenle dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak gelişen "cehennem kapısı" anlatıları, ortak insan deneyiminin ürünüdür.

Anadolu kültüründe de benzer inanışlar bulunmaktadır. Özellikle Cehennem Obrukları (Mersin, Silifke), Cennet ve Cehennem Mağaraları ile bazı derin karstik çukurlar halk arasında cinlerin, kötü ruhların veya yeraltı varlıklarının yaşadığı yerler olarak anlatılmıştır. Bu anlatılar doğrudan klasik mitolojiye bağlı olmasa da Anadolu jeomitolojisinin önemli örnekleri arasında değerlendirilmektedir.[162]

Türkçede "Cehennem Ağzı" kavramını doğrudan inceleyen bağımsız eserler az sayıdadır. Ancak Azra Erhat'ın Mitoloji Sözlüğü (Remzi Kitabevi, İstanbul), Mircea Eliade'nin Türkçeye çevrilmiş eserleri, Strabon'un Coğrafya'sı, ayrıca Anadolu'nun karstik mağaraları üzerine jeoloji yayınları bu konunun araştırılmasında temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Jeomitolojik açıdan değerlendirildiğinde "Cehennem Ağzı" belirli bir mağaranın adı değil, dünyanın farklı bölgelerindeki mağaralar, obruklar, volkanik kraterler ve zehirli gaz çıkan jeolojik oluşumlar için kullanılan ortak mitolojik bir kavramdır. Tainaron, Hierapolis Ploutonion'u, Avernus, Hekla ve benzeri doğal oluşumlar, insanların açıklayamadıkları jeolojik olayları yeraltı dünyasıyla ilişkilendirmelerinin en güçlü örneklerini oluşturur. Bu nedenle "Cehennem Ağzı", dünya jeomitolojisinin en evrensel ve en yaygın temalarından biri olarak kabul edilmektedir.

IV-14. Gilindire Mağarası

Gilindire Mağarası, halk arasında Aynalıgöl Mağarası olarak da bilinen, Mersin ilinin Aydıncık ilçesi yakınlarında Akdeniz kıyısında yer alan Türkiye'nin en önemli karst mağaralarından biridir. Yaklaşık 555 metre uzunluğundaki mağara, 1999 yılında bir çoban tarafından yeniden fark edilmiş ve daha sonra ayrıntılı bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Dünya jeomitolojisi açısından Gilindire Mağarası, doğrudan belirli bir antik mitolojik anlatının geçtiği bir mağara olmamakla birlikte, Anadolu'nun mağara kültü, yeraltı dünyası inançları ve kutsal mekân anlayışı içerisinde değerlendirilmesi gereken önemli doğal oluşumlardan biridir. Özellikle mağaranın derinliklerinde bulunan berrak gölü, olağanüstü damlataşı oluşumları ve deniz kıyısındaki konumu, tarih boyunca insanların bu tür mağaraları gizemli ve doğaüstü mekânlar olarak algılamalarına zemin hazırlayan jeolojik özelliklerin tipik bir örneğini oluşturur.[163]

Jeolojik açıdan Gilindire Mağarası, Toros Dağları'nın kireçtaşı kütleleri içinde milyonlarca yıl süren karstlaşma sonucunda meydana gelmiştir. Mağara, sarkıtlar, dikitler, sütunlar, perde damlataşları, mağara incileri ve çeşitli traverten oluşumları bakımından son derece zengindir. En dikkat çekici bölümü ise mağaranın sonunda

---

[162] Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

[163] MTA (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü), Türkiye Mağaraları Envanteri, A. Nazik vd., "Gilindire (Aynalıgöl) Mağarası'nın Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri", MTA Dergisi, Sayı 138, Ankara, 2009.

bulunan ve "Aynalıgöl" adı verilen yeraltı gölüdür. Deniz seviyesine çok yakın konumda bulunan bu gölün olağanüstü berraklığı ve mağara içindeki yansımaları nedeniyle halk arasında mağaranın doğaüstü özellikler taşıdığına ilişkin çeşitli inanışlar gelişmiştir. Jeomitoloji bakımından bu durum, doğal bir jeolojik oluşumun estetik etkisinin zamanla kutsallık ve gizem algısına dönüşmesini göstermektedir.

Gilindire Mağarası hakkında Antik Yunan veya Roma mitolojisinde doğrudan adı geçen bir efsane bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni, mağaranın girişinin denizden ve sarp kayalıklar arasından ulaşılabilmesi nedeniyle antik çağlarda geniş ölçüde bilinmemiş olmasıdır. Ancak Anadolu'da mağaralar genel olarak yeraltı dünyası, tanrıların gizli mekânları, kahramanların sığınakları ve kutsal su kaynaklarıyla ilişkilendirilmiştir. Gilindire'nin yeraltı gölü de bu ortak sembolizmin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Yeraltından çıkan berrak sular birçok kültürde yaşamın, arınmanın ve yeniden doğuşun simgesi kabul edildiğinden, mağaranın doğal yapısı jeomitolojik açıdan sembolik bir anlam taşımaktadır.

Anadolu halk kültüründe Gilindire ve benzeri büyük mağaralar çoğu zaman cinlerin, perilerin veya görünmeyen varlıkların yaşadığı yerler olarak anlatılmıştır. Özellikle Akdeniz Bölgesi'nde derin mağaralara gece girilmemesi gerektiği, içeride gizli hazinelerin bulunduğu ya da mağaraların yeraltındaki başka mağaralarla bağlantılı olduğu yönünde pek çok halk anlatısı bulunmaktadır. Gilindire Mağarası çevresinde de zaman zaman mağaranın dip kısmındaki gölün "sonsuz derinlikte" olduğu veya yeraltından denize bağlandığı yönünde rivayetler anlatılmıştır. Bilimsel çalışmalar gölün oluşumunu karstik süreçlerle açıklamaktadır, ancak bu tür anlatılar, jeolojik özelliklerin halk mitolojisine dönüşmesinin tipik örnekleri arasında yer alır.[164]

Jeomitoloji açısından Gilindire'nin en dikkat çekici yönlerinden biri, mağara içindeki gölün geçmiş iklimlerin izlerini taşımasıdır. Göl tabanındaki tortullar üzerinde yapılan araştırmalar, Doğu Akdeniz'in on binlerce yıllık iklim değişimlerine ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır. Böylece mağara yalnızca doğal güzelliğiyle değil, aynı zamanda geçmiş çevresel olayların kaydını taşıyan jeolojik bir arşiv niteliği kazanmıştır. Günümüzde jeomitoloji, bu tür mağaraları yalnızca efsaneler açısından değil, insanın doğayı algılayış biçimini şekillendiren jeolojik belgeler olarak da değerlendirmektedir.

Gilindire Mağarası'nın bulunduğu Taşeli Platosu ve çevresi, tarih boyunca Kilikya ile İsauria bölgeleri arasında önemli bir geçiş alanı olmuştur. Bu coğrafyada çok sayıda doğal mağara, antik yerleşim ve kutsal alan bulunmaktadır. Yakındaki Cennet ve Cehennem Obrukları, Astım Mağarası ve Korykos çevresindeki

[164] Boratav Pertev Naili, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

mağaralar, antik çağ mitolojileriyle doğrudan ilişkilendirilirken, Gilindire daha çok doğal oluşumunun etkileyiciliği sayesinde kutsallık ve gizem duygusu uyandıran bir mekân olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle mağara, Anadolu jeomitolojisinde doğal güzelliğin mitolojik düşünceyi nasıl beslediğini gösteren önemli örneklerden biridir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağara, dünyanın birçok kültüründe "kozmik rahim", "yeniden doğuş mekânı" ve "yeraltına açılan kutsal kapı" olarak yorumlanmıştır. Gilindire Mağarası'nın karanlık galerileri, sessiz atmosferi ve sonunda ulaşılan aydınlık gölü bu sembolizme oldukça uygun bir görünüm sunmaktadır. Her ne kadar mağara hakkında doğrudan yazılı bir mitolojik anlatı bulunmasa da, jeolojik özellikleri nedeniyle insan zihninde kutsal mekân algısı oluşturabilecek bütün temel unsurları taşımaktadır.

Türkçe kaynaklar bakımından Gilindire Mağarası üzerine en ayrıntılı bilimsel çalışmalar Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) ile Türk jeomorfologları tarafından yayımlanmıştır. Mitolojik yönü ise daha çok Anadolu mağara kültürü, halk inanışları ve karstik peyzaj üzerine yazılmış eserlerde dolaylı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle jeomitolojik değerlendirmelerde MTA yayınları ile Mircea Eliade'nin kutsal mekân kuramını birlikte okumak, mağaranın kültürel önemini anlamak açısından yararlı olacaktır.

Jeomitolojik açıdan Gilindire Mağarası, belirli bir tanrıya ya da kahramana ait mitolojik olayların geçtiği bir mağara olmaktan ziyade, Anadolu'da doğal karst oluşumlarının kutsallık, gizem ve yeraltı dünyası düşüncesini nasıl beslediğini gösteren önemli bir örnektir. Özellikle yeraltı gölü, olağanüstü damlataşı oluşumları ve karanlık galerileri, insanın doğa karşısındaki hayranlığını mitolojik ve sembolik anlatılara dönüştüren jeolojik unsurların günümüze ulaşmış seçkin bir temsilcisidir. Bu nedenle Gilindire Mağarası, Anadolu jeomitolojisinin doğal peyzaj ile kültürel hayal gücü arasındaki ilişkiyi gösteren en önemli mağaralarından biri olarak değerlendirilmektedir.

IV-15. Karain Mağarası

Karain Mağarası, Antalya'nın yaklaşık 30 kilometre kuzeybatısında, Döşemealtı ilçesi sınırları içindeki Yağca Mahallesi yakınlarında bulunan ve Anadolu'nun en önemli tarih öncesi yerleşim alanlarından biri kabul edilen büyük bir karst mağarasıdır. Deniz seviyesinden yaklaşık 430-450 metre yüksekte yer alan mağara, milyonlarca yıl süren karstlaşma süreçleri sonucunda oluşmuştur. Dünya jeomitolojisi açısından Karain, doğrudan belirli bir mitolojik kahramanın ya da tanrının yaşadığı yer olarak bilinmese de, insan ile jeolojik çevre arasındaki ilişkinin en eski örneklerinden biri olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Yaklaşık 500.000 yıl öncesinden Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz

yerleşim izleri taşıyan mağara, doğal bir oluşumun zaman içinde kutsal, yaşamsal ve kültürel bir mekâna dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir.

Jeolojik bakımdan Karain Mağarası, Batı Toroslar'ın kalın Mesozoyik yaşlı kireçtaşları içerisinde gelişmiş tipik bir karst mağarasıdır. Yağmur sularının karbonatlı kayaları çözmesiyle oluşan mağara, geniş salonları, doğal galerileri ve kaya sığınaklarıyla dikkat çeker. Mağaranın girişinin güneye bakması, gün ışığından uzun süre yararlanılmasını sağlamış, bu nedenle tarih öncesi insanlar tarafından güvenli bir yaşam alanı olarak tercih edilmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum önemlidir, çünkü doğal jeolojik özellikler, insanların yalnızca yaşam biçimini değil, kutsal mekân anlayışını da şekillendirmiştir.

Karain Mağarası'nın en dikkat çekici özelliği, Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en uzun ve en zengin kültür dizilerinden birini barındırmasıdır. Alt, Orta ve Üst Paleolitik dönemlere ait taş aletler, hayvan kemikleri, insan kalıntıları ve yaşam izleri mağarada bulunmuştur. Özellikle Neandertal ve erken modern insanlara ait kalıntılar, Karain'i yalnızca Türkiye'nin değil, Yakın Doğu'nun en önemli paleoantropolojik merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Bu yönüyle Karain, insanın doğayla ilk ilişkisinin ve mağara yaşamının en eski belgelerini koruyan jeolojik bir arşiv niteliğindedir.

Karain Mağarası hakkında Antik Yunan veya Roma kaynaklarında anlatılan belirli bir mitolojik hikâye bulunmamaktadır. Bununla birlikte jeomitolojik açıdan mağara, tarih öncesi insanların doğayı algılayışını anlamak bakımından son derece değerlidir. Avrupa'daki Lascaux ve Altamira mağaralarında görülen kaya resimlerinin aksine Karain'de zengin mağara sanatı bulunmasa da, uzun süreli yerleşim, ritüel amaçlı kullanılmış olabilecek alanlar ve ölü gömme uygulamaları mağaranın yalnızca barınak değil, aynı zamanda sembolik anlam taşıyan bir mekân olduğunu düşündürmektedir.

Jeomitoloji bakımından mağaranın kutsallığı, insanın mağaraya yüklediği evrensel sembolik anlamlarla ilişkilendirilebilir. Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağara, birçok kültürde "ana rahmi", "yeniden doğuş", "kozmik merkez" ve "yeraltı dünyasına açılan kapı" olarak kabul edilmiştir. Karain'de binlerce yıl boyunca insanların aynı doğal mekânı yaşam alanı olarak seçmeleri, mağaranın yalnızca fiziksel güvenlik sağlamadığını, aynı zamanda kültürel hafızanın da merkezi hâline geldiğini göstermektedir. Bu nedenle Karain, yazılı mitolojiye sahip olmasa bile mitolojik düşüncenin ortaya çıktığı doğal çevreyi temsil eden önemli jeomitolojik alanlardan biridir.[165]

Karain'de yapılan kazılarda ele geçen taş

[165] Eliade Mircea, 1959, age, s. 184.

aletler, kemik objeler ve hayvan kalıntıları, tarih öncesi insanların mağarayı yalnızca barınak olarak değil, avcılık, alet üretimi ve muhtemelen ritüel faaliyetler için de kullandıklarını göstermektedir. Dünyanın birçok Paleolitik mağarasında olduğu gibi Karain'de de ateş kullanımına ilişkin izler, belirli yaşam alanlarının düzenlenmiş olması ve uzun süreli yerleşim katmanları dikkat çekmektedir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal mağaranın insan zihninde sıradan bir kaya boşluğu olmaktan çıkarak kültürel bir merkeze dönüşmesini ifade eder.

Anadolu halk kültüründe Karain Mağarası çevresinde de diğer büyük mağaralarda olduğu gibi çeşitli halk anlatıları bulunmaktadır. Bölge halkı geçmişte mağaranın derinliklerinde gizli hazinelerin bulunduğuna, bazı galerelerin kilometrelerce uzandığına ve mağaranın görünmeyen bölümlerinde cinlerin yaşadığına inanmıştır. Bu anlatılar bilimsel olarak doğrulanmamış olmakla birlikte, Anadolu'nun birçok karst mağarasında görülen ortak folklorik unsurların Karain'de de yaşadığını göstermektedir. Jeomitoloji açısından bunlar, jeolojik oluşumların halk belleğinde mitolojik anlatılara dönüşmesinin doğal örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

Karain Mağarası, günümüzde UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almakta ve Türkiye'nin en önemli arkeolojik mağara alanlarından biri olarak korunmaktadır. Aynı zamanda mağara girişinde bulunan Karain Müzesi'nde kazılardan çıkarılan çok sayıda eser sergilenmektedir. Bu eserler, Anadolu'da insanın jeolojik çevreyle kurduğu ilişkinin yüz binlerce yıllık gelişimini gözler önüne sermektedir.[166]

Karain Mağarası, dünya jeomitolojisi içinde Lascaux, Altamira ve Mammoth Cave gibi doğrudan tarih öncesi insanın doğal çevreyle kurduğu ilişkinin en eski tanıklarından biri olarak kabul edilmektedir. Belirli bir tanrıya ya da kahramana ait yazılı mitolojik anlatılar barındırmasa da, yüz binlerce yıl boyunca insanların aynı doğal mağarayı yaşam, üretim ve muhtemelen ritüel merkezi olarak kullanmış olması, mağaranın doğal jeolojik bir oluşumdan kültürel ve sembolik bir mekâna dönüşümünü göstermektedir. Bu yönüyle Karain, Anadolu jeomitolojisinin en önemli mağaralarından biri olup, insanlık tarihinin en erken mitolojik düşünce biçimlerinin şekillendiği doğal çevrelerden biri olarak değerlendirilmektedir.

IV-16. Buzul Mağaraları

Buzul mağaraları, dünya jeomitolojisi açısından doğrudan tek bir mitolojik mekânı değil, farklı kültürlerin kutsal dağ, buz, yeraltı dünyası ve doğa ruhları hakkındaki inançlarını bir araya getiren doğal oluşumlardır. Jeolojik olarak bu mağaralar iki ana gruba ayrılır. Birincisi, buzulların içinden eriyen suların açtığı tünellerden oluşan

[166] UNESCO World Heritage Centre, Karain Cave, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

glacier caves (buzul içi mağaraları), ikincisi ise kaya mağaralarının içinde yıl boyunca kalıcı buz bulunan "ice caves (buz mağaraları)"dır. Her iki mağara tipi de tarih boyunca insanlarda büyük bir hayranlık ve korku uyandırmış, karanlık, sessizlik, donmuş sular ve mavi buz kristalleri nedeniyle çoğu kültürde tanrıların, ruhların veya ölüler dünyasının sınırları olarak görülmüştür. Jeomitolojinin temel yaklaşımına göre bu mağaralar, doğa olaylarının mitolojik düşünceye dönüşmesinin en etkileyici örneklerinden biridir.

Buzul mağaralarının mitolojik önemi özellikle İskandinav, Sami, Alp ve Kuzey Amerika yerli kültürlerinde belirginleşmiştir. Kuzey Avrupa halkları, buzulların içinden gelen uğultuları devlerin, buz ruhlarının veya ölülerin sesleri olarak yorumlamışlardır. İskandinav mitolojisinde dünyanın yaratılışı, ateş ülkesi Muspelheim ile buz ülkesi Niflheim'ın karşılaşması sonucu gerçekleşmiştir. Niflheim'daki sonsuz buz, sis ve donmuş sular, yeraltı dünyası Hel ile ilişkilendirilmiş, buz mağaraları ise bu ilkel dünyanın yeryüzündeki yansımaları olarak düşünülmüştür. Bu nedenle birçok eski İskandinav toplumu, büyük buz mağaralarına sıradan insanlar için tehlikeli ve kutsal mekânlar gözüyle bakmıştır.
Jeomitolojik açıdan en dikkat çekici anlatılardan biri İzlanda'da görülmektedir. Vatnajökull ve diğer büyük buzulların altındaki mağaralar, halk inanışında Huldufólk (gizli insanlar), elfler ve doğa ruhlarının yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. İzlanda folkloruna göre bu görünmeyen varlıklar özellikle buz mağaralarının derinliklerinde yaşamaktadır. Mağaraların sürekli değişmesi, içeride yankılanan sesler, eriyen suların oluşturduğu gürültü ve mavi buzun olağanüstü görünümü, bu inançların gelişmesinde etkili olmuştur. Modern jeoloji bu seslerin buz hareketlerinden kaynaklandığını açıklasa da halk kültüründe bu mağaralar hâlâ kutsallıklarını korumaktadır.[167]

Avusturya'daki Eisriesenwelt (Buz Devlerinin Dünyası), dünyanın en büyük buz mağaralarından biridir ve adını da eski Alp efsanelerinden alır. Bölge halkı yüzyıllar boyunca mağaranın içinde yaşayan buz devlerinin bulunduğuna, mağaranın yeraltındaki ruhların dünyasına açıldığına inanmıştır. Mağaranın girişinden yükselen soğuk hava, içeride oluşan buz sütunları ve devasa salonlar, bu anlatıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Jeomitoloji açısından Eisriesenwelt, gerçek jeolojik süreçlerin halk mitolojisini nasıl şekillendirdiğinin klasik örneklerinden biridir.

Slovakya'daki Dobšinská Buz Mağarası da Orta Avrupa mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Yerel halk mağaranın derinliklerinde buz ruhlarının yaşadığına, mağaranın yaz ortasında bile erimemesinin doğaüstü güçlerden kaynaklandığına inanmıştır. Günümüzde UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan mağara, jeolojik açıdan hava dolaşımı sayesinde

[167] Simpson Jacqueline, Icelandic Folktales and Legends, Batsford, London, 1972.

buzunu korurken, geçmişte bu durum halk tarafından kutsal bir mucize olarak değerlendirilmiştir.[168]

Kuzey Amerika'nın Alaska ve Kanada bölgelerinde yaşayan Tlingit, Haida ve Athabascan topluluklarının sözlü geleneklerinde de buzul mağaraları önemli yer tutar. Bazı anlatılarda bu mağaralar, ataların ruhlarının yaşadığı yerler, bazılarında ise dünyanın yaratıldığı ilk mekânlar olarak kabul edilir. Özellikle buzul altından çıkan mavi suların yaşamı doğurduğuna inanılmış, mağaralar ise insanların ruhsal yolculuk yaptığı kutsal alanlar olarak görülmüştür.

Jeomitoloji bakımından buzul mağaralarının en önemli özelliği, sürekli değişen canlı yapılarıdır. Mağaraların her yıl farklı biçimlere dönüşmesi, buz sütunlarının oluşup erimesi ve içeride yankılanan çatlama sesleri eski toplumlar tarafından yaşayan varlıkların hareketi olarak yorumlanmıştır. Günümüzde bu olayların nedeni buzun akışı, sıcaklık değişimleri ve eriyen suların etkisiyle açıklanmaktadır. Ancak mitolojik anlatılar, bu doğal süreçleri doğaüstü varlıklarla ilişkilendirerek kültürel hafızanın bir parçası hâline getirmiştir.

Dinler tarihçisi Mircea Eliade'ye göre mağaralar genel olarak "yeraltına açılan kapılar", "kozmik rahim" ve "yeniden doğuş mekânları"dır. Buzul mağaraları ise bu sembolizme yeni bir boyut ekler. Burada su donarak zamana meydan okur, yaşam ile ölüm, hareket ile durağanlık aynı mekânda birleşir. Bu nedenle birçok kültürde buz mağaraları ölümsüzlüğün, saflığın ve tanrısal dünyanın simgesi olarak değerlendirilmiştir.

Türk mitolojisinde doğrudan buzul mağaralarına ilişkin özel anlatılar bulunmamakla birlikte, Orta Asya Türk topluluklarının yüksek dağları ve buzulları kutsal kabul ettikleri bilinmektedir. Altay ve Tanrı Dağları çevresindeki buzullar, göğe en yakın yerler olarak değerlendirilmiş, buz ve kar, göksel dünyanın saflığını temsil etmiştir. Bu nedenle yüksek dağlardaki doğal mağaralar da zaman zaman ruhlarla ilişkilendirilmiştir. Ancak bu anlatılar İskandinav ve Alp mitolojilerindeki kadar ayrıntılı değildir.[169]

Jeomitoloji açısından buzul mağaraları, insanın doğanın en sert ve en görkemli oluşumlarından biri karşısında geliştirdiği ortak hayal gücünü yansıtır. Donmuş su, karanlık galeriler, sürekli değişen buz kristalleri ve yankılar, dünyanın birçok kültüründe birbirinden bağımsız olarak benzer mitolojik anlatıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yönüyle buzul mağaraları, jeolojik gerçeklerle mitolojik düşüncenin en güçlü biçimde birleştiği doğal mekânlardan biri olarak kabul edilmektedir.

---

[168] UNESCO World Heritage Centre, Caves of Aggtelek Karst and Slovak Karst, Alexander Klimchouk, 2004.
[169] Ögel Bahaeddin, age, s. 12.

BÖLÜM V
DEPREM MİTLERİ

Dünya jeomitolojisi içerisinde deprem mitleri, insanların yeryüzünün aniden sarsılmasını açıklamak için geliştirdikleri en eski ve en yaygın mitolojik anlatılar arasında yer alır. Depremler, tarih öncesinden itibaren insanlık için en korkutucu doğa olaylarından biri olmuştur. Yerin görünürde sağlam olmasına rağmen aniden çatlaması, dağların yarılması, denizlerin kabarması ve şehirlerin yıkılması, eski toplumların gözünde yalnızca fiziksel bir olay değil, tanrıların öfkesi, yeraltı yaratıklarının hareketi ya da dünyanın dengesinin bozulması olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji, bu anlatıları gerçek jeolojik olaylarla ilişkilendirerek inceleyen disiplinlerden biridir. Özellikle aktif fay hatları üzerinde yaşayan toplumlarda deprem mitlerinin çok daha zengin olması dikkat çekicidir. Anadolu, Japonya, Çin, Yunanistan, Orta Amerika ve And Dağları çevresi bu açıdan dünyanın en önemli jeomitolojik bölgeleri arasında yer alır.

Jeomitolojik açıdan deprem mitlerinin ortak özelliği, yerin altında yaşayan dev bir varlığın hareketi düşüncesidir. Dünyanın birçok kültüründe yerin altında bulunan dev bir boğa, balık, ejderha, kaplumbağa, yılan ya da tanrının hareket etmesiyle depremlerin meydana geldiğine inanılmıştır. Bu ortak tema, birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki toplumlarda bile benzer biçimde ortaya çıkmıştır. Günümüzde levha tektoniği teorisiyle açıklanan yer kabuğu hareketleri, eski insanlar tarafından gözlenemediği için görünmeyen fakat olağanüstü güçlü varlıklarla açıklanmıştır.

Yunan mitolojisinde depremlerin efendisi Poseidon olarak kabul edilir. Poseidon yalnızca denizlerin değil, aynı zamanda "Enosikhthon" (Yeri Sarsan) ve "Gaieokhos" (Yeri Tutan) unvanlarıyla depremlerin de tanrısıdır. Elindeki üç dişli mızrağını yere vurduğunda dağlar çatlar, kayalar parçalanır ve şehirler yıkılır. Antik Yunan dünyasında özellikle Ege kıyılarında sık görülen depremler, Poseidon'un öfkesinin göstergesi sayılmıştır. Korinth, Sparta ve Troizen gibi kentlerde Poseidon'a adanmış tapınakların önemli bir kısmının deprem bölgelerinde bulunması tesadüf değildir. Jeomitolojik açıdan Poseidon kültü, Ege'deki yoğun tektonik hareketlerin mitolojik açıklaması olarak değerlendirilmektedir.[170]

Japon mitolojisinde depremler, yer altında yaşayan dev yayın balığı Namazu ile açıklanır. İnanca göre tanrı Kashima, Namazu'yu kutsal bir taşla yerin altında sabit tutmaktadır. Ancak tanrının dikkati dağıldığında Namazu kıpırdar ve Japon adaları şiddetle sallanır. Özellikle 1855 Edo Depremi'nden sonra yapılan yüzlerce Namazu resmi, bu inanışın halk kültüründeki gücünü göstermektedir. Modern araştırmalar, bu anlatının Japonya'nın sürekli deprem üreten levha sınırlarında bulunmasının kültürel bir yansıması olduğunu ortaya koymuştur.

Çin mitolojisinde depremler çoğu zaman ejderhaların hareketi ile ilişkilendirilmiştir. Ejderhalar yalnızca suyun değil, yerin derinliklerinin de hâkimleri kabul edilmiştir. Büyük yer ejderhalarının yön değiştirmesi, mağaralarda hareket etmesi veya öfkelenmesi depremlere neden olurdu. İlginç biçimde Çin, aynı zamanda dünyanın ilk deprem ölçüm cihazlarından birini geliştiren uygarlıktır. Zhang Heng'in MS 132 yılında

[170] Hesiodos, *Theogonia*, Walter Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1985.

yaptığı sismograf, bilimsel gözlem ile mitolojik düşüncenin uzun süre birlikte yaşadığını göstermektedir.

Hint mitolojisinde dünya, sekiz filin taşıdığı kozmik bir yapı üzerine kuruludur. Bu filler büyük kaplumbağa Kurma'nın, o da kozmik yılan Şeşa'nın üzerinde durur. Fillerin yer değiştirmesi, Şeşa'nın kıpırdaması veya dünyanın dengesinin bozulması depremlere yol açar. Bu kozmik model, Hint düşüncesinde dünyanın yaşayan bir organizma olarak algılanmasının sonucudur.

İskandinav mitolojisinde depremler, zincire vurulmuş tanrı Loki ile ilişkilendirilmiştir. Tanrıların ceza olarak Loki'yi kayalara bağladıkları ve başının üzerine zehir damlatan bir yılan yerleştirdikleri anlatılır. Loki'nin eşi Sigyn kabıyla zehri toplamaktadır, ancak kabı boşaltmaya gittiğinde Loki'nin üzerine zehir damlar. Acıyla kıvranan Loki'nin sarsıntıları yeryüzünde deprem olarak hissedilir. Bu anlatı, özellikle İzlanda ve Norveç gibi volkanik ve tektonik açıdan hareketli bölgelerde gelişmiştir.

Türk ve Orta Asya halk inanışlarında depremlerle ilgili tek bir ortak mit bulunmamakla birlikte, dünyanın büyük bir öküzün veya dev bir balığın üzerinde durduğu yönünde çeşitli anlatılar vardır. Bazı Altay ve Sibirya Türk topluluklarında öküz başını salladığında ya da yer değiştirdiğinde yeryüzünün sarsıldığına inanılmıştır. Anadolu'da ise İslam sonrası halk inanışlarıyla birleşen rivayetlerde dünyanın bir boğa ve balığın üzerinde bulunduğu, bu varlıkların hareket etmesiyle depremlerin oluştuğu anlatılmıştır. Bu inanışlar bilimsel bir açıklama olmaktan ziyade halk kozmolojisinin parçalarıdır.[171]

Maya ve Aztek mitolojilerinde de depremler, dünyanın çağlar hâlinde yok olup yeniden yaratılması sürecinin bir parçasıdır. Azteklerin "Beş Güneş" kozmolojisinde önceki dünyalardan biri büyük depremler sonucunda yok olmuştur. Günümüzde yaşanılan Beşinci Güneş'in de bir gün depremlerle sona ereceğine inanılmıştır. Orta Amerika'nın Pasifik Ateş Çemberi üzerindeki yoğun sismik faaliyetleri bu anlatının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Güney Amerika'nın And uygarlıklarında ise depremler, dağ ruhları (Apu) ile ilişkilendirilmiştir. İnka inanışına göre kutsal dağların içinde yaşayan ruhlar öfkelendiğinde dağlar sallanır ve taşlar yuvarlanır. Depremler yalnızca yıkım değil, aynı zamanda tanrıların insanlarla iletişim kurma biçimi olarak görülmüştür. Bu nedenle deprem sonrasında dağlara adak sunulması yaygın bir gelenekti.

Polinezya'da ve Pasifik adalarında depremler ile tsunamiler, deniz tanrılarının ve yeraltındaki ateş ruhlarının mücadelesi şeklinde yorumlanmıştır. Hawaii mitolojisinde volkan tanrıçası Pele'nin öfkesi yalnızca lav akıntılarına değil, zaman zaman yer sarsıntılarına da bağlanmıştır. Modern jeolojik çalışmalar, Hawaii Adaları'ndaki volkanik depremlerin bu inanışların oluşmasında etkili olduğunu göstermektedir.

Jeomitoloji açısından deprem mitlerinin en önemli yönü, gerçek jeolojik olaylarla yüksek düzeyde ilişki göstermeleridir. Antik Yunan'da Poseidon'un özellikle Ege fay zonlarıyla, Japonya'da Namazu'nun Pasifik levha sınırlarıyla, İzlanda'da Loki'nin

[171] Ögel Bahaeddin, age, s. 54.

volkanik alanlarla, Orta Amerika'da dünyanın depremlerle yok oluşuna ilişkin anlatıların ise Pasifik Ateş Çemberi ile örtüşmesi dikkat çekicidir. Dorothy B. Vitaliano'nun ortaya koyduğu jeomitoloji yaklaşımı, bu anlatıların tamamen hayal ürünü olmadığını, çoğu zaman yüzyıllar boyunca gözlenen doğal afetlerin kültürel hafızaya dönüşmüş biçimleri olduğunu göstermektedir.[172]

Dünya mitolojilerindeki deprem anlatıları, yalnızca doğaüstü öyküler değil, aynı zamanda insanlığın yeryüzünün dinamik yapısını anlamaya yönelik ilk düşünsel modelleridir. Tanrılar, ejderhalar, dev balıklar, yılanlar ve kutsal dağ ruhları, bugün levha tektoniği, fay hareketleri ve volkanizma ile açıkladığımız süreçlerin mitolojik yorumlarıdır. Bu nedenle deprem mitleri, dünya jeomitolojisinin en önemli araştırma alanlarından birini oluşturmakta, doğa olaylarının kültürel hafızaya nasıl dönüştüğünü gösteren en değerli örnekler arasında yer almaktadır.

V-1. Namazu

Namazu (鯰), Japon mitolojisinde depremlerin meydana gelmesine neden olduğuna inanılan dev bir yayın balığıdır. Dünya jeomitolojisi açısından Namazu, doğal bir jeolojik olayın belirli bir canlı üzerinden açıklanmasına dayanan en gelişmiş ve en iyi belgelenmiş deprem mitlerinden biridir. Japonya'nın Pasifik Ateş Çemberi üzerinde yer alması ve tarih boyunca sık sık büyük depremler yaşaması, bu mitin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Eski Japon inanışına göre Japon adalarının derinliklerinde yaşayan dev yayın balığı Namazu normalde hareketsizdir, ancak kıpırdadığında yeryüzü şiddetle sarsılır, şehirler yıkılır ve deniz kabarır. Bu nedenle Namazu yalnızca bir mitolojik yaratık değil, aynı zamanda Japon toplumunun deprem gerçeğiyle yüzleşme biçimini temsil eden kültürel bir semboldür. Jeomitoloji açısından Namazu, gözle görülemeyen tektonik hareketlerin mitolojik bir canlı aracılığıyla açıklanmasının en başarılı örneklerinden biri kabul edilir.

Namazu efsanesine göre dev yayın balığı, Japon adalarının altında yaşamaktadır. Balığın başı ve gövdesi yer kabuğunun derinliklerine uzanır. Onun hareket etmesini engelleyen ise savaş ve gök gürültüsü tanrısı olarak da bilinen Takemikazuchi-no-Ōkami (çoğu halk anlatısında kısaca Kashima olarak anılır) tarafından yere bastırılmış kutsal bir taştır (Kaname-ishi). Tanrı sürekli bu

[172] Vitaliano Dorothy B., age, s. 92.

taşı yerinde tutarak Namazu'nun hareket etmesini engeller. Ancak tanrının kısa süreliğine dikkatinin dağılması veya görevini bırakması durumunda Namazu kuyruğunu sallamaya başlar ve bunun sonucunda depremler meydana gelir. Böylece deprem, tanrının otoritesinin geçici olarak zayıflamasıyla açıklanmaktadır.

Jeomitoloji bakımından bu anlatı son derece dikkat çekicidir. Japon halkı, yer kabuğunun altında görünmeyen ancak çok güçlü bir varlığın bulunduğunu düşünmüş, bu görünmez gücü dev bir yayın balığı şeklinde tasvir etmiştir. Günümüzde levha tektoniği teorisi, Japonya'nın Pasifik, Filipin, Avrasya ve Kuzey Amerika levhalarının kesişme noktasında bulunduğunu göstermektedir. Eski Japonların yerin altında hareket eden dev bir canlı tasavvur etmeleri, aslında hissedilen fakat görülemeyen tektonik kuvvetlerin mitolojik yorumudur. Dorothy B. Vitaliano'nun jeomitoloji yaklaşımı açısından Namazu miti, gerçek jeolojik süreçlerin kültürel hafızaya dönüşmüş en açık örneklerinden biridir.[173]

Namazu mitinin en önemli tarihsel dönüm noktası 11 Kasım 1855'te meydana gelen Büyük Edo (Ansei Edo) Depremi olmuştur. Yaklaşık 7 büyüklüğündeki bu deprem, bugünkü Tokyo'da on binlerce binayı yıkmış ve binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Depremin hemen ardından halk arasında yüzlerce farklı Namazu-e (yayın balığı resimleri) üretilmiştir. Ahşap baskı tekniğiyle hazırlanan bu resimlerde Namazu kimi zaman şehirleri yıkan korkunç bir canavar, kimi zaman ise toplumdaki adaletsizlikleri cezalandıran ilahi bir güç olarak gösterilmiştir. Bazı resimlerde zengin tüccarların servetlerini yitirmesi, fakir halkın ise yeniden iş bulması nedeniyle Namazu "toplumsal dengeyi sağlayan yaratık" olarak bile yorumlanmıştır. Böylece deprem yalnızca doğal afet değil, sosyal düzeni yeniden kuran ilahi bir müdahale şeklinde de değerlendirilmiştir.

Namazu resimleri (Namazu-e), Japon halk sanatının en ilginç örnekleri arasında yer alır. Bu resimlerde Kashima Tanrısı dev taşıyla Namazu'yu bastırırken, halkın balığı cezalandırdığı veya çeşitli tanrıların depremi durdurmaya çalıştığı sahneler görülür. Bazı baskılarda ise Namazu, insanlara para dağıtan ve ekonomik eşitsizliği gideren bir figür hâline gelir. Bu durum, doğal afetlerin yalnızca korku değil, toplumsal değişim ve yenilenme düşüncesiyle de ilişkilendirildiğini göstermektedir.

[173] Vitaliano Dorothy B., age, s. 97.

Japon Şinto inancında Namazu doğrudan kötü bir varlık olarak görülmez. O, doğanın kontrol edilemeyen gücünü temsil eder. Asıl düzen sağlayıcı güç ise Kashima Tapınağı'nda kutsandığına inanılan Kaname-ishi adlı "kilit taşı"dır. Japonya'nın İbaraki Eyaleti'ndeki Kashima Jingu Tapınağı, bu efsanenin merkezidir ve burada bulunan kutsal taşın Namazu'yu hâlâ yerin altında tuttuğuna inanılır. Jeomitolojik açıdan bu inanış, belirli bir jeolojik bölgenin kutsal mekâna dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Namazu miti yalnızca depremleri değil, tsunamileri ve bazı volkanik olayları da dolaylı biçimde açıklamak için kullanılmıştır. Büyük depremler sonrasında meydana gelen deniz kabarmaları da yayın balığının şiddetli hareketleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu yönüyle Namazu, Japon halk kültüründe yer kabuğunun bütün dinamik hareketlerini temsil eden sembolik bir varlık hâline gelmiştir.

Mitoloji tarihi açısından Namazu, dünyanın başka bölgelerindeki deprem mitleriyle de dikkat çekici benzerlikler gösterir. Türk ve Orta Asya mitolojilerindeki dünyayı taşıyan boğa veya balık, Hint mitolojisindeki dünyayı taşıyan filler, Çin mitolojisindeki yer ejderhaları ve İskandinav mitolojisindeki Loki'nin kıvranışı, görünmeyen yer kabuğu hareketlerini canlı varlıklarla açıklayan ortak insan düşüncesinin ürünleridir. Ancak Namazu, tarihsel belgeler, sanat eserleri ve halk inanışlarıyla en ayrıntılı biçimde izlenebilen deprem miti olarak öne çıkar.

Jeomitolojik açıdan Namazu efsanesi, modern bilim açısından da önem taşır. Günümüzde Japonya dünyanın en gelişmiş deprem gözlem sistemlerinden birine sahip olmasına rağmen Namazu figürü kültürel yaşamda varlığını sürdürmektedir. Çocuk kitaplarında, müzelerde, deprem eğitim materyallerinde ve karikatürlerde Namazu hâlâ kullanılmaktadır. Böylece eski mitoloji ile modern jeoloji aynı toplum içerisinde yan yana yaşamaya devam etmektedir.

Türkçe literatürde Namazu üzerine doğrudan yazılmış kapsamlı eser sayısı sınırlıdır. Bununla birlikte Japon mitolojisini tanıtan kitaplarda ve deprem kültürü üzerine hazırlanmış akademik makalelerde Namazu efsanesine yer verilmektedir. Jeomitoloji açısından ise Dorothy B. Vitaliano'nun çalışmaları ile Gregory Smits'in Japon deprem tarihi üzerine araştırmaları temel başvuru kaynaklarıdır.

Namazu, dünya jeomitolojisinin en önemli deprem mitlerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü bu efsane, yalnızca depremin nedenini açıklayan bir halk anlatısı değil, tarihsel olarak belgelenmiş sanat eserleri, tapınak gelenekleri, sözlü kültür ve modern deprem bilinciyle birlikte yaşamaya devam eden, jeolojik gerçeklikle en güçlü biçimde ilişkilendirilebilen mitolojik sistemlerden biridir. Bu özelliği sayesinde Namazu, doğal afetlerin insan kültürünü nasıl şekillendirdiğini gösteren en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

V-2. Poseidon

Poseidon, Antik Yunan mitolojisinin denizler, depremler, fırtınalar ve atların tanrısıdır. Dünya jeomitolojisi açısından ise Poseidon'un en önemli yönü, "Enosikhthon" (Ἐνοσίχθων – Yeri Sarsan) ve "Gaieokhos" (Γαιήοχος – Yeri Tutan)" unvanlarıyla depremlerin efendisi olarak kabul edilmesidir. Günümüzde Poseidon daha çok deniz

tanrısı olarak tanınsa da Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde onun en eski ve en güçlü sıfatlarından biri, yeryüzünü sarsan tanrı olmasıdır. Antik Yunanlılar, Ege Denizi çevresinde sık sık meydana gelen depremleri ve bunlara eşlik eden tsunamileri Poseidon'un öfkesiyle açıklamışlardır. Jeomitoloji açısından Poseidon kültü, Ege ve Doğu Akdeniz'deki yoğun tektonik hareketlerin mitolojik bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Yunanistan'ın Afrika ve Avrasya levhalarının etkileşim bölgesinde yer alması, bu inanışın gelişmesinde belirleyici rol oynamıştır.[174]

Yunan kozmogonisine göre Poseidon, Titan Kronos ile Rhea'nın oğludur, Zeus ve Hades'in kardeşidir. Titanların yenilgisinden sonra üç kardeş evreni paylaşmış, Zeus gökyüzünü, Hades yeraltını, Poseidon ise denizleri almıştır. Bununla birlikte Poseidon'un egemenliği yalnızca denizlerle sınırlı kalmamıştır. Deniz tabanındaki fayların ve yeraltındaki büyük kuvvetlerin de onun yönetiminde olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle büyük depremler ve deniz kabarmaları, Poseidon'un mızrağını yere vurmasının sonucu olarak açıklanmıştır.

Jeomitolojiyi en doğrudan ilgilendiren anlatılardan biri, Poseidon'un üç dişli yabası (trident) ile yeri sarsmasıdır. Homeros'un destanlarında Poseidon öfkelendiğinde yabasını kayalara vurur, bunun sonucunda dağlar titrer, kayalar yarılır ve denizler kabarır. Bu tasvirler, Ege'de deprem sonrasında meydana gelen kaya düşmeleri, kıyı çökmeleri ve tsunami olaylarının mitolojik açıklaması olarak yorumlanmaktadır. Poseidon'un hem denizlerin hem de depremlerin tanrısı olması tesadüf değildir, çünkü Ege ve Akdeniz'deki büyük depremlerin önemli bir bölümü deniz tabanındaki fay hatlarında meydana gelmekte ve zaman zaman tsunamilere neden olmaktadır.[175]

Poseidon'un "Yeri Sarsan" kimliği, özellikle Miken ve erken Yunan döneminde çok daha belirgindir. Knossos, Pylos ve diğer Miken merkezlerinde bulunan Linear B tabletlerinde Poseidon'un adı (Po-se-da-o-ne) en sık geçen tanrı adlarından biridir. Bazı araştırmacılar, bu erken dönemde Poseidon'un deniz tanrısından çok deprem ve yer tanrısı olarak görüldüğünü ileri sürmektedir. Bunun nedeni, Miken uygarlığının MÖ 13. ve 12. yüzyıllarda yaşadığı büyük depremler ve bunların toplumsal hafızada bıraktığı derin etkidir.

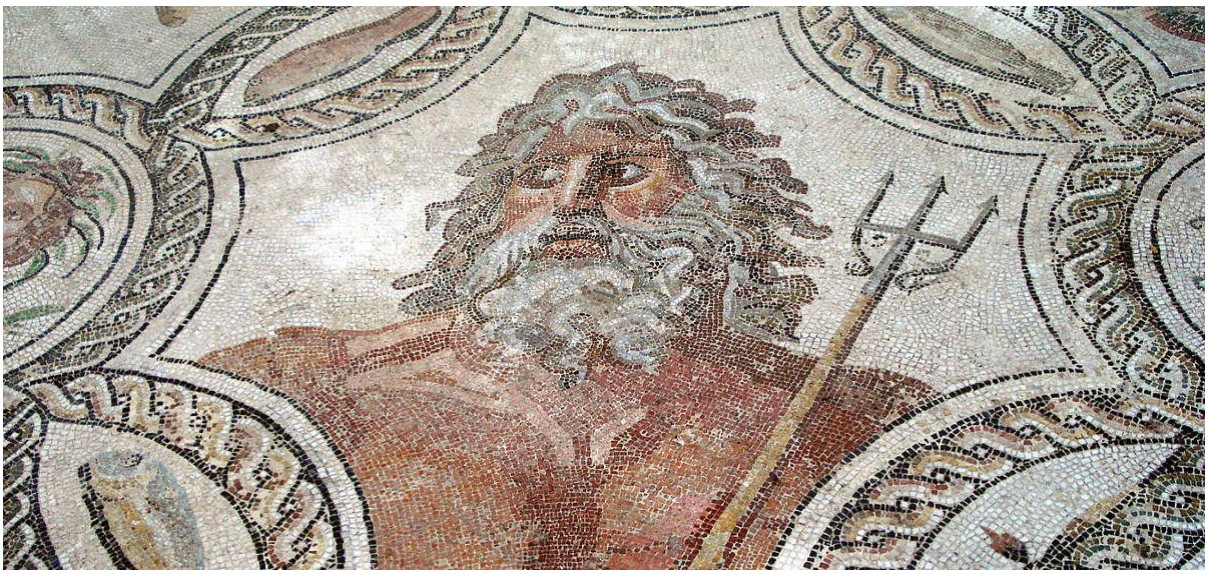

[174] Homeros, İlyada, çev. Azra Erhat – A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1972.
[175] Homeros, İlyada, age.

Antik Yunan'da Poseidon adına düzenlenen ibadetlerin önemli bir kısmı deprem korkusuyla ilişkilidir. Korinth, Helike, Troizen ve Lakonya gibi sık deprem yaşayan bölgelerde Poseidon'a adanmış tapınakların bulunması dikkat çekmektedir. İnsanlar büyük depremlerden sonra tanrıyı yatıştırmak amacıyla kurbanlar sunmuş, festivaller düzenlemiş ve adaklar adamışlardır. Özellikle Korinth Kıstağı'ndaki İsthmia Şenlikleri, Poseidon onuruna düzenlenen en büyük törenlerden biri olmuştur.

Poseidon ile ilişkili en dikkat çekici jeomitolojik olaylardan biri Helike kentinin yok oluşudur. MÖ 373 yılında Korinth Körfezi kıyısındaki Helike, büyük bir deprem ve ardından gelen tsunami sonucunda tamamen sular altında kalmıştır. Antik yazarlar bu felaketi Poseidon'un gazabına bağlamışlardır. Strabon, Diodoros ve Pausanias bu olaydan ayrıntılı biçimde söz eder. Modern arkeolojik araştırmalar gerçekten de Helike'nin büyük bir deprem ve kıyı çökmesi sonucunda sular altında kaldığını göstermiştir. Bu olay, jeomitolojinin klasik örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir, çünkü tarihsel bir deprem, mitolojik bir anlatıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Poseidon'un öfkesiyle ilişkilendirilen bir başka önemli anlatı da Odysseus Destanıdır. Homeros'un Odysseia adlı eserinde Odysseus, Poseidon'un oğlu Kyklops Polyphemos'u kör ettiği için tanrının gazabına uğrar. Poseidon denizleri fırtınaya sürükler, gemileri parçalar ve kahramanın yıllarca evine dönememesine neden olur. Bu anlatı doğrudan depremle ilgili olmasa da Poseidon'un doğa güçlerini kontrol eden tanrı kimliğini açıkça göstermektedir.[176]

Jeomitolojik açıdan Poseidon kültü, yalnızca Yunanistan ile sınırlı değildir. Sicilya, Güney İtalya, Batı Anadolu ve Ege adalarında da Poseidon'a adanmış çok sayıda kutsal alan bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı aktif fay zonlarına veya kıyı bölgelerine kurulmuştur. Özellikle Sounion Burnu'ndaki Poseidon Tapınağı, hem denizcilere rehberlik eden hem de tanrının korumasını simgeleyen en önemli kutsal yapılardan biridir.

Modern jeoloji açısından bakıldığında Poseidon miti dikkat çekici bir gözlem gücünü yansıtır. Antik Yunanlılar, büyük depremlerin çoğunun deniz kıyılarında meydana geldiğini ve bazılarının ardından denizin taştığını fark etmişlerdi. Bu nedenle denizlerin tanrısı ile depremleri aynı ilahın yönetimine vermişlerdir. Günümüzde Ege ve Doğu Akdeniz'deki depremlerin büyük bölümü gerçekten de deniz tabanındaki fay sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Poseidon, jeomitoloji literatüründe doğal gözlemin mitolojik sembole dönüşmesinin en başarılı örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Türkçe mitoloji literatüründe Poseidon'un deprem tanrısı kimliği özellikle Azra Erhat'ın Mitoloji Sözlüğü'nde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Erhat, Poseidon'un yalnızca denizlerin efendisi değil, "Yeri Sarsan" sıfatıyla eski Yunan dünyasında korkulan ve saygı duyulan başlıca tanrılardan biri olduğunu belirtir. Benzer değerlendirmeler antik Yunan dini üzerine yazılmış Türkçe kaynaklarda da yer almaktadır.

---

[176] Homeros, Odysseia, çev. Azra Erhat – A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, V. Kitap.

Poseidon, dünya jeomitolojisinin en önemli figürlerinden biridir. Çünkü onun kişiliğinde deniz, deprem, tsunami, kıyı çökmesi ve volkanik etkinlikler tek bir mitolojik sistem içinde birleşmiştir. Antik Yunanlıların gözlemlediği gerçek jeolojik olaylar, Poseidon'un üç dişli yabasını yere vurması şeklindeki güçlü sembolizmle açıklanmış, bu anlatı binlerce yıl boyunca Akdeniz dünyasının en etkili deprem miti olarak yaşamaya devam etmiştir.

V-3. Dünya Kaplumbağası

"Dünya Kaplumbağası" (World Turtle, Cosmic Turtle, Akupara), dünyanın dev bir kaplumbağanın sırtında durduğu inancını ifade eden, dünyanın en eski ve en yaygın kozmolojik mitlerinden biridir. Dünya jeomitolojisi açısından bu mit, özellikle depremler, yer kabuğunun hareketleri ve dünyanın dengesi ile ilişkilendirilen en önemli anlatılar arasında yer alır. Dünya Kaplumbağası fikri, Hindistan'dan Çin'e, Güneydoğu Asya'dan Kuzey Amerika yerlilerine kadar birbirinden bağımsız birçok kültürde görülmektedir. Bu durum, insanlığın yeryüzünün neden zaman zaman sallandığını açıklama çabasının ortak bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Jeomitoloji bakımından Dünya Kaplumbağası, görünmeyen jeolojik kuvvetlerin yaşayan bir varlık aracılığıyla açıklanmasının klasik örneklerinden biridir.

Dünya Kaplumbağası mitinin en eski ve en gelişmiş biçimi Hint mitolojisinde görülür. Hindu kozmolojisinde kaplumbağa genellikle Akupara adıyla anılır. Bazı Purana metinlerinde dünyanın dev bir kaplumbağanın sırtında durduğu anlatılır. Kaplumbağanın üzerinde dört ya da sekiz fil bulunur, bu filler de yeryüzünü taşır. Başka anlatımlarda ise kaplumbağanın altında sonsuz okyanus yer alır. Dünya dengede olduğu sürece yaşam devam eder, ancak kaplumbağanın hareket etmesi veya yön değiştirmesi, yeryüzünde büyük sarsıntılara neden olur. Böylece depremler, dünyanın temel taşıyıcısının hareketiyle açıklanmaktadır.

Hindu mitolojisinde Dünya Kaplumbağası inancı, Tanrı Vişnu'nun ikinci avatarı olan Kurma ile de yakından ilişkilidir. "Süt Okyanusunun Çalkalanması" (Samudra Manthana) anlatısında tanrılar ve asuralar ölümsüzlük iksirini elde edebilmek için Mandara Dağı'nı çalkalama direği olarak kullanırlar. Ancak dağ okyanusun dibine batmaya başlayınca Vişnu dev bir kaplumbağa (Kurma) biçimine girerek dağı sırtında taşır. Kurma'nın sırtı, dünyanın en sağlam temeli olarak görülür. Bu anlatı doğrudan depremi açıklamaz, ancak yer kabuğunu taşıyan dev kaplumbağa düşüncesinin mitolojik temelini oluşturur ve daha sonraki halk inanışlarında depremlerle ilişkilendirilmiştir.

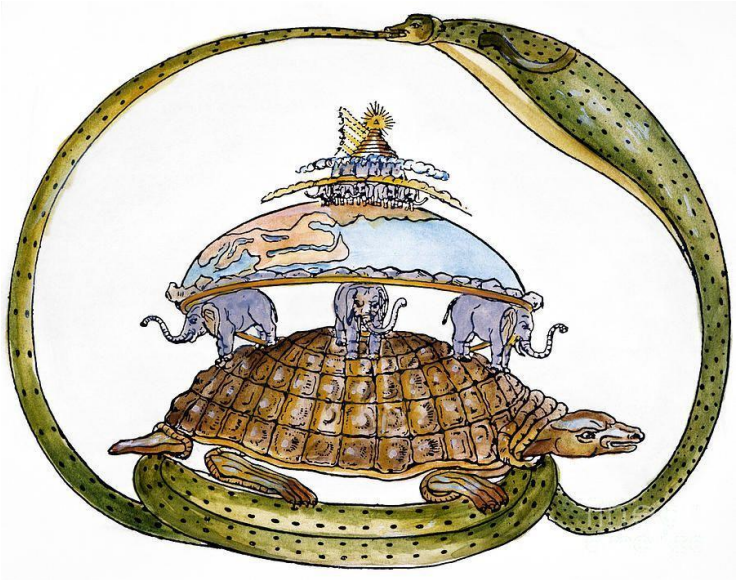

Jeomitoloji açısından Dünya Kaplumbağası miti dikkat çekici bir gözlem sonucunu yansıtır. Eski insanlar yeryüzünü büyük ve ağır bir yapı olarak hayal

etmiş, bunun boşlukta nasıl durduğunu açıklamak için onu dev bir canlının sırtına yerleştirmiştir. Depremler meydana geldiğinde ise bu dev canlının hareket ettiği düşünülmüştür. Günümüzde levha tektoniği teorisiyle açıklanan yer kabuğu hareketleri, eski toplumlar tarafından kaplumbağanın yön değiştirmesi veya kıpırdaması şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle Dünya Kaplumbağası, jeomitolojinin en tipik sembollerinden biri olarak kabul edilmektedir.[177]

Çin mitolojisinde Dünya Kaplumbağası farklı bir biçimde karşımıza çıkar. Burada dev kaplumbağa Ao, göğü taşıyan kutsal bir varlıktır. Efsaneye göre büyük bir felaket sırasında gökyüzü kırılınca tanrıça Nüwa, Ao'nun dört bacağını keserek göğün dört direği hâline getirir ve dünyayı yeniden dengeler. Bazı yerel Çin inanışlarında ise dünyanın altında yaşayan dev kaplumbağanın hareketi depremlere neden olur. Böylece kaplumbağa hem kozmik düzenin hem de yeryüzünün istikrarının simgesi hâline gelir.

Kuzey Amerika yerlilerinin özellikle Haudenosaunee (İrokua), Lenape ve Anishinaabe topluluklarında Dünya Kaplumbağası miti çok önemli bir yere sahiptir. Bu anlatıya göre başlangıçta yalnızca gökyüzü ve büyük sular vardı. Gökyüzü Kadını (Sky Woman) yeryüzüne düştüğünde hayvanlar onu kurtarmaya çalışır. Sonunda dev kaplumbağa sırtını suyun üzerine çıkarır, diğer hayvanlar denizin dibinden çamur getirerek kaplumbağanın kabuğunun üzerine sererler ve böylece kıtalar oluşur. Bu nedenle Kuzey Amerika kıtası birçok yerli gelenekte hâlâ "Kaplumbağa Adası" (Turtle Island) olarak anılır. Bazı sözlü geleneklerde kaplumbağanın hareket etmesi depremlerle ilişkilendirilmiştir.
Güneydoğu Asya'da, özellikle Tayland, Kamboçya ve Myanmar'ın bazı halk inanışlarında da dünyanın büyük bir kaplumbağanın üzerinde bulunduğu düşünülmüştür. Bu anlatılar Hint kozmolojisinin etkisiyle gelişmiştir. Halk arasında kaplumbağanın nefes alması, yön değiştirmesi veya dinlenmek için hareket etmesi depremlerin nedeni olarak kabul edilmiştir.

Deprem mitleri açısından Dünya Kaplumbağası, yalnız başına değil, filler ve yılanlarla birlikte de düşünülür. Hindu kozmolojisinin bazı versiyonlarında kaplumbağanın üzerinde duran filler, onların altında ise sonsuz kozmik yılan Şeşa (Ananta) bulunur. Deprem, bazen fillerden birinin ağırlığını değiştirmesi, bazen Şeşa'nın kıpırdaması, bazen de kaplumbağanın yön değiştirmesiyle açıklanır. Böylece yer sarsıntısı, kozmik düzeni taşıyan canlıların hareketinin doğal sonucu olarak görülür.

[177] Vitaliano Dorothy B., age, s. 99.

Jeomitoloji açısından Dünya Kaplumbağası miti, doğrudan fay hatlarını açıklamasa da dünyanın hareketli olduğu fikrini ortaya koyması bakımından önemlidir. Eski insanlar, yeryüzünün zaman zaman sallandığını gözlemlemiş, bunun nedenini sabit olmayan, yaşayan bir temel fikriyle açıklamıştır. Bu düşünce, modern jeolojideki dinamik Dünya anlayışıyla aynı olmasa da, dünyanın durağan olmadığı yönündeki sezgiyi yansıtmaktadır.

Türk mitolojisinde Dünya Kaplumbağası motifi doğrudan yer almaz. Bunun yerine dünyanın büyük bir boğa, balık veya ejderha üzerinde durduğuna ilişkin halk inanışları görülmektedir. Ancak Orta Asya ile Hindistan arasındaki kültürel etkileşim sonucunda bazı geç dönem metinlerinde kaplumbağa motifi dolaylı olarak tanınmıştır. Buna rağmen Dünya Kaplumbağası, Türk kozmolojisinin temel unsurlarından biri değildir.[178]

Karşılaştırmalı mitoloji açısından Dünya Kaplumbağası, Poseidon'un üç dişli yabasıyla yeri sarsması, Japon Namazu'nun kuyruğunu sallaması, Çin ejderhalarının yeraltında hareket etmesi ve İskandinav mitolojisinde Loki'nin kıvranmasıyla aynı düşünsel çerçeveye sahiptir. Bunların tümü, görünmeyen yer kabuğu hareketlerini canlı bir varlığın davranışıyla açıklayan jeomitolojik modellerdir. Dünya Kaplumbağası bu modeller arasında en geniş coğrafyaya yayılmış olanlardan biridir.

V-4. Dünya Fili

Dünya Fili (World Elephant, Cosmic Elephant), dünyanın dev filler tarafından taşındığını anlatan kozmolojik mitlerin ortak adıdır. Dünya jeomitolojisi açısından bu anlatı, depremleri açıklamak için geliştirilen en eski ve en etkili mitolojik modellerden biridir. Özellikle Hint altkıtasında gelişen bu inanış, daha sonra Güneydoğu Asya, Tibet ve kısmen Orta Doğu halk inanışlarını etkilemiştir. Mitin temel düşüncesine göre yeryüzü hareketsiz değildir, onu taşıyan dev filler zaman zaman ağırlıklarını değiştirir, hareket eder veya yön değiştirir. İşte bu hareketler, insanların deprem olarak hissettiği sarsıntılara neden olur. Jeomitoloji bakımından Dünya Fili miti, görünmeyen tektonik kuvvetlerin canlı bir varlık aracılığıyla açıklanmasının en önemli örneklerinden biridir.

Dünya Fili düşüncesinin en ayrıntılı biçimi Hindu kozmolojisinde görülür. Purana metinleri ve sonraki Hindu geleneklerinde dünyanın sekiz yönünde bulunan sekiz kutsal fil (Aṣṭa-Diggaja) evreni dengede tutmaktadır. Bu filler doğu, batı, kuzey, güney ve ara yönleri korurlar. En çok bilinenleri Airavata, Pundarika, Vamana, Kumuda, Anjana, Pushpadanta, Sarvabhauma ve Supratika'dır. Bazı kozmolojik tasvirlerde bu filler dev kaplumbağa Akupara'nın üzerinde durur, kaplumbağa ise sonsuz kozmik okyanusta yer alır. Böylece evren çok katmanlı bir yapı hâline gelir.

Deprem miti bakımından en önemli anlatı, bu fillerden birinin yer değiştirmesiyle ilgilidir. Halk inanışına göre filler sonsuza kadar tamamen hareketsiz kalamaz. Bir fil ağırlığını diğer ayağına verdiğinde, dinlenmek için hafifçe doğrulduğunda ya da yön değiştirdiğinde yeryüzü sallanır. Büyük depremler ise birkaç filin aynı anda hareket

[178] Ögel Bahaeddin, age, s. 22.

etmesiyle açıklanır. Bu yorum, depremin görünmeyen fakat çok güçlü bir kaynağı olması gerektiği düşüncesinin mitolojik ifadesidir.

Bazı Hindu kozmoloji metinlerinde Dünya Fili ile Dünya Kaplumbağası ve kozmik yılan Şeşa (Ananta) birlikte anlatılır. Buna göre Şeşa sonsuzluğu temsil eder, onun üzerinde Akupara adlı kaplumbağa bulunur, kaplumbağanın sırtında ise sekiz kutsal fil yeryüzünü taşır. Bu çok katmanlı evren tasarımı, eski Hint düşüncesinde kozmik düzenin ve dengenin simgesidir. Deprem, bu dengenin geçici olarak bozulması şeklinde yorumlanır.

Jeomitolojik açıdan Dünya Fili anlatısı dikkat çekicidir. Eski Hint toplumu, depremlerin nedenini gözlemleyemediği yeraltı kuvvetlerine bağlamak yerine, büyük ağırlıkları taşıyabilecek en güçlü canlı olarak fili seçmiştir. Filin ağır yürüyüşü, güçlü gövdesi ve yere titreşim veren adımları, onu depremi açıklamak için doğal bir sembol hâline getirmiştir. Günümüzde levha tektoniği teorisiyle açıklanan yer kabuğu hareketleri, eski toplumlarda fillerin hareketiyle ilişkilendirilmiştir.[179]

Dünya Fili mitinin önemli figürlerinden biri Airavata'dır. Airavata, tanrı İndra'nın beyaz fili olarak bilinir ve göklerin hükümdarının taşıyıcısıdır. Bazı geç dönem Hindu yorumlarında Airavata yalnızca İndra'nın bineği değil, aynı zamanda dünyanın doğu yönünü taşıyan kozmik fil olarak kabul edilir. Gücü ve sağlamlığı nedeniyle depremlerin kontrolünde de sembolik bir rol üstlenmiştir.

Bu inanış yalnızca Hindistan ile sınırlı kalmamıştır. Budizmin yayılmasıyla birlikte Sri Lanka, Myanmar (Burma), Tayland, Laos ve Kamboçya'da da kozmik fillerle ilgili anlatılar benimsenmiştir. Yerel halk geleneklerinde dünyanın altında yaşayan veya yönleri taşıyan kutsal filler zaman zaman hareket ederek depremlere neden olur. Güneydoğu Asya'nın deprem kuşağında bulunması, bu anlatıların halk arasında uzun süre yaşamasına katkı sağlamıştır.

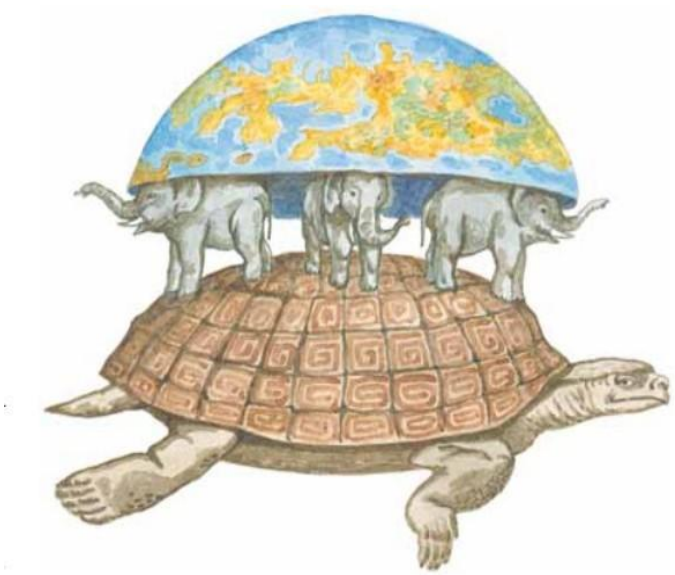

Karşılaştırmalı mitoloji açısından Dünya Fili miti, Dünya Kaplumbağası, Japon Namazu'su, Yunan Poseidon'u ve Çin'in yer ejderhalarıyla aynı düşünsel geleneğin parçasıdır. Tüm bu anlatılarda ortak nokta, yer kabuğunun görünmeyen hareketlerini yaşayan bir varlık üzerinden açıklama çabasıdır. Filler, büyüklükleri ve güçleri nedeniyle Hint kültüründe bu göreve en uygun canlı olarak görülmüştür.[180]

[179] Vitaliano Dorothy B., age, s. 100.
[180] Eliade Mircea, 1958, age, s. 54.

Jeomitoloji bakımından Dünya Fili miti ayrıca dağların ve kıtaların ağırlığına ilişkin sezgisel bir düşünceyi de yansıtır. Eski insanlar dünyanın çok ağır olduğunu biliyor, bu kadar büyük bir yapının ancak olağanüstü güçlü varlıklar tarafından taşınabileceğini düşünüyordu. Deprem sırasında hissedilen sarsıntılar ise bu taşıyıcıların hareketinin doğal sonucu olarak görülüyordu. Modern jeoloji bunun nedenini levha sınırlarında biriken gerilimin boşalması olarak açıklasa da, mitolojik anlatılar insanların doğa olaylarını anlamlandırma sürecinin önemli belgeleridir.

Türk mitolojisinde Dünya Fili motifi temel bir unsur değildir. Türk kozmolojisinde daha çok dünyanın büyük bir boğa, balık veya ejderha üzerinde durduğunu anlatan halk inanışları görülür. Bununla birlikte, İslam dünyasına Hint kaynaklarından geçen bazı kozmolojik metinlerde fillerden söz edilmiş ve bu anlatılar Osmanlı döneminde yazılmış bazı kozmografya eserlerinde dolaylı biçimde yer bulmuştur. Ancak bunlar Türk mitolojisinin özgün unsurları olarak değerlendirilmez.

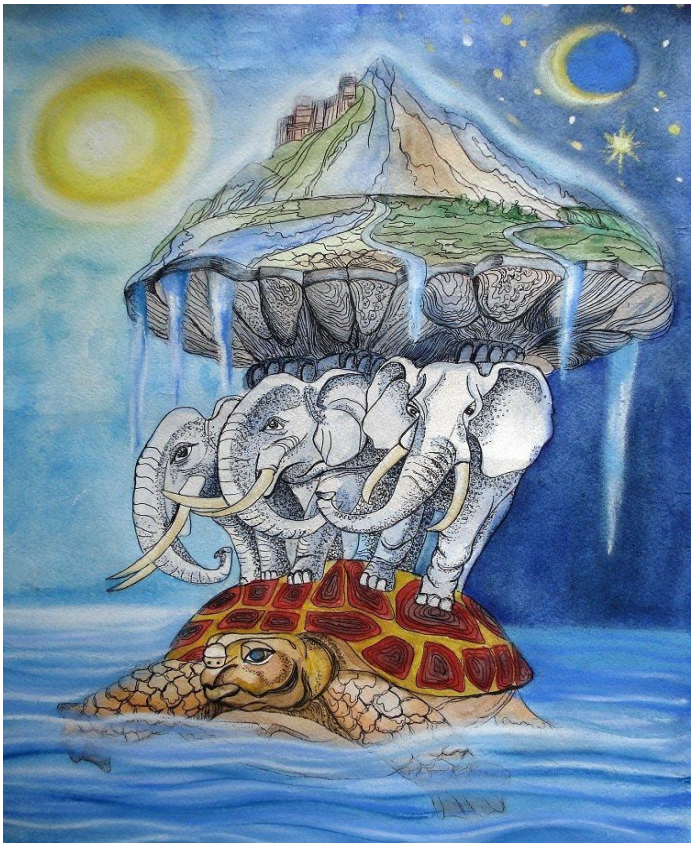

Dünya Fili miti, jeomitoloji açısından yalnızca bir deprem açıklaması değil, aynı zamanda evrenin düzenini anlatan kapsamlı bir kozmolojik modeldir. Bu modelde deprem, evreni taşıyan canlıların geçici hareketinden kaynaklanan doğal bir olaydır. Modern jeoloji ile uyuşmasa da, aktif deprem kuşaklarında yaşayan toplumların doğa olaylarını anlamlandırma çabasını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

V-5. Dünya Balığı

Dünya Balığı, dünyanın dev bir balığın üzerinde durduğu veya yeryüzünün altında yaşayan dev bir balığın hareketleriyle depremlerin meydana geldiğini anlatan kozmolojik ve jeomitolojik bir inançtır. Bu motif, Mezopotamya'dan başlayarak Yahudi, İslam ve Türk halk inanışlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Dünya jeomitolojisi açısından Dünya Balığı miti, yer kabuğunun hareketlerini açıklamak amacıyla geliştirilen en eski kozmolojik modellerden biridir. İnsanlar, depremlerin kaynağını göremedikleri için, dünyanın altında yaşayan olağanüstü büyüklükte bir balığın hareket ettiğini ve bu hareketlerin yeryüzünde sarsıntılara neden olduğunu düşünmüşlerdir.

Dünya Balığı anlatısının en tanınmış biçimi İslam kozmolojisindeki Bahamut (Arapça: بهموت) ne ninerve adnıralayfargomzok malsİ ğaÇ atrO elkillezö ,tumahaB .rüdürügif altında bulunan devasa bir balık olarak tasvir edilir. Bazı anlatımlara göre yeryüzü

önce bir meleğin omuzlarında, melek yakut veya zümrütten yapılmış bir kayanın üzerinde, kaya ise dev bir boğanın sırtında bulunur, boğa da Bahamut adlı sonsuz büyüklükteki balığın üzerinde durur. Balık ise sonsuz okyanusta yaşamaktadır. Bu çok katmanlı kozmoloji, Kur'an'da yer almaz, daha çok Orta Çağ İslam kozmografya geleneği ile İsrailiyat ve eski Yakın Doğu kozmolojik tasavvurlarının birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Halk inanışlarında Bahamut'un hareket etmesi veya kuyruğunu sallaması depremlerin nedeni olarak açıklanmıştır. Özellikle Arap, İran ve Anadolu'da anlatılan bazı sözlü geleneklerde, balığın huzursuz olması ya da yön değiştirmesi yeryüzünü taşıyan diğer katmanları da etkileyerek sarsıntılara yol açmaktadır. Bu anlatılar, bilimsel jeoloji öncesinde depremleri açıklamak için geliştirilen sembolik modellerdir.[181]

Bahamut figürünün kökeni konusunda araştırmacılar, onun Mezopotamya mitolojisindeki ilksel deniz canavarlarıyla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Babil yaratılış destanı Enûma Eliš'te geçen ilksel okyanus tanrıçası Tiamat ve dev deniz yaratıkları, daha sonraki Yahudi ve İslam kozmolojisinde farklı biçimlere dönüşmüştür. Bahamut, bu uzun kültürel aktarım sürecinin sonunda dünyanın temelini oluşturan kozmik balık olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Dünya Balığı miti, Mezopotamya kozmolojisinin sonraki dini ve kültürel gelenekler üzerindeki etkisinin önemli örneklerinden biridir.

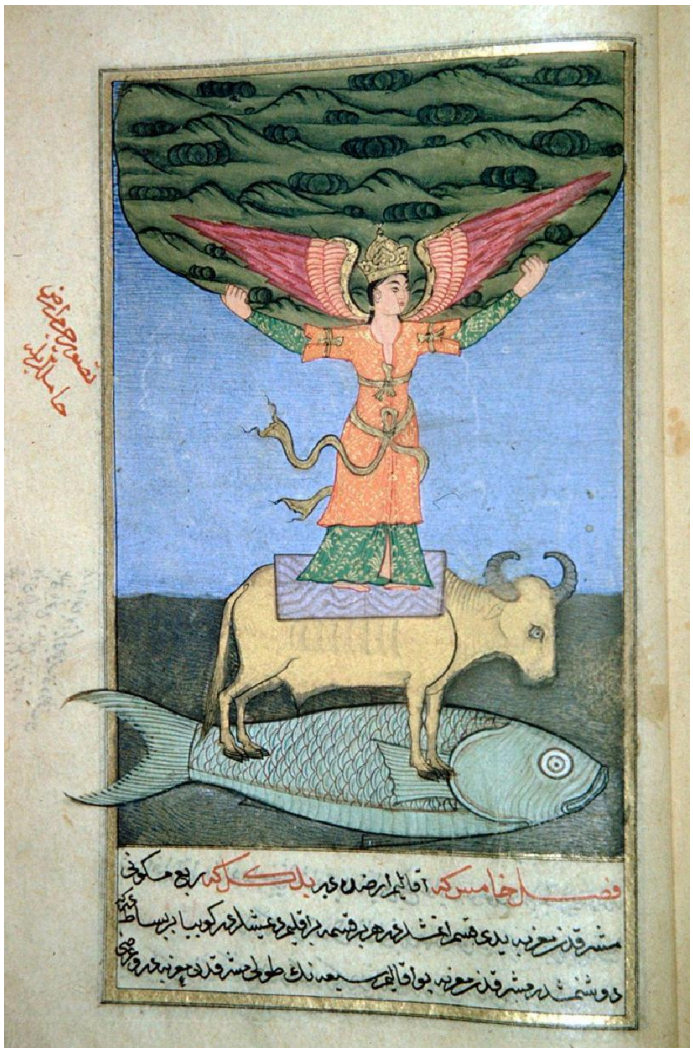

Türk halk inanışlarında da Dünya Balığı motifi çeşitli biçimlerde yaşamıştır. Özellikle Anadolu'da anlatılan bazı efsanelerde dünyanın altında yaşayan büyük bir balığın kıpırdamasının deprem meydana getirdiğine inanılmıştır. Bazı varyantlarda balığın yerini büyük bir öküz veya boğa alırken, bazı anlatılarda ise balık ve öküz birlikte dünyanın temelini oluşturmaktadır. Bu inanışlar, İslam kozmografyası ile eski Orta Asya kozmolojik unsurlarının birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Türk mitolojisinin klasik kaynaklarında Dünya Balığı merkezi bir unsur değildir, ancak halk kültüründe oldukça yaygın biçimde yer almıştır.[182]

Jeomitoloji açısından Dünya Balığı anlatısı oldukça anlamlıdır. Balık,

[181] Budge E. A. Wallis, The Book of the Cave of Treasures, Religious Tract Society, London, 1927.
[182] Ögel Bahaeddin, age, s. 31.

sürekli hareket eden, suyun içinde yaşayan ve büyük kütlesiyle çevresini etkileyen bir canlıdır. Depremlerin ani ve beklenmedik oluşu, eski toplumların gözünde yeraltında yaşayan dev bir balığın ani hareketiyle açıklanabilecek doğal bir olay olarak görülmüştür. Özellikle kıyı bölgelerinde yaşayan toplumlar, deniz tabanındaki hareketlerin bazen tsunamilere yol açtığını gözlemlemiş, bu olayları da Dünya Balığı mitine bağlamış olabilirler.

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından Dünya Balığı, Dünya Kaplumbağası, Dünya Fili, Japon Namazu'su ve Yunan Poseidon'u ile aynı düşünsel geleneğin ürünüdür. Hepsinde ortak amaç, görünmeyen yer kabuğu hareketlerini canlı bir varlık aracılığıyla açıklamaktır. Dünya Balığı, özellikle su kültürlerinin hâkim olduğu Mezopotamya ve Yakın Doğu coğrafyasında gelişmiş, Dünya Fili ise Hint altkıtasında, Namazu ise Japonya'da aynı ihtiyaca farklı sembollerle cevap vermiştir.

İslam düşüncesinde Bahamut'un fiziksel bir gerçeklik olarak kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. Klasik kelâm ve tefsir âlimlerinin önemli bir bölümü, bu anlatıları Kur'an'ın temel öğretilerinden ziyade kozmografik rivayetler veya sembolik tasvirler olarak değerlendirmiştir. Günümüzde İslam araştırmacıları da Dünya Balığı anlatısını, Orta Çağ kozmolojisinin kültürel mirasının bir parçası olarak ele almaktadır.

Jeomitoloji açısından Dünya Balığı miti, bilim öncesi toplumların deprem gibi yıkıcı doğa olaylarını anlamlandırma çabasının önemli belgelerinden biridir. Bugün depremler levha tektoniği kuramıyla açıklanmaktadır, ancak Dünya Balığı anlatısı, insanların doğayı gözlemleyerek geliştirdikleri sembolik açıklamaların kültürel ve tarihsel değerini korumaktadır.

V-6. Dünya Yılanı

Dünya Yılanı (World Serpent, Cosmic Serpent), dünyanın çevresini saran, yeraltında yaşayan veya yeryüzünü taşıyan dev bir yılanın ya da ejderhanın hareketleriyle depremlerin meydana geldiğini anlatan en yaygın jeomitolojik motiflerden biridir. Bu düşünce, İskandinav, Hint, Mezopotamya, İran, Slav ve kısmen Türk halk inanışları dâhil olmak üzere çok geniş bir coğrafyada görülmektedir. Jeomitoloji açısından Dünya Yılanı miti, insanların yer kabuğunun görünmeyen hareketlerini canlı ve güçlü bir varlık aracılığıyla açıklama çabasının en eski örneklerinden biridir. Uzun gövdesiyle yerin altında dolaşan veya dünyayı çevreleyen dev yılanın kıpırdaması, eski toplumların gözünde depremi açıklayan doğal bir neden olarak kabul edilmiştir.[183]

Dünya Yılanı motifinin en tanınmış örneklerinden biri İskandinav mitolojisindeki Jörmungandr'dır. Loki ile dev kadın Angrboða'nın oğlu olan Jörmungandr, tanrı Odin tarafından okyanusa atılır. Burada büyüyerek bütün dünyayı çevreleyecek kadar devleşir ve kendi kuyruğunu ağzında tutar. Bu nedenle ona "Midgard Yılanı" (Miðgarðsormr) adı da verilir. Jörmungandr'ın denizde kıpırdaması büyük dalgalar ve yer sarsıntıları meydana getirir. Ragnarök sırasında ise kuyruğunu bırakacak, denizlerden çıkarak Thor ile ölümüne savaşacaktır. Bu savaş sırasında yeryüzü şiddetle sarsılacak, dağlar çökecek ve denizler taşacaktır. İskandinav dünyasında

[183] Vitaliano Dorothy B., age, s. 107.

deprem ve deniz kabarmalarının mitolojik açıklaması büyük ölçüde Jörmungandr üzerinden yapılmıştır.

Hint mitolojisinde Dünya Yılanı motifi Şeşa veya Ananta adıyla karşımıza çıkar. Şeşa, sonsuzluğu temsil eden çok başlı kozmik yılandır. Hindu kozmolojisine göre evren onun üzerinde durur, Tanrı Vişnu kozmik okyanusta Şeşa'nın kıvrımları üzerinde dinlenir. Bazı Purana metinlerinde dünyanın taşıyıcılarından biri olarak kabul edilen Şeşa'nın hareket etmesi depremlere neden olur. Özellikle halk inanışlarında yer sarsıntıları, Şeşa'nın başlarından birini oynatması veya gövdesini kıvırmasıyla açıklanmıştır. Böylece yılan, hem kozmik düzenin hem de yer kabuğunun dinamik yapısının sembolü hâline gelmiştir.

Şeşa'nın Dünya Fili ve Dünya Kaplumbağası ile birlikte tasvir edildiği kozmolojik model, deprem mitleri bakımından dikkat çekicidir. Bazı Hindu kozmolojilerinde dünyanın üzerinde filler, onların altında kaplumbağa Akupara ve en altta sonsuz yılan Şeşa bulunur. Depremler bazen filin hareketine, bazen kaplumbağanın yön değiştirmesine, bazen de Şeşa'nın kıvrılmasına bağlanır. Böylece aynı doğa olayı farklı kozmik taşıyıcıların hareketiyle açıklanmıştır.

Mezopotamya mitolojisinde doğrudan "Dünya Yılanı" adı kullanılmasa da yeraltını ve ilksel suları temsil eden yılan ve ejderha biçimindeki yaratıklar önemli yer tutar. Babil yaratılış destanı Enûma Eliš'te Tiamat'ın ejderhamsı görünümü ile yeraltı sularını temsil eden varlıklar, daha sonraki Yakın Doğu geleneklerinde dünyanın altında yaşayan dev yılan fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

İran mitolojisinde de yeraltıyla ilişkilendirilen büyük yılan ve ejderha figürleri bulunmaktadır. Özellikle Avesta ve daha sonraki Pehlevi metinlerinde geçen Aži Dahāka (Zahhâk) doğrudan deprem tanrısı değildir, ancak yeraltı güçlerini, kaosu ve yıkımı temsil eden dev yılan karakteri, bölgedeki deprem ve volkan anlatılarıyla zaman zaman ilişkilendirilmiştir.

Slav halk inanışlarında ve Doğu Avrupa folklorunda dünyanın altında yaşayan büyük yılan veya ejderhanın hareket ettiği zaman yerin sallandığına inanılmıştır. Benzer biçimde Balkanlar'da ve Kafkasya'da da yeraltında

yaşayan ejderhaların depremlere neden olduğuna ilişkin halk anlatıları kaydedilmiştir. Bu inanışların bir kısmı antik dönemden, bir kısmı ise Orta Çağ halk kültüründen günümüze ulaşmıştır.

Türk mitolojisinde doğrudan dünyayı taşıyan yılan motifi bulunmamakla birlikte, yeraltında yaşayan büyük ejderhalar ve yılanlar çeşitli destan ve halk anlatılarında görülmektedir. Özellikle Altay ve Yakut geleneklerinde yeraltı ruhlarıyla ilişkilendirilen dev yılanlar bazen yer sarsıntıları ve dağların çatlamasıyla ilişkilendirilmiştir. Anadolu halk inanışlarında ise depremlerin büyük bir yılanın kıpırdamasından kaynaklandığını anlatan yerel efsaneler kaydedilmiştir. Bu anlatılar, İslami kozmografya ve eski Türk inançlarının birleşmesiyle şekillenmiştir.[184]

Jeomitoloji açısından Dünya Yılanı miti son derece anlamlıdır. Yılanın uzun ve kıvrımlı gövdesi, eski insanların gözünde yer kabuğundaki kırık hatlara ve dağ sıralarına benzetilmiş olabilir. Ayrıca yılanın ani hareket etmesi ve bütün gövdesini titreştirerek ilerlemesi, deprem sırasında hissedilen sarsıntılarla sembolik bir benzerlik taşımaktadır. Modern jeolojide levha sınırları boyunca meydana gelen kırılmalarla açıklanan depremler, eski toplumlar tarafından yeraltındaki dev yılanın kıvrılması şeklinde yorumlanmıştır.[185]

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından Dünya Yılanı, Dünya Balığı, Dünya Fili, Dünya Kaplumbağası ve Japon Namazu'su ile aynı düşünsel geleneğin parçasıdır. Bütün bu anlatılar, görünmeyen jeolojik kuvvetleri insanların anlayabileceği canlı semboller aracılığıyla açıklamaktadır. Dünya Yılanı ise bunlar arasında en eski ve en geniş coğrafyaya yayılmış kozmik sembollerden biri olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji araştırmaları, Dünya Yılanı motifinin yalnızca depremi açıklamak için değil, aynı zamanda yeraltındaki gizemli güçleri, fay hatlarını, volkanizmayı ve kozmik düzeni sembolize etmek için de kullanıldığını göstermektedir. Bu nedenle Dünya Yılanı, dünyanın pek çok kültüründe hem yaratıcı hem de yıkıcı doğa güçlerinin ortak simgesi hâline gelmiştir.

Jeomitolojik açıdan "Dünya Yılanı" tek bir mitolojik varlığa indirgenmemelidir. İskandinav mitolojisindeki Jörmungandr, Hint mitolojisindeki Şeşa (Ananta) ve çeşitli halk inanışlarındaki yeraltı yılanları aynı sembolik düşüncenin farklı kültürlerde gelişmiş örnekleridir. Buna karşılık Ouroboros (kendi kuyruğunu ısıran yılan) çoğu zaman kozmik döngüyü ve sonsuzluğu simgeler, doğrudan bir deprem miti olarak değerlendirilmez.

V-7. Ejderha

Ejderha, dünya mitolojilerinde yalnızca göklerin, suların ve hazinelerin koruyucusu değil, aynı zamanda yeraltı güçlerinin, dağların, volkanların ve depremlerin de simgesi olarak karşımıza çıkan en eski mitolojik varlıklardan biridir. Dünya jeomitolojisi açısından ejderha, özellikle yer kabuğunun altında yaşayan, zaman zaman hareket ederek yeryüzünü sarsan veya dağların içinden ateş çıkaran doğaüstü bir güç olarak

[184] Ögel Bahaeddin, age, s. 42.
[185] Vitaliano Dorothy B., age, s. 107-108.

yorumlanmıştır. Bu nedenle deprem, volkanizma ve fay kırıkları gibi jeolojik olayların açıklanmasında ejderha motifi, Dünya Yılanı ile birlikte en yaygın kullanılan sembollerden biridir. Özellikle Doğu Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Avrupa halk inanışlarında yeraltındaki ejderhanın hareketi doğrudan depremle ilişkilendirilmiştir.

Çin mitolojisinde ejderha (Lóng) göklerin, yağmurun, nehirlerin ve dağların kutsal ruhudur. Klasik Çin inancında ejderhalar çoğunlukla bereket getirici varlıklar olarak görülmekle birlikte, yeraltında yaşayan ejderhaların hareketleri zaman zaman depremlerin nedeni olarak kabul edilmiştir. Çin halk inanışına göre dağların altında yaşayan ejderhalar yön değiştirdiğinde veya yeraltındaki "ejderha damarları" (龍脈, Longmai) boyunca ilerlediğinde yeryüzü sallanır. Bu inanış, Çin feng shui geleneğinde dağ sıralarının ve fay benzeri uzun topoğrafik çizgilerin "ejderha damarları" olarak yorumlanmasına kadar uzanmaktadır. Böylece jeolojik yapı ile mitolojik sembol arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.

Çin'de depremlerin ejderhalarla ilişkilendirilmesi yalnızca halk anlatılarında kalmamış, bilim tarihine de yansımıştır. M.S. 132 yılında bilgin Zhang Heng tarafından geliştirilen dünyanın ilk sismoskobu, sekiz ejderha başıyla süslenmiştir. Deprem sırasında hangi ejderhanın ağzındaki metal bilye düşerse, depremin geldiği yön anlaşılmaktadır. Burada ejderha yalnızca süsleme değildir, yeraltındaki kuvvetleri temsil eden sembolik bir varlık olarak seçilmiştir. Bu durum, ejderhanın Çin jeomitolojisindeki önemini açıkça göstermektedir.

Japon mitolojisinde ejderhalar (Ryū) çoğunlukla denizlerin ve göllerin efendileri olarak kabul edilir. Bununla birlikte bazı yerel efsanelerde yeraltında yaşayan ejderhaların hareketi depremlere yol açmaktadır. Japonya'da deprem mitleri daha çok dev yayın balığı Namazu ile ilişkilendirilse de, özellikle dağlık bölgelerde yaşayan halk arasında ejderhaların dağların altında kıvrıldığı ve bu hareket sırasında yerin sallandığına inanılmıştır. Bazı Şinto geleneklerinde volkanik dağların içinde yaşayan ejderhaların öfkelenmesi hem deprem hem de volkan patlamasıyla sonuçlanmaktadır.

Kore mitolojisinde de ejderhalar dağlar, nehirler ve yeraltı sularıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle dağ ejderhalarının huzursuz olması, dağların sarsılması ve kaya düşmeleriyle açıklanmıştır. Kore halk inanışlarında deprem, bazen dağın altında uyuyan ejderhanın uyanması şeklinde yorumlanmaktadır.

Slav mitolojisinde ejderha (Zmey) çoğu zaman yeraltında yaşayan ve mağaralarda saklanan çok başlı bir yaratıktır. Balkan halk inanışlarında dağların altında yaşayan ejderhaların birbirleriyle savaşması sırasında depremlerin meydana geldiğine inanılmıştır. Özellikle Sırbistan, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya'da kaydedilen halk efsanelerinde büyük depremler, yeraltındaki ejderhaların çarpışmasıyla açıklanmaktadır.[186]

Kafkasya ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde de ejderha, yeraltındaki mağaralarda yaşayan dev bir yaratık olarak anlatılır. Anadolu halk kültüründe özellikle dağların altında yaşayan ejderhaların hareket etmesiyle kaya parçalarının düştüğü, dağların

[186] Frazer James George, Folklore in the Old Testament, Macmillan, London, 1988.

yarıldığı ve yerin sallandığına ilişkin yerel efsaneler bulunmaktadır. Bu anlatılar çoğu zaman eski Türk, İran ve Bizans geleneklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

İran mitolojisinde ejderha figürü özellikle Aži Dahāka (Zahhâk) ile temsil edilir. Zahhâk doğrudan deprem tanrısı değildir, ancak yeraltı güçlerini, kaosu ve yıkımı temsil eden dev ejderha olarak dağların altında hapsedildiğine inanılır. Bazı halk anlatılarında onun kıpırdaması veya zincirlerini zorlaması depremler ve dağ sarsıntılarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu yorum daha çok halk geleneğinde görülmekte olup, Avesta'nın temel metinlerinde açık biçimde yer almaz.

Jeomitoloji açısından ejderha motifi son derece dikkat çekicidir. Uzun gövdesi, yeraltında kıvrılarak ilerlemesi ve zaman zaman ateş püskürtmesi, eski insanların fay hatlarını, volkanik faaliyetleri ve yer kabuğundaki kırılmaları açıklamak için geliştirdiği sembolik bir modeldir. Özellikle aktif volkanların bulunduğu Çin, Japonya ve Kafkasya gibi bölgelerde ejderha, hem depremi hem de volkan patlamalarını açıklayan ortak mitolojik varlık hâline gelmiştir.

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından ejderha ile Dünya Yılanı arasında güçlü benzerlikler vardır. Birçok araştırmacı, ejderhanın kanatlı ve ayaklı hâle gelmiş Dünya Yılanı motifi olduğunu düşünmektedir. Ancak her ejderha depremle ilişkili değildir. Avrupa şövalye efsanelerindeki hazine bekçisi ejderhalar ile Çin'in bereket getiren göksel ejderhaları farklı işlevlere sahiptir. Deprem mitlerinde karşımıza çıkan ejderhalar ise ortak olarak yeraltında yaşayan ve yeryüzünü hareket ettiren varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

Jeomitoloji araştırmaları, ejderha mitlerinin çoğunun dağlık ve sismik açıdan aktif bölgelerde geliştiğini göstermektedir. Bu durum, insanların deprem, volkanizma, heyelan ve kaya düşmesi gibi olayları güçlü ve gizemli bir yaratıkla açıklama eğilimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla ejderha, yalnızca fantastik bir canavar değil, eski toplumların jeolojik süreçleri anlamlandırma biçiminin de önemli bir sembolüdür.

"Ejderha deprem yaratır" inancı, tek ve ortak bir dünya miti değildir. Çin, Japon, Kore, Balkan ve Kafkas halk geleneklerinde birbirinden bağımsız biçimlerde gelişmiş yerel anlatıların ortak bir temasıdır. Buna karşılık İskandinav mitolojisindeki Jörmungandr veya Hint mitolojisindeki Şeşa, teknik olarak ejderha değil, kozmik yılan olarak sınıflandırılır. Ancak jeomitoloji açısından hepsi, yeraltındaki büyük ve kıvrımlı bir varlığın hareketiyle depremleri açıklayan aynı sembolik düşünce geleneğinin farklı örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

V-8. Dev Domuz

Dev Domuz (Giant Boar), Dünya Yılanı, Dünya Balığı, Dünya Kaplumbağası veya Namazu kadar yaygın bir deprem miti değildir. Bununla birlikte Okyanusya'nın bazı yerli topluluklarında, özellikle Melanezya ve Papua Yeni Gine'deki bazı sözlü geleneklerde, yerin altında yaşayan dev bir domuzun toprağı eşelemesi veya gövdesini hareket ettirmesi sonucu depremlerin meydana geldiğine inanılmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, insanların depremi günlük yaşamlarında yakından tanıdıkları güçlü hayvanların davranışlarıyla açıklama eğiliminin bir örneğini oluşturur. Domuzun toprağı burnuyla kazması, kökleri sökmesi ve zemini altüst etmesi, deprem sırasında görülen toprak çatlakları ve yüzey deformasyonlarıyla sembolik olarak ilişkilendirilmiştir.

Melanezya'da, özellikle Papua Yeni Gine'nin bazı dağlık bölgelerinde kaydedilen halk anlatılarında, dünyanın altında yaşayan dev bir yabani domuzun zaman zaman burnuyla toprağı kazdığı, yön değiştirdiği veya öfkelendiğinde yere vurduğu anlatılır. Bu hareketler sırasında dağların sallandığı, kayaların yuvarlandığı ve yerin çatladığına inanılır. Bu anlatılar, tek ve bütün Melanezya kültürüne ait ortak bir mit olmayıp farklı kabilelerin sözlü geleneklerinde değişik biçimlerde görülmektedir. Araştırmacılar, bu inanışların deprem, heyelan ve volkanik faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde geliştiğine dikkat çekmektedir.

Polinezya'nın bazı ada topluluklarında da büyük domuz veya yabani domuz benzeri yeraltı varlıklarının dağların oluşumu ve yer sarsıntılarıyla ilişkilendirildiği anlatılar bulunmaktadır. Bu efsanelerde dev domuz çoğu zaman dağın içine girer, toprağı kazar veya yeraltında tüneller açar. Bu hareketler sırasında dağın sallandığı ve kayaların parçalandığı söylenir. Ancak bu anlatılar bölgesel olup, Polinezya mitolojisinin tamamında ortak kabul gören bir deprem açıklaması değildir.

Jeomitoloji bakımından Dev Domuz motifi dikkat çekicidir. Domuz, doğada toprağı sürekli eşeleyen, kökleri söken ve zemini bozan güçlü bir hayvandır. Deprem sonrasında oluşan yarıklar, çökmeler ve yüzey bozulmaları, eski toplumların gözünde dev bir domuzun toprağı kazmasının sonucu olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle depremin nedeni görünmeyen jeolojik kuvvetler değil, yeraltında yaşayan dev bir hayvan olarak tasarlanmıştır.[187]

Karşılaştırmalı mitoloji açısından Dev Domuz miti, Dünya Balığı, Dünya Kaplumbağası, Dünya Fili ve Dünya Yılanı kadar yaygın değildir. Bu dört mit çoğu zaman bütün bir

[187] Vitaliano Dorothy B., age, s. 108.

kozmolojiyi açıklarken, Dev Domuz anlatıları daha çok yerel halk efsaneleri niteliğindedir. Bununla birlikte temel düşünce aynıdır: görünmeyen yeraltı hareketleri, insanların tanıdığı büyük ve güçlü bir hayvanın davranışlarıyla açıklanmaktadır. Bu durum jeomitolojinin temel özelliklerinden biridir.

Bilimsel açıdan önemli bir nokta, Dev Domuz'un deprem mitlerinin evrensel bir figürü olmamasıdır. Japonya'da Namazu, İskandinavya'da Dünya Yılanı (Jörmungandr), Hindistan'da Şeşa, bazı Orta Doğu geleneklerinde Dünya Balığı çok güçlü ve yaygın mitolojik modeller oluştururken, Dev Domuz anlatıları daha çok Melanezya ve bazı Pasifik adalarının sözlü kültürlerinde belgelenmiştir. Bu nedenle karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarında Dev Domuz, "yerel deprem mitleri" arasında değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji araştırmaları, bu tür anlatıların yalnızca hayal ürünü olmadığını, deprem kuşaklarında yaşayan toplumların nesiller boyunca yaşadıkları sarsıntıları kültürel hafızalarında korumalarının bir yolu olduğunu göstermektedir. Dev Domuz'un toprağı eşelemesi, günümüzde fay kırılması, yüzey deformasyonu ve heyelan olarak açıklanan olayların mitolojik bir yorumudur.

Deprem mitleri literatüründe "Dev Domuz" figürü, Namazu (dev yayın balığı), Jörmungandr (Dünya Yılanı) veya Şeşa (Ananta) kadar yaygın ve klasik bir mitolojik tema değildir. Bu nedenle onunla ilgili bilgiler daha çok etnografik saha çalışmaları, Okyanusya sözlü gelenekleri ve jeomitoloji araştırmalarından elde edilmektedir, antik Yunan, Roma veya Hint mitolojisindeki gibi tek bir kanonik anlatı ya da kutsal metin bulunmamaktadır. Bu ayrım, konunun bilimsel değerlendirilmesi açısından önemlidir.

V-9. Yeraltı Boğası

Yeraltı Boğası (Underground Bull), dünya deprem mitleri içerisinde Dünya Yılanı, Namazu veya Dünya Kaplumbağası kadar yaygın ve sistematik bir mitolojik figür değildir. Bununla birlikte Orta Asya, Kafkasya, İran, Anadolu ve İslam dünyasının bazı halk inanışlarında dünyanın altında yaşayan büyük bir boğanın hareketleriyle depremlerin meydana geldiğine inanılmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, depremleri açıklamak için kullanılan "yeraltındaki büyük taşıyıcı hayvan" düşüncesinin önemli örneklerinden biridir. Boğa, eski toplumlarda gücün, dayanıklılığın ve toprağı sarsabilecek fiziksel kuvvetin simgesi olduğundan, yer kabuğunun hareketleri de onun başını sallaması, boynuzlarını oynatması veya ağırlığını bir taraftan diğerine aktarmasıyla açıklanmıştır.

Yeraltı Boğası inancı özellikle İslam dünyasında yaygınlaşan kozmografik anlatılar içinde önemli bir yer tutar. Orta Çağ İslam kozmografyasında dünyanın, sırasıyla büyük bir balık (Bahamut), onun üzerinde duran bir boğa (Kuyûtâ veya Kuyûsâ), ardından yakut bir kaya ve en üstte yeryüzü tarafından taşındığını anlatan rivayetler bulunmaktadır. Bazı halk inanışlarına göre boğa ağırlığını bir boynuzundan diğerine aktardığında veya başını hareket ettirdiğinde yeryüzü sallanır ve deprem meydana gelir. Bu anlatılar, Kur'an'da yer almayan, daha çok kozmografik eserler ve halk geleneği içinde şekillenen rivayetlerdir.

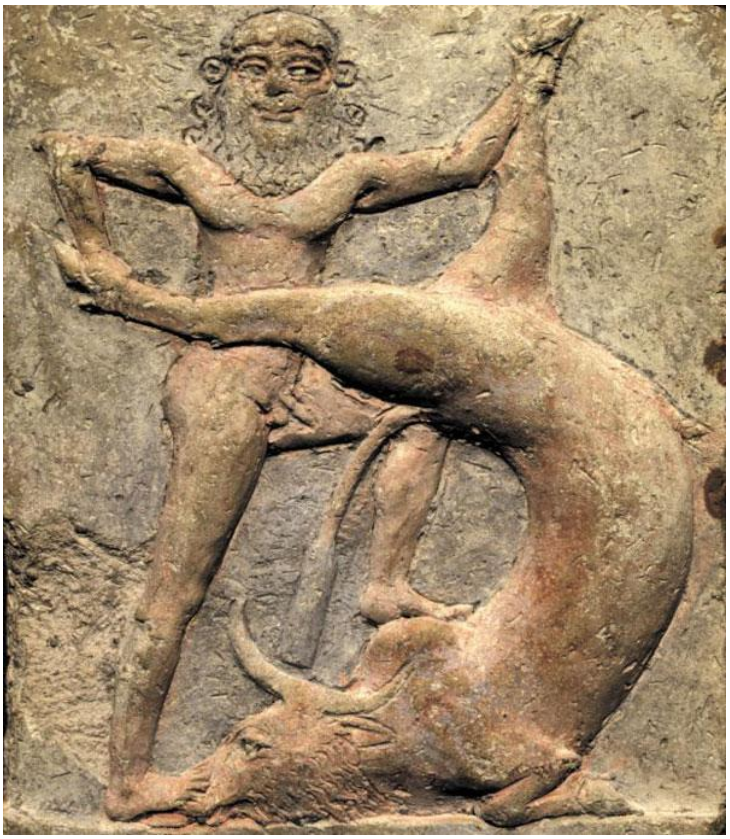

Bu kozmografik modelde boğa tek başına değildir, o, daha büyük bir kozmik taşıma sisteminin parçasıdır. Dünyanın altında önce dev balık, onun üzerinde boğa, boğanın üzerinde yakut kaya, onun üzerinde melek ve en üstte yeryüzü yer alır. Deprem, boğanın hareketiyle açıklanırken, bu model insanların dünyanın nasıl dengede durduğunu açıklama çabalarının mitolojik bir ifadesidir. Jeomitolojik açıdan burada dikkat çeken nokta, depremin görünmeyen yeraltı kuvvetleri yerine yaşayan bir varlığın hareketiyle açıklanmasıdır.

İran ve Orta Asya halk kültüründe de boğa, yeryüzünü taşıyan veya yeraltında yaşayan güçlü bir hayvan olarak tasvir edilmiştir. Bazı yerel anlatılarda depremler, dev boğanın ayağını yere vurması ya da başını sallamasıyla meydana gelir. Ancak bu anlatılar Zerdüşt kutsal metinlerinde sistematik biçimde yer almaz, daha çok halk efsaneleri ve İslam sonrası İran kozmografyasında görülür.

Türk halk kültüründe de dünyanın büyük bir öküz veya boğanın boynuzları üzerinde durduğuna ilişkin inanışlar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uzun süre yaşamıştır. Halk arasında anlatılan efsanelerde boğa yorulduğunda veya yükü bir boynuzundan diğerine aldığında deprem olduğu söylenmiştir. Bu inanışın Orta Asya Türk gelenekleri ile İslam kozmografyasının birleşmesi sonucu şekillendiği düşünülmektedir. Bununla birlikte bu görüş, klasik Türk mitolojisinin temel kozmolojisini temsil etmez, daha çok halk inancı niteliğindedir.[188]

Anadolu'da özellikle kırsal bölgelerde derlenen halk inanışlarında "dünya öküzün boynuzundadır" sözü, yalnızca mecazi bir ifade değil, depremi açıklayan geleneksel bir kozmoloji olarak aktarılmıştır. Boğanın ağırlığı diğer boynuza aktarması sırasında yerin sallandığına inanılmıştır. Bu anlatılar XIX. ve XX. yüzyılda yapılan folklor derlemelerinde kayıt altına alınmıştır.

Jeomitoloji açısından Yeraltı Boğası miti dikkat çekici semboller içerir. Boğanın güçlü boynu, yere vurduğu ayakları ve büyük ağırlığı, eski insanların deprem sırasında hissettikleri titreşimleri açıklamak için uygun bir benzetme oluşturmuştur. Özellikle tarım toplumlarında boğa, insanların en güçlü hayvanlarından biri olduğu için, yeryüzünü sarsabilecek tek canlı olarak düşünülmüştür. Böylece görünmeyen tektonik hareketler, herkesin tanıdığı güçlü bir hayvanın davranışına dönüştürülmüştür.

[188] Ögel Bahaeddin, age, s. 43.

Karşılaştırmalı mitoloji açısından Yeraltı Boğası, Dünya Fili, Dünya Kaplumbağası, Dünya Balığı ve Dünya Yılanı ile aynı düşünce sisteminin parçasıdır. Bu mitlerin ortak noktası, yeryüzünü görünmeyen büyük bir canlının taşıdığı ve bu canlının hareketinin depreme neden olduğu fikridir. Farklı kültürlerde taşıyıcı hayvan değişmekte, ancak jeolojik olayın açıklanma biçimi büyük ölçüde aynı kalmaktadır.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Yeraltı Boğası mitinin özellikle deprem kuşağında yaşayan toplumların doğa olaylarını anlamlandırma çabalarının bir ürünü olduğunu göstermektedir. Bu anlatılar, günümüzde levha tektoniğiyle açıklanan depremlerin, eski toplumların zihninde güçlü ve yaşayan bir varlığın hareketi şeklinde yorumlandığını ortaya koymaktadır.

Depremlerin yeraltındaki boğanın hareketiyle oluştuğu inancı, özellikle Orta Çağ İslam kozmografyası ve Anadolu-Orta Asya halk inanışlarında görülen bir kozmolojik modeldir. Buna karşılık bu anlatının Kur'an'da veya sahih hadislerde yer aldığına dair güvenilir bir kanıt bulunmamaktadır. Araştırmacılar bu motifi, İslam öncesi Yakın Doğu kozmolojileri ile halk inançlarının zaman içinde birleşmesi sonucu gelişmiş kozmografik ve folklorik bir gelenek olarak değerlendirmektedir.

V-10. Yeraltı Kurdu

Yeraltı Kurdu (Underground Wolf), dünya deprem mitolojisinde Namazu (dev yayın balığı), Dünya Yılanı, Yeraltı Boğası veya Dünya Kaplumbağası gibi yaygın ve klasik bir mitolojik figür değildir. Bununla birlikte Kuzey Avrasya, Sibirya, bazı Türk halkları, Fin-Ugor toplulukları ve kısmen İskandinav halk anlatılarında yeraltında yaşayan veya yeraltı dünyasıyla bağlantılı kurtların yer sarsıntıları, dağların çatlaması ve kaya düşmeleriyle ilişkilendirildiği sözlü gelenekler bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, depremi yeraltında dolaşan güçlü bir hayvanın hareketiyle açıklayan yerel mitolojik modeller arasında değerlendirilmektedir.

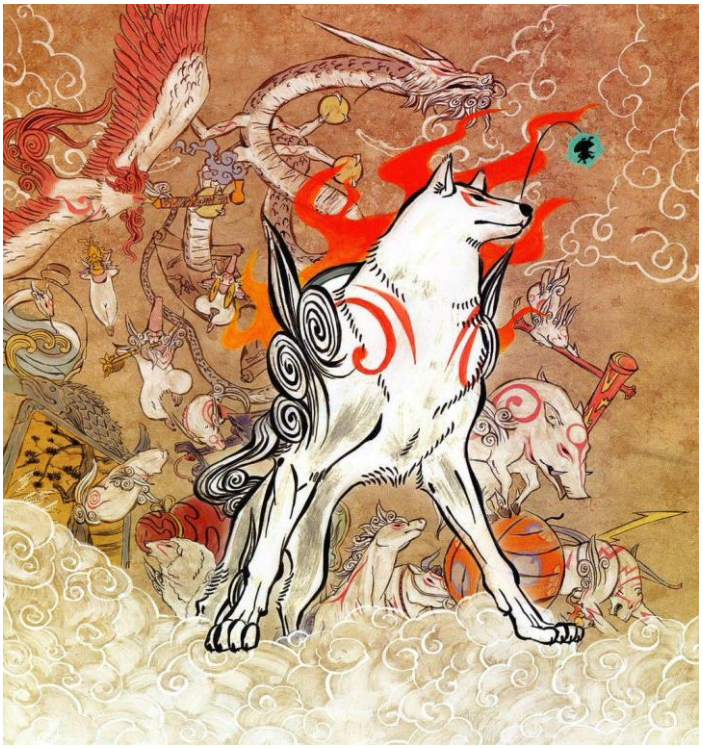

Sibirya'daki bazı Yakut (Saha), Evenk ve diğer Tunguz halklarının sözlü geleneklerinde yeraltı dünyasında yaşayan büyük kurt veya kurt benzeri ruhlardan söz edilir. Bu varlıklar doğrudan "deprem tanrısı" değildir, ancak yeraltındaki hareketleri sırasında toprağın sallandığı, mağaraların çöktüğü ve dağların gürlediği anlatılır. Özellikle avcı toplumlarında kurt, doğanın en güçlü ve en korkulan hayvanlarından biri olduğu için, görünmeyen yeraltı kuvvetlerinin simgesi hâline gelmiştir. Ancak bu anlatılar bölgeden bölgeye farklılık gösterir ve ortak, kanonik bir mit oluşturmaz.

Türk mitolojisinde kurt, en çok yol gösterici ve soyun atası olan Bozkurt (Asena) motifiyle tanınır. Buna karşılık klasik Türk mitolojik metinlerinde depremlere neden olan bir "Yeraltı Kurdu"ndan söz edilmez. Bununla birlikte Altay ve Sibirya Türk topluluklarının bazı şamanist anlatılarında yeraltı âleminde yaşayan kurt ruhları, yeraltı tanrısı Erlik'in hizmetindeki varlıklar arasında sayılır. Bazı yerel efsanelerde bu ruhların hareketleri mağaralardan gelen uğultular, kaya düşmeleri veya yer sarsıntılarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu anlatılar halk inancı niteliğinde olup Türk mitolojisinin ortak kozmolojisini temsil etmez.[189]

İskandinav mitolojisinde dev kurt Fenrir, dünyanın sonu olan Ragnarök'te büyük yıkımın simgesidir. Fenrir'in zincirlerinden kurtulması sırasında dağların sarsıldığı, yeryüzünün çatladığı ve kozmik düzenin bozulduğu anlatılır. Ancak Fenrir'in depremleri sürekli olarak meydana getirdiğine ilişkin bir inanç bulunmaz. Bu nedenle Fenrir, deprem mitolojisinin değil, kıyamet mitolojisinin önemli bir figürüdür. Buna rağmen bazı karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarında onun zincirlerini zorlaması ile yer sarsıntıları arasında sembolik ilişki kurulmuştur.

Fin ve Karelya halk geleneklerinde de yeraltında yaşayan vahşi hayvanların dağları ve kayaları etkilediğine ilişkin anlatılar vardır. Ancak bunlar çoğunlukla ayı ve kurt gibi hayvanlarla ilgili bölgesel halk efsaneleridir. Bazı folklor derlemelerinde büyük bir kurdun yeraltındaki tünellerde dolaşmasının kaya gürültülerine ve yer sarsıntılarına neden olduğuna inanıldığı belirtilmektedir.

Jeomitoloji açısından Yeraltı Kurdu motifi, insanların deprem sırasında duydukları yeraltı uğultularını ve ani sarsıntıları, tanıdıkları güçlü bir yırtıcı hayvanın hareketiyle açıklama çabasını yansıtır. Kurtların sürüler hâlinde koşması sırasında oluşan titreşimler ve ulumalarının doğada bıraktığı psikolojik etki, yeraltında dolaşan dev bir kurdun deprem yarattığı düşüncesine dönüşmüş olabilir. Ancak bu yorum, doğrudan antik metinlere değil, modern jeomitoloji araştırmalarına dayanmaktadır.

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından Yeraltı Kurdu, Dünya Yılanı, Dünya Balığı, Dünya Fili veya Yeraltı Boğası kadar yaygın değildir. Bu figür daha çok bölgesel halk anlatılarında görülür ve evrensel bir deprem açıklaması oluşturmaz. Bununla birlikte bütün bu anlatılar aynı düşünceyi paylaşır: İnsanların göremediği yeraltı kuvvetleri, güçlü bir hayvanın hareketleriyle sembolleştirilmiştir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Yeraltı Kurdu gibi bölgesel deprem mitlerinin özellikle sözlü kültürlerde doğal afetlerin hafızasını koruma işlevi gördüğünü belirtmektedir. Yazılı kutsal metinlerde yer almayan bu anlatılar, deprem kuşaklarında yaşayan toplulukların deneyimlerini kuşaktan kuşağa aktarmalarını sağlamıştır.

"Yeraltı Kurdu" adıyla, dünyanın birçok kültüründe ortak kabul gören ve depremleri açıklayan tek bir mitolojik figür bulunmamaktadır. Literatürde bu tema daha çok Sibirya ve Kuzey Avrasya halklarının sözlü geleneklerinde geçen yeraltı kurt ruhları ile İskandinav mitolojisindeki Fenrir gibi yıkım sembollerinin karşılaştırmalı yorumlarından oluşur. Dolayısıyla bu başlık, Namazu, Dünya Yılanı veya Yeraltı Boğası gibi açık ve

[189] Ögel Bahaeddin, age, s. 45.

yaygın deprem mitlerinden daha sınırlı ve yerel bir jeomitolojik motif olarak değerlendirilmelidir.

V-11. Erlik'in Öfkesi

Erlik'in Öfkesi, Türk ve Altay mitolojisinde zaman zaman depremle ilişkilendirilen bir halk inanışı olmakla birlikte, klasik Türk mitolojisinin bütününde ortak ve temel bir deprem miti değildir. Jeomitoloji açısından değerlendirildiğinde bu anlatı, yeraltı dünyasının hâkimi olan Erlik Han'ın öfkelenmesi, yeraltındaki ruhlarını harekete geçirmesi veya yaşadığı karanlık âlemde meydana gelen sarsıntılar sonucunda yeryüzünde depremlerin oluştuğunu anlatan bölgesel şamanist gelenekleri ifade eder. Bu inanış özellikle Altay, Yakut (Saha), Hakas ve bazı Sibirya Türk topluluklarının sözlü kültüründe görülür, ancak bütün Türk dünyasında ortak kabul edilen bir kozmoloji değildir.[190]

Türk mitolojisinde Erlik (Erlik Han veya Erlik Kağan), yeraltı dünyasının hükümdarıdır. Altay yaratılış destanlarında başlangıçta Ülgen ile birlikte var olan Erlik, kibri ve isyanı nedeniyle göklerden kovularak yeraltı dünyasının efendisi olur. Bundan sonra ölülerin ruhlarını yöneten, hastalık, ölüm ve karanlıkla ilişkilendirilen güçlü bir varlık hâline gelir. Klasik yaratılış destanlarında Erlik'in doğrudan depremler meydana getirdiğine dair açık bir anlatı bulunmaz. Ancak sonraki halk inanışlarında ve şaman dualarında onun öfkesinin yeraltını titrettiği ve bunun yeryüzünde sarsıntılar olarak hissedildiği anlatılır.

Altay şamanlarının kozmolojisinde yeraltı dünyası katmanlardan oluşur ve Erlik bu karanlık âlemin en alt bölümlerinde yaşar. Şaman ayinlerinde Erlik'in ülkesine yapılan ruhsal yolculuklar sırasında mağaralar, yarıklar, yeraltı nehirleri ve karanlık geçitlerden söz edilir. Bazı sözlü anlatılarda Erlik'in tahtından kalkması, demir çekicini yere vurması veya yeraltındaki kötü ruhlarını harekete geçirmesi sonucunda yer sarsıntılarının meydana geldiği ifade edilir. Bu anlatılar, jeomitolojik bakımdan depremin yeraltındaki güçlü bir varlığın hareketiyle açıklanmasının Türk kültüründeki örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Erlik'in demirle olan ilişkisi de dikkat çekicidir. Altay şaman anlatılarında Erlik'in sarayının siyah demirden yapıldığı, tahtının demir olduğu ve yeraltındaki demircilerin onun hizmetinde bulunduğu anlatılır. Demirin dövülmesi sırasında çıkan gürültüler ile yeraltından gelen uğultular arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Bazı halk efsanelerinde yeraltından gelen korkutucu sesler, Erlik'in sarayındaki demir işliklerinden yükselen gürültüler olarak yorumlanmıştır. Deprem öncesinde duyulan yeraltı uğultularının da bu mitolojik çerçevede açıklanmış olması mümkündür.[191]

Yakut (Saha) ve Hakas sözlü geleneklerinde Erlik'e bağlı kötü ruhların yeraltında dolaşırken toprağı sarstıklarına ilişkin anlatılar bulunmaktadır. Bununla birlikte bu inanışlar bütün Türk halklarında ortak değildir ve yazılı destanlarda sistematik biçimde yer almaz. Araştırmacılar bunları daha çok şamanist sözlü kültürün yerel unsurları olarak değerlendirmektedir.

---

[190] Eliade Mircea, Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy, Princeton University Press, Princeton, 1964.
[191] Ögel Bahaeddin, age, s. 34.

Jeomitoloji açısından Erlik'in Öfkesi anlatısı önemlidir, çünkü burada deprem yalnızca fiziksel bir olay değil, aynı zamanda yeraltı dünyasındaki düzenin bozulmasının bir işareti olarak yorumlanmaktadır. Yeraltı, mağaralar, karanlık geçitler, madenler ve derin yarıklar Erlik'in egemenlik alanı olarak düşünülmüş, bu alanlarda meydana gelen hareketlerin yeryüzünü etkilediğine inanılmıştır. Bu yaklaşım, birçok kültürde görülen "yeraltı varlığı deprem yaratır" düşüncesinin Türk mitolojisindeki karşılıklarından biri olarak değerlendirilebilir.

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından Erlik'in Öfkesi, Japon mitolojisindeki Namazu, Hint mitolojisindeki Şeşa, İskandinav mitolojisindeki Dünya Yılanı (Jörmungandr) ve Anadolu halk inanışlarındaki Yeraltı Boğası ile benzer bir düşünce yapısını paylaşır. Ancak önemli bir fark vardır: Bu örneklerde depremi doğrudan belirli bir hayvan oluştururken, Erlik anlatılarında deprem, yeraltı dünyasının hükümdarının öfkesi veya onun emrindeki ruhların hareketi sonucu meydana gelir.

Modern araştırmalar, Erlik'in depremlerle ilişkilendirilmesinin daha çok etnografik derlemeler ve halk inanışları temelinde yapıldığını göstermektedir. Altay yaratılış destanlarında veya Orhun Yazıtları gibi erken Türk kaynaklarında "Erlik deprem yaratır" biçiminde açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu nedenle bilimsel çalışmalarda Erlik'in Öfkesi, Türk halk inanışlarında görülen bölgesel bir jeomitolojik motif olarak değerlendirilir, Türk mitolojisinin evrensel ve temel deprem açıklaması olarak görülmez.

"Erlik'in öfkesi depremlere neden olur" biçimindeki anlatı, Türk mitolojisinin temel ve evrensel bir inancı değildir. Klasik Altay yaratılış destanlarında Erlik yeraltı dünyasının hükümdarı olarak tanımlanırken, depremleri doğrudan onun oluşturduğuna dair açık bir anlatı bulunmaz. Bu ilişki, daha çok Altay ve Sibirya Türk topluluklarının bazı şamanist sözlü geleneklerinde ve modern karşılaştırmalı jeomitoloji çalışmalarında görülen bir yorumdur. Bu nedenle, bilimsel açıdan yerel ve folklorik bir jeomitolojik motif olarak değerlendirilmesi daha isabetlidir.

V-12. Maui

Māui (Türkçede yaygın olarak Maui), Polinezya mitolojisinin en önemli kültür kahramanlarından biridir. Hawaii, Yeni Zelanda (Aotearoa), Samoa, Tonga, Tahiti ve Cook Adaları gibi geniş bir coğrafyada farklı adlarla ve farklı anlatılarla karşımıza çıkar. O, insanlara ateşi getiren, güneşi yavaşlatan, adaları denizin dibinden çıkaran ve doğanın düzenini değiştiren yarı tanrısal bir kahramandır. Jeomitoloji açısından Maui'nin en dikkat çekici yönü, depremler, volkanlar ve adaların oluşumu gibi jeolojik olayların mitolojik açıklamalarında önemli bir rol üstlenmesidir. Bununla birlikte, Maui

Poseidon veya Namazu gibi doğrudan bir "deprem tanrısı" değildir. Depremler daha çok onun olağanüstü gücünün veya gerçekleştirdiği kozmik eylemlerin dolaylı sonucu olarak anlatılır.

Polinezya'nın en ünlü anlatılarından biri, Maui'nin büyülü oltasıyla denizin dibinden yeni adaları çekip çıkarmasıdır. Maori geleneğinde bugünkü Yeni Zelanda'nın Kuzey Adası (Te Ika-a-Māui, "Maui'nin Balığı") onun yakaladığı dev balık olarak kabul edilir. Güney Adası ise Maui'nin kanosu (Te Waka-a-Māui) olarak görülür. Efsaneye göre Maui, denizin derinliklerinden devasa bir kara parçasını yukarı çekmiş, ancak kardeşleri sabırsız davranarak balığı parçalamaya başlamışlardır. Bu yüzden dağlar, vadiler, uçurumlar ve engebeli arazi oluşmuştur. Jeomitoloji açısından bu anlatı, tektonik yükselme, dağ oluşumu ve kıyı şekillerinin halk belleğinde mitolojik bir açıklaması olarak değerlendirilmektedir.

Bazı Maori anlatılarında Maui'nin denizin dibinden adaları çekmeye çalışırken gösterdiği olağanüstü güç nedeniyle yeryüzünün sarsıldığı anlatılır. Oltasını çekmesi sırasında deniz tabanının yükselmesi, kayaların çatlaması ve toprağın titremesi, depremlerin mitolojik açıklaması olarak yorumlanmıştır. Bu anlatılar doğrudan bir deprem tanrısından değil, jeolojik değişimi başlatan kültür kahramanından söz eder. Araştırmacılar, bu öykülerin özellikle Yeni Zelanda'nın yoğun tektonik faaliyet gösteren bölgelerinde yaşayan Maori topluluklarının deprem deneyimlerinin sözlü hafızasıyla bağlantılı olabileceğini belirtmektedir.[192]

Hawaii mitolojisinde Maui ile volkanlar arasında da dolaylı bir ilişki kurulmaktadır. Burada volkanların asıl hâkimi ateş ve lav tanrıçası Pele olmakla birlikte, Maui'nin ateşi insanlara kazandırdığına ilişkin anlatılar vardır. Bazı Hawaii efsanelerinde Maui'nin yeraltındaki ateş ruhlarından ateşi çalması veya elde etmesi, volkanik ateşin insanlar tarafından kullanılmasının mitolojik açıklamasıdır. Jeomitolojik bakımdan bu anlatılar, lavlar, magma ve volkanik faaliyetlerin kutsal kökenine işaret eder.

Maori sözlü geleneğinde depremler yalnızca Maui ile açıklanmaz. Yer kabuğunu sarsan asıl varlık çoğu zaman Rūaumoko adlı yeraltı tanrısıdır. Rūaumoko, Toprak Ana Papatūānuku'nun henüz doğmamış çocuğudur ve annesinin rahminde hareket ettikçe depremler ile volkanik faaliyetler meydana gelir. Maui ise bu kozmik dünyanın düzenini değiştiren kahraman olarak Rūaumoko'nun etkilediği jeolojik ortamın şekillenmesinde rol oynayan figürdür. Bu nedenle Polinezya deprem mitolojisinde Maui ile Rūaumoko birbirini tamamlayan iki farklı karakterdir.

[192] Nunn Patrick D., The Edge of Memory, Bloomsbury Sigma, London, 2018.

Jeomitoloji açısından Maui anlatıları son derece önemlidir. Çünkü bu efsaneler yalnızca depremleri değil, kıta yükselmelerini, volkanizmayı, kıyı çizgilerinin değişimini ve ada oluşumunu tek bir mitolojik çerçevede açıklar. Özellikle deniz tabanından kara parçalarının yükselmesi anlatısı, modern jeolojide levha tektoniği ve volkanik ada oluşumu süreçleriyle dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Elbette bu benzerlikler bilimsel değil, insanların doğayı gözlemleyerek geliştirdikleri sembolik açıklamalardır.[193]

Maui'nin anlatıları, Pasifik Okyanusu'ndaki aktif deprem ve volkan kuşağı olan Pasifik Ateş Çemberi üzerinde yaşayan toplumların doğal afetleri anlamlandırma çabalarının ürünüdür. Yeni Zelanda, Tonga, Samoa ve Hawaii gibi bölgelerde sık görülen depremler, volkanik patlamalar ve kıyı değişimleri, Maui'nin olağanüstü eylemleriyle açıklanmıştır. Bu nedenle Maui, jeomitoloji literatüründe doğrudan deprem tanrısı olmasa da, deprem ve tektonik süreçlerle en güçlü biçimde ilişkilendirilen kültür kahramanlarından biri kabul edilir.

Maui, Polinezya mitolojisinde doğrudan bir deprem tanrısı değildir. Depremlerle ilişkisi, deniz tabanından adaları çekip çıkarması, yeryüzünü şekillendirmesi ve tektonik değişimleri simgeleyen olağanüstü eylemlerinden kaynaklanır. Maori geleneğinde depremleri doğrudan meydana getiren varlık ise çoğunlukla Rūaumoko olarak kabul edilir. Bu nedenle jeomitolojik açıdan Maui, depremin doğrudan nedeni değil, jeolojik dönüşümün mitolojik kahramanı olarak değerlendirilmelidir.

V-13. Māori Deprem Tanrıları

Māori mitolojisinde depremler ve volkanik olaylar, başta Rūaumoko (Ruaumoko) olmak üzere yeraltı dünyasıyla bağlantılı ilahi varlıklar tarafından açıklanır. Jeomitoloji açısından Rūaumoko, dünya mitolojisinde depremlerle en açık ve doğrudan ilişkilendirilen tanrılardan biridir. Yeni Zelanda'nın (Aotearoa) sık sık depremler, volkanik patlamalar, jeotermal faaliyetler ve yer kabuğu hareketleri yaşayan bir coğrafya olması, bu mitolojinin oluşumunda belirleyici olmuştur. Araştırmacılar, Māori deprem mitlerinin yalnızca dinsel anlatılar olmadığını, aynı zamanda yüzyıllar boyunca gözlemlenen doğal olayların sözlü kültür içinde korunmuş jeomitolojik kayıtları olduğunu kabul etmektedir.

Māori kozmolojisine göre başlangıçta Gök Baba Ranginui ile Toprak Ana Papatūānuku birbirine sıkıca sarılmış durumdaydı.

[193] Vitaliano Dorothy B., age, s. 105.

Çocukları karanlıkta yaşamaktan kurtulabilmek için anne ve babalarını birbirinden ayırmaya karar verdiler. Orman tanrısı Tāne Mahuta onları ayırınca dünya aydınlığa kavuştu. Ancak bu ayrılık sırasında Papatūānuku'nun en küçük çocuğu olan Rūaumoko, henüz doğmamış hâlde annesinin rahminde kaldı. O, bugün de Toprak Ana'nın derinliklerinde yaşamayı sürdürmektedir. Rūaumoko hareket ettikçe yer kabuğu sallanır, depremler meydana gelir, volkanlar patlar ve yeraltındaki sıcak sular yüzeye çıkar. Bu nedenle Rūaumoko yalnızca deprem tanrısı değil, aynı zamanda volkanların, jeotermal alanların ve mevsimsel değişimlerin de ilahi yöneticisi kabul edilir.

Jeomitolojik açıdan bu anlatı son derece dikkat çekicidir. Yeni Zelanda, Pasifik ve Avustralya levhalarının kesiştiği dünyanın en aktif tektonik kuşaklarından birinde yer almaktadır. Māori toplulukları yüzyıllar boyunca depremleri, volkanik patlamaları, sıcak su kaynaklarını ve gayzerleri gözlemlemiş, bunların tamamını Rūaumoko'nun yeraltındaki hareketleriyle açıklamıştır. Günümüzde bilim insanları bu anlatıları, doğal afetlerin sözlü hafızada korunmasına yönelik başarılı jeomitolojik örneklerden biri olarak değerlendirmektedir.

Bazı Māori geleneklerinde Rūaumoko yalnızca depremleri değil, aynı zamanda yeraltındaki magmanın hareketini de temsil eder. Özellikle Rotorua, Taupō ve Tongariro volkanik bölgelerinde yaşayan kabileler, sıcak su kaynaklarını ve çamur havuzlarını Rūaumoko'nun nefesi veya bedeninin sıcaklığı olarak yorumlamışlardır. Yer kabuğundan yükselen buhar, kaynayan çamurlar ve sülfür kokusu onun canlılığının işaretleri kabul edilmiştir. Böylece volkanik faaliyetler ile depremler aynı mitolojik sistem içinde açıklanmıştır.[194]

Māori mitolojisinde Rūaumoko tek başına değildir. Depremlerin oluşumunda onun annesi Papatūānuku (Toprak Ana) da dolaylı bir rol üstlenir. Rūaumoko, annesinin rahminde hareket ettikçe Toprak Ana'nın bedeni titreşir. Bu nedenle deprem yalnızca fiziksel bir olay değil, aynı zamanda anne ile doğmamış çocuk arasındaki sürekli ilişkinin kozmik bir yansımasıdır. Bu düşünce, dünya mitolojileri içinde oldukça özgün bir jeomitolojik yorum olarak kabul edilmektedir.

Māori kültür kahramanı Māui de jeolojik değişimlerle ilişkilendirilir. Maui'nin denizin dibinden Kuzey Adası'nı yukarı çekmesi sırasında yeryüzünün sarsıldığı anlatılır. Ancak Māori geleneğinde depremleri doğrudan meydana getiren varlık Maui değil, Rūaumoko'dur. Maui daha çok kara parçalarının oluşumunu ve yeryüzünün biçimlenmesini sağlayan kahramandır, Rūaumoko ise yer kabuğunu sürekli hareket ettiren ilahi güçtür.

Karşılaştırmalı mitoloji bakımından Rūaumoko, Japon mitolojisindeki Namazu, Yunan mitolojisindeki Poseidon Enosikhthon ("Yeri Sarsan"), Hint mitolojisindeki Şeşa ve Türk halk inanışlarındaki Yeraltı Boğası ile aynı düşünce sistemini paylaşır. Ancak Māori anlatısında depremin nedeni, yeraltında yaşayan bir hayvan değil, henüz doğmamış ilahi bir çocuğun annesinin rahmindeki hareketidir. Bu özellik, Rūaumoko'yu dünya deprem mitolojileri içinde benzersiz bir konuma yerleştirir.

---

[194] Reed A. W., Maori Myth and Legendary Tales, Reed Publishing, Wellington, 1998.

Jeomitoloji açısından Māori deprem mitleri, dünyanın en başarılı örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü anlatılar yalnızca depremleri değil, volkanizmayı, jeotermal faaliyetleri, sıcak su kaynaklarını, gayzerleri ve levha tektoniğinin yüzeyde oluşturduğu etkileri tek bir mitolojik sistem içinde açıklar. Modern araştırmalar, bu sözlü geleneklerin geçmişte yaşanmış büyük depremlerin ve volkanik patlamaların toplumsal hafızada korunmasına önemli katkı sağladığını göstermektedir.

Māori mitolojisinde Rūaumoko, dünya mitolojileri içinde depremlerle en açık biçimde ilişkilendirilen ilahi figürlerden biridir. Buna karşılık "Māori deprem tanrıları" ifadesi çoğul olarak kullanılsa da, yazılı kaynaklarda depremlerden doğrudan sorumlu başlıca ilahi varlık Rūaumoko'dur. Māui, Papatūānuku ve diğer kozmolojik figürler deprem anlatılarında önemli roller üstlenseler de, yer sarsıntılarının doğrudan nedeni olarak kabul edilen temel tanrı Rūaumoko'dur. Bu nedenle jeomitolojik çalışmalarda Rūaumoko, Māori deprem mitolojisinin merkezindeki figür olarak değerlendirilmektedir.

BÖLÜM VI
YANARDAĞLAR

Yanardağlar, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren hem korkunun hem de hayranlığın odağında yer almış doğal oluşumlardır. Ateş püskürten zirveler, gökyüzünü kaplayan kül bulutları, yeri sarsan patlamalar ve kilometrelerce uzanan lav akıntıları, eski toplumlar için yalnızca açıklanması güç doğa olayları değil, aynı zamanda doğaüstü güçlerin yeryüzündeki en belirgin tezahürleri olarak görülmüştür. Bu nedenle dünyanın hemen her kültüründe yanardağlar tanrıların yaşadığı kutsal mekânlar, yeraltı dünyasının kapıları, ilahi öfkenin dışa vurumu ya da yaratılışın başlangıç noktası olarak mitolojide önemli bir yer edinmiştir. Jeomitoloji açısından değerlendirildiğinde ise bu anlatılar, volkanik faaliyetlerin insanların kolektif hafızasında bıraktığı izlerin mitolojik dile dönüşmüş biçimleridir. Günümüzde birçok araştırmacı, yanardağ efsanelerinin yalnızca dinsel ya da edebi anlatılar olmadığını, aynı zamanda geçmişte yaşanmış gerçek volkanik olayların sözlü kültür yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan kayıtları olduğunu kabul etmektedir.

Dünya mitolojilerinde yanardağlar çoğunlukla yaşayan varlıklar olarak düşünülmüştür. Dağın içindeki magma, tanrıların ateşi veya kanı, kraterden yükselen duman, ilahi nefes, patlamalar ise tanrıların öfkesi ya da yeraltında yaşayan devlerin hareketi olarak yorumlanmıştır. Bu anlayış, birbirinden binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan toplumlarda şaşırtıcı ölçüde benzer biçimde ortaya çıkmıştır. İnsanlar, açıklayamadıkları bu olağanüstü doğa olaylarını kendi inanç sistemleri içerisinde anlamlandırmaya çalışmış, böylece yanardağlar, kutsal coğrafyanın merkezinde yer alan kozmik mekânlara dönüşmüştür.

Antik Yunan ve Roma dünyasında Sicilya'daki Etna Yanardağı, ateş ve demircilik tanrısı Hephaistos'un (Roma'da Vulcanus) dev demirhanesi olarak kabul edilmiştir. Tanrılar için yıldırımlar döven Kiklopların burada çalıştığına inanılmış, Etna'nın derinliklerinden gelen uğultular onların örs ve çekiç sesleri olarak yorumlanmıştır. Bir başka anlatıya göre Zeus tarafından yenilen dev Typhon, Etna'nın altına hapsedilmiş, onun kıpırdaması depremlere, öfkeli nefesi ise volkan patlamalarına neden olmuştur. Böylece tek bir yanardağ hem deprem hem de volkan mitolojisinin merkezine yerleşmiştir.

İtalya'daki Vezüv Yanardağı da Roma mitolojisi ve tarihinin önemli simgelerinden biri hâline gelmiştir. MS 79 yılında Pompeii ve Herculaneum kentlerini yok eden büyük patlama, antik dünyanın hafızasında silinmez bir iz bırakmış, bu olay sonraki yüzyıllarda tanrıların gazabı olarak yorumlanmıştır. Genç Plinius'un ayrıntılı gözlemleri sayesinde tarihin en iyi belgelenmiş volkan felaketlerinden biri olan bu patlama, jeomitolojinin tarihsel belgelerle desteklenebilen en önemli örneklerinden biri kabul edilmektedir.[195]

Pasifik Okyanusu'nun ortasında yer alan Hawaii Adaları'nda ise volkanlar yaşayan tanrıçaların evi olarak görülmüştür. Özellikle Kilauea ve Mauna Loa yanardağları, ateş ve lav tanrıçası Pele'nin yaşadığı kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Lavların akışı Pele'nin yürüyüşü, patlamalar onun öfkesi, yeni oluşan lav alanları ise tanrıçanın

[195] Vitaliano Dorothy B., age, s. 122.

yeryüzünü yeniden şekillendirmesi şeklinde yorumlanır. Günümüzde bile Hawaii kültüründe Pele'ye duyulan saygı yaşamaya devam etmekte, lav taşlarının adalardan götürülmesinin uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Bu durum, binlerce yıllık jeomitolojik düşüncenin günümüzde de kültürel yaşam üzerindeki etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Japonya'nın simgesi olan Fuji Dağı, aktif volkanik geçmişine rağmen daha çok kutsallığın, saflığın ve ölümsüzlüğün sembolü hâline gelmiştir. Şinto inancında Fuji, çiçek tanrıçası Konohanasakuya-hime ile ilişkilendirilmiş, zirvesi tanrılarla insanlar arasındaki en önemli buluşma noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Yüzyıllar boyunca hac yolculuklarının hedefi olan Fuji, yalnızca jeolojik değil aynı zamanda ruhsal bir merkez olarak görülmüş, Japon sanatının ve edebiyatının en önemli sembollerinden biri olmuştur.

Kuzey Avrupa'da İzlanda'nın Hekla Yanardağı, Orta Çağ Hristiyan dünyasında cehennemin girişlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Patlamalar sırasında yükselen siyah kül bulutları ve geceleri görülen kızıl parıltılar, insanların hayal gücünde yeraltı dünyasının ateşleriyle özdeşleşmiştir. Aynı şekilde Endonezya'daki Merapi ve Krakatoa yanardağları da ruhların yaşadığı kutsal dağlar olarak kabul edilmiş, büyük patlamalar tanrıların veya görünmeyen ruhların savaşları biçiminde yorumlanmıştır.

Orta Amerika'da Aztek geleneğinin en tanınmış yanardağı Popocatepetl, mitolojide sevdiği prenses Iztaccíhuatl'ın başında sonsuza kadar nöbet tutan cesur bir savaşçı olarak anlatılır. Dağın sürekli duman çıkarması, savaşçının elindeki meşalenin hâlâ yanıyor olmasına bağlanır. Böylece volkanik gaz çıkışları romantik bir aşk efsanesine dönüştürülmüştür. Benzer şekilde Yeni Zelanda'da Māori halkı Tongariro, Ngauruhoe ve çevredeki diğer volkanları yeraltındaki deprem ve volkan tanrısı Rūaumoko'nun faaliyetleriyle ilişkilendirmiş, sıcak su kaynaklarını, gayzerleri ve volkanik patlamaları onun yeraltındaki hareketlerinin doğal sonucu olarak açıklamıştır.

Jeomitolojik açıdan incelendiğinde, dünyanın farklı kültürlerinde ortaya çıkan bu anlatılar ortak özellikler taşımaktadır. Hemen her toplum, yanardağın içinde yaşayan ilahi bir varlığın bulunduğuna inanmış, patlamaları tanrıların öfkesi, yer sarsıntılarını devlerin veya yeraltı tanrılarının hareketleri, lavları ise kutsal ateş veya ilahi güç olarak yorumlamıştır. Kraterler yeraltı dünyasına açılan kapılar, zirveler ise gökle yer arasındaki kutsal eksen olarak görülmüştür. Bu ortak düşünce yapısı, birbirinden bağımsız kültürlerin aynı doğa olaylarını benzer sembollerle açıklamaya çalıştığını göstermektedir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, yanardağ mitlerinin önemli bir bölümünün tarihsel volkanik olayların kültürel bellekte korunmuş yansımaları olduğunu ortaya koymaktadır. Sicilya, Japonya, Hawaii, İzlanda, Endonezya, Meksika ve Yeni Zelanda gibi aktif volkan kuşaklarında yaşayan toplumların sözlü geleneklerinde, lav akıntıları, kül yağışları, gaz çıkışları, sıcak su kaynakları ve büyük patlamalar ayrıntılı biçimde mitolojik anlatılara dönüşmüştür. Böylece mitoloji, yalnızca kutsal öykülerin değil, aynı zamanda geçmiş jeolojik olayların da hafızasını taşıyan önemli bir bilgi kaynağı hâline gelmiştir. Günümüzde jeomitoloji disiplini, bu efsaneleri jeoloji, arkeoloji, tarih ve antropoloji ile birlikte değerlendirerek, insanların binlerce yıl önce yaşadıkları doğal

VI-1. Pele

Pele, Hawaii mitolojisinin en önemli tanrıçalarından biri olup ateşin, lavın, volkanların, şimşeğin ve dönüşümün ilahi gücü olarak kabul edilir. Hawaii dilinde tam adı Pelehonuamea (Kutsal Toprağı Şekillendiren Pele veya Kutsal Lav Toprağının Pele'si) şeklinde geçer. Polinezya mitolojisinin en güçlü figürlerinden biri olan Pele, yalnızca yıkımı temsil etmez, aynı zamanda yeni toprakların doğuşunu, adaların oluşumunu ve yaşamın yeniden başlamasını da simgeler. Jeomitoloji açısından Pele, dünyanın en belirgin "volkan tanrıçası" örneklerinden biridir. Çünkü onunla ilgili anlatılar, Hawaii Adaları'nın oluşumunu sağlayan gerçek volkanik süreçlerle doğrudan ilişkilidir.

Hawaii mitolojisine göre Pele, uzak bir ata yurdu olan Kahiki'den (Polinezya'nın efsanevi anayurdu) kanosuyla kardeşleriyle birlikte Hawaii Adaları'na gelmiştir. Yolculuğu sırasında birçok adaya uğramış, her durduğu yerde kutsal ateşini kullanarak yeryüzünü kazmış, ancak deniz tanrıları ve su ruhları onun ateşini söndürmüştür. Sonunda Hawaii Adası'ndaki Kīlauea Yanardağı'nın zirvesinde bulunan Halema‘uma‘u Kraterini kendisine kalıcı yurt edinmiştir. Bu nedenle Halema‘uma‘u, günümüzde de Pele'nin evi olarak kabul edilmektedir. Jeomitolojik açıdan bu anlatı, Hawaii sıcak noktasının (hotspot) oluşturduğu ada zincirinin halk belleğinde mitolojik bir yolculuk olarak korunmuş olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır.[196]

Pele'nin en bilinen öykülerinden biri, kız kardeşi olan deniz tanrıçası Nāmakaokaha‘i ile yaptığı mücadeledir. Ateşi temsil eden Pele ile suyu temsil eden Nāmakaokaha‘i arasındaki savaş, Polinezya mitolojisinin en önemli doğa anlatılarından biridir. Pele'nin çıkardığı lavlar denize ulaştığında büyük buhar bulutları yükselir, deniz ise lavları soğutarak yeni kara parçalarının oluşmasını sağlar. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece dikkat çekicidir. Çünkü günümüzde de Kīlauea'dan çıkan bazaltik lavlar

[196] Beckwith Martha Warren, Hawaiian Mythology, Yale University Press, 1940, s. 171.

okyanusa ulaştığında yeni kıyılar oluşmakta, yoğun buhar bulutları yükselmekte ve ada genişlemektedir. Mitoloji, bu doğal olayı iki kardeş tanrıçanın bitmeyen mücadelesi şeklinde açıklamaktadır.

Pele yalnızca lav akıntılarının değil, aynı zamanda volkan patlamalarının ve depremlerin de ruhudur. Hawaii halk inanışına göre Kīlauea'dan yükselen kızıl lavlar onun öfkesi, lav fıskiyeleri dansı, kraterden çıkan duman ise nefesidir. Özellikle gece görülen lav parıltıları, Pele'nin kutsal ateşinin görünür hâli olarak yorumlanmıştır. Yanardağın sakin olduğu dönemlerde ise tanrıçanın dinlendiğine inanılmıştır. Bu anlatılar, aktif bir volkanın davranışlarının dikkatle gözlemlendiğini ve mitolojik dile dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Hawaii halk kültüründe Pele'nin insan kılığına girerek yaşlı bir kadın şeklinde dolaştığına inanılır. Yolculardan yiyecek veya su isteyen bu yaşlı kadına yardım edenlerin bereketle ödüllendirildiği, yardım etmeyenlerin ise lav akıntıları veya talihsizliklerle cezalandırıldığı anlatılır. Bu efsane, doğaya ve yabancılara saygı gösterilmesi gerektiğini öğreten ahlaki bir anlatı olarak da değerlendirilmektedir.

Pele ile ilgili en yaygın güncel inanışlardan biri, Hawaii'den lav taşı veya volkanik kaya parçalarının hatıra olarak götürülmesinin uğursuzluk getireceğidir. "Pele'nin Laneti" (Pele's Curse) olarak bilinen bu inanışa göre, tanrıçaya ait taşları adadan çıkaran kişiler çeşitli talihsizliklerle karşılaşır. Bu nedenle her yıl çok sayıda turist, götürdükleri lav taşlarını posta yoluyla Hawaii Ulusal Parkı'na geri göndermektedir. Her ne kadar bu inanışın modern biçimi büyük ölçüde 20. yüzyılda yaygınlaşmış olsa da, doğaya saygı ve volkanik alanların kutsallığı düşüncesi çok daha eski Polinezya geleneklerine dayanmaktadır.

Jeomitoloji bakımından Pele anlatıları büyük önem taşımaktadır. Hawaii Adaları, Pasifik Levhası üzerinde hareket eden levhanın altındaki sıcak nokta (Hawaiian Hotspot) tarafından oluşturulmuştur. Lav akıntılarıyla yeni kara parçalarının oluşması, eski kıyıların değişmesi ve aktif volkanizmanın adaları sürekli yeniden şekillendirmesi, binlerce yıl boyunca gözlemlenmiş ve Pele'nin eylemleri olarak yorumlanmıştır. Patrick D. Nunn ve Dorothy Vitaliano gibi araştırmacılar, Pele mitlerinin gerçek volkanik olayların kültürel hafızaya dönüşmüş en başarılı örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Pele, dünya mitolojisindeki diğer volkan figürlerinden önemli bir yönüyle ayrılır. Etna'nın altında yaşayan Typhon, Hephaistos'un demirhanesi veya İzlanda'nın Hekla Dağı'nın cehennem kapısı olarak görülmesine karşılık, Pele doğrudan yanardağın kendisinde yaşayan ve onun faaliyetlerini yöneten canlı bir tanrıçadır. Üstelik o yalnızca yıkımın değil, yeni kara parçalarının oluşmasının ve yaşamın yeniden başlamasının da simgesidir. Bu nedenle jeomitoloji literatüründe Pele, volkanların hem yıkıcı hem de yaratıcı doğasını en iyi temsil eden mitolojik figürlerden biri kabul edilmektedir.[197]

Jeomitoloji araştırmalarında Pele, gerçek jeolojik süreçlerle en güçlü biçimde örtüşen mitolojik figürlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kīlauea ve Mauna Loa

[197] Eliade Mircea, 1959, age, s. 77.

çevresinde kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü gelenekler, lav akıntıları, yeni kara oluşumu, volkanik patlamalar ve jeotermal faaliyetlerin ayrıntılı gözlemlerini mitolojik bir anlatı içinde korumuş, bu nedenle Pele kültü, jeomitolojinin en önemli inceleme alanlarından biri hâline gelmiştir.

VI-2. Hi'iaka

Hi'iaka (tam adıyla Hi'iakaikapoliopele, "Pele'nin koynunda taşınan Hi'iaka"), Hawaii ve daha geniş Polinezya mitolojisinin en önemli tanrıçalarından biridir. O, ateş ve volkan tanrıçası Pele'nin en sevdiği küçük kız kardeşi olarak bilinir. Pele'nin aksine Hi'iaka, yaşamı, bitki örtüsünü, yağmur ormanlarını, şifayı, dansı (özellikle hula) ve doğanın yeniden canlanmasını temsil eder. Jeomitoloji açısından Hi'iaka, volkanların yalnızca yıkıcı değil, aynı zamanda yeni yaşamın doğmasına olanak sağlayan yönünü simgeleyen önemli bir mitolojik figürdür. Eğer Pele lavların ve ateşin tanrıçasıysa, Hi'iaka da bu lavların soğuyup toprağa dönüşmesinden sonra filizlenen yaşamın koruyucusudur. Böylece iki kardeş birlikte Hawaii'nin jeolojik döngüsünün mitolojik açıklamasını oluştururlar.

Hawaii yaratılış anlatılarına göre Hi'iaka, Pele'nin en küçük kardeşlerinden biridir. Efsaneye göre Pele onu yumurta biçimindeki kutsal bir kapsül içinde taşımış, bu nedenle "Pele'nin koynunda taşınan çocuk" anlamına gelen Hi'iakaikapoliopele adı verilmiştir. Kardeşler Kahiki'den (Polinezya'nın efsanevi anayurdu) Hawaii Adaları'na birlikte göç etmişlerdir. Pele volkanları ve ateşi temsil ederken, Hi'iaka yağmurla beslenen ormanları, eğrelti otlarını, çiçekleri ve yeni yaşamı koruyan ilahi güç hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, lavların yok ettiği alanların zamanla yeniden bitki örtüsüyle kaplanmasının mitolojik bir açıklaması olarak yorumlanmaktadır.[198]

Hi'iaka'nın en ünlü öyküsü, sevgilisi Lohi'au'yu Hawaii'nin Kaua'i Adası'ndan getirmek üzere Pele tarafından görevlendirilmesidir. Pele rüyasında Lohi'au'yu görmüş ve ona âşık olmuştur. Bunun üzerine Hi'iaka'dan uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkmasını ister. Hi'iaka, bu yolculuk sırasında ormanlardan, lav alanlarından, kıyılardan ve volkanik arazilerden geçer, çok sayıda doğaüstü varlık, ejderha, dev kertenkele, kötü ruh ve canavarla mücadele eder. Bu yolculuk, Hawaii Adaları'nın doğal coğrafyasını ayrıntılarıyla betimleyen en önemli mitolojik anlatılardan biridir. Günümüz araştırmacıları, efsanede geçen birçok yer adının gerçek volkanik oluşumlarla ve eski lav akıntılarıyla örtüştüğünü belirtmektedir.

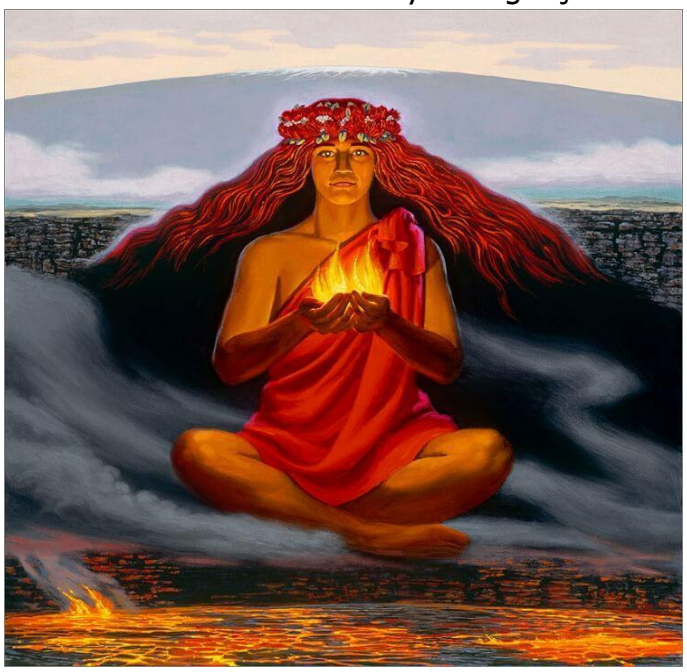

Hi'iaka yolculuğunu tamamlayıp Lohi'au ile geri döndüğünde büyük

[198] Beckwith Martha Warren, age, s. 174.

bir trajedi yaşanır. Pele, kız kardeşinin uzun süre dönmemesi üzerine onun öldüğünü sanmış ve öfkeyle Hiʻiaka'nın sevdiği kişi olan Hōpoe'yi Kīlauea'nın lavlarıyla yok etmiştir. Bunun üzerine Hiʻiaka büyük bir acı içinde ormanları ve bitki örtüsünü yok etmeye başlar, ardından Pele ile arasında büyük bir çatışma yaşanır. Bazı anlatılarda Hiʻiaka'nın öfkesiyle doğa kurur, bazı bölgelerde ise Pele'nin lavları yeni alanları kaplar. Jeomitoloji bakımından bu öykü, volkanik patlamaların ormanları yok etmesi ve daha sonra bu alanların yeniden yeşermesi şeklindeki doğal döngünün sembolik anlatımı olarak değerlendirilmektedir.

Hiʻiaka'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri, lavlarla kaplanan topraklara yeniden yaşam kazandırmasıdır. Hawaii halk inanışına göre yeni oluşmuş siyah bazalt kayaları zamanla önce yosunlar, ardından eğrelti otları ve sonrasında büyük ağaçlarla kaplanır. Bu süreç, Hiʻiaka'nın dokunduğu yerlerde yaşamın yeniden başlaması olarak anlatılır. Modern jeoloji de lavların soğumasından sonra başlayan ekolojik ardıllık (ecological succession) sürecini doğrulamaktadır. Bu nedenle jeomitoloji araştırmacıları Hiʻiaka mitini, doğa gözlemlerinin mitolojik dile dönüştürülmüş en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.

Hiʻiaka aynı zamanda hula dansının, şiirin ve şifacılığın koruyucu tanrıçası olarak kabul edilir. Hawaii geleneklerinde hula yalnızca bir dans değil, doğanın, dağların, yağmurun, lavların ve ormanların kutsallığını anlatan törensel bir ibadettir. Bu nedenle Hiʻiaka'nın adına düzenlenen törenlerde doğanın döngüsü, yanardağların oluşturduğu yeni yaşam alanları ve bitkilerin yeniden filizlenmesi kutlanır. Böylece volkanlar yalnızca yıkımın değil, kültürün ve sanatın da kaynağı hâline gelir.

Jeomitoloji açısından Hiʻiaka ile Pele birbirini tamamlayan iki temel ilkeyi temsil eder. Pele, yer kabuğunun derinliklerinden yükselen magmayı ve volkanizmayı simgelerken, Hiʻiaka, lavların oluşturduğu yeni yüzeylerde gelişen bitki örtüsünü ve ekolojik yeniden doğuşu temsil eder. Modern jeolojide volkanik patlamaların ardından başlayan doğal ekolojik iyileşme süreci, Hawaii mitolojisinde bu iki kardeş arasındaki ilişkiyle açıklanmıştır. Bu nedenle Hiʻiaka, dünya jeomitolojisinde doğrudan bir volkan tanrıçası olmaktan çok, volkanların oluşturduğu yeni yaşamın ilahi koruyucusu olarak kabul edilir.

Hiʻiaka, Pele gibi doğrudan volkanik faaliyetleri yöneten bir tanrıça değildir. Jeomitoloji açısından önemi, volkanik yıkım ile ekolojik yenilenme arasındaki doğal döngüyü simgelemesinden kaynaklanır. Bu yönüyle Hiʻiaka, dünya mitolojisinde volkanların ardından yeniden yeşeren yaşamı temsil eden en özgün mitolojik figürlerden biri olarak kabul edilmektedir.

VI-3. Typhon

Typhon (Yunanca: Τυφῶν, Typhōn), Antik Yunan mitolojisinin en korkutucu ve en güçlü yaratıklarından biridir. Her ne kadar doğrudan bir yanardağ tanrısı olmasa da, dünya jeomitolojisi açısından yanardağlarla en güçlü biçimde ilişkilendirilen mitolojik figürlerden biridir. Antik Yunanlılar, özellikle Sicilya'daki Etna Yanardağı'nın patlamalarını, yer sarsıntılarını ve kraterden yükselen ateşi Typhon'un yeraltındaki öfkesiyle açıklamışlardır. Bu nedenle Typhon, jeomitoloji literatüründe volkanların ve büyük jeolojik olayların mitolojik kişileştirilmesinin en önemli örneklerinden biri olarak

kabul edilmektedir. Antik çağ insanı için yerin altından gelen uğultular, lavlar ve kül bulutları, zincire vurulmuş dev bir varlığın hareketlerinin doğal sonucuydu.

Hesiodos'un Theogonia adlı eserine göre Typhon, Yer Ana Gaia ile Yeraltı Dünyası'nın derinliklerini temsil eden Tartaros'un oğludur. Gaia, Titanlar'ın Zeus tarafından yenilmesine öfkelenmiş ve Olimpos tanrılarına karşı savaşacak yeni bir varlık yaratmıştır. Böylece Typhon doğmuştur. Mitolojik anlatılarda onun gövdesi insan biçiminde, belden aşağısı ise dev yılanlarla kaplıdır. Omuzlarından yüzlerce yılan başı yükselir, ağzından ateş püskürür, gözlerinden alevler çıkar ve kanatları gökyüzünü örtecek kadar büyüktür. Typhon'un sesi bazen boğanın böğürmesine, bazen aslanın kükremesine, bazen de volkanlardan yükselen uğultulara benzetilir. Bu betimlemeler, aktif volkanların çıkardığı patlama sesleri ve yeraltından gelen derin gürültülerle dikkat çekici benzerlik göstermektedir.[199]

Mitolojinin en önemli bölümlerinden biri, Zeus ile Typhon arasında gerçekleşen kozmik savaştır. Typhon, Olimpos'u ele geçirmek amacıyla tanrılara saldırır, Zeus ise yıldırımları ve şimşekleriyle ona karşı koyar. Bazı anlatılarda Typhon ilk mücadelede Zeus'u yaralar ve onun sinirlerini keserek geçici olarak etkisiz hâle getirir. Ancak daha sonra Hermes ve Pan'ın yardımıyla Zeus yeniden gücünü kazanır ve ikinci savaşta Typhon'u ağır bir yenilgiye uğratır. Sonunda Zeus, Typhon'u Sicilya'daki Etna Dağı'nın altına veya bazı rivayetlerde İskhia Adası ya da Anadolu'daki çeşitli dağların altına hapseder. Böylece Typhon'un hareket etmeye çalışması depremlere, öfkeli nefesi yanardağlardan yükselen dumanlara, ağzından çıkan ateş ise lavlara dönüşür. Bu anlatı, dünya jeomitolojisinin en klasik örneklerinden biridir. Gerçek bir jeolojik olgu olan Etna Yanardağı'nın sürekli faaliyeti, dev bir yaratığın yeraltındaki çırpınışlarıyla açıklanmıştır. Antik Yunan insanı için volkanın her patlaması, Typhon'un zincirlerinden kurtulmaya çalışmasının bir göstergesidir.

Typhon ile Etna arasındaki ilişki, Roma döneminde de devam etmiştir. Romalı şair Vergilius, Aeneis'te Etna'nın altında yatan dev Typhon'un zaman zaman hareket ettiğini, bunun sonucunda dağın sarsıldığını ve ateş püskürdüğünü anlatır. Ovidius ise Metamorfozlar adlı eserinde Typhon'un gömülü olduğu dağın zaman zaman onun nefesiyle alevler saçtığını ifade eder. Böylece Etna'nın volkanik faaliyetleri, yaklaşık bin yıl boyunca Akdeniz dünyasında aynı mitolojik çerçeve içinde açıklanmaya devam etmiştir.

Jeomitoloji açısından Typhon miti son derece önemlidir. Sicilya, Afrika Levhası ile Avrasya Levhası'nın etkileşim alanına yakın olup Avrupa'nın en aktif yanardağı olan Etna'ya ev sahipliği yapmaktadır. Antik çağ insanları lav akıntılarını, kül yağışlarını, depremleri

[199] Hesiodos, *Theogonia*, 820.

ve sürekli yükselen gazları gözlemlemiş, bunları yeraltında yaşayan dev bir varlığın hareketleri olarak yorumlamıştır. Günümüzde jeomitoloji araştırmacıları, Typhon efsanesinin tarih boyunca Etna'da meydana gelen sayısız volkanik patlamanın kültürel bellekte korunmuş mitolojik bir açıklaması olduğunu kabul etmektedir. Dorothy B. Vitaliano, Typhon anlatısını gerçek jeolojik olayların mitolojiye dönüşmesinin en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir.[200]

Typhon yalnızca Yunan mitolojisinde değil, dünya mitolojisinin genel yapısı içinde de "yeraltındaki dev yaratık" temasının en önemli temsilcisidir. Japonya'da Namazu adlı dev yayın balığının depremleri oluşturduğuna, Türk ve Altay anlatılarında Erlik'in öfkesiyle yerin sarsıldığına, Polinezya'da Rūaumoko'nun yeraltındaki hareketleriyle volkanların oluştuğuna inanılmıştır. Typhon da aynı düşüncenin Akdeniz dünyasındaki karşılığıdır. Bu benzerlikler, insanların farklı coğrafyalarda benzer jeolojik olayları benzer mitolojik kalıplarla açıklama eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Jeomitoloji açısından Typhon, yanardağların ve depremlerin tek bir mitolojik figürde birleştiği en önemli örneklerden biridir. Etna'nın patlamaları ile Typhon'un yeraltındaki çırpınışları arasındaki ilişki, antik insanların volkanik süreçleri gözlemleyerek bunları mitolojik anlatılara dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu nedenle Typhon, yalnızca Yunan mitolojisinin değil, dünya jeomitolojisinin de temel figürlerinden biri kabul edilmektedir.

VI-4. Enceladus

Enceladus (Yunanca: Ἐγκέλαδος, Enkelados), Antik Yunan mitolojisinde Gigantlar (Devler) arasında yer alan ve özellikle depremler ile yanardağların oluşumunu açıklamak için kullanılan en önemli mitolojik figürlerden biridir. Jeomitoloji açısından Enceladus, Typhon ile birlikte volkanik faaliyetlerin ve yer kabuğu hareketlerinin mitolojik açıklamasını temsil eder. Antik Yunanlılar ve Romalılar, Sicilya'daki Etna Yanardağı'nın patlamalarını ve çevrede meydana gelen depremleri, Zeus tarafından dağın altına hapsedilen Enceladus'un kurtulmaya çalışırken gösterdiği çabalara bağlamışlardır. Böylece Etna yalnızca bir yanardağ değil, aynı zamanda yenilmiş bir devin ebedi hapishanesi olarak görülmüştür.

Yunan mitolojisine göre Enceladus, Yer Ana Gaia'nın (Toprak Ana) Uranos'un dökülen kanından doğurduğu Gigantlardan biridir. Titanların Zeus tarafından

[200] Vitaliano Dorothy B., age, s. 153.

yenilmesinin ardından Gaia, Olimpos tanrılarından intikam almak amacıyla devleri dünyaya getirmiştir. Bu olay, Gigantomakhia (Devler Savaşı) adıyla bilinen büyük savaşın başlangıcını oluşturur. Enceladus bu savaşın en güçlü savaşçılarından biri olarak tanımlanır. Bazı antik kaynaklarda Athena ile, bazı kaynaklarda ise Zeus ile savaşır. Sonunda Athena'nın fırlattığı dev bir kaya ya da Sicilya Adası'nın tamamı onun üzerine düşer ve Enceladus yerin altına gömülür. Bu nedenle Sicilya'nın altında yaşadığına inanılmıştır.

Enceladus ile Etna Yanardağı arasındaki ilişki, Antik Yunan jeomitolojisinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Rivayete göre Enceladus zaman zaman zincirlerinden kurtulmaya çalışır, gövdesini hareket ettirdikçe yeryüzü sarsılır ve depremler meydana gelir. Ağzından çıkan ateş ve nefes ise Etna'nın kraterinden yükselen lavlar, gazlar ve dumanlar olarak görülür. Antik çağ insanı için volkanın patlaması, dağın altında yaşayan devin öfkesinin dışa vurumuydu. Böylece tek bir mitolojik figür hem depremi hem de volkanizmayı açıklayan bir simge hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir. Çünkü Sicilya, tarih boyunca Avrupa'nın en aktif volkanlarından biri olan Etna'nın sürekli patlamalarına ve çok sayıda depreme sahne olmuştur. Antik toplumlar, bu karmaşık jeolojik olayları gözlemleyerek onları Enceladus'un yeraltındaki hareketleriyle açıklamışlardır. Bu nedenle Enceladus efsanesi, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik anlatıya dönüşmesinin klasik örneklerinden biri kabul edilir.
Roma döneminde de Enceladus'un Etna'nın altında yaşadığı inancı devam etmiştir. Şair Vergilius, Aeneis adlı eserinde Enceladus'un dev gövdesinin Sicilya'nın altında uzandığını, her kıpırdanışında dağın sarsıldığını ve alevlerin gökyüzüne yükseldiğini anlatır. Claudianus ve Ovidius gibi Latin yazarlar da benzer biçimde Etna'nın patlamalarını Enceladus'un nefesi ve öfkesiyle ilişkilendirirler. Böylece Yunan mitolojisindeki anlatı Roma kültürüne de aktarılmış ve yüzyıllar boyunca yaşamaya devam etmiştir.

Jeomitoloji araştırmaları açısından Enceladus efsanesi, aktif volkanların çevresinde yaşayan insanların doğa olaylarını nasıl anlamlandırdıklarını gösteren önemli bir örnektir. Etna'nın düzenli patlamaları, lav akıntıları, kül bulutları, yer sarsıntıları ve yeraltından gelen uğultular, dev bir varlığın hareketleri olarak yorumlanmıştır. Dorothy B. Vitaliano, bu tür anlatıları "jeolojik hafızanın mitolojik ifadesi" olarak tanımlamış, Patrick D. Nunn ise sözlü kültürün geçmiş volkanik olayları kuşaktan

kuşağa aktarmada önemli bir araç olduğunu belirtmiştir. Enceladus miti de bu kapsamda değerlendirilmektedir.[201]

Enceladus, çoğu zaman Typhon ile karıştırılmaktadır. Her iki figür de Etna'nın altına hapsedilmiş olarak anlatılır ve her ikisinin hareketleri de depremler ile yanardağ patlamalarının nedeni sayılır. Ancak mitolojik kökenleri farklıdır. Typhon, Gaia ile Tartaros'un oğludur ve Olimpos tanrılarının en büyük düşmanı olarak kabul edilir. Enceladus ise Gigantlardan biridir ve Gigantomakhia sırasında yenilmiştir. Antik kaynakların bir kısmı bu iki anlatıyı birbirine yaklaştırmış olsa da, klasik filoloji çalışmalarında Enceladus ve Typhon ayrı mitolojik figürler olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Enceladus, yanardağ ve deprem olaylarının tek bir mitolojik figür üzerinden açıklandığı en eski ve en etkili örneklerden biridir. Etna Yanardağı'nın binlerce yıldır süren etkinliği, antik Akdeniz dünyasında Enceladus'un yeraltındaki hareketleriyle özdeşleştirilmiş, böylece gerçek jeolojik süreçler, mitolojik bir anlatı içinde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu nedenle Enceladus, Typhon ile birlikte dünya jeomitolojisinin temel volkan figürleri arasında yer almaktadır.

VI-5. Krakatoa

Krakatoa (Endonezce: Krakatau), Endonezya'nın Cava (Java) ile Sumatra adaları arasında bulunan Sunda Boğazı'ndaki volkanik ada grubunun adıdır. Jeolojik açıdan dünyanın en aktif volkanik kuşaklarından biri olan Pasifik Ateş Çemberi üzerinde yer alır. Dünya jeomitolojisi bakımından Krakatoa, yalnızca yıkıcı patlamalarıyla değil, bu patlamaların çevresinde yaşayan Sunda ve Cava halklarının mitolojik anlatılarına konu olması nedeniyle de büyük önem taşır. Özellikle 1883 yılındaki tarihi patlama, modern çağın en büyük doğal felaketlerinden biri olmasına rağmen, bölge halkının daha eski sözlü geleneklerinde Krakatoa'nın çok daha eski dönemlerde de tanrıların, ruhların ve doğaüstü varlıkların yaşadığı kutsal bir dağ olarak kabul edildiği görülmektedir. Jeomitoloji açısından Krakatoa, gerçek volkanik olayların mitolojik anlatılarla iç içe geçtiği en önemli örneklerden biridir.

[201] Vitaliano Dorothy B., age, s. 156.

Endonezya'nın geleneksel inanç sistemlerinde yanardağlar yalnızca jeolojik oluşumlar değil, aynı zamanda ruhların, ataların ve doğaüstü varlıkların yaşadığı kutsal mekânlar olarak görülür. Sunda ve Cava halk inanışlarında Krakatoa da bu kutsal dağlardan biridir. Eski anlatılara göre volkanın derinliklerinde güçlü ruhlar yaşar ve insanlar doğanın dengesini bozduklarında bu ruhlar öfkelenerek dağın ateşini dışarı çıkarırlar. Patlamalar ilahi bir ceza değil, doğanın dengesini yeniden kurmaya yönelik kutsal bir uyarı olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış günümüzde de Endonezya'nın birçok bölgesinde aktif volkanlarla ilgili halk inançlarının temelini oluşturmaktadır.

Krakatoa ile ilgili en dikkat çekici jeomitolojik anlatılardan biri, Pustaka Raja ve Babad Tanah Jawi gibi Cava kronikleriyle ilişkilendirilen eski bir efsanedir. Bu anlatıya göre geçmişte "dünyayı sarsan büyük bir dağ" korkunç bir gürültüyle parçalanmış, gökyüzü kararmış, deniz taşmış ve çevredeki topraklar uzun süre yaşanamaz hâle gelmiştir. Bazı araştırmacılar bu anlatının, MS 535 veya 536 yıllarında gerçekleşmiş olabilecek büyük bir volkanik patlamanın kültürel hafızada korunmuş yansıması olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle Hollandalı jeolog Rogier Verbeek ve daha sonra Roy E. Jordaan bu olasılığı tartışmışlardır. Ancak günümüzde bu görüş kesin olarak kanıtlanmış değildir ve bilim insanları arasında tartışmalıdır. Buna rağmen bu anlatı, jeomitoloji açısından sözlü kültürün eski volkanik olayları koruma potansiyelini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1883 yılında Krakatoa'da meydana gelen dev patlama, insanlık tarihinin en iyi belgelenmiş volkanik felaketlerinden biridir. Patlamanın sesi yaklaşık 4.800 kilometre uzaklıktan duyulmuş, oluşan dev tsunamiler 36 binden fazla insanın ölümüne neden olmuş, atmosfere yükselen kül bulutları dünyanın dört bir yanında olağanüstü gün batımlarına yol açmıştır. Bölge halkı bu olayı, dağın ruhlarının büyük öfkesi veya kutsal güçlerin uyarısı olarak yorumlamıştır. Bazı yerel anlatılarda patlama öncesinde kutsal işaretler görüldüğü, hayvanların dağdan kaçtığı ve ruhların insanları uyardığı anlatılır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, büyük doğal afetlerin halk belleğinde nasıl mitolojik anlamlar kazandığını göstermektedir.

1883 patlamasından sonra eski Krakatoa Adası'nın büyük bölümü çökmüş ve yerinde geniş bir kaldera oluşmuştur. Yaklaşık kırk yıl sonra, 1927 yılında deniz yüzeyinden yeni bir volkan yükselmeye başlamış ve bu yeni volkana Anak Krakatau ("Krakatoa'nın Çocuğu") adı verilmiştir. Yerel halk, yeni volkanı eski dağın yeniden doğuşu olarak yorumlamış ve bu olay yeni mitolojik anlatıların doğmasına neden olmuştur. Bugün bile Anak Krakatau, yaşayan bir varlık gibi görülmekte, büyümesi, patlamaları ve lav akıntıları doğanın sürekli yenilenmesinin sembolü kabul edilmektedir. Jeomitolojik açıdan bu anlatılar, volkanik yeniden doğuşun kültürel hafızaya nasıl yansıdığını göstermektedir.

Endonezya'nın birçok volkanında olduğu gibi Krakatoa çevresinde de dağ ruhlarına adak sunma ve kutsal törenler düzenleme geleneği bulunmaktadır. Özellikle Cava kültüründe yanardağların görünmeyen koruyucu ruhlar tarafından yönetildiğine inanılır. Krakatoa'da bu inanç, diğer kutsal volkanlar olan Merapi ve Semeru kadar güçlü belgelenmemiş olsa da, Sunda Boğazı çevresindeki halk kültüründe dağın doğaüstü güçlere sahip olduğuna ilişkin anlatılar uzun süre yaşamıştır. Böylece Krakatoa yalnızca bir jeolojik yapı değil, kutsal bir coğrafyanın parçası hâline gelmiştir.

Jeomitoloji bakımından Krakatoa, gerçek volkanik olayların mitolojik hafızaya dönüşmesini gösteren en güçlü örneklerden biridir. Bölgede yaşayan toplumlar, büyük patlamaları tanrıların veya dağ ruhlarının öfkesiyle açıklamış, denizi aşan tsunamileri doğaüstü güçlerin hareketi olarak yorumlamışlardır. Modern jeomitoloji araştırmaları, bu anlatıların yalnızca dinsel inançlar olmadığını, aynı zamanda geçmiş afetlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan kültürel hafıza mekanizmaları olduğunu ortaya koymaktadır. Patrick D. Nunn, Endonezya ve Pasifik adalarındaki sözlü geleneklerin binlerce yıl öncesine ait volkanik olayları hatırlatabilecek nitelikte olduğunu belirtmektedir.

Jeomitoloji açısından Krakatoa'yı diğer volkanlardan ayıran en önemli özellik, 1883 patlaması gibi tarihsel olarak belgelenmiş bir jeolojik olayın, daha eski sözlü gelenekler ve kutsal dağ inançlarıyla birleşerek yaşayan bir mitolojik hafıza oluşturmasıdır. Bununla birlikte, MS 535/536 yıllarında Krakatoa'da gerçekleştiği öne sürülen büyük patlamanın tarihsel ve jeolojik kanıtları kesin değildir, bu hipotez günümüzde araştırılmaya devam etmekte olup bilim dünyasında tartışmalıdır. Bu nedenle söz konusu anlatılar, kesin tarihsel olaylar olarak değil, jeomitolojik yorumlar ve araştırma hipotezleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.

VI-6. Tambora

Tambora, Endonezya'nın Sumbawa Adası'nda bulunan ve Sunda Volkanik Kuşağı'nın bir parçası olan aktif bir stratovolkandır. Jeolojik açıdan dünyanın en önemli volkanlarından biri kabul edilir, çünkü 1815 yılında meydana gelen patlaması, insanlık tarihinde güvenilir kayıtlarla belgelenmiş en büyük volkanik patlamalardan biridir (Volkanik Patlama İndeksi: VEI-7). Dünya jeomitolojisi bakımından Tambora, Krakatoa kadar zengin bir bağımsız mitolojik karaktere sahip olmamakla birlikte, Endonezya'nın geleneksel dağ kültü ve kutsal volkan anlayışı içinde önemli bir yere sahiptir. Bölgedeki Bima, Dompu ve Sumbawa toplulukları, Tambora'yı doğa ruhlarının yaşadığı kutsal bir dağ olarak görmüş, büyük patlamaları ise görünmeyen

varlıkların öfkesi veya insanların doğaya karşı işlediği yanlışların sonucu şeklinde yorumlamışlardır. Bu nedenle Tambora, jeomitoloji açısından tarihsel bir volkan felaketi ile yerel kutsal dağ inançlarının birleştiği önemli örneklerden biridir.

Endonezya'nın birçok adasında olduğu gibi Sumbawa'da da dağlar, insanların yaşadığı dünya ile ruhlar âlemi arasında bir geçiş noktası olarak kabul edilmiştir. Yerel inanışlara göre yüksek dağlarda ataların ruhları, koruyucu doğa varlıkları ve görünmeyen güçler yaşamaktadır. Tambora da bu kutsal dağlardan biri olarak görülmüş, zirvesine saygısızlık edilmesi veya doğanın dengesinin bozulması durumunda dağın öfkelenerek ateşini dışarı çıkaracağına inanılmıştır. Bu düşünce, Endonezya'nın Merapi, Semeru ve Agung gibi diğer kutsal volkanlarında görülen geleneksel inançlarla büyük benzerlik göstermektedir.

Tambora ile ilişkilendirilen en dikkat çekici jeomitolojik anlatı, 1815 patlamasının ardından oluşmuştur. Yerel halk arasında anlatılan efsanelere göre dağ uzun süre boyunca çeşitli işaretler vermiş, yeraltından gelen uğultular, dumanlar, hayvanların dağdan uzaklaşması ve alışılmadık doğa olayları yaklaşan felaketin habercisi olarak görülmüştür. Patlamadan sonra ise birçok anlatıda dağın koruyucu ruhlarının insanları cezalandırdığı veya insanların kutsal kuralları ihlal ettiği için volkanın öfkelendiği ifade edilmiştir. Bu anlatılar tarihsel kayıtlarla tam olarak doğrulanamasa da, büyük volkanik felaketlerin halk belleğinde nasıl mitolojik anlamlar kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.

1815 yılı Nisan ayında gerçekleşen Tambora patlaması, yalnızca Endonezya'yı değil bütün dünyayı etkilemiştir. Patlama sonucunda yaklaşık 150 km^3 volkanik malzeme atmosfere yükselmiş, küresel sıcaklıklar düşmüş ve 1816 yılı Avrupa ile Kuzey Amerika'da "Yazsız Yıl" (Year Without a Summer) olarak tarihe geçmiştir. Açlık, ürün kayıpları ve iklim değişiklikleri dünyanın birçok bölgesinde hissedilmiştir. Jeomitoloji açısından bu olay, doğrudan mitolojik bir anlatıdan ziyade, büyük bir jeolojik olayın kısa sürede halk efsanelerine dönüşmesinin önemli bir örneğidir. Endonezya'da patlama, dağın ruhlarının uyarısı olarak yorumlanırken Avrupa'da ise birçok dini çevre bunu ilahi bir ikaz şeklinde değerlendirmiştir.

Jeomitolojik açıdan Tambora'nın dikkat çekici özelliklerinden biri de tamamen yok olan Tambora Krallığı'dır. Arkeolojik araştırmalar, patlama sırasında volkanik kül altında kalan yerleşimlerin bulunduğunu göstermiştir. Bazı araştırmacılar bu yerleşimi "Doğu'nun Pompeii'si" olarak adlandırmaktadır. Yerel halk arasında bu yok oluş, kutsal dağın öfkesinin sonucu olarak anlatılmış ve kuşaktan kuşağa aktarılan efsanelere dönüşmüştür. Böylece gerçek bir doğal afet, kültürel hafızada ahlaki ve dini anlamlar taşıyan bir mitolojik anlatıya dönüşmüştür.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Tambora örneğini sözlü kültür ile tarihsel kayıtların birleştiği önemli bir alan olarak değerlendirmektedir. Krakatoa'da olduğu gibi Tambora çevresinde de volkanik faaliyetler, yalnızca doğal olaylar olarak değil, aynı zamanda kutsal düzenin bir parçası olarak algılanmıştır. Dağın patlaması, doğaüstü güçlerin insanlara mesaj vermesi şeklinde yorumlanmış, bu anlatılar afet hafızasının korunmasına katkı sağlamıştır. Patrick D. Nunn, Pasifik ve Endonezya adalarındaki bu tür sözlü geleneklerin eski jeolojik olayların kültürel hafızasını taşıyabileceğini belirtmektedir.

Tambora, dünya mitolojisindeki Etna, Kīlauea veya Fuji gibi belirli bir tanrı ya da tanrıçayla özdeşleşmiş değildir. Bunun yerine, Endonezya'nın geleneksel animist inançlarında görülen "dağın ruhu" anlayışının bir parçasıdır. Bu nedenle jeomitoloji bakımından önemi, belirli bir mitolojik karakterden çok, kutsal dağ inancı ile tarihsel volkan felaketinin birleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Jeomitoloji açısından Tambora'nın önemi, belirli bir tanrı ya da mitolojik kahramanla ilişkilendirilmesinden çok, 1815 gibi tarihsel olarak belgelenmiş dev bir volkanik felaketin yerel kutsal dağ inançları ve sözlü geleneklerle bütünleşerek kültürel hafızaya dönüşmesidir. Ayrıca, Tambora çevresindeki yerel efsanelerin ayrıntıları Krakatoa veya Kīlauea'daki kadar sistemli biçimde kaydedilmemiştir, bu nedenle jeomitolojik değerlendirmeler büyük ölçüde Endonezya'nın genel kutsal dağ geleneği ile tarihsel kaynakların birlikte yorumlanmasına dayanmaktadır.

VI-7. Santorini

Santorini (antik adıyla Thera), Ege Denizi'nin güneyinde, Kiklad Adaları'nın en güney kesiminde yer alan volkanik bir ada topluluğudur. Jeolojik olarak Helenik Volkanik Yay'ın en önemli üyelerinden biri olan Santorini, tarih boyunca meydana gelen büyük patlamalar nedeniyle yalnızca jeoloji biliminin değil, aynı zamanda mitoloji, arkeoloji ve jeomitolojinin de en önemli araştırma alanlarından biri olmuştur. Bugünkü hilal biçimindeki ada görünümü, tarih öncesinde meydana gelen dev bir volkanik patlama sonucu oluşan kalderanın denizle dolmasıyla ortaya çıkmıştır. Santorini, gerçek bir jeolojik felaketin yüzyıllar boyunca mitolojik anlatılara dönüşmesini göstermesi bakımından dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biridir.

Jeolojik araştırmalar, Santorini'de yaklaşık MÖ 1627–1600 yılları arasında (radyokarbon tarihlemesine göre) meydana gelen Minos Patlaması'nın, Holosen döneminin en büyük volkanik olaylarından biri olduğunu göstermektedir. Patlama sırasında yüzlerce metre yüksekliğe ulaşan kül sütunları atmosfere yükselmiş, dev piroklastik akıntılar adanın büyük bölümünü kaplamış ve ardından meydana gelen kaldera çökmesi Ege Denizi'nde çok büyük tsunamilere neden olmuştur. Bu tsunamilerin özellikle Girit kıyılarındaki Minos yerleşimlerini ağır biçimde etkilediği düşünülmektedir. Böylesine büyük bir doğal afet, bölge halkının belleğinde olağanüstü bir felaket olarak yaşamış ve zamanla mitolojik anlatılara dönüşmüştür.

Jeomitoloji açısından Santorini'nin en önemli özelliği, gerçek bir volkanik felaket ile Atlantis efsanesi arasında kurulan ilişkidir. Antik Yunan filozofu Platon, Timaios ve Kritias diyaloglarında Atlantis adlı büyük bir ada uygarlığının "tek bir gün ve gecede" depremler ve seller sonucu denizin altına gömüldüğünü anlatmaktadır. Platon, Atlantis'in coğrafi yerini açık biçimde Santorini olarak göstermemiştir. Ancak 20. yüzyılda özellikle Yunan sismolog Angelos Galanopoulos başta olmak üzere birçok araştırmacı, Santorini'deki Minos Patlaması'nın Atlantis anlatısına ilham vermiş olabileceğini ileri sürmüştür. Günümüzde bu görüş ilgi çekici olmakla birlikte kesin olarak kanıtlanmış değildir. Klasik filologların önemli bir bölümü Atlantis öyküsünün Platon tarafından yazılmış felsefi ve ahlaki bir alegori olduğunu savunmaktadır. Buna rağmen jeomitoloji açısından Santorini, jeolojik bir olayın kültürel bellekte efsaneye dönüşmesinin en güçlü adaylarından biri olarak kabul edilmektedir.

Santorini'nin jeomitolojik önemini artıran bir diğer unsur, Akrotiri Antik Kenti'dir. Akrotiri, patlamadan önce Ege'nin en gelişmiş liman kentlerinden biri olup, patlama sırasında metrelerce kalınlıktaki volkanik kül tabakası altında kalmıştır. Bu durum Pompeii'ye benzetilmekte ve Akrotiri çoğu zaman "Ege'nin Pompeii'si" olarak adlandırılmaktadır. İlginç biçimde, kentte şimdiye kadar çok az insan iskeletine rastlanmıştır. Bu durum, halkın patlama öncesindeki öncü depremler sayesinde kenti terk etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Jeomitoloji açısından Akrotiri, tarihsel bir felaketin kültürel hafızaya nasıl dönüştüğünü anlamak için en önemli arkeolojik kanıtlardan biridir.[202]

Yunan mitolojisinde Santorini doğrudan belirli bir tanrıya adanmış bir yanardağ olarak geçmez. Bununla birlikte, volkanik ateşin kaynağı çoğu zaman Hephaistos ile ilişkilendirilmiştir. Hephaistos'un yeraltındaki demirhanelerinin Sicilya'daki Etna ve Lipari Adaları'nın altında bulunduğuna inanılmakla birlikte, Ege'deki diğer volkanik adalar da halk inanışlarında onun kutsal ateşinin uzantıları olarak görülmüştür. Santorini'de görülen sıcak gaz çıkışları, kükürtlü kaynaklar ve zaman zaman meydana gelen küçük patlamalar da antik çağ insanı tarafından yeraltındaki tanrısal ateşin belirtileri olarak yorumlanmıştır.

Santorini çevresinde yaşayan denizciler arasında uzun süre anlatılan halk efsanelerine göre denizin ortasında bulunan büyük çukur (kaldera), tanrıların öfkesi sonucu çöken kutsal bir dağın izidir. Bazı yerel anlatılarda Poseidon'un öfkesiyle denizin yükseldiği, bazı anlatılarda ise yeraltındaki ateş tanrılarının dağın kalbini eriterek adayı çökerttiği söylenmektedir. Bu anlatılar klasik Yunan mitolojisinin temel metinlerinde yer almasa

[202] Doumas Christos, The Wall Paintings of Thera, Thera Foundation, Athens, 1992.

da Ege adalarının sözlü kültüründe uzun yıllar yaşamıştır. Jeomitoloji açısından bunlar, insanların gözlemledikleri sıra dışı jeolojik şekilleri mitolojik açıklamalarla anlamlandırmalarının güzel örnekleridir.

Modern jeomitoloji araştırmalarında Santorini, Dorothy Vitaliano tarafından en dikkat çekici örneklerden biri olarak gösterilmektedir. Vitaliano'ya göre Atlantis tartışması kesinleşmemiş olsa bile, Santorini örneği doğal afetlerin mitolojik hafızaya dönüşme sürecini anlamak bakımından olağanüstü bir laboratuvardır. Patrick D. Nunn da büyük volkanik patlamaların sözlü geleneklerde binlerce yıl yaşayabileceğini, Santorini'nin bu açıdan dünya üzerindeki en önemli örneklerden biri olduğunu belirtmektedir.[203]

Bugün Santorini hâlâ aktif bir volkanik sistemdir. Kalderanın ortasında bulunan Nea Kameni ve Palea Kameni adaları tarihsel dönemlerde meydana gelen lav çıkışlarıyla oluşmuştur. Son büyük jeolojik hareketler 20. yüzyılda gözlenmiş olup, bölge günümüzde de sürekli jeolojik ve jeofizik gözlem altında tutulmaktadır. Bu durum, Santorini'nin yalnızca geçmişin değil, yaşayan jeomitolojinin de önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Santorini, dünya jeomitolojisinin en önemli merkezlerinden biridir. Çünkü burada jeolojik olarak doğrulanmış büyük bir volkanik patlama, arkeolojik olarak belgelenmiş bir uygarlık felaketi, Atlantis gibi dünya çapında etkili bir mitolojik anlatı ve Antik Yunan'ın kutsal coğrafya anlayışı aynı noktada birleşmektedir. Her ne kadar Atlantis'in doğrudan Santorini olduğu bilimsel olarak kanıtlanmamış olsa da, Santorini bugün jeoloji, arkeoloji, tarih ve mitolojinin kesiştiği en güçlü jeomitolojik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

VI-8. Stromboli

Stromboli, İtalya'nın Sicilya Adası'nın kuzeyinde yer alan Lipari (Aeolian) Adaları'nın en kuzeydoğusunda bulunan aktif bir stratovolkandır. Yaklaşık 2.000 yıldır neredeyse kesintisiz aralıklarla patlamalar gerçekleştirmesi nedeniyle jeoloji literatüründe "Akdeniz'in Deniz Feneri" (Lighthouse of the Mediterranean) olarak tanınmaktadır. Dünya jeomitolojisi bakımından Stromboli, Etna ve Vezüv kadar doğrudan bir tanrıya adanmış olmasa da, Antik Yunan ve Roma dünyasında yeraltı ateşinin, tanrısal demirciliğin ve volkanik güçlerin sembollerinden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle Lipari Adaları'nın tamamı, ateş tanrısı Hephaistos (Roma'da Vulcanus) ile ilişkilendirilmiş ve yeraltındaki tanrısal demirhanelerin bulunduğu kutsal bölge olarak görülmüştür. Bu

[203] Vitaliano Dorothy B., age, s. 159.

nedenle Stromboli, jeomitoloji açısından gerçek volkanik faaliyetlerin mitolojik açıklamalarla birleştiği önemli volkanlardan biridir.

Antik Yunan mitolojisinde Lipari Adaları, ateş ve demircilik tanrısı Hephaistos'un yeraltındaki demirhanelerinin bulunduğu bölge olarak kabul edilirdi. Homeros sonrası Yunan geleneğinde Hephaistos'un Kikloplarla birlikte tanrılar için silahlar yaptığı yerin bazen Etna'nın, bazen de Lipari Adaları'nın altı olduğu anlatılır. Stromboli'nin sürekli yükselen alevleri ve gece görülebilen kızıllığı, bu kutsal demirhanelerde çalışan tanrısal ustaların ateşi olarak yorumlanmıştır. Böylece yanardağın düzenli patlamaları, doğrudan tanrısal üretimin ve ilahi zanaatın işareti sayılmıştır.

Roma döneminde ise Stromboli ve komşu Vulcano Adası, doğrudan Roma'nın ateş ve demircilik tanrısı Vulcanus ile ilişkilendirilmiştir. Hatta günümüzde kullanılan "volkan" (volcano) sözcüğü bile Vulcano Adası'nın adından türemiştir. Antik Romalılar, Stromboli'den yükselen ateş ve dumanın Vulcanus'un demirhanesinden çıktığına inanıyorlardı. Tanrı burada Jüpiter'in yıldırımlarını, Mars'ın silahlarını ve kahramanların zırhlarını dövüyor, çekicin örs üzerindeki darbeleri ise zaman zaman yer sarsıntıları olarak hissediliyordu. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, volkanik faaliyetlerin gözleme dayalı mitolojik açıklamalarının en klasik örnekleri arasında yer alır.

Stromboli'nin jeomitolojik önemini artıran bir başka unsur, antik denizciler açısından taşıdığı kutsallıktır. Gece boyunca düzenli aralıklarla gökyüzüne yükselen lav püskürmeleri ve ateş sütunları, Akdeniz'de seyreden gemilere doğal bir deniz feneri gibi yol gösteriyordu. Bu nedenle Stromboli yalnızca korkulan bir yanardağ değil, aynı zamanda denizcileri koruyan kutsal bir işaret olarak görülüyordu. Bazı Antik Yunan denizci anlatılarında, tanrıların denizcileri kaybolmaktan korumak için bu ateşi sürekli canlı tuttukları anlatılır. Bu inanış, volkanın düzenli faaliyetinin insanlar tarafından olumlu biçimde yorumlanmasının dikkat çekici bir örneğidir.

Jeomitoloji açısından Stromboli ile ilgili en önemli özelliklerden biri, düzenli ve öngörülebilir patlama biçiminin antik çağ insanları tarafından dikkatle gözlemlenmiş olmasıdır. Günümüzde "Strombolian patlama tipi" olarak adlandırılan volkanik püskürme modeli adını bu volkandan almaktadır. Antik halk ise bu düzenli patlamaları, Hephaistos'un demirhanesinde çalışan Kiklopların çekici örse her vurduğunda gökyüzüne kıvılcımlar saçılması şeklinde açıklamıştır. Böylece gerçek jeolojik gözlemler, mitolojik anlatılarla bütünleşmiştir.

Bazı Orta Çağ anlatılarında Stromboli, cehennemin bacalarından biri olarak da tanımlanmıştır. Özellikle Hristiyan denizciler arasında dağın zirvesinden çıkan ateşin yeraltındaki günahkârların azabının dışarı yansıması olduğu düşünülmüştür. Bu inanış, antik pagan mitolojisinin Hristiyanlık döneminde farklı

bir biçimde yeniden yorumlandığını göstermektedir. Böylece Stromboli, farklı inanç sistemlerinde kutsallığını koruyan jeolojik oluşumlardan biri hâline gelmiştir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, Stromboli'yi insanların sürekli gözlemleyebildiği aktif bir volkan olduğu için özel bir örnek olarak değerlendirmektedir. Dorothy B. Vitaliano'ya göre Stromboli, insanların volkanik faaliyetleri doğrudan izleyerek bunları mitolojik anlatılarla açıklamalarının en açık örneklerinden biridir. Patrick D. Nunn ise Akdeniz toplumlarının volkanik olaylara ilişkin sözlü geleneklerinin, tarihsel jeolojik olayların kültürel hafızada korunmasına katkı sağladığını belirtmektedir.

Stromboli, dünya jeomitolojisinde sürekli etkin bir yanardağın insan zihninde kutsal ateş, tanrısal demircilik ve ilahi üretimle özdeşleştirilmesinin en başarılı örneklerinden biridir. Etna kadar güçlü bir bağımsız mitolojik kimliği bulunmasa da, Lipari Adaları'nın bütünü içinde Hephaistos ve Vulcanus'un kutsal demirhanelerinin bulunduğu yer olarak görülmüş, düzenli lav püskürmeleri ise tanrıların ve Kiklopların yeraltındaki çalışmalarının görünür işaretleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu özellikleriyle Stromboli, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik düşünceyle bütünleşmesini gösteren klasik jeomitolojik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

VI-9. Hekla

Hekla, İzlanda'nın güneyinde yer alan ve yaklaşık 1.491 metre yüksekliğe ulaşan aktif bir stratovolkandır. Yaklaşık son 9.000 yıldır çok sayıda büyük patlama gerçekleştirmiş olan Hekla, Avrupa tarihinin en çok korkulan yanardağlarından biridir. Jeomitoloji açısından Hekla'nın önemi, yalnızca sık patlayan bir volkan olmasından değil, Orta Çağ Avrupa'sında "Cehennemin Kapısı" (Gateway to Hell) veya "Cehennemin Bacası" olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Hekla, gerçek jeolojik olayların Hristiyan kozmolojisi, İskandinav halk inanışları ve Orta Çağ efsaneleriyle birleştiği en önemli jeomitolojik örneklerden biridir. Diğer birçok kutsal yanardağ tanrıların yaşadığı yer olarak görülürken, Hekla tam tersine yeraltındaki şeytani güçlerin, günahkâr ruhların ve cehennemin yeryüzüne açılan kapısı olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle dünya jeomitolojisinde oldukça özgün bir yere sahiptir.

Jeolojik olarak Hekla, İzlanda'nın Avrasya ve Kuzey Amerika levhalarının ayrıldığı Orta Atlantik Sırtı üzerinde bulunur. Volkan hem lav akıntıları hem de şiddetli patlayıcı püskürmeler üretebilmektedir. Özellikle MS 1104 yılında meydana gelen büyük patlama, İzlanda tarihinde yazılı kaynaklara giren ilk büyük volkanik felaketlerden biridir. Bu patlama sırasında geniş tarım alanları kül altında kalmış, yerleşimler zarar görmüş ve uzun süre devam eden kül yağışları halk arasında büyük korku yaratmıştır. Jeolojik olayların bu denli yıkıcı olması, Hekla'nın kısa sürede doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.

Jeomitoloji açısından Hekla'nın en dikkat çekici özelliği, Orta Çağ Avrupa'sında cehennemin giriş kapısı olarak kabul edilmesidir. 12. yüzyıldan itibaren yazılan birçok kronikte Hekla'dan yükselen alevler, kül bulutları ve sürekli duyulan yeraltı gürültüleri, cehennemde işkence gören ruhların çığlıkları olarak yorumlanmıştır. Özellikle Benedikten keşişi Herbert de Clairvaux, Hekla'yı "Yahuda İskariot'un ruhunun cezalandırıldığı yer" olarak tanımlamış, başka Orta Çağ yazarları ise buradan yükselen ateşlerin şeytanların dünyaya açılan bacası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece gerçek bir volkanik süreç, Hristiyanlığın ahiret anlayışıyla birleşerek güçlü bir jeomitolojik anlatıya dönüşmüştür.

İzlanda halk inanışlarında Hekla yalnızca Hristiyanlıkla değil, eski İskandinav mitolojisiyle de ilişkilendirilmiştir. Hristiyanlık öncesi dönemde volkanik dağlar, devlerin (jötnar), ateş ruhlarının ve doğaüstü varlıkların yaşadığı bölgeler olarak düşünülüyordu. Hekla'nın patlamaları sırasında gökyüzüne yükselen ateş sütunları ve lavlar, yeraltında yaşayan bu varlıkların öfkesi olarak yorumlanmıştır. Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra eski pagan inanışları tamamen ortadan kalkmamış, yalnızca devlerin ve ateş ruhlarının yerini şeytanlar, iblisler ve lanetlenmiş ruhlar almıştır. Bu dönüşüm, jeomitolojinin kültürel değişim süreçlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Orta Çağ Avrupası'nda Hekla çevresinde anlatılan en ilginç efsanelerden biri, patlama sırasında gökyüzünde uçan cadıların ve şeytanların görüldüğü yönündedir. Özellikle Paskalya ve Cadılar Bayramı dönemlerinde Hekla'nın zirvesinde kötü ruhların toplandığına inanılmıştır. Kuzey Avrupa'da bazı halk masallarında cadıların süpürgeleriyle Hekla'ya uçtukları ve burada şeytanla toplantılar yaptıkları anlatılır. Bu inanışların temelinde, patlamalar sırasında oluşan yoğun kül bulutlarının ve kızıl gökyüzünün insanlar üzerinde bıraktığı psikolojik etki bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından bu örnek, doğal afetlerin halk kültüründe nasıl doğaüstü olaylara dönüştüğünü göstermektedir.

Hekla'nın mitolojik önemini artıran bir başka unsur da kuşlarla ilgili inanışlardır. Bazı Orta Çağ metinlerinde Hekla çevresinde görülen yabani kuşların aslında ölen

insanların ruhları olduğuna inanılmıştır. Özellikle büyük patlamalardan sonra kül bulutları arasından uçan kuş sürülerinin, cehennemden kaçmaya çalışan ruhlar olduğu anlatılmıştır. Bu inanış, İzlanda'nın zorlu doğası ile Hristiyan sembolizminin birleşmesinin dikkat çekici örneklerinden biridir.[204]

Jeomitoloji açısından Hekla, gerçek bir volkanın yüzyıllar boyunca insanların dini hayal gücünü nasıl etkilediğini gösteren en güçlü örneklerden biridir. Dorothy B. Vitaliano, Hekla'yı doğal afetlerin dinsel sembollere dönüşmesinin klasik örnekleri arasında göstermektedir. Patrick D. Nunn ise Hekla'nın Avrupa kültür tarihinde jeolojik olayların sözlü gelenek ve dini inanışlarla birleşmesinin en belirgin örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir. Hekla'nın sürekli aktif olması, bu mitlerin canlı kalmasına katkıda bulunmuştur.

Günümüzde Hekla, İzlanda'nın en dikkatle izlenen aktif yanardağlarından biridir. Bilim insanları volkanın yeniden patlama potansiyelini sürekli gözlemlemektedir. Ancak modern jeoloji, Hekla'nın kültürel ve mitolojik önemini azaltmamış, tam tersine bu dağ, jeolojik süreçlerin insan hayal gücü üzerindeki etkisini inceleyen jeomitoloji çalışmalarının en önemli örneklerinden biri hâline gelmiştir. Gerçek patlamaların Orta Çağ insanı tarafından cehennemin ateşi olarak yorumlanması, jeolojik olayların kültürel belleğe nasıl dönüştüğünü açık biçimde göstermektedir.

Hekla, dünya jeomitolojisinde tanrıların dağı değil, cehennemin dağı olarak simgeleşmiş ender yanardağlardan biridir. Orta Çağ Avrupa'sında cehennemin giriş kapısı olarak görülmesi, Hristiyanlık öncesi İskandinav doğa ruhu inanışlarıyla birleşerek benzersiz bir mitolojik kimlik oluşturmuştur. Bu nedenle Hekla, gerçek volkanik olayların dini sembolizme, halk efsanelerine ve kültürel hafızaya dönüşmesini inceleyen jeomitoloji araştırmalarında Etna, Vezüv ve Santorini ile birlikte en önemli örneklerden biri kabul edilmektedir.

VI-10. Katla

Katla, İzlanda'nın güneyinde, Mýrdalsjökull buzulunun altında yer alan ve ülkenin en büyük, en güçlü ve tarih boyunca en yıkıcı yanardağlarından biri olarak kabul edilen aktif bir stratovolkandır. Yaklaşık 10 × 14 kilometre boyutlarında büyük bir kalderaya sahip olan Katla, tarihsel dönem boyunca ortalama 40–80 yıllık aralıklarla patlamış, bu patlamalar sırasında yalnızca lav ve kül üretmekle kalmamış, aynı zamanda buzulun ani erimesiyle oluşan dev taşkınlara (İzlandaca jökulhlaup) neden olmuştur. Jeomitoloji açısından Katla'nın önemi, volkanın hem ateşi hem de

[204] Burton Richard F., Ultima Thule, 1875, Jacqueline Simpson, 1972.

buzu aynı anda barındırması ve bu olağanüstü doğa olaylarının İzlanda halk kültüründe güçlü efsanelere dönüşmesidir. Hekla'nın "cehennemin kapısı" olarak görülmesine karşılık Katla, daha çok doğanın dizginlenemeyen öfkesi ve buzun altındaki gizli ateşin simgesi olarak kabul edilmiştir.

Jeolojik olarak Katla, Avrasya ve Kuzey Amerika levhalarının ayrıldığı Orta Atlantik Sırtı üzerinde yer alır ve büyük ölçüde Mýrdalsjökull buzul örtüsünün altında gizlenmiştir. Volkan patladığında yükselen magma, kalın buz tabakasını hızla eriterek birkaç saat içinde devasa miktarda suyun serbest kalmasına neden olur. Bu ani taşkınlar tarih boyunca köprüleri, yerleşimleri ve tarım alanlarını yok etmiş, İzlanda halkı için büyük bir korku kaynağı olmuştur. Ateş ile buzun aynı coğrafyada birleşmesi, Katla'yı jeomitolojik açıdan dünyanın en dikkat çekici yanardağlarından biri hâline getirmiştir.

Katla'nın adıyla ilgili en yaygın halk anlatısı, Katla adlı bir cadı veya büyücü kadın etrafında şekillenmektedir. İzlanda folkloruna göre Katla, güçlü büyüler yapabilen, öfkesine hâkim olamayan ve doğaüstü güçlere sahip bir kadındır. Rivayete göre Katla'nın sihirli bir pantolonu (magic breeches) vardı, bu pantolonu giyen kişi yorulmadan koşabiliyor ve olağanüstü güç kazanıyordu. Katla'nın çobanı bu sihirli giysiyi izinsiz kullanınca, Katla onu öldürmek için peşine düştü. Çoban Mýrdalsjökull buzuluna doğru kaçtı, Katla da onu takip ederek buzulun içine girdi ve bir daha geri dönmedi. Halk arasında, yanardağın her patlayışında duyulan yeraltı gürültülerinin ve buzun altından yükselen ateşin Katla'nın hâlâ süren öfkesi olduğu anlatılmıştır. Jeomitoloji açısından bu efsane, volkanik patlamaların kişileştirilerek tek bir doğaüstü varlığın davranışına bağlanmasının çarpıcı örneklerinden biridir.

İzlanda halk inanışlarında Katla'nın yalnızca bir cadının adı olmadığı, aynı zamanda buzulun altında yaşayan güçlü bir doğa ruhuna dönüştüğü de anlatılır. Patlamalar sırasında gökyüzünü kaplayan siyah kül bulutlarının Katla'nın saçları, buzul taşkınlarının ise onun gözyaşları olduğu söylenmiştir. Özellikle büyük taşkınlardan sonra nehir yataklarının tamamen değişmesi ve yeni arazilerin oluşması, halk arasında Katla'nın öfkesinin yeryüzünü yeniden şekillendirdiği biçiminde yorumlanmıştır. Bu anlatılar, gerçek jeolojik süreçlerin halk kültüründe sembolik bir dile dönüşmesinin önemli örneklerindendir.

Katla çevresindeki bazı sözlü geleneklerde, volkanın altında trollerin ve gizli halkın (Huldufólk) yaşadığına da inanılır. İzlanda folklorunda dağlar, lav alanları ve buzullar çoğu zaman görünmeyen varlıkların evi olarak kabul edilir. Katla'nın derinliklerinde yaşayan bu varlıkların zaman zaman öfkelenerek yeryüzünü salladığı, buzulları kırdığı ve lavları serbest bıraktığı

anlatılır. Bu inançlar, Hristiyanlık öncesi İskandinav doğa ruhu geleneğinin günümüze kadar ulaşan izleri olarak değerlendirilir.

Jeomitoloji açısından Katla'nın dikkat çekici yönlerinden biri de, tarih boyunca Hekla ile birlikte anılmasıdır. Orta Çağ'da Avrupalı gezginler Hekla'yı cehennemin kapısı olarak tanımlarken, Katla'yı ise bu kapının altında kaynayan ateş ve buzun bulunduğu yer olarak betimlemişlerdir. Her iki volkan da Orta Çağ Avrupa haritalarında ve seyahatnamelerinde korku uyandıran doğal oluşumlar olarak yer almış, volkanik patlamalar Tanrı'nın gazabı veya doğaüstü güçlerin uyarısı şeklinde yorumlanmıştır.[205]

Modern jeomitoloji araştırmalarında Katla, gerçek bir doğal afetin halk belleğinde kişileştirilmiş bir karaktere dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dorothy B. Vitaliano, Katla efsanesini, volkanik patlamaların kültürel hafızada insan biçimli doğaüstü varlıklara dönüştürülmesine örnek göstermektedir. Patrick D. Nunn ise İzlanda'daki bu tür anlatıların, yüzyıllar boyunca aktarılan sözlü gelenekler sayesinde büyük volkanik olayların toplumsal hafızada korunmasını sağladığını belirtmektedir.

Günümüzde Katla, İzlanda'nın en yakından izlenen yanardağlarından biridir. Bilim insanları, buzul altındaki magma hareketlerini, sismik faaliyetleri ve buzul erimelerini sürekli takip etmektedir. Volkanın gelecekte yeniden büyük bir patlama gerçekleştirebileceği öngörülmektedir. Buna rağmen Katla, yalnızca jeolojik açıdan değil, İzlanda'nın kültürel kimliği ve folkloru açısından da yaşamaya devam eden önemli bir simgedir. Ateş ile buzun aynı yerde buluşması, Katla'yı dünya jeomitolojisinin en özgün örneklerinden biri hâline getirmiştir.

Katla, dünya jeomitolojisinde volkanik patlamaların bir cadının öfkesiyle açıklanması bakımından en dikkat çekici örneklerden biridir. Buzul altında gizlenen ateş, ani taşkınlar, lavlar ve kül bulutları, İzlanda halkının hayal gücünde Katla adlı güçlü bir büyücünün sonsuz öfkesine dönüşmüştür. Bu nedenle Katla, Hekla gibi korku uyandıran volkanlardan biri olmakla birlikte, jeolojik süreçlerin doğrudan kişileştirildiği ve halk anlatılarıyla bütünleştiği en özgün jeomitolojik merkezlerden biri olarak kabul edilmektedir.

VI-11. Laki

Laki (İzlandaca Lakagígar, "Laki Kraterleri"), İzlanda'nın güneyinde, Vatnajökull Milli Parkı sınırları içerisinde yer alan ve tek bir konik yanardağdan ziyade yaklaşık 27 kilometre uzunluğunda bir yarık sistemi boyunca sıralanmış 130'dan fazla kraterden oluşan olağanüstü bir volkanik yapıdır. Jeolojik olarak Grímsvötn volkanik sisteminin bir parçası olan Laki, özellikle 1783–1784 yıllarında meydana gelen ve yaklaşık sekiz ay süren dev püskürmesiyle dünya tarihinin en büyük bazaltik lav olaylarından birini gerçekleştirmiştir. Jeomitoloji açısından Laki, doğrudan belirli bir tanrı veya mitolojik kahramanla özdeşleşmiş bir yanardağ olmaktan çok, gerçek bir doğal felaketin halk belleğinde ilahi ceza, kıyamet alameti ve doğaüstü güçlerin öfkesi olarak yorumlanmasının en önemli örneklerinden biridir.

[205] Burton Richard F., age. s. 21.

Jeolojik açıdan Laki'nin 1783 yılında başlayan püskürmesi yaklaşık 15 km³ bazaltik lav üretmiş, atmosfere çok büyük miktarda kükürt dioksit ve volkanik gaz salmıştır. Lavlar yüzlerce kilometrekarelik alanı kaplamış, ortaya çıkan zehirli gazlar İzlanda'daki otlakların büyük bölümünü yok etmiş, hayvanların önemli bir kısmının ölümüne neden olmuş ve ardından gelen kıtlıkta nüfusun yaklaşık beşte biri yaşamını yitirmiştir. Avrupa'nın büyük bölümünde görülen sis tabakası, tarımsal verimin düşmesi ve olağanüstü iklim olayları da Laki püskürmesiyle ilişkilendirilmektedir. Böylesine büyük bir felaket, halkın gözünde yalnızca doğal bir olay değil, doğaüstü bir uyarı olarak algılanmıştır.

Jeomitoloji bakımından Laki'nin en dikkat çekici yönü, İzlanda halkının bu olayı Tanrı'nın gazabı olarak yorumlamasıdır. 18. yüzyılda İzlanda büyük ölçüde Lutheran Hristiyanlığın etkisi altındaydı. Sürekli akan lavlar, gökyüzünü kaplayan kül bulutları ve aylarca devam eden karanlık, İncil'deki kıyamet tasvirleriyle ilişkilendirilmiş, birçok kişi bunun dünyanın sonunun başlangıcı olduğuna inanmıştır. Gerçek jeolojik süreçler, dinsel sembollerle birleşerek güçlü bir jeomitolojik anlatı oluşturmuştur.[206]

Laki ile ilgili en ünlü tarihsel anlatılardan biri, "Ateş Vaazı" (Eldmessa) olarak bilinen olaydır. 20 Temmuz 1783'te papaz Jón Steingrímsson, Kirkjubæjarklaustur Kilisesi'nde verdiği vaaz sırasında lav akıntılarının yerleşime doğru ilerlediği sırada halkla birlikte dua etmiştir. Yerel geleneğe göre lav akıntısı köyün hemen yakınında durmuş ve yerleşim kurtulmuştur. İzlanda halkı bu olayı ilahi bir mucize olarak kabul etmiş, Jón Steingrímsson ise "Ateş Papazı" (Eldprestur) olarak anılmıştır. Modern jeoloji, lav akıntısının doğal topoğrafya nedeniyle yön değiştirdiğini göstermektedir, ancak olay halk belleğinde Tanrı'nın müdahalesi olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu anlatı, jeomitolojinin en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir, çünkü aynı olay hem bilimsel hem de mitolojik biçimde açıklanabilmektedir.

İzlanda halk kültüründe Laki'nin lav alanları, uzun süre boyunca doğaüstü varlıkların yaşadığı yerler olarak görülmüştür. Eski İskandinav inanışlarında lav tarlaları, cüceler, troller ve Huldufólk (Gizli Halk) adı verilen görünmeyen varlıkların yaşam alanlarıdır. Laki'nin oluşturduğu geniş siyah lav çölleri, insanların kolayca yönlerini kaybettikleri, sessiz ve ürkütücü bölgeler olduğundan, burada gece dolaşmanın uğursuzluk getireceğine inanılmıştır. Bu inançlar, Hristiyanlık öncesi doğa ruhu geleneğinin jeolojik çevreyle bütünleşmiş örnekleridir.

Laki, Hekla veya Katla gibi belirli bir mitolojik karakterle özdeşleşmemiş olsa da, Orta Çağ ve Yeni Çağ İzlanda anlatılarında ateş nehirleri çoğu zaman Muspelheim ile ilişkilendirilmiştir.

[206] Duncan John McKirdy, Travels Through Iceland, Edinburgh, 1989.

İskandinav kozmolojisinde Muspelheim, ateş devlerinin yaşadığı ve dünyanın sonunda (Ragnarök) bütün evreni ateşe boğacağına inanılan kozmik ateş diyarıdır. 1783'te aylarca süren lav akıntıları, halk arasında Muspelheim ateşinin yeryüzüne ulaştığı biçiminde yorumlanmıştır. Bu nedenle Laki, İskandinav mitolojisinin kozmik ateş kavramıyla dolaylı biçimde ilişkilendirilmektedir.

Jeomitoloji alanının kurucularından Dorothy B. Vitaliano, Laki örneğini tarihsel olarak belgelenmiş doğal afetlerin kısa sürede dinsel ve mitolojik yorumlara dönüşmesinin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Patrick D. Nunn ise Laki'nin sözlü gelenekler aracılığıyla aktarılan anlatılarının, doğal afetlerin toplumsal hafızada korunmasında büyük rol oynadığını belirtmektedir. Özellikle Jón Steingrímsson'un hatıratı, bilimsel gözlem ile dinsel yorumun aynı metinde bir arada bulunması bakımından eşsiz bir belgedir.[207]

Günümüzde Laki, Vatnajökull Milli Parkı'nın en önemli jeolojik miras alanlarından biridir. Lav akıntıları, krater dizileri ve geniş bazalt alanları hem jeologlar hem de kültür tarihçileri tarafından incelenmektedir. Laki'nin oluşturduğu doğal çevre, yalnızca büyük bir volkanik olayın izlerini değil, insanların bu olayı nasıl anlamlandırdığını da göstermektedir. Bu nedenle Laki, doğrudan mitolojik bir yanardağ olmasa da, tarihsel bir felaketin dinsel semboller ve halk efsaneleriyle birleştiği en önemli jeomitolojik alanlardan biri kabul edilmektedir.

Laki, dünya jeomitolojisinde doğrudan bir tanrı veya mitolojik kahramanın mekânı olmaktan ziyade, tarihsel olarak belgelenmiş büyük bir volkanik felaketin dinsel ve mitolojik anlamlarla yorumlanmasının en güçlü örneklerinden biridir. 1783–1784 püskürmesi, İzlanda halkının belleğinde Tanrı'nın gazabı, Muspelheim'ın ateşi ve kıyamet alameti olarak yer etmiş, "Ateş Vaazı" anlatısı ise jeolojik bir olayın mucizeye dönüşmesini simgeleyen en önemli jeomitolojik öykülerden biri olmuştur. Bu nedenle Laki, jeoloji, tarih, dinler tarihi ve halk biliminin kesişim noktasında yer alan seçkin bir jeomitolojik örnek olarak değerlendirilmektedir.

VI-12. Kilauea

Kīlauea, Büyük Hawaii Adası'nın (Hawai'i) güneydoğusunda yer alan ve dünyanın en aktif kalkan yanardağlarından biri olarak kabul edilen volkanik bir yapıdır. Yaklaşık 300.000–600.000 yıl önce oluşmaya başlayan Kīlauea, günümüzde de sık sık lav püskürten canlı bir jeolojik sistemdir. Jeomitoloji açısından Kīlauea'nın önemi yalnızca jeolojik faaliyetlerinden değil, aynı zamanda Hawaii yerlilerinin kutsal kozmolojisindeki merkezi konumundan kaynaklanmaktadır. Hawaii mitolojisinde Kīlauea, ateş, lav, şimşek ve volkan tanrıçası Pele'nin evi olarak kabul edilir. Bu nedenle volkanik patlamalar, lav akıntıları ve yeni kara parçalarının oluşumu yalnızca doğal olaylar değil, Pele'nin iradesinin ve yaratıcı gücünün dışavurumları olarak görülmektedir. Kīlauea, dünya jeomitolojisinin en canlı örneklerinden biridir, çünkü burada mitolojik inançlar ile gözlemlenebilir jeolojik süreçler günümüzde de birlikte yaşamaya devam etmektedir.

[207] Vitaliano Dorothy B., age, s. 161.

Hawaii mitolojisine göre Pele, Tahiti veya Kahiki'den (ataların kutsal yurdu) kanosuyla Hawaii Adaları'na gelmiş, birçok adada kendisine uygun bir yer aramış ve sonunda Kīlauea'nın zirvesindeki Halema‘uma‘u Kraterini ebedi evi olarak seçmiştir. Yerli Hawailililer, kraterin derinliklerinde görülen kızıl lav gölünü Pele'nin ocağı ve sarayı olarak kabul etmişlerdir. Kraterden yükselen lavlar onun nefesi, dumanlar onun soluğu, patlamalar ise öfkesi olarak yorumlanmıştır. Bu inanış, aktif bir yanardağın davranışlarının doğrudan bir tanrıçanın kişiliğiyle açıklanmasına dayanan en gelişmiş jeomitolojik sistemlerden biridir.[208]
Jeomitolojiyi en güçlü biçimde yansıtan anlatıların başında Pele ile Hi‘iaka'nın öyküsü gelir. Pele, güzel kız kardeşi Hi‘iaka'yı sevdiği genç savaşçı Lohi‘au'yu getirmesi için Kaua‘i Adası'na gönderir. Hi‘iaka uzun ve zorlu yolculuğunu tamamlayıp geri döndüğünde Pele'nin kıskançlığı yüzünden Lohi‘au'nun öldürüldüğünü görür. Bunun üzerine öfkeye kapılan Hi‘iaka, Pele'nin kutsal ormanlarını tahrip eder. Pele de öfkesiyle lavları serbest bırakır ve adanın birçok bölgesi ateş altında kalır. Sonunda kardeşler barışır ve doğanın yeniden dengesi sağlanır. Bu anlatı, lav akıntılarının, yeni bitki örtüsünün gelişmesinin ve volkanik peyzajın değişiminin mitolojik açıklaması olarak yorumlanmaktadır.

Bir başka yaygın halk inanışına göre Pele zaman zaman yaşlı, beyaz saçlı bir kadın kılığına girerek volkan çevresinde dolaşır. Yolculardan yiyecek veya yardım ister. Ona saygıyla yaklaşanlar korunurken, küçümseyenlerin evleri lavlar altında kalabilir veya çeşitli felaketlerle karşılaşabilir. Bu hikâyeler günümüzde bile Hawaii halkı arasında anlatılmaya devam etmektedir. Özellikle volkan çevresinde yaşlı bir kadına rastlamanın Pele'nin sınaması olduğuna dair inanç oldukça yaygındır. Jeomitolojik açıdan bu anlatılar, doğal afetlere karşı saygılı olmayı öğreten kültürel mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir.

Kīlauea ile ilgili en yaygın modern inanışlardan biri de “Pele'nin Laneti” (Pele's Curse) olarak bilinir. Halk arasında, Kīlauea'dan lav taşı, bazalt veya volkanik kum götüren kişilerin şanssızlığa uğrayacağına inanılır. Her yıl dünyanın çeşitli ülkelerinden insanlar, yanlarında götürdükleri lav taşlarını Hawaii Volcanoes National Park'a posta yoluyla geri göndermektedir. Park yönetimi de bu taşları yeniden doğal ortamına bırakmaktadır. Bilimsel olarak bu inanışın doğruluğu kanıtlanmamış olsa da, jeomitolojik açıdan doğaya saygıyı teşvik eden modern bir mit örneği olarak dikkat çekmektedir.[209]

Kīlauea'nın merkezindeki Halema‘uma‘u Krateri, Hawaii kozmolojisinde yaşayan kutsal mekânlardan biridir. Yerli Hawailililer tarih boyunca burada adaklar sunmuş, çiçekler, yiyecekler ve geleneksel kumaşlar bırakmışlardır. Lav gölü, tanrıça Pele'nin görünür varlığı kabul edildiğinden, krater çevresinde yüksek sesle konuşmak, alay etmek veya

[208] Beckwith Martha Warren, age, s. 21.
[209] Hawai‘i Volcanoes National Park, National Park Service yayınları.

saygısız davranmak hoş karşılanmaz. Günümüzde de birçok Hawaii yerlisi, volkanın patlamalarını korkulacak olaylar kadar kutsal olaylar olarak değerlendirmektedir.

Jeomitoloji alanında Kīlauea, gerçek jeolojik süreçlerin sürekli gözlenebildiği nadir kutsal dağlardan biridir. Yeni lav akıntıları okyanusa ulaştığında yeni kara parçaları oluşmakta, yerli halk ise bunu Pele'nin adayı büyütmesi olarak yorumlamaktadır. Bilim insanları bu süreci levha tektoniği, sıcak nokta (hotspot) volkanizması ve bazaltik lav akıntılarıyla açıklarken, geleneksel anlatılar aynı olayı tanrıçanın yaratıcı faaliyetleri şeklinde ifade etmektedir. Dorothy B. Vitaliano ve Patrick D. Nunn, Kīlauea'yı jeomitolojinin yaşayan laboratuvarlarından biri olarak değerlendirmektedir.

Kīlauea, günümüzde de hem bilimsel hem de kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu (USGS) tarafından dünyanın en yoğun izlenen yanardağlarından biri olan Kīlauea, aynı zamanda Hawaiililerin kutsal coğrafyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Her yeni püskürme, hem jeologlar tarafından dikkatle incelenmekte hem de yerli halk tarafından Pele'nin yeni bir mesajı olarak yorumlanmaktadır. Böylece binlerce yıllık mitolojik gelenek ile modern volkanoloji aynı coğrafyada birlikte varlığını sürdürmektedir.

Kīlauea, dünya jeomitolojisinin en güçlü örneklerinden biridir. Burada aktif volkanizma yalnızca fiziksel bir süreç olarak değil, tanrıça Pele'nin yaşayan varlığı ve yaratıcı gücü olarak algılanmaktadır. Lav akıntılarının yeni topraklar oluşturması, eski arazileri yok etmesi ve yaşamı yeniden başlatması, Hawaii mitolojisinde doğanın yıkıcı olduğu kadar yeniden yaratıcı yönünü de simgelemektedir. Bu nedenle Kīlauea, jeoloji ile mitolojinin günümüzde hâlâ iç içe yaşadığı en önemli kutsal volkanlardan biri olarak kabul edilir.

VI-13. Mauna Kea

Mauna Kea, Büyük Hawaii Adası'nın (Hawai'i) kuzey-orta kesiminde yükselen ve deniz seviyesinden 4.207 metre yüksekliğe ulaşan dev bir kalkan yanardağıdır. Deniz tabanından itibaren ölçüldüğünde yaklaşık 10.200 metreyi aşan toplam yüksekliğiyle Dünya'nın tabanından zirvesine kadar ölçülen en yüksek dağı olarak kabul edilir. Jeolojik olarak günümüzde "uyuyan" (dormant) bir yanardağ olan Mauna Kea'nın son

püskürmesi yaklaşık 4.500–4.600 yıl önce gerçekleşmiştir. Jeomitoloji açısından ise Mauna Kea yalnızca bir dağ değil, Hawaii halkının kutsal kozmolojisinin merkezinde yer alan yaşayan bir varlık, tanrıların evi ve gökle yeryüzü arasında kurulan kutsal bağın simgesidir. Kīlauea'nın ateşi ve Pele'nin evi nasıl Hawaii mitolojisinin kalbi ise,

Mauna Kea da gökyüzü tanrılarının ve ataların mekânı olarak aynı derecede kutsal kabul edilir.

Hawaii yaratılış kozmolojisine göre Mauna Kea'nın zirvesi, gökyüzü babası Wākea ile yeryüzü anası Papahānaumoku'nun kutsal birlikteliğinin en önemli mekânlarından biridir. Wākea ve Papahānaumoku'nun çocukları Hawaii Adaları'nı oluşturmuş, bu nedenle Mauna Kea, adaların doğuşunu simgeleyen kutsal bir eksen (axis mundi) olarak görülmüştür. Dağın zirvesi, insanların yaşadığı dünya ile tanrıların yaşadığı gök katı arasında bir geçiş noktasıdır. Bu anlayış, dünyanın pek çok kültüründe görülen kutsal dağ kavramının Hawaii'deki en belirgin örneklerinden biridir.[210]

Jeomitolojiyi doğrudan ilgilendiren en önemli anlatılardan biri, Mauna Kea'nın Poli'ahu adlı kar tanrıçasının evi olmasıdır. Poli'ahu, karın, buzun ve yüksek dağların koruyucu tanrıçasıdır. Hawaii'nin tropikal iklimine rağmen Mauna Kea'nın zirvesine zaman zaman kar yağması, halk tarafından Poli'ahu'nun varlığının kanıtı olarak görülmüştür. Tanrıçanın beyaz pelerini dağın üzerine serildiğinde zirve karla kaplanır. Bu anlatı, yüksek rakım nedeniyle oluşan gerçek iklim olayının mitolojik açıklamasıdır ve jeomitolojinin en güzel örneklerinden biridir.

Mauna Kea ile ilgili en ünlü efsane, Pele ile Poli'ahu'nun mücadelesidir. Ateş tanrıçası Pele, bir gün Mauna Kea'ya çıkar ve burada kızak kayan Poli'ahu ile karşılaşır. İlk başta dostça başlayan yarış kısa sürede rekabete dönüşür. Öfkesine yenilen Pele, Mauna Kea'nın yamaçlarına lav akıtmaya başlar. Bunun üzerine Poli'ahu beyaz kar pelerinini açarak lavları durdurur ve dağı yeniden karla örter. Böylece ateş ile buz arasındaki mücadeleyi Poli'ahu kazanır. Bu öykü, Mauna Kea'nın serin ve zaman zaman karla kaplı zirvesi ile Kīlauea'nın sürekli lav üreten sıcak dünyası arasındaki doğal karşıtlığı sembolik biçimde açıklar. Jeomitolojik açıdan bu anlatı, iki farklı volkanik ortamın mitolojik karakterler aracılığıyla açıklanmasının klasik örneklerinden biridir.

Mauna Kea'nın zirvesi aynı zamanda ataların ruhlarının göğe yükseldiği kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Geleneksel Hawaii inanışına göre insanların ruhları öldükten sonra belirli kutsal yolları izleyerek Mauna Kea'nın zirvesine ulaşır ve buradan gökyüzüne geçerler. Bu nedenle zirveye gereksiz yere çıkmak, yüksek sesle konuşmak veya kutsal taşları yerinden oynatmak uzun süre hoş karşılanmamıştır. Günümüzde bile birçok yerli Hawaiili, Mauna Kea'yı yaşayan bir ata olarak görmektedir.

Jeomitoloji açısından dikkat çekici bir diğer unsur, Mauna Kea'daki çok sayıdaki cüruf konisi (cinder cone) ve bazaltik volkanik şekillerin tanrıların, kahramanların veya kutsal ruhların bıraktığı izler olarak yorumlanmasıdır. Bazı geleneksel anlatılarda bu koniler, Pele ile Poli'ahu'nun savaşları sırasında oluşmuş ateş toplarının düştüğü yerler olarak anlatılır. Bilimsel açıdan bunlar binlerce yıl süren volkanik püskürmelerin ürünüdür, halk anlatılarında ise tanrılar arasındaki mücadelelerin kalıcı izlerine dönüşmüştür.

---

[210] Beckwith Martha Warren, age, s. 23.

Mauna Kea, günümüzde de yaşayan bir kutsal dağdır. Zirvede bulunan modern astronomi gözlemevleri nedeniyle son yıllarda birçok kültürel tartışma yaşanmıştır. Yerli Hawaiililer, teleskop inşaatlarının kutsal dağa zarar verdiğini savunarak Mauna Kea'nın korunmasını istemektedir. Bu durum, jeomitolojinin yalnızca geçmişe ait bir olgu olmadığını, kutsal kabul edilen jeolojik oluşumların günümüzde de toplumsal ve kültürel yaşam üzerinde güçlü etkiler oluşturduğunu göstermektedir.

Dorothy B. Vitaliano ve Patrick D. Nunn, Mauna Kea'yı gerçek topoğrafyanın mitolojik anlatılarla bütünleştiği en önemli örneklerden biri olarak değerlendirmektedir. Dağın yüksekliği, zaman zaman karla kaplanması, volkanik kökeni ve gökyüzüne yakın görünmesi, onu Hawaii kozmolojisinde evrenin merkezi hâline getirmiştir. Böylece jeolojik gerçeklik ile kutsal anlatılar birbirini tamamlayan iki farklı açıklama sistemi olarak yaşamaya devam etmektedir.[211]

Mauna Kea, dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biridir. Burada yüksek bir volkanik dağ, gökyüzü tanrılarının mekânı, kar tanrıçası Poli'ahu'nun evi, ataların ruhlarının göğe yükseldiği kutsal bir eksen ve ateş tanrıçası Pele ile buz tanrıçası arasındaki kozmik mücadelenin sahnesi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle Mauna Kea, jeolojik yapısı ile mitolojik anlamı birbirinden ayrılmayan, hem bilim hem de inanç dünyasında özel bir yere sahip yaşayan kutsal dağlardan biridir.

VI-14. Sakurajima

Sakurajima (桜島, "Kiraz Çiçeği Adası"), Japonya'nın Kyūshū Adası'nda, Kagoshima Körfezi'nde yer alan ve dünyanın en aktif yanardağlarından biri olan bir stratovolkandır. Günümüzde lav ve kül püskürtmeye devam eden Sakurajima, başlangıçta bir adayken 1914 yılındaki büyük patlamada çıkan lavların adayı Osumi Yarımadası'na bağlaması sonucu yarımada hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından Sakurajima, Japon Şinto inançları ile aktif volkanizmanın iç içe geçtiği en önemli kutsal dağlardan biridir. Japon kültüründe yanardağlar yalnızca doğal oluşumlar değil, aynı zamanda kami adı verilen kutsal ruhların yaşadığı mekânlar olarak kabul edilir. Sakurajima da bu anlayışın yaşayan örneklerinden biridir.

Japon mitolojisinde dağlar ve yanardağlar, Şinto dininin temel kavramlarından biri olan kamilerin ikamet ettiği kutsal alanlardır. Kami kavramı, tanrı, ruh ve doğa gücü anlamlarını birlikte taşır. Sakurajima'nın sürekli kül püskürtmesi ve zaman zaman meydana gelen patlamalar, tarih boyunca burada yaşayan halk tarafından dağın içindeki kutsal ruhların hareketi veya uyarısı olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle dağın çevresinde çok sayıda Şinto tapınağı kurulmuş, patlamaların durması veya hafiflemesi için törenler düzenlenmiştir. Jeomitolojik açıdan bu durum, gerçek volkanik faaliyetlerin kutsal varlıkların davranışlarıyla açıklanmasının tipik bir örneğidir.

Sakurajima ile ilişkili en önemli kutsal merkezlerden biri Kurokami Buried Shrine Gate (Kurokami Torii) geleneğidir. 1914 yılındaki büyük patlamada lavlar ve kül yağışı nedeniyle Kurokami Tapınağı'nın büyük taş torii kapısı neredeyse tamamen kül altında kalmış, yalnızca üst kısmı görünür durumda bırakılmıştır. Bu kapı günümüzde

[211] Vitaliano Dorothy B., age, s. 166.

özellikle korunmakta ve doğanın gücünü, insanların ise doğaya duyduğu saygıyı simgeleyen kutsal bir anıt olarak kabul edilmektedir. Yerel halk, bu olayı yalnızca büyük bir jeolojik felaket olarak değil, aynı zamanda kami'nin insanlara verdiği güçlü bir uyarı olarak değerlendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu olay, tarihsel bir volkanik felaketin kısa sürede dinsel hafızaya dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Japon halk inanışlarında Sakurajima'nın koruyucu ruhlarının zaman zaman ejderhalar (ryū) veya ateş ruhları biçiminde ortaya çıktığı anlatılır. Japon mitolojisinde ejderhalar yalnızca suyla değil, dağlarla ve yeraltındaki güçlü doğa enerjileriyle de ilişkilendirilmektedir. Sakurajima çevresinde anlatılan yerel öykülerde, dağın içindeki ateş ejderhasının huzursuz olduğunda kül bulutları yükselttiği, sakin olduğunda ise toprağın bereketini artırdığı söylenmiştir. Bu anlatılar klasik Japon mitolojisinin yerel halk inanışlarıyla birleşmiş biçimleridir.

Jeomitolojiyi ilgilendiren önemli anlatılardan biri de Sakurajima'nın Konohanasakuya-hime ile olan dolaylı ilişkisidir. Konohanasakuya-hime, Japon mitolojisinde çiçeklerin, dağların, volkanların ve özellikle kutsal Fuji Dağı'nın tanrıçasıdır. Her ne kadar doğrudan Sakurajima'da yaşadığına inanılmasa da, Japonya'nın birçok volkanında olduğu gibi Sakurajima'da da ona adanmış törenler düzenlenmiş ve dağın bereketi ile güvenliği onun korumasına bağlanmıştır. Konohanasakuya-hime'nin ateşin içinde doğum yapması, volkanik ateşin yaşamı yok ettiği kadar yeniden yarattığını simgeleyen önemli bir mitolojik motiftir. Bu nedenle Sakurajima da Japon volkan kültünün bir parçası olarak onun kutsal alanlarından biri kabul edilmektedir.

1914 Sakurajima patlaması Japon halk belleğinde büyük yer edinmiştir. Lav akıntılarının adayı ana karaya bağlaması, halk arasında "dağın yerini değiştirdiği" şeklinde anlatılmıştır. Bazı yerel efsanelerde, dağın içindeki kutsal ruhların insanların aşırı gururunu cezalandırdığı, bazılarında ise insanların dualarını kabul ederek yeni topraklar yarattığı ifade edilir. Bilimsel açıdan bu olay bazaltik ve andezitik lavların uzun süreli akışıyla açıklanırken, jeomitolojik açıdan kutsal dağın insanlarla kurduğu ilişkinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Sakurajima çevresinde yaşayan halkın günlük yaşamı da mitolojik geleneklerle iç içedir. Kül yağışlarının ardından evlerin ve tapınakların temizlenmesi yalnızca pratik bir iş değil, aynı zamanda kutsal bir arınma (harai) ritüeli olarak görülmektedir. Şinto geleneğinde doğa olayları kirlenme değil, kutsal güçlerin tezahürü kabul edildiğinden, volkanik külün temizlenmesi aynı zamanda insanlar ile kami arasındaki dengenin yeniden kurulması anlamına gelir. Böylece jeolojik olay günlük dinsel uygulamaların bir parçasına dönüşmektedir.

Modern jeomitoloji araştırmalarında Sakurajima, yaşayan bir kutsal volkan olarak değerlendirilmektedir. Patrick D. Nunn ve Dorothy B. Vitaliano, Japonya'daki aktif yanardağların yalnızca jeolojik tehlike oluşturmadığını, aynı zamanda kültürel belleği sürekli besleyen kutsal peyzajlar meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Sakurajima bunun en belirgin örneklerinden biridir, çünkü patlamalar günümüzde de devam etmekte, buna rağmen yerel halk dağla yaşamayı sürdürmekte ve geleneksel ritüellerini korumaktadır.[212]

Sakurajima, dünya jeomitolojisinde Şinto inancındaki kami kavramı ile aktif volkanizmanın birleştiği en önemli kutsal yanardağlardan biri olarak kabul edilir. Burada patlamalar yalnızca magma hareketlerinin sonucu değil, kutsal doğa ruhlarının faaliyetleri olarak yorumlanmış, 1914 patlaması ve Kurokami Torii'nin kül altında kalması ise doğal afetin kültürel hafızaya dönüşmesinin güçlü bir simgesi hâline gelmiştir. Bu yönüyle Sakurajima, jeoloji, dinler tarihi ve halk inançlarının aynı coğrafyada yaşamaya devam ettiği seçkin jeomitolojik alanlardan biridir.

VI-15. Crater Lake

Crater Lake (Krater Gölü), Amerika Birleşik Devletleri'nin Oregon eyaletinde bulunan ve yaklaşık 7.700 yıl önce dev bir volkan olan Mount Mazama'nın (Mazama Dağı) büyük bir patlamayla çökmesi sonucu oluşmuş kaldera gölüdür. Yaklaşık 594 metre derinliğiyle ABD'nin en derin gölüdür. Jeolojik açıdan dünyanın en iyi korunmuş kaldera göllerinden biri kabul edilen Crater Lake, jeomitoloji bakımından ise Kuzey Amerika'nın en önemli örneklerinden biridir. Çünkü gölün oluşumu, bölgede yaşayan Klamath (Klamath-Modoc) halkının sözlü geleneklerinde ayrıntılı biçimde anlatılmış, bu anlatılar modern jeoloji tarafından tanımlanan büyük volkanik patlamayla dikkat çekici ölçüde örtüşmüştür. Bu nedenle Crater Lake, jeomitolojinin klasik örnekleri arasında gösterilmektedir.

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli anlatı, Klamath halkının iki büyük doğa ruhu arasındaki savaşı konu alan yaratılış efsanesidir. Bu efsaneye göre gökyüzünün efendisi Skell ile yeraltı dünyasının hükümdarı Llao, insanların sevgisini kazanmak için büyük bir mücadeleye girişir. Llao, yeryüzüne çıkarak dev dağın zirvesine yerleşir ve ateş, duman ile kızgın taşlar fırlatmaya başlar. Buna karşılık gökyüzünden gelen Skell de yıldırımlar ve kayalar göndererek ona karşı savaşır. Günlerce süren bu kozmik savaş sonunda Skell üstün gelir ve Llao'yu dağın derinliklerine geri iter. Dağın zirvesi çöker, büyük bir çukur oluşur ve zamanla bu çukur yağmur ve kar sularıyla dolarak bugünkü Crater Lake meydana gelir. Bilimsel açıdan bu olay Mount Mazama'nın büyük patlaması ve kaldera çökmesiyle açıklanırken, Klamath anlatısı aynı jeolojik

[212] Vitaliano Dorothy B., age, s. 167.

olayı tanrıların savaşı biçiminde yorumlamaktadır. Bu nedenle Crater Lake, sözlü geleneğin gerçek bir volkanik felaketi binlerce yıl boyunca koruyabildiğinin en güçlü kanıtlarından biri kabul edilir.[213]

Llao, Klamath mitolojisinde yeraltının ve ateşin güçlü hükümdarıdır. Ateş püskürten dağı evi olarak seçmiş, zaman zaman öfkelenerek gökyüzüne ateş ve kül göndermiştir. Jeolojik açıdan bakıldığında bu tasvir, volkanik patlamaların ve kül bulutlarının mitolojik karşılığıdır. Skell ise gökyüzü, ışık ve düzenin temsilcisidir. Efsanede gökten düşen yıldırımlar ve kayalar, günümüzde volkanik patlamalar sırasında görülen elektrik boşalmaları, kaya bloklarının fırlaması ve patlama sütunlarıyla şaşırtıcı benzerlik göstermektedir. Jeomitolojinin temel yaklaşımı da tam olarak bu ilişkiyi inceler: doğal olayların mitolojik semboller aracılığıyla açıklanması.

Efsanenin en dikkat çekici bölümlerinden biri, dağın zirvesinin savaş sırasında tamamen çökmesidir. Klamath anlatısında Skell, Llao'nun yaşadığı dağı parçalayarak yeraltına gömer. Modern jeoloji ise Mount Mazama'nın yaklaşık 50 kilometreküplük magmayı boşaltmasının ardından magmatik odanın çökmesiyle bugünkü kalderanın oluştuğunu göstermektedir. Sözlü gelenekte "dağın içine çökmesi" olarak anlatılan bu olay, jeolojik sürecin oldukça doğru bir kültürel betimlemesi olarak değerlendirilmektedir.

Klamath halkı uzun süre Crater Lake'i kutsal kabul etmiş ve göl kıyısına yaklaşmaktan kaçınmıştır. Göl, Llao'nun hâlâ yeraltında yaşadığı ve zaman zaman geri dönebileceği kutsal bir yer olarak görülmüştür. Sadece ruhsal hazırlıklarını tamamlayan şamanlar veya dini liderler belirli törenlerle göle yaklaşabilirdi. Gölün olağanüstü koyu mavi rengi, büyük derinliği ve sessizliği, doğaüstü güçlerin varlığının işareti olarak yorumlanmıştır. Böylece göl, yalnızca jeolojik bir oluşum değil, yaşayan kutsal bir mekân hâline gelmiştir.

Crater Lake'in ortasında yükselen Wizard Island (Büyücü Adası) da mitolojik açıdan önemlidir. Bu ada, kaldera oluştuktan sonra meydana gelen yeni volkanik faaliyetlerin

[213] Vitaliano Dorothy B., age, s. 169.

oluşturduğu genç bir kül konisidir. Yerel anlatılarda ada bazen Skell'in zaferinin simgesi, bazen de Llao'nun yeniden ortaya çıkmaya çalıştığı kutsal bir yer olarak yorumlanmıştır. Jeolojik açıdan yeni volkanizmanın ürünü olan bu ada, halk anlatılarında tanrıların savaşından geriye kalan son izlerden biri kabul edilmiştir.

Jeomitoloji literatüründe Crater Lake özel bir yere sahiptir. Jeomitoloji kavramını ortaya atan jeolog Dorothy Vitaliano, Crater Lake efsanesini kitabında ayrıntılı biçimde incelemiş ve bu anlatının gerçek bir volkanik felaketin sözlü hafızada korunmuş örneklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Patrick D. Nunn da bu görüşü desteklemiş ve Klamath halkının yaklaşık yedi bin yıl önce yaşanan büyük patlamaya ilişkin kolektif hafızayı günümüze taşıdığını savunmuştur. Bu nedenle Crater Lake, jeomitoloji alanında en sık örnek verilen doğal oluşumlardan biridir.[214]

Crater Lake, dünya jeomitolojisinin en güçlü örneklerinden biridir. Klamath halkının Skell ile Llao arasındaki kozmik savaş anlatısı, Mount Mazama'nın büyük patlaması, dağın çökmesi ve kaldera gölünün oluşması gibi gerçek jeolojik olaylarla dikkat çekici biçimde örtüşmektedir. Bu nedenle Crater Lake, yalnızca olağanüstü bir volkanik peyzaj değil, aynı zamanda sözlü kültürün binlerce yıl boyunca büyük bir jeolojik olayı koruyabildiğini gösteren en önemli jeomitolojik miras alanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

[214] Vitaliano Dorothy B., age, s. 169.

BÖLÜM VII
TUFANLAR

Dünya jeomitolojisi (geomythology), insanların geçmişte yaşadıkları büyük doğal afetleri mitolojik anlatılar içinde nasıl koruduklarını inceleyen bilim dalıdır. Bu alanın en dikkat çekici konularından biri ise tufan mitleridir. Dünyanın hemen her kıtasında görülen büyük sel ve tufan anlatıları, yalnızca dini veya ahlaki hikâyeler değildir. Jeomitoloji araştırmaları, bu anlatıların önemli bir bölümünün buzul çağının sona ermesinden sonra meydana gelen deniz seviyesi yükselmeleri, dev tsunami dalgaları, buzul gölü taşkınları, nehir taşkınları ve kıyı çökmesi gibi gerçek jeolojik olayların kültürel hafızadaki yansımaları olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle tufan mitleri, jeoloji, arkeoloji, paleoklimatoloji ve mitolojinin ortak çalışma alanlarından biri hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından tufan mitlerinin ortak özelliği, doğanın olağan düzenini bozan büyük bir su felaketini anlatmalarıdır. Bu anlatılarda genellikle insanlar ahlaki bir bozulmaya uğrar, tanrılar veya doğaüstü güçler büyük bir sel gönderir, seçilmiş birkaç kişi kurtulur, ardından dünya yeniden düzenlenir. Bu ortak yapı, dünyanın birbirinden tamamen bağımsız toplumlarında bile görülmektedir. Bilim insanları bunun bir kısmını kültürel aktarım, bir kısmını ise insanların benzer doğal afetlere benzer açıklamalar geliştirmesiyle açıklamaktadır.

Jeolojik araştırmalar, yaklaşık 20.000–7.000 yıl önce Dünya'da deniz seviyesinin yaklaşık 120 metre yükseldiğini ortaya koymuştur. Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle eriyen dev buz tabakaları, kıyı ovalarını ve nehir deltalarını sular altında bırakmıştır. Günümüzde kıta sahanlığı altında kalan çok geniş alanlar o dönemde insanların yaşadığı verimli topraklardı. Bu ani veya birkaç kuşak içinde gerçekleşen su baskınları, toplumların hafızasında "bütün dünyanın sular altında kalması" biçiminde yer etmiş olabilir. Patrick D. Nunn, bu olayların birçok tufan efsanesinin temelinde bulunduğunu ileri sürmektedir.

Tufan mitlerinin en tanınmış örneği Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Sümer geleneğinde Ziusudra, Akad geleneğinde Atrahasis, Babil geleneğinde ise Utnapiştim, tanrıların göndereceği büyük tufanı önceden öğrenerek gemi yapar ve canlıları kurtarır. Bu anlatı daha sonra Gılgamış Destanı içinde ayrıntılı biçimde yer almış, ardından Tevrat'taki Nuh Tufanı anlatısıyla büyük benzerlik göstermiştir. Jeomitoloji açısından bu öyküler, Dicle ve Fırat havzasında tarih boyunca yaşanan olağanüstü taşkınların kültürel bellekte birleşmiş hâli olarak yorumlanmaktadır. Mezopotamya'nın düz alüvyal yapısı nedeniyle çok büyük taşkınlar gerçekten de bütün yerleşimleri ortadan kaldırabilecek büyüklüğe ulaşabiliyordu.

İbrani geleneğinde yer alan Nuh Tufanı, dünya mitolojisinin en etkili tufan anlatısıdır. Tanrı, insanların kötülüğü nedeniyle kırk gün kırk gece süren yağmurlar gönderir, Nuh büyük bir gemi yaparak ailesini ve hayvanları kurtarır. Sular çekildikten sonra gemi Ararat Dağları'na oturur ve yeni bir insanlık dönemi başlar. Jeomitoloji araştırmaları bu anlatının Mezopotamya tufan geleneklerinden etkilenmiş olabileceğini kabul etmekle birlikte, Yakın Doğu'da tarih boyunca yaşanan büyük taşkınların da anlatının oluşumunda rol oynadığını belirtmektedir.

Hint mitolojisinde tufan anlatısının merkezinde Manu bulunur. Küçük bir balık, Manu'ya yaklaşan büyük tufanı haber verir. Daha sonra bu balığın tanrı Vişnu'nun Matsya (Balık) Avatarı olduğu anlaşılır. Manu büyük bir gemi yapar, balık gemiyi Himalayalar'a kadar çeker ve insanlık yeniden başlar. Bu öyküde su yalnızca yok edici değil, aynı zamanda yeniden yaratıcı bir güçtür. Himalayalar'a bağlanan bu anlatı, Güney Asya'daki büyük nehir taşkınlarının kültürel yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Yunan mitolojisinde büyük tufan Deukalion ve Pyrrha efsanesiyle anlatılır. Zeus, insanların bozulduğunu görünce dünyayı sular altında bırakır. Prometheus'un oğlu Deukalion ve eşi Pyrrha bir sandık yaparak kurtulur. Sular çekildikten sonra attıkları taşlar yeniden insanlara dönüşür. Burada da tufan yalnızca ceza değil, yeni bir yaratılışın başlangıcıdır. Yunanistan'ın dağlık yapısı ve Ege kıyılarındaki tsunami olayları, bu anlatının oluşumunda etkili olmuş olabilir.

Çin mitolojisinde ise tufan tek seferlik bir felaket değil, uzun yıllar süren dev seller biçiminde anlatılır. Büyük Yu (Yu the Great) nehirleri kontrol altına alarak Çin uygarlığını kurtarır. Son yıllarda Sarı Irmak üzerinde yapılan jeolojik araştırmalar, yaklaşık MÖ 1900 yıllarında meydana gelen olağanüstü taşkınların bu anlatıya temel oluşturmuş olabileceğini göstermektedir. Böylece Çin tufan miti de jeomitoloji açısından önemli örneklerden biri kabul edilmektedir.

Amerika kıtasındaki Maya, Aztek, İnka ve Kuzey Amerika yerlilerinin büyük bölümünde de tufan anlatıları bulunmaktadır. Maya kutsal kitabı Popol Vuh'ta tanrılar başarısız insanları büyük bir sel ile yok eder. Aztek kozmolojisinde önceki dünya çağlarından biri tufanla sona ermiştir. And Dağları'nda yaşayan İnka halkı ise tanrı Viracocha'nın dünyayı sular altında bıraktığını anlatır. Kuzey Amerika'daki birçok yerli toplulukta insanlar büyük kanolara binerek yüksek dağlara sığınırlar. Bu anlatılar, buzul sonrası deniz yükselmeleri ile Pasifik kıyılarındaki tsunami olaylarının kültürel izleri olarak değerlendirilmektedir.

Avustralya Aborjinlerinin "Dreamtime" (Düş Zamanı) anlatılarında kıyıların sular altında kalması sıkça görülür. Modern deniz seviyesi modelleriyle karşılaştırıldığında bu öykülerin bazılarının 7.000–10.000 yıl önce gerçekleşen kıyı taşkınlarını doğru biçimde hatırladığı anlaşılmıştır. Patrick Nunn, bu anlatıların dünyanın en eski sürekli sözlü geleneklerinden bazıları olabileceğini ileri sürmektedir.

İskandinav mitolojisinde doğrudan bir tufan bulunmasa da, dev Ymir öldürüldüğünde akan kanın bütün buz devlerini boğması kozmik bir sel olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca Ragnarök sonrasında dünya yeniden denizden yükselir. Bu

anlatılar da kuzey Avrupa'nın buzul sonrası değişen coğrafyasının sembolik izleri olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitolojinin en önemli tartışmalarından biri de Karadeniz Tufanı Hipotezidir. William Ryan ve Walter Pitman, yaklaşık 7600 yıl önce Akdeniz sularının İstanbul Boğazı üzerinden hızla Karadeniz'e dolduğunu ve kıyıda yaşayan toplulukların büyük bir felaket yaşadığını ileri sürmüşlerdir. Bu hipotez, Nuh Tufanı'nın kökenlerinden biri olabileceği düşüncesiyle geniş yankı uyandırmıştır. Ancak bu görüş evrensel kabul görmemektedir, bazı araştırmacılar su seviyesinin daha yavaş yükseldiğini savunmaktadır. Yine de Karadeniz hipotezi jeomitoloji literatürünün en çok tartışılan konularından biridir.

Bir diğer önemli yaklaşım, kıyı toplumlarının tsunami deneyimlerinin tufan mitlerine dönüşmüş olmasıdır. Özellikle Endonezya, Japonya, Pasifik Adaları ve Şili kıyılarındaki sözlü geleneklerde dev dalgaların kıyıları yok ettiği, yalnızca yüksek dağlara çıkan insanların kurtulduğu anlatılır. 2004 Hint Okyanusu tsunamisinden sonra yapılan araştırmalar, bazı yerli toplulukların atalarından kalan efsaneler sayesinde tsunami geldiğini anlayıp yüksek bölgelere kaçarak hayatta kaldıklarını göstermiştir. Bu durum, sözlü geleneklerin yalnızca mitolojik değil, aynı zamanda pratik afet bilgisi taşıyabileceğini de ortaya koymuştur.

Jeomitoloji açısından tufan mitleri yalnızca geçmişte yaşanmış felaketlerin kayıtları değildir. Aynı zamanda insanlığın doğayla ilişkisini, afet karşısındaki kırılganlığını ve yeniden başlama umudunu simgeleyen evrensel anlatılardır. Bu mitlerde su hem yok eden hem de yeniden doğuran bir güç olarak karşımıza çıkar. Modern jeoloji, bu öykülerin önemli bir bölümünün büyük seller, deniz seviyesi yükselmeleri, volkanik tsunamiler ve buzul taşkınları gibi gerçek olayların kültürel bellekte korunmuş biçimleri olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle tufan mitleri, dünya jeomitolojisinin en önemli ve en çok araştırılan konuları arasında yer almaktadır.

Jeomitoloji açısından en önemli tufan mitleri

- Sümer Tufanı (Ziusudra)
- Atrahasis Tufanı
- Gılgamış Destanı'ndaki Utnapiştim Tufanı
- Nuh Tufanı (Yahudi-Hristiyan-İslam geleneği)
- Manu ve Matsya Tufanı (Hindu mitolojisi)
- Deukalion ve Pyrrha Tufanı (Yunan mitolojisi)
- Büyük Yu Tufanı (Çin)
- Viracocha Tufanı (İnka)
- Popol Vuh Tufanı (Maya)
- Aztek Dört Güneş Tufanı
- Avustralya Aborjin kıyı taşkını efsaneleri
- Kuzey Amerika Kızılderili tufan efsaneleri
- Pasifik Adaları tsunami efsaneleri
- Karadeniz Tufanı Hipotezi ile ilişkilendirilen anlatılar

VII-1. Nuh Tufanı

Nuh Tufanı, dünya jeomitolojisinin en çok incelenen ve en geniş etki alanına sahip tufan anlatısıdır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın ortak peygamberlerinden biri olan Nuh'un (İbranice Noach, Arapça Nûh) yaşamı etrafında şekillenen bu anlatı, yalnızca dini bir olay değil, aynı zamanda doğal afetlerin kültürel bellekte nasıl korunduğunu inceleyen jeomitolojinin temel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde birçok jeolog, arkeolog, paleoklimatolog ve dinler tarihçisi, Nuh Tufanı anlatısının kökeninde Mezopotamya'da yaşanan büyük taşkınlar, buzul çağının sona ermesiyle gerçekleşen deniz seviyesi yükselmeleri veya bölgesel büyük seller gibi gerçek jeolojik olayların bulunabileceğini tartışmaktadır. Ancak bu konuda bilim dünyasında kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Nuh Tufanı'nın en ayrıntılı anlatımı Tevrat'ın Tekvin (Genesis) 6–9. bölümlerinde yer almaktadır. Buna göre insanlar büyük ölçüde ahlaki yozlaşmaya uğramış, yeryüzü şiddet ve kötülükle dolmuştur. Tanrı, insanlığı büyük bir tufanla yok etmeye karar verir, ancak doğru ve dürüst yaşayan Nuh'u seçerek ona büyük bir gemi yapmasını emreder. Nuh, ailesini ve her hayvan türünden birer çift (bazı bölümlerde temiz hayvanlardan yedişer çift) gemiye alır. Kırk gün kırk gece süren yağmurlar ve yeraltı sularının yükselmesi sonucunda bütün dünya sular altında kalır. Aylar sonra sular çekilmeye başlar, gemi Ararat Dağları üzerine oturur. Nuh önce kuzgunu, ardından güvercini gönderir. Güvercinin zeytin dalıyla geri dönmesi, yeryüzünün yeniden yaşanabilir hâle geldiğinin işareti olur. Tufandan sonra Tanrı gökkuşağını insanlıkla yaptığı sonsuz antlaşmanın simgesi olarak gösterir.

İslam geleneğinde Nuh kıssası, Kur'an-ı Kerim'de birçok surede anlatılır. Özellikle Hûd (11), Nûh (71), Mü'minûn (23), Şuarâ (26), Kamer (54) ve diğer surelerde yer alan anlatıya göre Hz. Nuh uzun yıllar kavmini Allah'a iman etmeye çağırmış, ancak çok az kişi ona inanmıştır. Bunun üzerine Allah'ın emriyle gemi yapılmış, büyük tufan başladığında inananlar ve çeşitli canlılar gemiye alınmıştır. Kur'an'da geminin "Cudi üzerine oturduğu" ifade edilir (Hûd Suresi 11:44). Böylece İslam geleneğinde geminin durduğu yer olarak Cudi Dağı öne çıkarken, Yahudi-Hristiyan geleneğinde "Ararat Dağları" ifadesi kullanılmaktadır.[215]

Jeomitoloji açısından Nuh Tufanı'nın en önemli yönü, bu anlatının kendisinden daha eski Mezopotamya tufan efsaneleriyle büyük benzerlik göstermesidir. Sümerlerin Ziusudra, Akadların Atrahasis ve Babil'in Utnapiştim

[215] Kur'an-ı Kerim, Hûd Suresi 11:25–49; Diyanet İşleri Başkanlığı Meali.

öykülerinde de tanrılar büyük bir tufan gönderir, seçilmiş bir kişi önceden uyarılır, gemi yapar, canlıları kurtarır, kuşlar gönderilir ve tufandan sonra kurban sunulur. Bu ortak motifler, Yakın Doğu'da çok eski bir tufan geleneğinin bulunduğunu göstermektedir. Araştırmacıların büyük bölümü, Nuh anlatısının bu eski Mezopotamya sözlü ve yazılı gelenekleriyle tarihsel ilişki içinde geliştiğini kabul etmektedir.

Jeomitoloji bakımından en çok tartışılan konu, Nuh Tufanı'nın hangi gerçek jeolojik olaya dayanabileceğidir. Bir görüşe göre Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat havzalarında tarih boyunca yaşanan olağanüstü taşkınlar, zaman içinde tek bir büyük tufan anlatısında birleşmiştir. Alüvyal düzlüklerde meydana gelen büyük seller yüzlerce kilometrekarelik alanları kaplayabildiğinden, bölge insanı için "bütün dünyanın sular altında kalması" anlamına gelmiş olabilir. Bu görüş özellikle Leonard Woolley'nin Ur kazılarında tespit ettiği kalın alüvyon tabakalarıyla desteklenmeye çalışılmıştır, ancak bunların bütün Mezopotamya'yı kapsayan tek bir tufanı kanıtladığı söylenemez.

Bir başka önemli yaklaşım Karadeniz Tufanı Hipotezidir. Jeologlar William Ryan ve Walter Pitman, yaklaşık 7600 yıl önce Akdeniz sularının İstanbul Boğazı üzerinden hızla Karadeniz'e dolduğunu ve kıyılarda yaşayan toplulukların büyük bir felaket yaşadığını ileri sürmüşlerdir. Bu olayın daha sonra Nuh Tufanı anlatısına dönüşmüş olabileceği öne sürülmüştür. Hipotez büyük ilgi görmüş olsa da günümüzde bilim insanları arasında kesin kabul görmemektedir. Bazı araştırmalar Karadeniz su seviyesinin daha yavaş yükseldiğini savunurken, bazıları belirli bölgelerde hızlı taşkınların gerçekleşmiş olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu hipotez, jeomitolojide önemli olmakla birlikte tartışmalıdır.

Jeomitoloji araştırmalarında Patrick D. Nunn, Nuh Tufanı gibi büyük sel anlatılarının yalnızca tek bir olaya dayanmasının gerekmediğini, farklı dönemlerde yaşanmış taşkınların ve deniz seviyesi yükselmelerinin kültürel hafızada birleşerek tek bir büyük tufan öyküsüne dönüşmüş olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre sözlü gelenekler binlerce yıl boyunca gerçek çevresel değişimleri koruyabilir, ancak zaman içinde bunlara dini ve ahlaki unsurlar da eklenebilir.

Nuh Tufanı'nın jeomitolojik önemini artıran unsurlardan biri de Ararat (Ağrı Dağı) ile kurduğu ilişkidir. Tevrat'ta geminin "Ararat Dağları" üzerine oturduğu belirtilir. Tarih boyunca bu ifade çoğu zaman Ağrı Dağı ile özdeşleştirilmiş ve dağ kutsal bir sembole dönüşmüştür. Yüzyıllar boyunca birçok araştırma ekibi Ağrı Dağı'nda geminin kalıntılarını aramış, çeşitli iddialar ortaya atılmıştır, ancak bugüne kadar bilim dünyası tarafından doğrulanmış bir arkeolojik kanıt elde edilememiştir. Jeomitoloji açısından burada önemli olan, yüksek ve görkemli bir volkanik dağın tufan anlatısının sembolik son noktası hâline gelmesidir.

Nuh Tufanı anlatısının kültürel etkisi olağanüstüdür. Dünya edebiyatı, resim sanatı, müzik, sinema ve halk kültüründe binlerce yıldır yeniden yorumlanmaktadır. Gemi, kurtuluşun, gökkuşağı ise umut ve yeniden başlangıcın simgesi hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından ise bu anlatı, insanların büyük çevresel felaketleri yalnızca tarihsel olaylar olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve kozmolojik bir düzenin parçası olarak anlamlandırdıklarını göstermektedir.[216]

---

[216] Eliade Mircea, A History of Religious Ideas, University of Chicago Press, 1978.

Nuh Tufanı, dünya jeomitolojisinin en önemli anlatılarından biridir. Mezopotamya'nın eski tufan gelenekleriyle güçlü bağları bulunan bu öykü, büyük taşkınların ve çevresel değişimlerin binlerce yıl boyunca dini ve mitolojik anlatılar içinde nasıl korunabileceğini gösteren en etkileyici örneklerden biridir. Günümüzde tek bir tarihsel olayı kesin olarak temsil ettiği söylenemese de, jeoloji, paleoklimatoloji, arkeoloji ve mitoloji disiplinlerinin ortak inceleme alanı olmayı sürdürmektedir.

VII-2. Utnapiştim Tufanı

Utnapiştim (Akadca: Uta-napišti, "Yaşamı bulmuş olan"), Mezopotamya mitolojisinin ve dünya jeomitolojisinin en önemli tufan kahramanlarından biridir. En ayrıntılı biçimde Babil Gılgamış Destanı'nın XI. Tabletinde anlatılan Utnapiştim öyküsü, insanlık tarihindeki en eski yazılı tufan anlatılarından biridir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, Mezopotamya'nın büyük nehir taşkınlarının kültürel bellekte korunmuş en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmacıların büyük çoğunluğu, Utnapiştim anlatısının daha eski Sümer tufan geleneği (Ziusudra) ile Atrahasis Destanı'nın devamı niteliğinde olduğunu ve daha sonra Yahudi-Hristiyan geleneğindeki Nuh Tufanı anlatısını önemli ölçüde etkilediğini kabul etmektedir.

Gılgamış Destanı'nda Utnapiştim, tanrılar tarafından ölümsüzlük verilmiş tek insandır. Uruk Kralı Gılgamış, dostu Enkidu'nun ölümünden sonra ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek amacıyla uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkar. Yolculuğunun sonunda denizin ötesinde yaşayan Utnapiştim'e ulaşır. Gılgamış ona ölümsüzlüğün nasıl kazanıldığını sorunca, Utnapiştim geçmişte yaşanan büyük tufanın öyküsünü anlatmaya başlar. Böylece tufan anlatısı, destanın en önemli bölümlerinden biri hâline gelir.

Anlatıya göre tanrılar, insanların çoğalması ve çıkardıkları gürültü nedeniyle dünyayı büyük bir tufanla yok etmeye karar verirler. Tanrılar arasında bilgelik tanrısı Ea (Enki) ise insanların tamamen yok olmasını istemez. Tanrıların aldığı kararı doğrudan açıklayamayacağı için, kamıştan yapılmış bir kulübeye seslenerek Utnapiştim'i dolaylı biçimde uyarır. Ea, büyük bir gemi yapmasını, ailesini, ustalarını, çeşitli hayvanları ve tohumları gemiye almasını söyler. Utnapiştim tanrının emrine uyar ve kısa sürede devasa bir gemi inşa eder.

Tufan başladığında gökyüzü kararır, fırtına tanrısı Adad gökleri parçalar, şimşekler çakar ve yağmurlar aralıksız yağar. Aynı zamanda yeraltı suları da yeryüzüne çıkar. Gılgamış Destanı'nda tufanın dehşeti öylesine büyüktür ki, diğer tanrılar bile korkuya kapılır ve göğün en yüksek katına çekilirler. Altı gün altı gece boyunca süren fırtınanın ardından yedinci gün rüzgâr

diner ve dünya sessizliğe bürünür. Utnapiştim gemisinin Nisir Dağı'na oturduğunu görür.[217]

Geminin karaya oturmasının ardından Utnapiştim önce bir güvercin gönderir, kuş geri döner çünkü konacak yer bulamaz. Daha sonra bir kırlangıç gönderir, o da geri gelir. Son olarak kuzgun gönderir ve kuzgun geri dönmez. Bunun üzerine Utnapiştim suların çekildiğini anlar, gemiden çıkar ve tanrılara kurban sunar. Kurbanın kokusu tanrıları etrafına toplar. Başlangıçta tufanı isteyen tanrı Enlil öfkelenir, ancak Ea'nın araya girmesiyle Utnapiştim ve eşi bağışlanır. Tanrılar onlara ölümsüzlük verir ve insanların yaşadığı dünyanın uzağında yaşamalarını sağlar.

Jeomitoloji açısından Utnapiştim öyküsü büyük önem taşımaktadır. Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu geniş alüvyal ova üzerinde yer alır ve tarih boyunca çok büyük taşkınlara maruz kalmıştır. Nehirlerin yatağını değiştirmesi veya olağanüstü yağışlar sonucunda oluşan seller, yüzlerce kilometrekarelik alanları sular altında bırakabiliyordu. Jeomitolog Dorothy B. Vitaliano, Utnapiştim anlatısının bu büyük taşkınların kuşaktan kuşağa aktarılarak mitolojik biçime dönüştürülmüş hâli olabileceğini belirtmektedir. Burada anlatılan "bütün dünyanın sular altında kalması", aslında Mezopotamya insanının bildiği dünyanın tamamının sular altında kalması anlamına gelmiş olabilir.[218]

Arkeolojik kazılar da bu görüşü kısmen desteklemektedir. Sir Leonard Woolley'nin 1920'li yıllarda Ur kentinde yaptığı kazılarda, yerleşim katmanlarını ayıran kalın alüvyon tabakaları bulunmuştur. Woolley bunu büyük bir tufanın kanıtı olarak yorumlamışsa da daha sonraki araştırmalar bu taşkınların bölgesel olduğunu göstermiştir. Buna rağmen Mezopotamya'da farklı dönemlerde yaşanan çok büyük sellerin, zamanla tek bir büyük tufan anlatısında birleşmiş olması kuvvetli bir olasılık olarak değerlendirilmektedir.
Utnapiştim anlatısı ile Nuh Tufanı arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Her iki anlatıda da ilahi uyarı yapılır, büyük bir gemi inşa edilir, canlılar gemiye alınır, büyük sel yaşanır, gemi bir dağa oturur, kuşlar gönderilir ve tufan sonrasında kurban sunulur. Ancak bazı önemli farklılıklar da vardır. Gılgamış Destanı'nda tufanın nedeni insanların çıkardığı gürültü ve tanrıların huzursuz olmasıdır, Tevrat'ta ise insanların ahlaki yozlaşmasıdır. Utnapiştim ölümsüz olurken, Nuh normal insan yaşamına devam

[217] George Andrew, The Epic of Gilgamesh, Tablet XI, Penguin Classics, 1999.
[218] Vitaliano Dorothy B., age, s. 162.

eder. Jeomitoloji açısından ise her iki anlatının da büyük taşkınların kültürel hafızaya dönüşmüş örnekleri olduğu düşünülmektedir.

Modern jeomitoloji araştırmalarında Patrick D. Nunn, Utnapiştim öyküsünün yalnızca tek bir taşkına dayanmasının gerekmediğini, Mezopotamya'da yüzyıllar boyunca yaşanan çok sayıdaki büyük sel olayının sözlü gelenek içinde birleşerek destan hâline gelmiş olabileceğini belirtmektedir. Ona göre bu tür mitler, geçmiş çevresel felaketlerin insan hafızasında korunmasını sağlayan kültürel arşivlerdir.

Utnapiştim, yalnızca Mezopotamya mitolojisinin değil, dünya kültür tarihinin de en önemli figürlerinden biridir. Bugün bilinen en eski yazılı tufan anlatılarından birinin kahramanı olması nedeniyle, jeomitoloji çalışmalarında merkezi bir yere sahiptir. Onun öyküsü, insanların büyük doğal afetleri yalnızca tarihsel olaylar olarak değil, aynı zamanda tanrılar, ahlak ve kozmik düzenle ilişkilendirerek anlamlandırdıklarını göstermektedir.

VII-3. Atrahasis Tufanı

Atrahasis (Akadca: Atra-ḫasīs, "Son Derece Bilge" veya "Çok Bilge Olan"), Mezopotamya mitolojisinin en önemli kahramanlarından biri ve dünya jeomitolojisinin temel tufan figürlerinden biridir. Atrahasis Destanı, günümüze ulaşan en eski kapsamlı tufan anlatılarından biri olup yaklaşık MÖ 18–17. yüzyıllarda Eski Babil döneminde yazıya geçirilmiştir. Ancak destanın kökeni, daha eski Sümer sözlü geleneklerine kadar uzanmaktadır. Jeomitoloji açısından Atrahasis Destanı, Dicle ve Fırat havzasında yaşanan büyük taşkınların ve çevresel felaketlerin mitolojik hafızaya dönüşmüş en önemli örneklerinden biri kabul edilmektedir. Bu destan, daha sonraki Utnapiştim (Gılgamış Destanı) ve Nuh Tufanı anlatılarının doğrudan öncülü olarak görülmektedir.[219]

Atrahasis Destanı yalnızca bir tufan öyküsü değildir, aynı zamanda insanın yaratılışını, tanrılarla insanlar arasındaki ilişkiyi ve doğal afetlerin kökenini açıklayan kapsamlı bir kozmogoni metnidir. Destanın başlangıcında genç tanrılar (İgigi), büyük tanrılar adına ağır işlerde çalışmaktan yorulur ve isyan ederler. Bunun üzerine bilgelik tanrısı Enki (Ea) ile ana tanrıça Mami (Nintu), ağır işleri yapacak yeni bir varlık yaratmaya karar verir. Bir tanrının kanı ile kil karıştırılarak insan yaratılır. Böylece insanlar tanrılara hizmet etmek ve onların yükünü hafifletmek amacıyla var edilmiş olur.

[219] W.G. Lambert & A. R. Millard, Atra-Hasis: The Babylonian Story of the Flood, Eisenbrauns, Winona Lake, 1999.

İnsanlar zamanla çoğalır, şehirler büyür ve nüfus hızla artar. Ancak bu çoğalma yeni bir sorunu beraberinde getirir. Destanda insanların çıkardığı gürültünün baş tanrı Enlil'i rahatsız ettiği anlatılır. Enlil, insanların sesinden uyuyamaz hâle gelir ve nüfusu azaltmak için önce kuraklık, ardından salgın hastalıklar ve kıtlık gönderir. Fakat bilgelik tanrısı Enki, her defasında Atrahasis'e çözüm yollarını bildirerek insanların hayatta kalmasını sağlar.

Sonunda Enlil, insanlığı tamamen yok etmek amacıyla büyük bir tufan göndermeye karar verir. Tanrılar bu kararı gizli tutacaklarına dair yemin ederler. Ancak Enki, yeminini doğrudan bozmadan kamıştan yapılmış bir duvara seslenerek Atrahasis'i dolaylı biçimde uyarır. Ona evini yıkmasını, büyük bir gemi yapmasını ve ailesini, çeşitli hayvanları ile yaşam için gerekli tohumları gemiye almasını söyler. Atrahasis, tanrının talimatlarını eksiksiz yerine getirir.[220]

Tufan başladığında gökyüzü kararır, fırtına tanrısı Adad gökleri parçalar, yağmurlar ve seller bütün ülkeyi kaplar. Destanda tufanın şiddeti öylesine büyüktür ki tanrılar bile korkuya kapılır ve göğün en yüksek katına çekilirler. Ana tanrıça Nintu, insanların yok oluşuna üzülerek ağlar. Yedi gün yedi gece süren tufanın ardından sular çekilmeye başlar. Atrahasis gemiden çıkar ve tanrılara kurban sunar. Kurbanın kokusu tanrıları etrafına toplar. Enlil başlangıçta öfkelense de Enki'nin açıklamaları üzerine insan soyunun tamamen yok edilmesinden vazgeçilir.

Destanın en dikkat çekici bölümlerinden biri, tufandan sonra tanrıların insan nüfusunu kontrol altında tutmak amacıyla yeni kurallar koymalarıdır. Bazı kadınların çocuk sahibi olamaması, bazı bebeklerin erken ölmesi ve belirli din görevlilerinin bekâr kalması gibi uygulamalar, nüfus artışını dengelemek için tanrılar tarafından belirlenen düzenlemeler olarak anlatılır. Bu yönüyle Atrahasis Destanı, yalnızca bir afet anlatısı değil, aynı zamanda eski Mezopotamya toplumunun nüfus, hastalık ve çevresel denge hakkındaki düşüncelerini de yansıtmaktadır.

Jeomitoloji açısından Atrahasis Destanı büyük önem taşır. Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan alüvyal düzlükleri tarih boyunca çok büyük taşkınlara uğramıştır. Bahar aylarında kar erimeleri ve yoğun yağışlar nedeniyle nehirlerin taşması, geniş tarım alanlarını ve şehirleri sular altında bırakabiliyordu. Jeomitolog Dorothy B. Vitaliano, Atrahasis anlatısının bu büyük taşkınların halk hafızasında mitolojik bir biçime dönüşmüş örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir. Buradaki "dünyanın yok olması", Mezopotamyalılar için yaşadıkları dünyanın tamamen sular altında kalması anlamına gelmektedir.[221]

Arkeolojik bulgular da bu görüşü kısmen desteklemektedir. Ur, Kiş, Şuruppak ve diğer Sümer kentlerinde yapılan kazılarda farklı dönemlere ait kalın alüvyon tabakaları bulunmuştur. Bu tabakalar tek ve evrensel bir tufanı kanıtlamasa da Mezopotamya'da tarih boyunca olağanüstü seller yaşandığını göstermektedir. Bilim insanlarının çoğu, Atrahasis Destanı'nın tek bir taşkına değil, farklı dönemlerde yaşanmış büyük sellerin kolektif hafızada birleşmesine dayandığını düşünmektedir.

---

[220] Lambert & Millard, 1999, Tablet III, s. 93.
[221] Vitaliano Dorothy B., age, s. 164.

Atrahasis ile Utnapiştim ve Nuh anlatıları arasında çok güçlü benzerlikler vardır. Üçünde de ilahi uyarı yapılır, büyük bir gemi inşa edilir, canlılar kurtarılır, tufan sonrasında kurban sunulur ve kuşlar önemli rol oynar (özellikle Gılgamış ve Nuh anlatılarında). Bununla birlikte Atrahasis Destanı'nın temel farkı, tufanın nedenini insanların ahlaki bozulmasına değil, nüfus artışına ve tanrıların huzursuz olmasına bağlamasıdır. Bu özellik, Mezopotamya'nın erken dönem kozmolojik düşüncesini yansıtmaktadır.

Modern jeomitoloji araştırmalarında Patrick D. Nunn, Atrahasis gibi tufan anlatılarının, son Buzul Çağı'nın bitiminden sonra meydana gelen çevresel değişimlerin yanı sıra tarihsel dönemde yaşanan büyük nehir taşkınlarının sözlü geleneklerde birleşmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu tür mitler yalnızca dinsel anlatılar değil, aynı zamanda eski toplumların afet hafızasını koruyan kültürel arşivlerdir.

Atrahasis Destanı, jeomitoloji açısından iki nedenle özel önem taşımaktadır. Birincisi, insanlık tarihindeki en eski kapsamlı tufan metinlerinden biri olmasıdır. İkincisi ise daha sonraki Mezopotamya, Yahudi ve İslam tufan geleneklerinin gelişiminde temel kaynaklardan biri hâline gelmesidir. Bu nedenle Atrahasis, yalnızca Mezopotamya mitolojisinin değil, dünya tufan mitolojisinin de en önemli figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

VII-4. Deukalion Tufanı

Deukalion (Yunanca: Δευκαλίων, Deukaliōn), Yunan mitolojisinin en önemli tufan kahramanıdır ve dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici tufan anlatılarından birinin merkezinde yer alır. Deukalion Tufanı, Antik Yunan'ın "Büyük Tufan" efsanesi olarak kabul edilir ve Yunan mitolojisinde insanlığın ikinci kez yaratılışını açıklayan temel anlatılardan biridir. Jeomitoloji açısından bu öykü, Ege Havzası'nda tarih öncesi ve tarihi dönemlerde yaşanan büyük seller, kıyı taşkınları, tsunamiler ve deniz seviyesi değişimlerinin mitolojik hafızaya dönüşmüş örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacılar, Deukalion anlatısının Yakın Doğu tufan geleneklerinden etkilenmiş olabileceğini kabul etmekle birlikte, Yunan coğrafyasına özgü doğal afet deneyimlerinin de bu mitin oluşumunda önemli rol oynadığını belirtmektedir.

Deukalion, Titan Prometheus'un oğludur. Babası Prometheus, insanlara ateşi getiren ve onları koruyan bilgelik tanrısı olarak bilinir. Deukalion ise dürüstlüğü ve adaletiyle tanınan bir kahramandır. Eşi Pyrrha da Epimetheus ile Pandora'nın kızıdır. Böylece Yunan mitolojisindeki ilk insan kuşağı ile ikinci insan kuşağı arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Bu soy zinciri, tufanın yalnızca bir felaket değil, aynı zamanda insanlığın yeniden doğuşu anlamına geldiğini göstermektedir.

Mitolojiye göre Tunç Çağı insanları büyük ölçüde ahlaki bozulmaya uğramış, tanrılara saygı göstermemeye başlamış ve özellikle Arkadya Kralı Lykaon'un Zeus'a karşı işlediği suçlar tanrıların sabrını taşırmıştır. Zeus, insanlığın kötülüklerinden kurtulmak amacıyla büyük bir tufan göndermeye karar verir. Ancak Prometheus, oğlu Deukalion'u önceden uyarır ve büyük bir sandık ya da gemi (Yunanca larnax) yapmasını öğütler. Deukalion ile Pyrrha bu sandığa binerek tufandan kurtulurlar.

Zeus göğün kapılarını açar, yağmurlar aralıksız yağmaya başlar. Aynı zamanda deniz tanrısı Poseidon da denizleri kabartır ve nehirlerin taşmasına neden olur. Dağlar dışında bütün Yunanistan sular altında kalır. Şehirler, ovalar ve ormanlar yok olur. Dokuz gün dokuz gece süren tufanın ardından Deukalion ile Pyrrha'nın sandığı Parnassos Dağı'na (bazı kaynaklarda Etna, Athos veya Othrys Dağı da belirtilir) oturur. Böylece yalnızca bu iki kişi hayatta kalır.[222]

Tufan sona erdikten sonra Deukalion ve Pyrrha, tanrıça Themis'in tapınağına giderek insan soyunun nasıl yeniden kurulacağını sorarlar. Themis'in gizemli cevabı şöyledir: "Annenizin kemiklerini arkanıza atın." İlk başta bu söz onları şaşırtır. Daha sonra "anne"nin Toprak Ana (Gaia), "kemikler"in ise taşlar olduğunu anlarlar. Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, Pyrrha'nın attığı taşlardan ise kadınlar meydana gelir. Böylece insanlık yeniden yaratılır. Bu anlatı, jeomitoloji açısından son derece önemlidir, çünkü insanın doğrudan taşlardan doğduğu düşüncesini yansıtır. Antik Yunan'da taşlar, yeryüzünün en eski ve en dayanıklı unsurları olarak görülmüş, insan soyunun yeniden başlangıcını temsil etmiştir.

Jeomitoloji bakımından Deukalion Tufanı'nın önemli yönlerinden biri, Ege Denizi çevresinde tarih boyunca meydana gelen büyük doğal afetlerle ilişkilendirilebilmesidir. Araştırmacılar özellikle MÖ ikinci binyılda meydana gelen Santorini (Thera) Yanardağı patlaması, buna bağlı tsunamiler ve Ege kıyılarındaki büyük sellerin, bu tür tufan anlatılarının gelişmesine katkıda bulunmuş olabileceğini ileri sürmektedir. Bunun yanında Yunanistan'ın dağlık yapısı nedeniyle büyük yağışların oluşturduğu ani taşkınlar da halk hafızasında büyük felaketler olarak yer etmiş olabilir.

Bazı araştırmacılar Deukalion Tufanı'nın, Mezopotamya'daki Utnapiştim ve Atrahasis anlatılarıyla ortak bir kültürel geleneğin parçası olduğunu düşünmektedir. Gerçekten de ilahi uyarı, gemi yapımı, seçilmiş insanların kurtuluşu ve yeni insanlığın doğuşu gibi temel unsurlar birbirine benzemektedir. Ancak Deukalion anlatısını diğer tufan öykülerinden ayıran en önemli özellik, insanlığın taşlardan yeniden yaratılmasıdır. Bu motif yalnızca Yunan mitolojisine özgüdür ve jeomitoloji açısından taşların kutsallığını vurgulayan önemli bir semboldür.

Jeomitoloji araştırmalarında Deukalion Tufanı, yalnızca tarihsel bir sel felaketinin anısı olarak değil, aynı zamanda doğanın yıkıcı gücü karşısında insanın yeniden doğuşunu simgeleyen evrensel bir anlatı olarak değerlendirilmektedir. Patrick D. Nunn'a göre Ege kıyılarında ve Akdeniz havzasında yaşayan toplumlar, kuşaklar boyunca

[222] Ovidius, Metamorfozlar, I. Kitap; Apollodoros, Bibliotheca, I.7.2.

yaşadıkları taşkınları ve tsunami olaylarını sözlü gelenek içinde korumuş, zamanla bunları tanrıların müdahalesiyle açıklayan mitolojik öykülere dönüştürmüşlerdir.

Deukalion Tufanı'nın etkisi Antik Çağ'dan günümüze kadar sürmüştür. Ovidius'un Metamorfozlar adlı eserinde bu öykü edebi açıdan en etkileyici biçimde anlatılmış, Rönesans döneminde Rubens, Poussin, Gustave Dore ve pek çok ressam tarafından resmedilmiş, modern jeomitoloji çalışmalarında ise doğal afet hafızasının klasik örneklerinden biri olarak incelenmiştir. Günümüzde Deukalion anlatısı, dünya tufan mitolojisinin Nuh, Utnapiştim ve Manu anlatılarıyla birlikte en önemli dört büyük tufan geleneğinden biri kabul edilmektedir.[223]

Jeomitoloji açısından Deukalion Tufanı, yalnızca Yunan mitolojisinin bir yeniden yaratılış öyküsü değildir, aynı zamanda Ege dünyasında yaşanan büyük sellerin, kıyı taşkınlarının ve olası tsunami olaylarının kültürel hafızada korunmuş en önemli örneklerinden biridir. Özellikle insanlığın taşlardan yeniden doğduğu motifi, taşın hem jeolojik hem de kutsal bir unsur olarak algılanmasının dikkat çekici bir göstergesidir. Bu nedenle Deukalion anlatısı, jeomitoloji ile klasik mitolojinin kesiştiği en özgün örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

VII-5. Ogyges Tufanı

Ogyges (Yunanca: Ὠγύγης, Ōgygēs), Yunan mitolojisinde adı geçen en eski krallardan biri olup, onun döneminde meydana geldiğine inanılan Ogyges Tufanı (Ogygian Flood), Deukalion Tufanı'ndan bile daha eski kabul edilen büyük bir doğal afet olarak anlatılır. Dünya jeomitolojisi açısından Ogyges Tufanı, antik Yunan toplumunun çok eski dönemlerde yaşadığı büyük sel felaketlerinin ve çevresel değişimlerin mitolojik hafızaya dönüşmüş en eski örneklerinden biri olarak

[223] Ovidius, Metamorfozlar, Oxford University Press, 1986.

değerlendirilmektedir. Antik yazarlar bu tufanı "ilksel tufan" olarak nitelendirir ve sonrasında uzun yıllar süren toplumsal çöküşten söz ederler. Ogyges'in kişiliği zamanla tarih ile mitoloji arasında yer alan yarı efsanevi bir hükümdara dönüşmüştür.

Ogyges'in kimliği konusunda antik kaynaklar tam olarak aynı görüşte değildir. Çoğu kaynak onu Boeotia'nın ilk kralı olarak tanımlarken, bazıları Attika'nın ya da Thebai çevresinin ilk hükümdarı olduğunu belirtmektedir. Bazı geleneklerde ise Eleusis'in kurucusu olarak gösterilir. Adının Yunancadaki "Ogygios" sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülmektedir, bu kelime "çok eski", "ilksel", "zamanın başlangıcına ait" anlamlarına gelir. Bu nedenle Ogyges yalnızca bir kral değil, aynı zamanda dünyanın ilk çağlarını temsil eden sembolik bir figürdür.

Mitolojiye göre Ogyges döneminde öylesine büyük bir tufan meydana gelir ki Boeotia'nın büyük bölümü tamamen sular altında kalır. Nehirler taşar, göller birleşir, tarım alanları yok olur ve yerleşimler uzun süre yaşanamaz hâle gelir. Bazı antik kaynaklar bu felaketin ardından Attika'nın uzun yıllar kralsız kaldığını ve nüfusun büyük ölçüde azaldığını anlatır. Bu yönüyle Ogyges Tufanı yalnızca bir sel değil, aynı zamanda uygarlığın kesintiye uğramasını simgeleyen kozmik bir felaket olarak görülmektedir.

Antik yazarlar Ogyges Tufanı'nın ayrıntılarını Deukalion anlatısı kadar kapsamlı biçimde vermezler. Gemi yapılması, seçilmiş insanların kurtuluşu veya insanlığın yeniden yaratılması gibi motifler bulunmaz. Bunun yerine anlatının odağı, çok eski çağlarda yaşanmış büyük bir taşkının toplum hafızasında bıraktığı izdir. Bu nedenle birçok klasik filolog, Ogyges Tufanı'nın Deukalion Tufanı'ndan daha arkaik ve daha kısa bir gelenekten geldiğini düşünmektedir.[224]

Jeomitoloji açısından Ogyges Tufanı özellikle Boeotia bölgesinin jeolojik yapısıyla ilişkilendirilmektedir. Boeotia, tarih boyunca göller, bataklıklar ve taşkın ovalarıyla karakterize edilen bir bölgedir. Özellikle Kopaïs Gölü çevresinde meydana gelen büyük taşkınların antik çağ insanı üzerinde derin etkiler bıraktığı bilinmektedir. Modern jeologlar, bu gölün farklı dönemlerde genişleyip daraldığını, doğal drenaj sistemlerinin çökmesiyle geniş alanların sular altında kalabildiğini göstermiştir. Jeomitolog Dorothy B. Vitaliano, Ogyges anlatısının bu tür tarihsel taşkınların mitolojik yansıması olabileceğini belirtmektedir.

Bazı araştırmacılar Ogyges Tufanı'nı yalnızca bölgesel taşkınlarla değil, Ege Havzası'nda meydana gelen iklim değişimleri ve deniz seviyesi dalgalanmalarıyla da ilişkilendirmektedir. Son Buzul Çağı'nın sona ermesinden sonra Akdeniz ve Ege kıyılarında yaşanan kıyı taşkınları, büyük seller ve nehir sistemlerindeki değişimler, halk hafızasında "eski dünyanın sular altında kalışı" biçiminde korunmuş olabilir. Patrick D. Nunn, Ogyges gibi erken Yunan tufan anlatılarının, tarih öncesi çevresel değişimlerin sözlü gelenek yoluyla aktarılmış örnekleri arasında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.

Mitolojik gelenekte Ogyges Tufanı ile Deukalion Tufanı arasında belirgin bir kronolojik ayrım yapılır. Antik kronograflar Ogyges Tufanı'nı insanlık tarihinin çok erken

[224] Graves Robert, The Greek Myths, Penguin Books, 1955.

dönemine, Deukalion Tufanı'nı ise daha sonraki kuşaklara yerleştirirler. Bu durum, Yunan mitolojisinde tek bir büyük tufan yerine farklı dönemlerde yaşandığı düşünülen çeşitli büyük taşkınların ayrı ayrı hatırlandığını göstermektedir. Böylece Yunan mitolojisi, Mezopotamya ve Tevrat geleneğinden farklı olarak birden fazla büyük tufan anlatısını bünyesinde barındırmaktadır.

Jeomitoloji bakımından Ogyges Tufanı'nın en önemli özelliği, ayrıntılı bir dini anlatıdan ziyade çevresel hafızayı temsil etmesidir. Burada doğal afetin nedeni tanrıların gazabı olarak yorumlansa da anlatının temelinde gerçek taşkın deneyimlerinin bulunduğu düşünülmektedir. Jeomitoloji araştırmaları, antik insanların büyük selleri tarihsel olaylar olarak hatırladıklarını, ancak zamanla bunları mitolojik kahramanlar ve ilksel krallar çevresinde yeniden şekillendirdiklerini göstermektedir.

Ogyges Tufanı'nın kültürel etkisi, doğrudan Deukalion anlatısı kadar güçlü olmasa da Antik Yunan tarih yazıcılığında "ilk büyük felaket" olarak uzun süre yaşamıştır. Özellikle geç antik çağ tarihçileri, kronolojilerini oluştururken Ogyges Tufanı'nı önemli bir zaman ölçütü olarak kullanmışlardır. Bu nedenle Ogyges, yalnızca mitolojik bir kral değil, aynı zamanda doğal afetlerin tarihsel hafızadaki simgelerinden biri hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Ogyges Tufanı, ayrıntılı bir kahramanlık destanından çok, Antik Yunan toplumunun çok eski dönemlerde yaşadığı büyük taşkınların ve çevresel felaketlerin mitolojik hafızasını temsil eder. Bu yönüyle Deukalion, Atrahasis ve Nuh tufanlarından farklı olarak yeniden yaratılış temasından ziyade, ilksel dünyanın büyük bir doğal afetle kesintiye uğramasını simgeler ve jeomitolojinin "çevresel belleğin mitolojik ifadesi" olarak değerlendirdiği en eski Yunan anlatılarından biri kabul edilir.

VII-6. Manu Tufanı

Manu, Hindu mitolojisinin ve Hint kozmolojisinin en önemli atalarından biri olup, dünya jeomitolojisi içinde yer alan en eski ve en etkileyici tufan anlatılarından birinin başkahramanıdır. Hindu geleneğinde "insanlığın atası" ve ilk yasa koyucu olarak kabul edilen Manu'nun büyük tufandan kurtuluşu, yalnızca Hindistan'ın değil, dünya mitolojisinin de temel tufan öykülerinden biridir. Jeomitoloji açısından Manu Tufanı, Hint alt kıtasında yaşanan büyük nehir taşkınlarının, muson kaynaklı sellerin ve deniz seviyesi değişimlerinin mitolojik hafızaya dönüşmüş en önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu anlatı, Mezopotamya'daki Atrahasis ve Utnapiştim, Tevrat'taki Nuh ve Yunan mitolojisindeki Deukalion tufanlarıyla birlikte insanlığın ortak tufan geleneğinin en eski halkalarından biridir.

Manu'nun adı Sanskritçede "insan" anlamına gelen manu kökünden gelir ve aynı zamanda bütün insanlığın atası olarak kabul edilir. Hindu kozmolojisinde her çağın (Manvantara) kendi Manu'su vardır, tufan öyküsünün kahramanı ise genellikle Vaivasvata Manu olarak tanımlanır. Geleneksel inanışa göre günümüzde yaşanılan çağın insanları onun soyundan gelmektedir. Bu nedenle Manu yalnızca bir mitolojik kahraman değil, aynı zamanda insanlığın yeniden doğuşunu temsil eden kozmik bir figürdür.

Efsaneye göre Manu bir gün nehirde ibadet ederken avucuna çok küçük bir balık gelir. Balık, büyük balıkların kendisini yiyeceğini söyleyerek Manu'dan yardım ister. Manu balığı önce küçük bir kaba, sonra daha büyük bir havuza ve sonunda nehre bırakır. Ancak balık olağanüstü bir hızla büyümeye devam eder. En sonunda Manu onu okyanusa bırakmak zorunda kalır. İşte bu balık, aslında tanrı Vişnu'nun ilk avatarı olan Matsya'dır. Matsya, Manu'ya yakında bütün dünyayı kaplayacak büyük bir tufanın geleceğini haber verir ve büyük bir gemi yapmasını söyler.

Matsya, Manu'ya yalnızca gemi yapmasını değil, aynı zamanda bütün canlı türlerinden örnekler, çeşitli bitki tohumları ve kutsal bilgileri de gemiye almasını öğütler. Tufan başladığında Manu'nun gemisi yükselen sular üzerinde sürüklenmeye başlar. Matsya devasa boynuzunu gemiye uzatır, Manu da gemiyi bu boynuza bağlar. Balık, gemiyi güvenle kuzeye doğru çekerek yüksek dağlara ulaştırır. Böylece insanlık, hayvanlar ve yaşamın devamı için gerekli bütün unsurlar korunmuş olur.

Tufan sona erdiğinde gemi Himalayalar'ın yüksek zirvelerinden birine bağlanır. Bazı metinlerde bu dağın Himalaya, bazılarında ise Malaya Dağı olduğu belirtilmektedir. Sular çekildikten sonra Manu kurban töreni düzenler ve tanrılara şükran sunar. Kurban sırasında dökülen kutsal yağ ve sudan İla (veya Ida) adlı kadın ortaya çıkar. Bazı geleneklerde Manu ile İla'nın birleşmesinden yeni insan nesli doğar, başka yorumlarda ise İla yeni dünyanın ilk insanı olarak kabul edilir. Böylece tufan, yalnızca yıkım değil, aynı zamanda yeni bir yaratılışın başlangıcı olur.[225]

Manu Tufanı'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, burada tufanın yalnızca bir ceza olarak değil, kozmik döngünün doğal bir parçası olarak görülmesidir. Hindu kozmolojisinde evren sürekli yaratılır, korunur ve yok edilir. Her büyük çağın sonunda yaşanan tufan, eski dünyanın sona ermesini ve yeni bir dünyanın başlamasını sağlayan ilahi bir yenilenme sürecidir. Bu nedenle Hindu tufan anlayışı, Mezopotamya veya Tevrat geleneğindeki ahlaki cezalandırma temasından farklı olarak evrensel döngü fikrine dayanır.

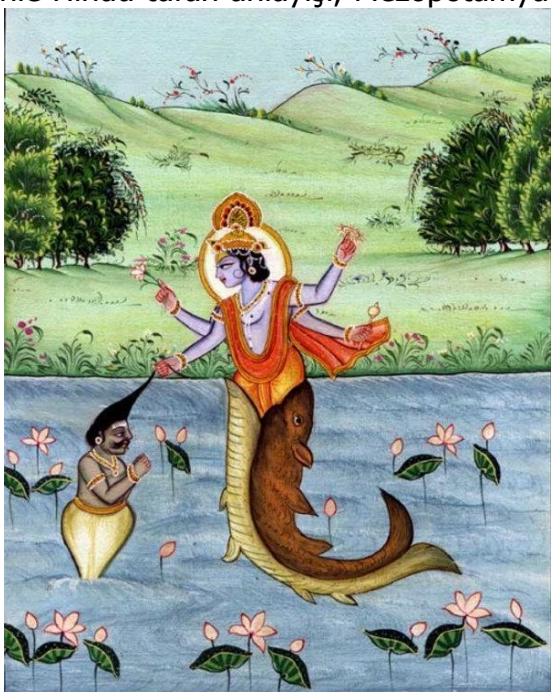

Jeomitoloji açısından Manu anlatısı büyük önem taşımaktadır. Hindistan, dünyanın en büyük nehir sistemlerinden bazılarına (Ganj, Brahmaputra, İndus ve onların kolları) sahip olup tarih boyunca çok büyük taşkınlara maruz kalmıştır. Özellikle muson yağışlarının neden olduğu seller, geniş ovaları sular altında bırakmış ve milyonlarca insanı etkilemiştir. Jeomitolog Dorothy B. Vitaliano, Manu Tufanı'nın bu tür tarihsel taşkınların mitolojik hafızaya dönüşmüş örneklerinden biri olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Himalayalar'dan gelen büyük nehirlerin ani taşkınları, böyle bir anlatının ortaya çıkmasını destekleyen doğal koşulları oluşturmuştur.[226]

[225] Brāhmaṇa Śatapatha, I.8.1; J. Gonda, Ancient Indian Kingship from the Religious Point of View, Brill, 1966.
[226] Vitaliano Dorothy B., age, s. 166.

Patrick D. Nunn ise Manu Tufanı'nın yalnızca nehir taşkınlarıyla değil, son Buzul Çağı sonrasında Hint Okyanusu kıyılarında meydana gelen deniz seviyesi yükselmeleri ve kıyı taşkınlarıyla da ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir. Son buzul maksimumundan sonra deniz seviyesinin yaklaşık 120 metre yükselmesi, kıyılarda yaşayan toplulukların hafızasında büyük su felaketleri olarak korunmuş ve zamanla dini anlatılara dönüşmüş olabilir.

Manu anlatısı ile Nuh, Atrahasis, Utnapiştim ve Deukalion tufanları arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Hepsinde ilahi bir uyarı yapılır, bir gemi hazırlanır, canlı türleri korunur ve yeni insanlık başlatılır. Ancak Manu öyküsünün en ayırt edici yönü, kurtarıcının bir balık (Matsya) olması ve balığın Vişnu'nun ilahi tezahürü olarak kabul edilmesidir. Ayrıca tufanın kozmik döngünün bir parçası olarak görülmesi, Hindu düşüncesine özgü önemli bir özelliktir.

Jeomitoloji bakımından Manu Tufanı, doğal afetlerin yalnızca yıkıcı olaylar değil, aynı zamanda yaşamın yenilenmesini sağlayan kozmik süreçler olarak algılanmasının en önemli örneklerinden biridir. Bu anlatıda nehirler, dağlar, okyanus ve balık yalnızca doğal unsurlar değil, kutsal düzeni koruyan varlıklar hâline gelir. Böylece jeolojik süreçler ile dini semboller tek bir anlatıda birleşir ve doğa, kutsal tarihin ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanır.

Manu Tufanı, dünya jeomitolojisinin en önemli anlatılarından biridir. Özellikle muson taşkınları, büyük nehir sistemleri ve deniz seviyesi değişimleri gibi gerçek jeolojik ve iklimsel süreçlerin mitolojik bir çerçevede yorumlanması bakımından dikkat çeker. Balık biçimindeki Vişnu'nun insanlığı kurtarması, doğanın kendisinin ilahi bir koruyucuya dönüştüğü özgün bir sembolizm oluşturur. Bu yönüyle Manu anlatısı, tufanı yalnızca bir felaket olarak değil, dünyanın döngüsel yenilenmesinin zorunlu bir evresi olarak gören en gelişmiş mitolojik modellerden birini temsil eder.

VII-7. Yu the Great

Yu the Great (Büyük Yu, 大禹 / Dà Yǔ), Çin mitolojisi ve erken Çin tarihinin en önemli kültürel kahramanlarından biridir. Diğer birçok tufan anlatısının aksine Yu'nun öyküsü, insanlığın bir gemiyle kurtarılmasından çok, büyük bir tufanın ve uzun süreli sellerin mühendislik yöntemleriyle kontrol altına alınmasını konu edinir. Bu özelliğiyle dünya jeomitolojisi içinde benzersiz bir yere sahiptir. Çin geleneğinde Yu, yalnızca büyük selleri durduran kahraman değil, aynı zamanda Xia Hanedanı'nın (夏朝) kurucusu, ilk büyük su mühendisi ve Çin devlet düzeninin kurucusu olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından Yu efsanesi, Sarı Irmak (Huang He) ve Yangtze havzalarında tarih öncesi çağlarda yaşanan büyük taşkınların kültürel hafızaya dönüşmüş en önemli örneklerinden biridir.

Çin mitolojisine göre çok eski zamanlarda ülke, yıllarca süren büyük sellerin etkisi altındaydı. Nehirler yataklarından taşıyor, ovalar göllere dönüşüyor, köyler ve tarım alanları sular altında kalıyordu. İnsanlar yüksek dağlara sığınmak zorunda kalıyor, düzenli yaşam neredeyse tamamen ortadan kalkıyordu. Bu büyük afet, Çin geleneğinde "Büyük Sel" (Great Flood / 洪水) olarak anılır ve yalnızca doğal bir felaket değil, aynı zamanda kozmik düzenin bozulmasının simgesi kabul edilir.

İlk olarak selleri durdurma görevi Yu'nun babası Gun (鯀)'a verilir. Gun, nehirleri yüksek setlerle kapatmaya çalışır. Ancak suların doğal akışını engellediği için bu yöntem başarısız olur. Taşkınlar daha da büyür ve felaket devam eder. Bazı mitolojik anlatılarda Gun'un tanrılardan kutsal toprağı çaldığı ve bu nedenle cezalandırıldığı anlatılır. Ölümünden sonra görev oğlu Yu'ya verilir.

Yu, babasının yöntemini tamamen değiştirir. Suları durdurmak yerine nehir yataklarını genişletir, yeni kanallar açar, bataklıkları kurutur ve suları denize yönlendirir. On üç yıl boyunca Çin'in dört bir yanını dolaşır, dağları yarar, kayaları deler, vadiler oluşturur ve nehirleri birbirine bağlar. Efsaneye göre bu süre boyunca görevine öylesine bağlıdır ki kendi evinin önünden üç kez geçtiği hâlde içeri girmez. Böylece Yu, çalışkanlığın ve kamu hizmetinin sembolü hâline gelir.[227]

Mitolojik anlatılarda Yu'nun yalnızca insan gücüyle değil, doğaüstü varlıkların yardımıyla da çalıştığı anlatılır. Bazı versiyonlarda ejderhalar, dev kaplumbağalar, kutsal hayvanlar ve dağ ruhları ona yardım eder. Ejderhalar yeni nehir yatakları açarken, dev kaplumbağalar taşları taşır ve dağ geçitlerinin oluşmasına katkıda bulunurlar. Böylece Çin mitolojisinde doğa ile insan iş birliği içinde düzeni yeniden kurar. Bu anlatı, Çin kültüründe insanın doğaya egemen olmasından çok, doğayla uyum içinde çalışması gerektiği düşüncesini yansıtır.

Yu sonunda selleri kontrol altına almayı başarır. Tarım yeniden başlar, şehirler kurulmaya başlanır ve ülkeye düzen gelir. Bu başarısı nedeniyle İmparator Shun, tahtı Yu'ya bırakır. Böylece Yu, Çin'in ilk hanedanı kabul edilen Xia Hanedanı'nın kurucusu olur. Çin siyasal düşüncesinde meşru yönetimin temelinde doğaya düzen getirme ve halkı afetlerden koruma görevinin bulunduğu fikri büyük ölçüde Yu efsanesine dayanır.

Jeomitoloji açısından Yu'nun öyküsü son derece önemlidir. Çünkü burada anlatılan afet, ani bir tufandan çok, uzun yıllar devam eden büyük nehir taşkınlarıdır. Çin'in Sarı Irmak Havzası, tarih boyunca dünyanın en yıkıcı taşkınlarının yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. Sarı Irmak, taşıdığı yoğun lös (loess) nedeniyle yatağını sık sık yükseltmekte ve tarih boyunca yüzlerce kez yön değiştirmektedir. Bu nedenle büyük taşkınlar Çin uygarlığının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Yu efsanesi, bu doğal olayların mitolojik hafızaya dönüşmüş örneği olarak değerlendirilmektedir.[228]

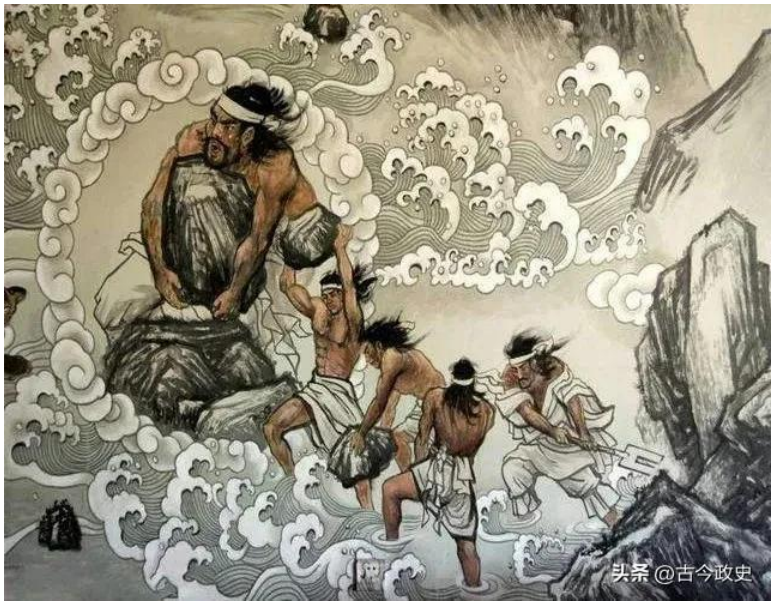

[227] Qian Sima, Shiji, Columbia University Press, 1993, s. 42–50.
[228] Vitaliano Dorothy B., age, s. 198.

Yu efsanesi uzun yıllar yalnızca mitoloji olarak değerlendirilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan jeolojik ve arkeolojik araştırmalar bu anlatıya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Özellikle 2016 yılında Qinghai Eyaleti'ndeki Jishi Boğazı'nda yapılan çalışmalar, yaklaşık MÖ 1920 civarında çok büyük bir heyelan sonucu doğal baraj oluştuğunu, ardından bu barajın yıkılmasıyla devasa bir taşkın meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bazı araştırmacılar bu olayın, Yu efsanesinin tarihsel çekirdeğini oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Bu görüş kesin kabul edilmemekle birlikte jeomitoloji açısından büyük ilgi görmektedir.

Patrick D. Nunn da Yu anlatısını, tarihsel seller ile sözlü geleneğin birleştiği önemli örneklerden biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu tür anlatılar yalnızca efsane değildir, toplumların büyük çevresel felaketleri nesiller boyunca aktarma biçimidir. Yu'nun öyküsünün ayırt edici yönü ise doğal afeti mucizeyle değil, bilgi, planlama ve mühendislikle aşmasıdır.

Dünya tufan mitolojisi içinde Yu'nun anlatısı benzersizdir. Nuh, Atrahasis, Manu ve Deukalion öykülerinde insanlar tufandan kaçarken, Yu anlatısında insanlar tufanla mücadele eder. Burada gemi kurtuluşun simgesi değildir, kanallar, bentler ve nehir düzenlemeleri kurtuluşun aracıdır. Bu nedenle Yu, dünya jeomitolojisinde "ilk hidrolik mühendis", "doğal afet yöneticisi" ve "uygarlığı sellerden kurtaran kültür kahramanı" olarak kabul edilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Yu efsanesi, mitolojinin jeolojiyle en güçlü biçimde örtüştüğü örneklerden biridir. Burada afet yalnızca ilahi bir ceza değildir, çözülebilecek doğal bir problemdir. Nehirlerin yön değiştirmesi, alüvyon taşkınları, heyelanlar ve iklim olayları mitolojik anlatının temelini oluştururken, insan aklı ve mühendislik becerisi kutsal bir görev hâline gelir. Bu nedenle Yu'nun öyküsü, jeomitolojide doğal afetlerin yalnızca açıklanmasını değil, yönetilmesini de konu alan en eski anlatılardan biri olarak kabul edilmektedir.[229]

Yu the Great efsanesi, dünya jeomitolojisi içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü burada doğal afet, tanrıların gazabından çok, insanın bilgi ve emeğiyle yönetilebilecek bir doğa olayı olarak ele alınır. Bu nedenle Yu, yalnızca Çin mitolojisinin büyük kahramanı değil, aynı zamanda doğal afet yönetimi, su mühendisliği ve çevresel hafızanın mitolojik simgesi olarak da değerlendirilmektedir. Özellikle Sarı Irmak taşkınlarıyla ilişkilendirilen bu anlatı, jeolojik gerçeklik ile mitolojik geleneğin en güçlü biçimde birleştiği örneklerden biridir.

[229] Vitaliano Dorothy B., age, s. 198-199.

VII-8. Maya Tufanı

Maya tufanı, Mezoamerika uygarlıkları arasında yer alan Maya halkının kutsal yaratılış anlatılarında geçen büyük yıkım öyküsüdür. Bu anlatının en önemli kaynağı, K'iche' Maya halkının kutsal kitabı olan Popol Vuh'dur. Dünya jeomitolojisi açısından Maya Tufanı, Orta Amerika'da yaşanan büyük tropikal fırtınaların, kasırgaların, ani sellerin ve iklim değişimlerinin mitolojik hafızaya dönüşmüş örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Diğer büyük tufan mitlerinden farklı olarak Maya anlatısında amaç yalnızca insanları cezalandırmak değil, başarısız yaratılış denemelerini ortadan kaldırarak yeni ve kusursuz insanı yaratmaktır. Bu nedenle Maya tufanı, kozmik yaratılış döngüsünün önemli bir aşaması olarak kabul edilir.

Maya yaratılış mitine göre evreni oluşturan başlıca yaratıcı tanrılar Heart of Sky (Huracán), Gucumatz (Tüylü Yılan) ve diğer yaratıcı ilahlardır. Tanrılar önce hayvanları yaratırlar, ancak hayvanlar kendilerine ibadet edemez. Daha sonra çamurdan insanlar yaratılır. Bu insanlar güçsüzdür, kolayca dağılır ve yaşayamaz. Bunun üzerine tanrılar ikinci kez insan yaratmayı dener ve bu kez ağaçtan (tahtadan) insanlar meydana getirirler. Bu insanlar yürüyebilir, konuşabilir ve çoğalabilir, fakat yaratıcılarını tanımaz, şükretmez ve ruh taşımazlar. İşte büyük tufan bu ikinci insan soyunu ortadan kaldırmak için gönderilir.

Tanrılar, tahta insanları yok etmek amacıyla korkunç bir felaket başlatırlar. Gökyüzünden reçine ve siyah yağmur yağar, seller her yeri kaplar, dağlardan büyük sular iner. Ancak felaket yalnızca sudan ibaret değildir. Evler çöker, ağaçlar insanlara saldırır, taşlar konuşmaya başlar, pişirme kapları, değirmen taşları ve ev eşyaları sahiplerine karşı ayaklanır. Köpekler ve hindiler bile insanları suçlayarak üzerlerine saldırırlar. Böylece doğanın ve insanın kullandığı bütün nesneler, yaratıcılarına saygı göstermeyen insanlığa karşı birleşir. Bu yönüyle Maya tufanı, dünya mitolojisindeki en özgün tufan anlatılarından biridir. Burada yalnızca sular değil, bütün doğa düzeni bozulmuş insanlığa karşı harekete geçmektedir.

Tufandan kurtulabilen çok az sayıda tahta insanın ise zamanla maymunlara dönüştüğü anlatılır. Maya mitolojisine göre günümüzdeki maymunlar, bu başarısız insan yaratılışının yaşayan kalıntılarıdır. Bu nedenle maymunlar, hem insanın akrabası hem de başarısız yaratılışın sembolü olarak görülür. Daha sonra tanrılar üçüncü kez insan yaratır ve bu kez mısırdan insanı meydana getirirler. Bugünkü insanlık, bu son ve başarılı yaratılışın ürünüdür. Mısırın kutsallığı da buradan kaynaklanmaktadır.

Jeomitoloji bakımından Maya tufanının temelinde Orta Amerika'nın doğal çevresi bulunmaktadır. Guatemala, Belize, Meksika'nın Yucatán Yarımadası ve Honduras, tarih boyunca güçlü tropikal fırtınalara, kasırgalara, yoğun muson yağışlarına ve ani taşkınlara maruz kalmıştır. Özellikle Karayip kökenli kasırgalar kısa sürede büyük sel felaketlerine neden olabilmektedir. Araştırmacılar, Maya tufan anlatısındaki "gökten inen büyük sular" ve "yağmur felaketleri"nin bu doğal olayların kültürel hafızaya dönüşmüş biçimleri olabileceğini belirtmektedir.

Maya tufan anlatısında önemli bir başka unsur da Huracán adlı tanrıdır. Huracán, "Tek Bacaklı" anlamına gelen bir gök ve fırtına tanrısıdır. Günümüzde birçok dilde kullanılan "hurricane (kasırga)" kelimesinin kökeni de bu tanrı adına dayanmaktadır. Huracán yalnızca rüzgârı değil, gök gürültüsünü, fırtınayı, yağmuru ve büyük selleri yöneten ilahi güç olarak kabul edilir. Bu durum, Maya jeomitolojisinde atmosfer olaylarının kutsallaştırılmasının dikkat çekici örneklerinden biridir.

Patrick D. Nunn'a göre Maya ve diğer Mezoamerika tufan anlatıları, Holosen döneminde Karayip kıyılarında meydana gelen büyük deniz taşkınları, kasırgalar ve iklim değişikliklerinin sözlü gelenek içinde korunmuş örnekleri olabilir. Özellikle tropikal siklonların neden olduğu kıyı taşkınları, kuşaktan kuşağa aktarılarak dinsel anlatılara dönüşmüş olabilir.

Maya tufanı, dünya tufan mitolojisi içinde önemli bir farklılık gösterir. Nuh, Manu veya Utnapiştim anlatılarında seçilmiş bir kahraman kurtulurken, Popol Vuh'da böyle bir kurtarıcı bulunmaz. Amaç, insan soyunun bir bölümünü korumak değil, başarısız yaratılışı tamamen ortadan kaldırarak daha mükemmel bir insan nesli oluşturmaktır. Bu nedenle Maya tufanı, ahlaki cezalandırmadan çok kozmik yaratılışın aşamalarını temsil eder.

Jeomitoloji açısından Maya tufanı, yalnızca selleri açıklayan bir efsane değildir. Aynı zamanda doğanın insanla kurduğu ilişkinin bozulması durumunda bütün doğal dünyanın insanlığa karşı dönebileceğini anlatan sembolik bir çevre mitidir. Sular, yağmurlar, dağlar, hayvanlar ve hatta ev eşyaları bile kozmik düzenin bir parçasıdır. İnsan bu düzene uyum sağlayamadığında doğa yeniden denge kurmaktadır. Bu düşünce, jeomitolojide doğal afetlerin yalnızca fiziksel olaylar değil, kültürel hafızada etik ve kozmolojik anlamlar kazanan süreçler olduğunu gösteren önemli örneklerden biridir.

Maya tufanı, dünya jeomitolojisi içinde doğal afet ile yaratılış düşüncesini en özgün biçimde birleştiren anlatılardan biridir. Tropikal seller, kasırgalar ve yoğun yağışlar gibi Orta Amerika'nın gerçek çevresel koşulları, Popol Vuh'da kozmik bir yeniden yaratılış öyküsüne dönüşmüştür. Bu nedenle Maya tufanı, yalnızca bir felaket anlatısı değil, insanın doğayla uyum içinde yaşaması gerektiğini vurgulayan ve çevresel belleği kuşaktan kuşağa aktaran önemli bir jeomitolojik miras olarak kabul edilmektedir.

VII-9. Aztek Tufanı

Aztek tufanı, Orta Meksika'da yaşamış Nahua halklarının ve özellikle Azteklerin kozmolojik düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Beş Güneş (Cinco Soles / Five

Suns) öğretisinin bir parçasıdır. Aztek inancına göre dünya tek bir kez yaratılmamış, birbirini izleyen beş ayrı çağdan oluşmuştur. Her çağ büyük bir felaketle sona ermiş, ardından tanrılar yeni bir dünya yaratmıştır. Bu çağlardan biri büyük tufanla son bulmuştur. Dünya jeomitolojisi açısından Aztek tufanı, Meksika Havzası'nda tarih boyunca yaşanan büyük göl taşkınlarının, tropikal yağışların ve volkanik-tektonik çevrede gelişen doğal afetlerin mitolojik hafızaya dönüşmüş örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Aztek kozmolojisine göre dördüncü dünya çağı Nahui Atl (4 Su) olarak adlandırılır. "Atl" Nahuatl dilinde "su" anlamına gelir. Bu çağın sonunda tanrılar, insanların görevlerini yerine getirmemeleri ve kozmik düzenin bozulması nedeniyle büyük bir tufan gönderir. Gökten ve yeryüzünden yükselen sular bütün dünyayı kaplar, dağlar, ormanlar ve şehirler sular altında kalır. Böylece dördüncü güneş sona erer ve dünya yeniden yaratılmaya hazırlanır.

Aztek tufanının en önemli kahramanları Coxcox (bazı kaynaklarda Tata) ile eşi Xochiquetzal (veya Nena)'dır. Tanrı Titlacahuan (çoğu araştırmacıya göre Tezcatlipoca'nın bir görünümü), yaklaşan büyük tufanı önceden haber verir. Onlara büyük bir sel geleceğini, bu nedenle içi oyulmuş büyük bir servi ağacından ya da dev bir kano benzeri tekneden yararlanmalarını söyler. Çift bu uyarıya uyar ve tufan başladığında sular üzerinde hayatta kalmayı başarır. Bu yönüyle Aztek tufanı, Nuh, Manu, Atrahasis ve Utnapiştim anlatılarıyla dikkat çekici benzerlikler göstermektedir.

Sular çekildikten sonra Coxcox ve Xochiquetzal yeni dünyada yaşamı yeniden başlatırlar. Ancak anlatının bundan sonraki bölümü diğer tufan mitlerinden oldukça farklıdır. Çift, ateş yakıp balık pişirir. Yükselen duman gökyüzündeki tanrıları rahatsız eder. Bunun üzerine tanrılar onların çocuklarını cezalandırır ve bazı anlatılara göre insanların konuşma dillerini birbirinden farklı hâle getirir. Böylece farklı halkların ve farklı dillerin ortaya çıkışı açıklanmış olur. Bu motif, Mezopotamya'daki Babil Kulesi anlatısıyla işlev bakımından benzerlik göstermektedir.

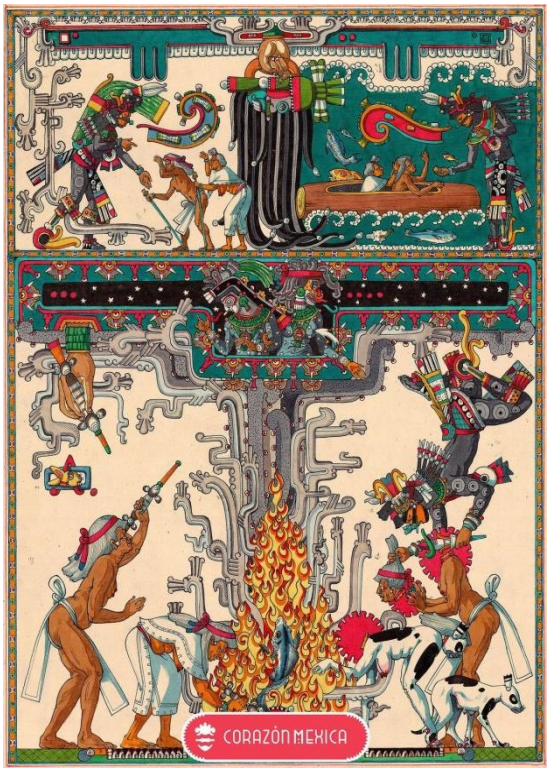

Bazı Nahua geleneklerinde tufan sırasında kurtulan insanların daha sonra balıklara dönüştüğü ya da eski dünyanın canlılarının su canlılarına dönüştüğü anlatılır. Başka varyantlarda ise insanlar maymunlara dönüşür. Bu çeşitlilik, Aztek mitolojisinin farklı bölgelerde sözlü gelenek yoluyla aktarılmasının sonucudur. Ancak bütün versiyonlarda ortak tema, eski dünyanın tamamen sona ermesi ve yeni dünyanın yaratılmasıdır.[230]

[230] Nicholson H.B., "Religion in Pre-Hispanic Central Mexico", Handbook of Middle American Indians, University of Texas Press, 1971.

Aztek kozmolojisinde tufan yalnızca fiziksel bir felaket değildir, aynı zamanda kozmik döngünün zorunlu bir aşamasıdır. Beş Güneş öğretisine göre ilk dünya jaguarlar tarafından, ikinci dünya kasırgalarla, üçüncü dünya ateş yağmurlarıyla, dördüncü dünya ise büyük sellerle yok olmuştur. Günümüzde yaşanılan beşinci dünyanın da bir gün büyük depremlerle sona ereceğine inanılır. Böylece su, ateş, rüzgâr ve deprem aynı kozmik döngünün farklı felaketleri olarak görülmektedir.

Jeomitoloji açısından Aztek tufanı oldukça dikkat çekicidir. Aztek uygarlığı, günümüzde Meksiko kentinin bulunduğu geniş göller sisteminde gelişmiştir. Texcoco, Xochimilco, Chalco ve diğer göller, mevsimsel yağışlarla sık sık taşmakta ve yerleşimleri tehdit etmekteydi. Ayrıca çevrede bulunan aktif volkanlar, depremler ve tektonik hareketler bölgenin doğal afet riskini artırıyordu. Araştırmacılar, bu çevresel koşulların büyük sel anlatılarının ortaya çıkmasında önemli rol oynadığını düşünmektedir.

Patrick D. Nunn, Aztek tufanını Mezoamerika'da deniz seviyesindeki tarih öncesi yükselmelerden çok, büyük göl taşkınları, tropikal yağışlar ve kasırga kaynaklı sellerle ilişkilendirmektedir. Özellikle Meksika Vadisi'nin kapalı havza yapısı nedeniyle meydana gelen uzun süreli taşkınların toplum hafızasında güçlü izler bırakmış olabileceğini belirtmektedir.

Aztek tufanı ile Maya tufanı arasında da önemli benzerlikler bulunmaktadır. Her iki kültürde de dünya tek bir kez yaratılmaz, önceki çağlar büyük felaketlerle sona erer. Ancak Maya anlatısında başarısız insan yaratılışı ön plandayken, Aztek anlatısında kozmik çağların birbirini izlemesi ve her çağın farklı bir doğal afetle sona ermesi temel düşüncedir. Bu nedenle Aztek kozmolojisi, doğal afetleri evrenin sürekli yenilenme mekanizması olarak yorumlayan en gelişmiş mitolojik sistemlerden biridir.

Jeomitoloji bakımından Aztek tufanı, büyük sellerin yalnızca yıkıcı doğa olayları olmadığını, aynı zamanda uygarlığın sona ermesi, yeni insan topluluklarının doğması ve dünyanın yeniden düzenlenmesiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Burada göller, seller, dağlar ve volkanlar yalnızca coğrafi unsurlar değil, tanrıların kozmik düzeni yeniden kurmak için kullandıkları kutsal araçlardır. Bu nedenle Aztek tufanı, dünya jeomitolojisinin doğal çevre ile dini düşüncenin en güçlü biçimde birleştiği örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.[231]

Aztek tufanı, dünya jeomitolojisinde doğal afetlerin kozmik zaman anlayışıyla bütünleştiği en önemli örneklerden biridir. Meksika Havzası'nın göller, seller, volkanlar ve depremlerle şekillenen doğal çevresi, Azteklerin evreni ardışık çağlar ve büyük felaketler dizisi olarak yorumlamasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Aztek tufanı, yalnızca bir sel efsanesi değil, aynı zamanda doğanın döngüsel gücünü, uygarlıkların geçiciliğini ve her büyük yıkımın ardından yeni bir dünyanın doğacağını anlatan güçlü bir jeomitolojik anlatıdır.

[231] [231] Vitaliano Dorothy B., age, s. 199.

VII-10. İnka Tufanı

İnka tufanı, And Dağları boyunca gelişen İnka uygarlığının yaratılış mitlerinin en önemli bölümlerinden biridir. Bu anlatının merkezinde, İnka yaratıcı tanrısı Virakoça (Viracocha, Wiraqocha) yer alır. Dünya jeomitolojisi açısından İnka tufanı, And Dağları'nda meydana gelen büyük taşkınların, buzul göllerinin taşmalarının, El Niño kaynaklı aşırı yağışların ve Pasifik kıyısındaki iklim değişimlerinin mitolojik hafızaya dönüşmüş en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. İnka anlatısında tufan yalnızca bir ceza değil, başarısız insanlığın ortadan kaldırılması ve yeni bir dünyanın kurulması amacıyla gerçekleştirilen kozmik bir yenilenme sürecidir.

İnka mitolojisine göre evreni yaratan Virakoça, ilk insanları taştan meydana getirir. Ancak bu ilk insanlar tanrılara saygı göstermez, düzeni bozar ve yaratılışın amacını yerine getiremezler. Bunun üzerine Virakoça büyük bir tufan göndermeye karar verir. Bu tufan, Keçuva dilinde "Unu Pachakuti" olarak adlandırılır. "Unu" su, "Pachakuti" ise dünyanın altüst olması, çağın değişmesi veya kozmik dönüşüm anlamına gelir. Böylece tufan, yalnızca bir sel değil, eski dünyanın sona erip yeni bir çağın başlamasını ifade eden kozmik bir olaydır.

Efsaneye göre gökten ve yerden yükselen sular bütün dünyayı kaplar. Vadiler, ovalar ve şehirler sular altında kalır. İnsanların büyük bölümü yok olur. Bazı anlatılarda yalnızca birkaç kişi yüksek dağlara çıkarak kurtulur, bazı varyantlarda ise Virakoça'nın önceden seçtiği insanlar hayatta kalır. Tufan sona erdiğinde tanrı yeniden yeryüzünü dolaşır ve yeni insanları yaratmaya başlar. Bu kez insanlar farklı mağaralardan, kayalardan ve dağlardan çıkarılır. Böylece And toplumlarının farklı kökenleri açıklanmış olur.

İnka mitolojisinin dikkat çekici yönlerinden biri, insanların doğrudan kayalardan, mağaralardan ve kutsal dağlardan (apu) ortaya çıktığına inanılmasıdır. Tufandan sonra Virakoça'nın yeni insanları çeşitli kaya oluşumlarından ve mağaralardan çıkarması, jeomitoloji açısından son derece önemlidir. Burada dağlar yalnızca coğrafi yükseltiler değil, yeni yaşamın başladığı kutsal merkezlerdir. Bu nedenle İnka yaratılış mitinde kaya, mağara ve dağ motifleri birbirini tamamlayan kutsal jeolojik unsurlar hâline gelir.

Bazı İnka anlatılarında Virakoça'nın tufandan önce insanlara uyarıda bulunduğu, ancak insanların bunu ciddiye almadığı belirtilir. Yalnızca erdemli kişiler veya seçilmiş aileler kurtulur. Bu yönüyle İnka tufanı, Nuh, Manu ve Utnapiştim anlatılarıyla benzerlik gösterir.

Ancak İnka geleneğinde kurtuluş çoğu zaman gemiyle değil, yüksek dağlara sığınmakla gerçekleşmektedir. Bu durum, And Dağları'nın coğrafi yapısıyla doğrudan ilişkilidir.

Jeomitoloji bakımından İnka tufanı son derece anlamlıdır. And Dağları dünyanın en genç ve en aktif dağ kuşaklarından biridir. Bölgede büyük depremler, heyelanlar, buzul gölü taşmaları (GLOF), şiddetli yağışlar ve El Niño olayları tarih boyunca çok sayıda büyük sel felaketine neden olmuştur. Özellikle Peru ve Bolivya'daki dik vadilerde meydana gelen ani taşkınlar, yerli toplulukların sözlü hafızasında derin izler bırakmıştır. Bu nedenle araştırmacılar, Virakoça'nın gönderdiği büyük tufanın bu doğal afetlerin kültürel yansıması olabileceğini düşünmektedir.[232]

Patrick D. Nunn da İnka tufan anlatısını, And Dağları'nda Holosen boyunca yaşanan iklim değişiklikleri ve büyük taşkınlarla ilişkilendirmektedir. Özellikle Pasifik kıyısındaki El Niño–Güney Salınımı (ENSO) olaylarının neden olduğu aşırı yağışların, tarih boyunca Peru kıyılarında büyük yıkımlara yol açtığı bilinmektedir. Bu olayların sözlü gelenekte zamanla kutsal tufan anlatısına dönüştüğü düşünülmektedir.

İnka tufanı ile Maya ve Aztek tufanları arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Üçünde de önceki insanlık kusurludur ve büyük bir felaketle ortadan kaldırılır. Ancak İnka anlatısında yeniden yaratılışın merkezi dağlardır. Virakoça'nın insanları mağaralardan ve kayalardan çıkarması, And toplumlarının kutsal coğrafya anlayışını yansıtır. Bu nedenle İnka mitolojisi, dağları yalnızca fiziksel oluşumlar değil, yaşayan kutsal varlıklar olarak kabul eder.

Jeomitoloji açısından İnka tufanı, su ile dağın birlikte kutsallaştırıldığı en önemli anlatılardan biridir. Tufan eski dünyayı yok ederken, yeni yaşam yüksek dağlardan, mağaralardan ve kayalardan doğmaktadır. Böylece jeolojik unsurlar yalnızca doğal çevreyi değil, toplumun kökenini ve kutsal tarihini de belirlemektedir. Bu yönüyle Virakoça'nın tufanı, dünya jeomitolojisinin dağ merkezli en özgün tufan anlatılarından biri olarak kabul edilmektedir.

İnka tufanı, dünya jeomitolojisinde su, dağ ve yeniden yaratılış kavramlarını en güçlü biçimde bir araya getiren anlatılardan biridir. And Dağları'nın aktif tektonik yapısı, buzul gölleri, dik vadileri ve El Niño kaynaklı taşkınları gibi gerçek jeolojik ve iklimsel süreçler, Virakoça'nın kozmik tufanı içinde sembolik bir anlatı kazanmıştır. Bu nedenle İnka tufanı, yalnızca bir sel efsanesi değil, doğanın yıkıcı gücü ile yaşamın yeniden doğuşu arasındaki ilişkinin mitolojik ifadesi olarak jeomitoloji literatüründe önemli bir yer tutmaktadır.

VII-11. Aborjin Tufanı

Avustralya Aborjinlerinin tufan anlatıları, dünyanın birçok mitolojisindeki gibi tek ve ortak bir "büyük tufan" öyküsünden oluşmaz. Bunun yerine, yüzlerce farklı Aborjin topluluğunun (Yolngu, Noongar, Yuin, Gunditjmara, Lardil, Tiwi ve diğerleri) kendi Rüya Zamanı (Dreaming / Dreamtime) gelenekleri içinde anlatılan çok sayıda sel,

[232] Vitaliano Dorothy B., age, s. 201.

deniz yükselmesi ve su baskını efsanesi bulunmaktadır. Dünya jeomitolojisi açısından bu anlatılar son derece önemlidir. Çünkü son yıllarda yapılan jeolojik ve antropolojik araştırmalar, Aborjin sözlü geleneklerinin bir bölümünün yaklaşık 7.000–12.000 yıl önce Buzul Çağı'nın sona ermesiyle meydana gelen deniz seviyesi yükselmelerinin kültürel hafızasını koruyor olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle Aborjin tufan anlatıları, jeomitolojinin en güçlü örnekleri arasında kabul edilmektedir.

Aborjin kozmolojisinde dünya, Rüya Zamanı olarak adlandırılan kutsal yaratılış döneminde şekillenmiştir. Bu dönemde göksel atalar, dev yılanlar, ruh varlıkları ve yaratıcı kahramanlar kıtayı dolaşarak dağları, nehirleri, gölleri, kıyıları ve mağaraları oluşturmuşlardır. Bu yaratıcı varlıkların en önemlilerinden biri **Gökkuşağı Yılanı (Rainbow Serpent)**dır. Pek çok Aborjin topluluğunda sellerin, nehirlerin ve su kaynaklarının oluşumu bu kutsal yılanın hareketleriyle açıklanır. Gökkuşağı Yılanı öfkelendiğinde nehirler taşar, göller büyür ve bütün vadiler sular altında kalabilir.[233]

Birçok Aborjin tufan anlatısında insanlar kutsal yasaları çiğner, doğaya saygısızlık eder veya yaratıcı ruhların kurallarını bozar. Bunun üzerine Gökkuşağı Yılanı ya da başka bir yaratıcı ruh büyük seller gönderir. Bazı anlatılarda deniz yükselerek kıyıları yutar, bazılarında ise dev nehirler bütün vadileri doldurur. Hayatta kalanlar yüksek kayalıklara, dağlara veya kutsal tepelere sığınırlar. Seller çekildiğinde ise yeni nehir yatakları, göller ve kıyı çizgileri oluşur. Bu anlatılar yalnızca ahlaki ders vermekle kalmaz, aynı zamanda belirli coğrafi oluşumların kökenini de açıklar.

Aborjin tufan anlatılarının en dikkat çekici yönlerinden biri, birçok öykünün bugün deniz altında kalan eski kıyıları tarif etmesidir. Özellikle Kuzey Avustralya, Queensland ve Batı Avustralya kıyılarındaki bazı sözlü geleneklerde, insanların eskiden yürüyerek ulaştıkları toprakların daha sonra deniz tarafından yutulduğu anlatılır. Bu öykülerde eski av alanları, tatlı su kaynakları ve kutsal yolların bugün denizin altında kaldığı belirtilmektedir.

Jeolojik araştırmalar, son Buzul Maksimumu'nun ardından yaklaşık MÖ 10.000–6000 yılları arasında deniz seviyesinin yaklaşık 120 metre yükseldiğini göstermektedir. Bu süreçte Avustralya kıtasının kıyıları büyük ölçüde değişmiş, Bass Ovası, Carpentaria Ovası ve çok sayıda kıyı düzlükleri sular altında kalmıştır. Araştırmacılar, bazı Aborjin öykülerinin bu gerçek olayların kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel belleği olabileceğini ileri sürmektedir.

Patrick D. Nunn'un incelemelerine

[233] Aboriginal Myths, Legends and Fables, Reed New Holland, 1999.

göre Avustralya kıyılarında tespit edilen yaklaşık yirmiden fazla Aborjin sözlü geleneği, deniz seviyesindeki yükselmeyi ayrıntılı biçimde tarif etmektedir. Bazı anlatılarda denizin her yıl biraz daha yükseldiği, insanların sürekli geri çekilmek zorunda kaldığı ve sonunda eski yerleşimlerin tamamen sular altında kaldığı anlatılır. Bu öykülerin yaşanan gerçek olaylardan yaklaşık 300–500 kuşak sonra bile korunmuş olması, sözlü kültür tarihi açısından olağanüstü bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji açısından Aborjin tufanlarının merkezinde yalnızca su değil, aynı zamanda Gökkuşağı Yılanı bulunmaktadır. Rainbow Serpent, yağmurun, yeraltı sularının, kaynakların, nehirlerin ve sellerin efendisi kabul edilir. Hareket ettiği yerlerde nehir vadileri oluşur, öfkelendiğinde ise seller meydana gelir. Böylece hidrografik sistemlerin oluşumu kutsal bir yaratılış süreciyle açıklanmaktadır. Bu durum, jeolojik şekillerin mitolojik kişileştirilmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Aborjin tufan anlatıları, Nuh, Utnapiştim veya Manu gibi tek bir kahramanın kurtuluş öyküsüne benzemez. Burada esas vurgu belirli bir insanın kurtuluşundan çok, coğrafyanın dönüşümü üzerinedir. Deniz kıyılarının değişmesi, nehirlerin yön değiştirmesi, yeni göllerin oluşması ve eski kara parçalarının kaybolması anlatının merkezini oluşturur. Bu nedenle Aborjin mitolojisi, doğal çevrenin uzun dönemli değişimlerini en ayrıntılı biçimde koruyan sözlü geleneklerden biri olarak görülmektedir.

Jeomitoloji bakımından Aborjin tufan anlatıları günümüzde özel bir önem taşımaktadır. Çünkü bunlar yalnızca mitolojik öyküler olarak değil, aynı zamanda tarih öncesi çevresel değişimlerin sözlü kayıtları olarak da incelenmektedir. Deniz seviyesi yükselmeleri, kıyı taşkınları, iklim değişimleri ve hidrolojik dönüşümler, kutsal anlatılar içinde korunmuş, böylece jeoloji ile mitoloji arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Bu nedenle Aborjin tufan gelenekleri, dünya jeomitolojisinin en güvenilir ve bilimsel olarak en çok araştırılan örneklerinden biri hâline gelmiştir.

Aborjin tufan anlatıları, dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Çünkü bu anlatılar yalnızca bir sel felaketini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda Buzul Çağı sonrasında gerçekleşen gerçek deniz seviyesi yükselmelerinin ve kıyı değişimlerinin binlerce yıl boyunca sözlü kültürde korunmuş olabileceğini göstermektedir. Gökkuşağı Yılanı'nın selleri ve nehirleri yönetmesi, kıyıların sular altında kalması ve insanların yüksek yerlere çekilmesi gibi motifler, Avustralya'nın jeolojik geçmişiyle güçlü biçimde örtüşmektedir. Bu nedenle Aborjin tufanları, hem mitoloji hem de jeomitoloji araştırmaları açısından dünyanın en önemli doğal afet anlatıları arasında yer almaktadır.

VII-12. Polinezya Tufanı

Polinezya tufan anlatıları, Pasifik Okyanusu'na yayılmış Hawaii, Samoa, Tonga, Tahiti, Marquesas Adaları, Cook Adaları, Yeni Zelanda (Aotearoa) ve diğer Polinezya toplumlarının ortak mitolojik mirasının önemli bir parçasıdır. Bununla birlikte, "Polinezya Tufanı" adı altında bütün adalarda ortak kabul edilen tek bir anlatı bulunmaz. Her ada topluluğu kendi yaratılış ve tufan öyküsünü geliştirmiştir. Buna rağmen bu anlatılar arasında ortak bazı temalar vardır: büyük okyanus taşkınları, tanrıların gönderdiği seller, kutsal kahramanların kurtuluşu ve dünyanın yeniden

düzenlenmesi. Dünya jeomitolojisi açısından bu anlatılar, Holosen döneminde deniz seviyesinin yükselmesi, tsunami olayları, tropikal siklonlar ve volkanik adaların doğal değişimleriyle yakından ilişkilendirilmektedir.[234]

Polinezya tufanlarının en tanınmış örneklerinden biri, Hawaii mitolojisindeki Nu'u anlatısıdır. Nu'u, tanrı Kāne tarafından yaklaşan büyük sel konusunda uyarılır. Bunun üzerine büyük bir kano ya da tekne inşa ederek ailesini ve gerekli canlıları içine alır. Sel başladığında bütün adalar sular altında kalır. Günler süren felaketin ardından tekne yüksek bir dağın zirvesine oturur. Nu'u, kurtulduğu için tanrılara kurban sunar. Daha sonra Kāne ona görünerek gerçek kurtarıcının kim olduğunu açıklar. Bu anlatı, Nuh tufanı ile gösterdiği benzerlik nedeniyle 19. yüzyıldan itibaren yoğun biçimde tartışılmıştır. Ancak günümüzde birçok araştırmacı, öykünün Hristiyanlık öncesi yerel unsurlar taşıdığını, daha sonraki dönemlerde ise İncil anlatısıyla kısmen birleşmiş olabileceğini kabul etmektedir.

Yeni Zelanda'daki Māori geleneklerinde ise en ünlü sel anlatısı Ruatapu efsanesidir. Ruatapu, uğradığı aşağılanmanın intikamını almak amacıyla okyanus tanrılarının gücünü harekete geçirir. Bunun sonucunda dev dalgalar oluşur ve büyük bir sel meydana gelir. Bu olay, Māori geleneğinde Te Tai a Ruatapu ("Ruatapu'nun Büyük Dalgası") olarak bilinir. Bazı anlatılarda yalnızca birkaç kişi yüksek dağlara çıkarak hayatta kalır. Ruatapu anlatısı yalnızca ahlaki bir öykü değil, aynı zamanda büyük kıyı taşkınlarının ve tsunamilerin mitolojik açıklaması olarak da değerlendirilmektedir.

Tahiti, Samoa ve Tonga geleneklerinde de büyük sellerden söz edilir. Bazı anlatılarda tanrılar insanların kutsal kuralları çiğnemesi üzerine denizleri yükseltir. Diğer bazı öykülerde ise dev dalgalar adaları kaplar ve yalnızca kutsal tepeler suyun üzerinde kalır. Kurtulan insanlar bu yüksek yerlerden yeniden aşağı inerek yeni yerleşimler kurarlar. Bu nedenle Polinezya mitolojisinde yüksek dağlar ve volkanik zirveler yalnızca coğrafi oluşumlar değil, aynı zamanda yaşamın yeniden başladığı kutsal mekânlar olarak görülmektedir.

[234] Nunn Patrick D., The Edge of Memory: Ancient Stories, Oral Tradition and the Post-Glacial World, Bloomsbury Sigma, London, 2018.

Jeomitoloji bakımından Polinezya tufanları son derece dikkat çekicidir. Pasifik Adaları dünyanın en aktif tektonik bölgelerinden biri olan Pasifik Ateş Çemberi üzerinde yer almaktadır. Bölgede tarih boyunca büyük depremler, tsunamiler, volkanik patlamalar ve tropikal siklonlar yaşanmıştır. Ayrıca Holosen boyunca deniz seviyesindeki yükselmeler birçok küçük adanın kıyılarını değiştirmiştir. Bu doğal olayların sözlü gelenek içinde tufan anlatılarına dönüştüğü düşünülmektedir.

Patrick D. Nunn'un araştırmalarına göre Polinezya'nın birçok adasında anlatılan kıyı taşkını öyküleri, yaklaşık son 7.000 yıl içinde gerçekleşen deniz seviyesi yükselmelerinin kültürel hafızasını koruyor olabilir. Fiji, Tonga, Samoa ve Cook Adaları'nda anlatılan birçok efsane, bugün denizin altında kalan eski kıyıları, kaybolmuş yerleşimleri ve terk edilmiş kutsal alanları tarif etmektedir. Bu nedenle Polinezya tufanları, Aborjin anlatılarıyla birlikte jeomitolojinin en güçlü örnekleri arasında gösterilmektedir.

Polinezya mitolojisinde seller yalnızca yıkım anlamına gelmez. Su aynı zamanda yaratıcı bir güçtür. Deniz eski düzeni ortadan kaldırırken yeni adaların oluşmasına, yeni toplumların kurulmasına ve kutsal soyların başlamasına da aracılık eder. Bu anlayış, Pasifik halklarının okyanusu yalnızca bir ulaşım yolu değil, yaşayan kutsal bir varlık olarak görmeleriyle yakından ilişkilidir.

Jeomitoloji açısından Polinezya tufan anlatılarının en önemli özelliği, deniz seviyesindeki uzun dönemli değişimlerin, tsunami olaylarının ve volkanik ada coğrafyasının mitolojik hafızaya dönüştürülmüş olmasıdır. Dağlar, volkanik zirveler ve yüksek kayalıklar kurtuluşun simgesi olurken, okyanus hem yok eden hem de yeniden yaratan kutsal güç olarak görülmektedir. Bu nedenle Polinezya tufanları, jeolojik olayların sözlü kültürde binlerce yıl yaşayabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir.[235]

Polinezya tufan anlatıları, dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biridir. Çünkü bu anlatılar, Pasifik Okyanusu'nun aktif tektonik yapısını, tsunami tehlikesini, volkanik adaların oluşumunu ve Holosen boyunca gerçekleşen deniz seviyesi yükselmelerini mitolojik bir dille açıklamaktadır. Özellikle Nu'u ve Ruatapu öyküleri, doğal afetlerin yalnızca yıkıcı olaylar olarak değil, toplumun yeniden doğuşunu ve kutsal düzenin kurulmasını sağlayan kozmik süreçler olarak algılandığını göstermektedir. Bu nedenle Polinezya tufanları, jeomitoloji ile sözlü tarih arasındaki ilişkinin en güçlü kanıtları arasında değerlendirilmektedir.

VII-13. Afrika Kabile Tufanları

Afrika kıtasında Mezopotamya'daki Utnapiştim, Tevrat'taki Nuh veya Hint geleneğindeki Manu gibi bütün kıta tarafından benimsenmiş tek bir "büyük tufan" anlatısı bulunmamaktadır. Bunun yerine Batı, Doğu, Orta ve Güney Afrika'da yaşayan yüzlerce farklı etnik grubun kendi yaratılış ve tufan gelenekleri vardır. Yoruba, Maasai, Kwaya, Shilluk, Mbuti, San (Bushmen), Zulu, Herero ve birçok başka toplulukta büyük seller, taşkınlar veya dünyayı kaplayan sulara ilişkin mitolojik anlatılar yer alır. Dünya jeomitolojisi açısından bu anlatılar, Nil, Nijer, Kongo ve

[235] Nunn Patrick D., age, s. 54.

Zambezi gibi büyük nehirlerin taşkınları, tropikal yağış rejimleri, Doğu Afrika Rift Sistemi'ndeki göl taşmaları ve iklim değişimlerinin sözlü kültürdeki yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Afrika tufan anlatılarında en yaygın tema, insanların tanrıların veya ataların koyduğu kuralları çiğnemesi sonucunda büyük bir sel felaketinin meydana gelmesidir. Bu seller bazen gökten yağan sürekli yağmurlar, bazen taşan büyük nehirler, bazen de göllerin kıyılarını aşması şeklinde anlatılır. Birçok öyküde insanlar yüksek dağlara, kayalıklara veya büyük ağaçlara çıkarak kurtulur. Felaket sona erdiğinde ise dünya yeniden düzenlenir ve insan toplulukları yeniden çoğalmaya başlar.

Batı Afrika'daki Yoruba geleneğinde yaratıcı tanrı Olodumare ile tanrı Obatala çevresinde gelişen bazı anlatılarda, insanların düzeni bozması üzerine büyük yağmurların gönderildiği ve yerleşimlerin sular altında kaldığı ifade edilir. Her ne kadar Yoruba mitolojisinin merkezinde yaratılış anlatısı bulunsa da, bazı sözlü geleneklerde tufan eski düzeni temizleyen ilahi bir müdahale olarak yorumlanır. Bu anlatılarda su, hem cezalandırıcı hem de arındırıcı kutsal bir güç olarak kabul edilir.[236]

Doğu Afrika'da yaşayan Maasai halkının bazı geleneklerinde tanrı Enkai (Engai), insanların kötülükleri nedeniyle büyük yağmurlar gönderir. Anlatının bazı varyantlarında yalnızca erdemli bir aile büyük bir ağaca veya yüksek bir dağa çıkarak kurtulur. Bu yönüyle Maasai tufanı, Nuh anlatısıyla dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Ancak burada kurtuluşun merkezi çoğunlukla dağlar ve yüksek platolardır. Bu durum, Doğu Afrika'nın yükseltili coğrafyasıyla yakından ilişkilidir.

Tanzanya çevresinde yaşayan Kwaya halkının tufan anlatısı ise Afrika'nın en ayrıntılı sel efsanelerinden biridir. Efsaneye göre insanlar ahlaki düzeni bozunca göklerden uzun süre yağmur yağar ve dünya tamamen sular altında kalır. Tanrı, önceden uyardığı birkaç kişiyi kurtarır. Seller çekildikten sonra bu insanlar yeniden yeryüzünü doldurur. Araştırmacılar, bu anlatının Afrika'nın en eski tufan öykülerinden biri olabileceğini belirtmektedir.

Nil Vadisi çevresindeki bazı halklarda büyük nehir taşkınları kutsal olaylar olarak görülmüştür. Özellikle Shilluk, Dinka ve Nuer geleneklerinde Nil'in taşması yaşamın kaynağı olmakla birlikte zaman zaman ilahi ceza olarak da yorumlanmıştır. Burada

[236] Johnson Samuel, The History of the Yorubas, Cambridge University Press, 1967.

anlatılan seller dünyanın tamamen yok olmasına değil, insanların sınanmasına ve doğanın yeniden dengelenmesine hizmet eder.

Güney Afrika'nın San (Bushmen) topluluklarında ise büyük seller çoğu zaman dev yılanlar veya kutsal su ruhlarıyla ilişkilendirilir. Bazı anlatılarda dev bir yılan nehirleri serbest bırakır ve bütün vadileri su altında bırakır. İnsanlar dağlara kaçar ve seller çekildikten sonra yeniden aşağı inerler. Burada seller, doğal çevrenin kutsal ruhlar tarafından yönetildiği düşüncesinin bir parçasıdır.

Jeomitoloji açısından Afrika tufanlarının en dikkat çekici yönü, büyük nehir sistemleriyle olan ilişkisidir. Nil, Nijer, Kongo, Senegal ve Zambezi nehirleri tarih boyunca olağanüstü taşkınlar yaşamıştır. Ayrıca Doğu Afrika Rift Vadisi'nde bulunan Victoria, Tanganyika, Turkana ve Malawi göllerinin su seviyeleri iklim değişimlerine bağlı olarak önemli ölçüde değişmiştir. Bu büyük hidrolojik olayların sözlü geleneklerde tufan anlatılarına dönüştüğü düşünülmektedir.[237]

Patrick D. Nunn, Afrika'daki bazı sözlü geleneklerin tarih öncesi iklim değişikliklerini ve büyük taşkınları yansıtabileceğini belirtmektedir. Özellikle Sahra'nın yaklaşık 8.000–5.000 yıl önce giderek kuruması, büyük göllerin küçülmesi ve bazı bölgelerde yaşanan ani taşkınlar, Afrika toplumlarının kolektif hafızasında mitolojik öykülere dönüşmüş olabilir. Ancak Aborjin veya Polinezya anlatılarındaki kadar doğrudan jeolojik kanıtlarla desteklenen örneklerin sayısı daha sınırlıdır.

Afrika tufan anlatılarında dikkat çeken ortak özelliklerden biri de kurtuluşun çoğu zaman dağlar, kayalıklar, dev ağaçlar veya yüksek platolar ile ilişkilendirilmesidir. Bu durum, yalnızca mitolojik bir sembol değil, aynı zamanda gerçek taşkınlardan korunmanın en güvenli yolunu yansıtan çevresel bir gözlemdir. Böylece jeolojik şekiller, mitolojik hafızanın temel unsurları hâline gelmiştir.

Jeomitoloji bakımından Afrika kabile tufanları, kıtanın farklı coğrafyalarında yaşanan sellerin ve iklim olaylarının tek tip bir anlatı yerine çok sayıda yerel efsane biçiminde korunmuş olması bakımından önemlidir. Bu anlatılar, büyük nehir taşkınlarının, tropikal yağışların ve göl seviyelerindeki değişimlerin yalnızca doğal olaylar olarak değil, tanrıların, ataların ve kutsal ruhların iradesi olarak algılandığını göstermektedir. Bu nedenle Afrika tufan gelenekleri, doğal çevre ile sözlü kültür arasındaki ilişkinin zengin örneklerinden biri olarak dünya jeomitolojisi içinde önemli bir yer tutmaktadır.
Afrika tufanı tek ve bütün kıtaya ait ortak bir mit değildir. Akademik literatürde daha doğru yaklaşım, Afrika kabilelerinin birbirinden bağımsız tufan geleneklerinden söz etmektir. Bu gelenekler, farklı çevresel koşullarda (Nil taşkınları, Doğu Afrika Rifti'ndeki göller, tropikal yağışlar ve büyük nehir sistemleri) gelişmiş olup, her biri kendi bölgesinin jeolojik ve iklimsel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yönüyle Afrika, dünya jeomitolojisinde tek bir tufan efsanesinden ziyade, zengin ve çok merkezli tufan anlatılarıyla öne çıkmaktadır.

[237] Vitaliano Dorothy B., age, s. 202.

BÖLÜM VIII
TAŞA DÖNÜŞME MİTLERİ

Taşa dönüşme mitleri, dünya jeomitolojisinin en yaygın ve en dikkat çekici konularından biridir. Jeomitoloji, doğal jeolojik oluşumların (kayalar, sütunlar, dağlar, mağaralar, vadiler, adalar vb.) kökenini açıklayan efsane ve mitleri inceleyen bilim dalıdır. Bu açıdan bakıldığında taşa dönüşme mitleri, insanların dikkatini çeken sıra dışı kaya oluşumlarını açıklamak için geliştirilmiş anlatıların en eski örnekleri arasında yer alır. Dünyanın hemen her kıtasında, insan biçimindeki kaya sütunları, dev blok taşlar, dik kayalıklar veya yalnız duran kaya kütleleri, bir zamanlar yaşayan insanların, tanrıların, devlerin ya da hayvanların taşa dönüşmüş bedenleri olarak yorumlanmıştır. Böylece jeolojik şekiller yalnızca doğal oluşumlar olmaktan çıkmış, kültürel hafızanın ve kutsal coğrafyanın ayrılmaz parçaları hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından taşa dönüşme anlatılarının temelinde insanların doğadaki olağanüstü kaya oluşumlarını anlamlandırma çabası bulunmaktadır. Erozyon, volkanizma, tektonik hareketler veya buzul aşındırması sonucu oluşmuş ilginç kaya şekilleri, eski toplumlar tarafından doğaüstü olayların sonucu olarak yorumlanmıştır. Özellikle insan siluetini andıran kaya sütunları, birbirine sarılmış iki kayalık, hayvan görünümündeki kaya blokları veya tek başına yükselen dev kaya kütleleri, mitolojik anlatılara ilham vermiştir.

Taşa dönüşme mitlerinin en yaygın teması ilahi cezadır. Pek çok kültürde tanrıların emirlerine karşı gelen, kibirlenen, yalan söyleyen, kutsal kuralları bozan veya misafirperverlik göstermeyen kişiler taş kesilir. Böylece taş yalnızca cansız bir madde değil, sonsuza kadar sürecek ilahi cezanın sembolüne dönüşür. Antik Yunan mitolojisinde Medusa'nın bakışlarıyla insanların taşa dönüşmesi, Niobe'nin çocuklarıyla övündüğü için kayaya dönüşmesi ve Atlas'ın göğü taşırken dağ hâline gelmesi bu anlayışın en bilinen örnekleridir.

Bazı kültürlerde ise taşlaşma bir ceza değil, korunma biçimidir. Kaçan insanlar, düşmanlarından kurtulmak için tanrılara yalvarır ve taşa çevrilirler. Böylece bedenleri ölür, ancak ruhları kutsal kayaların içinde yaşamaya devam eder. Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya halk anlatılarında bu tür örneklere sıkça rastlanmaktadır.

Bir başka yaygın tema ise yas ve sonsuz bekleyiştir. Sevdiğini kaybeden anne, baba veya âşık, acısından taş kesilir. Bu anlatılarda taş, zamanın durduğu ve acının ebedileştiği bir sembol hâline gelir. Antik Yunan'daki Niobe efsanesi bunun en güçlü örneklerinden biridir. Anadolu'da "Gelin Kayası", "Ağlayan Kaya", "Gelin Taşı", "Kız Kayası" gibi yüzlerce yer adı da benzer anlatıları yaşatmaktadır.

Taşa dönüşme mitleri aynı zamanda kutsal mekânların kökenini açıklayan etiolojik (köken açıklayıcı) efsanelerdir. İnsanlar dikkat çekici kaya oluşumlarını gördüklerinde bunların neden farklı biçimde olduklarını merak etmiş ve bunu açıklamak için mitolojik öyküler geliştirmiştir. Böylece kaya sütunları düğün alayına, kayalık sıraları koyun sürüsüne, tek başına duran dev bloklar ise devlere veya kahramanlara dönüştürülmüştür.

Jeomitolojide bu anlatılar çoğu zaman gerçek jeolojik süreçlerle ilişkilendirilmektedir. Örneğin volkanik tüflerin aşınmasıyla oluşan peri bacaları, granit torlar, bazalt sütunları, buzul eratikleri ve deniz aşındırmasıyla meydana gelen kaya kemerleri, halk tarafından taşlaşmış insanlar veya yaratıklar olarak yorumlanmıştır. Bilimsel açıklama ile mitolojik açıklama aynı jeolojik oluşuma farklı bakış açıları sunmaktadır.

Dünya mitolojilerinde taşa dönüşme anlatıları çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Antik Yunan'da Medusa, Niobe, Atlas, Lot'un karısına benzeyen bazı yerel efsaneler, Roma mitolojisinde benzer petrifikasyon öyküleri, Kelt mitolojisinde taşlaşmış savaşçılar, İskandinav mitolojisinde güneş doğunca taşa dönüşen troller, Alman ve İskandinav halk anlatılarında taşlaşmış devler, Slav mitolojisinde taş kesilen büyücüler, Kafkas halk efsanelerinde taşlaşmış gelinler, Türk mitolojisi ve Anadolu halk kültüründe Gelin Kayası, Kız Kayası, Çoban Kayası, Ağlayan Kaya gibi yüzlerce anlatı bu grubun önemli örnekleridir.

Aborjin mitolojisinde Rüya Zamanı'nın ataları yolculuklarını tamamladıklarında kaya hâline dönüşür ve kutsal coğrafyanın bir parçası olurlar. Polinezya'da bazı kahramanlar, deniz tanrıları tarafından kayaya çevrilerek adaların kıyılarındaki kaya sütunlarına dönüşür. Japon mitolojisinde tanrıların veya ruhların taşa dönüştürdüğü insanlar anlatılırken, Afrika kabilelerinde devlerin ve ataların taşlaşarak kutsal tepeleri oluşturduğuna inanılır. Amerika yerlilerinin birçok kabilesinde ise ilahi varlıklar insanları veya hayvanları kayaya dönüştürerek dikkat çekici kaya oluşumlarını meydana getirir.

Taşa dönüşme mitleri yalnızca insanlarla sınırlı değildir. Dev yılanlar, ejderhalar, mamutlar, balinalar, kuşlar ve hatta bütün dağlar bile taşlaşmış canlılar olarak anlatılabilir. Özellikle volkanik dağların veya sıra dışı kaya sıralarının dev yaratıkların bedenleri olduğuna ilişkin inanışlar dünyanın birçok bölgesinde görülmektedir.

Jeomitoloji açısından taşlaşma anlatıları, doğal afetlerle de ilişkilidir. Deprem, volkanik patlama, heyelan veya ani seller sonrasında değişen arazi şekilleri, halk tarafından tanrıların insanları taşlaştırması şeklinde yorumlanmıştır. Böylece jeolojik olaylar, mitolojik hafızada ahlaki ve dinsel anlamlar kazanmıştır.

Antropologlar ve jeomitoloji araştırmacıları, taşa dönüşme mitlerinin üç temel işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Birincisi, olağanüstü jeolojik şekillerin kökenini açıklamak, ikincisi, ahlaki kuralları ve toplumsal değerleri gelecek kuşaklara aktarmak, üçüncüsü ise belirli coğrafi alanları kutsallaştırmaktır. Bu nedenle birçok taş oluşumu günümüzde de ziyaret edilen, adak adanan veya kutsal kabul edilen yerler olmaya devam etmektedir.

Modern jeomitoloji araştırmaları, bu anlatıları yalnızca folklor ürünü olarak değil, insanların binlerce yıl boyunca çevrelerini nasıl algıladıklarını gösteren kültürel belgeler olarak değerlendirmektedir. Sıra dışı kaya oluşumları, jeolojik süreçlerin ürünü olmalarının yanında, toplumların hafızasında yaşayan efsanelerin de taşıyıcısıdır. Böylece taş, hem doğanın hem de kültürün ortak dili hâline gelir.

Dünya mitolojilerinde en çok bilinen taşlaşma anlatıları şunlardır:

- Medusa (Yunan mitolojisi)
- Niobe (Yunan mitolojisi)
- Atlas (Yunan mitolojisi)
- Lot'un Karısı (Yahudi-Hristiyan geleneği)
- Deukalion ve Pyrrha'nın Taş İnsanları (Yunan tufan miti)
- Troller (İskandinav mitolojisi)
- Taş Devler (Jötnar) (Nors mitolojisi)
- Gelin Kayası efsaneleri (Anadolu ve Türk halk kültürü)
- Kız Kayası anlatıları (Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar)
- Ağlayan Kaya efsaneleri (Anadolu)
- Aborjin Rüya Zamanı'nın taşlaşan ataları
- Amerika yerlilerinin taşlaşmış kahramanları ve hayvanları
- Afrika kabilelerinin taşlaşmış ataları ve devleri
- Polinezya'nın kayaya dönüşen deniz kahramanları
- Japon mitolojisindeki Sesshō-seki (Öldüren Taş) ve diğer taş ruhu anlatıları

Taşa dönüşme mitleri, jeomitolojinin en kapsamlı konularından biridir, çünkü doğrudan jeolojik şekillerin kökenini açıklamaya yöneliktir. Peri bacaları, bazalt sütunları, granit bloklar, deniz kayalıkları, kaya sütunları ve sıra dışı kaya oluşumları, bilimsel olarak milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin ürünüdür. Ancak eski toplumlar bu oluşumları tanrıların gazabı, kutsal mucizeler veya taşlaşmış insanlar olarak yorumlamışlardır. Bu nedenle taşa dönüşme mitleri, doğa bilimleri ile mitoloji arasındaki ilişkinin en açık örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu kapsam içinde, dünya jeomitolojisinde ayrıntılı olarak incelenmeye değer başlıca taşa dönüşme mitleri arasında Medusa, Niobe, Atlas, Lot'un Karısı, Deukalion'un Taş İnsanları, Troller, Gelin Kayası efsaneleri, Kız Kayası, Aborjin taşlaşan atalar ve Japon Sesshō-seki (Öldüren Taş) anlatıları öne çıkar. Bunların her biri, belirli bir jeolojik oluşumu açıklayan ve doğal çevreyi kutsal tarih ile ilişkilendiren klasik jeomitolojik örneklerdir.

VIII-1. Medusa

Medusa, Antik Yunan mitolojisinin en tanınmış figürlerinden biri olmasının yanı sıra, dünya jeomitolojisinde taşa dönüşme mitlerinin en önemli simgesi olarak kabul edilir. Medusa'nın bakışlarının canlıları anında taşa çevirdiğine inanılması, doğrudan jeolojik oluşumların mitolojik açıklamasıyla ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji açısından Medusa, doğada görülen insan biçimli kaya sütunları, tek başına duran kaya blokları ve sıra dışı kaya oluşumlarının kökenini açıklayan anlatıların sembolik merkezlerinden biridir. Her ne kadar Antik Yunan kaynaklarında Medusa'nın taşlaştırdığı kişilerin belirli kaya oluşumlarına dönüştüğü ayrıntılı biçimde anlatılmasa da, daha sonraki Yunan, Roma ve Orta Çağ halk geleneklerinde birçok olağanüstü kayanın Medusa'nın bakışları sonucu taşlaşmış insanlar olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle Medusa, jeomitoloji literatüründe "petrifikasyon (taşlaşma) mitlerinin arketipi" olarak değerlendirilmektedir.

Mitolojiye göre Medusa, başlangıçta olağanüstü güzelliğe sahip ölümlü bir genç kızdı. Deniz tanrıları Phorkys (Phorcys) ile Keto (Ceto)'nun üç kızından biri olan Medusa'nın

iki kız kardeşi Stheno ve Euryale ölümsüzdü, Medusa ise ölümlüydü. En yaygın anlatıya göre Medusa'nın güzelliği özellikle saçlarıyla ün kazanmıştı. Ancak deniz tanrısı Poseidon'un Athena'nın tapınağında Medusa ile birlikte olması üzerine tanrıça Athena büyük bir öfkeye kapıldı. Suçlu olarak Poseidon'u değil Medusa'yı cezalandırdı, onun güzel saçlarını zehirli yılanlara dönüştürdü, yüzünü korkunç bir hâle getirdi ve gözlerine bakan herkesi taşa çevirecek doğaüstü bir güç verdi.

Bu dönüşümün ardından Medusa, dünyanın batısındaki uzak diyarlarda yaşayan Gorgonlardan biri olarak tasvir edilir. Kahraman Perseus, Kral Polydektes'in isteği üzerine Medusa'nın başını getirmekle görevlendirilir. Athena'nın parlak kalkanı ve Hermes'in yardımıyla Medusa'nın gözlerine doğrudan bakmadan, yalnızca kalkanın yansımasını kullanarak yaklaşır ve başını keser. Medusa'nın kanından kanatlı at Pegasos ile dev Khrysaor (Chrysaor) doğar. Kesilen baş ise büyülü gücünü kaybetmez, yaşamını yitirmiş olmasına rağmen gözlerine bakan herkesi taşa çevirmeye devam eder.

Jeomitoloji açısından Medusa'nın en dikkat çekici özelliği, bakışın taşa dönüştürücü gücüdür. Antik insanlar için taş, hareketin ve yaşamın tamamen sona erdiği mutlak durumu simgeliyordu. Medusa'nın gözleri, canlı varlıkları bir anda kayaya dönüştürerek doğadaki sıra dışı kaya oluşumlarını açıklayan güçlü bir metafor oluşturmuştur. Özellikle insan siluetine benzeyen kaya sütunları, kayalık tepeler ve tek başına duran kaya blokları, bazı yerel Yunan efsanelerinde Medusa'nın kurbanları olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlar klasik mitolojik metinlerde ayrıntılı biçimde yer almasa da, Helenistik dönemden itibaren gelişen halk anlatılarında görülmektedir.[238]

Medusa'nın başı daha sonra Perseus tarafından birçok düşmana karşı kullanılır. En ünlü örneklerden biri, Atlas ile karşılaşmasıdır. Bazı mit varyantlarında Perseus, Atlas'ın kendisini konuk etmemesi üzerine Medusa'nın başını gösterir ve Atlas devasa bir dağa dönüşür. Böylece Atlas Dağları'nın kökeni açıklanmış olur. Bu anlatı, jeomitoloji açısından son derece önemlidir, çünkü burada bütün bir dağ silsilesi taşlaşmış bir dev olarak yorumlanmaktadır.

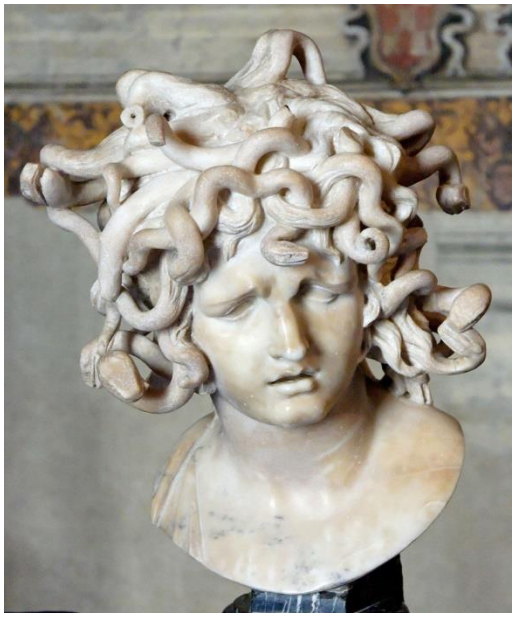

Medusa'nın taşlaştırıcı gücü, Antik Yunan sanatında da koruyucu bir sembol hâline gelmiştir. Medusa'nın yüzü (Gorgoneion) tapınakların alınlıklarına, savaşçıların kalkanlarına, zırhlara ve şehir kapılarına yerleştirilmiştir. Bunun nedeni, Medusa'nın kötülüğü yine kendi korkutucu gücüyle uzaklaştırdığına inanılmasıdır. Böylece taşlaşma motifi yalnızca cezalandırıcı değil, aynı zamanda koruyucu bir anlam da kazanmıştır.
Jeomitoloji bakımından Medusa efsanesi, doğrudan bir jeolojik olayı açıklamaktan çok, olağanüstü kaya şekillerinin oluşumunu açıklayan genel bir petrifikasyon modeli sunmaktadır. Antik çağ insanı için insan

[238] Vitaliano Dorothy B., age, s. 115.

biçimindeki kayalar veya sıra dışı taş oluşumları, zamanın donduğu ve yaşamın taşa dönüştüğü anların kalıntılarıydı. Bu nedenle Medusa, jeolojik oluşumların kökenini açıklayan evrensel taşlaşma anlatılarının sembolü hâline gelmiştir.

Dorothy B. Vitaliano, Medusa'nın taşlaştırıcı bakışını, insanların doğada gördükleri olağanüstü kaya şekillerini anlamlandırma çabasının mitolojik bir ifadesi olarak değerlendirir. Ona göre petrifikasyon efsaneleri, jeomitolojinin en eski ve en yaygın anlatı gruplarından biridir. Medusa bu grubun en güçlü temsilcisidir.[239]

Medusa anlatısı, psikoloji ve sanat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Carl Gustav Jung ve Joseph Campbell gibi araştırmacılar, Medusa'nın bakışını insanın bilinmeyenle karşılaşmasının simgesi olarak yorumlamışlardır. Ancak jeomitoloji açısından esas önemi, taşlaşma kavramını doğrudan jeolojik çevreyle ilişkilendirmesidir. Böylece Medusa yalnızca korkutucu bir canavar değil, doğadaki taşlaşmış dünyanın mitolojik açıklayıcısı hâline gelir.

Jeomitoloji açısından Medusa, dünya mitolojisindeki taşa dönüşme anlatılarının en güçlü simgesidir. Onun bakışlarıyla canlıların taşa dönüşmesi, insanların dikkatini çeken olağanüstü kaya oluşumlarını açıklamak için geliştirilen mitolojik düşüncenin en etkili örneklerinden biri olmuş, bu nedenle Medusa, yalnızca Antik Yunan mitolojisinin değil, dünya jeomitolojisinin de temel figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

VIII-2. Niobe

Niobe, Antik Yunan mitolojisinin en trajik kadın kahramanlarından biri olup, dünya jeomitolojisinde taşa dönüşme mitlerinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilir. Medusa'nın taşlaştırıcı bakışından farklı olarak Niobe, tanrıların doğrudan verdiği bir ceza sonucunda taşa dönüşür. Bu anlatı, yalnızca ahlaki bir ders vermek amacı taşımaz, aynı zamanda Anadolu'da bulunan gerçek bir kaya oluşumunun kökenini açıklayan klasik bir jeomitolojik (etiolojik) efsanedir. Bu yönüyle Niobe efsanesi, belirli bir jeolojik oluşumu açıklayan en eski ve en iyi belgelenmiş mitlerden biridir.

Mitolojiye göre Niobe, Frigya kralı Tantalos'un kızı ve Thebai kralı Amphion'un eşidir. Soylu kökeni, zenginliği ve özellikle çok sayıda çocuğa sahip olmasıyla övünmektedir. Mitin en yaygın biçiminde Niobe'nin yedi oğlu ve yedi kızı (toplam on dört çocuğu) vardır. Bir gün halk, tanrıça Leto adına

[239] Vitaliano Dorothy B., age, s. 115.

düzenlenen törenlerde ona saygı sunarken Niobe, kendisinin Leto'dan daha üstün olduğunu söyler. Çünkü Leto'nun yalnızca iki çocuğu (Apollon ve Artemis) vardır, Niobe ise çok daha fazla evlada sahiptir. Bu sözler, Antik Yunan'da en büyük günahlardan biri sayılan hubris (kibir ve tanrılara meydan okuma) örneği olarak kabul edilir.

Leto, çocukları Apollon ve Artemis'ten bu hakareti cezalandırmalarını ister. Apollon, Niobe'nin oğullarını oklarıyla öldürür, Artemis ise kızlarını birer birer vurur. Bazı anlatımlarda çocukların tamamı ölür, bazı varyantlarda ise birkaç çocuk hayatta kalır. Niobe, bütün çocuklarının cansız bedenleri arasında günlerce ağlar. Acısı o kadar büyüktür ki Zeus ya da bazı anlatılarda doğrudan tanrılar, onu sonsuza kadar ağlayacağı bir kayaya dönüştürür.

Jeomitoloji açısından anlatının en önemli yönü, Niobe'nin Anadolu'daki Sipylos (Spil) Dağı ile ilişkilendirilmesidir. Antik çağ yazarları, günümüzde Manisa yakınlarındaki Spil Dağı'nın eteklerinde bulunan doğal kaya oluşumlarından birinin Niobe'nin taşlaşmış bedeni olduğuna inanıldığını aktarırlar. Kayalık yüzey, uzaktan bakıldığında oturmuş ve başını öne eğmiş ağlayan bir kadın siluetini andırmaktadır. Kayadan süzülen yeraltı suları ise gözyaşı olarak yorumlanmıştır. Böylece gerçek bir jeolojik oluşum, mitolojik bir öyküyle açıklanmıştır.[240]

Antik coğrafyacı Strabon, Sipylos Dağı'nda Niobe'yi andıran bir kaya bulunduğunu ayrıntılı biçimde anlatır. Ona göre uzaktan bakıldığında bu kaya, başını öne eğmiş ağlayan bir kadına benzemektedir. Yaklaşıldığında ise yalnızca doğal bir kaya olduğu anlaşılır. Bu gözlem, jeomitolojinin temel prensiplerinden biri olan "olağanüstü doğal şekillerin mitolojik açıklaması"nın en erken yazılı örneklerinden biridir.

Pausanias da Anadolu'yu gezerken Sipylos Dağı'ndaki Niobe kayasından söz eder. Ona göre kayanın üzerinden sürekli su damlamakta ve bu durum Niobe'nin hiç dinmeyen gözyaşları olarak yorumlanmaktadır. Bu ayrıntı, jeolojik olarak kaya içinden sızan yeraltı sularının halk tarafından mitolojik biçimde açıklanmasının tipik bir örneğidir.

Jeolojik açıdan bakıldığında Spil Dağı'ndaki "Ağlayan Kaya", milyonlarca yıllık ayrışma, erozyon ve kaya çatlaklarından sızan yeraltı sularının oluşturduğu doğal bir kaya yüzeyidir. İnsan beyni, rastlantısal kaya şekillerini insan yüzüne veya bedenine benzetme eğilimindedir (pareidolia). Antik insanlar da bu görüntüyü Niobe'nin sonsuza dek süren yasının kanıtı olarak yorumlamışlardır. Böylece gerçek bir jeolojik süreç, mitolojik hafızaya dönüşmüştür.

Niobe efsanesi, yalnızca taşa dönüşmeyi değil, kayanın sürekli ağlamasını da açıklayan ender jeomitolojik anlatılardan biridir. Kayadan damlayan sular,

[240] Vitaliano Dorothy B., age, s. 117.

mevsimsel yeraltı suyu hareketlerinin sonucudur. Ancak Antik Yunan ve Roma döneminde bu damlalar, Niobe'nin çocukları için döktüğü hiç bitmeyen gözyaşları olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Spil Dağı'ndaki kaya, hem kutsal hem de ibret verici bir yer hâline gelmiştir.

Mitoloji araştırmacıları açısından Niobe, kibir (hubris) temasının en güçlü örneklerinden biridir. Jeomitoloji açısından ise kaya oluşumunun kökenini açıklayan klasik bir "petrifikasyon miti"dir. Burada taş, yalnızca cezayı değil, aynı zamanda zamanın durmasını ve acının sonsuzlaşmasını temsil eder. Niobe artık ölümlü değildir, fakat acısı da hiç bitmeyecektir.

Anadolu kültür tarihi açısından Niobe'nin ayrı bir önemi vardır. Çünkü efsane, doğrudan bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Spil Dağı ile ilişkilidir. Bu nedenle Niobe, Anadolu'nun en eski jeomitolojik anlatılarından biri olarak kabul edilir. Günümüzde Manisa yakınlarında bulunan ve "Ağlayan Kaya" veya "Niobe Kayası" olarak bilinen oluşum, hem arkeolojik hem de jeolojik açıdan ilgi gören bir kültür mirasıdır.

Jeomitoloji açısından Niobe efsanesi, gerçek bir kaya oluşumunu doğrudan açıklayan en önemli klasik mitlerden biridir. Spil Dağı'ndaki doğal kaya yüzeyi ve bu kayadan sızan sular, Antik Çağ'dan günümüze kadar Niobe'nin taşlaşmış bedeni ve hiç dinmeyen gözyaşları olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Niobe, Medusa ile birlikte dünya jeomitolojisinde taşa dönüşme mitlerinin en güçlü ve en etkili örnekleri arasında yer almaktadır.

VIII-3. Lot'un Karısı

Lot'un karısı, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneğinde yer alan en tanınmış taşlaşma anlatılarından biridir. Dünya jeomitolojisi açısından ise bu anlatı, belirli bir kaya oluşumunun kökenini açıklayan en önemli petrifikasyon (taşa dönüşme) mitlerinden biri olarak kabul edilir. Antik Yakın Doğu'nun en dikkat çekici jeolojik bölgelerinden biri olan Lut Gölü (Ölü Deniz) çevresindeki tuz sütunları ve kaya oluşumları, yüzyıllar boyunca Lot'un karısının taşlaşmış bedeni olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle anlatı, hem kutsal metinlerin hem de jeomitolojinin kesiştiği klasik örneklerden biridir.[241]

Lot'un karısına ilişkin temel anlatı, Tevrat'ın Tekvin (Yaratılış/Genesis) 19. bölümünde yer alır. Tanrı, günahları nedeniyle Sodom ve Gomora kentlerini yok etmeye karar verir. Melekler, İbrahim'in yeğeni Lot'u ve ailesini şehirden çıkarırken onlara çok önemli bir uyarıda bulunurlar: "Arkanıza bakmayın." Kaçış sırasında Lot'un karısı geride bıraktığı şehre dönüp bakar ve anında bir tuz sütununa dönüşür. Bu olay, kutsal metinde kısa fakat son derece etkileyici bir cümleyle anlatılır: "Fakat Lot'un ardınca gelen karısı arkasına baktı ve bir tuz direği oldu."

[241] Legends of the Earth: Their Geologic Origins, Indiana University Press, 1973, s. 128.

Hristiyan geleneğinde bu olay, Tanrı'nın buyruğuna itaatsizliğin ve geçmişe bağlı kalmanın sembolü olarak yorumlanmıştır. Yeni Ahit'te Hz. İsa da öğrencilerine "Lot'un karısını hatırlayın." diyerek (Luka 17:32), bu anlatıyı ibret örneği olarak kullanır. Böylece Lot'un karısı yalnızca fiziksel anlamda taşlaşan biri değil, aynı zamanda ahlaki ders veren evrensel bir figür hâline gelir.

İslam geleneğinde de Hz. Lût'un kavminin helâki ayrıntılı biçimde anlatılır. Kur'an-ı Kerim'de Lût'un eşinin geride kalanlardan olduğu belirtilir, ancak tuz sütununa dönüşmesi açıkça ifade edilmez. Kur'an'da onun inkârcılarla birlikte helâk edildiği vurgulanır. Taşlaşma veya tuz direğine dönüşme motifi ise Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleri ile bunlara bağlı yorum geleneğinde gelişmiştir.[242]

Jeomitoloji açısından anlatının en önemli yönü, Ölü Deniz'in güneybatısındaki Sodom Dağı (Mount Sodom) ile ilişkilendirilmesidir. Bu dağ, büyük ölçüde kaya tuzundan (halit) oluşmuş olağanüstü bir jeolojik yapıdır. Yağmur, rüzgâr ve erozyonun etkisiyle dağın yamaçlarında insan biçimini andıran çok sayıda tuz sütunu meydana gelmiştir. Bunlardan biri, yüzyıllardır "Lot'un Karısı" olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde de ziyaretçiler bu sütunu efsanedeki taşlaşmış kadınla özdeşleştirmektedir.

Jeolojik olarak Sodom Dağı yaklaşık %70–80 oranında kaya tuzundan oluşur. Tuz, çevresindeki daha sert kayaçlara göre çok daha kolay aşınır. Yağmur suları, rüzgâr ve ani seller tuz kütlesini oyarak sütunlar, kuleler ve insan siluetine benzeyen doğal şekiller oluşturur. Bu oluşumlar zaman içinde değişmeye devam eder, bazı sütunlar yıkılırken yenileri oluşur. Antik insanlar ise bu doğal süreçleri, Lot'un karısının taşlaşmasının fiziksel kanıtı olarak değerlendirmişlerdir.

Yahudi tarihçi Flavius Josephus, MS 1. yüzyılda kaleme aldığı Yahudilerin Eski Tarihi (Antiquities of the Jews) adlı eserinde, Lot'un karısının tuz sütununun kendi döneminde hâlâ görülebildiğini yazmaktadır. Josephus'un bu ifadesi, efsanenin en geç Roma döneminde belirli bir kaya oluşumuyla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Erken Hristiyan hacıları da Ölü Deniz çevresini ziyaret ettiklerinde Lot'un karısının tuz sütununu gördüklerini anlatmışlardır. Bizans döneminden itibaren bu sütun kutsal coğrafyanın önemli duraklarından biri hâline gelmiştir. Orta Çağ boyunca Avrupa'dan gelen seyyahlar da aynı oluşumu eserlerinde betimlemişlerdir. Böylece doğal bir tuz sütunu, binlerce yıl boyunca dini ve kültürel hafızanın bir parçası olmuştur.

Jeomitoloji bakımından Lot'un karısı anlatısı son derece önemlidir, çünkü burada jeolojik bir malzeme (kaya tuzu) doğrudan mitolojik olayın merkezindedir. Antik çağ insanı için Ölü Deniz çevresindeki sıra dışı tuz sütunlarının başka türlü açıklanması zordu. Bu nedenle olağanüstü şekiller, ilahi cezanın kalıcı izleri olarak yorumlanmıştır. Günümüzde ise aynı oluşumlar, tuz tektoniği, çözünme (dissolution), erozyon ve çöl ikliminin etkisiyle açıklanmaktadır.

Dorothy B. Vitaliano, Lot'un karısı anlatısını dünya jeomitolojisinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirir. Ona göre bu efsane, belirli bir kaya

[242] Kur'an-ı Kerim, Hicr Suresi 15:59–60; Neml Suresi 27:57; Ankebût Suresi 29:32–35.

oluşumunu açıklayan ve kutsal metinlerle doğrudan bağlantılı olan en güçlü jeomitolojik anlatılar arasındadır.[243]

Türkçede Lot'un karısı hakkında bilgi edinilebilecek önemli eserler arasında Kutsal Kitap (Tekvin 19), Kur'an-ı Kerim ve mealleri, Azra Erhat'ın Mitoloji Sözlüğü (karşılaştırmalı değerlendirmeler için) ve kutsal coğrafya üzerine yazılmış araştırmalar bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından ise Dorothy B. Vitaliano'nun çalışması temel başvuru kaynağıdır.

Jeomitoloji açısından Lot'un karısı anlatısı, gerçek bir jeolojik oluşumu (Sodom Dağı'ndaki tuz sütunlarını) kutsal bir olayla açıklayan en önemli petrifikasyon mitlerinden biridir. Doğal süreçlerle oluşmuş kaya tuzu sütunları, binlerce yıl boyunca ilahi cezanın somut kanıtı olarak görülmüş, böylece jeoloji ile dini anlatı, aynı coğrafyada iç içe geçmiştir. Bu nedenle Lot'un karısı, Niobe ile birlikte dünya jeomitolojisinin en güçlü ve en iyi belgelenmiş taşa dönüşme anlatıları arasında yer almaktadır.

VIII-4. Ağlayan Gelin Kayaları

Ağlayan Gelin Kayaları, Anadolu jeomitolojisinin en yaygın ve etkileyici taşa dönüşme (petrifikasyon) mitlerinden biridir. Dünyanın birçok kültüründe olduğu gibi Anadolu insanı da doğada karşılaştığı olağanüstü kaya şekillerini yalnızca jeolojik oluşumlar olarak görmemiş, onlara insan hikâyeleri yüklemiştir. Kayaların biçimleri, geçmişte yaşamış insanların acıları, sevinçleri, ayrılıkları ve trajedileriyle açıklanmıştır. Ağlayan Gelin Kayaları da bu anlayışın bir ürünüdür. Bu kayalar, çoğu zaman düğün günü acı yaşayan, sevdiğinden ayrılan, kavuşamayan veya büyük bir felaketle karşılaşan bir gelinin taşlaşmış bedeni olarak anlatılır.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde "Ağlayan Gelin", "Gelin Kayası", "Gelin Taşı" veya "Ağlayan Kaya" adlarıyla bilinen çok sayıda doğal oluşum bulunmaktadır. Bu anlatıların ortak noktası, genç bir gelinin veya kızın büyük bir acı yaşaması ve gözyaşları içinde taşa dönüşmesidir. Bazı hikâyelerde gelin sevdiği kişiden ayrılır, bazı anlatılarda düğün günü baskın veya savaş nedeniyle mutluluğunu kaybeder, bazılarında ise ailesinin zoruyla istemediği bir evliliğe sürüklenir. Çaresiz kalan gelin, kaderine karşı koyamaz ve sonunda bedeni kayaya dönüşür. Ancak onun acısı bitmez, gözyaşları kayanın üzerinden akan sular veya kayanın üzerindeki nemli izler olarak yaşamaya devam eder.

Bu anlatılar, jeomitoloji açısından insanların doğadaki sıra dışı oluşumları anlamlandırma biçimlerinin önemli örnekleridir. Eski insanlar, insan yüzüne, eğilmiş bir başa veya örtülü bir kadına benzeyen kaya şekillerini yalnızca fiziksel oluşumlar olarak değerlendirmemiştir. Onlara göre bu kayalar, geçmişte yaşanmış gerçek olayların izlerini taşıyan canlı hafıza alanlarıdır. "Bu kaya neden böyle görünüyor?" sorusunun cevabı çoğu zaman bilimsel değil, mitolojik olmuştur: "Çünkü burada ağlayan bir gelin taşa dönüşmüştür."

[243] Vitaliano Dorothy B., age, s. 118.

Jeolojik açıdan ise Ağlayan Gelin Kayaları, milyonlarca yıl boyunca devam eden doğal süreçlerin sonucudur. Rüzgâr aşındırması, yağmur sularının etkisi, donma-çözülme olayları ve kayaçların farklı direnç özellikleri, kayalara insan biçimini andıran şekiller verebilir. Özellikle kireçtaşı, tüf ve volkanik kayaçlarda bu tür doğal heykeller oldukça yaygındır. Ancak geçmiş toplumlar bu oluşumları bilimsel yöntemlerle açıklayamadıkları için onları insan hikâyeleriyle ilişkilendirmiştir.

Ağlayan Gelin motifinin en önemli özelliklerinden biri, taşlaşmanın çoğu zaman bir ceza değil, bir acının sonsuzlaşması olarak görülmesidir. Bu yönüyle Antik Yunan mitolojisindeki Niobe anlatısıyla büyük benzerlik gösterir. Niobe, çocuklarını kaybetmenin acısıyla ağlayan ve sonunda taşa dönüşen bir figürdür. Anadolu'daki Ağlayan Gelin anlatılarında da benzer şekilde kadın figürü, büyük bir kayıp ve çaresizlik sonucunda doğanın bir parçası hâline gelir. Böylece taş, yalnızca cansız bir madde değil, acının, sevginin ve hatıranın taşıyıcısı olur.

Anadolu'daki taşlaşma anlatıları, Türk halk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Türk inanışlarında taş ve kaya, yalnızca fiziksel varlıklar değildir. Dağlar, kayalar ve doğal oluşumlar çoğu zaman kutsal kabul edilmiş, geçmişin izlerini taşıyan varlıklar olarak görülmüştür. Orta Asya Türk kültüründe dağların ve kayaların ata ruhlarıyla ilişkili olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle bir insanın taşa dönüşmesi, tamamen yok olmak anlamına gelmez, aksine onun doğanın içinde yaşamaya devam etmesi anlamına gelir. Ağlayan Gelin Kayaları da bu düşüncenin Anadolu'daki devamıdır.

Bu motif Anadolu'da çok farklı biçimlerde karşımıza çıkar. "Kız Kayası", "Gelin Kayası", "Ana Kayası" ve "Ağlayan Kaya" gibi isimler, toplumun doğadaki biçimleri insan hayatıyla ilişkilendirdiğini gösterir. Her kayanın arkasında bir aşk, bir ayrılık, bir kayıp veya bir uyarı hikâyesi vardır. Bu yönüyle kayalar, halk hafızasının doğal anıtları hâline gelmiştir.

Ağlayan Gelin Kayaları ile Antik Yunan'daki Niobe efsanesi arasındaki benzerlik, taşlaşma motifinin yalnızca Anadolu'ya özgü olmadığını, insanlığın ortak kültürel hafızasında yer aldığını göstermektedir. Niobe çocuklarını kaybettiği için ağlayan bir kayaya dönüşürken, Ağlayan Gelin sevdiğini, mutluluğunu veya yaşamını kaybettiği için taşlaşır. Her iki anlatıda da ortak tema, insan acısının doğada kalıcı hâle gelmesidir.

Dünya jeomitolojisi açısından Ağlayan Gelin Kayaları, insanların doğa ile kurduğu duygusal ilişkinin önemli örneklerinden biridir. Jeoloji bize bu kayaların oluşum süreçlerini, erozyon, aşınma ve kayaçların fiziksel özellikleriyle açıklar. Ancak mitoloji bize insanların bu kayalara neden anlam yüklediğini anlatır. Bilim kayanın nasıl oluştuğunu açıklarken, mitoloji kayanın insanlar için ne ifade ettiğini açıklar.

Bu nedenle Ağlayan Gelin Kayaları, yalnızca doğal oluşumlar değildir. Onlar, insanlığın doğaya bakışının, acıları ve hatıraları doğayla bütünleştirme biçiminin taşlaşmış hikâyeleridir. Medusa'da taşlaşma korku ve ceza ile, Lot'un karısında ilahi uyarı ile, Niobe'de sonsuz yas ile açıklanırken, Anadolu'nun Ağlayan Gelin Kayaları'nda taşlaşma sevginin, ayrılığın ve bitmeyen gözyaşının sembolü hâline gelir.

Ağlayan Gelin Kayaları, dünya jeomitolojisinde taşa dönüşmenin en insani biçimini temsil eder. Medusa'da taşlaşma korku ve ceza ile, Niobe'de sonsuz yas ile, Lot'un karısında ilahi uyarı ile açıklanırken, Anadolu'nun Ağlayan Gelin Kayaları'nda taşlaşma sevginin, ayrılığın ve bitmeyen gözyaşının sembolü hâline gelir. Bu nedenle bu kaya anlatıları, jeolojinin insan hafızasıyla birleştiği en güçlü kültürel örneklerden biridir.

VIII-5. Gelin Kayaları

Gelin Kayaları, Anadolu jeomitolojisinin en yaygın taşa dönüşme (petrifikasyon) anlatılarından biridir. Bu motif, Anadolu'nun hemen her bölgesinde farklı isimlerle ve farklı hikâyelerle karşımıza çıkar. "Gelin Kayası", "Gelin Taşı", "Taş Gelin", "Ağlayan Gelin" veya "Gelin Kayalıkları" gibi adlarla bilinen doğal oluşumların arkasında genellikle düğün, ayrılık, kavuşamama, zorla evlendirilme, savaş, ölüm veya büyük bir felaketle karşılaşan bir gelinin hikâyesi bulunur.

Jeomitoloji açısından Gelin Kayaları, insanların doğada gördükleri olağanüstü kaya şekillerini açıklama biçimlerinin en önemli örneklerindendir. Eski toplumlar, insan biçimine benzeyen kayaları yalnızca jeolojik oluşumlar olarak değerlendirmemiş, bu kayaların geçmişte yaşamış insanların dönüşmüş hâlleri olduğuna inanmıştır. Böylece kaya, cansız bir taş olmaktan çıkarak bir hatıra, bir uyarı ve bir kültürel hafıza unsuruna dönüşmüştür.[244]

Gelin Kayaları ile ilgili anlatıların en yaygın biçimi şöyledir: Bir genç kız veya gelin, hayatının en mutlu günü olması gereken düğün gününde büyük bir felaketle karşılaşır. Bazı anlatılarda gelin sevdiğine kavuşamaz, bazı anlatılarda düşman baskını nedeniyle düğün yarıda kalır, bazı anlatılarda ise ailesinin zoruyla istemediği bir evliliğe götürülür. Gelin, çaresizlik içinde Tanrı'ya veya kadere sığınır. Bu büyük acı karşısında zamanı durur ve gelin olduğu yerde taş kesilir.

Bazı hikâyelerde gelinin yanında bulunan düğün alayı, atları veya yakınları da taş olur. Böylece yalnızca bir kişi değil, bütün bir olay kaya üzerinde sonsuza kadar donmuş hâle gelir. Halk inanışında bu kayalar, geçmişte yaşanmış gerçek bir trajedinin izidir.

Bu nedenle Gelin Kayaları genellikle yerel halk tarafından saygı gören, bazen kutsal kabul edilen ve hakkında çeşitli yasaklar bulunan doğal alanlar hâline gelmiştir. Kayaya zarar vermenin uğursuzluk getireceğine inanılan örnekler bulunmaktadır.

Erzurum çevresinde anlatılan Gelin Kayası efsanelerinden birinde, düğün alayıyla yola çıkan genç bir gelinin düşman baskını veya kötü bir olay nedeniyle büyük acı yaşadığı ve sonunda taş kesildiği anlatılır. Kaya,

[244] Sakaoğlu Saim, Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Motifin Tipleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 54.

halk tarafından hâlâ gelinin hüzünlü bekleyişinin sembolü olarak görülür. Doğu Anadolu'daki bu tür anlatılarda dağ, kaya ve taş unsurları güçlü biçimde yer alır. Bölgenin sert coğrafyası, yüksek dağları ve yalnız kaya oluşumları, bu tür efsanelerin ortaya çıkması için uygun bir kültürel zemin oluşturmuştur.

Karadeniz ve İç Anadolu geçiş bölgelerinde birçok "Gelin Kayası" anlatısı bulunmaktadır. Bu hikâyelerde çoğunlukla genç bir kızın sevdiğine kavuşamaması veya ailesinin kararına karşı çıkması sonucu taş olduğu anlatılır. Bu bölgelerde kayalar ve dağlar halk kültüründe canlı varlıklar gibi düşünülür. Kaya, yalnızca fiziksel bir nesne değil, geçmişte yaşanan olayların tanığıdır.[245]

Anadolu kültüründe taş ve kaya önemli sembollerdir. Eski Türk inanç sistemlerinde dağlar, kayalar ve kutsal mekânlar doğaüstü anlamlar taşıyabilir. Kaya, geçmiş ile bugün arasında bir bağ kuran kalıcı bir varlık olarak görülür. Taşa dönüşme motifi Anadolu halk anlatılarında çoğunlukla üç farklı anlam taşır:

Birincisi, ceza ve uyarıdır. İnsanların yanlış davranışları sonucunda taş olduğu anlatılır.

İkincisi, sadakat ve sevgidir. Sevdiğine kavuşamayan kişinin sonsuza kadar beklemek için taş olduğu anlatılır.

Üçüncüsü ise hatıra ve yastır. Bir kişinin yaşadığı acı olayın unutulmaması için taş hâline geldiği düşünülür.

Gelin Kayaları özellikle ikinci ve üçüncü anlamlarla ilişkilidir. Gelin, sevgisinin veya acısının sonsuza kadar sürmesi nedeniyle doğanın bir parçası olur.[246]

Gelin Kayaları anlatısı yalnızca Anadolu kültürüne özgü değildir. Dünya mitolojisinde de insanın taşa dönüşmesi çok yaygın bir motiftir. Antik Yunan'da Niobe, çocuklarını kaybetmenin acısıyla ağlayan bir kayaya dönüşür. Yahudi-Hristiyan geleneğinde Lot'un karısı, ilahi emre uymadığı için tuz sütununa dönüşür. Kızılderili, Avustralya Aborjinleri ve Polinezya mitolojilerinde de insanlar, kahramanlar veya kutsal varlıkların kayalara dönüştüğü anlatılar vardır. Ancak Anadolu Gelin Kayaları'nın farkı, taşlaşmanın çoğunlukla bir ceza değil, insan sevgisinin ve acısının doğayla birleşmesi olarak görülmesidir.

Bilimsel açıdan Gelin Kayaları, doğal aşınma süreçleri sonucunda oluşmuş kaya şekilleridir. Kayaçların farklı sertlik özellikleri, yağmur sularının aşındırması, rüzgâr etkisi ve zaman içinde meydana gelen fiziksel değişimler, insan biçimine benzeyen doğal

[245] Günay Umay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, 1986.
[246] Kalafat Yaşar, Türk Kültürlü Halklarda Mitler ve Destanlar, Berikan Yayınevi.

heykeller oluşturabilir. Özellikle tüf, kumtaşı ve kireçtaşı gibi kayaçlarda bu tür oluşumlara sık rastlanır. İnsan zihni ise bu biçimleri anlamlandırırken onları insan hikâyeleriyle ilişkilendirir. Bu durum jeomitolojinin temel konularından biridir. Jeomitoloji, bir kayanın yalnızca nasıl oluştuğunu değil, insanların o kayaya neden bir hikâye verdiğini de inceler.[247]

Gelin Kayaları, Anadolu insanının doğayla kurduğu duygusal ilişkinin bir göstergesidir. Bir kaya, yalnızca mineral ve kayaçlardan oluşan bir madde değildir, içinde aşk, ayrılık, hüzün ve toplumsal hafıza barındırabilir. Bu anlatılarda gelin figürü özellikle önemlidir. Çünkü gelin, Türk kültüründe yeni bir hayatın başlangıcını temsil eder. Onun taşlaşması ise yarım kalmış hayatı, gerçekleşmeyen hayalleri ve sonsuza kadar süren bekleyişi sembolize eder. Bu nedenle Gelin Kayaları, Anadolu coğrafyasının "taşa yazılmış hikâyeleri" olarak değerlendirilebilir.

Dünya jeomitolojisi içinde Gelin Kayaları, insanın doğayı anlamlandırma biçiminin en güçlü örneklerinden biridir. Jeoloji açısından doğal aşınma süreçlerinin oluşturduğu kaya şekilleri olan bu oluşumlar, halk kültüründe trajik bir gelinin sonsuz bekleyişine dönüşmüştür. Medusa'da taşlaşma korku ve ceza ile, Niobe'de anne acısı ile, Lot'un karısında ilahi uyarı ile açıklanırken, Anadolu'nun Gelin Kayaları'nda taşlaşma sevginin, sadakatin, ayrılığın ve unutulmayan acının sembolüdür.

Bu nedenle Gelin Kayaları, yalnızca doğal anıtlar değil, insanlığın doğaya bıraktığı mitolojik hafızanın taşlaşmış biçimleridir. Gelin Kayaları, jeomitolojinin en güzel örneklerinden biri olarak, taşın yalnızca jeolojik bir madde değil, insan hafızasının, aşkın ve acının taşıyıcısı olabileceğini gösteren kültürel bir semboldür.

VIII-6. Dev Kayalar

Dünya jeomitolojisi içinde Dev Kayalar (Giant Rocks), insanların doğadaki büyük kaya kütlelerini, sarp kayalıkları ve olağanüstü büyüklükteki taş oluşumlarını açıklamak için oluşturduğu en eski mitolojik anlatı türlerinden biridir. Dağlar ve dev kayalar, insanlık tarihinin hemen her döneminde yalnızca jeolojik oluşumlar olarak görülmemiş, kutsal varlıkların, devlerin, kahramanların, tanrıların veya doğaüstü güçlerin izleri olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle birçok kültürde büyük kayalar, "taşa dönüşmüş devler", "donmuş kahramanlar", "tanrıların bıraktığı izler" veya "cezalandırılmış varlıklar" olarak anlatılmıştır.

Jeomitolojik açıdan Dev Kayalar anlatıları, insanların jeolojik zaman ölçeğini mitolojik zamanla açıklama çabasının ürünüdür. Bir kayanın milyonlarca yılda oluştuğunu bilmeyen eski toplumlar, onun neden orada olduğunu, neden insan biçimine benzediğini, neden tek başına durduğunu veya neden çevresinden farklı olduğunu hikâyeler aracılığıyla açıklamıştır. Böylece kaya, doğanın sessiz bir parçası olmaktan çıkıp yaşayan bir hafıza unsuruna dönüşmüştür.[248]

Taşa dönüşme mitlerinin önemli bir bölümünde devler veya olağanüstü güçlere sahip varlıklar yer alır. Bu anlatılarda devler çoğu zaman insanlara zarar veren, tanrılarla

[247] Vitaliano Dorothy B., age, s. 121.
[248] Vitaliano Dorothy B., age, s. 122-123.

mücadele eden veya doğanın düzenine karşı gelen varlıklardır. Sonunda bir tanrı, kahraman veya doğaüstü güç tarafından cezalandırılarak taşa dönüştürülürler.

Ancak bazı kültürlerde dev kayalar bir ceza değil, kutsal bir dönüşüm olarak görülür. Kahramanlar savaşlarını tamamladıktan sonra, ülkelerini korumaya devam etmek için kayaya dönüşür. Böylece kaya, yaşayan bir koruyucuya dönüşür. Bu nedenle Dev Kayalar iki temel anlam taşır:

- Cezanın ve uyarının sembolü olarak taşlaşma
- Sonsuz koruyuculuğun ve kutsallığın sembolü olarak taşlaşma

Anadolu, dev kayalarla ilgili efsanelerin en yoğun olduğu coğrafyalardan biridir. Anadolu halk kültüründe büyük kaya blokları, çoğu zaman devlerin, ermişlerin, kahramanların veya olağanüstü varlıkların taşlaşmış hâlleri olarak anlatılmıştır. "Dev Kayası", "Dev Taşı", "Dev Kalesi", "Devini Taşı", "Koca Kaya" gibi isimler Anadolu'nun birçok yerinde görülür.

Bu anlatılarda devler genellikle insanlardan çok daha güçlü varlıklardır. Büyük taşları kaldırabilir, dağları yerinden oynatabilir veya şehirler kurabilirler. Ancak yaptıkları bir hata, kibir veya ilahi düzene karşı gelme sonucunda taşlaşırlar. Örneğin Anadolu'nun bazı yörelerinde anlatılan efsanelerde, insanlara zarar veren devlerin Allah tarafından taş edildiği ve bugün görülen büyük kayaların aslında o devlerin bedenleri olduğu anlatılır.[249]

Anadolu mitolojik düşüncesinde taş ve kaya önemli sembollerdir. Eski Türk inanışlarında dağlar ve kayalar kutsal kabul edilmiş, bazı kayaların ruh taşıdığına inanılmıştır. Orta Asya Türk kültüründe dağ kültü, yer-su inancı ve ata ruhları ile bağlantılı olarak kayalar önemli bir yere sahiptir. Türk destanlarında da devler ve taşlaşma motifleri görülür. Kahramanların mücadele ettiği olağanüstü varlıklar bazen öldürülür, bazen de sonsuza kadar unutulmamak üzere taş hâline gelir.

Bu anlayışta taşlaşma tamamen yok oluş değildir. Taşa dönüşen varlık, doğanın içinde yaşamaya devam eder. Bu nedenle Dev Kayalar, Türk kültüründe geçmişin ve kutsal zamanın izlerini taşıyan varlıklar olarak kabul edilir.

Antik Yunan mitolojisinde devler (Gigantes), tanrılarla savaşan güçlü varlıklardır. Titanlar ve Gigantlar savaşları, dünyanın eski güçleri ile yeni düzen arasındaki mücadeleyi anlatır. Bazı Yunan anlatılarında devler savaş sırasında dağlar ve kayalar fırlatır. Bu nedenle birçok dağ ve kaya oluşumu, eski devlerin savaşlarından kalan izler olarak yorumlanmıştır. Örneğin:

- Sicilya'daki Etna Dağı, bazı anlatılarda Zeus tarafından yenilen dev Typhon'un üzerine kapatıldığı yer olarak kabul edilir.
- Yunan mitolojisinde bazı kayalık bölgeler devlerin veya kahramanların bedenleriyle ilişkilendirilmiştir.

[249] Sakaoğlu Saim, age, s. 55.

Bu anlatılar, insanların büyük doğal oluşumları mitolojik olaylarla açıklama biçiminin örnekleridir.

İskandinav mitolojisinde devler (Jötnar), dünyanın ilk varlıkları arasında yer alır. Dağlar, kayalar ve vahşi doğa çoğu zaman devlerin alanı olarak kabul edilir. İskandinav halk anlatılarında birçok kaya oluşumu, güneş ışığına yakalanarak taşa dönüşen devlerle açıklanır. Özellikle Norveç ve İzlanda'daki bazı büyük kaya oluşumları için "devler güneş doğunca taş oldu" şeklinde anlatılar vardır. Bu motif, halk inanışlarında çok yaygındır. Çünkü devlerin geceye ait varlıklar olduğu ve güneş ışığına dayanamadıkları düşünülmüştür.[250]

Polinezya mitolojisinde büyük kayalar çoğu zaman tanrıların veya kahramanların faaliyetlerinin izleridir. Bazı adalarda büyük taşların, eski kahramanların bedenleri veya onların bıraktıkları kutsal işaretler olduğuna inanılır.

Maori mitolojisinde tanrı ve kahraman Maui ile ilişkili birçok kaya ve dağ anlatısı bulunmaktadır. Maui'nin doğayı şekillendiren bir kahraman olması nedeniyle bazı kaya oluşumları onun gücüyle açıklanır.

Kuzey Amerika yerli halklarının mitolojilerinde de büyük kaya oluşumları önemli yer tutar. Bazı kayalar, devlerin taşlaşmış bedenleri veya kutsal varlıkların izleri olarak kabul edilir. Örneğin Amerika'nın batısındaki bazı büyük kaya oluşumları, halk anlatılarında devlerle veya doğaüstü varlıklarla ilişkilendirilmiştir.

Bu anlatılarda taşlaşma, doğanın insan yaşamıyla bağlantısını gösteren kutsal bir dönüşümdür. Bilimsel açıdan büyük kaya oluşumları, volkanik faaliyetler, tektonik hareketler, erozyon ve milyonlarca yıl süren aşınma süreçleri sonucunda meydana gelir. Örneğin:

- granit blokları,
- volkanik lav kuleleri,
- doğal kaya sütunları,
- dev monolitler

tamamen doğal süreçlerin ürünüdür.

Ancak insan zihni, bu olağanüstü büyüklükteki oluşumları anlamlandırırken onlara hikâyeler yüklemiştir. Jeomitolojinin temel konusu da tam olarak budur: Doğanın fiziksel gerçekliği ile insanın kültürel hayal gücünün birleşmesi. Dev Kayalar dünya mitolojilerinde birçok anlam taşır:

- Dünyanın başlangıcının hatırası,
- Eski tanrıların gücünün göstergesi,
- İnsanların doğaya karşı küçüklüğünün sembolü,
- Ataların ve kahramanların sonsuzlaşmış hâli,
- Kutsal alanların işareti.

---

[250] Lindow John, Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs, Oxford University Press, 2001.

Bu nedenle dev kayalar yalnızca jeolojik oluşumlar değildir. İnsanlık onları hafızanın, inancın ve mitolojik düşüncenin taşıyıcıları hâline getirmiştir. Dünya jeomitolojisinde Dev Kayalar, insanların yeryüzünü anlamlandırma biçimlerinin en eski örneklerinden biridir. Büyük kayalar ve dağlar, eski toplumların gözünde sıradan taş parçaları değil, devlerin bedenleri, kahramanların hatıraları veya tanrıların dünyaya bıraktığı izlerdir.

Taşa dönüşme motifi, insanın doğayla kurduğu ilişkinin sembolik anlatımıdır. Bir kaya milyonlarca yıl süren jeolojik süreçlerle oluşur, fakat insan kültürü ona bir hikâye verir. Böylece kaya, hem doğal bir oluşum hem de insanlığın ortak hafızasının bir parçası olur. Medusa'nın kurbanlarını taşa çevirmesinde korku, Niobe'nin taşlaşmasında yas, Gelin Kayaları'nda sevgi ve ayrılık, Dev Kayalar'da ise gücün, devrin ve geçmişin sonsuza kadar korunması anlamı bulunmaktadır.

Dev Kayalar, jeomitolojide taşın sadece kaya olmadığını, insanlığın korkularını, hayallerini, inançlarını ve geçmişe dair hafızasını taşıyan dev bir kültürel anıt olduğunu gösteren en güçlü örneklerden biridir.

VIII-7. Taşa Dönen Çoban

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Çoban anlatıları, insanın doğadaki kaya oluşumlarını geçmişte yaşanmış olağanüstü olaylarla açıklama biçiminin en yaygın örneklerinden biridir. Bu motif özellikle Anadolu, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Yakın Doğu halk kültürlerinde görülür. Hikâyelerin temelinde, bir çobanın yaptığı bir hata, verdiği bir sözden dönmesi, kutsal bir varlığa saygısızlık etmesi, yasak bir davranışta bulunması veya büyük bir felaket karşısında çaresiz kalması sonucunda insan bedeninin taşa dönüşmesi bulunur.

Taşa Dönen Çoban motifi, jeomitoloji açısından büyük önem taşır. Çünkü bu anlatılar çoğu zaman belirli bir kaya, taş sütunu, kaya grubu veya dağlık alanın kökenini açıklamak için ortaya çıkmıştır. Halk, çevresindeki insan biçimine benzeyen kaya oluşumlarını gördüğünde "Bu kaya neden böyle?" sorusuna mitolojik bir cevap vermiştir: "Çünkü burada bir çoban taş kesilmiştir." Böylece jeolojik oluşum, toplumsal hafızaya bağlanmış ve doğal peyzaj bir hikâye kazanmıştır.[251]

Taşa Dönen Çoban hikâyelerinin en bilinen biçiminde, bir çoban sürüsünü otlatırken olağanüstü bir olayla karşılaşır. Çoban bazen:

- kutsal bir yere saygısızlık eder,
- kendisine verilen bir öğüdü dinlemez,
- yalan söyler,
- sürüsünü koruyamaz,
- bir sevgiliye veya aile büyüğüne karşı görevini yerine getirmez,
- ilahi bir sınamayı kaybeder.

Bunun sonucunda ilahi bir güç tarafından cezalandırılır ve olduğu yerde taş kesilir. Bazı anlatılarda çobanın yanında koyunları, köpeği veya sürüsü de taş olur. Böylece dağlarda görülen kaya kümeleri, halk tarafından "taş olmuş çoban ve sürüsü" olarak

[251] Sakaoğlu Saim, age, s. 57.

açıklanır. Bu anlatının temelinde ahlaki bir mesaj vardır: İnsan doğanın, toplumun veya kutsal düzenin sınırlarını aşarsa bunun sonucu ağır olabilir.

Anadolu'da çoban figürü, halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Çoban hem doğayla iç içe yaşayan kişi hem de sürüsünün sorumluluğunu taşıyan koruyucu olarak görülür. Bu nedenle çoban hakkında anlatılan efsaneler çoğu zaman ahlaki ve dini anlamlar içerir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde "Taş Çoban", "Çoban Kayası", "Çoban Taşı", "Taş Kesilen Çoban" gibi adlarla bilinen kaya oluşumları bulunmaktadır. Bu yerlerde genellikle bir çobanın başına gelen olağanüstü olay anlatılır.

Bazı Anadolu efsanelerinde çoban, büyük bir günah işlediği için değil, kaderin veya ilahi düzenin bir parçası olarak taşlaşır. Böyle anlatılarda taşlaşma yalnızca ceza değil, aynı zamanda bir uyarı ve hatırlatma görevi görür. Örneğin bazı yörelerde anlatılan hikâyelerde çoban, yaklaşan büyük bir felaketi insanlara haber vermek ister ancak kimse ona inanmaz. Sonunda kendisi ve sürüsü taş olur. Bugün görülen kayalar, bu olayın hatırası kabul edilir.

Anadolu kültüründe çoban, yalnızca hayvan güden kişi değildir. Çoban aynı zamanda doğanın sırlarını bilen, dağlarla ve kutsal alanlarla ilişki kurabilen kişidir. Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde çobanlar bazen olağanüstü güçlerle karşılaşan kişilerdir. Orta Asya Türk kültüründe dağlar, kayalar ve taşlar kutsal kabul edilmiştir. "Yer-su" inancı içinde bazı doğal varlıkların ruh taşıdığı düşünülmüştür. Bu nedenle bir insanın taşa dönüşmesi, tamamen yok olmak anlamına gelmez, onun doğanın içinde yaşamaya devam etmesi anlamına gelir.

Taşa Dönen Çoban anlatıları bu eski inançların Anadolu'daki devamı olarak değerlendirilebilir. Çoban kayaya dönüşerek doğanın bir parçası olur, ancak aynı zamanda insanlara geçmişte yaşanan bir olayın dersini hatırlatmaya devam eder. Taşa Dönen Çoban motifi yalnızca Türk kültüründe görülmez. Dünyanın farklı bölgelerinde çobanların, avcıların veya sıradan insanların kayaya dönüştüğü anlatılar bulunmaktadır.

Antik Yunan'da insanlar ve doğa arasındaki sınırların ortadan kalktığı birçok dönüşüm hikâyesi vardır. Tanrılar bazen insanları cezalandırır, bazen de onları sonsuza kadar hatırlanacak bir biçime dönüştürür. Yunan mitolojisindeki Niobe'nin taşa dönüşmesi bu anlayışın en bilinen örneğidir. Çoban anlatıları da aynı düşünce geleneğinin bir parçasıdır: İnsan bedeni doğada kalıcı bir şekle dönüşür.

Kafkas halk anlatılarında da dağlarda yaşayan çobanların veya kahramanların taş olduğu hikâyeler vardır. Özellikle yüksek dağlık bölgelerde yalnız duran kayalar, geçmişte yaşamış insanların dönüşmüş hâlleri olarak anlatılır.

Balkan halk kültüründe de "taş kesilme" motifi çok yaygındır. Türk, Arnavut, Bulgar, Sırp ve Rum halk anlatılarında çobanların, gelinlerin veya savaşçıların taş olduğu hikâyelere rastlanır. Bu durum, Balkan-Anadolu coğrafyasında ortak bir jeomitolojik hafızanın bulunduğunu göstermektedir.

Bilimsel açıdan bu tür kaya oluşumları tamamen doğal süreçlerle meydana gelir. İnsan veya hayvan biçimine benzeyen kayalar:

- rüzgâr aşındırması,
- yağmur ve sel etkisi,
- donma-çözülme süreçleri,
- kayaçların farklı direnç göstermesi,
- volkanik faaliyetler sonucunda oluşabilir.

Özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerde kaya yüzeyleri zaman içinde insan veya hayvan figürlerini andıran şekiller kazanabilir. Ancak eski toplumlar bu doğal oluşumları yalnızca fiziksel olaylar olarak görmemiştir. Onlara göre bu kayaların bir hikâyesi vardır. Jeomitoloji tam olarak bu noktada ortaya çıkar: Kaya bilimin konusu iken, kayanın hikâyesi kültürün konusudur. Taşa Dönen Çoban anlatıları birçok sembolik anlam taşır:

1. Doğaya saygı: İnsan, doğanın düzenini bozarsa sonuçlarına katlanır.
2. Sorumluluk: Çoban sürüsünden sorumludur, görevini yerine getirmemesi felaketle sonuçlanabilir.
3. Hafıza: Taş, geçmiş olayların unutulmamasını sağlar.
4. Sonsuzluk: İnsan hayatı sona erse bile hikâyesi doğada yaşamaya devam eder.[252]

Bu nedenle Taşa Dönen Çoban, yalnızca bir korku hikâyesi değildir, toplumun ahlak, doğa ve insan ilişkisi hakkındaki düşüncelerini yansıtan bir anlatıdır. Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Çoban anlatıları, insanın doğadaki kayaları anlamlandırma biçiminin önemli örneklerinden biridir. Jeolojik olarak milyonlarca yılda oluşmuş bir kaya, halk kültüründe bir çobanın hatırasına dönüşür. Bu mitlerde taşlaşma yalnızca bir ceza değildir, bazen bir uyarı, bazen bir koruma, bazen de sonsuz bir hatıra anlamına gelir.

Medusa'nın insanları taşa çevirmesinde korku, Niobe'nin taşlaşmasında yas, Gelin Kayaları'nda sevgi ve ayrılık, Dev Kayalar'da güç ve geçmişin izleri ön plana çıkarken, Taşa Dönen Çoban anlatılarında insanın doğa karşısındaki sorumluluğu ve unutulmayan hikâyesi temel temadır. Çoban artık yürüyemez, konuşamaz, fakat taş olarak dağlarda varlığını sürdürür. Böylece kaya, yalnızca bir jeolojik oluşum değil, insanlığın doğaya yazdığı eski bir hikâyeye dönüşür.

Taşa Dönen Çoban, jeomitolojinin temel düşüncesini özetleyen güçlü bir anlatıdır: İnsan doğayı yalnızca seyretmez, ona anlam verir, ona hikâye yükler ve sonunda kayaları kendi hafızasının bir parçası hâline getirir.

VIII-8. Taşa Dönen Kervan

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Kervan anlatıları, insan topluluklarının yeryüzündeki sıra dışı kaya oluşumlarını, taş kümelerini ve özellikle insan veya hayvan biçimine benzeyen kayalık alanları açıklamak için oluşturdukları önemli halk anlatılarından biridir. Bu motifte bir kervanın tamamı, insanlar, develer, atlar, yük hayvanları ve bazen kervan eşyalarıyla birlikte olağanüstü bir olay sonucunda taşa dönüşür. Günümüzde dağ yamaçlarında, vadilerde veya eski ticaret yolları üzerinde görülen bazı kaya grupları, halk inanışında "taşa dönmüş kervan" olarak açıklanır.

[252] Vitaliano Dorothy B., age, s. 123.

Bu anlatılar özellikle eski ticaret yollarının geçtiği Anadolu, İran, Orta Asya, Kafkasya ve Arap coğrafyalarında yaygındır. Çünkü kervan, bu kültürlerde yalnızca ekonomik bir taşıma aracı değil, uzak diyarları birbirine bağlayan, farklı kültürleri taşıyan ve bilinmeyen dünyalara açılan kutsal bir yolculuk sembolüdür. Bu nedenle bir kervanın taşlaşması, sıradan bir olay değil, insanın kader karşısındaki çaresizliğini ve doğanın sonsuz gücünü anlatan mitolojik bir dönüşüm olarak kabul edilmiştir.

Jeomitoloji açısından Taşa Dönen Kervan anlatıları, insanların doğal kaya oluşumlarına anlam verme biçimlerinin güçlü örneklerindendir. Bir vadide yan yana duran kaya blokları, insan ve hayvan biçimli taş sütunlar veya uzun kaya sıraları, halk tarafından geçmişte yaşanmış bir olayın kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Jeoloji bu oluşumları milyonlarca yıllık aşınma, tektonik hareket veya volkanik süreçlerle açıklarken, mitoloji onları insan hikâyeleriyle açıklar. Böylece kaya, yalnızca doğal bir madde olmaktan çıkar ve kültürel hafızanın taşıyıcısı hâline gelir.[253]

Taşa Dönen Kervan efsanelerinin ortak anlatı yapısı genellikle şöyledir: Bir kervan uzun ve zorlu bir yolculuğa çıkar. Kervanda tüccarlar, yolcular, develer, atlar ve çeşitli yükler vardır. Yolculuk sırasında kervan kutsal kabul edilen bir bölgeden geçer. Ancak kervandakiler bir hata yapar, bir uyarıya kulak asmaz, yoksulu küçümser, kutsal bir mekâna saygısızlık eder veya ilahi bir sınavı geçemez.

Bunun üzerine olağanüstü bir güç ortaya çıkar ve kervanı olduğu yerde taşlaştırır. İnsanlar, hayvanlar ve eşyalar sonsuza kadar kaya hâlinde kalır. Böylece doğadaki kayalık oluşumlar, geçmişte yaşamış bir kervanın kalıntısı olarak kabul edilir. Bazı anlatılarda ise kervanın taşlaşması doğrudan bir ceza değildir. Kervan, büyük bir felaketten korunmak veya kutsal bir olayın tanığı olmak için taşlaşır. Bu durumda taşlaşma, yok oluş değil, sonsuzlaşma anlamına gelir.[254]

Anadolu, tarih boyunca Asya ile Avrupa arasında önemli ticaret yollarının kesiştiği bir bölge olmuştur. İpek Yolu'nun kolları, eski Roma yolları, Selçuklu kervan yolları ve Osmanlı ticaret güzergâhları Anadolu coğrafyasında yoğunlaşmıştır. Bu nedenle kervanlarla ilgili efsanelerin Anadolu halk kültüründe önemli yer tutması şaşırtıcı değildir. Anadolu'daki bazı kaya oluşumları halk arasında "taş kesilmiş kervan", "deve kervanı", "kervan kayaları" gibi isimlerle anılır. Bu anlatılarda özellikle develer önemli yer tutar. Çünkü deve, eski toplumlarda sabır, dayanıklılık ve uzun yolculuğun sembolüdür.

Birçok hikâyede kervanın başındaki kişi zengin bir tüccardır. Tüccarın kibri, fakirlere karşı duyarsızlığı veya kutsal değerlere saygısızlığı nedeniyle kervanı taş olur. Böylece anlatı, yalnızca bir doğa açıklaması değil, aynı zamanda ahlaki bir ders verir. "Kaya hâline gelen kervan", insanlara servetin ve gücün geçici olduğunu, doğa ve kader karşısında herkesin eşit olduğunu hatırlatır.[255]

Anadolu halk kültüründe yolculuk önemli bir semboldür. Yol, insanın kader yolculuğunu, kervan ise toplumsal hareketi temsil eder. Bu nedenle kervanın

[253] Vitaliano Dorothy B., age, s. 124.
[254] Sakaoğlu Saim, age, s. 58.
[255] Boratav Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

taşlaşması, yalnızca bir grubun dönüşümü değildir, insan hayatının geçiciliğinin sembolik anlatımıdır. Anadolu'daki birçok efsanede kervanlar, dağ geçitlerinde veya ıssız vadilerde kaybolur. Daha sonra o bölgede sıra dışı kaya oluşumları görülür ve halk bunları geçmişteki kervanın taşlaşmış kalıntıları olarak yorumlar.

Bu anlatılar özellikle eski kervan yolları üzerindeki dağlık bölgelerde yaygındır. Çünkü yüksek dağlar, yalnızlık, tehlike ve bilinmeyen güçlerle ilişkilendirilmiştir. Dağ ve kaya, Türk kültüründe kutsal anlam taşıyan unsurlardır. Taşa dönüşen kervan da bu kutsal coğrafyanın bir parçası hâline gelir.

Taşa dönüşme motifleri İslam coğrafyasında da yaygın olarak görülür. Kur'an'daki bazı kıssalarda ve İslami halk anlatılarında Allah'ın emirlerine karşı gelen toplulukların cezalandırıldığı anlatılır. Bu düşünce zaman içinde halk efsanelerine de yansımıştır. Taşa Dönen Kervan anlatılarında çoğu zaman kervan, büyük bir hata yapan topluluğu temsil eder. Ancak burada amaç tarihsel bir olay anlatmak değil, ahlaki bir mesaj vermektir. Kervanın taşlaşması, insanın kibir, açgözlülük ve saygısızlık gibi davranışlarının sonuçlarını gösteren sembolik bir anlatıdır. Taşa Dönen Kervan motifi farklı kültürlerde de benzer biçimlerde görülür.

Yunan mitolojisinde insan topluluklarının veya bireylerin tanrısal güçler tarafından dönüştürülmesi yaygındır. Niobe'nin taşa dönüşmesi bunun en bilinen örneklerinden biridir. Buradaki temel düşünce aynıdır: İnsan hayatı sona erse bile dönüşmüş biçimiyle doğada kalır.

Orta Asya halklarında da taşlaşma motifleri yaygındır. Büyük olayların ardından insanların, hayvanların veya nesnelerin taşa dönüşmesi anlatılır. Bu anlatılar özellikle dağlık bölgelerde yaşayan topluluklarda görülür. Kervan ve yolculuk motifinin güçlü olması, göçebe ve ticaret kültürlerinin hafızasında önemli yer tutar.

Bilimsel açıdan "taşa dönmüş kervan" olarak anlatılan oluşumlar genellikle doğal kaya şekilleridir. Bunlar:

- volkanik tüflerin aşınması,
- rüzgâr erozyonu,
- yağmur ve sel etkisi,
- kayaçların farklı sertlikleri,
- tektonik hareketler sonucunda meydana gelir.

Özellikle Kapadokya gibi volkanik bölgelerde peri bacaları ve kaya sütunları, insan veya hayvan şekillerine benzediği için çeşitli efsanelerle açıklanmıştır. İnsan zihni, rastlantısal doğal şekilleri anlamlandırmak için onlara hikâyeler yükler. Taşa Dönen Kervan da bu zihinsel ve kültürel sürecin ürünüdür. Taşa Dönen Kervan anlatıları birçok anlam taşır:

Geçicilik: İnsanların zenginliği, gücü ve yolculukları geçicidir.
Kader: İnsan ne kadar güçlü olursa olsun doğa ve kader karşısında çaresizdir.
Hafıza: Taş, geçmiş olayları unutturmayan bir anıttır.
Uyarı: İnsanların davranışlarının sonuçları vardır.
Yolculuk: Kervan, insan hayatının sembolüdür, taşlaşma ise yolculuğun sonsuz bir iz bırakmasıdır.

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Kervan anlatıları, insanın doğal çevresine anlam verme biçiminin önemli örneklerinden biridir. Eski toplumlar, yollar üzerindeki büyük kaya gruplarını, sıra dışı taş şekillerini ve yalnız duran kayaları geçmişte yaşanmış olayların izleri olarak yorumlamıştır. Jeoloji bize bu kayaların milyonlarca yıllık doğal süreçlerin ürünü olduğunu söyler. Mitoloji ise onların neden insan hafızasında özel bir yere sahip olduğunu açıklar.

Taşa Dönen Kervan, insanın yolculuğunun, hatalarının, kaderinin ve doğa karşısındaki küçüklüğünün sembolüdür. Kervan artık hareket edemez, ancak taş olarak yol kenarında sonsuza kadar durur ve geçmişten bugüne bir hikâye anlatmaya devam eder. Bu yönüyle Taşa Dönen Kervan, taşın yalnızca kaya değil, insanlığın korkularını, inançlarını ve hafızasını taşıyan doğal bir anıt olduğunu gösteren güçlü bir jeomitolojik örnektir.

Taşa Dönen Kervan, jeomitolojinin en etkileyici anlatılarından biridir: İnsanların geçtiği yollar kaybolur, kervanlar unutulur, fakat taşlar, insanlığın eski hikâyelerini anlatmaya devam eder.

VIII-9. Taşa Dönen Düğün

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Düğün anlatıları, insan topluluklarının doğadaki olağanüstü kaya oluşumlarını açıklamak için geliştirdiği en yaygın ve etkileyici taşlaşma mitlerinden biridir. Bu anlatılarda bir düğün alayı, gelin, damat, davetliler, müzisyenler, atlar, develer ve bazen bütün köy veya topluluk bir anda taşa dönüşür. Günümüzde bazı kaya grupları, taş sütunları veya insan biçimine benzeyen kayalık oluşumlar halk tarafından "taş kesilmiş düğün", "taş olmuş gelin alayı" veya "taşa dönen düğün" olarak adlandırılır.

Bu motif özellikle Anadolu, Balkanlar, Kafkasya, İran, Orta Asya ve Yakın Doğu halk kültürlerinde görülür. Çünkü düğün, insan hayatındaki en önemli geçiş törenlerinden biridir. Doğum ve ölüm arasında yer alan düğün, yeni bir hayatın başlangıcını temsil eder. Bu nedenle bir düğünün yarıda kalması ve taşlaşması, halk anlatılarında büyük bir trajedinin ve kaderin sembolü hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Taşa Dönen Düğün anlatıları, insanların doğal kaya şekillerine kültürel anlam yükleme biçimlerinin güçlü örnekleridir. Bir dağ yamacındaki kaya sıraları, yan yana duran taş blokları veya insan biçimini andıran kaya oluşumları, bilimsel açıklamadan önce mitolojik bir hikâyeyle açıklanmıştır. İnsanlar "Bu kayalar neden böyle duruyor?" sorusuna "Çünkü burada bir düğün alayı taş kesildi" cevabını vermiştir. Taşa Dönen Düğün efsanelerinin en yaygın biçimi şöyledir:

Bir köyde veya bölgede büyük bir düğün hazırlığı yapılır. Gelin süslenir, davetliler toplanır, atlar hazırlanır ve düğün alayı yola çıkar. Ancak yolculuk sırasında olağanüstü bir olay gerçekleşir.

Bazı anlatılarda düğün alayı kutsal bir mekândan geçerken hata yapar. Kutsal bir kişiye, yaşlı birine veya yoksula saygısızlık edilir. Bazı anlatılarda ise gelin veya damat büyük bir kader sınavıyla karşılaşır.

Bunun sonucunda ilahi bir güç düğün alayını olduğu yerde taşlaştırır. Gelin, damat, davetliler ve hayvanlar kaya hâline gelir. Böylece düğün, zaman içinde donmuş bir anı olarak sonsuza kadar yaşamaya devam eder. Bazı anlatılarda taşlaşan düğün alayının hâlâ görülebildiğine inanılır. Kayalar arasındaki büyük taşın gelin, yanındaki taşın damat, küçük taşların ise davetliler olduğuna dair yorumlar yapılır.[256]

Anadolu, taşlaşma efsanelerinin en yoğun yaşandığı coğrafyalardan biridir. Anadolu halk kültüründe özellikle dağlık alanlarda, vadilerde ve eski yerleşim bölgelerinde "taş kesilen düğün" anlatılarına rastlanır. Bu hikâyelerde düğün çoğu zaman mutlu başlayan ancak trajediyle sonuçlanan bir olaydır. Çünkü düğün, normal şartlarda hayatın devamını ve bereketi simgelerken, taşlaşmış düğün, yarım kalmış mutluluğun sembolüdür. Anadolu'daki bazı anlatılarda:

- Gelin, sevdiğine kavuşamadan taş olur.
- Düğün alayı düşman saldırısı sırasında taşlaşır.
- Fakir birinin duasını almayan zengin düğün sahibi cezalandırılır.
- Kutsal bir varlığın uyarısını dinlemeyen insanlar taş kesilir.

Bu anlatılar, toplumsal değerleri koruyan ahlaki mesajlar da taşır. Özellikle kibir, bencillik ve merhametsizlik eleştirilir. Taşa Dönen Düğün motifinin en yakın akrabası Gelin Kayaları anlatılarıdır. Ancak Gelin Kayaları genellikle tek bir gelinin taşlaşmasını anlatırken, Taşa Dönen Düğün bütün bir topluluğun taşlaşmasını konu alır. Bu iki anlatıda da ortak nokta şudur: İnsan hayatındaki önemli bir an doğada kalıcı hâle gelir. Gelin, sevginin ve ayrılığın sembolü olurken, taşlaşmış düğün, tamamlanamayan mutluluğun ve yarıda kalan hayatın sembolüdür. Bu nedenle Anadolu'daki kaya oluşumları sadece doğal varlıklar değil, halkın geçmişle kurduğu duygusal bağın parçalarıdır.

Anadolu kültüründe düğün, toplumun devamlılığını sağlayan kutsal bir geçiş törenidir. Gelin almak, yeni bir ailenin kurulması ve soyun devam etmesi anlamına gelir. Bu nedenle bir düğünün taşlaşması güçlü bir sembolik anlam taşır. Mutluluğun sonsuza kadar korunması gibi görünse de aslında yarım kalan hayatı ve kaderin karşısında insanın güçsüzlüğünü anlatır. Anadolu mitolojik düşüncesinde taş ve kaya da önemli sembollerdir. Kaya, dayanıklılığı, sürekliliği ve geçmişin hafızasını temsil eder. Taşa dönüşen düğün, insanların ve olayların zaman içinde kaybolmadığını, doğanın hafızasında yaşamaya devam ettiğini gösterir.

Taşa Dönen Düğün anlatıları yalnızca Anadolu ile sınırlı değildir. Balkan halk kültüründe de "taş kesilme" motifi oldukça yaygındır.
Bulgar, Sırp, Arnavut ve Rum halk anlatılarında düğün alaylarının taş olduğu hikâyeler bulunur. Bu anlatılarda genellikle:
- yasak bir davranış,
- kutsal bir yere saygısızlık,
- kaderin değiştirilemezliği

temaları görülür.

[256] Sakaoğlu Saim, age, s. 60.

Kafkas halk anlatılarında da dağlarda bulunan kaya grupları eski düğünlerin veya savaşların kalıntıları olarak yorumlanır. Bu durum, Anadolu ve çevresindeki halkların ortak bir jeomitolojik hafızaya sahip olduğunu göstermektedir.

Yunan mitolojisinde Niobe, çocuklarını kaybetmenin acısıyla ağlayan ve sonunda taşa dönüşen bir kadındır. Burada taşlaşma, büyük bir duygunun sonsuzlaşması anlamına gelir. Taşa Dönen Düğün anlatılarında da benzer biçimde insan hayatındaki güçlü bir olay doğada kalıcı hâle gelir. Lot'un karısının geriye baktığı için tuz sütununa dönüşmesi de taşlaşma motifinin önemli örneklerinden biridir. Burada dönüşüm ilahi uyarıya uymamanın sonucu iken, Taşa Dönen Düğün anlatılarında genellikle toplumsal ve ahlaki bir ders vardır.[257]

Bilimsel açıdan bu tür kaya grupları:
- volkanik tüflerin aşınması,
- rüzgâr erozyonu,
- suyun şekillendirmesi,
- tektonik hareketler,
- kayaçların farklı direnç göstermesi

sonucunda oluşur. Taşa Dönen Düğün anlatıları şu anlamları taşır:

Mutluluğun kırılganlığı: En güzel an bile kader karşısında değişebilir.
Zamanın durması: Taş, geçmişte kalan bir anın sonsuza kadar korunmasıdır.
Toplumsal hafıza: Kaya, geçmiş olayların unutulmamasını sağlar.
Kader ve doğa karşısında insanın küçüklüğü: İnsan büyük planlar yapar ancak doğa ve kader daha güçlüdür.

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Düğün anlatıları, insanın doğayla kurduğu sembolik ilişkinin en etkileyici örneklerinden biridir. Jeolojik olarak doğal süreçlerle oluşmuş kayalar, halk kültüründe yarım kalmış bir düğünün, kaybolmuş insanların ve sonsuzlaşmış bir anın hatırasına dönüşür. Bu anlatılarda taşlaşma yalnızca bir ceza değildir. Aynı zamanda insan hayatının önemli bir anının doğaya emanet edilmesidir.

Medusa'nın taşlaştırmasında korku, Niobe'de yas, Gelin Kayaları'nda aşk ve ayrılık, Taşa Dönen Kervan'da yolculuk ve kader, Taşa Dönen Düğün'de ise yarım kalan mutluluk ve zamanın durması temel temadır. Taşa Dönen Düğün, insanlığın doğaya yazdığı en eski hikâyelerden biridir. Kayalar konuşmaz, ancak üzerlerinde taşıdıkları efsaneler sayesinde geçmişten bugüne insanlara anlatmaya devam ederler. Taşa Dönen Düğün, jeomitolojinin en güçlü mesajlarından birini taşır: İnsanların kurduğu hayatlar geçici olabilir, fakat doğa, onların hikâyelerini taşlara yazarak sonsuza kadar saklayabilir.

VIII-10. Taşa Dönen Ordu

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Ordu anlatıları, insanların dağlarda, vadilerde, kayalık sırtlarda veya geniş taşlık alanlarda gördükleri sıra dışı kaya oluşumlarını geçmişte yaşanmış büyük savaşların ve olağanüstü olayların kalıntıları olarak açıklama biçimlerinden biridir. Bu mitlerde bir ordu, askerleri, komutanları, atları, silahları ve

[257] Eski Ahit, Yaratılış 19:26.

bazen savaş araçlarıyla birlikte bir anda taş hâline gelir. Bugün doğada görülen insan biçimli kaya grupları, uzun kaya dizileri veya heykelimsi taş oluşumları halk tarafından "taş olmuş askerler", "uyuyan ordu", "taşa dönen ordu" veya "taş askerler" olarak adlandırılır.

Taşa Dönen Ordu motifi, jeomitolojinin temel konularından biri olan doğal peyzajın mitolojik açıklanması anlayışını gösterir. Eski toplumlar büyük kaya topluluklarını yalnızca jeolojik oluşumlar olarak görmemiş, onları geçmişte gerçekleşmiş savaşların, kahramanlıkların veya ilahi cezaların izleri olarak değerlendirmiştir. Bir dağın yamacında yan yana duran kaya sütunları, insan siluetine benzeyen taşlar veya büyük kaya blokları, halk hafızasında bir ordunun sonsuza kadar donmuş hâli olarak yaşamıştır.

Bu anlatıların temelinde insanın savaş, ölüm, kader ve doğa karşısındaki güçsüzlüğünü açıklama isteği vardır. Savaş, insanlık tarihinin en büyük toplumsal olaylarından biri olduğu için birçok kültürde savaşçıların taşlaşması, tarihin doğaya yazılması anlamına gelmiştir.[258]

Taşa Dönen Ordu efsanelerinde ortak bir anlatı düzeni görülür: Büyük bir savaşçı topluluk sefere çıkar. Bu ordu bazen fetih amacıyla ilerler, bazen kutsal bir bölgeyi işgal etmek ister, bazen de büyük bir felaketten kaçmaya çalışır. Ancak ordu, kaderin veya ilahi gücün müdahalesiyle durdurulur. Bazı anlatılarda:

- Ordu tanrılara veya kutsal güçlere karşı geldiği için cezalandırılır.
- Komutan kibri nedeniyle ordusunun yok olmasına sebep olur.
- Askerler büyük bir felaket sırasında taşlaşır.
- Savaşın bitmemesi için askerler sonsuza kadar nöbet tutacak biçimde kayaya dönüşür.

Böylece taşlaşmış ordu, hem bir uyarı hem de geçmişin anıtı hâline gelir. Bu anlatıların önemli bir özelliği, taşlaşmanın ölümden farklı görülmesidir. Taşa dönüşen askerler tamamen yok olmaz, doğanın içinde varlıklarını sürdürürler.

Anadolu, tarih boyunca Hititler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok büyük devletin savaşlarına sahne olmuştur. Bu nedenle Anadolu halk kültüründe savaş ve taşlaşma temalı birçok efsane ortaya çıkmıştır. Bazı yörelerde dağlarda bulunan kaya grupları, eski bir ordunun taşlaşmış askerleri olarak anlatılır. Özellikle yüksek dağ geçitleri ve ulaşılması zor bölgeler, halk anlatılarında savaşların ve olağanüstü olayların gerçekleştiği yerler olarak kabul edilmiştir.

Anadolu'daki bu anlatılarda taşlaşan ordu bazen düşman ordusudur. Halk inanışına göre kötü amaçla gelen bir ordu, ilahi bir güç tarafından durdurulmuş ve taş hâline getirilmiştir. Böylece taşlar, kötü niyetin ve zulmün unutulmaması için doğada bırakılmıştır. Bazı anlatılarda ise taşlaşan ordu kahramandır. Bu askerler ülkelerini korumak için savaşmış ve sonsuza kadar nöbet tutmak üzere kayaya dönüşmüştür.

---

[258] Vitaliano Dorothy B., age, s. 125.

Anadolu kültüründe taşlaşmış asker anlatıları, özellikle kahramanlık, koruyuculuk ve sonsuz nöbet düşüncesiyle ilişkilidir. Anadolu insanında dağlar, kayalar ve taşlar kutsal kabul edilmiştir. "Yer-su" inancı içinde bazı doğal varlıkların ruh taşıdığı düşünülmüştür. Bu nedenle bir savaşçının taşa dönüşmesi yalnızca ceza değil, onun görevine devam etmesi anlamına da gelebilir. Anadolu destan geleneğinde savaşçılar, ülkelerini koruyan kahramanlar olarak görülür. Taşa dönüşmüş askerler de sembolik olarak ülkenin sonsuz koruyucuları hâline gelir.

Bu düşünce özellikle Orta Asya'daki balbal taşları ile ilişkilendirilebilir. Göktürk döneminde dikilen balballar, savaşta öldürülen düşmanların veya önemli kişilerin anısını yaşatan taş heykellerdir. Her ne kadar balballar doğrudan "taşa dönüşme miti" olmasa da, taşın savaşçı hafızasını taşıması bakımından benzer bir kültürel anlayışı yansıtır.

Antik Yunan ve Roma dünyasında insanların veya toplulukların olağanüstü biçimde dönüşmesi sık görülen bir motiftir. Tanrılar, insanları cezalandırabilir veya onları doğanın bir parçası hâline getirebilirdi. Yunan mitolojisinde doğa ile insan arasındaki sınırlar kesin değildir. Dağlar, kayalar ve doğal oluşumlar çoğu zaman tanrıların, devlerin veya kahramanların hikâyeleriyle açıklanmıştır.

Özellikle devler (Gigantes) ile tanrılar arasındaki savaş anlatıları, büyük kaya oluşumlarının kozmik mücadelelerin kalıntıları olduğu düşüncesini doğurmuştur. Roma şairi Ovidius'un Metamorphoses adlı eserinde de insanların farklı biçimlere dönüşmesi çok sayıda örnekle anlatılır.

İskandinav mitolojisinde devler (Jötnar), tanrılar ve kahramanlar arasındaki mücadeleler önemli yer tutar. Kuzey Avrupa halk anlatılarında bazı kayalık oluşumların, savaşan devlerin veya orduların taşlaşmış kalıntıları olduğuna inanılmıştır. Özellikle Norveç ve İzlanda'daki bazı kaya oluşumları için "güneş doğunca taşa dönüşen devler" anlatısı yaygındır. Bu motif, Taşa Dönen Ordu anlatılarındaki temel düşünceyle benzerdir: Olağanüstü varlıklar veya savaşçılar zaman içinde doğanın parçası olur.

Orta Asya halk inanışlarında taş, yalnızca cansız bir madde değildir. Taşların hafıza taşıdığına, kutsal güçlerle bağlantılı olduğuna inanılmıştır. Şamanik geleneklerde dağlar ve kayalar ruhların yaşadığı alanlar olarak görülür. Bu nedenle büyük kaya toplulukları bazen eski insanların, savaşçıların veya ruhların dönüşmüş hâli olarak yorumlanmıştır. Göçebe kültürlerde savaşçı toplulukların hatırası büyük önem taşıdığı için taşlaşmış ordu anlatıları, geçmişin unutulmaması düşüncesiyle bağlantılıdır.

Bilimsel açıdan "taş olmuş ordu" olarak anlatılan kaya grupları doğal jeolojik süreçlerin sonucudur. Bunlar:

- volkanik lavların soğuması,
- tüf kayalarının aşınması,
- rüzgâr ve su erozyonu,
- tektonik hareketler,
- kayaçların farklı sertlik göstermesi sonucu meydana gelir.

Özellikle sütun biçimli kaya oluşumları, insan topluluklarını veya asker sıralarını andırabilir. İnsan zihni bu şekilleri anlamlandırırken onlara hikâyeler verir. Jeomitoloji bu noktada ortaya çıkar: Kaya oluşumunun fiziksel açıklaması jeolojinin, ona yüklenen anlam ise kültürün alanıdır. Taşa Dönen Ordu anlatıları birçok sembolik anlam taşır:

Savaşın sonsuz hafızası: Taşlaşmış askerler, savaşların unutulmaması gerektiğini gösterir.
Kader karşısında insanın güçsüzlüğü: En güçlü ordular bile doğa ve kader karşısında yenilebilir.
Koruyuculuk: Taşa dönüşen askerler ülkelerini sonsuza kadar koruyan varlıklara dönüşür.
Zamanın durması: Bir savaş anı sonsuza kadar taş üzerinde saklanır.
Ahlaki uyarı: Kibirli ve zalim güçlerin sonunda yok olacağı anlatılır.

Dünya jeomitolojisi içinde Taşa Dönen Ordu anlatıları, insanlık tarihindeki en büyük olaylardan biri olan savaşların doğayla birleşmiş mitolojik yorumlarıdır. Bir kaya sırası, bir dağ yamacı veya bir taş topluluğu, eski toplumların hayal dünyasında artık yalnızca jeolojik bir oluşum değildir. O kayalar bir ordudur, askerlerdir, kahramanlardır ve geçmişin sessiz tanıklarıdır.

Taşa Dönen Ordu motifi, insanın doğaya hafıza yükleme biçimini gösterir. Savaşlar sona erer, krallıklar yok olur, insanlar ölür, fakat taşlar kalır. Taş, insanlık tarihinin en eski arşivlerinden biri hâline gelir. Medusa'da taşlaşma korkunun, Niobe'de acının, Gelin Kayaları'nda aşkın, Taşa Dönen Kervan'da yolculuğun, Taşa Dönen Düğün'de yarım kalan mutluluğun sembolü iken, Taşa Dönen Ordu'da savaşın, kahramanlığın ve sonsuz nöbetin sembolüdür.

Bu nedenle Taşa Dönen Ordu, jeomitolojinin en güçlü anlatılarından biridir: İnsanlar tarih yazar, doğa ise o tarihi taşlara kazır. Taşa Dönen Ordu anlatısı, jeomitolojinin özünü anlatır: Bir kaya bazen milyonlarca yıllık jeolojik hareketlerin ürünü, bazen de binlerce yıllık insan hafızasının taşıyıcısıdır.

BÖLÜM IX
KUTSAL TAŞLAR

İnsanlık tarihi boyunca taş, yalnızca yerkabuğunu oluşturan sıradan bir jeolojik malzeme olarak görülmemiş, birçok kültürde tanrısal gücün, dünyanın başlangıcının, kutsal varlıkların, ataların ve kozmik düzenin taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından kutsal taşlar, insanların doğal oluşumlara yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, sembolik ve dinsel anlamlarıyla da yaklaştığını gösteren en önemli örneklerdir.

Dağlar, kayalar, meteor taşları, dikili taşlar, renkli mineraller ve olağanüstü biçimli kaya oluşumları, eski toplumların evren anlayışında özel bir yere sahip olmuştur. İnsanlar gökten düşen bir taşı tanrısal bir mesaj olarak yorumlamış, büyük bir kayayı dünyanın merkezi kabul etmiş, bazı taşları bereket, koruma, şifa veya kehanet kaynağı olarak görmüştür.

Kutsal taş kavramı, jeomitolojinin temel sorularından birini ortaya koyar: "İnsanlar neden bazı taşlara diğerlerinden farklı anlam yüklemiştir?" Bu sorunun cevabı, taşın doğadaki özelliklerinde ve insanın doğayla kurduğu kültürel ilişkide bulunur. Taşın dayanıklı olması, binlerce yıl varlığını sürdürmesi, ateşten çıkması, gökten gelmesi veya sıra dışı biçimlere sahip olması, onu kutsal kabul edilen bir nesne hâline getirmiştir.

1. Kâbe'nin Hacerü'l-Esved Taşı (İslam Kültürü)

Dünya üzerindeki en bilinen kutsal taşlardan biri Hacerü'l-Esved yani "Siyah Taş"tır. İslam geleneğinde Mekke'deki Kâbe'nin doğu köşesinde bulunan bu taş, kutsal ziyaretin (hac ve umre) önemli sembollerinden biridir. İslam kaynaklarında Hacerü'l-Esved'in Hz. Âdem döneminden beri kutsal kabul edildiği, cennetten indirildiği ve başlangıçta beyaz olduğu ancak insanların günahları nedeniyle karardığı yönünde rivayetler bulunmaktadır.

Taşın kendisi bir tanrı değildir, ancak kutsal tarihle ilişkilendirilen bir hatıra ve sembol olarak görülür. Müslüman hacılar Kâbe çevresinde tavaf ederken bu taşa yönelir, onu selamlar veya dokunmaya çalışır. Jeomitolojik açıdan Hacerü'l-Esved, bir mineral veya kaya parçasının nasıl kozmik bir hafıza nesnesine dönüştüğünü gösterir.[259]

2. Omphalos Taşı (Antik Yunan)

Antik Yunan dünyasında Omphalos Taşı, dünyanın merkezi kabul edilen kutsal bir taştır. Delphi'deki Apollon Tapınağı'nda bulunan bu taş, Yunanca "göbek" anlamına gelen omphalos kelimesinden gelir. Yunan mitolojisine göre Zeus, dünyanın merkezini belirlemek için iki kartalı dünyanın iki ucundan serbest bırakmış, kartallar Delphi'de karşılaşmıştır. Böylece Delphi "dünyanın göbeği" kabul edilmiştir.

Omphalos Taşı, yalnızca fiziksel bir nesne değil, dünyanın düzenini, kozmik merkezi ve tanrısal iletişimi temsil eder. Delphi kahinlerinin kehanet merkezi olması da bu

[259] İbn Hacer el-Askalâni, Fethü'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhâri.

taşın kutsallığını artırmıştır. Jeomitoloji açısından Omphalos, insanın coğrafi bir noktayı kutsal merkeze dönüştürmesinin en önemli örneklerinden biridir.

3. Bethel Taşı (Yakup'un Taşı - Yahudi Geleneği)

Yahudi kutsal metinlerinde önemli bir taş anlatısı, Yakup'un Bethel'de gördüğü rüyayla ilişkilidir. Tevrat'ın Tekvin bölümünde Yakup, yolculuğu sırasında bir taş üzerine başını koyarak uyur ve göğe yükselen bir merdiven görür. Tanrı'nın kendisiyle konuştuğu bu olaydan sonra Yakup, başının altında bulunan taşı kutsal kabul eder ve onu dikerek anıt hâline getirir. Burada taş, Tanrı ile insan arasındaki bağlantının sembolüdür. Bu anlatı, taşın sadece bir madde değil, ilahi deneyimin hatırası olabileceğini gösterir.[260]

4. Kaaba Öncesi Arap Kültüründeki Kutsal Taşlar

İslam öncesi Arap toplumlarında da kutsal taş kültleri bulunmaktaydı. Bazı kabileler belirli kayaları veya dikili taşları kutsal kabul eder, onları tanrısal varlıkların sembolleri olarak görürdü. Arap yarımadasında bulunan ansâb adı verilen taşlar, ibadet alanlarının işaretleri olarak kullanılmıştır. Bu taşlar, eski Ortadoğu kültürlerinde yaygın olan "kutsal taş" anlayışının devamıdır.[261]

5. Benben Taşı (Antik Mısır)

Antik Mısır'ın en önemli kutsal taşlarından biri Benben Taşıdır. Mısır yaratılış mitolojisine göre başlangıçta bütün evren ilkel sularla kaplıydı. Bu sonsuz sudan ilk yükselen kara parçası Benben olarak kabul edilmiştir. Heliopolis rahiplerine göre yaratıcı tanrı Atum ilk kez Benben Tepesi üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Benben Taşı yaratılışın başlangıcını temsil eder. Mısır piramitlerinin tepesindeki piramidal şekilli kaplama taşlarının da Benben anlayışıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Jeomitoloji açısından Benben, bir kaya parçasının kozmolojik başlangıç noktası hâline gelmesinin örneğidir.[262]

6. Gök Taşları ve Meteor Taşları

Birçok kültürde gökten düşen taşlar özel kabul edilmiştir. Çünkü insanlar bu taşların dünya dışı kökenini anlamış ve onları tanrısal bir mesaj olarak yorumlamıştır. Meteor taşları özellikle: gökten gelmeleri, ateşle ilişkili olmaları ve nadir bulunmaları nedeniyle kutsal kabul edilmiştir. Antik toplumlarda gökten düşen taşların tanrıların dünyaya gönderdiği işaretler olduğuna inanılmıştır. Örneğin: Efes'teki Artemis kültünde gökten düşmüş bir taşın kutsal kabul edildiği anlatılır. Roma'da Magna Mater kültünün kutsal taşı Frigya'dan Roma'ya getirilmiştir.

---

[260] Tevrat, Tekvin (Genesis) 28:10–22.

[261] Wellhausen Julius, Reste Arabischen Heidentums, Berlin, 1997.

[262] Pinch Geraldine, Egyptian Mythology: A Guide to thi,+e Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt, Oxford University Press, 2002.

7. Kibele'nin Kara Taşı (Magna Mater Taşı)

Roma İmparatorluğu'nun önemli kutsal taşlarından biri Kibele'nin Kara Taşıdır. Frigya kökenli Ana Tanrıça Kibele kültünde kutsal kabul edilen siyah bir taş, MÖ 204 yılında Roma'ya getirilmiştir. Roma kaynaklarına göre bu taş, tanrıçanın bedenini veya varlığını temsil eden kutsal bir nesneydi. Burada taş, tanrının kendisi değil, tanrısal varlığın yeryüzündeki sembolü olarak görülür.[263]

8. Şaligram Taşları (Hinduizm)

Hindu geleneğinde özellikle Vişnu inancında Şaligram taşları kutsal kabul edilir. Bu taşlar genellikle Nepal'deki Gandaki Nehri çevresinden çıkarılan fosilli taşlardır. Üzerlerindeki doğal spiral biçimler, Vişnu'nun sembolleri olarak yorumlanır. Hindu inancında Şaligram: tanrısal varlığın taşı, koruyucu güç ve kutsal ev nesnesi olarak kabul edilir. Jeolojik açıdan bu taşların çoğu ammonit fosilleridir. Ancak dini açıdan milyonlarca yıllık jeolojik geçmiş, kutsal bir anlam kazanmıştır.

9. Navajo ve Kızılderili Kültürlerinde Kutsal Taşlar

Amerika kıtasındaki yerli halklarda taşlar, dünyanın canlı parçaları olarak görülür. Navajo kültüründe kutsal taşlar: ataların hafızası, dünyanın dengesi ve şifa gücü ile ilişkilendirilmiştir. Kaya ve dağlar sadece fiziksel alanlar değil, ruhsal varlıklar olarak kabul edilir.

10. Türk ve Orta Asya Kültürlerinde Kutsal Taşlar

Türk kültüründe taşın kutsallığı çok eski dönemlere uzanır. Türk mitolojisinde: dağlar, kayalar ve kutsal taşlar dünya ile gökyüzü arasındaki bağlantının parçaları olarak görülmüştür. Özellikle yada taşı Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. İnanca göre bu taş yağmur ve hava olaylarını etkileyebilme gücüne sahipti. Yada taşı gerçek anlamda meteorolojik bir araç değil, eski Türklerin doğa güçlerini anlamlandırma biçimlerinden biridir. Ayrıca Orhun çevresindeki balbal taşları ve kutsal kaya kültleri, taşın hafıza ve kimlik taşıyıcısı olduğunu gösterir.[264]

11. Uluru (Ayers Rock) – Avustralya Aborjinleri

Avustralya Aborjin kültüründe Uluru, dünyanın en önemli kutsal kaya oluşumlarından biridir. Aborjinlerin "Dreamtime" (Rüya Zamanı) inancında Uluru, yaratıcı ataların dünyayı şekillendirdiği kutsal bir mekândır. Bu kaya yalnızca büyük bir jeolojik oluşum değildir, yaratılışın, ataların ve kozmik düzenin sembolüdür.

Kutsal taşlar, insanlığın doğayla kurduğu en eski sembolik ilişkilerden biridir. İnsan, taşın sertliğinde sonsuzluğu, dayanıklılığında zamanı, gökten gelişinde ilahi mesajı, biçiminde ise kutsal anlamı görmüştür. Jeomitoloji açısından kutsal taşlar, jeolojik

---

[263] Roller Lynn E., In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele, University of California Press, 1999.
[264] Ögel Bahaeddin, age, s. 37.

gerçeklik ile insan hayal gücünün birleştiği noktadır. Bir taş milyonlarca yıl süren doğal süreçlerin ürünü olabilir, ancak insan kültürü ona binlerce yıl sürecek anlamlar yükleyebilir.

Bu nedenle kutsal taşlar yalnızca kaya değildir. Onlar: yaratılışın hatırası, tanrıların sembolü, ataların sesi ve dünyanın hafızasıdır. İnsanlık tarihi boyunca taşlar konuşmamıştır, fakat insanlar onların üzerine kendi hikâyelerini yazmıştır. Bu nedenle kutsal taşlar, Dünya'nın jeolojik hafızası ile insanlığın mitolojik hafızasının birleştiği en eski anıtlardır.

IX-1. Omphalos (Dünyanın Göbeği)

İnsanlık tarihi boyunca taşlar, yalnızca yerkabuğunu oluşturan doğal maddeler olarak görülmemiş, birçok kültürde evrenin düzenini, tanrısal gücü, yaratılışın başlangıcını ve insan ile doğa arasındaki bağlantıyı temsil eden kutsal varlıklar olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi açısından kutsal taşlar, insanların jeolojik oluşumlara yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, onlara yükledikleri mitolojik ve sembolik anlamlarla da yaklaştıklarını gösterir. Bu kutsal taşlar arasında Antik Yunan dünyasının en önemli örneklerinden biri olan Omphalos Taşı, dünyanın merkezi ve evrenin düzen noktası olarak kabul edilmesi bakımından özel bir yere sahiptir.

"Omphalos" kelimesi Eski Yunancada "göbek", "merkez" veya "dünyanın göbeği" anlamına gelir. Antik Yunanlılar için Delphi kenti, yalnızca önemli bir dini merkez değil, aynı zamanda dünyanın kozmik merkeziydi. Delphi'deki Apollon Tapınağı'nda bulunan Omphalos Taşı, yeryüzünün merkezini gösteren kutsal bir işaret olarak kabul edilmiştir. Bu taş, insanların gözünde sıradan bir kaya olmaktan çıkmış, dünyanın başlangıç noktası, tanrılarla insanların iletişim kurduğu kutsal alan ve evrensel düzenin sembolü hâline gelmiştir.

Antik Yunan mitolojisine göre Zeus, dünyanın merkezini belirlemek istemiştir. Bunun için dünyanın iki ayrı ucundan iki kartalı serbest bırakmıştır. Kartallar gökyüzünde uçarak Delphi üzerinde karşılaşmış ve Zeus'un işaretiyle burası dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. Zeus'un bu hareketiyle Delphi "dünyanın göbeği" olarak kutsallaştırılmış ve bu noktaya Omphalos Taşı yerleştirilmiştir. Böylece taş, yalnızca bir yer belirleme işareti değil, evrenin düzenini temsil eden kozmik bir sembole dönüşmüştür.[265]

Delphi'nin kutsal bir merkez olarak seçilmesi tesadüfi değildir. Antik Yunan dünyasında Delphi, tanrı Apollon'un en önemli kutsal alanlarından biri kabul edilmiştir. Burada bulunan Apollon Tapınağı'nda Pythia adı verilen rahibe, tanrının mesajlarını insanlara aktardığına inanılan kehanetlerde bulunmuştur. Krallar, devlet adamları ve savaş komutanları önemli kararlar almadan önce Delphi'ye gelerek Apollon'un kehanetlerine başvurmuştur. Omphalos Taşı ise bu kutsal iletişimin merkezinde yer almıştır.

Bu nedenle Omphalos, antik Yunan toplumunda üç farklı dünyanın birleştiği nokta olarak görülmüştür: gökyüzündeki tanrılar dünyası, insanların yaşadığı yeryüzü ve

[265] Graves Robert, The Greek Myths, Penguin Books, London, 1960.

yeraltındaki kutsal güçler. Bu yönüyle taş, yalnızca fiziksel bir nesne değil, kozmik bir geçiş noktası olarak değerlendirilmiştir.

Omphalos Taşı'nın anlamı, daha eski dönemlerdeki Toprak Ana (Gaia) inançlarıyla da bağlantılıdır. Yunan mitolojisinde Gaia, dünyanın ve yaşamın ilk ilahi kaynağı olarak kabul edilir. Delphi bölgesinin başlangıçta Gaia'ya ait kutsal bir alan olduğu, daha sonra Apollon kültünün buraya yerleştiği anlatılır. Bu nedenle Omphalos, yalnızca dünyanın merkezi değil, aynı zamanda yeryüzünün canlı ve kutsal kabul edilen bedeninin bir sembolü olarak görülmüştür.

Jeomitolojik açıdan bu durum son derece önemlidir. Çünkü burada bir kaya parçası, doğal oluşum olmaktan çıkarak dünyanın kendisini temsil eden kutsal bir varlığa dönüşmüştür. İnsan, doğadaki bir nesneye kendi kozmolojik anlayışı doğrultusunda anlam yüklemiştir.[266]

Omphalos Taşı aynı zamanda Apollon'un Delphi'yi ele geçirmesiyle ilgili mitolojik anlatılarla da ilişkilidir. Yunan mitolojisine göre Delphi bölgesi başlangıçta Gaia'nın kutsal alanıydı ve burada Python adı verilen yılan biçimli kutsal bir varlık bulunuyordu. Apollon, Python'u öldürerek Delphi'nin koruyucusu olmuş ve burada kendi kehanet merkezini kurmuştur. Bu anlatı, eski doğa güçleri ile yeni tanrısal düzen arasındaki değişimi sembolize eder.

Omphalos Taşı ise bu dönüşümün merkezinde yer almıştır. Bir taraftan eski Toprak Ana kültünün izlerini taşırken, diğer taraftan Apollon'un akıl, kehanet ve düzen anlayışını temsil etmiştir. Antik betimlemelerde Omphalos Taşı genellikle konik veya yuvarlak biçimli bir taş olarak gösterilir. Bazı tasvirlerde taşın üzerinde kutsal iplerden yapılmış ağ biçimli süslemeler bulunmaktadır. Bu ağ, dünyanın düzenini ve bütün varlıkların birbirine bağlılığını sembolize eder. Taşın yukarı doğru yükselen şekli ise yer ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı ifade eder.

Bu özellikleri nedeniyle Omphalos, birçok kültürde görülen "dünyanın ekseni" veya "axis mundi" kavramıyla benzerlik taşır. Dünyanın merkezi kabul edilen kutsal dağlar, ağaçlar ve taşlar gibi Omphalos da insan ile kozmik düzen arasındaki bağlantı noktası olarak değerlendirilmiştir.[267]

Omphalos Taşı, dünya üzerindeki diğer kutsal taşlarla da benzer özellikler gösterir. Mısır mitolojisindeki Benben Taşı, yaratılışın ilk kara parçası olarak kabul edilirken, İslam kültüründeki Hacerü'l-Esved, kutsal tarihle ilişkilendirilen önemli bir taş olarak görülür. Hinduizmdeki Şaligram taşları tanrısal varlığın sembolü kabul edilir. Türk kültüründe ise Yada Taşı, doğa güçleriyle ilişkilendirilen kutsal taşlardan biridir.

[266] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, Cambridge, 1985, s. 120.
[267] Eliade Mircea, 1959, age, s. 114.

Bu örneklerin tümünde ortak bir anlayış vardır: Taş, yalnızca fiziksel bir madde değildir. Taş, yaratılışın, hafızanın, kutsallığın ve evrensel düzenin taşıyıcısıdır. Jeomitoloji açısından Omphalos Taşı'nın en önemli özelliği, jeolojik bir nesnenin kültürel ve dinsel anlam kazanmasıdır. Bilimsel açıdan Delphi'deki taş, doğal süreçlerle oluşmuş bir kaya parçasıdır. Ancak insanlık tarihi boyunca bu taş, dünyanın merkezi, tanrıların sesi ve evrensel düzenin sembolü olarak görülmüştür.

Bu durum jeomitolojinin temel yaklaşımını ortaya koyar: Doğa yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, insanların ona yüklediği anlamlarla da değerlendirilmelidir. Bir kaya milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin ürünü olabilir, ancak insan kültürü ona binlerce yıl yaşayacak sembolik anlamlar kazandırabilir.

Omphalos Taşı, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taş kavramının en güçlü örneklerinden biridir. Antik Yunan insanı için bu taş, sıradan bir kaya değil, dünyanın kalbi, evrenin merkezi ve tanrılarla insanların buluştuğu kutsal bir noktadır. Omphalos'un önemi, taşın fiziksel özelliklerinden çok ona yüklenen anlamdan kaynaklanır.

İnsanlık tarihi boyunca insanlar taşlarda yalnızca mineral yapısını değil, yaratılışı, zamanı, tanrısal gücü ve kendi varoluşunun izlerini aramıştır. Omphalos Taşı bize şunu gösterir: Bir taş, milyonlarca yıl önce oluşmuş sıradan bir kaya olabilir, ancak insan inancı ve hayal gücü onu dünyanın merkezi hâline getirebilir. Bu nedenle Omphalos Taşı, jeoloji ile mitolojinin, yeryüzü ile insan düşüncesinin birleştiği en eski kutsal sembollerden biridir. Taş suskundur, ancak insanlık ona anlam vererek onu konuşturmuş ve dünyanın hafızasının bir parçası hâline getirmiştir.

IX-2. Lia Fáil (Kader Taşı)

İnsanlık tarihi boyunca taşlar, yalnızca yeryüzünü oluşturan jeolojik maddeler olarak görülmemiş, birçok toplumda kutsal gücün, yaratılışın, egemenliğin, ataların hafızasının ve doğa ile insan arasındaki ilişkinin sembolü olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi, insanların yeryüzündeki doğal oluşumlara nasıl anlam yüklediğini ve onları kültürel hafızanın bir parçası hâline getirdiğini inceler. Bu açıdan bakıldığında İrlanda mitolojisindeki Lia Fáil, yani Kader Taşı, kutsal taş anlayışının en önemli örneklerinden biridir.

Lia Fáil, Kelt-İrlanda mitolojisinde dünyanın ve ülkenin kaderiyle ilişkilendirilen, kralların meşruiyetini belirleyen kutsal bir taştır. İrlanda geleneğinde "Konuşan Taş" veya "Kader Taşı" olarak bilinen bu taşın, gerçek hükümdarı tanıdığına ve doğru kral geldiğinde ses verdiğine inanılmıştır. Bu nedenle Lia Fáil yalnızca bir kaya parçası değil, toprağın ruhunu, krallığın kutsal kaynağını ve halkın kaderini temsil eden mitolojik bir varlık olarak görülmüştür.

Lia Fáil özellikle İrlanda'nın eski siyasi ve dini merkezi olan Tara Tepesi (Hill of Tara) ile bağlantılıdır. Tara, antik İrlanda yüksek krallarının tahta çıkma törenlerinin yapıldığı kutsal merkezdi. İrlanda yüksek kralı olacak kişi burada kutsal taşın yanında törene katılır ve Lia Fáil'in onu tanıyacağına inanılırdı. Eğer kişi gerçek kral ise taşın

bağıracağı veya ses çıkaracağı düşünülürdü. Böylece kralın yönetme hakkının yalnızca insanlardan değil, doğanın ve kutsal düzenin onayından geldiği kabul edilirdi.[268]

İrlanda mitolojisinde Lia Fáil'in kökeni, Tuatha De Danann adı verilen efsanevi halkın hikâyeleriyle ilişkilidir. Tuatha De Danann, İrlanda mitolojisinde doğaüstü yeteneklere sahip eski ve bilge bir topluluk olarak anlatılır. Bu halkın İrlanda'ya gelişleri sırasında beraberlerinde dört büyük kutsal hazine getirdikleri söylenir. Bu dört hazine, İrlanda mitolojik geleneğinin en önemli sembollerinden kabul edilir. Bu kutsal hazineler şunlardır: Lia Fáil (Kader Taşı), Nuada'nın Kılıcı, Lugh'un Mızrağı ve Dagda'nın Kazanı.

Bu nesnelerin her biri farklı bir gücü temsil eder. Kılıç savaş gücünü, mızrak zaferi, kazan bolluk ve bereketi temsil ederken Lia Fáil özellikle krallık ve egemenlik kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Efsaneye göre Tuatha De Danann bu kutsal nesneleri dünyanın kuzeyindeki dört gizemli şehirden getirmiştir. Bu şehirlerde bilgelik ve büyü öğrendikleri anlatılır. İrlanda'ya geldiklerinde ise bu kutsal eşyalar aracılığıyla yeni bir düzen kurmuşlardır. Lia Fáil böylece yalnızca bir taş değil, kutsal bilginin ve kozmik düzenin taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir.

Jeomitoloji açısından bu anlatı, insanların taşlara yalnızca fiziksel özellikleri nedeniyle değil, onların temsil ettiği güçler nedeniyle de değer verdiğini gösterir. Taş, burada yer kabuğundan kopmuş sıradan bir madde olmaktan çıkar ve göksel veya kutsal bir kökene sahip olduğu düşünülen bir sembole dönüşür.[269]

Lia Fáil'in en dikkat çekici özelliği, "konuşan taş" olarak kabul edilmesidir. İrlanda mitolojisinde bu taşın, gerçek hükümdar ile sahte hükümdarı ayırt edebileceğine inanılmıştır. Taşın çıkardığı ses, kralın kutsal onay aldığı anlamına gelirdi. Bu inanç, eski toplumlarda kral kavramının yalnızca siyasi bir makam olmadığını göstermektedir. Kral aynı zamanda: toprağın koruyucusu, halkın düzen sağlayıcısı ve doğa ile insan arasındaki ilişkinin temsilcisi olarak görülürdü.

[268] Carey John, The Mythological Cycle of Medieval Irish Literature, Department of Anglo-Saxon, Norse and Celtic, University of Cambridge, 1994, s. 13.
[269] Erenn Lebor Gabála, The Book of Invasions of Ireland, Irish Texts Society, Dublin, 1938–1956, Cilt IV, s. 40.

Lia Fáil, bu nedenle bir kraliyet sembolünden daha fazlasıdır. O, insan yönetimi ile doğanın kutsal düzeni arasındaki bağlantıyı temsil eder. Kralın gücü yalnızca ordusundan veya soyundan değil, toprağın ve kutsal güçlerin onayından kaynaklanmaktadır. Lia Fáil'in bulunduğu Tara Tepesi, İrlanda'nın kutsal coğrafyasının merkezlerinden biridir. Eski İrlanda toplumunda Tara yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda kozmik düzenin yeryüzündeki karşılığı olarak kabul edilmiştir.

Tara Tepesi'nin kutsallığı, birçok eski kültürde görülen "dünyanın merkezi" anlayışıyla benzerlik taşır. İnsanlar tarih boyunca bazı noktaları evrenin düzeninin kesiştiği yerler olarak görmüşlerdir. Bu kutsal merkezler bazen dağlar, bazen ağaçlar, bazen taşlar olmuştur. Lia Fáil de İrlanda kültüründe böyle bir merkez taşıdır. O, gökyüzü ile yeryüzü, geçmiş ile gelecek, insan ile doğa arasındaki bağlantıyı temsil eder. Bu yönüyle Lia Fáil, Antik Yunan'daki Omphalos Taşı ile büyük benzerlik gösterir. Delphi'deki Omphalos dünyanın merkezi kabul edilirken, Lia Fáil İrlanda'nın kader merkezidir. Her iki taş da insanın yeryüzünde kutsal bir merkez arayışının ürünüdür.

Lia Fáil'in anlamı, İrlanda'nın eski doğa inançlarıyla da bağlantılıdır. Kelt kültürlerinde doğa, yalnızca insanların yaşadığı fiziksel bir alan değil, ruhların, tanrıların ve kutsal güçlerin bulunduğu canlı bir varlık olarak görülmüştür. Bu anlayış içinde taşlar özel bir yere sahiptir. Çünkü taşlar: uzun ömürlüdür, zamanın geçişine dayanır, geçmiş nesillerin tanığı olarak kalır.

Bu nedenle eski toplumlarda taşlara "hafıza taşıyıcıları" olarak bakılmıştır. Lia Fáil'in binlerce yıl boyunca İrlanda'nın kaderini temsil etmesi de bu anlayışın bir sonucudur. Jeomitolojik açıdan Lia Fáil, insanın jeolojik bir nesneyi kültürel bir hafızaya dönüştürmesinin en güzel örneklerinden biridir.[270]

Lia Fáil ile ilgili anlatılar, İrlanda'nın mitolojik tarihinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bazı anlatılarda taşın, İrlanda'ya gelen farklı halkların ve krallıkların değişimini izleyen kadim bir tanık olduğu görülür. Taş, geçmiş çağlardan yeni çağlara geçişin sembolü hâline gelir. Bu nedenle Lia Fáil yalnızca bir krallık taşı değildir, aynı zamanda bir ülke hafızasıdır. Üzerinden geçen krallar, savaşlar ve değişimler boyunca taş, İrlanda'nın kimliğinin sembolü olarak varlığını sürdürür.

Bugün Tara Tepesi'nde bulunan taşın gerçekten antik metinlerde anlatılan Lia Fáil olup olmadığı kesin olarak kanıtlanmış değildir. Ancak onun kültürel önemi, fiziksel kökeninden bağımsızdır. Çünkü bir nesneyi kutsal yapan yalnızca yaşı veya yapısı değil, insanların ona yüklediği anlamdır. Lia Fáil, dünya jeomitolojisinde kutsal taş kavramının en güçlü örneklerinden biridir. Bu taş, İrlanda halkı için sıradan bir kaya değil, toprağın sesi, krallığın kutsal temeli ve ülkenin kaderini belirleyen sembolik bir varlıktır.

Omphalos Taşı Antik Yunan dünyasında dünyanın merkezini temsil ederken, Lia Fáil İrlanda dünyasında ülkenin merkezini ve halkın kaderini temsil etmiştir. Her iki örnek de insanlığın yeryüzündeki bazı taşlara yalnızca fiziksel nesneler olarak değil, evrenle bağlantı kurdukları kutsal varlıklar olarak baktığını göstermektedir. Lia Fáil'in asıl gücü taşın kendisinde değil, insan hafızasında ve kültüründe saklıdır. Milyonlarca yıl süren

[270] Vitaliano Dorothy B., age, s. 22.

jeolojik süreçlerle oluşmuş bir kaya parçası, insan inancı sayesinde bir halkın tarihini, krallığını ve geleceğini simgeleyen kutsal bir nesneye dönüşmüştür. Bu nedenle Lia Fáil, jeoloji ile mitolojinin birleştiği, yeryüzünün insan hayal gücüyle anlam kazandığı en önemli kutsal taşlardan biridir.

IX-3. Bethel Taşı (Yakup'un Taşı)

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren taşlar, yalnızca yeryüzünün jeolojik parçaları olarak değil, kutsallığın, tanrısal varlığın, yaratılışın ve insan ile gökyüzü arasındaki ilişkinin sembolleri olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi açısından kutsal taşlar, insanların doğal oluşumlara yüklediği dinsel ve kültürel anlamları göstermesi bakımından büyük önem taşır. Bu kutsal taşlar arasında Bethel Taşı (Beyt-El Taşı), özellikle Yahudi-Hristiyan geleneğinde ve Eski Ahit anlatılarında önemli bir yere sahiptir.

Bethel adı, İbranice "Beth-El" (בֵּית־אֵל) kelimesinden gelir ve "Tanrı'nın Evi" anlamındadır. Bethel, eski Kenan bölgesinde, günümüzde Batı Şeria sınırları içinde yer alan antik bir yerleşimdir. Bu bölge, özellikle Hz. Yakup'un rüyası ve göksel âlemle bağlantılı kutsal taş anlatısıyla tanınır. Bethel Taşı, esas olarak Yakup'un taşı veya Yakup'un diktiği kutsal taş olarak bilinir.

Eski Ahit'teki anlatıya göre Yakup, kardeşi Esav'ın öfkesinden kaçarken geceyi Luz adı verilen bir bölgede geçirir. Yolda bir taş alarak başının altına koyar ve uyur. Uykusunda göğe uzanan bir merdiven görür, bu merdivenden melekler inip çıkmaktadır. Tanrı Yakup'a görünerek onun soyunun çoğalacağını ve bu toprakların kendisine ve soyuna verileceğini bildirir. Yakup uyandığında bulunduğu yerin kutsal olduğunu anlar, başının altına koyduğu taşı bir anıt taşı olarak diker ve üzerine yağ dökerek kutsar. Daha sonra bu yere "Bethel" yani "Tanrı'nın Evi" adını verir.

Bu anlatı, jeomitoloji açısından son derece önemlidir. Çünkü sıradan bir kaya parçası, insan deneyimi ve kutsal karşılaşma sonucunda kozmik bir anlam kazanmıştır. Taş, artık yalnızca fiziksel bir nesne değil, Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin hafızasını taşıyan kutsal bir işaret hâline gelmiştir.[271]

Bethel Taşı'nın en önemli özelliği, Yakup'un rüyasında gördüğü göğe yükselen merdiven anlatısıyla ilişkisidir. Bu merdiven, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı simgeler. Yakup'un bulunduğu yer, insan dünyası ile ilahi âlemin kesiştiği kutsal bir nokta hâline gelir. Bu anlayış, dünya mitolojilerinde çok yaygın olan "axis mundi" (dünyanın ekseni) kavramıyla ilişkilidir. Birçok kültürde kutsal dağlar, ağaçlar, taşlar veya tapınaklar dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. İnsanlar bu merkezlerde gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı dünyalarının birleştiğine inanmıştır.

Bethel Taşı da bu gelenek içinde değerlendirilir. Taş, Yakup'un Tanrı ile karşılaşmasının fiziksel hatırasıdır. Bu nedenle taş, ilahi dünyanın yeryüzündeki işareti olarak kabul edilmiştir. Antik Yakın Doğu kültürlerinde dikili taşlar (massebah / maṣṣēḇāh) önemli dini sembollerdi. Bu taşlar tanrıların varlığını, antlaşmaları veya

[271] Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit, Yaratılış (Tekvin) 28:10–22.

kutsal olayları hatırlatan işaretler olarak kullanılırdı. Yakup'un taşı dikmesi de bu eski Yakın Doğu geleneğiyle bağlantılıdır.[272]

Bethel Taşı, Eski İsrail toplumundaki kutsal taş geleneğinin önemli örneklerinden biridir. Eski Yakın Doğu toplumlarında taşlar, tanrısal varlığın sembolü olarak kullanılırdı. İnsanlar bazı taşları sınır belirlemek, antlaşmaları hatırlamak veya kutsal olayların anısını yaşatmak için dikerlerdi. İbranice kutsal metinlerde bu tür taşlara "massebah" adı verilir. Massebahlar genellikle dikilmiş, işlenmemiş taşlardan oluşur ve belirli bir olayın Tanrı tarafından onaylandığını gösteren semboller olarak görülürdü.

Yakup'un Bethel'de taşı dikmesi, bu kültürel bağlam içinde anlaşılmalıdır. Taş burada bir put olarak değil, Tanrı'nın insanla kurduğu ilişkinin hatırlatıcısı olarak kabul edilir. Bu nokta önemlidir çünkü kutsal taş kavramı birçok eski toplumda görülse de İsrail geleneğinde taşın kendisi tanrı değildir. Taş, kutsal deneyimin sembolüdür.

Bethel kenti, Eski İsrail tarihinde önemli bir dini merkez olmuştur. Kudüs Tapınağı'nın merkezi önem kazanmasından önce Bethel, kuzey İsrail bölgesinin önemli ibadet merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tevrat anlatılarında Yakup'un deneyimi nedeniyle kutsallaşan Bethel, daha sonraki dönemlerde de dini önemini korumuştur. İsrail Krallığı döneminde burada önemli bir kutsal alan bulunmuştur.

Bethel'in kutsallığı, yalnızca siyasi veya dini bir merkez olmasından değil, geçmişte yaşandığına inanılan ilahi karşılaşmadan kaynaklanır. Bu durum, kutsal coğrafyanın nasıl oluştuğunu gösterir: Bir yer, fiziksel özelliklerinden çok ona yüklenen anlamlarla kutsallaşır. Jeomitoloji açısından Bethel örneği, yeryüzündeki belirli noktaların insan hafızası yoluyla nasıl kutsal merkezlere dönüştüğünü gösterir.

Bethel Taşı, dünya mitolojilerindeki diğer kutsal taşlarla ortak özellikler taşır. İnsanlık farklı kültürlerde taşları: dünyanın merkezi, tanrıların yeryüzündeki işareti, ataların hatırası, kutsal anlaşmaların sembolü olarak görmüştür.

Jeomitoloji açısından Bethel Taşı, doğal bir nesnenin kültürel hafızaya dönüşmesinin güçlü bir örneğidir. Jeolojik açıdan bir kaya parçası olan taş, insan inancı sayesinde binlerce yıl boyunca anlatılan kutsal bir sembole dönüşmüştür. Bu dönüşüm, insanların yeryüzü ile kurduğu ilişkinin temel özelliklerinden biridir. İnsan, doğadaki bazı unsurları seçerek onlara anlam verir ve onları kendi tarihinin parçası hâline getirir.

[272] Eliade Mircea, 1959, age, s. 121.

Bethel Taşı'nın önemi, taşın kendisinden çok onun temsil ettiği düşüncededir: Yeryüzü ile gökyüzü arasında bir bağ kurulabileceği, kutsal olanın belirli yerlerde ve nesnelerde hissedilebileceği düşüncesi. Bu nedenle Bethel Taşı, dünya jeomitolojisinde "kutsal karşılaşmanın taşı" olarak değerlendirilebilir.[273]

Bethel Taşı, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taş anlayışının en eski ve etkili örneklerinden biridir. Yakup'un rüyasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bu taş, Yahudi-Hristiyan geleneğinde Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin sembolü olmuştur. Bu taşın önemi, fiziksel yapısından değil, insan hafızasında oluşturduğu anlamdan kaynaklanmaktadır. Bir kaya parçası, kutsal bir deneyimin tanığı olarak kabul edildiğinde artık sıradan bir doğal unsur olmaktan çıkar ve kültürel bir mirasa dönüşür. Bu nedenle Bethel Taşı, jeoloji ile din tarihinin, doğal oluşum ile insan kültürünün birleştiği en önemli kutsal taş örneklerinden biridir.

IX-4. Kabe (Kara) Taşı

İnsanlık tarihi boyunca bazı taşlar, yalnızca doğal oluşumlar olarak değil, kutsal hafızanın, kozmik düzenin ve insan ile ilahi alan arasındaki ilişkinin sembolleri olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi açısından kutsal taşlar, insanların yeryüzündeki doğal nesnelere nasıl dini, kültürel ve mitolojik anlamlar yüklediğini gösteren önemli örneklerdir. Bu kutsal taşlardan biri olan Hacerü'l-Esved (Arapça: al-Ḥajar al-Aswad, "Kara Taş"), İslam dünyasının en önemli kutsal taşlarından biridir ve Kâbe'nin doğu köşesinde bulunmaktadır.

Hacerü'l-Esved, yaklaşık olarak 30 cm çapında, siyah renkli ve parçalı bir taş olarak tanımlanır. Kâbe'nin doğu köşesine, yerden yaklaşık 1,5 metre yükseklikte gümüş bir çerçeve içinde yerleştirilmiştir. Müslümanlar için bu taş, ibadet sırasında yönelinen Kâbe'nin kutsal bütünlüğünün bir parçasıdır. Hac ve umre ziyaretlerinde Müslümanlar, Hz. Muhammed'in uygulamasına dayanarak taşı selamlar, dokunmaya veya öpmeye çalışırlar.

Jeomitolojik açıdan Hacerü'l-Esved'in önemi, taşın fiziksel özelliklerinden çok ona yüklenen kozmolojik anlamdan kaynaklanmaktadır. Taş, gökyüzü ile yeryüzü arasında bir bağlantı noktası, kutsal tarihin bir hatırası ve insanlığın başlangıcına ilişkin anlatıların sembolü hâline gelmiştir.

İslam geleneğinde Hacerü'l-Esved'in kökeniyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. En yaygın anlatıya göre taş, başlangıçta cennetten indirilen kutsal bir taş olarak kabul edilir. Rivayetlerde Hz. Âdem'in yeryüzüne gönderilmesi sırasında bu taşın onunla birlikte indirildiği veya Kâbe'nin kuruluşuyla bağlantılı olarak kutsal bir işaret olduğu anlatılır.

Bazı İslami kaynaklarda taşın başlangıçta beyaz olduğu, ancak insanların günahları nedeniyle karardığı ifade edilir. Bu anlatı, taşın yalnızca fiziksel bir nesne olmadığını, insanlık tarihinin ahlaki hafızasını taşıyan sembolik bir varlık olduğunu gösterir. Bu anlatılar tarihsel ve jeolojik bir açıklama olarak değil, dini ve mitolojik semboller olarak değerlendirilmelidir. Jeomitoloji açısından önemli olan nokta, bir doğal

[273] Vitaliano Dorothy B., age, s. 27.

nesnenin insanlığın başlangıcı, günah, bağışlanma ve kutsal düzen gibi büyük kavramlarla ilişkilendirilmesidir.[274]

Hacerü'l-Esved'in en önemli anlatılarından biri, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'yi yeniden inşa etmeleriyle ilgilidir. İslam geleneğine göre Kâbe'nin temelleri Hz. Âdem dönemine kadar uzanır, ancak yapı Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yeniden yükseltilmiştir. Kur'an'da Bakara Suresi'nde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'nin temellerini yükselttikleri anlatılır: "İbrahim ve İsmail, Beyt'in temellerini yükseltiyorlardı..." (Bakara 2:127)

İslami rivayetlerde Hacerü'l-Esved'in Kâbe'nin köşesine yerleştirilmesi bu kutsal inşa süreciyle ilişkilendirilir. Taş, Kâbe'nin başlangıç noktası ve tavafın başlangıç işareti olarak kabul edilir. Bu yönüyle Hacerü'l-Esved, mimari bir unsur olmaktan çıkarak kutsal mekânın canlı bir parçasına dönüşür. Jeomitolojik açıdan bu anlatı, doğal bir taşın kutsal mimarinin merkezine yerleştirilmesi ve insan yapımı bir yapıyla kozmik anlam kazanması bakımından önemlidir.[275]

Dünya mitolojilerinde ve dinlerinde bazı noktalar "dünyanın merkezi" veya "kutsal merkez" olarak kabul edilmiştir. Bu merkezlerde insanlar gökyüzü ile yeryüzünün birbirine yaklaştığına inanmıştır. Kâbe de İslam dünyasında böyle bir merkezdir. Müslümanların namaz sırasında yöneldiği kıble, hac ibadetinin gerçekleştiği kutsal mekân ve birlik sembolüdür. Hacerü'l-Esved ise bu merkezin içinde özel bir yere sahiptir. Tavafın başlangıç ve bitiş noktası olarak kabul edilmesi, ona ritüel bir anlam kazandırmıştır. Bu durum, diğer kültürlerdeki kutsal taşlarla benzerlik taşır.

Hacerü'l-Esved'in fiziksel kökeni konusunda tarih boyunca çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Taşın meteorit kökenli olabileceği, volkanik bir kaya olabileceği veya başka bir mineral yapıya sahip olabileceği yönünde çeşitli hipotezler bulunmaktadır. Ancak taşın küçük parçalar hâlinde ve koruma altında olması nedeniyle kesin bilimsel analiz yapılması mümkün değildir. Bazı araştırmacılar taşın görünümünü ve tarihsel anlatıları değerlendirerek onun meteorit olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu görüş kesinleşmiş değildir.

[274] Köksal Mustafa Âsım, Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, Cilt I, s. 120.
[275] Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 2:127.

Jeomitoloji açısından burada önemli olan nokta, taşın gerçek jeolojik kökeninden çok, toplum tarafından nasıl anlamlandırıldığıdır. İnsanlar tarih boyunca gökten geldiğine inanılan veya olağanüstü özelliklere sahip olduğu düşünülen taşlara özel anlamlar vermiştir. Meteor taşlarının kutsallığı birçok kültürde görülür: antik Yunan'daki bazı kutsal taşlar, Roma'daki Magna Mater taşı, Arap Yarımadası'ndaki İslam öncesi kutsal taş gelenekleri bu anlayışın farklı örnekleridir.[276]

Kâbe ve çevresi, İslam öncesi Arabistan'da da kutsal kabul edilen bir merkezdi. Arap toplumlarında bazı taşlar, kutsal alanların işareti olarak kullanılırdı. Bu taşlara yönelik saygı, İslam öncesi dönemdeki "anıt taş" ve "kutsal taş" gelenekleriyle ilişkilidir. Ancak İslam anlayışında Hacerü'l-Esved'e yönelik saygı, taşın kendisine ilahi güç atfetmek şeklinde değerlendirilmez. Taş, Allah'ın kutsal kıldığı bir sembol ve Hz. İbrahim geleneğinin bir hatırası olarak görülür.

Hacerü'l-Esved, dünya jeomitolojisi açısından doğal bir taşın nasıl kutsal hafızanın taşıyıcısına dönüştüğünün güçlü bir örneğidir. Jeolojik olarak küçük bir kaya parçası olan bu taş, kültürel olarak: yaratılışın hatırası, peygamberler tarihinin sembolü, kutsal merkezin işareti, milyonlarca insanın ortak manevi deneyiminin parçası hâline gelmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca taşlar kalıcılıkları nedeniyle özel anlam kazanmıştır. Ağaçlar büyür ve ölür, insanlar doğar ve ölür, ancak taşlar binlerce yıl aynı yerde kalabilir. Bu nedenle eski toplumlar taşlarda zamanın hafızasını görmüşlerdir. Hacerü'l-Esved de bu anlayışın en güçlü örneklerinden biridir.[277]

Hacerü'l-Esved, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taş kavramının en önemli örneklerinden biridir. Kâbe'nin köşesinde bulunan bu taş, İslam dünyasında yalnızca fiziksel bir nesne değil, Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail dönemlerine uzanan kutsal tarihin sembolüdür. Bethel Taşı nasıl Tanrı ile insan arasındaki karşılaşmayı temsil ediyorsa, Lia Fáil nasıl krallığın kutsal temelini oluşturuyorsa, Hacerü'l-Esved de İslam geleneğinde insanlığın yaratılışı, vahiy tarihi ve kutsal merkez kavramıyla ilişkilendirilmiştir.

Hacerü'l-Esved'in gerçek gücü taşın maddesinde değil, insanlık tarihindeki anlamındadır. Binlerce yıl boyunca milyonlarca insanın yöneldiği bu taş, doğanın bir parçasının nasıl kültürel ve dini hafızanın merkezine yerleşebileceğini gösteren en önemli örneklerden biridir.

IX-5. Benben Taşı (Mısır'ın Yaratılış Taşı)

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren taşlar, yalnızca yeryüzünün jeolojik parçaları olarak değil, yaratılışın başlangıcı, tanrısal gücün ortaya çıkışı, kozmik düzenin kurulması ve kutsal merkezlerin sembolü olarak görülmüştür. Dünya jeomitolojisi açısından kutsal taşlar, insanın doğadaki maddi unsurlara nasıl metafizik anlamlar yüklediğini gösteren önemli kültürel örneklerdir. Antik Mısır'ın Benben Taşı, bu kutsal taş geleneğinin en eski ve en etkili örneklerinden biridir.

---

[276] Vitaliano Dorothy B., age, s. 31.
[277] Vitaliano Dorothy B., age, s. 31.

Benben Taşı (Mısır dili: bnbn), Antik Mısır'ın özellikle Heliopolis yaratılış geleneğinde önemli bir yere sahip olan kutsal taştır. Mısırlılar için Benben, dünyanın başlangıcında ilkel kaos sularından (Nun) yükselen ilk kara parçasını temsil ediyordu. Bu nedenle Benben Taşı, yalnızca bir kaya parçası değil, yaratılışın ilk anının, düzenin kaostan doğuşunun ve güneş tanrısı Ra'nın ortaya çıkışının sembolü olarak kabul edilmiştir.

Mısır kozmolojisine göre yaratılıştan önce evren, sınırsız ve biçimsiz ilksel su kütlesi olan Nun'dan oluşuyordu. Bu karanlık ve düzensiz ortamdan ilk olarak kutsal bir tepe yükseldi. Bu ilk yükselen kara parçası Benben olarak adlandırıldı. Daha sonra bu kutsal yükselti üzerinde güneş tanrısı Atum'un ortaya çıktığına inanıldı. Atum, Heliopolis yaratılış mitinde kendi kendini var eden ilk tanrı olarak kabul edilir ve diğer tanrısal varlıkların kaynağıdır.

Bu anlatı, jeomitolojik açıdan son derece önemlidir. Çünkü burada bir jeolojik olay olan suyun içinden kara parçasının yükselmesi, kozmik yaratılışın başlangıcı olarak yorumlanmıştır. İnsanların Nil taşkınları sonrasında ortaya çıkan verimli kara parçalarını gözlemlemesi, muhtemelen bu yaratılış düşüncesinin oluşmasına katkıda bulunmuştur.[278]

Benben Taşı'nın en önemli bağlantısı Heliopolis rahiplerinin geliştirdiği yaratılış sistemidir. Heliopolis, Antik Mısır'ın en eski dini merkezlerinden biri olup özellikle güneş kültünün merkeziydi. Heliopolis teolojisine göre başlangıçta yalnızca Nun adı verilen sonsuz su vardı. Bu sulardan ilk yükselen varlık Atum idi. Atum, kendisini yaratmış olan ilk tanrıydı ve yaratılışın başlangıcında Benben adı verilen kutsal yükselti üzerinde ortaya çıktı.

Bu nedenle Benben, tanrının üzerinde durduğu ilk yer, yani yaratılışın fiziksel temeli olarak görülüyordu. Taş, tanrısal varlığın dünyaya ilk temas ettiği noktaydı. Mısır düşüncesinde yaratılış yalnızca bir başlangıç olayı değildi, her sabah güneşin doğuşuyla yeniden gerçekleşen kozmik bir süreçti. Güneş her doğduğunda, Atum-Ra'nın ilk yaratılış anı yeniden yaşanıyordu. Bu nedenle Benben Taşı aynı zamanda güneşin doğuşunun ve yaşamın devamlılığının sembolüydü.

Benben Taşı'nın fiziksel biçimi hakkında kesin bilgiler sınırlıdır. Günümüze ulaşmış özgün bir Benben Taşı bulunmamaktadır. Ancak Antik Mısır sanatında ve mimarisinde Benben'in genellikle dörtgen tabanlı, yukarı doğru daralan konik veya piramidal bir taş biçiminde tasvir edildiği görülür. Bu şekil, daha sonra Mısır mimarisindeki piramitlerin tepe taşı (pyramidion) anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Araştırmacılar, piramitlerin sivri tepesinin sembolik olarak Benben'in kozmik yükselişini temsil ettiğini düşünmektedir.

Özellikle piramitlerin en üst kısmına yerleştirilen küçük kaplama taşları olan pyramidionlar, güneş ışığını yakalayan ve gökyüzüne yönelen kutsal noktalar olarak görülmüştür. Böylece Benben anlayışı, Mısır mimarisinde kalıcı bir biçime

[278] Allen James P., Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts, Yale University, 1988, s. 12.

dönüşmüştür. Bu bağlantı, jeomitoloji açısından önemlidir, çünkü doğal bir taş sembolü, zaman içinde devasa mimari yapıların biçimini ve anlamını etkilemiştir.[279]

Benben Taşı özellikle güneş tanrısı Ra ve onun Heliopolis'teki biçimi olan Atum-Ra kültüyle yakından ilişkilidir. Antik Mısırlılar için güneş, her gün yeniden doğan ve dünyaya yaşam veren kutsal güçtü. Benben'in güneşle ilişkisi iki temel düşünceye dayanır:

Birincisi, güneş tanrısının yaratılışın başlangıcında Benben üzerinde ortaya çıktığı inancıdır.

İkincisi ise güneş ışınlarının Benben'in sivri biçimi üzerinden dünyaya yayılması düşüncesidir.

Bu nedenle Benben yalnızca yaratılışın ilk taşı değil, aynı zamanda güneş enerjisinin yeryüzüne ulaştığı kutsal bir merkez olarak görülmüştür. Mısır tapınaklarında güneş ışığının belirli noktalara düşmesi ve kutsal alanların astronomik düzenlemeleri, bu kozmik düşüncenin mimariye yansımasıdır.

Antik Mısır'da taşlar, kalıcılıkları nedeniyle özel bir anlam taşımaktaydı. Mısırlılar taşları yalnızca yapı malzemesi olarak görmemiş, onları sonsuzluğun ve tanrısal düzenin sembolleri olarak değerlendirmiştir. Benben Taşı bu anlayışın en eski örneğidir. Çünkü o: yaratılışın ilk kara parçasıdır, tanrının dünyaya geliş noktasını temsil eder, kozmik düzenin başlangıcını simgeler ve kutsal mimarinin temel sembollerinden biridir.

Bu özellikleriyle Benben, diğer kutsal taşlardan ayrılır. Örneğin Hacerü'l-Esved kutsal tarihin ve vahyin sembolü, Omphalos dünyanın merkezi, Lia Fáil krallığın sembolü iken, Benben doğrudan yaratılışın ilk anının taşıdır.

Benben kültü Heliopolis'te önemli bir tapınma geleneği oluşturmuştur. Heliopolis'te Benben'in bulunduğu kutsal alanın, güneş tanrısının ilk ortaya çıktığı yer olduğuna inanılmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Mısır tapınaklarında kutsal dikilitaşlar (obeliskler) de Benben anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Obelisklerin tepelerindeki piramidal biçimli küçük kaplamalar, güneş ışığını temsil eden Benben sembolizmini taşır. Özellikle obeliskler, güneş tanrısına adanmış anıtsal taşlar olarak kabul edilmiştir. Böylece Benben düşüncesi, tek bir taş olmaktan çıkarak bütün bir kutsal mimari geleneği etkilemiştir.[280]

Benben Taşı, dünya jeomitolojisinin en eski örneklerinden biridir. Çünkü burada insan, doğadaki bir jeolojik olguyu yani ilk kara parçasının sudan yükselmesini, evrenin yaratılışına ilişkin kutsal bir anlatıya dönüştürmüştür. Nil Nehri'nin yıllık taşkınları sırasında Mısırlılar, suların çekilmesiyle yeniden ortaya çıkan kara parçalarını gözlemliyordu. Bu doğal döngü, onların yaratılış düşüncesinde önemli bir rol oynamış

---

[279] Lehner Mark, The Complete Pyramids, Thames & Hudson, London, 1997, s. 35.

[280] Wilkinson Richard H., The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt, Thames & Hudson, London, 2003, s. 206.

olabilir. Benben, aslında doğadaki büyük dönüşümlerin sembolüdür: kaostan düzene geçiş, sudan toprağın doğuşu, karanlıktan ışığın ortaya çıkışı ve ölümden yaşama dönüş. Bu nedenle Benben Taşı, jeoloji ile mitolojinin birleştiği en eski kutsal sembollerden biri kabul edilir.[281]

Benben Taşı, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taşların en eski ve en etkili örneklerinden biridir. Antik Mısır insanı için bu taş, sıradan bir kaya değil, evrenin başlangıcının, güneşin doğuşunun ve ilahi düzenin sembolüydü. Benben, insanlığın doğaya bakışındaki temel bir gerçeği gösterir: İnsan, çevresindeki doğal oluşumları yalnızca fiziksel nesneler olarak görmemiş, onların içinde yaşamın, yaratılışın ve kutsallığın izlerini aramıştır. Bir taşın, bütün bir kozmolojinin başlangıç noktası hâline gelmesi, insan ile yeryüzü arasındaki derin ilişkinin en güçlü örneklerinden biridir.

IX-6. Meteor Taşları

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren gökyüzünden gelen taşlar, diğer bütün doğal taşlardan farklı bir anlam taşımıştır. Çünkü meteor taşları, insan gözünde yer kökenli olmayan, gökten gelen nesneler olarak algılanmış ve birçok kültürde tanrısal güçlerin, göksel varlıkların veya evrenin yeryüzüne gönderdiği kutsal işaretler olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi açısından meteor taşları, insanların kozmik olayları nasıl yorumladığını, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkiyi nasıl anlamlandırdığını gösteren en önemli örneklerden biridir.

Meteor taşlarının kutsallığı, onların fiziksel özelliklerinden çok kökenleriyle ilgilidir. İnsanlar tarih boyunca gökyüzünden düşen taşları olağanüstü kabul etmişlerdir. Çünkü bu taşlar, doğadaki diğer kayalardan farklı olarak görünmez bir âlemden, yani gökyüzünden gelmektedir. Bu nedenle meteor taşları birçok toplumda: Tanrıların mesajı, göksel güçlerin sembolü, kutsal merkezlerin işareti, krallık ve iktidar sembolü, yaratılışın hatırası olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından meteor taşları, kozmik jeoloji ile insan inancının kesiştiği noktadır. Gerçek bir astronomik olay olan meteor düşmesi, mitolojik düşüncede kutsal bir anlatıya dönüşmüştür.[282]

İnsanlar tarih öncesi dönemlerden itibaren gökyüzündeki olaylara büyük anlam yüklemiştir. Güneş, Ay, yıldızlar ve meteorlar, insan yaşamını etkileyen kozmik güçler olarak görülmüştür.

Bir meteorun gece gökyüzünü yararak ilerlemesi ve ardından yeryüzüne düşmesi, eski toplumlar için sıradan bir doğa olayı değildi. Büyük bir ışık, ses ve ateş olayıyla gerçekleşen bu olaylar, tanrısal bir müdahale olarak yorumlanabiliyordu. Bu nedenle meteor taşları çoğu zaman: tapınaklarda korunmuş, kutsal alanlara yerleştirilmiş, krallar tarafından sahiplenilmiş, dini törenlerde kullanılmıştır. Meteor taşının gökten gelmesi, ona "dünya dışı" veya "ilahi kökenli" bir özellik kazandırmıştır.

Antik Yunan dünyasında da gökten gelen taşlara büyük önem verilmiştir. Bunların en ünlülerinden biri Pallas Taşı (Palladion) olarak bilinen kutsal nesnedir. Yunan mitolojisine göre Palladion, tanrıça Athena ile ilişkili kutsal bir heykel veya taş

[281] Vitaliano Dorothy B., age, s. 32.
[282] Vitaliano Dorothy B., age, s. 32.

nesneydi. Truva kentinin koruyucusu olduğuna inanılırdı. Truva'nın gücünün bu kutsal nesneye bağlı olduğuna inanıldığı için, onu ele geçirmek büyük bir stratejik hedef kabul edilmiştir.

Ayrıca Antik Yunan dünyasında bazı meteor taşları tanrıların varlığının işareti olarak görülürdü. En bilinen örneklerden biri, Anadolu'daki Ephesos (Efes) Artemis Tapınağı ile ilişkilendirilen kutsal göksel taş geleneğidir. Efesliler, Artemis kültünün merkezindeki kutsal nesnenin gökten geldiğine inanıyordu. Bu anlayış, meteor taşlarının "tanrıların dünyasından gelen nesneler" olarak görülmesinin önemli bir örneğidir.

Meteor taşlarının en önemli antik örneklerinden biri Roma'daki Magna Mater (Kybele) taşıdır. Roma tarihine göre MÖ 204 yılında Anadolu'daki Pessinus'tan Roma'ya getirilen kutsal siyah taş, tanrıça Kybele'nin sembolü olarak kabul edilmiştir. Roma Senatosu, bu taşın Roma'ya getirilmesini büyük bir dini olay olarak değerlendirmiştir. Bu taşın gökten geldiğine inanılıyordu. Roma kaynaklarında bu kutsal nesne, tanrıçanın fiziksel varlığının sembolü olarak görülmüştür. Bu olay, Anadolu'nun eski taş kültlerinin Roma dini üzerindeki etkisini gösterir. Özellikle Frigya'daki Kybele kültünde kutsal taşların önemli bir yeri vardı. Jeomitolojik açıdan Magna Mater taşı, meteor taşlarının nasıl siyasi ve dini güç sembolüne dönüştüğünü gösteren en önemli örneklerden biridir.[283]

Asya kültürlerinde de meteor taşları kutsal kabul edilmiştir. Çin kaynaklarında gökten düşen taşlarla ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Çin imparatorluk geleneğinde göksel olaylar, hükümdarın meşruiyetiyle ilişkilendirilirdi. Bir meteor düşmesi bazen: göksel bir uyarı, imparatora verilen mesaj, büyük değişimlerin habercisi olarak yorumlanmıştır. Japonya'da ise bazı meteor taşları tapınaklarda korunmuş ve kutsal nesne olarak kabul edilmiştir. Japon kültüründe gökten gelen nesneler, özellikle Şinto geleneğinde doğaüstü güçlerle ilişkilendirilebilir.

Avustralya Aborjin kültürlerinde gökyüzü olayları, yaratılış dönemi olan Dreamtime (Düş Zamanı) anlatılarıyla ilişkilendirilmiştir. Bazı Aborjin topluluklarında meteorlar, gökyüzünden gelen ataların hareketleri veya kutsal varlıkların dünyaya dokunuşları olarak yorumlanmıştır. Meteor çukurları ve göktaşı düşme alanları da kutsal coğrafyanın parçaları hâline gelmiştir. Bu alanlar, yalnızca jeolojik oluşumlar değil, ataların iz bıraktığı kutsal yerler olarak kabul edilmiştir. Örneğin Avustralya'daki Henbury Meteor Kraterleri, Aborjin anlatılarıyla ilişkilendirilen önemli doğal alanlardan biridir.[284]

Meteor taşlarının kutsallığı yalnızca dini alanla sınırlı kalmamıştır. Tarih boyunca hükümdarlar ve devletler, gökten geldiğine inanılan taşları güç sembolü olarak kullanmıştır. Bunun temel nedeni şudur: Bir nesnenin gökten gelmesi, onun insan yapımı olmadığını ve daha yüksek bir güç tarafından gönderildiğini düşündürür. Bu nedenle meteor taşları: krallık sembolleri, kutsal emanetler, savaş zaferlerinin

---

[283] Livy, Ab Urbe Condita, Book XXIX, 10–14, Mary Beard, John North, Simon Price, Religions of Rome, Cambridge University Press, 1998, Cilt I, s. 95.

[284] McCarthy W. J., Australian Aboriginal Stone Implements, Australian Museum, Sydney, 1976, Dorothy Vitaliano, Legends of the Earth, 1973, s. 205.

işaretleri olarak kullanılmıştır. Bu durum, doğa olaylarının siyasi ve kültürel anlamlara dönüştürülmesinin güzel bir örneğidir.[285]

Meteor taşları, dünya jeomitolojisi içinde özel bir yere sahiptir. Çünkü diğer kutsal taşlardan farklı olarak onların kutsallığı yalnızca biçimlerinden veya bulundukları yerlerden değil, kökenlerinden, yani gökyüzünden gelmelerinden kaynaklanır. Benben Taşı yaratılışın ilk kara parçasını, Hacerü'l-Esved kutsal tarihi, Omphalos dünyanın merkezini temsil ederken, meteor taşları doğrudan evren ile dünyanın birleştiği noktayı temsil eder.

İnsanlık için gökten düşen bir taş, yalnızca bir kaya değildir. O, bilinmeyen evrenin dünyaya bıraktığı bir izdir. Bu nedenle meteor taşları, jeoloji ile mitolojinin, bilim ile inancın, gökyüzü ile yeryüzünün birleştiği en eski kutsal sembollerden biridir.

IX-7. Yıldırım Taşları

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren gökyüzünden gelen veya gökyüzü olaylarıyla ilişkilendirilen taşlar, kutsal kabul edilmiştir. Bu taşların en yaygın örneklerinden biri olan Yıldırım Taşları (Thunderstones), dünya jeomitolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Yıldırım Taşları kelimesi İngilizcede "gök gürültüsü taşı" veya "yıldırım taşı" anlamına gelir ve farklı kültürlerde genellikle şimşek, yıldırım, fırtına tanrıları ve göksel güçlerle ilişkili taşlar için kullanılmıştır.

Aslında Yıldırım Taşları tek bir mineral türünü ifade etmez. Tarih boyunca insanlar tarafından yıldırımın düşmesiyle oluştuğu düşünülen çeşitli taşlar, özellikle cilalanmış taş baltalar, ok uçları, kesici taş aletler, fosiller ve bazı meteor taşları, "yıldırım taşı" olarak adlandırılmıştır. Eski toplumlar, toprağın içinde bulunan düzgün biçimli taş aletlerin insan eliyle yapılmış olduğunu bilmedikleri dönemlerde bunların gökten düştüğüne inanmışlardır.

Jeomitolojik açıdan Yıldırım Taşları, doğal bir nesnenin yanlış bilimsel açıklamadan kutsal bir sembole dönüşmesinin en güzel örneklerinden biridir. İnsanlar yıldırımın gökyüzünden yere inen güçlü bir enerji olduğunu gözlemlemiş, yerde bulunan bazı taşları da bu kozmik gücün kalıntıları olarak yorumlamıştır. Bu taşlara yüklenen anlamlar toplumdan topluma değişmekle birlikte ortak tema aynıdır: Yıldırım taşı, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı temsil eder.[286]

Eski toplumların büyük bölümünde yıldırım, sıradan bir hava olayı olarak değil, tanrıların gücünün yeryüzüne yansıması olarak görülmüştür. Bu nedenle yıldırım ile ilişkilendirilen taşlar da kutsal kabul edilmiştir. Birçok mitolojide gök tanrıları ellerinde yıldırım silahı taşır: Yunan mitolojisinde Zeus'un şimşek oku (keraunos), Roma mitolojisinde Jüpiter'in yıldırım silahı, İskandinav mitolojisinde Thor'un çekici Mjölnir, Hint mitolojisinde Indra'nın silahı Vajra gibi semboller, göksel gücün yeryüzüne inmesini temsil eder.

[285] Eliade Mircea, 1959, age, s. 145.
[286] Vitaliano Dorothy B., age, s. 42.

Bu kültürlerde yıldırımın düştüğü yerlere özel anlam verilmiş, yıldırım tarafından vurulduğu düşünülen taşlar kutsal kabul edilmiştir. Özellikle Avrupa halk inanışlarında, bir taşın yıldırım düştükten sonra topraktan çıktığı düşünülür ve bu taşların kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılırdı.

Avrupa'da "thunderstone", "thunderbolt", "thunderstone axe" gibi isimlerle bilinen nesneler özellikle Neolitik dönem taş baltaları için kullanılmıştır. Avrupa köylüleri, tarlalarda bulunan cilalı taş baltaların eski insanlar tarafından yapılmış araçlar olduğunu uzun süre anlayamamış ve bunların yıldırım sırasında gökten düştüğüne inanmıştır. Bu inanç özellikle şu düşünceye dayanıyordu: yıldırım gökten gelir, yıldırım toprağa vurur ve toprağın içinde bulunan düzgün taşlar yıldırımın bıraktığı nesnelerdir.

Bu nedenle yıldırım taşları evlerde korunur, ahırlara yerleştirilir veya nazarlık olarak kullanılırdı. Bazı Avrupa bölgelerinde bu taşların: yangını önlediğine, yıldırımdan koruduğuna, hastalıkları uzaklaştırdığına, bereket getirdiğine inanılmıştır. Örneğin Almanya ve İskandinavya'da eski taş baltalar "Donnerkeil" (gök gürültüsü kaması) olarak adlandırılmıştır.

Antik Yunan ve Roma toplumlarında yıldırımın tanrısal bir olay olduğuna inanılıyordu. Zeus ve Jüpiter, yıldırımın sahibi olan baş tanrılar olarak kabul edilirdi. Yunan dünyasında gökten gelen veya yıldırımla ilişkilendirilen taşlar kutsal kabul edilmiştir. Özellikle kutsal alanlarda bulunan bazı taşların tanrısal güç taşıdığı düşünülmüştür. Roma döneminde ise yıldırım düşen yerler fulgurita olarak değerlendirilirdi. Romalı rahipler (haruspices), yıldırımın düştüğü alanları kutsal kabul eder ve bu alanları ritüellerle koruma altına alırdı. Romalılar yıldırımın: tanrıların mesajı, gelecek olayların işareti, kutsal müdahale olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle yıldırımın bıraktığı izler ve yıldırım taşları dini yorumlamaların bir parçasıydı.

İskandinav kültüründe yıldırım taşları özellikle tanrı Thor ile ilişkilendirilmiştir. Thor, gök gürültüsü, yıldırım ve savaş gücüyle bağlantılı bir tanrıdır. Thor'un çekici Mjölnir'in gökyüzünde hareket ederken yıldırım oluşturduğuna inanılırdı. Bu nedenle yerde bulunan bazı taşlar veya taş aletler Thor'un silahının parçaları olarak görülmüştür. İskandinav halk inanışlarında eski taş baltalara "Thor'un baltası" anlamına gelen isimler verilmiştir. Bu taşların: yıldırımı uzaklaştırdığı, evi koruduğu, doğurganlık sağladığı düşünülürdü. Bu gelenek, Hristiyanlık sonrasında bile bazı bölgelerde devam etmiştir.[287]

Yıldırım Taşları inancı yalnızca Avrupa ile sınırlı değildir. Afrika ve Asya'nın birçok toplumunda da yıldırım ile taş arasında kutsal bir ilişki kurulmuştur. Afrika'daki bazı toplumlarda yıldırım tanrılarının dünyaya bıraktığı taşların koruyucu güç taşıdığına inanılmıştır. Bu taşlar bazen şeflerin veya dini liderlerin kutsal eşyaları arasında yer almıştır.

Çin kültüründe de göksel olaylar imparatorluk düzeniyle ilişkilendirilmiş ve gökten gelen nesnelere özel anlam verilmiştir. Hindistan'da ise yıldırım ve göksel güç, tanrı

[287] Davidson Hilda R. Ellis, Gods and Myths of Northern Europe, Penguin Books, London, 1964, s. 80.

Indra'nın silahı Vajra ile ilişkilendirilmiştir. Bazı taş ve kristal nesneler bu kozmik güçlerin sembolleri olarak görülmüştür.

Modern bilim, Yıldırım Taşları olarak kabul edilen birçok nesnenin aslında tarih öncesi insanların yaptığı taş aletler olduğunu göstermiştir. Özellikle: neolitik taş baltalar, ok uçları, kesici taş aletler geçmişte yıldırım taşı olarak değerlendirilmiştir. Arkeolojinin gelişmesiyle bu nesnelerin insan üretimi olduğu anlaşılmıştır. Ancak bilimsel açıklamanın ortaya çıkması, bu taşların kültürel önemini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Çünkü Yıldırım Taşları bize eski insanların dünyayı nasıl anlamlandırdığını gösterir. Onlar için taş yalnızca bir araç değildi, gökyüzü ile bağlantılı, görünmeyen güçlerin yeryüzündeki iziydi.

Yıldırım Taşları, jeomitolojinin temel konularından biri olan doğal olayların mitolojik açıklamalara dönüşmesi sürecini açık biçimde gösterir. Yıldırım, insanlık için en etkileyici doğa olaylarından biri olmuştur. Büyük ışık, korkutucu ses ve ani enerji patlaması, eski insanların gözünde tanrısal bir hareket olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle yıldırımın yeryüzüne bıraktığı düşünülen taşlar: göksel güçlerin temsilcisi, koruyucu nesne, kutsal emanet, tanrısal silahın parçası olarak kabul edilmiştir. Bilimsel açıdan Yıldırım Taşları, çoğunlukla insan yapımı taş aletler veya doğal taşlardır. Ancak kültürel açıdan onlar, insanın gökyüzüyle kurduğu ilişkinin sembolleridir.

Yıldırım Taşları yani Yıldırım Taşları, dünya jeomitolojisinde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki kutsal ilişkinin en eski sembollerinden biridir. Bu taşlar, insanın doğayı yalnızca gözlemlemekle kalmadığını, ona anlam verdiğini gösterir. Bir yıldırım düşmesi, bir taşın bulunması veya gökten gelen bir nesne, insan zihninde tanrıların mesajına, koruyucu güce veya kozmik bir işarete dönüşmüştür.

Benben Taşı yaratılışın ilk yükselen toprağını, meteor taşları gökyüzünden gelen nesneleri temsil ederken, Yıldırım Taşları doğrudan göksel enerjinin yeryüzündeki izi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle yıldırım taşları, jeoloji ile mitolojinin birleştiği en eski insan anlatılarından biridir.

IX-8. Menhirler (Dikili Taşlar)

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren taşlar, yalnızca doğal kaya parçaları olarak değil, kozmik güçlerin, ataların, tanrıların ve görünmeyen dünyaların temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi içinde menhirler, yani insan eliyle dikilmiş büyük taş bloklar, kutsal taş geleneğinin en eski ve en etkileyici örneklerinden biridir.

Menhir kelimesi, Bretonca "men" (taş) ve "hir" (uzun) kelimelerinden gelir ve "uzun taş" anlamındadır. Arkeolojide menhir, genellikle tarih öncesi dönemlerde, özellikle Neolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı'nda dikilmiş büyük, tek parça taş anıtları ifade eder. Menhirlerin kesin kullanım amaçları tam olarak bilinmemekle birlikte, araştırmacılar bunların: kutsal alan işaretleri, atalara ait anıtlar, mezarlarla ilişkili semboller,

astronomik gözlem noktaları, kabile kimliğinin göstergeleri, tanrısal veya kozmik güçlerle bağlantı noktaları olarak kullanılmış olabileceğini düşünmektedir.[288]

Jeomitolojik açıdan menhirler, insanın yeryüzündeki taşları kozmik bir düzene yerleştirme çabasının en eski örneklerinden biridir. Doğal bir kaya parçası, insan eliyle dikildiğinde artık yalnızca jeolojik bir nesne olmaktan çıkar, kutsal bir merkeze dönüşür.

Menhirler, Avrupa'nın birçok bölgesinde görülen megalitik kültürün temel unsurlarından biridir. Megalit kelimesi Yunanca megas (büyük) ve lithos (taş) kelimelerinden türemiştir ve "büyük taş yapılar" anlamına gelir. Megalitik kültür özellikle: Fransa, İngiltere, İrlanda, İspanya, Portekiz, Orta Avrupa bölgelerinde yayılmıştır. Bu kültürlerin ortaya çıkışı yaklaşık olarak MÖ 5.000–2.000 yılları arasına tarihlenmektedir.

Menhirlerin en önemli özelliği, doğal bir taşın seçilip özel bir konuma yerleştirilmesidir. Bu işlem, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi değiştirmiştir. Taş artık yalnızca bulunan bir nesne değil, anlam yüklenen bir varlık hâline gelmiştir. Tarih öncesi insanlar için taşın dayanıklılığı ve uzun ömrü, onu ölümsüzlük ve süreklilik sembolü yapmıştır.

Menhirlerin en yaygın yorumlarından biri, bunların ataların anısını yaşatan kutsal taşlar olduğudur. Birçok gelenekte taş, ölüm ile yaşam arasındaki sınırın sembolü kabul edilmiştir. Taşın toprağa dikilmesi, gökyüzüne doğru yükselmesi ve yer altında köklenmiş gibi görünmesi nedeniyle üç dünya arasında bağlantı kurduğu düşünülmüştür: yeraltı dünyası, insan dünyası, gökyüzü dünyası. Bu nedenle menhirler bazı toplumlarda ataların ruhlarının bulunduğu veya onları temsil eden nesneler olarak görülmüştür.

Dikili taşların insan biçimine benzeyen özellikleri de bu düşünceyi güçlendirmiştir. Bazı menhirlerde insan yüzü, silah veya giysi sembollerinin bulunması, taşın bir tür "taşlaşmış ata" olarak algılanmış olabileceğini göstermektedir.

Dünya üzerindeki en ünlü menhir topluluklarından biri Fransa'nın Bretagne bölgesindeki Carnac Taşlarıdır. Carnac'ta binlerce dikili taş, kilometreler boyunca uzanan sıralar oluşturur. Bu taşların yaklaşık MÖ 4.500–3.000 yılları arasında yerleştirildiği düşünülmektedir. Carnac menhirleri hakkında birçok halk anlatısı vardır.

Bunlardan en bilineni Hristiyanlık döneminde oluşan efsanedir. Efsaneye göre: Roma ordusundan kaçan pagan askerler, Aziz Cornely tarafından lanetlenmiş ve taşa dönüştürülmüştür. Bu nedenle Carnac'taki taş sıraları, bir zamanlar insan olan devasa bir ordunun taşlaşmış hâli olarak anlatılmıştır. Bu anlatı, jeomitolojinin önemli bir örneğidir. Çünkü gerçek bir jeolojik ve arkeolojik oluşum olan taş dizileri, toplumun hafızasında mitolojik bir hikâyeye dönüştürülmüştür.[289]

Bazı araştırmacılar menhirlerin astronomik amaçlarla kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Özellikle belirli yönlere yerleştirilen dikili taşların: güneş doğuşu, güneş

[288] Eliade Mircea, 1959, age, s. 37.
[289] Evans-Wentz W.Y., The Fairy-Faith in Celtic Countries, Oxford University Press, 1911, s. 180.

batışı, gündönümleri, mevsim değişimleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu görüş özellikle İngiltere'deki Stonehenge gibi megalitik yapılar üzerinden tartışılmıştır.

Her menhirin astronomik amaçla dikildiğini söylemek mümkün değildir, ancak tarih öncesi toplumların taşları gökyüzü hareketleriyle ilişkilendirdiği bilinmektedir.
Jeomitolojik açıdan bu durum önemlidir. Çünkü taş, yalnızca yeryüzüne ait değildir, gökyüzü düzeninin de bir parçası olarak görülmektedir.

Avrupa halk kültürlerinde menhirler uzun süre kutsal kabul edilmeye devam etmiştir. Hristiyanlık öncesi dönemin taş kültleri, daha sonraki dönemlerde de çeşitli biçimlerde yaşamıştır. Bazı bölgelerde menhirlerin: bereket getirdiğine, hastalıkları iyileştirdiğine, kadınlara doğurganlık sağladığına, kötü ruhlardan koruduğuna inanılmıştır. Bazı taşlara dokunmak, çevresinde dolaşmak veya adak bırakmak gelenek hâline gelmiştir. Bu inanışlar, eski taş kültlerinin halk hafızasında devam ettiğini gösterir.

Menhir kelimesi Avrupa kökenli olsa da dikili taş geleneği yalnızca Avrupa'ya özgü değildir. Anadolu ve Yakın Doğu'da da benzer kutsal taş gelenekleri bulunmaktadır. Özellikle: Göbekli Tepe'deki T biçimli taş dikmeler, Neolitik dönem kutsal alanları, Orta Anadolu'daki dikili taş gelenekleri insanın taşı kutsal bir sembole dönüştürmesinin erken örnekleridir. Göbekli Tepe'deki büyük taş sütunlar klasik anlamda menhir değildir, ancak aynı düşünsel geleneğin parçası olarak değerlendirilebilir. Çünkü burada da taş, yalnızca yapı malzemesi değil, kozmolojik anlam taşıyan kutsal bir unsur hâline gelmiştir.

Türk kültüründe Avrupa'daki menhirlerle birebir aynı gelenek bulunmamakla birlikte, taşın kutsallığı ve dikili taş sembolizmi önemli bir yere sahiptir. Orta Asya Türk topluluklarında: balbal taşları, mezar taşları, yol ve sınır belirleyen taşlar atalar kültü ve kutsal alan anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Göktürk dönemindeki balballar, ölen kişinin hatırasını ve ruhsal gücünü temsil eden taş anıtlar olarak değerlendirilir. Bu taşlar da menhirlerde olduğu gibi insan ile doğa, geçmiş ile gelecek arasında sembolik bir bağlantı kurar.

Menhirler aslında insanlığın yeryüzüne bıraktığı ilk anıtlardan biridir. Yazının olmadığı dönemlerde insanlar tarihlerini taşlarla yazmıştır. Bu nedenle menhirler, jeolojinin insan kültürüyle birleştiği en eski anıtlardır.

Menhirler, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taşların en önemli örneklerinden biridir. Onlar, insanın doğadaki güçlü ve kalıcı unsurlardan biri olan taşı yalnızca fiziksel bir madde olarak değil, yaşayan bir sembol olarak gördüğünü gösterir. Bir menhir: geçmişin hatırası, ataların sesi, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantı, kutsal alanın merkezi olarak kabul edilmiştir.

Meteor taşları gökyüzünden gelen kutsal taşları, Benben yaratılışın ilk taşını, Yıldırım Taşları yıldırımın gücünü temsil ederken, menhirler insanın kendi eliyle seçip kutsallaştırdığı yeryüzünün dikilmiş hafızasıdır. Taş dikildiğinde artık yalnızca taş değildir, insanın dünyaya bıraktığı ilk kutsal işarettir.

IX-9. Dolmenler

İnsanlık tarihinin en eski kutsal taş yapılarından biri olan dolmenler, dünya jeomitolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Dolmenler, büyük dikey taşların üzerine yatay bir taşın yerleştirilmesiyle oluşturulan, genellikle Neolitik Çağ ve Kalkolitik Çağ'da (yaklaşık MÖ 5000–2000) inşa edilmiş megalitik yapılardır. Kelime kökeni Breton dilindeki "dol" (masa) ve "men" (taş) kelimelerinden gelir ve "taş masa" anlamını taşır.

Dolmenler çoğunlukla mezar yapıları olarak değerlendirilir. Ancak bunlar yalnızca ölülerin gömüldüğü yerler değildir, aynı zamanda tarih öncesi insanların ölüm, atalar, doğa, gökyüzü ve kutsal alan anlayışlarını yansıtan sembolik yapılardır.

Jeomitoloji açısından dolmenler, insanın doğal kayaları ve taş bloklarını yalnızca fiziksel malzeme olarak değil, kozmik ve ruhsal anlam taşıyan varlıklar olarak değerlendirdiğini gösterir. Büyük taşların seçilmesi, taşınması ve belirli bir düzen içinde yerleştirilmesi, insan ile yeryüzü arasındaki ilişkinin bilinçli biçimde yeniden kurulmasıdır.

Dolmenlerde kullanılan devasa taşlar, dayanıklılıkları nedeniyle sonsuzluk, süreklilik ve ölümsüzlük sembolleri olarak görülmüştür. Bir mezarın üzerine yerleştirilen büyük taş kapak, aynı zamanda ölü ile yaşayan dünya arasındaki sınırı temsil eder. Dolmenler, Avrupa'daki megalitik kültürün en yaygın unsurlarından biridir. Megalitik kültür, büyük taşların kullanıldığı anıtsal yapı geleneğini ifade eder. Bu kültür özellikle: Fransa, İspanya, Portekiz, İrlanda, İngiltere, Danimarka, Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde görülür.

Dolmenlerin çoğu, tarih öncesi toplulukların ortak emeğiyle yapılmıştır. Tonlarca ağırlığındaki taşların taşınması ve yerleştirilmesi, yalnızca teknik bir başarı değil, aynı zamanda toplumsal bir organizasyonun göstergesidir. Bu nedenle dolmenler, yalnızca mezar değil, aynı zamanda toplulukların kimliklerini ve inançlarını gösteren kutsal merkezlerdir.[290]

Dolmenlerin en önemli özelliği, ölüm ve atalar kültüyle ilişkili olmalarıdır. Neolitik toplumlarda ölüm, yaşamın sona ermesi olarak değil, başka bir varoluş biçimine geçiş olarak görülüyordu. Bu nedenle mezarlar yalnızca cesedin konulduğu yerler değil, yaşayanlarla ölüler arasında bağlantı kurulan kutsal alanlardı. Dolmenlerde: toplu gömüler, aile mezarları, atalara ait kalıntılar, ritüel eşyalar bulunmuştur.

Büyük taşların mezar üzerinde kullanılması, ölen kişinin toplumdaki önemini ve atalar dünyasındaki devamlılığını simgeliyordu. Taşın gökyüzüne doğru yükselmesi ve toprağa sabitlenmesi, birçok eski kültürde olduğu gibi yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasındaki bağlantıyı ifade ediyordu.

Dolmenler zaman içinde çeşitli halk efsanelerine konu olmuştur. Çünkü tarih öncesi insanlar tarafından yapılan bu devasa taş yapılar, sonraki toplumlara açıklanması zor

[290] Renfrew Colin, Before Civilization: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, s. 121.

gizemli eserler olarak görünmüştür. Avrupa halk anlatılarında dolmenler çoğu zaman: devlerin yaptığı yapılar, perilerin evleri, büyülü taş odaları, kutsal insanların mezarları olarak anlatılmıştır.

Özellikle Kelt bölgelerinde dolmenlerin devler tarafından bir gecede yapıldığı veya doğaüstü güçlerle oluşturulduğu anlatılır. Bu tür hikâyeler, jeomitolojinin temel konusunu oluşturur: İnsanların anlam veremedikleri doğal veya arkeolojik oluşumları mitolojik hikâyelerle açıklama çabası. Gerçekte dolmenler tarih öncesi insanların mühendislik ve toplumsal örgütlenme ürünüdür, ancak halk hafızasında doğaüstü anlamlar kazanmıştır.[291]

Fransa, dünyadaki en önemli dolmen bölgelerinden biridir. Özellikle Bretagne bölgesinde çok sayıda dolmen bulunmaktadır. Bretagne halk inanışlarında bu yapılar: perilerin yaşadığı yerler, kutsal toplantı alanları, eski kahramanların mezarları olarak görülmüştür. Bazı dolmenlerin şifa gücü taşıdığına inanılmış, insanlar bu taşlara dokunarak hastalıklardan kurtulmayı ummuştur. Bu durum, taşın yalnızca cansız bir madde olarak değil, içinde güç barındıran canlı bir varlık olarak algılandığını göstermektedir.

İrlanda'daki dolmenler, özellikle Kelt mitolojisiyle güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. İrlanda halk anlatılarında dolmenler çoğu zaman Tuatha De Danann adı verilen mitolojik halkla ilişkilendirilmiştir. Bu halk, İrlanda mitolojisinde doğaüstü güçlere sahip eski bir topluluk olarak anlatılır. Bazı dolmenlerin: savaşçıların mezarı, kahramanların dinlenme yeri, kutsal geçitler olduğuna inanılmıştır. En ünlü örneklerden biri Poulnabrone Dolmenidir. Bu yapı, İrlanda'nın Burren bölgesinde bulunur ve yaklaşık MÖ 3800–3200 yıllarına tarihlenir. Halk arasında bu tür yapılar, geçmiş çağların kahramanlarıyla ilişkilendirilmiştir.[292]

Dolmenler yalnızca Batı Avrupa'ya özgü değildir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde de dolmen benzeri megalitik yapılar bulunmaktadır. Özellikle: Trakya, Doğu Anadolu, Kafkasya çevresi dolmen ve megalitik mezar geleneklerinin görüldüğü alanlardır. Kafkasya dolmenleri, büyük taş levhalardan oluşturulmuş mezar yapılarıdır. Bu yapılar MÖ 3. ve 2. binyıla tarihlenmektedir. Anadolu ve çevresindeki bu yapılar, ölüm sonrası yaşam ve atalar kültüyle ilişkilendirilmektedir.

Türk kültüründe Avrupa dolmenleriyle doğrudan aynı gelenek bulunmasa da, kutsal taş ve anıt geleneği güçlüdür. Orta Asya Türklerinde: balballar, kurgan çevresindeki taş düzenlemeleri, mezar taşları atalar kültünün önemli unsurlarıdır. Balballar özellikle ölen kişinin gücünü, toplumdaki yerini ve hatırasını temsil eden taş sembollerdir. Dolmenlerde olduğu gibi burada da taş, geçmiş ile bugün arasında bir bağ kurar.[293]

Dolmenler, dünya jeomitolojisi içinde kutsal taşların en etkileyici örneklerinden biridir. İnsanlık, büyük taşları yalnızca fiziksel güçleri nedeniyle değil, onların taşıdığı sembolik anlam nedeniyle kullanmıştır. Bir dolmen: ölülerin evi, ataların anıtı, kutsal

---

[291] Evans-Wentz W.Y., age, s. 183.
[292] Harbison Peter, Pre-Christian Ireland: From the First Settlers to the Early Celts, Thames and Hudson, London, 1988, s. 125.
[293] Ögel Bahaeddin, age, s. 36.

bir kapı, dünyanın düzenini temsil eden bir taş yapı olarak görülmüştür. Meteor taşları gökyüzünden gelen kutsal taşları, menhirler insan eliyle dikilmiş kutsal taşları temsil ederken, dolmenler insanın taşı ölüm, hafıza ve sonsuzlukla ilişkilendirdiği kutsal mekânlara dönüştürmesinin en önemli örneklerindendir. Dolmenler, insanlığın taştan yaptığı ilk kutsal evlerdir, içinde yalnızca ölüler değil, insanlığın geçmişe dair hafızası da yaşamaktadır.

IX-10. Dikilitaşlar (Obeliskler)

İnsanlık tarihinin en eski kutsal taş geleneklerinden biri olan dikilitaşlar, dünya jeomitolojisi içinde taşın yalnızca bir yapı malzemesi değil, kozmik düzenin, tanrısal gücün, güneş enerjisinin ve yaratılışın sembolü olarak kabul edildiği önemli örneklerdir. Dikilitaş, genellikle tek parça taştan yapılmış, dört yüzlü, yukarı doğru incelen ve piramit biçimli küçük bir tepeyle sonlanan yüksek taş anıtlardır. Antik Mısır'da bu yapılara "tekhenu" adı verilmiştir. Yunanca "obeliskos" kelimesi ise "küçük şiş" veya "sivri uçlu sütun" anlamına gelir.

Dikilitaşlar özellikle Antik Mısır uygarlığında kutsal kabul edilmiştir. Bunlar yalnızca kralların gücünü gösteren anıtlar değil, aynı zamanda güneş tanrısı Ra'nın yeryüzündeki sembolleri olarak görülmüştür. Dikilitaşların gökyüzüne doğru yükselen biçimi, insan dünyası ile ilahi âlem arasında bir bağlantı kurduğu düşüncesini yansıtır.

Jeomitolojik açıdan dikilitaşlar, doğal bir kaya parçasının insan eliyle seçilip şekillendirilerek kozmik bir eksene dönüştürülmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Taş, burada cansız bir madde olmaktan çıkar, tanrılarla insanlar arasındaki iletişimin taşıyıcısı hâline gelir.

Dikilitaşların en önemli kullanım alanı Antik Mısır tapınaklarıdır. Genellikle tapınak girişlerinin önüne çiftler hâlinde yerleştirilirlerdi. Bu taşların amacı yalnızca görkem oluşturmak değildi, onlar kutsal alanın kozmik düzenle bağlantısını sağlayan sembollerdi.

Mısırlılar için güneş, yaşamın kaynağıydı. Her sabah doğan güneş, yaratılışın yeniden gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Dikilitaşın sivri ucu, güneş ışınlarının ilk ulaştığı noktayı temsil ederdi. Bu nedenle dikilitaş: güneş ışığının taşlaşmış biçimi, tanrısal enerjinin yeryüzündeki izi, yaratılışın devamlılığının sembolü olarak kabul edilirdi. Dikilitaşların üzerindeki yazıtlar genellikle firavunların tanrılara olan bağlılığını, zaferlerini ve kutsal görevlerini anlatırdı.

Antik Mısır dikilitaşlarının kökeni, yaratılış mitolojisindeki Benben Taşı inancıyla ilişkilendirilir. Heliopolis (On şehri) yaratılış mitolojisine göre, başlangıçta her yer karanlık ve sularla kaplıydı. Bu ilk sulardan Atum tanrısı ortaya çıkmış ve ilk kara parçası olan Benben Tepesi üzerinde durmuştu. Benben Taşı: yaratılışın başlangıç noktası, ilk yükselen kutsal toprak, tanrısal varlığın ortaya çıktığı merkez olarak kabul edilmiştir. Dikilitaşların üst kısmındaki küçük piramit biçimli bölümün, Benben Tepesi'nin sembolik devamı olduğu düşünülür. Böylece dikilitaş, yaratılış anını sürekli tekrar eden kutsal bir yapı hâline gelir.

Antik Mısır'da dikilitaşların en önemli merkezi Heliopolis kentiydi. Burası güneş tanrısı Ra'nın kült merkeziydi. Buradaki kutsal alanda bulunan dikilitaşlar, güneş tanrısının gücünü temsil ederdi. Mısırlılar için güneş: yaşam veren, düzen sağlayan, karanlığı yok eden ilahi bir güçtü. Dikilitaşın gökyüzüne yükselen formu, güneşin her gün doğuşunu ve yeniden doğan yaşamı simgeliyordu. Bu nedenle dikilitaşlar yalnızca mimari eser değil, aynı zamanda taşlaşmış kozmoloji modelleri olarak değerlendirilmelidir.[294]

Antik Mısırlılar dikilitaş yapmak için genellikle sert ve dayanıklı taşlar kullanmışlardır. En çok tercih edilen taş türü: Asvan graniti, pembe granit, sert magmatik kayaçlar olmuştur. Asvan ocaklarından çıkarılan devasa granit blokları Nil Nehri üzerinden taşınarak tapınaklara ulaştırılmıştır.

En büyük dikilitaşlardan biri olan Bitmemiş Dikilitaş, Asvan taş ocaklarında bulunmaktadır. Tamamlanmış olsaydı yaklaşık 42 metre yüksekliğe ulaşacak ve yaklaşık 1000 ton ağırlığında olacaktı. Bu durum, taşın yalnızca fiziksel büyüklüğünün değil, taşıdığı kutsal anlamın da önemli olduğunu gösterir.

Antik Mısır'da firavun yalnızca siyasi bir lider değil, tanrılar ile insanlar arasındaki aracı kabul edilirdi. Bu nedenle dikilitaşlar aynı zamanda firavunun kozmik düzeni koruma görevini temsil ederdi. Bir firavunun dikilitaş diktirmesi: tanrılara bağlılığını, sonsuz hatıra bırakma isteğini, kozmik düzeni desteklediğini gösterirdi. Dikilitaş üzerindeki yazıtlar çoğu zaman firavunun tanrıların desteğiyle yaptığı işleri anlatırdı. Bu nedenle dikilitaş, hem tanrısal hem siyasi bir semboldür.[295]

Roma İmparatorluğu döneminde Mısır'ın fethedilmesinden sonra birçok Mısır dikilitaşı Roma'ya taşınmıştır. Romalılar bu taşları: imparatorluk gücünün sembolü, zafer anıtı, güneş kültünün devamı olarak kullanmışlardır. Bugün Roma'daki birçok meydanda bulunan Mısır dikilitaşları bu geleneğin devamıdır. Roma için dikilitaş yalnızca eski Mısır'dan getirilen bir eser değil, aynı zamanda dünyanın büyük uygarlıklarını kendi egemenliği altında topladığını gösteren bir güç sembolüydü.

Türkiye'de en ünlü dikilitaş, İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Theodosius Dikilitaşıdır. Bu dikilitaş aslında Antik Mısır'da Firavun III. Tutmosis döneminde (MÖ 15. yüzyıl) yapılmış ve Karnak Tapınağı'na dikilmiştir. Roma İmparatoru I. Theodosius döneminde İstanbul'a getirilerek Hipodrom'a yerleştirilmiştir. Dikilitaşın üzerindeki kabartmalar ve yazıtlar, Roma imparatorluk ideolojisini yansıtır. Bu eser, farklı

[294] Assmann Jan, Death and Salvation in Ancient Egypt, Cornell University Press, 2005, s. 125.
[295] Wilkinson Richard H., age, s. 211.

uygarlıkların kutsal taş anlayışlarının birleştiği önemli bir örnektir: Mısır için güneş ve tanrısal güç, Roma için imparatorluk kudreti, Bizans için siyasi sembol, günümüz için tarihi miras anlamlarını taşır.

Dikilitaşlar, jeomitoloji açısından insanın taşı kutsallaştırmasının en açık örneklerinden biridir. Doğadan alınan granit blok: insan emeğiyle şekillendirilmiş, kutsal bir noktaya dikilmiş, tanrılarla ilişkilendirilmiş ve sonsuzluk sembolüne dönüştürülmüştür. Dikilitaşın göğe yükselen biçimi, dünya ekseni düşüncesiyle bağlantılıdır. Birçok kültürde kutsal dağ, dünya ağacı ve dikili taş aynı sembolik işlevi taşır. Bu nedenle dikilitaşlar, yalnızca mimari eser değil, insanlığın evren anlayışını taşa işlediği kutsal yapılardır.

Dikilitaşlar, dünya jeomitolojisinde kutsal taşların en görkemli örneklerinden biridir. Onlar, insanın doğadaki güçlü ve dayanıklı maddelerden biri olan taşı kullanarak gökyüzüyle bağlantı kurma arzusunu gösterir. Meteor taşları gökten gelen kutsal taşları, menhirler insan eliyle dikilmiş kutsal taşları, dolmenler ölüm ve atalar dünyasını temsil ederken, dikilitaşlar özellikle güneş, yaratılış ve kozmik düzenin taşlaşmış sembolleri olmuştur. Dikilitaş, insanın toprağın içinden çıkardığı taşı gökyüzüne doğru yükselterek evrenle kurduğu en eski iletişim biçimlerinden biridir. Taş yükseldikçe yalnızca göğe değil, insanlığın sonsuzluk arayışına da uzanır.

IX-11. Sınır Taşları (Boundary Stones)

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren taş, yalnızca doğal bir madde olarak değil, yer belirleyen, düzen kuran, kutsal alanları ayıran ve görünmeyen güçlerle ilişkilendirilen bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu anlayış içinde sınır taşları, dünya jeomitolojisinin önemli kutsal taş geleneklerinden biridir. Sınır taşları, bir bölgenin, toprağın, köyün, kentin, tapınağın veya özel mülkiyet alanının sınırını belirlemek amacıyla dikilen veya yerleştirilen taşlardır.

Ancak eski toplumlarda sınır taşı yalnızca hukuki veya coğrafi bir işaret değildi. O, aynı zamanda insan düzeni ile kozmik düzen arasındaki sınırı belirleyen kutsal bir nesneydi. Bir sınır taşını yerinden oynatmak veya yok etmek, yalnızca bir mülkiyet ihlali değil, tanrısal düzeni bozmak olarak kabul edilirdi.

Jeomitolojik açıdan sınır taşları, insanın yeryüzünü anlamlandırma ve düzenleme çabasını gösterir. Doğal bir taş, insan eliyle belirli bir noktaya yerleştirildiğinde artık sıradan bir kaya olmaktan çıkar, toprak, hukuk, hafıza ve kutsallığın birleştiği bir merkez hâline gelir.[296]

Dünya tarihinde sınır taşlarının en önemli örneklerinden biri Antik Mezopotamya'daki kudurru taşlarıdır. Kudurru, özellikle Babil döneminde (MÖ 2. ve 1. binyıllar) kullanılan, arazi bağışlarını, mülkiyet haklarını ve sınır anlaşmalarını belgeleyen taş anıtlardır. Kudurrular genellikle: arazi sınırlarını, kral tarafından verilen ayrıcalıkları, tapınak veya kişilere bağışlanan toprakları, hukuki kararları belirtirdi.

[296] Eliade Mircea, 1959, age, s. 97.

Ancak bu taşların üzerinde yalnızca yazılar değil, tanrıların sembolleri de bulunurdu. Ay tanrısı Sin'in hilali, güneş tanrısı Şamaş'ın sembolü, tanrı Marduk'un işaretleri gibi kutsal figürler kudurrular üzerinde yer alırdı. Bunun nedeni sınır taşının yalnızca insanlar arasındaki bir anlaşmayı değil, aynı zamanda tanrıların tanıklık ettiği kutsal bir sözleşmeyi temsil etmesiydi. Bir kudurrunun yerinden kaldırılması veya zarar görmesi, tanrısal cezayı çağıran büyük bir suç olarak kabul edilirdi.

Mezopotamya sınır taşlarının üzerinde çoğu zaman lanet metinleri bulunurdu. Bu metinlerde, sınır taşını değiştiren veya yok eden kişilere karşı tanrıların vereceği cezalar anlatılırdı. Örneğin bazı kudurrularda: "Bu sınırı değiştiren kişinin adı yok olsun", "Tanrılar ona felaket getirsin", "Toprağı verimsizleşsin" gibi ifadeler yer alır. Bu anlayış, taşın sadece fiziksel bir işaret olmadığını, içinde ilahi bir koruma bulunduğuna inanıldığını gösterir. Sınır taşı böylece: hukuk belgesi, kutsal nesne, tanrısal yemin sembolü hâline gelmiştir.

Sınır taşlarının en güçlü mitolojik örneklerinden biri Antik Roma'daki Terminus kültüdür. Roma mitolojisinde Terminus, sınırları ve sınır taşlarını koruyan tanrıdır. Ona adanan taşlar terminus olarak adlandırılırdı. Romalılar için sınır taşı kutsaldı çünkü: toprağın düzenini, mülkiyet hakkını, toplumdaki barışı korurdu.

Roma inancına göre sınır taşı yerinden oynatılamazdı. Bir kişinin komşusunun sınır taşını değiştirmesi yalnızca hukuki bir suç değil, Terminus tanrısına karşı işlenmiş dinsel bir suç sayılırdı. Roma şairi Ovidius, Fasti adlı eserinde Terminus kültünü anlatır. Jüpiter'in egemenliği sırasında bile Terminus taşının yerinden kaldırılmadığı ve sonsuza kadar sınırları koruduğu anlatılır. Bu mitolojik hikâye, sınır taşının insan düzeninden daha büyük, kutsal bir düzenin parçası olduğunu gösterir.[297]

Antik Yunan'da sınır taşlarına horoi adı verilirdi. Horoi taşları: arazi sınırlarını, borç kayıtlarını, kutsal alan sınırlarını belirtmek için kullanılmıştır. Atina'da özellikle mülkiyet ilişkilerinde önemli olan horoi taşları, hukuki düzenin sembolleriydi. Yunan mitolojisinde sınır kavramı, tanrı Hermes ile de ilişkilidir. Hermes, yolların, geçitlerin ve sınırların koruyucusu olarak kabul edilirdi. Yol kenarlarına dikilen herma adı verilen taş sütunlar da sınır ve geçiş sembolüydü. Bu taşlar, insan dünyası ile bilinmeyen alan arasındaki geçiş noktalarını temsil ederdi.[298]

Avrupa halk inanışlarında sınır taşları uzun süre kutsal kabul edilmiştir. Kelt geleneklerinde sınırlar yalnızca fiziksel çizgiler değil, aynı zamanda görünmeyen dünyanın sınırları olarak görülürdü. Sınır taşlarının: kötü ruhları engellediğine, bölgeyi koruduğuna, bereket sağladığına inanılırdı. Bazı Avrupa halk hikâyelerinde sınır taşlarını yerinden oynatan kişilerin lanetlendiği, huzursuz ruhlar tarafından takip edildiği anlatılır. Bu tür anlatılar, sınır taşlarının toplum hafızasında yalnızca hukuk değil, ahlaki ve kozmik düzen unsuru olarak görüldüğünü gösterir.

Anadolu'da da sınır belirleyen taşların eski dönemlerden beri kullanıldığı bilinmektedir. Hitit, Frig, Lidya ve Roma dönemlerinde: arazi sınırları, kutsal alan sınırları, yol ve mülk işaretleri taşlarla belirlenmiştir. Özellikle Roma döneminde sınır taşları üzerinde

---

[297] Ovidius, Fasti, II. Kitap, çev. James G. Frazer, Harvard University Press, Loeb Classical Library, 1931, s. 315.
[298] Parker Robert, On Greek Religion, Cornell University Press, Ithaca, 2011, s. 165.

tanrıların isimleri ve koruyucu ifadeler yer almıştır. Anadolu halk kültüründe de köy sınırlarını belirleyen taşlar, zaman zaman "eski taş", "nişan taşı" veya "sınır taşı" olarak kutsal kabul edilmiştir. Bazı yöresel inanışlarda bu taşları oynatmanın uğursuzluk getireceğine inanılması, eski sınır taşı kutsallığının halk hafızasındaki devamıdır.[299]

Türk kültüründe sınır taşları özellikle göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimlerinde önemli olmuştur. Orta Asya bozkır kültüründe: yaylak-kışlak sınırları, kutsal alanlar, mezarlık bölgeleri taşlarla belirlenmiştir. Türklerde taş, yalnızca sınır belirleyen bir nesne değil, aynı zamanda ata kültüyle ilişkili bir semboldür. Özellikle mezar taşları ve balballar, insan ile geçmiş arasındaki sınırı temsil eder. Bu anlayışta taş: hatırlatır, korur, sınırlar, kutsallaştırır.

Sınır taşları, dünya jeomitolojisinde kutsal taşların en önemli türlerinden biridir. Onlar, insanın yeryüzüne çizdiği görünmez düzenin taşlaşmış sembolleridir. Kudurrular Mezopotamya'da tanrıların koruduğu hukuk taşları olmuş, Roma'da Terminus tanrısının kutsal işaretleri hâline gelmiş, Yunan dünyasında horoi taşları mülkiyet düzenini korumuş, Avrupa halklarında ise koruyucu ve büyülü taşlar olarak yaşamıştır. Sınır taşı aslında basit bir kaya değildir. O: toprağın hafızası, toplumun düzeni, geçmişin tanığı, kutsal dünyanın kapısıdır. İnsan taş dikerek yalnızca bir sınır çizmemiş, kendi dünyasının düzenini evrene ilan etmiştir.

IX-12. Rün Yazıtlı Taşlar (Rune Stones)

Dünya jeomitolojisi içinde önemli bir yere sahip olan Rün Taşları (Rune Stones), doğal taşların insan eliyle kutsal yazıtlar taşıyan anıtlara dönüştürülmesinin en etkileyici örneklerinden biridir. Özellikle İskandinavya'da, Viking Çağı boyunca (yaklaşık MS 8–12. yüzyıllar) dikilen bu taşlar, yalnızca yazılı belgeler değil, aynı zamanda mitolojik, dini, toplumsal ve jeolojik anlamlar taşıyan kutsal nesneler olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından rün taşları, doğal kaya bloklarının kutsal bilgiyle bütünleşerek kültürel belleğin ve inancın kalıcı taşıyıcılarına dönüşmesini temsil eder.

"Rune" sözcüğü Eski Norsça rún kelimesinden gelir ve "giz", "sır", "gizli bilgi" veya "fısıltıyla aktarılan kutsal bilgi" anlamlarını taşır. Bu nedenle rün alfabesi yalnızca bir yazı sistemi değil, aynı zamanda büyüsel ve kutsal güç taşıdığı düşünülen işaretler bütünü olarak değerlendirilmiştir. Rün taşlarının üzerine kazınan yazılar, ölen kişilerin anısını yaşatmak, kahramanlıkları ölümsüzleştirmek, tanrılara adak sunmak, mülkiyet sınırlarını belirlemek veya kutsal mekânları işaretlemek amacıyla hazırlanmıştır. Böylece taş, yazının ötesinde toplumun hafızasını ve kutsallığını temsil eden bir anıta dönüşmüştür.[300]

İskandinav mitolojisine göre rünlerin kökeni doğrudan Odin ile ilişkilidir. En önemli kaynaklardan biri olan Hávamál (Şiirsel Edda) anlatısına göre Odin, evren ağacı Yggdrasil üzerinde dokuz gün ve dokuz gece boyunca kendi mızrağıyla yaralı hâlde asılı kalmış, bu büyük fedakârlığın sonunda rünlerin gizli bilgisine ulaşmıştır. Bu olay, bilgeliğin ancak acı, sabır ve kendini adama yoluyla kazanılabileceğini anlatan en

[299] Akurgal Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2000, s. 181.
[300] Roesdahl Else, The Vikings, Penguin Books, London, 1998, s. 185.

önemli İskandinav mitlerinden biridir. Odin'in rünleri öğrenmesiyle birlikte bu işaretler tanrıların bilgisi olarak kabul edilmiş ve insanlar arasında yalnızca seçkin kişiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Jeomitolojik açıdan bu anlatı, taş üzerine kazınan rünlerin sıradan yazılar değil, tanrısal bilgiyi taşıyan kutsal semboller olduğu inancını ortaya koyar.

Rün taşlarının büyük bölümü İsveç'te bulunmuştur. Günümüzde bilinen yaklaşık 3.500 rün taşının 2.500'den fazlası İsveç'tedir. Bunun dışında Danimarka, Norveç ve kısmen İzlanda'da da önemli örnekler bulunmaktadır. Bu taşlar çoğunlukla granit ve gnays gibi dayanıklı kayaçlardan yapılmıştır. Dayanıklı taşların tercih edilmesi tesadüf değildir, çünkü taşın kalıcılığı, yazının ve hatıranın da sonsuza kadar yaşayacağı düşüncesini simgeler. Jeomitoloji açısından burada jeolojik özellik ile kültürel anlam doğrudan birleşmektedir: dayanıklı kaya, kalıcı hafızanın sembolüne dönüşmektedir.

Rün taşlarının büyük çoğunluğu ölen bir akraba veya savaşçı adına dikilmiştir. Yazıtlarda genellikle "Bu taşı babası için dikti", "Kardeşi anısına yaptırdı" veya "Batı seferinde ölen savaşçının anısına" gibi ifadeler yer alır. Ancak bazı taşlarda yalnızca anı yazıları değil, aynı zamanda tanrılara yakarışlar ve kutsama metinleri de bulunmaktadır. Hristiyanlığın İskandinavya'ya yayılmasından sonra yapılan bazı rün taşlarında ise haç sembolleri ile eski runik yazılar birlikte kullanılmıştır. Bu durum, eski pagan inançları ile yeni Hristiyan inancının bir süre birlikte yaşadığını göstermektedir.[301]

Jeomitoloji açısından rün taşlarının en önemli özelliklerinden biri, taşın kutsal bilgiyle bütünleşmesidir. İnsanlar, doğadan seçtikleri büyük kaya bloklarını yalnızca yazı yazmak için kullanmamış, onları kutsal alanların merkezine yerleştirerek toplumun hafızasını koruyan nesnelere dönüştürmüşlerdir. Böylece doğal kaya, kültürel anlam yüklenmiş kutsal bir varlığa dönüşmüştür. Bu anlayış, dünyanın birçok bölgesindeki kutsal taş geleneğiyle benzerlik gösterir. Menhirler, dolmenler, omphalos taşı veya Benben taşı gibi örneklerde olduğu gibi rün taşlarında da taş, insan ile kutsal dünya arasında aracılık eden bir unsur hâline gelmiştir.

İskandinav halk inanışlarında rünlerin yalnızca okunmak için değil, büyü yapmak amacıyla da kullanıldığına inanılmıştır. Bazı destanlarda yanlış yazılmış bir rünün felaket getirdiği, doğru yazılmış bir rünün ise hastalıkları iyileştirdiği, savaşta zafer sağladığı veya kötü ruhlardan koruduğu anlatılır. Egil Skallagrímsson Destanı'nda Egil'in yanlış kazınmış rünleri silerek yerine doğru rünler yazması ve hasta bir genç kızı iyileştirmesi, rünlerin büyüsel gücüne ilişkin en bilinen anlatılardan biridir. Bu öykü, taş üzerine kazınan işaretlerin yalnızca dilsel değil, doğaüstü güçler taşıdığına dair inancın önemli bir örneğidir.

Rün taşlarının üzerinde zaman zaman mitolojik sahneler de yer alır. Özellikle Sigurd (Siegfried) efsanesini anlatan kabartmalar, ejderha Fafnir, Odin'in atı Sleipnir veya çeşitli hayvan motifleri taşlara işlenmiştir. Bu sahneler, taşın yalnızca yazılı bir belge değil, aynı zamanda mitolojik anlatıları görsel olarak aktaran bir anıt olduğunu

[301] Sawyer Birgit, The Viking-Age Rune-Stones: Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 65.

göstermektedir. Böylece rün taşları, İskandinav mitolojisinin taş üzerine işlenmiş açık hava kitapları hâline gelmiştir.

Türkçede rün taşları üzerine yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Bununla birlikte runik yazılar ve İskandinav kültürü üzerine bazı çeviri eserlerde konuya değinilmektedir. Ayrıca Göktürk Yazıtları ile İskandinav rünleri arasında yalnızca yazı sistemi bakımından biçimsel benzerlikler bulunduğu, ancak iki kültürün tarihsel ve mitolojik açıdan birbirinden bağımsız geliştiği özellikle vurgulanmaktadır. Türk runik harfleri ile Germen rünleri arasında doğrudan bir köken ilişkisi bulunduğunu gösteren bilimsel bir kanıt yoktur.

Jeomitolojik bakış açısından rün taşları, insanın doğadan aldığı taşı bilgi, hafıza ve kutsallıkla bütünleştirdiği en gelişmiş örneklerden biridir. Bu taşlar sayesinde kaya, yalnızca jeolojik bir oluşum olmaktan çıkmış, tarih, mitoloji, din ve toplumsal belleğin birleştiği kalıcı bir anıta dönüşmüştür. Yazının taşa kazınması, sözlü kültürün geçiciliğine karşı kalıcılığı temsil ederken, taşın doğallığı da insanın yeryüzüyle kurduğu ilişkinin sembolü hâline gelmiştir. Bu nedenle rün taşları, dünya jeomitolojisinde kutsal taş geleneğinin en güçlü ve en iyi korunmuş örnekleri arasında yer almaktadır.

IX-13. Moai

Dünya jeomitolojisi içinde kutsal taş geleneğinin en dikkat çekici örneklerinden biri, Büyük Okyanus'un güneydoğusunda bulunan Paskalya Adası'nın (yerel adıyla Rapa Nui) ünlü Moai heykelleridir. Moailer, ilk bakışta dev taş heykeller olarak görülse de, Rapa Nui halkının inanç sisteminde bunlar yalnızca sanat eseri veya anıt değildir. Ataların ruhunu, toplumsal hafızayı ve kutsal gücü temsil eden taş varlıklardır. Jeomitoloji açısından Moailer, doğal volkanik taşların insan eliyle şekillendirilerek kutsal anlam kazandığı ve belirli bir peyzaj içinde ruhani bir işleve dönüştüğü en önemli örneklerden biridir.

"Moai" sözcüğü Rapa Nui dilinde "heykel" anlamına gelir. Bugün adada yaklaşık 900'e yakın Moai tespit edilmiştir. Bunların büyük bölümü MS 1100–1600 yılları arasında inşa edilmiştir. Heykellerin çoğu, adanın doğusundaki Rano Raraku volkanının tüflerinden oyulmuştur. Daha sert bazalt ve trakit gibi kayaçlardan yapılan az sayıdaki örnek de bulunmaktadır. Heykellerin ortalama yüksekliği 4–6 metre olmakla birlikte, bazıları 10 metreyi aşar ve ağırlıkları 70–80 tona kadar ulaşır. Jeolojik açıdan bakıldığında, volkanik tüfün nispeten kolay işlenebilir olması, Moai geleneğinin gelişmesinde belirleyici olmuştur.

Moailerin en önemli özelliği, Rapa Nui halkının ata kültü ile doğrudan bağlantılı olmalarıdır. Yerel inanışa göre toplumun önde gelen atalarının ruhları ölümden sonra bütünüyle yok olmaz, onların kutsal gücü (mana) yaşamaya devam eder. Bu nedenle ölen reislerin veya önemli kişilerin anısına yapılan Moailer, onların ruhsal gücünü yaşatan kutsal aracılar olarak kabul edilmiştir. Heykel tamamlandıktan sonra belirli törenlerle kutsanır ve ahu adı verilen taş platformların üzerine dikilirdi. Böylece ataların ruhlarının yaşadıkları toplumu koruduğuna, bereketi artırdığına ve düzeni sağladığına inanılırdı.

Jeomitolojik bakımdan burada taş yalnızca bir anıt değildir, doğanın sunduğu kaya, insan eliyle işlenerek yaşayan bir atanın bedenine dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, jeomitolojinin temel konularından biri olan "doğal oluşumun kutsal nesneye dönüşmesi" sürecini açık biçimde göstermektedir.[302]

Moailerin dikildiği ahu platformları da kutsal mekânlar olarak kabul edilirdi. Bu platformlar taş bloklardan oluşturulan törensel yapılardı ve çoğu zaman aile mezarlıklarıyla ilişkilendirilirdi. Moailer genellikle yüzlerini adanın iç kesimlerine çevirirdi. Bunun nedeni, halkı denizden değil, yaşadıkları köylerden gözetmeleri gerektiğine inanılmasıdır. Sadece Ahu Akivi adı verilen platform üzerindeki yedi Moai farklı olarak denize bakmaktadır. Bu istisna, Rapa Nui sözlü geleneğinde adaya ilk gelen kaşifleri temsil ettikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Taşın yalnızca heykel olarak değil, belirli bir coğrafi konum içinde anlam kazanması jeomitolojik açıdan önemlidir. Heykel, platform ve volkanik peyzaj birlikte kutsal bir bütün oluşturur.

Rapa Nui mitolojisinde Moailerin yapımı, yalnızca fiziksel emekle açıklanmaz. Yerel sözlü anlatılara göre ilk Moailer, rahiplerin sahip olduğu mana adlı doğaüstü güç sayesinde hareket ettirilmiştir. Adalılar, heykellerin "yürütüldüğünü" anlatan efsaneler geliştirmişlerdir. Modern deneysel arkeoloji çalışmaları, halatlar kullanılarak büyük heykellerin sağa-sola sallandırılarak dik biçimde ilerletilebildiğini göstermiştir. Bu bilimsel bulgu, "heykeller yürüdü" efsanesinin gerçek taş taşıma yöntemlerinden doğmuş olabileceğini düşündürmektedir. Böylece mitoloji ile jeolojik ve arkeolojik gerçeklik arasında dikkat çekici bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Moailer yalnızca heykellerden ibaret değildir, bazı örneklerin başına kırmızı renkli taşlardan yapılmış pukao adı verilen silindirik taş başlıklar yerleştirilmiştir. Bu taşlar, Puna Pau adlı farklı bir volkanik ocaktan çıkarılan kırmızı skoryadan yapılmıştır. Araştırmacılar pukao'nun saç topuzu, törensel başlık veya toplumsal statü göstergesi olabileceğini düşünmektedir. Böylece farklı jeolojik kökene sahip iki ayrı kaya türü, tek bir kutsal yapıda birleşmektedir.

Rapa Nui mitolojisinde taşın kutsallığı yalnızca Moailerle sınırlı değildir. Adada mağaralar, volkanik kraterler, taş platformlar ve belirli kaya oluşumları da kutsal kabul edilmiştir. Özellikle Rano Kau, Rano Raraku ve Orongo tören alanı, kuş adam (Tangata Manu) kültüyle ilişkilendirilen önemli kutsal merkezlerdir. Bu durum, volkanik jeolojinin adanın dini hayatını doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir. Jeomitoloji açısından Rapa Nui, doğal jeolojik yapıların mitolojik sistemin temelini oluşturduğu dünyanın en önemli örneklerinden biridir.

Moai heykelleri, dünya jeomitolojisinde taşın insan belleğiyle birleştiği en güçlü sembollerden biridir. Burada taş yalnızca bir yapı malzemesi değildir, ataların yaşadığı beden, toplumun hafızası ve kutsal gücün görünür hâlidir. Volkanik kaya, insan eliyle şekillendirilerek ruh taşıyan bir varlığa dönüştürülmüş, ardından kutsal platformlara yerleştirilerek doğal peyzajın ayrılmaz parçası hâline gelmiştir. Bu nedenle Moailer, kutsal taş geleneğinin yalnızca Polinezya'daki değil, bütün dünya jeomitolojisindeki en etkileyici örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

---

[302] Métraux Alfred, Ethnology of Easter Island, Bernice P. Bishop Museum Bulletin 160, Honolulu, 1940, s. 291.

BÖLÜM X
FOSİLLERİN MİTOLOJİSİ

Jeomitoloji, insanların doğal jeolojik oluşumları ve fosilleri açıklamak amacıyla geliştirdikleri mit, efsane ve kutsal anlatıları inceleyen disiplinlerden biridir. Bu açıdan fosiller, insanlığın en eski dönemlerinden itibaren merak uyandıran doğa kalıntıları olmuş, dev kemikleri, deniz canlılarının taşlaşmış kabukları, ağaç fosilleri ve tarih öncesi hayvan kalıntıları birçok kültürde tanrıların, devlerin, ejderhaların, kahramanların veya kutsal yaratıkların izleri olarak yorumlanmıştır. Modern paleontoloji fosillerin milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların taşlaşmış kalıntıları olduğunu göstermiş olsa da, mitolojik düşünce bu kalıntılara bambaşka anlamlar yüklemiştir. Jeomitoloji açısından fosiller, doğa olaylarının insan hayal gücüyle birleşerek kutsal anlatılara dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Fosil mitolojilerinin en eski örnekleri Antik Yunan'da görülür. Yunanlılar dağlarda bulunan dev memeli kemiklerini çoğu zaman Titanlara, Gigantlara veya Truva Savaşı kahramanlarına ait kalıntılar olarak yorumlamışlardır. Özellikle Anadolu ve Yunanistan'da bulunan mamut, mastodon ve tarih öncesi fil kemikleri dev insanların iskeletleri sanılmıştır. Antik yazar Pausanias ve Plinius, çeşitli bölgelerde bulunan büyük kemiklerin efsanevi kahramanlara ait olduğuna dair anlatılar aktarmıştır. Günümüzde paleontologlar bu kemiklerin çoğunun Pleistosen dönemine ait büyük memelilere ait olduğunu göstermektedir. Jeomitolojik bakımdan burada fosil, geçmişte yaşamış gerçek bir canlının kalıntısı olmaktan çıkmış, kahraman kültünün somut kanıtına dönüşmüştür.

Benzer şekilde Yunan mitolojisindeki Grifon (Griffin) efsanesinin de fosillerden doğmuş olabileceği ileri sürülmektedir. Araştırmacı Adrienne Mayor, Orta Asya'daki Gobi Çölü'nde bulunan gagalı Protoceratops dinozor fosillerinin, altın madenlerini koruyan kartal başlı aslan gövdeli yaratık efsanesine ilham verdiğini savunmuştur. İskit altın madencileri tarafından görülen bu fosiller zamanla mitolojik yaratıklara dönüşmüş olabilir. Bu görüş, jeomitolojinin en dikkat çekici örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir, çünkü gerçek fosiller, tamamen yeni mitolojik varlıkların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Çin mitolojisinde fosiller çok farklı biçimde değerlendirilmiştir. Yüzyıllar boyunca dağlardan çıkarılan büyük kemikler ve fosilleşmiş kalıntılar "Long Gu" (Ejderha Kemikleri) adıyla bilinmiştir. Geleneksel Çin tıbbında bu kemikler öğütülerek ilaç olarak kullanılmış, bunların göksel ejderhalara ait olduğuna inanılmıştır. Oysa modern araştırmalar, bu kemiklerin çoğunun dinozorlar, tarih öncesi gergedanlar, mamutlar ve diğer büyük memelilere ait fosiller olduğunu göstermektedir. Çin'de bulunan çok sayıdaki dinozor yatağı, ejderha kültünün gelişmesinde etkili olmuş olabilir. Burada jeolojik kalıntılar, doğrudan mitolojik dünyanın en önemli figürü olan ejderhanın maddi kanıtı olarak kabul edilmiştir.

Orta Asya'da ve Moğolistan'da bulunan büyük dinozor kemikleri de uzun süre ejderhaların veya göksel yaratıkların kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Benzer inanışlar Tibet ve Himalaya çevresinde de görülmektedir. Yerel halk, yüksek dağlarda bulunan büyük kemikleri kutsal yaratıklara bağlamış, bunları koruyucu tılsımlar olarak

saklamıştır. Bu gelenek, fosillerin yalnızca bilimsel değil aynı zamanda dinsel ve büyüsel anlam taşıdığına işaret etmektedir.

Avrupa'da Orta Çağ boyunca mamut, mağara ayısı ve tarih öncesi fil fosilleri çoğu zaman devlerin kemikleri olarak kabul edilmiştir. İncil'de geçen Nefilim anlatıları ile büyük kemik buluntuları ilişkilendirilmiş, birçok kilise ve manastır bu kemikleri kutsal emanet gibi sergilemiştir. İsviçre'nin Luzern kentinde bulunan büyük mamut kemikleri uzun yıllar "Luzern Devi"nin iskeleti olarak tanıtılmıştır. Benzer örnekler Almanya, Fransa ve İngiltere'de de görülmektedir. Jeomitolojik açıdan bu durum, fosillerin kutsal tarihle ilişkilendirilerek dinsel hafızaya dâhil edilmesini göstermektedir.

Kuzey Amerika yerlilerinin birçok kabilesinde fosiller kutsal ruhların izleri olarak görülmüştür. Lakota, Blackfeet ve Cheyenne halkları büyük kemikleri "Gök Gürültüsü Kuşu" (Thunderbird) veya dev bizonların kalıntıları olarak yorumlamışlardır. Bazı bölgelerde bulunan ammonit fosilleri ise "Buffalo Stone" adıyla kutsal kabul edilmiş, avda bereket getirdiğine inanılmıştır. Özellikle Kanada'nın Alberta bölgesindeki Siyahayak (Blackfoot) halkı, ammonit fosillerini törensel nesne olarak kullanmış ve bunların doğaüstü güç taşıdığına inanmıştır.

İngiltere'nin Yorkshire kıyılarında bol miktarda bulunan ammonit fosilleri de dikkat çekici bir fosil mitolojisi oluşturmuştur. Orta Çağ'da bu fosiller "Yılan Taşları" (Snake Stones) olarak adlandırılmıştır. Efsaneye göre Azize Hilda, Whitby bölgesini istila eden yılanları dua ederek taşa çevirmiştir. Günümüzde ammonit olduğu bilinen spiral fosiller, yüzyıllar boyunca taşlaşmış yılanlar olarak satılmış, hatta bazı örneklerin baş kısmına yılan başı oyularak efsane güçlendirilmiştir. Bu olay, jeomitolojide fosillerin dinsel anlatılarla nasıl bütünleştiğinin en güzel örneklerinden biridir.

Hindistan'da bulunan Şaligram Taşları, hem fosil hem de kutsal taş niteliği taşır. Nepal'deki Kali Gandaki Nehri'nden çıkarılan bu siyah taşlar gerçekte Jura ve Kretase dönemlerine ait ammonit fosilleridir. Ancak Hindu inancında bunlar doğrudan Tanrı Vişnu'nun yeryüzündeki tezahürü kabul edilir. Şaligramlar evlerde ibadet amacıyla bulundurulur ve tapınaklarda kutsal nesne olarak kullanılır. Böylece aynı nesne hem paleontolojik bir fosil hem de yaşayan bir kutsal obje hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu örnek, fosilin kutsal taş kimliği kazanmasının en güçlü örneklerinden biridir.

Anadolu'da da fosiller çeşitli halk inanışlarına konu olmuştur. Denizden çok uzak bölgelerde bulunan deniz kabuğu fosilleri, "Nuh Tufanı'nın izleri", "taşlaşmış balıklar" veya "denizin çekildiğinin kanıtı" olarak yorumlanmıştır. Kapadokya, İç Anadolu ve Toroslar'da bulunan deniz canlısı fosilleri, halk arasında kutsal olaylarla ilişkilendirilmiş, bazı bölgelerde taşlaşmış ağaçlar ise lanetlenmiş ormanların kalıntıları olarak anlatılmıştır. Her ne kadar bu anlatılar yerel farklılıklar gösterse de, ortak nokta jeolojik oluşumların mitolojik açıklamalarla anlamlandırılmasıdır.

Jeomitoloji açısından fosil mitolojileri, insanlığın doğayı anlamlandırma çabasının en etkileyici örneklerinden biridir. Fosiller, milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların sessiz tanıklarıdır, ancak insanlar onları yalnızca taşlaşmış kemikler olarak görmemiş, tanrıların, devlerin, ejderhaların, kahramanların ve kutsal varlıkların izleri olarak yorumlamıştır. Paleontolojinin gelişmesiyle bu anlatıların bilimsel açıklamaları ortaya

konmuş olsa da, fosillerin çevresinde oluşan mitler kültür tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak önemini korumaktadır. Bu nedenle fosil mitolojileri, jeoloji, paleontoloji, antropoloji, dinler tarihi ve mitolojinin kesiştiği en zengin araştırma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Bu genel çerçevenin ardından, jeomitoloji açısından ayrı ayrı incelenmeye değer başlıca fosil mitolojileri şunlardır: Grifon ve Protoceratops Fosilleri, Ejderha Kemikleri (Long Gu), Şaligram Fosilleri, Azize Hilda'nın Yılan Taşları (Ammonitler), Dev Kemikleri Mitleri, Thunderbird Fosilleri, Nuh Tufanı ile ilişkilendirilen fosiller ve Taşlaşmış Orman efsaneleri. Bunların her biri tek başına ayrıntılı bir bölüm oluşturacak zenginlikte jeomitolojik örneklerdir.

X-1. Griffon

Dünya jeomitolojisi içerisinde fosillerle ilişkilendirilen en dikkat çekici mitolojik yaratıklardan biri Griffon ya da Türkçede yaygın kullanılan adıyla Grifondur. Kartal başı ve kanatlarına, aslan gövdesine sahip olan bu efsanevi yaratık, Antik Yunan, Pers, İskit ve Orta Asya mitolojilerinde altını, kutsal hazineleri ve tanrıların değerli eşyalarını koruyan güçlü bir bekçi olarak tasvir edilmiştir. Jeomitoloji açısından Grifon, gerçek paleontolojik buluntuların zaman içinde mitolojik bir varlığa dönüşmüş olabileceğini gösteren en önemli örneklerden biridir. Bu nedenle Grifon efsanesi, jeoloji, paleontoloji ve mitolojinin kesişim noktasında yer alan klasik bir jeomitolojik anlatı olarak kabul edilir.

Grifonun en eski tasvirleri MÖ 3. binyıldan itibaren Mezopotamya, Elam ve Mısır sanatında görülmeye başlasa da, yaratığın ayrıntılı biçimde mitolojik kimlik kazanması Antik Yunan dünyasında gerçekleşmiştir. Yunan tarihçisi Herodotos, İskitlerin kuzeydoğusunda yaşayan halkların altın madenlerini koruyan kartal başlı aslanlardan söz ettiğini aktarır. Daha sonra Aiskhylos, Aristeas ve Plinius gibi antik yazarlar da Grifonları uzak doğunun altın bekçileri olarak tanımlar. Antik çağ insanları için Grifon, doğaüstü gücün, bilgeliğin ve zenginliğin simgesiydi, hiçbir insanın kolayca ulaşamayacağı maden yataklarını koruyan kutsal bir muhafız olarak görülüyordu.

Jeomitoloji bakımından Grifon efsanesini benzersiz kılan unsur, bu yaratığın gerçek fosillerden esinlenmiş olabileceğine ilişkin bilimsel görüştür. Amerikalı bilim tarihçisi Adrienne Mayor, 1990'lı yıllarda geliştirdiği kuramda, Orta Asya'nın Gobi Çölü'nde bulunan Protoceratops adlı boynuzlu dinozorun fosillerinin Grifon efsanesinin doğmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür.

Protoceratops'un dört ayaklı gövdesi, büyük gagaya benzeyen kafatası ve boyun çıkıntısı, fosili gören antik insanların zihninde kartal başlı aslan biçimindeki bir yaratık imajı oluşturmuş olabilir.

Üstelik bu fosillerin bulunduğu bölgeler, antik çağda İskit göçebelerinin altın aradığı sahalara oldukça yakındır. Böylece altın arayan göçebeler, sık sık karşılaştıkları bu olağanüstü fosilleri, altınları koruyan korkutucu yaratıkların kalıntıları olarak yorumlamış olabilirler. Jeomitolojinin temel ilkelerinden biri olan "jeolojik bulgunun mitolojik anlatıya dönüşmesi" bu örnekte son derece açık biçimde görülmektedir.[303]

Mayor'un kuramına göre, İskitler ve diğer göçebe topluluklar Gobi Çölü'nde yüzeye çıkmış Protoceratops iskeletleriyle karşılaşıyor, bu olağanüstü kemikleri gerçek bir hayvanın kalıntıları olarak görüyor ve bunları sözlü gelenek yoluyla Batı dünyasına aktarıyorlardı. Bu anlatılar, Karadeniz üzerinden Yunan kolonilerine ulaştığında Grifon efsanesi biçimini aldı. Böylece gerçek bir dinozor fosili, binlerce kilometre uzağa taşınan sözlü anlatılar sayesinde mitolojik bir yaratığa dönüşmüş oldu. Her ne kadar bu görüş bütün araştırmacılar tarafından kesin kabul edilmese de, günümüzde jeomitoloji alanındaki en güçlü ve en çok tartışılan hipotezlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Grifon yalnızca altının değil, aynı zamanda kutsal mekânların ve tanrısal bilgeliğin de koruyucusudur. Antik Yunan sanatında Grifon sık sık Apollon'un arabasını çeken yaratıklardan biri olarak betimlenmiştir. Pers saray kabartmalarında ise kraliyet gücünün ve ilahi otoritenin simgesi olarak kullanılmıştır. İskit sanatında altın eserlerin üzerinde çok sayıda Grifon tasviri bulunması, yaratığın maden zenginliğiyle olan bağını daha da güçlendirmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum önemlidir, çünkü burada mitolojik yaratık doğrudan yer altı zenginliklerinin koruyucusuna dönüşmektedir. Doğal kaynaklar ile kutsal varlıklar arasındaki ilişki, birçok kültürde görülen "maden bekçisi" mitlerinin erken örneklerinden biridir.

Grifon efsanesi, yalnızca paleontolojik bir yanlış yorumun ürünü değildir, aynı zamanda insanın doğayı anlamlandırma çabasının da sonucudur. Antik insanlar milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların fosillerini tanımlayacak bilimsel bilgiye sahip değillerdi. Bu nedenle olağanüstü büyüklükteki kemikler ve alışılmadık kafatasları, ancak tanrısal veya efsanevi varlıklarla açıklanabiliyordu. Jeomitoloji tam da bu noktada devreye girer: Jeolojik gerçeklik, kültürel hayal gücüyle birleşerek mitolojik anlatıları doğurur. Grifon, bu dönüşümün dünya mitolojisindeki en güçlü simgelerinden biridir.

Bugün Grifon kuramı, jeomitoloji literatüründe fosillerin mitolojiyi nasıl şekillendirdiğini gösteren klasik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Grifonların gerçekten Protoceratops fosillerinden doğduğu kesin olarak kanıtlanmış olmasa da, fosillerin efsanelerin oluşumunda etkili olduğu yönündeki arkeolojik, paleontolojik ve coğrafi veriler oldukça güçlüdür. Bu nedenle Grifon, hem mitolojinin en ünlü yaratıklarından biri hem de jeomitolojinin en çok incelenen fosil temelli anlatılarından biridir.

---

[303] Mayor Adrienne, The First Fossil Hunters, Princeton University Press, 2000, s. 25.

X-2. Cyclops (Kyklops)

Dünya jeomitolojisi içinde fosillerle ilişkilendirilen en önemli mitolojik varlıklardan biri Cyclops (Yunanca: Kyklops, "yuvarlak gözlü") olarak bilinen tek gözlü devlerdir. Antik Yunan mitolojisinde Kykloplar, alınlarının ortasında tek bir göze sahip, olağanüstü güçlü dev yaratıklar olarak tanımlanır. Hesiodos'un Theogonia adlı eserinde Brontes (Gök Gürültüsü), Steropes (Şimşek) ve Arges (Parlak) adındaki üç Kyklop, Uranos ile Gaia'nın çocuklarıdır ve Zeus'un yıldırımlarını döven ilahi demirciler olarak görev yaparlar. Homeros'un Odysseia destanında ise en ünlü Kyklop olan Polyphemos, Sicilya'da yaşayan vahşi bir çoban devi olarak karşımıza çıkar. Jeomitoloji açısından Kyklop efsanesi, gerçek fosillerin mitolojik yaratıklara dönüşmüş olabileceğini ileri süren en güçlü örneklerden biridir.

Jeomitolojik yorumların merkezinde, Akdeniz adalarında bulunan tarih öncesi cüce fil (Palaeoloxodon falconeri ve diğer türler) kafatasları yer almaktadır. Sicilya, Malta, Girit ve Kıbrıs gibi adalarda Buzul Çağı boyunca yaşamış bu cüce filler, günümüz fillerinin çok daha küçük akrabalarıdır. Kafataslarının ön kısmında bulunan büyük merkezi burun boşluğu, fil hortumunun bağlandığı anatomik açıklıktır. Ancak hortum dokusu fosilleşmediği için kafatasına bakan ve fil anatomisini bilmeyen antik insanlar, bu büyük boşluğu tek bir dev göz yuvası olarak yorumlamış olabilirler. Böylece tek gözlü dev insan fikrinin doğduğu ileri sürülmektedir. Jeomitoloji açısından bu örnek, paleontolojik bulguların mitolojik anlatılara dönüşmesini açıklayan en güçlü hipotezlerden biridir.[304]

Bu hipotezin ilk bilimsel savunucularından biri Avusturyalı paleontolog Othenio Abel olmuştur. Abel, 1914 yılında yayımladığı çalışmasında, Akdeniz adalarında bulunan cüce fil kafataslarının Kyklop efsanesinin oluşumunda etkili olduğunu öne sürmüştür. Daha sonra Amerikalı bilim tarihçisi Adrienne Mayor, arkeolojik, paleontolojik ve tarihsel verileri birlikte değerlendirerek bu görüşü ayrıntılı biçimde geliştirmiştir. Mayor'a göre antik denizciler ve çobanlar, mağaralarda veya yüzeye çıkmış hâlde bulunan fil kafataslarını keşfetmiş, bunları tek gözlü dev insanlara ait kafatasları olarak yorumlamış ve bu yorum zamanla Homeros'un destanlarında anlatılan Kyklop mitine dönüşmüştür. Günümüzde bu teori, jeomitoloji literatüründe en çok kabul gören fosil kökenli mit açıklamalarından biridir.

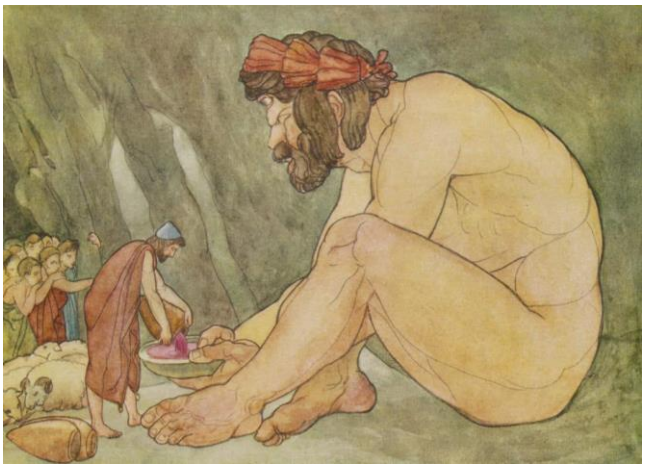

Kyklopların en tanınmış anlatısı, Homeros'un Odysseia destanındaki Polyphemos öyküsüdür. Truva Savaşı'ndan dönen Odysseus ve arkadaşları Sicilya kıyısındaki bir mağaraya sığınırlar. Mağaranın sahibi olan dev çoban Polyphemos, gelen yabancıları yakalayarak yemeye başlar. Odysseus, devi şarapla sarhoş ettikten sonra kızdırılmış bir kazığı tek gözüne saplayarak onu kör eder ve koyunların altına saklanarak

[304] Mayor Adrienne, age, s. 122.

mağaradan kaçar. Bu anlatı, yalnızca kahramanlık destanının önemli bir bölümü değil, aynı zamanda Sicilya'nın volkanik ve mağaralı coğrafyasını mitolojik bir mekâna dönüştüren jeomitolojik bir öyküdür. Etna Yanardağı'nın çevresindeki mağaralar uzun süre Polyphemos'un yaşadığı yer olarak kabul edilmiştir. Böylece volkanik jeoloji ile fosil yorumları aynı mit içinde birleşmiştir.[305]

Kykloplar yalnızca dev çobanlar değildir. Hesiodos'un anlattığı ilk Kykloplar, Zeus'un yıldırımlarını döven kutsal demircilerdir. Bu yönleriyle volkanların altında çalışan ateş ustaları olarak düşünülmüşlerdir. Antik Yunan dünyasında özellikle Etna Yanardağı, Kyklopların ve demirci tanrı Hephaistos'un atölyesi olarak kabul edilirdi. Yanardağdan çıkan lavlar, kül bulutları ve yer altından gelen uğultular, tanrıların silah dövdüğünün işareti sayılmıştır. Böylece Kykloplar yalnızca fosillerle değil, aynı zamanda volkanik jeolojiyle de ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum son derece önemlidir, çünkü aynı mit hem paleontolojik bulguları hem de jeolojik olayları açıklayan çok katmanlı bir anlatıya dönüşmektedir.

Modern paleontoloji, Kyklop efsanesinin gerçekten cüce fil fosillerinden doğduğunu kesin olarak kanıtlamış değildir. Bununla birlikte coğrafi dağılım, fosillerin bulunduğu bölgeler, antik yerleşimlerle olan yakınlıkları ve kafataslarının olağanüstü görünümü bu hipotezi oldukça güçlü kılmaktadır. Bugün birçok bilim tarihçisi, Kyklop efsanesinin en azından kısmen tarih öncesi fil fosillerinden etkilenmiş olabileceğini kabul etmektedir. Bu nedenle Kyklop, Grifon ile birlikte fosillerin mitolojik yaratıkların doğuşuna ilham verdiği düşünülen en önemli örneklerden biri sayılmaktadır. Jeomitoloji açısından Kyklop miti, insanların anlamlandıramadıkları fosilleri doğaüstü varlıklarla açıklama eğilimlerinin klasik bir örneğidir.

Anadolu ve Ege dünyasında da Kyklop efsanesinin izleri görülmektedir. Özellikle Batı Anadolu kıyıları ile Ege adalarında bulunan tarih öncesi fil kalıntıları, antik dönemden itibaren devlere ait kemikler olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Miken uygarlığının dev taş duvarları da antik Yunanlılar tarafından "Kyklop duvarları" (Cyclopean masonry) olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma, böylesine büyük taş blokları ancak Kyklopların yerleştirebileceği inancından doğmuştur. Böylece fosiller, dev kemikleri ve devasa taş yapılar aynı mitolojik düşünce sistemi içinde birleşmiştir.

X-3. Ejderha Kemikleri (Long Gu / 龙骨)

Dünya jeomitolojisi içinde fosil mitolojilerinin en önemli örneklerinden biri, Çin kültüründe "Ejderha Kemikleri" anlamına gelen Long Gu (龙骨) inancıdır. Bu inanış, tarih öncesi canlılara ait fosillerin yüzyıllar boyunca gerçek ejderhaların kemikleri olarak kabul edilmesine dayanır. Modern paleontoloji, bu kemiklerin büyük bölümünün dinozorlar, mamutlar, yünlü gergedanlar, tarih öncesi atlar, devegiller ve diğer büyük omurgalılara ait fosiller olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Çin mitolojisi ve geleneksel halk inanışında bu fosiller, gökyüzü ile yeryüzü arasında dolaşan kutsal ejderhaların geride bıraktığı kalıntılar olarak görülmüş, bu nedenle hem dini hem de tıbbi açıdan büyük değer kazanmıştır. Jeomitoloji bakımından Long Gu geleneği, jeolojik bulguların mitolojik düşünceye doğrudan dönüşmesinin dünyadaki en güçlü örneklerinden biri kabul edilmektedir.

[305] Gantz Timothy, Early Greek Myth, Johns Hopkins University Press, 1993, Cilt I, s. 207–214.

Çin mitolojisinde ejderha (Long), Batı kültüründeki ateş püskürten yıkıcı canavarlardan farklı olarak bereketin, yağmurun, nehirlerin, göllerin, bilgeliğin, imparatorluğun ve kozmik düzenin simgesidir. Ejderhaların dağlarda, mağaralarda, bulutlarda ve su kaynaklarında yaşadığına inanılır. Özellikle Çin'in Henan, Sichuan, Gansu, Liaoning ve İç Moğolistan bölgelerinde yüzeye çıkan büyük fosil kemikleri, halk tarafından doğal olarak ejderhaların kemikleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum yalnızca halk efsanelerinde değil, geleneksel Çin tıbbında da yer bulmuştur. Fosiller öğütülerek "Long Gu" adı altında ilaç olarak satılmış, korkuyu giderdiği, ruhu sakinleştirdiği, uykusuzluğu tedavi ettiği ve kemikleri güçlendirdiği düşünülmüştür.[306]

Jeomitoloji açısından dikkat çekici olan nokta, Çin'in dünyanın en zengin dinozor fosili bölgelerinden biri olmasıdır. Liaoning, Sichuan, Yunnan ve Gansu eyaletlerinde milyonlarca yıl öncesine ait sayısız dinozor fosili bulunmaktadır. Paleontologlar, tarih boyunca köylülerin bu kemiklerle sık sık karşılaştığını ve bunları ejderha kalıntıları olarak topladıklarını belirtmektedir. Bugün dinozor biliminin en önemli keşiflerinin yapıldığı bölgelerin büyük bölümü, eski Çin kayıtlarında "ejderha kemiklerinin bulunduğu dağlar" olarak tanımlanmaktadır. Böylece jeolojik gerçeklik ile mitolojik yorum aynı coğrafyada binlerce yıl boyunca birlikte yaşamıştır.

Ejderha kemikleriyle ilgili en ilginç tarihsel gelişmelerden biri, 19. yüzyılın sonlarında yaşanmıştır. Pekin'deki eczanelerde "Long Gu" adıyla satılan fosil kemikleri üzerinde çalışan bilim insanları, bu kemiklerin yalnızca tarih öncesi hayvanlara ait olmadığını, bazılarının üzerinde çok eski Çin yazılarının bulunduğunu fark etmişlerdir. Bunlar daha sonra "Kehanet Kemikleri" (Oracle Bones / Jiaguwen) olarak tanımlanmış ve Shang Hanedanlığı'na (yaklaşık MÖ 1600–1046) ait en eski Çin yazılı belgeleri olduğu anlaşılmıştır. Her ne kadar kehanet kemiklerinin çoğu fosil değil, sığır kürek kemiği ve kaplumbağa kabuğu olsa da, aynı dönemde eczanelerde satılan gerçek fosiller de "ejderha kemiği" adı altında işlem görmekteydi. Bu durum, "ejderha kemiği" kavramının hem tarihi hem de mitolojik açıdan ne kadar köklü olduğunu göstermektedir.

Bilim tarihçisi Adrienne Mayor, ejderha kemikleri geleneğini jeomitolojinin temel örneklerinden biri olarak değerlendirir. Mayor'a göre Çin halkı, milyonlarca yıl öncesine ait büyük sürüngen ve memeli fosillerini sistemli biçimde toplamış, bunları doğaüstü ejderhaların kalıntıları olarak yorumlamış ve bu yorum nesilden nesile aktarılmıştır. Böylece paleontolojik bulgular, yalnızca halk hikâyelerini değil, tıp, din ve imparatorluk sembolizmini de etkilemiştir. Mayor, bu durumu "fosillerin kültürel yaşamı" olarak tanımlar.

Jeomitoloji açısından ejderha kemikleri yalnızca Çin ile sınırlı değildir. Moğolistan, Tibet ve Orta Asya'nın bazı bölgelerinde de büyük fosiller ejderhaların veya göksel yılanların kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Gobi

[306] Unschuld Paul U., Medicine in China: A History of Ideas, University of California Press, Berkeley, 1985, s. 144.

Çölü'nde yüzeye çıkan dinozor kemikleri, göçebe topluluklar tarafından kutsal kabul edilmiş, bazı bölgelerde yağmur dualarında bu kemiklerin bulunduğu alanların özel güce sahip olduğuna inanılmıştır. Benzer inanışlar Kore ve Japonya'nın eski halk kültürlerinde de görülmektedir. Bu durum, fosillerin Asya'nın geniş bir coğrafyasında ejderha mitlerinin oluşumuna katkıda bulunduğunu göstermektedir.[307]

Modern paleontoloji, "ejderha kemikleri"nin gerçekte dinozor, mamut, gergedan ve diğer tarih öncesi omurgalılara ait fosiller olduğunu kesin biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Çin kültüründe Long Gu geleneği tamamen ortadan kalkmış değildir. Geleneksel Çin tıbbında günümüzde kullanılan "Long Gu" preparatlarının büyük bölümü artık fosil yerine mineral kökenli veya kontrollü kaynaklardan elde edilen maddelerle hazırlanmakta, doğal fosillerin korunmasına yönelik yasal düzenlemeler uygulanmaktadır. Buna rağmen ejderha kemikleri, Çin kültürünün kolektif hafızasında hâlâ göksel güçlerin simgesi olarak yaşamaya devam etmektedir.

Jeomitoloji bakımından Long Gu inancı son derece önemlidir, çünkü burada fosiller yalnızca yanlış tanımlanmış doğal nesneler değildir. Onlar aynı zamanda kutsal varlıkların maddi kanıtı, şifa kaynağı, imparatorluk sembolü ve kozmik düzenin işareti hâline gelmiştir. Bu nedenle ejderha kemikleri, Grifon ve Kyklop örnekleriyle birlikte, fosillerin dünya mitolojisini nasıl şekillendirdiğini gösteren en güçlü örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

X-4. Unicorn (Tek Boynuzlu At)

Dünya jeomitolojisi içinde fosillerle ilişkilendirilen mitolojik yaratıklardan biri de Unicorn ya da Türkçedeki yaygın adıyla Tek Boynuzlu Attır. Her ne kadar Unicorn efsanesi esas olarak antik ve Orta Çağ mitolojisinin sembolik bir yaratığı olsa da, bazı jeomitolojik araştırmalar bu efsanenin oluşumunda tarih öncesi büyük memelilerin fosillerinin ve gerçek tek boynuzlu hayvanların etkili olmuş olabileceğini ileri sürmektedir. Özellikle Avrasya bozkırlarında yaşamış olan Elasmotherium sibiricum (Sibirya Tek Boynuzlu Gergedanı) adlı dev tarih öncesi memeli ile büyük fosil kafataslarının keşfi, Unicorn mitinin doğal kökenlerine ilişkin en önemli bilimsel açıklamalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Jeomitoloji açısından Unicorn, gerçek paleontolojik bulguların zamanla mitolojik ve dinsel sembollere dönüşmesini gösteren dikkat çekici örneklerden biridir.

Tek boynuzlu hayvanlardan ilk kez sistemli biçimde söz eden kişi, MÖ 4. yüzyılda yaşamış Yunan hekimi Ktesias (Ctesias) olmuştur. Pers sarayında görev yapan Ktesias, Indika adlı eserinde Hindistan'da yaşayan, beyaz gövdeli, mor başlı ve alnında uzun tek boynuzu bulunan vahşi bir hayvandan söz eder. Daha sonra Aristoteles, Yaşlı Plinius (Pliny the Elder), Aelianus ve Orta Çağ

[307] Mayor Adrienne, age, s. 209.

yazarları bu anlatıları geliştirerek Unicorn'u saflığın, bilgeliğin ve ilahi gücün simgesi hâline getirmişlerdir. Modern zooloji, Ktesias'ın anlattığı hayvanın büyük olasılıkla Hint gergedanı (Rhinoceros unicornis) veya farklı hayvanlardan derlenmiş bir anlatı olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte jeomitolojik bakış açısı, bu anlatıların yalnızca yaşayan hayvanlardan değil, fosil buluntularından da etkilenmiş olabileceğini öne sürmektedir.[308]

Jeomitolojinin Unicorn ile ilgili en önemli hipotezi, Elasmotherium sibiricum adlı dev tarih öncesi gergedan üzerine kuruludur. Yaklaşık iki metre yüksekliğinde, beş metre uzunluğunda ve dört tona yaklaşan ağırlığa sahip olan bu memeli, alnının ortasında çok büyük bir boynuz taşıyordu. Uzun yıllar boyunca bu türün yaklaşık 350.000 yıl önce yok olduğu düşünülmüş, ancak daha sonra yapılan radyokarbon analizleri bazı popülasyonlarının yaklaşık 39.000 yıl öncesine kadar yaşadığını göstermiştir. Bu durum, anatomik olarak modern insanların Elasmotherium ile aynı dönemde Avrasya bozkırlarında yaşamış olabileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla hem canlı bireylerle karşılaşılmış hem de daha sonraki dönemlerde fosilleri bulunmuş olabilir. Jeomitoloji açısından bu olasılık, tek boynuzlu yaratık anlatılarının yalnızca hayal ürünü olmayıp gerçek tarih öncesi hayvanlardan da beslenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Elasmotherium fosillerinin özellikle Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Güney Sibirya'da bulunması, Orta Asya ve Doğu Avrupa halklarının tek boynuzlu dev hayvan efsanelerini geliştirmiş olabileceği düşüncesini desteklemektedir. Büyük kafatasları ve alnın ortasındaki dev boynuzun bağlandığı kemik çıkıntısı, fosili gören insanlar üzerinde güçlü bir etki bırakmış olmalıdır. Her ne kadar boynuz keratin yapısında olduğu için fosilleşmemiş olsa da, kafatasındaki belirgin kemik yapısı burada olağanüstü büyük bir boynuz bulunduğunu açıkça göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu fosiller, insanların doğada gördükleri olağanüstü kalıntıları mitolojik anlatılarla açıklamalarının önemli örneklerinden biri sayılmaktadır.

Unicorn efsanesinin Orta Çağ Avrupa'sındaki gelişimi ise daha çok dinsel sembolizmle ilişkilidir. Tek boynuzlu at yalnızca bakire bir genç kız tarafından evcilleştirilebilen kutsal bir yaratık olarak kabul edilmiş, Hristiyan ikonografisinde saflığın, Mesih'in ve ilahi lütfun simgesi hâline gelmiştir. Ancak Orta Çağ boyunca Avrupa'da sergilenen "Unicorn boynuzları"nın büyük bölümünün gerçekte narval dişleri olduğu daha sonra anlaşılmıştır. Buna rağmen bazı bölgelerde mamut, gergedan ve diğer büyük memelilere ait fosil kemikleri de tek boynuzlu yaratıkların kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Böylece gerçek fosiller, deniz memelilerinin dişleri ve dinsel semboller tek bir mitolojik gelenekte birleşmiştir.[309]

Jeomitoloji alanında Unicorn üzerine çalışan araştırmacılar, bu mitin tek bir kaynaktan doğmadığını kabul etmektedir. Büyük olasılıkla yaşayan Hint gergedanları, tarih öncesi Elasmotherium fosilleri, narval dişleri ve insanların olağanüstü hayvanlara duyduğu hayranlık zamanla birleşerek Unicorn mitini oluşturmuştur. Bilim tarihçisi Adrienne Mayor, fosillerin mitolojik yaratıkların şekillenmesinde önemli rol oynadığını vurgularken Unicorn'u da bu çok katmanlı anlatılar arasında değerlendirmektedir. Bu

[308] Shepard Odell, The Lore of the Unicorn, Houghton Mifflin, Boston, 1930, s. 42.
[309] Shepard Odell, age. s. 87.

yaklaşım, Grifon'un Protoceratops fosilleriyle, Kyklop'un cüce fil kafataslarıyla ilişkilendirilmesine benzer bir jeomitolojik açıklama sunmaktadır.

Modern paleontoloji, Unicorn adlı mitolojik yaratığın gerçekten yaşamış bir hayvan olduğunu kabul etmez. Ancak Elasmotherium'un varlığı, tek boynuzlu dev memelilerin tarih öncesinde gerçekten yaşamış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle günümüzde birçok araştırmacı, Unicorn efsanesinin tamamen hayal ürünü olmadığını, gerçek zoolojik gözlemler, fosil keşifleri ve kültürel sembollerin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir. Jeomitoloji açısından Unicorn, insanların jeolojik geçmişten kalan kalıntıları nasıl kültürel hafızaya dönüştürdüğünü gösteren en önemli örneklerden biridir.

X-5. Dev İnsanlar (Giant Humans)

Dünya jeomitolojisi içinde fosillerle ilişkilendirilen en yaygın ve en eski mitolojik temalardan biri Dev İnsanlar efsaneleridir. Dünyanın hemen her kıtasında tarih öncesi büyük memelilere ait fosiller, insanlar tarafından uzun süre dev insanlara, kahramanlara veya yarı tanrılara ait iskeletler olarak yorumlanmıştır. Modern paleontoloji, bu kemiklerin büyük bölümünün mamutlara, mastodonlara, düz dişli fillere (Palaeoloxodon), yünlü gergedanlara, dev tembel hayvanlara (Megatherium) ve diğer tarih öncesi omurgalılara ait olduğunu göstermiştir. Ancak bilimsel bilgi öncesi toplumlar için dağlarda, mağaralarda veya nehir yataklarında bulunan olağanüstü büyüklükteki kemikler ancak dev insanlarla açıklanabilirdi. Jeomitoloji açısından bu durum, fosillerin mitolojik hafızaya dönüşmesinin en evrensel örneklerinden biridir.

Dev insan mitlerinin en eski örneklerinden biri Antik Yunan'da görülmektedir. Yunan mitolojisinde Gigantlar, Titanlar ve çeşitli kahramanlar olağanüstü büyüklükte varlıklar olarak anlatılır. Antik coğrafyacı ve gezgin Pausanias, Yunanistan'ın farklı bölgelerinde gördüğü büyük kemiklerin kahramanlara ve devlere ait olduğunun düşünüldüğünü aktarır. Özellikle Tegea, Sparta ve Olympia çevresinde bulunan büyük kemikler, Orestes, Theseus, Ajax ve diğer efsanevi kahramanların kalıntıları olarak kabul edilmiştir. Bugün bu kemiklerin önemli bölümünün tarih öncesi fil ve büyük memelilere ait fosiller olduğu anlaşılmıştır.[310]

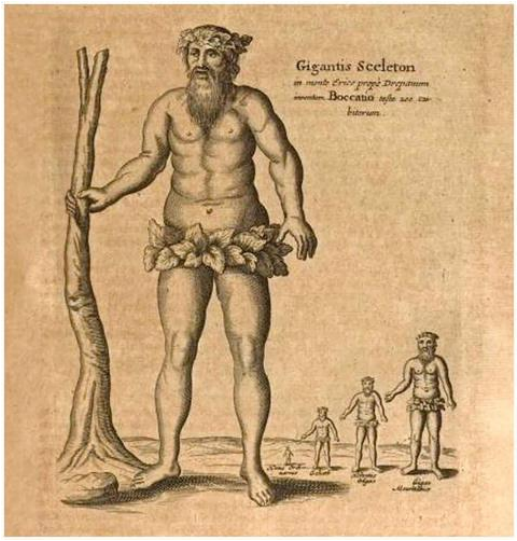

Yunan mitolojisindeki Gigantomakhia (Devler Savaşı), dev insan anlatılarının en önemli örneklerinden biridir. Gaia'nın çocukları olan Gigantlar, Olimpos tanrılarına karşı savaşmış ve yenildikten sonra dağların altına gömülmüşlerdir. Antik çağ insanları, dağlarda bulunan büyük kemikleri bu dev savaşçıların kalıntıları olarak yorumlamış, volkanik bölgelerde hissedilen depremleri ve yer sarsıntılarını ise gömülü devlerin hareketleriyle açıklamıştır. Böylece fosiller, yalnızca devlerin varlığının kanıtı değil, aynı zamanda jeolojik olayların da açıklaması hâline gelmiştir.

[310] Mayor Adrienne, age, s. 69.

Jeomitoloji açısından bu anlatı, paleontolojik buluntular ile deprem ve volkanizm gibi doğal süreçlerin aynı mitolojik sistem içinde birleşmesini göstermektedir.

Roma döneminde de benzer inanışlar sürmüştür. Yaşlı Plinius (Pliny the Elder), büyük kemiklerin dev insanlara ait olduğu yönündeki halk inanışlarını aktarırken, bunların olağanüstü büyüklüğünden söz eder. İmparator Augustus döneminde bazı büyük kemiklerin Roma'ya getirilerek halka gösterildiği bilinmektedir. Bunlar, dev insanların gerçekten yaşadığına dair kanıt olarak kabul edilmiştir. Günümüzde araştırmacılar bu kemiklerin mamut ve mastodon fosilleri olduğunu düşünmektedir.

Jeomitoloji bakımından dev insan efsanelerinin önemli bir bölümü, Akdeniz ve Anadolu'da bulunan mamut ve düz dişli fil fosillerine dayanmaktadır. Fil bacak kemikleri, insan uyluk kemiğine benzeyen uzun yapıları nedeniyle kolaylıkla dev insan iskeleti olarak yorumlanmıştır. Kaburgalar, kürek kemikleri ve omurlar da aynı şekilde dev savaşçıların kalıntıları şeklinde değerlendirilmiştir. Paleontoloji gelişmeden önce bu kemikleri doğru biçimde tanımlamak neredeyse imkânsız olduğundan, mitolojik açıklamalar doğal olarak ön plana çıkmıştır.[311]

Orta Çağ Avrupa'sında dev insan mitleri, İncil'de geçen Nefilim anlatısıyla birleşmiştir. Tekvin (Yaratılış) 6:4'te sözü edilen Nefilimler, birçok yorumcu tarafından tufan öncesi yaşamış dev insanlar olarak değerlendirilmiştir. Avrupa'nın farklı bölgelerinde bulunan mamut ve mastodon kemikleri bu ayetle ilişkilendirilmiş, kemiklerin Nuh Tufanı'nda ölen dev insanlara ait olduğu düşünülmüştür. Kiliselerde ve manastırlarda sergilenen büyük kemikler, kutsal tarihin fiziksel kanıtları olarak görülmüştür.

İsviçre'nin Luzern kentinde 1577 yılında bulunan büyük mamut kemikleri bunun en ünlü örneklerinden biridir. Dönemin ünlü doğa bilgini Felix Platter, bu kemikleri "Luzern Devi"ne ait olarak tanımlamış ve kent yönetimi de uzun süre bu yorumu benimsemiştir. Hatta Luzern'in bazı eski armalarında dev insan figürleri kullanılmıştır. Ancak 19. yüzyılda Georges Cuvier ve diğer paleontologlar, bu kemiklerin aslında mamut fosilleri olduğunu göstermiştir. Bu olay, jeomitoloji tarihinde bilimsel paleontolojinin mitolojik yorumların yerini alışının klasik örneklerinden biri olarak kabul edilir.

Kuzey Amerika yerlileri arasında da büyük fosiller dev insanlarla ilişkilendirilmiştir. Bazı Algonkin, Sioux ve Iroquois toplulukları mamut kemiklerini ilk insanların veya dev savaşçıların kalıntıları olarak yorumlamışlardır. Bunun yanında bazı kabileler bu kemikleri "Gök Gürültüsü Kuşu" (Thunderbird) ya da dev bizonlarla ilişkilendirmiştir. Güney Amerika'da ise İspanyol fatihler, dev tembel hayvan (Megatherium) kemiklerini dev insanlara ait sanmış ve Patagonya'da dev insanların yaşadığına dair söylentilerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Anadolu'da da dev insan efsaneleriyle ilişkilendirilen fosiller bulunmaktadır. İç Anadolu, Ege ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan büyük memeli kemikleri halk arasında "dev kemiği", "evliya kemiği" veya "eski kavimlerin iskeleti" olarak adlandırılmıştır. Özellikle tarih öncesi fil ve mamut kalıntıları, geçmişte yaşamış olağanüstü insanların varlığına kanıt olarak görülmüştür. Bu inanışların bazıları

[311] Mayor Adrienne, age, s. 119.

günümüzde de yerel halk anlatılarında yaşamaya devam etmektedir. Ancak bu anlatıların büyük bölümü sözlü kültürde bulunduğundan yazılı kaynakları sınırlıdır.

Jeomitoloji açısından dev insan mitleri, insanların açıklayamadıkları fosilleri kendi kültürel hafızalarına göre yorumlamalarının en açık örneğidir. Büyük kemikler yalnızca tarih öncesi hayvanların kalıntıları değil, aynı zamanda kahramanların, yarı tanrıların, tufan öncesi insanların ve dev savaşçıların varlığının kanıtı olarak kabul edilmiştir. Paleontolojinin gelişmesiyle bu kemiklerin gerçek kökeni anlaşılmış olsa da, dev insan efsaneleri dünya mitolojisinin ve kültürel belleğin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir. Bugün jeomitoloji alanında bu anlatılar, fosillerin mitoloji üzerindeki etkisini gösteren en temel araştırma konularından biri olarak değerlendirilmektedir.

X-6. Mammoth

Jeomitoloji açısından mamut (Mammoth), dünya mitolojisinin oluşumunda en büyük rol oynayan tarih öncesi hayvanlardan biridir. Buzul Çağı boyunca Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan mamutlar yaklaşık 4.000 yıl öncesine kadar bazı kuzey adalarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde Sibirya'nın donmuş topraklarında (permafrost), Alaska'da ve Kuzey Avrupa'da bulunan mamut kemikleri, dişleri ve zaman zaman yumuşak dokularını bile koruyan donmuş bedenleri, binlerce yıl boyunca insanların hayal gücünü beslemiştir. Paleontoloji gelişmeden önce bu olağanüstü büyüklükteki kemikler dev insanlara, ejderhalara, yeraltı canavarlarına veya tanrısal yaratıklara ait sanılmıştır. Bu nedenle mamutlar, jeomitolojinin en önemli inceleme alanlarından biri hâline gelmiştir.

Mamutlarla ilgili en ilginç jeomitolojik anlatılar Sibirya halkları arasında görülmektedir. Yakutlar, Evenkler, Nenetsler, Mansi ve Hantiler, donmuş toprağın içinden çıkarılan dev dişli hayvanların yer altında yaşadığına inanmışlardır. Bu inanışa göre mamutlar güneş ışığını göremezdi, yanlışlıkla yeryüzüne çıktıklarında hemen ölür ve bedenleri toprağın içinde kalırdı. Bu nedenle nehir kıyılarında veya eriyen donmuş topraklarda ortaya çıkan mamut cesetleri, yeraltı dünyasının gizemli canlıları olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, donmuş topraklardan çıkan gerçek fosillerin doğrudan halk mitolojisine dönüşmüş olmasının en açık örneklerinden biridir.[312]

Sibirya'da yaşayan bazı topluluklar mamutun adını doğrudan "yer altında yaşayan dev köstebek" anlamına gelen sözcüklerle ifade etmişlerdir. Özellikle Mansi ve Nenets geleneklerinde mamut, toprağın derinliklerinde tüneller açarak yaşayan dev bir yaratık olarak düşünülmüş, nehir kıyılarında görülen büyük kemikler de bu yeraltı canlılarının kalıntıları kabul edilmiştir. Bazı anlatılarda mamutun yeryüzüne

[312] Mayor Adrienne, age, s. 121.

çıkmasının uğursuzluk getireceğine inanılmış, bu nedenle bulunan kemiklere saygıyla yaklaşılmıştır. Bu inanışların, donmuş zeminden çıkan mamut iskeletlerinin insanlar tarafından açıklanmaya çalışılmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Çin'de mamut ve diğer büyük memelilere ait fosiller yüzyıllar boyunca "Long Gu" (Ejderha Kemikleri) olarak adlandırılmıştır. Geleneksel Çin tıbbında toz hâline getirilen bu fosiller çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Halk arasında bu kemiklerin eski çağlarda yaşamış ejderhalara ait olduğuna inanılmıştır. Mamut azı dişleri ve iri kemikleri, ejderha efsanelerini besleyen doğal buluntular arasında yer almıştır. Jeomitoloji bakımından Çin, fosillerin mitolojiye en uzun süre doğrudan etki ettiği kültürlerden biri olarak kabul edilmektedir.[313]

Antik Yunan ve Roma dünyasında da mamut ve tarih öncesi fil fosilleri dev insanlarla ilişkilendirilmiştir. Akdeniz çevresinde bulunan büyük uyluk kemikleri ve dev kaburgalar, Titanların, Gigantların ve efsanevi kahramanların iskeletleri olarak yorumlanmıştır. Pausanias, Plinius ve diğer antik yazarlar, çeşitli bölgelerde sergilenen büyük kemiklerden söz ederler. Modern paleontoloji, bunların önemli bölümünün mamutlara veya düz dişli fil (Palaeoloxodon antiquus) fosillerine ait olduğunu göstermektedir. Böylece mamutlar, dev insan mitlerinin oluşmasında dolaylı fakat çok önemli bir rol oynamıştır.

Kuzey Amerika yerlileri de mamut fosillerini kendi mitolojik sistemleri içinde yorumlamışlardır. Algonkin, Delaware, Sioux ve diğer bazı topluluklarda büyük kemikler ilk insanların, dev savaşçıların veya gök gürültüsü ruhlarının kalıntıları olarak görülmüştür. Bazı anlatılarda ise mamutlar, Büyük Ruh tarafından cezalandırılan dev hayvanlar olarak açıklanmıştır. Özellikle Ohio Vadisi ve Büyük Göller çevresinde bulunan mamut kemikleri, Avrupalı yerleşimciler gelmeden çok önce yerli halkların dikkatini çekmiş ve çeşitli sözlü anlatılara konu olmuştur.

Orta Çağ Avrupa'sında mamut kemikleri çoğu zaman İncil'de sözü edilen Nefilim adlı dev insanlarla ilişkilendirilmiştir. Kiliselerde ve manastırlarda sergilenen büyük kemikler, Nuh Tufanı öncesinde yaşamış dev insanların iskeletleri olarak kabul edilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'nın birçok bölgesinde bulunan mamut fosilleri bilim insanları tarafından da başlangıçta dev insan kemikleri şeklinde yorumlanmış, ancak 18. yüzyılın sonlarında Georges Cuvier'in karşılaştırmalı anatomi çalışmalarıyla bunların tarih öncesi fillere ait olduğu anlaşılmıştır. Bu gelişme, jeomitolojinin bilimsel paleontolojiye dönüşüm sürecinin önemli dönüm noktalarından biridir.

Mamut dişleri de mitolojik inanışlarda önemli bir yere sahiptir. Sibirya'da ve Kuzey Avrupa'da bulunan büyük fildişleri, ejderha boynuzu, dev yaratıkların dişi veya büyülü nesneler olarak değerlendirilmiştir. Ticaret yolları boyunca taşınan mamut fildişleri zaman zaman narval dişleriyle karıştırılmış ve "Unicorn boynuzu" olarak satılmıştır. Böylece mamutlar yalnızca kemikleriyle değil, dişleriyle de dünya mitolojisini etkilemiştir.

Jeomitoloji açısından mamutlar, mitolojik düşüncenin oluşumunda en güçlü paleontolojik kaynaklardan biridir. Donmuş bedenlerin, dev dişlerin ve olağanüstü

[313] Mayor Adrienne, age, s. 191.

büyüklükteki kemiklerin insanlar üzerinde bıraktığı etki, yeraltı canavarlarından dev insanlara, ejderhalardan kutsal yaratıklara kadar çok farklı anlatıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde paleontoloji bu kalıntıların gerçek kimliğini açıklamış olsa da, mamutların dünya kültürlerinde bıraktığı mitolojik miras hâlâ yaşamaktadır. Adrienne Mayor'un da vurguladığı gibi, mamutlar jeomitolojinin en önemli "gerçek hayvandan doğan mit" örneklerinden biridir.

X-7. Behemot (Behemoth)

Jeomitoloji açısından Behemot (Behemoth), doğrudan bir fosil türünden türediği kesin olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte, tarih öncesi dev memelilerin ve büyük fosillerin etkisiyle şekillenmiş olabileceği düşünülen en önemli mitolojik yaratıklardan biridir. Behemot, Yahudi, Hristiyan ve kısmen İslam geleneğinde geçen, olağanüstü büyüklüğe ve güce sahip bir kara yaratığıdır. En ayrıntılı betimlemesi Eski Ahit'in Eyüp (Job) Kitabı'nın 40. bölümünde yer alır. Burada Behemot, Tanrı'nın yarattığı en güçlü kara canlılarından biri olarak anlatılır, kaslarının kuvveti, kemiklerinin tunç gibi sağlam oluşu ve kuyruğunun sedir ağacı gibi büyük olması özellikle vurgulanır. Jeomitoloji bakımından araştırmacılar, bu tasvirlerin tarih öncesi büyük memelilere ait kemiklerin veya fosillerin insanlar üzerinde bıraktığı etkinin mitolojik bir yansıması olabileceğini tartışmaktadır.

Behemot ilk kez Eyüp Kitabı 40:15–24'te ayrıntılı biçimde tanımlanır. Metinde Behemot'un ot yiyen, bataklıklarda yaşayan, nehirlerden korkmayan ve olağanüstü güçlü kemiklere sahip dev bir hayvan olduğu belirtilir. En dikkat çekici ifade ise "kuyruğunu sedir ağacı gibi sallaması"dır. Günümüzde yaşayan su aygırı veya fil gibi hayvanların kuyrukları bu betimlemeye uymadığı için, tarih boyunca Behemot'un hangi gerçek hayvandan esinlendiği konusunda çok sayıda görüş ortaya atılmıştır. Geleneksel yorumcular onu su aygırı veya fil ile özdeşleştirirken, bazı modern araştırmacılar bu anlatının tarih öncesi dev memelilere veya insanların gördüğü büyük fosillere dayanmış olabileceğini ileri sürmektedir.

Jeomitoloji açısından en dikkat çekici yorumlardan biri, Behemot tasvirinin tarih öncesi büyük memelilerin fosillerinden etkilenmiş olabileceğidir. Yakın Doğu'da tarih öncesinde yaşamış düz dişli filler (Palaeoloxodon antiquus), mamutlar, mastodonlar ve özellikle Paraceratherium (eski adıyla Baluchitherium veya Indricotherium) gibi dev gergedan akrabaları olağanüstü büyüklükte kemiklere sahipti. Yaklaşık beş metre omuz yüksekliğine ve 15–20 ton ağırlığa ulaşabilen Paraceratherium, karada yaşamış en büyük memelilerden

biridir. Orta Asya ve Yakın Doğu'ya yakın bölgelerde bulunan bu dev hayvanlara ait fosillerin eski toplumlar tarafından görülmüş olması mümkündür. Büyük kemikler ve dev omurlar, Behemot gibi olağanüstü yaratık tasvirlerinin oluşmasına katkıda bulunmuş olabilir. Ancak bu görüş kesin olarak kanıtlanmış değildir ve bilim dünyasında bir hipotez olarak değerlendirilmektedir.[314]

Yahudi apokrif metinlerinde ve rabbani gelenekte Behemot, deniz canavarı Leviathan ile birlikte yaratılışın başında yaratılan iki kozmik varlıktan biri olarak anlatılır. Rivayete göre Behemot karaların, Leviathan ise denizlerin hâkimidir. Dünyanın sonunda bu iki dev yaratığın kutsal bir ziyafette yenileceği veya birbirleriyle savaşacakları anlatılır. Bu öykülerde Behemot yalnızca büyük bir hayvan değil, doğanın kontrol altına alınamayan gücünün sembolüdür. Jeomitoloji bakımından bu anlatılar, insanların dev kemiklerle karşılaştıklarında bunları kozmik varlıkların fiziksel kalıntıları olarak yorumlama eğilimini yansıtır.

Orta Çağ boyunca Avrupa'da bulunan mamut ve mastodon kemikleri sık sık Behemot'un iskeleti olarak yorumlanmıştır. Özellikle büyük kaburgalar, omurlar ve uzun bacak kemikleri, İncil'de sözü edilen bu dev yaratığın kalıntıları sayılmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda doğa tarihçileri arasında Behemot'un gerçekten yaşamış bir hayvan olduğuna ilişkin tartışmalar yapılmış, bazı koleksiyonlarda sergilenen büyük fosiller bu görüşü desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Paleontolojinin gelişmesiyle birlikte bu kemiklerin tarih öncesi memelilere ait olduğu anlaşılmıştır. Bu süreç, jeomitolojinin klasik örneklerinden biridir: doğal fosiller önce kutsal metinlerde anlatılan varlıklarla ilişkilendirilmiş, daha sonra bilimsel yöntemlerle gerçek kökenleri ortaya çıkarılmıştır.

Bazı popüler yayınlarda Behemot'un dinozorlardan, özellikle sauropodlardan esinlendiği ileri sürülmektedir. Bunun temel gerekçesi, Eyüp Kitabı'ndaki "kuyruğu sedir ağacı gibi" ifadesidir. Ancak akademik paleontoloji ve Kitab-ı Mukaddes araştırmaları bu yorumu genel olarak kabul etmemektedir. Çünkü Eyüp Kitabı'nın yazıldığı dönemde insanların dinozor fosillerini sistemli biçimde tanımladığına dair doğrudan kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık büyük memeli fosillerinin Yakın Doğu'da bulunmuş olması ve bunların dev yaratıklarla ilişkilendirilmesi çok daha olası görülmektedir. Bu nedenle günümüz jeomitoloji araştırmalarında Behemot, belirli bir fosil türünden türemiş kesin bir mit olarak değil, büyük fosillerin mitolojik düşünceyi etkilemiş olabileceği örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji açısından Behemot'un önemi, insanların olağanüstü büyüklükte kemiklerle karşılaştıklarında bunları kutsal metinlerde anlatılan yaratıklarla özdeşleştirmeleridir. Mamutlar, mastodonlar, dev gergedanlar ve diğer tarih öncesi memelilere ait fosiller, binlerce yıl boyunca dev yaratıkların gerçekten yaşamış olduğuna dair kanıt olarak görülmüştür. Bu durum, fosillerin yalnızca bilimsel keşifler değil, aynı zamanda dini ve mitolojik düşüncenin şekillenmesinde de önemli rol oynadığını göstermektedir. Behemot, Grifon, Kyklop ve Ejderha Kemikleri kadar doğrudan fosil kökenli bir mit olmayabilir, ancak fosillerin kutsal anlatılarla ilişkilendirilmesinin en dikkat çekici örneklerinden biridir.

[314] Mayor Adrienne, age, s. 126.

X-8. Leviathan

Jeomitoloji açısından Leviathan, doğrudan belirli bir fosil türünden türediği kanıtlanmamış olmakla birlikte, tarih öncesi deniz canlılarının fosilleriyle ilişkilendirilen en önemli mitolojik yaratıklardan biridir. Yahudi, Hristiyan ve kısmen İslam geleneğinde Leviathan, denizlerin derinliklerinde yaşayan devasa bir canavar, kaosun ve ilkel doğa güçlerinin simgesi olarak tasvir edilir. Modern jeomitoloji araştırmaları, Leviathan anlatılarının oluşumunda büyük deniz hayvanlarının gözlemlerinin yanı sıra, kıyılarda bulunan tarih öncesi deniz sürüngenlerine ve büyük balinalara ait fosillerin de etkili olmuş olabileceğini öne sürmektedir. Ancak bu görüş, Behemot örneğinde olduğu gibi kesin olarak kanıtlanmış değildir, bilimsel literatürde güçlü fakat temkinli bir hipotez olarak değerlendirilmektedir.

Leviathan'ın en eski yazılı betimlemeleri Eski Ahit'te yer alır. Özellikle Eyüp Kitabı 41. bölüm, Mezmurlar 74:13–14, Mezmurlar 104:26 ve Yeşaya 27:1'de Leviathan, Tanrı'nın denetimi altındaki dev bir deniz yaratığı olarak anlatılır. Eyüp Kitabı'nda pullarla kaplı, son derece güçlü, insanın alt edemeyeceği, korku salan bir yaratık olarak tasvir edilir. Yeşaya'da ise Leviathan, Tanrı'nın sonunda yok edeceği "kıvrımlı yılan" ve "denizde yaşayan ejderha" olarak tanımlanır. Bu anlatılar, Yakın Doğu mitolojisindeki kaos ejderhası geleneğinin İbrani kültüründeki yansımalarıdır.

Leviathan'ın kökeni yalnızca İbrani geleneğiyle sınırlı değildir. Ugarit'te bulunan MÖ 14–13. yüzyıla ait metinlerde geçen Lotan, yedi başlı deniz ejderhası olarak tanımlanır ve Fırtına Tanrısı Baal tarafından yenilir. Dilbilimsel ve mitolojik açıdan Lotan ile Leviathan arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Her iki yaratık da denizde yaşayan kaosun sembolü olan dev yılan veya ejderha biçiminde tasvir edilir. Bu nedenle Leviathan'ın, Kenan ve Ugarit mitolojisindeki daha eski deniz canavarı geleneklerinin devamı olduğu kabul edilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Leviathan ile ilgili en dikkat çekici görüş, tarih öncesi deniz sürüngenlerinin fosilleri ile ilişkisidir. Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın birçok bölgesinde bulunan Mosasaurus, Plesiosaurus, Ichthyosaurus ve büyük balina

fosilleri, tarih boyunca insanlar tarafından olağanüstü deniz yaratıklarının kalıntıları olarak yorumlanmış olabilir. Özellikle büyük omurlar, uzun çene kemikleri ve dev kaburgalar, deniz ejderhalarının veya Leviathan'ın iskeleti olarak görülmeye elverişliydi. Bununla birlikte günümüzde hiçbir bilim insanı Leviathan mitinin yalnızca bu fosillerden doğduğunu ileri sürmez, bunun yerine fosillerin mevcut deniz canavarı anlatılarını güçlendirmiş olabileceği düşünülmektedir.[315]

Orta Çağ boyunca Avrupa kıyılarında bulunan büyük balina iskeletleri ile tarih öncesi deniz memelilerine ait fosiller sık sık Leviathan'a ait kalıntılar olarak yorumlanmıştır. Norveç, İngiltere ve Hollanda kıyılarında karaya vuran balinalar, halk arasında kutsal metinlerde anlatılan deniz canavarlarının yeniden ortaya çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bazı manastırlarda sergilenen dev kaburgalar ve omurlar, Leviathan'ın kemikleri olarak gösterilmiş, bunların Tanrı'nın kudretinin kanıtı olduğu anlatılmıştır. Paleontolojinin gelişmesiyle birlikte bu kemiklerin balinalara ve tarih öncesi deniz memelilerine ait olduğu anlaşılmıştır.

Yahudi apokrif metinlerinde Leviathan, kara yaratığı Behemot ile birlikte yaratılışın başlangıcında yaratılan iki büyük kozmik varlıktan biri olarak anlatılır. Rivayete göre Behemot karalara, Leviathan ise denizlere hükmetmektedir. Bazı metinlerde kıyamet gününde bu iki yaratığın yok edileceği, bazılarında ise doğrular için hazırlanacak kutsal ziyafette etlerinin sunulacağı ifade edilir. Bu anlatılar Leviathan'ın yalnızca fiziksel büyüklüğünü değil, aynı zamanda kozmik düzen içindeki yerini de göstermektedir. Jeomitoloji açısından ise bu öyküler, büyük deniz canlılarının veya olağanüstü fosillerin kutsal anlatılarla birleşmesinin güzel bir örneğidir.

Bazı popüler yayınlarda Leviathan'ın tarih öncesi Mosasaurus veya Plesiosaurus gibi deniz sürüngenlerinden esinlendiği ileri sürülmektedir. Ancak akademik paleontoloji ve dinler tarihi araştırmaları bu görüşe temkinli yaklaşmaktadır. Çünkü Leviathan anlatılarının yazıya geçirildiği dönemde bu fosillerin sistematik biçimde tanındığına dair doğrudan kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık kıyılarda bulunan büyük balina iskeletleri, fosilleşmiş deniz canlıları ve olağanüstü büyüklükte omurların halk anlatılarını beslemiş olması oldukça muhtemeldir. Bu nedenle Leviathan, belirli bir fosilden doğmuş bir mit olarak değil, fosiller ve büyük deniz hayvanlarının ortak etkisiyle güçlenmiş bir mitolojik figür olarak değerlendirilmektedir.

Jeomitoloji bakımından Leviathan'ın önemi, insanların kıyılarda buldukları büyük kemikleri ve açıklayamadıkları deniz canlılarını kutsal metinlerdeki deniz canavarıyla özdeşleştirmeleridir. Mamutlar ve Behemot kara mitolojisinde nasıl önemliyse, tarih öncesi deniz sürüngenleri ile büyük balinalar da Leviathan anlatısının doğal zeminini oluşturmuş olabilir. Bu nedenle Leviathan, jeomitolojide fosillerin ve jeolojik bulguların dinsel mitolojiyi nasıl etkileyebileceğini gösteren temel örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

X-9. Deniz Ejderhaları

Jeomitoloji açısından Deniz Ejderhaları, fosiller ile mitoloji arasındaki en dikkat çekici bağlantılardan birini oluşturmaktadır. Dünya mitolojilerinin hemen hemen tamamında

[315] Mayor Adrienne, age, s. 132.

denizlerin derinliklerinde yaşayan dev yılanlar, ejderhalar veya canavarlar anlatılır. Kuzey Avrupa'nın deniz yılanları, Mezopotamya'nın Tiamat'ı, Kenan mitolojisindeki Lotan, İbrani geleneğindeki Leviathan, İskandinav mitolojisindeki Jörmungandr, Japonya'nın deniz ejderhaları ve Çin'in su ejderhaları farklı kültürlere ait olsalar da ortak özellikleri olağanüstü büyüklükte, yılanı andıran veya sürüngen biçimindeki deniz yaratıkları olmalarıdır. Jeomitoloji araştırmaları, bu anlatıların yalnızca denizde görülen büyük canlılardan değil, kıyılarda veya kayaçlar içinde bulunan tarih öncesi deniz sürüngenlerinin fosillerinden de etkilenmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu ilişkinin her kültür için doğrudan kanıtlanmadığını, genel olarak güçlü bir bilimsel hipotez niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir.

Tarih öncesinde denizlerde yaşamış İhtiyozorlar (Ichthyosauria), Plesiyozorlar (Plesiosauria), Mosasaurus gibi büyük deniz sürüngenleri ile bazı dev tarih öncesi balinalar, milyonlarca yıl sonra fosilleşmiş iskeletleriyle insanların karşısına çıkmıştır. Bu fosillerin uzun omurgaları, dev çeneleri, iri kaburgaları ve bazen neredeyse eksiksiz iskeletleri, onları gören eski toplumlar için doğal olarak deniz ejderhalarının kalıntıları olarak yorumlanabilecek görünüşteydi. Özellikle kıyılarda aşınma sonucu ortaya çıkan büyük omurlar ve uzun kafatasları, denizlerde yaşamış korkunç yaratıklara ait olduğuna inanılmıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, jeolojik buluntuların mitolojik düşünceye dönüşmesinin klasik örneklerinden biridir.

Mezopotamya mitolojisinde deniz ejderhasının en eski örneklerinden biri Tiamat'tır. Babil yaratılış destanı Enuma Eliş'te Tiamat, ilksel tuzlu denizin kişileşmiş hâli ve dev bir deniz ejderhası olarak anlatılır. Tanrı Marduk tarafından öldürüldükten sonra gövdesinden gökyüzü ve yeryüzü yaratılır. Her ne kadar Tiamat'ın doğrudan fosillerden türediğini gösteren bir kanıt bulunmasa da, Mezopotamya'da bulunan büyük fosillerin ve olağanüstü kemiklerin bu tür yaratık tasvirlerini güçlendirmiş olabileceği düşünülmektedir.[316]

Kenan ve İbrani geleneğinde Lotan ve Leviathan, deniz ejderhası temasının en önemli temsilcileridir. Ugarit metinlerinde Lotan yedi başlı bir deniz ejderhası olarak

[316] Eliş Enuma, Alexander Heidel, The Babylonian Genesis, University of Chicago Press, 1963.

anlatılırken, Eski Ahit'te Leviathan Tanrı'nın egemenliği altındaki dev bir deniz yaratığıdır. Modern jeomitoloji araştırmaları, bu anlatıların oluşumunda büyük balina iskeletlerinin, tarih öncesi deniz sürüngenlerinin fosillerinin ve kıyılarda bulunan büyük kemiklerin etkili olabileceğini değerlendirmektedir. Ancak akademik görüş, bu fosillerin miti doğurduğunu değil, zaten var olan mitolojik düşünceyi güçlendirdiğini kabul etmektedir.

İskandinav mitolojisinde dünyanın çevresini saran dev yılan Jörmungandr, deniz ejderhası temasının en güçlü örneklerinden biridir. Viking Çağı boyunca Norveç, İzlanda ve Britanya kıyılarında bulunan büyük balina iskeletleri ile fosilleşmiş deniz canlıları, halk arasında deniz yılanlarının gerçekten yaşadığı düşüncesini desteklemiştir. Kuzey Avrupa kıyılarında bulunan büyük omurlar ve kaburgalar çoğu zaman deniz ejderhalarına ait kemikler olarak değerlendirilmiştir.

Çin mitolojisinde ejderhalar gökyüzünün ve suların kutsal yöneticileri olarak kabul edilir. Yüzyıllar boyunca Çin'in farklı bölgelerinde bulunan büyük fosiller "Long Gu" (Ejderha Kemikleri) adıyla tanınmış ve geleneksel Çin tıbbında kullanılmıştır. Bu kemiklerin önemli bir kısmının dinozorlara, mamutlara ve diğer büyük tarih öncesi hayvanlara ait olduğu bugün bilinmektedir. Denizel tortullarda bulunan büyük omurlar ve kaburgalar da zaman zaman su ejderhalarıyla ilişkilendirilmiştir. Çin, fosillerin mitolojik ejderha inancını en uzun süre etkilediği kültürlerden biri olarak kabul edilmektedir.[317]

Avrupa'da deniz ejderhası anlatıları özellikle Orta Çağ haritalarında yaygınlaşmıştır. Haritaların bilinmeyen deniz bölgelerine çizilen dev deniz canavarları, yalnızca denizcilerin anlattıkları olağanüstü hayvanlara değil, kıyılarda bulunan dev kemiklere de dayandırılmıştır. İngiltere'nin Dorset kıyılarında 19. yüzyılda Mary Anning tarafından bulunan eksiksiz ihtiyozor ve plesiyozor fosilleri, bilim dünyasında büyük heyecan yaratmıştır. Ancak bu fosiller bulunmadan önce aynı bölgelerde ortaya çıkan büyük kemikler, halk arasında deniz ejderhalarının kalıntıları olarak yorumlanıyordu. Mary Anning'in keşifleri, bu efsanelerin yerini bilimsel açıklamalara bırakmasında önemli rol oynamıştır.

Japon mitolojisinde Ryūjin (Deniz Ejderhası) ve çeşitli deniz yılanları, okyanusun derinliklerinde yaşayan kutsal varlıklar olarak anlatılır. Japon adalarında bulunan büyük balina iskeletleri ve deniz fosilleri, zaman zaman bu ejderhalarla ilişkilendirilmiştir. Benzer biçimde Polinezya, Endonezya ve Pasifik adalarında da büyük deniz kemikleri deniz ruhlarının veya ejderhaların kalıntıları olarak kabul edilmiştir. Bu anlatılar, dünyanın farklı bölgelerinde benzer jeolojik buluntuların benzer mitolojik yorumlara yol açtığını göstermektedir.

Jeomitoloji açısından deniz ejderhaları, insanların karşılaştıkları büyük fosilleri ve açıklayamadıkları deniz canlılarını mitolojik sistemleri içinde anlamlandırmalarının önemli örneklerinden biridir. Günümüzde paleontoloji sayesinde bu fosillerin plesiyozorlara, ihtiyozorlara, mosazorlara, tarih öncesi balinalara ve diğer deniz omurgalılarına ait olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bu fosiller, binlerce yıl boyunca Leviathan, Lotan, Tiamat, Jörmungandr ve diğer deniz ejderhaları gibi

[317] Mayor Adrienne, age, s. 192.

mitolojik figürlerin gerçek olduğuna dair güçlü kanıtlar olarak görülmüştür. Adrienne Mayor'un da belirttiği gibi, deniz ejderhası anlatıları, fosillerin dünya mitolojisini şekillendirmedeki en dikkat çekici örneklerinden biridir.

X-10. Ammonitler

Ammonitler, jeomitoloji açısından mitoloji ile paleontolojinin en güçlü biçimde kesiştiği fosillerden biridir. Yaklaşık 400 milyon yıl önce ortaya çıkan ve 66 milyon yıl önce Kretase Dönemi'nin sonunda dinozorlarla birlikte yok olan ammonitler, sarmal kabuklu deniz yumuşakçalarıdır. Bugün dünyanın hemen her kıtasında fosilleri bulunan ammonitler, bilim öncesi toplumlar tarafından sıradan taşlar olarak değil, kutsal varlıkların, ejderhaların, yılanların veya tanrıların taşlaşmış kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle ammonitler, jeomitolojide gerçek fosillerin doğrudan mitolojik nesnelere dönüşmesinin en iyi belgelenmiş örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Ammonitlerin en dikkat çekici özelliği, kabuklarının mükemmele yakın spiral biçimidir. Bu görünüm, tarih boyunca birçok kültürde yılanın kıvrılmış hâline benzetilmiştir. Özellikle İngiltere'nin Yorkshire bölgesindeki Whitby çevresinde çok sayıda ammonit fosili bulunduğundan, Orta Çağ boyunca halk bu taşlara "Snake Stones" (Yılan Taşları) adını vermiştir. Rivayete göre bölgede binlerce yılan yaşamaktaydı. 7. yüzyılda yaşayan Azize Hilda (St. Hilda) dualarıyla bu yılanları taşa çevirmiş, böylece bugün kıyılarda bulunan spiral fosiller meydana gelmiştir. Zamanla bazı taş ustaları ammonit fosillerinin dış kısmına yılan başı oyarak efsaneyi daha inandırıcı hâle getirmişlerdir. Bugün bile Whitby'de bu şekilde işlenmiş ammonitler görülebilmektedir. Bu öykü, jeomitolojinin klasik örneklerinden biri olarak kabul edilir, çünkü gerçek bir fosil, halk anlatısı içinde doğrudan mitolojik bir olaya bağlanmıştır.

Whitby efsanesi yalnızca halk anlatılarında kalmamış, Orta Çağ boyunca dinsel sembolizmin de parçası olmuştur. Bölgede bulunan bazı ammonitler kiliselerde kutsal emanet gibi sergilenmiş, yılanlardan korunmayı sağlayan uğurlu taşlar olarak görülmüştür. 17. ve 18. yüzyılda hazırlanan doğa tarihi kitaplarında bu fosiller çoğu zaman "taşa dönüşmüş yılanlar" olarak tanımlanmış, gerçek kökenleri ise ancak paleontolojinin gelişmesiyle anlaşılabilmiştir.

Ammonitler yalnızca Avrupa'da değil, Hindistan'da da kutsal kabul edilmiştir. Nepal ve Hindistan'daki Gandaki (Kali Gandaki) Nehri yatağında bulunan siyah ammonit fosilleri, Hinduizm'de Şalagrama (Shaligram) adıyla tanınır. Bu taşlar, Tanrı Vişnu'nun doğal tezahürü olarak kabul edilir ve tapınaklarda veya evlerde ibadet nesnesi olarak kullanılır. Şalagramların üzerindeki doğal spiral desenler ve odacık yapıları, Vişnu'nun kozmik düzeni temsil eden kutsal sembolleriyle ilişkilendirilmiştir. Burada ilginç olan

nokta, kutsal kabul edilen nesnenin gerçekte milyonlarca yıllık bir ammonit fosili olmasıdır. Jeomitoloji açısından bu durum, jeolojik bir kalıntının doğrudan dinsel objeye dönüşmesinin en açık örneklerinden biridir.

Himalayalar'da bulunan ammonitlerin kutsallığı, aynı zamanda bölgenin jeolojik geçmişiyle de ilişkilidir. Bugün dünyanın en yüksek dağları arasında bulunan Himalayalar, milyonlarca yıl önce Tetis Okyanusu'nun tabanı idi. Levha hareketleri sonucu deniz tabanındaki ammonit fosilleri binlerce metre yüksekliğe taşınmıştır. Eski insanlar dağların zirvelerinde deniz canlılarının taşlaşmış kabuklarını görünce bunların tanrılar tarafından bırakıldığına veya kutsal bir kökene sahip olduğuna inanmıştır. Bu durum, jeolojik süreçlerin doğrudan dinsel yorumlara dönüşmesinin en etkileyici örneklerinden biridir.[318]

Antik Yunan ve Roma dünyasında da spiral fosiller dikkat çekmiştir. Bazı doğa filozofları bunların deniz canlılarına ait olduğunu ileri sürmüş olsa da halk arasında çoğu zaman yılanların, deniz ejderhalarının veya tanrıların taşlaşmış izleri olarak değerlendirilmişlerdir. Orta Çağ Avrupa'sında ise ammonitlerin şimşek düşmesiyle oluştuğu ya da ejderhaların taşlaşmış yumurtaları olduğu yönünde inançlar da gelişmiştir. Bu yorumlar, insanların fosilleri açıklayabilmek için mitolojik anlatılar geliştirdiğini göstermektedir.

Jeomitoloji açısından ammonitlerin en önemli özelliği, hem bilimsel hem de kültürel açıdan çok iyi belgelenmiş olmalarıdır. Adrienne Mayor, ammonitleri "fosillerin doğrudan mitolojiye dönüştüğü en açık örneklerden biri" olarak değerlendirir. Özellikle Whitby'deki Yılan Taşları ile Nepal'deki Şalagramlar, aynı fosilin iki farklı kültürde tamamen farklı kutsal anlamlar kazanabileceğini göstermektedir. Bir toplum onları azizenin taşa çevirdiği yılanlar olarak görürken, başka bir toplum aynı fosilleri tanrının yeryüzündeki tezahürü olarak kabul etmiştir. Bu durum, jeolojik nesnelerin kültürel yorumlarla nasıl zenginleştiğini ortaya koymaktadır.

Paleontoloji açısından ammonitler, dinozorlarla aynı dönemde yaşamış deniz omurgasızlarıdır ve modern mürekkep balıkları ile ahtapotların uzak akrabalarıdır. Sarmal kabuklarının odacıklı yapısı, canlıya yüzme sırasında denge sağlamaktaydı. Ancak jeomitoloji açısından bilimsel özelliklerinden çok, insanların bu fosilleri nasıl anlamlandırdığı önemlidir. Bu nedenle ammonitler, dünya jeomitolojisinin en temel ve en güçlü fosil mitolojisi örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

[318] Vitaliano Dorothy B., age, s. 98.

BÖLÜM XI
DEVLER ve KAYALAR

Jeomitoloji, doğal jeolojik oluşumların ve olayların mitolojik anlatılara nasıl dönüştüğünü inceleyen bilim dalıdır. Bu açıdan bakıldığında devler, mitolojilerde dağları kaldıran, kayaları fırlatan, vadiler açan, adalar oluşturan ve büyük taşları yerinden oynatan varlıklar olarak karşımıza çıkar. İnsanların tarih öncesinden itibaren gördükleri dev kaya blokları, dengede duran kayalar, tek parça megalitler, dev taş sütunları, buzul taşları (erratik bloklar), volkanik oluşumlar ve heyelanlar, çoğu zaman "bunları ancak devler yapmış olabilir" düşüncesini doğurmuştur. Böylece dünyanın hemen her kültüründe devler ile kayalar arasında güçlü bir mitolojik bağ kurulmuştur. Jeomitoloji açısından devler, aslında doğanın milyonlarca yılda meydana getirdiği jeolojik süreçlerin insan zihninde kişileştirilmiş temsilcileridir. Buzulların kilometrelerce uzağa taşıdığı dev kaya blokları, tektonik hareketlerle yükselen dağlar, volkanik lav sütunları ve aşınma sonucu ortaya çıkan dev kaya oluşumları, eski toplumlar tarafından doğaüstü varlıkların eserleri olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle devler, jeomitolojinin en önemli figürlerinden biri kabul edilir.

Yunan mitolojisinde Gigantes (Devler), Gaia'nın (Toprak Ana) çocuklarıdır. Tanrılarla yaptıkları Gigantomakhia savaşı sırasında devler, Olimpos Dağı'na ulaşabilmek için Ossa Dağı'nı Pelion Dağı'nın üzerine koyarak göğe tırmanmaya çalışırlar. Bu anlatı, dağların üst üste yığılması gibi olağanüstü bir jeolojik görüntüyü açıklamaya yönelik sembolik bir anlatımdır.

Savaş sırasında devler, tanrılara karşı dev kaya bloklarını silah olarak kullanırlar. Athena'nın Sicilya üzerine Enceladus'u gömmesi sonucu Etna Yanardağı'nın oluştuğuna inanılmıştır. Etna'nın lav püskürmeleri ise Enceladus'un nefesi olarak yorumlanmıştır. Bu anlatı, aktif volkanların mitolojik açıklamalarının en eski örneklerinden biridir. Benzer şekilde Polybotes'in Kos Adası yakınlarında gömülmesiyle Nisyros Adası'nın oluştuğu anlatılır. Böylece ada oluşumları bile devlerin attığı kayalarla açıklanmıştır.

Titanlar, Olimpos tanrılarından önceki kuşağı temsil eder. Özellikle Atlas, gökyüzünü omuzlarında taşıyan dev olarak yalnızca kozmik düzenin değil, aynı zamanda Atlas Dağları'nın da mitolojik açıklamasıdır. Atlas'ın taşa dönüşmesiyle Kuzey Afrika'daki Atlas Dağları'nın meydana geldiğine inanılmıştır. Bu anlatı, dağ sıralarının tek bir dev bedeninin taşlaşmış hali olduğu düşüncesinin güzel bir örneğidir.

İskandinav mitolojisindeki Jötnar, doğanın vahşi güçlerini temsil eder. Dağlar, buzullar ve kayalık bölgeler onların yurdu kabul edilir. En ünlü anlatılardan biri, dünyanın ilk devi Ymir'dir. Tanrılar Ymir'i öldürdükten sonra: etinden toprak, kemiklerinden dağlar, dişlerinden kayalar, kanından denizler ve kafatasından gökyüzü oluşur.

Bu anlatı, bütün dünyanın tek bir devin bedeninden meydana geldiğini söyleyen en büyük jeomitolojik yaratılış efsanelerinden biridir. İskandinav halk inanışlarında güneş doğunca taşlaşan devler bulunmaktadır. Bugün Norveç, İsveç ve İzlanda'daki birçok yalnız kaya sütunu, sivri kaya ve dengede duran kaya "taşlaşmış dev" olarak anlatılmaktadır.

İrlanda ve İskoçya mitolojisinde en ünlü dev Fionn mac Cumhaill (Finn McCool)'dur. Efsaneye göre Finn, İskoçya'ya ulaşmak için denize dev kaya blokları atarak Giant's Causeway (Devler Geçidi)'ni oluşturmuştur. Gerçekte Giant's Causeway yaklaşık 40.000 adet altıgen bazalt sütunundan oluşan volkanik bir oluşumdur. Jeomitoloji açısından bu efsane, dünyanın en güzel jeolojik oluşumlarından birinin mitolojik açıklamasıdır. İskoçya'da da birçok kaya köprüsü ve dev kaya bloğu Finn'in attığı taşlar olarak anlatılmaktadır.

Bask mitolojisindeki Jentilak, dev taş ustaları olarak bilinir. Dolmenleri, menhirleri ve büyük taş yapıları onların yaptığına inanılır. Modern arkeoloji bunların Neolitik insanlar tarafından yapıldığını göstermiştir, ancak halk belleğinde bunlar yüzyıllarca devlerin eserleri olarak yaşamıştır.

Fransa'nın Bretagne bölgesindeki binlerce menhir ve dolmen de devlerle ilişkilendirilmiştir. Carnac taş dizilerinin devler tarafından taşındığı anlatılır. Bugün Avrupa'nın en büyük megalitik alanlarından biri olan Carnac, jeomitolojinin klasik örneklerinden biridir.

Almanya'nın Harz Dağları çevresinde birçok granit kaya oluşumu devlerle açıklanır. Özellikle Teufelsmauer (Şeytan Duvarı) ve Externsteine kayalıklarının devlerin attığı taşlar olduğuna inanılmıştır.

Norveç'in ünlü kaya oluşumları: Trolltunga, Trollveggen ve Trollheimen isimlerini doğrudan trollerden alır. Troller çoğu zaman devlerle aynı kökenden kabul edilir. Güneş ışığı görünce taşa dönüştükleri anlatılır. Bugün bu kaya oluşumlarının çoğu buzul aşındırmasıyla meydana gelmiştir.

Kafkas halklarında devler dağların sahipleri olarak görülür. Kaya bloklarını fırlatarak vadiler oluşturduklarına inanılır. Dağ geçitlerinin bazıları iki devin savaşı sonucu meydana gelmiştir.

Anadolu'da Hititlerden başlayarak birçok halk, büyük kaya oluşumlarını devlerle ilişkilendirmiştir. Özellikle: Frig kaya anıtları, Kapadokya peribacaları, Nemrut Dağı çevresindeki dev kayalar halk anlatılarında devlerin eserleri olarak görülmüştür. Kapadokya'daki bazı peribacalarının taşlaşmış devler olduğu anlatısı günümüzde bile yaşamaktadır.

Türk halk kültüründe dev (Dev, Albastı ile karışan bazı figürler) çoğu zaman dağlarda yaşar. Birçok büyük kaya için: "Devin attığı taş", "Devin oturduğu kaya", "Devin ayak izi" gibi anlatılar bulunmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu'da dengede duran kaya blokları bu şekilde açıklanmıştır.

Japonya'da bazı dev kayalar tanrıların veya dev keşişlerin attığı taşlar kabul edilir. Özellikle kutsal kaya (Iwakura) kültü, jeolojik oluşumların kutsallaştırılmasının önemli örneklerinden biridir. Maui gibi yarı tanrı dev kahramanlar adaları denizden çekmiş, büyük kayaları kaldırmış ve volkanları şekillendirmiştir.

Kuzey Amerika'da birçok dev kaya oluşumu: taşlaşmış dev, taşlaşmış ayı ve taşlaşmış dev savaşçılar olarak anlatılır. Örneğin Wyoming'deki Devils Tower, birçok Kızılderili kabilesinde dev ayının pençe izleriyle oluşmuş kutsal kaya olarak kabul edilir. Bazı Afrika mitolojilerinde devler dağları yerinden oynatır. Etiyopya ve Batı Afrika'da büyük granit blokları devlerin oyun taşları olarak anlatılır.

Devler ve kayalar arasındaki ilişki, dünya mitolojilerinde ortak bir düşünceyi yansıtır: İnsan ölçeğinin çok ötesindeki kaya oluşumları, dağlar, megalitler ve dev taş blokları ancak insanüstü varlıkların eseri olabilir. Bu nedenle devler, doğanın olağanüstü jeolojik süreçlerini açıklamak için geliştirilmiş mitolojik figürlerdir. Volkanların patlaması, dağların yükselmesi, dev kaya bloklarının uzak mesafelere taşınması, taş sütunlarının oluşması ve dengede duran kayalar, farklı kültürlerde devlerin attığı taşlar, taşlaşmış bedenleri ya da savaşlarının izleri olarak yorumlanmıştır.

Modern jeomitoloji, bu anlatıları yalnızca efsane olarak değil, insanların jeolojik olayları gözlemleme, anlamlandırma ve kültürel hafızaya aktarma biçimleri olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle devler, jeomitolojinin en temel figürleri arasında yer alır, kayalar ise bu mitolojik anlatıların hem konusu hem de somut kanıtı olarak görülür.

XI-1. Giant's Causeway (Devler Geçidi)

Giant's Causeway (Devler Geçidi), dünya jeomitolojisinin en önemli ve en çok incelenen örneklerinden biridir. Kuzey İrlanda'nın Antrim kıyısında bulunan bu olağanüstü jeolojik oluşum, yaklaşık 40.000 adet altıgen bazalt sütunundan meydana gelir. Jeolojik araştırmalara göre bu sütunlar, yaklaşık 50–60 milyon yıl önce (Paleosen Dönemi) meydana gelen yoğun bazaltik lav akıntılarının yavaş yavaş soğuyup büzülmesi sonucu oluşmuştur. Lav kütlesi soğurken meydana gelen çatlaklar, doğal olarak altıgen ve çokgen sütunlar meydana getirmiştir. Ancak antik çağlardan itibaren bu sıra dışı taş oluşumlarının doğal yollarla meydana geldiği bilinmediği için, halk arasında bunların devler tarafından inşa edildiğine inanılmıştır. Bu nedenle Giant's Causeway, jeolojik bir olayın doğrudan mitolojik bir anlatıya dönüştüğü dünyanın en önemli jeomitolojik alanlarından biri kabul edilmektedir. 1986 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış, 1987 yılında ise Birleşik Krallık Ulusal Doğa Koruma Alanı ilan edilmiştir.[319]

Jeomitolojiyi ilgilendiren en ünlü anlatı, İrlanda mitolojisinin büyük kahramanı Fionn mac Cumhaill (Finn McCool) ile ilgilidir. Orta Çağ İrlanda destanlarına ve halk anlatılarına göre Finn, İskoçya'da yaşayan dev Benandonner ile dövüşmek ister. Ancak iki ülke arasında

[319] UNESCO World Heritage Centre, *Giant's Causeway and Causeway Coast.*

deniz bulunduğu için Finn, Kuzey İrlanda kıyısından başlayarak İskoçya'nın Staffa Adası'na kadar uzanan dev bir taş yol inşa eder. Devasa kaya bloklarını tek tek denize atarak oluşturduğu bu yol, bugün Giant's Causeway olarak görülen bazalt sütunlarıdır. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir, çünkü gerçek bir jeolojik oluşum, insanüstü bir varlığın inşaat faaliyetiyle açıklanmaktadır. Lavların oluşturduğu düzgün altıgen sütunlar, halkın gözünde ustalıkla döşenmiş taş bir yol olarak algılanmıştır.

Efsanenin devamında Finn, İskoç devi Benandonner'ın kendisinden çok daha büyük olduğunu görünce geri çekilir. Karısı Oonagh, Finn'i dev bir bebek gibi kundaklayarak beşiğe yatırır. Benandonner eve geldiğinde bebek sandığı Finn'in olağanüstü büyüklüğünü görünce, "Eğer bebek bu kadar büyükse babası kim bilir ne kadar iridir." diye düşünür ve korkarak İskoçya'ya kaçar. Kaçarken de Finn'in peşinden gelememesi için taş yolu parçalar. Böylece denizin ortasında yalnızca iki kıyıda kalan taş yollar günümüze ulaşmıştır. İskoçya'daki Staffa Adası'nda bulunan Fingal's Cave (Fingal Mağarası) da aynı bazalt sütunlarından oluşur ve halk inanışında Giant's Causeway'in devamı kabul edilir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, aynı jeolojik oluşumun iki farklı kara parçasında bulunmasını açıklamaya yönelik geliştirilmiş son derece başarılı bir halk yorumudur.

Jeolojik açıdan Giant's Causeway ile İskoçya'daki Staffa Adası gerçekten aynı volkanik olayın ürünüdür. Yaklaşık 55-60 milyon yıl önce Kuzey Atlantik'in açılmaya başlaması sırasında meydana gelen geniş bazalt lav akıntıları hem Kuzey İrlanda'yı hem de Batı İskoçya'yı kaplamıştır. Soğuma sırasında oluşan sütunlu çatlaklar iki bölgede de birbirine son derece benzer altıgen bazalt sütunları meydana getirmiştir. Modern jeoloji bunu levha tektoniği ve volkanizma ile açıklarken, eski toplumlar iki kıyıyı birbirine bağlayan dev bir taş yolun kalıntıları olarak yorumlamıştır. Jeomitoloji açısından bu örnek, bilimsel gerçek ile mitolojik anlatının aynı doğal olguyu farklı biçimlerde açıklamasının en güzel örneklerinden biridir.

Giant's Causeway çevresindeki kaya oluşumlarının hemen tamamı halk tarafından belirli mitolojik olaylarla ilişkilendirilmiştir. The Giant's Boot (Devin Çizmesi) adı verilen büyük kaya parçasının Finn'in ayağından çıktığına, The Organ (Org) adı verilen düzgün bazalt sütunlarının devin müzik aleti olduğuna, The Wishing Chair (Dilek Koltuğu) adı verilen doğal kaya oyuntusunun ise Finn'in oturduğu koltuk olduğuna inanılır. Ayrıca The Camel (Deve), The Harp (Arp) ve The Chimneys (Bacalar) gibi kaya oluşumları da devlerin yaşamına ilişkin ayrıntılarla açıklanmaktadır. Jeomitoloji açısından bu durum, yalnızca büyük jeolojik oluşumların değil, küçük kaya şekillerinin de mitolojik anlamlarla yorumlandığını göstermektedir.[320]

Jeomitoloji araştırmalarında Giant's Causeway, "mitin jeolojiyi açıklaması" olgusunun klasik örneği olarak gösterilmektedir. Jeomitolojinin kurucularından sayılan Dorothy Vitaliano, bu efsaneyi insanların gözlemledikleri sıra dışı kaya oluşumlarını açıklamak amacıyla geliştirdikleri anlatılar arasında değerlendirmiştir. Ona göre bazalt sütunlarının olağanüstü geometrik düzeni, doğal süreçlerle açıklanamayacak kadar kusursuz görünmüş ve bu nedenle insanüstü bir mimarın, yani dev Finn'in eseri

[320] National Trust, *Giant's Causeway Guidebook*, çeşitli baskılar; UNESCO Dünya Mirası Alanı tanıtım belgeleri.

olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Giant's Causeway'i jeomitolojinin temel örneklerinden biri olarak ayrıntılı biçimde incelemişlerdir.

Kelt kültüründe Finn mac Cumhaill yalnızca bir savaşçı değil, aynı zamanda doğayı şekillendiren yarı ilahi bir kahramandır. İrlanda'nın birçok dağının, gölünün ve kaya oluşumunun onun attığı taşlarla meydana geldiğine inanılır. Giant's Causeway anlatısı da bu geleneğin en gelişmiş örneğidir. Burada dev yalnızca bir savaşçı değil, aynı zamanda taş ustası ve doğayı değiştiren kozmik bir güç olarak tasvir edilmektedir. Jeomitoloji açısından Finn, volkanik kayaçların ve bazalt sütunlarının mitolojik mimarıdır. Böylece doğal jeolojik süreçler, kültürel bellekte yaşayan bir kahramanın eylemlerine dönüştürülmüştür.[321]

Jeomitoloji açısından Giant's Causeway, dünyanın en önemli örneklerinden biridir. Yaklaşık altmış milyon yıl önce volkanik lavların soğumasıyla oluşan altıgen bazalt sütunları, Kelt halkının hayal gücünde dev Finn mac Cumhaill'in İskoçya'ya ulaşmak için denize döşediği taş yol olarak yaşamaya devam etmiştir. Böylece gerçek bir jeolojik süreç ile mitolojik anlatı iç içe geçmiş, doğanın ürettiği olağanüstü kaya şekilleri, insan kültürünün en etkileyici dev efsanelerinden birine dönüşmüştür. Giant's Causeway bu nedenle, jeolojik gerçeklik ile mitolojik yorumun birbirini en açık biçimde tamamladığı, dünya jeomitolojisinin simge alanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

XI-2. Devils Tower (Ayı Kayası)

Devils Tower (yerli halkların kullandığı adlarla Bear Lodge, Bear's Tipi, Mato Tipila, Bear Rock), Amerika Birleşik Devletleri'nin Wyoming eyaletinin kuzeydoğusunda bulunan ve dünya jeomitolojisinin en önemli doğal anıtlarından biri kabul edilen dev bir kaya kütlesidir. Yaklaşık 386 metre çevresindeki arazi seviyesinden yükselen, deniz seviyesinden ise yaklaşık 1.558 metre yükseklikte bulunan bu monolit, düzgün dikey sütunlardan oluşan görünümüyle dikkat çeker. Günümüzde jeologlar Devils Tower'ın yaklaşık 50–60 milyon yıl önce oluştuğunu ve magmanın yer kabuğunun içine sokulup yavaşça soğuması sonucu gelişen sütunlu çatlaklardan meydana geldiğini kabul etmektedir. Ancak Kuzey Amerika'nın yerli halkları, bu olağanüstü kaya oluşumunu doğrudan doğaüstü varlıklar, dev ayılar ve kutsal güçlerle ilişkilendirmiştir. Bu nedenle Devils Tower, jeolojik bir oluşumun mitolojik anlatılarla açıklanmasının en önemli örneklerinden biri olarak dünya jeomitolojisinde özel bir yere sahiptir. 1906 yılında ABD'nin ilk Ulusal Anıtı (National Monument) ilan edilmiştir.[322]

[321] Proinsias Mac Cana, *Celtic Mythology*, Hamlyn Publishing, 1970.
[322] Vitaliano Dorothy B., age, s. 73.

Jeomitoloji açısından en ünlü anlatı, Lakota Sioux, Kiowa, Cheyenne, Arapaho, Crow ve Shoshone halklarının ortak biçimde anlattıkları Büyük Ayı Efsanesidir. Efsaneye göre bir grup çocuk ormanda oynarken dev bir boz ayı onları kovalamaya başlar. Çocuklar kaçamayacaklarını anlayınca Büyük Ruh'a dua ederler. Bunun üzerine yerdeki kaya yükselmeye başlar ve çocukları gökyüzüne doğru kaldırır. Dev ayı kayaya tırmanmaya çalışırken pençeleriyle kayayı defalarca çizer. Bugün Devils Tower'ın yüzeyinde görülen uzun dikey olukların bu pençe izleri olduğuna inanılır. Ayı çocuklara ulaşamaz, çocuklar ise gökyüzüne çıkarılarak Ülker Takımyıldızı (Pleiades) veya bazı anlatılarda başka yıldız kümeleri hâline gelirler. Jeomitoloji açısından bu öykü, kaya yüzeyindeki doğal sütunlu çatlakların ve dikey çizgilerin mitolojik açıklamasının en güzel örneklerinden biridir.

Kiowa halkının anlattığı versiyonda yedi kız kardeş dev bir ayıdan kaçmaktadır. Kaya onların duası üzerine göğe doğru yükselir. Ayının güçlü pençeleri kayayı tırmalayarak derin oluklar oluşturur. Sonunda kızlar gökyüzüne yükselerek Yedi Kız Kardeş (Pleiades) yıldız kümesini meydana getirirler. Böylece hem Devils Tower'ın yüzeyindeki oluklar hem de gökyüzündeki yıldızlar tek bir mitolojik olayla açıklanmış olur. Jeomitoloji açısından bu anlatı dikkat çekicidir, çünkü aynı anda hem jeolojik bir oluşumu hem de astronomik bir olguyu açıklayan nadir efsanelerden biridir.[323]

Lakota Sioux geleneğinde Devils Tower'ın adı Mato Tipila ("Ayının Evi" veya "Ayı Kulübesi") olarak geçmektedir. Lakotalar burayı sıradan bir kaya değil, yaşayan kutsal bir varlık olarak kabul ederler. Her yıl düzenlenen Sun Dance (Güneş Dansı) ve çeşitli dua törenlerinde bu kaya önemli bir kutsal merkez olmuştur. Kaya çevresindeki ağaçlara bağlanan renkli dua bezleri ve tütün sunuları, günümüzde de devam eden kutsal gelenekler arasındadır. Jeomitoloji açısından burada dikkat çeken nokta, olağanüstü jeolojik bir oluşumun yalnızca açıklanması değil, aynı zamanda kutsal bir ibadet mekânına dönüşmüş olmasıdır.

Cheyenne halkı Devils Tower'ı, Büyük Ruh'un yeryüzündeki gücünün bir simgesi olarak görmektedir. Bazı anlatılarda kaya, doğrudan Büyük Ruh tarafından yükseltilmiştir, bazılarında ise yeraltındaki kutsal güçlerin yeryüzüne çıkmasıyla oluşmuştur. Kaya üzerindeki dikey sütunlar, ayının pençelerinden çok doğanın kutsal nefesinin taşlaşmış izleri olarak yorumlanır. Bu durum, farklı kabilelerin aynı jeolojik oluşumu kendi inanç sistemlerine göre yeniden yorumladıklarını göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu çeşitlilik, aynı doğal yapının farklı kültürlerde farklı mitolojik anlamlar kazanabileceğinin önemli bir örneğidir.[324]

Modern jeoloji Devils Tower'ın oluşumunu ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Yaklaşık 50-60 milyon yıl önce magmanın yer kabuğu içine sokulması, ardından çok yavaş soğuması sırasında kaya büzülmüş ve düzgün çokgen sütunlar meydana gelmiştir. Daha sonra milyonlarca yıl boyunca çevredeki daha yumuşak kayaçlar aşınmış, sert magmatik kütle ise ayakta kalmıştır. Bugün görülen dikey oluklar, ayı pençelerinin değil, sütunlu çatlakların ve doğal ayrışmanın sonucudur. Bununla birlikte jeomitoloji açısından önemli olan nokta, yerli halkların bu olağanüstü kaya biçimini kendi

---

[323] Hassrick Royal B., *The Sioux: Life and Customs of a Warrior Society*, University of Oklahoma Press, 1964.

[324] Brown Joseph Epes, *The Sacred Pipe: Black Elk's Account of the Seven Rites of the Oglala Sioux*, University of Oklahoma Press, 1953.

gözlemleri doğrultusunda anlamlandırmaları ve bunu güçlü bir mitolojik anlatıya dönüştürmeleridir.

Jeomitolojinin kurucularından sayılan Dorothy Vitaliano, Devils Tower efsanesini jeolojik gözlemlerin mitolojiye dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Devils Tower'ı jeomitolojinin temel vaka çalışmalarından biri olarak ele almışlardır. Kaya yüzeyindeki düzgün sütunlu çatlakların ayı pençeleri olarak yorumlanması, insanların gözlemledikleri doğal şekilleri tanıdıkları canlılarla ilişkilendirme eğiliminin güçlü bir örneğidir. Jeomitoloji açısından Devils Tower, yalnızca bir kaya değil, jeolojik süreçlerle kültürel belleğin kesiştiği yaşayan bir anıttır.[325]

Devils Tower'ın İngilizce adı da jeomitolojik açıdan ilginçtir. 1875 yılında bölgede çalışan ABD'li askeri keşif ekibi, yerli adını yanlış çevirerek "Bad God's Tower" ifadesini zamanla "Devils Tower" (Şeytan Kulesi) şeklinde kayda geçirmiştir. Oysa yerli halkların hiçbirinde kaya "şeytan" ile ilişkilendirilmemektedir. Günümüzde birçok Kızılderili topluluğu resmi adının yeniden Bear Lodge veya Mato Tipila olarak değiştirilmesini talep etmektedir. Bu durum, kültürel mirasın korunması açısından da önem taşımaktadır.

Jeomitoloji açısından Devils Tower, dünyanın en etkileyici kaya anıtlarından biridir. Magmanın milyonlarca yıl süren soğuma ve aşınma süreçleriyle oluşturduğu sütunlu kaya yapısı, Kuzey Amerika yerli halklarının belleğinde dev bir ayının pençe izleriyle şekillenmiş kutsal bir kaya olarak yaşamaya devam etmiştir. Böylece tek bir jeolojik oluşum, kaya, ayı, yıldızlar ve kutsal mekân kavramlarını bir araya getiren zengin bir mitolojik anlatıya dönüşmüş, dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biri hâline gelmiştir.

XI-3. Sleeping Giant (Uyuyan Dev)

Sleeping Giant (Uyuyan Dev), dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici örneklerinden biri olup, Kanada'nın Ontario eyaletinde Superior Gölü kıyısındaki Sibley Yarımadası üzerinde yer alan devasa kaya oluşumuna verilen halk adıdır. Thunder Bay kentinden bakıldığında yarımadanın uzun kayalık sırtları, başı, göğsü, kolları ve bacaklarıyla sırtüstü uzanmış dev bir insanı andırır. Yaklaşık 250 metreyi aşan dik falezleri ve yaklaşık 25 kilometre uzunluğundaki silueti nedeniyle dünyanın en belirgin "insan biçimli dağ" örneklerinden biri kabul edilmektedir. Jeolojik olarak bu oluşum, yaklaşık

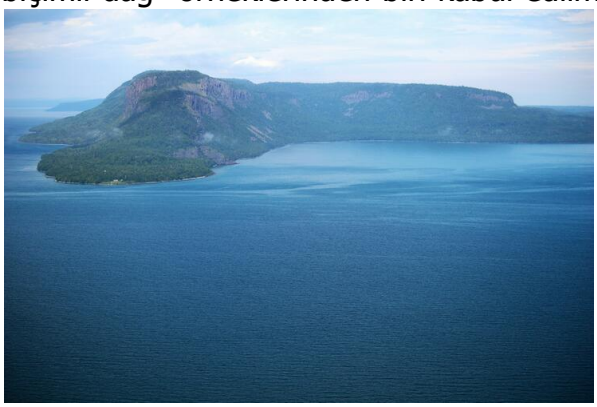

1,1 milyar yıl önce meydana gelen Orta Kıta Yarık Sistemi (Midcontinent Rift) sırasında oluşan diyabaz eşikleri (diabase sills), bazaltik kayaçlar ve tortul kaya tabakalarının milyonlarca yıllık aşınması sonucunda bugünkü görünümünü almıştır. Ancak Ojibwe (Anishinaabe) halkı bu sıra dışı silueti doğal bir kaya değil, taşlaşmış ya da sonsuz uykuya dalmış kutsal bir dev olarak yorumlamıştır. Bu nedenle Sleeping

[325] Vitaliano Dorothy B., age, s. 76.

Giant, jeolojik bir oluşumun doğrudan mitolojik bir kişiliğe dönüştüğü en önemli jeomitolojik örneklerden biridir.[326]

Jeomitolojiyi ilgilendiren en önemli anlatı, Ojibwe (Anishinaabe) halkının kutsal kahramanı ve kültürel varlığı Nanabijou (Nanabozho/Nanabush) ile ilgilidir. Efsaneye göre Nanabijou, Ojibwe halkına Superior Gölü'ndeki zengin gümüş yataklarının yerini gösterir. Ancak bu madenlerin yerini yabancılara söylememeleri konusunda onları uyarır, çünkü bu sır açığa çıkarsa büyük felaket yaşanacaktır. Uzun yıllar bu sır korunur. Daha sonra Avrupalı kâşifler ve tüccarlar gümüş damarlarının yerini öğrenince Nanabijou büyük bir üzüntü ve öfke duyar. Bunun üzerine göl kıyısına uzanır ve sonsuza kadar taşa dönüşerek bugünkü Sleeping Giant kayalıklarını oluşturur. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir, çünkü doğrudan gerçek bir maden yatağının (Silver Islet gümüş yatağı) keşfi ile olağanüstü bir kaya oluşumu tek bir mitolojik olay içinde açıklanmaktadır. Bu nedenle Sleeping Giant efsanesi, madencilik tarihini ve jeolojiyi birleştiren en önemli jeomitolojik anlatılardan biri olarak kabul edilmektedir.

Sleeping Giant efsanesinin merkezinde yer alan Silver Islet (Gümüş Adacığı), jeomitoloji açısından büyük önem taşır. Superior Gölü kıyısındaki bu küçük ada, 1868 yılında keşfedilen son derece zengin bir doğal gümüş damarıyla dünya madencilik tarihine geçmiştir. 19. yüzyılın sonlarında dünyanın en zengin gümüş madenlerinden biri olarak işletilen Silver Islet, Ojibwe halkının yüzyıllardır anlattığı "kutsal gümüş sırrı" efsanesiyle dikkat çekici bir paralellik göstermektedir. Araştırmacılar, mitin gerçek maden yataklarının korunmasına yönelik kültürel bir hafızayı da yansıtıyor olabileceğini belirtmektedir. Jeomitoloji açısından burada doğal maden kaynakları, kutsal bilgi ve dev figürü tek bir anlatıda birleşmektedir.

Ojibwe anlatılarında Nanabijou yalnızca bir dev değil, aynı zamanda insanların yaşamını düzenleyen kültür kahramanıdır. Balıkçılığı, avcılığı, doğaya saygıyı ve kutsal bilgiyi öğretir. Sleeping Giant'ın taşlaşması, yalnızca bir ceza değil, aynı zamanda doğanın korunmasına yönelik kalıcı bir uyarıdır. Efsane, doğal kaynakların açgözlülük uğruna tüketilmesinin kutsal dengeyi bozacağı düşüncesini taşır. Jeomitoloji açısından bu durum, madenlerin yalnızca ekonomik kaynaklar değil, aynı zamanda kutsal varlıklar olarak görüldüğünü göstermektedir. Böylece kaya oluşumu, ahlaki ve çevresel bir mesaj taşıyan mitolojik bir simgeye dönüşmektedir.

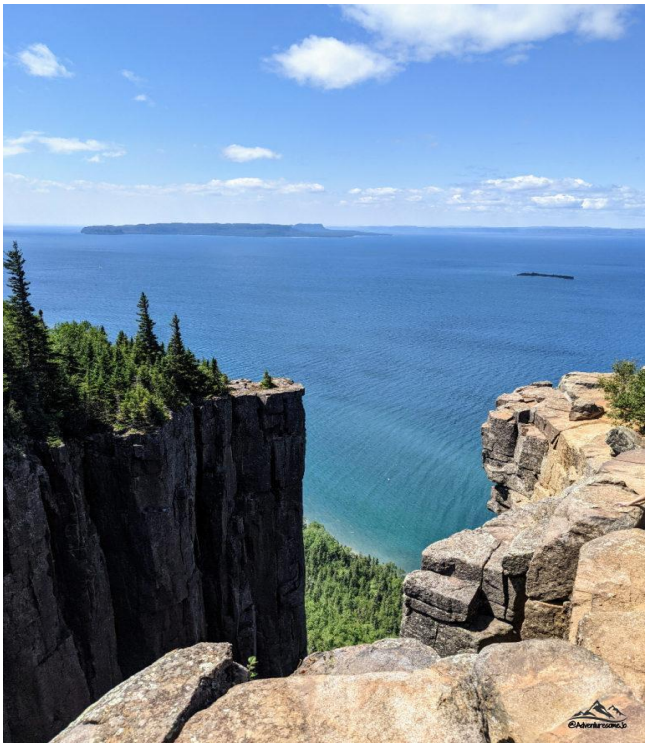

[326] Vitaliano Dorothy B., age, s. 81.

Modern jeoloji, Sleeping Giant'ın oluşumunu yaklaşık 1,1 milyar yıl önce meydana gelen Orta Kıta Yarık Sistemi (Midcontinent Rift) ile açıklamaktadır. Bu süreçte yüzeye çıkan bazalt lavları ve yer kabuğuna sokulan diyabaz kütleleri zamanla soğumuş, daha sonra milyonlarca yıllık buzul aşındırması ve erozyon bugünkü insan siluetini ortaya çıkarmıştır. Superior Gölü'nün şekillenmesi de son buzul çağının sonunda buzulların çekilmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak Ojibwe halkı bu uzun jeolojik süreci, kutsal dev Nanabijou'nun taşlaşmış bedeni şeklinde yorumlamıştır. Jeomitoloji açısından bu örnek, kaya şeklinin insan zihninde antropomorfik (insan biçimli) algılanmasının mitolojiye nasıl dönüştüğünü açıkça göstermektedir.[327]

Sleeping Giant, modern jeomitoloji literatüründe "landscape mythology" (peyzaj mitolojisi) kapsamında değerlendirilen klasik örneklerden biridir. Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, bu tür anlatıları insanların sıra dışı jeolojik şekilleri anlamlandırmak için geliştirdikleri kültürel modeller olarak tanımlamıştır. Daha sonraki araştırmalarda Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Sleeping Giant gibi insan veya hayvan biçiminde algılanan dağların, jeomitolojik düşüncenin evrensel örnekleri arasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Kaya siluetinin bir devin bedenine benzetilmesi, yalnızca görsel benzerlikten değil, aynı zamanda toplumun doğal kaynaklarla kurduğu manevi ilişkinin bir sonucudur.

Sleeping Giant, günümüzde Sleeping Giant Provincial Park sınırları içinde korunmaktadır ve hem jeolojik hem de kültürel miras açısından Kanada'nın en önemli doğal alanlarından biridir. Ojibwe toplulukları için burası hâlen kutsal kabul edilmekte, park yönetimi de yerli kültürünün korunmasına yönelik bilgilendirme programları yürütmektedir. Böylece kaya oluşumu yalnızca bilimsel araştırmaların konusu değil, yaşayan yerli kültürünün de önemli bir simgesi olmaya devam etmektedir. Jeomitoloji açısından Sleeping Giant, bilimsel jeoloji ile yerli mitolojisinin aynı peyzaj üzerinde birlikte var olabildiğini gösteren seçkin örneklerden biridir.

Jeomitoloji açısından Sleeping Giant, dünyanın en anlamlı "taşlaşmış dev" anlatılarından biridir. Milyarlarca yıllık jeolojik süreçlerin oluşturduğu insan siluetine benzeyen kaya kütlesi, Ojibwe halkının belleğinde kutsal dev Nanabijou'nun taşlaşmış bedeni olarak yaşamaktadır. Üstelik bu efsane, yalnızca sıra dışı bir kaya oluşumunu değil, aynı zamanda Superior Gölü çevresindeki gerçek gümüş yataklarının keşfini, doğal kaynakların korunmasını ve insanın doğaya karşı sorumluluğunu da açıklayan çok katmanlı bir jeomitolojik anlatıdır. Bu nedenle Sleeping Giant, dünya jeomitolojisinin hem jeolojik gerçekliği hem de kültürel hafızayı bir araya getiren en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

XI-4. Giant's Kettle (Dev Kazanı)

Giant's Kettle (İngilizce), İskandinav dillerinde Jättegryta (İsveççe ve Norveççe, Dev Kazanı), Fince Hiidenkirnu (Hiisi'nin Kazanı veya Devin Kazanı) ve Almanca Gletschertopf ("Buzul Kazanı") olarak bilinen oluşumlar, dünya jeomitolojisinin en ilginç kaya şekilleri arasında yer alır. Bunlar, buzul çağlarında eriyen buzulların oluşturduğu güçlü girdap sularının, içlerinde dönen taş ve çakıllarla ana kayayı binlerce yıl boyunca aşındırması sonucu meydana gelen silindirik veya çanak biçimli

[327] Geological Survey of Canada, Superior Basin raporları, Ontario Geological Survey yayınları, 1973.

kaya oyuklarıdır. Çapları birkaç santimetreden 15–20 metreye, derinlikleri ise bazı örneklerde 30 metreyi aşabilir. Bilimsel olarak bu oluşumlar tamamen doğal jeolojik süreçlerin ürünüdür, ancak geçmiş toplumlar, böylesine kusursuz ve büyük oyukların insanlar tarafından yapılamayacağını düşündüklerinden, bunları devlerin kullandığı kazanlar, pişirme kapları veya büyü araçları olarak yorumlamışlardır. Bu nedenle Giant's Kettle, jeolojik bir şeklin doğrudan mitolojik bir işleve dönüştüğü klasik jeomitolojik örneklerden biridir.[328]

İskandinav halk mitolojisinde Giant's Kettle'lar, dağlarda yaşayan Jötnar (Devler) veya Troller tarafından kullanılan dev kazanlar olarak anlatılır. İsveç ve Norveç halk inanışına göre devler avladıkları geyikleri, ayıları ve diğer büyük hayvanları bu kaya çukurlarında pişirir, fırtınalı gecelerde burada şölenler düzenlerlerdi. Bazı efsanelerde dev kadınların çocukları için çorba kaynattıkları, bazı anlatılarda ise büyülü iksirlerin bu taş kazanlarda hazırlandığı söylenir. Jeomitoloji açısından bu yorum, doğal aşınma sonucu oluşmuş kusursuz silindirik kaya oyuklarının gündelik yaşamdan bilinen "kazan" biçimiyle özdeşleştirilmesinin güzel bir örneğidir. Kaya şekli, insanların günlük yaşamındaki bir nesneye benzetilmiş ve bu benzetme zamanla mitolojik bir anlatıya dönüşmüştür.

Fin halk kültüründe bu oluşumlara verilen Hiidenkirnu adı, jeomitolojik açıdan özellikle önemlidir. "Hiisi", Fin mitolojisinde başlangıçta kutsal orman ruhunu ifade ederken, daha sonraki dönemlerde dev, kötü ruh veya doğaüstü varlık anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre Hiisi, dev taş kazanlarında yemek pişiren, büyü yapan veya devasa kayaları işleyen doğaüstü bir varlıktır. Finlandiya'nın güneyindeki Askola, Nummi-Pusula ve Espoo çevresinde bulunan yüzlerce Hiidenkirnu hakkında anlatılan efsaneler, bu oyukların Hiisi'nin mutfağı veya büyü atölyesi olduğuna işaret eder. Jeomitoloji açısından burada dikkat çeken nokta, gerçek buzul aşındırmasının halk belleğinde kutsal ya da korkutucu bir varlığın gündelik faaliyetlerine dönüştürülmüş olmasıdır.[329]

Bazı Norveç ve İsveç efsanelerinde Giant's Kettle'ların yalnızca yemek pişirmek için değil, aynı zamanda devlerin altınlarını, değerli taşlarını ve büyülü silahlarını sakladıkları yerler olduğu anlatılır. Çukurların dibinde gizli hazineler bulunduğuna, ancak bunların yalnızca belirli gecelerde veya doğru büyü yapıldığında görülebileceğine inanılırdı.

[328] Vitaliano Dorothy B., age, s. 81.

[329] Siikala Anna-Leena, *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*, Finnish Literature Society (SKS), Helsinki, 2002.

Bu anlatılar, Avrupa'nın pek çok bölgesinde görülen "kaya içindeki hazine" motifinin bir uzantısıdır. Jeomitoloji açısından bu öyküler, doğal kaya oyuklarının yeraltı zenginlikleriyle ilişkilendirilmesi bakımından önem taşır ve madenlerle ilgili halk inanışlarıyla da bağlantı kurar.

Modern jeoloji, Giant's Kettle oluşumlarını son buzul çağında meydana gelen yüksek enerjili erime sularıyla açıklar. Buzulların altından büyük bir basınçla akan sular, beraberlerinde taşıdıkları kaya parçalarını sürekli döndürerek ana kayayı aşındırmış ve zamanla düzgün silindirik oyuklar oluşturmuştur. Bu süreç binlerce yıl sürmüş, sonunda dev kazanı andıran çukurlar meydana gelmiştir. Jeomitoloji açısından ilginç olan nokta, insanların bu oyukların oluşumunu açıklayacak bilimsel bilgiye sahip olmadıkları dönemlerde, onları yalnızca doğaüstü büyüklükteki varlıkların yapabileceğini düşünmeleridir. Böylece jeolojik aşınma süreci, devlerin mutfağına ait eşyalar olarak yorumlanmıştır.

Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, Giant's Kettle efsanelerini insanların sıra dışı jeolojik şekilleri anlamlandırma çabasının önemli örnekleri arasında değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, bu tür anlatıları "şekil temelli jeomitoloji" (landform-based geomythology) kapsamında ele almışlardır. Onlara göre kaya oyuklarının mutfak kazanlarına benzetilmesi, insan zihninin bilinmeyen doğal biçimleri tanıdık nesneler üzerinden açıklama eğilimini göstermektedir. Giant's Kettle efsaneleri, buzul jeolojisinin halk belleğinde nasıl yaşatıldığını gösteren önemli örneklerdir.[330]

İskandinavya'da birçok Giant's Kettle bugün de kültürel miras olarak korunmaktadır. Özellikle Finlandiya'nın Askola Hiidenkirnut bölgesi, Avrupa'nın en büyük buzul kazanı topluluklarından biridir ve onlarca dev kaya oyuğunu bir arada barındırır. Norveç'in Nesodden, Askim ve Østfold bölgelerinde, İsveç'in Bohuslän ve Dalarna yörelerinde de benzer oluşumlar bulunmaktadır. Bu alanlarda ziyaretçilere hem jeolojik oluşum süreci hem de devler ve trollerle ilgili yerel efsaneler birlikte anlatılmaktadır. Böylece Giant's Kettle'lar, bilimsel jeoloji ile halk kültürünün bir arada sunulduğu jeomitolojik miras alanları hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Giant's Kettle, doğal buzul aşındırmasının halk hayal gücünde devlerin kullandığı kazanlara dönüşmesinin en güzel örneklerinden biridir. Binlerce yıl boyunca eriyen buzulların döndürdüğü taşların oluşturduğu bu kusursuz kaya oyukları, İskandinav ve Fin mitolojilerinde devlerin mutfağı, büyü kazanı ya da hazine saklama yeri olarak yorumlanmıştır. Böylece sıradan bir jeolojik süreç, kültürel bellekte yaşayan devler, troller ve Hiisi gibi doğaüstü varlıklarla bütünleşmiş, Giant's Kettle'lar dünya jeomitolojisinin en özgün kaya şekli mitlerinden biri hâline gelmiştir.

XI-5. Giant's Chair (Devin Koltuğu)

Öncelikle önemli bir noktayı belirtmek gerekir: "Giant's Chair" (Devin Koltuğu) adı, Giant's Causeway veya Devils Tower gibi tek bir jeolojik oluşumu ifade etmez. İngiltere, İrlanda, İskoçya, Kanada, Avustralya ve ABD'de birbirinden bağımsız birçok kaya oluşumu halk arasında "Giant's Chair" adıyla bilinmektedir. Bu nedenle

[330] Vitaliano Dorothy B., age, s. 81.

jeomitoloji literatüründe "Giant's Chair" belirli bir anıtın adı olmaktan çok, doğal bir kaya koltuğunu andıran oluşumlar için kullanılan ortak bir folklorik ad olarak değerlendirilmektedir. Dünya mitolojilerinde bu tür kaya oluşumlarının hemen tamamı devlerin oturduğu, dinlendiği, çevreyi gözetlediği veya kutsal toplantılar yaptığı yerler olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu adlandırma, doğal kaya şekillerinin insan zihninde tanıdık nesnelere benzetilmesinin (pareidolia) ve bu benzetmenin zamanla mitolojik anlatıya dönüşmesinin güzel bir örneğidir.[331]

Jeomitoloji açısından en çok tanınan "Giant's Chair" anlatılarından biri, Kuzey İrlanda'daki Giant's Causeway çevresinde yer alır. Buradaki düzgün bazalt sütunlarının oluşturduğu doğal kaya basamakları arasında bulunan koltuk biçimli bir kaya oluşumu, halk arasında Giant's Chair veya daha yaygın adıyla Wishing Chair (Dilek Koltuğu) olarak bilinmektedir. Kelt efsanelerine göre İrlanda'nın büyük kahramanı Fionn mac Cumhaill (Finn McCool), İskoç devi Benandonner ile karşılaşmadan önce bu kaya koltuğunda oturarak denizi ve inşa ettiği taş yolu seyrederdi. Bazı halk anlatılarında ise Finn burada oturup savaş planlarını yapar, bazı anlatılarda ise avdan döndüğünde dinlenirdi. Jeolojik açıdan tamamen doğal olan bazalt sütunları, halkın hayal gücünde dev bir taht veya koltuğa dönüşmüştür. Jeomitoloji bakımından bu anlatı, doğal kaya biçiminin mitolojik bir eşya olarak yorumlanmasının klasik örneklerinden biridir.

İskoçya'da özellikle Skye Adası, Hebrid Adaları ve Highlands bölgesinde "Giant's Chair" adı verilen birçok kaya bulunmaktadır. Bu bölgelerde anlatılan efsanelere göre devler dağlar arasında dolaşırken yorulduklarında bu taş koltuklarda otururlar, denizi seyreder veya rakip devleri gözetlerlerdi. Bazı anlatılarda koltuğa yalnızca gerçek devlerin oturabileceği, insanların ise saygısızlık yapmaları hâlinde fırtınaların başlayacağı söylenmiştir. Jeomitolojik açıdan bu efsaneler, buzul aşındırması ve kayaç ayrışması sonucu oluşan doğal oturma biçimli kaya yüzeylerinin kültürel anlam kazanmasının güzel örnekleridir.

İrlanda halk anlatılarında Giant's Chair yalnızca bir dinlenme yeri değildir, aynı zamanda devlerin adalet dağıttığı, kabilelerini topladığı ve doğa güçlerini yönettiği kutsal bir taht olarak da tasvir edilir. Finn mac Cumhaill'in oturduğu koltuğun bulunduğu yerden bütün kıyıları görebildiği, düşmanlarını kilometrelerce uzaktan fark ettiği anlatılır. Kaya koltuğunun çevresindeki düzgün basamak biçimli bazalt sütunları ise halk arasında devin ayak basamakları olarak yorumlanmıştır. Bu anlatılar, jeolojik sütunların mimari bir yapıya benzemesi

[331] Vitaliano Dorothy B., age, s. 92.

nedeniyle ortaya çıkmıştır. Jeomitoloji açısından burada kaya şekillerinin doğal değil, bilinçli biçimde inşa edilmiş taş mobilyalar olarak algılandığı görülmektedir.

Bazı Kelt halk inanışlarında Giant's Chair'a oturan kişinin dileğinin gerçekleşeceğine inanılır. Özellikle Giant's Causeway'deki Wishing Chair ile ilgili gelenekte, koltuğa sessizce oturup dilek tutan kişinin dev Finn'in gücünden ve bereketinden pay alacağı söylenir. Günümüzde bu inanış turistik bir gelenek olarak sürmektedir. Jeomitoloji açısından bu durum önemlidir, çünkü doğal kaya oluşumu yalnızca bir efsanenin konusu değil, aynı zamanda ritüel işlev kazanan kutsal bir nesne hâline gelmiştir. Böylece jeolojik şekil, yaşayan halk kültürünün bir parçası olmayı sürdürmektedir.[332]

Jeomitoloji araştırmalarında Giant's Chair gibi oluşumlar, antropomorfik kaya şekilleri (insan yapımı eşyalara benzeyen doğal oluşumlar) arasında değerlendirilmektedir. İnsan zihni, düzensiz kaya yüzeyleri içinde tanıdığı nesneleri görme eğilimindedir. Bir kayanın koltuğa benzemesi, onun dev bir varlığın tahtı veya oturağı olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, bu tür anlatıları insanların olağanüstü kaya şekillerini anlamlandırma çabasının doğal sonucu olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de benzer örnekleri peyzaj mitolojisinin önemli unsurları arasında göstermişlerdir.

Bilimsel açıdan Giant's Chair olarak adlandırılan kaya oluşumlarının tamamı doğal süreçlerle meydana gelmiştir. Bazıları bazalt sütunlarının kırılmasıyla, bazıları granit kayaçlarının ayrışmasıyla, bazıları ise buzul aşındırması sonucunda oluşmuştur. İnsan gözü bu kaya yüzeylerini koltuk, taht veya sandalye biçiminde algıladığı için bunlara "Devin Koltuğu" adı verilmiştir. Jeomitoloji açısından önemli olan, kaya şeklinin oluşumu değil, insanların onu nasıl yorumladığıdır. Burada jeolojik süreç, kültürel hayal gücü sayesinde mitolojik bir eşyaya dönüşmektedir.

Jeomitoloji açısından Giant's Chair, tek bir kaya anıtından çok, farklı coğrafyalarda görülen ve doğal biçimi nedeniyle "devin koltuğu" olarak adlandırılan kaya oluşumlarının ortak adıdır. Bu oluşumlar, özellikle Kelt ve İskandinav halk kültürlerinde devlerin dinlendiği, çevreyi gözetlediği, toplantılar yaptığı veya kutsal güçlerini kullandığı yerler olarak anlatılmıştır. Doğal aşınma süreçlerinin meydana getirdiği kaya çıkıntıları ve oturma biçimli yüzeyler, halk belleğinde devlerin tahtlarına dönüşmüş, böylece jeolojik gerçeklik ile mitolojik hayal gücü birleşerek dünya jeomitolojisinin özgün peyzaj anlatılarından birini oluşturmuştur.

XI-6. Troll Kayaları

Troll Kayaları, İskandinav jeomitolojisinin en karakteristik peyzaj unsurlarından biridir. Norveç, İsveç, Danimarka, İzlanda ve Faroe Adaları'nda sıra dışı kaya sütunları, dengede duran dev kaya blokları, dik granit duvarlar, mağaralar ve insan ya da yaratık siluetini andıran kaya oluşumları, yüzyıllar boyunca trollerin yaşadığı, taşlaştığı veya geride bıraktığı izler olarak yorumlanmıştır. Jeolojik açıdan bu kaya oluşumları, buzul aşındırması, donma-çözülme süreçleri, granit ayrışması, bazalt sütunlaşması ve tektonik hareketlerin ürünüdür. Ancak halk inanışında bunların hiçbiri doğal süreçlerle açıklanmamış, olağanüstü büyüklükte ve doğaüstü güce sahip trollerin faaliyetleriyle

[332] National Trust – Giant's Causeway Visitor Guide.

ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Troll Kayaları, dünya jeomitolojisinin en zengin ve en yaygın peyzaj mitlerinden birini oluşturur.

İskandinav halk inancına göre troller, dağlarda, mağaralarda ve büyük kaya bloklarının altında yaşayan dev yaratıklardır. En yaygın inanışa göre troller gece ortaya çıkar, gündüz ise güneş ışığına yakalanırlarsa taşa dönüşürler. Bu nedenle Norveç ve İsveç'te insan ya da dev siluetine benzeyen birçok kaya oluşumu, "taşlaşmış troll" olarak adlandırılır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, insan biçimini andıran doğal kaya şekillerinin mitolojik açıklamasıdır. Kaya sütunları ve yalnız duran granit bloklar, halkın gözünde donup kalmış trollerin bedenleri olarak yorumlanmıştır.

Norveç'in en tanınmış jeomitolojik alanlarından biri olan Trolltunga (Trol Dili), Hardangerfjord üzerinde yaklaşık 700 metre yükseklikte dışarı doğru uzanan ince bir kaya çıkıntısıdır. Jeolojik olarak son buzul çağındaki buzul aşındırması ve donma-çözülme süreçlerinin oluşturduğu bir kaya platformudur. Halk inanışında ise bu çıkıntı, güneş doğarken taşa dönüşen dev bir trollün dışarıda kalmış dili olarak kabul edilir. Bazı anlatılarda ise bu kaya, trollün düşmanlarını korkutmak için çıkardığı dilinin taşlaşmış hâlidir. Jeomitoloji açısından Trolltunga, sıra dışı bir kaya biçiminin doğrudan bir canlı organına dönüştürüldüğü en özgün örneklerden biridir.[333]

Bir diğer önemli örnek Trollveggen (Trol Duvarı)'dır. Norveç'in Romsdal Vadisi'nde bulunan bu dev granit duvar, Avrupa'nın en yüksek dik kaya yüzeylerinden biridir. Yaklaşık 1.100 metre yüksekliğindeki bu kaya duvarı, halk arasında dev trollerin yaşadığı kale veya saray olarak anlatılır. Bazı efsanelerde Trollveggen, trollerin insanlardan korunmak için inşa ettikleri dev taş surdur. Jeolojik olarak ise bu yapı, milyonlarca yıl süren tektonik yükselme ve buzul aşındırmasının sonucudur. Jeomitoloji açısından Trollveggen, doğal bir kaya duvarının mitolojik bir mimariye dönüştürülmesinin dikkat çekici bir örneğidir.

Norveç'in batısındaki Trollkirka (Trol Kilisesi) adı verilen mağara sistemi de jeomitolojik açıdan önemlidir. Kireçtaşlarının çözünmesiyle oluşmuş bu doğal

[333] Geological Survey of Norway (NGU), Visit Norway, Rudolf Simek, 1993.

mağaralar, halk arasında trollerin ibadet ettiği kutsal yerler olarak kabul edilmiştir. İçlerindeki şelaleler, sarkıtlar ve dikitler, troll krallarının tahtları ya da kutsal salonları olarak anlatılır. Jeomitoloji bakımından burada doğal karst mağaraları, mitolojik bir yeraltı dünyasına dönüştürülmüştür.

İsveç'in Bohuslän ve Dalarna bölgelerinde bulunan çok sayıda granit kaya bloğu da troll efsaneleriyle ilişkilidir. Özellikle dengede duran büyük kaya bloklarının, troller tarafından dağlardan taşındığına veya öfkelenen trollerin birbirlerine attıkları taşlar olduğuna inanılırdı. Bazı efsanelerde kilise çanlarının sesine kızan troller, kiliseleri yıkmak amacıyla dev kayaları fırlatmış, ancak hedeflerini tutturamayınca bu kayalar bugünkü yerlerinde kalmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, buzul çağında kilometrelerce taşınan buzul erratiklerinin (glacial erratics) halk kültüründeki açıklamaları olarak değerlendirilmektedir.[334]

İzlanda'da ise bazalt sütunları ve deniz kıyısındaki kaya kuleleri çoğu zaman taşlaşmış troller olarak anlatılır. Bunun en tanınmış örneklerinden biri, Reynisdrangar adlı bazalt deniz sütunlarıdır. Efsaneye göre iki troll gece boyunca bir gemiyi karaya çekmeye çalışırken güneş doğmuş ve ikisi de taşa dönüşmüştür. Jeolojik olarak bunlar volkanik bazalt sütunlarının deniz aşındırmasıyla şekillenmiş kalıntılarıdır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, volkanik jeolojinin halk mitolojisine dönüşmesinin klasik örneklerinden biridir.

Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, Troll Kayaları'nı, insanların olağanüstü kaya şekillerini açıklamak amacıyla geliştirdikleri en başarılı halk anlatılarından biri olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de İskandinav troll efsanelerini, jeolojik peyzajların kültürel bellekte nasıl kişileştirildiğini gösteren temel örnekler arasında incelemişlerdir. Özellikle insan siluetini andıran kaya sütunlarının taşlaşmış troller olarak yorumlanması, jeomitolojinin antropomorfik peyzaj anlayışının en güçlü örneklerinden biridir.

Bilimsel açıdan Troll Kayaları'nın oluşumu tamamen doğal süreçlerle açıklanmaktadır. Buzul aşındırması, donma-çözülme döngüleri, tektonik yükselme, granit ayrışması ve volkanizma gibi süreçler milyonlarca yıl boyunca bu sıra dışı kaya biçimlerini meydana getirmiştir. Ancak İskandinav halkları, jeolojik süreçler hakkında bilgi sahibi olmadıkları dönemlerde bu olağanüstü şekilleri dev trollerin bedenleri, evleri, kaleleri veya attıkları taşlar olarak yorumlamışlardır. Jeomitoloji açısından Troll Kayaları, bilimsel jeoloji ile halk hayal gücünün aynı doğal oluşumu farklı biçimlerde açıklamasının en güzel örneklerinden biridir.

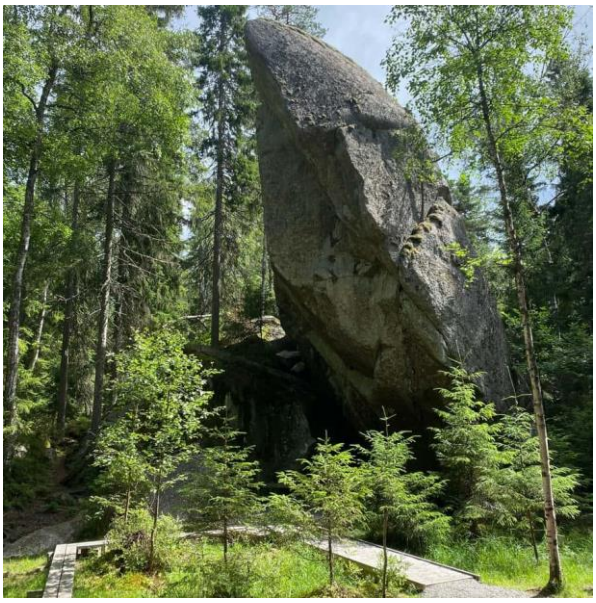

Jeomitoloji açısından Troll Kayaları, İskandinav coğrafyasının buzul ve volkanik

[334] Briggs Katharine, *British Folk-Tales and Legends*, Routledge, 1977, Geological Survey of Sweden (SGU).

süreçlerle şekillenmiş sıra dışı kaya oluşumlarının mitolojik hafızadaki karşılığıdır. Güneş ışığında taşa dönüşen troller, attıkları dev kaya blokları, yaşadıkları mağaralar ve geride bıraktıkları taş bedenler, granit duvarlar, bazalt sütunları, dengede duran kayalar ve buzul şekilleriyle bütünleşmiştir. Böylece İskandinav halkları, milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin oluşturduğu peyzajı, trollerin yaşamı ve kaderi üzerinden anlamlandırmış, Troll Kayaları da dünya jeomitolojisinin en zengin ve en etkileyici peyzaj mitlerinden biri hâline gelmiştir.

XI-7. Devlerin Köprüsü

Devlerin Köprüsü (İngilizce Giant's Bridge, Fransızca Pont des Geants, Almanca bazı bölgelerde Riesenbrücke) adı, dünya jeomitolojisinde tek bir kaya oluşumunu değil, Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde bulunan doğal kaya köprüleri ile bunlara bağlanan dev efsanelerini ifade eden ortak bir kavramdır. İnsan eliyle yapılmış izlenimi veren doğal taş kemerler, milyonlarca yıl süren aşınma, tektonik hareketler, karstlaşma veya volkanik süreçler sonucunda oluşmuştur. Ancak tarih öncesi ve tarihi dönem toplumları bu kadar büyük taş kemerlerin doğal yollarla meydana gelebileceğini açıklayamadıkları için bunların devler tarafından inşa edildiğine inanmışlardır. Bu nedenle Devlerin Köprüsü motifi, jeolojik bir oluşumun doğrudan mitolojik mimariye dönüştüğü dünya jeomitolojisinin en yaygın örneklerinden biridir.[335]

Avrupa'nın Kelt bölgelerinde anlatılan efsanelere göre devler, dağlar ve vadiler arasında rahatça yürüyebilmek için tek parça kaya bloklarından köprüler inşa ederlerdi. İrlanda, İskoçya ve Galler'de anlatılan birçok halk hikâyesinde devler, nehirlerin üzerinden geçmek veya birbirlerini ziyaret etmek amacıyla dev taş kemerler yapmışlardır. Bazı anlatılarda köprüler devlerin savaşları sırasında kullanılmış, bazı öykülerde ise insanların geçmesine izin vermeyen kutsal sınırlar hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, doğal taş kemerlerin mühendislik ürünü gibi algılanmasının tipik örnekleridir. Kaya kemerinin düzenli geometrisi, onu doğrudan bilinçli bir inşaat faaliyetiyle ilişkilendirmiştir.

Fransa'nın Ardèche bölgesindeki Pont d'Arc, jeomitoloji açısından Devlerin Köprüsü anlatılarının en güzel örneklerinden biridir. Yaklaşık 60 metre yüksekliğinde ve 54 metre genişliğindeki bu doğal kireçtaşı kemeri, Ardèche Nehri'nin milyonlarca yıllık aşındırmasıyla oluşmuştur. Bölge halkı ise uzun süre bu dev taş kemerin insanlar tarafından yapılamayacağını düşünmüş, onu devlerin veya doğaüstü varlıkların inşa ettiği bir köprü olarak anlatmıştır. Bazı yerel efsanelerde devlerin iki dağ

[335] Vitaliano Dorothy B., age, s. 103.

arasında tek adımda geçebilmek için bu taşı yerleştirdikleri söylenir. Jeomitoloji bakımından Pont d'Arc, karstik aşınmanın oluşturduğu doğal bir köprünün mitolojik mühendisliğe dönüştürülmesinin önemli örneklerinden biridir.[336]

İskandinav halk anlatılarında da çok sayıda doğal kaya köprüsü trolller ve devlerle ilişkilendirilmiştir. Norveç ve İsveç'te anlatılan efsanelere göre devler, karşı kıyılarda yaşayan akrabalarını ziyaret etmek için tek gecede dev taş köprüler inşa etmişlerdir. Bazı öykülerde köprü tamamlanamadan güneş doğmuş ve çalışan troll ya da dev taşa dönüşmüştür. Bu nedenle köprünün yakınındaki sıra dışı kaya sütunları, taşlaşmış dev işçiler olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, doğal kaya kemerleri ile çevresindeki kaya sütunlarını tek bir mitolojik olay içinde açıklamaktadır.

Bazı Avrupa efsanelerinde Devlerin Köprüsü motifi zamanla Şeytan Köprüsü (Devil's Bridge) anlatılarıyla iç içe geçmiştir. Orta Çağ'da kökeni unutulan birçok eski dev efsanesi, Hristiyanlığın etkisiyle şeytan temalı anlatılara dönüşmüştür. Bugün Almanya'daki Rakotzbrücke, İsviçre, İtalya ve Fransa'daki pek çok "Devil's Bridge" efsanesinin altında, daha eski dev ve troll mitlerinin izleri bulunduğu kabul edilmektedir. Jeomitoloji açısından bu durum, aynı doğal oluşumun farklı dönemlerde farklı mitolojik figürlerle açıklanmasının önemli bir örneğidir.[337]

Jeomitolojik bakımdan Devlerin Köprüsü efsaneleri yalnızca Avrupa ile sınırlı değildir. Çin, Orta Asya, Kafkasya ve Amerika kıtasında da doğal kaya kemerleri, dev insanlar, kültür kahramanları veya doğaüstü varlıklar tarafından yapılmış köprüler olarak anlatılmıştır. Bunun temel nedeni, doğal taş kemerlerin simetrik yapısının insan eliyle yapılmış mimari yapılara benzemesidir. İnsan zihni bu sıra dışı geometrik şekilleri doğrudan bilinçli bir yapının ürünü olarak algılamış, böylece jeolojik süreçlerin oluşturduğu doğal köprüler mitolojik mimariye dönüşmüştür.

[336] UNESCO-*Chauvet-Pont d'Arc Cave* belgeleri, French Geological Survey (BRGM), Jean Clottes, *Chauvet Cave*, Thames & Hudson, 2003.
[337] Simpson Jacqueline, *European Mythology*, Hamlyn Publishing, 1976.

Bilimsel açıdan doğal kaya köprüleri, nehir aşındırması, deniz erozyonu, karstik çözünme, rüzgâr aşındırması ve tektonik süreçlerin birlikte etkisiyle oluşmaktadır. Milyonlarca yıl boyunca kayanın zayıf kesimlerinin aşınması sonucunda yalnızca kemer biçimindeki sağlam bölüm ayakta kalır. Ancak bu süreç tarih öncesi toplumlar tarafından bilinmediğinden, insanlar bu olağanüstü taş kemerlerin ancak devlerin inşa edebileceği büyüklükte yapılar olduğuna inanmışlardır. Jeomitoloji açısından Devlerin Köprüsü efsaneleri, jeolojik süreçlerin halk belleğinde mimari faaliyetlere dönüştürülmesinin en güçlü örneklerinden biridir.

Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, doğal kaya köprüleriyle ilgili efsaneleri, insanların olağanüstü jeolojik şekilleri açıklama çabasının evrensel örnekleri arasında göstermiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, doğal kemerlerin devler, troller ve kültür kahramanlarıyla ilişkilendirilmesini jeomitolojinin en tipik "peyzaj mitleri" arasında değerlendirmiştir. Bu anlatılar, jeolojik oluşumların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel hafızanın da bir parçası olduğunu göstermektedir.[338]

Jeomitoloji açısından Devlerin Köprüsü, insanların olağanüstü doğal kaya kemerlerini açıklamak için geliştirdikleri en eski ve en yaygın mitolojik modellerden biridir. Nehirlerin, buzulların ve rüzgârın milyonlarca yıl boyunca şekillendirdiği doğal taş köprüler, halk belleğinde devlerin inşa ettiği geçitlere dönüşmüş, zamanla bu köprüler savaşların, yolculukların, kutsal sınırların ve doğaüstü güçlerin simgesi hâline gelmiştir. Böylece jeolojik gerçeklik ile mitolojik mimari birleşmiş, Devlerin Köprüsü motifi dünya jeomitolojisinin en evrensel peyzaj anlatılarından biri olarak kültürel hafızada yerini almıştır.

[338] Vitaliano Dorothy B., age, s. 105.

BÖLÜM XII
KUTSAL KAYNAKLAR

Dünya jeomitolojisinde kutsal kaynaklar, yalnızca suyun çıktığı yerler değil, aynı zamanda yeraltı ile yeryüzü arasındaki sınırın, tanrıların insanlarla iletişim kurduğu kutsal mekânların ve dünyanın canlı olduğuna inanılan noktaların simgesidir. Jeomitoloji açısından bakıldığında, sıcak su kaynakları, mineralli pınarlar, gayzerler, travertenler ve karstik kaynaklar gibi olağanüstü hidrojeolojik oluşumlar, tarih öncesinden itibaren insanlar tarafından doğaüstü güçlerin yeryüzüne açılan kapıları olarak görülmüştür. Birçok kültürde kaynak suları, yeraltındaki tanrıların nefesi, ejderhaların gözyaşı, devlerin armağanı veya kutsal varlıkların yaşadığı mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle kutsal kaynaklar, jeolojik süreçlerin mitolojik düşünceye dönüşmesinin en belirgin örnekleri arasında yer alır. Jeomitolojinin kurucusu Dorothy Vitaliano, bu tür inançların, insanların jeolojik olayları kendi kültürel dünyaları içinde anlamlandırma çabalarının ürünü olduğunu belirtmektedir.

Mitolojilerde kutsal kaynakların en yaygın özelliği şifa verme gücüne sahip olmalarıdır. Antik Yunan'da, Roma'da, Kelt dünyasında, Anadolu'da, Japonya'da ve Hint kültüründe sıcak ya da mineralli suların tanrılar tarafından insanlara gönderildiğine inanılmıştır. Bu kaynaklarda yıkanmanın hastalıkları iyileştirdiği, yaşlanmayı geciktirdiği, ruhu arındırdığı ve bazen ölümsüzlük sağladığı düşünülmüştür. Günümüzde hidrojeoloji ve tıp, bazı mineralli suların belirli rahatsızlıklarda destekleyici etkilerini kabul etmektedir, ancak antik çağ insanı bu etkiyi doğrudan tanrıların müdahalesi olarak yorumlamıştır. Böylece gerçek jeotermal ve hidrojeolojik olaylar, kutsal şifa mitlerine dönüşmüştür.

Jeomitolojide kutsal kaynakların ikinci önemli işlevi, yeraltı dünyasına açılan kapılar olarak görülmeleridir. Antik Yunan'da Hierapolis'teki Ploutonion (Pamukkale), İtalya'daki Avernus Gölü, Yunanistan'daki Acheron Nehri ve Japon mitolojisindeki Yomi ile bağlantılı kaynaklar, yaşayan dünya ile ölüler dünyası arasındaki geçiş noktaları kabul edilmiştir. Çoğu zaman bu alanlarda faylardan çıkan karbondioksit, sülfür gazları veya sıcak buharlar bulunduğu için insanlar bunları yeraltındaki tanrıların nefesi olarak yorumlamıştır. Günümüzde jeoloji bu gazların volkanik ve tektonik süreçlerden kaynaklandığını açıklamaktadır. Jeomitoloji açısından ise bu olaylar, doğal gaz çıkışlarının nasıl kutsal ve korkutucu mitlere dönüştüğünü göstermektedir.

Kelt mitolojisinde kaynaklar, çoğu zaman tanrıçaların ve perilerin yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. İrlanda ve Britanya'da yüzlerce kutsal kuyu (Holy Wells) günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kaynaklarda yaşayan tanrıça Brigid, hem suyun hem de şifanın koruyucusudur. İnsanlar kaynak başlarına madeni para, kumaş parçaları veya küçük hediyeler bırakmış, bu uygulama günümüzde bile bazı bölgelerde sürmektedir. Jeomitolojik açıdan bakıldığında bu kutsal kuyuların büyük bölümü fay hatları boyunca çıkan yeraltı sularının oluşturduğu doğal pınarlardır. Doğal hidrojeolojik süreçler, halk kültüründe kutsal varlıkların yaşam alanlarına dönüşmüştür.

İskandinav mitolojisinde kutsal kaynakların en önemlisi Mímir Kuyusu (Mímisbrunnr)'dur. Dünya Ağacı Yggdrasil'in köklerinden birinin altında bulunan bu

kaynak, bilgeliğin ve kozmik hafızanın kaynağıdır. Tanrı Odin, bu sudan içebilmek için bir gözünü feda etmiştir. Buradaki su sıradan bir su değil, dünyanın başlangıcından beri var olan bilgeliğin özü kabul edilir. Jeomitolojik açıdan Mímir Kuyusu, yeraltı suyunun yalnızca fiziksel yaşamı değil, evrensel bilgiyi de beslediğine ilişkin inancın mitolojik ifadesidir.

Hint mitolojisinde ise Ganj Nehri'nin kaynağı doğrudan gökten inen kutsal su olarak anlatılır. Tanrıça Ganga, insanların günahlarını temizlemek amacıyla yeryüzüne iner, ancak onun büyük gücü dünyayı yok edebileceği için Tanrı Şiva tarafından saçlarında tutulur ve daha sonra yeryüzüne yavaşça bırakılır. Himalaya buzullarından doğan gerçek akarsu sistemi, böylece kutsal bir kozmik olaya dönüştürülmüştür. Jeomitoloji açısından bu anlatı, dağ buzullarından beslenen büyük nehirlerin kutsal kökenlere bağlanmasının klasik örneklerinden biridir.

Japon mitolojisinde çok sayıdaki onsen (kaplıca) ve sıcak su kaynağı, Şinto inancında kami adı verilen kutsal ruhların yaşadığı mekânlar olarak görülmektedir. Özellikle Beppu, Kusatsu ve Dōgo gibi tarihi kaplıcalar, yalnızca tedavi merkezi değil, aynı zamanda dinsel arınma alanlarıdır. Volkanik faaliyetlerle oluşan sıcak su kaynakları, tanrıların armağanı olarak kabul edilir. Jeomitoloji açısından burada volkanizma ile dinsel inanç arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.

Anadolu, kutsal kaynaklar bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Pamukkale, Hierapolis, Sultaniye Kaplıcaları, Bursa Çekirge, Afyon Gazlıgöl, Yalova Termal ve daha birçok sıcak su alanı, Antik Çağ'dan itibaren tanrılar tarafından kutsanmış şifa merkezleri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Pamukkale'deki Ploutonion, yeraltı dünyasının kapısı kabul edilmiş, travertenler ise tanrıların yeryüzüne bıraktığı beyaz taşlar olarak yorumlanmıştır. Jeolojik gerçeklik ile dinsel inanışın bu ölçüde iç içe geçtiği alanların sayısı dünyada oldukça azdır.

Jeomitoloji araştırmaları, kutsal kaynakların büyük bölümünün tesadüfen seçilmediğini göstermektedir. Modern jeolojiye göre bunların önemli bir kısmı aktif fay zonları, jeotermal alanlar, karst sistemleri, volkanik bölgeler veya yeraltı suyu çıkış noktaları üzerinde yer almaktadır. İnsanlar bu olağanüstü doğal olayların nedenini bilmedikleri dönemlerde, bunları tanrıların, devlerin, ejderhaların ya da yeraltı ruhlarının faaliyetleriyle açıklamışlardır. Böylece hidrojeolojik süreçler, kültürel hafızada mitolojik anlatılara dönüşmüştür. Bu durum, jeomitolojinin temel çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Kutsal kaynaklar, dünya jeomitolojisinin en temel konularından biridir. Yeryüzüne çıkan sıcak ya da soğuk sular, insanlar için yalnızca yaşamsal bir kaynak değil, aynı zamanda tanrıların armağanı, yeraltı dünyasının kapısı, şifa merkezi ve kutsal bilginin simgesi olmuştur. Fay hatları, volkanizma, yeraltı suları ve jeotermal etkinlikler gibi tamamen doğal jeolojik süreçler, insanlığın ortak hayal gücüyle birleşerek dünyanın hemen her kültüründe zengin mitolojik anlatılar üretmiştir. Bu nedenle kutsal kaynaklar, jeoloji ile mitolojinin en açık biçimde iç içe geçtiği doğal miras alanları arasında yer almaktadır.

XII-1. Pamukkale

Pamukkale, Türkiye'nin Denizli ilinde yer alan ve dünya jeomitolojisi açısından en önemli kutsal jeolojik alanlardan biri kabul edilen doğal oluşumlardan biridir. Beyaz traverten terasları, sıcak ve mineralli kaynak suları ile bunların hemen üzerinde kurulan antik Hierapolis kenti, yaklaşık iki bin yıldan fazla bir süre boyunca hem sağlık merkezi hem de kutsal bir hac alanı olarak kullanılmıştır. Jeolojik olarak Pamukkale, Büyük Menderes Grabeni boyunca etkin olan fay sistemlerinden yükselen, sıcaklığı yaklaşık 35-100 °C arasında değişebilen kalsiyum bikarbonatça zengin termal suların yeryüzüne çıkmasıyla oluşmuştur. Bu sular yüzeye ulaştığında karbondioksit gazını kaybederek kalsiyum karbonat (traverten) çökeltileri bırakmış ve binlerce yıl boyunca bugün görülen beyaz basamaklı travertenleri meydana getirmiştir. Jeomitoloji açısından ise bu olağanüstü beyaz peyzaj, insanların gözünde tanrıların armağanı, yeraltı dünyasının kapısı ve şifa veren kutsal sular olarak yorumlanmıştır. Böylece Pamukkale, jeolojik süreçlerin kutsal mitolojiye dönüştüğü dünyanın en önemli örneklerinden biridir.[339]

Pamukkale'nin jeomitolojik önemi yalnızca travertenlerden değil, onların üzerine kurulan Hierapolis kentinin dini kimliğinden kaynaklanmaktadır. Kent, MÖ 2. yüzyılda Bergama Krallığı döneminde kurulmuş ve kısa sürede Anadolu'nun en önemli sağlık ve kutsal merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Antik dünyanın dört bir yanından insanlar, sıcak suların tanrılar tarafından gönderildiğine inanarak buraya tedavi olmak amacıyla gelmişlerdir. Romalılar döneminde termal havuzlar yalnızca fiziksel tedavi amacıyla değil, aynı zamanda dinsel arınma törenleri için de kullanılmıştır. Jeomitoloji açısından burada sıcak su kaynakları, doğrudan yeraltındaki ilahi güçlerin yeryüzüne çıkışı olarak algılanmıştır.

Pamukkale ile ilgili en önemli jeomitolojik anlatılardan biri, antik kentin hemen yanında bulunan Ploutonion (Plüton Tapınağı) ile ilgilidir. Antik Yunan ve Roma inancına göre buradaki mağara, yeraltı tanrısı Plouton (Hades) ile eşi Persephone'nin yeryüzüne açılan kapısıydı. Mağaranın içinden çıkan zehirli gazlar nedeniyle küçük hayvanlar kısa sürede ölürken, rahipler belirli tekniklerle bu gazlardan korunarak mağaraya girebiliyorlardı. Antik insanlar bu olayı tanrısal bir mucize olarak yorumlamış ve mağarayı "cehennemin kapısı" olarak kabul etmişlerdir. Günümüzde yapılan jeolojik araştırmalar, mağaradan çıkan gazın fay hatları boyunca yükselen yüksek yoğunluklu karbondioksit (CO_2) olduğunu ortaya koymuştur. Jeomitoloji

[339] UNESCO Dünya Mirası Merkezi, *Hierapolis–Pamukkale*; C. Şimşek, *Hierapolis (Pamukkale) Rehberi*, Ege Yayınları.

açısından bu örnek son derece önemlidir, çünkü gerçek bir jeolojik gaz çıkışı, antik çağda doğrudan yeraltı tanrısının varlığıyla açıklanmıştır.

Pamukkale'nin sıcak suları hakkında anlatılan yerel halk efsaneleri de jeomitoloji açısından dikkat çekicidir. Bunların en yaygın olanına göre fakir ve çirkin olduğu düşünülen genç bir kız, yaşamaktan umudunu keserek travertenlerin bulunduğu kayalıklardan kendini aşağı bırakmak ister. Ancak sıcak su dolu doğal havuzlardan birine düşer ve burada mucizevi biçimde güzelleşir. Bir beyin oğlu onu görüp evlenmek ister. Böylece Pamukkale'nin şifalı suları hem güzellik hem de yaşam veren kutsal sular olarak halk belleğinde yer edinmiştir. Her ne kadar bu anlatı antik dönem kaynaklarında bulunmasa da, Cumhuriyet döneminde Denizli çevresinde yaygın biçimde anlatılan modern halk efsaneleri arasında yer almaktadır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, termal suların gerçek tedavi edici etkisinin mitolojik bir dönüşüm hikâyesine dönüşmesinin güzel bir örneğidir.[340]

Pamukkale travertenleri, Antik Çağ boyunca kutsal beyazlıkları nedeniyle tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Antik yazar Strabon, Hierapolis'in sıcak sularından ve bunların insanlar üzerindeki tedavi edici etkilerinden söz ederken bölgenin olağanüstü doğasını vurgulamaktadır. Roma döneminde ise bu suların özellikle romatizma, deri hastalıkları ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına iyi geldiğine inanılmıştır. Günümüzde modern tıp, mineralli termal suların bazı hastalıklarda destekleyici etkilerini kabul etmekle birlikte, antik çağdaki gibi mucizevi tedavi gücüne sahip oldukları düşüncesini bilimsel olarak doğrulamamaktadır. Jeomitoloji açısından önemli olan, gerçek jeotermal kaynakların kutsal şifa anlatılarına dönüşmüş olmasıdır.

Pamukkale ile Hierapolis'in birlikte değerlendirilmesi, jeomitolojinin temel ilkelerinden birini göstermektedir: jeolojik olayların kutsal mekânların oluşumuna yön vermesi. Fay hatlarından çıkan sıcak su, travertenleri oluşturmuş, travertenler kutsal kabul edilmiş, kutsallık ise tapınakların, hamamların, kutsal havuzların ve sonunda büyük bir antik kentin kurulmasına yol açmıştır. Bu süreç, jeolojik bir olayın doğrudan dini, kültürel ve ekonomik bir merkeze dönüşmesinin dünyadaki en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir.

Bilimsel araştırmalar, Pamukkale'nin oluşumunun hâlen devam ettiğini göstermektedir. Fay sistemlerinden yükselen sıcak sular her yıl yeni traverten tabakaları oluştururken, suyun yönlendirilmesi ve koruma çalışmaları sayesinde beyaz terasların doğal görünümü korunmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle Pamukkale yalnızca tarihi bir miras değil, aynı zamanda yaşayan bir jeolojik süreçtir. Jeomitoloji açısından burada mitoloji geçmişte kalmış değildir, bugün bile ziyaretçiler travertenleri "doğanın mucizesi" olarak görmekte ve sıcak suların olağanüstü etkisinden söz etmektedirler.[341]

Jeomitoloji açısından Pamukkale, dünyanın en önemli kutsal jeotermal peyzajlarından biridir. Milyonlarca yıl boyunca faylardan yükselen mineralli sıcak suların oluşturduğu travertenler, antik çağ insanı tarafından yeraltı tanrılarının armağanı, şifa dağıtan kutsal kaynaklar ve ölüler dünyasının kapısı olarak yorumlanmıştır. Hierapolis'in

[340] Sakaoğlu Saim, 101 Anadolu Efsanesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
[341] MTA (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü), Denizli Jeotermal Alanları raporları.

kurulması, Ploutonion'un kutsallaştırılması ve termal suların iyileştirici gücüne ilişkin anlatılar, jeolojik süreçlerin mitolojiye, dini yaşama ve kültürel belleğe nasıl dönüştüğünü açık biçimde göstermektedir. Bu nedenle Pamukkale, yalnızca Türkiye'nin değil, dünya jeomitolojisinin de en değerli doğal ve kültürel miras alanlarından biri kabul edilmektedir.

XII-2. Yellowstone

Yellowstone Milli Parkı, ABD'nin Wyoming, Montana ve Idaho eyaletlerine yayılan, dünyanın en büyük aktif jeotermal alanlarından biridir ve jeomitoloji açısından kutsal kaynaklar kategorisinde en önemli doğal peyzajlardan biri kabul edilir. Yaklaşık 8.983 km² yüzölçümüne sahip olan parkta 10.000'den fazla hidrotermal oluşum, 500'ün üzerinde aktif gayzer, binlerce sıcak su kaynağı, çamur kazanı ve buhar bacası bulunmaktadır. Bu olağanüstü jeolojik yapı, yaklaşık 2,1 milyon yıl önce başlayan ve günümüzde de etkinliğini sürdüren Yellowstone sıcak noktasına (hotspot) bağlı volkanik sistemin ürünüdür. Yeraltındaki magma odası tarafından ısıtılan yeraltı suları, fay ve çatlak sistemleri boyunca yüzeye çıkarak sıcak su kaynaklarını ve gayzerleri oluşturur. Jeomitoloji açısından ise bu olağanüstü doğal olaylar, Kuzey Amerika'nın Yerli halkları tarafından yeryüzünün nefesi, ruhların yaşadığı kutsal alanlar ve yaratılışın izleri olarak yorumlanmıştır.[342]

Yellowstone bölgesi, Avrupalılar tarafından keşfedilmeden binlerce yıl önce Shoshone, Crow (Apsáalooke), Bannock, Blackfeet, Nez Perce, Kiowa, Flathead (Salish), Umatilla ve diğer birçok Yerli topluluk tarafından kutsal kabul edilmiştir. Arkeolojik bulgular, insanların bu bölgede en az 11.000 yıldır yaşadığını göstermektedir. Yerli halklar için sıcak su kaynakları yalnızca doğal olaylar değil, aynı zamanda ruhların konuştuğu, ataların yaşadığı ve doğanın canlı gücünün hissedildiği kutsal mekânlardı. Bu nedenle bazı kaynakların çevresinde avlanmak, yüksek sesle konuşmak veya suyu kirletmek tabu kabul edilirdi. Jeomitoloji açısından Yellowstone, doğal hidrotermal faaliyetlerin kutsal peyzaja dönüştüğü en eski örneklerden biridir.

Yellowstone'un en tanınmış kutsal kaynaklarından biri olan Old Faithful Gayzeri, jeolojik olarak yaklaşık her 90 dakikada bir sıcak su ve buhar püskürten hidrotermal bir sistemdir. Yerli halk anlatılarında ise bu düzenli patlamalar, yeraltında yaşayan büyük ruhların nefesi veya dünyanın kalbinin attığını gösteren işaretler olarak yorumlanmıştır. Bazı Shoshone anlatılarında gayzerlerden yükselen buharın gökyüzüne çıkan duaları taşıdığına inanılır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, düzenli hidrotermal püskürmelerin mitolojik bir ritüele dönüştürülmesinin önemli örneklerindendir.

[342] Smith Robert B. & Siegel Lee J., Yellowstone National Park, National Park Service (NPS); Windows into the Earth: The Geologic Story of Yellowstone and Grand Teton National Parks, Oxford University Press, 2000.

Yellowstone'un en etkileyici hidrotermal oluşumlarından biri olan Grand Prismatic Spring, yaklaşık 110 metre çapıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük sıcak su kaynağıdır. Jeolojik olarak sıcak su içinde yaşayan termofilik bakterilerin oluşturduğu renkli halkalar sayesinde mavi, yeşil, sarı ve turuncu tonlarında görünür. Yerli halkların bazı anlatılarında bu olağanüstü renkler, gökkuşağının yeryüzüne düşmüş parçaları veya ruhların kullandığı kutsal boyalar olarak yorumlanmıştır. Crow halkı arasında kaynakların renklerinin Büyük Ruh'un (Great Spirit) yeryüzüne bıraktığı yaşam izleri olduğu yönünde sözlü gelenekler bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından burada mikrobiyolojik ve jeokimyasal süreçler, kutsal sembollere dönüşmüştür.[343]

Yellowstone'daki Mammoth Hot Springs traverten terasları da jeomitolojik bakımdan büyük önem taşır. Binlerce yıl boyunca sıcak suyun çökelttiği kalsiyum karbonat tabakaları, beyaz basamaklar ve doğal havuzlar oluşturmuştur. Yerli anlatılarında bu beyaz terasların, yeraltındaki kutsal ruhların yeryüzüne bıraktığı taş merdivenler olduğu söylenmiştir. Bazı Shoshone efsanelerinde ise bu basamaklardan yalnızca ruhların ve şamanların geçebileceği anlatılır. Jeolojik olarak traverten çökelimiyle oluşan bu yapılar, kültürel hafızada kutsal mimariye dönüşmüştür.

Yellowstone'da bulunan çok sayıdaki çamur kazanı (mud pots) ve buhar bacaları (fumaroles) da Yerli mitolojisinde önemli yer tutmaktadır. Buharın yerden yükselmesi, dünyanın konuşması veya yeraltındaki ruhların nefesi olarak yorumlanmıştır. Özellikle sülfür kokusunun hissedildiği alanlarda insanların sessiz davranmaları gerektiğine inanılırdı. Bazı Crow ve Shoshone anlatılarında, bu bölgelerde yaşayan görünmez ruhların rahatsız edilmesi hâlinde hastalık veya kötü hava koşulları meydana geleceği anlatılır. Jeomitoloji açısından bu örnekler, jeotermal gaz çıkışlarının kutsal varlıkların faaliyetleri olarak yorumlanmasının tipik örnekleridir.

Yellowstone'un jeomitolojik önemi yalnızca Yerli mitolojisiyle sınırlı değildir. Modern jeomitoloji çalışmalarında Yellowstone, doğal jeotermal olayların kültürel algıya nasıl

[343] National Park Service – *Grand Prismatic Spring*; Thomas D. Brock, *Life at High Temperatures*, University Press of Colorado, 1994.

dönüştüğünü gösteren en önemli saha laboratuvarlarından biri kabul edilmektedir. Dorothy Vitaliano, sıcak su kaynakları, gayzerler ve fumarollerin tarih boyunca insanlar tarafından doğaüstü güçlerin belirtileri olarak algılandığını belirtirken, Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Yellowstone'u jeolojik süreçlerin mitolojik anlatılar üretmesine örnek gösterilen dünya çapındaki önemli alanlar arasında değerlendirmişlerdir.[344]

Bilimsel açıdan Yellowstone'un sıcak su kaynakları, dünyanın en büyük kıtasal volkanik sistemlerinden biri olan Yellowstone Kalderası üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık 60×40 kilometre büyüklüğündeki bu kalderanın altında bulunan magma rezervuarı, yeraltı sularını ısıtarak yüzlerce gayzer ve sıcak su kaynağını beslemektedir. Bugün Yellowstone'daki hidrotermal sistemlerin davranışı, jeofizik, hidrojeoloji ve volkanoloji alanlarında dünyanın en ayrıntılı biçimde izlenen doğal süreçlerinden biridir. Jeomitoloji açısından ise bu bilimsel açıklama, binlerce yıl boyunca geliştirilen kutsal anlatılarla birlikte değerlendirildiğinde, doğanın aynı olgusunun farklı bilgi sistemleri tarafından nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir.

Jeomitoloji açısından Yellowstone, dünyanın en önemli kutsal jeotermal peyzajlarından biridir. Gayzerler, sıcak su kaynakları, travertenler, çamur kazanları ve buhar bacaları, binlerce yıl boyunca Kuzey Amerika Yerli halkları tarafından dünyanın canlı olduğunun, yeraltındaki ruhların varlığının ve Büyük Ruh'un yeryüzündeki gücünün işaretleri olarak görülmüştür. Modern jeoloji bu olayları volkanizma, hidrotermal dolaşım ve jeokimyasal süreçlerle açıklarken, jeomitoloji aynı doğal olayların kültürel bellekte nasıl kutsal anlatılara dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Yellowstone, bilim ile mitolojinin aynı doğal peyzaj üzerinde buluştuğu en önemli örneklerden biridir.

XII-3. Bath

Bath, İngiltere'nin Somerset kontluğunda yer alan ve dünyanın en eski kutsal termal kaynak merkezlerinden biri olarak kabul edilen bir yerleşimdir. Jeomitoloji açısından Bath, doğal sıcak su kaynaklarının mitolojik, dinsel ve kültürel anlamlarla bütünleştiği en önemli örneklerden biridir. Kentin temelini oluşturan sıcak su kaynakları, Mendip Tepeleri'ne düşen yağmur sularının yeraltında yaklaşık 2.700–4.500 metre derinliğe kadar inmesi, jeotermal gradyan nedeniyle yaklaşık 64-96 °C'ye kadar ısınması ve fay sistemleri boyunca yeniden yüzeye çıkmasıyla oluşmaktadır. Günümüzde kaynaklardan her gün yaklaşık 1,1 milyon litre mineralli sıcak su çıkmaktadır. Antik toplumlar bu olağanüstü doğa olayını jeolojik süreçlerle açıklayamadıkları için suların tanrılar tarafından gönderildiğine inanmış ve Bath, binlerce yıl boyunca kutsal bir şifa merkezi olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından Bath,

[344] Vitaliano Dorothy B., age, s. 272.

hidrojeolojik bir olayın kutsal bir peyzaja dönüşmesinin en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir.

Bath'ın kutsallığı, Roma döneminden önce bölgede yaşayan Keltlere kadar uzanmaktadır. Keltler, burada çıkan sıcak suyu Sulis adlı yerel tanrıçanın armağanı olarak kabul etmişlerdir. Sulis hem güneş ışığı hem de şifa veren sularla ilişkilendirilen güçlü bir tanrıçaydı. Kaynak suyunun buharı, tanrıçanın nefesi olarak görülüyor, suya girmenin ise yalnızca bedeni değil ruhu da arındırdığına inanılıyordu. Kelt halkı, kaynak başına adaklar bırakıyor ve tanrıçadan sağlık, bereket ve korunma diliyordu. Jeomitoloji açısından burada doğal sıcak su kaynağı doğrudan bir tanrıçanın fiziksel varlığıyla özdeşleştirilmiştir.[345]

MS 43 yılında Britanya'yı fetheden Romalılar, yerel Sulis kültünü tamamen ortadan kaldırmak yerine kendi tanrıçaları Minerva ile birleştirmiş ve Sulis Minerva adını verdikleri ortak bir kutsal figür oluşturmuşlardır. Böylece Bath'ın kutsal kaynağı hem Kelt hem de Roma dini içinde önemini korumuştur. Romalılar burada büyük bir tapınak ve bugün hâlâ ayakta duran ünlü Roma Hamamları (Roman Baths) kompleksini inşa etmişlerdir. Antik çağ boyunca insanlar, sıcak suya girmeden önce tanrıça Sulis Minerva'ya dua eder, adak sunar ve sağlık dilerdi. Jeomitoloji açısından bu örnek, doğal bir jeotermal kaynağın iki farklı kültür tarafından ortak kutsal alan olarak benimsenmesinin nadir örneklerinden biridir.

Bath'taki kutsal kaynaklarla ilgili en dikkat çekici mitolojik uygulamalardan biri, lanet tabletleri (curse tablets / defixiones) geleneğidir. Ziyaretçiler, kendilerine haksızlık yaptığını düşündükleri kişilerin adlarını ince kurşun levhalara yazarak bunları kutsal kaynağın içine atarlardı. İnanca göre tanrıça Sulis Minerva bu dilekleri okuyacak ve suçlu kişiyi cezalandıracaktı. Arkeolojik kazılarda 130'dan fazla lanet tableti bulunmuştur. Bu tabletler, kaynak suyunun yalnızca şifa değil aynı zamanda ilahi adalet dağıtan kutsal bir güç olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitoloji açısından doğal sıcak su kaynağı, tanrılarla iletişim kurulan bir aracı hâline gelmiştir.

Bath kaynaklarıyla ilgili bir başka gelenek, Britanya'nın efsanevi kralı Bladud ile ilişkilidir. Orta Çağ kroniklerinde anlatıldığına göre Bladud cüzzama yakalanır ve toplumdan uzaklaştırılır. Domuz çobanlığı yaparken hastalıklı domuzlarının sıcak çamurlu bir kaynağa girip iyileştiğini fark eder. Kendisi de bu kaynaklarda yıkanır ve sağlığına kavuşur. Daha sonra burada Bath kentini kurar. Tarihsel olarak bu öykünün doğruluğu kanıtlanmamış olup daha çok Geoffrey of Monmouth'un Britanya krallarıyla ilgili efsanevi anlatılarının bir parçasıdır. Ancak jeomitoloji açısından bu hikâye önemlidir, çünkü sıcak mineralli suların gerçek tedavi edici etkisi, kutsal bir kuruluş efsanesine dönüştürülmüştür.[346]

Bath'ın kutsal suları, Orta Çağ boyunca da önemini korumuştur. Hristiyanlık döneminde eski Kelt ve Roma inanışlarının yerini azizlere yönelik inançlar almış olsa da, sıcak su kaynaklarının iyileştirici gücüne olan inanç devam etmiştir. Orta Çağ hacıları ve daha sonra 17. ve 18. yüzyılın aristokrat ziyaretçileri, Bath'a yalnızca sağlık amacıyla değil, ruhsal arınma düşüncesiyle de gelmişlerdir. Böylece kutsal kaynak

[345] Green Miranda, Dictionary of Celtic Myth and Legend, Thames & Hudson, London, 1992.
[346] Monmouth Geoffrey of, Historia Regum Britanniae, Barry Cunliffe, 2012.

kültü, farklı dini sistemler içinde varlığını sürdürmüştür. Jeomitoloji açısından bu durum, aynı jeolojik oluşumun farklı dönemlerde farklı inançlarla yeniden yorumlanmasının önemli bir örneğidir.

Bilimsel açıdan Bath kaynaklarının oluşumu tamamen hidrojeolojik süreçlerle açıklanmaktadır. Yağmur suları kireçtaşları içinde derinlere sızmakta, yerin doğal sıcaklığıyla ısınmakta ve fay sistemleri boyunca yeniden yüzeye çıkmaktadır. Ancak bu mekanizma Antik Çağ'da bilinmediği için kaynaklar tanrıça Sulis'in kutsal armağanı olarak görülmüştür. Jeomitolojinin kurucularından Dorothy Vitaliano, Bath gibi kutsal kaynakları insanların olağanüstü hidrojeolojik olayları mitolojik çerçevede açıklamalarının klasik örnekleri arasında değerlendirmiştir. Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Bath'ı jeoloji ile kutsal peyzajın birleştiği en önemli Avrupa örneklerinden biri olarak ele almışlardır.[347]

Bath, günümüzde UNESCO Dünya Mirası Alanı olarak korunmaktadır ve Roma Hamamları ile kutsal kaynak kompleksi dünyanın en iyi korunmuş antik termal merkezlerinden biridir. Arkeolojik kazılar sayesinde Kelt ve Roma dönemine ait tapınak kalıntıları, adak eşyaları, madeni paralar, tanrıça heykelleri ve lanet tabletleri gün ışığına çıkarılmıştır. Bu buluntular, jeolojik bir sıcak su kaynağının yaklaşık iki bin yıl boyunca kesintisiz biçimde kutsal kabul edildiğini gösteren en güçlü kanıtlardır. Jeomitoloji açısından Bath, doğal hidrotermal sistemlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda dini, toplumsal ve kültürel tarih üzerinde de belirleyici rol oynadığını gösteren seçkin bir örnektir.

Jeomitoloji açısından Bath, dünyanın en önemli kutsal termal kaynak peyzajlarından biridir. Yeraltından yükselen sıcak mineralli sular, Keltler tarafından tanrıça Sulis'in armağanı, Romalılar tarafından Sulis Minerva'nın kutsal gücü, Orta Çağ insanı

[347] Vitaliano Dorothy B., age, s. 274.

tarafından ise ilahi şifanın kaynağı olarak görülmüştür. Aynı jeolojik oluşumun binlerce yıl boyunca farklı kültürler tarafından kutsallaştırılması, Bath'ı jeoloji, mitoloji ve din tarihinin kesiştiği en önemli merkezlerden biri hâline getirmiştir. Bu nedenle Bath, Pamukkale, Delphi ve Yellowstone ile birlikte dünya jeomitolojisinin en seçkin kutsal kaynak alanları arasında kabul edilmektedir.

XII-4. Hierapolis (Denizli-Türkiye)

Hierapolis, günümüzde Denizli ili sınırları içinde, Pamukkale travertenlerinin hemen üzerinde kurulmuş olan antik kenttir ve dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal jeotermal merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Kutsallığını, bulunduğu coğrafyanın olağanüstü jeolojik özelliklerinden alır. Büyük Menderes Grabeni boyunca uzanan aktif faylar sayesinde yeraltından çıkan sıcak ve mineralli sular, binlerce yıl boyunca beyaz travertenleri oluşturmuş, bu olağanüstü doğal görünüm ise antik çağ insanı tarafından tanrıların yeryüzündeki armağanı olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Hierapolis yalnızca bir antik kent değil, jeolojik süreçlerin dinsel inançlara yön verdiği dünyanın en önemli jeomitolojik peyzajlarından biridir. MÖ 2. yüzyılda Pergamon (Bergama) Krallığı döneminde kurulan kent, Roma ve Bizans çağlarında Anadolu'nun en önemli kutsal sağlık merkezlerinden biri hâline gelmiştir.[348]

Hierapolis'in kutsallığının temelinde, antik dönemde Ploutonion adı verilen kutsal mağara bulunmaktadır. Antik Yunan ve Roma inancına göre burası, yeraltı tanrısı Plouton (Hades) ile eşi Persephone'nin yeryüzüne açılan kapısıydı. Mağaranın içinden sürekli olarak sıcak ve zehirli gazlar çıkıyor, küçük hayvanlar kısa sürede ölürken tapınak rahipleri belirli tekniklerle bu gazlardan korunarak mağaraya girebiliyorlardı. Antik insanlar bunu tanrıların mucizesi olarak yorumlamış, rahipleri ise yeraltı tanrısıyla iletişim kurabilen kutsal kişiler olarak görmüşlerdir. Günümüzde yapılan jeolojik araştırmalar, mağaradan çıkan gazın aktif faylardan yükselen yüksek yoğunluklu karbondioksit (CO_2) olduğunu göstermiştir. Jeomitoloji açısından Ploutonion, gerçek bir jeolojik gaz çıkışının mitolojik olarak "cehennemin kapısı"na dönüştürülmesinin dünyadaki en iyi belgelenmiş örneğidir.

Antik çağ yazarı Strabon, Hierapolis'i anlatırken burada bulunan mağaranın olağanüstü özelliklerinden ayrıntılı biçimde söz eder. Ona göre mağaraya bırakılan boğalar ve diğer hayvanlar kısa sürede ölmekte, ancak kutsal rahipler tanrıların koruması sayesinde mağaraya zarar görmeden girebilmektedir. Strabon, bu durumu Plouton'un gücünün kanıtı olarak yorumlamaktadır. Bugün ise bilim insanları

[348] Şimşek Celal, *Hierapolis (Pamukkale) Rehberi*, Ege Yayınları.

bunun, karbondioksitin zemine yakın bölgede yoğunlaşması nedeniyle küçük hayvanların hızla boğulması, insanların ise dikkatli davranarak daha yüksek seviyede nefes almaları sayesinde hayatta kalmalarıyla açıklanabileceğini göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu olay, jeolojik gerçekliğin dinsel bir mucize olarak algılanmasının klasik örneklerinden biridir.[349]

Hierapolis yalnızca yeraltı dünyasının kapısı olarak değil, aynı zamanda şifa merkezi olarak da büyük ün kazanmıştır. Antik dünyanın dört bir yanından insanlar sıcak mineralli sularda tedavi olmak amacıyla buraya gelmiş, burada hamamlar, kutsal havuzlar ve sağlık yapıları inşa edilmiştir. Romatizma, deri hastalıkları, kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ve çeşitli kronik hastalıkların bu sularda iyileştiğine inanılmıştır. Günümüzde modern balneoloji, mineralli termal suların bazı hastalıklarda destekleyici tedavi sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, antik dönemde atfedilen mucizevi iyileştirme gücünü bilimsel olarak doğrulamamaktadır. Jeomitoloji açısından önemli olan, gerçek jeotermal kaynakların kutsal şifa anlatılarıyla bütünleşmiş olmasıdır.

Hierapolis çevresinde zamanla çeşitli halk efsaneleri de gelişmiştir. Denizli yöresinde yaygın olarak anlatılan bir efsaneye göre çirkin olduğu için kimsenin evlenmek istemediği genç bir kız, yaşamına son vermek amacıyla travertenlerden kendini bırakır, ancak sıcak su dolu doğal havuzlardan birine düşer ve burada güzelleşerek sağlığına kavuşur. Daha sonra bir bey oğlu onunla evlenir. Bu efsane antik dönem kaynaklarında yer almamakla birlikte, termal suların iyileştirici etkisinin halk belleğinde mucizevi bir dönüşüm hikâyesine dönüştüğünü göstermesi bakımından jeomitolojik açıdan önemlidir.[350]

Hierapolis'te kutsal kaynaklarla bağlantılı dinsel törenler de düzenlenmiştir. Ziyaretçiler önce sıcak sularda yıkanarak bedensel ve ruhsal arınma gerçekleştirir, ardından tapınaklarda adak sunarlardı. Bazı araştırmacılar, özellikle Ploutonion çevresindeki ritüellerin ölüm ve yeniden doğuş temasını simgelediğini ileri sürmektedir. Yeraltı tanrısının ülkesine sembolik olarak yaklaşan kişinin, arınmış biçimde yeniden yaşama döndüğüne inanılıyordu. Bu durum, jeolojik bir gaz çıkışının dinsel bir yeniden doğuş ritüeline dönüşmesinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Hierapolis'in bulunduğu alan, aktif tektonik hareketlerin etkisi altındadır. Faylardan yükselen sıcak sular, yüzeye ulaştıklarında karbondioksitlerini kaybederek kalsiyum karbonat çökeltileri bırakır ve travertenleri oluşturur. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Antik çağ insanı bu jeolojik mekanizmayı bilmediği için beyaz travertenleri tanrıların yeryüzüne bıraktığı kutsal taşlar, sıcak suları ise yeraltı tanrılarının armağanı olarak değerlendirmiştir. Jeomitoloji açısından Hierapolis, hidrojeoloji, tektonik ve volkanik gaz çıkışlarının kültürel hafızada nasıl kutsallaştırıldığını gösteren en önemli örneklerden biridir.

Jeomitoloji alanının öncü araştırmacılarından Dorothy Vitaliano, Hierapolis'i, doğal jeolojik olayların mitolojik anlatılara dönüşmesini gösteren en başarılı örneklerden biri olarak değerlendirmiştir. Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Ploutonion'u, aktif fay sistemlerinden çıkan gazların antik dünyada yeraltı tanrılarıyla ilişkilendirilmesini

[349] Strabon, Geographika, Kitap XIII.
[350] Sakaoğlu Saim, age, s. 81.

açıklayan klasik bir jeomitolojik örnek olarak ayrıntılı biçimde ele almışlardır. Özellikle son yıllarda yapılan jeolojik ve arkeolojik araştırmalar, antik anlatıların büyük ölçüde gerçek jeolojik olaylara dayandığını ortaya koymuştur.[351]

Hierapolis, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal kaynak ve yeraltı dünyası merkezlerinden biridir. Aktif faylardan yükselen sıcak mineralli sular ve karbondioksit gazları, antik çağ insanı tarafından Plouton'un yeraltı ülkesinin işaretleri olarak yorumlanmış, travertenler, kutsal beyaz taşlara dönüşmüş, termal sular ise tanrıların insanlara sunduğu şifa kaynağı kabul edilmiştir. Günümüzde jeoloji bu olayları hidrotermal dolaşım, tektonik hareketler ve gaz çıkışlarıyla açıklarken, jeomitoloji aynı doğal süreçlerin binlerce yıl boyunca nasıl mitolojik anlatılara, dini ritüellere ve kutsal mekânlara dönüştüğünü göstermektedir. Bu yönüyle Hierapolis, Pamukkale ile birlikte dünya jeomitolojisinin en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

XII-5. Gayzerler

Gayzerler, dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici doğal oluşumları arasında yer alır. Yeraltında jeotermal enerjiyle ısınan suyun belirli aralıklarla büyük bir basınçla buhar ve sıcak su hâlinde yeryüzüne fışkırmasıyla oluşan bu hidrotermal sistemler, tarih öncesinden itibaren insanların hayranlık ve korkuyla yaklaştıkları doğal olaylar olmuştur. Günümüzde gayzerlerin oluşumu hidrojeoloji, volkanoloji ve jeotermal sistemlerle açıklanabilmektedir, ancak eski toplumlar için düzenli aralıklarla gökyüzüne yükselen kaynar su sütunları, sıradan bir doğa olayı değil, tanrıların, yeraltı ruhlarının veya dünyanın canlı olduğunun açık kanıtıydı. Jeomitoloji açısından gayzerler, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik anlatılara dönüştüğü en güçlü örneklerden biridir.

"Gayzer" sözcüğü, İzlanda'daki ünlü Great Geysir'den gelmektedir. Kelime, Eski İskandinavcada "taşmak, fışkırmak" anlamındaki geysa fiilinden türemiştir. İzlanda halkı yüzyıllar boyunca bu sıcak su püskürmelerini devlerin, ateş devlerinin ve yeraltında yaşayan görünmez varlıkların nefesi olarak yorumlamıştır. İskandinav mitolojisinde ateş ülkesi Muspelheim ile buz ülkesi Niflheim arasındaki kozmik karşıtlık, İzlanda'nın volkanik doğasında somut karşılığını bulmuştur. Bazı halk anlatılarında gayzerlerin patlaması, ateş devi Surtr'ın yeraltında demir dövmesi veya öfkeyle nefes alıp vermesi olarak açıklanmıştır. Bu anlatılar doğrudan Eski Edda metinlerinde yer almasa da İzlanda halk geleneğinde yaygın biçimde aktarılmıştır. Jeomitoloji açısından burada volkanik hidrotermal sistem, mitolojik ateş devleriyle ilişkilendirilmiştir.[352]

Kuzey Amerika'daki Yellowstone gayzerleri, özellikle Shoshone, Crow, Bannock, Blackfeet, Nez Perce ve diğer Yerli halklar tarafından kutsal kabul edilmiştir. Bu toplulukların sözlü geleneklerinde gayzerlerden yükselen buhar, Büyük Ruh'un nefesi, ataların duaları veya yeraltındaki kutsal varlıkların insanlarla iletişim kurma biçimi olarak yorumlanır. Bazı Shoshone anlatılarında Old Faithful Gayzeri'nin düzenli püskürmesi, dünyanın kalbinin attığını gösteren kutsal bir işaret olarak kabul edilir. Gayzerlerin çevresinde gereksiz gürültü yapmak, suyu kirletmek veya saygısız

[351] Vitaliano Dorothy B., age, s. 182.
[352] Davidson H. R. Ellis, Gods and Myths of Northern Europe, Penguin Books, 1964.

davranmak kötü ruhları kızdıracağı için yasak sayılmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, düzenli hidrotermal faaliyetlerin kutsal ritüellerle bütünleşmesini göstermektedir.[353]

İzlanda halk inanışlarında gayzerlerin çevresi aynı zamanda huldufólk (gizli insanlar) ve álfar (elfler) gibi görünmeyen varlıkların yaşadığı bölgeler olarak görülmüştür. Özellikle sıcak su kaynakları ile lav alanlarının bulunduğu bölgelerde yaşayan bu doğa ruhlarının rahatsız edilmesi hâlinde gayzerlerin daha şiddetli patlayacağına veya volkanların öfkeleneceğine inanılırdı. Bu nedenle İzlanda'da bazı sıcak su alanlarına uzun süre kutsal mekân gözüyle bakılmıştır. Jeomitoloji açısından bu inançlar, jeotermal olayların doğaüstü varlıklarla ilişkilendirilmesinin tipik örnekleridir.

Şili'deki El Tatio Gayzerleri, And Dağları'nda yaşayan Atacameño (Likan Antai) halkı için kutsal kabul edilmektedir. Yerli inanışına göre sabahın ilk ışıklarıyla yükselen yoğun buharlar, dağ ruhlarının (Apu) gökyüzüne gönderdiği dualardır. Bazı anlatılarda ise buhar sütunlarının, yeraltındaki ataların ruhlarının güneşi selamlamak için yeryüzüne çıkışı olduğu söylenir. Günümüzde bile bazı yerel topluluklar güneş doğarken gayzerlerin bulunduğu alanlarda geleneksel törenler düzenlemektedir. Jeomitoloji açısından El Tatio, hidrotermal sistemlerin kutsal dağ kültleriyle birleştiği önemli örneklerden biridir.[354]

Rusya'nın Kamçatka Yarımadası'ndaki Gayzerler Vadisi (Valley of Geysers) de yerel Itelmen ve Koryak halklarının mitolojisinde kutsal bir bölgedir. Efsanelerde bu vadinin, ateş tanrılarının ve yeraltı ruhlarının yaşadığı yer olduğu anlatılır. Sürekli yükselen buharların, yeraltındaki ruhların gökyüzüne gönderdiği mesajlar olduğu düşünülmüştür. Bölgedeki aktif volkanlar ve gayzerler nedeniyle insanların bazı alanlara yalnızca şamanların rehberliğinde girmesi gerektiğine inanılmıştır. Jeomitoloji açısından Kamçatka, volkanizma ile kutsal peyzajın birleştiği en güçlü örneklerden biridir.

Yeni Zelanda'daki Rotorua ve Taupō Volkanik Bölgesinde bulunan gayzerler, Māori kültüründe büyük önem taşır. Māori inancında sıcak su kaynakları ve gayzerler, yeraltındaki ateş tanrıçası Mahuika ile ilişkilendirilir. Bir başka anlatıya göre kahraman Ngātoroirangi, donmak üzereyken kız kardeşleri yeraltındaki kutsal ateşi ona ulaştırmış, bu ateş yeraltında ilerleyerek Rotorua ve Taupō'daki sıcak su kaynaklarını ve gayzerleri oluşturmuştur. Bu efsane, Yeni Zelanda jeomitolojisinin en önemli anlatılarından biridir ve gerçek jeotermal sistemlerin mitolojik açıklamasını sunar.

[353] National Park Service, Yellowstone Tribal Heritage Center.
[354] UNESCO Latin America Cultural Heritage Reports; Chile National Tourism Service (SERNATUR)

Jeomitoloji alanının kurucusu Dorothy Vitaliano, gayzerlerin insanlık tarihinde "dünyanın nefes alması" düşüncesini doğuran en etkileyici doğal olaylardan biri olduğunu belirtmektedir. Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse ise gayzerlerin, jeolojik süreçlerin doğrudan kutsal anlatılara dönüştüğü dünya ölçeğindeki en belirgin örneklerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Düzenli aralıklarla göğe yükselen sıcak su sütunları, eski toplumların gözünde dünyanın canlı olduğunun kanıtı olarak görülmüş, bu nedenle gayzerler çoğu kültürde kutsal kabul edilmiştir.

Bilimsel açıdan gayzerler yalnızca belirli koşullar altında oluşabilir. Bunun için güçlü bir ısı kaynağı (genellikle magma), yeraltında su rezervuarı ve basıncı biriktirebilecek dar çatlak sistemleri gereklidir. Dünyadaki aktif gayzerlerin büyük bölümü Yellowstone (ABD), İzlanda, Kamçatka (Rusya), El Tatio (Şili) ve Taupō Volkanik Bölgesi'nde (Yeni Zelanda) bulunmaktadır. Günümüzde bu alanlar yalnızca jeolojik açıdan değil, kültürel miras bakımından da korunmaktadır, çünkü bu doğal oluşumlar, binlerce yıllık kutsal anlatılarla birlikte değerlendirilmektedir. Jeomitoloji, bu doğal ve kültürel mirası birlikte inceleyen disiplinlerden biridir.

Sonuç olarak gayzerler, dünya jeomitolojisinin en güçlü kutsal hidrotermal oluşumları arasında yer almaktadır. İzlanda'da ateş devlerinin nefesi, Yellowstone'da Büyük Ruh'un soluğu, Kamçatka'da yeraltı tanrılarının mesajı, And Dağları'nda dağ ruhlarının duaları, Yeni Zelanda'da ise Mahuika'nın kutsal ateşi olarak yorumlanan bu olağanüstü doğal olaylar, insanların jeolojik süreçleri mitolojik bir dille anlamlandırmasının en etkileyici örneklerinden biridir. Modern jeoloji gayzerleri hidrotermal dolaşım ve volkanik ısı ile açıklarken, jeomitoloji aynı olayların kültürel hafızada nasıl kutsal anlatılara dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

XII-6. Şifalı Pınarlar

Şifalı pınarlar, dünya jeomitolojisinin en eski ve en yaygın kutsal doğal oluşumları arasında yer alır. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren yeraltından kendiliğinden çıkan berrak, mineralli veya sıcak suların sıradan su olmadığına, yeraltındaki tanrıların, ruhların veya kutsal varlıkların insanlara gönderdiği yaşam

kaynağı olduğuna inanılmıştır. Jeomitoloji açısından bakıldığında şifalı pınarlar, fay hatları, karstik sistemler, jeotermal alanlar veya yeraltı suyu rezervuarlarından beslenen doğal hidrojeolojik oluşumlardır. Ancak eski toplumlar bu jeolojik mekanizmaları bilmedikleri için pınarların doğaüstü güçler tarafından yaratıldığına inanmış, böylece gerçek hidrojeolojik olaylar mitolojik anlatılara dönüşmüştür. Jeomitolojinin kurucusu Dorothy Vitaliano, kutsal kaynakların ve şifalı pınarların doğal süreçlerin kültürel hafızada kutsallaştırılmasının en belirgin örneklerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.[355]

Antik Yunan dünyasında şifalı pınarlar çoğunlukla sağlık tanrısı Asklepios ile ilişkilendirilmiştir. Epidauros, Kos ve Pergamon (Bergama) gibi Asklepion merkezlerinde bulunan kutsal kaynaklarda hastalar önce yıkanır, ardından tapınakta geceleyerek tanrıdan şifa beklerdi. Ayrıca birçok pınarın su perileri (Naiadlar) tarafından korunduğuna inanılırdı. Bu perilerin yaşadığı kaynakların suyunun hastalıkları iyileştirdiği, doğurganlık sağladığı ve insanı ruhsal olarak arındırdığı düşünülürdü. Jeomitolojik açıdan bakıldığında, yeraltından çıkan temiz ve mineralli suların sağlık üzerindeki gerçek etkileri zamanla tanrısal bir müdahale olarak yorumlanmış ve şifalı pınar kültü doğmuştur.

Kelt mitolojisinde şifalı pınarlar doğrudan tanrıça Brigid (Bríg) ile ilişkilendirilmiştir. İrlanda, İskoçya ve Galler'de yüzlerce Holy Well (Kutsal Kuyu) günümüze kadar ulaşmıştır. İnsanlar bu pınarlara hastalıklarının iyileşmesi için gelir, su içer, yüzlerini yıkar ve dileklerini sembolize eden kumaş parçalarını yakındaki ağaçlara bağlarlardı. Bu gelenek günümüzde de bazı bölgelerde yaşamaktadır. Kelt inanışına göre pınarların koruyucu ruhları vardı ve suyun kirletilmesi büyük bir günah sayılırdı. Jeomitoloji açısından bu kutsal kuyuların önemli bir bölümü fay zonları veya güçlü yeraltı suyu çıkışlarının bulunduğu doğal kaynaklar üzerinde yer almaktadır.[356]

Britanya'nın en ünlü şifalı pınarlarından biri olan Chalice Well (Glastonbury), hem Kelt hem de Hristiyan geleneklerinde kutsal kabul edilir. Efsaneye göre Hz. İsa'nın havarilerinden Arimatealı Yusuf, Kutsal Kâse'yi (Holy Grail) burada toprağa gömmüş ve bu nedenle kaynak suyunun kırmızımsı rengi Mesih'in kanıyla ilişkilendirilmiştir. Bilimsel olarak ise bu renk, sudaki yüksek demir minerali içeriğinden kaynaklanmaktadır. Jeomitoloji açısından Chalice Well, doğal mineralli bir pınarın dinsel sembolizmle birleşmesinin klasik örneklerinden biridir.

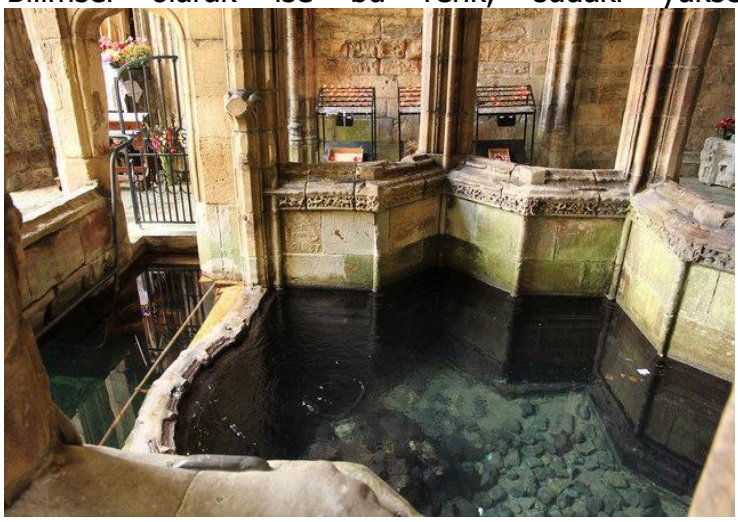

Galler'deki St Winifred's Well (Aziz Winefride Kuyusu) da Avrupa'nın en ünlü şifalı pınarlarından biridir. Orta Çağ efsanesine göre genç Winifred öldürüldüğünde başının düştüğü yerden mucizevi biçimde bir

[355] Vitaliano Dorothy B., age, s. 274.
[356] Green Miranda, Dictionary of Celtic Myth and Legend, Thames & Hudson, London, 1992.

kaynak fışkırmış ve bu su hastaları iyileştirmeye başlamıştır. Yüzyıllar boyunca binlerce hacı bu kaynağı ziyaret etmiş ve günümüzde de hac merkezi olmayı sürdürmektedir. Jeolojik açıdan kaynak, kireçtaşı içindeki karstik yeraltı su sisteminden beslenmektedir. Jeomitoloji açısından doğal bir karst kaynağı, dinsel bir mucize anlatısına dönüşmüştür.

Fransa'daki Lourdes ise modern dönemin en tanınmış şifalı pınarlarından biridir. 1858 yılında Bernadette Soubirous'un Meryem Ana'yı gördüğünü söylediği mağarada ortaya çıkan kaynak, kısa sürede milyonlarca insanın ziyaret ettiği uluslararası bir hac merkezine dönüşmüştür. Katolik Kilisesi bazı iyileşmeleri "açıklanamayan" mucizeler olarak kabul etmiş olsa da, bilimsel değerlendirmeler bu olayları tek tek incelemektedir. Jeomitoloji açısından Lourdes, doğal bir yeraltı suyu kaynağının dinsel inançlarla kutsallaştırılmasının çağdaş örneklerinden biridir.

Anadolu'da da şifalı pınarlar çok eski çağlardan beri kutsal kabul edilmiştir. Pamukkale, Bursa Çekirge, Yalova Termal, Gazlıgöl, Sultaniye, Kangal Balıklı Kaplıca ve çok sayıdaki doğal kaynak çevresinde halk arasında iyileştirici özelliklere ilişkin efsaneler oluşmuştur. Özellikle "çocuğu olmayan kadınların bu sularda yıkandığında çocuk sahibi olacağı", "romatizmanın tamamen iyileşeceği" veya "gençliğin geri geleceği" gibi anlatılar Anadolu halk kültüründe yaygın olarak görülmektedir. Bu öyküler, gerçek mineralli suların fizyolojik etkilerinin zamanla mitolojik ve halk inançlarıyla birleşmesinin sonucudur. Jeomitoloji açısından Anadolu, kutsal şifalı kaynaklar bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir.[357]

İslam kültüründe de bazı doğal pınarlar kutsal kabul edilmiştir. Bunların en önemlisi Zemzem Kuyusu olmakla birlikte, Anadolu'da birçok doğal kaynak evliyalarla ilişkilendirilmiş ve ziyaretgâh hâline gelmiştir. Pek çok halk inanışında bir velinin asasını vurduğu yerden su çıktığı veya bir dervişin duasıyla pınarın oluştuğu anlatılır. Bu öyküler doğrudan jeolojik olayları açıklamasa da, doğal kaynakların kutsal kişiler aracılığıyla anlamlandırıldığını göstermektedir. Jeomitoloji açısından burada da doğal hidrojeolojik oluşumlar dinsel anlatılarla bütünleşmektedir.

Jeomitoloji araştırmaları göstermektedir ki dünyanın birçok kutsal pınarı, aktif fay zonları, karstik sistemler veya mineralli yeraltı suyu çıkışları üzerinde bulunmaktadır. Doğal minerallerin verdiği tat, sıcaklık, renk veya gaz çıkışları, eski toplumların gözünde pınarları sıradan sulardan ayırmış, bunlar tanrıların armağanı veya kutsal ruhların yaşam

[357] MTA Genel Müdürlüğü, Türkiye Jeotermal Kaynakları raporları.

alanı olarak değerlendirilmiştir. Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, kutsal pınarların jeolojik süreçlerin kültürel bellekte mitolojik anlatılara dönüşmesinin en yaygın örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Şifalı pınarlar, dünya jeomitolojisinin en evrensel kutsal doğal oluşumları arasında yer almaktadır. Keltlerin Brigid'e adadığı kutsal kuyulardan Yunanistan'daki Asklepios kaynaklarına, Pamukkale'nin termal sularından Lourdes ve Glastonbury'nin kutsal pınarlarına kadar çok farklı kültürlerde yeraltından çıkan sular, tanrıların armağanı, ruhların yaşadığı yer veya ilahi şifanın kaynağı olarak kabul edilmiştir. Modern hidrojeoloji bu pınarların oluşumunu yeraltı suyu dolaşımı, karstlaşma, jeotermal ısınma ve mineral çözeltileriyle açıklarken, jeomitoloji aynı doğal süreçlerin binlerce yıl boyunca nasıl kutsal anlatılara, efsanelere ve hac geleneklerine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle şifalı pınarlar, jeoloji ile mitolojinin en güçlü biçimde birleştiği doğal miras alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

XII-7. Mucize Kaynaklar (Miraculous Springs)

"Mucize kaynaklar" (miraculous springs), dünya jeomitolojisinde belirli bir tek kaynağın adı değil, doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan kutsal su kaynaklarını ifade eden genel bir kavramdır. Jeomitoloji açısından mucize kaynaklar, jeolojik süreçlerle oluşmuş doğal pınarların, termal suların, karstik kaynakların veya mineralli su çıkışlarının zamanla dinsel, mitolojik ve halk inançlarıyla kutsallaştırılması sonucu ortaya çıkan kültürel olgulardır. İnsanlar tarih öncesinden itibaren yeraltından kendiliğinden çıkan suların yaşam verdiğini gözlemlemiş, bu olağanüstü doğa olayını tanrıların, ruhların veya kutsal kişilerin müdahalesiyle açıklamıştır. Böylece gerçek hidrojeolojik süreçler, mucize anlatılarına dönüşmüştür. Jeomitolojinin kurucusu Dorothy Vitaliano, kutsal kaynakları, doğal olayların mitolojik yorumlanmasının en belirgin örnekleri arasında değerlendirmiştir.[358]

Mitolojilerde mucize kaynakların en yaygın özelliği şifa verme gücüdür. Antik Yunan'da sağlık tanrısı Asklepios'un tapınaklarında bulunan kutsal pınarlar, hastaların önce arındığı ve ardından tanrının şifa vereceğine inandığı yerlerdi. Bu kaynakların koruyucusu çoğu zaman Naiad adı verilen su perileriydi. İnsanlar suyun yalnızca bedeni değil, ruhu da temizlediğine inanıyordu. Günümüzde bu pınarların bir kısmının mineralli veya jeotermal özellik taşıdığı bilinmektedir. Jeomitoloji açısından burada gerçek hidrojeolojik özellikler, tanrısal müdahale biçiminde yorumlanmıştır.

Kelt dünyasında mucize kaynaklar, özellikle Brigid adlı tanrıçaya adanmış kutsal kuyular (Holy Wells) çevresinde gelişmiştir. İrlanda, İskoçya ve Galler'de yüzlerce kutsal pınar bulunmakta olup, bu kaynakların göz hastalıklarını, cilt hastalıklarını ve kısırlığı iyileştirdiğine inanılmıştır. Ziyaretçiler pınarın yanında dua eder,

[358] Vitaliano Dorothy B., age, s. 278.

su içer, yüzlerini yıkar ve dileklerinin gerçekleşmesi için yakındaki ağaçlara bez parçaları bağlardı. Bu gelenek günümüzde bile bazı bölgelerde devam etmektedir. Jeolojik açıdan bu kaynakların önemli bir bölümü güçlü yeraltı suyu çıkışları üzerinde yer almaktadır. Jeomitoloji açısından doğal pınarlar, tanrıçanın yaşam veren gücünün simgesine dönüşmüştür.[359]

Britanya'nın Chalice Well (Glastonbury) adlı kutsal kaynağı, Avrupa'nın en ünlü mucize kaynaklarından biridir. Orta Çağ efsanesine göre Arimatealı Yusuf, Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde kullandığı Kutsal Kâse'yi (Holy Grail) burada toprağa gömmüş ve bu nedenle kaynağın suyu kutsanmıştır. Kaynağın kırmızımsı rengi uzun süre Mesih'in kanıyla ilişkilendirilmiş, ancak modern jeoloji bunun sudaki demir minerallerinden kaynaklandığını göstermiştir. Jeomitoloji açısından Chalice Well, jeokimyasal özellik taşıyan doğal bir pınarın dinsel sembolizme dönüşmesinin en tanınmış örneklerinden biridir.
Fransa'daki Lourdes Kaynağı, modern dönemin en ünlü mucize kaynaklarından biridir. 1858 yılında Bernadette Soubirous'un Meryem Ana'yı gördüğünü söylediği mağarada ortaya çıkan kaynak, kısa sürede uluslararası bir hac merkezine dönüşmüştür. Katolik Kilisesi, burada bildirilen binlerce iyileşme vakasını tıbbi komisyonlar aracılığıyla incelemekte, bunlardan çok az bir kısmını "bilimsel olarak açıklanamayan" mucize olarak kabul etmektedir. Jeolojik açıdan ise kaynak, Pireneler'in karstik yeraltı su sisteminin doğal bir çıkışıdır. Jeomitoloji bakımından Lourdes, doğal bir yeraltı suyunun dinsel mucize anlatılarıyla bütünleştiği çağdaş bir örnektir.[360]

Galler'deki St Winifred's Well, Orta Çağ Hristiyan dünyasının en önemli mucize kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Efsaneye göre Aziz Winifred öldürüldüğünde başının düştüğü yerden mucizevi biçimde su fışkırmış ve bu su hastalara şifa vermeye başlamıştır. Bugün de binlerce hacı bu kaynağı ziyaret etmektedir. Bilimsel açıdan kaynak, kireçtaşları içinde gelişen karstik yeraltı suyu sisteminden beslenmektedir. Jeomitoloji açısından doğal bir karst kaynağı, dinsel mucize anlatısına dönüşmüştür.

İslam geleneğinde Zemzem Kuyusu, mucizevi su kaynaklarının en önemli örneklerinden biridir. Rivayete göre Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail susuz kaldığında

[359] Green Miranda, age, s. 92.
[360] *Lourdes* Ruth Harris, Body and Spirit in the Secular *Age*, Penguin Books, 1999.

annesi Hacer su ararken, Allah'ın emriyle Cebrâil'in müdahalesi sonucu yerden Zemzem suyu fışkırmıştır. Bu anlatı dini bir rivayettir ve jeomitoloji açısından doğal bir yeraltı suyu çıkışının kutsal kökenle açıklanmasının önemli bir örneğini oluşturur. Günümüzde Zemzem suyunun beslendiği akifer sistemi hidrojeolojik yöntemlerle incelenmektedir, ancak suyun kutsallığı İslam inancının bir parçasıdır. Jeomitoloji, bu inancı doğrulama veya yanlışlama amacı taşımaz, doğal bir oluşumun kültürel ve dini anlam kazanma sürecini inceler.

Anadolu'da da çok sayıda mucize kaynak bulunmaktadır. Pamukkale, Bursa Çekirge, Gazlıgöl, Yalova Termal ve pek çok ziyaretgâh çevresindeki pınarlar hakkında "körlerin gözünün açıldığı", "çocuk sahibi olunabildiği", "felçlilerin yürüdüğü" veya "gençliğin geri geldiği" yönünde halk anlatıları bulunmaktadır. Bu öyküler, çoğu zaman mineralli ve sıcak suların insanlar üzerindeki gerçek fizyolojik etkilerinin zamanla halk kültüründe olağanüstü olaylara dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Jeomitoloji açısından Anadolu, mucize kaynak anlatılarının en yoğun görüldüğü bölgelerden biridir.

Jeomitoloji araştırmaları, mucize kaynakların büyük bölümünün aktif fay zonları, jeotermal alanlar, karst sistemleri veya güçlü yeraltı suyu çıkışlarının bulunduğu bölgelerde yer aldığını göstermektedir. Olağanüstü sıcaklık, mineral içeriği, suyun rengindeki farklılık, gaz çıkışları veya yüksek debi gibi doğal özellikler, eski toplumların dikkatini çekmiş, bunlar tanrıların veya kutsal kişilerin müdahalesi olarak yorumlanmıştır. Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, bu tür kutsal kaynakların jeolojik gerçeklik ile mitolojik düşüncenin en belirgin kesişim noktalarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

Mucize kaynaklar, dünya jeomitolojisinin en evrensel kutsal doğal oluşumları arasında yer almaktadır. Kelt kutsal kuyularından Antik Yunan'ın Asklepios pınarlarına, Glastonbury'nin Chalice Well'inden Lourdes ve Anadolu'nun termal kaynaklarına kadar çok farklı kültürlerde yeraltından çıkan sular, tanrıların armağanı, kutsal kişilerin mucizesi veya ilahi şifanın sembolü olarak görülmüştür. Modern jeoloji bu kaynakların oluşumunu yeraltı suyu dolaşımı, karstlaşma, jeotermal ısınma ve mineral çözeltileriyle açıklarken, jeomitoloji aynı doğal süreçlerin insanlığın ortak hafızasında nasıl efsanelere, kutsal anlatılara ve hac geleneklerine dönüştüğünü incelemektedir. Bu nedenle mucize kaynaklar, jeoloji ile mitolojinin en güçlü biçimde kesiştiği doğal ve kültürel miras alanları arasında yer almaktadır.

BÖLÜM XIII
METEORLAR

Meteorlar, göktaşları ve bunların yeryüzüne düşmesiyle oluşan olaylar, dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici konularından biridir. Jeomitoloji, jeolojik olayların ve doğal oluşumların mitolojiye, efsanelere ve kutsal anlatılara nasıl dönüştüğünü inceleyen disiplin olduğundan, gökten ateşler saçarak düşen meteorlar da tarih boyunca insanların en fazla kutsallaştırdığı doğa olaylarından biri olmuştur. Eski toplumlar meteorların kökenini açıklayabilecek astronomik bilgiye sahip olmadıkları için onları tanrıların gönderdiği silahlar, göksel mesajlar, kutsal taşlar veya ilahi iradenin yeryüzündeki işaretleri olarak yorumlamışlardır. Birçok kültürde meteorların düştüğü yerler tapınaklara dönüşmüş, meteorit parçaları kutsal emanet olarak korunmuş, hatta bazı uygarlıklarda krallık meşruiyetinin sembolü hâline gelmiştir. Günümüzde jeoloji ve meteorit bilimi (meteoritik), meteorların Güneş Sistemi'nin oluşumundan kalan kaya ve metal parçaları olduğunu açıklarken, jeomitoloji, bu gök cisimlerinin insanlığın kültürel belleğinde nasıl tanrısal nesnelere dönüştüğünü araştırmaktadır. Bu nedenle meteorlar, jeomitolojinin en önemli inceleme alanlarından biridir.

Antik Yakın Doğu uygarlıklarında meteor taşları çoğu zaman gök tanrılarının armağanı kabul edilmiştir. Mezopotamya'da gökten düşen taşlar, gök tanrısı Anu, fırtına tanrısı Adad (İşkür) veya savaş tanrıçası İştar ile ilişkilendirilmiştir. Sümer ve Babil metinlerinde gökten gelen ateşli cisimler, tanrıların öfkesi veya önemli olayların habercisi olarak yorumlanır. Hititler ve Asurlular da göktaşı düşmelerini kehanet metinlerinde devletin geleceğini etkileyen olağanüstü işaretler arasında değerlendirmiştir. Bu anlayış, meteorların yalnızca göksel cisimler değil, aynı zamanda tanrısal mesajlar olarak görülmesine yol açmıştır.

Antik Yunan dünyasında meteorlar çoğu zaman Zeus'un yıldırımları ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle gökten düşen taşların, Zeus'un insanlara gönderdiği kutsal işaretler olduğuna inanılmıştır. Bunun yanı sıra birçok kentte bulunan baetyl (baitylos) adı verilen kutsal taşların önemli bir bölümünün meteor kökenli olabileceği düşünülmektedir. Antik yazarlar, bu taşların gökten düştüğünü ve tanrıların yeryüzündeki varlığını temsil ettiğini belirtirler. Delfi'deki kutsal Omphalos Taşı da bazı eski yorumcular tarafından gökten düşmüş kutsal bir taş olarak değerlendirilmiştir, ancak bunun meteor kökenli olduğuna dair bilimsel bir kanıt bulunmamaktadır. Bu nedenle Omphalos'un meteorit olduğu iddiası değil, "gökten gelen kutsal taş" olarak algılanması jeomitolojik açıdan önemlidir.

Anadolu ve Doğu Akdeniz'de baetyl kültü, meteorlarla en güçlü ilişkiye sahip inanç sistemlerinden biridir. Yunanca baitylos sözcüğü, gökten düştüğüne inanılan kutsal taşları ifade eder. Bu taşlar çoğu zaman işlenmeden tapınaklarda korunmuş, tanrının fiziksel varlığı olarak görülmüştür. Emesa (Humus), Pessinus ve Petra gibi merkezlerde kutsal siyah taşların gökten geldiğine inanılmıştır. Bilimsel olarak bunların tamamının meteor olduğu söylenemese de, göksel köken atfedilen taşlar olmaları jeomitolojik açıdan büyük önem taşır.[361]

[361] Frazer J.G., *Adonis, Attis, Osiris*, Macmillan, 1906.

Frigya'nın ana tanrıçası Kybele kültünde yer alan Pessinus'un Siyah Taşı, meteorlarla ilişkilendirilen en ünlü kutsal taşlardan biridir. Antik Roma tarihçisi Titus Livius, MÖ 204 yılında bu kutsal taşın Roma'ya getirildiğini ve Kartaca Savaşları sırasında tanrıçanın korumasını sağlamak amacıyla büyük törenlerle karşılandığını anlatır. Taşın gerçekten meteorit olduğuna dair kesin bilimsel kanıt bulunmamakla birlikte, antik dünyada onun gökten düştüğüne inanılmıştır. Jeomitoloji açısından önemli olan da bu kutsallık algısıdır.

Roma dünyasında da gökten düşen taşlar devlet diniyle bütünleşmiştir. Meteor olduğu düşünülen kutsal taşlar savaşlardan önce ziyaret edilir, zaferin işareti olarak yorumlanırdı. İmparator Elagabalus, Suriye'nin Emesa kentindeki siyah kutsal taşı Roma'ya getirerek güneş tanrısı Elagabal adına büyük bir tapınak yaptırmıştır. Bu taşın da antik çağda gökten düştüğüne inanılmıştır.[362]

Arap Yarımadası'ndaki Kâbe'nin Hacerülesved'i (Siyah Taş), tarih boyunca meteor olabileceği yönünde tartışmalara konu olmuştur. Bilimsel olarak taşın meteorit olduğu kesin biçimde kanıtlanmış değildir, günümüzde araştırmacılar bunun meteorit, aglomera kaya veya farklı bir jeolojik kökene sahip olabileceği ihtimallerini değerlendirmektedir. İslam geleneğinde ise taşın kutsallığı, gökten gönderilmiş olması ve Hz. İbrahim ile Hz. İsmail tarafından Kâbe'nin inşasında kullanılması inancına dayanır. Jeomitoloji açısından önemli olan, göksel köken atfedilen bir taşın dinî sembole dönüşmüş olmasıdır.

Kuzey Amerika yerlileri arasında meteorlar kutsal ruhların yeryüzüne inişi olarak yorumlanmıştır. Özellikle demir meteoritler, sıradan kayalardan farklı özellikleri nedeniyle göksel armağan kabul edilmiş, silah, bıçak ve törensel nesnelerin yapımında kullanılmıştır. İnuitler, Grönland ve Kanada'nın kuzeyindeki Cape York meteoriti parçalarını yüzyıllarca demir kaynağı olarak değerlendirmiş, bu gök taşının göksel ruhlardan geldiğine inanmışlardır.

Avustralya Aborjin mitolojisinde meteorlar ve göktaşı kraterleri, gök atalarının yeryüzüne inişinin izleri olarak kabul edilir. Henbury Kraterleri, Wolfe Creek Krateri (Kandimalal) ve Gosse's Bluff (Tnorala) hakkında anlatılan efsaneler, gökten gelen ateşli yıldızların dünyayı şekillendirdiğini söyler. Özellikle Tnorala efsanesinde gökten düşen kutsal beşik, büyük bir krater oluşturmuştur. Modern jeoloji bu yapıların meteor çarpması sonucu oluştuğunu ortaya koymuş, böylece mitolojik anlatıların gerçek bir jeolojik olaya dayandığı anlaşılmıştır. Jeomitoloji açısından bu örnekler, dünyanın en güçlü kanıtları arasında gösterilmektedir.[363]

Afrika'da özellikle Yoruba, Dogon ve çeşitli Bantu topluluklarında meteorlar tanrıların veya ataların gönderdiği ateş topları olarak değerlendirilmiştir. Dogon mitolojisinde göksel taşlar, kozmik düzeni sağlayan kutsal varlıklarla ilişkilendirilir. Bazı Batı Afrika toplumlarında göktaşı düşen alanlar uzun süre kutsal kabul edilmiş ve insanların yaklaşmasına izin verilmemiştir.

---

[362] Herodian, *History of the Roman Empire*, Loeb Classical Library.

[363] Hamacher Duane & Goldsmith John, "Aboriginal Oral Traditions of Australian Impact Craters", *Journal of Astronomical History and Heritage*, 2013.

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy Vitaliano, meteorları "doğrudan gözlemlenebilen en dramatik jeolojik olaylardan biri" olarak tanımlamış ve birçok kutsal taş efsanesinin gerçek meteor düşmelerine dayanabileceğini ileri sürmüştür. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Avustralya, Kuzey Amerika ve Yakın Doğu'daki birçok efsanenin meteor çarpmalarıyla ilişkili olabileceğini ayrıntılı biçimde incelemişlerdir. Günümüzde jeomitoloji araştırmaları, bazı sözlü geleneklerin binlerce yıl önce yaşanmış meteor olaylarının kültürel hafızada korunmuş izlerini taşıyabileceğini göstermektedir.

Meteorlar, dünya jeomitolojisinin en önemli unsurlarından biridir. Gökten ateşler saçarak düşen bu cisimler, tarih boyunca tanrıların silahları, ilahi mesajlar, kutsal emanetler ve kozmik düzenin sembolleri olarak görülmüştür. Bazı meteor kraterleri ve gök taşları etrafında gelişen efsaneler, modern jeoloji ve meteorit bilimi tarafından açıklanabilen gerçek doğa olaylarına dayanmaktadır. Bu nedenle meteorlar, gökyüzü ile yeryüzünü, astronomi ile jeolojiyi ve bilim ile mitolojiyi aynı noktada buluşturan en güçlü jeomitolojik örnekler arasında kabul edilmektedir.

XIII-1. Henbury (Henbury Meteorite Craters)

Henbury Meteorit Kraterleri (Henbury Meteorite Craters), Avustralya'nın Kuzey Toprakları'nda (Northern Territory), Alice Springs'in yaklaşık 130 kilometre güneyinde bulunan ve dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biri kabul edilen bir meteor çarpma alanıdır. Yaklaşık 4.700-4.800 yıl önce, demir-nikel bileşimli büyük bir meteorit atmosferde parçalanmış ve yeryüzüne çok yüksek hızla düşerek yaklaşık 13–14 ayrı çarpma krateri oluşturmuştur. En büyük krater yaklaşık 180 metre çapındadır. Günümüzde bu alan, hem meteorit bilimi hem de jeomitoloji açısından büyük önem taşımaktadır, çünkü burada görülen jeolojik oluşumların, bölgenin Aborjin halklarının sözlü geleneklerinde korunmuş olabileceğine ilişkin güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Jeomitoloji açısından Henbury, gerçek bir meteor olayının mitolojik hafızada binlerce yıl yaşayabildiğini gösteren en önemli örneklerden biridir.[364]

Henbury Kraterleri'nin jeomitolojik önemini artıran en önemli unsur, bölgenin Arrernte (Aranda) halkının sözlü gelenekleridir. Avustralyalı araştırmacılar tarafından 20. yüzyılın başlarında kaydedilen anlatılara göre, yaşlı Aborjinler kraterlere yaklaşmaktan

[364] Hamacher Duane W. & Goldsmith John, "Aboriginal Oral Traditions of Australian Impact Craters", *Journal of Astronomical History and Heritage*, Cilt 16, No. 3, 2013, s. 295.

çekinmiş ve buranın "ateş şeytanının" ya da "gökten gelen ateş ruhunun" yaşadığı yer olduğunu söylemişlerdir. Bazı anlatılarda gökten büyük bir ateş topunun düştüğü, yeri parçaladığı ve insanların öldüğü anlatılır. Bölge halkı uzun yıllar boyunca bu kraterlerde bulunan suyu içmemiş ve buraya saygıyla yaklaşmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, yaklaşık beş bin yıl önce yaşanmış gerçek bir meteor çarpmasının kültürel bellekte korunmuş olabileceğine dair dünyanın en güçlü örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

1931 yılında antropolog James Mitchell tarafından kaydedilen anlatılarda, yerel halkın kraterlere ilişkin kullandığı ifadeler özellikle dikkat çekmektedir. Arrernte dilinde aktarılan ve yaklaşık olarak "Güneş yürüyerek geldi, ateş tanrısı geldi, demirle dolu büyük ateş dünyaya düştü" anlamına gelen ifadeler, araştırmacılar tarafından eski bir meteor olayının halk hafızasında korunmuş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bazı yaşlılar, gece gökten gelen ateşli cismin büyük bir gürültüyle yere çarptığını ve ardından toprağın yandığını anlatmışlardır. Bu anlatıların gerçekten olayın tanıklığı mı olduğu, yoksa daha sonraki kuşaklarda gelişen mitolojik açıklamalar mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir, ancak bilim insanları bunların dikkate değer bir kültürel süreklilik gösterdiği konusunda hemfikirdir.

Henbury çevresinde anlatılan efsanelerde gökten düşen ateş topu çoğu zaman ateş ruhu**,** göksel yılan veya gökyüzünün öfkesi olarak tasvir edilir. Bazı varyantlarda insanların kutsal kuralları çiğnemesi üzerine göksel varlığın ateş gönderdiği, bunun sonucunda toprağın yarıldığı ve büyük çukurların oluştuğu anlatılır. Başka anlatılarda ise göksel ateş yalnızca kutsal alanı işaretlemek amacıyla gönderilmiş ve insanlar burayı saygıyla korumuştur. Jeomitoloji açısından bu efsaneler, meteor çarpmasının neden olduğu ani yıkımın ahlaki ve kutsal bir anlatıya dönüştürülmesinin örnekleridir.[365]

Bilimsel araştırmalar, Henbury'ye düşen göktaşının büyük ölçüde demir ve nikelden oluşan bir meteorit olduğunu göstermektedir. Atmosfere çok yüksek hızla giren göktaşı, yere ulaşmadan önce parçalanmış ve her parça ayrı bir krater meydana getirmiştir. Çarpmanın etkisiyle çevredeki kayalar yüksek sıcaklığa maruz kalmış, şok metamorfizması belirtileri oluşmuş ve çok sayıda meteorit parçası çevreye saçılmıştır. Günümüzde bu parçaların önemli bir bölümü müzelerde sergilenmektedir. Jeomitoloji açısından burada dikkat çekici olan nokta, gerçek bir jeolojik felaketin, binlerce yıl boyunca sözlü kültürde yaşamaya devam etmesidir.

Jeomitolojinin kurucusu Dorothy Vitaliano, Henbury Kraterleri'ni doğal afetlerin halk anlatılarında korunmasının en güçlü örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Henbury'yi, gerçek bir meteor çarpmasının mitolojik anlatıya dönüşmesini gösteren klasik jeomitolojik örnekler arasında göstermiştir. Özellikle Duane Hamacher'in son yıllardaki çalışmaları, Aborjin sözlü kültürünün yalnızca mitolojik değil, aynı zamanda tarihsel jeolojik olayları da binlerce yıl boyunca koruyabilecek kapasitede olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Henbury, jeomitoloji literatüründe en sık incelenen alanlardan biridir.[366]

---

[365] Vitaliano Dorothy B., age, s. 154.
[366] Vitaliano Dorothy B., age, s. 154-155.

Henbury Kraterleri yalnızca mitoloji açısından değil, insan belleğinin sürekliliği bakımından da büyük önem taşımaktadır. Eğer Aborjin anlatılarının gerçekten yaklaşık 4.700 yıl önceki meteor olayına dayandığı kabul edilirse, bu durum dünyanın en eski sürekli sözlü tarih örneklerinden biri anlamına gelir. Bu nedenle Henbury, günümüzde hem jeologlar hem arkeologlar hem de antropologlar tarafından ortaklaşa incelenmektedir. Jeomitoloji açısından Henbury, doğa olaylarının yalnızca fiziksel izler bırakmadığını, aynı zamanda kültürel hafızada da binlerce yıl yaşayabildiğini göstermektedir.

Henbury Meteorit Kraterleri, dünya jeomitolojisinin en güçlü ve en iyi belgelenmiş örneklerinden biridir. Yaklaşık 4.700–4.800 yıl önce meydana gelen gerçek bir meteor çarpmasının, Avustralya Aborjinlerinin sözlü kültüründe "gökten gelen ateş ruhu", "ateş şeytanı" veya "göksel ceza" biçiminde günümüze kadar ulaşmış olabileceği düşünülmektedir. Modern jeoloji kraterlerin oluşumunu meteorit çarpmasıyla açıklarken, jeomitoloji aynı olayın insan belleğinde nasıl kutsal anlatılara dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Henbury, jeoloji, antropoloji, arkeoloji ve mitolojiyi aynı noktada buluşturan dünya ölçeğinde eşsiz bir doğal ve kültürel miras alanıdır.

XIII-2. Wolfe Creek (Batı Avustralya)

Wolfe Creek Krateri, Avustralya'nın Batı Avustralya (Western Australia) eyaletindeki Büyük Kum Çölü'nün (Great Sandy Desert) güney kenarında yer alan ve yerli halk tarafından Kandimalal adıyla bilinen dünyanın en iyi korunmuş meteor çarpma kraterlerinden biridir. Yaklaşık 880 metre çapında ve 60 metre derinliğinde olan kraterin, yaklaşık 120.000 yıl önce demir meteoritin çarpmasıyla oluştuğu kabul edilmektedir. Bilimsel olarak Avustralya'nın en genç ve en iyi korunmuş büyük meteor kraterlerinden biri sayılan Kandimalal, jeomitoloji açısından ise çok daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü burada yaşayan Djaru, Walmajarri, Jaru ve Kukatja Aborjin topluluklarının mitolojik anlatıları, krateri açıklayan zengin sözlü gelenekler geliştirmiştir. Bu anlatılar, gerçek bir jeolojik oluşumun kültürel hafızada nasıl kutsal bir mekâna dönüştüğünü göstermektedir.

Kandimalal hakkında anlatılan en yaygın Aborjin efsanesi, Gökkuşağı Yılanı (Rainbow Serpent) ile ilgilidir. Bu anlatıya göre devasa kutsal yılan yeraltında ilerlerken yeryüzüne çıkmış, büyük bir güçle toprağı yararak bugünkü dairesel çukuru oluşturmuştur. Daha sonra kraterin içinde yaşamaya devam etmiş ve burayı kutsal bir yer hâline getirmiştir. Bazı anlatılarda yılanın gökyüzünden inerek yere çarptığı, bazılarında ise yeraltından yükseldiği söylenir. Bu farklı anlatımların ortak noktası, Kandimalal'ın sıradan bir jeolojik yapı değil, doğaüstü bir varlığın eseri olarak kabul edilmesidir.

Jeomitoloji açısından bu efsane, meteor kraterinin mitolojik bir yaratılış öyküsüne dönüştürülmesinin en güzel örneklerinden biridir.

Bir başka önemli anlatıda ise Kandimalal'ın oluşumu doğrudan gökten düşen bir yıldız ile açıklanır. Bu öyküye göre akşam gökyüzünde görülen parlak bir yıldız büyük bir gürültüyle yeryüzüne düşmüş, toprağı parçalayarak dev çukuru meydana getirmiştir. Bu anlatı, modern bilimsel açıklamayla dikkat çekici biçimde örtüşmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar, bu öykünün gerçekten eski bir sözlü gelenek mi olduğu, yoksa 1947 yılında kraterin bilimsel olarak tanıtılmasından sonra yerli anlatılarla etkileşim sonucu mu geliştiği konusunda temkinli davranmaktadır. Jeomitoloji açısından önemli olan nokta, kraterin hem göksel kökenli hem de kutsal kabul edilmiş olmasıdır.[367]

Kandimalal çevresinde anlatılan başka bir öyküde ise gökyüzündeki Ay ve Akşam Yıldızı'nın çocukları yeryüzünde oynarken biri yere düşer ve düştüğü yerde büyük bir çukur oluşur. Bu olaydan sonra bölge kutsal kabul edilir ve yalnızca belirli törenler sırasında ziyaret edilir. Bu anlatı, gök cisimleri ile yeryüzü şekilleri arasında doğrudan bağ kuran Avustralya Aborjin kozmolojisinin güzel örneklerinden biridir. Jeomitoloji açısından burada meteor krateri, göksel ailelerin dünyadaki izi olarak yorumlanmaktadır.

Kandimalal yalnızca sözlü anlatılarda değil, Aborjin sanatında da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Djaru sanatçıları tarafından yapılan nokta (dot painting) resimlerinde krater, eş merkezli daireler, yılan figürleri ve göksel yollarla birlikte tasvir edilir. Bu resimler yalnızca estetik eserler değil, aynı zamanda kutsal anlatıların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan görsel hafıza araçlarıdır. Günümüzde Kandimalal üzerine yapılan çağdaş Aborjin sanat çalışmaları dünyanın birçok müzesinde sergilenmektedir. Jeomitoloji açısından bu durum, jeolojik oluşumların yalnızca mitolojiye değil, sanata da ilham verdiğini göstermektedir.

Bilimsel araştırmalar, Wolfe Creek Krateri'nin yaklaşık 15 metre çapında demir meteoritin saniyede yaklaşık 15 kilometrelik hızla çarpması sonucu meydana geldiğini göstermektedir. Çarpmanın etkisiyle oluşan şok dalgaları çevredeki kayaçlarda tipik çarpma yapıları oluşturmuş ve krater günümüze kadar büyük ölçüde korunmuştur. Bilimsel olarak oluşumu tamamen açıklanmış olmasına rağmen, yerli halk için Kandimalal hâlâ yaşayan kutsal bir peyzajdır. Jeomitoloji açısından bu durum, bilimsel açıklama ile kültürel anlamlandırmanın bir arada var olabileceğini göstermektedir.[368]

Jeomitoloji alanının öncü isimlerinden Dorothy Vitaliano, Wolfe Creek'i doğal olayların kutsal anlatılara dönüşmesinin dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Kandimalal'ın hem meteor çarpmasını hem de yeraltı yılanı mitini birlikte barındırması nedeniyle dünya jeomitolojisinin en zengin alanlarından biri olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Duane Hamacher, yerli halkın sözlü geleneklerini ayrıntılı biçimde inceleyerek, Kandimalal'ın bilim ile mitolojinin birlikte okunabileceği en önemli örneklerden biri olduğunu ortaya koymuştur.[369]

---

[367] Hamacher Duane W. & Goldsmith John, Hamacher, D. W., "Recorded Accounts of Meteoritic Events in the Oral Traditions of Indigenous Australians", *A*rchaeoastronomy, 2013.
[368] Geoscience Australia, Bevan A. French, 1998.
[369] Vitaliano Dorothy B., age, s. 157.

Araştırmacılar, Wolfe Creek örneğinin jeomitoloji açısından önemli bir metodolojik tartışmayı da gündeme getirdiğini belirtmektedir. Krater yaklaşık 120.000 yıllık olduğu için, insanların Avustralya'ya gelişinden çok daha eskidir. Bu nedenle bugün anlatılan efsanelerin meteor çarpmasına doğrudan tanıklık etmesi mümkün değildir. Büyük olasılıkla Aborjin toplulukları, zaten var olan etkileyici krateri gözlemleyerek onun kökenini açıklayan mitolojik anlatılar geliştirmiştir. Buna karşılık Henbury gibi daha genç kraterlerde anlatıların gerçek olaya dayanmış olabileceği düşünülmektedir. Bu ayrım, jeomitolojide "olayın belleği" ile "peyzajın mitolojik yorumu" arasındaki farkı göstermesi bakımından büyük önem taşır.

Wolfe Creek (Kandimalal), dünya jeomitolojisinin en önemli meteor kraterlerinden biridir. Bilimsel olarak yaklaşık 120.000 yıl önce gerçekleşen bir meteorit çarpmasının ürünü olan bu krater, Aborjin kültüründe Gökkuşağı Yılanı'nın kutsal izi, gökten düşen yıldızın oluşturduğu çukur veya göksel varlıkların dünyaya bıraktığı işaret olarak yorumlanmıştır. Modern jeoloji kraterin oluşumunu meteorit çarpmasıyla açıklarken, jeomitoloji aynı doğal oluşumun insanların hayal gücünde nasıl kutsal anlatılara, ritüellere ve sanatsal ifadelere dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Kandimalal, doğa bilimleri ile kültürel miras çalışmalarını bir araya getiren en seçkin jeomitolojik alanlardan biridir.

XIII-3. Campo del Cielo (Gökyüzü Tarlası)

Campo del Cielo (İspanyolca "Gökyüzü Tarlası"), Arjantin'in Chaco ve Santiago del Estero eyaletleri arasında yer alan, dünyanın en önemli meteorit alanlarından biridir. Yaklaşık 4.000–5.000 yıl önce, atmosferde parçalanan çok büyük bir demir meteorit yağmuru sonucunda meydana gelmiş ve yaklaşık 18 × 3 kilometrelik bir alana yüzlerce meteorit parçası ile çok sayıda küçük çarpma çukuru yayılmıştır. Bugün burada bulunan meteoritlerin toplam ağırlığının 100 tonu aştığı tahmin edilmektedir. En büyük parça olan El Chaco meteoritinin ağırlığı yaklaşık 37 ton olup, uzun yıllar boyunca yeryüzünde bulunan en büyük ikinci meteorit olarak kabul edilmiştir. Campo del Cielo, jeomitoloji açısından büyük önem taşır, çünkü burada görülen olağanüstü demir göktaşları, bölgenin yerli halklarının mitolojik anlatılarında gökten gelen kutsal nesneler ve tanrısal güçlerin izleri olarak yorumlanmıştır.

Campo del Cielo'nun adı bile jeomitolojik geçmişini yansıtmaktadır. Bölgede yaşayan Qom (Toba) ve Moqoit (Mocoví) halkları, bu alanı yüzyıllardır gökyüzüyle bağlantılı kutsal bir yer olarak kabul etmişlerdir. İspanyol sömürgeciler bölgeye geldiklerinde yerli halkın burayı "gökten düşen demirin bulunduğu yer" olarak tanımladığını kaydetmiş ve bu nedenle bölgeye Campo del Cielo yani "Gökyüzü Tarlası" adı verilmiştir. Jeomitoloji açısından bu adlandırma, olağanüstü jeolojik bir olayın doğrudan kültürel hafızaya yansımasının güzel bir örneğidir.

Campo del Cielo ile ilgili en önemli yerli anlatılardan biri, gökyüzünde yaşayan güçlü varlıkların insanlara büyük bir ateş topu gönderdiğini anlatır. Qom halkına göre gökten gelen bu ateş, toprağı yararak kutsal demirleri yeryüzüne bırakmıştır. Bu demirler sıradan taşlardan farklı olduğu için ruhların armağanı kabul edilmiş ve uzun süre kutsal sayılmıştır. Bazı anlatılarda gök tanrısı insanların davranışlarından hoşnut kalmadığı için ateş göndermiş, bazı anlatılarda ise bu olay yeni bir çağın başlangıcını simgelemiştir. Jeomitoloji açısından burada gerçek bir meteorit yağmuru, kozmik bir yaratılış ve yenilenme öyküsüne dönüşmüştür.

Bir başka Moqoit anlatısında gökyüzünden düşen demirlerin, gök savaşçılarının silahları olduğu söylenir. Bu savaşçılar gök ile yeryüzü arasındaki dengeyi korumakta, zaman zaman yeryüzüne kutsal demir parçaları göndermektedir. Bu nedenle Campo del Cielo'daki demir meteoritlere zarar vermek veya onları izinsiz almak uzun süre uğursuzluk olarak kabul edilmiştir. Demirin olağanüstü sertliği ve parlaklığı, yerli topluluklar tarafından doğaüstü güçlerin kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, meteorit demirinin doğal özelliklerinin mitolojik anlam kazanmasının tipik örneklerinden biridir.[370]

Campo del Cielo'nun Avrupalılar tarafından belgelenmesi 16. yüzyıla kadar uzanır. 1576 yılında İspanyol yetkililer, yerli halkın büyük demir kütlelerinden söz etmesi üzerine bölgeye araştırmacılar göndermiştir. Başlangıçta bu demirin büyük bir demir madeni olduğu düşünülmüş, ancak daha sonraki incelemelerde bunun yeryüzünden çıkarılmış bir cevher değil, gökten düşmüş meteoritler olduğu anlaşılmıştır. Bu durum da jeomitoloji açısından dikkat çekicidir, çünkü yerli halkın "gökten gelen demir" anlatısı, modern bilim tarafından büyük ölçüde doğrulanmıştır.

Bilimsel araştırmalar Campo del Cielo meteoritlerinin büyük ölçüde demir (%92-93) ve nikel (%6-7) alaşımından oluştuğunu göstermektedir. Atmosfere giren yaklaşık 600-800 tonluk büyük bir göktaşı parçalanarak geniş bir alana dağılmıştır. Bölgede onlarca büyük meteorit parçası bulunmuş, bunların en ünlüleri El Chaco, Gancedo, El Taco, Mesón de Fierro ve Otumpa olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bu meteoritler hem bilimsel hem de kültürel miras olarak korunmaktadır. Jeomitoloji açısından Campo del Cielo, insanların gökten gelen metalleri ilk kez doğrudan gözlemlediği ve kutsallaştırdığı alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir.[371]

Campo del Cielo, jeomitolojide yalnızca yerli mitolojileri açısından değil, meteorit demirinin insanlık tarihindeki kullanımı bakımından da önemlidir. Amerika kıtasındaki bazı toplulukların bu meteoritlerden elde edilen demiri törensel amaçlarla kullandığı düşünülmektedir. Her ne kadar Güney Amerika'da demir işçiliği Eski Dünya kadar gelişmemiş olsa da, meteorit demiri sıra dışı görünümü nedeniyle kutsal nesne olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, dünyanın birçok bölgesinde (Mısır, Grönland, Kuzey Amerika ve Orta Asya gibi) meteorit demirine yüklenen kutsallıkla benzerlik göstermektedir.[372]

---

[370] Silva Mercedes, Arjantin yerli halklarının sözlü gelenekleri üzerine çalışmalar, Meteoritical Society.
[371] Meteoritical Society Database, Bevan A. French, 1998, NASA Meteoritics Program.
[372] Hoopes John W., meteorit demiri üzerine arkeolojik çalışmalar, Meteoritical Society.

Jeomitoloji alanının öncüsü Dorothy Vitaliano, Campo del Cielo'yu gökten gelen taşların kutsal kabul edilmesinin en dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Campo del Cielo'nun gerçek bir meteorit yağmurunun halk hafızasında korunmasına ilişkin önemli bir örnek oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte araştırmacılar, günümüze ulaşan yerli anlatılarının hangilerinin meteor olayından önceye, hangilerinin sömürge dönemindeki kültürel etkileşimlere dayandığı konusunda dikkatli olunması gerektiğini de vurgulamaktadır.[373]

Campo del Cielo günümüzde hem bilimsel araştırmaların hem de kültürel miras çalışmalarının merkezlerinden biridir. Bölgede bulunan dev meteoritler, Arjantin tarafından ulusal kültür mirası kapsamında korunmaktadır. Özellikle El Chaco ve Gancedo meteoritleri, dünyanın en büyük doğal meteorit örnekleri arasında yer almakta ve her yıl binlerce ziyaretçiyi çekmektedir. Yerli topluluklar ise bu alanın yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda atalarının kutsal mirasının bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Jeomitoloji açısından Campo del Cielo, bilim ile yerli kozmolojisinin birlikte değerlendirilebildiği seçkin alanlardan biridir.

Campo del Cielo hakkında görsel materyal ve güvenilir bilgi sunan internet kaynakları: Campo del Cielo, dünya jeomitolojisinin en önemli meteorit alanlarından biridir. Yaklaşık 4.000-5.000 yıl önce gerçekleşen büyük bir meteorit yağmurunun izlerini taşıyan bu alan, Qom ve Moqoit halklarının anlatılarında göksel ateş, tanrıların demiri ve kutsal gök armağanı olarak yaşamaya devam etmiştir. Modern meteorit bilimi burada bulunan dev demir meteoritlerin kökenini açıklarken, jeomitoloji aynı olayın insan kültüründe nasıl kutsal mekânlara, mitolojik öykülere ve kolektif hafızaya dönüştüğünü göstermektedir. Campo del Cielo bu yönüyle, gökten gelen taşların hem bilimsel hem de kültürel tarihini bir arada okuyabileceğimiz dünyanın en değerli jeomitolojik alanlarından biridir.

XIII-4. Barringer (Meteor Crater)

Barringer Krateri (Meteor Crater), Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona eyaletinde, Flagstaff kentinin yaklaşık 60 kilometre doğusunda bulunan ve dünyanın en iyi korunmuş meteor çarpma kraterlerinden biridir. Bilimsel adı uzun yıllar Coon

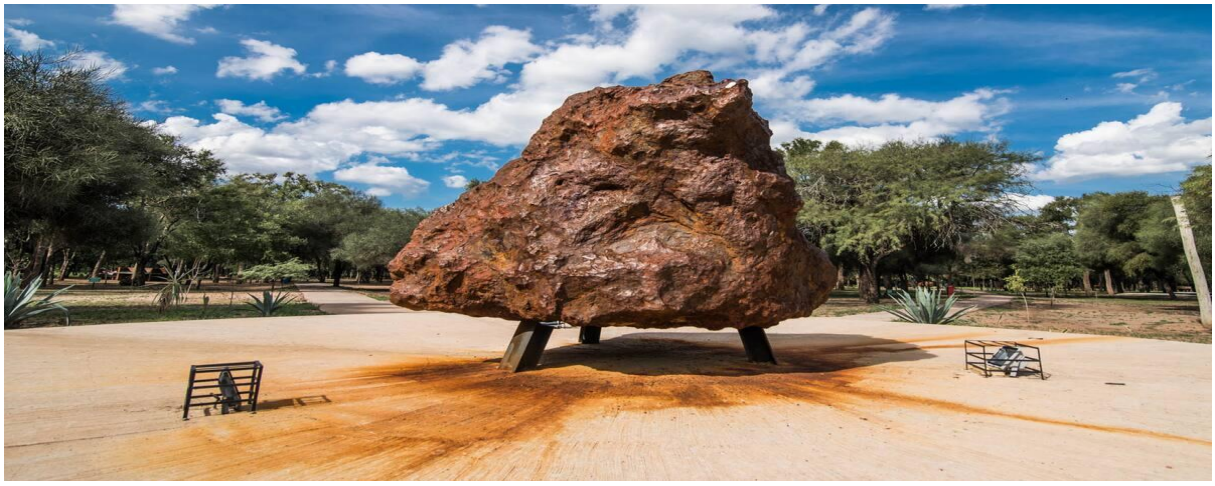

[373] Vitaliano Dorothy B., age, s. 159.

Mountain Crater olarak da kullanılmış olsa da günümüzde daha çok Meteor Crater veya Barringer Crater adıyla tanınmaktadır. Yaklaşık 50.000 yıl önce, çapı yaklaşık 45–50 metre olan demir-nikel bileşimli bir meteoritin saniyede yaklaşık 12–20 kilometre hızla yeryüzüne çarpması sonucu oluşmuştur. Krater yaklaşık 1.200 metre çapında, 170 metre derinliğinde ve çevresindeki yükselti yaklaşık 45 metredir. Jeomitoloji açısından Barringer Krateri, insanlığın doğrudan tanıklık etmediği kadar eski olmasına rağmen, çevresinde yaşayan yerli toplulukların kozmolojik anlatılarıyla ilişkilendirilen ve modern bilim ile yerli inançlarının birlikte değerlendirildiği önemli doğal alanlardan biridir.[374]

Barringer Krateri'nin oluşumu, insanın Kuzey Amerika kıtasına yerleşmesinden çok daha eski olduğu için, kraterin meydana gelişine tanıklık eden doğrudan bir sözlü gelenek bulunmamaktadır. Bununla birlikte bölgede yaşayan Hopi, Navajo (Diné) ve diğer Pueblo halklarının kozmolojisinde gökten düşen ateşli yıldızlar, göksel ruhlar ve kutsal taşlar önemli bir yer tutar. Özellikle Hopi geleneklerinde yıldızlar, yalnızca gök cisimleri değil, aynı zamanda ruhların ve ataların dünyasıyla bağlantılı varlıklardır. Bu nedenle Meteor Krateri de zamanla göksel güçlerin dünyadaki izlerinden biri olarak yorumlanmıştır. Jeomitoloji açısından burada önemli olan nokta, doğal bir jeolojik oluşumun daha sonra yerli kozmolojisi içerisinde kutsal bir anlam kazanmasıdır.

Navajo (Diné) geleneklerinde göktaşları ve yıldızlar, çoğu zaman Kutsal İnsanlar (Holy People) tarafından gönderilen işaretler olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Barringer Krateri'ni doğrudan açıklayan eski bir Navajo efsanesi bulunmasa da, bölgedeki bazı sözlü anlatılar gökten düşen ateşli cisimlerin yeryüzünü değiştiren kutsal olaylar olduğunu ifade eder. Modern dönemde bazı Navajo anlatıcıları, Meteor Krateri'ni "Yıldızın Düştüğü Yer" olarak yorumlamış ve onu göksel dünyanın yeryüzüne bıraktığı izlerden biri olarak değerlendirmiştir. Bu anlatılar büyük ölçüde çağdaş yorumlar olup, doğrudan tarih öncesi bir olayın hatırası olarak değerlendirilmemektedir. Jeomitoloji açısından bu örnek, eski kozmolojik düşüncenin etkileyici bir jeolojik oluşuma uyarlanmasını göstermektedir.[375]

Barringer Krateri'nin bilimsel keşif öyküsü de jeomitoloji açısından

[374] French Bevan A., Traces of Catastrophe: A Handbook of Shock-Metamorphic Effects in Terrestrial Meteorite Impact Structures, Lunar and Planetary Institute, Houston, 1998.
[375] Witherspoon Gary, Language and Art in the Navajo Universe, University of Michigan Press, 1977.

dikkat çekicidir. 19. yüzyılın sonlarına kadar birçok jeolog kraterin volkanik bir patlama sonucu oluştuğunu düşünüyordu. Amerikalı madenci ve mühendis Daniel Moreau Barringer, kraterin dev bir meteorit çarpmasıyla meydana geldiğini ileri sürdü ve burada büyük miktarda demir meteorit bulunduğunu düşünerek yıllarca kazılar yaptırdı. Barringer'in beklediği büyüklükte bir demir kütlesi bulunamadı, çünkü meteorit çarpma sırasında büyük ölçüde buharlaşmıştı. Ancak daha sonra yapılan bilimsel çalışmalar Barringer'in temel görüşünün doğru olduğunu kanıtladı. Böylece Meteor Krateri, dünyada meteorit çarpmasının kesin olarak kabul edildiği ilk büyük kraterlerden biri hâline geldi. Jeomitoloji açısından bu süreç, doğa olaylarının önce mitolojik, sonra bilimsel açıklamalarla anlaşılmasının güzel bir örneğidir.

Barringer Krateri'nin çevresinde bulunan küçük demir meteorit parçaları, yerli halklar tarafından zaman zaman törensel nesneler olarak değerlendirilmiştir. Demirin doğal olarak yeryüzünde saf hâlde nadir bulunması, meteorit parçalarına ayrı bir kutsallık kazandırmıştır. Kuzey Amerika'nın farklı bölgelerinde olduğu gibi Arizona çevresinde de gökten gelen demir, göksel güçlerin maddi izi olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından burada dikkat çekici olan nokta, meteorit demirinin yalnızca bilimsel bir örnek değil, aynı zamanda kültürel bir sembol olmasıdır.

Barringer Krateri, günümüzde gezegen jeolojisinin en önemli eğitim alanlarından biridir. NASA, 1960'lı yıllarda Apollo astronotlarının Ay kraterlerini tanıyabilmeleri için burada saha eğitimi düzenlemiştir. Böylece Meteor Krateri, yalnızca Dünya'nın değil, Ay ve diğer gezegenlerin jeolojik tarihini anlamada da temel bir örnek hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu durum sembolik bir anlam taşır: Antik çağlarda tanrıların eseri sayılan göksel olaylar, modern çağda uzay araştırmalarının bilimsel laboratuvarına dönüşmüştür.

Jeomitoloji araştırmalarında Barringer Krateri, Henbury ve Wolfe Creek (Kandimalal) gibi örneklerden farklı değerlendirilmektedir. Çünkü Barringer'in oluşumu yaklaşık 50.000 yıl öncesine uzandığından, insanların olaya tanıklık etmiş olması mümkün değildir. Bu nedenle burada görülen mitolojik anlatılar, gerçek meteor olayının hatırasından ziyade, sonradan gözlemlenen büyük ve açıklanması güç jeolojik yapının kutsal biçimde yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu ayrım, jeomitolojide "doğal peyzajın mitolojik yorumu" ile "jeolojik olayın kültürel bellekte korunması" arasındaki temel farkı göstermektedir.[376]

[376] Vitaliano Dorothy B., age, s. 164.

Jeomitoloji alanında Barringer Krateri, bilimsel düşüncenin gelişim tarihinde de özel bir yere sahiptir. 20. yüzyılın başlarında bu kraterin meteorit çarpması sonucu oluştuğunun anlaşılması, daha sonra Dünya üzerindeki yüzlerce çarpma kraterinin tanımlanmasının önünü açmıştır. Böylece gökten gelen taşların yalnızca mitolojik anlatıların değil, gezegenimizin jeolojik evriminin de önemli bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Bu yönüyle Barringer Krateri, jeomitolojinin bilimsel jeolojiye açılan kapılarından biri olarak kabul edilmektedir.

Barringer Krateri, dünya jeomitolojisinin en önemli meteor alanlarından biridir. Yaklaşık 50.000 yıl önce meydana gelen dev meteorit çarpmasının ürünü olan bu krater, doğrudan olaya tanıklık eden bir insan hafızası bulunmamasına rağmen, yerli Amerikan kozmolojisinde göksel güçlerin yeryüzündeki izlerinden biri olarak anlam kazanmıştır. Modern bilim kraterin oluşumunu meteorit çarpmasıyla açıklarken, jeomitoloji insanların bu olağanüstü doğal yapıyı kutsal, kozmik ve mitolojik bir çerçevede nasıl yorumladığını incelemektedir. Bu nedenle Barringer Krateri, doğa olaylarının kültürel anlamlandırılması ile bilimsel açıklamanın kesiştiği en önemli örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

XIII-5. Sikhote-Alin (Meteorit Düşmesi)

Sikhote-Alin Meteorit Düşmesi, 12 Şubat 1947 tarihinde Sovyetler Birliği'nin (bugünkü Rusya Federasyonu) Uzak Doğu bölgesindeki Sikhote-Alin Dağları üzerinde meydana gelen ve modern çağın en iyi belgelenmiş büyük meteorit olaylarından biridir. Sabah saatlerinde gökyüzünde Güneş'ten daha parlak görülen dev bir ateş topu, atmosferde parçalanarak binlerce demir meteorit parçasını geniş bir alana saçmıştır. Patlama sesi yüzlerce kilometre uzaklıktan duyulmuş, oluşan şok dalgası ormanlarda ağaçları devirmiş ve yaklaşık 100'den fazla küçük çarpma krateri meydana getirmiştir. Toplanan meteorit parçalarının toplam ağırlığı bugün 70 tonun üzerindedir. Jeomitoloji açısından Sikhote-Alin olayı son derece önemlidir, çünkü insanlık tarihinde ilk kez büyük bir meteorit düşmesi ayrıntılı biçimde gözlemlenmiş, fotoğraflanmış ve bilimsel olarak belgelenmiştir. Böylece geçmiş uygarlıkların göktaşı anlatılarının nasıl doğmuş olabileceğini anlamak için benzersiz bir örnek ortaya çıkmıştır.[377]

Sikhote-Alin olayının meydana geldiği bölge, Udege ve Nanay gibi yerli halkların yaşadığı bir coğrafyadır. Bu toplulukların geleneksel inançlarında gökten gelen ateşli cisimler, çoğu zaman göksel ruhların veya dağ ruhlarının işaretleri olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar 1947 olayına ilişkin klasik anlamda eski bir mit bulunmasa da, olaydan sonra bölge halkı meteorit yağmurunu kutsal dağların ruhlarının öfkesi veya gökyüzünün insanlara gönderdiği güçlü bir uyarı olarak yorumlamıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, modern çağda bile olağanüstü doğal olayların kısa sürede mitolojik ve kültürel yorumlara konu olabildiğini göstermektedir.

1947 sabahı yaşanan olayın görgü tanıkları, gökyüzünde önce büyük bir ateş topunun belirdiğini, ardından göğü yaran yüksek bir patlama sesi duyduklarını anlatmıştır. Ateş topunun arkasında kilometrelerce uzunlukta parlak bir iz oluşmuş, ardından göktaşı atmosferde parçalanarak binlerce kor hâlindeki parça hâlinde yere düşmüştür. Bölgedeki insanlar bu olayı sıradan bir doğa olayı olarak değil, göksel dünyanın

[377] Buchwald Vagn F., *Handbook of Iron Meteorites*, University of California Press, 1975.

yeryüzüne müdahalesi olarak algılamıştır. Jeomitoloji açısından bu tanıklıklar, tarih öncesinde yaşanmış benzer olayların neden tanrısal anlatılara dönüştüğünü anlamak bakımından son derece değerlidir.

Sikhote-Alin olayıyla ilgili yerel anlatılarda gökten düşen ateş, bazen demir ejderha, bazen de ateş kuşu biçiminde tasvir edilmiştir. Bu betimlemeler resmî halk mitolojisinin parçası olmaktan çok, olaydan sonra gelişen sözlü anlatılardır. Bazı köylüler gökten gelen büyük gürültüyü dağ ruhlarının öfkesiyle ilişkilendirmiş, bazıları ise bunun yaklaşan büyük değişimlerin habercisi olduğunu düşünmüştür. Bu tür anlatılar, jeomitolojinin yalnızca antik çağlarla sınırlı olmadığını, modern toplumlarda da büyük jeolojik ve astronomik olayların kısa sürede folklorik anlamlar kazanabildiğini göstermektedir.

Bilimsel araştırmalar, Sikhote-Alin meteoritinin büyük ölçüde demir (%94) ve nikel (%6) alaşımından oluştuğunu göstermektedir. Atmosfere giren meteoritin başlangıçta yaklaşık 100 ton ağırlığında olduğu tahmin edilmektedir. Atmosferde parçalanan göktaşı, yaklaşık 1,3 km² büyüklüğünde bir alana yayılarak çok sayıda krater oluşturmuştur. En büyük kraterlerin çapı yaklaşık 26 metreye ulaşmaktadır. Meteorit parçalarının önemli bir bölümü bugün Rusya Bilimler Akademisi koleksiyonlarında ve dünyanın çeşitli doğa tarihi müzelerinde sergilenmektedir. Jeomitoloji açısından bu olay, göktaşlarının fiziksel etkilerinin insanlar üzerinde bıraktığı psikolojik ve kültürel izleri incelemek için eşsiz bir laboratuvar niteliğindedir.
Sikhote-Alin olayı, jeomitoloji araştırmalarında geçmiş meteor anlatılarının anlaşılması açısından sıkça örnek gösterilmektedir. Araştırmacılar, eğer bu olay yazılı tarihten önce yaşansaydı, büyük olasılıkla gökten inen tanrılar, ateş ejderhaları veya ilahi savaşlar hakkında mitolojik anlatılar doğacağını belirtmektedir. Çünkü olayı yaşayan insanların ilk tepkileri, bilimsel açıklamadan çok olağanüstü ve kutsal yorumlar geliştirmek olmuştur. Jeomitoloji açısından Sikhote-Alin, mitlerin oluşum sürecini günümüz koşullarında gözlemleyebilmemizi sağlayan nadir örneklerden biridir.[378]

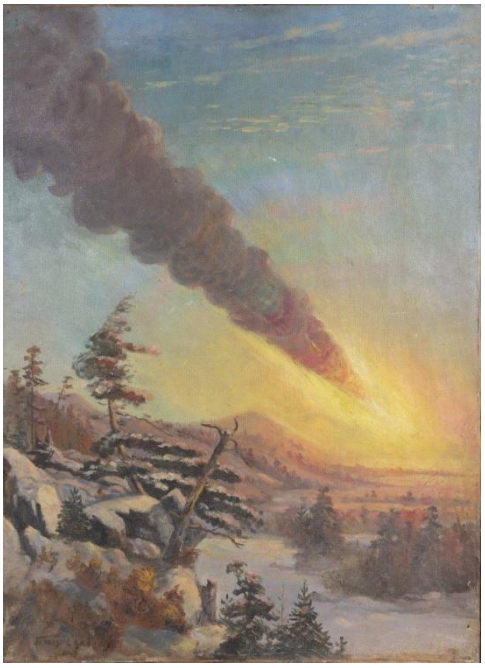

Sikhote-Alin meteorit yağmuru, modern meteorit biliminin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Binlerce meteorit parçasının aynı anda toplanabilmesi sayesinde atmosferde parçalanma mekanizmaları ayrıntılı biçimde incelenmiş ve daha sonra Ay, Mars ve diğer gezegenlerdeki çarpma süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlanmıştır. Böylece bir zamanlar tanrıların öfkesi olarak yorumlanabilecek bir olay, modern bilim için gezegen jeolojisinin temel araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından bu dönüşüm, mitolojik açıklamadan bilimsel açıklamaya geçişin en somut örneklerinden biridir.

[378] Vitaliano Dorothy B., age, s. 167.

Sikhote-Alin Meteorit Düşmesi, dünya jeomitolojisi açısından benzersiz bir örnektir. Antik çağlarda yaşanmış olsaydı büyük olasılıkla tanrıların savaşı, ateş ejderhaları veya göksel ceza hakkında efsaneler doğuracak ölçüde etkileyici olan bu olay, modern dönemde ayrıntılı biçimde gözlemlenmiş ve bilimsel olarak belgelenmiştir. Bu nedenle Sikhote-Alin, geçmişte oluşan meteor mitlerinin nasıl ortaya çıkmış olabileceğini anlamamıza yardımcı olan en önemli doğal olaylardan biridir. Jeomitoloji açısından ise bilimsel gerçeklik ile insanların olağanüstü doğa olaylarını anlamlandırma biçimleri arasındaki ilişkinin canlı bir örneğini oluşturmaktadır.

XIII-6. Tunguska Anlatıları

Tunguska Olayı, 30 Haziran 1908 sabahı Rusya İmparatorluğu'nun Orta Sibirya bölgesinde, bugünkü Krasnoyarsk Krayı sınırları içinde bulunan Podkamennaya Tunguska Nehri yakınlarında meydana gelen ve modern çağın en büyük kozmik çarpma olaylarından biri olarak kabul edilen doğa olayıdır. Günümüzde bilim insanlarının büyük çoğunluğu, yaklaşık 50–80 metre çapındaki bir asteroid ya da kuyruklu yıldız parçasının atmosferde patlaması (airburst) sonucu bu olayın meydana geldiği konusunda görüş birliği içindedir. Patlama, Hiroşima atom bombasından yüzlerce kat daha büyük bir enerji açığa çıkarmış, yaklaşık 2.000 km² ormanlık alandaki 80 milyondan fazla ağacı yere sermiştir. Buna rağmen yerde klasik bir çarpma krateri oluşmamıştır. Jeomitoloji açısından Tunguska, olağanüstü bir gök olayının henüz bilimsel açıklama yapılmadan önce nasıl mitolojik ve dinsel yorumlara konu olabileceğini gösteren en önemli modern örneklerden biridir.[379]

Tunguska bölgesinde yaşayan Evenk (Tunguz) halkı, olayı yalnızca doğal bir patlama olarak değil, kutsal güçlerin müdahalesi olarak yorumlamıştır. Patlamadan sağ kurtulan tanıkların anlattıklarına göre gökyüzü bir anda ikiye ayrılmış, ardından Güneş'ten daha parlak bir ateş topu görünmüş, gök gürültüsünü andıran devasa bir patlama duyulmuş ve yer uzun süre sarsılmıştır. Olaydan sonra birçok Evenk ailesi bölgeyi terk etmiş, bazıları ise bu alanın artık ruhlar tarafından korunan kutsal bir yer olduğuna inanmıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, büyük bir atmosfer patlamasının kısa sürede kutsal bir peyzaja dönüşmesini göstermektedir.

Evenk mitolojisinde en çok aktarılan anlatılardan biri, gök tanrısı Agdy ile ilişkilidir. Evenk inancına göre Agdy, göklerin ve yıldırımların güçlü ruhudur. Bazı sözlü geleneklerde 1908'de görülen ateş topunun Agdy'nin insanlara gönderdiği ilahi bir ceza olduğu anlatılır. Rivayete göre insanlar kutsal kuralları ihlal etmiş, bunun üzerine Agdy gökten ateş indirerek

[379] Krinov Eugene M., The Tunguska Meteorite, Pergamon Press, Oxford, , Vasilyev, N. V., Tunguska araştırmaları, 1966.

ormanları cezalandırmıştır. Bu anlatı, olayın ardından gelişmiş olmakla birlikte, geleneksel Evenk kozmolojisiyle bütünleşmiştir. Jeomitoloji açısından burada gerçek bir atmosfer patlaması, mevcut dinsel inanç sistemi içinde anlamlandırılmıştır.[380]

Başka bir Evenk anlatısında gökyüzünden inen ateşli cismin aslında demir kanatlı dev bir kuş olduğu söylenir. Bu kuş göğü yararak yere yaklaşmış, ardından büyük bir gürültüyle kaybolmuş ve ormanları devirmiştir. Bazı yaşlı anlatıcılar ise bunun göksel bir ejderha ya da ateş yılanı olduğunu ifade etmiştir. Bu tasvirler, dünyanın farklı bölgelerinde meteorların ejderha, yılan veya ateş kuşu şeklinde yorumlanmasıyla dikkat çekici benzerlikler göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu durum, insanların olağanüstü gök olaylarını tanıdıkları mitolojik varlıklarla açıklama eğiliminin evrensel bir örneğidir.

Tunguska Olayı'ndan sonra bölgede yaşayan bazı Evenk toplulukları, patlama alanını uzun süre lanetli bölge olarak değerlendirmiştir. Hayvanların oraya gitmek istemediği, ruhların hâlâ bölgede dolaştığı ve kutsal izinsiz giriş yapanların felaketle karşılaşacağı yönünde anlatılar oluşmuştur. Bu nedenle ilk bilimsel araştırma ekipleri 1927 yılında bölgeye ulaştığında, bazı yerli rehberlerin olay merkezine yaklaşmak istemediği kaydedilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, doğal afet alanlarının kutsal ve yasak mekânlara dönüşmesinin klasik örneklerinden biridir.

Tunguska olayının bilimsel araştırmaları da jeomitoloji bakımından önem taşımaktadır. Sovyet bilim insanı Leonid Kulik, 1927 yılında bölgeye ulaşarak yere devrilmiş milyonlarca ağacı belgeledi. Ancak beklenen büyük meteor krateri bulunamadı. Daha sonra yapılan araştırmalar, göktaşının yere çarpmadan atmosferde patladığını ortaya koydu. Bu bilimsel açıklama, yerli halkın "gökten gelen ateş" anlatılarını fiziksel olarak anlamlandırırken, onların kültürel değerini ortadan kaldırmamıştır. Jeomitoloji tam da bu noktada devreye girerek aynı olayın hem bilimsel hem de mitolojik okumalarını birlikte değerlendirmektedir.[381]

Jeomitoloji araştırmacıları Dorothy Vitaliano, Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Tunguska'yı modern çağda gözlemlenmiş bir olayın kısa sürede mitolojik anlam kazanmasının önemli örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Özellikle W. Bruce Masse, tarih öncesinde yaşanan benzer atmosfer patlamalarının birçok uygarlığın "gökten ateş yağması", "tanrıların öfkesi" ve "dünyanın yanışı" temalı mitlerine ilham vermiş olabileceğini ileri sürmektedir. Tunguska, bu hipotezin modern gözlemlenebilir modeli olarak görülmektedir.[382]

Tunguska Olayı, bilimsel açıklamaların ötesinde modern kültürde de sayısız spekülasyona konu olmuştur. Uzay gemisi kazası, mini kara delik, antimadde çarpışması ve Nikola Tesla'nın deneyleri gibi iddialar popüler kültürde sıkça yer alsa da, bunların hiçbiri bilimsel kanıtlarla desteklenmemektedir. Günümüzde bilimsel çevrelerde en güçlü açıklama, atmosferde parçalanan bir asteroid veya kuyruklu yıldız çekirdeğinin oluşturduğu hava patlamasıdır. Jeomitoloji açısından ise önemli olan, bu

[380] Vasilevich Vladimir, Evenk dini üzerine etnografik çalışmalar, Krinov, 1966.
[381] Krinov, *The Tunguska Meteorite*, Pergamon Press, 1966, NASA Near-Earth Object Program.
[382] Vitaliano Dorothy B., age, s. 169.

tür olağanüstü olayların insanların hayal gücünü nasıl harekete geçirdiği ve yeni mitolojik anlatılar ürettiğidir.

Tunguska Olayı hakkında görsel materyal ve güvenilir bilgi sunan internet kaynakları:
Sonuç olarak Tunguska Olayı, dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici modern örneklerinden biridir. Yaklaşık 1908 yılında meydana gelen dev atmosfer patlaması, Evenk halkının anlatılarında gök tanrısı Agdy'nin öfkesi, ateş kuşu, göksel ejderha ve kutsal ceza gibi mitolojik imgelerle açıklanmıştır. Modern bilim bu olayı atmosferde parçalanan bir gök cisminin hava patlaması olarak açıklarken, jeomitoloji aynı olayın insanlar tarafından nasıl kutsal, sembolik ve kültürel anlamlarla donatıldığını incelemektedir. Bu yönüyle Tunguska, bilimsel gözlem ile mitolojik düşüncenin aynı olay üzerinde birlikte okunabildiği en önemli jeomitolojik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

BÖLÜM XIV
MADENLER ve TAŞLARIN EFSANELERİ

Jeomitoloji, jeolojik olaylar ile mitolojik anlatılar arasındaki ilişkiyi inceleyen disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Bu alanın en önemli konularından biri de madenler, değerli taşlar ve mineraller etrafında oluşan efsanelerdir. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren altın, gümüş, demir, bakır, tuz, obsidyen, kehribar, yeşim, lapis lazuli, ametist ve elmas gibi doğal maddeler yalnızca ekonomik değer taşımamış, aynı zamanda tanrıların armağanı, yeraltı dünyasının hazinesi, kutsal güçlerin simgesi veya kozmik olayların yeryüzündeki izleri olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, insanların olağanüstü jeolojik oluşumları anlamlandırma çabasının ürünüdür.

İnsanlığın ilk madencilik faaliyetleri Neolitik Çağ'da obsidyen, çakmaktaşı ve doğal bakır gibi minerallerin kullanılmasıyla başlamıştır. Bu dönemde taşların olağanüstü sertliği, parlaklığı ve renkleri, onları sıradan kayalardan ayırmış ve zamanla kutsal özellikler kazanmalarına neden olmuştur. Birçok toplumda madenlerin yeraltında bulunması, onların yeraltı tanrılarının koruması altında olduğu inancını doğurmuştur. Bu nedenle madencilik yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda dinsel ritüeller gerektiren kutsal bir uğraş olarak görülmüştür.

Altın, dünya mitolojilerinde en fazla efsane üretilen madendir. Mısır'da altın, Güneş Tanrısı Ra'nın teni olarak kabul edilmiş, firavunların tanrısal kökenini simgelemiştir. Yunan mitolojisinde Altın Post, Kral Midas, Danae üzerine yağan altın yağmuru, Hesperidlerin Altın Elmaları ve El Dorado efsaneleri altının yalnızca zenginlik değil, ilahi güç ve ölümsüzlük sembolü olduğunu göstermektedir. Güney Amerika'da ise İnka uygarlığı altını "Güneş'in gözyaşları" olarak adlandırmıştır. Jeomitoloji açısından altının doğada nadir bulunması ve paslanmaması, onun tanrısal kökenli olduğuna dair inançları güçlendirmiştir.

Gümüş ise çoğu kültürde Ay ile ilişkilendirilmiştir. Antik Yunan'da Artemis ve Selene'nin, Roma'da Diana'nın metali olarak görülmüş, Çin mitolojisinde Ay Tavşanı'nın ölümsüzlük iksirini gümüş havanda hazırladığı anlatılmıştır. Anadolu'da ve Balkan folklorunda ise gümüş, kötü ruhları uzaklaştıran kutsal metal kabul edilmiştir. Jeomitolojik bakımdan gümüşün beyaz parlaklığı, Ay ışığıyla kurulan sembolik ilişkinin temelini oluşturmuştur.

Demir, mitolojide en dikkat çekici madenlerden biridir. İlk insanlar demiri çoğunlukla meteoritlerden elde etmiş ve bu nedenle ona "göksel metal" gözüyle bakmıştır. Antik Mısır'da meteorit demiri "göğün demiri" olarak adlandırılmıştır. Hititlerde demir kutsal armağan sayılmış, demir silahların yalnızca seçkin kişilere ait olması gerektiğine inanılmıştır. Afrika'da Yoruba halkının demir tanrısı Ogun, İskandinav mitolojisinde cüce demirciler, Fin mitolojisinde Ilmarinen, Kelt mitolojisinde Goibniu, Roma'da Vulcan, Yunan dünyasında Hephaistos demir işçiliğinin kutsallığını temsil eder. Jeomitoloji açısından demirin hem yeraltından çıkarılması hem de gökten düşen meteoritlerle bağlantılı olması onu iki dünyanın, göğün ve yeraltının metali hâline getirmiştir.

Bakır, insanlığın işlediği ilk metallerden biri olduğu için birçok uygarlıkta medeniyetin başlangıcını temsil eder. Mezopotamya'da bakır tanrıların hediyesi sayılırken, Kıbrıs'taki zengin bakır yatakları nedeniyle Afrodit ile ilişkilendirilmiştir. Antik Yakın Doğu'da bakır eritme işlemi kutsal törenlerle gerçekleştirilmiş, cevherin ateşle metal hâline dönüşmesi yeniden doğuşun simgesi olarak görülmüştür.

Obsidyen, volkanik cam yapısı nedeniyle birçok kültürde doğrudan ateş tanrılarıyla ilişkilendirilmiştir. Aztekler obsidyeni Tezcatlipoca'nın kutsal taşı kabul etmiş ve kehanet aynalarını obsidyenden yapmışlardır. Anadolu'da Kapadokya ve Doğu Anadolu obsidyenleri tarih öncesinden itibaren ticaret konusu olmuş, siyah parlak yüzeyi nedeniyle ruhlar dünyasına açılan pencere olarak değerlendirilmiştir. Jeomitoloji açısından obsidyen, volkanların doğrudan ürünü olması nedeniyle ateş dağlarının kutsallığını taşır.

Lapis lazuli, özellikle Mezopotamya ve Eski Mısır mitolojilerinde gökyüzünün taşı olarak kabul edilmiştir. Sümerler lapis lazuliyi tanrıların saraylarının yapı taşı olarak anlatmış, Gılgamış Destanı'nda tanrıların boynuzları ve tahtları lapis lazuli ile süslenmiştir. Mısır'da firavun maskelerinde kullanılan bu taş, göksel sonsuzluğu simgelemiştir. Jeomitolojik açıdan lapis lazulinin derin mavi rengi yıldızlı gece göğünü çağrıştırdığı için kozmik bir anlam kazanmıştır.

Kehribar, Baltık ve Kuzey Avrupa mitolojilerinde tanrıçaların gözyaşları olarak açıklanmıştır. Yunan mitolojisinde Phaethon'un kız kardeşleri Heliades'in gözyaşlarının kehribara dönüştüğü anlatılır. Baltık mitolojisinde deniz tanrıçası Juratė'nin kehribar sarayının parçalanması sonucu Baltık kıyılarındaki kehribarların oluştuğuna inanılır. Jeomitoloji açısından fosilleşmiş reçinenin altın rengi ve hafifliği, onun canlı kökenli kutsal bir madde olarak görülmesine yol açmıştır.

Yeşim taşı (Jade), Çin mitolojisinin en kutsal minerallerinden biridir. Çin'de yeşim, saflığın, ölümsüzlüğün ve göksel düzenin sembolüdür. İmparatorların mezarlarına yerleştirilen yeşim levhaların bedeni çürümeden koruyacağına inanılmıştır. Taoist gelenekte Cennet İmparatoru'nun adı bile Yeşim İmparatoru (Yu Huang) olarak geçmektedir. Orta Amerika'da ise Maya ve Olmekler yeşimi yaşam nefesiyle ilişkilendirmiştir.

Elmas, Hint mitolojisinde yıldırım tanrısı İndra'nın silahı Vajra ile özdeşleştirilmiştir. Sanskritçede "vajra" hem yıldırım hem de elmas anlamına gelir. Elmasın kırılmazlığı, ilahi gücün maddi simgesi olarak yorumlanmıştır. Daha sonraki Avrupa efsanelerinde elmasların ejderhalar tarafından korunduğu anlatıları yaygınlaşmıştır.

Ametist, Antik Yunan mitolojisinde Dionysos'un öfkesinden kurtulan Amethystos adlı genç kızın taşa dönüşmesiyle ilişkilendirilmiştir. Dionysos'un döktüğü şarabın taşı mora boyadığı anlatılır. Bu nedenle ametistin sarhoşluğu önlediğine inanılmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında piskopos yüzüklerinde ametist kullanılmasının nedeni de bu sembolizmdir.

Tuz, çoğu zaman maden olarak düşünülmese de jeomitolojide önemli bir yere sahiptir. Tuz yatakları birçok kültürde yeraltı tanrılarının armağanı sayılmıştır. Japon Şinto geleneğinde tuz arınmanın simgesidir. Anadolu'da yeni doğan çocukların tuzlanması, kötü ruhlardan korunma ritüelidir. Afrika ve Orta Asya'da tuz üzerine yemin etmek kutsal kabul edilmiştir.

Kristaller ve kuvars mineralleri de birçok kültürde ruhların donmuş ışığı olarak açıklanmıştır. Antik Yunan'da kuvarsın "ebedi buz" olduğuna inanılmıştır. Avustralya Aborjinleri kaya kristallerini şamanların göksel güçleri taşıyan nesneleri olarak görmüşlerdir. Kuzey Amerika yerlileri kristallerin yıldızlardan düştüğüne inanmışlardır.

Dünya mitolojilerinde mağaralar ve madenler çoğu zaman ejderhalar, devler, cüceler veya yeraltı ruhları tarafından korunur. İskandinav mitolojisindeki Nibelunglar, Alman efsanelerindeki cüce demirciler, Yunan mitolojisindeki Telkhinler, Kabirler, Kikloplar, Kelt mitolojisindeki demir ustaları ve Anadolu'nun yeraltı ruhları, madenlerin sıradan insanlar tarafından kolayca elde edilemeyecek kutsal varlıklar olduğu düşüncesinin ürünüdür. Bu anlatılar, gerçek madencilik faaliyetlerinin tehlikeleri ile yeraltının bilinmezliğinin mitolojik bir yansımasıdır.[383]

Jeomitoloji açısından dikkat çekici bir başka konu da meteor kökenli taşların kutsallığıdır. Dünyanın birçok yerinde meteoritler tanrıların armağanı olarak görülmüştür. Eski Mısır'da meteorit demiri firavun hançerlerinde kullanılmış, Orta Doğu'da gökten düşen kutsal taşlar tapınaklarda korunmuş, Avustralya ve Amerika yerlileri ise büyük meteor alanlarını kutsal mekânlar olarak kabul etmişlerdir. Bu durum, gökten gelen taşların insanlar üzerinde bıraktığı derin psikolojik etkinin kültürel hafızaya dönüşmesidir.

Sonuç olarak madenler ve taşlar, dünya jeomitolojisinin en zengin konularından birini oluşturur. Altın güneşi, gümüş ayı, demir göğü ve ateşi, bakır uygarlığı, obsidyen volkanları, lapis lazuli gök kubbeyi, kehribar tanrıçaların gözyaşlarını, yeşim ölümsüzlüğü, elmas yıldırımı ve tuz yaşamı simgelemiştir. Ortak nokta ise, insanların doğanın olağanüstü ürünlerini yalnızca maddi kaynaklar olarak değil, evrenin kutsal düzeninin yeryüzündeki tezahürleri olarak görmeleridir. Bu nedenle madenler ve taşlar, jeolojik süreçlerin ürünü olmalarının yanı sıra, insanlığın en eski mitlerinin, inançlarının ve kültürel hafızasının da temel yapı taşları arasında yer almaktadır.

[383] Vitaliano Dorothy B., age, s. 162.

XIV-1. Altın

Altın, dünya mitolojilerinde en fazla kutsallaştırılan ve hakkında en çok efsane üretilen madendir. Jeomitoloji açısından altın, yalnızca ekonomik değeri yüksek bir metal değil, jeolojik süreçlerin insan zihninde tanrısal anlamlara dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Doğada saf halde bulunabilmesi, paslanmaması, parlak sarı rengiyle Güneş'i andırması ve çok nadir rastlanması, birçok uygarlığın altını göksel kökenli bir madde olarak görmesine yol açmıştır. Bu nedenle altın, dünyanın hemen her kültüründe güneş, ölümsüzlük, krallık, tanrısallık ve kutsallık ile ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji, altının oluşumunu hidrotermal damarlar, alüvyon yatakları ve magmatik süreçlerle açıklayan jeoloji ile bu doğal oluşumların mitolojik yorumlarını birlikte değerlendirir.

Eski Mısır'da altın, doğrudan Güneş Tanrısı Ra'nın eti olarak kabul edilmiştir. Mısırlılar tanrıların kemiklerinin gümüşten, etlerinin altından, saçlarının ise lapis lazuliden oluştuğuna inanıyorlardı. Bu nedenle firavunların altın maskeleri yalnızca zenginliği değil, onların tanrılarla aynı özden yaratıldığını simgeliyordu. Özellikle Tutankhamun'un altın maskesi, bu düşüncenin en görkemli örneğidir. Nil'in doğusundaki Nubya altın madenleri "Tanrı'nın Altın Ülkesi" olarak görülmüş ve burada yapılan madencilik faaliyetleri dinsel törenlerle başlatılmıştır. Jeomitoloji açısından burada jeolojik olarak oluşmuş altın damarları, doğrudan ilahi bedenin parçaları olarak yorumlanmıştır.

Yunan mitolojisinde altın, tanrıların gücünü ve insanın açgözlülüğünü temsil eden birçok efsanenin merkezindedir. Bunların en ünlüsü Kral Midas öyküsüdür. Frigya Kralı Midas, Dionysos tarafından ödüllendirilerek dokunduğu her şeyin altına dönüşmesini sağlayan güce kavuşur. Ancak yiyecekleri ve hatta kızını bile altına dönüştürmesi üzerine bu armağanın aslında bir lanet olduğunu anlar. Dionysos'un emriyle Paktolos (Sart) Çayı'nda yıkanır ve altın dokunuşundan kurtulur. Rivayete göre Midas'ın bedeninden ayrılan altın, nehir kumlarına karışmış ve Paktolos'un zengin altın yatakları böyle oluşmuştur. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir, çünkü Batı Anadolu'daki gerçekten altın taşıyan alüvyonların oluşumu, mitolojik bir açıklamayla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Midas efsanesi, jeomitolojinin klasik örneklerinden biri kabul edilir.

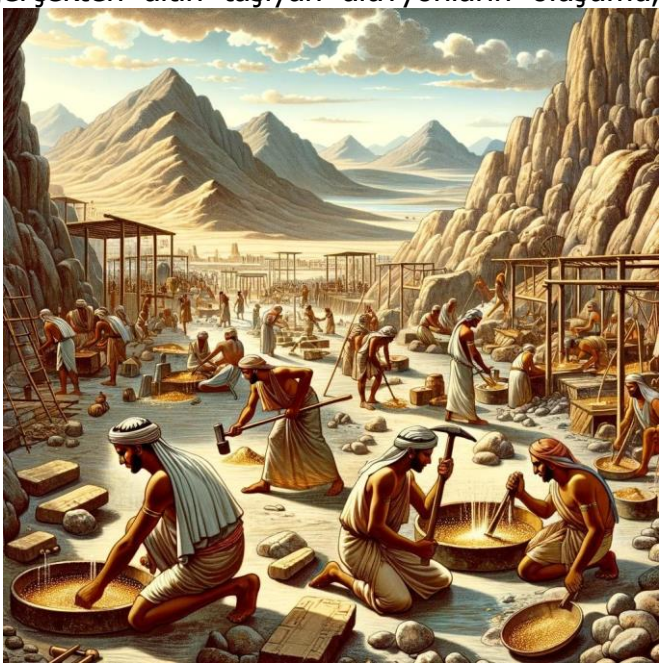

Altın Post (Golden Fleece) efsanesi de jeomitolojinin önemli anlatılarındandır. İason ve Argonautlar, Kolkhis ülkesinde saklanan Altın Post'u ele geçirmek üzere uzun bir yolculuğa çıkarlar. Araştırmacılar, bu efsanenin arkasında gerçek bir madencilik tekniğinin bulunduğunu düşünmektedir. Kafkasya'da dağ derelerine serilen koyun postlarının, su içindeki ince altın tanelerini

tutmasıyla altın elde edildiği bilinmektedir. Zamanla bu madencilik yöntemi, Altın Post efsanesine dönüşmüş olabilir. Jeomitoloji açısından burada gerçek bir jeolojik süreç ve madencilik uygulaması, kahramanlık destanına dönüşmüştür.[384]

Yunan mitolojisinde Danae'nin Altın Yağmuru anlatısı da altının göksel kökenini simgeler. Kehanetten korkan Argos Kralı Akrisios, kızı Danae'yi bronz bir kuleye kapatır. Zeus ise altın yağmuru şeklinde kuleye girerek Danae ile birleşir ve Perseus doğar. Buradaki altın yağmuru gerçek bir meteor olayı değildir, ancak altının gökten gelen tanrısal bir madde olarak algılanmasının güçlü bir simgesidir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, altının göksel kökenine ilişkin sembolik düşüncenin klasik örneklerinden biridir.

Yunan mitolojisindeki Hesperidlerin Altın Elmaları da altınla ilişkilendirilen önemli bir efsanedir. Gaia'nın Hera'ya düğün armağanı olarak verdiği altın elmalar, dünyanın batısındaki kutsal bahçede ejderha Ladon tarafından korunur. Herakles'in On İki Görevi'nin sonlarından biri bu altın elmaları ele geçirmektir. Buradaki altın, yalnızca zenginliği değil, ölümsüzlüğü ve tanrısal bilgeliği temsil eder. Jeomitoloji açısından yeraltındaki değerli madenlerin ejderhalar veya doğaüstü varlıklar tarafından korunması motifi, dünyanın birçok kültüründe tekrar eden bir temadır.

Roma dünyasında altın, Satürn Çağı ile ilişkilendirilmiştir. Ovidius'un anlattığı Altın Çağ'da insanlar savaşın, açlığın ve kötülüğün bulunmadığı mutlu bir dünyada yaşamaktadır. Buradaki "altın", gerçek metalden çok kusursuzluğu simgeleyen bir metafordur. Ancak bu metaforun ortaya çıkmasında altının doğadaki dayanıklılığı ve bozulmayan yapısı etkili olmuştur. Jeomitoloji açısından doğal bir metalin fiziksel özellikleri, toplumsal idealin sembolüne dönüşmüştür.[385]

İnka uygarlığında altın, Güneş Tanrısı Inti'nin gözyaşları olarak kabul edilmiştir. Altın günlük yaşamda para olarak kullanılmıyor, yalnızca tapınaklarda ve dinsel törenlerde yer alıyordu. Cusco'daki Korikança (Qorikancha) Tapınağı'nın duvarları altın levhalarla kaplıydı. İspanyol fatihler bu kutsal metalleri eriterek külçe hâline getirmiştir. Jeomitoloji açısından And Dağları'nın hidrotermal altın yatakları, güneş kültü ile birleşerek dünyanın en güçlü altın mitolojilerinden birini oluşturmuştur.

Orta ve Güney Amerika'da El Dorado efsanesi de altın etrafında gelişen en ünlü anlatılardan biridir. Başlangıçta El Dorado, bedenini altın tozuyla kaplayan bir hükümdarı ifade ederken zamanla tamamen altından yapılmış bir şehre dönüşmüştür. Bu efsane yüzlerce yıl boyunca Avrupalı kâşifleri Güney Amerika'nın iç kesimlerine sürüklemiştir. Jeomitoloji açısından gerçek altın yatakları ve yerli törenleri, zamanla ulaşılmaz bir altın ülke efsanesine dönüşmüştür.

İskandinav ve Germen mitolojisinde altın çoğu zaman cüceler tarafından yeraltında işlenir. Nibelung Hazinesi, Andvari'nin Lanetli Altını ve Ren Nehri Altını (Rheingold) anlatılarında altın büyük güç kazandırırken aynı zamanda felaket getirir. Bu efsaneler, maden zenginliğinin toplumsal çatışmalar doğurabileceğine ilişkin erken kültürel uyarılar olarak da yorumlanmaktadır. Jeomitoloji açısından yeraltındaki cevherlerin

[384] Strabon, Geographika, XI. Kitap.
[385] Ovidius, Metamorfozlar, I. Kitap.

cüceler tarafından korunması, madencilikle uğraşan insanların yeraltını gizemli ve kutsal görmelerinin mitolojik yansımasıdır.

Anadolu'da altın efsanelerinin en önemli merkezlerinden biri Sardes (Sart) ve Paktolos Çayı çevresidir. Lidyalılar, tarihte ilk standart altın ve elektrum sikkeleri basmış, bölgedeki alüvyon altınlarını ekonomik güce dönüştürmüştür. Midas efsanesinin bu coğrafyada doğması tesadüf değildir. Gerçekten de Gediz Havzası'ndaki alüvyon altınları, antik çağdan itibaren işletilmiş ve jeolojik gerçeklik mitolojik anlatılarla bütünleşmiştir. Bu durum jeomitolojinin en açık örneklerinden biridir.[386]

Jeomitoloji araştırmalarında altın, doğal süreçlerle oluşan bir madenin kültürel bellekte nasıl tanrısal bir sembole dönüştüğünü gösteren en önemli örneklerden biri olarak kabul edilir. Dorothy Vitaliano, Mircea Eliade ve Luigi Piccardi, altınla ilgili mitlerin büyük bölümünün gerçek altın yatakları, alüvyon birikimleri ve tarihi madencilik faaliyetlerinden beslendiğini vurgulamaktadır. Böylece jeolojik gerçeklik ile mitolojik düşünce birbirini tamamlayan iki farklı anlatım biçimi hâline gelmiştir.

Altın, dünya jeomitolojisinde jeolojik bir cevher olmanın çok ötesinde bir anlam taşır. Mısır'da tanrıların bedeni, Anadolu'da Midas'ın laneti, Yunan dünyasında Altın Post ve Hesperidlerin elmaları, And uygarlıklarında Güneş'in gözyaşları, Germen mitolojisinde ise lanetli hazine olarak karşımıza çıkar. Bu anlatıların ortak noktası, doğada nadir bulunan ve olağanüstü fiziksel özelliklere sahip bir metalin, insanlığın kolektif hayal gücünde ilahi güç, ölümsüzlük, zenginlik ve aynı zamanda ahlaki sınavın sembolüne dönüşmüş olmasıdır. Jeomitoloji, bu mitlerin ardında gerçek altın yataklarını, alüvyon birikimlerini ve tarih boyunca gelişen madencilik faaliyetlerini görerek doğa ile kültür arasındaki derin ilişkiyi ortaya koymaktadır.

XIV-1.1. Kral Midas

Kral Midas, dünya mitolojisinde altın ile özdeşleşmiş en ünlü hükümdardır ve jeomitoloji açısından gerçek bir jeolojik olgunun mitolojik bir anlatıya dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Tarihsel olarak Midas, MÖ 8. yüzyılın sonlarında Orta Anadolu'da hüküm süren Frigya Krallığı'nın en tanınmış kralıdır. Başkenti Gordion (bugünkü Ankara'nın Polatlı ilçesi yakınlarında) olan Frigya, Anadolu'nun önemli maden ve ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Ancak tarihi Midas ile Yunan mitolojisindeki "dokunduğu her şeyi altına çeviren Midas" zamanla iç içe geçmiş, tarihsel hükümdar, efsanevi bir karaktere dönüşmüştür. Jeomitoloji açısından bu dönüşüm, Batı Anadolu'daki zengin alüvyon altın yataklarının halk belleğinde nasıl efsaneleştiğini göstermektedir.

Midas efsanesinin başlangıcı, Dionysos'un yaşlı öğretmeni ve yoldaşı olan Silenos ile ilgilidir. Silenos, Frigya topraklarında yolunu

[386] Kraay Colin M., Archaic and Classical Greek Coins, University of California Press, 1976.

kaybeder ve Midas'ın adamları tarafından bulunarak krala getirilir. Midas, Silenos'u büyük bir misafirperverlikle günlerce ağırlar ve daha sonra Dionysos'a teslim eder. Dionysos, bu davranıştan memnun kalarak Midas'a dilediği bir armağanı seçmesini söyler. Midas ise dokunduğu her şeyin altına dönüşmesini ister. Tanrı dileğini kabul eder ve Midas, başlangıçta bu gücü büyük bir nimet olarak görür. Jeomitoloji açısından burada altın, doğrudan tanrısal bir güç olarak sunulmaktadır, insanın doğal kaynaklara duyduğu sınırsız arzunun sembolü hâline gelir.[387]

Midas kısa süre sonra armağanının aslında bir lanet olduğunu fark eder. Dokunduğu meyveler, ekmek, su ve şarap bile altına dönüşür. Bazı anlatılarda sevdiği kızını kucakladığında onun da altın bir heykele dönüştüğü belirtilir. Antik kaynaklarda kızının adı her zaman verilmez, "kızının altına dönüşmesi" motifi daha çok Orta Çağ ve modern edebiyatta yaygınlaşmıştır. Açlık ve susuzluk içinde kalan Midas, Dionysos'a yalvararak bu gücün geri alınmasını ister. Bu anlatı, altının sınırsız zenginlik sağlamasına rağmen yaşamın temel ihtiyaçlarının yerini tutamayacağını anlatan en eski ahlaki öykülerden biridir. Jeomitoloji bakımından ise maden zenginliğinin insan üzerindeki yıkıcı etkisini simgeleyen güçlü bir metafordur.

Dionysos, Midas'a lanetten kurtulması için Paktolos (Pactolus) Nehri'nde yıkanmasını emreder. Midas nehre girer girmez altın dokunuşu bedeninden ayrılır ve nehrin kumlarına karışır. Rivayete göre bu nedenle Paktolos Nehri'nin kumları altınla dolmuştur. Jeomitoloji açısından bu anlatı son derece önemlidir, çünkü Batı Anadolu'daki Sart (Sardes) yakınlarından geçen Paktolos Çayı gerçekten de antik çağda altın taşıyan alüvyonlarıyla ünlüydü. Lidyalılar bu altınları yıkama yöntemiyle topluyor ve tarihin ilk standart altın sikkelerini basıyorlardı. Dolayısıyla efsane, gerçek jeolojik ve madencilik olgusunun mitolojik açıklaması niteliğindedir. Jeomitoloji literatüründe Midas efsanesi, doğal altın oluşumlarının mitlere dönüşmesine verilen klasik örneklerden biridir.

Jeolojik açıdan Paktolos'un altın taşımasının nedeni, Bozdağlar ve Tmolos (bugünkü Bozdağ) masifindeki kuvars damarlarında oluşan altın cevherlerinin zamanla aşınarak dere yataklarına taşınmasıdır. Böylece nehir kumları içinde ince altın taneleri birikmiştir. Antik çağ insanı bu doğal süreci açıklayamadığından, altının Midas'ın bedeninden nehre geçtiğine inanmıştır. Jeomitoloji tam da bu noktada devreye girerek doğal süreç ile efsane arasındaki bağı ortaya koymaktadır.

Midas ile ilgili ikinci önemli anlatı Apollon'un Eşek Kulakları efsanesidir. Midas, müzik yarışmasında Pan'ın ezgisini Apollon'un lirine tercih edince Apollon onu cezalandırarak kulaklarını eşek kulağına çevirir. Midas kulaklarını uzun süre gizler, ancak berberi sırrı tutamaz. Kimseye söyleyemediği sırrını toprağa açtığı bir çukura fısıldar. Daha sonra burada yetişen sazlar rüzgâr estikçe "Kral Midas'ın kulakları eşek kulağıdır." diye fısıldamaya başlar. Jeomitoloji açısından bu öykü, doğanın (toprak, sazlık ve rüzgârın) insan sırlarını dile getiren canlı bir unsur olarak algılanmasını göstermektedir. Anadolu folklorunda benzer "toprağın sırrı söylemesi" motifleri uzun süre yaşamıştır.

Tarihsel Midas ile arkeolojik bulgular da bu efsanelerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Gordion'daki büyük tümülüslerden biri uzun yıllar "Midas Tümülüsü"

[387] Graves Robert, The Greek Myths, Penguin Books, 1955 (Say Yayınları).

olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bu mezarın büyük olasılıkla Midas'ın babası Gordios'a ait olduğu düşünülmektedir, ancak Frigya'nın görkemli mezarları, zengin metal işçiliği ve ahşap eserleri, Midas'ın olağanüstü zengin bir hükümdar olarak hafızalarda yer etmesine katkı sağlamıştır. Frigya ve Lidya'nın yakın coğrafyada bulunması da Midas'ın altınla özdeşleşmesini kolaylaştırmıştır.

Jeomitoloji açısından Midas efsanesi yalnızca bir ahlak hikâyesi değildir. Anadolu'nun en önemli altın bölgelerinden biri olan Lidya'daki alüvyon yataklarının, Frigya Krallığı'nın tarihsel kişiliğiyle birleşerek kalıcı bir mit oluşturduğu düşünülmektedir. Özellikle Dorothy Vitaliano, gerçek jeolojik oluşumların halk anlatılarıyla birleşerek bu tür efsaneleri doğurduğunu belirtirken, Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse de Midas öyküsünü jeolojik gerçeklik ile kültürel hafıza arasındaki ilişkinin seçkin örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.[388]

Midas efsanesi sonraki yüzyıllarda Avrupa edebiyatında ve sanatında "altın dokunuş" (golden touch) deyiminin doğmasına yol açmıştır. Günümüzde bu ifade, bir kişinin yaptığı her işten büyük maddi kazanç sağlamasını anlatmak için kullanılsa da mitin özgün anlamı bunun tam tersidir: Ölçüsüz zenginlik arzusu sonunda insanı mutluluktan uzaklaştırır. Bu nedenle Midas, mitolojide hem zenginliğin hem de açgözlülüğün simgesi olarak yaşamaya devam etmektedir.

Kral Midas, jeomitoloji açısından en önemli mitolojik figürlerden biridir. Onun öyküsü yalnızca altına duyulan insan tutkusunu değil, Batı Anadolu'nun gerçek altın yataklarının ve Paktolos Nehri'nin jeolojik özelliklerinin halk belleğinde nasıl mitolojik bir açıklamaya dönüştüğünü de göstermektedir. Midas'ın altın dokunuşunun Paktolos'un altın kumlarını oluşturduğu anlatısı, doğrudan jeolojik bir olgunun efsaneleştirilmiş biçimi olarak kabul edilir ve bu nedenle dünya jeomitolojisinin en klasik örnekleri arasında yer alır.

XIV-1.2. Altın Post

Altın Post (Yunanca: Χρυσόμαλλον Δέρας – Chrysomallon Deras), Yunan mitolojisinin en ünlü kutsal nesnelerinden biri ve dünya jeomitolojisinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Mitolojik açıdan Altın Post, krallık yetkisini, ilahi korumayı ve zenginliği simgelerken, jeomitoloji açısından ise gerçek altın madenciliği tekniklerinin zamanla destansı bir anlatıya dönüşmüş olabileceğini gösteren önemli bir örnektir. Birçok jeomitoloji araştırmacısı, Altın Post efsanesinin temelinde Kafkasya'da uygulanan eski bir altın toplama yönteminin bulunduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle Altın Post, jeolojik gerçeklik ile mitolojik anlatının en başarılı biçimde birleştiği efsanelerden biri sayılır.

Altın Post'un öyküsü, Tesalya Kralı Athamas'ın çocukları Phrixos ve Helle ile başlar. Üvey anneleri İno'nun entrikaları sonucu çocuklar kurban edilmek üzereyken, anneleri Nephele'nin duası üzerine Hermes tarafından gönderilen, altın yünlü ve uçabilen kutsal bir koç onları kurtarır. Çocuklar koçun sırtında doğuya doğru uçarlar. Yolculuk sırasında Helle denize düşer ve boğaza onun adı verilerek Hellespontos (Çanakkale Boğazı) adı ortaya çıkar. Phrixos ise Karadeniz'in doğu kıyısındaki Kolkhis (bugünkü

[388] Vitaliano Dorothy B., age, s. 166.

Gürcistan'ın batısı) ülkesine ulaşır. Burada koçu Zeus'a kurban eder ve altın postunu Kolkhis Kralı Aietes'e armağan eder. Kral da postu, kutsal bir meşe ağacına astırır ve onu hiç uyumayan dev bir ejderhanın korumasına bırakır. Jeomitoloji açısından burada altının kutsal bir ağaçta saklanması ve ejderha tarafından korunması, yeraltındaki değerli madenlerin doğaüstü varlıklar tarafından korunduğu evrensel mitolojik motifin bir örneğidir.

Yıllar sonra İolkos tahtının gerçek varisi olan İason, amcası Pelias tarafından tahttan uzak tutulur. Pelias, ondan kurtulmak amacıyla görünüşte imkânsız bir görev verir: Kolkhis'teki Altın Post'u getirirse krallığı teslim edecektir. Bunun üzerine İason, Yunan dünyasının en büyük kahramanlarını bir araya getirerek Argonautlar adı verilen ekibi oluşturur ve Argo gemisiyle tarihin en ünlü mitolojik deniz yolculuğuna çıkar. Herakles, Orpheus, Kastor, Polydeukes, Peleus ve Atalanta gibi birçok kahraman bu yolculukta yer alır. Bu sefer, yalnızca bir kahramanlık öyküsü değil, aynı zamanda Karadeniz kıyılarındaki maden bölgelerine yönelik antik ticaret ve keşif hareketlerinin mitolojik bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir.

Kolkhis'e ulaşan İason, Kral Aietes'in koyduğu ağır şartları yerine getirmek zorundadır. Ateş püsküren tunç ayaklı boğaları boyunduruk altına alır, ejderha dişlerini toprağa eker ve bu dişlerden çıkan savaşçıları birbirine düşürerek yener. Bu görevleri, Aietes'in kızı ve güçlü büyücü Medea'nın yardımı sayesinde başarır. Sonunda Medea'nın hazırladığı uyku ilacıyla ejderhayı uyutur ve İason, Altın Post'u alarak Argo gemisiyle Yunanistan'a döner. Jeomitoloji açısından ejderhanın altını koruması, dünyanın birçok madencilik kültüründe görülen "maden bekçisi" mitinin klasik örneklerinden biridir.

Altın Post efsanesinin jeomitolojik önemi, 20. yüzyılda yapılan araştırmalarla daha iyi anlaşılmıştır. Antik yazar Strabon, Kolkhis halkının dağ derelerinde altın toplamak için koyun postları kullandığını belirtmektedir. Hızlı akan dere yataklarına serilen koyun postlarının yünleri, suyun taşıdığı ince altın tanelerini tutuyor, daha sonra post kurutularak altın ayrıştırılıyordu. Günümüzde Gürcistan'ın Svaneti bölgesinde bu yöntemin yakın zamanlara kadar uygulandığı belgelenmiştir. Dolayısıyla Altın Post'un, aslında altınla dolmuş bir koyun postunu simgelemiş olabileceği düşünülmektedir. Jeomitoloji açısından bu, gerçek bir madencilik tekniğinin zamanla kutsal bir efsaneye dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir.[389]

Jeolojik açıdan Kolkhis bölgesi (bugünkü Gürcistan'ın batısı), Kafkas Dağları'ndan taşınan alüvyon altınları bakımından zengindir. Dağlardaki hidrotermal kuvars damarlarında

[389] Strabon, Geographika, XI. Kitap.

oluşan altın, milyonlarca yıl boyunca aşınarak dere yataklarına taşınmış ve ince taneler hâlinde çökelmiştir. Bu nedenle bölge, antik çağlardan beri altın üretimiyle tanınmaktadır. Altın Post efsanesinin tam da bu bölgede ortaya çıkmış olması tesadüf değildir. Jeomitoloji, burada jeolojik süreç ile mitolojik anlatının birbirini doğrudan tamamladığını göstermektedir.

Altın Post aynı zamanda krallığın meşruiyetini simgeleyen kutsal bir emanet olarak da yorumlanmaktadır. Eski Yunan dünyasında bir hükümdarın yalnızca askeri güçle değil, ilahi onayla da yönetmesi gerektiği düşünülürdü. Altın Post'u ele geçirmek, yalnızca büyük bir servete sahip olmak değil, tanrıların desteğini kazanmak anlamına geliyordu. Bu yönüyle Altın Post, Kutsal Kâse (Holy Grail) ve Excalibur gibi Batı mitolojisinin diğer kutsal emanetleriyle benzer sembolik işlev görmektedir.

Jeomitoloji araştırmacıları Dorothy Vitaliano, Luigi Piccardi ve W. Bruce Masse, Altın Post'u jeolojik süreçlerin mitolojik anlatıya dönüşmesinin klasik örneklerinden biri olarak değerlendirirler. Özellikle Vitaliano, efsanenin temelinde gerçek altın madenciliği uygulamalarının bulunduğunu, Piccardi ise bu anlatının tarihsel madencilik bilgisini sembolik biçimde koruyan kültürel bir hafıza olduğunu belirtmektedir. Böylece Altın Post, yalnızca bir kahramanlık öyküsü değil, aynı zamanda antik madenciliğin sözlü kültürde korunmuş bir yansıması olarak da okunabilir.[390]

Altın Post efsanesi sonraki yüzyıllarda Avrupa sanatında, edebiyatında ve simgeciliğinde büyük bir etki yaratmıştır. Orta Çağ'da kurulan Altın Post Nişanı (Order of the Golden Fleece), şövalyelik tarihinin en saygın nişanlarından biri hâline gelmiş ve doğrudan bu mitolojik anlatıdan adını almıştır. Böylece antik Yunan'ın bir madencilik efsanesi, Avrupa siyasal ve kültürel tarihinde de yaşamaya devam etmiştir.

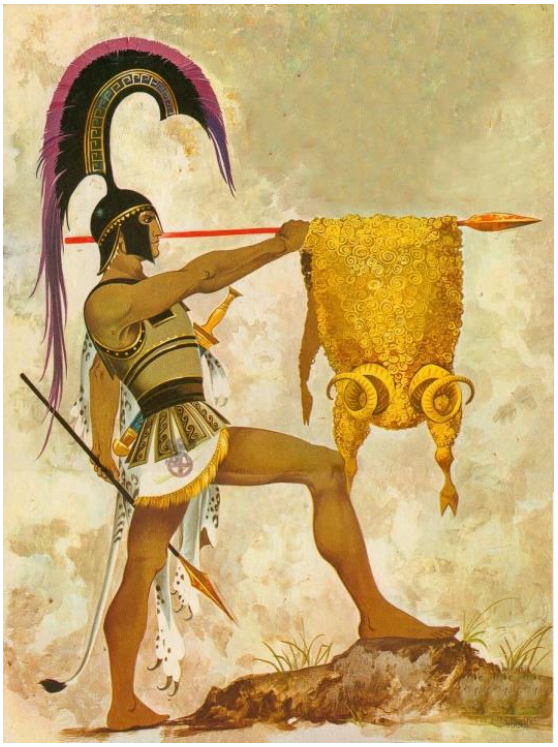

Altın Post, dünya jeomitolojisinin en önemli anlatılarından biridir. Efsanede İason'un ejderha tarafından korunan kutsal postu ele geçirmek için çıktığı yolculuk anlatılırken, bu öykünün temelinde büyük olasılıkla Kafkasya'da gerçekten uygulanan alüvyon altın madenciliği tekniği bulunmaktadır. Koyun postlarının dere yataklarında altın toplamak amacıyla kullanılması, zamanla tanrıların koruduğu kutsal bir "Altın Post"a dönüşmüş, böylece jeolojik gerçeklik, mitolojik düşünceyle birleşerek insanlık tarihinin en etkileyici efsanelerinden birini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Altın Post, jeomitoloji literatüründe doğal süreçlerin ve madencilik uygulamalarının mitolojik sembollere dönüşmesinin en açık ve en çok incelenen örneklerinden biri kabul edilmektedir.

[390] Vitaliano Dorothy B., age, s. 168.

XIV-1.3. El Dorado

El Dorado, dünya jeomitolojisinde altın ile ilgili en ünlü efsanelerden biridir. Ancak yaygın inanışın aksine El Dorado başlangıçta altından yapılmış bir şehir değil, "Altınla Kaplanmış Adam" (El Hombre Dorado) anlamına gelen bir hükümdarı ifade ediyordu. Zamanla bu hükümdar efsanesi önce altından yapılmış bir krallığa, ardından bütünüyle altından inşa edilmiş bir kente dönüşmüş ve Avrupalı kâşiflerin yüzyıllar boyunca peşinden koştuğu en büyük coğrafi ve mitolojik hedeflerden biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından El Dorado, gerçek altın yataklarının, yerli dini törenlerinin ve Güney Amerika'nın zengin jeolojisinin zamanla efsaneleşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

El Dorado efsanesinin kökeni, bugünkü Kolombiya'da yaşayan Muisca (Chibcha) halkının tahta çıkma törenine dayanır. Yeni hükümdar, çıplak bedenini ince altın tozuyla kaplar ve kutsal Guatavita Gölü'nün ortasına bir sal üzerinde götürülürdü. Yanındaki rahipler altın heykelcikler, zümrütler ve değerli adaklar taşırken hükümdar göle girer, üzerindeki altın tozunu suya bırakır ve tanrılara sunular yapılırdı. Bu törende göle atılan çok sayıdaki altın eser, İspanyol fatihlerin dikkatini çekmiş ve zamanla "orada sınırsız altın var" düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Jeomitoloji açısından gerçek bir göl, gerçek altın adakları ve gerçek jeolojik zenginlik, zamanla dünyanın en büyük altın efsanesine dönüşmüştür.

Muisca kültüründe altın ekonomik zenginlikten çok kutsal bir madde olarak görülüyordu. Altın, Güneş'in yeryüzündeki yansıması kabul ediliyor ve tanrılarla insanlar arasındaki bağı temsil ediyordu. Bu nedenle altın nesneler gündelik kullanım için değil, dinsel törenlerde ve adak olarak hazırlanıyordu. Günümüzde Bogotá'daki Altın Müzesi (Museo del Oro)'nda sergilenen ünlü Muisca Salı (Muisca Raft) adlı altın eser, El Dorado törenini betimleyen en önemli arkeolojik buluntudur. Jeomitoloji açısından bu eser, efsanenin tamamen hayal ürünü olmadığını, gerçek ritüellerden doğduğunu gösteren en güçlü kanıtlardan biridir.

İspanyol fatihler bu tören hakkında bilgi aldıktan sonra El Dorado'nun yalnızca bir hükümdar değil, tamamı altından yapılmış bir ülke olduğuna inanmaya başladılar. 16. yüzyıl boyunca Gonzalo Jimenez de Quesada, Sebastián de Belalcázar, Nikolaus Federmann, Francisco de Orellana ve daha sonra Sir Walter Raleigh gibi birçok kâşif Amazon Havzası, Orinoco Nehri ve Guyana içlerine doğru büyük keşif seferleri düzenledi. Ancak hiçbir zaman böyle bir şehir bulunamadı. Jeomitoloji

açısından burada gerçek altın madenleri ve yerli kültürleri, Avrupalıların hayal gücüyle birleşerek devasa bir mitolojik coğrafyaya dönüşmüştür.[391]

Jeolojik açıdan El Dorado efsanesinin ortaya çıktığı bölge son derece zengindir. Kolombiya, Venezuela, Guyana ve Brezilya'nın kuzeyindeki Guyana Kalkanı, dünyanın en eski jeolojik oluşumlarından biridir ve önemli altın yatakları içerir. Bu altınlar hidrotermal damarlar, kuvars damarları ve özellikle nehirlerin taşıdığı alüvyon birikimleri hâlinde bulunur. Yerli halkların yüzyıllardır altın işlemeciliğini biliyor olması da İspanyolların duyduğu söylentileri güçlendirmiştir. Jeomitoloji açısından gerçek altın cevherleri, efsanenin doğmasında temel rol oynamıştır.[392]

El Dorado efsanesinin merkezindeki Guatavita Gölü, bugün bile jeomitoloji açısından önemli bir doğal ve kültürel alandır. İspanyollar gölün dibindeki altınları çıkarmak amacıyla 1545 ve daha sonraki yıllarda gölün suyunu boşaltmaya çalışmış, kıyısına kanallar açmışlardır. Bazı altın eserler bulunmuş olsa da efsanede anlatıldığı kadar büyük bir hazineye ulaşılamamıştır. Buna rağmen göl çevresinde ele geçen çok sayıdaki altın adak nesnesi, Muisca törenlerinin tarihsel gerçekliğini doğrulamaktadır. Jeomitoloji açısından kutsal bir gölün jeolojik oluşumu ile dini ritüeller arasındaki ilişki dikkat çekicidir.

Jeomitoloji araştırmacıları, El Dorado'yu doğal kaynakların kültürel hafızada nasıl dönüştüğünün önemli örneklerinden biri olarak değerlendirir. Gerçek altın yatakları, yerli halkların altın işçiliği, kutsal göl ritüelleri ve Avrupalıların sınırsız zenginlik arzusu birleşerek dünya tarihinin en kalıcı efsanelerinden birini oluşturmuştur. Bu nedenle El Dorado, yalnızca bir mit değil, aynı zamanda jeolojik zenginliklerin tarih boyunca insan davranışlarını nasıl etkilediğini gösteren kültürel bir belgedir.[393]

El Dorado efsanesi yalnızca coğrafi keşifleri değil, sömürge tarihini de derinden etkilemiştir. İspanyolların altın arayışı sırasında çok sayıda yerli topluluk yok olmuş, Amazon ve Orinoco havzaları ilk kez ayrıntılı biçimde haritalandırılmıştır. Böylece tamamen mitolojik bir hedef, gerçek coğrafi keşiflere ve bilimsel araştırmalara da yol açmıştır. Jeomitoloji açısından bu durum, bir efsanenin doğrudan tarihsel ve jeolojik araştırmaları tetikleyebileceğini göstermektedir.

Bazı araştırmacılar El Dorado'nun yalnızca Guatavita ile sınırlı olmadığını, zaman içinde Amazon Havzası'ndaki Manoa adlı efsanevi şehirle de birleştiğini belirtmektedir. Özellikle Sir Walter Raleigh'in yazıları, Guyana

[391] Hemming John, The Search for El Dorado, Phoenix Press, 2001.
[392] USGS (United States Geological Survey), Güney Amerika altın yatakları raporları, Stephen Rostain, 2023.
[393] Vitaliano Dorothy B., age, s. 169.

içlerinde Parime Gölü kıyısında altından yapılmış büyük bir başkent bulunduğu inancını Avrupa'da yaygınlaştırmıştır. Daha sonraki keşifler böyle bir gölün ve şehrin var olmadığını göstermiştir. Buna rağmen El Dorado, Batı kültüründe ulaşılamayan büyük servetin simgesi olarak yaşamaya devam etmiştir.

El Dorado, dünya jeomitolojisinin en önemli altın efsanelerinden biridir. Kökeninde Muisca halkının Guatavita Gölü'nde gerçekleştirdiği gerçek tahta çıkma ritüeli ve altın adak geleneği bulunurken, zamanla bu gelenek İspanyol fatihlerin hayal gücüyle birleşerek "tamamı altından yapılmış kayıp şehir" anlatısına dönüşmüştür. Güney Amerika'nın zengin altın yatakları, kutsal gölleri ve tarih öncesi altın işçiliği bu efsanenin jeolojik temelini oluşturur. Bu nedenle El Dorado, jeolojik gerçeklik ile kültürel hayal gücünün birleşmesinden doğmuş, hem mitolojiyi hem de dünya tarihini derinden etkileyen en güçlü jeomitolojik anlatılardan biri olarak kabul edilmektedir.

XIV-1.4. Nibelung Hazinesi

Nibelung Hazinesi (Almanca: Nibelungenschatz), Germen ve İskandinav mitolojisinin en önemli hazine efsanelerinden biridir. Dünya jeomitolojisi açısından bu anlatı, yer altındaki maden zenginliklerinin, altının ve değerli taşların doğaüstü güçler tarafından korunması temasının en güçlü örneklerinden biri olarak kabul edilir. Efsanede geçen hazine yalnızca büyük miktarda altın ve mücevherden oluşan bir servet değildir, aynı zamanda sahibine güç, egemenlik ve aynı zamanda kaçınılmaz bir felaket getiren lanetli bir zenginliktir. Jeomitolojik açıdan Nibelung Hazinesi, gerçek maden yataklarının ve eski Germen madencilik kültürünün mitolojik bellekteki yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Nibelung Hazinesi'nin kökeni, İskandinav mitolojisindeki Andvari adlı cüceye kadar uzanır. Andvari, yeraltında yaşayan, altın çıkaran ve olağanüstü zenginliklere sahip bir cücedir. Loki, tanrılar adına Andvari'nin bütün hazinesini zorla alır. Ancak Andvari, hazinesini teslim ederken en değerli yüzüğü olan Andvaranaut üzerine korkunç bir lanet koyar: Bu altına sahip olan herkes sonunda felaket ve ölümle karşılaşacaktır. Böylece altın, bereketten çok açgözlülüğü ve yıkımı temsil eden bir simgeye dönüşür. Jeomitoloji açısından yeraltındaki madenlerin cüceler tarafından korunması motifi, Kuzey Avrupa madencilik kültürlerinde oldukça yaygındır ve yer altı cevherlerinin gizemli güçlere ait olduğuna dair eski inançların bir yansımasıdır.

Lanetli hazine daha sonra cüce demirci Regin ile kardeşi Fafnir'e geçer. Fafnir, altınları ele geçirmek için kendi babasını öldürür ve hazinenin üzerine çöreklenerek korkunç bir ejderhaya dönüşür. Bu dönüşüm, mitolojide açgözlülüğün insanı canavara çevirdiğini anlatan en

güçlü sembollerden biridir. Ejderhanın mağarada altınların üzerinde yatması, jeomitoloji açısından maden yataklarının ejderhalar veya doğaüstü yaratıklar tarafından korunduğuna ilişkin dünya çapındaki ortak mitolojik motifin Kuzey Avrupa'daki en belirgin örneğidir.

Kahraman Sigurd (Siegfried), Regin'in rehberliğinde Fafnir'i öldürür ve hazinenin sahibi olur. Ejderhanın kanına temas eden Sigurd'un kuşların dilini anlamaya başlaması, efsanenin en dikkat çekici bölümlerinden biridir. Kuşlar ona Regin'in de kendisini öldürerek hazineyi ele geçirmeyi planladığını söyler. Bunun üzerine Sigurd, Regin'i de öldürür ve lanetli hazineyi alır. Böylece lanet zinciri devam eder. Jeomitoloji açısından burada ejderha, mağara ve altın birlikteliği, yeraltındaki madenlerin tehlikeli ama çekici doğasını simgelemektedir.[394]

Alman destanı Nibelungenlied'de ise anlatı farklı bir biçim kazanır. Burada Siegfried, Nibelung kardeşleri yenerek onların hazinesini ele geçirir. Hazine, olağanüstü miktarda altın, değerli taşlar ve sihirli nesnelerden oluşmaktadır. Daha sonra Burgonya Krallığı'na geçen hazine, siyasi entrikalar ve cinayetlerin merkezine yerleşir. Sonunda Hagen von Tronje, hazinenin yerini kimsenin bulamaması için onu Ren Nehri'nin derinliklerine gizler. Bugüne kadar hazinenin nerede olduğu bilinmemektedir. Jeomitoloji açısından bir nehrin altına gömülen hazine motifi, alüvyon altınları ve nehirlerin değerli metalleri saklayan doğal depolar olarak algılanmasının mitolojik bir yansımasıdır.

Jeolojik açıdan Ren Havzası ve Orta Avrupa, tarih boyunca önemli altın üretim bölgelerinden biri olmuştur. Özellikle Ren Nehri'nin bazı kesimlerinde tarih öncesinden itibaren alüvyon altını toplanmıştır. Bunun yanında Harz Dağları, Erzgebirge (Cevher Dağları), Bohemya ve Alp kuşağı, altın, gümüş ve diğer metal yatakları bakımından Avrupa'nın en önemli madencilik bölgelerindendir. Araştırmacılar, Nibelung Hazinesi'nin bu gerçek madencilik merkezlerinden esinlenmiş olabileceğini düşünmektedir. Jeomitoloji açısından efsane, gerçek maden coğrafyasının kültürel belleğe dönüşmüş biçimlerinden biri olarak yorumlanmaktadır.

Jeomitoloji araştırmacıları, Nibelung Hazinesi'nin temelinde yalnızca altın yataklarının değil, aynı zamanda madencilerin yeraltına duyduğu saygının da bulunduğunu belirtmektedir. Orta Çağ Avrupa'sında madenciler, yeraltında cücelerin, ruhların veya ejderhaların yaşadığına inanıyorlardı. Özellikle Almanya'nın Harz

[394] Saga Völsunga, Jesse Byock, University of California Press, 1990.

Dağları ile Erzgebirge bölgesinde anlatılan cüce hikâyeleri, madencilik folklorunun önemli parçalarıdır. Bu nedenle Nibelung Hazinesi, yalnızca bir kahramanlık destanı değil, aynı zamanda Avrupa madencilik kültürünün mitolojik hafızası olarak da değerlendirilmektedir.[395]

Nibelung Hazinesi, modern edebiyat ve sanatta da büyük etki yaratmıştır. En önemli uyarlama, Richard Wagner'in dört operadan oluşan Der Ring des Nibelungen (Nibelung Yüzüğü) adlı eseridir. Wagner, Ren Nehri'nin dibindeki altından dövülen yüzüğü, güç ve yıkımın simgesi hâline getirmiştir. Wagner'in anlattığı Ren Altını (Das Rheingold), İskandinav ve Germen kaynaklarını birleştirerek altının insan üzerindeki yıkıcı etkisini yeniden yorumlamaktadır. Jeomitoloji açısından Ren Nehri'nin altını, gerçek alüvyon altınlarının sanatsal ve mitolojik dönüşümünün güçlü bir örneğidir.

Bazı tarihçiler, Nibelung Hazinesi anlatısının MS 437 yılında Burgonya Krallığı'nın Hunlar tarafından yıkılması gibi tarihsel olaylardan etkilenmiş olabileceğini öne sürmektedir. Büyük savaşlar sırasında kaybolan gerçek hazineler, halk belleğinde zamanla lanetli ve ulaşılamaz bir hazineye dönüşmüş olabilir. Bu nedenle destan, tarihsel olaylarla mitolojik unsurların birleşmesinden oluşan karmaşık bir kültürel hafıza örneğidir.

Jeomitoloji açısından Nibelung Hazinesi, dünya mitolojisindeki en önemli "lanetli maden" anlatılarından biridir. Burada altın yalnızca ekonomik değer taşıyan bir metal değildir, insanın açgözlülüğünü, güç tutkusunu ve doğanın derinliklerinde saklanan tehlikeli zenginliği temsil eder. Yeraltındaki altının cüceler ve ejderhalar tarafından korunması motifi, Avrupa'nın eski madencilik bölgelerinde yaşayan toplumların yeraltı dünyasına ilişkin inançlarını yansıtmaktadır. Bu nedenle Nibelung Hazinesi, jeolojik gerçeklik ile madencilik kültürünün mitolojik semboller hâline dönüşmesinin klasik örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Nibelung Hazinesi, dünya jeomitolojisinin en önemli maden ve taş efsanelerinden biridir. Temelinde Orta Avrupa'nın gerçek altın yatakları, eski madencilik gelenekleri ve yeraltı dünyasına ilişkin inançlar bulunurken, ejderhalar, cüceler ve lanetli altın motifleri bu jeolojik gerçeklikleri mitolojik bir çerçeveye taşımıştır. Yeraltındaki zenginliklerin aynı zamanda büyük felaketleri de beraberinde getireceği düşüncesi, Nibelung Hazinesi'ni yalnızca bir kahramanlık destanı olmaktan çıkararak, madenlerin insanlık üzerindeki etkisini anlatan evrensel bir jeomitolojik anlatıya dönüştürmüştür.

XIV-1.5. İnka Altınları

İnka Altınları, Güney Amerika'nın en güçlü uygarlıklarından biri olan İnka İmparatorluğu'nun altın işçiliği, kutsal maden anlayışı ve İspanyol fethi sırasında kaybolduğu düşünülen hazineleri etrafında şekillenen efsanelerin genel adıdır. Dünya jeomitolojisi açısından İnka Altınları, gerçek altın yatakları, gelişmiş metal işçiliği, kutsal dağlar ve göller ile tarihsel olayların birleşerek mitolojik bir hazine anlatısına dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Burada altın yalnızca ekonomik bir değer değil, aynı zamanda kozmik düzenin ve Güneş Tanrısı İnti (Inti)'nin yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle İnka Altınları efsaneleri,

[395] Vitaliano Dorothy B., age, s. 170.

jeolojik zenginliklerin dinsel inançlarla birleştiği jeomitolojik anlatılar arasında özel bir yere sahiptir.

İnka inancına göre altın, "Güneş'in teri" (Sweat of the Sun) olarak adlandırılırken, gümüş ise "Ay'ın gözyaşları" olarak görülüyordu. Bu anlayışta altın, ticari amaçla değil, kutsal yapıları süslemek ve tanrılara sunular hazırlamak için kullanılıyordu. İnka ustaları altını son derece ince işleyerek insan, hayvan, bitki ve kutsal nesne biçiminde eserler üretiyorlardı. Jeomitoloji açısından bu anlayış, doğal madenlerin yalnızca yeraltı kaynakları değil, tanrıların dünyaya bıraktığı kutsal armağanlar olarak görülmesini yansıtır.[396]

İnka Altınları'nın en önemli merkezi, başkent Cusco'daki ünlü Qorikancha (Coricancha) - Güneş Tapınağı idi. Tapınağın duvarları altın levhalarla kaplıydı, avlularında altından yapılmış mısır tarlaları, lama sürüleri, kuşlar ve kutsal bitkiler bulunuyordu. İspanyol kronikçileri, tapınağın güneş ışığında adeta parladığını anlatmaktadır. Arkeolojik araştırmalar, yapının gerçekten olağanüstü zengin süslemelere sahip olduğunu doğrulamaktadır. Jeomitoloji açısından Coricancha, yer altından çıkarılan altının dinsel mimariye dönüştüğü en etkileyici örneklerden biridir.
İnka Altınları efsanesinin en önemli bölümü, İmparator Atahualpa ile ilgilidir. 1532 yılında İspanyol fatih Francisco Pizarro, Cajamarca'da Atahualpa'yı esir aldı. Serbest bırakılması karşılığında Atahualpa, bulunduğu odanın bir kez tavana kadar altınla ve iki kez gümüşle doldurulmasını teklif etti. Tarihin en büyük fidyelerinden biri kabul edilen bu hazine, İnka İmparatorluğu'nun dört bir yanından getirildi. Ancak fidye ödendiği hâlde Atahualpa idam edildi. Bu olay, İnka Altınları efsanesinin temelini oluşturan tarihsel kırılma noktasıdır. Jeomitoloji açısından gerçek altın üretimi ve tarihsel kayıtlar, mitolojik anlatıya dönüşen bir kültürel hafıza yaratmıştır.

Efsaneye göre Atahualpa'nın ölüm haberini taşıyan ulaklar, Cusco'dan yola çıkan çok büyük bir altın kervanını durdurmuş ve hazinenin İspanyolların eline geçmemesi için

[396] Stone Rebecca, Art of the Andes, Thames & Hudson, 2012.

gizli bir yere saklamıştır. Bu kayıp hazinenin, Llanganates Dağları, Amazon ormanları ya da And Dağları'nın ulaşılması güç bölgelerinde saklı olduğuna inanılır. Bugüne kadar birçok keşif gezisi düzenlenmesine rağmen hazinenin yeri kesin olarak bulunamamıştır. Jeomitoloji açısından bu anlatı, dağların ve mağaraların yer altı zenginliklerini saklayan kutsal mekânlar olarak algılanmasının tipik bir örneğidir.[397]

İnka mitolojisinde dağlar (Apu) canlı ve kutsal varlıklar olarak kabul edilirdi. Her büyük dağın koruyucu bir ruhu olduğuna inanılır, altın ve diğer madenlerin bu kutsal ruhların emaneti olduğu düşünülürdü. Maden çıkarmadan önce dağ ruhlarına adak sunulması yaygın bir uygulamaydı. Bu nedenle İnka Altınları yalnızca gizli hazineler değil, aynı zamanda kutsal dağların koruduğu tanrısal emanetler olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından yer şekilleri ile dinsel inançların birleşmesi bakımından bu gelenek büyük önem taşır.

Jeolojik açıdan Peru, Ekvador ve Bolivya'yı kapsayan And Kuşağı dünyanın en zengin altın ve gümüş kuşaklarından biridir. Altın yataklarının büyük bölümü, And Dağları'nın oluşumu sırasında meydana gelen hidrotermal damarlar ve volkanik süreçlerle ilişkilidir. Ayrıca nehirlerdeki alüvyon altınları da tarih öncesinden beri işletilmektedir. İnka uygarlığının geliştiği bölgenin böylesine zengin maden yataklarına sahip olması, altının kutsal kabul edilmesinde etkili olmuştur. Jeomitoloji açısından gerçek jeolojik zenginlik ile dinsel sembolizm arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.[398]

İspanyol fatihlerin İnka Altınları'nı ele geçirmesi, Avrupa ekonomisini de önemli ölçüde etkilemiştir. Binlerce altın eser eritilerek külçe hâline getirilmiş, bu nedenle İnka sanatının büyük bölümü geri dönülemez biçimde yok olmuştur. Günümüze ulaşan eserlerin çoğu mezarlarda saklanan ya da fetih öncesinde gizlenen nesnelerdir. Bu durum, tarihsel bir felaketin zamanla "kayıp İnka hazinesi" efsanelerine dönüşmesine neden olmuştur. Jeomitoloji açısından gerçek tarihsel olaylar ile kültürel hafıza burada iç içe geçmiştir.

Jeomitoloji araştırmacıları, İnka Altınları'nı doğal kaynakların kutsallaştırılmasının en önemli örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Altının Güneş'in teri olarak görülmesi, dağ ruhlarının madenleri koruduğuna inanılması ve kayıp hazinelerin dağlarda saklandığı anlatıları, Güney Amerika'nın jeolojik özelliklerinin mitolojik düşünceye nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Bu nedenle İnka Altınları, yalnızca tarihsel bir hazine değil, jeoloji, din ve kültürün birleştiği evrensel bir jeomitolojik anlatıdır.[399]

İnka Altınları, dünya jeomitolojisinin en önemli maden efsaneleri arasında yer alır. Gerçek altın yatakları, And Dağları'nın jeolojik zenginliği, Güneş Tanrısı İnti'ye adanan kutsal altın eserler ve Atahualpa'nın kayıp hazinesi hakkındaki tarihsel olaylar birleşerek yüzyıllardır yaşayan güçlü bir mitolojik gelenek oluşturmuştur. Bu anlatılar, yer altı kaynaklarının yalnızca ekonomik değer taşımadığını, aynı zamanda kutsallık, siyasal güç ve kültürel kimlikle de ilişkilendirildiğini gösteren en önemli jeomitolojik örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

---

[397] MacQuarrie Kim, The Last Days of the Incas, Simon & Schuster, 2007.
[398] USGS (United States Geological Survey), Peru mineral kaynakları raporları.
[399] Vitaliano Dorothy B., age, s. 172.

XIV-1.6. Yamashita Hazinesi

Yamashita Hazinesi (İngilizce: Yamashita's Gold), klasik anlamda antik bir mitolojiye değil, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve zamanla modern bir jeomitolojik efsaneye dönüşen en ünlü "kayıp hazine" anlatılarından biridir. Efsaneye göre Japon İmparatorluk Ordusu, Güneydoğu Asya'da işgal ettiği ülkelerden topladığı büyük miktardaki altın, mücevher, değerli taşlar ve sanat eserlerini savaşın son döneminde Filipinler'deki mağaralara, tünellere ve dağların içine gizlemiştir. Bu hazineye, Filipinler'deki Japon kuvvetlerinin komutanı General Tomoyuki Yamashita'nın adı verilmiştir. Jeomitoloji açısından Yamashita Hazinesi, doğal mağaralar, volkanik dağlar ve yer altı boşluklarının, gerçek tarihsel olaylarla birleşerek modern bir "yer altındaki gizli hazine" mitine dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir. Ancak bu efsanenin ayrıntılarının tarihsel olarak kesin biçimde doğrulanmadığını özellikle belirtmek gerekir.

Efsaneye göre Japon ordusu, 1942–1945 yılları arasında Çin, Kore, Filipinler, Malezya, Singapur, Endonezya, Burma ve Tayland gibi işgal ettiği bölgelerden çok büyük miktarda altın, mücevher ve değerli sanat eserleri topladı. Savaşın sonuna doğru Amerikan kuvvetlerinin Filipinler'e yaklaşması üzerine bu servetin Japonya'ya taşınamayacağı anlaşılınca, hazinelerin Luzon Adası başta olmak üzere Filipinler'deki dağlara, mağaralara ve yer altı tünellerine gizlendiği ileri sürülmektedir. Anlatılara göre bazı tüneller daha sonra patlatılarak girişleri tamamen kapatılmış ve içeride çalışan işçilerin de dışarı çıkmasına izin verilmemiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatılar, doğal jeolojik oluşumların insan eliyle değiştirilerek gizli hazine mekânlarına dönüştürülmesi temasını içermektedir.

Yamashita Hazinesi'nin merkezinde bulunan General Tomoyuki Yamashita, savaşın son aylarında Filipinler'deki Japon kuvvetlerinin komutanıydı. Ancak tarihçiler arasında, hazinenin gerçekten Yamashita'nın denetiminde olup olmadığı konusunda görüş birliği yoktur. Birçok araştırmacı, Yamashita'nın savaşın son döneminde iletişim ve lojistik bakımdan ciddi sıkıntılar yaşadığına dikkat çekmekte, bu nedenle devasa bir hazineyi organize biçimde saklamasının zor olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla "Yamashita Hazinesi" adı büyük ölçüde savaş sonrasında ortaya çıkan popüler anlatıların ürünüdür.[400]

Jeomitoloji açısından dikkat çekici olan nokta, efsanenin doğal mağaralar ve volkanik araziler üzerine kurulmuş olmasıdır. Filipinler, aktif volkanları, kireçtaşı

[400] Toland John, The Rising Sun: The Decline and Fall of the Japanese Empire, Random House, 1970.

mağaraları, karst sistemleri ve yoğun tropikal dağlık alanlarıyla dünyanın en karmaşık jeolojik bölgelerinden biridir. Luzon Adası'ndaki çok sayıdaki mağara ve tünel sistemi, savaş sırasında gerçekten askeri depo olarak kullanılmıştır. Bu gerçek jeolojik ortam, zamanla "gizli altın mağaraları" efsanesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Jeomitolojide bu durum, doğal yer şekillerinin tarihsel olaylarla birleşerek mitolojik anlatıya dönüşmesinin modern örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Yamashita Hazinesi ile ilgili en çok bilinen anlatılardan biri, Filipinli çilingir Rogelio Roxas'ın 1971 yılında bir mağarada altın Buda heykeli ve çok sayıda altın külçesi bulduğunu iddia etmesidir. Roxas, daha sonra bu hazinenin Filipin Devlet Başkanı Ferdinand Marcos tarafından elinden alındığını öne sürmüş, konu yıllarca süren hukuk davalarına konu olmuştur. Bu dava sonucunda bazı mahkemeler Roxas'ın bazı iddialarını kısmen kabul etmiş olsa da, bulunan nesnelerin gerçekten "Yamashita Hazinesi"nin parçası olduğu kesin biçimde kanıtlanamamıştır. Dolayısıyla bu olay, efsaneyi güçlendirmiş ancak tarihsel olarak kesin doğrulanmış bir kanıt oluşturmamıştır.

Yamashita Hazinesi'nin gerçekten var olup olmadığı günümüzde de tartışmalıdır. Bazı tarihçiler, Japon ordusunun savaş sırasında değerli metalleri gerçekten farklı yerlere gizlediğini kabul etmekle birlikte, efsanede anlatılan yüzlerce ton altın ve devasa yer altı depolarına ilişkin güvenilir arşiv belgelerinin bulunmadığını belirtmektedir. Bazıları ise savaş sırasında birçok küçük gizli deponun oluşturulmuş olabileceğini, ancak bunların zamanla tek ve devasa bir "kayıp hazine" anlatısına dönüştüğünü savunmaktadır. Jeomitoloji açısından burada önemli olan, gerçek tarihsel olayların doğal jeolojik mekânlarla birleşerek güçlü bir halk efsanesi oluşturmuş olmasıdır.

Yamashita Hazinesi, modern definecilik kültürünü de büyük ölçüde etkilemiştir. Filipinler'de bugün bile çok sayıda kişi mağaralarda, eski Japon tünellerinde ve volkanik bölgelerde hazine aramaktadır. Hatta Filipin hükümeti zaman zaman izinsiz kazılar konusunda uyarılar yapmakta ve tarihi alanların korunmasına yönelik önlemler almaktadır. Bu yönüyle efsane, jeolojik oluşumların yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik beklentilerin de odağı hâline geldiğini göstermektedir.

Jeomitoloji açısından Yamashita Hazinesi, antik dönem efsanelerinden farklı olarak modern tarihten doğmuş bir anlatıdır. Buna rağmen yapısal olarak Altın Post, El Dorado veya Nibelung Hazinesi gibi klasik hazine mitleriyle ortak özellikler taşır. Hepsinde yer altındaki zenginlikler mağaralar, dağlar veya ulaşılması güç doğal alanlarda saklanmaktadır, hazinenin bulunması ise cesaret, bilgi ve çoğu zaman şans gerektiren olağanüstü bir macera olarak sunulur. Bu ortak yapı, insanların doğal yer şekillerini gizli zenginliklerle ilişkilendirme eğiliminin kültürler arasında süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.[401]

Bilimsel açıdan bakıldığında, Yamashita Hazinesi'nin varlığına ilişkin kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Japon ordusunun savaş sırasında bazı değerli eşyaları farklı bölgelere sakladığına dair tarihsel belgeler mevcuttur. Ancak popüler kültürde anlatılan devasa yer altı altın şehirleri veya yüzlerce tonluk gizli depolar, bugün itibarıyla doğrulanmış tarihsel gerçekler olarak kabul edilmemektedir. Bu

[401] Vitaliano Dorothy B., age, s. 173.

nedenle Yamashita Hazinesi, tarih ile efsanenin iç içe geçtiği modern bir jeomitolojik anlatı olarak değerlendirilmelidir.

Yamashita Hazinesi, klasik mitolojiden değil, II. Dünya Savaşı'nın karmaşık tarihinden doğarak zamanla jeomitolojik bir efsaneye dönüşmüş modern bir "kayıp hazine" anlatısıdır. Gerçek savaş olayları, Filipinler'in mağaralarla dolu jeolojik yapısı, volkanik dağları ve yer altı tünelleri, bu efsanenin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamıştır. Ancak El Dorado veya Altın Post gibi eski mitlerden farklı olarak, Yamashita Hazinesi'nin ayrıntıları tarihsel açıdan kesin biçimde doğrulanmış değildir. Bu nedenle konu, jeomitoloji kapsamında tarihsel temelli modern bir hazine efsanesi olarak ele alınmalı, doğrulanmış belgeler ile halk anlatıları birbirinden dikkatle ayrılmalıdır.

XIV-2. Gümüş

Gümüş, insanlık tarihinin en eski işlenen metallerinden biri olmasının yanı sıra dünya mitolojilerinde ve jeomitolojisinde en güçlü sembolik anlamlara sahip madenlerden biridir. Altın çoğu kültürde Güneş'i temsil ederken, gümüş hemen her zaman Ay, gece, saflık, bilgelik, sezgi ve kutsallık ile ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji açısından gümüşün mitolojik değeri, yalnızca parlak görünümünden değil, aynı zamanda çoğu zaman dağların derinliklerinden çıkarılan nadir bir maden olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok uygarlıkta gümüş damarlarının tanrılar tarafından yeraltına saklandığına, dağ ruhları veya cüceler tarafından korunduğuna inanılmıştır. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar, mitolojik anlatılarla birleşerek dünya jeomitolojisinin önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Antik Yunan mitolojisinde gümüş, en çok Ay Tanrıçası Selene ve daha sonra Artemis ile ilişkilendirilmiştir. Selene'nin geceleri gökyüzünde gümüşten yapılmış bir araba ile dolaştığına inanılırdı. Ay ışığının yeryüzüne yaydığı beyaz parlaklık, gümüşün doğal rengiyle özdeşleştirilmiş, bu nedenle gümüş, tanrıçaların kutsal metali olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından bu inanış, doğada bulunan parlak beyaz metalin göksel bir olay olan Ay ışığıyla ilişkilendirilmesinin güzel bir örneğidir.

Yunan dünyasında gümüşün mitolojik önemini artıran en önemli jeolojik merkezlerden biri Laurion (Laurium) Gümüş Madenleri idi. Atina'nın güneydoğusunda bulunan bu madenler, MÖ 5. yüzyılda Atina'nın ekonomik gücünün temelini oluşturmuş ve Pers Savaşları sırasında kullanılan büyük donanmanın finansmanını sağlamıştır. Antik Yunan halkı, Laurion'daki zengin gümüş damarlarını tanrıların armağanı olarak görmüş, bu nedenle madenler yalnızca ekonomik değil, kutsal mekânlar olarak da değerlendirilmiştir. Jeomitoloji açısından gerçek bir gümüş yatağının ulusal mitolojiye dönüşmesinin en önemli örneklerinden biridir.

Roma mitolojisinde gümüş de Ay Tanrıçası Luna ile ilişkilendirilmiştir. Simyacılar ise gümüşü Ay'ın yeryüzündeki karşılığı olarak kabul etmiş ve simgesini hilal biçiminde göstermişlerdir. Orta Çağ simyasında altın Güneş'i, gümüş ise Ay'ı temsil eden iki temel metaldi. Bu anlayış, yalnızca kimyasal düşünceyi değil, Avrupa'daki madencilik kültürünü de etkilemiştir. Jeomitoloji açısından gök cisimleri ile madenlerin sembolik ilişkilendirilmesi, doğal dünyanın bütüncül algılanışının önemli bir örneğidir.[402]

İnka uygarlığında gümüş, altının tamamlayıcısı olarak görülüyordu. İnka inancına göre altın "Güneş'in teri", gümüş ise "Ay'ın gözyaşları" idi. Gümüş, Ay Tanrıçası Mama Quilla'nın kutsal metali kabul ediliyor ve özellikle kadınlara adanan tapınaklarda yoğun olarak kullanılıyordu. And Dağları'nın zengin gümüş yatakları, bu kutsal anlayışın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Jeomitoloji açısından gerçek jeolojik kaynakların dinsel sembolizme dönüşmesi burada açıkça görülmektedir.

Meksika ve Orta Amerika mitolojilerinde de gümüş, Ay tanrıçaları ve gece ile ilişkilendirilmiştir. Aztek kozmolojisinde parlak beyaz metaller göksel güçlerin yeryüzündeki yansımaları olarak kabul edilmiştir. Kolomb öncesi Amerika'da altın kadar gümüş de törensel maskeler, kutsal kaplar ve rahip giysilerinde kullanılmıştır. Bu kullanım biçimi, gümüşün yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda dinsel bir değer taşıdığını göstermektedir.

Avrupa'nın madencilik folklorunda gümüş damarlarının cüceler, yeraltı ruhları ve dağ cinleri tarafından korunduğuna inanılırdı. Almanya'nın Erzgebirge (Cevher Dağları), Harz Dağları ve Bohemya bölgelerinde anlatılan halk hikâyelerinde, dürüst madencilere zengin gümüş damarlarını gösteren iyi huylu cüceler, açgözlü kişileri ise yanlış galerilere sürükleyen kötü ruhlar yer alır. Bu anlatılar, gerçek madencilik yaşamının mitolojik yorumlarıdır. Jeomitoloji açısından yeraltı cevherlerinin doğaüstü varlıklar tarafından korunması motifi, dünya genelinde görülen ortak bir temadır.[403]

Gümüşle ilgili en dikkat çekici jeomitolojik anlatılardan biri de Potosí Dağı ile ilişkilidir.

Bugünkü Bolivya'da bulunan Cerro Rico ("Zengin Dağ"), dünyanın en büyük gümüş yataklarından biridir. Yerli And halkları, dağın içinde yaşayan güçlü bir dağ ruhu (El Tío) bulunduğuna inanıyordu. İspanyolların gelişinden sonra da bu inanç devam etmiş, madenciler çalışmaya başlamadan önce yeraltı ruhuna koka yaprakları, alkol ve tütün sunmayı sürdürmüşlerdir. Günümüzde bile Potosí madenlerinde bu gelenek yaşamaktadır.

[402] Vitaliano Dorothy B., age, s. 173.
[403] Georgius Agricola, De Re Metallica, Basel, 1556.

Jeomitoloji açısından bu örnek, gerçek gümüş cevherlerinin yeraltı ruhlarıyla ilişkilendirilmesinin yaşayan örneklerinden biridir.

Jeolojik açıdan gümüş çoğu zaman kurşun, çinko ve bakır cevherleriyle birlikte hidrotermal damarlar içinde oluşur. Antik çağ insanı bu karmaşık oluşum süreçlerini bilmediği için gümüş damarlarının tanrılar tarafından dağların içine yerleştirildiğine inanıyordu. Birçok kültürde dağların canlı kabul edilmesi ve içlerinde kutsal madenler sakladığı düşüncesi, jeomitolojinin temel konularından biridir. Gümüş, bu anlayışın en önemli metallerinden biri olmuştur.[404]

Simya geleneğinde gümüş, insan ruhunun arınmasını temsil eder. Altın mükemmelliğin simgesiyken, gümüş ruhsal saflığın ve bilgeliğin sembolü olarak görülmüştür. Orta Çağ simyacıları, gümüşün Ay'ın etkisi altında oluştuğuna inanıyor ve onu canlı bir metal olarak değerlendiriyorlardı. Bu düşünce, doğadaki madenlerin yalnızca fiziksel değil, ruhsal bir yaşamı da olduğuna ilişkin eski jeomitolojik anlayışın devamı niteliğindedir.

Jeomitoloji araştırmacıları, gümüşün mitolojilerdeki yerini değerlendirirken onun hemen her kültürde göksel olaylarla, özellikle Ay ile ilişkilendirildiğine dikkat çekmektedir. Gerçek gümüş yataklarının bulunduğu dağlar, zamanla kutsal dağlara dönüşmüş, maden galerileri ise yeraltı ruhlarının yaşadığı mekânlar olarak görülmüştür. Böylece gümüş, doğrudan jeolojik süreçlerden doğan ve kültürel hafızada dinsel anlamlar kazanan evrensel bir mitolojik metal hâline gelmiştir.

Gümüş, dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal metallerinden biridir. Antik Yunan'da Ay Tanrıçası Selene'nin, Roma'da Luna'nın, İnka uygarlığında Mama Quilla'nın kutsal metali olarak kabul edilmiş, Avrupa madencilik folklorunda ise cüceler ve yeraltı ruhları tarafından korunan gizemli bir maden olarak anlatılmıştır. Laurion ve Potosí gibi gerçek gümüş yatakları, tarih boyunca yalnızca ekonomik merkezler değil, aynı zamanda mitolojik ve dinsel anlamlar yüklenen kutsal mekânlar hâline gelmiştir. Bu nedenle gümüş, jeolojik gerçeklik ile kültürel hayal gücünün birleştiği en önemli jeomitolojik metallerden biri olarak değerlendirilmektedir.

XIV-2.1. Ay Tanrıçaları

Ay tanrıçaları, dünya mitolojilerinde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkinin en eski ve en yaygın sembollerinden biridir. Jeomitoloji açısından Ay tanrıçaları yalnızca göksel varlıklar değildir, aynı zamanda yeryüzündeki belirli madenler, taşlar, dağlar, mağaralar ve kutsal kaynaklarla ilişkilendirilmiş doğa güçleridir. Özellikle gümüş, ay taşı (moonstone), selenit, inci ve beyaz mermer gibi açık renkli doğal maddeler, birçok kültürde Ay'ın yeryüzündeki yansımaları olarak kabul edilmiştir. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar ile mitolojik düşünce arasında güçlü bir bağ

[404] Evans Anthony M., Ore Geology and Industrial Minerals, Blackwell Publishing, 1993.

kurulmuştur. Jeomitolojinin temel ilgi alanlarından biri de bu ilişkinin kültürel kökenlerini incelemektir.[405]

Antik Yunan mitolojisinde Ay'ın kişileşmiş tanrıçası Selene, Titanlar Hyperion ile Theia'nın kızıdır. Her gece gökyüzünde gümüşten yapılmış bir savaş arabasıyla yol aldığına inanılırdı. Antik sanat eserlerinde başında hilal bulunan güzel bir kadın olarak tasvir edilir. Selene'nin en ünlü efsanesi, ölümlü çoban Endymion'a duyduğu aşktır. Zeus'un sonsuz uyku verdiği Endymion'u Latmos Dağı'ndaki bir mağarada her gece ziyaret eden Selene'nin öyküsü, mağaraların ve dağların Ay kültüyle ilişkilendirilmesinin önemli örneklerinden biridir. Jeomitolojik açıdan Latmos Dağı'nın granit kaya oluşumları ile mağaralarının bu efsanenin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Yunan mitolojisinde zamanla Selene'nin birçok görevi Artemis tarafından üstlenilmiştir. Artemis esas olarak avcılık ve vahşi doğa tanrıçası olmakla birlikte Helenistik Dönem'de Ay ile özdeşleştirilmiştir. Dağlar, ormanlar, mağaralar ve kaynak suları Artemis'in kutsal alanlarıydı. Beyaz mermerden yapılan tapınakları ve gümüş yay taşıması, Ay'ın beyaz ışığıyla ilişkilendirilmiştir. Jeomitoloji bakımından Artemis kültü, doğal kaya oluşumlarının ve dağ zirvelerinin kutsallaştırılmasının önemli örneklerinden biridir.[406]

Roma mitolojisinde Ay tanrıçası Luna, Yunan Selene'nin karşılığıdır. Roma'da Aventinus Tepesi'nde Luna'ya adanmış önemli bir tapınak bulunuyordu. Roma simyacılığı ve metal sembolizminde gümüş, doğrudan Luna'nın metali kabul edilmiş, simgesi hilal biçiminde gösterilmiştir. Bu gelenek Orta Çağ Avrupa simyasına kadar devam etmiştir. Jeomitoloji açısından göksel Ay ile yer altındaki gümüş damarları arasında kurulan sembolik bağ, doğal madenlerin kutsallaştırılmasının klasik örneklerinden biridir.

İnka uygarlığında Ay tanrıçası Mama Quilla, Güneş Tanrısı Inti'nin eşi ve göksel düzenin koruyucusuydu. İnka inancına göre altın "Güneş'in teri", gümüş ise "Ay'ın gözyaşları" idi. Bu nedenle gümüş, Mama Quilla'nın kutsal metali kabul edilmiş ve tapınaklarda yoğun biçimde kullanılmıştır. And Dağları'nın zengin gümüş yatakları ile Ay kültü arasındaki ilişki, jeomitolojinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Doğal maden yatakları, doğrudan ilahi güçlerin yeryüzündeki izleri olarak yorumlanmıştır.

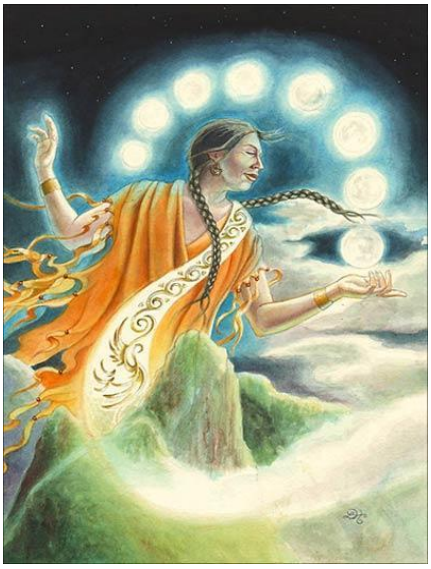

Çin mitolojisinin en önemli Ay tanrıçası Chang'e, ölümsüzlük iksirini içtikten sonra Ay'a yükselen ilahi kadındır. Ay'da yeşim taşı tavşanı (Jade Rabbit) ile birlikte yaşadığına inanılır. Çin kültüründe özellikle yeşim taşı (jade) ile Ay arasında güçlü sembolik bağlar kurulmuştur. Yeşim taşının saflığı, beyazlığı ve dayanıklılığı Ay'ın kutsallığını temsil eder. Bu nedenle

[405] Eliade Mircea, 1962, age, s. 64.
[406] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, 1985.

Ay Festivali sırasında yeşim taşından yapılmış süs eşyaları kullanılmaktadır. Jeomitoloji açısından burada belirli bir mineralin göksel bir tanrıçayla ilişkilendirilmesi söz konusudur.[407]

Japon mitolojisinde Ay tanrısı Tsukuyomi erkek olmakla birlikte, Şinto geleneğinde Ay ile bağlantılı bazı kadın ilahlar ve kutsal rahibeler de bulunmaktadır. Japonya'da ay ışığının özellikle beyaz granit kayalar, şelaleler ve kutsal dağlar üzerinde belirdiğine inanılmıştır. Ay seyretme geleneği (Tsukimi) sırasında doğal kaya bahçeleri ve su yüzeyleri kutsal kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından burada kaya oluşumları ile göksel olayların dinsel bütünleşmesi dikkat çekmektedir.

Hint mitolojisinde Ay tanrısı Chandra erkek olmakla birlikte, Ay'ın bereket veren yönü çeşitli tanrıçalarla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Himalayalar'daki kutsal dağlar, beyaz kuvars damarları ve kristaller Ay'ın yeryüzündeki tezahürleri olarak yorumlanmıştır. Hindu tapınak mimarisinde beyaz mermer ve kuvarsın yaygın kullanımı da bu sembolik anlayışın bir uzantısıdır. Jeomitoloji açısından doğal taşların kutsal gök cisimleriyle ilişkilendirilmesi burada açık biçimde görülmektedir.

Kelt mitolojisinde doğrudan tek bir Ay tanrıçası bulunmamakla birlikte Arianrhod, Ay, yıldızlar ve göksel döngülerle ilişkilendirilen önemli bir tanrıçadır. Galler mitolojisinde onun göksel kalesinin deniz üzerinde bulunduğuna inanılır. Bazı araştırmacılar, beyaz kuvars kayalıklarının ve deniz kıyısındaki parlak kaya oluşumlarının bu efsanenin gelişmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Ancak bu yorumun doğrudan antik metinlere değil, modern folklor araştırmalarına dayandığını belirtmek gerekir.

Ay tanrıçalarının jeomitolojiyle en güçlü ilişkisi mineraller üzerinden kurulmuştur. Antik çağlardan itibaren gümüş, selenit, ay taşı (moonstone), inci, beyaz mermer, kuvars ve bazı beyaz kristaller Ay'ın maddi temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Özellikle selenit mineralinin adı doğrudan Yunanca Ay tanrıçası Selene'den gelmektedir. Ay taşı ise ışık altında oluşan mavi-beyaz parıltısı nedeniyle birçok kültürde Ay'ın donmuş ışığı olarak görülmüştür. Jeolojik özellikleri kolaylıkla gözlemlenebilen bu mineraller, mitolojik sembolizmin doğrudan doğal süreçlerden beslenmesine örnek oluşturur.

Jeomitoloji araştırmaları, Ay tanrıçalarının yalnızca göksel varlıklar olmadığını, insanların yaşadığı çevredeki doğal oluşumlarla bütünleşmiş semboller olduğunu göstermektedir. Dağ zirveleri, mağaralar, beyaz kayalıklar, gümüş damarları ve şifalı kaynaklar, birçok kültürde Ay tanrıçalarının yeryüzündeki kutsal mekânları olarak kabul edilmiştir. Böylece gökyüzü ile yer kabuğu arasında kurulan sembolik ilişki, hem madencilik kültürünü hem de taşlara yüklenen kutsal anlamları etkilemiştir. Bu nedenle Ay tanrıçaları, dünya jeomitolojisinin en önemli ortak figürleri arasında yer almaktadır.[408]

Ay tanrıçaları, dünya jeomitolojisinde göksel olaylar ile yer kabuğundaki doğal oluşumları birbirine bağlayan en önemli mitolojik figürler arasındadır. Gümüş, selenit, ay taşı, kuvars ve beyaz mermer gibi mineraller, mağaralar, dağlar ve kutsal kaynaklarla birlikte Ay'ın yeryüzündeki tezahürleri olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle

---

[407] Birrell Anne, Chinese Mythology, Johns Hopkins University Press, 1993.
[408] Vitaliano Dorothy B., age, s. 174.

Ay tanrıçalarına ilişkin anlatılar yalnızca dinler tarihi açısından değil, insanların jeolojik çevreyi nasıl anlamlandırdığını gösteren jeomitolojik belgeler olarak da büyük önem taşımaktadır.

XIV-2.2. Gümüş Dağ

Dünya jeomitolojisi içinde "Gümüş Dağ" denildiğinde en önemli ve en güçlü örnek, Bolivya'nın Potosí kentindeki Cerro Rico ("Zengin Dağ" veya halk arasında "Gümüş Dağ") olarak kabul edilir. Bunun yanında Avrupa folklorunda Alman Erzgebirge (Cevher Dağları), Çek Cumhuriyeti'ndeki Kutná Hora ve Japonya'daki Iwami Ginzan gibi büyük gümüş yatakları da zamanla efsanelere konu olmuştur. Ancak jeomitoloji açısından mitolojik ve tarihsel anlatının en güçlü biçimde birleştiği yer, Cerro Rico'dur. Çünkü burada gerçek bir gümüş yatağı, yeraltı ruhlarına ilişkin inançlar, sömürge tarihi ve yaşayan halk gelenekleri iç içe geçmiştir.

Cerro Rico, And Dağları üzerinde yaklaşık 4.800 metre yüksekliğinde konik bir dağdır. 1545 yılında İspanyollar tarafından işletilmeye başlanan bu dağ, tarihin en büyük gümüş yataklarından biri olarak kabul edilir. Yüzyıllar boyunca buradan çıkarılan binlerce ton gümüş, İspanyol İmparatorluğu'nun ekonomik gücünün temelini oluşturmuş ve Avrupa ile Asya arasındaki küresel ticareti derinden etkilemiştir. Dağın olağanüstü zenginliği nedeniyle yerli halk ona "Cerro Rico" (Zengin Dağ) adını vermiş, Avrupalılar ise çoğu zaman "Silver Mountain" (Gümüş Dağ) olarak anmıştır. Jeomitoloji açısından gerçek bir cevher yatağının zamanla kutsal ve efsanevi bir dağa dönüşmesinin en çarpıcı örneklerinden biridir.

İnka dönemine ait en önemli anlatılardan biri, Cerro Rico'nun yüzyıllar boyunca bilinmesine rağmen işletilmediğini söyler. Rivayete göre İnka hükümdarlarından biri dağın gümüşünü çıkarmak istediğinde dağın içinden güçlü bir ses yükselmiş ve "Bu zenginlik başka insanlar içindir." demiştir. Yerli gelenekte bu sesin dağın koruyucu ruhuna ait olduğuna inanılmıştır. İspanyolların gelişinden sonra dağın keşfedilmesi, bu eski kehanetin gerçekleşmesi olarak yorumlanmıştır. Her ne kadar bu anlatının tarihsel doğruluğu kesin olarak kanıtlanmasa da, sömürge dönemi kroniklerinde sıkça aktarılmış ve Cerro Rico'nun mitolojik kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Jeomitoloji açısından burada dağın jeolojik zenginliği doğrudan doğaüstü bir iradeyle ilişkilendirilmektedir.

Cerro Rico'nun en dikkat çekici jeomitolojik unsuru, günümüzde de madenciler arasında yaşatılan El Tío inancıdır. El Tío, yeraltı dünyasının efendisi olarak kabul edilen boynuzlu bir varlıktır. Madenciler, yeraltına inmeden önce onun heykellerine koka yaprakları, sigara, alkol ve çeşitli adaklar sunarlar. Çünkü El Tío'nun hem cevher damarlarını gösterebildiğine hem de öfkelenirse göçükler, gaz patlamaları ve kazalar meydana getirebileceğine inanılır. Bu inanış, Hristiyanlık sonrasında şeytan figürüyle yerli And inançlarının birleşmesinden doğmuştur. Jeomitoloji açısından yeraltındaki cevherlerin doğaüstü bir koruyucu tarafından yönetildiği düşüncesinin yaşayan örneklerinden biridir.[409]

[409] Nash June, We Eat the Mines and the Mines Eat Us, Columbia University Press, 1979.

And kozmolojisinde dağlar (Apu) yaşayan kutsal varlıklardır. Her büyük dağın kendine ait bir ruhu bulunduğuna inanılır. Cerro Rico da yalnızca bir maden değil, aynı zamanda kutsal bir dağ olarak görülmüştür. Yerli halk için gümüş damarları, dağın bedenindeki kutsal damarlar gibiydi. Bu nedenle madencilik faaliyetleri sırasında çeşitli törenler yapılır, dağ ruhundan izin istenirdi. Günümüzde bile birçok madenci işe başlamadan önce geleneksel sunular yapmaktadır. Jeomitoloji açısından dağın jeolojik yapısının canlı bir varlık olarak algılanması, dünyanın pek çok kültüründe görülen ortak bir düşünce biçimidir.

Jeolojik açıdan Cerro Rico, yaklaşık 13–14 milyon yıl önce meydana gelen volkanik faaliyetler sonucunda oluşmuş hidrotermal bir cevherleşme sistemidir. Gümüşün yanı sıra kalay, kurşun, çinko ve diğer metalleri de içerir. Sıcak hidrotermal çözeltilerin kayaçlar içerisindeki çatlaklara mineraller bırakmasıyla meydana gelen damarlar, tarih boyunca madenciliğin temelini oluşturmuştur. Antik insanlar bu karmaşık jeolojik süreçleri bilmediklerinden, cevherlerin tanrılar veya yeraltı ruhları tarafından dağın içine yerleştirildiğine inanmışlardır. Jeomitolojinin temel konusu da bu tür jeolojik gerçeklerin mitolojik açıklamalar kazanmasıdır.

Avrupa'da "Gümüş Dağ" düşüncesinin benzer örnekleri Almanya'daki Erzgebirge (Cevher Dağları) ve Çek Cumhuriyeti'ndeki Kutná Hora çevresinde gelişmiştir. Orta Çağ boyunca bu bölgelerde gümüş damarlarının cüceler, dağ ruhları ve maden cinleri tarafından korunduğuna inanılmıştır. Dürüst madencilere gizli damarları gösteren iyi huylu ruhlar, açgözlü kişileri ise yanlış galerilere yönlendiren kötü varlıklar olarak anlatılmıştır. Bu hikâyeler, gerçek gümüş yataklarının halk kültüründe nasıl mitolojik kimlik kazandığını göstermektedir.

Japonya'daki Iwami Ginzan Gümüş Madeni de benzer biçimde kutsal dağ anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Şinto inancında dağlar tanrıların yaşadığı yerler olarak kabul edildiğinden, gümüş çıkarılan bölgelerde maden tanrılarına adaklar sunulmuş ve madencilik öncesinde dini törenler düzenlenmiştir. Bu örnek, Gümüş Dağ kavramının yalnızca Andlar veya Avrupa'ya özgü olmadığını, dünyanın farklı bölgelerinde benzer jeomitolojik düşüncelerin geliştiğini göstermektedir.[410]

Jeomitoloji açısından "Gümüş Dağ", gerçek bir dağın yalnızca doğal kaynak deposu olarak değil, yaşayan bir varlık, kutsal mekân ve doğaüstü güçlerin merkezi olarak algılanmasının simgesidir. Dağın içindeki cevher damarları, insanların gözünde yeraltı tanrılarının, dağ ruhlarının veya ilahi güçlerin armağanlarıdır. Bu nedenle gümüş madenciliği çoğu kültürde yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda ritüellerle desteklenen kutsal bir uğraş olarak değerlendirilmiştir.

"Gümüş Dağ", dünya jeomitolojisinin en önemli maden efsanelerinden biridir. Özellikle Bolivya'daki Cerro Rico, gerçek bir hidrotermal gümüş yatağının kutsal dağa dönüşmesini, yeraltı ruhlarıyla ilişkilendirilmesini ve yüzyıllar boyunca yaşayan mitolojik gelenekler üretmesini göstermektedir. Avrupa'nın Cevher Dağları ve Japonya'nın Iwami Ginzan bölgesi gibi diğer büyük gümüş merkezleri de benzer biçimde doğal jeolojinin halk inançlarıyla birleştiği alanlardır. Bu nedenle Gümüş Dağ

[410] UNESCO Dünya Mirası Merkezi, Iwami Ginzan Silver Mine and its Cultural Landscape, Japon Kültür Ajansı yayınları.

kavramı, jeolojik gerçeklik ile kültürel hayal gücünün en güçlü biçimde birleştiği evrensel jeomitolojik sembollerden biri olarak kabul edilmektedir.

XIV-2.3 Potosi

Potosí, yalnızca dünyanın en büyük gümüş madeni olarak değil, aynı zamanda dünya jeomitolojisinin en önemli kutsal dağ ve maden efsanelerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzde Bolivya sınırları içinde bulunan ve yaklaşık 4.782 metre yüksekliğe ulaşan Cerro Rico ("Zengin Dağ"), 16. yüzyıldan itibaren dünyanın en büyük gümüş üretim merkezine dönüşmüş, çevresinde tarih, din, halk inanışları ve jeolojik gerçeklerin birleşmesiyle çok güçlü mitolojik anlatılar oluşmuştur. Jeomitoloji açısından Potosí, gerçek bir hidrotermal cevher yatağının kutsal bir dağa dönüşmesini ve bu doğal oluşumun yüzlerce yıl boyunca yaşayan efsaneler üretmesini gösteren dünyanın en önemli örneklerinden biridir.

Potosí'nin mitolojik tarihi İnka dönemine kadar uzanır. Yerli Quechua ve Aymara halklarının anlattığı bir efsaneye göre İnka hükümdarı, Cerro Rico'nun olağanüstü zengin gümüş damarlarını işletmek istemiştir. Ancak dağa ilk kazma vurulacağı sırada dağın içinden güçlü bir ses yükselmiş ve "Bu zenginlik sizler için değil, ileride gelecek başka insanlar içindir." demiştir. İnka rahipleri bu sesi kutsal dağ ruhunun (Apu) uyarısı olarak yorumlamış ve madeni işletmekten vazgeçmişlerdir. İspanyolların 1545 yılında dağın gümüşünü keşfetmesi ise daha sonra bu kehanetin gerçekleşmesi olarak anlatılmıştır. Tarihçiler bu hikâyenin tarihsel doğruluğunu kesin olarak doğrulayamamakla birlikte, sömürge dönemi kroniklerinde sıkça aktarıldığını ve Potosí'nin mitolojik kimliğinin oluşmasında önemli rol oynadığını belirtmektedir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, yeraltındaki madenlerin doğaüstü güçler tarafından korunduğu düşüncesinin tipik örneklerinden biridir.[411]

1545 yılında yerli çoban Diego Huallpa'nın gece yaktığı ateşin kayaları çatlatması sonucu parlak gümüş damarlarının ortaya çıktığı anlatılır. Bu olay, Cerro Rico'nun keşif efsanesinin en bilinen biçimidir. Tarihsel ayrıntılar farklı kaynaklarda değişiklik gösterse de, dağın olağanüstü zenginliğinin tesadüfi bir olay sonucunda keşfedildiği ortak bir anlatı hâline gelmiştir. Jeolojik açıdan hidrotermal damarların yüzeye yakın bölümlerinin açığa çıkması, bu tür keşif hikâyelerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Jeomitoloji bakımından ise doğanın kendi sırrını insanlara uygun zamanda açığa çıkardığı düşüncesi dikkat çekmektedir.

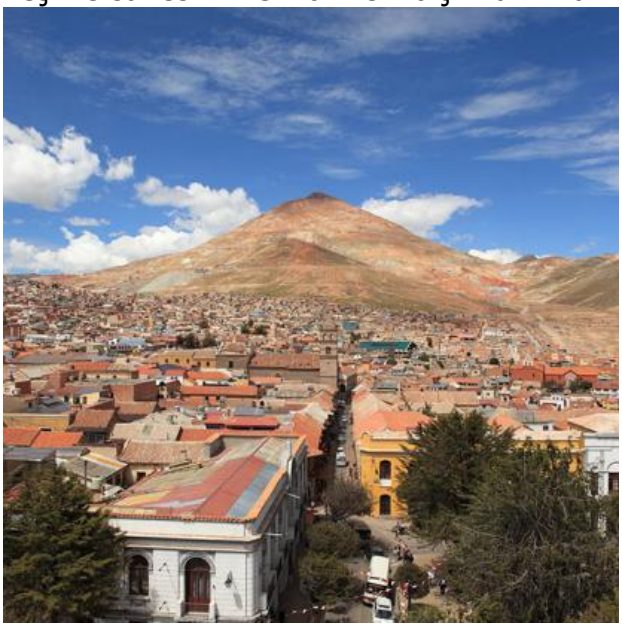

Potosí'nin en güçlü jeomitolojik unsuru, günümüzde de yaşayan El Tío inancıdır. El Tío, yeraltı dünyasının efendisi olarak kabul edilen boynuzlu bir varlıktır.

[411] Vela Bartolomé Arzáns de Orsúa y, Historia de la Villa Imperial de Potosí, 1705–1736, Kris Lane, 2019.

Maden galerilerinde onun heykelleri bulunur ve madenciler çalışmaya başlamadan önce bu heykellere koka yaprakları, sigara, alkol ve bazen lama yağı sunarlar. El Tío'nun memnun edilmesi hâlinde zengin cevher damarlarını göstereceğine, kızdırılması durumunda ise göçükler, patlamalar ve ölümler meydana getireceğine inanılır. Bu inanç, Hristiyanlık sonrasında şeytan figürü ile eski And dağ ruhu (Apu) kültünün birleşmesinden doğmuştur. Jeomitoloji açısından bu, yeraltındaki cevherlerin doğaüstü varlıklar tarafından yönetildiğine ilişkin yaşayan en önemli örneklerden biridir.[412]

And halklarının inancına göre dağlar yalnızca kaya kütleleri değildir, her biri yaşayan kutsal varlıklardır ve Apu adı verilen koruyucu ruhlara sahiptir. Cerro Rico da bu kutsal dağlardan biridir. Yerli madenciler bugün bile dağın ruhuna saygı göstermeden çalışmanın felaket getireceğine inanırlar. Her yıl yapılan bazı geleneksel törenlerde Pachamama'ya (Toprak Ana) ve dağ ruhuna adaklar sunulmaktadır. Böylece Potosí, jeolojik bir oluşum olmanın ötesinde yaşayan kutsal bir varlık olarak görülmektedir. Jeomitoloji açısından dağın jeolojik yapısının canlı kabul edilmesi, dünyanın birçok kültüründe görülen ortak bir inanç biçimidir.

Jeolojik olarak Cerro Rico, yaklaşık 13–14 milyon yıl önce oluşmuş volkanik-hidrotermal bir cevher sistemidir. Magmatik faaliyetler sonucunda yükselen sıcak çözeltiler, kayaçların çatlaklarına gümüş, kalay, kurşun, çinko ve diğer metalleri bırakmış, böylece dünyanın en büyük polimetalik cevher yataklarından biri meydana gelmiştir. Bu karmaşık jeolojik süreçler eski toplumlar tarafından bilinmediği için, cevherlerin dağın içine tanrılar veya yeraltı ruhları tarafından yerleştirildiğine inanılmıştır. Jeomitolojinin temel çalışma alanlarından biri de işte bu bilimsel süreçlerin kültürel yorumlarını incelemektir.

Potosí, yalnızca bir maden değil, aynı zamanda dünya ekonomisinin tarihini değiştiren bir merkez olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda buradan çıkarılan gümüş, İspanya üzerinden Avrupa'ya, oradan da Manila Galeonları aracılığıyla Çin'e ulaşmış, ilk küresel ticaret ağının oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu olağanüstü zenginlik nedeniyle Potosí, Avrupa'da "servetin sonu olmayan şehir" olarak ün kazanmıştır. İspanyolcada bugün bile kullanılan "Vale un Potosí" ("Bir Potosí değerinde") deyimi, olağanüstü büyük zenginlik anlamına gelmektedir. Jeomitoloji açısından gerçek bir cevher yatağının kültürel bellekte efsanevi bir zenginlik simgesine dönüşmesi dikkat çekicidir.

Potosí çevresinde zamanla çok sayıda hazine efsanesi de ortaya çıkmıştır. Halk inanışına göre bazı galerilerde İspanyollar tarafından saklanmış büyük gümüş külçeleri hâlâ bulunmaktadır. Bazı öykülerde ise El Tío'nun yalnızca dürüst madencilere gizli damarları gösterdiği, açgözlü kişileri ise sonsuza kadar yeraltında kaybolmaya mahkûm ettiği anlatılır. Bu hikâyeler, Avrupa'nın cüce madencileri veya Alman maden ruhlarıyla ilgili anlatılarla büyük benzerlik taşımaktadır. Jeomitoloji açısından doğal maden yataklarının gizli hazineler olarak algılanması evrensel bir kültürel temadır.[413]

---

[412] Nash June, We Eat the Mines and the Mines Eat Us, Columbia University Press, 1979.
[413] Nash June, age, s. 78.

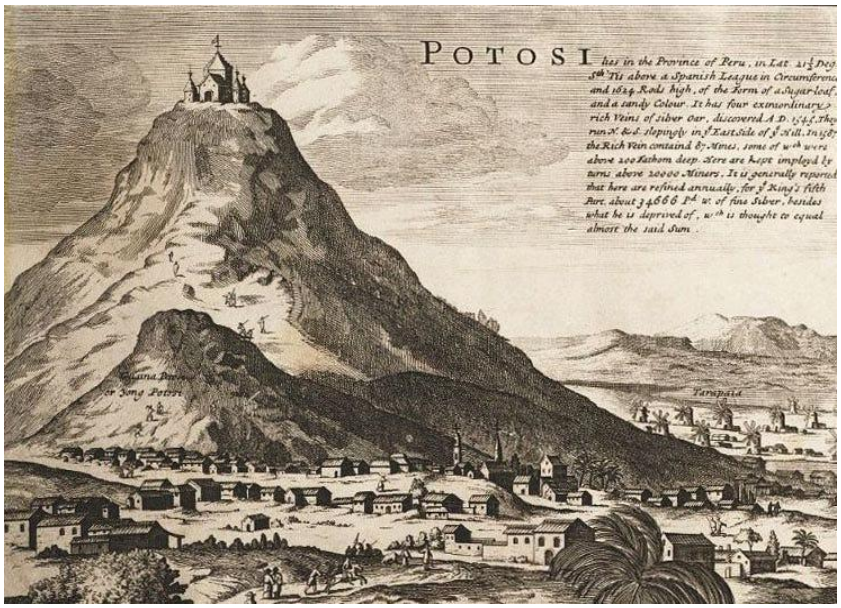

Jeomitoloji araştırmacıları Potosí'yi, jeolojik gerçeklik ile mitolojik düşüncenin en güçlü biçimde birleştiği alanlardan biri olarak değerlendirmektedir. Burada hidrotermal cevher oluşumu, volkanik dağ yapısı, yeraltı galerileri, kutsal dağ inancı, yeraltı ruhları, hazine anlatıları ve tarihsel olaylar tek bir kültürel sistem içinde yaşamaya devam etmektedir. Bu yönüyle Potosí, yalnızca Güney Amerika'nın değil, bütün dünyanın en önemli jeomitolojik laboratuvarlarından biridir.

Potosí, dünya jeomitolojisinin en önemli "maden dağı" örneklerinden biridir. Gerçek bir hidrotermal gümüş yatağı olan Cerro Rico, İnka kehanetleri, kutsal dağ (Apu) inancı, yeraltı ruhu El Tío, hazine anlatıları ve sömürge tarihinin birleşmesiyle benzersiz bir mitolojik kimlik kazanmıştır. Günümüzde bile madencilerin dağ ruhuna ve El Tío'ya adak sunmayı sürdürmesi, Potosí'nin yalnızca tarihi bir maden değil, yaşayan bir jeomitolojik kültür alanı olduğunu göstermektedir.

XIV-3. Bakır

Bakır, insanlık tarihinin en eski kullanılan metallerinden biri olmasının yanı sıra, dünya jeomitolojisinin de en önemli madenlerinden biridir. Altın ve gümüş çoğunlukla kutsallık ve zenginlikle özdeşleştirilirken, bakır, ateş, dağ, volkan, demircilik, uygarlığın doğuşu ve tanrıların insanlara armağanı olarak görülmüştür. Birçok kültürde bakır cevherleri dağların kalbinde büyüyen canlı varlıklar olarak düşünülmüş, madencilik ise yalnızca teknik bir uğraş değil, kutsal bir ritüel kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından bakır, gerçek jeolojik oluşumların mitolojik anlatılara dönüşmesini en açık biçimde gösteren metallerden biridir. Özellikle doğal bakırın (native copper) yüzeyde bulunabilmesi, eski toplumların bu metali doğrudan doğanın hediyesi olarak algılamasına yol açmıştır.[414]

Bakırın mitolojik tarihindeki en önemli merkezlerden biri Kıbrıs (Cyprus) adasıdır. Latince cuprum (bakır) sözcüğü, aes Cyprium ("Kıbrıs metali") ifadesinden türemiştir. Antik Çağ boyunca Kıbrıs, Akdeniz'in en büyük bakır üretim merkezlerinden biri olmuş, bu nedenle ada, zamanla bakırın ve güzelliğin tanrıçası Afrodit ile özdeşleştirilmiştir. Afrodit'in deniz köpüğünden doğarak Kıbrıs kıyılarında karaya çıkması efsanesi, adanın zengin bakır yataklarıyla birlikte değerlendirilmiş ve bakırın yaşam, bereket ve güzellikle ilişkilendirilmesine katkıda bulunmuştur. Jeomitoloji

[414] Eliade Mircea, 1962, age, s. 65.

açısından gerçek maden yataklarının bir tanrıçanın doğuş öyküsüyle bütünleşmesi dikkat çekici bir örnektir.

Antik Yakın Doğu'da bakırın en önemli merkezlerinden biri bugünkü İsrail ve Ürdün sınırındaki Timna Vadisi idi. Bu bölge, Eski Ahit'te anlatılan "Kral Süleyman'ın Madenleri" ile özdeşleştirilmiş olsa da modern arkeoloji bu ilişkinin doğrudan kanıtlanamadığını göstermektedir. Bununla birlikte Timna çevresindeki bakır madenleri, Mısır döneminden itibaren kutsal kabul edilmiş, bölgede Hathor adına tapınaklar kurulmuştur. Hathor hem bereketin hem de maden işçilerinin koruyucu tanrıçası olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından bakır yataklarının kutsal tapınaklarla birlikte gelişmesi, doğal kaynakların dinsel anlam kazanmasının önemli örneklerinden biridir.

Antik Yunan mitolojisinde bakır ve bronz, özellikle Hephaistos ile ilişkilendirilmiştir. Hephaistos'un Etna Dağı'nın altındaki volkanik atölyesinde bakır ve tunç işlediğine, tanrılar için silahlar ve zırhlar yaptığına inanılırdı. Homeros'un anlattığı Akhilleus'un ünlü kalkanı da onun eseridir. Burada volkanik faaliyetlerle ilişkilendirilen metal işçiliği, jeomitolojinin temel örneklerinden biridir. Eski insanlar, volkanların içindeki ateşin metalleri eriten ilahi ocaklar olduğuna inanmışlardır.[415]

Roma mitolojisinde Hephaistos'un karşılığı olan Vulcanus (Vulcan), yeraltındaki ateşin ve metal eritmenin tanrısıdır. Roma inancında yanardağların altındaki bakır ve diğer metaller, Vulcan'ın atölyesinde işlendiği düşünülen kutsal cevherlerdi. Özellikle Sicilya'daki Etna Yanardağı, bakır ve bronzun işlendiği ilahi ocak olarak kabul edilmiştir. Jeomitoloji açısından volkanların jeolojik yapısı ile metalurjik faaliyetlerin mitolojik biçimde açıklanması dikkat çekmektedir.

Eski Mısır'da bakır, yaşamın ve yeniden doğuşun simgesi olarak değerlendirilmiştir. Sina Yarımadası'ndaki bakır ve turkuaz madenleri firavunlar tarafından kutsal bölgeler kabul edilmiş, burada özellikle Hathor kültü gelişmiştir. Madenciler madenlere girmeden önce tanrıçaya adaklar sunmuş, maden galerilerinin ilahi koruma altında olduğuna inanmışlardır. Jeomitoloji açısından burada belirli bir jeolojik oluşumun doğrudan kutsal bir mekâna dönüşmesi söz konusudur.

Bakırın en ilginç mitolojik özelliklerinden biri, birçok kültürde "büyüyen metal" olarak kabul edilmesidir. Antik madenciler cevher damarlarının zamanla yeniden oluştuğuna, dağın içinde metalin canlı bir organizma gibi geliştiğine inanıyorlardı. Orta Çağ simyacıları da metallerin yer altında olgunlaştığını, bakırın zaman içinde gümüşe ve sonunda

[415] Homeros, İlyada, XVIII. Kitap, Hesiodos.

altına dönüşebileceğini savunuyordu. Bu düşünce modern jeolojinin hidrotermal cevher oluşumu bilgisiyle uyuşmasa da jeomitolojinin temel araştırma konularından biridir.[416]

Bakır, simyada Venüs gezegeniyle özdeşleştirilmiştir. Bunun nedeni hem Venüs'ün Afrodit ile ilişkilendirilmesi hem de Kıbrıs'ın bakır üretimindeki merkezi konumudur. Simya sembollerinde bakırın işareti, aynı zamanda Venüs'ün astronomik sembolüdür (♀). Böylece bakır yalnızca ekonomik bir metal değil, sevgi, doğurganlık, güzellik ve yaşam enerjisinin maddi karşılığı olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından göksel cisimler ile yer kabuğundaki mineraller arasında kurulan sembolik bağın en güçlü örneklerinden biridir.

Kuzey Amerika'daki Büyük Göller bölgesinde yaşayan Ojibwa (Anishinaabe) halkı da doğal bakır kütlelerini kutsal kabul etmiştir. Özellikle Michigan'ın Keweenaw Yarımadası çevresindeki doğal bakır bloklarının gök ruhları tarafından insanlara bırakıldığına inanılmıştır. Bazı anlatılarda bakır, yıldırımın yere düşmesiyle oluşan kutsal bir madde olarak tasvir edilir. Bu örnek, doğal bakırın yüzeyde bulunabilmesinin mitolojik anlatıları nasıl etkilediğini göstermektedir.

Jeolojik açıdan bakır, magmatik, hidrotermal, sedimenter ve volkanik süreçlerle oluşan çok çeşitli cevher yataklarında bulunur. Ancak eski insanlar bu süreçleri bilmedikleri için, bakırın dağların içinde tanrılar tarafından yaratıldığına veya yeraltı ruhlarının onu sürekli büyüttüğüne inanmışlardır. Jeomitolojinin temel amacı da bu bilimsel gerçeklerle mitolojik açıklamalar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bakır, bu ilişkinin en eski ve en güçlü örneklerinden biridir.

Bakır, dünya jeomitolojisinin en temel metallerinden biridir. Kıbrıs'ın Afrodit efsaneleri, Timna Vadisi'nin kutsal madenleri, Hephaistos ve Vulcan'ın volkanik atölyeleri, Hathor'un koruduğu bakır ocakları ve simyada Venüs ile kurulan sembolik ilişki, doğal bakır yataklarının yalnızca ekonomik kaynaklar değil, kutsal ve mitolojik mekânlar olarak da algılandığını göstermektedir. Bu nedenle bakır, insanlığın jeolojik çevreyi anlamlandırma çabasının en eski ve en güçlü sembollerinden biri olarak dünya jeomitolojisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

XIV-3.1. Kıbrıs

Kıbrıs, dünya jeomitolojisi açısından en önemli adalardan biridir. Bunun temel nedeni, dünyanın en eski ve en zengin bakır yataklarından bazılarına sahip olması ve bu doğal zenginliğin zamanla güçlü mitolojik anlatılarla birleşmesidir. Jeomitoloji, doğal jeolojik oluşumların mitoloji ve halk inanışlarını nasıl şekillendirdiğini inceler. Kıbrıs bunun en belirgin örneklerinden biridir, çünkü adanın jeolojik yapısını oluşturan Troodos Ofiyoliti (okyanus kabuğunun yeryüzüne yükselmiş bölümü), milyonlarca yıl boyunca oluşan zengin bakır yataklarını meydana getirmiştir. Bu yataklar yalnızca Akdeniz ticaretini değil, aynı zamanda Afrodit kültünü, simyayı ve metal sembolizmini de derinden etkilemiştir.

Kıbrıs'ın dünya kültür tarihindeki en önemli özelliği, adının bakırla özdeşleşmiş olmasıdır. Latince aes Cyprium ("Kıbrıs metali") zamanla cuprum, oradan da İngilizce

[416] Georgius Agricola, De Re Metallica, age.

copper, Almanca Kupfer, Fransızca cuivre gibi kelimelere dönüşmüştür. Bu etimoloji, dünyanın hiçbir başka metalinde görülmeyen kadar güçlü bir coğrafya–maden ilişkisini ortaya koymaktadır. Bir adanın adının doğrudan bir metalin adı hâline gelmesi, jeomitolojik açıdan son derece dikkat çekicidir. Çünkü burada jeolojik bir zenginlik, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda dilsel ve kültürel bir kimlik kazanmıştır.

Kıbrıs'ın mitolojik kimliği, en çok Afrodit'in doğuş efsanesi ile ilişkilidir. Hesiodos'un Theogonia adlı eserine göre gök tanrısı Uranos'un kesilen uzuvlarının denize düşmesiyle oluşan köpüklerden Afrodit doğmuş ve Kıbrıs'ın batı kıyısındaki Petra tou Romiou (Afrodit Kayası) yakınlarında karaya çıkmıştır. Bu olaydan sonra ada, Afrodit'in kutsal yurdu kabul edilmiştir. İlk bakışta bu anlatı yalnızca denizle ilgili görünse de jeomitolojik açıdan önemli bir arka plan taşır. Çünkü Afrodit'in kutsal adası aynı zamanda antik dünyanın en büyük bakır üretim merkezidir. Böylece güzellik, doğurganlık ve yaşamın simgesi olan tanrıça ile bakır madeni arasında güçlü bir sembolik bağ kurulmuştur. Antik çağda bakırın simyada Venüs gezegeniyle özdeşleştirilmesi de bu ilişkinin devamıdır.

Jeomitolojik açıdan Kıbrıs'ın en önemli özelliklerinden biri, Troodos Dağları'nda bulunan bakır yataklarının milyonlarca yıl süren jeolojik süreçlerle oluşmuş olmasıdır. Günümüzde jeologlar bu cevherlerin okyanus tabanındaki hidrotermal bacalarda meydana geldiğini bilmektedir. Ancak Antik Çağ insanları bu süreçleri açıklayamadıkları için bakırın dağın içinde tanrılar tarafından yaratıldığına inanmışlardır. Dağların derinliklerinden çıkarılan parlak kırmızı metal, yeraltındaki ilahi ateşin ürünü olarak görülmüştür. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar, mitolojik anlatılarla açıklanmıştır. Bu durum, jeomitolojinin temel çalışma konularından biridir.[417]

[417] Rapp George R. Jr., Archaeomineralogy, Springer, 2009.

Kıbrıs'taki eski bakır madenleri çevresinde zamanla birçok halk efsanesi gelişmiştir. Özellikle Skouriotissa, Tamassos ve Kalavasos çevresindeki eski madenlerde yeraltında yaşayan ruhların cevher damarlarını koruduğuna inanılmıştır. Orta Çağ Kıbrıs folklorunda bazı galerelerde gizli hazineleri bekleyen görünmez varlıklardan söz edilir. Madencilerin belirli günlerde yeraltına saygı göstermesi, yüksek sesle konuşmaması ve maden ruhlarını rahatsız etmemesi gerektiğine ilişkin anlatılar uzun süre yaşamıştır. Bu öyküler, Avrupa'nın maden cüceleri ve Alman dağ ruhlarıyla ilgili anlatılarla büyük benzerlik göstermektedir. Jeomitoloji açısından bu durum, maden yataklarının dünyanın birçok bölgesinde benzer doğaüstü koruyucularla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Tunç Çağı boyunca Kıbrıs'ta üretilen bakır, karakteristik öküz derisi biçimli külçeler (oxhide ingots) hâline getirilerek bütün Akdeniz'e ihraç edilmiştir. Bu külçeler yalnızca ticari ürünler değil, aynı zamanda törensel nesneler olarak da değerlendirilmiştir. Mısır mezarlarında, Girit'teki Knossos Sarayı'nda, Ugarit'te ve Anadolu'daki çeşitli kazılarda bulunan Kıbrıs kökenli bakır külçeleri, metalin kutsal ve diplomatik bir armağan olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitolojik açıdan doğal cevherin kültürel ve dinsel bir sembole dönüşmesi burada açık biçimde izlenmektedir.

Kıbrıs, simya tarihinde de özel bir yere sahiptir. Antik simyacılar bakırı Venüs'ün metali olarak kabul etmiş ve sembolünü Venüs işareti (♀) ile göstermişlerdir. Bunun nedeni yalnızca bakırın parlak rengi değil, aynı zamanda Afrodit'in Kıbrıs'taki kutsal kültüdür. Simyaya göre bakır, sevgi, doğurganlık, estetik ve yaşam gücünü temsil eder, olgunlaşma sürecinde daha yüksek metallere dönüşebilecek canlı bir madde olarak görülürdü. Jeomitoloji açısından göksel gezegenler ile yeraltındaki mineraller arasında kurulan sembolik bağın en önemli örneklerinden biridir.[418]

Arkeolojik araştırmalar, Kıbrıs'ta bakır madenciliğinin MÖ 4. binyılın sonlarından itibaren başladığını ve özellikle MÖ 2. binyılda büyük bir endüstriye dönüştüğünü göstermektedir. Troodos Dağları çevresindeki eski galeriler, ergitme fırınları ve cüruf yığınları bugün hâlâ görülebilmektedir. Bu uzun madencilik geçmişi, ada halkının doğal çevreyle kurduğu ilişkinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve dinsel olduğunu ortaya koymaktadır. Jeomitoloji açısından Kıbrıs, jeolojik zenginliğin mitolojiyi şekillendirdiği en güçlü örneklerden biridir.

Jeomitolojik açıdan değerlendirildiğinde Kıbrıs, gerçek jeolojik süreçlerin mitolojik anlatılar üretmesine dair dünya üzerindeki en önemli laboratuvarlardan biridir. Troodos'un hidrotermal bakır yatakları, Afrodit'in doğuş efsanesi, bakırın ada ile özdeşleşmesi, maden ruhlarına ilişkin halk inanışları ve simyada Venüs sembolüyle kurulan ilişki, doğa ile kültür arasındaki etkileşimin binlerce yıl boyunca nasıl sürdüğünü göstermektedir. Bu nedenle Kıbrıs, yalnızca bir ada değil, jeoloji, madencilik ve mitolojinin aynı potada birleştiği evrensel bir jeomitoloji merkezidir.[419]

Kıbrıs, dünya jeomitolojisinin en önemli merkezlerinden biridir. Adanın zengin bakır yatakları yalnızca Tunç Çağı ekonomisini değil, Afrodit'in doğuş efsanesini, bakırın simyadaki Venüs sembolünü, kutsal dağ anlayışını ve maden ruhlarına ilişkin halk

[418] Eliade Mircea, 1962, age, s. 66.
[419] Vitaliano Dorothy B., age, s. 175.

inanışlarını da şekillendirmiştir. Jeolojik gerçeklik ile mitolojik düşüncenin bu kadar güçlü biçimde birleştiği çok az bölge bulunduğundan, Kıbrıs jeomitoloji araştırmalarında örnek gösterilen temel coğrafyalardan biri kabul edilmektedir.

XIV-3.2. Afrodit

Afrodit, Antik Yunan mitolojisinin aşk, güzellik, bereket ve doğurganlık tanrıçası olarak bilinmekle birlikte, dünya jeomitolojisi açısından aynı zamanda bakırın, Kıbrıs'ın ve metal sembolizminin en önemli mitolojik figürlerinden biridir. İlk bakışta Afrodit doğrudan bir maden tanrıçası değildir, ancak doğuş efsanesi, kutsal adası Kıbrıs, bakırın tarihsel üretim merkeziyle olan bağı ve simyada bakırın onun gezegeni Venüs ile özdeşleştirilmesi nedeniyle jeomitolojide özel bir yere sahiptir. Jeomitoloji, doğal jeolojik oluşumların mitolojik anlatıları nasıl şekillendirdiğini inceler ve Afrodit bu ilişkinin en güçlü örneklerinden birini oluşturur. Kıbrıs'ın milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerle oluşan bakır yatakları, zamanla Afrodit kültünün ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Afrodit'in en ünlü efsanesi, Hesiodos'un anlattığı doğuş öyküsüdür. Gök tanrısı Uranos'un Kronos tarafından kesilen uzuvları denize düştüğünde oluşan köpüklerden Afrodit doğmuş ve deniz üzerinde ilerleyerek Kıbrıs kıyılarındaki Petra tou Romiou (Afrodit Kayası) yakınlarında karaya çıkmıştır. Bu nedenle Kıbrıs, tanrıçanın kutsal adası kabul edilmiştir. Jeomitolojik açıdan dikkat çekici olan nokta, Afrodit'in doğduğu kabul edilen adanın aynı zamanda antik dünyanın en büyük bakır üretim merkezlerinden biri olmasıdır. Böylece jeolojik zenginlik ile mitolojik doğuş anlatısı aynı coğrafyada birleşmiştir. Günümüzde Petra tou Romiou, hem jeolojik hem de mitolojik açıdan dünyanın en önemli kültürel peyzajlarından biri olarak kabul edilir.[420]

Afrodit ile bakır arasındaki ilişki yalnızca mitolojik değildir, aynı zamanda dilbilimsel ve tarihsel temellere de dayanır. Latince aes Cyprium ("Kıbrıs metali") zamanla cuprum sözcüğüne dönüşmüş, buradan da günümüz Avrupa dillerindeki "copper", "Kupfer", "cuivre" gibi kelimeler türemiştir. Böylece bakır, doğrudan Afrodit'in kutsal adasıyla özdeşleşmiştir. Antik insanlar için bu durum rastlantı değil, tanrıçanın bereketinin yeryüzündeki yansıması olarak görülüyordu. Jeomitoloji açısından gerçek bir maden yatağının hem bir tanrıçanın kültünü hem de bir metalin adını belirlemesi son derece dikkat çekicidir.

Afrodit'in jeomitolojik önemini artıran bir başka unsur, simyada bakırın Venüs gezegeniyle

[420] Karageorghis Vassos, Cyprus: From the Stone Age to the Romans, Thames & Hudson, 1982.

özdeşleştirilmesidir. Roma döneminde Afrodit'in karşılığı olan Venüs'ün astronomik işareti (♀), aynı zamanda bakırın simyasal sembolü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Simyacılar bakırı sevgi, uyum, doğurganlık, estetik ve yaşam enerjisinin metali olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre yeraltında büyüyen bakır, zaman içinde olgunlaşarak daha yüksek metallere dönüşebilen canlı bir maddeydi. Böylece gökyüzündeki Venüs ile yeraltındaki bakır arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Bu ilişki, jeomitolojide göksel olaylarla yer kabuğundaki mineraller arasındaki kültürel bağlantının klasik örneklerinden biridir.[421]

Afrodit'in eşi olan Hephaistos, tanrıların demircisi ve metal ustasıdır. Homeros'un anlattığına göre Hephaistos, Etna Yanardağı'nın altındaki ilahi atölyesinde bakır, tunç ve diğer metalleri işleyerek tanrılar için silahlar, zırhlar ve mücevherler üretmiştir. Afrodit ile Hephaistos'un evliliği, mitolojik açıdan aşk ile metal işçiliğinin birleşmesini simgeler. Jeomitoloji açısından ise volkanik bölgeler, bakır cevherleri ve metalürji kültürü tek bir mitolojik sistem içinde bütünleşmiştir. Antik insanlar yanardağların derinliklerini tanrıların metal işlediği kutsal mekânlar olarak görmüşlerdir.

Kıbrıs'ın Troodos Dağları çevresindeki zengin bakır yatakları, Afrodit kültünün gelişmesinde dolaylı fakat önemli bir rol oynamıştır. Arkeolojik araştırmalar, Tunç Çağı boyunca burada üretilen bakırın bütün Akdeniz'e ihraç edildiğini göstermektedir. Bu ekonomik güç sayesinde Afrodit tapınakları gelişmiş, özellikle Pafos (Paphos) bölgesi tanrıçanın en önemli kutsal merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Böylece jeolojik zenginlik, dinsel ve kültürel gelişimi doğrudan etkilemiştir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal kaynakların mitolojik kimlik oluşturmadaki rolünü açıkça göstermektedir.

Afrodit kültünde deniz kabukları, inciler, mercanlar ve parlak taşlar da önemli yer tutmuştur. Bunlar doğrudan maden olmasalar da jeolojik süreçlerle oluşmuş doğal nesnelerdir. Antik çağda denizden çıkarılan parlak kabuklar ve değerli taşlar, tanrıçanın güzelliğinin simgeleri olarak tapınaklara adanmıştır. Özellikle yeşilimsi bakır mineralleri (malakit gibi) ile turkuaz renkli taşların Afrodit'e adandığına ilişkin dolaylı arkeolojik bulgular bulunmaktadır. Ancak belirli bir mineralin yalnızca Afrodit'e özgü kutsal taşı olduğuna dair kesin antik metinler bulunmamaktadır, bu konuda modern popüler yayınlarda yer alan bazı iddialar tarihsel kanıtlarla desteklenmemektedir.[422]

Jeomitoloji açısından Afrodit'in en önemli özelliği, doğal çevrenin kültürel anlam kazanmasını sağlamasıdır. Kıbrıs'ın bakır yatakları, Petra tou Romiou kıyılarındaki kıyı kayaçları, Troodos'un volkanik kökenli jeolojisi ve Akdeniz'in denizel peyzajı, zamanla tanrıçanın kutsal coğrafyasına dönüşmüştür. Böylece gerçek jeolojik oluşumlar, insan zihninde kutsal mekânlar hâline gelmiş ve binlerce yıl boyunca yaşamaya devam eden mitolojik anlatılar üretmiştir. Bu nedenle Afrodit, jeomitolojinin en önemli figürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.[423]

Afrodit, doğrudan bir maden tanrıçası olmamasına rağmen, dünya jeomitolojisinde bakırın mitolojik koruyucusu ve sembolik temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Bunun

[421] Eliade Mircea, 1962, age, s. 68.
[422] Boardman John, Greek Gems and Finger Rings, Thames & Hudson, 1970.
[423] Vitaliano Dorothy B., age, s. 175.

nedeni, kutsal adası Kıbrıs'ın antik dünyanın en önemli bakır üretim merkezi olması, bakırın adının Kıbrıs'tan türemesi, simyada bakırın Venüs ile özdeşleştirilmesi ve Afrodit kültünün bu jeolojik zenginlik üzerinde gelişmesidir. Bu nedenle Afrodit, doğal kaynakların mitolojik kimlik kazanmasının en güçlü örneklerinden birini temsil eder ve jeomitoloji çalışmalarında bakırın kültürel tarihiyle birlikte ele alınması gereken temel figürlerden biridir.

XIV-3.3 Timna Vadisi (İsrail)

Timna Vadisi, dünya jeomitolojisi içinde maden, kaya, çöl ve kutsal anlatıların birleştiği en önemli bölgelerden biri olarak kabul edilir. Günümüzde İsrail'in güneyinde, Eilat Körfezi'nin kuzeyinde bulunan Timna, özellikle bakır madenciliği ile tanınır. Buradaki cevher yatakları yaklaşık MÖ 5. binyıldan itibaren insanlar tarafından işletilmiş ve Timna, dünyanın en eski bakır üretim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Jeomitoloji açısından Timna'nın önemi, yalnızca jeolojik bakır yataklarından kaynaklanmaz, aynı zamanda bu madenlerin çevresinde gelişen tanrılar, kutsal kayalar, maden ruhları ve krallık anlatıları ile ilgilidir.

Timna Vadisi'ndeki kırmızı renkli kumtaşları, granit oluşumları ve bakır damarları, antik insanların gözünde sıradan kaya oluşumları değil, yerin derinliklerinde saklanan kutsal güçlerin işaretleri olarak görülmüştür. Bakırın ateşle eritilerek parlak bir metale dönüşmesi, birçok eski kültürde olduğu gibi burada da yeraltı ile gökyüzü arasındaki dönüşümün sembolü olmuştur. Maden ocakları, yalnızca ekonomik üretim alanları değil, aynı zamanda doğanın gizli gücünün ortaya çıkarıldığı kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir.

Timna Vadisi, Arava Çöküntüsü içinde yer alır ve jeolojik olarak zengin bakır mineralleri içeren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bölgede özellikle malakit, azurit ve kalkopirit gibi bakır mineralleri bulunur. Bu minerallerin yeşil ve mavi renkleri, antik toplumların dikkatini çekmiş ve kutsal anlamlar kazanmıştır. Bakır cevherinin kayalardan çıkarılması ve ateşle işlenerek metal hâline getirilmesi, insanlık tarihindeki büyük teknolojik dönüşümlerden biri olan Tunç Çağı'nın temelini oluşturmuştur.

Timna'daki eski madenciler, kayaları kırarak cevheri çıkarmış, taş ocaklarında ezmiş ve yüksek sıcaklıklı fırınlarda eriterek bakır elde etmişlerdir. Bu süreç, yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda doğanın gizli gücüyle kurulan sembolik bir ilişki olarak görülmüştür. Çünkü eski toplumların anlayışında maden, "ölü taşın içindeki canlı öz" olarak kabul edilmiştir.[424]

[424] Rothenberg Beno, Archaeology in the Sinai and Negev, Thames & Hudson, 1972.

Timna Vadisi'nin en önemli jeomitolojik unsurlarından biri, burada bulunan Mısır tanrıçası Hathor'a adanmış tapınaktır. MÖ 13.-12. yüzyıllarda Mısır'ın Yeni Krallık döneminde Timna, Mısır yönetimi altında önemli bir bakır üretim merkeziydi. Madenciler ve metal ustaları, özellikle Hathor'u madenlerin, doğurganlığın, kadınlığın ve koruyuculuğun tanrıçası olarak kabul etmişlerdir.

Hathor'un Timna'daki tapınağı, maden üretimi ile kutsal inançların birleştiği bir merkezdir. Burada bulunan adak eşyaları, Mısırlı işçilerin ve yerel halkın maden faaliyetlerini dini törenlerle ilişkilendirdiğini göstermektedir. Hathor'un "turkuaz ülkesi" olarak bilinen Sina ve maden bölgeleriyle bağlantısı, Timna'daki bakır üretimiyle de birleşmiştir.

Jeomitoloji açısından Hathor Tapınağı çok önemlidir, çünkü burada gerçek bir jeolojik kaynak olan bakır yatağı, tanrısal bir varlığın koruması altında kabul edilmiştir. Yani kaya ve maden, ekonomik bir nesne olmaktan çıkarak kutsal bir varlığa dönüşmüştür.

Timna Vadisi'nin en ünlü anlatılarından biri, halk arasında "Kral Süleyman'ın Madenleri" olarak bilinen efsanedir. Uzun yıllar boyunca Timna'daki bakır ocaklarının İncil'de adı geçen Kral Süleyman dönemine ait olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle bölge popüler kültürde "Süleyman'ın Madenleri" adıyla tanınmıştır.

İncil'de Süleyman'ın büyük tapınağını yaptırırken altın, gümüş, tunç ve değerli malzemeler kullandığı anlatılır. Bu nedenle sonraki dönemlerde güney Levant bölgesindeki büyük metal üretim merkezleri Süleyman'ın zenginliğiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak arkeolojik araştırmalar, Timna'daki büyük ölçekli bakır üretiminin esas olarak Mısır Yeni Krallığı ve daha sonraki Edom Krallığı dönemlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Yani "Süleyman'ın Madenleri" adı tarihsel gerçeklikten çok, bölgenin görkemli geçmişine bağlanan romantik bir anlatıdır.

Jeomitoloji açısından bu anlatı önemlidir, çünkü insan toplulukları büyük doğal kaynakları çoğu zaman güçlü hükümdarlar, kahramanlar veya kutsal kişilerle ilişkilendirerek anlamlandırmıştır.[425]

Timna Vadisi'nin en tanınmış doğal oluşumlarından biri Süleyman Sütunları (Solomon's Pillars) adı verilen dev kaya yapılarıdır. Bu sütunlar, rüzgâr ve su erozyonu sonucu oluşmuş doğal kumtaşı kolonlarıdır. Ancak eski insanlar bu olağanüstü şekilleri yalnızca doğal oluşumlar olarak görmemiş, onlara kutsal anlamlar yüklemiştir.

Sütunların insan eliyle yapılmış dev yapılar olduğu düşünülmüş ve zamanla Kral Süleyman'ın adıyla ilişkilendirilmiştir. Bu durum, jeomitolojinin temel örneklerinden biridir: doğal kaya biçimleri, insan zihninde tarihsel ve mitolojik hikâyelere dönüşmektedir. Kayaların devasa boyutu, çöl ortamındaki yalnızlığı ve olağanüstü görünümü, onları kutsal bir peyzaj unsuruna dönüştürmüştür.[426]

---

[425] Glueck Nelson, The Other Side of the Jordan, American Schools of Oriental Research, 1940.
[426] Vitaliano Dorothy B., age, s. 176.

Timna'nın daha sonraki dönemlerinde bölge, Edom Krallığı ile ilişkilendirilmiştir. Tevrat geleneğinde Edom bölgesi, Esav'ın soyundan gelen toplulukların yaşadığı alan olarak anlatılır. Edomluların bakır üretiminde uzman oldukları ve bölgedeki madenlerden yararlandıkları arkeolojik olarak da desteklenmektedir. Bakır, Edom ekonomisi için yalnızca ticari bir ürün değil, güç ve zenginlik sembolüydü. Bu nedenle maden bölgeleri krallığın kontrol edilmesi gereken kutsal ve stratejik alanları olarak görülüyordu. Jeomitolojik açıdan Timna örneği, madenlerin devlet gücü, dinsel inanç ve doğal çevre ile nasıl birleştiğini göstermektedir.

Eski madencilik kültürlerinde yeraltı dünyası çoğu zaman kutsal ve gizemli kabul edilmiştir. Timna'daki madenciler de kayaların içinde saklı cevherlerin rastgele oluşmadığına, bunların doğanın özel güçleri tarafından korunduğuna inanmışlardır. Maden ocaklarına giriş, karanlık yeraltına iniş ve ateşle cevheri dönüştürme süreci, birçok kültürde ölüm–yeniden doğuş sembolizmiyle ilişkilendirilmiştir. Madenci, yalnızca taş çıkaran kişi değil, yerin gizli dünyasına girerek onun hazinesini ortaya çıkaran kişidir. Bu düşünce, Avrupa'daki maden cüceleri, Anadolu'daki yeraltı ruhları ve Akdeniz dünyasındaki metal tanrılarıyla benzerlik gösterir.[427]

Timna Vadisi, dünya jeomitolojisinin en önemli örneklerinden biridir. Çünkü burada bakır cevheri, kutsal kayalar, tanrılar, krallar ve madencilik gelenekleri aynı coğrafyada birleşmiştir. Hathor'un madenleri koruyan tanrıça olarak görülmesi, Süleyman'ın Madenleri efsanesi, Süleyman Sütunları'nın kutsallaştırılması ve yeraltındaki cevherlerin gizemli güçlerle ilişkilendirilmesi, insanların yeryüzünün jeolojik zenginliklerini nasıl mitolojik anlamlarla doldurduğunu göstermektedir. Timna, yalnızca eski bir bakır madeni değildir, aynı zamanda insanlığın taşın içindeki sırrı, ateşin dönüştürücü gücünü ve yeraltının kutsallığını anlatan büyük bir jeomitolojik hafıza alanıdır.

XIV-4. Demir

Demir, insanlık tarihinde yalnızca bir maden değil, aynı zamanda göklerden gelen kutsal bir madde, yeraltının gizli gücü ve tanrısal ateşle dönüştürülen bir unsur olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından demir, diğer birçok madenden farklı bir yere sahiptir. Bunun temel nedeni, eski insanların demirin kaynağını yalnızca dağlarda değil, aynı zamanda gök taşlarında (meteorlar) da bulmuş olmalarıdır. Bu nedenle demir, birçok kültürde "gökyüzünden gelen taş", "tanrıların hediyesi" veya "kutsal metal" olarak kabul edilmiştir.

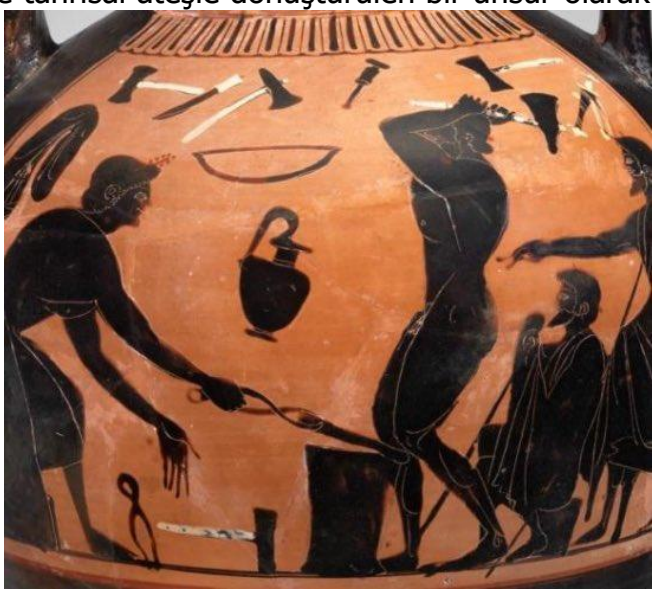

Demirin doğada nadir bulunan meteorik biçimi, Tunç Çağı insanlarının dikkatini çekmiş ve göksel bir kökene sahip olduğu düşüncesini

[427] Eliade Mircea, 1962, age, s. 69.

doğurmuştur. Mısır'da demir için kullanılan sözcük "ba-en-pet" (gökyüzünün metali) anlamına gelir. Bu ifade, eski Mısırlıların meteorik demiri tanrısal bir madde olarak gördüklerini göstermektedir. Demirin gökten düşmesi, onu sıradan taşlardan ayırmış ve kutsal bir nitelik kazandırmıştır.[428]

Eski toplumlar için meteorlar, tanrıların dünyaya gönderdiği işaretlerdi. Demir içeren meteor taşları, gökten düşen ve içinde olağanüstü güç taşıdığı düşünülen nesneler olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ilk kullanılan demirlerin önemli bir bölümü, madencilik yoluyla çıkarılan cevherlerden değil, meteorik kökenli demirlerden elde edilmiştir.

Mısır'daki bazı mezarlarda bulunan erken dönem demir boncuklar, meteorik demirden yapılmıştır. En ünlü örneklerden biri, yaklaşık MÖ 3200 yılına tarihlenen Gerzeh mezarlığında bulunan demir boncuklardır. Bu boncukların nikel oranı, göktaşı kökenli olduklarını göstermektedir. Jeomitolojik açıdan bu durum son derece önemlidir, çünkü insanlık tarihinde ilk demir, yerin derinliklerinden değil, gökyüzünden gelen bir kaya parçasından elde edilmiştir.

Antik Yunan mitolojisinde demircilik ve metal işçiliğinin en önemli figürü Hephaistos'tur. Tanrıların demircisi olan Hephaistos, yeraltındaki veya volkanların içindeki kutsal ocaklarda çalışır. Onun atölyesi, özellikle Sicilya'daki Etna Yanardağı ile ilişkilendirilmiştir. Mitolojiye göre Hephaistos, Zeus'un yıldırımlarını, Akhilleus'un zırhını, tanrıların silahlarını ve olağanüstü metal eserlerini üretmiştir. Burada önemli olan nokta, metal işçiliğinin yalnızca teknik bir faaliyet olarak değil, doğanın gizli güçlerini kullanma sanatı olarak görülmesidir.

Jeomitoloji açısından Hephaistos'un hikâyesi, volkanik kayaçlar, yeraltı ateşi ve metal cevherleri arasındaki ilişkinin mitolojik anlatımıdır. İnsanlar için maden ocağı, yeryüzünün derinliklerinde tanrıların çalıştığı kutsal bir yerdi.[429]

Batı Afrika Yoruba mitolojisinde Ogun, demirin, savaşın, avcılığın ve teknolojinin tanrısıdır. Ogun yalnızca bir savaş tanrısı değildir, aynı zamanda insanlara demiri kullanmayı öğreten kültür kahramanı olarak kabul edilir. Yoruba inanışına göre Ogun, ormanları açmak, yollar yapmak ve medeniyet kurmak için demirin gücünü insanlara getirmiştir. Demir baltalar, bıçaklar, sabanlar ve silahlar onun kutsal araçlarıdır. Demirci ustaları Ogun'un koruması altında kabul edilir.

Jeomitolojik açıdan Ogun kültü çok önemlidir, çünkü burada gerçek bir jeolojik madde olan demir, toplumun teknolojik gelişimini sağlayan kutsal bir güç hâline dönüşmüştür. Demirin doğadan çıkarılması ve işlenmesi, tanrısal bir bilgi olarak görülmüştür. Demirin insanlık tarihindeki en büyük dönüşümlerinden biri, Demir Çağı'nın başlamasıdır. Yaklaşık MÖ 1200 yıllarından itibaren demir, bronzun yerini almaya başlamış ve toplumların savaş gücünü, tarım teknolojisini ve ekonomik yapısını değiştirmiştir.

---

[428] Eliade Mircea, 1962, age, s. 70.
[429] Homeros, İlyada, XVIII. Kitap.

Mitolojilerde kahramanların kullandığı olağanüstü kılıçlar ve silahlar çoğu zaman demir veya çelikle ilişkilendirilmiştir. İskandinav mitolojisindeki Odin'in mızrağı Gungnir, Kelt efsanelerindeki kutsal kılıçlar ve Japon mitolojisindeki kutsal kılıçlar, metalin yalnızca fiziksel değil, ruhsal güç taşıdığı inancını yansıtır.

Demir silahların dayanıklılığı, eski toplumlarda onları büyülü nesneler hâline getirmiştir. Bir savaşçının kılıcı, yalnızca bir araç değil, onun ruhunun ve kaderinin taşıyıcısı olarak görülmüştür.[430]

İskandinav mitolojisinde demir ve metal işçiliği özellikle cücelerle ilişkilendirilmiştir. Cüceler, yeraltında yaşayan olağanüstü ustalar olarak kabul edilir ve tanrıların en değerli silahlarını üretirler. Thor'un çekici Mjölnir, Odin'in mızrağı Gungnir ve Freyr'in gemisi gibi büyülü nesneler, cüce demircilerin eseridir. Bu anlatılar, yeraltındaki madenlerin gizemli güçlerle bağlantılı olduğu inancını gösterir.

Jeomitolojik açıdan cüce demirciler, insanın yeraltından metal çıkarma ve onu ateşle dönüştürme deneyiminin mitolojik yansımasıdır.

Japon mitolojisinde demir, özellikle kılıç yapımıyla kutsal bir anlam kazanmıştır. Japon kültüründe kılıç, yalnızca savaş aracı değil, ruhsal bir nesnedir. Bunun en önemli örneği Kusanagi-no-Tsurugi adlı kutsal kılıçtır. Japon mitolojisinde tanrı Susanoo'nun sekiz başlı ejderha Yamata-no-Orochi'nin kuyruğundan çıkardığı bu kılıç, imparatorluk sembollerinden biri kabul edilir. Bu anlatı, demirin doğadan çıkarılması, işlenmesi ve kutsal bir nesneye dönüştürülmesi sürecini sembolik olarak anlatır.[431]

Simya geleneğinde demir, Mars gezegeni ile ilişkilendirilmiştir. Mars savaşın, gücün ve enerjinin sembolüdür. Simyacılar demiri kaba ancak güçlü bir madde olarak görmüş ve dönüşüm sürecinin önemli aşamalarından biri kabul etmişlerdir.

Bakır Venüs ile, altın Güneş ile, gümüş Ay ile ilişkilendirilirken demir Mars'a bağlanmıştır. Böylece yeraltındaki metaller ile gökyüzündeki gezegenler arasında sembolik bir kozmik düzen kurulmuştur. Jeomitoloji açısından bu anlayış, insanların yerkürenin mineralleri ile evren arasında anlam ilişkileri kurduğunu gösterir.

Demir, dünya jeomitolojisinde yer ile gök arasındaki bağlantıyı temsil eden en güçlü madenlerden biridir. Meteorlarla gökyüzünden gelen kutsal taş olarak başlamış, daha sonra yeraltındaki cevherlerden çıkarılan ve ateşle dönüştürülen bir güç hâline gelmiştir. Hephaistos'un kutsal ocağı,

[430] Eliade Mircea, 1962, age, s. 71.
[431] Campbell Joseph, The Masks of God: Oriental Mythology, Penguin, 1962.

Ogun'un demir bilgisi, İskandinav cüce demircileri ve Japon kutsal kılıçları aynı temel düşünceyi yansıtır: İnsan, taşın içinde saklı olan gizli gücü ateş sayesinde ortaya çıkarır ve bu dönüşüm kutsal bir eylemdir. Bu nedenle demir, yalnızca bir metal değil, insanlığın doğayı anlama, dönüştürme ve onunla kutsal bir ilişki kurma hikâyesinin en önemli sembollerinden biridir.

XIV-4.1. Göktaşı Demiri

Göktaşı demiri, dünya jeomitolojisinin en eski ve en etkileyici konularından biridir. Çünkü bu metal, insanlığın yerden çıkardığı ilk madenlerden farklı olarak doğrudan gökyüzünden gelen bir taşın içinde bulunmuştur. Antik insanlar için göktaşları, sıradan kayalar değil, tanrıların dünyasından kopup yeryüzüne düşen kutsal nesnelerdi. İçlerinden çıkarılan demir ise "göksel metal", "tanrıların armağanı" ve "cennetten gelen taş" olarak kabul edilmiştir.

Jeomitoloji açısından göktaşı demirinin önemi, insanın evren ile yeryüzü arasında kurduğu sembolik ilişkide yatmaktadır. İnsanlar gökyüzünden düşen taşları yalnızca fiziksel nesneler olarak değil, kozmik düzenin parçaları olarak görmüşlerdir. Bu nedenle göktaşı demiri, birçok kültürde kralların, rahiplerin ve kahramanların kullandığı kutsal nesnelerin yapımında kullanılmıştır.

Demir, insanlık tarafından kullanılmaya başlamadan önce doğada nadir olarak meteorik biçimde bulunuyordu. Dünya'nın erken dönemlerinde insanlar, demiri cevherlerden eriterek elde etmeyi henüz bilmiyordu. Ancak göktaşlarının parçalanmasıyla ortaya çıkan nikel-demir alaşımları, doğrudan işlenebilen doğal metal kaynakları oluşturuyordu.

Bu nedenle tarih öncesi dönemde kullanılan ilk demir eserlerin büyük bölümü göktaşı kökenlidir. İnsanlar bu metali döverek boncuk, bıçak, hançer ve törensel nesneler hâline getirmiştir. Gökten gelen bu malzemenin olağanüstü sertliği ve nadir bulunması, ona özel bir değer kazandırmıştır.

Mısır'da demir için kullanılan eski ifadelerden biri olan "ba-en-pet", "gökyüzünün metali" anlamına gelir. Bu adlandırma, eski Mısırlıların meteorik demirin kaynağını doğrudan gökyüzüyle ilişkilendirdiğini göstermektedir. Antik Mısır, göktaşı demirine kutsal anlam yükleyen en önemli uygarlıklardan biridir. Mısırlılar gökyüzünü tanrıların dünyası olarak kabul ettikleri için, oradan gelen her nesneyi ilahi bir işaret olarak değerlendirmişlerdir.[432]

MÖ yaklaşık 3200 yılına tarihlenen Gerzeh mezarlığında bulunan demir boncuklar, insanlık tarihinin en eski demir eserleri arasında kabul edilir. Bu boncukların kimyasal analizleri, nikel oranlarının yüksek olduğunu ve meteorik köken taşıdığını göstermiştir.

[432] Journal of Archaeological Science, Cilt 40, 2013.

Mısır kozmolojisinde gökyüzü tanrıçası Nut'un bedeni yıldızlarla ve göksel güçlerle ilişkilendirilirdi. Bu nedenle gökten gelen demir, tanrısal güç taşıyan bir madde olarak görülmüştür. Bazı araştırmacılar, firavunların göğe yükselişiyle ilgili dinsel metinlerde geçen "demir kemikler" veya "göksel demir" ifadelerinin meteorik demir anlayışıyla ilişkili olabileceğini belirtmektedir.

Göktaşı demiriyle ilgili en ünlü arkeolojik eserlerden biri, Mısır firavunu Tutankhamun'un demir hançeridir. 1922 yılında Howard Carter tarafından Tutankhamun'un mezarında bulunan bu hançerin metal bileşimi uzun süre tartışılmıştır.

2016 yılında yapılan bilimsel analizler, hançerin demirinin yüksek nikel ve kobalt içerdiğini göstermiş ve bunun göktaşı kökenli olduğunu doğrulamıştır. Hançerin yapımında kullanılan metal, muhtemelen bir demir meteorun parçalanmasıyla elde edilmiştir. Bu durum jeomitoloji açısından son derece önemlidir. Çünkü firavunun mezarına konulan bu nesne yalnızca değerli bir silah değil, aynı zamanda gökten gelen kutsal bir maddenin hükümdara güç verdiğine inanılan sembolik bir eşyadır.

Antik Mısır'da firavun, insanlar ile tanrılar arasındaki aracı kabul edildiğinden, göksel kökenli bir metalin ona ait olması kozmik bir meşruiyet anlamı taşımaktaydı. Anadolu uygarlıkları da göktaşı demirinin kutsallığını bilen topluluklar arasındaydı. Hitit metinlerinde demir, sıradan metallerden farklı ve değerli bir madde olarak geçmektedir. Hititlerde demir, altından ve gümüşten daha nadir kabul edilen özel bir malzeme olarak görülmüştür.

Bazı araştırmacılar, Hititlerin erken dönem demir kullanımının bir bölümünde meteorik demirin rol oynadığını düşünmektedir. Hitit krallarının yabancı hükümdarlara demirden yapılmış değerli eşyalar göndermesi, bu metalin siyasi ve sembolik değerini göstermektedir.

Anadolu'da gökten düşen taşlara ilişkin kutsal anlatılar da bulunmaktadır. Özellikle Frigler ve daha sonraki Anadolu kültürlerinde bazı taşların tanrısal güç taşıdığına inanılmıştır. Anadolu'da gökten gelen kutsal taşların en önemli örneklerinden biri Pessinus'taki Kibele taşıdır. Bu taş doğrudan demir içerikli bir meteor olarak kesin biçimde tanımlanmasa da, gökten geldiğine inanılan kutsal taş anlayışının önemli bir örneğidir.

Romalılar döneminde bu kutsal taş Roma'ya götürülmüş ve Magna Mater (Büyük Ana) kültünün merkezi hâline gelmiştir. Bu anlatı, meteorların ve olağanüstü taşların eski toplumlarda ilahi varlıkların yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edildiğini gösterir. Jeomitoloji açısından Kibele taşı, göksel kökenli taşların nasıl kutsal kimlik kazandığının en önemli örneklerinden biridir.[433]

Göktaşı demirinin kullanımı yalnızca eski uygarlıklarla sınırlı değildir. Grönland'daki Inuit halkları, binlerce yıl boyunca Cape York meteorundan elde edilen demiri kullanmıştır. Bölgede demir cevheri bulunmadığı için Inuitler, gökten düşen büyük

[433] Eliade Mircea, 1962, age, s. 73.

demir meteor parçalarını taş aletlerle işleyerek bıçak ve kesici araçlar yapmışlardır. Bu durum, insanın göksel kaynaklardan yararlanmasının en çarpıcı örneklerinden biridir.

Cape York meteorunun parçaları, modern dönemde Avrupalı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve günümüzde dünyanın en büyük meteor örneklerinden bazıları müzelerde sergilenmektedir.

Japon mitolojisinde kutsal kılıçlar, göksel güçlerle ilişkilendirilmiştir. Her ne kadar Japon kutsal kılıçları çoğunlukla yer kaynaklı demir cevherlerinden yapılmış olsa da, kılıcın kendisi kozmik düzenin ve tanrısal gücün sembolü kabul edilmiştir. Kusanagi-no-Tsurugi adlı kutsal kılıç, Japon imparatorluk sembollerinden biridir. Bu anlatı, metalin yalnızca fiziksel bir madde değil, ruhsal ve kozmik bir güç taşıyan nesne olarak algılandığını göstermektedir.

Simyacılar için göktaşı demiri, sıradan metallerden farklı bir anlam taşımıştır. Çünkü bu metal hem gökyüzünden gelmiş hem de ateşle şekillendirilmiştir. Bu nedenle simyada dönüşümün güçlü sembollerinden biri kabul edilmiştir. Demir, Roma tanrısı Mars ile ilişkilendirilmiş ve savaş, güç, dayanıklılık sembolü olmuştur. Ancak göksel kökenli demir, sıradan demirin ötesinde kozmik bir madde olarak değerlendirilmiştir. Simyacıların temel düşüncesinde yeryüzündeki mineraller ile gökyüzündeki gezegenler arasında gizli bir bağlantı vardır. Göktaşı demiri bu bağlantının en somut örneklerinden biridir.

Göktaşı demiri, dünya jeomitolojisinin en eski ve en etkileyici maden anlatılarından biridir. Çünkü bu metal, insanın ilk kez yeryüzü dışından gelen bir maddeyle karşılaşmasını temsil eder. Eski insanlar için göktaşı demiri sadece bir hammadde değil, gök ile yer arasındaki bağlantının kanıtıydı. Firavunların kutsal hançerlerinden Inuit avcılarının araçlarına, Anadolu'nun kutsal taşlarından simyacıların kozmik metal anlayışına kadar göktaşı demiri, insanlığın doğayı ve evreni anlamlandırma çabasının eşsiz bir sembolü olmuştur. Bu nedenle göktaşı demiri, jeomitolojide "taşların gökten gelen hafızası" olarak değerlendirilebilir. İnsanlık, bu metal aracılığıyla yalnızca bir maden keşfetmemiş, aynı zamanda gökyüzü ile yeryüzü arasında binlerce yıl süren mitolojik bir bağ kurmuştur.

XIV-4.2. Demir Dağ (Iron Mountain)

Demir Dağ, dünya jeomitolojisi içinde madenlerin, yeraltı zenginliklerinin ve kutsal dağ anlayışının birleştiği önemli mitolojik bir motiftir. Birçok kültürde dağlar, yalnızca coğrafi yükseltiler değil, tanrıların yaşadığı, kozmik güçlerin toplandığı ve yeraltındaki cevherlerin saklandığı kutsal alanlar olarak kabul edilmiştir. Demir Dağ ise bu anlayışın özel bir biçimidir, dağın kendisinin demirden veya demir cevheriyle bağlantılı olduğu, aşılmazlığı, dayanıklılığı ve kozmik düzeni temsil ettiği anlatılarda görülür.

Jeomitoloji açısından Demir Dağ kavramı iki temel düşünceyi birleştirir: dağın kutsallığı ve metalin doğaüstü gücü. Eski toplumların gözünde demir, yalnızca savaş araçlarının hammaddesi değil, göksel güçlerle, yeraltı dünyasıyla ve tanrısal kudretle ilişkili bir maddeydi. Bu nedenle demirle bağlantılı dağlar, çoğu zaman dünyanın

sınırlarını belirleyen, kahramanların aşması gereken veya kozmik düzeni koruyan yerler olarak tasvir edilmiştir.[434]

Demir Dağ motifi en güçlü biçimde Çin mitolojisi ve kozmolojisinde görülür. Çin geleneklerinde dağlar, gök ile yer arasındaki bağlantı noktalarıdır. Bazı kutsal dağların içinde değerli taşlar, metaller ve ölümsüzlükle ilişkili maddeler bulunduğuna inanılmıştır.

Çince "Tie Shan" (铁山) yani "Demir Dağ", Çin kültüründe farklı dönemlerde gerçek coğrafi yer isimleri olarak da kullanılmıştır, ancak mitolojik anlatılarda demirden yapılmış veya demir cevheriyle özdeşleşmiş dağlar, özellikle yeraltı dünyası ve kozmik sınırlarla ilişkilendirilmiştir. Çin Budist kozmolojisinde de Cakravada Dağları (Demir Çember Dağları / Iron Ring Mountains) önemli bir yere sahiptir. Budist evren tasvirlerinde dünyanın çevresini kuşatan bu dağ sıraları demirden oluşur ve insan dünyası ile kozmik alanlar arasındaki sınırı belirler. Bu anlatı, dağın yalnızca fiziksel bir yapı değil, evrenin düzenini koruyan metafizik bir sınır olduğunu gösterir. Jeomitolojik açıdan bu anlatı, insanların demirin dayanıklılığını kozmik düzenin bir sembolü hâline getirmesinin örneğidir.[435]

Çin halk inanışlarında yeraltı dünyası (Diyu), çeşitli dağlar, nehirler ve kapılarla çevrili karmaşık bir alan olarak düşünülmüştür. Bazı Budist ve Taoist anlatılarda cehennem bölgeleri demir duvarlarla, demir dağlarla ve keskin metal engellerle çevrilidir.

Bu anlatılarda demir, insanın aşamayacağı kadar sert ve acı veren bir madde olarak kullanılır. Günahkâr ruhların karşılaştığı demir dağlar, ahlaki düzenin ihlal edilmesinin sonucunu simgeler. Burada demir, bir yandan dayanıklılığı ve gücü temsil ederken, diğer yandan cezalandırıcı ve değişmez kozmik yasaların sembolü hâline gelir.

Hint ve Budist kozmolojisinde Cakravada (Cakravāḍa) Dağları, dünyanın çevresini saran büyük dağ halkaları olarak anlatılır. Bazı metinlerde bu dağların demirden yapıldığı belirtilir. Bu dağlar, Meru Dağı merkezli evren tasarımında dış sınırı oluşturur. Meru kutsal merkezin sembolüyken, demir dağlar dış dünyanın sınırlarını ve maddi evrenin sertliğini temsil eder. Demirin burada kullanılması tesadüfi değildir. Eski Hint düşüncesinde demir, sertlik, güç ve dayanıklılığın sembolüdür. Böylece demir dağ, evrenin düzenini koruyan aşılmaz bir sınır olarak düşünülmüştür.

[434] Eliade Mircea, 1962, age, s. 75.
[435] Buswell Robert E. Jr. ve Lopez Donald S. Jr., The Princeton Dictionary of Buddhism, Princeton University Press, 2013.

Türk ve Orta Asya mitolojisinde doğrudan "Demir Dağ" adıyla yaygın tek bir anlatı bulunmamakla birlikte, demir ve dağ motifleri çok güçlü biçimde birleşmiştir. Türk mitolojisinde demir, kutsal bir madde olarak görülür. Göktürklerin Ergenekon destanında, Türklerin kapalı kaldıkları demir dağları eriterek dışarı çıkmaları anlatılır. Bu anlatı, dünya jeomitolojisi açısından son derece önemlidir.

Ergenekon'da Türk boyları, çevresi dağlarla kapalı bir vadide yaşar. Çıkış yolu bulamayınca dağın demirden olduğu ve eritilerek geçit açıldığı anlatılır. Demir burada yalnızca bir kaya türü değildir, aşılması gereken kader engelidir. Ateş sayesinde demirin çözülmesi ise insanın doğayı dönüştürme gücünü temsil eder. Bu yönüyle Ergenekon anlatısı, madencilik teknolojisinin ve metalurjinin mitolojik hafızadaki yansımasıdır.[436]

Ergenekon destanında Türkler, demirden bir dağın kapattığı vadiden çıkamazlar. İçlerinden bir demirci, dağın bir bölümünün demir cevheri olduğunu fark eder. Büyük bir ateş yakılır, körükler çalıştırılır ve demir eritilerek geçit açılır. Bu hikâye, erken dönem Türk toplumlarının demircilik bilgisine verdiği önemi gösterir. Demirci burada sıradan bir zanaatkâr değildir, toplumun kaderini değiştiren kişidir. Ateş ve demir arasındaki ilişki kutsal bir dönüşüm olarak görülür. Jeomitoloji açısından Ergenekon, insanın kaya ve maden karşısındaki mücadelesinin mitolojik anlatımıdır. Dağ, doğanın gücünü, demirci ise insanın teknolojik zekâsını temsil eder.

Japon mitolojisinde doğrudan "Demir Dağ" adıyla merkezi bir anlatı bulunmamakla birlikte, dağlar ve metaller kutsal güçlerle ilişkilidir. Japon metal işçiliği geleneklerinde demirci ustaları, doğa güçleriyle iletişim kuran kişiler olarak görülmüştür. Özellikle kılıç yapımı sırasında kullanılan ateş, su, toprak ve metal unsurları kozmik bir uyumun parçaları kabul edilmiştir. Bu anlayış, demirin yalnızca fiziksel değil, ruhsal bir dönüşüm geçiren madde olarak görülmesine neden olmuştur.

Avrupa mitolojilerinde de metal dağları ve demirden oluşan kutsal yapılar görülür. Özellikle Orta Çağ Alman ve İskandinav anlatılarında yeraltı dünyası, madenlerle ve metal işçiliğiyle bağlantılıdır. Cüce demircilerin yeraltındaki mağaralarda çalışması, madenlerin dünyanın derinliklerinde saklanan gizli güçler olduğu düşüncesini yansıtır. Demir dağ motifi burada doğrudan bir dağ olarak değil, yeraltı zenginliklerinin ve gizli bilgilerin sembolü olarak ortaya çıkar.[437]

Demir Dağ, dünya jeomitolojisinde maden ile dağın, yer ile göğün ve doğa ile insan teknolojisinin birleştiği güçlü bir semboldür. Çin Budist kozmolojisindeki demir dağlar evrenin sınırlarını korurken, Türk Ergenekon destanındaki demir dağ insanın kaderini değiştiren engel olarak karşımıza çıkar.

Bu anlatıların ortak noktası şudur: Dağın içinde saklı olan demir, yalnızca bir maden değildir, insanın doğayı anlama, dönüştürme ve yeniden doğma gücünün sembolüdür. Demir Dağ, jeomitolojik açıdan insanlığın taş ve metal ile kurduğu en eski ilişkilerin mitolojik hafızadaki yansımasıdır.

---

[436] Gökalp Ziya, Türk Töresi, Ötüken Neşriyat.
[437] Crossley-Holland Kevin, The Norse Myths, Pantheon Books, 1980.

XIV-4.3. Ergenekon (Demir Dağın Sembolizmi)

Ergenekon Destanı, Türk ve Orta Asya mitolojisinin en önemli yaratılış, yeniden doğuş ve kurtuluş anlatılarından biridir. Jeomitoloji açısından Ergenekon, dağ, kaya, demir, ateş ve maden işçiliğinin kutsal bir anlatı içinde birleştiği eşsiz örneklerden biridir. Destanın merkezinde, Türklerin yıllarca kapalı kaldıkları vadiden çıkabilmek için demirden oluştuğuna inanılan bir dağı eriterek geçit açmaları yer alır.

Bu yönüyle Ergenekon, yalnızca tarihi veya siyasi bir kuruluş anlatısı değildir, aynı zamanda insanın doğa karşısındaki mücadelesini, taşın ve madenin dönüştürülmesini anlatan bir jeomitolojik metindir. Dağ, aşılmaz kaderi, demir, gizli gücü, ateş ise insan zekâsının ve teknolojisinin dönüştürücü kudretini temsil eder.

Ergenekon anlatısında doğa, pasif bir unsur değildir. Dağ canlı ve güçlü bir varlık gibi davranır. İnsan ile kaya arasında bir mücadele vardır. Ancak insan, ateş ve metal bilgisi sayesinde bu engeli aşar. Bu durum, eski toplumların madenciliğe ve özellikle demir işçiliğine yüklediği kutsal anlamı göstermektedir.[438]

Ergenekon anlatısı, Türklerin en eski yazılı kaynaklarından biri olan Göktürk dönemi tarih anlayışı ile ilişkilendirilir. Destanın farklı varyantları Çin kaynaklarında, İran tarihçisi Reşidüddin'in eserinde ve Türk tarih yazıcılığında görülür. En bilinen anlatıya göre, eski Türk toplulukları büyük bir savaş sonunda ağır kayıplar verir ve yalnızca birkaç kişi hayatta kalır. Bu kişiler düşmanlarından kaçarak yüksek dağlarla çevrili, verimli bir vadiye ulaşırlar. Vadinin adı Ergenekon'dur.

Burada uzun yıllar yaşarlar ve çoğalırlar. Ancak zamanla nüfus artar ve vadi kendilerine dar gelmeye başlar. Dışarı çıkmak için yollar ararlar fakat çevredeki dağlar geçit vermez. Sonunda demir cevheri bulunan bir dağın eritilmesine karar verilir. Bir demirci ustasının öncülüğünde büyük ateşler yakılır, körükler çalıştırılır ve dağ eritilerek bir geçit açılır. Türkler böylece yeniden özgürlüğe kavuşur.

Ergenekon'un en önemli unsuru demir dağdır. Dağın demirden olması, sıradan bir kaya oluşumu değildir. Bu durum, eski Türklerin demiri olağanüstü ve kutsal bir madde olarak algıladıklarını gösterir.

Demir, tarih boyunca birçok kültürde güç, dayanıklılık ve savaş yeteneğiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak Ergenekon'da demir yalnızca silah yapımında kullanılan bir madde değildir, toplumun yeniden doğuşunu sağlayan kutsal bir unsurdur. Dağın içinde saklı olan demir cevheri, görünmeyen bir güç olarak beklemektedir. İnsan ateş yardımıyla bu gücü ortaya çıkarır. Bu anlatı, madencilik faaliyetinin mitolojik bir açıklaması olarak değerlendirilebilir.

[438] Ögel Bahaeddin, age, s. 54.

Jeomitoloji açısından Ergenekon, insanın ilk metalurji deneyimlerinin hafızadaki sembolik yansımasıdır. Madenin çıkarılması, eritilmesi ve şekillendirilmesi, eski toplumlarda yalnızca teknik bir işlem değil, doğanın gizli sırlarına ulaşma eylemi olarak görülmüştür.[439]

Ergenekon anlatısında demirci figürü özel bir yere sahiptir. Demirci, yalnızca bir zanaatkâr değildir, topluluğun kurtuluşunu sağlayan bilgiyi elinde bulunduran kişidir. Eski Türk toplumlarında demirciler özel bir konuma sahipti. Demirin ateşle dönüştürülmesi, insanın doğanın gizli gücünü kontrol edebilmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle demircilik çoğu toplumda kutsal veya yarı kutsal bir faaliyet olarak görülmüştür. Ergenekon'daki demirci, bu geleneksel anlayışın mitolojik temsilidir. O, kaya ile insan arasındaki engeli ortadan kaldıran kişidir. Ateş burada yok edici değil, yaratıcıdır. Dağı eriterek yeni bir başlangıç sağlar. Bu nedenle Ergenekon aynı zamanda "ateşle yeniden doğuş" anlatısıdır.

Türk kültüründe demir, özellikle Göktürkler döneminde önemli bir sembol hâline gelmiştir. Göktürklerin kuruluş efsanelerinde demircilik ve maden işçiliği önemli bir yer tutar. Çin kaynaklarında Göktürklerin atalarının demircilikle uğraştığı belirtilmektedir. Türk kağanlarının gücü, savaş araçları ve devlet düzeni demir teknolojisiyle yakından bağlantılıdır. Ergenekon anlatısı, bu tarihi gerçekliği mitolojik bir forma dönüştürür. Türklerin yeniden güç kazanması, demirin işlenmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle demir, Türk mitolojisinde yalnızca ekonomik bir kaynak değil, milletin varlığını sürdüren kutsal güç olarak görülür.

Ergenekon'daki demir dağ motifi, dünya mitolojilerindeki bazı benzer anlatılarla ortak özellikler taşır. Çin-Budist kozmolojisindeki demir dağlar (Cakravada), evrenin sınırlarını belirleyen aşılmaz yapılar olarak görülür. Hint mitolojisinde dağlar kozmik eksenlerdir. İskandinav mitolojisinde ise yeraltındaki cüce demirciler, dünyanın derinliklerindeki metal bilgisini temsil eder. Bu anlatıların ortak noktası, dağın ve metalin yalnızca fiziksel varlıklar olarak değil, kozmik anlam taşıyan unsurlar olarak görülmesidir. Ergenekon, bu küresel jeomitolojik geleneğin Türk kültüründeki özgün örneğidir.[440]

Türk kültüründe Ergenekon anlatısı zamanla Nevruz bayramıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle modern Türk kültür yorumlarında, demir dağın eritildiği gün özgürlüğe kavuşma ve yeni başlangıç günü olarak kabul edilir. Demir dövme törenleri, bazı Türk topluluklarında bu anlatının sembolik devamı olarak görülmüştür. Ateş yakılması, demir dövülmesi ve baharın gelişi arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Ancak tarihi açıdan Ergenekon ile Nevruz arasındaki ilişki farklı dönemlerde oluşmuş kültürel yorumların sonucudur.[441]

Ergenekon Destanı, dünya jeomitolojisi içinde maden, taş, ateş ve insan iradesinin birleştiği en güçlü anlatılardan biridir. Demir Dağ, yalnızca aşılması gereken fiziksel bir engel değildir, insanın doğanın derinliklerinde saklı olan gücü keşfetmesinin sembolüdür. Dağın eritilmesi, insanın kaya üzerindeki zaferini değil, doğayla kurduğu

---

[439] Eliade Mircea, 1962, age, s. 76.
[440] Campbell Joseph, The Masks of God: Primitive Mythology, Penguin Books, 1959.
[441] İnan Abdülkadir, Türk Destanlarına Genel Bir Bakış, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2007.

yaratıcı ilişkiyi anlatır. Ateş sayesinde demir özgürleşir, demir sayesinde toplum yeniden doğar. Bu nedenle Ergenekon, jeomitolojik açıdan "taşın içindeki kaderin ateşle çözülmesi ve metalin insan uygarlığının başlangıcına dönüşmesi" anlatısıdır. Türk kültüründe demir, yalnızca bir maden değil, özgürlüğün, yeniden doğuşun ve sonsuz dayanıklılığın sembolüdür.

XIV-4.4. Demirci Tanrıları

Demirci tanrıları, dünya jeomitolojisinin en önemli figürlerinden biridir. Çünkü eski toplumların gözünde maden cevherini çıkarma, taşı eritme, metali şekillendirme ve yeni nesneler yaratma eylemi sıradan bir zanaat değil, doğanın gizli güçlerini kullanma sanatı olarak kabul edilmiştir. Demirci, ateş, taş, maden ve insan zekâsı arasında aracılık yapan kutsal bir kişi olarak görülmüştür.

Jeomitoloji açısından demirci tanrıları, insanların yerkürenin derinliklerinden çıkan metalleri nasıl anlamlandırdıklarının mitolojik karşılığıdır. Dağın içindeki cevher, yeraltının gizli hazinesi, ateş, dönüşüm gücü, demirci ise bu gizli gücü ortaya çıkaran kutsal ustadır. Dünya mitolojilerinde Hephaistos, Ogun, Ilmarinen, Goibniu, Tvastar, Svarog, Wayland ve Kothar-wa-Hasis gibi figürler farklı kültürlerde aynı temel düşünceyi temsil eder: Taşın içindeki gizli güç, ateş sayesinde insan uygarlığına dönüşür.[442]

Antik Yunan mitolojisinde Hephaistos, ateşin, metal işçiliğinin, demirciliğin ve zanaatın tanrısıdır. O, Olimpos tanrıları arasında fiziksel emeği ve üretimi temsil eden en önemli figürdür. Mitolojiye göre Hephaistos, tanrıların silahlarını ve olağanüstü eşyalarını üretmiştir. Zeus'un yıldırımları, Athena'nın zırhları, Aşil'in ünlü kalkanı ve tanrıların çeşitli araçları onun atölyesinde yapılmıştır.

Hephaistos'un en önemli mitolojik mekânı Etna Yanardağı'nın içindeki kutsal atölyedir. Volkanın içindeki ateş, demircinin ocağı olarak düşünülmüştür. Burada mitolojik anlatı ile jeolojik gerçeklik birleşir: Yanardağın içindeki kızgın magma, eski insanların gözünde tanrısal bir demirhaneye dönüşmüştür. Hephaistos'un hikâyesi, insanlığın volkanik bölgelerde metal üretimini gözlemleyerek oluşturduğu jeomitolojik düşüncenin açık bir örneğidir.[443]

Batı Afrika Yoruba mitolojisinde Ogun, demirin, savaşın, avcılığın, yolların ve teknolojinin tanrısıdır. Ogun, yalnızca bir savaşçı değil, insanlara metal kullanmayı öğreten kültür kahramanıdır. Yoruba inanışına göre insanlık, ormanları açmak, tarım yapmak, araç üretmek ve toplum kurmak için demire ihtiyaç duymuştur. Ogun bu nedenle uygarlığın kurucularından biri kabul edilir.

Demirci ustaları, avcılar ve savaşçılar Ogun'un koruması altındadır. Bir demirci ocağı yalnızca üretim yapılan bir yer değil, aynı zamanda kutsal bir mekândır. Demir dövülürken yapılan ritüeller, metalin içinde tanrısal bir güç bulunduğu inancını yansıtır. Jeomitolojik açıdan Ogun kültü, madenin insan toplumlarını değiştiren gücünün mitolojik anlatımıdır.

---

[442] Eliade Mircea, 1962, age, s. 78.
[443] Homeros, İlyada, XVIII. Kitap.

Fin destanı Kalevala'da Ilmarinen, gökyüzünün demircisi ve olağanüstü bir ustadır. O, tanrısal nesneler üreten yaratıcı bir figürdür. Ilmarinen'in en ünlü eseri Sampo adlı gizemli nesnedir. Sampo, bolluk, zenginlik ve refah sağlayan sihirli bir değirmen veya kozmik nesne olarak anlatılır. Ilmarinen onu ateş, metal ve ustalıkla yaratır.

Bu anlatı, demircinin yalnızca eşya üreten biri değil, dünyanın düzenini etkileyen yaratıcı güç olduğunu gösterir.

Jeomitolojik açıdan Sampo'nun yapımı, metal işçiliğinin doğayı dönüştüren kutsal bir faaliyet olarak görülmesinin örneğidir.[444]

İrlanda Kelt mitolojisinde Goibniu, Tuatha De Danann halkının kutsal demircisidir. Onun yaptığı silahların olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inanılır. Mitolojiye göre Goibniu'nun ürettiği silahlar savaşta kırılmaz ve düşmana karşı üstünlük sağlar. Ayrıca Goibniu'nun düzenlediği kutsal ziyafetlerde tanrılar ölümsüzlük kazanır. Burada demirci yalnızca metal ustası değildir, yaşam ve ölüm arasındaki sınırları etkileyen büyülü bir yaratıcıdır.[445]

Vedik Hint mitolojisinde Tvastar (Tvaṣṭṛ), yaratıcı zanaatkâr ve ilahi marangoz/demircidir. Tanrıların araçlarını ve kutsal nesnelerini yapan kozmik ustadır. Tvastar, özellikle Indra'nın silahı olan Vajra'yı üretmesiyle tanınır. Vajra, yıldırım gücüne sahip kutsal silahtır. Bu anlatıda metal işçiliği, evrensel yaratılış sürecinin bir parçasıdır. Tanrıların gücü, ustanın elinden çıkan kutsal nesnelerle görünür hâle gelir.

Slav mitolojisinde Svarog, ateş ve demircilikle ilişkilendirilen eski bir tanrıdır. Bazı geleneklerde göksel ateşi insanlara getiren ve uygarlığın gelişmesini sağlayan figür olarak görülür. Svarog'un adı Slav dillerinde "ateş" ve "ışık" kavramlarıyla bağlantılıdır. O, gökyüzündeki kozmik düzen ile yeryüzündeki üretim arasında bağlantı kurar.
Demirci ocağı, Slav toplumlarında yalnızca ekonomik bir alan değil, ateşin kutsal dönüşüm gücünün bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir.[446]

Germen ve Anglo-Sakson mitolojisinde Wayland Smith (Völundr), olağanüstü yeteneklere sahip bir demircidir. Wayland, büyülü kılıçlar, zırhlar ve değerli eşyalar yapan bir ustadır. Onun hikâyesinde demircilik, sıradan bir zanaattan daha fazlasıdır,

---

[444] Kalevala – Fin Destanı, çev. Mehmet Harmancı, Yapı Kredi Yayınları, 1998.
[445] MacKillop James, Dictionary of Celtic Mythology, Oxford University Press, 1998, s. 209-210.
[446] Gieysztor Aleksander, Mitologia Słowian, Warszawa, 1982.

gizli bilgi ve büyüyle birleşmiş bir güçtür. Orta Çağ Avrupa'sında Wayland'ın adı birçok yerde demirci ustalarının koruyucu figürü olarak yaşamıştır.

Ugarit mitolojisinde Kothar-wa-Hasis, tanrıların ustası, zanaatkârı ve mühendisidir. Tunç Çağı Suriye'sinde metal işçiliği ve teknolojik bilgiyle ilişkilendirilmiştir. Kothar, Baal için saray yapar ve tanrısal silahlar üretir. Onun karakteri, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz dünyasında zanaatkârların kutsal bilgiye sahip kişiler olarak görülmesini yansıtır.[447]

Türk mitolojisinde tek bir "demirci tanrısı" bulunmamakla birlikte, demirci figürü kutsal bir konuma sahiptir. Bunun en önemli örneği Ergenekon Destanı'ndaki demircidir. Ergenekon'da demirci, Türklerin özgürlüğünü sağlayan kişidir. Demir dağı eritmek için ateşi kullanan demirci, toplumun kaderini değiştiren bilge ustadır. Türk kültüründe demirciler, özellikle eski dönemlerde saygın kişilerdi. Demirin ateşle şekillendirilmesi, doğanın gizli gücünü insan yararına dönüştürmek olarak görülürdü.

Dünya mitolojilerindeki demirci tanrılarının ortak özellikleri şunlardır: ateşle çalışırlar, dağ, mağara veya yeraltı mekânlarıyla bağlantılıdırlar, tanrıların veya kahramanların silahlarını üretirler, metal cevherini kutsal bir maddeye dönüştürürler, insan uygarlığının gelişmesini sağlarlar. Bu ortaklık tesadüf değildir. Eski insanlar için madenler yerin derinliklerinde saklanan gizli güçlerdi. Demirci ise bu gücü ortaya çıkaran kişiydi.

Dünya jeomitolojisinde demirci tanrıları, taşın içindeki cevheri ateşle dönüştüren kutsal ustalar olarak ortaya çıkar. Onlar yalnızca silah yapan zanaatkârlar değildir, doğanın gizli güçlerini insan uygarlığına kazandıran kültür kahramanlarıdır. Hephaistos'un Etna'daki ocağından Ogun'un kutsal demirhanesine, Ilmarinen'in Sampo'sundan Ergenekon'un demircisine kadar bütün bu anlatılar aynı temel düşünceyi taşır: Maden, yerin hafızasıdır, ateş, dönüşümün anahtarıdır, demirci ise insan ile doğa arasındaki kutsal aracıdır. Bu nedenle demirci tanrıları, dünya jeomitolojisinde insanlığın madencilik, metalurji ve uygarlık tarihinin mitolojik simgeleri olarak özel bir yere sahiptir.

[447] Smith Mark S., The Ugaritic Baal Cycle, Brill, 1994, s. 105.

XIV-5. Obsidyen

Obsidyen, jeomitoloji açısından dünyanın en etkileyici taşlarından biridir. Bilimsel olarak volkanik cam olarak tanımlanan obsidyen, volkanik lavların çok hızlı soğuması sonucu oluşan doğal bir camdır. Siyah, parlak ve keskin yüzeyleri nedeniyle tarih boyunca insanlar tarafından hem teknolojik hem de kutsal amaçlarla kullanılmıştır.

Obsidyenin mitolojilerdeki yeri, onun sıradan bir kaya olmamasından kaynaklanır. Eski toplumlar için obsidyen, yerin ateşinden doğan taş olarak görülmüştür. Volkanın içindeki ateşle oluşması, onun yeraltı güçleriyle bağlantılı kabul edilmesine yol açmıştır. Bu nedenle obsidyen birçok kültürde kehanet, ruhlarla iletişim, kurban törenleri, savaş ve kutsal güçlerle ilişkilendirilmiştir.

Jeomitolojik açıdan obsidyen, ateş (volkan), taş (yerkabuğu) ve insan teknolojisinin (alet yapımı) birleştiği bir semboldür. İnsan, dünyanın derinliklerinden çıkan bu siyah taşı işleyerek hem yaşamını kolaylaştıran araçlar üretmiş hem de ona kozmik anlamlar yüklemiştir.

Obsidyen, özellikle volkanik faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde oluşur. Anadolu, Meksika, Orta Amerika, Japonya, Etiyopya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin batısı obsidyen yataklarıyla tanınır. Jeolojik oluşumu nedeniyle eski insanlar obsidyeni diğer taşlardan farklı görmüştür. Taşların çoğu yavaş oluşurken obsidyen, ateş ve suyun ani karşılaşmasından doğan bir madde olarak algılanmıştır. Bu özellik, onu birçok mitolojide dönüşüm ve yeniden doğuş sembolü hâline getirmiştir. Volkanik patlamalar eski toplumlarda çoğu zaman tanrıların öfkesi veya yeraltı güçlerinin hareketi olarak yorumlanmıştır. Böyle bir ortamda oluşan obsidyen de tanrısal kökenli kabul edilmiştir.[448]

Obsidyenin dünya mitolojisindeki en güçlü yeri Aztek ve Mezoamerika kültürlerindedir. Aztekler obsidyene büyük önem vermiş, onu hem günlük yaşamda hem de dinsel törenlerde kullanmıştır. Aztek dünyasında obsidyen, özellikle Tezcatlipoca adlı tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Tezcatlipoca'nın adı Nahuatl dilinde "Tüten Ayna" veya "Dumanlı Ayna" anlamına gelir. Bu tanrının kutsal nesnelerinden biri obsidyenden yapılmış parlak aynadır. Obsidyen aynalar, geleceği görme, kehanet ve ruhsal dünyayla iletişim kurma araçları olarak kabul edilmiştir. Rahiplerin obsidyen aynalar aracılığıyla tanrısal mesajları algıladığına inanılmıştır. Aztek mitolojisinde Tezcatlipoca, gece, kader, değişim, savaş ve görünmeyen güçlerle bağlantılıdır. Obsidyenin karanlık rengi ve yansıtıcı yüzeyi, onun bu özellikleriyle uyum sağlamıştır.

Obsidyen aynalar, Mezoamerika'da yalnızca süs eşyası değildir, kutsal bilgiye ulaşmanın araçları olarak görülmüştür. Aztek rahipleri ve yöneticileri obsidyen aynaları kullanarak gelecek hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu uygulama, dünyanın başka bölgelerinde görülen kristal küre, su aynası ve kutsal taşlarla kehanet

[448] Eliade Mircea, 1959, age, s. 112.

geleneklerine benzer. Obsidyen aynanın siyah yüzeyi, görünmeyen dünyaya açılan bir kapı olarak düşünülmüştür. İnsan kendi yansımasını değil, başka bir gerçekliği görmeye çalışmıştır. Bu nedenle obsidyen, jeomitolojik açıdan "taşlaşmış karanlık" değil, yeraltı ile gökyüzü arasındaki iletişim aracı olarak kabul edilmiştir.[449]

Aztek mitolojisinde Tezcatlipoca, dört ana yaratıcı tanrıdan biridir. Onun obsidyenle bağlantısı, taşın sahip olduğu iki önemli özelliğe dayanır: Birincisi, obsidyenin karanlık ve parlak yüzeyidir. Bu özellik geceyi ve bilinmeyeni temsil eder. İkincisi, obsidyenin keskinliğidir. Obsidyen bıçaklar son derece keskin olduğundan kurban törenlerinde kullanılmıştır. Aztek kozmolojisinde kurban, dünyanın düzenini sürdürmek için gerekli kutsal bir eylemdi. Obsidyen bıçaklar bu nedenle sıradan araçlar değil, kozmik düzenin devamını sağlayan kutsal nesnelerdi.[450]

Mayalar obsidyeni özellikle kesici aletler, silahlar ve tören araçları için kullanmıştır. Obsidyen ticareti, Mezoamerika ekonomisinin önemli parçalarından biri olmuştur. Maya rahipleri obsidyen aynaları ve bıçakları dinsel törenlerde kullanmıştır. Obsidyenin parlak yüzeyi, ruhsal dünyaya bakış sağlayan bir araç olarak görülmüştür. Maya şehirlerinde bulunan obsidyen eserler, bu taşın yalnızca ekonomik değil, sembolik değer taşıdığını göstermektedir.

Anadolu, dünyanın en eski obsidyen kullanım alanlarından biridir. Özellikle Kapadokya bölgesi ve Doğu Anadolu'daki obsidyen kaynakları Neolitik dönemlerden itibaren kullanılmıştır. Çatalhöyük gibi Neolitik yerleşimlerde obsidyen aletler bulunmuştur. Bu durum, insanların obsidyeni yalnızca kesici araç olarak değil, değerli bir değişim malı olarak da kullandığını göstermektedir. Kapadokya'nın volkanik geçmişi nedeniyle obsidyen, Anadolu insanının taş kültüründe önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Anadolu'da obsidyenle ilgili Azteklerdeki kadar gelişmiş mitolojik anlatılar bulunmasa da, volkanik kökeni nedeniyle kutsal ve değerli bir taş olarak algılanmıştır.[451]

Birçok kültürde obsidyen, yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun temel nedeni taşın siyah rengi ve volkanik kökenidir. Volkanlar eski toplumlarda yeraltı ile yeryüzü arasındaki geçitler olarak görülmüştür. Lavın çıktığı yerler, dünyanın derinliklerindeki gizli güçlerin yüzeye ulaştığı noktalar kabul edilmiştir. Bu nedenle obsidyen: yeraltı bilgeliği, ölüm ve yeniden doğuş, kehanet, koruyucu güç ve ruhsal dönüşüm gibi anlamlar kazanmıştır.

Farklı kültürlerde obsidyenin anlamları değişse de ortak bazı semboller vardır: Obsidyen volkan ateşinin ürünüdür. Siyah yüzeyi bilinmeyen dünyayı temsil eder. İnsanların doğaya karşı geliştirdiği teknolojiyi simgeler. Aynalar aracılığıyla görünmeyen dünyayla bağlantı kurulabileceğine inanılmıştır. Bu nedenle obsidyen, dünya jeomitolojisinde "tanrıların bıraktığı siyah cam" olarak yorumlanabilecek özel bir taştır.

Obsidyen, dünya jeomitolojisinde yerin ateşiyle gökyüzünün karanlığını birleştiren kutsal taşlardan biridir. Volkanların içinden doğması, siyah parlak yüzeyi ve keskinliği

---

[449] Davies Nigel, The Aztecs: A History, University of Oklahoma Press, 1987.
[450] Coe Michael D., The Aztecs, Maya and Their Predecessors, Thames & Hudson, 2005, s. 198.
[451] Hodder Ian, Çatalhöyük: The Leopard's Tale, Thames & Hudson, 2006, s. 95.

nedeniyle eski toplumların hayal dünyasında özel bir yere sahip olmuştur. Azteklerin Tezcatlipoca'sının aynasında, Maya rahiplerinin kutsal araçlarında, Anadolu'nun Neolitik köylerinde ve dünyanın birçok bölgesindeki eski topluluklarda obsidyen aynı temel anlamı taşır: Dünya derinliklerinden gelen güç, insan eliyle bilgiye ve kültüre dönüşür. Bu nedenle obsidyen, yalnızca bir kaya veya maden değil, insanlığın doğayla kurduğu ilişkinin en eski jeomitolojik sembollerinden biridir.

XIV-5.1. Aztek Aynaları (Obsidyen Aynalar)

Aztek aynaları, dünya jeomitolojisi içinde taşın, volkanın, karanlığın ve kutsal bilginin birleştiği en önemli nesnelerden biridir. Günümüzde "Aztek aynası" olarak bilinen bu nesneler çoğunlukla obsidyenden yapılmış parlak siyah aynalardır. Obsidyen, volkanik lavların hızlı soğumasıyla oluşan doğal bir camdır. Aztekler için bu taş yalnızca bir süs veya araç değil, tanrılarla iletişim kurmayı sağlayan kutsal bir madde olarak kabul edilmiştir.

Aztek kozmolojisinde obsidyen aynalar, özellikle Tezcatlipoca adlı tanrıyla ilişkilendirilmiştir. Tezcatlipoca'nın adı Nahuatl dilinde "Tütsülenen Ayna" veya "Dumanlı Ayna" anlamına gelir. Bu isim doğrudan obsidyen aynaya gönderme yapar. Siyah ve parlak yüzeyi nedeniyle obsidyen ayna, görünmeyen dünyaları gösteren, geleceği açığa çıkaran ve gizli bilgileri ortaya çıkaran bir araç olarak görülmüştür.

Jeomitolojik açıdan Aztek aynaları, insanın yerkabuğunun derinliklerinden çıkan volkanik bir maddeyi sadece fiziksel bir nesne olarak değil, kozmik bir bilgi taşıyıcısı olarak anlamlandırmasının örneğidir. Volkanın ateşinden doğan obsidyen, yeraltı dünyasının gücünü gökyüzü ve insan bilinciyle birleştiren kutsal bir taş kabul edilmiştir.[452]

Aztek mitolojisinin en güçlü tanrılarından biri olan Tezcatlipoca, gece, kader, savaş, büyü, değişim ve görünmeyen güçlerin tanrısıdır. Onun en önemli sembollerinden biri obsidyen aynadır. Mitolojik anlatılara göre Tezcatlipoca, obsidyen aynası aracılığıyla insanların ve tanrıların gizli yönlerini görebilir. Bu ayna yalnızca fiziksel bir yansıma sağlamaz, kişinin kaderini, geçmişini ve geleceğini gösteren büyülü bir araçtır.

Tezcatlipoca'nın "Dumanlı Ayna" olarak anılması, obsidyenin siyah yüzeyinin hem ışığı yansıtmasına hem de karanlık bir derinlik hissi vermesine dayanır. Bu çift anlamlı özellik, Aztek düşüncesinde yaşam ile ölüm, görünen ile görünmeyen, düzen ile kaos arasındaki ilişkiyi temsil eder. Aztek rahipleri ve yöneticileri, önemli kararlar öncesinde bu tür aynaları kullanarak kehanetlerde bulunmuşlardır. Böylece obsidyen ayna, siyasi ve dinsel gücün de sembolü hâline gelmiştir.

Aztek aynalarının temel malzemesi olan obsidyen, Mezoamerika'da yüksek değer taşıyan bir volkanik camdır. Özellikle Meksika Vadisi, Puebla, Hidalgo ve Teotihuacan çevresindeki obsidyen yatakları önemli üretim merkezleri olmuştur. Obsidyen işçiliği büyük bir teknik bilgi gerektiriyordu. Taş önce şekillendirilir, ardından yüzeyi uzun

[452] Carrasco Davíd, Religions of Mesoamerica: Cosmovision and Ceremonial Centers, Waveland Press, 1990, s. 77.

süre cilalanarak parlak bir ayna hâline getirilirdi. Bu işlem, taşın doğal özelliklerinin insan eliyle dönüştürülmesini gösterir.

Aztekler obsidyeni yalnızca aynalarda değil, bıçaklarda, ok uçlarında, törensel araçlarda ve süs eşyalarında da kullanmışlardır. Ancak aynalar, obsidyenin en yüksek sembolik değer taşıyan biçimlerinden biri olmuştur. Jeomitolojik açıdan burada önemli olan nokta şudur: İnsan, volkanın oluşturduğu doğal camı işleyerek onu doğanın sırlarını gösteren kutsal bir nesneye dönüştürmüştür.
Aztek dininde rahipler, tanrılarla insanlar arasında aracılık eden kişilerdi. Obsidyen aynalar, bu iletişimin araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Rahipler aynaya bakarak trans hâline geçmeye, gelecekle ilgili işaretler almaya veya tanrısal mesajları yorumlamaya çalışırlardı. Bu uygulama, eski dünyanın birçok kültüründe görülen "yansıtıcı yüzeylerle kehanet" geleneğinin Mezoamerika'daki karşılığıdır.

Aztek inanışında dünya birçok katmandan oluşuyordu. İnsan dünyası, gökyüzü ve yeraltı âlemi arasında sürekli bir ilişki bulunuyordu. Obsidyen ayna ise bu farklı âlemler arasında sembolik bir geçit olarak kabul edilmiştir. Aynanın siyah yüzeyi, bilinmeyeni temsil ederken, yansıtıcı özelliği insanın kendi varlığını sorgulamasını sağlamıştır.[453]

Aztek aynaları Avrupa dünyasında özellikle İspanyol fetihleri sırasında büyük ilgi uyandırmıştır. İspanyol kaynaklarında, Azteklerin kullandığı obsidyen aynalardan söz edilir. İspanyol fatih Hernán Cortes'in Meksika seferi sırasında ele geçirilen bazı obsidyen aynalar Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu nesneler, Rönesans Avrupa'sında egzotik ve gizemli objeler olarak değerlendirilmiştir.

Ünlü İngiliz okültisti John Dee'nin kullandığı obsidyen aynanın da Meksika kökenli olduğu düşünülmektedir. Bu ayna günümüzde British Museum koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu durum, Aztek aynalarının yalnızca kendi kültürlerinde değil, Avrupa'da da mistik anlamlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir.[454]

İngiliz matematikçi, astrolog ve simyacı John Dee (1527-1609) tarafından kullanılan siyah obsidyen ayna, Aztek aynalarının Avrupa'daki en ünlü örneklerinden biridir. Dee bu aynayı ruhlarla iletişim kurmak ve kehanet elde etmek amacıyla kullanmıştır. Her ne kadar aynanın Dee'ye nasıl ulaştığı kesin olarak bilinmese de, Yeni Dünya'dan getirilen

[453] Carrasco Davíd, City of Sacrifice: The Aztec Empire and the Role of Violence in Civilization, Beacon Press, 1999.
[454] Townsend Camilla, Fifth Sun: A New History of the Aztecs, Oxford University Press, 2019, s. 230.

Aztek obsidyenlerinden biri olduğu kabul edilir. Bu olay, obsidyen aynanın kültürler arasında benzer anlamlar kazandığını gösterir: Azteklerde tanrılarla iletişim, Avrupa okült geleneğinde ruhsal bilgi, jeomitolojide ise dünyanın derinliklerinden gelen kutsal taş. Bu nedenle obsidyen ayna, doğa ile kültür arasındaki ilişkinin sembolüdür. Aztek düşüncesinde insan, doğanın karşısında yalnızca yaşayan bir varlık değildir, doğanın gizli güçlerini okuyabilen ve onlarla iletişim kurabilen bir varlıktır.

Aztek aynaları, dünya jeomitolojisinde taşın bilgiye dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Volkan ateşinden doğan obsidyen, Aztekler için yalnızca siyah parlak bir taş değil, tanrılarla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan kutsal bir araçtır. Tezcatlipoca'nın Dumanlı Aynası, insanın görünmeyeni görme arzusunu temsil eder. Bu aynalar aracılığıyla insanlar kaderlerini, geleceği ve evrenin gizli düzenini anlamaya çalışmışlardır.

Jeomitolojik açıdan Aztek aynaları şu düşüncenin sembolüdür: "Yerin derinliklerinden çıkan taş, insanın elinde gökyüzünün sırlarını gösteren bir pencereye dönüşür." Bu nedenle obsidyen aynalar, madenlerin ve taşların yalnızca ekonomik kaynak değil, insanlığın inanç dünyasını şekillendiren kutsal varlıklar olduğunu gösteren eşsiz örneklerdir.

XIV-5.2. Tezcatlipoca (Obsidyen Aynanın Kutsal Gücü)

Aztek mitolojisinin en önemli tanrılarından biri olan Tezcatlipoca, dünya jeomitolojisi açısından özellikle obsidyen taşı, volkanik cam, siyah ayna, gece ve yeraltı güçleri ile ilişkili olması nedeniyle büyük önem taşır. Tezcatlipoca'nın adı Nahuatl dilinde genellikle "Tütsülenen Ayna", "Dumanlı Ayna" veya "Karanlık Ayna" şeklinde çevrilir. Bu isim, tanrının en önemli sembolü olan obsidyen aynaya doğrudan gönderme yapar.

Aztek kozmolojisinde obsidyen, sıradan bir taş değildir. Volkanların ateşinden doğduğu için yerin derinliklerinde bulunan gizli güçlerin taşıyıcısı olarak görülmüştür. Tezcatlipoca'nın obsidyen aynası, yalnızca yansıma sağlayan bir araç değil, geleceği gösteren, kaderi açığa çıkaran, görünmeyen dünyalarla iletişim kurmayı sağlayan kutsal bir nesne kabul edilmiştir.

Jeomitolojik açıdan Tezcatlipoca, insanın doğanın derinliklerinden çıkan bir maddeyi nasıl kutsallaştırdığının en güçlü örneklerinden biridir. Volkanik ateşten doğan siyah cam, insan eliyle işlenerek tanrısal bilginin sembolüne dönüşmüştür. Böylece taş, yalnızca bir jeolojik oluşum olmaktan çıkarak kozmik bir anlam kazanmıştır.[455]

Tezcatlipoca, Azteklerin en eski ve

[455] Taube Karl A., Aztec and Maya Myths, University of Texas Press, Austin, 1993, s. 36.

en karmaşık tanrılarından biridir. O, yalnızca bir tanrı değil, evrenin düzenini sağlayan kozmik güçlerden biri olarak kabul edilmiştir. Aztek mitolojisinde dört büyük yaratıcı tanrı bulunur ve Tezcatlipoca bunlardan biridir. Özellikle Quetzalcóatl (Tüylü Yılan) ile karşıtlık içinde anlatılır. Quetzalcóatl genellikle düzen, bilgi ve yaratıcı uygarlıkla ilişkilendirilirken, Tezcatlipoca değişim, mücadele, kader, karanlık ve dönüşüm güçlerini temsil eder.

Aztek yaratılış anlatılarında Tezcatlipoca'nın dünyaların oluşumunda önemli rol oynadığı görülür. Bazı anlatılarda ilk güneş çağının tanrısı olarak yer alır. Ancak onun rolü yalnızca yaratıcı değildir, aynı zamanda yıkıcı ve dönüştürücü bir güçtür. Bu özellik, jeolojik süreçlerde görülen volkanik dönüşümlere benzetilebilir. Volkan hem yok eder hem de yeni toprakların oluşmasını sağlar. Tezcatlipoca'nın karakteri de benzer biçimde yıkım ve yeniden yaratım arasındaki dengeyi temsil eder.

Tezcatlipoca'nın en bilinen sembolü olan obsidyen ayna, Aztek dünyasında büyük bir dinsel öneme sahipti. Obsidyen, volkanik kökenli siyah ve parlak bir taştır. Cilalandığında yüzeyinde yansıma oluşur. Bu özellik eski toplumlar için olağanüstü kabul edilmiştir. İnsan kendi görüntüsünü bu aynada görebildiği gibi, görünmeyen güçlerin de bu yüzeyde ortaya çıkabileceğine inanmıştır.

Tezcatlipoca'nın aynası: geleceği görme, insanların gerçek niyetlerini anlama, kaderi öğrenme, tanrısal mesajları alma amacıyla kullanılmıştır. Aztek rahipleri için obsidyen ayna, maddi dünya ile ruhsal dünya arasındaki sınırda duran bir araçtı. Jeomitoloji açısından bu durum, taşın "hafıza taşı" olarak algılanmasıdır. İnsan, dünyanın derinliklerinden gelen bir maddeye yalnızca fiziksel değil, sembolik bir anlam yüklemiştir.[456]

Aztek rahipleri ve yöneticileri, önemli kararlar öncesinde Tezcatlipoca'nın sembolü olan obsidyen aynaları kullanırlardı. Bu aynalar aracılığıyla geleceği öğrenmeye çalışırlardı. Aztek anlatılarında Tezcatlipoca'nın aynası, insanın gizlediği gerçekleri ortaya çıkaran bir araçtır. Tanrı, aynası sayesinde insanların davranışlarını ve düşüncelerini görebilir. Bu nedenle Tezcatlipoca aynı zamanda "her şeyi gören tanrı" olarak kabul edilmiştir. Bir kişinin obsidyen aynada kendi yansımasına bakması, yalnızca fiziksel görünüşünü görmek değildir, kendi kaderi ve ruhsal durumu ile yüzleşmek anlamına gelir. Bu anlatı, dünyanın birçok kültüründe görülen "kutsal ayna" motifinin Mezoamerika'daki en güçlü örneğidir.

Tezcatlipoca'nın bir diğer önemli sembolü jaguardır. Jaguar, Mezoamerika kültürlerinde gece, güç, yeraltı ve gizemli kuvvetlerle ilişkilendirilmiştir. Tezcatlipoca'nın bazen jaguar biçiminde tasvir edilmesi, onun yeraltı dünyası ve karanlık güçlerle bağlantısını gösterir.

[456] Boone Elizabeth Hill, The Aztec World, Smithsonian Institution Press, Washington, 1991, s. 167.

Aztek mitolojisinin en ünlü anlatılarından biri Tezcatlipoca ile Quetzalcóatl arasındaki mücadeledir. Bazı mitlerde Tezcatlipoca, Quetzalcóatl'ın egemen olduğu dönemi sona erdiren güç olarak anlatılır. Bu mücadele, doğadaki sürekli değişimin mitolojik ifadesidir. Jeomitoloji açısından bakıldığında volkanik patlamalar, depremler ve iklim değişimleri gibi doğal olayların eski toplumların düşüncesinde tanrılar arasındaki mücadelelerle açıklanmasıdır.

Tezcatlipoca ile ilişkilendirilen obsidyen aynaların en ünlü örneklerinden biri, İngiliz bilim insanı ve okültist John Dee tarafından kullanılan siyah aynadır. Bu ayna, 16. yüzyılda Avrupa'da büyük ilgi görmüş ve ruhlarla iletişim amacıyla kullanılmıştır. Günümüzde British Museum koleksiyonunda bulunan bu eser, Yeni Dünya'nın kutsal nesnelerinin Avrupa'daki etkisini göstermektedir. Her ne kadar John Dee'nin aynasının doğrudan Aztek tapınaklarından geldiği kesin olarak kanıtlanmamış olsa da, obsidyen aynaların Avrupa'da "gizemli bilgi araçları" olarak algılanmasında önemli rol oynamıştır.[457]

İnsan obsidyeni işleyerek hem araç hem kutsal nesne üretir. Bu nedenle Tezcatlipoca, yalnızca bir Aztek tanrısı değil, insanın taşlarla kurduğu ilişkinin mitolojik sembolüdür.

Tezcatlipoca, dünya jeomitolojisinde taşın kutsal bilgiye dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Onun obsidyen aynası, insanlığın doğanın derinliklerinden çıkan bir maddeye anlam yükleme biçimini gösterir. Volkan ateşinden doğan siyah taş, Aztek düşüncesinde kaderi gösteren bir pencereye dönüşmüştür. Tezcatlipoca'nın aynası bize şunu anlatır: "Yerin karanlığından çıkan taş, insanın görünmeyeni görme arzusuna dönüşür." Bu nedenle Tezcatlipoca ve obsidyen ayna, yalnızca Aztek mitolojisinin değil, dünya jeomitolojisinin de en önemli taş ve maden efsanelerinden biridir.

XIV-6. Yeşim (Jade Taşı)

Yeşim taşı, dünya jeomitolojisi içinde taşların kutsallaştırılması, gökyüzü ile yeryüzü arasında bağlantı kurulması ve yaşam gücünün maddi bir nesneye aktarılması açısından en önemli minerallerden biridir. Altın, gümüş veya demir gibi metallerden farklı olarak yeşim, sertliği, dayanıklılığı, parlaklığı ve doğada nadir bulunması nedeniyle birçok uygarlıkta yalnızca değerli bir süs taşı olarak değil, kozmik düzeni, ölümsüzlüğü, bereketi ve ruhsal gücü temsil eden kutsal bir taş olarak kabul edilmiştir.

Jeomitolojik açıdan yeşim özel bir yere

[457] Harkness Deborah E., John Dee's Conversations with Angels, Cambridge University Press, 1999, s. 45.

sahiptir, çünkü insan toplulukları bu taşı yalnızca fiziksel özellikleri nedeniyle değil, yerin derinliklerinden gelen ve yaşam enerjisi taşıdığı düşünülen bir doğa varlığı olarak değerlendirmiştir. Özellikle Çin, Maya, Olmek, Aztek ve Yeni Zelanda Māori kültürlerinde yeşim, insan ile doğa arasındaki kutsal ilişkinin sembolü hâline gelmiştir.

Yeşim kelimesi genel olarak iki farklı mineral grubunu kapsar: nefrit (nephrite) ve jadeit (jadeite). Her iki mineral de dayanıklı yapıları nedeniyle tarih boyunca oyma sanatında kullanılmıştır. Çin kültüründe çoğunlukla nefrit, Mezoamerika kültürlerinde ise jadeit kullanılmıştır.[458]

Dünya jeomitolojisinde yeşimin en güçlü anlamlarından biri Çin kültüründe görülür. Çinliler için yeşim, sıradan bir taş değil, "Göğün taşı" olarak kabul edilen kutsal bir maddedir. Bu nedenle Çin hükümdarları yeşimden yapılmış mühürler, tören eşyaları ve sembolik nesneler kullanmıştır. Yeşim, imparatorluk otoritesinin ve göksel meşruiyetin göstergesi olmuştur. Çin mitolojisinde Yeşim İmparatoru (Yuhuang Dadi) adı verilen göksel hükümdar da bu taşın kutsal anlamıyla bağlantılıdır. Yeşim burada yalnızca bir mineral değil, göksel düzenin ve evrensel uyumun sembolüdür.

Çin mitolojisinde Yeşim İmparatoru, cennetin yöneticisi olarak kabul edilir. Onun adı doğrudan yeşim taşıyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü yeşim, Çin düşüncesinde göksel düzenin, saflığın ve sonsuzluğun sembolüdür. Çin yaratılış anlatılarında tanrılar ve ölümsüzler dünyası çoğu zaman yeşim saraylarla, yeşim tahtlarla ve yeşimden yapılmış kutsal nesnelerle tasvir edilir. Bu anlatılar, jeomitolojik açıdan insanın yeryüzünden çıkarılan bir taşı göksel dünyaya yükseltmesinin örneğidir. Yer kabuğundan çıkan bir mineral, kozmik düzenin simgesine dönüşmüştür.[459]

Mezoamerika uygarlıklarında yeşim özellikle Olmekler, Mayalar ve Aztekler tarafından kutsal kabul edilmiştir. Maya kültüründe yeşim, yaşamın, doğurganlığın, yağmurun ve ruhsal gücün taşıdır. Yeşil renk, doğadaki bitki örtüsünü ve yenilenmeyi temsil ettiği için yeşim taşı yaşam enerjisiyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Maya hükümdarlarının mezarlarında bulunan yeşim maskeleri, taşın ölümden sonra yaşamın devamını sağladığı inancını göstermektedir. En ünlü örneklerden biri Palenque hükümdarı K'inich Janaab' Pakal'ın yeşim maskesidir. Bu maske, hükümdarın ölümden sonra tanrısal dünyaya geçişini sembolize eder.

Maya kültüründe yeşim özellikle yağmur ve bereket tanrılarıyla ilişkilendirilmiştir. Yeşil renk, yağmurdan sonra yeniden canlanan doğanın sembolüdür. Maya hükümdarları, törenlerde yeşim takılar kullanarak kendilerini doğanın yaşam döngüsüyle ilişkilendirirdi. Hükümdarın görevi yalnızca siyasi yönetim değil, kozmik düzeni sürdürmekti. Yeşim, bu nedenle hükümdarı tanrılar dünyasına bağlayan kutsal bir araçtı.[460]

Azteklerde yeşim, özellikle chalchihuitl adı verilen yeşil değerli taşlarla ifade edilirdi. Bu taşlar yaşamın, bereketin ve değerli olan her şeyin sembolüydü. Aztekler için

---

[458] Jakubowski Krzysztof, Jade: The Green Stone of Heaven, British Museum Publications, London, 1992, s. 20.
[459] Birrell Anne, Chinese Mythology: An Introduction, Johns Hopkins University Press, 1993, s. 55.
[460] Taube Karl A., The Major Gods of Ancient Yucatan, Dumbarton Oaks Research Library, Washington, 1992, s. 75.

yeşim: suyun, bitkilerin, doğurganlığın ve yaşam gücünün sembolüydü. Aztek şiirlerinde değerli şeyler "yeşim ve tüy" ifadeleriyle anlatılırdı. Çünkü yeşim ve parlak renkli kuş tüyleri, dünyanın en değerli hazineleri kabul edilirdi. Aztek düşüncesinde yeşim, kalple de ilişkilendirilmiştir. Çünkü kalp yaşamın merkezi olarak görülürdü.

Yeni Zelanda Māori kültüründe yeşim, pounamu adıyla bilinir ve kutsal kabul edilir. Māoriler için pounamu yalnızca değerli bir taş değildir, ataların gücünü ve ruhsal mirasını taşıyan canlı bir varlık olarak görülür. Pounamu taşından yapılan: hei tiki adı verilen insan biçimli kolyeler, balta ve tören araçları, sembolik nesneler ailelerin ve kabilelerin kimliğini temsil eder. Māori inanışında bazı yeşim taşlarının kendi ruhsal gücü (mana) vardır. Jeomitolojik açıdan bu anlayış, taşın yalnızca cansız bir madde değil, doğanın yaşayan bir parçası olarak görülmesidir.

Yeşim taşı, dünya jeomitolojisinin en güçlü sembollerinden biridir. Çünkü insanlık tarihinde çok az taş, yerin derinliklerinden çıkan bir mineral olmaktan çıkarak yaşamın, ölümün, tanrısallığın ve kozmik düzenin sembolüne dönüşmüştür. Çin'de göksel düzenin taşı, Maya ve Azteklerde yaşamın ve hükümdarlığın sembolü, Māori kültüründe ataların ruhunu taşıyan kutsal varlık olarak kabul edilmiştir. Jeomitolojik açıdan yeşim bize şunu anlatır: "Dünyanın derinliklerinde oluşan bir taş, insanın hayal gücünde gökyüzünün ve sonsuzluğun sembolüne dönüşebilir." Bu nedenle yeşim, yalnızca değerli bir mineral değil, insanlık tarihinin doğa ile kurduğu kutsal ilişkinin en eski ve en güçlü anlatılarından biridir.

XIV-6.1. Çin İmparatorları (Yeşimin Kutsal Gücü)

Çin uygarlığında yeşim (jade), yalnızca değerli bir taş değil, imparatorluk gücünün, göksel düzenin, ölümsüzlüğün ve kozmik uyumun sembolü olarak kabul edilmiştir. Dünya jeomitolojisi açısından Çin imparatorları ile yeşim arasındaki ilişki, insanın yerkabuğundan çıkan bir taşı nasıl siyasi otoritenin, kutsallığın ve ilahi meşruiyetin simgesine dönüştürdüğünü gösteren en önemli örneklerden biridir.

Çin düşüncesinde hükümdar, sıradan bir yönetici değildir. O, "Göğün Oğlu" (Tianzi) olarak kabul edilir ve yönetme hakkını gökten aldığına inanılırdı. Yeşim ise gök ile yer arasındaki uyumu temsil eden kutsal bir maddeydi. Bu nedenle imparatorların tahtları, mühürleri, tören eşyaları ve mezar nesneleri çoğunlukla yeşim ile ilişkilendirilmiştir. Yeşimin sertliği, dayanıklılığı ve bozulmadan kalması Çinliler tarafından ahlaki ve kozmik özelliklerle açıklanmıştır. Bir imparator için yeşim, sadece zenginlik değil, sonsuzluk, erdem ve göksel onay anlamına gelirdi.

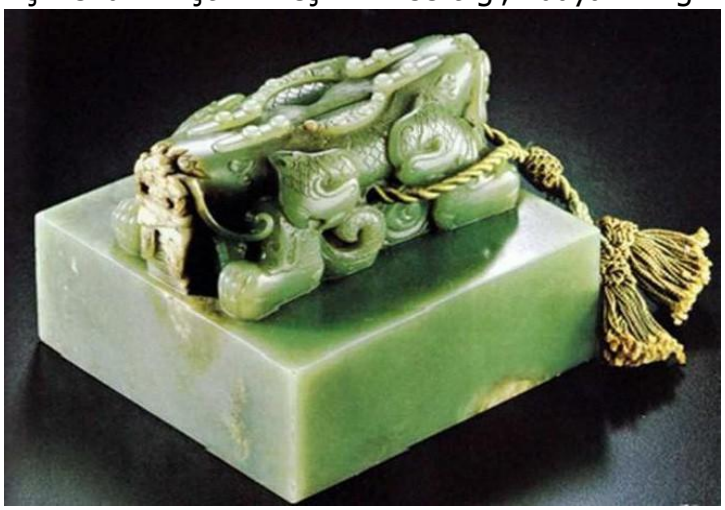

Çin imparatorlarının yeşimle olan ilişkisi, Çin'in en eski dönemlerine kadar uzanır. Çin kültüründe yeşim, insan karakterinin mükemmelliğini temsil eden bir madde olarak görülmüştür. Çin imparatorları kendilerini yalnızca

siyasi lider olarak değil, evrenin düzenini koruyan kişiler olarak gördükleri için yeşim sembolizmi onların yönetim anlayışının temel parçalarından biri olmuştur.[461]

Çin'in ilk imparatoru olan Qin Shi Huang (MÖ 259-210), imparatorluk sembollerinin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Çin tarihindeki ilk merkezi imparatorluğu kuran Qin Shi Huang, kendisini yalnızca bir kral değil, evrensel düzenin temsilcisi olarak görüyordu. Onun döneminde yeşim, imparatorluk otoritesinin önemli bir sembolü hâline geldi. İmparatorun mezarı olan devasa Qin mezar kompleksi içinde yeşimden yapılmış çeşitli tören nesneleri bulunmuştur. Qin Shi Huang'ın en büyük arzularından biri ölümsüzlüğe ulaşmaktı. Çin kaynaklarında onun ölümsüzlük ilaçları arattığı, kutsal dağlara elçiler gönderdiği ve sonsuz yaşam arayışında olduğu anlatılır. Yeşim, dayanıklılığı ve bozulmaz görünümü nedeniyle ölümsüzlük düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir.[462]

Yeşimin Çin imparatorluk tarihindeki en etkileyici kullanımlarından biri Han Hanedanı döneminde görülür. Han soyluları ve imparator ailesi için yeşim cenaze giysileri (jade burial suits) hazırlanmıştır. Bu giysiler binlerce küçük yeşim plakanın altın veya gümüş tellerle birleştirilmesiyle yapılmıştır. Çinliler, yeşimin bedenin bozulmasını engelleyeceğine ve ruhu koruyacağına inanmışlardır. Bu nedenle yüksek statülü kişilerin mezarlarında yeşim ağız parçaları, yeşim diskler ve yeşim giysiler bulunmuştur. Bu uygulama, taşın yalnızca süs değil, ölüm ile yaşam arasındaki geçişte koruyucu bir güç olarak görüldüğünü göstermektedir. Jeomitolojik açıdan bu inanış, dayanıklı bir mineralin insan zihninde sonsuzluk taşı hâline gelmesidir.

Çin mitolojisinde en önemli figürlerden biri Yeşim İmparatoru (Yuhuang Dadi)'dir. Adında doğrudan yeşim kelimesinin bulunması, bu taşın Çin kozmolojisindeki önemini gösterir. Yeşim İmparatoru, göksel âlemin yöneticisi olarak kabul edilir. Onun sarayı, tahtı ve çevresi çoğu zaman yeşimle betimlenir. Buradaki yeşim, fiziksel bir madenden çok daha fazlasıdır. O: göksel düzenin, evrensel uyumun, saflığın ve sonsuz yaşamın sembolüdür. Bu nedenle Çin imparatorlarının kendilerini Yeşim İmparatoru'nun yeryüzündeki temsilcileri olarak görmeleri, imparatorluk ideolojisini güçlendirmiştir.[463]

Çin tarihinin en ünlü yeşim eserlerinden biri Yüxi (İmparatorluk Mührü) olarak bilinen kutsal mühürdür. Efsaneye göre bu mühür, büyük bir yeşim parçasından yapılmıştır. Bu yeşim taşı, Çin tarihinde imparatorluk yönetme hakkının sembolü hâline gelmiştir. Mührün üzerinde yer alan yazı,

[461] Needham Joseph, Science and Civilisation in China, Volume III, Cambridge University Press, 1959, s. 640.
[462] Lewis Mark Edward, The Early Chinese Empires: Qin and Han, Harvard University Press, 2007, s. 35.
[463] Birrell Anne, Chinese Mythology: An Introduction, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993, s. 54.

imparatorun gökten aldığı yönetme yetkisini ifade eder. Bu mühür kaybolduğunda veya el değiştirdiğinde, bu durum hanedan değişiminin sembolü olarak görülmüştür. Burada taş, siyasi gücün maddi kanıtına dönüşmektedir.

Çin kültüründe bazı dağlar yeşim kaynaklarıyla kutsal kabul edilmiştir. Özellikle Kunlun Dağları, Çin mitolojisinde tanrıların yaşadığı ve yeşim kaynaklarının bulunduğu kozmik bir merkez olarak anlatılır. Kunlun Dağları: ölümsüzlerin ülkesi, tanrıların sarayı, yeşim kaynaklarının bulunduğu kutsal bölge olarak düşünülmüştür. Çin imparatorları, kendilerini bu kozmik düzenin devamı olarak görmüşlerdir. Jeomitolojik açıdan Kunlun anlatısı, gerçek coğrafi oluşumların mitolojik anlam kazanmasının güzel bir örneğidir. Dağ, yalnızca kaya ve mineral topluluğu değildir, kutsal dünyanın kapısıdır.

Çin imparatorları için yeşim, ölümden sonra da önemini koruyan bir taştı. Han dönemindeki yeşim cenaze uygulamalarında amaç, bedenin korunması ve ruhun kozmik yolculuğuna yardımcı olmaktı. Yeşim: çürümezliği, sertliği, parlaklığı nedeniyle ölümsüzlüğün sembolü kabul edilmiştir. Bu düşünce, birçok eski kültürde görülen ortak bir jeomitolojik anlayışı gösterir: Dayanıklı taşlar, insanın ölümlülüğüne karşı doğanın sonsuzluğunu temsil eder.

Çin imparatorları ile yeşim arasındaki ilişki, dünya jeomitolojisinin en güçlü örneklerinden biridir. Çünkü burada bir taş, yalnızca ekonomik değeri olan bir mineral olmaktan çıkarak imparatorluk iktidarının, göksel düzenin ve sonsuz yaşam arzusunun sembolüne dönüşmüştür. Çin düşüncesinde yeşim, yerin derinliklerinden çıkan ancak gökyüzünün düzenini temsil eden bir taştır. Bu nedenle Çin imparatorlarının yeşimle kurduğu ilişki şu düşünceyle özetlenebilir: "Toprağın bağrından çıkan taş, imparatorun elinde göğün yetkisine dönüşür." Yeşim, Çin tarihinde sadece bir süs taşı değil, insan, doğa ve evren arasındaki kutsal ilişkinin taşlaşmış hafızasıdır.

XIV-7. Kehribar (Amber)

Kehribar, dünya jeomitolojisi içinde taş ile canlılık arasındaki sınırı temsil eden en sıra dışı doğal maddelerden biridir. Jeolojik açıdan bir mineral değildir, milyonlarca yıl önce yaşamış ağaçların reçinelerinin fosilleşmesiyle oluşmuş organik bir taştır. Ancak eski toplumların gözünde kehribar, yalnızca fosilleşmiş reçine değil, Güneş'in ışığını, ağaçların yaşam gücünü ve geçmiş çağların hafızasını taşıyan kutsal bir madde olarak kabul edilmiştir.

Kehribarın içinde bazen böcekler, bitki parçaları veya küçük canlı kalıntılarının korunmuş olması, eski toplumlarda onun "içinde yaşam saklayan taş" olarak görülmesine neden olmuştur. Bu özelliği nedeniyle kehribar, ölümsüzlük, koruma, ruhsal güç ve güneş enerjisiyle ilişkilendirilmiştir.

Jeomitolojik açıdan kehribar, insanın doğadaki uzun zaman süreçlerini anlamlandırmasının güzel bir örneğidir. Ağaçların yaşamından doğan reçine, milyonlarca yıllık jeolojik süreç sonunda taşa dönüşmüş, böylece bitki dünyası ile taş dünyası arasında bir köprü oluşturmuştur.

Antik toplumlar kehribarı özellikle parlak sarı rengi ve güneş ışığını andıran görünümü nedeniyle kutsal kabul etmişlerdir. Antik Yunanlılar kehribara "elektron" (ēlektron) adını vermiştir. Bu kelime daha sonra modern bilimde elektrik kelimesinin kökenini oluşturmuştur. Bunun nedeni, kehribarın sürtünme sonucunda küçük cisimleri çekme özelliği göstermesidir. Antik insanlar bu olağanüstü özelliği doğaüstü bir güç olarak yorumlamışlardır. Kehribarın ışığı yakalayan görünümü nedeniyle Güneş ile bağlantı kurulmuştur. Bazı kültürlerde kehribar, gökten düşmüş veya tanrıların dünyasından gelmiş kutsal bir madde olarak düşünülmüştür.[464]

Kehribarın en ünlü mitolojik anlatısı, Yunan mitolojisindeki Phaethon hikâyesidir. Phaethon, Güneş tanrısı Helios'un oğludur. Babasının gerçekten Güneş'in arabasını süren tanrı olduğunu kanıtlamak isteyen Phaethon, bir gün babasından gökyüzündeki güneş arabasını kullanmasına izin vermesini ister. Helios istemese de oğlunun isteğini kabul eder. Ancak Phaethon, ateşli atları kontrol edemez. Güneş arabası yeryüzüne yaklaşınca toprak yanmaya başlar, nehirler kurur ve dünya büyük bir felaketle karşı karşıya kalır. Tanrı Zeus, düzeni korumak için Phaethon'u yıldırımıyla vurur ve genç kahraman ölerek Eridanos Nehri'ne düşer.

Phaethon'un kız kardeşleri olan Heliadlar, kardeşlerinin ölümüne çok üzülürler. Efsaneye göre onların sürekli akan gözyaşları zamanla kehribara dönüşür. Bu anlatı, kehribarın neden özellikle güneş ışığına benzeyen altın sarısı renkte olduğunu açıklayan mitolojik bir yorumdur. Jeomitolojik açıdan bu hikâye son derece önemlidir. Çünkü gerçek bir jeolojik oluşum olan kehribar, mitolojik düşüncede göksel bir olayın ve tanrısal bir acının taşlaşmış hatırası hâline getirilmiştir.

Dünya tarihindeki en önemli kehribar kaynakları Baltık Denizi çevresindedir. Bu nedenle kehribar eski çağlardan itibaren "Kuzeyin Altını" olarak adlandırılmıştır. Baltık bölgesindeki kehribar ticareti, tarih öncesi dönemlerden itibaren Avrupa'nın en önemli ticaret ağlarından birini oluşturmuştur. Roma döneminde Baltık kehribarı, ünlü Amber Yolu (Via Ambra) aracılığıyla Akdeniz dünyasına taşınmıştır. Roma aristokratları kehribar takılar kullanmış, kehribarın koruyucu ve iyileştirici özelliklere sahip olduğuna inanmıştır. Jeomitolojik açıdan Amber Yolu, yalnızca ekonomik bir ticaret yolu değil, aynı zamanda insanların dünyanın farklı bölgelerindeki kutsal doğal maddeleri paylaşmasını sağlayan kültürel bir bağlantıdır.[465]

[464] Pliny the Elder, Natural History, Book XXXVII, Harvard University Press, Loeb Classical Library, 1962, s. 47.
[465] Beekman James W. L., Amber: The Golden Gem of the Ages, Geological Publishing, 1984, s. 57.

Antik ve Orta Çağ toplumlarında kehribar çeşitli iyileştirici özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Kehribarın: hastalıklardan koruduğu, kötü ruhları uzaklaştırdığı, bedene güç verdiği ve çocukları koruduğu düşünülmüştür. Özellikle Baltık ve Kuzey Avrupa kültürlerinde bebeklere kehribar kolyeler takılması yaygın bir gelenek olmuştur. Bu inanışların temelinde kehribarın elektriklenme özelliği ve sıcak, canlı görünümlü rengi bulunmaktadır.

Roma döneminde kehribar çok değerli bir ticaret ürünüydü. Romalı yazarlar kehribarın kökenini açıklamak için çeşitli efsaneler aktarmışlardır. Plinius, kehribarın ağaçlardan gelen bir madde olduğunu bilmesine rağmen, onun oluşumuyla ilgili eski inanışları da aktarmıştır. Roma dünyasında kehribar: tanrılara sunulan adaklarda, takılarda, küçük heykelciklerde, koruyucu nesnelerde kullanılmıştır. Özellikle güneşle bağlantısı nedeniyle soyluluk ve güç sembolü olmuştur.[466]

Kehribarın modern tarihteki en ünlü örneklerinden biri Kehribar Odası (Amber Room) dır. yüzyılda Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm tarafından yaptırılan bu oda, daha sonra Rus Çarı I. Petro'ya hediye edilmiştir. Çarlık Rusyası döneminde büyük bir sanat eserine dönüşmüştür. Binlerce kehribar panel, altın süsleme ve değerli taşlarla oluşturulan oda, kehribarın yalnızca doğal bir madde değil, imparatorluk ihtişamının sembolü olduğunu göstermektedir. II. Dünya Savaşı sırasında oda kaybolmuş, daha sonra yeniden yapılmıştır. Bu olay, kehribarın tarih boyunca ekonomik ve kültürel değerinin devam ettiğini gösterir.

Kehribar, dünya jeomitolojisinde diğer taşlardan farklı bir yere sahiptir. Çünkü o: Bir taş değildir ama taş gibi davranır. Ağaçtan gelir, fakat milyonlarca yıl sonra kaya gibi korunur. Yaşamdan gelir ama geçmiş yaşamları içinde saklar. İçinde fosilleşmiş canlılar bulunabilir. Güneş ışığını taşır. Altın rengi nedeniyle göksel güçlerle ilişkilendirilmiştir. Zamanı hapseder. Milyonlarca yıllık biyolojik ve jeolojik süreci tek bir parçada saklar. Bu nedenle kehribar, insanlığın doğa karşısındaki hayranlığının en güzel örneklerinden biridir.

Kehribar, dünya jeomitolojisinde canlı ile cansız, ağaç ile taş, geçmiş ile gelecek arasındaki sınırı temsil eden eşsiz bir doğa varlığıdır. Yunan mitolojisinde Phaethon'un kız kardeşlerinin gözyaşları, Baltık kültürlerinde güneşin taşı, Roma dünyasında kutsal bir madde, Çin ve Avrupa saraylarında ise güç sembolü olarak görülmüştür. Kehribarın hikâyesi aslında insanlığın doğaya bakışının hikâyesidir: "Bir ağacın gözyaşı milyonlarca yıl sonra taşa dönüşür, insan ise o taşın içinde geçmiş dünyanın sesini duyar." Bu nedenle kehribar, yalnızca değerli bir süs taşı değil, dünyanın jeolojik hafızasını ve insanlığın mitolojik hayal gücünü birleştiren en önemli jeomitolojik hazinelerden biridir.

XIV-7.1. Baltık Gözyaşları (Kehribarın Mitolojik Adı)

Baltık Gözyaşları, dünya jeomitolojisinde Baltık Denizi kıyılarında bulunan kehribarın (amber) mitolojik adlandırmalarından biridir. Bu ifade, özellikle Yunan mitolojisindeki Phaethon efsanesi ile bağlantılıdır. Antik anlatılarda Baltık kehribarı, sıradan bir reçine

[466] Pliny, age, s. 49.

fosili olarak değil, göksel bir felaketin, tanrısal bir acının ve kaybolmuş bir çağın taşlaşmış hatırası olarak görülmüştür.

Jeolojik olarak Baltık kehribarı, yaklaşık 40-45 milyon yıl önce Eosen döneminde yaşamış reçineli ağaçların salgılarının fosilleşmesiyle oluşmuştur. Bu ağaçların reçineleri zaman içinde tortullar altında kalmış, kimyasal değişimlere uğrayarak sertleşmiş ve bugün "Baltık altını" olarak bilinen kehribara dönüşmüştür. Ancak eski toplumlar bu uzun jeolojik süreci bilimsel olarak açıklayamıyorlardı. Bunun yerine kehribarın güneş rengi, hafifliği, sıcak dokusu ve içinde bazen korunmuş böcek veya bitki kalıntıları bulunması nedeniyle ona kutsal ve mitolojik anlamlar yüklediler. Baltık Gözyaşları adı, bu nedenle yalnızca fiziksel bir maddeyi değil, doğanın geçmişte yaşadığı büyük olayların taşlaşmış izlerini ifade eder.[467]

Baltık Gözyaşları ile ilgili en bilinen mitolojik anlatı, Yunan mitolojisindeki Phaethon hikâyesidir. Phaethon, Güneş tanrısı Helios'un oğlu olarak anlatılır. Genç Phaethon, babasının gerçekten Güneş'in arabasını süren tanrı olduğunu kanıtlamak ister ve bir gün Helios'tan güneş arabasını kullanmasına izin vermesini ister. Helios oğlunu uyarır, çünkü gökyüzünde güneş arabasını sürmek büyük bir güç ve deneyim gerektirmektedir. Ancak Phaethon ısrar eder. Sonunda isteği kabul edilir. Phaethon, ateşten atların çektiği güneş arabasını kontrol edemez. Araç bazen gökyüzüne çok yükselir, bazen yeryüzüne fazla yaklaşır. Dünyanın düzeni bozulur, nehirler kurur, ormanlar yanar, insanlar büyük korkuya kapılır. Tanrı Zeus, kozmik düzeni yeniden sağlamak için Phaethon'a yıldırım gönderir. Genç kahraman ölür ve Eridanos Nehri'ne düşer.
Phaethon'un kız kardeşleri olan Heliadlar, kardeşlerinin ölümüne büyük acı duyarlar. Efsaneye göre onların gözyaşları önce reçineye, sonra kehribara dönüşür. Böylece Baltık kıyılarında bulunan altın renkli taşlar, mitolojik düşüncede "Güneş'in kızlarının gözyaşları" olarak kabul edilir. Bu anlatı jeomitoloji açısından önemlidir, çünkü gerçek bir fosil maddesi olan kehribar, insan zihninde kozmik bir olayın kalıntısına dönüştürülmüştür.

Baltık bölgesi, tarih boyunca dünyanın en önemli kehribar kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle günümüzde Litvanya, Letonya, Polonya ve Kaliningrad çevresi büyük kehribar yataklarıyla tanınır. Eski toplumlar Baltık kehribarını "Güneşin taşı" olarak görmüşlerdir. Bunun nedeni: altın sarısı rengi, ışığı içinden geçirmesi, sıcak ve canlı bir görünüm vermesi, elektriklenme özelliği göstermesi olmuştur.

Antik Yunanlılar kehribara elektron adını vermişlerdir.

[467] Poinar George O. Jr. & Poinar Roberta, The Amber Forest: A Reconstruction of a Vanished World, Princeton University Press, Princeton, 1999, s. 25.

Bu kelime daha sonra modern bilimde "elektrik" kelimesinin kaynağı olmuştur. Baltık halkları için ise kehribar, denizin kıyıya getirdiği kutsal bir armağandı. Deniz ile güneş arasında kurulan sembolik ilişki nedeniyle kehribar, doğanın göksel güçlerle bağlantılı bir hediyesi olarak kabul edilmiştir.[468]

Baltık kehribarı sadece mitolojik değil, ekonomik ve kültürel açıdan da büyük önem taşımıştır. Antik çağlarda Baltık kıyılarından başlayan ve Akdeniz dünyasına ulaşan ticaret yollarına Amber Yolu adı verilmiştir. Bu yol üzerinden kehribar: Roma İmparatorluğu'na, Antik Yunan dünyasına, Etrüsk merkezlerine, Anadolu'ya kadar ulaşmıştır.

Roma aristokratları kehribar takılar kullanmış, kehribar heykelcikler ve süs eşyaları imparatorluk zenginliğinin sembolü olmuştur. Bu ticaret ağı, jeomitolojik açıdan da önemlidir. Çünkü bir doğal oluşum olan kehribar, farklı kültürler arasında yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda mitolojik anlamlar taşıyan bir bağlantı kurmuştur. Baltık'ın "gözyaşları", Akdeniz dünyasında tanrıların hikâyelerine dönüşmüş, kuzeyin doğal ürünü, güneyin mitolojik hafızasına girmiştir.

Baltık halk inanışlarında kehribarın oluşumu farklı efsanelerle açıklanmıştır. Litvanya ve Letonya mitolojilerinde kehribar çoğu zaman deniz tanrıları, güneş ve kayıp aşklar ile ilişkilendirilir. Bir Baltık efsanesinde deniz tanrıçası Jūratė, kehribar sarayda yaşayan güzel bir tanrıça olarak anlatılır. Jūratė'nin sarayı denizin altında kehribardan yapılmıştır. Efsaneye göre Jūratė, ölümlü bir balıkçı olan Kastytis'e âşık olur. Gökyüzü tanrısı Perkūnas bu ilişkiye öfkelenir ve kehribar sarayı yıldırımlarıyla parçalar. Sarayın parçaları dalgalarla kıyıya vurur. Bu nedenle Baltık kıyılarında bulunan kehribar parçalarının, Jūratė'nin parçalanmış sarayının kalıntıları olduğuna inanılır. Bu anlatı, jeomitolojinin temel özelliklerinden birini gösterir: İnsanlar gerçek jeolojik olayları (denizin kıyıya kehribar taşımasını) mitolojik hikâyelerle açıklamışlardır.[469]

Baltık Gözyaşları, dünya jeomitolojisinde doğanın hafızasının en güzel sembollerinden biridir. Bir ağacın milyonlarca yıl önceki reçinesi, insan hayal gücünde Güneş tanrısının oğlunun trajedisine, tanrıçaların gözyaşlarına ve denizlerin taşıdığı kutsal armağanlara dönüşmüştür. Kehribarın gerçek hikâyesi jeolojik zamanlarla ilgilidir, fakat insanlık ona kendi duygularını, korkularını ve umutlarını eklemiştir. Bu nedenle Baltık Gözyaşları şu anlamı taşır: "Dünyanın derin zamanında oluşan bir taş, insanlığın en eski acılarını ve hayallerini içinde saklar."

XIV-8. Lapis Lazuli (Lacivert Taş)

Lapis lazuli, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren gökyüzünün, tanrıların ve kutsal bilgeliğin taşı olarak kabul edilmiş değerli bir kayaçtır. Jeolojik açıdan tek bir mineral değildir, başta lazurit olmak üzere kalsit, pirit ve diğer minerallerden oluşan metamorfik bir kayaçtır. Yoğun lacivert rengi ve içindeki altın renkli pirit parçacıkları nedeniyle eski toplumlarda yıldızlarla dolu gece göğünün taşlaşmış hâli olarak görülmüştür.

---

[468] Plinius Secundus (Pliny the Elder), Naturalis Historia, Kitap XXXVII, Harvard University Press, Cambridge, 1962, s. 48.
[469] Gimbutas Marija, The Living Goddesses, University of California Press, 1999, s. 153.

Dünya jeomitolojisi açısından lapis lazuli, insanın yerkabuğundan çıkan bir maddeyi nasıl kozmik anlamlarla yüklediğinin en güçlü örneklerinden biridir. Eski Mezopotamya, Mısır, İran, Hindistan ve Orta Asya kültürlerinde bu taş yalnızca süs eşyası değil, tanrısal güç, krallık, ölümden sonraki yaşam ve evrensel düzenin sembolü olarak kullanılmıştır.

Lapis lazulinin en önemli kaynaklarından biri günümüzde Afganistan sınırları içinde bulunan Badahşan (Badehşan) bölgesidir. Yaklaşık 6.000 yıldan fazla süredir işletildiği düşünülen bu yataklardan çıkarılan taşlar, Mezopotamya ve Mısır'a kadar ulaşmıştır. Bu durum, lapis lazulinin insanlık tarihindeki en eski uzun mesafeli ticaret ürünlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Mezopotamya uygarlıklarında lapis lazuli, özellikle Sümer, Akad ve Babil kültürlerinde kutsal kabul edilmiştir. Sümerler için bu taş, tanrısal dünyanın bir parçasıydı. Tanrıların sarayları, tahtları ve kutsal eşyaları çoğu zaman lapis lazuli ile ilişkilendirilmiştir.

Sümer mitolojisinin önemli eserlerinden biri olan Gılgamış Destanı içinde lapis lazuli önemli sembollerden biridir. Destanda kahraman Gılgamış'ın gücü, görkemi ve tanrısal dünyaya yakınlığı çeşitli değerli taşlarla anlatılır. Özellikle tanrıların dünyası ile ilişkilendirilen nesnelerde lapis lazuli kullanılması, bu taşın göksel bir madde olarak algılandığını gösterir.

Sümer düşüncesinde tanrılar ile insanlar arasındaki sınırda bulunan nesneler olağanüstü kabul edilirdi. Lapis lazuli de rengi nedeniyle gökyüzü ile ilişkilendirilmiş ve tanrıların malzemesi sayılmıştır.

Sümer aşk, bereket ve savaş tanrıçası İnanna (Akadlarda İştar), lapis lazuli ile sık ilişkilendirilen tanrıçalardan biridir. Mezopotamya metinlerinde İnanna'nın mücevherleri ve kutsal eşyaları arasında lapis lazuli önemli bir yere sahiptir. Tanrıçanın ihtişamını anlatan metinlerde altın, gümüş ve lapis lazuli gibi değerli maddeler onun ilahi güzelliğinin göstergeleri olarak kullanılır. Özellikle İnanna'nın Yeraltına İnişi anlatısında tanrıçanın üzerine taktığı mücevherler onun kimliğinin ve kozmik gücünün parçalarıdır. Lapis lazuli burada yalnızca bir süs değil, tanrıçanın göksel statüsünü ifade eden kutsal bir nesnedir. Bu anlatı jeomitolojik açıdan önemlidir, çünkü bir kayaç, mitolojik dünyada tanrısal kimliğin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

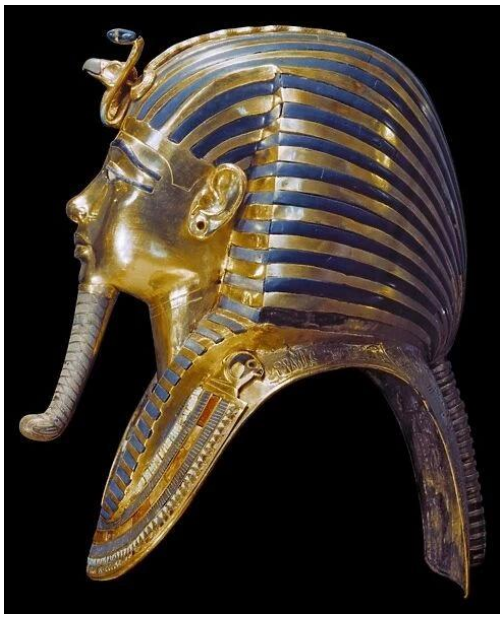

Antik Mısır'da lapis lazuli, en değerli taşlardan biri kabul edilmiştir. Mısırlılar bu taşı gökyüzünün ve sonsuz yaşamın sembolü olarak görmüşlerdir. Firavun mezarlarında bulunan lapis lazuli eserleri arasında: kolye ve bilezikler, muskalar, tanrı heykelcikleri, göz süslemeleri, cenaze eşyaları bulunmaktadır. En ünlü örneklerden biri Tutankhamun'un altın ölüm maskesinde bulunan lapis lazuli kakmalardır. Maskenin göz çevresi ve

kaş bölgesindeki lacivert taşlar, firavunun göksel güçlerle bağlantısını temsil eder. Mısırlılar için mavi renk, özellikle Amun, Ra ve göksel tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Lapis lazuli, ölümden sonra ruhun gökyüzüne yükselmesine yardımcı olan kutsal bir madde olarak kabul edilmiştir.[470]

Mısır'ın ölüm ve yeniden doğuş anlayışında lapis lazuli önemli bir yere sahiptir. Bazı cenaze muskalarında bu taş kullanılmıştır. Mısırlılar, taşların yalnızca fiziksel nesneler değil, ruhsal güç taşıyan maddeler olduğuna inanırlardı. Lapis lazuli'nin gece göğünü andıran rengi, ölümden sonra ruhun geçeceği kozmik alanlarla ilişkilendirilmiştir. Özellikle kalp muskaları ve koruyucu nesnelerde lapis lazuli kullanılması, onun kötü güçlere karşı koruyucu olduğuna inanıldığını göstermektedir.

Babil kültüründe lapis lazuli, krallığın ve kozmik düzenin sembolüydü. Babil sanatında tanrıların giysileri, tahtları ve kutsal mekânları değerli taşlarla süslenmiştir. Babil kralı, tanrılar tarafından seçilmiş kişi olarak kabul edildiğinden, lapis lazuli gibi göksel anlam taşıyan maddeler kraliyet otoritesini güçlendirmiştir. Babil mitolojisinde gökyüzünün düzeni ile yeryüzündeki krallık arasında bağlantı kurulmuştur. Lacivert taş da bu bağlantının maddi sembollerinden biri olmuştur.

Lapis lazulinin en belirgin özelliği, koyu mavi yüzeyindeki altın renkli pirit noktalarıdır. Eski toplumlar bu görünümü yıldızlarla dolu gece göğüne benzetmişlerdir. Bu nedenle taş: kozmosun sembolü, tanrıların göksel evi, sonsuzluğun göstergesi olarak görülmüştür. Jeomitoloji açısından burada önemli olan nokta şudur: İnsan, yeryüzünün derinliklerinden çıkan bir kayaçta gökyüzünün görüntüsünü görmüş ve onu kutsallaştırmıştır. Bu, insan zihninin doğa ile mitoloji arasında kurduğu en eski bağlantılardan biridir.[471]

Lapis lazuli, kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle tarih boyunca uzak bölgelere taşınmıştır. Badahşan'dan çıkan taşlar: Mezopotamya'ya, Mısır'a, İran'a, Hindistan'a ulaşmıştır. Bu ticaret ağı, erken uygarlıkların birbirleriyle kültürel bağlantılar kurmasını sağlamıştır. Bir taşın binlerce kilometre yol kat etmesi, yalnızca ekonomik bir olay değil, aynı zamanda mitlerin, sembollerin ve inançların da taşınması anlamına gelmiştir.

Türk kültüründe lapis lazuli, diğer bazı taşlar kadar yaygın bir mitolojik yere sahip değildir. Ancak Orta Asya kültürlerinde mavi renk, gökyüzü ve kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Türk kozmolojisinde Gök Tanrı inancı, mavi rengin kutsallığı ve gökyüzü ile bağlantılıdır. Bu nedenle lapis lazuli'nin taşıdığı göksel sembolizm, Orta Asya Türk kültüründeki gök anlayışıyla sembolik açıdan benzerlik taşır.

[470] Wilkinson Richard H., Reading Egyptian Art: A Hieroglyphic Guide to Ancient Egyptian Painting and Sculpture, Thames & Hudson, London, 1992, s. 115.
[471] Eliade Mircea, 1962, age, s. 116.

Lapis lazuli, dünya jeomitolojisinin en güçlü taş sembollerinden biridir. Çünkü bu taş, insanlığın gözünde yalnızca bir kayaç değil, gökyüzünün yeryüzündeki yansıması olmuştur. Sümerler için tanrıların taşı, Mısırlılar için sonsuz yaşamın rengi, Babil kralları için kozmik iktidarın sembolü, Orta Asya kültürleri için ise göksel mavinin hatırlatıcısıdır. Binlerce yıl önce insanlar, Badahşan dağlarından çıkan lacivert bir taşı ellerine aldıklarında aslında yalnızca bir kaya parçasına değil, yeryüzünün içinde saklanan küçük bir gece göğüne dokunduklarına inanmışlardır. Lapis lazuli'nin jeomitolojik anlamı şu cümleyle özetlenebilir: "Dağın karanlığından çıkan bu taş, insanlara gökyüzünün sonsuzluğunu hatırlatan yeryüzündeki yıldız parçasıdır."

XIV-8.1. Mezopotamya (Lapis Lazuli ve Mezopotamya)

Lapis lazuli (lacivert taşı), Mezopotamya uygarlıklarında yalnızca değerli bir taş olarak değil, tanrısal dünyanın maddi bir yansıması, gökyüzünün yeryüzündeki karşılığı ve kutsal gücün taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir. Sümer, Akad, Babil ve Asur toplumlarında lapis lazuli, kralların, rahiplerin ve tanrıların dünyasıyla ilişkilendirilen en değerli maddelerden biri olmuştur.

Jeomitoloji açısından lapis lazuli'nin Mezopotamya'daki önemi, insanların yeryüzünden çıkan bir kayaç ile gökyüzü arasında sembolik bir bağ kurmasında görülür. Taşın yoğun lacivert rengi ve içindeki altın renkli pirit parçacıkları, eski Mezopotamyalılar tarafından yıldızlarla dolu gece göğünün bir parçası gibi algılanmıştır. Bu nedenle lapis lazuli, "göksel taş", "tanrıların taşı" ve "kutsal mavi taş" anlamları kazanmıştır.

Mezopotamya'da lapis lazuli bulunmazdı, en önemli kaynakları günümüzde Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Badahşan bölgesindeydi. Buna rağmen Sümer kentlerinde (Ur, Uruk, Kiş, Lagaş gibi) bu taşın yoğun olarak kullanılması, MÖ 4. binyıldan itibaren gelişmiş uzun mesafeli ticaret ağlarının varlığını göstermektedir. Bu durum, lapis lazulinin yalnızca ekonomik bir değer değil, aynı zamanda kültürel ve dinsel bir anlam taşıdığını gösterir.[472]

Sümerler için evren üç temel bölümden oluşuyordu: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Gökyüzü tanrıların alanıydı ve lapis lazuli'nin rengi bu kutsal alanı temsil ediyordu. Sümer sanatında tanrılar çoğu zaman değerli taşlarla, özellikle lapis lazuli ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı heykellerinde, kutsal eşyalarda, mühürlerde ve kraliyet mezarlarında kullanılan lapis lazuli, sıradan insanların ulaşamayacağı kutsal bir madde olarak görülmüştür.

[472] Oppenheim A. Leo, Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization, University of Chicago Press, Chicago, 1964, s. 278.

Sümer düşüncesinde değerli taşların yalnızca fiziksel güzellikleri değil, taşıdıkları kozmik güçler önemliydi. Bir nesnenin lapis lazuli ile süslenmesi, onun tanrısal dünyaya ait olduğunu veya tanrılar tarafından korunduğunu ifade ediyordu. Özellikle Ur Kraliyet Mezarları'nda bulunan lapis lazuli eserleri, Sümer elitlerinin bu taşa verdiği önemi göstermektedir. MÖ yaklaşık 2600 yıllarına tarihlenen mezarlarda bulunan lapis lazuli boncuklar, hayvan figürleri ve süs eşyaları, taşın kraliyet ve ölüm sonrası yaşamla ilişkilendirildiğini göstermektedir.[473]

Mezopotamya'nın en önemli mitolojik eseri olan Gılgamış Destanı, lapis lazuli'nin sembolik anlamlarını anlamak açısından önemli bilgiler verir. Destanda Gılgamış, tanrısal özellikler taşıyan ancak ölümlü olan bir kahramandır. Onun dünyası, insanlar ile tanrılar arasındaki sınırda yer alır. Mezopotamya metinlerinde değerli taşlarla süslenmiş nesneler, kahramanların ve tanrıların olağanüstü özelliklerini göstermek için kullanılır.

Destanın bazı bölümlerinde tanrısal mekânların, sarayların ve kutsal varlıkların ihtişamı değerli taşlarla anlatılır. Lapis lazuli burada yalnızca bir süs maddesi değildir, ölümsüzlük, tanrısallık ve kozmik düzen fikrinin sembolüdür. Özellikle Gılgamış'ın aradığı ölümsüzlük, Mezopotamya insanının doğa karşısındaki en büyük sorusunu temsil eder: İnsan geçicidir, ancak taşlar, dağlar ve göksel maddeler kalıcıdır. Bu nedenle lapis lazuli, insan ömrünün kısalığına karşı doğanın sonsuzluğunu temsil eden bir sembol hâline gelmiştir.

Sümer aşk, bereket ve savaş tanrıçası İnanna, lapis lazuli ile en çok ilişkilendirilen Mezopotamya tanrılarından biridir. İnanna'nın Yeraltına İnişi adlı mitolojik anlatıda tanrıça, yeraltı dünyasına giderken üzerinde çeşitli kutsal giysiler ve mücevherler taşır. Bu eşyalar onun ilahi kimliğinin sembolleridir. İnanna'nın taşıdığı değerli eşyalar arasında lapis lazuli ile ilişkilendirilen mücevherler, onun göksel kökenini ve tanrısal gücünü temsil eder. Yeraltı dünyasında bu süslerden arındırılması, aslında tanrıçanın kozmik güçlerinden geçici olarak uzaklaştırılması anlamına gelir. Bu anlatı jeomitoloji açısından önemlidir. Çünkü burada bir taş, sadece süs eşyası değildir, tanrısal kimliği oluşturan kozmik bir unsur hâline gelir.[474]

Sümer kralları, kendilerini tanrılar tarafından seçilmiş yöneticiler olarak görürlerdi. Bu nedenle kraliyet eşyalarında kullanılan malzemeler büyük sembolik önem taşırdı. Lapis lazuli, özellikle: kraliyet mühürlerinde, kolye ve takılarda, tören eşyalarında, mezar armağanlarında kullanılmıştır. Ur Kraliyet Mezarı'nda bulunan ünlü "Ur Standardı" üzerinde lapis lazuli kakmalar bulunmaktadır. Bu eser, savaş ve barış sahnelerini anlatırken kralın zenginliğini ve toplumsal düzenini gösterir. Lapis lazuli burada yalnızca estetik bir unsur değildir. Taşın uzak diyarlardan getirilmiş olması, kralın gücünü ve geniş ticaret ağlarını da temsil eder.

Mezopotamya toplumlarında ölüm tamamen bir son olarak görülmezdi. Ölüler dünyası, tanrıların ve insanların ilişkisini devam ettiren farklı bir varoluş alanıydı. Bu

---

[473] Woolley Leonard, Ur Excavations: The Royal Cemetery, British Museum and University Museum Philadelphia, London, 1934, s. 25.

[474] Kramer Samuel Noah, The Sumerians: Their History, Culture, and Character, University of Chicago Press, Chicago, 1963, s. 165.

nedenle mezarlara değerli taşlardan yapılmış eşyalar konulurdu. Lapis lazuli de ölüye eşlik eden kutsal nesneler arasında yer almıştır. Taşın mavi rengi, gökyüzünü ve tanrısal korumayı simgelediği için mezarlarda kullanılması, ölünün tanrısal düzene katılma arzusunu ifade eder. Ur Kraliyet Mezarları'nda bulunan lapis lazuli eserleri, Mezopotamyalıların taşlara yalnızca maddi değer yüklemediğini, onların ruhsal bir işleve sahip olduğuna inandıklarını göstermektedir.

Mezopotamya'da lapis lazuli, bir taş olmaktan çok daha fazlasıdır. O, dağların derinliklerinden çıkan ancak insan zihninde gökyüzüne ait olan kutsal bir maddedir. Sümerler için tanrıların rengi, krallar için iktidarın sembolü, rahipler için kozmik düzenin işareti, mitolojik anlatılar için ise göksel dünyanın yeryüzündeki yansımasıdır. Jeomitolojik açıdan lapis lazuli'nin hikâyesi şunu gösterir: "İnsan, toprağın içinden çıkan bir taşı gökyüzüne bakarak anlamlandırmış, dağın karanlığından gelen lacivert taşı tanrıların ışığına dönüştürmüştür."

XIV-9. Firuze (Turkuaz Taşı)

Firuze ya da turkuaz taşı, dünya jeomitolojisinde gökyüzünün yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilen, kutsallık, koruma, bereket ve yaşam gücüyle ilişkilendirilen değerli taşlardan biridir. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri kullanılan firuze, özellikle Orta Asya, İran, Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Amerika kıtası uygarlıklarında yalnızca süs eşyası değil, doğaüstü güç taşıdığına inanılan kutsal bir madde olarak görülmüştür. Jeolojik olarak firuze, bakır ve alüminyum içeren bir fosfat mineralidir. Genellikle bakır yataklarının oksidasyon zonlarında oluşur ve karakteristik mavi-yeşil rengini bakır elementinden alır. Bu renk, eski toplumların gözünde gökyüzünü, temiz suyu ve yaşamı temsil etmiştir. Bu nedenle firuze çoğu kültürde "göğün taşı", "mutluluk taşı" veya "koruyucu taş" olarak kabul edilmiştir.

Firuze kelimesinin kökeni de ilginçtir. Batı dillerindeki turquoise kelimesi Fransızca "pierre turquoise" yani "Türk taşı" anlamına gelir. Bunun nedeni, Orta Çağ Avrupa'sına firuzenin büyük ölçüde Anadolu ve Türk-İslam dünyası üzerinden ulaşmasıdır. Ancak taşın asıl büyük kaynakları İran (özellikle Nişabur), Sina Yarımadası ve Orta Asya bölgeleridir. Jeomitolojik açıdan firuze, insanın yeryüzünden çıkan bir minerali gökyüzü, tanrılar ve kader kavramlarıyla ilişkilendirmesinin en güçlü örneklerinden biridir.[475]

Firuze, özellikle eski İran kültüründe büyük önem taşımıştır. İran'ın Horasan

[475] Kunz George F., The Curious Lore of Precious Stones, Dover Publications, New York, 1971 (ilk baskı 1913), s. 275.

bölgesindeki Nişabur firuzesi, binlerce yıldır dünyanın en kaliteli firuzelerinden biri kabul edilir. Pers kültüründe firuze, gökyüzünün ve ilahi korumanın sembolüydü. Krallar ve savaşçılar firuze taşını takı olarak kullanır, onun kendilerini kötülüklerden koruduğuna ve zafer getirdiğine inanırlardı. İran mitolojik düşüncesinde mavi renk, göksel düzen ve kutsal ışık ile ilişkilidir. Firuze, bu nedenle yalnızca güzellik taşı değil, kozmik güç taşı olarak kabul edilmiştir. Bazı İran inanışlarında firuzenin renginin değişmesinin sahibinin kaderiyle bağlantılı olduğuna inanılırdı. Taşın solması veya renginin bozulması, yaklaşan bir tehlikenin işareti olarak yorumlanırdı.

İslam dünyasında firuze, özellikle Selçuklu, Osmanlı ve İran sanatında önemli bir yere sahip olmuştur. Camilerde, türbelerde, hanedan mücevherlerinde ve mühürlerde kullanılan firuze, güzellik, koruma ve bereket sembolü olarak görülmüştür. Türk-İslam geleneğinde firuze yüzük taşlarında ve süs eşyalarında sık kullanılmıştır. Bazı halk inanışlarında firuzenin: nazar ve kötü enerjiden koruduğu, yolculuklarda güven sağladığı, talihi açtığı, cesaret verdiği düşünülmüştür. Osmanlı saray kültüründe firuze, özellikle padişah mücevherlerinde ve tören eşyalarında kullanılan değerli taşlardan biridir. Topkapı Sarayı koleksiyonlarında firuze taşlı eserler bulunmaktadır.[476]

Firuze, Antik Mısır'da en değer verilen taşlardan biri olmuştur. Mısırlılar firuzeyi özellikle Sina Yarımadası'ndaki madenlerden çıkarmışlardır. Sina'daki firuze ocakları yaklaşık MÖ 3000 yıllarından itibaren işletilmiştir. Mısır mitolojisinde firuze özellikle Hathor tanrıçası ile ilişkilendirilmiştir. Hathor, aşk, güzellik, doğurganlık, müzik ve gökyüzü tanrıçasıydı. Sina'daki firuze madenleri Hathor'un kutsal alanlarından biri kabul edilmiştir. Mısırlılar firuzeyi: kolye, muska, heykel süslemesi, cenaze eşyaları olarak kullanmışlardır. Firuze, ölümden sonraki yaşam için de koruyucu bir taş kabul edilmiştir. Mumyaların üzerine yerleştirilen bazı firuze muskaların, ruhu kötü güçlerden koruduğuna inanılmıştır.

Sina Yarımadası, Antik Mısır için yalnızca ekonomik bir maden bölgesi değil, kutsal bir coğrafyaydı. Buradaki firuze ocakları, tanrıça Hathor'un koruması altında kabul edilirdi. Mısırlı madenciler, firuze aramak için çöle gittiklerinde bunu sıradan bir madencilik faaliyeti olarak görmezlerdi. Madenlere yapılan yolculuklar dini törenlerle desteklenir, taşın tanrısal bir hediye olduğuna inanılırdı. Bu durum jeomitolojinin temel özelliklerinden biridir: Maden yatağı, yalnızca ekonomik bir kaynak değil, kutsal varlıklarla ilişkilendirilen bir mekândır.

Türk kültüründe mavi renk, özellikle Gök Tanrı inancı nedeniyle kutsal kabul edilmiştir. Gökyüzünün rengi olan mavi, sonsuzluk, koruma ve ilahi düzen ile ilişkilendirilmiştir. Orta Asya Türk topluluklarında firuze, savaşçıların ve yöneticilerin kullandığı değerli taşlardan biri olmuştur. Özellikle hükümdarlık sembollerinde kullanılan taşlar arasında firuze önemli bir yer tutmuştur. Türk-İran kültür çevresinde firuze, hükümdarın kut sahibi olduğunu gösteren sembollerden biri olarak kabul edilmiştir. Bazı Türk halk inanışlarında firuzenin çatlaması veya renginin değişmesi, sahibini korumak için kendisini feda ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

---

[476] Atasoy, Hasbahçe Nurhan, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Firuze, Amerika kıtasındaki uygarlıklarda da kutsal kabul edilmiştir. Özellikle Azteklerde firuze, hükümdarlık ve tanrısal güç ile ilişkilendirilmiştir. Aztek kültüründe firuze, Xiuhtecuhtli adlı ateş ve zaman tanrısıyla bağlantılıdır. Tanrının adı "turkuaz efendi" anlamına gelir. Bu durum, firuzenin Aztek kozmolojisindeki önemini gösterir. Aztekler firuzeyi: maske yapımında, tören eşyalarında, tanrı tasvirlerinde kullanmışlardır. Ünlü Aztek mozaik maskelerinde firuze parçaları kullanılması, taşın kutsal ve hükümdarlıkla ilişkili olduğunu gösterir.[477]

Firuze, dünya jeomitolojisinde taş ile gökyüzü arasındaki bağın en güçlü sembollerinden biridir. İran'dan Mısır'a, Orta Asya'dan Amerika kıtasına kadar birçok kültür, bu mavi taşı yalnızca güzel bir mineral olarak değil, göksel güçlerin yeryüzündeki temsilcisi olarak görmüştür. Dağların derinliklerinden çıkarılan firuze, insan düşüncesinde gökyüzünün maviliğine dönüşmüş, kralların tacında, savaşçıların silahında, tanrıların süslerinde ve halkların inançlarında yaşamıştır. Firuzeyle ilgili jeomitolojik düşünce şu cümleyle özetlenebilir: "İnsan, toprağın içinden çıkan mavi taşı gökyüzünün bir parçası sanmış, dağın kalbinden çıkan minerali tanrıların armağanına dönüştürmüştür."

XIV-9.1. İran (Firuze ve İran)

Firuze (Farsça: fīrūza / ﻫﻮﺭﻭﻳﺞ, "zafer kazanmış, başarılı" anlamına gelen bir adla ilişkilendirilir), İran kültüründe yalnızca değerli bir taş değil, gökyüzünün yeryüzündeki kutsal yansıması, zaferin, korumanın ve ilahi lütfun sembolü olarak kabul edilen bir jeomitolojik varlıktır. İran coğrafyasında firuze özellikle Horasan bölgesindeki Nişabur (Neyşabur) madenleri ile özdeşleşmiştir. Bu madenlerden çıkarılan firuze, yaklaşık dört bin yıldan fazla süredir İran kültürünün, sanatının ve inanç dünyasının önemli unsurlarından biri olmuştur.

İranlılar için firuze, dağın içinden çıkan sıradan bir mineral değil, toprak ile gökyüzü arasında kurulmuş bir bağ olarak görülmüştür. Taşın parlak mavi rengi, eski İran kozmolojisindeki kutsal gök anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. İran mitolojisinde gökyüzü (Asman), Ahura Mazda'nın düzenlediği kutsal evrenin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle gökyüzünü hatırlatan mavi renkli firuze, koruyucu ve uğurlu kabul edilmiştir.

Jeomitoloji açısından İran firuzesi, insanların doğal bir oluşumu nasıl mitolojik bir anlamla yeniden yorumladığını gösteren önemli örneklerden biridir. Maden yatağı yalnızca ekonomik bir kaynak değil, kutsal güçlerin yeryüzündeki görünümü olarak algılanmıştır.

İran firuzesinin en ünlü kaynağı olan Nişabur firuze madenleri, dünyanın en eski işletilen değerli taş

[477] Miller Mary Ellen & Taube Karl, The Gods and Symbols of Ancient Mexico and the Maya, Thames & Hudson, London, 1993, s. 171.

ocaklarından biri kabul edilir. Horasan'ın dağlık bölgelerinde bulunan bu yataklar, Antik İran'dan başlayarak İslam dönemine kadar önemini korumuştur. Nişabur firuzesinin kendine özgü özelliği, yoğun gök mavisi rengidir. Bu renk, İran kültüründe asumani (göksel) renk olarak kabul edilmiş ve kutsallıkla ilişkilendirilmiştir.

Pers sanatında firuze: saray süslemelerinde, taç ve mücevherlerde, mühürlerde, kılıç kabzalarında, mimari çini süslemelerinde kullanılmıştır. Özellikle Safevi döneminde firuze, İran sanatının önemli renklerinden biri hâline gelmiştir. Cami kubbelerinde kullanılan firuze renkli çiniler, yeryüzündeki yapıları gökyüzünün rengine yaklaştırma düşüncesini taşır. Bu durum jeomitolojik açıdan önemlidir, çünkü taşın doğal rengi, mimari aracılığıyla kutsal kozmolojiye dönüştürülmüştür.[478]

Firuze, İran kültüründe özellikle zafer ve talih taşı olarak görülmüştür. Taşın Farsça adı olan "firuze", aynı zamanda "başarı kazanmış, zaferli" anlamına gelir. Bu nedenle hükümdarlar ve savaşçılar firuzeyi uğurlu bir taş olarak taşımışlardır. İran halk inanışlarında firuzenin sahibini kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır. Birçok kaynakta firuzenin: nazar ve kötü bakışlardan koruduğu, yolculuklarda güven verdiği, düşmana karşı güç sağladığı, sahibinin kaderini olumlu etkilediği anlatılır. Bu inanışlar, İran'ın eski Zerdüşt düşüncesindeki iyilik güçleri ile kötülük güçleri arasındaki mücadele anlayışıyla da sembolik olarak ilişkilendirilebilir. Firuze, iyiliğin ve düzenin tarafında duran koruyucu bir nesne olarak görülmüştür.

İran'ın büyük ulusal destanı Firdevsi'nin Şehname'si, taşların ve değerli maddelerin sembolik anlamlarla kullanıldığı önemli eserlerden biridir. Şehname'de firuze doğrudan uzun mitolojik anlatıların merkezinde yer almasa da, İran kahramanlık kültüründe değerli taşlar, hükümdarlığın, ihtişamın ve kaderin sembolleri olarak kullanılır. İran destan geleneğinde hükümdarların taçları, tahtları ve savaş eşyaları değerli taşlarla süslenir. Bu taşlar yalnızca zenginlik göstergesi değildir, hükümdarın fer (xvarənah / khvarenah) adı verilen ilahi krallık ışığına sahip olduğunu gösterir. Eski İran inancında khvarenah, hükümdara başarı ve meşruiyet veren kutsal bir güçtür. Firuze de bu anlayış içinde göksel başarı ve koruyucu güç sembolü olarak değerlendirilmiştir.[479]

İran hükümdarları firuzeyi özellikle iktidarın ve kutsal korumanın sembolü olarak kullanmışlardır. Selçuklu, İlhanlı, Timurlu ve Safevi dönemlerinde firuze, saray eşyalarında ve mücevherlerde önemli yer tutmuştur. Safevi döneminde İran'da firuze kullanımı zirveye ulaşmıştır. Şahların yüzüklerinde, hançerlerinde ve tören eşyalarında firuze bulunurdu. İran kültüründe hükümdarın üzerinde taşıdığı değerli taşlar, onun yalnızca maddi gücünü değil, kozmik düzen içindeki yerini de gösterirdi. Bu nedenle firuze, hükümdar ile gökyüzü arasında sembolik bir bağ kuran taşlardan biri olmuştur.

İran halk inanışlarında firuze ile ilgili çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri, firuzenin gökten gelen bir taş olduğu ve içinde gökyüzünün ışığını taşıdığı düşüncesidir. Bir başka inanışa göre firuze, sahibinin başına gelecek kötülükleri

---

[478] Pope Arthur Upham, Persian Architecture: The Triumph of Form and Color, George Braziller, New York, 1965, s. 91.

[479] Ferdowsi Abu'l-Qasim, Shahnama: The Persian Book of Kings, çev. Dick Davis, Penguin Classics, London, 2006, s. 23.

önceden hisseder. Taşın renginin solması veya çatlaması, sahibini korumak için kendisini feda ettiği şeklinde yorumlanır. Bu tür inanışlar bilimsel gerçeklikten ziyade kültürel sembollerdir, ancak jeomitoloji açısından önemlidir. Çünkü insan toplulukları, doğadaki renk değişimlerini ve fiziksel özellikleri kendi kader anlayışlarıyla açıklamışlardır.

İran İslam mimarisinde firuze rengi, özellikle cami ve medrese süslemelerinde büyük önem taşımıştır. İsfahan'daki Safevi dönemi yapılarında kullanılan mavi ve firuze renkli çiniler, mimariyi gökyüzüyle bütünleştirme amacı taşır. İran mimarisinde kubbe, gökyüzünün sembolik temsilidir. Firuze renkli kubbeler ise yeryüzündeki kutsal yapıların göksel âleme bağlandığını ifade eder. Bu nedenle firuze rengi İran kültüründe yalnızca estetik değil, kozmolojik bir anlam taşır.

Türk ve İran kültürleri tarih boyunca yoğun etkileşim içinde olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde firuze, İran'daki kutsal ve estetik anlamlarını büyük ölçüde koruyarak Anadolu'ya taşınmıştır. Selçuklu çini sanatında görülen turkuaz renk, İran sanat geleneğiyle bağlantılıdır. Bu renk, gökyüzünü ve kutsal alanı ifade eden temel renklerden biri olmuştur. Türk kültüründe de firuze: uğur, koruma, göksel güç, asalet ile ilişkilendirilmiştir.

İran'da firuze, yalnızca değerli bir taş değil, dağların içinde saklanan gökyüzü parçası olarak kabul edilmiştir. Nişabur'un mavi taşı, Pers hükümdarlarının yüzüklerinde zafer sembolü olmuş, camilerin kubbelerinde gökyüzüne dönüşmüş, halk inanışlarında koruyucu bir güç kazanmıştır. Jeomitolojik açıdan firuze bize şunu gösterir: "İnsan, dağın derinliklerinden çıkan mavi bir taşı gökyüzünün ışığı olarak görmüş, minerali kaderin, zaferin ve kutsal korumanın sembolüne dönüştürmüştür."

XIV-10. Ametist

Ametist, dünya jeomitolojisinde insanın yer kabuğundan çıkan mor renkli bir minerali ruhsal güç, ilahi koruma, akıl ve dönüşüm sembolüne dönüştürdüğü en önemli taşlardan biridir. Kuvars mineralinin mor renkli bir çeşidi olan ametist, rengini kristal yapısındaki demir izleri ve doğal ışınlanma süreçlerinden alır. Ancak eski toplumlar için ametistin değeri yalnızca fiziksel güzelliğinden kaynaklanmamıştır. Mor rengi nedeniyle kraliyet, tanrısallık, gökyüzü, gece ve bilinmeyen güçlerle ilişkilendirilmiştir.

Ametistin jeomitolojik anlamı, insanın doğadaki olağanüstü renkleri kutsal kabul etmesiyle ortaya çıkar. Dağların ve kayaların derinliklerinden çıkan mor kristaller, birçok kültürde yeraltı dünyası ile göksel âlem arasında bir bağ olarak görülmüştür. Bu nedenle ametist, yalnızca bir süs taşı değil, insanın taş aracılığıyla görünmeyen dünyayla iletişim kurma arayışının sembolü olmuştur. Ametist adı Yunanca amethystos (ἀμέθυστος) kelimesinden gelir ve "sarhoş olmayan, sarhoşluğa karşı koruyan" anlamındadır. Antik Yunanlılar bu taşın kişiyi aşırı içkiden ve aklın bulanmasından koruduğuna inanmışlardır.[480]

Ametistin en bilinen jeomitolojik anlatısı Antik Yunan dünyasına aittir. Bu efsaneye göre Ametistos adlı genç ve güzel bir kadın, şarap ve eğlence tanrısı Dionysos'un

[480] Kunz George F., age, s. 54.

ilgisini çekmiştir. Efsaneye göre Dionysos, Ametistos'a âşık olur ve onu takip etmeye başlar. Ancak Ametistos, tanrının ilgisini reddeder ve iffet tanrıçası Artemis'ten yardım ister. Artemis genç kadını korumak için onu beyaz, saf bir kristale dönüştürür. Dionysos bu duruma üzülür ve kristalin üzerine şarap döker. Şarap kristalin içine işler ve taş mor renge dönüşür.

Böylece ametistin mor rengi, Dionysos'un şarabı ile Ametistos'un saflığının birleşimi olarak açıklanır. Bu hikâye bilimsel bir açıklama değildir, ancak jeomitolojik açıdan son derece önemlidir. Çünkü burada doğal bir mineral oluşumu, tanrılar arası ilişkiler ve insan kaderiyle açıklanmaktadır. Yunanlılar, ametistin mor rengini jeolojik süreçlerle değil, kutsal bir dönüşüm öyküsüyle anlamlandırmışlardır.[481]

Antik Yunan'da ametist özellikle Dionysos kültüyle bağlantılıydı. Dionysos şarap, coşku, doğa ve sınırların aşılmasıyla ilişkili bir tanrıydı. Ametistin ise kişiyi aşırı tutkudan ve sarhoşluktan koruduğuna inanılırdı. Bu nedenle ametist sembolik olarak iki zıt gücü birleştirmiştir: Dionysos'un tutkusu ve coşkusu, ametistin sakinliği ve aklı. Antik Yunanlılara göre taş, insanın içindeki kontrolsüz arzular ile akıl arasındaki dengeyi temsil ediyordu. Bazı Yunan ve Roma soyluları ametistten yapılmış kadehler kullanır veya kadehlerine ametist süsleri koyarlardı. Amaç, taşın şarabın etkisini azaltacağına inanmalarıydı. Bu inanış, jeomitolojinin temel özelliklerinden biridir: Bir mineralin fiziksel özelliği (mor renk, kristal yapı) insan davranışı ve kaderiyle ilişkilendirilmiştir.

Roma kültürü, Yunan ametist inanışlarını büyük ölçüde benimsemiştir. Roma aristokrasisi ametisti özellikle yüzüklerde, mühürlerde ve takılarda kullanmıştır. Mor renk Roma dünyasında iktidar ve asaletle bağlantılıydı. Çünkü mor boya (Tyrian purple) çok pahalıydı ve imparatorluk sembolü olarak kullanılırdı. Bu nedenle ametist de zamanla: soyluluk, güç, bilgelik, imparatorluk ihtişamı ile ilişkilendirilmiştir. Roma döneminde ametist yüzükler yalnızca süs eşyası değil, sahibini koruduğuna inanılan nesnelerdi.[482]

Ametist, Antik Mısır'da da değer verilen taşlardan biriydi. Mısırlılar ametisti özellikle: kolye, muska, heykel süslemeleri, cenaze eşyaları olarak kullanmışlardır. Mısır inanışında taşların renkleri ve doğadan gelen özellikleri önemliydi. Mor renk, bazı dönemlerde kutsallık ve koruma

[481] Hamilton Edith, Mythology: Timeless Tales of Gods and Heroes, Little, Brown and Company, Boston, 1942, s. 77.
[482] Pliny the Elder, Natural History, Book XXXVII.

ile ilişkilendirilmiştir. Ametist özellikle ölüm sonrası yaşam düşüncesinde koruyucu bir unsur olarak kullanılmıştır. Bazı mumyalarda ametist boncuklar bulunmuştur. Mısırlılar için değerli taşlar, insanın yaşamı ile ölüm sonrası yolculuğu arasında koruyucu araçlardı.

Ametist, Hristiyanlık tarihinde de güçlü sembolik anlam kazanmıştır. Mor rengi nedeniyle ruhsal arınma, tövbe ve kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Orta Çağ Avrupa'sında piskopos yüzüklerinde ametist kullanılmıştır. Hristiyan geleneğinde ametist: dünyevi arzuların kontrolü, manevi saflık, bilgelik sembolü olarak görülmüştür. Katolik piskoposlarının ametist yüzük kullanması günümüzde de devam eden bir gelenektir.

Orta Çağ Avrupa'sında ametist yalnızca dini çevrelerde değil, halk arasında da koruyucu bir taş olarak kabul edilmiştir. Ametistin: kötü düşünceleri uzaklaştırdığı, kabusları önlediği, zihni güçlendirdiği, kehanet yeteneğini artırdığı gibi inanışlar yayılmıştır. Bu inanışlar özellikle taşların gizemli güçlere sahip olduğuna inanılan Orta Çağ "taş kitapları"nda (lapidary) yer almıştır.[483]

İran ve İslam dünyasında ametist, firuze veya zümrüt kadar merkezi bir taş olmamakla birlikte değerli taş literatüründe yer almıştır. İslam dönemi taş kitaplarında (cevahirnamelerde) ametist benzeri mor kuvarslar, sakinlik, düşünce açıklığı ve ruhsal koruma ile ilişkilendirilmiştir. İslam dünyasında değerli taşlar genellikle Allah'ın yaratılışındaki güzelliğin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle ametist de yaratılışın olağanüstü örneklerinden biri kabul edilmiştir.

Türk kültüründe firuze, yeşim ve akik kadar eski ve merkezi bir yere sahip olmasa da ametist özellikle Osmanlı döneminden itibaren mücevher kültüründe kullanılmıştır. Osmanlı taş kültüründe mor renk, asalet, zarafet ve ruhsal değerlerle ilişkilendirilmiştir. Ametist, özellikle yüzük ve süs eşyalarında kullanılan taşlardan biri olmuştur. Türk halk inanışlarında modern dönemde ametist daha çok: sakinlik taşı, denge taşı, zihinsel huzur taşı olarak bilinmektedir.[484]

Ametist, dünya jeomitolojisinde taşın yalnızca madde değil, anlam taşıdığı düşüncesinin en güzel örneklerinden biridir. Yunan mitolojisinde Dionysos'un tutkusu ile Ametistos'un saflığını birleştiren bu taş, Roma'da iktidarın, Mısır'da korumanın, Hristiyan dünyasında ruhsal temizliğin sembolü olmuştur. Yer kabuğunun derinliklerinde oluşan mor kristal, insan hayal gücünde tanrıların hikâyelerine dönüşmüştür. Jeomitolojik açıdan ametistin hikâyesi şu sözlerle özetlenebilir: "Dağın karanlığında oluşan mor bir kristal, insanın zihninde aklın, ruhun ve gökyüzünün ışığına dönüşmüştür."

XIV-10.1. Dionysos (Ametist ve Dionysos)

Ametist ile Dionysos arasındaki ilişki, dünya jeomitolojisinde bir mineralin doğal özelliklerinin mitolojik bir anlatıyla açıklanmasının en bilinen örneklerinden biridir.

---

[483] Evans Joan, Magical Jewels of the Middle Ages and Renaissance Particularly in England, Clarendon Press, Oxford, 1922, s. 23.

[484] İrepoğlu Gül, Osmanlı Saray Mücevheri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Antik Yunan dünyasında mor renkli kuvars kristali olan ametist, yalnızca değerli bir taş olarak görülmemiş, insanın tutkuları, aklı, ölçülülüğü ve tanrılarla ilişkisi üzerine kurulan sembolik bir anlatının parçası olmuştur.

Ametistin Yunanca adı amethystos (ἀμέθυστος) olup "sarhoş olmayan", "sarhoşluğa karşı koruyan" anlamına gelir. Bu isim doğrudan Dionysos kültüyle ilişkilidir. Çünkü Dionysos, Yunan mitolojisinde şarap, bağcılık, coşku, doğanın gücü, vecd ve kontrol dışı tutkuların tanrısıdır. Ametist ise onun karşısında aklın, ölçülülüğün ve kendini kontrol etmenin sembolü hâline gelmiştir. Jeomitolojik açıdan bu anlatı çok önemlidir. Çünkü burada insanların yer kabuğunda bulunan mor renkli bir kristali, doğrudan bir tanrının hikâyesiyle açıklama çabası görülür. Antik Yunan insanı için ametistin mor rengi yalnızca fiziksel bir özellik değil, tanrısal bir olayın yeryüzündeki izi olarak kabul edilmiştir.[485]

Ametist ile ilgili en yaygın anlatı, Dionysos ile genç kız Ametistos (Amethystos) arasındaki efsanedir. Efsaneye göre Dionysos, güzelliğiyle dikkat çeken Ametistos adlı genç bir kıza âşık olur. Ancak Ametistos, Dionysos'un ilgisini kabul etmez ve kendisini koruması için iffet ve av tanrıçası Artemis'e dua eder.

Dionysos, reddedilmenin öfkesiyle veya tutkuyla Ametistos'u takip eder. Artemis, genç kızı korumak için onu saf beyaz bir kristale dönüştürür. Dionysos bu durumu görünce pişman olur ve kristalin üzerine şarap döker. Şarap kristalin içine işler ve taşın rengi sonsuza kadar mor olur. Böylece ametist taşı ortaya çıkar. Bu hikâyede taşın oluşumu, bir jeolojik süreç olarak değil, tanrısal müdahalenin sonucu olarak açıklanır. Mor kuvarsın rengi, Dionysos'un şarabı ve Ametistos'un saflığıyla ilişkilendirilir. Bu anlatı, jeomitolojinin temel örneklerinden biridir: İnsan, doğada karşılaştığı olağanüstü bir oluşumu kendi kültürel dünyası içinde anlamlandırır.

Dionysos, Yunan mitolojisinin en karmaşık tanrılarından biridir. O yalnızca şarabın tanrısı değildir, aynı zamanda: doğanın yeniden doğuşunun, üzüm bağlarının, tiyatronun, coşkunun, ruhsal dönüşümün tanrısıdır. Dionysos kültünde insanın günlük sınırlarından kurtulması, doğayla birleşmesi ve bilinç durumlarının değişmesi önemlidir. Şarap, Dionysos kültünde kutsal bir araç olarak kabul edilirdi.

[485] Kunz George Frederick, age, s. 77.

Ametist ise bu gücün karşısında duran semboldür. Taşın kişiyi sarhoşluktan koruduğuna inanılması, Dionysos'un kontrolsüz coşkusuna karşı insan aklının ve ölçülülüğün temsil edilmesi anlamına gelir. Ancak bu karşıtlık düşmanlık değildir. Antik Yunan düşüncesinde ideal insan, tutkularını yok eden değil, onları dengeleyebilen insandır. Ametist bu dengenin sembolüdür.[486]

Antik Roma ve Yunan dünyasında ametist ile Dionysos arasındaki ilişki yalnızca mitolojik anlatılarda değil, günlük yaşamda da görülür. Zengin Romalılar ve Yunanlılar, ametistle süslenmiş kadehler kullanmışlardır. Bu kadehlerin şarabın etkisini azaltacağına inanılırdı. Plinius, Naturalis Historia (Doğa Tarihi) adlı eserinde ametistin özelliklerinden söz eder ve bu taşın şarapla ilişkili inanışlarını aktarır. Ona göre ametist, özellikle şarap içenleri aşırı sarhoşluktan koruyan bir taş olarak kabul edilirdi. Bu inanışın temelinde, taşın fiziksel bir özelliği değil, mor rengin Dionysos'un şarabıyla ilişkilendirilmesi bulunur.[487]

Antik Yunan'da symposion adı verilen şölenlerde şarap önemli bir yere sahipti. Ancak Yunan kültüründe amaç tamamen sarhoş olmak değildi. Şarap genellikle suyla karıştırılır ve ölçülü tüketilirdi. Bu kültürel anlayış içinde ametist önemli bir sembol kazanmıştır. Taş, Dionysos'un verdiği zevki tamamen reddetmez, ancak aşırılığa karşı bir uyarı olarak görülür. Bu nedenle ametist, Dionysos kültünde paradoksal bir anlam taşır: Dionysos'un armağanı olan şarabı hatırlatır, ancak insanın kendini kaybetmemesi gerektiğini anlatır. Jeomitolojik açıdan taş burada ahlaki bir öğretiye dönüşür.

Antik dünyada renklerin güçlü sembolik anlamları vardı. Mor renk özellikle: krallık, tanrısallık, gizem, gece, ruhsal dönüşüm ile ilişkilendirilirdi. Ametistin mor rengi bu nedenle sıradan bir renk olarak görülmemiştir. Bu renk, Dionysos'un şarabının kırmızısı ile kristalin saflığının birleşimi olarak yorumlanmıştır. Bu anlatı, doğal bir mineral renginin mitolojik bir açıklamasıdır. Modern jeoloji ametistin rengini demir elementleri ve kristal yapısındaki değişimlerle açıklar. Ancak antik toplumlar için gerçek açıklama, tanrıların dünyasında aranmıştır.

Dionysos ve ametist efsanesi doğrudan Türk veya İslam mitolojisine ait değildir. Ancak değerli taşların gizemli güçlere sahip olduğu düşüncesi Türk-İslam kültüründe de görülür. İslam dünyasında yazılan cevahirnamelerde (değerli taş kitaplarında) taşların insan karakteri, sağlık ve kader üzerindeki etkileri anlatılmıştır. Ametist, özellikle sonraki dönemlerde sakinlik, huzur ve zihinsel denge taşı olarak yorumlanmıştır.[488]

Ametist ve Dionysos anlatısı, jeomitolojinin en güzel örneklerinden biridir. Yer kabuğunun derinliklerinde milyonlarca yıl süren doğal süreçlerle oluşan mor kuvars kristali, Antik Yunan insanının düşüncesinde bir tanrının hikâyesine dönüşmüştür. Dionysos'un tutkusu ile Ametistos'un saflığını birleştiren bu efsane, insanın doğayı yalnızca gözlemlemediğini, ona anlam, duygu ve kutsallık yüklediğini gösterir. Jeomitolojik açıdan ametistin hikâyesi şöyle özetlenebilir: "Dağın karanlığında oluşan

---

[486] Burkert Walter, Greek Religion, Harvard University Press, Cambridge, 1985, s. 162.
[487] Plinius (Pliny the Elder), Naturalis Historia, Kitap XXXVII.
[488] Sezgin Fuat, İslam'da Bilim ve Teknik, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2008.

mor bir kristal, insanın hayal dünyasında Dionysos'un şarabına, aklın gücüne ve tanrıların dokunuşuna dönüşmüştür."

XIV-11. Elmas

Elmas, dünya jeomitolojisinde taşların en güçlü, en sert ve en gizemli olanı olarak kabul edilen, insanlık tarihinde tanrısal güç, ölümsüzlük, yenilmezlik, krallık ve kozmik düzen kavramlarıyla ilişkilendirilen bir mineraldir. Jeolojik olarak elmas, saf karbonun yüksek basınç ve sıcaklık altında kristalleşmesiyle oluşur. Ancak eski toplumların gözünde elmas yalnızca bir mineral değildir, yerin derinliklerinde saklanan ilahi bir güç parçası, göksel dünyadan gelen bir armağan veya tanrıların yeryüzündeki izi olarak görülmüştür.

Elmasın en önemli özelliği olan olağanüstü sertliği, eski insanların dikkatini çekmiştir. Kırılması neredeyse imkânsız görünen bu taş, doğal olarak yenilmezlik ve sonsuzluk sembolüne dönüşmüştür. "Elmas" kelimesinin kökeni de bu anlayışı yansıtır. Yunanca adamas (ἀδάμας) kelimesi "yenilmez, fethedilemez, boyun eğmez" anlamına gelir. Jeomitolojik açıdan elmas, insanın yer kabuğunun en derin katmanlarından çıkan bir maddeyi kozmik güçlerle ilişkilendirmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Dağın, toprağın ve yeraltının gizli hazinesi olarak kabul edilen elmas, birçok kültürde tanrısal koruma ve iktidarın sembolü olmuştur.[489]

Elmasın en güçlü jeomitolojik bağlantılarından biri Antik Hindistan'dadır. Hint kültüründe elmas, vajra kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Vajra, Hindu mitolojisinde gök tanrısı İndra'nın kullandığı kutsal silahtır. Vajra hem yıldırım hem de elmas anlamına gelir. Bu nedenle elmas, yalnızca değerli bir taş değil, tanrısal gücün, kozmik düzenin ve yok edilemez enerjinin sembolü olarak görülmüştür. Hindu mitolojisine göre İndra'nın silahı vajra, bilge Dadhichi'nin kemiklerinden yapılmıştır. Dadhichi, tanrılar dünyasını tehdit eden güçlü iblis Vritra'ya karşı savaşabilmeleri için kendi bedenini feda eder. Tanrılar onun kemiklerinden yenilmez bir silah yaparlar ve İndra bu silahla Vritra'yı yener. Bu anlatı, elmasın sertliği ile ruhsal fedakârlık arasında bağlantı kurar. Taşın fiziksel "kırılmazlığı", kutsal bir fedakârlığın gücüyle açıklanır.

Antik Hindistan, elmasın tarihindeki en önemli merkezlerden biridir. Hindistan, uzun süre dünyanın en önemli elmas kaynağı olmuştur. Özellikle Golconda bölgesindeki madenlerden çıkarılan elmaslar, dünya tarihinde büyük ün kazanmıştır. Hint taş literatüründe

[489] Kunz George Frederick, age, s. 79.

(Ratna Shastra / Ratnashastra) elmaslara özel anlamlar verilmiştir. Elmasın şekli, rengi ve parlaklığı kaderle ilişkilendirilmiştir. Bazı Hint metinlerinde elmasların: tanrıların gözyaşlarından, yıldırım parçalarından, kozmik güçlerden oluştuğu anlatılır. Elmasın kusursuz olanının krala güç, uzun yaşam ve başarı getirdiğine inanılırdı. Bu anlayış, jeomitolojinin temel özelliklerinden biridir: Mineralin fiziksel özellikleri, toplumun kozmolojik düşüncesiyle açıklanır.[490]

Hindu düşüncesinde elmas, yalnızca zenginlik değil, düzen ve sonsuzluk sembolüdür. Vajra aynı zamanda Budizm'de de önemli bir sembole dönüşmüştür. Budizm'de vajra: yok edilemez bilgeliği, aydınlanmayı, gerçeğin değişmezliğini temsil eder. Bu nedenle elmas, maddi dünyanın ötesinde ruhsal bir anlam kazanmıştır. Budist düşüncede "elmas gibi sert gerçek" anlamında kullanılan kavramlar, taşın fiziksel özelliklerinden metafizik anlamlar üretildiğini gösterir.

Antik Yunan dünyasında elmas, çok nadir bilinmesine rağmen olağanüstü sertliği nedeniyle hayranlık uyandırmıştır. Yunanlılar elması adamas yani "yenilmez madde" olarak adlandırmıştır. Bu kelime aynı zamanda yenilmez savaşçılar ve tanrısal güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bazı Yunan anlatılarında tanrıların kullandığı silahların veya zincirlerin "adamantine" yani elmas kadar sert olduğu söylenir. Örneğin Prometheus'un Zeus tarafından cezalandırıldığında bağlandığı zincirlerin "adamantine bağlar" olduğu anlatılır. Burada elmas gerçek bir taş olarak değil, kırılmazlığın sembolik ifadesi olarak kullanılmıştır.[491]

Roma döneminde elmas, özellikle imparatorluk çevrelerinde güç ve cesaret sembolü olarak görülmüştür. Romalılar elmasın: zehirlere karşı koruduğuna, korkuyu uzaklaştırdığına, savaşçılara cesaret verdiğine inanmışlardır. Plinius, elmas hakkında yazarken onun olağanüstü sertliğini ve gizemli özelliklerini anlatır. Ona göre elmas doğadaki en güçlü maddelerden biridir.

Tarih boyunca elmas, hükümdarlıkla güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. Bunun nedeni yalnızca nadirliği değil, "yenilmezlik" anlamıdır. Krallar elmas taşıyarak: tanrısal korumaya sahip olduklarını, güçlerinin kalıcı olduğunu, düşmanlarına karşı üstün olduklarını göstermek istemişlerdir. Özellikle Koh-i-Noor, Hindistan hükümdarları ile ilişkilendirilen ve daha sonra İngiliz Kraliyet Hazinesi'ne geçen dünyanın en ünlü elmaslarından biridir.

Koh-i-Noor (Işık Dağı) elması, Hint kültüründe yalnızca bir mücevher değil, hükümdarlık gücünün sembolü olarak kabul edilmiştir. Hint ve İran anlatılarında bu elmasın sahibine büyük güç verdiği, ancak yanlış ellerde felaket getireceği anlatılmıştır. Bir Hint inanışına göre: "Bu elmasa sahip olan dünyaya hükmeder, ancak onu alan erkek felaket yaşar." Bu nedenle İngiliz Kraliyet ailesinde elmas geleneksel olarak kadın hükümdarlar tarafından taşınmıştır. Bu tür anlatılar, elmasın sadece ekonomik değil, kader belirleyen kutsal bir nesne olarak algılandığını gösterir.[492]

---

[490] Hughes Richard W., Ruby & Sapphire, RWH Publishing, Boulder, 1997, s. 22.

[491] Hesiodos, Theogonia (Tanrıların Doğuşu), çeşitli Türkçe çeviriler. Robert Graves, The Greek Myths, Penguin Books, London, 1955, Cilt I, s. 145.

[492] Dalrymple William & Anand Anita, Koh-i-Noor: The History of the World's Most Infamous Diamond, Bloomsbury Publishing, London, 2017, s. 24.

Türk kültüründe elmas özellikle Osmanlı döneminde saray mücevherleri içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı padişahlarının taç, sorguç, yüzük ve silah süslemelerinde elmas kullanılmıştır. Osmanlı mücevher anlayışında elmas: güç, asalet, devlet ihtişamı sembolü olmuştur. Ünlü Kaşıkçı Elması, Osmanlı mücevher tarihinin en tanınmış örneklerinden biridir.

Elmas, dünya jeomitolojisinde taşların kralı olarak kabul edilen ve insanın doğaya yüklediği en güçlü anlamlardan birini taşıyan mineraldir. Hindistan'da tanrı İndra'nın yıldırım silahına dönüşmüş, Yunan dünyasında yenilmezliğin sembolü olmuş, Roma'da cesaret taşı sayılmış, kralların taçlarında iktidarın işareti hâline gelmiştir. Milyarlarca yıl boyunca yerin derinliklerinde oluşan küçük bir kristal, insanlığın hayal dünyasında tanrıların silahına, kralların gücüne ve sonsuzluğun sembolüne dönüşmüştür. Jeomitolojik açıdan elmasın hikâyesi şu cümleyle özetlenebilir: "Toprağın karanlığında oluşan en sert taş, insanın düşüncesinde gökyüzünün yenilmez ışığına dönüşmüştür."

XIV-11.1. Hint efsaneleri (Elmas ve Hint Efsaneleri)

Jeomitoloji açısından elmas, insanlık tarihinde yalnızca değerli bir maden veya süs taşı olarak değil, göksel güçlerin, tanrıların kudretinin ve kozmik düzenin sembolü olarak kabul edilmiş en önemli taşlardan biridir. Özellikle Hindistan, elmasın hem fiziksel özellikleri hem de kutsal anlamları bakımından dünya taş mitolojisinin merkezlerinden biri olmuştur. Hint kültüründe elmas, saflık, yenilmezlik, sonsuz güç ve ilahi enerji ile ilişkilendirilmiştir. Sertliği, ışığı kırma biçimi ve nadir bulunması, eski toplumlarda onun sıradan bir taş değil, yer ile gök arasındaki bağlantıyı temsil eden kutsal bir nesne olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bu nedenle elmas, jeomitoloji içinde "yerin derinliklerinden çıkan kozmik güç taşı" olarak değerlendirilir.

Hint mitolojisinde elmasın en önemli sembolik karşılığı Vajradır. Vajra, Vedik geleneğin en güçlü tanrılarından biri olan İndra'nın (Indra) silahıdır. Sanskritçede "şimşek", "elmas gibi sert" veya "kırılmaz güç" anlamlarına gelen vajra, hem yıldırımın gücünü hem de elmasın dayanıklılığını ifade eder. Efsaneye göre tanrılar, şeytani güçlere karşı savaşabilmek için bilge Dadhichi'nin kemiklerinden yenilmez bir silah yaparlar. Bu silah Vajra'dır ve İndra'nın elinde kozmik düzeni koruyan kutsal bir güç hâline gelir. Buradaki sembolik bağlantı önemlidir: Elmasın fiziksel sertliği, göksel yıldırımın yok edici fakat düzen sağlayıcı gücüyle birleştirilmiştir. Jeomitoloji açısından bu anlatı, doğal bir mineral özelliğinin (sertlik) mitolojik bir güce dönüştürülmesinin klasik örneğidir.[493]

Hint geleneklerinde elmasın kökeni ile ilgili çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri, elmasların tanrıların gözyaşlarından

[493] Doniger Wendy, Hindu Myths: A Sourcebook Translated from the Sanskrit, Penguin Classics, London, 1975, s. 119.

veya kutsal varlıkların bedenlerinden oluştuğunu anlatır. Bazı metinlerde elmasların yer altında saklanan ilahi hazineler olduğu, yalnızca kaderi uygun olan kişilerin bu taşlara ulaşabileceği ifade edilir. Eski Hint düşüncesinde madenler ve değerli taşlar, yerin derinliklerinde bulunan gizli enerjilerin ürünleri olarak görülmüştür. Toprak, yalnızca fiziksel bir alan değil, içinde kozmik güçleri taşıyan canlı bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce, jeomitolojinin temel yaklaşımıyla örtüşür, çünkü taşların oluşumu doğal süreçlerden çok daha geniş bir anlam dünyası içinde değerlendirilmiştir.

Antik Hint taş biliminde (Ratna Shastra) elmas, dokuz kutsal taştan oluşan Navaratna sisteminin en önemli üyelerinden biridir. Sanskritçe adı Vajra veya Vajramani olan elmas, özellikle kralların ve savaşçıların taşı olarak görülmüştür. İnanca göre kusursuz bir elmas sahibine güç, zafer, zenginlik ve düşmanlara karşı korunma sağlardı. Elmasın üzerinde bulunan doğal çizgiler, lekeler ve şekiller bile astrolojik anlamlarla yorumlanmıştır. Kusursuz elmaslar tanrısal kabul edilirken, kusurlu taşların uğursuzluk getirebileceğine inanılmıştır. Bu yaklaşım, mineralojik özelliklerin dinsel ve astrolojik anlamlarla birleştiği önemli bir jeomitolojik örnektir.

Hindistan, tarih boyunca dünyanın en önemli elmas kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle Golconda bölgesi (bugünkü Telangana ve Andhra Pradesh çevresi), antik ve Orta Çağ dünyasının en ünlü elmas merkezlerinden biri olarak bilinmiştir. Buradan çıkarılan elmaslar arasında Koh-i-Noor, Hope Elması, Darya-i-Noor ve Regent Elması gibi dünyaca ünlü taşlar bulunmaktadır. Bu taşlar yalnızca ekonomik değerleri nedeniyle değil, etraflarında oluşan efsaneler nedeniyle de önem kazanmıştır.

Örneğin Koh-i-Noor (Kuh-i Nur, "Işık Dağı") elması çevresinde çok sayıda efsane oluşmuştur. Hint geleneğinde bu taşın tanrısal bir kökene sahip olduğuna, sahibine büyük güç verdiğine ancak yanlış ellerde felaket getirebileceğine inanılmıştır. Bir Hint efsanesine göre bu elmas, eski dönemlerde tanrıların veya kahramanların hazineleri arasında yer almıştır. Daha sonraki dönemlerde Babür hükümdarlarının, İran şahlarının ve İngiliz kraliyet ailesinin eline geçmiştir. Taşın etrafındaki "erkek hükümdarlara uğursuzluk getirdiği" inancı, onun jeomitolojik değerini artırmıştır. Burada taş yalnızca bir mineral değil, kaderi değiştiren canlı bir güç olarak görülmektedir.[494]

Hint mitolojisinde elmas ile yılanlar arasında da güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bazı anlatılarda Naga adı verilen kutsal yılanların, yer altında değerli taşları koruduğu söylenir. Naga krallarının (Naga Raja) başlarında veya hazinelerinde bulunan mücevherlerin olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Bu inanış, elmas ve diğer değerli taşların yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Jeomitolojik açıdan bu anlatılar, insanların

[494] Dalrymple William & Anand Anita, Koh-i-Noor: The History of the World's Most Infamous Diamond, Bloomsbury Publishing, London, 2017, s. 154.

madenlerin ve değerli taşların yer kabuğunun derinliklerinden çıkmasını kutsal bir süreç olarak yorumlamasının örnekleridir.

Budist gelenekte de elmas büyük önem taşır. Vajrayana Budizmi ("Elmas Araç"), adını doğrudan vajra sembolünden alır. Burada elmas, değişmez gerçekliği, aydınlanmanın kırılmaz doğasını ve ruhsal gücü temsil eder. Tibet Budizmi'nde kullanılan vajra adlı ritüel nesne, fiziksel bir elmas olmasa da elmasın sembolik anlamını taşır. Bu durum, bir mineralin yalnızca ekonomik değil, metafizik bir değer kazanmasının en güçlü örneklerinden biridir.

Elmasın Hint efsanelerindeki bir diğer önemli yönü, "yerin kalbinden çıkan ışık" olarak görülmesidir. Eski Hint düşüncesinde madenler, dünyanın içinde saklanan kozmik enerjilerdir. Altın güneşle, gümüş ayla, elmas ise yıldırım ve göksel güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle elmas, sadece bir mücevher değil, evrendeki düzenin küçük bir yansıması olarak kabul edilmiştir. İnsan, toprağın derinliklerinden çıkardığı bu taşı işleyerek aslında doğanın gizli gücüyle ilişki kurduğuna inanmıştır.

Jeomitoloji açısından Elmas ve Hint efsaneleri, insanlığın minerallere yüklediği anlamların en etkileyici örneklerinden biridir. Elmasın gerçek jeolojik oluşumu, yüksek basınç ve sıcaklık altında, yer kabuğunun derinliklerinde karbon atomlarının kristalleşmesiyle gerçekleşir. Ancak eski toplumlar için bu süreç yalnızca fiziksel bir olay değildir, tanrıların armağanı, yıldırımın taşlaşmış hâli veya yeraltında saklanan kutsal bir enerji olarak yorumlanmıştır. Böylece bir mineral, bilimsel bir nesneden kültürel ve mitolojik bir varlığa dönüşmüştür.

BÖLÜM XV
TÜRK HALK JEOMİTOLOJİSİ

Türk halk kültürü içinde jeomitoloji, yani insanların yeryüzünü, dağları, kayaları, mağaraları, taşları, suları, madenleri ve doğal oluşumları kutsal anlatılarla açıklama biçimi, çok eski ve güçlü bir gelenektir. Türklerin tarih boyunca yaşadığı geniş coğrafya, Orta Asya bozkırlarından Sibirya'ya, Altaylardan Anadolu'ya kadar uzanan büyük bir doğal çevreyi kapsadığı için Türk halk jeomitolojisi de oldukça zengin bir yapı kazanmıştır. Türk mitolojik düşüncesinde doğa cansız bir madde değil, ruhu olan, yaşayan ve insanla ilişki kuran bir varlıklar bütünü olarak kabul edilmiştir.

Türk halk jeomitolojisinde dağlar, taşlar, kayalar, mağaralar ve kutsal mekânlar yalnızca coğrafi unsurlar değildir. Bunlar çoğu zaman tanrıların, ataların, kahramanların, ruhların veya olağanüstü olayların izlerini taşıyan kutsal varlıklardır. Bir kayanın biçimi, bir dağın yüksekliği veya bir mağaranın karanlığı, insanlara geçmişten gelen kutsal bir hikâyeyi anlatır. Bu nedenle Türk halk anlatılarında birçok doğal oluşumun arkasında bir dönüşüm miti, kahramanlık hikâyesi, kutsal evlilik anlatısı, yaratılış hikâyesi veya cezalandırma motifi bulunmaktadır.

Türk jeomitolojisinin temelinde dağ kültü çok önemli bir yere sahiptir. Eski Türk inanç sisteminde dağlar, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantı noktaları olarak görülmüştür. Özellikle Orta Asya Türklerinde kutsal dağlar, Tanrı Ülgen'in bulunduğu göksel alanlara yakın kabul edilmiştir. Dağların zirveleri, insanların tanrısal güçlerle iletişim kurabildiği yerler olarak düşünülmüş, kurban törenleri, dualar ve kutsal ziyaretler çoğunlukla yüksek tepelerde gerçekleştirilmiştir.

Türk mitolojisindeki en önemli dağlardan biri Ötüken Dağıdır. Göktürkler için Ötüken yalnızca bir yer adı değil, devletin ve milletin merkezini temsil eden kutsal bir mekândır. Orhun Yazıtları'nda Ötüken, Türk devletinin gücünün kaynağı olarak anlatılır. Türk kağanlarının burada oturması, halkın burada huzur bulması gerektiği vurgulanır. Ötüken, jeomitolojik açıdan "kutsal merkez dağ" anlayışının en önemli

örneklerinden biridir. Dağ burada yalnızca fiziksel bir yükselti değil, devlet düzeninin ve kozmik uyumun merkezi olarak görülmektedir.[495]

Türk halk anlatılarında dağlar çoğu zaman kişileştirilir. Dağların ruhları olduğuna inanılır ve bazı dağlara "ata", "baba" veya "ana" gibi isimler verilir. Anadolu'da günümüzde bile "Dağ Baba", "Dede Dağı", "Koca Dağ", "Gelin Dağı" gibi isimlerin yaşaması bu eski jeomitolojik anlayışın devamıdır.

Altay Türklerinin yaratılış anlatılarında dağlar, dünyanın düzenini sağlayan kozmik unsurlar arasında yer alır. Dağların göğe yükselmesi, yer ile gök arasındaki bağlantıyı simgeler. Şamanlar kutsal yolculuklarında dağları, ruhlar dünyasına ulaşmanın basamakları olarak görmüşlerdir. Türk halk inanışında bazı dağların içinde kutsal varlıkların yaşadığına inanılmıştır. Mağaralar da bu açıdan önemlidir. Çünkü mağara, yerin derinliği ile bilinmeyen dünyanın kapısı olarak kabul edilir.[496]

Türk halk jeomitolojisinin en önemli unsurlarından biri taş ve kaya kültüdür. Taşlar Türk düşüncesinde dayanıklılığın, ölümsüzlüğün ve kutsal gücün sembolü olmuştur. Türk destanlarında kahramanların taşlarla ilişkisi oldukça yaygındır. Bazı taşların olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılmıştır. Örneğin Türk-İslam kültüründe Yada Taşı (Yağmur Taşı), doğa olaylarını etkileyebilen kutsal bir taş olarak kabul edilmiştir.

Efsaneye göre Yada Taşı, eski Türk hükümdarlarına veya şamanlarına verilmiş gizemli bir taştır. Bu taş sayesinde yağmur yağdırıldığı, fırtına çıkarıldığı veya düşmana karşı doğa güçlerinin kullanıldığı anlatılır. Yada Taşı, jeomitolojik açıdan insan ile doğa arasındaki ilişkinin sembolüdür. İnsan doğaya hükmeden değil, onun gizli güçleriyle iletişim kurabilen bir varlık olarak görülür.[497]

Türk halk anlatılarında taşlaşma motifleri oldukça yaygındır. Bir insanın, hayvanın veya topluluğun taş olması genellikle kutsal bir olayın sonucudur. Bu anlatılar jeomitolojinin en önemli örneklerindendir, çünkü gerçek bir kaya veya doğal oluşum, mitolojik bir olayın kalıntısı olarak açıklanır. Anadolu'da birçok kaya oluşumu "Gelin Kayası", "Ağlayan Kaya", "Kız Kayası", "Delikli Taş" gibi isimlerle anılır. Bu kayaların arkasında çoğunlukla hüzünlü aşk hikâyeleri, savaş anlatıları veya ilahi cezalandırmalar bulunur.

Örneğin Ağlayan Kaya efsanelerinde, sevdiğine kavuşamayan veya büyük bir felaket yaşayan kişinin gözyaşlarından oluşan kayanın hâlâ ağladığı anlatılır. Bu tür anlatılar, kayayı yalnızca jeolojik bir oluşum olmaktan çıkarıp yaşayan bir hafıza mekânına dönüştürür.

Mağaralar Türk halk jeomitolojisinde doğum, yeniden doğuş ve başlangıç sembolüdür. En önemli örneklerden biri Ergenekon Destanıdır. Ergenekon anlatısında Türklerin büyük bir felaket sonrası demir dağlarla çevrili bir vadide yaşamaları ve daha sonra buradan çıkmaları anlatılır. Buradaki dağ ve demir unsuru yalnızca fiziksel engel değildir, yeniden doğuşun ve milletin tekrar ortaya çıkışının sembolüdür.

---

[495] Tekin Talat, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
[496] Eliade Mircea, Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
[497] Ögel Bahaeddin, age, s. 47.

Ergenekon'da dağ, kapalı bir mezar değil, yeni bir hayatın başlangıç noktasıdır. Bu nedenle Türk jeomitolojisinde dağ ve mağara hem koruyan hem de yeniden doğuran kutsal mekânlardır.

Türk halk jeomitolojisinde su da önemli bir yere sahiptir. Pınarlar, göller ve ırmaklar çoğu zaman kutsal kabul edilmiştir. Suların içinde veya çevresinde su ruhlarının yaşadığına inanılmıştır. Altay ve Sibirya Türklerinde suyun sahibi kabul edilen ruhlara saygı gösterilmiş, su kaynaklarına zarar verilmemiştir. Anadolu'da da birçok kutsal pınar, şifalı su veya dilek yeri olarak kabul edilir. Bu anlayış, doğanın korunmasına yönelik geleneksel bir ekolojik bilinç oluşturmuştur. Su sadece yaşam kaynağı değil, ruhsal bir varlık olarak görülmüştür.[498]

Türk halk jeomitolojisinde madenler de önemli bir yere sahiptir. Özellikle demir, Türk kültüründe kutsal kabul edilen bir madendir. Ergenekon Destanı'nda Türklerin demir dağı eriterek çıkmaları, demirin yeniden doğuş ve özgürlük sembolü hâline gelmesini sağlamıştır. Demircilik, eski Türklerde yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, kutsal bir zanaat olarak görülmüştür. Demirciler olağanüstü yeteneklere sahip kişiler olarak kabul edilmiştir. Yeraltı ise kötü veya bilinmeyen güçlerin alanıdır. Türk mitolojisinde Erlik Han'ın yeraltı dünyasının hâkimi olması, yerin derinliklerine yüklenen kozmik anlamı gösterir.

Türk halk jeomitolojisi, insan ile doğa arasındaki ilişkinin kültürel hafızasıdır. Dağlar, taşlar, mağaralar, sular ve madenler sadece doğal unsurlar olarak değil, geçmişin, inancın ve kimliğin taşıyıcıları olarak görülmüştür. Bu anlayış sayesinde coğrafya, yalnızca üzerinde yaşanılan bir alan olmaktan çıkmış, hikâyeleri, kahramanları ve kutsallıkları olan canlı bir kültürel mekâna dönüşmüştür. Bir dağın adı, bir kayanın biçimi veya bir pınarın suyu, binlerce yıllık bir anlatının günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Dünya jeomitolojisi içinde Türk halk jeomitolojisinin özel yeri, doğayı insan merkezli değil, insan-doğa-ruh bütünlüğü içinde değerlendirmesidir. Bu yönüyle Türk gelenekleri, dünyanın birçok kültüründe görülen kutsal dağ, kutsal taş, kutsal su ve kutsal maden anlayışlarıyla büyük benzerlik gösterir.

XV-1. Kırk Kız Kayaları

Türk halk jeomitolojisi içinde yer alan Kırk Kız Kayaları, Anadolu ve Orta Asya Türk kültüründe görülen taşa dönüşme (petrifikasyon) mitlerinin, kutsal kaya anlatılarının ve kadın kahramanlık motiflerinin önemli örneklerinden biridir. Türk halk inanışında kaya ve taşlar çoğu zaman yalnızca jeolojik oluşumlar olarak değil, geçmişte yaşanmış olağanüstü olayların, kutsal kişilerin veya toplumsal hafızanın maddi izleri olarak kabul edilir. Kırk Kız Kayaları anlatıları da bu anlayışın bir sonucudur. Kayalar, bir olayın "donmuş zamanı" olarak görülür, yani taşlaşmış bedenler, insan hayatının ve inancının doğa üzerindeki kalıcı izleri olarak yorumlanır.

"Kırk kız" motifi Türk dünyasında oldukça yaygındır. Kırk sayısı Türk kültüründe kutsal ve sembolik bir anlam taşır. Kırk, tamamlanmayı, olgunlaşmayı, sınavdan geçmeyi ve

[498] İnan Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

olağanüstü bir topluluğu ifade eder. Bu nedenle Türk destanlarında, halk hikâyelerinde ve efsanelerinde kırk kahraman, kırk yiğit veya kırk kız gibi motiflere sıkça rastlanır. Kırk Kız Kayaları da bu gelenek içinde, bir grup genç kızın yaşadığı olağanüstü olayın kayalarda sonsuza kadar kalması şeklinde anlatılır.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı biçimlerde anlatılan Kırk Kız Kayaları efsanelerinin en yaygın şekillerinden biri şöyledir: Bir zamanlar bir köyde veya kalede yaşayan kırk genç kız, büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalır. Bazı anlatılarda düşman saldırısı, bazı anlatılarda zorla evlendirilme tehdidi, bazı anlatılarda ise namuslarını ve özgürlüklerini koruma mücadelesi söz konusudur. Kızlar kurtuluş için dua ederler ve Allah'tan veya kutsal güçlerden yardım isterler. Bunun üzerine bir mucize gerçekleşir ve kırk kız oldukları yerde taş kesilir. Böylece düşmanların eline geçmekten kurtulurlar ve bedenleri kayalara dönüşerek sonsuza kadar yaşamaya devam eder.

Bu anlatıda taşlaşma bir ceza değil, çoğunlukla koruyucu ve kutsal bir dönüşüm olarak görülür. Kızların taş olması, ölüm anlamına gelmez, aksine onların saflığının, direncinin ve unutulmazlığının sembolüdür. Kaya artık yalnızca kaya değildir, içinde insan hafızasını taşıyan kutsal bir varlıktır.[499]

Türk halk anlatılarında taşlaşma motifi oldukça eski bir inanışa dayanır. İnsanların taş olması, çoğunlukla olağanüstü bir olayın sonucu olarak ortaya çıkar. Bu motif, dünyanın farklı kültürlerinde de görülür. Yunan mitolojisinde Niobe'nin taşa dönüşmesi, İncil'deki Lut'un karısının tuz sütununa dönüşmesi gibi örnekler vardır. Türk halk kültüründe ise taşlaşma çoğu zaman kutsal kişilerin korunması veya bir olayın sonsuza kadar hatırlanması anlamını taşır.

[499] Kalafat Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 87.

Kırk Kız Kayaları bu açıdan jeomitolojik olarak büyük önem taşır. Çünkü gerçek bir kaya oluşumu, halk tarafından geçmişte yaşanmış kutsal bir olayın kalıntısı olarak açıklanır. Jeoloji açısından doğal süreçlerle oluşan kaya, kültürel açıdan bir "hafıza taşı" hâline gelir. Bu durum jeomitolojinin temel anlayışıyla örtüşür: İnsan toplulukları, çevrelerindeki olağanüstü doğal oluşumları anlamlandırmak için mitolojik hikâyeler üretirler. Böylece doğa ile kültür arasında sembolik bir bağ kurulur.[500]

Kırk Kız Kayaları anlatısında "kırk" sayısı rastgele seçilmiş değildir. Türk kültüründe kırk sayısı kutsal ve tamamlayıcı bir sayı olarak kabul edilir. Türk destanlarında: kırk yiğit, kırk kız, kırk eren, kırk gün kırk gece süren törenler, kırk yıllık dönemler gibi ifadeler yaygın biçimde kullanılır. Şamanist ve eski Türk inançlarında kırk sayısı bir geçiş sürecini ve tamamlanmayı ifade eder. Bu nedenle kırk kızın taşlaşması, yalnızca bireysel bir olay değil, toplumun hafızasına kazınmış kutsal bir dönüşüm olarak değerlendirilir.[501]

Anadolu'nun birçok yerinde "Kırk Kızlar", "Kırk Kız Kayası", "Kırk Kızlar Tepesi" veya benzeri adlarla anılan doğal oluşumlara rastlanır. Bu isimlerin bazıları doğrudan taşlaşma efsaneleriyle ilişkilidir. Doğu Anadolu halk anlatılarında bazı kaya grupları, düşmandan kaçan veya kutsal kabul edilen kırk kızın taşlaşmasıyla açıklanır. Bölgedeki eski Türk inançları ile İslami motifler birleşerek bu tür anlatıları oluşturmuştur. Bazı yörelerde düğün sırasında, baskın veya felaket nedeniyle insanların taş kesildiğine inanılan kayalara "Kırk Kızlar" adı verilmiştir. Bu anlatıların ortak özelliği, kayaların geçmişte yaşayan insanların bedenleri olduğuna dair inançtır.[502]

Kırk Kız Kayaları anlatılarında kadın figürü özel bir yere sahiptir. Kızlar burada pasif kişiler değil, kendi kaderlerini belirleyen, onurlarını ve özgürlüklerini koruyan kahramanlar olarak görülür. Taşa dönüşme motifi, kadınların yok oluşunu değil, onların toplum hafızasında ölümsüzleşmesini ifade eder. Kaya sertliği, dayanıklılık ve direnç sembolüdür. Bu nedenle Kırk Kız Kayaları, Türk halk kültüründe kadın gücünün ve fedakârlığının doğal bir anıtı olarak değerlendirilebilir.

Bu nedenle Kırk Kız Kayaları, yalnızca bir efsane değil, insanın doğayı anlamlandırma biçiminin önemli bir örneğidir. Kayalar, milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin ürünü olmasına rağmen halk kültüründe geçmişin yaşayan tanıkları hâline gelir.

Türk halk jeomitolojisinde Kırk Kız Kayaları, taşlaşma mitlerinin, kutsal kaya inancının ve kadın kahramanlık anlatılarının birleştiği önemli bir kültürel mirastır. Bu kayalar, Türk insanının doğaya yalnızca fiziksel bir çevre olarak değil, içinde tarih, ruh ve hafıza taşıyan canlı bir varlık olarak baktığını gösterir. Kırk Kız Kayaları'nın gerçek değeri, yalnızca jeolojik özelliklerinde değil, taşıdığı hikâyede, toplumun ortak hafızasında ve doğayla kurduğu sembolik ilişkidedir. Jeomitoloji açısından bu tür anlatılar, insanların yeryüzündeki oluşumlara anlam verme çabasının en güzel örneklerinden biridir.

---

[500] Dundes Alan (ed.), Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth, University of California Press, Berkeley, 1984, s. 45.
[501] Ögel Bahaeddin, age, s. 320.
[502] Boratav Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 110.

XV-2. Şahmeran

Türk halk jeomitolojisi içinde Şahmeran, doğrudan bir kaya, dağ veya taşlaşma miti olmamakla birlikte, yeraltı dünyası, mağaralar, gizli sular, yılan kültü ve doğanın saklı bilgeliği ile ilişkili önemli bir jeomitolojik figürdür. Şahmeran anlatıları, insanın yerin derinliklerine, mağaralara ve bilinmeyen doğal alanlara yüklediği kutsal anlamların bir ürünüdür. Bu yönüyle Şahmeran, jeomitoloji açısından "yeraltının koruyucusu", "toprağın bilgeliğini taşıyan varlık" ve "doğanın gizli düzeninin temsilcisi" olarak değerlendirilebilir.

Şahmeran adı Farsça kökenlidir ve "şah" (hükümdar) ile "maran" (yılanlar) kelimelerinin birleşiminden oluşur. Anlamı "yılanların şahı" veya "yılanların hükümdarı"dır. Ancak Şahmeran klasik anlamda korkutucu bir yaratık değildir. Halk anlatılarında yarı insan yarı yılan biçiminde, olağanüstü bilgilere sahip, bilge ve iyiliksever bir varlık olarak tasvir edilir. Yer altında yaşayan Şahmeran, özellikle mağara ve gizli yerlerle ilişkilendirilir. Bu özellikleri onu Türk halk jeomitolojisinde önemli bir figür hâline getirir.

Şahmeran anlatılarında mağara, sıradan bir kaya boşluğu değildir. Mağara, yeraltı bilgeliğinin kapısı, insan dünyası ile bilinmeyen âlem arasındaki geçiş noktasıdır. Bu anlayış, dünyanın birçok eski kültüründe görülen kutsal mağara düşüncesiyle benzerlik taşır. Eski Türk inançlarında da mağaralar bazen yaratılış, yeniden doğuş ve kutsal güçlerle iletişim alanları olarak kabul edilmiştir.[503]

Şahmeran efsanelerinin en bilinen şekli Anadolu'da, özellikle Mardin, Tarsus, Adana, İçel ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde anlatılır. Hikâyenin temel unsuru, genç bir insanın tesadüfen veya kader yoluyla Şahmeran'ın yaşadığı yeraltı ülkesine ulaşmasıdır. En yaygın anlatıya göre Cemşab (Camşab) adlı genç bir kişi arkadaşları tarafından bir kuyuya bırakılır. Kuyunun içinde gizli bir dünya keşfeder. Bu yer, yeraltında bulunan olağanüstü güzellikte bir bahçe veya saraydır. Burada Şahmeran ve yılan topluluğu yaşamaktadır. Şahmeran, Cemşab'a zarar vermez, ona bilgilerini aktarır, doğanın sırlarını, şifalı bitkileri ve hastalıkların tedavisini öğretir.

Bu anlatıda kuyu ve mağara önemli jeomitolojik sembollerdir. Kuyu, yer yüzeyi ile yeraltı arasındaki geçiş noktasıdır. Cemşab'ın aşağıya inmesi, sıradan insan dünyasından gizli bilgi dünyasına geçişi temsil eder. Yeraltı burada karanlık ve kötü bir alan değil, aksine bilginin, şifanın ve dönüşümün kaynağıdır.[504]

---

[503] Ögel Bahaeddin, age, s. 569.

[504] Alangu Tahir, Keloğlan Masalları, İstanbul, 1967.

Şahmeran anlatılarının temelinde eski yılan kültü bulunmaktadır. Yılan, birçok eski kültürde hem korkulan hem de kutsal kabul edilen bir varlıktır. Bunun nedeni yılanın toprağın altında yaşaması, deri değiştirmesi ve yeniden doğuşu simgelemesidir. Türk ve Orta Asya inançlarında yılan, bazen yeraltı dünyasının sembolü, bazen de koruyucu ruh olarak görülmüştür. Anadolu'da bazı yörelerde evleri ve toprağı koruyan yılanlara zarar verilmemesi gerektiğine inanılmıştır.

Şahmeran, bu eski yılan sembolizmini farklı bir biçimde taşır. O yalnızca bir hayvan biçimli varlık değildir, doğanın gizli bilgisini bilen, insanlara şifa veren kutsal bir bilgedir. Bu nedenle Şahmeran figürü, doğa-insan ilişkisinin mitolojik bir anlatımıdır. Jeomitolojik açıdan yılanın yer altında yaşaması, onun toprağın derinlikleriyle ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Bu durum madenlerin, yeraltı sularının ve gizli doğal güçlerin yılan sembolüyle anlatılmasına neden olmuştur.[505]

Şahmeran efsanesinin en dramatik bölümü onun ölümüdür. Anlatıya göre Cemşab uzun yıllar Şahmeran'ın yanında kalır ve onun sırrını saklar. Ancak zaman içinde insanlar Şahmeran'ın yerini öğrenmek isterler. Bazı anlatılarda padişah hastalanır ve onu iyileştirecek tek kişinin Şahmeran olduğu anlaşılır. Cemşab, istemeden de olsa Şahmeran'ın yerini açıklamak zorunda kalır. Şahmeran yakalanır ve öldürülür.

Fakat Şahmeran ölmeden önce Cemşab'a bilgeliğini aktarır. Onun bedeninden elde edilen şifa ve bilgi, insanlığa fayda sağlar. Bazı anlatılarda Şahmeran'ın eti veya kanı ile ilgili simgesel ifadeler bulunur. Bu motif, eski mitolojilerde görülen bilginin fedakârlık yoluyla insanlığa aktarılması temasına benzer. Jeomitolojik açıdan burada önemli olan nokta şudur: Yeraltında yaşayan kutsal varlığın bilgisi, insan dünyasına geçmektedir. Yani toprağın derinliklerinde saklı olan sırlar, insanlığın yaşamını değiştiren bir güce dönüşmektedir.[506]

Şahmeran özellikle Tarsus ile güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. Halk arasında Tarsus çevresindeki bazı mağaralar ve yeraltı mekânları Şahmeran'ın yaşadığı yerler olarak kabul edilir. Bu nedenle Tarsus'ta Şahmeran kültürü önemli bir yerel kimlik unsurudur. Tarsus'un tarih boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapması, bu tür yeraltı ve mağara anlatılarının oluşmasına uygun bir kültürel ortam sağlamıştır. Antik dönemlerden beri mağaralar, kutsal alanlar ve yeraltı geçitleri insanların hayal dünyasında özel anlamlar taşımıştır.

Şahmeran'ın Tarsus ile ilişkilendirilmesi, jeomitolojik açıdan gerçek bir coğrafyanın mitolojik hafızaya dönüşmesinin güzel bir örneğidir. Bir mağara veya yeraltı mekânı, halk anlatıları sayesinde kutsal bir hikâyenin merkezi hâline gelmiştir. Türk halk jeomitolojisinde Şahmeran, yeraltının bilgeliğini, mağaranın kutsallığını ve doğanın gizli güçlerini temsil eden eşsiz bir figürdür. O, yalnızca bir efsane kahramanı değil, insanın toprağın derinliklerine, bilinmeyene ve doğanın görünmeyen yönlerine duyduğu merakın sembolüdür. Şahmeran anlatısı, kayalar, mağaralar, yeraltı suları ve toprakla ilgili eski inanışların halk kültüründeki devamıdır. Bu nedenle jeomitoloji açısından Şahmeran, "yerin altında saklanan bilginin ve doğanın hafızasının kişileştirilmiş hâli" olarak değerlendirilebilir.

---

[505] Eliade Mircea, 1962, age, s. 165.

[506] Elçin Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1986, s. 410.

XV-3. Ağrı Dağı

Türk halk jeomitolojisi içinde Ağrı Dağı, yalnızca Türkiye'nin en yüksek dağı olarak değil, yaratılış, tufan, kutsal mekân, göğe yakınlık ve insanlığın yeniden başlangıcı ile ilişkilendirilen mitolojik bir merkez olarak kabul edilir. Dağlar, dünyanın birçok kültüründe olduğu gibi Türk ve Anadolu halk inanışlarında da yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı sağlayan kutsal varlıklar olarak görülür. Ağrı Dağı, özellikle Nuh Tufanı ve Nuh'un Gemisi anlatısı ile birleşerek dünya jeomitolojisinin en önemli dağlarından biri hâline gelmiştir.

Jeomitoloji açısından Ağrı Dağı'nın önemi, gerçek bir jeolojik oluşumun insanlık tarihine ait büyük bir anlatıyla birleşmesinden kaynaklanır. Volkanik kökenli bir dağ olan Ağrı, halk hafızasında yalnızca lavlardan ve kayaçlardan oluşan bir kütle değildir, tufandan sonra yaşamın yeniden başladığı, kutsal geminin sığındığı ve insanlığın ikinci kez dünyaya yayıldığı yer olarak düşünülür. Bu nedenle Ağrı Dağı, doğa ile kutsal tarih arasında bir köprü oluşturur.[507]
Ağrı Dağı (Ararat), Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan büyük bir stratovolkandır. Yaklaşık 5.137 metre yüksekliği ile Türkiye'nin en yüksek noktasıdır. Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı olmak üzere iki volkanik koniden oluşur. Jeolojik açıdan genç sayılabilecek bir volkanik yapıya sahip olan Ağrı Dağı, geçmişte çeşitli volkanik faaliyetler göstermiştir.

Ancak halk kültüründe dağın anlamı jeolojik özelliklerinin çok ötesindedir. Dağ, "dünyanın merkezi", "göğe yükselen sütun" ve "kutsal sığınak" gibi sembolik anlamlar kazanmıştır. Özellikle zirvesinin sürekli karla kaplı olması, onu ulaşılması güç ve gizemli bir yer hâline getirmiştir. Eski toplumlarda yüksek dağlar genellikle tanrısal alanlar olarak kabul edilmiştir. Çünkü dağ zirveleri insan dünyası ile göksel alan arasında sınır oluşturur. Ağrı Dağı da bu anlayış içerisinde kutsal bir dağ kimliği kazanmıştır.

[507] Eliade Mircea, Kutsal ve Dindışı, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991.

Ağrı Dağı'nın en bilinen jeomitolojik anlatısı Nuh Tufanı ve Nuh'un Gemisi hikâyesidir. Tevrat'ın Tekvin kitabında anlatılan tufan hikâyesine göre Tanrı, insanlığın kötülüklerinden dolayı büyük bir tufan gönderir. Nuh'a bir gemi yapmasını emreder ve ailesi ile birlikte her canlı türünden bir çift hayvanı gemiye almasını ister. Tufan sona erdiğinde geminin "Ararat dağları üzerine oturduğu" belirtilir. Daha sonraki Yahudi, Hristiyan ve İslami yorumlarda Ararat adı çoğunlukla Ağrı Dağı ile ilişkilendirilmiştir.

İslam geleneğinde ise Kur'an'da geminin Cudi Dağı üzerine oturduğu belirtilir (Hûd Suresi 11/44). Ancak halk inanışlarında zaman içinde Ağrı Dağı da Nuh'un Gemisi ile güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. Bu durum, kutsal metinlerin coğrafi yorumlarla birleşerek yeni halk anlatıları oluşturmasının güzel bir örneğidir. Ağrı Dağı çevresinde yaşayan halklar arasında anlatılan efsanelerde, Nuh'un gemisinin zirveye yakın bir yerde kaldığı, taşlaştığı veya kalıntılarının hâlâ dağın üzerinde bulunduğu anlatılır. Bu anlatılar jeomitoloji açısından önemlidir, çünkü gerçek bir dağ oluşumu, insanlığın yeniden yaratılışıyla ilişkilendirilmiş ve kutsal bir coğrafyaya dönüştürülmüştür.[508]

Ağrı Dağı çevresindeki halk anlatılarında gemi, yalnızca ahşaptan yapılmış bir araç değildir. O, eski dünyanın sona ermesini ve yeni dünyanın başlamasını sağlayan kutsal bir araçtır. Bazı yerel anlatılarda: geminin ağrı dağı üzerinde kaldığı, gemiden kopan parçaların taşlaştığı, dağın içinde kutsal izlerin bulunduğu, bazı kaya şekillerinin gemiye ait olduğu söylenir. Bu anlatılar, jeomitolojinin temel özelliklerinden birini gösterir: İnsanlar olağanüstü doğal şekilleri açıklamak için mitolojik hikâyeler oluştururlar. Bir kaya, mağara veya dağ oluşumu yalnızca fiziksel bir nesne olmaktan çıkar ve geçmişin canlı tanığı hâline gelir.[509]

Türk halk kültüründe dağlar özel bir yere sahiptir. Eski Türk inançlarında dağlar, kutsal varlıklar olarak görülmüş ve bazı dağlara kurbanlar sunulmuştur. Dağların koruyucu ruhları olduğuna inanılmıştır. Ağrı Dağı da özellikle Doğu Anadolu halk kültüründe güçlü bir semboldür. Dağ: ulaşılmazlık, güç, sabır, kutsallık, dayanıklılık anlamlarını taşır. Ağrı Dağı'nın zirvesine çıkmak, halk anlatılarında sıradan bir yolculuk değil, kutsal bir sınava dönüşür. Bu yönüyle dağ, insanın doğa karşısındaki küçüklüğünü ve aynı zamanda doğayla kurduğu manevi ilişkiyi temsil eder.[510]

Ağrı Dağı anlatısı, dünya tufan mitolojileri içinde önemli bir yere sahiptir. Mezopotamya'daki Utnapiştim, Atrahasis, İncil'deki Nuh, Hint mitolojisindeki Manu ve Yunan mitolojisindeki Deukalion anlatılarıyla ortak bir temayı paylaşır: eski dünyanın yok olması, büyük bir felaket, seçilmiş kişinin kurtuluşu, yeni yaşamın başlaması. Ancak Ağrı Dağı anlatısının özel yönü, tufan sonrası kurtuluş mekânının belirli bir coğrafi dağ ile özdeşleştirilmesidir. Böylece mitolojik olay, gerçek bir yeryüzü şekline bağlanmıştır. Bu durum jeomitolojinin en önemli örneklerinden biridir: İnsanlık, büyük doğal olayları açıklarken onları yaşadığı coğrafyanın önemli unsurlarıyla ilişkilendirir.

Ağrı Dağı, Türk edebiyatında ve halk kültüründe de önemli bir semboldür. Dağ, özellikle özgürlük, aşk, ayrılık ve direnç kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yaşar Kemal'in "Ağrı Dağı Efsanesi" adlı romanında Ağrı Dağı, yalnızca bir doğal mekân

---

[508] Kur'an-ı Kerim, Hûd Suresi 44. ayet.
[509] Boratav Pertev Naili, age, s. 107.
[510] İnan Abdülkadir, age, s. 51.

değil, aşkın, onurun ve halk direnişinin sembolüdür. Romanda dağın etrafında oluşan efsane atmosferi, halkın doğayla kurduğu mitolojik ilişkiyi yansıtır.

Türk halk jeomitolojisinde Ağrı Dağı, yeryüzünün yalnızca fiziksel bir yükseltisi değil, insanlığın hafızasını taşıyan kutsal bir coğrafyadır. Nuh Tufanı anlatısıyla birleşen dağ, felaket sonrası yeniden doğuşun, umudun ve yaşamın devamlılığının sembolü hâline gelmiştir. Ağrı Dağı'nın kayaları, buzulları ve zirvesi halk anlatılarında yalnızca jeolojik unsurlar değildir, geçmişten gelen kutsal hikâyelerin taşıyıcılarıdır. Bu nedenle Ağrı Dağı, jeomitolojinin en güçlü örneklerinden biri olarak değerlendirilir. Dağ burada hem jeolojik bir oluşum, hem mitolojik bir hafıza mekânı, hem de insanın doğa karşısındaki hayranlığının sembolüdür.

Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'nda bulunduğu iddiası halk inanışı ve çeşitli araştırma tartışmaları içinde yer almaktadır, bilimsel olarak kesin biçimde doğrulanmış bir arkeolojik buluntu değildir. Ancak bu anlatı, jeomitoloji açısından gerçek bir doğal oluşumun nasıl güçlü bir kültürel ve mitolojik anlam kazandığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

XV-4. Cilo Dağları

Türk halk jeomitolojisi içinde Cilo Dağları, yalnızca yüksekliği, buzulları ve görkemli kaya yapılarıyla değil, dağ kültü, kutsal zirve anlayışı, efsanevi varlıklar, doğa ruhları ve halk hafızası ile önemli bir yere sahiptir. Hakkâri yöresinde yer alan Cilo Dağları, Türkiye'nin en yüksek ve en sarp dağlık alanlarından biridir. Toros-Zagros dağ sisteminin devamı olan bu bölge, tarih boyunca farklı halkların yaşam alanı olmuş, dağları, vadileri, buzulları ve mağaraları çeşitli mitolojik anlatıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Jeomitoloji açısından Cilo Dağları'nın önemi, insanın yüksek dağları yalnızca fiziksel yükseltiler olarak değil, kutsal ve gizemli mekânlar olarak algılaması ile ilgilidir. Zirveler, eski toplumlarda gökyüzüne yakınlıkları nedeniyle kutsal kabul edilmiş, buzullar, kayalıklar ve ulaşılması zor vadiler ise doğaüstü güçlerin yaşadığı alanlar olarak düşünülmüştür. Cilo Dağları da halk anlatılarında "ulaşılmazlık", "gizem", "koruyuculuk" ve "kadim bilgi" sembollerini taşır.[511]

Cilo Dağları, Hakkâri ilinin Yüksekova ve Şemdinli çevresinde yükselen, yüksek zirveleri ve buzul alanlarıyla dikkat çeken bir dağ silsilesidir. Bölgenin en önemli zirvelerinden biri Uludoruk (Reşko) Tepesi olup yaklaşık 4.135 metre yüksekliğiyle Türkiye'nin ikinci en yüksek noktasıdır.

Dağların üzerinde bulunan buzullar, Anadolu'nun en önemli yüksek dağ buzullarından bazılarıdır. Binlerce yıllık iklim değişimlerinin izlerini taşıyan bu buzullar, halk kültüründe yalnızca doğal oluşumlar değil, "dağın nefesi", "dağın ömrü" veya "kadim zamanların kalıntısı" gibi sembolik anlamlarla değerlendirilmiştir. Eski toplumlarda buzullar ve karla kaplı zirveler, erişilemeyen ve insanüstü güçlerin bulunduğu yerler

[511] Ögel Bahaeddin, age, s. 437.

olarak görülmüştür. Bu nedenle Cilo Dağları'nın zirveleri de halk hayal dünyasında kutsal bir karakter kazanmıştır.[512]

Türk halk inanışlarında dağlar özel bir yere sahiptir. Eski Türk inanç sisteminde dağlar, yer ile gök arasındaki kutsal bağlantı noktaları olarak kabul edilmiştir. Bazı dağların ruhu olduğuna, insanları koruduğuna ve kutsal güçler taşıdığına inanılmıştır. Orta Asya Türklerinde "dağ kültü" önemli bir inanç unsurudur. Örneğin Altay Türklerinde kutsal dağlar, ataların ruhlarının bulunduğu yerler olarak görülür. Bu anlayış Anadolu'ya taşınmış ve birçok dağ kutsal anlamlar kazanmıştır.

Cilo Dağları da özellikle Hakkâri yöresindeki halk kültüründe güçlü bir dağ sembolüdür. Dağ, hem yaşam kaynağı hem de sınır bölgesi olarak algılanmıştır. Sert iklimi, yüksekliği ve ulaşılması güç yapısı nedeniyle insan üzerinde saygı ve korku karışımı bir etki oluşturmuştur. Bu durum jeomitolojik açıdan önemlidir, çünkü doğal bir oluşum olan dağ, halkın zihninde canlı ve kişilik kazanmış bir varlığa dönüşmektedir.

Hakkâri ve çevresindeki halk anlatılarında dağlar yalnızca taş ve topraktan oluşan yapılar değildir. Dağların içinde görünmeyen güçlerin, eski varlıkların veya koruyucu ruhların bulunduğuna dair inanışlar vardır. Cilo Dağları gibi yüksek ve sarp bölgeler, halk tarafından "sırların saklandığı yerler" olarak düşünülmüştür. Kayalık alanlar, mağaralar ve ulaşılması zor vadiler bazen olağanüstü olaylarla ilişkilendirilmiştir. Bölgede anlatılan bazı halk hikâyelerinde dağların: kaybolan kişileri sakladığı, kahramanlara sığınak olduğu, kutsal kişilerin yaşadığı yerler olduğu, doğaüstü varlıkların mekânı olduğu anlatılır. Bu anlatılar doğrudan yazılı mitoloji metinlerinden çok, sözlü halk kültürünün ürünleridir. Ancak jeomitoloji açısından bunlar önemlidir, çünkü doğal çevrenin insan zihnindeki sembolik karşılığını gösterir.

Ağrı Dağı kadar yaygın olmasa da Doğu Anadolu ve Hakkâri çevresindeki bazı halk anlatılarında yüksek dağlar tufan sonrası kurtuluş ve yeniden başlangıç düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Bazı yerel anlatılarda, büyük tufandan sonra insanların yüksek dağlara sığındığı, dağların insanlığı felaketten koruduğu ifade edilir. Bu tür anlatılar, Mezopotamya ve Anadolu'nun geniş tufan geleneğiyle bağlantılıdır. Cilo Dağları'nın Zagros sistemi içinde yer alması da bu açıdan önemlidir. Mezopotamya uygarlıkları ile Anadolu'nun kesişim bölgesinde bulunan bu dağlar, tarih boyunca "yüksek ve güvenli yer" düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak Cilo Dağları ile doğrudan Nuh'un Gemisi arasında güçlü ve yaygın bir klasik anlatı bulunmamaktadır. Buradaki ilişki daha çok dağların tufan sonrası sığınak olarak görülmesi ve kutsal yüksek yer anlayışı üzerinden kurulmaktadır.[513]

[512] Atalay İbrahim, Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri, Orman Bakanlığı Yayınları, İzmir, 2002, s. 115.

Türk ve Orta Asya mitolojilerinde yüksek dağlar çoğu zaman göksel varlıklarla ilişkilendirilir. Kartal gibi yükseklerde uçan hayvanlar, kutsal alanların koruyucuları olarak görülür. Cilo Dağları'nın yüksek zirveleri ve ulaşılmaz kayalıkları da benzer biçimde halk hayalinde özgürlük, güç ve bağımsızlık sembolü hâline gelmiştir. Dağın zirvesine ulaşmak, yalnızca fiziksel bir tırmanış değil, sembolik olarak insanın kendini aşması anlamına gelir. Bu nedenle dağ anlatılarında sık görülen "zirveye çıkma", "yasak bölgeye girme" ve "gizli bilgiye ulaşma" motifleri Cilo gibi yüksek dağlarla uyum içindedir.

Günümüzde Cilo Dağları, doğal güzellikleri, buzulları ve biyolojik çeşitliliği nedeniyle önemli bir doğal miras alanıdır. Ancak bölgenin kültürel anlamı yalnızca doğa turizmi ile sınırlı değildir. Cilo Dağları: halk hikâyelerinin yaşadığı, dağ kültürünün sürdüğü, doğa ile insan arasındaki ilişkinin korunduğu, geçmiş kuşakların hafızasını taşıyan bir coğrafyadır. Jeomitoloji açısından Cilo Dağları, insanın doğayı anlamlandırma biçiminin güzel bir örneğidir. Dağın kayaçları milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin ürünüdür, ancak insan kültürü bu kayalara anlam, hafıza ve kutsallık yüklemiştir.

Türk halk jeomitolojisinde Cilo Dağları, Ağrı Dağı gibi belirgin bir tek mitolojik hikâyeye sahip olmamakla birlikte, kutsal dağ anlayışının, doğa ruhları inancının, yüksek zirve sembolizminin ve yer hafızasının güçlü bir temsilcisidir. Cilo Dağları'nın buzulları, kayalıkları ve zirveleri halk kültüründe yalnızca doğal unsurlar değildir. Onlar geçmişin izlerini taşıyan, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi anlatan kutsal mekânlardır. Jeomitolojik açıdan Cilo Dağları, "taşın, buzun ve dağın insan hafızasında anlam kazanması"nın en güçlü örneklerinden biridir.

Cilo Dağları ile ilgili anlatılar büyük ölçüde sözlü halk kültürüne dayanmaktadır. Bu nedenle Ağrı Dağı–Nuh Tufanı örneğinde olduğu gibi tek ve ortak kabul edilen bir mitolojik metin bulunmaz, ancak dağ kültü, kutsal mekân anlayışı ve doğa ile insan arasındaki sembolik ilişki bakımından Türk halk jeomitolojisinin önemli bir unsurudur.

XV-5. Peri Bacaları

Türk halk jeomitolojisi içinde Peri Bacaları, doğanın oluşturduğu olağanüstü kaya şekillerinin insan hayal dünyasında kutsal ve mitolojik anlamlar kazanmasının en güzel örneklerinden biridir. Kapadokya bölgesinde, özellikle Göreme, Uçhisar, Zelve, Paşabağları, Çavuşin ve Ürgüp çevresinde görülen peri bacaları, milyonlarca yıl süren volkanik faaliyetler, tüf tabakalarının aşınması ve doğal erozyon süreçleri sonucunda oluşmuştur. Ancak halk kültüründe bu kaya oluşumları yalnızca jeolojik yapılar değildir, içinde perilerin, kutsal varlıkların, koruyucu ruhların ve geçmiş zaman insanlarının yaşadığı gizemli mekânlar olarak düşünülmüştür.

Jeomitoloji açısından Peri Bacaları, insanın doğal kaya oluşumlarını açıklamak için oluşturduğu mitolojik anlatıların önemli bir örneğidir. İnsanlar şekilleri olağanüstü olan kayaları sıradan taşlar olarak görmemiş, onlara canlılık, kişilik ve kutsallık yüklemiştir. Böylece jeolojik süreçlerle oluşan kayalar, halk hafızasında mitolojik varlıklara dönüşmüştür.[514]

---

[513] Bottéro Jean, Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 212.
[514] Eliade Mircea, 1991, age, s. 56.

Kapadokya Peri Bacaları'nın oluşumu yaklaşık milyonlarca yıl önce Erciyes, Hasan ve Melendiz dağlarının volkanik faaliyetleriyle başlamıştır. Volkanlardan çıkan kül ve lavların oluşturduğu yumuşak tüf tabakaları zamanla yağmur, rüzgâr ve sıcaklık farklarının etkisiyle aşınmıştır. Daha sert kaya bloklarının koruduğu alt kısımlar ise sütun biçiminde kalmış ve bugün "peri bacası" olarak adlandırılan yapılar ortaya çıkmıştır.

Ancak halkın bu doğal süreci bilimsel olarak açıklama biçimi farklı olmuştur. Olağanüstü şekillere sahip kayalar, insan zihninde doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir. Kayaların insanlara, hayvanlara veya yapılara benzeyen biçimleri, onların canlı varlıklar gibi algılanmasına yol açmıştır. Bu durum jeomitolojinin temel konusudur: Yeryüzünün fiziksel oluşumlarının insan kültüründe anlam kazanması.[515]
"Peri Bacası" adı, bu kaya oluşumlarının halk tarafından perilerin yaşadığı yerler olarak düşünülmesinden kaynaklanır. Türk halk kültüründe peri kelimesi yalnızca masallardaki varlıkları değil, doğa ile ilişkili gizemli ve görünmeyen güçleri de ifade eder. Anadolu inanışlarında periler çoğu zaman: ıssız yerlerde yaşayan, su kaynaklarını ve mağaraları koruyan, insanlara yardım edebilen veya zarar verebilen, güzellik ve gizemle ilişkilendirilen varlıklar olarak anlatılır. Kapadokya'nın kayalık vadileri, mağaraları ve yeraltı şehirleri bu tür inanışların gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Çünkü bölgedeki kaya oyukları ve yeraltı yapıları, insanlara görünmeyen bir dünyanın kapıları gibi görünmüştür.

Kapadokya'da anlatılan en yaygın efsanelerden birine göre, geçmiş zamanlarda bölgede insanlar ile periler birlikte yaşamaktadır. Periler yer altında veya kayaların içinde bulunan gizli mekânlarda yaşarlar. İnsanlar ile periler arasında zaman zaman dostluklar kurulsa da bazı olaylar sonucunda bu birliktelik sona erer.

Bir anlatıya göre periler, insanların yaşamına yardım eder, ancak insanlar onların sırrını öğrenmeye çalışınca veya yasaklarını çiğneyince periler bölgeyi terk eder.

[515] Atalay İbrahim, Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri, Orman Bakanlığı Yayınları, İzmir, 2002, s. 85.

Gittikleri zaman geride bıraktıkları taş yapılar, bugün görülen peri bacalarına dönüşür. Başka bir halk anlatısında ise peri bacalarının aslında taşa dönüşmüş periler olduğu söylenir. Bu anlatı, Anadolu'da yaygın olan "taşa dönüşme" motifinin bir örneğidir. İnsan, hayvan veya doğaüstü varlıkların bir olay sonucunda taşa dönüşmesi, dünyanın birçok kültüründe görülen ortak bir mitolojik temadır. Bu açıdan Peri Bacaları, Türk halk jeomitolojisinde hem doğal oluşum hem de taşlaşmış canlı varlık anlatısı olarak önem taşır.[516]

Peri Bacaları yalnızca Türk halk anlatılarında değil, bölgenin Hristiyanlık tarihi içinde de önemli bir kutsal coğrafya oluşturmuştur. Kapadokya, erken Hristiyanlık döneminde keşişlerin, din adamlarının ve inzivaya çekilen insanların yaşadığı önemli merkezlerden biri olmuştur. Kayaların içine oyulan kiliseler, manastırlar ve yaşam alanları, bölgenin doğal yapısıyla birleşerek benzersiz bir kültürel peyzaj oluşturmuştur. Özellikle Göreme Vadisi'ndeki kaya kiliseleri, insanların doğanın sunduğu jeolojik yapıları kutsal mekânlara dönüştürmesinin örnekleridir. Bu durum jeomitoloji açısından önemlidir, çünkü aynı kaya oluşumu farklı dönemlerde farklı kültürel anlamlar kazanmıştır. Önce doğaüstü varlıklarla ilişkilendirilen kayalar, daha sonra dini yaşam alanları hâline gelmiştir.

Türk halk düşüncesinde taş, yalnızca cansız bir madde değildir. Taşlar bazen geçmiş olayların tanığı, kutsal varlıkların kalıntısı veya olağanüstü olayların sonucu olarak görülür. Peri Bacaları bu anlayışın güçlü bir örneğidir. Jeolojik açıdan volkanik tüflerden oluşan bu yapılar, halk anlatılarında: perilerin evleri, taşa dönüşmüş varlıklar, kutsal mekânlar, gizli güçlerin yaşadığı yerler olarak anlamlandırılmıştır. Bu nedenle Peri Bacaları, "taşın kültürel hafızası" kavramıyla açıklanabilir. Kayalar milyonlarca yıllık jeolojik geçmişi taşırken, insanlar da onlara kendi hikâyelerini yüklemiştir.

Kapadokya'nın önemli özelliklerinden biri de kaya içine oyulmuş yerleşimler ve yeraltı şehirleridir. Derinkuyu, Kaymaklı ve Özkonak gibi yeraltı şehirleri, bölgenin jeolojik yapısının insan yaşamıyla nasıl bütünleştiğini gösterir. Halk kültüründe yeraltı, bilinmeyen ve gizemli bir alan olarak görülür. Peri Bacaları'nın içindeki mağaralar ve yeraltı geçitleri, insan hayalinde görünmeyen varlıkların dünyasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu durum Türk mitolojisindeki yeraltı kavramıyla da benzerlik gösterir. Yeraltı, yalnızca karanlık bir alan değil, aynı zamanda gizli bilgi ve dönüşüm alanıdır.

Türk halk jeomitolojisinde Peri Bacaları, doğa ile mitolojinin birleştiği en güçlü örneklerden biridir. Milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerle oluşan bu kaya yapıları, halk kültüründe perilerin yaşadığı gizemli mekânlara dönüşmüştür. Peri Bacaları, insanın yeryüzünü yalnızca fiziksel bir alan olarak değil, hikâyeler, inançlar ve sembollerle dolu canlı bir varlık olarak algıladığını gösterir.

Bu nedenle Kapadokya Peri Bacaları, jeomitoloji açısından: taşın kutsallaştırılması, doğal oluşumların mitolojik açıklaması, yer ve insan hafızasının birleşmesi, kaya ve kültür arasındaki ilişkinin oluşması bakımından dünya jeomitolojisinin önemli örneklerinden biridir. Peri Bacaları, aslında rüzgârın, yağmurun ve volkanların milyonlarca yılda yaptığı bir heykeldir, ancak insan hayal gücü bu heykellere ruh,

[516] Sakaoğlu Saim, age, s. 126.

hikâye ve efsane vermiştir. Peri Bacaları ile ilgili "perilerin yaşadığı", "taşa dönüşmüş varlıklar" veya "olağanüstü olayların sonucu oluşmuş kayalar" anlatıları bilimsel jeoloji açıklamaları değildir, bunlar halk kültürünün ve jeomitolojik düşüncenin ürünleridir. Ancak bu anlatılar, insanların doğal kaya oluşumlarına nasıl anlam yüklediğini göstermesi bakımından son derece değerlidir.

XV-6. Obruklar

Türk halk jeomitolojisi içinde obruklar, yeryüzünün üzerinde meydana gelen sıradan jeolojik çöküntüler olarak değil, çoğu zaman yeraltı dünyasına açılan kapılar, bilinmeyen güçlerin bulunduğu alanlar, doğanın gizemli işaretleri ve kutsal mekânlar olarak algılanmıştır. Özellikle Konya Kapalı Havzası, Karapınar, Cihanbeyli, Aksaray, Niğde ve çevresinde görülen obruklar, Anadolu insanının doğa ile kurduğu sembolik ilişkinin önemli unsurlarından biridir.

Jeomitoloji açısından obrukların önemi, insanın açıklamakta zorlandığı doğal olaylara mitolojik anlamlar yüklemesinden kaynaklanır. Toprağın aniden çökmesiyle oluşan büyük çukurlar, eski toplumların zihninde yalnızca fiziksel bir boşluk değil, yerin altında bulunan görünmeyen dünyanın bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Obruklar, yeryüzü ile yeraltı arasındaki sınırı temsil eden doğal oluşumlardır. Bu özellikleri nedeniyle Türk, Anadolu ve dünya mitolojilerindeki yeraltı, mağara, geçit ve kutsal derinlik kavramlarıyla ilişkilendirilebilir.[517]

Obruklar, genellikle karstik arazilerde, yeraltındaki kalker, jips veya tuz gibi çözünebilen kayaçların su etkisiyle zaman içinde erimesi ve yer altında boşluklar oluşması sonucunda meydana gelir. Yeraltındaki boşlukların tavanının çökmeleriyle yüzeyde büyük çukurlar ortaya çıkar. Konya-Karapınar bölgesi, Türkiye'de obrukların en yoğun görüldüğü alanlardan biridir. Bölgedeki kireçtaşı ve evaporitik kayaçlar, yeraltı sularının etkisiyle çözünerek çok sayıda obruğun oluşmasına neden olmuştur.

Ancak halk kültüründe bu bilimsel açıklamanın ötesinde farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Toprağın bir anda açılması, insanların gözünde doğanın "uyarısı", "yerin nefes alması" veya "gizli dünyanın kendini göstermesi" şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu durum jeomitolojinin temel konusunu oluşturur: Jeolojik olayların kültürel hafızada sembolik anlamlara dönüşmesi.[518]

Anadolu halk inanışlarında yer, yalnızca üzerinde yaşanılan bir yüzey değildir. Yeraltı, bilinmeyen varlıkların, geçmiş zamanların ve gizli güçlerin bulunduğu alan olarak düşünülmüştür. Obruklar, bu nedenle bazı bölgelerde: yeraltına açılan kapılar, cinlerin veya görünmeyen varlıkların bulunduğu yerler, tehlikeli ve yaklaşılması gereken kutsal alanlar, doğanın insanlara verdiği işaretler olarak değerlendirilmiştir.

Özellikle derinliği ve karanlık yapısı nedeniyle obruklar, halk hayalinde korku ve saygının birleştiği mekânlar olmuştur. İnsanlar bu alanların sıradan çukurlar olmadığına, bilinmeyen bir gücün etkisiyle oluştuğuna inanmıştır. Bu anlatılar,

---

[517] Eliade Mircea, 1991, age, s. 57.

[518] Atalay İbrahim, Türkiye'nin Karst Jeomorfolojisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 85.

Anadolu'daki mağara, kuyu ve yeraltı mekânlarıyla ilgili eski inanışlarla benzerlik taşır. Yeraltı, Türk mitolojik düşüncesinde yalnızca ölüm alanı değil, aynı zamanda dönüşüm, gizli bilgi ve yeniden doğuş alanıdır.

Türk mitolojisinde evren çoğunlukla üç bölüm halinde düşünülür: gökyüzü, yeryüzü, yeraltı dünyası. Yeraltı dünyası, özellikle Erlik Han gibi figürlerle ilişkilendirilmiştir. Yeraltına iniş çoğu zaman mağaralar, yarıklar, kuyular ve derin çukurlar aracılığıyla sembolleştirilmiştir. Obruklar, bu kozmolojik anlayış içinde doğal bir "yeraltı kapısı" görünümündedir. İnsanlar için ulaşılmaz olan derinlikleri nedeniyle obruklar, mitolojik düşüncede yeraltı dünyasına açılan geçitler gibi algılanabilir. Bu açıdan obruklar, Türk halk jeomitolojisinde mağaralar ve kutsal dağlarla birlikte dünyalar arasındaki geçiş noktaları olarak değerlendirilebilir.

Konya Karapınar çevresi, çok sayıda büyük obruğun bulunduğu bir bölgedir. Bunların en bilinenleri arasında: meke gölü çevresindeki çöküntüler, kızören obruğu, timraş obruğu, çıralı obrukları yer alır. Bu obruklar çevresinde halk arasında çeşitli anlatılar oluşmuştur. Bazı anlatılarda obrukların altında gizli suların bulunduğu, bazılarında ise eski zamanlarda yaşanan olağanüstü olayların izlerini taşıdığı söylenir.

Özellikle Kızören Obruğu gibi büyük ve etkileyici oluşumlar, çevrede yaşayan insanlar tarafından yalnızca doğal bir çukur değil, "yerin derinliklerinden gelen bir sır" olarak görülmüştür. Halk anlatılarında sık rastlanan "yer yarılması", "toprağın açılması" ve "derinlikten gelen sesler" motifleri, dünyanın birçok kültüründe olduğu gibi Anadolu'da da doğanın olağanüstü güçlerle açıklanmasının örnekleridir.[519]

Obrukların önemli özelliklerinden biri, çoğunun tabanında yeraltı sularının bulunmasıdır. Anadolu kültüründe su, yaşamın temel unsuru olmasının yanında kutsal bir değer taşır. Pınarlar, göller, kuyular ve mağara içindeki sular eski inanışlarda özel anlamlara sahip olmuştur. Obrukların derinliklerinde bulunan sular da halk hayalinde gizemli ve kutsal bir nitelik kazanmıştır. Su ile yeraltının birleştiği bu alanlar, mitolojik düşüncede yaşam ile ölüm, görünen dünya ile görünmeyen dünya arasındaki sınırı temsil eder. Bu nedenle obruklar yalnızca jeolojik çöküntüler değil, su, toprak ve yeraltı kavramlarının birleştiği sembolik mekânlardır.

Günümüzde obruklar, özellikle Konya Havzası'nda yeraltı su seviyesindeki değişimler nedeniyle bilimsel ve çevresel açıdan da önem kazanmıştır. Tarımsal sulama, iklim değişikliği ve yeraltı suyu kullanımı obruk oluşumlarını artırabilmektedir. Ancak halk açısından obruklar hâlâ güçlü sembolik anlam taşımaktadır. Bir obruğun oluşması, yalnızca jeolojik bir olay değil, aynı zamanda doğanın

[519] Sakaoğlu Saim, age, s. 127.

insanlara verdiği bir mesaj olarak yorumlanabilmektedir. Bu nedenle obruklar, modern bilim ile geleneksel doğa algısının kesiştiği alanlardır.[520]

Türk halk jeomitolojisinde obruklar, yeryüzünün derinliklerinden gelen gizemli işaretler olarak kabul edilen doğal oluşumlardır. Jeolojik olarak yeraltı boşluklarının çökmesiyle oluşsalar da, halk kültüründe bunlar: yeraltı dünyasının kapıları, gizli güçlerin mekânları, doğanın uyarıları, kutsal ve korkulan alanlar olarak anlamlandırılmıştır. Obruklar, taş ve toprağın yalnızca fiziksel maddeler olmadığını, insanın hayal dünyasında hafıza, korku, kutsallık ve hikâye taşıyan unsurlara dönüşebildiğini gösterir. Bu nedenle Konya ve Anadolu obrukları, dünya jeomitolojisi içinde "yerin açılması ve görünmeyen dünyanın ortaya çıkması" temasının Anadolu'daki önemli örneklerinden biridir.

Obruklarla ilgili "yeraltı kapısı", "gizemli güçlerin yaşadığı yer" veya "doğanın uyarısı" gibi anlatılar bilimsel açıklamalar değil, halk kültürü ve jeomitolojik yorumlardır. Ancak bu anlatılar, insanların yeryüzü şekillerine nasıl anlam yüklediğini göstermesi açısından büyük kültürel değere sahiptir.

XV-7. Dipsiz Göller

Türk halk jeomitolojisi içinde dipsiz göller, doğanın en gizemli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Halk anlatılarında "dipsiz" olarak nitelenen göller, yalnızca derinliği ölçülemeyen su kütleleri değildir, aynı zamanda yeraltı dünyasına açılan kapılar, bilinmeyen varlıkların yaşadığı mekânlar, kutsal suların kaynağı ve doğaüstü olayların gerçekleştiği alanlar olarak düşünülmüştür.

Anadolu'da, Orta Asya Türk kültüründe ve genel olarak Avrasya halk inanışlarında su, yaşamın kaynağı olmasının yanında kutsal ve gizemli bir unsur olarak görülmüştür. Göller, özellikle derinliği bilinmeyen, içine girildiğinde dibi görünmeyen veya çevresinde olağanüstü olaylar anlatılan göller, halk zihninde sıradan coğrafi oluşumlardan farklı bir yere sahip olmuştur.

Jeomitoloji açısından dipsiz göller, insanın jeolojik ve hidrolojik özelliklerini tam olarak anlayamadığı doğal oluşumlara mitolojik anlam yüklemesinin önemli örneklerinden biridir. Derinliği bilinmeyen su kütlesi, insan zihninde "sonsuzluk", "gizli dünya" ve "bilinmeyen güçler" kavramlarıyla birleşmiştir.[521]

Türk kültüründe su, en eski dönemlerden itibaren kutsal kabul edilen doğal unsurlardan biridir. Eski Türk inanç sisteminde akarsuların, göllerin ve kaynakların bir iyesi (koruyucu ruhu) olduğuna inanılmıştır. Su kaynakları yalnızca fiziksel yaşam için gerekli unsurlar değil, aynı zamanda ruhsal ve kozmolojik değer taşıyan alanlardır. Dipsiz göller, özellikle derinlikleri nedeniyle diğer sulardan ayrılır. İnsanların gölün dibini görememesi, onun sıradan bir yer olmadığı düşüncesini doğurmuştur.

Böyle göller: yeraltı dünyasına açılan geçitler, su ruhlarının yaşadığı alanlar, kutsal varlıkların koruduğu mekânlar, geçmiş zamanlardan kalan gizemli yerler olarak

[520] Koçak M. Zeynel Abidin, Konya Kapalı Havzası'nda Yeraltı Suları ve Obruk Oluşumları, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Konya, 2010.
[521] Eliade Mircea, 1991, age, s. 93.

yorumlanmıştır. Türk mitolojisinde su ile yeraltı arasında güçlü bir ilişki vardır. Yeraltındaki gizli sular, yaşamın devamını sağlayan ancak aynı zamanda bilinmeyen güçleri barındıran alanlar olarak düşünülmüştür.

Türk kozmolojisinde evren, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç bölüm halinde düşünülür. Yeraltı dünyası, özellikle Erlik Han ile ilişkilendirilmiş, karanlık, bilinmeyen ve gizemli bir alan olarak kabul edilmiştir. Göller, özellikle dipsiz olarak kabul edilenler, bu üç dünya arasındaki sınır bölgeleri olarak görülmüştür. Çünkü suyun yüzeyi görünen dünyaya aitken, suyun altındaki karanlık derinlikler bilinmeyen dünyayı temsil eder. Bu nedenle halk anlatılarında dipsiz göllerin altında: sarayların bulunduğu, ejderha veya yılan gibi varlıkların yaşadığı, kaybolan insanların başka dünyalara geçtiği, gizli hazinelerin saklandığı anlatılır. Bu motifler, dünyanın birçok kültüründe bulunan "suyun altındaki başka dünya" düşüncesiyle paralellik gösterir.

Türk ve dünya mitolojilerinde su kaynakları çoğu zaman yılan ve ejderha gibi varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Bunun temel nedeni, suyun hem hayat veren hem de tehlike barındıran bir unsur olarak görülmesidir. Türk mitolojisinde ejderha (evren) ve büyük yılan figürleri bazen su kaynaklarının koruyucuları olarak karşımıza çıkar. Derin göller, bu tür varlıkların yaşayabileceği gizemli alanlar olarak düşünülmüştür. Dipsiz göllerin "altında yaşayan varlıklar" fikri, halkın suyun görünmeyen kısmına yönelik merak ve korkusunun mitolojik bir ifadesidir. Bu açıdan dipsiz göller, jeomitolojik olarak "suyun içindeki bilinmeyen dünya" temasının Anadolu'daki karşılığıdır.[522]

Dünya mitolojilerinde büyük su felaketleri ve tufan anlatıları yaygındır. Türk halk anlatılarında da bazı göllerin oluşumu büyük su baskınları veya olağanüstü olaylarla ilişkilendirilmiştir. Birçok kültürde göl, bazen eski dünyanın kalıntısı olarak görülür. Bir yerleşimin sular altında kalması, insanların cezalandırılması veya doğanın gücünü göstermesi gibi anlatılar, göllerin oluşumunu açıklayan mitolojik hikâyelerdir. Bu açıdan dipsiz göller, küçük ölçekte birer "tufan hafızası" olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de halk arasında dipsiz olarak anılan birçok göl bulunmaktadır. Bunların bazıları: Dipsiz Göl (Gümüşhane – Taşköprü çevresi), Dipsiz Göl (Çorum çevresi), Dipsiz Göl (Sakarya çevresi), Dipsiz Göl (Muğla ve Batı Anadolu'daki bazı doğal göller). Bu göller çevresinde çeşitli yerel inanışlar bulunmaktadır. Bazı bölgelerde göllerin dibinin olmadığı, suyun yeraltındaki başka kaynaklara bağlandığı veya gölde görünmeyen varlıkların yaşadığı anlatılır. Bu anlatılar bilimsel gerçeklikten çok, halkın doğa karşısındaki hayranlık ve korku duygularının ürünüdür.[523]

[522] Ögel Bahaeddin, age, s. 577.
[523] Çobanoğlu Özkul, Türk Halk Kültüründe Efsane ve Mit Kavramları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

Türk halk jeomitolojisinde dipsiz göller, doğanın bilinmeyen yönünü temsil eden kutsal ve gizemli alanlardır. Jeolojik olarak derinliği, su yapısı veya oluşumu açıklanabilir olsa da halk kültüründe bunlar: yeraltına açılan kapılar, su ruhlarının yaşadığı alanlar, gizli dünyanın girişleri, eski olayların hafızası olarak kabul edilmiştir. Dipsiz göller, insanın yeryüzüne yalnızca fiziksel bir gözle değil, mitolojik ve sembolik bir bakışla da baktığını gösterir. Onlar, suyun yüzeyinin altında yalnızca karanlık bir derinlik değil, insan hayal gücünün oluşturduğu sonsuz bir hikâye dünyası taşır.

"Dipsiz gölün altında başka dünya vardır", "gölün içinde kutsal varlık yaşar" veya "göl eski bir yerleşimin kalıntısıdır" gibi anlatılar bilimsel açıklamalar değildir, bunlar Türk halk kültürü ve jeomitolojik düşüncenin ürünleridir. Ancak bu anlatılar, insanların su ve yer şekillerine yüklediği kültürel anlamları göstermesi açısından büyük önem taşır.

XV-8. Cehennem Ağzı

Türk halk jeomitolojisi içinde Cehennem Ağzı, yeryüzündeki doğal oluşumların insan zihninde mitolojik anlamlar kazanmasının en çarpıcı örneklerinden biridir. Zonguldak'ın Ereğli (Karadeniz Ereğli) ilçesinde bulunan Cehennem Ağzı Mağaraları, yalnızca jeolojik bir mağara sistemi olarak değil, halk anlatılarında yeraltı dünyasına açılan kapı, karanlık güçlerin bulunduğu mekân ve mitolojik kahramanların sınandığı kutsal bir eşik olarak kabul edilir.

Cehennem Ağzı, özellikle Yunan mitolojisindeki Hades ülkesi ve Herakles'in (Herkül) yeraltına inişiyle ilişkilendirilen önemli bir jeomitolojik alandır. Antik çağda Karadeniz Ereğlisi, Herakleia Pontike adıyla bilinen önemli bir Yunan kolonisi idi. Buradaki mağaralar, antik insanlar tarafından dünyanın görünen yüzeyi ile yeraltındaki görünmeyen dünya arasında bir geçiş noktası olarak algılanmıştır.

Jeomitoloji açısından Cehennem Ağzı, insanın doğal bir mağarayı yalnızca fiziksel bir boşluk olarak görmeyip ona kozmolojik bir anlam yüklemesinin örneğidir. Mağaranın karanlığı, derinliği ve yeraltına doğru uzanan yapısı, ölüm, yeniden doğuş ve bilinmeyen dünya kavramlarıyla birleşmiştir.[524]

Cehennem Ağzı Mağaraları, Karadeniz Ereğlisi'nde kalker kayaçların zaman içinde çözünmesiyle oluşmuş doğal mağara sistemleridir. Karstik oluşumlara bağlı olarak gelişen bu mağaralar, yeraltında ilerleyen galerileri ve doğal boşluklarıyla dikkat çeker. Ancak mağaranın fiziksel özellikleri, antik dönem insanlarının hayal dünyasında farklı anlamlara dönüşmüştür. Yer altına doğru açılan karanlık geçitler, eski toplumlarda çoğu zaman: ölüm sonrası dünyanın girişleri, tanrıların veya ruhların bulunduğu alanlar, kehanet merkezleri, kahramanların sınavdan geçtiği kutsal mekânlar olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Cehennem Ağzı, jeolojik bir oluşumdan kültürel bir sembole dönüşmüştür.[525]

Cehennem Ağzı'nın en önemli mitolojik bağlantısı Herakles'in (Herkül) yeraltı dünyasına inişi anlatısıdır. Yunan mitolojisinde Herakles, kral Eurystheus tarafından

---

[524] Strabon, Geographika (Coğrafya), Kitap XII.

[525] Atalay İbrahim, Türkiye'nin Karst Jeomorfolojisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 123.

verilen on iki büyük görevden biri sırasında Hades'in bekçi köpeği Kerberos'u (Cerberus) yakalamak zorunda kalır. Kerberos, yeraltı dünyasının kapısını koruyan üç başlı korkunç köpektir. Mitolojik anlatıya göre Herakles, ölüler dünyasına ulaşmak için yeraltına açılan bir geçitten geçer. Antik kaynaklarda bu geçitlerden birinin Karadeniz Ereğlisi civarındaki mağaralarla ilişkilendirildiği görülür. Böylece Cehennem Ağzı Mağaraları, Herakles'in dünyalar arasındaki yolculuğunun başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu anlatı, jeomitolojinin temel konularından birini oluşturur: Bir doğal mekânın, mitolojik bir olayın sahnesi olarak yeniden anlamlandırılması.[526]

Mağaralar, dünya mitolojilerinin hemen tamamında özel anlam taşıyan mekânlardır. Çünkü mağara, yüzeyden aşağıya doğru ilerleyen yapısıyla insan zihninde "başka bir dünyaya geçiş" düşüncesini oluşturur. Türk halk inançlarında da mağaralar zaman zaman kutsal alanlar olarak kabul edilmiştir. Bazı mağaraların ermişlerin yaşadığı, olağanüstü olayların gerçekleştiği veya gizli güçlerin bulunduğu yerler olduğuna inanılmıştır. Cehennem Ağzı bu genel Anadolu inanç sistemiyle de uyumludur. Burada mağaranın adı bile doğrudan cehennem, yani yeraltı ve ölüm sonrası dünya kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan Cehennem Ağzı: dünyalar arasındaki sınırı, yaşam ile ölüm arasındaki geçişi, bilinen dünya ile bilinmeyen dünya arasındaki bağlantıyı sembolize eder.

Karadeniz Ereğlisi, antik dönemde önemli bir Yunan yerleşim merkeziydi. Bölgede Hades kültüyle ilişkili inanışların bulunduğu kabul edilir. Antik Yunan dünyasında Hades, yeraltı tanrısıdır. Yeraltı dünyasının girişleri genellikle mağaralar, yarıklar ve derin vadilerle ilişkilendirilmiştir. Çünkü bu doğal oluşumlar, yaşayanların dünyası ile ölülerin dünyası arasında sembolik kapılar olarak görülmüştür. Cehennem Ağzı'nın antik dönemde böyle bir kutsal coğrafyanın parçası olarak değerlendirilmesi, onun jeomitolojik değerini artırmaktadır. Burada önemli olan nokta, mağaranın gerçekten yeraltı dünyasına açılması değil, insanların böyle bir doğal yapıya kozmik anlam yüklemiş olmasıdır.

[526] Apollodoros, Bibliotheca (Mitoloji Kütüphanesi), Kitap II, 5.12.

Anadolu'da "cehennem kapısı", "cin mağarası", "yeraltı geçidi" gibi isimlerle anılan birçok doğal oluşum bulunmaktadır. Bu tür yerler çevresinde genellikle korku ve saygı içeren anlatılar gelişmiştir. Cehennem Ağzı da halk arasında uzun süre gizemli bir alan olarak görülmüştür. Mağaraya giren kişinin başka bir dünyaya geçebileceği, burada olağanüstü varlıklarla karşılaşabileceği gibi inanışlar oluşmuştur. Bu tür anlatılar, Anadolu insanının doğayla kurduğu sembolik ilişkinin ürünüdür. Kayalıklar, mağaralar ve derin boşluklar yalnızca jeolojik yapılar değil, hafızası olan mekânlar olarak kabul edilmiştir.[527]

Karadeniz Ereğlisi'ndeki Cehennem Ağzı, dünya jeomitolojisi içinde doğal bir mağaranın nasıl mitolojik bir anlam kazandığının önemli bir örneğidir. Jeolojik olarak bir karst mağarası olan bu alan, insan kültüründe: yeraltı dünyasının kapısı, tanrıların ve kahramanların geçtiği kutsal eşik, ölüm ve yaşam arasındaki sınır, gizemli güçlerin bulunduğu mekân olarak anlamlandırılmıştır. Cehennem Ağzı'nın önemi, yalnızca mağaranın kendisinde değil, insanlığın karanlık bir kaya boşluğuna bakarken orada başka bir dünyanın kapısını görmesindedir. Bu nedenle Cehennem Ağzı, Türk halk jeomitolojisinde taşın, mağaranın ve yerin hafızaya dönüşmesinin en güçlü örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Cehennem Ağzı'nın Herakles'in yeraltına iniş kapısı olduğu anlatısı mitolojik ve kültürel bir yorumdur, bilimsel jeoloji açısından mağara doğal karstik süreçlerle oluşmuştur. Ancak bu tür anlatılar, insanların yeryüzü şekillerine nasıl kutsallık ve hikâye yüklediğini göstermesi bakımından jeomitolojinin temel inceleme alanlarından biridir.

XV-9. Delikli Taşlar

Türk halk jeomitolojisi içinde delikli taşlar, doğal yollarla oluşmuş veya zaman içinde aşınarak ortasında delik meydana gelmiş kaya parçalarının kutsal, koruyucu ve şifalı kabul edilmesiyle ortaya çıkan önemli bir inanç unsurudur. Anadolu'nun birçok bölgesinde "delikli taş", "delik kaya", "göz taşı", "şifa taşı" veya "dilek taşı" gibi adlarla bilinen bu taşlar, yalnızca jeolojik oluşumlar olarak görülmemiş, insan ile görünmeyen dünya arasında bağlantı kuran sembolik geçitler olarak değerlendirilmiştir.

Jeomitoloji açısından delikli taşların önemi, doğal bir kaya şeklinin insan kültüründe anlam kazanmasından kaynaklanır. Rüzgâr, su, sıcaklık farkları veya kaya yapısındaki çözünmeler sonucu oluşan delikler, eski toplumların gözünde rastlantısal boşluklar değil, doğanın açtığı kapılar olarak yorumlanmıştır. Bir taşın içinde bulunan delik, halk düşüncesinde iki dünya arasındaki geçişi temsil eder: Görünen dünya ile görünmeyen dünya, insan dünyası ile ruhlar dünyası, hastalık ile şifa arasındaki sınır. Bu nedenle delikli taşlar, Türk halk inançlarında hem koruyucu obje hem de kutsal mekân unsuru olarak önemli bir yer tutar.[528]

Delikli taşlar, genellikle doğal aşınma süreçleriyle meydana gelir. Özellikle kalker, kumtaşı ve volkanik kayaçlarda suyun ve rüzgârın uzun süreli etkisiyle oyuklar

[527] Boratav Pertev Naili, age, s. 120.
[528] Eliade Mircea, 1991, age, s. 58.

oluşabilir. Deniz kıyılarında dalga aşındırmasıyla meydana gelen kemer biçimli kayalar veya karstik bölgelerdeki çözünme boşlukları bu tür oluşumlara örnektir. Ancak eski toplumlar için bu fiziksel açıklama yeterli olmamıştır. Doğada simetrik, olağan dışı veya insan eliyle yapılmış gibi görünen delikler, kutsal kabul edilmiştir. Delik, birçok kültürde: Yeniden doğuşun sembolü, Ruhsal geçiş noktası, Hastalıkların dışarı atıldığı yer, Kötü güçlerden korunma aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle delikli taşlar, jeolojik bir özellikten kültürel bir sembole dönüşmüştür.

Anadolu'da delikli taşlara yönelik inançlar oldukça yaygındır. Halk arasında bu taşların özellikle: çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara yardım ettiği, hastalıkları iyileştirdiği, nazar ve kötü enerjiden koruduğu, dileklerin gerçekleşmesine aracılık ettiği inanışı görülür. Bazı bölgelerde insanlar delikli taşlardan geçerek bir tür sembolik arınma gerçekleştirir. Özellikle bedeni taşın deliğinden geçirmek, kişinin eski durumunu geride bırakıp yeni bir hâle geçmesini temsil eder. Bu uygulama, antropolojide "geçiş ritüeli" olarak bilinen inançlarla ilişkilidir. İnsan, dar bir açıklıktan geçerek sembolik olarak yeniden doğmuş kabul edilir. Anadolu'da bazı kutsal alanlarda bulunan delikli kayalar, ziyaret yerlerinin önemli unsurlarından biri olmuştur.[529]

Türk halk kültüründe taşların iyileştirici gücüne yönelik inançlar oldukça eskidir. Taş, doğanın içinde uzun süre varlığını sürdüren, dayanıklı ve değişmez bir unsur olarak görülmüştür. Delikli taşların şifa ile ilişkilendirilmesinin temelinde, deliğin hastalığı veya kötülüğü dışarı çıkaran bir yol olduğu düşüncesi vardır. Bazı yörelerde: hasta çocuklar delikli taşlardan geçirilir, korku yaşayan kişiler taşın çevresinde dolaştırılır, kadınlar doğurganlık dileğiyle taşın deliğinden geçer, nazar için taşlara dokunulur gibi uygulamalar görülmüştür. Bu inanışlarda taş, pasif bir nesne değil, içinde güç taşıyan canlı bir varlık gibi kabul edilir. Bu durum eski Türk inanç sistemindeki taşların ve dağların ruh sahibi olduğu düşüncesiyle ilişkilidir.

Anadolu'da bazı delikli taşlar "dilek taşı" olarak kabul edilir. İnsanlar bu taşların yanına giderek: evlenme, çocuk sahibi olma, sağlık, bolluk ve bereket gibi dileklerde bulunurlar. Deliğin içinden bakmak veya taşın içinden geçmek, kişinin dileğinin gerçekleşmesi için yapılan sembolik bir davranıştır. Bu uygulamanın temelinde, delikten geçmenin bir tür yenilenme ve kader değişimi sağladığı düşüncesi bulunur. Benzer uygulamalar dünyanın farklı kültürlerinde de görülür. İrlanda'daki dilek taşları, Japonya'daki kutsal kaya delikleri ve Avrupa'daki geçiş taşları aynı sembolik düşünceyi taşır.[530]

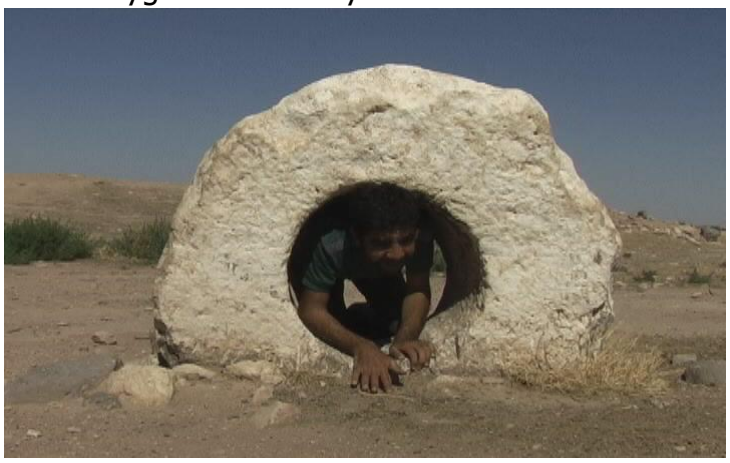

Delikli taşların sembolik anlamı, mağara kültüyle de bağlantılıdır. Mağara nasıl yerin içine açılan bir kapıysa, taş üzerindeki delik de küçük ölçekte aynı işlevi görür. Türk ve Orta Asya kültürlerinde mağaralar: ataların

[529] Boratav Pertev Naili, age, s. 112.
[530] Turner Victor, The Ritual Process, Aldine Publishing, Chicago, 1969, s. 94.

yaşadığı yerler, kahramanların doğduğu mekânlar, ruhsal dönüşüm alanları olarak kabul edilmiştir. Delikli taşlar da küçük birer "mikro mağara" gibi değerlendirilmiştir. İçindeki boşluk, bilinmeyene açılan bir pencere olarak görülmüştür.

Türk halk jeomitolojisinde delikli taşlar, doğanın küçük ama güçlü sembollerinden biridir. Jeolojik olarak aşınma ve çözünme sonucu oluşan bu taşlar, halk kültüründe: şifa veren, dilekleri gerçekleştiren, kötülüklerden koruyan, dünyalar arasında geçiş sağlayan kutsal nesnelere dönüşmüştür. Delikli taşların anlamı, aslında insanın doğaya bakışının bir yansımasıdır. İnsan, kayanın içindeki boşluğu yalnızca bir delik olarak değil, hayat ile ölüm, görünen ile görünmeyen, geçmiş ile gelecek arasında açılmış gizemli bir kapı olarak görmüştür. Bu nedenle delikli taşlar, Türk halk jeomitolojisinde taşın ruh kazanmasının ve doğal oluşumların kutsal anlamlara dönüşmesinin önemli örneklerinden biridir.

Delikli taşların şifa verdiği, dilek gerçekleştirdiği veya doğaüstü güç taşıdığı inançları bilimsel açıklamalar değildir, bunlar halk kültürü ve jeomitolojik düşüncenin ürünleridir. Ancak bu inanışlar, insanların doğal kaya oluşumlarına nasıl sembolik anlamlar yüklediğini göstermesi açısından büyük kültürel önem taşır.

XV-10. Yılanlı Kayalar

Türk halk jeomitolojisi içinde Yılanlı Kayalar, kaya ve taş oluşumlarının yılan sembolüyle birleştiği, doğa ile mitolojik düşüncenin iç içe geçtiği önemli anlatı unsurlarından biridir. Anadolu'nun birçok bölgesinde "Yılanlı Kaya", "Yılan Kaya", "Yılan Taşı" veya "Yılanlı Dağ" gibi adlarla bilinen doğal oluşumlar çevresinde çeşitli efsaneler anlatılır. Bu kayalar çoğu zaman üzerinde yılan biçimine benzeyen çizgiler, kıvrımlar, kabartılar veya doğal çatlaklar bulunan kaya kütleleridir.

Jeomitolojik açıdan Yılanlı Kayalar, insanların doğal kaya şekillerini yalnızca fiziksel oluşumlar olarak değil, canlı, hafızası olan ve kutsal güç taşıyan varlıklar olarak algılamasının örnekleridir. Kaya üzerindeki doğal izler, eski toplumların hayal dünyasında bir hayvanın, özellikle de yılanın izi veya taşlaşmış bedeni olarak yorumlanmıştır.

Türk kültüründe yılan, iki yönlü bir semboldür. Bir taraftan yeraltı, karanlık güçler ve bilinmeyen dünya ile ilişkilendirilirken, diğer taraftan bilgelik, koruyuculuk, sağlık ve yeniden doğuş sembolü olarak kabul edilir. Bu nedenle Yılanlı Kayalar hem korkulan hem de saygı duyulan kutsal alanlar olarak ortaya çıkmıştır.

Türk mitolojisinde yılan, çok eski dönemlerden beri önemli bir hayvan sembolüdür. Özellikle yeraltı dünyası, su kaynakları ve gizli güçlerle ilişkilendirilmiştir. Eski Türk inanç sisteminde doğadaki varlıkların bir ruhu veya koruyucu gücü olduğuna inanılırdı. Bu nedenle bazı kayalar, mağaralar, pınarlar ve dağlar belirli hayvanlarla bağlantılı kabul edilmiştir.

Yılan, özellikle yer-su kültü içinde önemli bir yere sahiptir. Su kaynaklarını koruyan, yeraltındaki hazineleri saklayan veya kutsal mekânları bekleyen varlık olarak

düşünülmüştür. Bu anlayışta Yılanlı Kayalar, basit taş oluşumları değil, içinde bir ruhun veya koruyucu varlığın bulunduğu kutsal yerler olarak görülmüştür.[531]

Yılanlı Kayalar çevresinde anlatılan en yaygın motiflerden biri taşa dönüşme motifidir. Anadolu halk anlatılarında insanlar, devler, düşman askerleri, zalimler veya olağanüstü varlıklar bazen bir olay sonucunda taşlaşır. Yılanlı Kayalarla ilgili bazı yerel anlatılarda: büyük bir yılanın allah tarafından taşlaştırıldığı, günah işleyen insanların kaya hâline geldiği, bir yılanın kutsal bir yeri korurken sonsuza kadar taş olduğu, eski çağlardan kalma büyük bir yaratığın bedeninin kayaya dönüştüğü anlatılır. Bu hikâyelerde taş, geçmişte yaşanmış olağanüstü olayların kanıtı olarak kabul edilir. Kaya artık cansız bir madde değil, bir hikâyeyi içinde saklayan canlı bir hafıza unsurudur. Bu durum jeomitolojinin temel yaklaşımıyla örtüşür: İnsanlar doğal oluşumları açıklarken onları kültürel anlatılarla anlamlandırır.[532]

Türk halk kültüründe yılan figürünün en önemli temsilcilerinden biri Şahmerandır. Şahmeran, yarı insan yarı yılan biçiminde bilge ve iyiliksever bir varlık olarak özellikle Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde anlatılır. Şahmeran anlatılarında yılanlar yalnızca korkulan yaratıklar değildir, aynı zamanda bilgi, şifa ve gizli bilgilerin koruyucusudur. Yılanlı Kayalar da bu anlayışla bağlantılı olarak bazı bölgelerde yılanların yaşadığı, kutsal bilgilerin saklandığı veya gizli güçlerin bulunduğu yerler olarak kabul edilmiştir. Bu bağlantı, taş, mağara ve yılan sembollerinin ortak bir mitolojik sistem içinde birleştiğini gösterir.[533]

Yılan, birçok eski kültürde olduğu gibi Türk mitolojisinde de yeraltıyla bağlantılıdır. Bunun nedeni yılanın toprağın altında yaşayabilmesi, kayaların arasına girebilmesi ve görünmeden hareket edebilmesidir. Bu özellikleri nedeniyle yılan: yeraltının habercisi, gizli bilgilerin taşıyıcısı, ataların dünyasıyla bağlantılı varlık olarak düşünülmüştür. Yılanlı Kayalar, bu nedenle yer yüzü ile yeraltı arasındaki sembolik sınır noktalarıdır. Kaya üzerindeki yılan biçimi, insanlara görünmeyen dünyanın varlığını hatırlatan bir işaret olarak kabul edilmiştir.

Anadolu'da bazı Yılanlı Kaya adı verilen yerlerde halk arasında çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Bu yerler bazen: kutsal ziyaret alanı, dilek yeri, şifa aranan mekân, eski bir olayın hatırası olarak kabul edilmiştir. Bazı bölgelerde kayadaki yılan biçimli izlere dokunmanın uğur getirdiğine, bazı yerlerde ise bu kayalara zarar vermenin uğursuzluk getireceğine inanılmıştır. Bu inanışlar, doğaya karşı duyulan saygının ve doğal varlıkları koruma anlayışının kültürel bir biçimidir.

[531] İnan Abdülkadir, age, s. 47.
[532] Sakaoğlu Saim, age, s. 88.
[533] And Metin, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 189.

Yılan ve taş birlikteliği yalnızca Türk kültüründe görülmez. Antik Yunan'da yılan, sağlık tanrısı Asklepios'un sembolüdür. Mısır'da kutsal yılan figürleri krallık ve koruyuculukla ilişkilendirilmiştir. Hint kültüründe Naga adı verilen yılan varlıkları yeraltı sularının ve hazinelerin koruyucularıdır. Bu ortak motif, insanlığın yılanı hem tehlike hem de bilgelik sembolü olarak algıladığını gösterir. Türk Yılanlı Kaya anlatıları da bu geniş dünya mitolojisi içinde değerlendirilmelidir.

Türk halk jeomitolojisinde Yılanlı Kayalar, yalnızca üzerinde yılan biçimli izler bulunan doğal kaya oluşumları değildir. Onlar, insanın doğayı anlamlandırma biçiminin ürünüdür. Yılanın bilgeliği, koruyuculuğu ve yeraltı dünyasıyla bağlantısı, kayanın dayanıklılığı ve sonsuzluğu ile birleşerek güçlü bir sembol oluşturmuştur. Bu nedenle Yılanlı Kayalar: doğanın yazdığı mitolojik metinler, taşlaşmış hikâyeler, insan ile yeryüzü arasındaki kültürel bağın göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Jeomitoloji açısından Yılanlı Kayalar bize şunu gösterir: İnsan, kayalara yalnızca bakmamış, onların üzerinde geçmişi, korkuları, umutları ve kutsal anlamları da okumuştur.

Yılanlı Kayaların kutsal olduğu, içinde ruh veya yılan varlığı bulunduğu yönündeki inanışlar bilimsel gerçeklik değil, halk kültürü, mitoloji ve jeomitolojik yorumların ürünüdür. Ancak bu anlatılar, insanların doğal kaya şekillerine nasıl anlam yüklediğini göstermesi bakımından kültürel açıdan değerlidir.

XV-11. Şifalı Taşlar

Türk halk jeomitolojisi içinde şifalı taşlar, yeryüzünün derinliklerinden gelen ve insanlara sağlık, koruma, bereket veya ruhsal güç verdiğine inanılan doğal taş ve minerallerin oluşturduğu geniş bir inanç alanıdır. Türk kültüründe taş, yalnızca cansız bir madde olarak görülmemiş, yerin hafızasını taşıyan, doğanın gücünü içinde barındıran ve insan hayatına etki edebilen kutsal bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Şifalı taş inancı, Orta Asya Türklerinden Anadolu halk kültürüne kadar uzanan uzun bir geleneğin parçasıdır. Dağların, kayaların, madenlerin ve taşların bir ruhu veya koruyucu gücü olduğuna yönelik eski inançlar, zaman içinde İslami unsurlarla ve yerel halk uygulamalarıyla birleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Jeomitoloji açısından şifalı taşlar, insanların jeolojik oluşumları kültürel ve mitolojik anlamlarla açıklama biçiminin önemli örnekleridir. İnsanlar belirli taşların renklerini, parlaklıklarını, sertliklerini, nadir bulunmalarını veya doğadaki olağanüstü görünümlerini onların özel güçlere sahip olduğunun işareti olarak kabul etmişlerdir.

Eski Türk inançlarında taş, özellikle dağ ve yer kültü ile bağlantılıdır. Türklerin eski dünya görüşünde yeryüzü yalnızca fiziksel bir alan değil, ruhlarla, kutsal varlıklarla ve görünmeyen güçlerle dolu canlı bir bütündür. Kayalar ve taşlar: ataların izlerini taşıyan varlıklar, yer ruhlarının bulunduğu alanlar, koruyucu güçlerin sembolleri olarak görülmüştür. Özellikle olağanüstü biçimli taşlar, renkli mineraller ve nadir bulunan taşlar kutsal kabul edilmiştir. Bu nedenle bazı taşların hastalıkları iyileştirdiğine veya kötü etkileri uzaklaştırdığına inanılmıştır. Bu anlayış, modern anlamdaki mineralojik özelliklerden farklı olarak, taşın sembolik ve ruhsal değerine dayanır.

Orta Asya Türk topluluklarında kamlar (şamanlar), bazı taşların özel güç taşıdığına inanmış ve bu taşları ritüellerde kullanmıştır. Bu taşlar bazen koruyucu nesne, bazen hastalıkların tedavisinde kullanılan kutsal araçlar olarak değerlendirilmiştir. Özellikle: yağmur taşı, kutlu taşlar, muska taşları, nazar taşları Türk inanç dünyasında önemli yer tutmuştur. Bunların en bilinenlerinden biri Yada Taşı (Yada/Yat Taşı)dır. Türk mitolojisinde bu taşın yağmur, kar ve fırtına meydana getirme gücüne sahip olduğuna inanılmıştır. Yada Taşı, yalnızca meteorolojik bir araç değil, doğa güçleriyle insan arasındaki ilişkiyi temsil eden jeomitolojik bir unsurdur.[534]

Türk halk jeomitolojisinin en önemli taşlarından biri Yada Taşıdır. Eski Türk anlatılarında bu taşın olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Rivayetlere göre Yada Taşı: yağmur yağdırabilir, kuraklığı sona erdirebilir, düşmana karşı doğa güçlerini harekete geçirebilir, koruyucu özellik gösterebilir. Bazı anlatılarda bu taşın Tanrı tarafından seçilmiş kişilere verildiği veya kurt, ejderha gibi kutsal varlıklarla ilişkili olduğu anlatılır. Yada Taşı, aslında insanın doğa olaylarını kontrol etme arzusunun mitolojik bir ifadesidir. Taş burada yalnızca bir mineral değil, gökyüzü ile yeryüzü arasında bağlantı kuran kutsal bir araçtır.

Akik, Türk ve İslam kültüründe en fazla bilinen kutsal taşlardan biridir. Rengi, damarları ve parlak görünümü nedeniyle eski dönemlerden itibaren değerli kabul edilmiştir. Halk arasında akik taşının: nazar önlediği, korkuyu azalttığı, şans getirdiği, kişiyi kötü etkilerden koruduğu inanılmıştır. Özellikle yüzük taşı olarak kullanılması yaygındır. Osmanlı döneminde de akik taşlı yüzükler ve mühürler önemli kültürel objeler arasında yer almıştır.[535]

Geleneksel Anadolu tıbbında taşlar, bitkiler ve hayvansal ürünlerle birlikte kullanılan doğal tedavi unsurlarından biri olmuştur. Bazı taşlar: suya bırakılarak, vücuda temas ettirilerek, takı olarak taşınarak, muska içinde korunarak kullanılmıştır. Bu uygulamalar günümüz bilimsel tıp anlayışıyla kanıtlanmış tedaviler değildir, ancak halk hekimliği tarihi açısından önemli kültürel uygulamalardır. Taşların kullanımı, insanların doğadaki maddelerle sağlık arasında ilişki kurma çabasını gösterir.

Türk halk kültüründe taşların en yaygın kullanım alanlarından biri nazardan korunmadır. Özellikle mavi renkli taşlar, boncuklar ve mineraller kötü bakışlara karşı koruyucu kabul edilmiştir. Nazar taşı, halk arasında yalnızca de koratif bir obje değil, görünmeyen tehlikelere karşı koruyucu bir unsur olarak görülmüştür. Bu anlayışta taş, insan bedeninin ve ruhunun çevresinde görünmez bir koruma alanı oluşturan nesnedir.[536]

[534] İnan Abdülkadir, age, s. 71.
[535] Baykara Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 252.
[536] Boratav Pertev Naili, age, s. 109.

Şifalı taş inancı yalnızca Türk kültürüne özgü değildir. Antik Mısır'da lapis lazuli ve turkuaz kutsal kabul edilmiştir. Antik Yunan'da bazı taşlara koruyucu ve tedavi edici özellikler verilmiştir. Hindistan'da değerli taşlar gezegenlerle ve kozmik güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bu ortaklık, insanlığın yeryüzünün derinliklerinden çıkan taşları yalnızca ekonomik değerleriyle değil, sembolik anlamlarıyla da değerlendirdiğini göstermektedir.

Türk halk jeomitolojisinde şifalı taşlar, insanların yeryüzünün derinliklerinden çıkan doğal maddelere yüklediği anlamların en güzel örneklerinden biridir. Taş, Türk kültüründe yalnızca sert ve cansız bir madde değildir. O, geçmişin hafızasını taşıyan, doğanın gücünü temsil eden ve insan hayatına dokunan kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Yada Taşı'ndan akik taşına, nazar taşından kutsal kaya parçalarına kadar uzanan bu inanç dünyası, insanın doğayla kurduğu kadim ilişkinin bir yansımasıdır. Jeomitoloji açısından şifalı taşlar bize şunu anlatır: İnsan, yerin derinliklerinden çıkan taşlarda yalnızca mineral değil, anlam, güç ve hikâye de aramıştır.

Şifalı taşların hastalıkları tedavi ettiği veya doğaüstü güç taşıdığına yönelik inanışlar bilimsel olarak kanıtlanmış tedaviler değildir. Ancak bu inanışlar, insanlığın yeryüzü kaynaklarına kültürel ve mitolojik anlamlar yükleme biçimini anlamak açısından jeomitolojinin önemli konularından biridir.

XV-12. Nazar Taşları

Türk halk jeomitolojisi içinde nazar taşları, insanların doğadan elde edilen taş ve minerallere görünmeyen güçlere karşı koruyucu özellikler yüklemesiyle ortaya çıkan önemli bir inanç unsurudur. Nazar taşı kavramı özellikle Anadolu, Orta Asya ve İslam dünyasında yaygın olan nazar (kötü bakış, kıskançlık ve olumsuz enerjiyle zarar verme) inancıyla bağlantılıdır. Bu taşlar, yalnızca süs eşyası veya takı olarak değil, insanı, hayvanı, evi, tarlayı ve değerli kabul edilen varlıkları koruyan kutsal nesneler olarak değerlendirilmiştir.

Jeomitoloji açısından nazar taşları, doğadaki belirli minerallerin ve kaya parçalarının insan kültüründe sembolik anlam kazanmasının örneğidir. Taşın rengi, parlaklığı, nadir bulunması veya doğadan gelen dayanıklılığı, onun özel bir güç taşıdığı düşüncesine neden olmuştur. Özellikle mavi renkli taşlar, gökyüzü, su ve koruyucu güçlerle ilişkilendirilerek nazara karşı etkili kabul edilmiştir.

Türk halk kültüründe taş, yalnızca fiziksel bir madde değildir, yerin derinliklerinden gelen, doğanın gücünü taşıyan ve insan hayatına etki edebilen canlı bir unsur olarak algılanmıştır. Nazar taşları da bu anlayışın devamıdır.

Nazar inancı, Türk kültüründe İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanan eski bir düşünce sistemiyle ilişkilidir. Eski Türklerde insanın yalnızca bedenden ibaret olmadığı, kişinin ruhsal gücünün, kutunun ve yaşam enerjisinin bulunduğuna inanılırdı. Bu gücün aşırı övgü, kıskançlık veya kötü niyetli bakışlarla zarar görebileceği düşünülürdü. Bu nedenle koruyucu nesneler kullanılmıştır. Bunlar arasında: taşlar, boncuklar, hayvan dişleri, metal objeler, renkli mineraller yer almıştır. Özellikle taşların tercih edilmesinin nedeni, onların doğada uzun süre varlığını sürdüren, güçlü ve dayanıklı varlıklar olarak görülmesidir.

Türk halk kültüründe en bilinen nazar taşı mavi göz boncuğudur. Günümüzde çoğunlukla camdan yapılmasına rağmen köken olarak mavi renkli taşların ve minerallerin koruyucu kabul edilmesine dayanır. Mavi renk, eski kültürlerde: gökyüzünün, suyun, sonsuzluğun, ilahi korumanın sembolü olarak görülmüştür. Mavi nazar taşındaki göz şekli ise "kötü bakışı geri yansıtan göz" olarak yorumlanmıştır. Böylece taş, kendisine yönelen zararlı bakışı üzerine çekerek etkisiz hâle getiren bir koruyucu nesne kabul edilmiştir. Jeomitolojik açıdan burada önemli olan nokta, doğal renklerin insan zihninde kutsal anlamlara dönüşmesidir.

Türk ve İslam kültüründe akik taşı, nazara karşı kullanılan en yaygın taşlardan biridir. Akik, özellikle kırmızı, kahverengi ve turuncu tonları nedeniyle canlılık ve güç sembolü kabul edilmiştir. Halk arasında akik taşının: nazarın etkisini azalttığı, kötü enerjiyi uzaklaştırdığı, kişiye güç verdiği, uğur getirdiği inanışı yaygındır. Akik taşlı yüzükler ve mühürler Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Bazı akik taşlarının üzerindeki doğal damarlar ve desenler, insan eliyle yapılmış işaretler gibi değerlendirilmiş ve özel anlamlar yüklenmiştir.[537]

Türk halk kültüründe nazar yalnızca insanları değil, hayvanları ve özellikle ekonomik değeri yüksek varlıkları da etkileyebilen bir güç olarak düşünülmüştür. Bu nedenle: atların boyunlarına, büyükbaş hayvanların boynuzlarına, koyun sürülerine, ahır kapılarına nazar taşları veya mavi boncuklar asılmıştır. Hayvanların bereket ve zenginlik kaynağı olması, onların da kötü bakışlardan korunması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu uygulama, eski Türklerde hayvanların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kutsal ve ruhsal değer taşıdığı anlayışıyla bağlantılıdır.[538]

Eski Türk inanç sisteminde doğadaki varlıkların koruyucu ruhları olduğuna inanılırdı. Dağların, suların, ağaçların ve taşların kendilerine ait ruhsal güçleri bulunduğu düşünülürdü. Nazar taşlarının arkasındaki düşünce de bu anlayışla bağlantılıdır. Taş, içinde doğanın gücünü taşıyan bir nesne olarak kabul edilmiştir. Bazı inanışlarda taşın: kötü ruhları uzaklaştırdığı, kişinin ruhsal dengesini koruduğu, şans getirdiği düşünülmüştür. Bu yaklaşım, taşların kutsallaştırılmasıyla ilgili eski animistik düşüncelerin devamıdır.[539]

Anadolu'da nazar taşları çevresinde çeşitli halk hikâyeleri anlatılır. Bu anlatılardan birinde, çok güzel bir çocuğun veya çok değerli bir hayvanın aşırı övgü nedeniyle nazara uğramaması için üzerine mavi taş veya boncuk takıldığı anlatılır.

---

[537] Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, İstanbul, 1900, "Akik" maddesi.
[538] İnan Abdülkadir, age, s. 77.
[539] Eliade Mircea, 1991, age, s. 61.

Başka anlatılarda ise nazar taşı, kötü niyetli kişinin bakışını kendisine çekerek insanı koruyan bir "taş bekçi" olarak görülür. Bazı yörelerde nazar taşının çatlaması veya kırılması, taşın kötü etkiyi üzerine aldığı ve görevini tamamladığı şeklinde yorumlanır. Bu anlatılar, taşın pasif bir nesne değil, insan hayatında etkin rol oynayan kutsal bir varlık olarak algılandığını gösterir.

Nazar taşları yalnızca Türk kültürüne özgü değildir. Akdeniz, Orta Doğu ve Anadolu çevresindeki birçok kültürde benzer koruyucu taş ve semboller bulunur. Antik Yunan'da "mati" adı verilen göz sembolü, kötü bakıştan korunma amacı taşır. Eski Mısır'da göz sembolleri koruyucu kabul edilmiştir. Mezopotamya kültürlerinde de kötü güçleri uzaklaştıran taş ve mühürler kullanılmıştır. Bu ortaklık, insanlığın görünmeyen tehlikelere karşı doğadan gelen nesnelerle korunma arzusunu göstermektedir.

Türk halk jeomitolojisinde nazar taşları, insanın doğayla kurduğu sembolik ilişkinin en güçlü örneklerinden biridir. Taş burada yalnızca mineral değildir, koruyucu, hatırlatıcı ve kutsal anlam taşıyan bir varlıktır. Mavi göz boncuğundan akik taşına kadar uzanan bu gelenek, insanların yeryüzünden çıkan doğal maddelerde yalnızca fiziksel özellikler değil, aynı zamanda görünmeyen güçler ve anlamlar da aradığını gösterir. Nazar taşları, jeomitoloji açısından taşın kültüre dönüşmesinin, doğanın inanca dönüşmesinin ve mineralin mitolojik bir kimlik kazanmasının önemli örneklerinden biridir.

Nazar taşlarının kötü enerjiyi engellediği veya hastalıkları önlediği inancı bilimsel olarak kanıtlanmış bir durum değildir. Ancak bu taşlar, Türk halk kültürü ve jeomitolojisi açısından insanların doğayla kurduğu sembolik ilişkinin önemli kültürel belgeleridir.

XV-13. Dilek Taşları

Türk halk jeomitolojisi içinde dilek taşları, insanların doğadaki bazı taş, kaya ve kaya oluşumlarına özel anlamlar yükleyerek dileklerini, umutlarını ve beklentilerini ifade ettikleri kutsal unsurlardır. Dilek taşları, yalnızca bir kaya parçası değil, insan ile doğa, görünen dünya ile görünmeyen güçler arasında iletişim sağlayan sembolik varlıklar olarak kabul edilir.

Anadolu'nun birçok bölgesinde belirli taşlara, kayalara veya kaya oyuklarına dilek dileme, taş bırakma, taş yapıştırma, taş üstüne taş koyma veya taşın üzerine bez bağlama gibi uygulamalar görülür. Bu gelenek, eski Türk inanç sistemindeki yer-su kültü, atalar kültü ve doğadaki varlıkların ruh taşıdığına yönelik animistik anlayışlarla bağlantılıdır.

Jeomitoloji açısından dilek taşları, insanların doğal jeolojik oluşumları yalnızca fiziksel nesneler olarak değil, hafıza taşıyan, kutsal güç barındıran ve insan hayatına cevap verebilen varlıklar olarak algılamasının örneğidir. Kaya ve taş, insanın dileğini geleceğe taşıyan bir "doğal aracı" hâline gelir.

Türk kültüründe taş, çok eski dönemlerden beri kutsal kabul edilen doğal varlıklardan biridir. Eski Türklerin dünya görüşünde evren, gök, yer ve yeraltından oluşan canlı bir bütündür. Bu bütün içinde dağlar, kayalar, ağaçlar, sular ve taşlar belirli ruhsal

güçlere sahip varlıklar olarak görülmüştür. Özellikle olağanüstü biçimli kayalar, eski yerleşim alanları yakınındaki taşlar veya belirli olaylarla ilişkilendirilen kaya parçaları kutsal kabul edilmiştir. Dilek taşları bu anlayışın devamıdır. İnsan, kendi isteğini doğrudan doğaya değil, doğanın içinde kutsal kabul ettiği bir varlığa iletir. Taş burada sessiz bir tanık, dileğin saklandığı bir hafıza alanıdır.

Eski Türk inanç sisteminde yer-su (yer-sub) kavramı önemli bir yere sahiptir. Yer-su ruhları, dağları, vadileri, akarsuları, gölleri ve kutsal kabul edilen doğal alanları koruyan güçler olarak düşünülmüştür. Dilek taşları genellikle: kutsal kabul edilen tepelerde, ziyaret yerlerinde, kayalık alanlarda, mağara girişlerinde, türbe ve yatır çevrelerinde bulunur. Bu yerlerde dilek dilemek, aslında doğanın kutsal gücüyle iletişim kurma biçimidir. İnsan, taş aracılığıyla görünmeyen güçlere isteğini aktarır. Bu uygulama İslamiyet sonrasında da devam etmiş, eski doğa kültleri, veli ve evliya kültleriyle birleşerek Anadolu'daki ziyaret geleneklerinin bir parçası olmuştur.[540]

Anadolu'da yaygın olan dilek uygulamalarından biri, kişinin dileğini diledikten sonra küçük bir taşı başka taşların üzerine koymasıdır. Bu uygulama özellikle dağ geçitlerinde, kutsal kabul edilen tepelerde ve ziyaret yerlerinde görülür. Taş üstüne taş koymanın sembolik anlamları şunlardır: dileğin kalıcı olması, isteğin yükselmesi, kişinin niyetinin doğaya bırakılması, kutsal alanla bağ kurulması. Bazı halk anlatılarında taşların devrilmesi veya düşmesi, dileğin gerçekleşmeyeceği şeklinde yorumlanırken, taşların uzun süre durması olumlu bir işaret kabul edilir. Bu uygulama, taşın yalnızca bir madde değil, dileğin taşıyıcısı olduğuna yönelik halk inancını gösterir.

Anadolu'da birçok dilek taşı çevresinde çeşitli efsaneler anlatılır. Bu anlatılarda genellikle taşın geçmişte yaşanmış olağanüstü bir olayla bağlantısı vardır. Bazı anlatılarda: bir velinin dua ettiği taşın kutsallaştığı, bir kişinin dileğinin gerçekleşmesiyle taşın ün kazandığı, bir mucizenin ardından kayanın dilek yeri olduğu, taşın içinde kutsal bir gücün bulunduğu söylenir. Örneğin Anadolu'daki bazı "dilek kayaları"nda insanlar çocuk sahibi olmak, hastalıktan kurtulmak, evlenmek veya bolluk elde etmek için dua ederler. Bu anlatılar, taşın insan yaşamındaki önemli dönüm noktalarıyla ilişkilendirildiğini gösterir.[541]

İslamiyet sonrası Anadolu kültüründe dilek taşları çoğunlukla yatır, türbe ve kutsal kabul edilen ziyaret alanlarıyla birleşmiştir. Bazı ziyaret yerlerinde insanlar: taşa el sürer, taşa küçük taşlar bırakır, taşa bez bağlar, taşın yanında dua eder. Bu uygulamalar, eski Türklerdeki kutsal doğa anlayışı ile İslami ziyaret kültürünün birleşmesinden doğmuştur. Taş burada kutsal kişinin veya mekânın hatırasını taşıyan bir unsur hâline gelir.

Anadolu'da dilek taşları özellikle kadınların gerçekleştirdiği bazı ritüellerle bağlantılıdır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınların, evlilik dileğinde bulunan genç kızların veya sağlık isteyen kişilerin kutsal kabul edilen taşları ziyaret ettiği bilinmektedir. Bazı bölgelerde: taşa dokunmak, taşın çevresinde dönmek, taşın yanına küçük hediyeler

[540] İnan Abdülkadir, age, s. 74.
[541] Sakaoğlu Saim, age, s. 128.

bırakmak gibi uygulamalar yapılmıştır. Bu ritüeller, taşın doğurganlık, bereket ve yaşam gücüyle ilişkilendirildiğini gösterir.

Dilek taşları yalnızca Türk kültürüne özgü değildir. Dünyanın birçok kültüründe kutsal taşlar, dilek ve dua ile ilişkilendirilmiştir. Japonya'da dilek taşları ve kutsal kayalar Şinto inançlarında görülür. Kelt kültüründe bazı taşlar kehanet ve kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Antik Akdeniz kültürlerinde de dilek bırakılan kutsal taş ve sunak alanları bulunmaktadır. Bu ortaklık, insanın doğadaki büyük ve dayanıklı varlıkları dileklerini taşıyabilecek güçler olarak görmesinden kaynaklanır.

Türk halk jeomitolojisinde dilek taşları, insanın yeryüzüyle kurduğu duygusal ve kutsal ilişkinin en güzel örneklerinden biridir. Taş, burada yalnızca sert bir kaya parçası değil, insanın umudunu, duasını ve geleceğe dair beklentisini taşıyan sembolik bir varlıktır. Dilek taşları, jeolojik bir oluşumun nasıl kültürel bir anlam kazandığını gösterir. Bir kaya, insanın inancı ve anlatıları sayesinde sıradan bir doğal nesneden kutsal bir hafıza mekânına dönüşür. Bu nedenle dilek taşları, Türk halk jeomitolojisinde doğanın diliyle insanın dileğini buluşturan taşlaşmış dualar olarak değerlendirilebilir.

Dilek taşlarının dilekleri gerçekleştirdiği veya doğaüstü güç taşıdığı inancı bilimsel bir gerçeklik olarak kabul edilmez. Ancak bu taşlar, insanların doğal çevreyle kurduğu kültürel, sembolik ve mitolojik ilişkinin önemli örnekleridir.

XV-14. Yatır Kayaları

Türk halk jeomitolojisi içinde yatır kayaları, belirli taş, kaya veya kaya oluşumlarının bir veli, ermiş, derviş, kutsal kişi ya da olağanüstü bir olayla ilişkilendirilerek kutsal kabul edildiği doğal unsurlardır. Anadolu'nun hemen her bölgesinde görülen yatır kayaları, "eren taşı", "veli kayası", "dede taşı", "ziyaret kayası", "evliya kayası" gibi isimlerle de anılır.

Bu kayalar çoğu zaman belirgin bir jeolojik özelliğe sahiptir: diğerlerinden farklı büyüklükte olmaları, sıra dışı şekilleri, yalnız başına bulunmaları, üzerinde insan veya hayvan biçimine benzeyen izler taşımaları ya da eski bir yerleşim alanıyla bağlantılı olmaları onları halk gözünde özel hâle getirmiştir.

Jeomitoloji açısından yatır kayaları, doğal bir jeolojik oluşumun mitolojik ve dinsel bir hafıza mekânına dönüşmesinin en önemli örneklerindendir. İnsan toplulukları, anlam veremedikleri veya etkileyici buldukları kaya oluşumlarını kutsal kişilerle ilişkilendirerek onlara bir hikâye kazandırmışlardır. Böylece kaya yalnızca milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin ürünü olmaktan çıkar, geçmişi, inancı ve toplumsal hafızayı taşıyan bir varlık hâline gelir.

Türklerin eski inanç sisteminde dağlar, tepeler, kayalar ve taşlar önemli bir yere sahiptir. Eski Türklerde doğanın çeşitli unsurlarının ruh taşıdığına inanılırdı. Bu anlayış özellikle yer-su inancı içinde görülür. Dağlar ve kayalar: ataların bulunduğu kutsal alanlar, yer ruhlarının yaşadığı mekânlar, insan ile kutsal dünya arasındaki bağlantı noktaları olarak kabul edilmiştir.

İslamiyet'in kabulünden sonra bu eski doğa kültleri tamamen ortadan kalkmamış, veli, dede ve eren kültleriyle birleşerek yeni biçimler kazanmıştır. Böylece eski kutsal kaya anlayışı, Anadolu'da yatır kayaları şeklinde yaşamaya devam etmiştir. Bir kayanın yanında bir yatırın bulunduğuna inanılması veya bir taşın bir ermişle ilişkilendirilmesi, aslında eski Türk doğa kutsallığının İslami yorumlarla birleşmiş hâlidir.

Yatır kayalarının önemli bir özelliği, çoğunlukla doğal çevrede dikkat çekici konumlarda bulunmalarıdır. Bunlar: dağ zirvelerinde, vadilerde, mağara girişlerinde, su kaynaklarının yakınında, eski yol güzergâhlarında yer alabilir. Bu alanların seçilmesi tesadüf değildir. Eski toplumlarda dağ, mağara ve kaya, gökyüzü ile yeraltı arasında bağlantı sağlayan geçiş alanları olarak düşünülmüştür. Örneğin bir kayanın mağara biçiminde olması, insan zihninde onu "gizli güçlerin bulunduğu yer" hâline getirebilir. Bir kayanın yüksek bir tepede bulunması ise onu göğe yakın ve kutsal kabul edilen bir mekâna dönüştürebilir. Jeomitoloji açısından bu durum, doğal çevrenin insan kültürü tarafından yeniden yorumlanmasıdır.[542]

Yatır kayaları çevresinde en yaygın anlatı türlerinden biri taşa dönüşme motifidir. Anadolu efsanelerinde sıkça görülen anlatılara göre: bir ermiş dua eder ve bulunduğu yerde taş hâline gelir. bir veli düşmanlardan kaçarken kayaya dönüşür. kutsal bir kişi ölümünden sonra kayada yaşamaya devam eder. bir olay sırasında insan bedeni taşlaşarak kutsal bir kaya meydana getirir. Bu anlatılar, kayanın yalnızca bir mezar veya anıt olmadığını, kutsal kişinin varlığının devam ettiği bir unsur olduğunu gösterir. Türk halk anlatılarındaki "taş kesilme" motifi, dünyadaki birçok kültürde bulunan ortak bir mitolojik temadır. Ancak Anadolu'da bu motif çoğunlukla ermişlik, keramet ve kutsallık kavramlarıyla birleşmiştir.

Anadolu'da birçok yatır kayası hakkında benzer hikâyeler anlatılır. Bir anlatıya göre, köy halkını koruyan bir derviş veya ermiş öldüğünde mezarı bulunamaz, ancak onun oturduğu veya dinlendiği kaya kutsal kabul edilir. İnsanlar bu kayayı ziyaret etmeye başlar ve zamanla kaya bir yatır hâline gelir. Başka anlatılarda ise bir veli, zulümden kaçarken Allah'ın izniyle kayaya dönüşür ve sonsuza kadar bulunduğu yeri korur. Bazı yerlerde kayaya zarar veren kişinin başına kötü olaylar geleceğine inanılır. Bu nedenle yatır kayaları korunur, çevresi temiz tutulur ve ziyaret edilir. Bu anlatılar, kayaların toplumsal hafızadaki rolünü gösterir.

Birçok yatır kayasının şifa verdiğine inanılmıştır. İnsanlar bu kayaları: hastalıkların iyileşmesi, çocuk sahibi olmak, bereket kazanmak, korku ve sıkıntılardan kurtulmak amacıyla ziyaret etmişlerdir. Bazı yörelerde insanlar kayaya el sürer, taşından küçük parçalar alır veya yanında dua eder. Bu uygulamalar, taşın içinde kutsal bir güç bulunduğuna yönelik inançtan kaynaklanır. Bu tür uygulamalar günümüz bilimsel

[542] Eliade Mircea, 1991, age, s. 63.

anlayışıyla tedavi yöntemi olarak kabul edilmez, ancak halk kültürü açısından önemli ritüellerdir.[543]

Anadolu'nun birçok yerinde yatır kayaları bulunmaktadır. Bunların bazıları: "Dede Kayası", "Erenler Kayası", "Kızlar Kayası", "Yatır Taşı", "Veli Kayası" gibi isimlerle anılır. Bazı bölgelerde büyük kaya blokları belirli ermişlerle ilişkilendirilir. Özellikle dağlık alanlarda yaşayan topluluklarda bu kayalar, bölgenin tarihsel kimliğinin bir parçasıdır. Bu kayalar, sadece dini ziyaret noktaları değil, aynı zamanda bölgenin sözlü tarihini taşıyan kültürel miraslardır.[544]

Yatır kayaları yalnızca Türk kültürüne özgü değildir. Dünyanın birçok yerinde kutsal kayalar ve taşlaşmış kahraman anlatıları bulunmaktadır. Antik Yunan'da Niobe'nin taşa dönüşmesi, kutsal taşların insan ve tanrılar arasındaki ilişkiyi temsil etmesine örnektir. Japon Şinto geleneğinde kutsal kayalar "kami" adı verilen ruhsal varlıklarla ilişkilendirilir. Kelt kültüründe bazı taşlar atalar ve kutsal güçlerle bağlantılı kabul edilmiştir. Bu ortaklık, insanın büyük ve eski jeolojik oluşumlara anlam yükleme eğilimini göstermektedir.

Türk halk jeomitolojisinde yatır kayaları, taşın kutsallaştırılmasının ve doğal oluşumların kültürel hafızaya dönüşmesinin önemli örnekleridir. Bir kaya, milyonlarca yıllık jeolojik geçmişinin yanında insanların anlattığı hikâyelerle yeni bir kimlik kazanır. O artık sadece bir kaya değildir, bir ermişin hatırası, bir köyün koruyucusu, bir dilek ve umut noktası hâline gelir. Yatır kayaları, Türk kültüründe yeryüzünün hafızası ile insanın inancının birleştiği taşlaşmış kutsal mekânlar olarak değerlendirilebilir.

Yatır kayalarının kutsal güç taşıdığı veya şifa verdiği yönündeki inanışlar bilimsel olarak kanıtlanmış bilgiler değildir. Ancak bu kayalar, Türk halk kültürü ve jeomitolojisi açısından insanların doğal çevreye yüklediği anlamların önemli örnekleridir.

XV-15. Evliya Kayaları

Türk halk jeomitolojisi içinde Evliya Kayaları, halk tarafından bir evliya, ermiş, derviş veya kutsal kişinin yaşamı, ölümü ya da bir mucizesiyle ilişkilendirilen kaya ve taş oluşumlarıdır. Bu kayalar Anadolu'nun farklı bölgelerinde "Evliya Kayası", "Eren Kayası", "Dede Kayası", "Veli Kayası", "Koca Kaya", "Yatır Taşı" gibi isimlerle anılır.

Evliya kayalarının temel özelliği, sıradan bir doğal oluşumun halk anlatıları aracılığıyla kutsal bir kimlik kazanmasıdır. Bir kaya, jeolojik olarak milyonlarca yıl süren doğal süreçlerin sonucunda meydana gelmiş olsa da, halk hafızasında bir velinin hatırasını taşıyan, dua edilen, ziyaret edilen ve saygı gösterilen bir varlığa dönüşür.

Jeomitoloji açısından Evliya Kayaları, doğal kaya oluşumlarının insan kültürü tarafından kutsallaştırılması sürecinin önemli örnekleridir. İnsanlar olağanüstü şekilli, büyük veya çevresinden ayrılan kayaları yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, içinde barındırdığı düşünülen manevi güçleriyle değerlendirmiştir. Bu kayalar, jeoloji ile sözlü

---

[543] Örnek Sedat Veyis, Türk Halkbilimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977, s. 157.
[544] Günay Umay, Elazığ Masalları ve Hikâyeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 102.

kültürün birleştiği alanlardır. Kaya artık yalnızca bir taş değil, bir hikâyenin, bir inancın ve bir toplumsal hafızanın taşıyıcısıdır.[545]

Evliya Kayaları geleneğinin kökenleri, eski Türklerin doğaya yüklediği kutsal anlamlarla ilişkilidir. Eski Türk dünya görüşünde doğa, cansız bir varlıklar topluluğu değil, ruhlarla ve görünmeyen güçlerle bağlantılı canlı bir bütündü. Türklerde özellikle: dağlar, kayalar, pınarlar, ağaçlar, mağaralar kutsal kabul edilen doğal unsurlar arasında yer almıştır.

Dağ ve kaya kültü, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Bazı dağların ata kabul edilmesi, bazı kayaların koruyucu güç taşıdığına inanılması, Evliya Kayaları anlayışının eski köklerini oluşturur. İslamiyet sonrasında ise bu eski kutsal doğa anlayışı, evliya ve eren kültüyle birleşmiştir. Böylece eski "kutsal kaya" düşüncesi, Anadolu'da "evliyanın izi kalan kaya" biçimine dönüşmüştür.[546]

Evliya Kayaları çevresinde anlatılan hikâyeler çoğunlukla bir velinin kerameti veya olağanüstü bir olay üzerine kuruludur. Yaygın anlatı biçimleri şunlardır: Bir ermiş, düşmanlarından kaçarken Allah'ın izniyle kayaya dönüşür. Bir veli, ibadet ettiği yerde öldükten sonra bulunduğu kaya kutsal kabul edilir. Bir dervişin oturduğu veya yaslandığı kaya, onun manevi gücünü taşımaya devam eder. Bir olay sırasında insanlar veya hayvanlar taş kesilir ve kutsal bir kaya meydana gelir. Bu anlatılar, kayaya yalnızca fiziksel değil, manevi bir anlam kazandırır. Özellikle "taşa dönüşme" motifi Türk halk anlatılarında çok yaygındır. Bu motifte taş, bir son değil, aksine kutsal kişinin varlığının devam ettiği yeni bir biçimdir.[547]

Evliya Kayalarının temelinde keramet inancı bulunmaktadır. Halk inanışında evliyalar, Allah'ın sevgili kulları olarak olağanüstü güçlere sahip kişiler kabul edilir. Bu kişilerin:

[545] Roux Jean-Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 155.
[546] Ögel Bahaeddin, age, s. 435.
[547] Sakaoğlu Saim, age, s. 87.

hastaları iyileştirdiğine, doğa olaylarını etkilediğine, insanları koruduğuna, ölümünden sonra bile etkisini sürdürdüğüne inanılır. Bu nedenle bir evliyanın bulunduğu veya temas ettiği kabul edilen kaya da kutsal bir değer kazanır. Kaya, evliyanın bedeninin veya ruhsal gücünün devam ettiği bir sembole dönüşür. Bu durum, eski Türklerdeki kutsal nesne anlayışı ile İslami veli kültünün birleşmesidir.[548]

Anadolu'da birçok bölgede Evliya Kayaları ziyaret yeri olarak kabul edilir. İnsanlar bu kayalara: dua etmek, dilek dilemek, şifa istemek, çocuk sahibi olmak, bereket dilemek amacıyla giderler. Bazı yerlerde kayaya el sürülür, çevresinde dua edilir veya küçük taşlar bırakılır. Bazı kayaların yanında bulunan ağaçlar, çeşmeler veya mezarlar da kutsal alanın bir parçası kabul edilir. Böylece kaya, tek başına bir doğal unsur olmaktan çıkar ve çevresindeki kültürel unsurlarla birlikte bir ziyaret merkezine dönüşür.

Birçok Evliya Kayası, halk arasında şifa kaynağı olarak görülür. Bazı inanışlara göre: kaya yanında edilen dua kabul olur ve kayaya dokunmak hastalıklara iyi gelir. Kaya çevresindeki toprak veya taş parçaları koruyucu özellik taşır. Kayanın bulunduğu alan kutsal olduğu için burada bulunmak huzur verir. Bu inanışlar bilimsel tedavi yöntemleri değildir, ancak halk hekimliği ve geleneksel inanç sistemi açısından önemli kültürel uygulamalardır. Taşın iyileştirici gücü olduğuna yönelik düşünce, insanın doğadan şifa arayışının eski bir biçimidir.

Türk halk jeomitolojisinde Evliya Kayaları çoğu zaman "taşlaşma" anlatılarıyla bağlantılıdır. Bu anlatılarda taş: ölümün sembolü değil, sonsuzluğun sembolü olarak görülür. Bir evliyanın taşa dönüşmesi, onun yok olması anlamına gelmez, aksine bulunduğu yeri sonsuza kadar koruyacak yeni bir forma geçmesi anlamına gelir. Bu nedenle bazı kayalar "yaşayan taşlar" olarak düşünülür. Halk anlatılarında bu kayaların konuştuğu, dua edenlere yardım ettiği veya bölgeyi koruduğu söylenir.

Türk halk jeomitolojisinde Evliya Kayaları, taşın yalnızca mineralojik bir oluşum değil, aynı zamanda kültürel ve manevi bir varlık olarak görülmesinin en güçlü örneklerinden biridir. Bir kaya, jeolojik zamanların sessiz tanığı iken, insan anlatıları sayesinde bir evliyanın hatırasını taşıyan kutsal bir mekâna dönüşür. Evliya Kayaları, Türk kültüründe yeryüzünün hafızası ile insan inancının birleştiği taşlaşmış kutsal hikâyelerdir. Bu kayalar, doğa ile kültür arasındaki ilişkinin binlerce yıllık bir devamlılığını temsil eder.

Evliya kayalarının şifa verdiği veya doğaüstü güç taşıdığına ilişkin inanışlar bilimsel olarak kanıtlanmış bilgiler değildir. Ancak bu kayalar, Türk halk kültürü, sözlü tarih ve jeomitoloji açısından insanların doğal oluşumlara yüklediği anlamların çok değerli örnekleridir.

---

[548] Ocak Ahmet Yaşar, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 69.

SON OLARAK

İnsanlık tarihi boyunca insanlar yalnızca gökyüzünü değil, ayaklarının altında uzanan yeryüzünü de anlamaya çalışmıştır. Dağların yükselişi, kayaların biçimleri, yer altından çıkan madenler, mağaraların karanlığı, depremler, volkanlar, fosiller ve göktaşları insan zihninde her zaman büyük bir merak ve hayranlık uyandırmıştır. Ancak insan, bu doğal olayları yalnızca fiziksel süreçler olarak değerlendirmemiş, onlara anlam yüklemiş, hikâyeler oluşturmuş, kutsallık atfetmiş ve kültürel hafızasının bir parçası hâline getirmiştir. İşte jeomitoloji (geomythology), insan ile yeryüzü arasındaki bu kadim ilişkinin bilimsel olarak incelenmesini sağlayan disiplinlerarası önemli bir araştırma alanıdır.

Jeomitoloji, jeoloji bilimi ile mitoloji, antropoloji, halk bilimi, arkeoloji, tarih ve dinler tarihi gibi alanların kesiştiği bir çalışma sahasıdır. Temel amacı, toplumların doğa olayları ve jeolojik oluşumlar hakkında oluşturdukları mitleri, efsaneleri ve kutsal anlatıları inceleyerek bunların arkasındaki doğal gerçeklikleri araştırmaktır. Bir başka ifadeyle jeomitoloji, "efsanelerde anlatılan doğa olaylarının ve doğal unsurların bilimsel kökenlerini araştıran bilimsel yaklaşım" olarak tanımlanabilir.

Kültürel miras açısından jeomitolojinin önemi, yalnızca eski insanların doğayı nasıl açıkladığını ortaya koymasından değil, aynı zamanda insanlığın doğa ile kurduğu ilişkinin tarihsel hafızasını korumasından kaynaklanmaktadır. Bir kaya oluşumu, bir dağ veya bir mağara yalnızca jeolojik bir yapı değildir, aynı zamanda toplumların inançlarını, korkularını, umutlarını ve dünyayı algılama biçimlerini taşıyan kültürel varlıklardır.

İnsan toplulukları binlerce yıl boyunca depremleri, volkanik patlamaları, tufanları, büyük kaya oluşumlarını, fosilleri veya gökten düşen taşları modern bilimsel yöntemlerle açıklama imkânına sahip değildi. Ancak bu olayları anlamlandırma ihtiyacı duyuyorlardı. Bu nedenle doğa olaylarını tanrılarla, kahramanlarla, devlerle, kutsal varlıklarla veya olağanüstü güçlerle açıklayan anlatılar ortaya çıktı. Günümüzde jeomitoloji, bu anlatıları "gerçek dışı hikâyeler" olarak görmek yerine, geçmiş toplumların doğayı nasıl algıladığını gösteren kültürel belgeler olarak değerlendirir.

Günümüzde kültürel miras kavramı yalnızca insan eliyle yapılmış yapıları kapsamamaktadır. UNESCO'nun da vurguladığı gibi doğal alanlar, kutsal coğrafyalar ve insan-doğa etkileşiminin oluşturduğu kültürel peyzajlar da insanlığın ortak mirasının bir parçasıdır. Jeomitoloji, doğal oluşumların kültürel değerlerini ortaya çıkararak doğal miras ile kültürel miras arasındaki ilişkiyi açıklar.

Örneğin:

- Bir dağ, jeolojik olarak milyonlarca yıl süren tektonik süreçlerin ürünüdür, ancak bir toplum için kutsal bir ata, tanrısal bir mekân veya koruyucu güç olabilir.
- Bir mağara, kayaçların aşınması sonucu oluşmuş doğal bir boşluktur, ancak kültürel açıdan doğum, yeniden doğuş, gizem ve kutsal bilgiyle ilişkilendirilebilir.
- Bir meteor, uzaydan gelen taş parçasıdır, ancak birçok toplumda göksel bir mesaj veya kutsal nesne olarak kabul edilmiştir.

Bu nedenle jeomitoloji, doğanın fiziksel özellikleri ile insanların ona yüklediği anlamları birlikte değerlendirir.

Örneğin Yunan mitolojisindeki Deukalion Tufanı, Mezopotamya'daki Gılgamış Destanı'nda yer alan büyük tufan anlatısı, Tevrat'taki Nuh Tufanı, farklı toplumların büyük su baskınları ve iklim değişimleriyle ilgili kolektif hafızalarının yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde Anadolu'da bulunan bazı kaya oluşumlarının "taşa dönüşmüş insanlar", "gelin kayaları" veya "kırk kız kayaları" şeklinde anlatılması, toplumların jeolojik şekilleri kültürel hikâyeler aracılığıyla anlamlandırma biçimini göstermektedir.

Jeomitolojinin bilim açısından en önemli yönlerinden biri, eski toplumların gözlem yeteneğini ortaya koymasıdır. Modern bilimsel araçlara sahip olmayan insanlar, çevrelerinde meydana gelen doğal olayları dikkatle izlemiş ve bunları hafızalarında saklamışlardır. Bu nedenle bazı mitolojik anlatılar, geçmişte yaşanmış gerçek jeolojik olayların kültürel izlerini taşıyabilir.

Örneğin büyük bir deprem, volkanik patlama veya deniz seviyesindeki değişim, toplum hafızasında olağanüstü bir olay şeklinde yer etmiş olabilir. Bu olay nesilden nesile aktarılırken mitolojik unsurlarla zenginleşmiş ve sonunda bir efsaneye dönüşmüştür. Jeomitologlar bu anlatıları değerlendirirken mitin arkasındaki doğal olayı araştırmaya çalışırlar.

Bu durum özellikle paleocoğrafya, jeoloji tarihi ve iklim araştırmaları açısından önemlidir. Çünkü yazılı belgelerin olmadığı dönemlere ait bazı doğal olayların izleri, halk anlatılarında korunmuş olabilir.

Örneğin eski toplumların "gökyüzünden gelen kutsal taşlar" olarak gördüğü meteorlar, günümüzde astronomi ve jeoloji açısından incelenen göktaşlarıdır. Eski insanların bu taşlara kutsallık yüklemesi, aslında onların olağanüstü kökenlerini fark etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Benzer şekilde fosiller de geçmişte birçok kültürde devlerin, ejderhaların veya efsanevi yaratıkların kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Günümüzde ise bu fosiller, milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların bilimsel kanıtlarıdır. Ancak fosillerin insan kültüründeki yeri incelendiğinde, jeomitolojinin paleontoloji ile kültür tarihi arasında önemli bir köprü oluşturduğu görülmektedir.

Jeomitoloji, insanın doğaya karşı geliştirdiği algıyı anlamak açısından büyük önem taşır. Modern bilim doğayı fiziksel yasalarla açıklarken, eski toplumlar doğayı anlamlandırırken sembolik ve ruhsal yöntemlere başvurmuştur.

Bir dağın kutsal kabul edilmesi yalnızca dinsel bir inanç değildir, aynı zamanda insanın çevresiyle kurduğu güçlü bağın göstergesidir. Dağlar birçok kültürde dünyanın merkezi, gökyüzü ile yeryüzünü birleştiren kutsal eksen olarak görülmüştür.

Türk kültüründe Ağrı Dağı, Altay kültüründeki kutsal dağlar, Orta Asya Türk inançlarında dağ ruhları, Japon kültüründeki Fuji Dağı, Yunan mitolojisindeki Olympos Dağı bu anlayışın farklı örnekleridir.

Aynı şekilde mağaralar da jeomitolojik açıdan önemli mekânlardır. Mağaralar birçok kültürde dünyanın rahmi, yeniden doğuşun ve dönüşümün sembolü olarak görülmüştür. Türk kültüründeki Ergenekon anlatısı, insanların dağ içinden yeniden ortaya çıkışını anlatan güçlü bir jeomitolojik örnektir.

Jeomitoloji, yer bilimleri açısından da önemli katkılar sağlayabilir. Çünkü eski anlatılar bazen geçmişte meydana gelmiş doğal olayların izlerini taşır.
Örneğin:

- Büyük tufan anlatıları geçmiş iklim değişimleri,
- Deniz altında kalan şehir hikâyeleri deniz seviyesi değişimleri,
- Ateş saçan dağ anlatıları volkanik faaliyetler,
- Taşa dönüşme hikâyeleri olağanüstü kaya oluşumları,
- Ejderha kemikleri anlatıları fosiller ile ilişkilendirilebilir.

Bu nedenle jeomitoloji, mitolojik anlatıları bilimsel kanıtların yerine koymaz, ancak bilimsel araştırmalara yeni bakış açıları kazandırır.

Bir efsane, doğrudan jeolojik veri olmayabilir, fakat araştırmacıya hangi bölgenin geçmişte önemli bir doğal olay yaşamış olabileceği konusunda ipuçları verebilir.

Örneğin Çin'de eski kaynaklarda geçen "ejderha kemikleri", aslında büyük fosil kemiklerinin halk tarafından yorumlanmış biçimidir. Avrupa'daki bazı dev kemikleri ise geçmişte dev insanlara ait sanılmıştır. Bu örnekler, insanların fosilleri anlamlandırma biçimini göstermesi bakımından önemlidir.

Jeomitoloji yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda kültürel miras açısından da değerlidir. Bir toplumun taşlara, dağlara, mağaralara ve doğal alanlara yüklediği anlamlar, o toplumun dünya görüşünü ortaya koyar.
Örneğin Anadolu'daki:

- Gelin Kayaları,
- Kız Kayaları,
- Dilek Taşları,
- Nazar Taşları,
- Kutsal kaynaklar,
- Evliya kayaları gibi inanışlar, halkın doğayla kurduğu ilişkinin kültürel belgeleridir.

Bu alanların korunması yalnızca doğal mirasın değil, aynı zamanda kültürel hafızanın korunması anlamına gelir.

Bir kaya oluşumu milyonlarca yıl süren jeolojik süreçlerin ürünüdür, fakat aynı kaya insan topluluklarının anlattığı hikâyelerle binlerce yıllık kültürel değer kazanabilir.
Bu nedenle jeomitoloji, doğal miras ile kültürel miras arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Günümüzde iklim değişikliği, doğal afetler ve çevre sorunları nedeniyle insan-doğa ilişkisi yeniden sorgulanmaktadır. Jeomitoloji bu açıdan geçmiş toplumların doğaya bakışından önemli dersler çıkarılmasını sağlar.

Eski toplumların doğayı kutsal kabul etmeleri, modern çevre bilincinin gelişmesi açısından dikkat çekici bir noktadır.

Bugün bilim insanları yalnızca doğayı kontrol etmeye değil, onu anlamaya ve onunla uyum içinde yaşamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, geçmiş kültürlerin doğaya duyduğu saygıyla ortak noktalar taşımaktadır.

Jeomitoloji bize şunu hatırlatır:

Yeryüzü sadece ekonomik kaynaklardan oluşan bir alan değildir. Yeryüzü aynı zamanda insanlığın hafızasıdır.
Dağlar geçmiş uygarlıkların sessiz tanıklarıdır.
Kayalar milyonlarca yıllık dünyanın arşivleridir.
Fosiller geçmiş yaşamın belgeleridir.
Madenler dünyanın derinliklerinden gelen doğal miraslardır.
Meteorlar evrenle olan bağımızın göstergeleridir.
Bütün bunlar insanın kendisini ve yaşadığı gezegeni anlamasının yollarından biridir.

Jeomitoloji, bilim ile kültür arasında köprü kuran, insanlık tarihinin doğayla kurduğu ilişkiyi anlamamızı sağlayan önemli bir araştırma alanıdır. Bu disiplin, mitolojileri yalnızca hayal ürünü anlatılar olarak değil, insanlığın doğayı gözlemleme, açıklama ve anlamlandırma çabasının ürünleri olarak değerlendirir.

Bir kaya oluşumu milyonlarca yıllık jeolojik geçmişe sahiptir, ancak insanlar ona anlam verdiğinde kültürel bir kimlik kazanır. Bir dağ yalnızca yükselmiş bir kaya kütlesi değil, bir toplumun kutsal hafızası olabilir. Bir taş yalnızca mineral değil, bir inancın sembolü olabilir. Bir fosil yalnızca eski yaşamın kalıntısı değil, insanlığın geçmişi anlama çabasının bir göstergesi olabilir. Bu nedenle jeomitoloji, insanlığın yeryüzüyle kurduğu ilişkinin bilimsel ve kültürel bir aynasıdır.

Jeomitoloji sayesinde taşların, dağların, mağaraların, madenlerin ve fosillerin yalnızca fiziksel özelliklerini değil, insan kültüründeki anlamlarını da anlayabiliriz.

Bilim bize yeryüzünün nasıl oluştuğunu anlatır. Jeomitoloji ise insanların yeryüzünü nasıl gördüğünü anlatır.

Bu nedenle jeomitoloji, geçmiş ile günümüz arasında, bilim ile kültür arasında ve insan ile doğa arasında güçlü bir bağ kuran özgün ve değerli bir bilim alanıdır.

Yeryüzü yalnızca jeolojik bir yapı değildir, aynı zamanda insanlığın milyonlarca yıllık hikâyesini taşıyan büyük bir kitaptır. Jeomitoloji, bu kitabın taşlarla, dağlarla, fosillerle ve efsanelerle yazılmış sayfalarını okumaya çalışan bilimsel bir yaklaşımdır.

KAYNAKÇA

Akurgal Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2000.

Albright F.W., Archaeology and the Religion of Israel, Johns Hopkins University Press, 1942.

Alfred, Metraux, Ethnology of Easter Island, Bernice P. Bishop Museum Bulletin 160, Honolulu, 1940.

Allan Sarah, The Shape of the Turtle, SUNY Press, 1991.

Allen James P., Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts, Yale University, 1988.

Al-Qazwini Zakariya, ʿAjā'ib al-Makhlūqāt wa Gharā'ib al-Mawjūdāt (Acâʾibü'l-Mahlûkât), 13. yüzyıl.

And Metin, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

Apollodorus, The Library (Bibliotheca), Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Arkell W. J., Jurassic Ammonites, Geological Society of London, London, 1957.

Armstrong Karen, Muhammad: A Biography of the Prophet, HarperCollins, 1991.

Assmann Jan, Death and Salvation in Ancient Egypt, Cornell University Press, 2005.

Atalay İbrahim, Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri, Orman Bakanlığı Yayınları, İzmir, 2002.

Atalay İbrahim, Türkiye'nin Karst Jeomorfolojisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988.

Atrahasis: The Babylonian Story of the Flood, Eisenbrauns, 1999.

Ashkenazi Michael, Handbook of Japanese Mythology, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2003.

Bayat Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

Baykara Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

Beard Mary, North John, Price Simon, Religions of Rome, Cambridge University Press, 1998.

Beckwith Martha Warren, Hawaiian Mythology, Yale University Press, New Haven, 1940.

Boardman John, The Greeks Overseas, Thames & Hudson, London, 1999.

Boratav Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

Boratav Pertev Naili, Türk Mitolojisi, BilgeSu Yayınları.

Bottero Jean, Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar, Dost Kitabevi Yayınları.

Brāhmaṇa Śatapatha, Sacred Books of the East, Cilt 12, Oxford University Press, 1882.

Birrell Anne, Chinese Mythology: An Introduction, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

Bruchac Joseph, Our Stories Remember, Fulcrum Publishing, Golden (Colorado), 2003.

Burkert Walter, Greek Religion. İngilizceye Çev: John Raffan. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts (ABD), 1985.

Burl Aubrey, A Guide to the Stone Circles of Britain, Ireland and Brittany, Yale University Press, 1995.

Campbell Joseph, The Masks of God. Çev: Yok. Viking Press, New York, Cilt I: 1959, Cilt II: 1962, Cilt III: 1964, Cilt IV: 1968.

Campbell Joseph, Batı Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara

Carey John, The Mythological Cycle of Medieval Irish Literature, Cambridge University, 1994.

Clark R.T.Rundle, Myth and Symbol in Ancient Egypt, Thames & Hudson, 1959.

Çobanoğlu Özkul, Türk Halk Kültüründe Efsane ve Mit Kavramları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003

Dalley Stephanie, Myths from Mesopotamia, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Danielou Alain, The Myths and Gods of India, Inner Traditions, Rochester (VT), 1991.

Dante Alighieri, İlahi Komedya: Cehennem. Çev: Rekin Teksoy. Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Davidson H.R. Ellis, Gods and Myths of Northern Europe, Penguin Books, London, 1964.

Day John, Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan, Sheffield Academic Press, 2000.

Day John, God's Conflict with the Dragon and the Sea, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Doniger Wendy, Hindu Myths, Penguin Classics, London, 1975.

Dever William G., Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel, Eerdmans, 2005.

Dietz Robert S., "The Black Stone of the Kaaba: A Meteorite?", Meteoritics, Vol. 1, 1963.

Dünya Mitolojisi, İmge Kitabevi

Eliade Mircea, Patterns in Comparative Religion, Sheed & Ward, New York, 1958.

Eliade Mircea, A History of Religious Ideas. Çev: Willard R. Trask (İngilizce baskı). The University of Chicago Press, Chicago, Cilt I: 1978, Cilt II: 1982, Cilt III: 1985.

Eliade Mircea, Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism, Princeton University Press, 1991.

Eliade, Mircea. Şamanizm. İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Eliade, Mircea. Kutsal ve Dindışı. Çev. Ali Berktay. Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.

Eliade Mircea, Demirciler ve Simyacılar, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003.

Emerson Nathaniel B., Unwritten Literature of Hawaii: The Sacred Songs of the Hula, U.S. Bureau of American Ethnology, Washington D.C., 1909.

Emerson Nathaniel B., Pele and Hiiaka: A Myth From Hawaii, Honolulu Star-Bulletin, Honolulu, 1915

Encyclopaedia of Islam, 2. baskı, Brill, Leiden, "Bahamut" maddesi.

Erenn Lebor Gabála (The Book of Invasions of Ireland), R. A. Stewart Macalister çevirisi, Irish Texts Society, Dublin, 1938–1956.

Eski Ahit, Yaratılış Kitabı, Bölüm 19.

Erhat Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 30. Baskı, 2020.

Ersoy Ahmet, Genel Paleontoloji, Ankara Üniversitesi Yayınları.

Fazlullah Reşidüddin, Câmiü't-Tevârih, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Fontenrose Joseph, The Delphic Oracle: Its Responses and Operations, University of California Press, Berkeley, 1978.

Fortey Richard, Fossils: The History of Life, Smithsonian Institution Press, 1998.

Gantz Timothy, Early Greek Myth, Johns Hopkins University Press, 1993.

Georgia, Lee, The Rock Art of Easter Island, UCLA Institute of Archaeology, Los Angeles, 1992.

Geography, Loeb Classical Library, Kitap XII–XIII.

Gılgamış Destanı, çev. Sait Maden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Gimbutas Marija, The Civilization of the Goddess, HarperCollins, 1991.

Ginzberg Louis, The Legends of the Jews, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1938.

Gökalp Ziya, Türk Töresi, Ötüken Neşriyat.

Graves Robert, Yunan Mitleri, Say Yayınları

Harbison Peter, Tara: A Pagan Sanctuary of Ancient Ireland, Thames and Hudson, 1992.

Hamilton Edith, Mythology: Timeless Tales of Gods and Heroes, Little, Brown and Company, Boston, 1942

Hardacre Helen, Shinto: A History, Oxford University Press, Oxford, 2017.

Harrison Jane Ellen, Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion, Cambridge University Press, 1912.

Harva Uno, The Mythology of All Races, Vol. IV: Finno-Ugric, Siberian, Marshall Jones Company, Boston, 1927.

Heidel Alexander, The Babylonian Genesis, University of Chicago Press, Chicago, 1963.

Herodotos, Tarih, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hesiodos, Theogonia, çev. Sabahattin Eyüboğlu – Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbu

Hint Mitolojisi, Okyanus Yayınları

Hodder Ian, Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü, Yapı Kredi Yayınları.

Homeros, Odysseia. Çev: Azra Erhat – A. Kadir. Can Yayınları, İstanbul, 1984.

Homeros, İlyada, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1984 ve sonraki baskılar.

Hornung Erik, The Ancient Egyptian Books of the Afterlife. İngilizceye Çev: David Lorton. Cornell University Press, Ithaca, New York (ABD), 1999.

Hornung Erik, Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many, Cornell University Press, 1982.

Hsü Kenneth J., The Great Dying, Harcourt Brace, 1986

Huggett Richard J., Fundamentals of Geomorphology, Routledge, 2017.

Hutton Ronald, The Pagan Religions of the Ancient British Isles, Blackwell, 1991.

İnan Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.

İrepoğlu Gül, Osmanlı Saray Mücevheri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Kalafat Yaşar, Türk Kültürlü Halklarda Mitler ve Destanlar, Berikan Yayınevi.

Keightley David N., Sources of Shang History, University of California Press, Berkeley, 1978.

Kerenyi Karl, The Gods of the Greeks, Thames and Hudson, London, 1951.

Kerimoğlu Caner, Dünya Mitolojisi, Say Yayınları.

Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit, Yaratılış (Tekvin) 28:10–22.

Koçak M. Zeynel Abidin, Konya Kapalı Havzası'nda Yeraltı Suları ve Obruk Oluşumları, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Konya, 2010.

Kramer Samuel Noah, Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Kugel James, The Bible As It Was, Harvard University Press, Cambridge, 1997.

Kunz George Frederick, The Curious Lore of Precious Stones, Dover Publications, New York, 1971.

Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 2:127.

Legends of the Earth: Their Geologic Origins, Indiana University Press, 1973.

Lehner Mark, The Complete Pyramids, Thames & Hudson, 1997.

Lewis Mark Edward, The Flood Myths of Early China, SUNY Press, 2006.

Lindow John, Norse Mythology, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Luomala Katharine, Voices on the Wind: Polynesian Myths and Chants, Bishop Museum Press, Honolulu, 1955.

Lüthi Max, The European Folktale: Form and Nature, Indiana University Press, 1986.

MacKillop James, Dictionary of Celtic Mythology, Oxford University Press, 1998.

Mazar Amihai, Archaeology of the Land of the Bible, Doubleday, 1990.

MTA, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Doğu Toros Jeolojisi Raporları.

MTA (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü), Türkiye Mağaraları Envanteri, A. Nazik vd., "Gilindire (Aynalıgöl) Mağarası'nın Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri", MTA Dergisi, Sayı 138, Ankara, 2009.

MTA, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Denizli Jeotermal Alanları ve Türkiye Jeotermal Kaynakları raporları.

Mayor Adrienne, The First Fossil Hunters: Dinosaurs, Mammoths, and Myth in Greek and Roman Times. Princeton University Press, Princeton, New Jersey (ABD), 2000.

Mohen Jean-Pierre, The World of Megaliths, Facts on File, 1990.

Nilsson Martin P., The Minoan-Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion, Biblo & Tannen, New York, 1971.

Noah's Flood: The New Scientific Discoveries About the Event That Changed History, Simon & Schuster, 1998.

Norell Mark A., Discovering Dinosaurs, University of California Press, Berkeley, 1995.

Nunn Patrick D., The Edge of Memory: Ancient Stories, Oral Tradition and the Post-Glacial World, Bloomsbury Sigma, London, 2018.

Ocak Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları.

Ocak Ahmet Yaşar, İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

Ouwehand Cornelis, Namazu-e and Their Themes: An Interpretive Approach to Some Aspects of Japanese Folk Religion, E.J. Brill, Leiden, 1964.

Ovidius, Metamorfozlar, X.1–85, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Ovid, Metamorphoses, Oxford World's Classics, Oxford University Press, 1986, Kitap I.

Ögel Bahaeddin, Türk Mitolojisi (Cilt I–II). Çev: Yok. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Örnek Sedat Veyis, Türk Halkbilimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977.

Pankenier David W., Astrology and Cosmology in Early China, Cambridge University Press, 2013.

Pausanias, Description of Greece (Periegesis Hellados), Kitap X.

Pekman Adnan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Peters F. E., The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places, Princeton University Press, 1994.

Peters F. E., Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land, Princeton University Press, 1994.

Piccardi Luigi & Bruce W. Masse (Ed.), Myth and Geology, Geological Society of London, Special Publication 273, 2007.

Pinch Geraldine, Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt, Oxford University Press, 2002.

Platon, Phaidon. Çev: Furkan Akderin. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Pliny the Elder, Natural History.

Prothero Donald R., The Story of Life in 25 Fossils, Columbia University Press, New York, 2015.

Publius Vergilius Maro (Vergilius), Aeneis. Çev: Çiğdem Dürüşken. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Qian Sima, Shiji (Records of the Grand Historian), Columbia University Press, 1993.

Rawson Jessica, Chinese Ornament: The Lotus and the Dragon, British Museum Press, London, 1984.

Renfrew Colin, Before Civilization, Cambridge University Press, 1973.

Roux, Jean-Paul. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002.

Rudwick Martin J. S., The Meaning of Fossils, University of Chicago Press, Chicago, 1985.
Sahih Buhâri, Hac Kitabı.

Sahih Müslim, Hac Kitabı

Sakaoğlu, Saim. Anadolu Efsaneleri. Ankara, 1980.

Sakaoğlu Saim, Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Motifin Tipleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Sakaoğlu Saim, 101 Anadolu Efsanesi, Akçağ Yayınları.

Sami Şemseddin, Kamus-ı Türki, İstanbul, 1900, "cevher" ve "taş" maddeleri

Schmidt Klaus, Göbekli Tepe: A Stone Age Sanctuary in South-Eastern Anatolia, 2012.

Sevin Veli, Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Simek Rudolf, Dictionary of Northern Mythology, D. S. Brewer, 1993.

Smits Gregory, When the Earth Roars: Lessons from the History of Earthquakes in Japan, Rowman & Littlefield, Lanham, 2014.

Smith Mark S., The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel, Eerdmans, 2002.

Strabon, Geographika (Coğrafya). Çev: Adnan Pekman. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Strabon, Geographika, Kitap XIII.

Stephen Pollington, , Rudiments of Runelore, Anglo-Saxon Books, Norfolk, 1995.

Sturluson Snorri, The Prose Edda, çev. Anthony Faulkes, Everyman, 1987.

Sven Jansson, B. F., Runes in Sweden, Gidlunds, Stockholm, 1987.

Switek Brian, Written in Stone: Evolution, the Fossil Record, and Our Place in Nature, Bellevue Literary Press, 2010.

Şengör Celal, Yaşayan Dünya'nın Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları

Şimşek Celal, Hierapolis (Pamukkale) Rehberi, Ege Yayınları.

Taşağıl Ahmet, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türkler, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Tilburg Van, Jo Anne, Easter Island: Archaeology, Ecology and Culture, Smithsonian Institution Press, Washington D.C., 1994.

Tilburg Van, Jo Anne, Among Stone Giants, Scribner, New York, 2003.

The Edge of Memory: Ancient Stories, Oral Tradition and the Post-Glacial World, Bloomsbury Sigma, London, 2018.

The Gilgamesh Epic, Penguin Classics, 1999

Tilley Christopher, The Materiality of Stone, Berg Publishers, 2004.

Torrens Hugh, The Dragon Seekers, Little, Brown, London, 2002.

TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinde ammonitler ve fosiller üzerine yayımlanmış çeşitli makaleler.

Umay Günay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, 1986.

UNESCO World Heritage Centre, Karain Cave, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

UNESCO Dünya Mirası Merkezi – Hierapolis–Pamukkale

UNESCO Global Geoparks Programme, Greek Ministry of Culture.

UNESCO World Heritage Centre, Caves of Aggtelek Karst and Slovak Karst, Alexander Klimchouk, 2004.

Unschuld Paul U., Medicine in China: A History of Ideas, University of California Press, Berkeley, 1985.

Ünver Günay - Güngör Harun, Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

Verner Miroslav, The Pyramids, Grove Press, 2001.

Vergilius, Georgica, IV.453–527, Harvard University Press (Loeb Classical Library), Cambridge (MA), 1916.

Vitaliano Dorothy B., Legends of the Earth: Their Geologic Origins. Çev: Yok. Indiana University Press, Bloomington, Indiana (ABD), 1973.

Walton John H., Job, NIV Application Commentary, Zondervan, Grand Rapids, 2012.

Wellnhofer Peter, Dinosaur Encyclopedia, Crescent Books, New York, 1991.

Wilkinson Richard H., Reading Egyptian Art, Thames & Hudson, 1992.

Williams Mark, Ireland's Immortals: A History of the Gods of Irish Myth, Princeton University Press, 2016.

World Mythology (Türkçesi: Dünya Mitolojisi, İmge Kitabevi).

Yaşar Kemal, Ağrı Dağı Efsanesi, Cem Yayınevi, İstanbul, ilk baskı 1970.

Zhiming Dong, Dinosaurian Faunas of China, China Ocean Press, Beijing, 1992.

WEB SİTELERİ

Afghanistan Badakhshan Lapis Lazuli Mines: https://www.mindat.org/min-2355.html

Amber Museum Gdańsk: https://www.ambermuseum.eu/

Amber Museum Gdańsk: https://www.ambermuseum.eu/

American Museum of Natural History – Protoceratops bilgileri

Arjantin Campo del Cielo Koruma Alanı: https://turismo.chaco.gob.ar/

Askola Hiidenkirnut (Finlandiya'nın ünlü dev kazanları): https://www.askola.fi/matkailu/hiidenkirnut/

Australian Museum: https://australian.museum/

Artemis (Wikimedia Commons): https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Artemis

Bath & North East Somerset Council: https://www.bathnes.gov.uk

British Geological Survey – Ammonite fosilleri

British Museum – Altın eser koleksiyonları: https://www.britishmuseum.org/

British Museum – King Midas ve Frigya: https://www.britishmuseum.org/

British Museum: https://www.britishmuseum.org/

British Library – Nibelungenlied el yazmaları: https://www.bl.uk/

British Museum – Antik gümüş eserler: https://www.britishmuseum.org/

British Museum – Oxhide Copper Ingots (Tunç Çağı Kıbrıs bakırı): https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Aphrodite koleksiyonu: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Ancient iron objects: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Tutankhamun eserleri: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Orta Asya koleksiyonları: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum mitoloji koleksiyonları: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Aztek obsidyen eserleri: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Obsidyen Ayna (John Dee Mirror): https://www.britishmuseum.org/collection/object/E_Am-St-360

British Museum – Obsidyen Ayna: https://www.britishmuseum.org/collection/object/E_Am-St-360

British Museum – Jade and Mesoamerican Collections: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Chinese Jade Objects: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Amber Objects: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Amber Collection: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Lapis Lazuli Collection: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Mesopotamian Collection: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Turquoise and Ancient Egypt Collections: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Iranian Art Collection: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Gemstones Collection: https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Ancient Greek Vases (Dionysos tasvirleri): https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Koh-i-Noor ve Hint Mücevherleri:https://www.britishmuseum.org/collection

British Museum – Polyphemos tasvirleri

Casa Nacional de la Moneda (Potosí Darphane Müzesi): https://casadelamoneda.org.bo/

Chalice Well (Glastonbury): https://www.chalicewell.org.uk/

Chang'e (Wikimedia Commons): https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Chang%27e

Çin Budist kozmolojisi ve Cakravada Dağları: https://www.britannica.com/topic/Mount-Sumeru

Çin mitolojisi görselleri: https://www.metmuseum.org/art/collection

Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: https://denizli.ktb.gov.tr/

Dumbarton Oaks – Mezoamerika koleksiyonları: https://www.doaks.org/

Encyclopaedia Britannica – Kaaba

Encyclopaedia Britannica – Devils Tower: https://www.britannica.com/place/Devils-Tower

Encyclopaedia Britannica – Sleeping Giant (Thunder Bay bölgesi hakkında bilgiler): https://www.britannica.com/

Encyclopaedia of Finland – Hiidenkirnu hakkında çeşitli kültürel bilgiler: https://finland.fi/

Encyclopaedia Britannica – Giant's Causeway: https://www.britannica.com/place/Giants-Causeway

Encyclopaedia Britannica – El Dorado: https://www.britannica.com/topic/El-Dorado

Encyclopaedia Britannica – Nibelungenlied: https://www.britannica.com/topic/Nibelungenlied

Encyclopaedia Britannica – Inca: https://www.britannica.com/topic/Inca

Encyclopaedia Britannica – Tomoyuki Yamashita: https://www.britannica.com/biography/Tomoyuki-Yamashita

Encyclopaedia Britannica – Silver: https://www.britannica.com/science/silver

Encyclopaedia Britannica – Selene: https://www.britannica.com/topic/Selene-Greek-and-Roman-mythology

Encyclopaedia Britannica – Artemis: https://www.britannica.com/topic/Artemis-Greek-goddess

Encyclopaedia Britannica – Moonstone: https://www.britannica.com/science/moonstone

Encyclopaedia Britannica – Potosí: https://www.britannica.com/place/Potosi-Bolivia

Encyclopaedia Britannica – Potosí: https://www.britannica.com/place/Potosi-Bolivia

Encyclopaedia Britannica – Copper: https://www.britannica.com/science/copper

Encyclopaedia Britannica – Cyprus: https://www.britannica.com/place/Cyprus

Encyclopaedia Britannica – Iron: https://www.britannica.com/science/iron

Encyclopaedia Britannica – Tunguska Event: https://www.britannica.com/

Encyclopaedia Britannica – Golden Fleece: https://www.britannica.com/topic/Golden-Fleece

Encyclopaedia Britannica – Aphrodite: https://www.britannica.com/topic/Aphrodite-Greek-mythology

Encyclopaedia Britannica Copper mining history: https://www.britannica.com/science/copper

ESA – Tunguska Event: https://www.esa.int/

Filipinler Ulusal Müzesi: https://www.nationalmuseum.gov.ph/

French Geological Survey (BRGM): https://www.brgm.fr/

Gemological Institute of America – Diamonds: https://www.gia.edu/diamond

Geological Survey of Canada: https://natural-resources.canada.ca/

Geoscience Australia – Henbury Meteorites: https://www.ga.gov.au/

Geoscience Australia: https://www.ga.gov.au/

Gordion ve Midas Tümülüsü (UNESCO): https://whc.unesco.org/

Google Görseller – Ağrı Dağı Nuh'un Gemisi araması

Google Görseller – Kapadokya Peri Bacaları araması

Google Görseller – Konya Karapınar obrukları araması

Google Görseller – Cehennem Ağzı Mağarası araması

Google Görseller – Delikli taş Türkiye araması

Google Görseller – Dilek taşı delikli kaya araması

Google Görseller – Yılanlı Kaya Türkiye araması

Google Görseller – Şahmeran kaya ve Anadolu yılan kültürü araması

Google Görseller – Türk şifalı taşları araması

Google Görseller – Yada Taşı araması

Google Görseller – Nazar taşı Türk kültürü araması

Google Görseller – Akik taşı araması

Google Görseller – Dilek taşı Anadolu araması

Google Görseller – Kutsal kaya ve dilek kayası araması

Google Görseller – Yatır kayası Anadolu araması

Google Görseller – Dede taşı kutsal kaya araması

Google Görseller – Evliya kayası araması

Google Görseller – Dede kayası kutsal kaya araması

Google Görseller – Dipsiz Göl Türkiye araması

Google Görseller – Cilo Dağları buzulları araması

Google Görseller – Kırk Kız Kayaları araması

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hephaestus

https://www.nationaltrust.org.uk/visit/northern-ireland/giants-causeway

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Giant%27s_Causeway

https://www.britannica.com/place/Giants-Causeway

https://www2.bgs.ac.uk/gsni/

https://www.nps.gov/deto/learn/photosmultimedia/

https://whc.unesco.org/en/list/485

Iceland Travel – Geysir Geothermal Area: https://visiticeland.com/

Iceland Travel – Reynisdrangar Legends: https://www.icelandtravel.is/

İrlanda Ulusal Müzesi arkeoloji koleksiyonları: National Museum of Ireland – Archaeology Collection

Israel Antiquities Authority – Archaeological Sites

İsveç Ulusal Tarih Müzesi – Runstenar (Rün Taşları)

IVPP (Institute of Vertebrate Paleontology and Paleoanthropology, Chinese Academy of Sciences)

Kalevala ve Ilmarinen: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Kalevala

Karadeniz Ereğli Belediyesi – Cehennem Ağzı Mağaraları bilgileri

Kültür ve Turizm Bakanlığı – Hierapolis Ören Yeri: https://muze.gov.tr/

Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı

Lia Fáil – Tara Tepesi Kader Taşı görselleri: Wikimedia Commons – Hill of Tara and Lia Fáil images

Lourdes Sanctuary: https://www.lourdes-france.org/

Lunar and Planetary Institute – Barringer Crater: https://www.lpi.usra.edu/

Luzon Adası jeolojisi hakkında USGS kaynakları: https://www.usgs.gov/

Meteoritical Society: https://www.meteoriticalsociety.org/

Meteor Crater Enterprises (resmi site): https://meteorcrater.com/

Meteoritical Bulletin Database: https://www.lpi.usra.edu/meteor/

Metropolitan Museum of Art – Aztek eserleri:https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Aztek ve Mezoamerika eserleri: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Aztek koleksiyonları: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Chinese Jade Collection: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Chinese Jade Collection: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Lapis Lazuli Objects: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Turquoise Objects:https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Ancient Near East Collection: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Persian Jewelry: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum – Türk ve Orta Asya sanat eserleri: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Amethyst Jewelry: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Gold in Ancient Egypt: https://www.metmuseum.org/

Metropolitan Museum of Art – Greek Jewelry and Dionysian Art: https://www.metmuseum.org/art/collection

Metropolitan Museum of Art – Diamond Jewelry:https://www.metmuseum.org/art/collection

Meteoritical Society – Meteoritical Bulletin Database: https://www.lpi.usra.edu/meteor/

Meteoritical Bulletin Database: https://www.lpi.usra.edu/meteor/

Mindat – Nishapur Turquoise: https://www.mindat.org/min-4066.html

Mindat – Amethyst Mineral Database: https://www.mindat.org/min-208.html

Mindat – Amethyst Mineral Database: https://www.mindat.org/min-208.html

MTA Genel Müdürlüğü: https://www.mta.gov.tr/

MTA Genel Müdürlüğü: https://www.mta.gov.tr/

Museo del Oro (Bogotá): https://www.banrepcultural.org/museo-del-oro

Museo Oro del Perú (Peru Altın Müzesi): https://museoroperu.com.pe/

NASA Meteorite Information: https://www.nasa.gov/

NASA – Near-Earth Object Program: https://science.nasa.gov/planetary-defense/

NASA – Meteors and Meteorites: https://science.nasa.gov/solar-system/meteors-meteorites/

NASA – Meteorites: https://science.nasa.gov/solar-system/meteors-meteorites/

NASA – Impact Craters: https://science.nasa.gov/

National Park Service: https://www.nps.gov/deto/

Natural History Museum (Londra) – Deniz sürüngenleri

Natural History Museum (Londra) – Deniz sürüngenleri

Natural History Museum (Londra) – Ammonitler

National Trust – Giant's Causeway

Natural History Museum (Londra) – Tarih öncesi memeliler

Natural History Museum (Londra) – Woolly Mammoth bilgi sayfası

National Trust – Giant's Causeway (Wishing Chair): https://www.nationaltrust.org.uk/visit/northern-ireland/giants-causeway

Natural History Museum – Turquoise Mineral: https://www.nhm.ac.uk/

National Museum of China: http://en.chnmuseum.cn/

Northern Territory Government – Henbury Meteorites Conservation Reserve: https://nt.gov.au/

Norwegian Geological Survey (NGU): https://www.ngu.no/

Norwegian Geological Survey (NGU): https://www.ngu.no/

Nuh'un Gemisi Doğal Anıtı (Ağrı) görselleri

Ogun kültü: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ogun

Ontario Parks – Sleeping Giant Provincial Park: https://www.ontarioparks.com/park/sleepinggiant

Pamukkale Ören Yeri (Kültür ve Turizm Bakanlığı): https://muze.gov.tr/

Parks and Wildlife Service Western Australia – Wolfe Creek Crater: https://exploreparks.dbca.wa.gov.au/

Penn Museum – Gordion kazıları: https://www.penn.museum/

Penn Museum – Royal Tombs of Ur: https://www.penn.museum/

Philippine Institute of Volcanology and Seismology (PHIVOLCS): https://www.phivolcs.dost.gov.ph/

Princeton University Press – *The First Fossil Hunters* kitabı

Princeton University Press – *The Princeton Field Guide to Prehistoric Mammals*

Russian Academy of Sciences – Vernadsky Institute: http://www.geokhi.ru/

Selene (Wikimedia Commons): https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Selene_(mythology)

Smithsonian National Museum of Natural History – Mamut ve tarih öncesi memeliler

Smithsonian National Museum of Natural History – Mamutlar ve Buzul Çağı memelileri

Smithsonian National Museum of Natural History – Meteorites: https://naturalhistory.si.edu/

Smithsonian National Museum of the American Indian: https://americanindian.si.edu/

Smithsonian National Museum of the American Indian: https://americanindian.si.edu/

Smithsonian National Museum of the American Indian: https://americanindian.si.edu/

Smithsonian National Museum of Natural History – Meteorites: https://naturalhistory.si.edu/explore/collections/meteorites

Smithsonian National Museum of Natural History – Meteorites: https://naturalhistory.si.edu/

Smithsonian National Museum of Natural History – Meteorites: https://naturalhistory.si.edu/

St Winifred's Shrine: https://www.stwinefrideswell.com/

The Lyme Regis Museum – Mary Anning ve fosil keşifleri

Thunder Bay Tourism – Sleeping Giant: https://www.visitthunderbay.com/

The Roman Baths (resmi site): https://www.romanbaths.co.uk

Tara Tepesi arkeolojik alanı: Heritage Ireland – Hill of Tara

The Hellenic Ministry of Culture – Delphi Archaeological Site

The Egyptian Museum Cairo – Collection

Theoi Greek Mythology – Golden Fleece: https://www.theoi.com/

Timna Park resmi sitesi: https://www.parktimna.co.il/

Türk Tarih Kurumu yayınları: https://www.ttk.gov.tr/

The Amber Room (Catherine Palace): https://tzar.ru/en

The Metropolitan Museum of Art – Amber Objects: https://www.metmuseum.org/art/collection

The Smithsonian National Museum of Natural History – Gemstones and Minerals

Türkiye Kültür Portalı – Şahmeran kültürü

Türkiye Kültür Portalı – Hakkâri kültürü ve doğal alanları

UNESCO Dünya Mirası – Nemrut Dağı: UNESCO Nemrut Dağı Dünya Mirası Alanı

UNESCO Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia

UNESCO Kızören Obruğu (Konya) bilgileri

UNESCO – Timna Valley (adaylık ve kültürel bilgiler): https://whc.unesco.org/

UNESCO – Boyalı Kiliseler ve Kıbrıs kültürel mirası: https://whc.unesco.org/

UNESCO – Iwami Ginzan Silver Mine: https://whc.unesco.org/en/list/1246

UNESCO – Potosí Dünya Mirası Alanı: https://whc.unesco.org/en/list/420

UNESCO – Potosí Dünya Mirası Alanı: https://whc.unesco.org/en/list/420

UNESCO – Potosí Dünya Mirası Alanı: https://whc.unesco.org/en/list/420

UNESCO – Nibelungenlied Dünya Belleği Programı: https://www.unesco.org/en/memory-world

UNESCO – Kolombiya kültürel mirası: https://whc.unesco.org/

UNESCO Dünya Mirası – Hierapolis–Pamukkale: https://whc.unesco.org/en/list/485

UNESCO – Volcanoes of Kamchatka: https://whc.unesco.org/en/list/765

UNESCO Dünya Mirası – Hierapolis–Pamukkale: https://whc.unesco.org/en/list/485

UNESCO Dünya Mirası – City of Bath: https://whc.unesco.org/en/list/428

UNESCO Dünya Mirası – Yellowstone National Park: https://whc.unesco.org/en/list/28

UNESCO – Giant's Causeway Dünya Mirası Alanı: https://whc.unesco.org/en/list/369

UNESCO – Rapa Nui National Park (Dünya Mirası Alanı)

UNESCO Dünya Mirası Merkezi: https://whc.unesco.org/en/list/369

UNESCO benzeri koruma bilgileri ve ABD Ulusal Park Servisi görselleri: UNESCO – Chauvet-Pont d'Arc: https://whc.unesco.org/

UNESCO – Hierapolis–Pamukkale: https://whc.unesco.org/en/list/485

UNESCO – Qhapaq Ñan ve İnka kültürü: https://whc.unesco.org/

UNESCO – Colchis Wetlands and Forests (Kolkhis bölgesi hakkında): https://whc.unesco.org/

UNESCO – Cusco Tarihi Kenti: https://whc.unesco.org/en/list/273

UNESCO – Paphos Archaeological Site: https://whc.unesco.org/en/list/79

U.S. Geological Survey (USGS): https://www.usgs.gov/

U.S. Geological Survey – Yellowstone Volcano Observatory: https://www.usgs.gov/observatories/yvo

University of Pennsylvania Museum – Kandimalal Aboriginal Art Collection: https://www.penn.museum/

USGS Astrogeology Science Center: https://astrogeology.usgs.gov/

Visit Norway – Trolltunga: https://www.visitnorway.com/places-to-go/fjord-norway/the-hardangerfjord-region/hiking-to-trolltunga/

Visit Norway – Trollveggen: https://www.visitnorway.com/

Wikimedia Commons – Turquoise: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Turquoise

Wikimedia Commons – Doğal bakır örnekleri:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Native_copper

Wikimedia Commons – Timna Vadisi:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Timna_Valley

Wikimedia Commons – General Tomoyuki Yamashita:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomoyuki_Yamashita

Wikimedia Commons – El Dorado: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:El_Dorado

Wikimedia Commons – Pont d'Arc:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pont_d%27Arc

Wikimedia Commons – Natural Bridges:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Natural_bridges

Wikimedia Commons – Giant's Causeway

Wikimedia Commons – Nemrut Dağı: Nemrut Dağı görselleri

Wikimedia Commons – Omphalos of Delphi images

Wikimedia Commons – Ancient Delphi archaeological site images

Wikimedia Commons – Bethel archaeological site images

Wikimedia Commons – Jacob's Ladder art and manuscripts

Wikimedia Commons – Black Stone of Kaaba images

Wikimedia Commons – Kaaba images

Wikimedia Commons – Benben Stone images

Wikimedia Commons – Heliopolis Ancient Egypt images

Wikimedia Commons – Meteorites images

Wikimedia Commons – Black Stone of the Kaaba

Wikimedia Commons – Cybele artifacts

Wikipedia – Henbury Meteorites Conservation Reserve

Wikimedia Commons – Neolithic stone axes

Wikimedia Commons – Fulgurite images

Wikimedia Commons – Mjölnir images

Wikimedia Commons – Carnac stones

Wikimedia Commons – Menhirs

Wikimedia Commons – Göbekli Tepe images

Wikimedia Commons – Stonehenge images

Wikimedia Commons – Egyptian obelisks

Wikimedia Commons – Obelisks of Karnak

Wikimedia Commons – Obelisk of Theodosius

Wikimedia Commons – Unfinished Obelisk

Wikimedia Commons – Rune Stones koleksiyonu

Wikimedia Commons – Jelling Rün Taşları (Danimarka)

Wikimedia Commons – Rök Rün Taşı (İsveç)

Wikimedia Commons – Moai heykelleri

Wikimedia Commons – Rano Raraku Taş Ocağı

Wikimedia Commons – Ahu Tongariki

Wikimedia Commons – Griffin görselleri

Wikimedia Commons – Protoceratops fosilleri

Wikimedia Commons – Dragon Bones (Long Gu) ve fosiller

Wikimedia Commons – Çin dinozor fosilleri

Wikimedia Commons – Cyclops görselleri

Wikimedia Commons – Palaeoloxodon falconeri (cüce fil) fosilleri

Wikimedia Commons – Elasmotherium görselleri ve fosilleri

Wikimedia Commons – Unicorn sanat eserleri

Wikimedia Commons – Mamut iskeletleri

Wikimedia Commons – Mastodon fosilleri

Wikimedia Commons – Mamut görselleri ve fosilleri

Wikimedia Commons – Behemoth sanat eserleri

Wikimedia Commons – Paraceratherium görselleri ve fosilleri

Wikimedia Commons – Mamut iskeletleri

Wikimedia Commons – Leviathan sanat eserleri

Wikimedia Commons – Mosasaurus fosilleri

Wikimedia Commons – Plesiosaurus iskeletleri

Wikimedia Commons – Plesiosaurus fosilleri

Wikimedia Commons – Mosasaurus fosilleri

Wikimedia Commons – Ammonite fosilleri

Wikimedia Commons – Whitby Snake Stones (Yılan Taşları)

Wikimedia Commons – Devils Tower:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Devils_Tower

Wikimedia Commons – Sleeping Giant (Ontario):
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sleeping_Giant_(Ontario)

Wikimedia Commons – Glacial potholes (Giant's Kettles):
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Glacial_potholes

Wikimedia Commons – Giant's Causeway:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Giant%27s_Causeway

Wikimedia Commons – Trolltunga: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Trolltunga

Wikimedia Commons – Trollveggen:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Trollveggen

Wikimedia Commons – Reynisdrangar:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Reynisdrangar

Wikimedia Commons – Holy Wells: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Holy_wells

Wikimedia Commons – Lourdes Grotto:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sanctuary_of_Our_Lady_of_Lourdes

Wikimedia Commons – Pamukkale:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pamukkale

Wikimedia Commons – Hierapolis: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hierapolis

Wikimedia Commons – Grand Prismatic Spring:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Grand_Prismatic_Spring

Wikimedia Commons – Old Faithful:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Old_Faithful

Wikimedia Commons – Mammoth Hot Springs:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Mammoth_Hot_Springs

Wikimedia Commons – Roman Baths:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Roman_Baths_(Bath)

Wikimedia Commons – Bath, Somerset:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bath,_Somerset

Wikimedia Commons – Hierapolis: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hierapolis

Wikimedia Commons – Ploutonion:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ploutonion_(Hierapolis)

Wikimedia Commons – Geysers: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Geysers

Wikimedia Commons – Strokkur Geyser:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Strokkur

Wikimedia Commons – Sacred Springs:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Springs

Wikimedia Commons – Holy Wells: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Holy_wells

Wikimedia Commons – Henbury Meteorite Craters:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Henbury_Meteorites_Conservation_Reserve

Wikimedia Commons – Wolfe Creek Crater:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wolfe_Creek_Crater

Wikimedia Commons – Campo del Cielo:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Campo_del_Cielo

Wikimedia Commons – Meteor Crater:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Meteor_Crater

Wikimedia Commons – Sikhote-Alin Meteorite:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sikhote-Alin_meteorite

Wikimedia Commons – Tunguska Event:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tunguska_event

Wikimedia Commons – King Midas:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:King_Midas

Wikimedia Commons – Gordion Archaeological Site:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gordion

Wikimedia Commons – Golden Fleece:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Golden_Fleece

Wikimedia Commons – Lake Guatavita:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Lake_Guatavita

Wikimedia Commons – Nibelungenlied:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nibelungenlied

Wikimedia Commons – Nibelung Treasure:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nibelungen

Wikimedia Commons – Coricancha:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Qorikancha

Wikimedia Commons – Inca gold artifacts:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Inca_gold

Wikimedia Commons – Laurion Mines:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Laurium

Wikimedia Commons – Cerro Rico de Potosí:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cerro_Rico

Wikimedia Commons – Cerro Rico: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cerro_Rico

Wikimedia Commons – Potosí madenleri:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Mines_in_Potos%C3%AD

Wikimedia Commons – Cerro Rico: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cerro_Rico

Wikimedia Commons – Potosí:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Potos%C3%AD

Wikimedia Commons – Antik Kıbrıs bakır madenleri:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ancient_mines_in_Cyprus

Wikimedia Commons – Troodos Dağları:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Troodos_Mountains

Wikimedia Commons – Skouriotissa Madeni:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Skouriotissa_Mine

Wikimedia Commons – Petra tou Romiou (Afrodit Kayası):
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Petra_tou_Romiou

Wikimedia Commons – Aphrodite: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Aphrodite

Wikimedia Commons – Petra tou Romiou (Afrodit Kayası):
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Petra_tou_Romiou

Wikimedia Commons – Timna Valley:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Timna_Valley

Wikimedia Commons – Solomon's Pillars:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Solomon%27s_Pillars

Wikimedia Commons – Hephaistos:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hephaestus

Wikimedia Commons – Meteoric Iron:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Meteoric_iron

Wikimedia Commons – Meteoric Iron:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Meteoric_iron

Wikimedia Commons – Ergenekon ve Türk mitolojisi görselleri:
https://commons.wikimedia.org/

Wikimedia Commons – Ergenekon ve Türk mitolojisi görselleri:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Turkic_mythology

Wikimedia Commons – Obsidyen:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Obsidian

Wikimedia Commons – Aztek eserleri:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Aztec_art

Wikimedia Commons –
Tezcatlipoca:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tezcatlipoca

Wikimedia Commons – Jade artifacts:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Jade

Wikimedia Commons – Chinese Jade:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Jade

Wikimedia Commons – Amber:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Amber

Wikimedia Commons – Baltic Amber:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Amber

Wikimedia Commons – Lapis Lazuli:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Lapis_lazuli

Wikimedia Commons – Lapis Lazuli:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Lapis_lazuli

Wikimedia Commons – Persian Turquoise:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Turquoise

Wikimedia Commons – Amethyst:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Amethyst

Wikimedia Commons – Amethyst:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Amethyst

Wikimedia Commons – Diamonds:
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Diamonds

Wikimedia Commons – Koh-i-Noor Elması

Wikimedia Commons – Indian diamonds

Wikimedia Commons – Türkiye kaya oluşumları

Wikimedia Commons – Shahmaran görselleri

Wikimedia Commons – Mount Ararat (Ağrı Dağı) görselleri

Wikimedia Commons – Cilo Dağları görselleri

Wikimedia Commons – Fairy chimneys / Cappadocia görselleri

Wikimedia Commons – Kızören Obruğu görselleri

Wikimedia Commons – Türkiye gölleri görselleri

Wikimedia Commons – Cehennem Ağzı Mağaraları görselleri

Wikimedia Commons – Natural rock formations görselleri

Wikimedia Commons – Snake shaped rocks doğal oluşumlar

Wikimedia Commons – Gemstones and minerals görselleri

Wikimedia Commons – Amulets and talismans görselleri

Wikimedia Commons – Sacred stones görselleri

Wikimedia Commons – Sacred rocks görselleri

Wikimedia Commons – Sacred rocks görselleri

World Gold Council – Gold History: https://www.gold.org/

Yellowstone National Park (National Park Service): https://www.nps.gov/yell/

Yellowstone Volcano Observatory (USGS): https://www.usgs.gov/observatories/yvo

Yellowstone National Park: https://www.nps.gov/yell/